

LA FOMACIÓ D'UNA CLASSE DIRIGENT
(1790-1850).
ELS CARLES EN LA SOCIETAT GIRONINA

Mònica Bosch i Portell

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:
<http://hdl.handle.net/10803/667059>

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento

This work is licensed under a Creative Commons Attribution licence

Universitat de Girona

TESI DOCTORAL

**LA FORMACIÓ D'UNA CLASSE DIRIGENT (1790-1850).
ELS CARLES EN LA SOCIETAT GIRONINA**

Mònica Bosch Portell

2018

TESI DOCTORAL

**LA FORMACIÓ D'UNA CLASSE DIRIGENT (1790-1850).
ELS CARLES EN LA SOCIETAT GIRONINA**

Mònica Bosch Portell

2018

**PROGRAMA DE DOCTORAT EN CIÈNCIES HUMANES, DEL
PATRIMONI I DE LA CULTURA**

Directora i tutora de la tesi: Dra. ROSA CONGOST COLOMER

Memòria presentada per optar al títol de doctora per la Universitat de Girona

*conozco bien que es necesario antes que todo cuidar uno de sus intereses,
teniendo siempre presente esta máxima para no sufrir perjuicio*

Narcís de Carles, 1822

Nothing is permanent but change

Thomas Hardy

Als que avui no hi són, però algun dia varen ser-hi

PUBLICACIONS DERIVADES DE LA TESI

BOSCH, Mònica, “La defensa del «sagrado derecho de propiedad». La unió dels hisendats contra les ocupacions de terres durant el Trienni liberal”, dins J. J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1996, p. 375-400.

BOSCH, Mònica, CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere, “Los bandos. La lucha por el individualismo agrario en Cataluña. Primeras hipótesis (siglos XVII-XIX)”, *Noticario de Historia Agraria*, núm. 13 (1997), p. 65-88.

BOSCH, Mònica, CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere, “Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya”, dins R. Arnabat (ed.), *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 137-156.

BOSCH, Mònica, CONGOST, Rosa i SANTALÓ, Jaume, “Vessana a vessana. Reflexions sobre la pràctica dels establiments emfiteútics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX)”, *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 11-35.

BOSCH, Mònica i GIFRE, Pere, “Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials”, *Estudis d'Història Agrària*, núm. 12 (1998), p. 155-182.

BOSCH, Mònica, “La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850)”, dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 365-408.

BOSCH, Mònica, CONGOST, Rosa i GIFRE, Pere, “Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipótesis (ss.XVII-XIX)”, dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 299-328.

BOSCH, Mònica, “Hisendats, de classe dominant a classe dirigent”, *Revista de Girona*, núm. 202 (2000), p. 76-79.

BOSCH, Mònica, “L'elit propietària a mitjan segle XIX”, dins P. Gifre (coord.), *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 2000, p. 503-509.

BOSCH, Mònica i FERRER, Llorenç, “Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri”, dins M. Heras de Puig, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològich de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*, Girona, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Vicens Vives) de la Universitat de Girona, 2001, p. 7-74.

BOSCH, Mònica, “Els hisendats com a classe dirigent: l'exemple de la regió de Girona”, *L'Avenç*, núm. 270, Plecs d'Història Local núm. 99 (juny 2002), p. 52-55.

BOSCH, Mònica, CONGOST, Rosa, GIFRE, Pere, SAGUER, Enric i SOLDEVILA, Xavier, “Dinámica social y transformaciones ambientales. El Baix Ter, 1300-1950”, dins A. Alcutén i I. Iriarte (ed.), *La construcción histórica del paisaje agrario en España y Cuba*, Madrid, Libros de la Catarata, 2003, p. 91-107.

Bosch, Mònica, “Girona, capital d’hisendats”; “De la Restauració absolutista a la Revolució liberal”; “De la Regència d’Espartero al segon període de govern moderat”, dins AA. VV., *Historia de Girona*, Girona, CCG Edicions, 2006, p. 381-404.

BOSCH, Mònica, “Viure i pagar la guerra. Els efectes de la Guerra del Francès en la família i el patrimoni Carles”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, núm. 40 (2009), p. 57-76.

BOSCH, Mònica, “Els bans i el tancament de les propietats”, *Papers del Montgrí*, núm. 31 (2010), p. 78-81.

BOSCH, Mònica, “Els hisendats. L’exemple de la família Carles”, *Papers del Montgrí*, núm. 31 (2010), p. 123-126.

BOSCH, Mònica, “El municipi liberal”, dins AA. VV., *El govern de la ciutat (II). De la Guerra del Francès a la fi del franquisme. Conferències a l’Arxiu Municipal*, Girona, Ajuntament de Girona, 2012, p. 73-96.

BOSCH, Mònica, “Felipe de Martínez Davalillos”; “Francesc Xavier de Perramon”; “Josep Ramon de Camps i Aviñó”; “Ramon de Cabrera i de Ciurana”, dins AA. VV. *Diccionario biográfico de parlamentarios españoles. 1820-1854*, Madrid, Cortes Generales, edició digital, 2012.

BOSCH, Mònica, “Comptes d’hisendats i mercats agraris. El patrimoni Carles, 1832-1863”, dins E. Saguier; G. Jover i H. Benito (eds.), *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural*, Girona, Documenta Universitaria/ Universitat de Girona, 2013, p. 263-275.

BOSCH, Mònica i PUIGVERT, Joaquim M. (ed.), *Girona en època contemporània. Les capitalitats de la ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2016.

ABREVIATURES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
A.H.G.	Arxiu Històric de Girona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADG.FCC.	Arxiu Diocesà de Girona. Fons Casa Carles
AGDB	Arxiu General de la Diputació de Barcelona
AMGi	Arxiu Municipal de Girona
AHMTM	Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí
B.O.P.G.	Boletín Oficial de la Provincia de Gerona

EQUIVALÈNCIES

1 pesseta = 4 rals	1 ral = 34 maravedissos
1 lliura catalana = 20 sous	1 sou = 12 diners
1 lliura catalana = 10,66 rals	
1 vessana = 0,2187 hectàrees	
1 Quartera (Q) = 4 quartans (q)	1 quartà = 6 cops = 12 picotins
1 Quartera = 0,7232 hectolitres	

ÍNDIX DE FIGURES

Les figures han estat numerades segons el subapartat al qual corresponen

Fotografia Portada. Casa Carles, plaça del Vi (Girona), 1911, autor desconegut. AMGi. CRDI.....	0
Fotografia Apèndix IV.6. Fita del mas Pinell.....	740
Mapa 1.2.1. Els masos del patrimoni Carles a mitjan segle XIX	50
Mapa 6.2.1. Localització geogràfica dels compradors de blat dels Carles, 1832-1863	552
Gràfic 4.3.1. Censals i deutoris creats per Casa Carles, 1814-1862.....	221
Gràfic 5.3.1. Nombre de contractes de subestabliment segons tipus contracte (1750-1850).....	281
Gràfic 5.3.2. Nombre de vessanes subestablertes per anys (1750-1850).....	282
Gràfic 5.3.3. Qualitat de les terres subestablertes per Casa Carles (1750-1850).....	285
Gràfic 5.3.4. Percentatge de subestabliments i vessanes segons ofici dels subemfiteutes.....	291
Gràfic 5.3.5. Rals ingressats en concepte d'entrada de subestabliments (1750-1850).....	314
Gràfic 5.3.6. Mitjana de rals per vessana en les entrades dels subestabliments (1750-1850).....	315
Gràfic 5.3.7. Mitjana de quarteres de blat per vessana en els censos dels subestabliments.....	321
Gràfic 6.1.1. Sou de l'administrador de Casa Carles (1794-1863), en rals.....	463
Gràfic 6.2.1. Ingress brut del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals.....	511
Gràfic 6.2.2. Ingress del patrimoni Carles procedent de la collita recaptada 1832-1863	513
Gràfic 6.2.3. Ingressos del patrimoni Carles, 1832-1863, en %.....	514
Gràfic 6.2.4. Ingressos del patrimoni Carles, 1832-1863, en %.....	514
Gràfic 6.2.5. Percentatge de cada producte respecte el total dels productes agraris recaptats	515
Gràfic 6.2.6. Percentatge del producte autoconsumit sobre el total recaptat, 1837-1863.....	518
Gràfic 6.2.7. Percentatge del producte autoconsumit sobre el total recaptat, 1837-1863.....	518
Gràfic 6.2.8. Origen del blat recaptat pel patrimoni Carles, 1832-1863, Hl.....	521
Gràfic 6.2.9. Morositat dels subemfiteutes del patrimoni Carles (1839-1863).....	523
Gràfic 6.2.10. Hl de blat recaptats a través de la incorporació del delme de les heretats.....	527
Gràfic 6.2.11. Preus mercat de Girona i preus de venda i de commutació dels censos en blat	536
Gràfic 6.2.12. Quantitat de blat recaptada i mitjana anual del preu de venda del blat.....	537
Gràfic 6.2.13. Quantitat i valor del blat venut, 1832-1863 (per collites, de juliol a juny).....	538
Gràfic 6.2.14. Estacionalitat de les vendes del patrimoni Carles, % blat venut, 1832-1863.....	541
Gràfic 6.2.15. % del blat comercialitzat ja venut a finals d'agost, 1832-1863.....	542
Gràfic 6.2.16. Estacionalitat de les vendes de blat del patrimoni Carles, 1855.....	543
Gràfic 6.2.17. Preus mensuals de venda dels Carles comparats amb el mercat de Girona.....	543
Gràfic 6.2.18. Preus anuals de venda del blat dels Carles i del mercat de Girona, 1832-1863	544
Gràfic 6.2.19. Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars 1832-1863.....	546
Gràfic 6.2.20. N° operacions de venda i mitjana d'hectòlitres de blat venuts, 1832-1863.....	547

Gràfic 6.2.21. Temporització de les compres dels compradors de blat del patrimoni.....	555
Gràfic 6.2.22. Mitjanes dels preus de compra dels compradors de blat del patrimoni, 1832-1863.....	556
Gràfic 6.2.23. Coeficients transformació preus generals en particulars dels compradors de blat.....	556
Gràfic 6.2.24. Valor dels ingressos per bestiar, 1832-1863.....	561
Gràfic 6.2.25. Valor dels ingressos per plantes i productes forestals, 1832-1863.....	563
Gràfic 6.2.26. Valor dels agressos, censos i arrendaments pagats en metàl·lic, 1832-1863.....	568
Gràfic 6.2.27. Valor drets forns calç i rajols, lloguers de cases, pensions de censals i altres.....	570
Gràfic 6.2.28. Ingressos no agraris del patrimoni Carles, 1832-1863, en %.....	570
Gràfic 6.2.29. Composició de la renda urbana. Preus mensuals dels lloguers 1841-1863.....	575
Gràfic 6.2.30. Preus dels lloguers comparats amb el preu del blat, 1841-1863.....	576
Gràfic 6.2.31. Renda bruta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals.....	579
Gràfic 6.2.32. Ingress brut i renda bruta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals.....	580
Gràfic 6.2.33. Ingress brut, renda bruta i despeses d'exploració assumides pel propietari.....	581
Gràfic 6.2.34. Despeses d'exploració assumides pel propietari, 1832-1863, en rals.....	582
Gràfic 6.2.35. Percentatge de la despesa d'administració respecte la renda bruta.....	595
Gràfic 6.2.36. Sou de l'administrador respecte renda bruta i despesa total d'administració.....	596
Gràfic 6.2.37. Renda neta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals.....	597
Gràfic 6.2.38. Ingress brut, renda bruta i renda neta del patrimoni Carles, 1832-1863.....	598
Gràfic 6.2.39. Ingress brut, renda bruta i renda neta del patrimoni Carles, 1832-1863.....	598
Gràfic 6.2.40. Despeses per contribucions, censos i endeutament del patrimoni Carles.....	599
Gràfic 6.2.41. Percentatge de les contribucions, censos i endeutament respecte renda bruta.....	599
Gràfic 6.2.42. Pautes de consum de la renda del patrimoni Carles, 1832-1863.....	612
Gràfic 6.2.43. Despeses familiars, en adquisició de propietats, redempció censos i censals.....	613
Gràfic 6.2.44. Despeses familiars, en adquisició propietats i redempcions sobre la renda neta.....	613
Gràfic 6.2.45. Despeses familiars del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals.....	614
Gràfic 6.2.46. Balanç renda neta i total despeses consum de la renda, 1832-1863.....	622
Gràfic 7.1.1. Exoneracions sol·licitades per elegits a l'Ajuntament de Girona (1833-1856).....	631
Apèndix I.1. Arbre genealògic de la família Carles.....	720
Apèndix I.2. Arbre genealògic de la família Ferrer.....	721
Apèndix I.3. Arbre genealògic de la família O'Doyle.....	723
Apèndix I.4. Arbre genealògic de la família Mendoza.....	724
Apèndix VIII.1. Arbre genealògic de la família Devant.....	751

ÍNDIX DE TAULES

Els quadres han estat numerats segons el subapartat al qual corresponen

Quadre 1.2.1. Béns procedents del patrimoni Puig (1864).....	46
Quadre 1.2.2. Béns procedents del patrimoni Carles (1864).....	47
Quadre 1.2.3. Béns procedents del patrimoni Ferrer (1866).....	48
Quadre 1.3.1. Subestabliments (1757-1850).....	54
Quadre 1.3.2. Compravendes a carta de gràcia i perpètuas (1785-1860).....	54
Quadre 1.3.3. Classificació dels senyors directes.....	55
Quadre 1.3.4. Censos que paga Casa Carles (1839).....	58
Quadre 1.4.1. Dots pagats i rebuts per les famílies Carles i Ferrer (en lliures).....	67
Quadre 2.1.1. Procedència geogràfica dels hisendats residents a Girona l'any 1850.....	76
Quadre 2.1.2. Data d'establiment a Girona dels hisendats que hi residien l'any 1850.....	76
Quadre 2.1.3. Ocupació dels socis del <i>Liceo</i> i el <i>Casino Gerundense</i> (8-8-1853).....	90
Quadre 3.2.1. Compres de la família Carles (1785-1862).....	159
Quadre 3.2.2. Emfiteutes de terres comunals de Torroella de Montgrí (1838).....	164
Quadre 3.3.1. Redempció de censos i censals de la família Carles.....	166
Quadre 4.1.1. Deutes de Casa Carles (1839).....	190
Quadre 4.3.1. Censals creats per Casa Carles (1814-1857).....	214
Quadre 4.3.2. Censalistes de Casa Carles (1814-1857).....	215
Quadre 4.3.3. Descarregament de censals de Casa Carles.....	216
Quadre 4.3.4. Debitoris creats per Casa Carles (1808-1862).....	220
Quadre 4.3.5. Creditors dels debitoris de Casa Carles (1808-1862).....	221
Quadre 4.3.6. Interès dels debitoris signats per Casa Carles (1818-1861).....	224
Quadre 4.3.7. Termini pactat per al retorn dels diners. Debitoris Casa Carles (1818-1861).....	228
Quadre 4.4.1. Vendes a carta de gràcia, revendicacions i vendes dret lluir i quitar (1808-1862).....	239
Quadre 4.4.2. Relació del preu de venda a carta de gràcia amb el valor total dels masos.....	241
Quadre 4.4.3. % d'interès de les vendes a carta de gràcia.....	242
Quadre 4.4.4. Vendes perpètuas del patrimoni Carles (1808-1862).....	245
Quadre 5.2.1. Conreu directe masos Puig, Figueres, Pinell, Closa Pagesa i Carles (1817 i 1818).....	274
Quadre 5.3.1. Nombre de contractes de subestabliment signats per Casa Carles (1750-1850).....	280
Quadre 5.3.2. Nombre i localització de les vessanes subestablertes (1750-1850).....	283
Quadre 5.3.3. Qualitat de les terres subestablertes (1750-1850).....	284
Quadre 5.3.4. Qualitat de la terra subestablerta segons tipus de contracte (1750-1807).....	285
Quadre 5.3.5. Extensió de les parcel·les subestablertes (1750-1850).....	288
Quadre 5.3.6. Ofici dels subemfiteutes de Casa Carles (1750-1850).....	290
Quadre 5.3.7. Lloc de residència dels subemfiteutes de Casa Carles (1750-1850).....	294
Quadre 5.3.8. Contractes de subestabliment segons clàusules de desnonament (1750-1850).....	310

Quadre 5.3.9. Nombre de contractes segons el tipus d'entrada (1750-1850).....	313
Quadre 5.3.10. Rals per vessana en les entrades dels subestabliments (1750-1850).....	315
Quadre 5.3.11. Descarregament de censals en l'entrada dels subestabliments (1750-1850).....	318
Quadre 5.3.12. Nombre de contractes segons el tipus de cens (1750-1850).....	320
Quadre 5.3.13. Quarteres de blat per vessana en els censos dels subestabliments (1750-1850).....	321
Quadre 5.3.14. Evolució de la renda real dels subestabliments de terra campa (1816-1829).....	322
Quadre 5.3.15. <i>Reducció</i> de censos de 1/4 de fruits a censos fixos en blat.....	323
Quadre 5.3.16. Morositat en el pagament dels censos dels subemfiteutes (1839).....	328
Quadre 5.3.17. Renúncies de subestabliment fetes per subemfiteutes de Casa Carles.....	331
Quadre 5.3.18. Subestabliments de Casa Carles amb cens redimible (1750-1850).....	335
Quadre 5.3.19. Redempció de censos dels contractes signats entre 1750-1850.....	336
Quadre 5.3.20. Contractes signats entre 1750-1850 amb traspessos fins a l'any 1934.....	341
Quadre 5.3.21. Nombre de contractes segons els traspessos i les subdivisions fins a l'any 1934.....	342
Quadre 5.3.22. Contractes amb traspessos fins a l'any 1934 segons l'ofici dels subemfiteutes.....	344
Quadre 5.3.23. Ofici dels adquirents de les peces venudes o subestablertes pels subemfiteutes.....	345
Quadre 5.4.1. Protocolització dels contractes de cessió temporal de l'explotació dels masos.....	348
Quadre 5.4.2. Durada estipulada en els contractes.....	353
Quadre 5.4.3. Antelació amb què havia de donar-se l'avís de comiat.....	355
Quadre 5.4.4. Multes imposades per deixar de sembrar terres.....	366
Quadre 5.4.5. Prohibicions i limitacions: força de treball i conreu.....	377
Quadre 5.4.6. Prohibicions i limitacions: bestiar, arbres, palles, fems, herbes i farratges.....	382
Quadre 5.4.7. Productes que paguen renda i altres percepcions del propietari.....	385
Quadre 5.4.8. Productes que paguen renda i altres percepcions del propietari de la Closa Pagesa.....	401
Quadre 5.4.9. Mobilitat dels masovers en els masos del patrimoni Puig-Carles.....	415
Quadre 5.4.10. Arrendaments a preu acotat del patrimoni Puig-Carles.....	429
Quadre 6.1.1. Préstecs demanats per l'administrador de què paguen interessos els Carles (1863).....	468
Quadre 6.2.1. Morositat dels subemfiteutes. Censos que es paguen a Torroella 1838-1863.....	523
Quadre 6.2.2. Morositat dels subemfiteutes. Censos que es paguen a Palafrugell, 1838-1863.....	524
Quadre 6.2.3. Compradors de blat del patrimoni Carles (1832-1863).....	549
Quadre 6.2.4. Vendes segons els hectolitres de blat de cada operació (1832-1863).....	554
Quadre 6.2.5. Vendes de blat en les quals el comprador havia avançat els diners (1832-1863).....	559
Quadre 6.2.6. Preus als quals van ésser valorats els agressos cobrats pels Carles.....	562
Quadre 6.2.7. Nombre, procedència i preu mitjà per unitat del arbres venuts, 1832-1863.....	566
Quadre 6.2.8. Cost anual per al propietari de la mitgeria del mas Pinell, 1832-1863.....	592
Quadre 6.2.9. Repartiment de les contribucions entre masovers i propietari, 1841 i 1849.....	601
Quadre 7.1.1. El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1814-1856).....	625
Quadre 7.1.2. Personal polític que pagava més de 1.000 rals de contribució (1833-1856).....	630
Quadre 7.1.3. Demandes d'exoneració dels elegits al consistori segons el càrrec (1833-1856).....	632
Quadre 7.1.4. Demandes d'exoneració dels elegits segons els grups socials (1833-1856).....	633

Quadre 7.1.5. Motius al·legats per a l'exoneració (1833-1856).....	634
Quadre 7.1.6. Electors, elegibles i participació en eleccions municipals a Girona (1835-1853).....	645
Quadre 7.2.1. Membres Milícia Nacional (1820) i Voluntaris Reialistes (1833) de Girona.....	652
Quadre 7.4.1. Nomenaments de Joaquim de Carles i de Mendoza.....	702
Apèndix II. <i>Estado de los bienes que posee Dn. Narciso de Carles</i> (1826).....	725
Apèndix III. Socis del <i>Liceo</i> i el <i>Casino Gerundense</i> el dia de la seva unió, 8-8-1853.....	727
Apèndix IV.5. Vessanes i propietaris afectats per les ocupacions de terres a Torroella (1821).....	739
Apèndix V.1. Censals creats per Casa Carles (1814-1857).....	741
Apèndix V.2. Debitoris creats per Casa Carles (1808-1962).....	742
Apèndix VI. Formes d'explotació dels masos del patrimoni Carles (1750-1875).....	743
Apèndix VIII.2. Sou de l'administrador de Casa Carles (1794-1863).....	752
Apèndix IX.1. Quantitat de blat venut, valor i preus mitjans de venda (1832-1863).....	756
Apèndix IX.2. Preus blat mercat de Girona i patrimoni Carles i coeficients de transformació.....	757
Apèndix IX.3. Compradors de blat dels Carles: preus de compra i coeficients de transformació.....	758

ÍNDIX GENERAL

PUBLICACIONS DERIVADES DE LA TESI	7
ABREVIATURES I EQUIVALÈNCIES	9
ÍNDIX DE FIGURES	11
ÍNDIX DE TAULES	13
ÍNDIX GENERAL	17
RESUM	21
INTRODUCCIÓ	27
PER QUÈ EL PATRIMONI CARLES	29
METODOLOGIA	31
LES FONTS	36
AGRAÏMENTS	38
1. FAMÍLIA I PATRIMONI	41
1.1. L'EVOLUCIÓ DEL PATRIMONI (1756-1875)	41
1.2. EL PATRIMONI A MITJAN SEGLE XIX	45
1.3. SENYORS UTILS I PROPIETARIS	52
1.4. LA XARXA DE LES RELACIONS FAMILIARS	61
2. ELS SIGNES DEL PRESTIGI SOCIAL. LA CARRERA CAP A LA NOTORIETAT	75
2.1. ANAR A VIURE A GIRONA	75
2.1.1. ANAR A VIURE A CIUTAT. L'ABSENTISME DELS HISENDATS	75
2.1.2. ELS MEDIS DE LA SOCIABILITAT PATRÍCIA	88
2.1.2.1. El <i>Casino Gerundense</i>	89
2.1.2.2. El Teatre	95
2.2. LA CARRERA DE DRET	103
2.3. LA CARRERA MILITAR	106
2.4. ELS TÍTOLS DE NOBLESA	109
2.5. L'EDUCACIÓ D'ELIT	111
2.6. LA DIGLÒSSIA	117
2.7. ALTRES SIGNES DE PRESTIGI SOCIAL	128
2.8. EL TERME <i>HISENDAT</i> I LA CATEGORIA DE <i>NOBLE-HISENDAT</i> . APARICIÓ D'UNA CONSCIÈNCIA DE CLASSE?	132
3. ESTRATÈGIES D'AMPLIACIÓ I CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI	141
3.1. ESTRATÈGIES FAMILIARS D'AMPLIACIÓ I CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI	141
3.1.1. LA VIA MATRIMONIAL I L'ESTALVI DE DOTS I LLEGÍTIMES	142
3.1.2. LES ESTRATÈGIES HEREDITÀRIES	153
3.2. LES COMPRES I ELS ESTABLIMENTS EMFITEUTICS	158
3.2.1. LES COMPRES DE CASES I TERRES	158
3.2.2. ELS ESTABLIMENTS EMFITEUTICS	161
3.3. LA REDEMPCIÓ DE CENSOS EMFITEUTICS	165
3.4. LA PRIVATITZACIÓ DELS USOS DEL SOL: L'AVENÇ DE L'INDIVIDUALISME AGRARI	169
4. PROBLEMES DE LIQUIDITAT I ENDEUTAMENT DEL PATRIMONI	185
4.1. EL VOLUM DE L'ENDEUTAMENT (1826 i 1839)	189
4.2. LES CAUSES DE L'ENDEUTAMENT	190
4.2.1. CAUSES D'ENDEUTAMENT INTERNES AL PATRIMONI	191
4.2.1.1. El pagament de dots	191

4.2.1.2. El pagament de llegítimes.....	196
4.2.1.3. L'increment de la despesa familiar.....	197
4.2.1.4. Les dificultats en el cobrament de censos emfitèutics i préstecs.....	198
4.2.2. CAUSES D'ENDEUTAMENT EXTERNES AL PATRIMONI.....	199
4.2.2.1. Els conflictes bèl·lics de la primera meitat del segle XIX.....	199
4.2.2.2. La incidència del cicle agrícola. Les males collites.....	207
4.2.2.3. La pròpia mecànica del deute.....	211
4.3. LES FORMES DE L'ENDEUTAMENT.....	211
4.3.1. ELS CENSALS.....	213
4.3.2. ELS DEBITORIS.....	219
4.3.3. ELS PRÉSTECES PRIVATS NO PROTOCOLITZATS.....	229
4.3.4. ELS VIOLARIS.....	231
4.3.5. LES HIPOTEQUES.....	232
4.4. LES MANERES DE FER FRONT A L'ENDEUTAMENT.....	233
4.4.1. CREACIÓ DE MÉS DEUTE.....	233
4.4.2. CESSIÓ DE DEBITORIS ALS CREDITORS.....	235
4.4.3. CONVENIS AMB ELS CREDITORS.....	235
4.4.4. LES VENDES.....	236
4.4.4.1. Vendes a carta de gràcia, revendicacions i vendes del dret de lluir i quitar.....	238
4.4.4.2. Revendes.....	244
4.4.4.3. Vendes perpètuas.....	244
4.4.4.4. Vendes de blat.....	247
4.4.5. LA VIA MATRIMONIAL.....	248
4.5. ENDEUTAMENT, CONTRACTES AGRARIS I RENDA DEL PROPIETARI.....	249
4.5.1. ESTABLIMENTS EMFITÈUTICS.....	249
4.5.2. ARRENDAMENTS EN DINER.....	250
5. L'EXPLOTACIÓ DEL PATRIMONI.....	257
5.1. L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS AL LLARG DEL TEMPS.....	257
5.2. L'EXPLOTACIÓ DIRECTA.....	271
5.3. LA CESSIÓ A LLARG TERMINI DELS DRETS SOBRE LA TERRA: ELS SUBESTABLIMENTS EMFITÈUTICS I LES RABASSES.....	276
5.3.1. LA CRONOLOGIA DELS SUBESTABLIMENTS.....	279
5.3.2. EL NOMBRE I LA LOCALITZACIÓ DE LES VESSANES SUBESTABLERTES.....	281
5.3.3. LA QUALITAT DE LES TERRES SUBESTABLERTES.....	284
5.3.4. L'EXTENSIÓ DE LES PARCEL·LES SUBESTABLERTES.....	287
5.3.5. ELS SUBEMFITEUTES.....	289
5.3.5.1. L'ofici dels subemfiteutes.....	289
5.3.5.2. El lloc de residència dels subemfiteutes.....	293
5.3.6. LES CLÀUSULES DELS CONTRACTES.....	294
5.3.6.1. Els contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix.....	294
5.3.6.2. Els contractes de rabassa morta.....	297
5.3.6.3. Els contractes d'establiment per a plantar vinya.....	304
5.3.6.4. Els contractes d'establiment emfitèutic amb cens fix.....	306
5.3.7. LES ENTRADES.....	312
5.3.8. ELS CENSOS.....	319
5.3.8.1. Els censos pactats en els contractes.....	319
5.3.8.2. Les commutacions de censos.....	323
5.3.8.3. Les dificultats dels subemfiteutes per pagar els censos. Les renunciacions de subestabliments.....	327
5.3.8.4. Les redempcions de censos.....	334
5.3.9. ELS SUBESTABLIMENTS I LES RABASSES DINTRE L'ESTRATÈGIA PATRIMONIAL DE CASA CARLES.....	337
5.3.10. LA HISTÒRIA DE LES PARCEL·LES DE TERRA DESPRÉS DELS SUBESTABLIMENTS ATORGATS PER CASA CARLES.....	339

5.4. LA CESSIÓ TEMPORAL DE L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS I ELS SEUS FRUITS: LES PARCERIES I ELS ARRENDAMENTS A PREU ACOTAT	346
5.4.1. ELS CONTRACTES DE PARCERIA	352
5.4.1.1. Les masoveries al terç de fruits	352
5.4.1.2. Les mitgeries	402
5.4.1.3. Els masovers	408
5.4.2. ELS CONTRACTES D'ARRENDAMENT A PREU ACOTAT DE MASOS I DELS FRUITS I RENDES DE LES HERETATS	427
6. LA GESTIÓ DEL PATRIMONI	435
6.1. L'ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI	435
6.1.1. LA FIGURA DE L'ADMINISTRADOR	439
6.1.1.1. Quan l'administrador era algú de la família: poca eficàcia i tensions familiars	443
6.1.1.2. Administradors aliens a la família: nissagues d'administradors, masovers-encarregats, mediació, subordinació i paternalisme	449
6.1.2. EL PROPIETARI ABSENTISTA I L'ADMINISTRACIÓ	499
6.2. LA COMPTABILITAT DEL PATRIMONI (1832-1863)	506
6.2.1. L'INGRÉS DEL PATRIMONI	510
6.2.1.1. L'evolució de l'ingrés brut del patrimoni (1832-1863)	511
6.2.1.2. L'estructura de l'ingrés del patrimoni (1832-1863)	512
6.2.1.2.1. <i>L'ingrés per venda de productes agraris</i>	515
6.2.1.2.2. <i>Altres ingressos agraris: ingressos procedents del bestiar, plantes i productes forestals i del cobrament d'agressos, censos i arrendaments en diner</i>	561
6.2.1.2.3. <i>Altres fonts d'ingressos: drets del forn de calç i del forn de rajols, pensions de censals, lloguers de les cases de Girona i altres</i>	569
6.2.2. LA RENDA BRUTA DEL PATRIMONI	578
6.2.2.1. L'evolució de la renda bruta del patrimoni (1832-1863)	578
6.2.2.2. La despesa en obres i jornals	581
6.2.2.3. La despesa d'administració	594
6.2.3. LA RENDA NETA DEL PATRIMONI	597
6.2.3.1. L'evolució de la renda neta del patrimoni (1832-1863)	597
6.2.3.2. Les contribucions	600
6.2.3.3. Els censos	608
6.2.3.4. L'endeutament	609
6.2.4. LES PAUTES DE CONSUM DE LA RENDA	611
6.2.4.1. L'evolució de les pautes de consum (1832-1863)	612
6.2.4.2. Les despeses familiars	614
6.2.4.3. Les redempcions de censos i censals, l'adquisició de propietats i altres pagaments	620
6.2.5. EL BALANÇ FINAL	621
7. L'ESFERA PÚBLICA. LA PARTICIPACIÓ EN LA POLÍTICA LOCAL	623
7.1. EL PERSONAL POLÍTIC DE L'AJUNTAMENT DE GIRONA (1814-1856)	623
7.1.1. LES PERSONES QUE FOREN ELEGIDES PER FORMAR PART DE L'AJUNTAMENT DE GIRONA	623
7.1.2. LES DEMANDES D'EXONERACIONS	631
7.1.3. LA BAIXA PARTICIPACIÓ ELECTORAL	644
7.2. LA DINÀMICA DELS ESDEVENIMENTS POLÍTICS A LA CIUTAT DE GIRONA (1814-1856)	649
7.2.1. LA PRIMERA RESTAURACIÓ ABSOLUTISTA (1814-1820)	649
7.2.2. EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)	649
7.2.3. LA SEGONA RESTAURACIÓ ABSOLUTISTA (1823-1833)	651
7.2.4. REVOLUCIÓ LIBERAL I CARLISME (1833-1840)	653
7.2.5. LA REGÈNCIA D'ESPARTERO (1840-1843)	661
7.2.6. LA DÈCADA MODERADA (1844-1854)	666
7.2.7. EL BIENNI PROGRESSISTA (1854-1856)	667

7.3. L'AJUNTAMENT DE GIRONA, ÒRGAN DE PODER POLÍTIC DE LA CLASSE PROPIETÀRIA?	669
7.3.1. UNA CONCEPCIÓ OLIGÀRQUICA I PATERNALISTA DEL PODER LOCAL	670
7.3.2. ELS PODERS DELS MAJORS CONTRIBUENTS	672
7.3.3. REPRESENTACIÓ PÚBLICA, PATERNALISME I CLIENTELISME DE CLASSE	680
7.3.4. LA MALFIANÇA DE LA MILÍCIA NACIONAL, UNA POR DE CLASSE	689
7.3.5. LA DEFENSA DELS INTERESSOS AGRARIS	693
7.4. ELS HISENDATS I LA REVOLUCIÓ LIBERAL	700
CONCLUSIONS	707
APÈNDIXS	719
APÈNDIX I. Arbres genealògics de les famílies Carles, Ferrer, O'Doyle i Mendoza	719
APÈNDIX II. <i>Estado de los bienes que posee Dn. Narciso de Carles</i> (1826)	725
APÈNDIX III. Socis del <i>Liceo</i> i el <i>Casino Gerundense</i> el dia de la seva unió, 8-8-1853	727
APÈNDIX IV. La privatització dels usos del sol. Bans i ocupacions de terres	735
APÈNDIX V. Les formes de l'endeutament. Censals i deutors	741
APÈNDIX VI. Formes d'explotació dels masos del patrimoni Carles (1750-1875)	743
APÈNDIX VII. Mobilitat dels masovers en els masos del patrimoni Puig-Carles	749
APÈNDIX VIII. L'administració del patrimoni	751
APÈNDIX IX. La comercialització del blat del patrimoni Carles (1832-1863)	756
APÈNDIX X. Textos sobre l'administració local redactats per l'ajuntament de Girona	759
BIBLIOGRAFIA	769

RESUM

En la societat gironina del segle XIX, encara eminentment agrària i escassament industrialitzada, destacà pel seu pes específic la classe dels hisendats, o grans propietaris rendistes. L'objectiu d'aquest treball és estudiar com els hisendats, de classe dominant econòmica i social al segle XVIII, esdevingueren també classe dirigent en el marc de la conformació del nou règim liberal. Per a això s'ha realitzat un estudi de cas, l'anàlisi del patrimoni Carles, un dels més importants de la província de Girona al segle XIX, com una manera de focalitzar la visió sobre aquest grup social en els seus diversos àmbits d'actuació: les relacions familiars, la base econòmica i social del seu poder i la seva actuació pública en els medis de sociabilitat i la política local. La font principal del treball ha estat l'arxiu patrimonial de la família Carles, que ha estat complementat amb altres fons documentals (parroquials, notariais, municipals i provincials). La geografia de l'estudi és la regió de Girona, al nord-est català, i la seva cronologia central la primera meitat del segle XIX, si bé es fan incursions abans i després d'aquest període. L'enfocament ha estat el de la història social a partir d'un plantejament temàtic. Així, la tesi desenvolupa els següents temes: l'evolució i l'estructura del patrimoni; l'extensa xarxa de relacions familiars dintre dels rengles de l'elit; els signes de prestigi social que identificaven els membres d'aquesta elit; els seus principals medis de sociabilitat a la ciutat de Girona; les estratègies que permetien l'ampliació o la conservació del patrimoni; l'endeutament que afectà els Carles a partir de la guerra del Francès i fins a mitjan anys seixanta del segle XIX; les diverses formes d'explotació dels masos; l'administració i l'anàlisi de la comptabilitat del patrimoni entre 1832 i 1863; i la participació dels hisendats en la política local, concretament a l'ajuntament de Girona entre 1814 i 1856, i en el procés de la revolució liberal.

La conclusió principal és que la base de la gran influència de la família Carles s'assentava sobre un important patrimoni agrari (855 hectàrees a mitjan segle XIX, que l'any 1875 els situaven en el segon lloc en la llista dels majors contribuents de la província per contribució territorial), i les relacions socials que teixien principalment per via familiar. La gestió indirecta de les seves propietats, mitjançant un administrador i la cessió dels masos majoritàriament a parceria, va permetre als Carles, com a molts altres hisendats, poder viure a la capital i actuar com a classe dirigent implicant-se en les

institucions polítiques del nou ordre liberal, assumir el lideratge en altres àmbits cívics i socials (dirigir la Milícia Nacional, associacions artístiques, benèfiques, etc.), així com fundar les seves pròpies organitzacions de pressió i de sociabilitat de classe (les associacions de propietaris o el *Casino Gerundense*, en el qual es varen barrejar amb altres sectors de l'elit). La seva participació en tants camps de la vida política i social la impulsava una clara vocació de classe dirigent, que tenia un *leiv motiv* últim i clar que orientava les seves actuacions, i que no era altre que la defensa dels seus drets de propietat. Això explica que, per la pressió dels hisendats, durant el procés de la revolució liberal es prenguessin, o s'ajudessin a prendre, algunes mesures ben concretes com ara la creació de la Guàrdia Rural, el tancament jurídic de les terres particulars, la creació dels vedats, el retard de més d'un segle en la possibilitat de redimir els censos emfitèutics laics, la permanència del vot censatari fins molt avançat el segle XIX i el control dels majors contribuents en tantes esferes de poder.

RESUMEN

En la sociedad gerundense del siglo XIX, aún eminentemente agraria y escasamente industrializada, destacó por su peso específico la clase de los hacendados, o grandes propietarios rentistas. El objetivo de este trabajo es estudiar como los hacendados, de clase dominante económica y social en el siglo XVIII, pasaron también a convertirse en clase dirigente en el marco de la conformación del nuevo régimen liberal. Para ello se ha realizado un estudio de caso, el análisis del patrimonio Carles, uno de los más importantes de la provincia de Girona en el siglo XIX, como una forma de focalizar la visión sobre este grupo social en sus diversos ámbitos de actuación: las relaciones familiares, la base económica y social de su poder y su actuación pública en los medios de sociabilidad y en la política local. La fuente principal del trabajo ha sido el archivo patrimonial de la familia Carles, el cual ha sido complementado con otros fondos documentales (parroquiales, notariales, municipales y provinciales). La geografía del estudio es la región de Girona, en el nordeste catalán, y su cronología central la primera mitad del siglo XIX, si bien se realizan incursiones antes y después de dicho periodo. El enfoque ha sido el de la historia social a partir de un planteamiento temático. Así, la tesis desarrolla los siguientes temas: la evolución y la estructura del patrimonio; la

extensa red de las relaciones familiares dentro de la élite; los signos de prestigio social que identificaban a los miembros de dicha élite; sus principales medios de sociabilidad en la ciudad de Girona; las estrategias que permitían la ampliación o la conservación del patrimonio; el endeudamiento que afectó a los Carles a partir de la guerra del Francés hasta mediados de los años sesenta del siglo XIX; los diversos modos de explotación de los mansos; la administración y el análisis de la contabilidad del patrimonio entre 1832 y 1863; y la participación de los hacendados en la política local, concretamente en el ayuntamiento de Girona entre 1814 y 1856, y en el proceso de la revolución liberal.

La conclusión principal es que la base de la gran influencia de la familia Carles se asentaba sobre un importante patrimonio agrario (855 hectáreas a mediados del siglo XIX, que en 1875 les situaba en el segundo lugar de la lista de los mayores contribuyentes de la provincia por contribución territorial), y las relaciones sociales que tejían principalmente por vía familiar. La gestión indirecta de sus propiedades, mediante un administrador y la cesión de los mansos mayoritariamente en aparcería, permitió a los Carles, como a muchos otros hacendados, poder vivir en la capital y actuar como una clase dirigente implicándose en las instituciones políticas del nuevo orden liberal, asumir el liderazgo en otros ámbitos cívicos y sociales (dirigir la Milicia Nacional, asociaciones artísticas, benéficas, etc.), así como fundar sus propias organizaciones de presión y de sociabilidad de clase (las asociaciones de propietarios o el Casino Gerundense, en el cual alternaron con otros sectores de la élite). Su participación en tantos campos de la vida política y social la impulsaba una clara vocación de clase dirigente, que tenía un *leiv motiv* último y claro que orientaba sus actuaciones y que no era otro que la defensa de sus derechos de propiedad. Ello explica que, por la presión de los hacendados, durante el proceso de la revolución liberal se tomaran, o se ayudaran a tomar, algunas medidas concretas como la creación de la Guardia Rural, el cerramiento jurídico de las tierras particulares, la creación de los vedados, la demora de más de un siglo en la posibilidad de redimir los censos enfitéuticos laicos, la permanencia del voto censitario hasta muy avanzado el siglo XIX y el control de los mayores contribuyentes en tantas esferas de poder.

SUMMARY

In the Girona society of the nineteenth century, eminently agrarian and scarcely industrialized, the class of *hisendats* (landowners who lived from their rents) stood out for their specific weight. The aim of this work is to study how the landowners, the economic and social ruling class in the eighteenth century, also became a leading class in the time of the liberal revolution and the implementation of the liberal state. To that purpose, a case study has been carried out, that of the Carles family's heritage, one of the most important in the province of Girona, as a way to focus on this social group in different aspects: family relationships, the economic and social basis of its power and its public performance in the sociability media and in local politics. The main source of information has been the patrimonial archive of the Carles family, combined with other different sources (parochial, notarial, municipal and provincial). The area of study is the region of Girona, in the northeast of Catalonia (Spain), and its central chronology the first half of the nineteenth century, with incursions before and after this period. Methodologically it has to do with social history from a thematic approach. Thus, it develops the following topics: the evolution and structure of patrimony; the extensive network of family relationships within the elite media; its main means of sociability in the city of Girona; the strategies for the expansion and conservation of heritage; the indebtedness that affected the Carles family from the Napoleonic wars until the mid sixties of the nineteenth century; the various ways of exploiting their estates; the administration and analysis of the accounting records between 1832 and 1863; and the participation of the landowners in local politics, in particular in the municipality of Girona between 1814 and 1846, and in the process of the liberal revolution.

The main conclusion is that the principal basis for the great influence of the Carles family was based on a large agrarian property (855 hectares in the mid-nineteenth century, which in 1875 ranked them second in the list of largest taxpayers in the province by territorial contribution) and the social relationships that were woven mainly through the family network. The indirect management of their properties through an administrator and the exploitation of them mostly through sharecropping, allowed the Carles family, like many other landowners, to live in the capital and act as a ruling class by getting involved in the political institutions of the new liberal order, to assume

leadership in other civic and social areas (as the National Militia, artistic and beneficiary associations, etc.) as well as founding their own organizations to defend their interests and to promote class sociability (the associations of landowners or the *Casino Gerundense*, where they mingled with other sectors of elite). Their participation in so many fields of political and social life was driven by their vocation of being a ruling class and a clear motivation that was none other than the defense of their property rights. This explains why, by the pressure of the landowners, during the process of the liberal revolution, some concrete measures would be taken, such as the creation of the Rural Guard, the legal enclosure of lands, the creation of private hunting grounds, the delay of more than a century in the possibility of redeeming the emphyteutic secular census, the maintenance of the census vote until well into the nineteenth century and the control of the biggest taxpayers in so many spheres of power.

INTRODUCCIÓ

Aquest treball pretén estudiar la conversió dels hisendats o rendistes agraris de les comarques gironines de classe dominant a classe també dirigent en el marc de la conformació del nou règim liberal. Per a això s'ha realitzat un estudi de cas, l'anàlisi de la família i el patrimoni Carles, un dels més importants de la província de Girona al segle XIX, com una forma de focalitzar la visió sobre aquest grup en els seus diversos àmbits d'actuació: les relacions familiars, la base econòmica i social del seu poder i la seva actuació pública en els medis de sociabilitat i la política local. Geogràficament, la major part del treball se situa en un marc gironí, circumscrit sobretot a l'Empordà, on la família Carles posseïa la major de les seves propietats, i la ciutat de Girona, però l'enfocament generalista del treball fa que, a través d'altres exemples, es traspassin sovint aquestes fronteres envers els àmbits més extensos de la regió de Girona¹ i la Catalunya Vella o *Catalunya dels masos*. En els fons de les qüestions que es plantegen es realitza també, sovint, un diàleg encara més ampli amb treballs que fan referència al comportament dels grans propietaris rurals en altres territoris encara més llunyans. Cronològicament, el treball se centra en els canvis que varen tenir lloc en el trànsit de l'Antic Règim a la societat liberal, per això la primera meitat del segle XIX constitueix l'eix comú a tot l'estudi, però es fan moltes incursions abans i després d'aquest període, sobretot cap al segle XVIII, segons les necessitats que han dirigit la recerca de cara a la comprensió dels diferents temes que s'hi tracten.

L'origen d'aquesta tesi és molt llunyà, segurament massa, i no tenia a l'inici el mateix plantejament, si bé en línies generals sí que des de bon principi havia de tractar sobre l'elit gironina de la primera meitat del segle XIX. El projecte inicial era fer quelcom similar a la tesi que Àngels Solà havia fet per a Barcelona², però circumscrit a les comarques gironines. Àngels Solà havia estudiat els components de la potent i dinàmica oligarquia econòmica que havia dominat a Barcelona durant la primera meitat de segle XIX i a mitjan d'aquell segle, una elit socialment molt diversa en l'origen i la

---

¹ Em refereixo a l'àmbit territorial integrat per les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i La Selva que Rosa Congost qualificà amb el nom de *regió de Girona*, per la cohesió de les relacions econòmiques i socials que s'establien en el seu interior i de les quals haurien quedat més al marge les comarques de la Garrotxa, el Ripollès i la Cerdanya encara que formessin part de la mateixa província (Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990, p. 22-27).

² Àngels Solà, *L'élite barcelonina a mitjans segle XIX*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1977.

composició dels seus ingressos (integrada per comerciants, industrials, financers, hisendats, *indianos*, etc.). Intentant fer el mateix per Girona, però, i mentre anava identificant les fortunes més importants de la província així com les persones que havien ocupat càrrecs a la diputació i a l'ajuntament de la capital durant el mateix període, aviat em vaig adonar que aquella gran diversitat apareixia en molta menor mesura i que, si un grup destacava com a classe dominant i dirigent en la societat gironina decimonònica, aquest era el grup dels hisendats. Aquesta evidència em va fer centrar-me, de manera definitiva, en aquest sector social i, en especial, en el cas de la família Carles com una forma d'endinsar-me en l'estudi dels hisendats i no pas com un simple exemple del grup. En aquells moments Rosa Congost acabava de publicar la seva tesi doctoral sobre *els propietaris i els altres*³, que fornava el marc general per a la comprensió del poder econòmic i social i els signes d'identificació dels grans propietaris agraris de la regió de Girona entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX, i feia pocs anys que Pere Gifre havia presentat la seva tesi de llicenciatura sobre el procés històric de constitució d'aquest sector benestant de la pagesia com a grup social dominant del camp gironí al llarg de l'Època Moderna, a partir de l'anàlisi del patrimoni i la família Puig de Torroella de Montgrí⁴. Va ser Pere Gifre, company meu de doctorat i bon coneixedor dels arxius patrimonials de les terres gironines, qui va animar-me a fer servir com a base per al meu estudi el cas del patrimoni Carles –que havia acabat sumant, per herència, les propietats dels Puig–, utilitzant com a font documental principal el fons de Casa Carles dipositat a l'Arxiu Diocesà de Girona. Rosa Congost va acceptar dirigir la tesi d'algú que no havia estat alumna seva, ni pràcticament coneixia, i Josep Fontana m'oferí l'oportunitat de demanar una beca predoctoral de Formació d'Investigadors (FPI) de la Generalitat de Catalunya en el marc del programa de doctorat *Catalunya i Europa als temps moderns (1653-1898)* de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona. Va ser així com l'any 1993 vaig presentar un primer avançament d'aquesta tesi com a treball de nou crèdits d'aquells cursos de doctorat⁵ i que vaig incorporar-me al Grup de Recerca d'Història de les Societats Rurals de la secció

---

³ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., 1990.

⁴ Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels s. XVII i XVIII: un cas de diferenciació en el si de la comunitat pagesa*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.

⁵ Mònica Bosch, *Casa Carles. Evolució socio-econòmica d'una família d'hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX*, treball de recerca de 9 crèdits del doctorat *Catalunya i Europa als temps moderns (1653-1898)*, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, dirigit per la Dra. Rosa Congost Colomer, 1993.

Jaume Vicens Vives de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona (avui Centre de Recerca d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la mateixa universitat), del qual Rosa Congost era la investigadora principal.

PER QUÈ EL PATRIMONI CARLES

La formació dels hisendats, que ja identifiquem com un grup diferenciat de la resta al segle XVIII, fou producte d'un llarg procés de diferenciació social pagesa que havia durat diverses centúries i que havia permès l'ascens i la consolidació d'una minoria de grans propietaris rurals que podien viure de les seves rendes⁶. Molts hisendats del segle XIX eren descendents d'antics remences i, entorn d'aquest fet, van elaborar la mítica d'un grup social format a si mateix amb esforç, que havia lluitat per alliberar-se del jou dels poders feudals, i també la mítica pairalista de l'hereu.

Els hisendats gironins vivien sobretot de la renda que els proporcionava el domini útil d'una gran propietat que es trobava fragmentada en diversos masos i parcel·les repartits per una extensa àrea geogràfica. Una política matrimonial de marcat caràcter endogàmic dintre dels mateixos rengles dels pagesos de mas i el costum de nomenar un hereu únic universal va afavorir la concentració, amb el temps, de diversos patrimonis familiars. Les compra-vendes de terres tingueren també la seva importància en l'ampliació dels grans patrimonis ja des de l'època moderna⁷. Els hisendats, finalment, es van beneficiar de l'expansió agrària de la segona meitat del segle XVIII, que va afavorir més les rendes derivades del domini útil de la terra –el tipus de propietat que majoritàriament ostentaven– que no pas les derivades del domini directe.

Tractant-se Torroella de Montgrí d'un municipi caracteritzat per la gran extensió dels seus masos, fruit de la tardana colonització d'una plana que abans havia estat una zona

---

⁶ Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit.; "Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins: la família i el patrimoni Puig (segles XVII i XVIII)", *Estudis sobre el Baix Empordà*, núm. 9 (1990), p. 187-212; *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)*, tesi doctoral, Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, 2009 i *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2012.

⁷ Sobre la importància del mercat de terres en la formació dels grans patrimonis agraris vegeu: Pere Gifre, "Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720). Una primera aproximació", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 185-228 i, del mateix autor, *En la prehistòria dels hisendats...*, op. cit. i *Els senyors útils i propietaris de mas...*, op. cit.

d'aiguamolls, és natural que algunes de les principals famílies d'hisendats gironins tinguessin un origen torroellenc. Si ens fixem en el lloc de procedència dels 62 hisendats que l'any 1850 vivien a la capital de la província, Torroella de Montgrí és el municipi més representat.

La família Carles, originària de la Pedrissa de Pals i dedicada al segle XV a la mercaderia, però establerta ja a Torroella de Montgrí durant l'època moderna –període durant el qual acumulà un important patrimoni agrari–, constitueix un dels exemples més destacats dels hisendats gironins pel poder econòmic, social i també polític que arribà a assolir. Havent culminat el seu ascens social l'any 1737 amb l'obtenció dels títols de cavaller i de noble del Principat de Catalunya, l'hereu traslladà el 1772 la seva residència de Torroella a l'antiga casa Xammar de la plaça del Vi de Girona (avui coneguda com a *casa Carles*). La base de la gran influència de la família Carles s'assentava sobre un important patrimoni agrari (posseïen 855 hectàrees a mitjan segle XIX), cosa que l'any 1875 els permetia figurar en segon lloc en la llista dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial. En el seu testament, el darrer hereu dels Carles decidí llegar a la seva germana, casada amb Robert Robert i Surís⁸, el palau del Mirador i al bisbat de Girona la resta del seu patrimoni (la casa de Girona amb la condició que servís per a la formació de capellans), si bé aquest ja es trobava molt disminuït respecte del que havia estat en el segle XIX. Això va comportar que l'arxiu patrimonial de la família ingressés a l'Arxiu Diocesà de Girona quan l'herència passà al bisbat l'any 1934, possibilitant, d'aquesta manera, la seva consulta pública. L'existència d'aquest important fons documental i la rellevància de la família Carles en el context de la societat gironina del segle XIX van determinar l'elecció d'aquest patrimoni per a realitzar un estudi de cas que permetés aprofundir en el coneixement del grup dels hisendats i, sobretot, en quines foren les bases i la forma com al segle XIX passaren de ser una classe econòmicament i socialment dominant a convertir-se també en una classe dirigent.

---

⁸ Robert Robert i Surís, advocat, hisendat i financer, que actuà pel partit conservador com un efectiu cacic “benefactor” de la vila de Torroella, obtingué en reconeixement pels seus mèrits els títols de Marquès de Robert (1888), Comte de Serra i de Sant-Isclé (1891), Comte de Torroella de Montgrí (1907) i Marquès de Serralavega (1928) (M. Audivert, *Torroella de Montgrí, una vila singular*, Barcelona, Editor Marcel·lí Audivert, 1983, p. 298-301).

METODOLOGIA

Aquest treball sobre la família i el patrimoni Carles s'emmarca en els estudis sobre patrimonis agraris que, sorgits des de l'interior de les preocupacions acadèmiques relacionades amb la història agrària, la història rural, la història social o la història de la família, i realitzats la major part de les vegades a partir d'arxius patrimonials, compten a casa nostra amb una tradició que es remunta als anys setanta⁹. Estudiant un o diversos patrimonis des dels interessos, les preguntes i els debats de l'àmbit més general d'estudi de la història de les societats rurals, aquests treballs aporten dades valuoses per entendre com funcionaven en el dia a dia les dinàmiques descrites per la història general que parteix d'un enfocament més quantitatiu. En aquest sentit, la microhistòria, l'anàlisi dels casos particulars inserits, però, en el seu context i responent a qüestions generals –tal com defensava fa anys Enric Ucelay da Cal¹⁰–, pot aportar dades interessants i elements de

---

⁹ Sense ànims d'exhaustivitat, i partint del treball pioner d'Eva Serra, "Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant el s. XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat", *Recerques*, núm. 5 (1975), p. 33-71 i *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988, citem: Josep Maria Torras Ribé, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana, 1976; Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels s. XVII i XVIII... op. cit.*, 1987; Santiago de Llobet i Masachs, *Formació d'una casa pairal: la Torre Llobet a Vidreres (segles XII-XX)*, Barcelona, L'autor, 1992; Carme Sanmartí, *La pagesia benestant al Bages, el mas Sanmartí*, Manresa, Angle, 1995; Pere Pascual, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris*, Barcelona, Ed. Rafael Dalmau, 2000; Ignasi Terrades, *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000; i Santi Ponce, "La família Serrabou, un exemple de reproducció social a Osona", dins S. Ponce i Ll. Ferrer, *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 125-142. També han proliferat durant aquests anys els estudis fets per descendents amb formació universitària que s'endinsen en l'arxiu de la pròpia família per conèixer la seva història seguint, d'alguna manera, si bé amb molta més solvència, la tradició dels llibres de família de l'època moderna que va analitzar Xavier Torres (a *Els llibres de família de Pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, CCG Edicions, 2000) i les biografies familiars del segle XIX com la que va escriure Miquel Heras de Puig (M. Heras, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològic de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*, reedició del llibre editat a Girona, Estampa y Libreria de Melitón Suñer, 1857, Girona, CCG Edicions, 2001). Citem, entre aquests treballs: Josep M. Puig Salellas, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996; Martí de Riquer, *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999 i Ferran del Campo Jordà, *Set segles d'una família empordanesa. Els Jordà de Molins*, Olot, Brau edicions, 2000. Si bé ofereixen sempre informacions molt interessants que cal prendre en consideració, aquests darrers estudis, però, sovint presenten manca de sistematització en les dades o bé n'obvien moltes perquè segueixen el biaix dels interessos del propi autor, cosa que els hi resta, lamentablement, valor estadístic i comparatiu amb altres casos i limita, per tant, la seva possibilitat d'incidir més a fons en la història general. Riquer, per exemple, pràcticament no inclou cap dada econòmica en les 1400 pàgines del llibre que dedica a la història de la seva família i Ferran del Campo no és prou sistemàtic quan dona dades sobre les compra-ventes per poder-ne fer una sèrie.

¹⁰ En un cicle de conferències sobre la història local, que va tenir lloc a Girona el novembre de 1984, Enric Ucelay argumentava que *tot treball local per ésser realment vàlid, útil, ha de tenir unes hipòtesis serioses, en funció de qüestions més àmplies que no pas la naturalesa estricta de l'escenari local. [...] La utilitat d'un estudi ha d'anar més enllà del seu focus d'investigació i situar la seva pregunta en un sentit més ampli, sentit ampli –és clar– que no cal, ni és particularment desitjable, que sigui geogràfic, sinó millor que ho fos metodològic; o sia, plantejar unes preguntes determinades, d'alguna manera genèriques, que són*

judici fonamentats per a la construcció de la macrohistòria, la síntesi, la qual, amb l'aportació de múltiples estudis de casos concrets, serà cada vegada més complexa i, per tant, més rica i propera a la complexitat i a la diversitat que integren el registre de qualsevol temps històric.

En aquest treball no hem partit de l'enfocament biogràfic. No és una biografia, en el sentit que no hi ha explicada la història o el cas d'una persona concreta, sinó una història volgutament plural, que no vol remarcar cap personatge en particular de tots els que hi apareixen i que no segueix un fil cronològic generacional. Tampoc no és una història de la família, perquè l'objectiu no ha estat refer la història dels Carles per rescatar-los de l'oblit, sinó partir d'un cas concret que serveixi d'excusa per aprofundir en el coneixement de la classe dels hisendats gràcies a l'oportunitat de poder consultar fàcilment un arxiu d'un gran valor, pel seu volum, per la seva llarga cronologia i per ser el d'una de les principals famílies de rendistes agraris de les comarques gironines. S'ha pretès, doncs, enfocar, a partir d'una part, el tot, sense pretendre, però, explicar-ho tot només a partir d'un cas.

Igualment, s'ha optat per seguir un plantejament temàtic i no cronològic. A l'estudiar una família i un patrimoni és fàcil caure en l'esquema clàssic d'anar estudiant l'època d'un hereu darrere l'altre seguint un fil temporal. Enfocar temàticament els problemes a l'hora de realitzar l'estudi presenta avantatges respecte seguir un esquema de tipus cronològic. Tot i que en aparença pugui semblar un plantejament més deslligat, permet abordar millor i amb molt més llibertat els temes rellevants sobre els quals es pot aportar alguna cosa d'interessant a partir de les dades de què disposem, deixant de banda la resta; mentre que el fil cronològic obliga a passar per tots els petits períodes encara que no sempre se'n tingui prou dades i a tractar alguns temes de la història general que són lloc comú de citar, però sobre els quals potser no es pot aportar res, o res de nou. L'opció temàtica que s'ha seguit aquí evita reiteracions innecessàries i permet, en canvi, enfocar cada tema a partir de la cronologia, la geografia, la metodologia i les fonts que li són més pròpies, tractant només de les dades i dels personatges que hi estan directament

---

contestades molt adequadament amb dades d'un marc geogràficament reduït. [...] Bàsicament, doncs, l'historiador local, tant rural com urbà, ha de plantejar-se en el fons, no història local, sinó història social en un marc reduït (E. Ucelay da Cal, "Història regional, història comarcal, història local", dins J. Fontana, E. Ucelay i J. M. Fradera, *Reflexions Metodològiques sobre la Història local*, Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, núm.1, 1985, p. 25-26).

implicats. No s'ha seguit, per tant, el fil cronològic ni quan s'ha parlat dels casaments dels membres de la família Carles, sinó que s'ha tractat la qüestió de “la política matrimonial”. I cada tema segueix, com s'ha dit al principi, un marc temporal no sempre idèntic, depenent del que han determinat tant el propi assumpte com les fonts que s'han consultat, amb una cronologia més o menys fixa en tot el treball que és la primera meitat del segle XIX. El resultat d'aquesta opció, que pot semblar a priori més desballestada o massa fragmentària, dona com a resultat un esquema més clar en el qual els diferents arguments, cadascun amb la seva pròpia coherència, encaixen molt millor un una imatge general que a poc a poc es va dibuixant. Si més no aquesta és la impressió que he tingut a l'anar fent el treball.

Sobre la forma d'abordar els temes s'ha prioritzat el punt de vista de la història social, de la història de les relacions socials, i això en tots els àmbits, des de les relacions familiars, les formes d'explotació i gestió del patrimoni, la captació i la comercialització de l'excedent pagès, el destí de la renda que generaven les propietats, el poder local o les formes de sociabilitat de classe. Així, s'ha estudiat, per exemple, la contractació agrària no només, ni principalment, a partir de l'anàlisi de les clàusules dels contractes escrits (que certament cal fer i és interessant), sinó observant també com evolucionen en la pràctica els contractes a partir del joc de les relacions socials canviants, de manera que un contracte de curt termini en determinats casos podia donar lloc a llargues dinasties de masovers, o a un dificultós plet amb un arrendatari-creditor, i un de teòricament perpetu, com un subestabliment, podia acabar abans d'hora per causa d'un desnonament. Aquest punt de vista, en la línia de la mena d'enfocament que ja fa temps que defensa Rosa Congost, permet observar com els canvis en els drets de propietat històricament es van haver de lluitar i guanyar cada dia a nivell local.

Hem volgut també contribuir a la *història policèntrica*, feta des dels diversos territoris que componen Catalunya, que Josep Fontana reclamava ja l'any 1984¹¹. Estudar la història des de la *perifèria*, des d'una vila rural que ja havia perdut el seu moment històric d'esplendor, com Torroella de Montgrí, o des d'una ciutat que vista des de fora pot aparèixer perifèrica i provinciana, com Girona, permet copsar que la història es mou a pertot, que no hi ha àrees on la història quedi aturada i simplement reaccionin o vagin a remolc de les zones més dinàmiques des d'un punt de vista econòmic, social o polític.

Cada lloc té les seves pròpies problemàtiques i dinàmiques socials i aquestes zones i els seus agents socials també tingueren protagonisme en els canvis que conduïren de l'Antic Règim a la societat liberal. Fer història des d'un municipi com Girona, per exemple, permet veure que la política i el poder locals són quelcom tangible i dinàmic, fins i tot en els períodes de major centralisme dels governs moderats, i no una simple corretja de transmissió d'un suposat estat central (personalitzat i cec) que mana o imposa els canvis a cop de decret. En fer això també ens hem sumat a la proposta de seguir la *perspectiva ascendente* que Ramón Villares reivindicava a l'hora d'estudiar la construcció de l'estat liberal i d'interpretar els canvis i les resistències que havien tingut lloc al segle XIX¹².

Cal remarcar, per últim, que aquest estudi també s'emmarca en el treball ben fet que, per a períodes diferents, porten a terme els membres del Centre de Recerca d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona des de fa una colla d'anys. Sense la visió de llarga durada i pluritemàtica amb què conjuntament entre tots han enfocat els temes de la història rural jo segurament veuria les coses d'una altra manera, molt més limitada. En la seva fase final, aquesta tesi s'ha portat a terme en el marc del projecte dirigit per Rosa Congost *Ni elits ni pobres. Classes mitges i canvi social. Perspectiva històrica*, que ha estat finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (ref. HAR2014-54891-P).

Aquest treball s'estructura en set capítols. En el primer, titulat *Família i Patrimoni*, s'analitza de forma general l'evolució del patrimoni Carles des de mitjan segle XVIII fins als anys setanta del segle XIX i es fa una anàlisi de la seva composició; també s'hi tracten aquells aspectes que vinculen més directament la història familiar amb les propietats com són els enllaços matrimonials, a partir dels quals es teixien les extenses xarxes de relacions familiars entre els membres de l'elit social. En el segon capítol

---

¹¹ Pròleg al llibre d'Albareda, Figuerola, Molist i Ollich, *Història d'Osona*, Vic, Eumo, 1984.

¹² *La perspectiva "ascendente" –diu Villares– supone llamar la atención no sobre la capacidad racionalizadora y transformadora de la administración centralista, sino, por el contrario, sobre los distintos modos de aplicación que las medidas de carácter general tienen en cada territorio o región. Esto quiere decir que no sólo ha de valorarse la fortaleza o debilidad del Estado central, sino también la capacidad de maniobra y la influencia de los poderes locales, de grupos sociales y de estructuras comunitarias sólidas y, a veces, impermeables a las imposiciones exteriores. [...] De lo que se trata, por tanto, es de ver que la construcción de la España liberal no se hizo sólo desde el Estado, sino también desde la diversidad local* (Ramón Villares, "La construcción de la España liberal: sobre las «virtudes de la vida ascendente»", dins *Actes del IV Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya. El cor urbà dels conflictes: identitat local, consciència nacional i presència estatal*, Barcelona, L'Avenç, 1999, p. 73-74).

s'analitzen els diversos signes de prestigi social que identificaven els membres d'aquesta mateixa elit des de finals del segle XVIII: el trasllat de la seva residència a un nucli urbà (en aquest cas la ciutat de Girona, elevada a capital de província l'any 1833), els medis de la sociabilitat patrícia (El *Casino Gerundense* i el Teatre), la carrera de dret i la carrera militar com una sortida per als fills segons, els títols de noblesa (sol·licitats per molts hisendats com una forma de remarcar el seu ascens social al segle XVIII, però ja no al segle XIX), l'educació que es donava als membres de la família, l'ús de la llengua castellana en el registre escrit (que es donà molt abans entre la noblesa i les elits dominants i dirigents que no pas entre els sectors socials més modestos), altres signes de prestigi (els vinculats a la parròquia i/o la religió i al lleure) i l'aparició del terme *hisendat* com una nova etiqueta amb la qual s'autoqualificaren cada vegada més sovint els rendistes agraris a partir de la Guerra Gran. El tercer capítol tracta sobre les diverses estratègies que permetien l'ampliació o la conservació del patrimoni: la via matrimonial i l'estalvi de dots i llegendes, les estratègies hereditàries, les compres i els establiments emfitèutics, la redempció de censos i la privatització dels usos del sol arran de l'avenç imparabile de l'individualisme agrari des de mitjan del segle XVIII. En el quart, per contra, s'analitzen els factors que podien conduir a la pèrdua de propietats, per això se centra en l'endeutament que afectà casa Carles a partir de la guerra del Francès i fins a mitjan anys seixanta del segle XIX: el seu volum, causes (internes i externes al patrimoni), formes, maneres de fer-hi front i l'impacte que va tenir sobre els contractes agraris i la renda del propietari. El cinquè capítol està dedicat a les diverses formes d'explotació dels masos del patrimoni Carles, començant per una visió seqüencial i seguint amb l'anàlisi detallada de les mateixes: l'explotació directa, les fórmules de cessió a llarg termini dels drets sobre la terra (els subestabliments emfitèutics i les rabasses mortes) i les de cessió temporal de l'explotació dels masos i els seus fruits (els contractes de masoveria i els arrendaments); es dedica també un apartat als masovers (els requisits per accedir a una masoveria, la mobilitat de mas a mas i les relacions amb l'amo). El capítol sisè estudia la gestió del patrimoni, dedicant una primera part a analitzar l'administració i la figura de l'administrador, així com el grau d'implicació del propietari absentista en la gestió dels seus béns. Segueix l'anàlisi de la comptabilitat del patrimoni entre 1832 i 1863: els ingressos (la seva evolució, estructura i la forma com es comercialitzava el blat, la principal font d'ingressos), les despeses d'explotació de les quals es feia càrrec el propietari i les ocasionades per raó de contribucions, censos i

endeutament, les pautes de consum de la renda i el balanç final. Per últim, el setè capítol està dedicat a analitzar la participació dels hisendats en la política local, concretament a l'ajuntament de Girona entre 1814 i 1856. S'estudia, en primer lloc, la composició del personal polític del consistori, es fa un breu repàs dels esdeveniments polítics del període a la ciutat, es tracta la qüestió de si l'ajuntament oferia a la classe propietària l'oportunitat de practicar una *política de classe* i s'acaba amb una reflexió sobre la participació dels hisendats en la revolució liberal, els seus motius i significat.

Pel que fa a les unitats, si bé molts documents es referien a les quantitats monetàries en lliures, s'ha unificat tot el treball a rals. En el cas dels dots, però, s'ha deixat la referència en lliures pel seu valor simbòlic d'estatus social, tal com s'explica en l'apartat corresponent.

LES FONTS

La font principal per a l'elaboració d'aquest treball ha estat la documentació continguda en el fons patrimonial de Casa Carles dipositat, com s'ha dit, a l'Arxiu Diocesà de Girona. Cronològicament, aquest fons abasta des de l'època medieval fins a la primera meitat del segle XX; la documentació més moderna correspon a l'administració del patrimoni per part del bisbat de Girona. Es troba catalogat en 97 llibres, 63 lligalls en foli, 43 lligalls en quart, 38 plecs de pergamins, 3 carpetes i una quinzena d'àlbums. Inclou, principalment, documentació de les famílies Carles, Puig i Ferrer, però també d'altres nissagues emparentades amb ells, com les famílies Marquès, O'Doyle, Portas, Robert, Roig, Sunyer, Teixidor, Torbagur i els comtes de Noroña. Com és habitual en els arxius patrimonials de les comarques gironines¹³, aplega documentació relativa a la família i el patrimoni, sobretot amb els objectius de defensar els drets de propietat de les finques, provar la transmissió dels béns familiars d'una generació a l'altra, explotar i administrar el patrimoni. D'aquesta manera, inclou notes genealògiques, documents acreditatius dels privilegis nobiliaris obtinguts, escriptures de contractes matrimonials, testaments, inventaris dels béns, creació i cancel·lació de deutes, establiments i subestabliments emfitèutics, compra-vendes de propietats, documentació relativa a plets i convenis, plànols

---

¹³ Sobre les característiques, els tipus de documents que inclouen i les possibilitats que ofereixen els arxius patrimonials com a font per a la història és d'obligada consulta el llibre de Pere Gifre, Josep Matas i Santi Soler, *Els arxius patrimonials*, Girona, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural i CCG Edicions, 2002.

de possessions, contractes agraris, llevadors de censos i de les rendes de diversos beneficis eclesiàstics, llibretes de comptes, rebuts, llibres mestres, quaderns d'anotacions personals, correspondència, àlbums de fotografies, de targes de visita i de poesies.

Els arxius patrimonials, a més de facilitar molt l'estudi d'un patrimoni perquè reuneixen tota la documentació que sinó caldria anar buscant i espigolant en tota una varietat de fons (protocols notariaus, arxius parroquials, registres fiscals, etc.), solen contenir, com el de Casa Carles, un tipus d'informació que és molt difícil de trobar en altres tipus d'arxius com ara les comptabilitats privades i la correspondència, les quals aporten valuoses dades per renovar els enfocaments que s'havien fet fins ara en molts temes de la història rural i agrària. Com han assenyat Jordi Planas i Enric Sagner, per exemple, les comptabilitats agràries han estat importants per a la història rural catalana sobretot en tres àmbits: per a l'estudi de les collites (producció i productivitat), del mercat de treball (condicions de treball, estacionalitat de la mà d'obra, evolució dels salaris, etc.) i de les pràctiques de gestió dels propietaris i l'evolució dels seus ingressos¹⁴. Igualment, la correspondència permet analitzar l'estructura organitzativa de l'administració del patrimoni, les estratègies de gestió, conèixer millor les funcions i la forma com actuen figures fins fa poc pràcticament desconegudes per la historiografia com són els administradors, el grau d'implicació del propietari en la gestió del seu patrimoni, el caràcter de les relacions intrafamiliars i de les relacions socials que s'estableixen entre el propietari i els altres agents del món agrari (els administradors i procuradors, els seus creditors o deutors, els grans arrendataris, els masovers, subemfiteutes, rabassaires, etc.) i de l'entorn local (amics, autoritats municipals, etc.). Comptabilitats i correspondència han estat, així, dues de les principals fonts que han permès revisar profundament el vell paradigma del propietari absentista com un subjecte passiu, preocupat només per rebre unes rendes i desvinculat absolutament dels problemes de gestió del seu patrimoni, cap a una nova imatge que el presenta com un subjecte *agent*, en contacte directe amb l'administrador, que participa en les decisions que afecten la gestió de les seves propietats.

Cal insistir, de totes maneres, que si bé per a realitzar l'estudi d'un patrimoni és molt

---

¹⁴ J. Planas i E. Sagner, "Accounting Records of Large Rural Estates and the Dynamics of Agriculture in Catalonia (Spain), 1850-1950", *Accounting Business & Financial History*, vol. 15, núm. 2 (2005), p. 171-185.

convenient disposar d'un bon arxiu patrimonial (tot i que no és imprescindible: l'estudi de Josep M. Torres Ribé sobre els Padró d'Igualada no està fet a partir de cap arxiu patrimonial), els documents continguts en aquest no són en cap cas suficients per a portar-lo a terme, sinó que s'ha de combinar aquesta font amb la consulta d'altres fons sempre que ho requereixi la deguda contextualització del tema que estiguem analitzant. I això perquè l'interès d'un cas no es justifica per si mateix, sinó per la seva capacitat d'aportar dades a la història més general. Per contextualitzar el cas que estava estudiant, doncs, a més del fons de Casa Carles, vaig consultar: al mateix Arxiu Diocesà de Girona, diversos arxius parroquials i documentació relativa a beneficis eclesiàstics; a l'Arxiu Històric de Girona, molts protocols notariais, llibres de la Comptadoria d'Hipoteques, documentació del Govern Civil i de la Diputació provincial durant el Trienni liberal; a l'AGDB, les actes i els expedients de la Diputació provincial de Catalunya de 1820 i 1821; a l'Arxiu Municipal de Girona, els padrons de la ciutat, els registres de títols i de noblesa, diversos llibres del cadastre, llicències d'obres, els manuals d'acords i la documentació de les eleccions municipals del període 1835- 1856, correspondència del consistori amb les diverses autoritats, documentació relativa a la Milícia Nacional i al Teatre, a més de bans, edictes, circulars, decrets i el B.O.P.G.; a l'Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí, padrons, actes del ple, documentació sobre el pagament del cadastre i la contribució d'immobles i territorial, estadístiques i interrogatoris, concòrdies i expedients contenciosos, correspondència, avisos, decrets, bans i circulars; a l'ACA, documentació relativa a l'expedició de bans per al tancament de terres expedits per la Intendència i la Reial Audiència, a més d'alguns plets; a l'Arxiu Nacional de Catalunya, la correspondència d'administració de l'arxiu dels marquesos de Castelludosrius; i al *Casino Gerundense* em permeteren consultar el llibre d'actes i altra documentació de l'entitat.

AGRAÏMENTS

Quan vaig decidir demanar una beca predoctoral de Formació d'Investigadors per iniciar els cursos de doctorat i fer la tesi, vaig pensar que començar la tesi seria com fer una aventura en vaixell: saps de quin port surts i quan, però no saps quan arribaràs ni on. Probablement si m'hagués imaginat que tardaria més anys que Ulisses en creuar el mar hauria abandonat abans de començar. Per sort, o per desgràcia, no va ser així. Un viatge

tan llarg, és clar, acumula molts deutes amb moltes persones que d'alguna manera o altra m'hi han acompanyat, algunes d'elles sense haver-ho escollit. Entre aquests darrers, el primer reconeixement que he de fer és el més pròxim i personal, als meus fills Quim i Biel, que des que varen néixer han conviscut amb la meva tesi i els seus maldecaps. Després, per ordre cronològic, he de donar les gràcies a Josep Fontana, que ens deixava el mateix dia que jo escrivia les conclusions de la tesi, per haver-me ofert la possibilitat de demanar aquella beca i formar part de la primera promoció de doctorands de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra, primer en un pis a collidor del carrer Muntaner i després en els pisos alts de l'edifici de la Plaça de la Mercè. Allà hi vaig fer bons amics contertulians i discutidors que encara conservo. Va ser Pere Gifre qui em va dir *a l'arxiu de Casa Carles hi ha una tesi*; hem estat companys durant molts anys, ha llegit i revisat alguns capítols d'aquest treball i sempre m'ha animat a perseverar. Vaig triar Rosa Congost com a directora de la meva tesi perquè em va semblar el més coherent i mai me n'he penedit; compartim una forma molt semblant d'entendre la història i al seu costat m'he fet historiadora. A la Universitat de Girona hi he fet tots els papers de l'auca (estudiant, membre del PAS i professora associada) i durant molts anys va ser la meva segona casa. Agraeixo la formació que vaig rebre de tots els professors que vaig tenir, tant a la UdG, com a la UAB i a la Pompeu Fabra (sovint em descobreixo citant frases seves quan faig classes) i als companys membres o col·laboradors del Centre de Recerca d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la UdG (Lluís To, Pere Orti, Rosa Lluch, Elvis Mallorquí, Lídia Donat, Xavier Soldevila, Pere Gifre, Xavier Torres, Xavier Solà, Núria Sala, Biel Jover, Llorenç Ferrer, Joaquim M. Puigvert, Rosa Congost, Enric Saguer, Àngel Duarte, Antonio López Estudillo, Rosa Ros, Ricard Garcia, etc.) tots els seminaris, jornades i discussions que hem compartit i que m'han ajudat a veure la disciplina d'una forma molt més àmplia i interessant. He d'agrair molt especialment a Joaquim M. Puigvert les múltiples converses sobre història i patrimoni, algunes referències bibliogràfiques i, sobretot, l'oportunitat que em va donar de fer les seves classes mentre ell era vicerector; va ser una de les èpoques més felices de la meva vida. També a Enric Saguer la revisió d'algun capítol i, molt especialment, la seva guia a l'hora d'abordar l'anàlisi de la comptabilitat del patrimoni. L'Àngels Solà em va atendre molt amablement quan tot just pensava en el tema de la tesi.

En el camp dels arxius que tenen a veure amb aquest treball: de l'Arxiu Diocesà de

Girona reconec l'esforç dels viatges carregat amb documentació i la bona feina d'arxiver de Josep M. Marquès, que mai agrairem prou, així com la simpatia i la companyia, durant tant de temps, de l'Imma Mataró; a l'Arxiu Històric de Girona, em varen ajudar, donant-me consells o fent simplement de forma amable la seva feina, Pep Matas, Santi Soler, Montse Hosta, Imma Costa, Fina Blesa i Manel Vilaró; a l'Arxiu Municipal de Girona, el meu agraïment a Joan Boadas, Albina Varés, Miquel Mir, Anna Gironella, David Iglésias i Sebastià Villalón; i a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà, a Èrika Serna. A tots els arxivers que m'han atès en un lloc o altre, els agraeixo en general la seva inestimable feina, sense la qual la investigació històrica seria inviable.

He d'agrair igualment el suport dels familiars i amics que no m'han abandonat mai i encara segueixen creient en mi; en particular, a Joan Bosch, que em financés un permís per acabar la tesi fa uns anys, i a Joan Pere Carreras que m'hagi donat la pau final per poder concloure-la de veritat. Finalment, un record per a aquells que avui no hi són, però algun dia varen ser-hi i que associo, quan hi penso, directament amb aquesta tesi: Josepa Ballvé, Toni Saumell, Josep M. Marquès, Montse Hosta, Joan Puigbert, Eva Serra, Josep Fontana, Sara Torras i, molt especialment, a les meves àvies, que les vaig estimar molt, i a la meva mare, que m'explicava històries dels reis medievals catalans a la platja.

1. FAMÍLIA I PATRIMONI

1.1. L'EVOLUCIÓ DEL PATRIMONI (1756-1875)

El 4 d'octubre de l'any 1756 se celebrà a Blanes el matrimoni entre Martí de Carles i de Quintana, hereu del patrimoni dels Carles de Torroella de Montgrí, que gaudien de privilegi de noblesa des de 1737, i Marianna Puig i Diern, germana de Salvador Puig, doctor en drets i hereu del patrimoni Puig, també de Torroella¹⁵. Per a la Casa de Carles, aquest matrimoni, a banda de la percepció de 10.000 lliures (106.600 rals) en concepte de dot¹⁶, tingué el valor –i per això hem pres l'any 1756 com a punt de partida, tot i que en aquella data el que acabaria succeint encara no era previsible–, de posar les bases per a la futura incorporació del patrimoni Puig quan, Salvador de Puig i Diern, solter i sense descendència, en el seu últim testament (datat el 2 de febrer de 1796)¹⁷, instituí hereva universal dels seus béns la seva germana Marianna i, a la mort d'aquesta, a Narcís de Carles i O'Doyle, net de Martí de Carles i Marianna Puig i hereu dels béns dels Carles. El patrimoni Puig passà, així, per via d'herència, al patrimoni dels Carles, augmentant-lo considerablement.

A l'inventari dels béns que foren de Martí de Carles i de Quintana (†19-12-1804) pres per la seva vídua Marianna el 12 de gener de 1805¹⁸, el patrimoni Carles, abans de la incorporació dels béns de la família Puig, estava constituït per vuit masos (el mas Pinell, la Closa Pagesa i el mas Ral, tots tres del terme de Torroella de Montgrí; el mas Carles, de Pals; el mas Gombau, mas Prats i mas Roig, de Palafrugell; i el mas Garriga, de Navata); la casa principal de Puig¹⁹, la *casa vella de Carles* i l'Horta de Carles amb la seva casa, totes a la vila de Torroella de Montgrí; una altra casa dita també l'Horta de Carles, a Palafrugell; un corral a Torroella; i setze camps i peces de terra que sumaven en total 146 vessanes i es trobaven repartides pels termes de Torroella, Ullà, Gualta i Palafrugell.

---

¹⁵ Vegeu les genealogies de l'apèndix I.

¹⁶ Els primers i segons capítols matrimonials que signaren Martí de Carles i Marianna Puig el 31 de desembre de 1758 i el 21 de gener de 1766, es conserven a ADG.FCC. Lligall foli 4.

¹⁷ ADG.FCC. Lligall foli 5. Diem que en la data del casament entre Martí i Marianna encara no era previsible que els béns de Puig acabessin formant part del patrimoni Carles ja que, l'any 1756, Salvador, l'hereu del patrimoni Puig, era solter però tan sols tenia 27 anys (morí el 12 de febrer de 1796 als 66 anys, segons el quadern de notes conservat a l'ADG.FCC. Llibre 68).

¹⁸ ADG.FCC. Lligall foli 4. En aquest inventari només figura l'extensió dels camps i peces de terra solts.

¹⁹ No sabem per quin motiu la casa principal de Puig figura en aquest inventari dels béns del patrimoni Carles.

Amb la incorporació dels béns de la família Puig, el patrimoni Carles pràcticament es doblà. A l'inventari dels béns dels patrimonis de Carles i de Puig efectuat el 24 de juliol de 1810²⁰ per Josep Ramon de Carles i de Puig, al costat dels vuit masos dels Carles apareixen ja els set masos (el mas Nou de Puig, la Torre Bagura i el mas Figueres, a Torroella de Montgrí, el mas Tomasi d'Albons, el mas Vicens dels Recs a L'Escala, el mas Sunyer de Serra i el mas Puig de Fellines), i algunes peces soltes de vinya i olivera al terme de Torroella de Montgrí, procedents de l'antic patrimoni Puig. Hi figura també la *casa principal de Carles*, antiga casa Xammar de la plaça del Vi de Girona, ocupada en aquells moments per l'exèrcit francès, que havia estat adquirida l'any 1760 per Salvador de Puig, el qual s'hi traslladà, procedent de la vila de Torroella, per tal de viure d'acord amb el nou estatus social que l'obtenció del títol de cavaller, l'any 1759, li havia conferit²¹. També els Carles deixaren l'any 1772 la seva localitat d'origen, la vila de Torroella de Montgrí, per instal·lar-se a l'antiga casa Xammar de la ciutat de Girona, avui ja coneguda com a Casa Carles.

A banda de la gran incorporació per via hereditària del patrimoni Puig, els Carles, fins a la guerra de Francès, també engrandiren i arrodoniren les seves possessions mitjançant la compra d'algunes cases de ciutat i peces de terra, sovint contigües a d'altres béns de la seva propietat: 30 vessanes de terra al terme de Gualta (comprades l'any 1785); dues cases al carrer Nou del Teatre de Girona (1798); una casa al barri del Mercadal de Girona (1800); i una vessana i mitja de terra a Torroella de Montgrí (1803). En el nou inventari dels béns del patrimoni pres el 26 d'octubre de 1814²² per Josep Ramon de Carles després de l'ocupació francesa, hi figuren els mateixos béns immobles que en l'inventari de 1810. Els Carles, però, tornaven a disposar de la casa de la plaça del Vi de Girona i havien aconseguit salvar bona part del patrimoni que els francesos havien pretès embargar-los mitjançant l'estratègia de simular un arrendament dels masos i una venda dels arreus i bestiar dels mateixos.

Malgrat tot, des de la guerra del Francès i fins a mitjan de la dècada dels anys seixanta del segle XIX, la història del patrimoni Carles va estar marcada per una llarga etapa de dificultats econòmiques durant la qual la màxima preocupació, primer de Narcís de Carles

---

²⁰ ADG.FCC. Lligall foli 4. En aquest inventari no consta l'extensió de cap propietat.

²¹ Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit., p. 117.

²² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 450, 26-10-1814, inventari.

i O'Doyle i després de la seva vídua, Joaquina de Mendoza, fou intentar conservar i mantenir la integritat del patrimoni. L'acumulació dels deutes obligà a la creació de censals, debitoris i hipoteques i, fins i tot, a les temudes vendes, a carta de gràcia i perpètuas. Durant aquest llarg període, el patrimoni Carles només es veié augmentat per la via de dues compres (d'un solar amb una caseta a Llafranch i d'una peça de terra a Serra de Daró) i dos únics establiments emfitèutics (el del Castell de Carles de Torroella de Montgrí, amb l'edifici de les presons i una horta a ell annexos, i el del solar de l'antiga caserna d'aquella vila).

Tot i les dificultats econòmiques per les quals travessava, Narcís de Carles, amb una quota de contribució de 4.346,8 rals, figurà en la dinovena posició en la llista de l'any 1836 dels majors contribuents residents a la província de Girona²³. Segons la mateixa llista, en aquells moments els Carles eren els tercers majors contribuents de la ciutat de Girona. Però l'inventari pres el 13 i 14 d'abril de 1839 per Joaquina de Mendoza dels béns que havien estat del seu difunt marit, Narcís de Carles (†16-3-1839), deixa traslluir clarament la situació d'endeutament del patrimoni²⁴. En aquest inventari hi continuen figurant tots els masos relacionats anteriorment, amb l'excepció del mas Tomasi d'Albons i els masos Prats i Roig de Palafrugell, els quals, això no obstant, no ens consta que fossin venuts, ni a carta de gràcia ni perpètuament²⁵. Segons el mateix inventari, els Carles cobraven anualment, en concepte de censos, un total de 182 quarteres de blat forment, 4 quarteres d'ordi, 36 mallals d'oli, 2 parells de capons, 4 pollastres, 1 gallina i 238,4 rals, per raó dels

---

²³ AMGi, IX, I. *Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputación, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima elección de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 de Mayo último*. Datada el 14 de juliol de 1836, aquesta llista incloïa totes aquelles persones que pel fet de pagar una quota mínima de contribució de 404 rals tenien dret a votar en aquelles eleccions de Diputats a Corts. Rosa Congost ha utilitzat aquesta mateixa llista per fer la *radiografia de la classe propietària* de la província de Girona a *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990, p. 216-220.

²⁴ ADG.FCC. Lligall foli 4.

²⁵ Pensem que l'absència d'aquests masos pot ser deguda al fet que haguessin estat subestablerts per la família Carles amb anterioritat a aquella data, ja que ens consta que el 6 de juny de 1824 (A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1194) Narcís de Carles arrendà a un advocat i un impressor de la ciutat de Girona els censos que diferents particulars li satisfien per raó d'establiments emfitèutics de les cases i terres que composaven el mas Prats i el mas Roig de Palafrugell, i també tenim notícia de diverses subemfiteusis de terres i de la pròpia casa del mas Tomasi d'Albons. Si els tres masos havien estat subestablerts en la seva totalitat, potser això explicaria que no apareguin relacionats com a tals a l'inventari de 1839 i sí constin en canvi, implícitament, a través dels censos que, al mateix inventari, la Casa Carles declara cobrar de diversos subemfiteutes. El fet que entre els que paguen aquests censos haguem pogut localitzar moltes de les persones a favor de qui sabem que s'atorgaren subestabliments de peces de terra d'aquells masos, sembla confirmar aquesta hipòtesi. Per altra banda, en aquest inventari tampoc no apareix el corral del carrer dels Bous de Torroella de Montgrí i diverses oliveredes que constaven a l'inventari de 1810 i que sabem que foren subestablerts a Salvador Reixach el 14 d'octubre de 1819.

censos fixos en diner o en espècie que pagaven 136 emfiteutes que havien subestablert en terres de les seves propietats dels termes de Torroella de Montgrí, Felines, Ullà, Gualta, Albons, L'Escala, Palafrugell i Navata; més la quarta part de fruits que satisfien els 17 emfiteutes als quals s'havien subestablert peces de terra de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell a fi de plantar vinya. Però, per aquelles mateixes dates, el volum de deutes que arrossegava la Casa de Carles per raó dels censals creats i pensions endarrerides dels mateixos, deutoris, diners prestats, deutes a particulars, violaris, vendes a carta de gràcia del mas Pinell i del mas Carles i censos deguts als seus senyors directes, sumaven l'enorme xifra de 650.094,8 rals. Tot i que aquests deutes no van ser suficients per portar a la ruïna l'important patrimoni agrari dels Carles, la llarga etapa de dificultats financeres es tancà amb el saldo negatiu d'un mas sencer venut a perpetuïtat: inadmissibles (202.540 dels quals serviren per pagar deutes).

L'impuls definitiu que va permetre als Carles superar aquest llarg episodi d'endeutament fou sens dubte el matrimoni, el 4 de març de l'any 1848, de l'hereu, Joaquim de Carles i de Mendoza, amb Rosa de Ferrer i de Manresa, pubilla²⁶ d'un altre gran patrimoni territorial de mitjan segle XIX. Rosa, pel cas de continuar la incapacitat mental del seu pare, aportà en dot al seu matrimoni *todos los bienes y derechos que integran la universal herencia de Ferrer, los que fueron de su Sra. Madre Dª Rita de Manresa, y de otra parte é inestimadamente los vestidos, ropas y joyas de su porte, reservant-se, a fi d'atender á sus gastos particulares, ó como bienes parafernales*, la lliure administració dels béns del patrimoni de Ferrer situats en el terme de la vila de Banyoles, si bé s'especificà als capítols matrimonials que, *para el caso remoto y desgraciadamente no creído de que D.Luís de Ferrer restableciese de su incapacidad y dolencia mental y administrase sus bienes*, el dot només consistiria en *todas las cantidades que por la herencia materna, d[e]r[e]ch[os] legitimarios paternos y lo demas que por cualquier concepto pudiera corresponderla*²⁷. El pare de Rosa morí el 2 de gener de 1865 sense haver-se recuperat, amb la qual cosa, ja des

---

²⁶ Josep Antoni de Ferrer i de Singla (†3-11-1839), doctor en drets i cavaller, veí de Girona, en el seu darrer testament datat el 20 de gener de 1835 (ADG.FCC. Lligall foli 5), instituí hereva universal dels seus béns la seva neta M. Rosa de Ferrer i de Manresa en cas que el seu fill, Josep Lluís de Ferrer i de Trullol, morís en estat de demència, com així succeí segons declararen M. Rosa i el seu marit Joaquim de Carles i de Mendoza el 18 d'agost de 1866 en l'inventari que van prendre dels béns que foren del dit Josep Antoni de Ferrer (A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1241).

²⁷ 2-3-1848, Capítols matrimonials entre Joaquim de Carles i de Mendoza i Rosa de Ferrer i de Manresa, ADG.FCC. Lligall foli 4.

d'aquell matrimoni els Carles administraren els béns de Ferrer²⁸ que consistien, segons un inventari pres el 1866²⁹, en les següents cases i terres: la Casa de Ferrer del carrer Sabateria Vella de la ciutat de Girona, tres cases i un molí fariner a Banyoles, vuit masos (el mas Casanova i el mas Campolier al veïnat Puigpalter de la vila de Banyoles, el mas Madrenys d'Aiguaviva, el mas Ferrer als termes de Bescanó i Estanyol, el mas Serrallonga i el mas Camps a Brunyola, el mas Oliva de Vilobí, i el mas Casanova d'en Valls a Salitja), i set peces de terra als termes de Borgonyà, Fontcoberta, Mata, Vilablareix, Santa Coloma de Farners, Sant Dalmai i Riudellots de la Selva. Segons el mateix inventari, tot plegat sumava 1.189,25 vessanes de terra i tenia un valor de 1194.700 rals³⁰.

L'estratègia matrimonial representà, així doncs, un important salt quantitatiu per al patrimoni Carles: els anys 1872 i 1875, Joaquim de Carles i de Mendoza, amb una quota de contribució de 23.068 rals, figurava en la segona posició en la llista dels cinquanta majors contribuents per contribució territorial de la província de Girona³¹.

1.2. EL PATRIMONI A MITJAN SEGLE XIX

L'inventari que Joaquim de Carles i de Mendoza feu l'any 1864 dels béns que encara es conservaven dels seus besavis Martí de Carles i Marianna de Puig, i el que Rosa de Ferrer va fer l'any 1866 dels béns que foren del seu avi Josep Antoni de Ferrer i de Singla³², ens permeten conèixer algunes de les característiques del patrimoni Carles a mitjan segle XIX. Comparant l'inventari de 1864 amb una relació efectuada l'any 1826 de les finques que

---

²⁸ Als mateixos capítols matrimonials entre Joaquim de Carles i Rosa de Ferrer els tutors i curadors de les persones i béns de Josep Lluís i Rosa de Ferrer nomenats per Josep Antoni de Ferrer i de Singla en el seu darrer testament, feren entrega a Joaquim de Carles, Rosa de Ferrer i Joaquina de Mendoza de l'administració dels béns de Ferrer i curadoria dels citats Josep Lluís i Rosa de Ferrer.

²⁹ 18-8-1866, Inventari dels béns que foren de Josep Antoni de Ferrer i de Singla, avi de Rosa de Ferrer, ADG.FCC. Lligall foli 4.

³⁰ Les propietats del Gironès sumaven 195,25 vessanes i 410.030 rals; les del Pla de l'Estany, 175 vessanes i 303.800 rals; i les de la Selva, 819 vessanes i 480.870 rals.

³¹ B.O.P.G., 28-2-1872 *Lista nominal que forma esta Administracion de los cincuenta mayores contribuyentes por inmuebles y de los veinte por subsidio industrial y de comercio de esta provincia, con presencia de los repartimientos y matrículas del corriente año, y demás datos que obran en la misma, en cumplimiento y para los efectos prevenidos en los artículos adicionales 1º y 2º de la ley electoral vigente de 23 de Junio de 1870, publicada en 20 de Agosto del propio año* (publicada també, al B.O.P.G., els dies 21, 23 i 26 del mateix mes); i B.O.P.G., 26-11-1875 *Lista definitiva de los 50 mayores contribuyentes por inmuebles y 20 por subsidio Industrial y de Comercio, que ha formado esta Corporacion, en cumplimiento de lo prevenido en el art.3º del Real decreto de 1º de Octubre último para los efectos prevenidos en el art.3º de la ley electoral vigente* (publicada també, al mateix B.O.P.G., els dies 19, 22 i 24 de novembre de 1875).

³² A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1236, (31-3-1864), i t. 1241, (18-8-1866). Ambdós inventaris van ser fets per tal d'inscriure els testaments de Martí de Carles, Marianna Puig i Josep Antoni de Ferrer en el registre de la propietat, com a proves de la propietat de les diverses finques.

composaven el patrimoni Carles (veieu l'apèndix II), al llistat de 1864 hi manquen el mas Vicens de L'Escala (venut perpètuament l'any 1855 com acabem de veure) i el mas Carles de Pals (el qual, venut a carta de gràcia el 1828, encara no havia estat revendicat l'any 1864). No sabem per quin motiu no hi apareixen tampoc el mas Pinell de Torroella de Montgrí i el mas Garriga de Navata, ja que, si bé havien estat també venuts a carta de gràcia, l'any 1864 ja havien estat revendicats i ens consta que seguien pertanyent als Carles. És per això que als següents quadres –on hem reproduït les dades que proporcionen els inventaris de 1864 i 1866–, hem fet constar també aquests dos masos mitjançant la informació que en tenim a través d'altres fonts. Com que no disposem de les xifres desglossades de la qualitat de les terres d'algunes propietats, per a no desvirtuar els resultats només hem calculat els totals que són realment representatius.

Quadre 1.2.1
Béns procedents del patrimoni Puig (1864)

	Lloc	Valor (rals)	Campa o cultiva	Part cultiva, part erm	Vinya	Part cultiva, olivar, vinya, erm, bosc alzines, bosc pins	Erm	?	Total vessanes
Casa Pl. del Vi	Girona (Gironès)	500.000							-
Solar	Torroella M. (B.Empordà)	1.600							0,75
Mas Puig	Torroella M. (B.Empordà)	264.667	145				11	16,5	172,50
Mas Torre Bagura	Torroella M. (B.Empordà)	272.000	106	76					182,00
Mas Figueres	Torroella M. (B.Empordà)	56.000	31,5		4		40		75,50
Mas Sunyer	Serra-Llabià (B.Empordà)	288.999	129,25	70					199,25
Mas Puig	Fellines (Gironès)	106.875				123			123,00
TOTAL		1.490.141							752,25

Font: A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1236, (31-3-1864), inventari.

Quadre 1.2.2
Béns procedents del patrimoni Carles (1864)

	Lloc	Valor (rals)	Campa o cultiva	Part cultiva, bosc alzines, bosc pins, erm	Bosc	Prat	Bosc i erm	Conreu vinya i erm	Erm	Total vessanes
Casa C/Nou	Girona (Gironès)	30.000								-
Castell de Carles	Torroella M. (B.Empordà)	53.333								4,00
Solar antiga caserna	Torroella M. (B.Empordà)	2.667								1,00
Bosc	Palafrugell (B.Empordà)	10.667			3					3,00
Bosc	Palafrugell (B.Empordà)	800			0,25					0,25
Peça de terra	Palafrugell (B.Empordà)	2.667					2,5			2,50
Peça de terra	Palafrugell (B.Empordà)	2.400							18	18,00
Peça de terra	Palafrugell (B.Empordà)	1.600							5	5,00
Casa + 8 ves.	Llafranch (B.Empordà)	1.600							8	8,00
Casa Horta de Carles + 8 ves.	Palafrugell (B.Empordà)	40.000	10,5							10,50
Camp Llopart	Fontanilles (B.Empordà)	54.000	40						20	60,00
Mas Gombau	Palafrugell (B.Empordà)	72.000		400						400,00
Mas Ral	Torroella M. (B.Empordà)	211.733	134						50	184,00
Mas Closa Pagesa	TM-Gualta (B.Empordà)	281.866	148						203	351,00
Mas Garriga	Navata (A.Empordà)									208,00
Mas Pinell	Torroella M. (B.Empordà)				30	20		372,6	290	712,80
TOTAL										1.968,05

Font: A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1236, (31-3-1864), inventari. L'extensió del mas Garriga és la que consta en la venda a carta de gràcia d'aquest mas l'any 1847 (A.H.G. Notaria Girona 5, t. 1105, 8-4-1847). Les dades del mas Pinell corresponen a l'any 1880 (Registre de la propietat de La Bisbal, Torroella de Montgrí, t. 328, finca 1577. Dec aquestes dades a l'amabilitat d'Enric Saguer).

Quadre 1.2.3
Béns procedents del patrimoni Ferrer (1866)

	Lloc	Valor (rals)	Campa o cultiva	Oli-var	Vi-nya	Bosc	Casta nyers	Avella ners	Prat	Erm	Total vessanes
Casa Ferrer	Girona (Gironès)	120.000									-
Casa	Banyoles (Pla Estany)	18.500									-
Casa	Banyoles (Pla Estany)	2.000									-
Casa	Banyoles (Pla Estany)	2.000									-
Molí fariner + 15 ves.	Banyoles (Pla Estany)	90.000	15								15,00
Peça de terra	Borgonyà (Pla Estany)	18.000	12							6	18,00
Bosc	Fontcoberta (Pla Estany)	4.000				8					8,00
Peça de terra	Mata (Pla Estany)	15.300	8								8,00
Peça de terra	Vilablareix (Gironès)	23.330	13								13,00
Peça de terra	Sta.Coloma (La Selva)	20.000	14			21					35,00
Bosc	St.Dalmai (La Selva)	2.330				5					5,00
Peça de terra	Riudellots (La Selva)	1.510	8			4					12,00
Mas Casanova	Banyoles (Pla Estany)	31.600	9	3		4				15	31,00
Mas Campolier	Banyoles (Pla Estany)	122.400	45	9	7	12			2	20	95,00
Mas Madrenys	Aiguaviva (Gironès)	154.500	56			2,5					58,50
Mas Ferrer	Bescanó-Estanyol (Gironès)	112.200	40,75		3	50	3	25		2	123,75
Mas Serrallonga	Brunyola (La Selva)	147.300	30			500				6	536,00
Mas Camps	Brunyola (La Selva)	6.400	4			38				1	43,00
Mas Oliva	Vilobí (La Selva)	244.000	94			60				2	156,00
Mas Casanova	Salitja (La Selva)	59.330	29			3					32,00
TOTAL		1.194.700	377,75	12	10	707,5	3	25	2	52	1.189,25
%			31,8	1,0	0,8	59,5	0,2	2,1	0,2	4,4	100%

Font: A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1241, 18-8-1866, inventari.

A partir de l'anàlisi dels cadastres de principis del segle XVIII de diferents municipis de la Costa Brava, Yvette Barbaza considera gran propietat aquella que se situa entre les 100 i 300 hectàrees (entre 457,25 i 1.371,74 vessanes) i molt gran la que supera les 300 hectàrees (1.371,74 vessanes)³³. Com veiem en aquests quadres, fins i tot sense agregar-los, els tres blocs de propietats se situen dintre els límits de la gran propietat (els procedents del patrimoni Puig) i la molt gran propietat (els béns heretats de Martí de Carles i de Josep Antoni de Ferrer). Sumant totes les superfícies, el patrimoni Carles a mitjan segle XIX estava constituït per 3.909,55 vessanes (equivalents a 855 hectàrees), superant amplement els mínims que Yvette Barbaza estableix per a la molt gran propietat. L'any 1872, com ja hem comentat, aquesta gran propietat territorial permetia a Joaquim de Carles i de Mendoza figurar com a segon major contribuent per territorial de la província de Girona.

El mapa de la pàgina següent ens ajudarà a copsar millor que els quadres la distribució geogràfica de les propietats que composaven el gran patrimoni dels Carles a mitjan segle XIX. Com s'observa en el mapa, el patrimoni Carles no era unitari, sinó que es trobava fragmentat en diverses unitats d'explotació repartides pels termes de vint municipis de les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i La Selva, cosa que corrobora la coherència interna d'aquesta àrea geogràfica que Rosa Congost ha definit amb el nom de *regió de Girona*³⁴. Els béns que havien estat dels Puig estaven situats en quatre municipis del Baix Empordà i el Gironès. El patrimoni heretat de Martí de Carles estava compost per dos nuclis de propietats al Baix Empordà –un que abraçava els municipis veïns de Torroella de Montgrí, Gualta i Fontanilles, i un altre al municipi de Palafrugell–, més el mas Garriga de Navata (Alt Empordà), i una casa a Girona. Finalment, els béns procedents del patrimoni Ferrer es trobaven situats en dotze municipis del Pla de l'Estany, el Gironès i La Selva, i s'agrupaven en dos grans blocs de propietats –un format per les heretats localitzades als municipis de Vilablareix, Aiguaviva, Bescanó, Brunyola, Santa Coloma de Farners, Vilobí d'Onyar i Riudellots, i l'altre per les propietats situades als municipis propers a la vila de Banyoles–, més la casa de la ciutat de Girona.

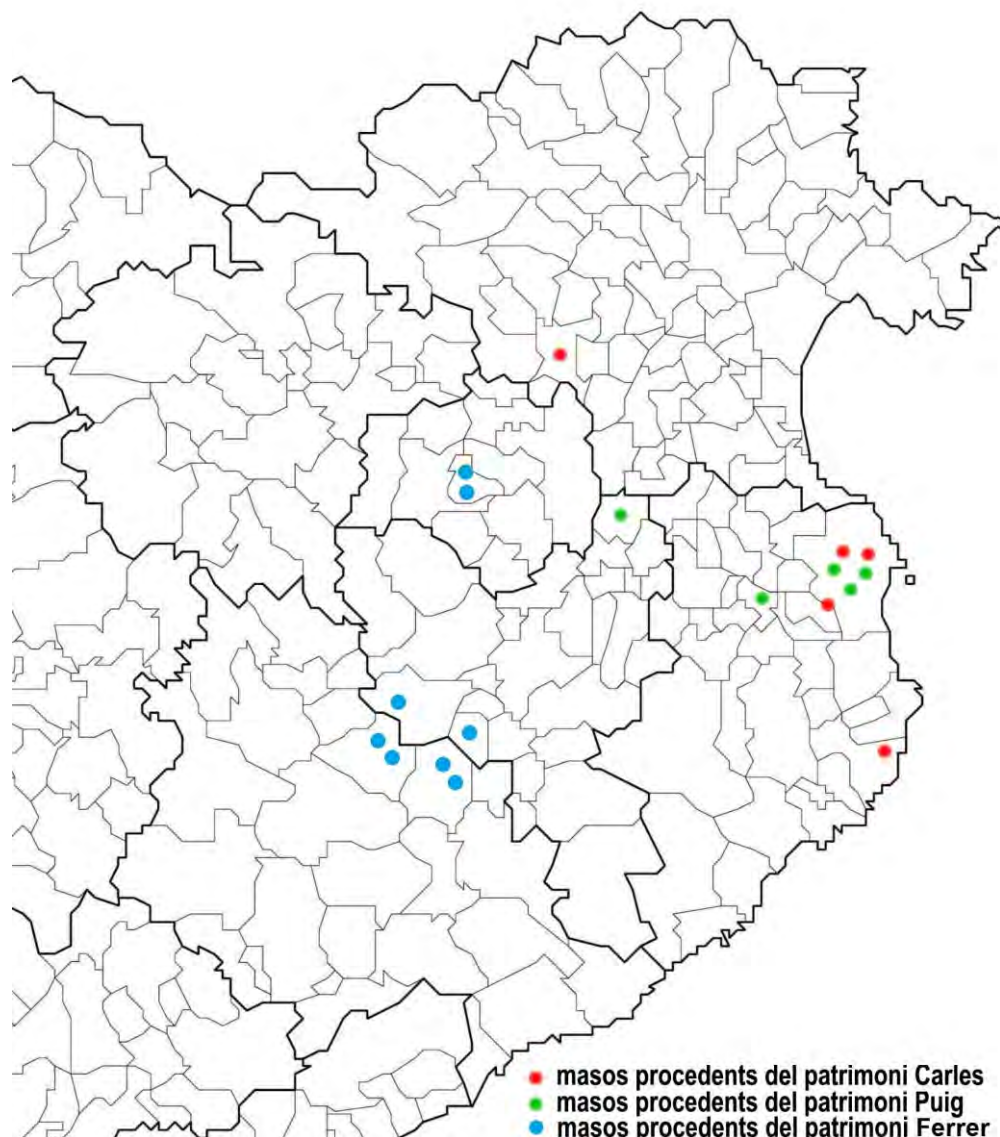
---

³³ Yvette Barbaza, *Le paysage humain de la Costa Brava*, París, A. Colin, 1966, p. 260-262 i “Paysage rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII”, *Estudios geográficos*, núm. 93 (1963), p. 577.

³⁴ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 22-27.

Mapa 1.2.1

Els masos del patrimoni Carles a mitjan segle XIX

L'explicació d'aquesta gran dispersió i fragmentació territorials, que és característica de la gran propietat rural a les comarques gironines³⁵, cal buscar-la en els mecanismes històrics de formació i conservació d'aquests patrimonis, entre els quals cal destacar una molt ben

³⁵ Sobre la gran propietat a les comarques gironines veieu: Rosa Congost, "Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou", *Estudi general*, Revista del Col·legi Universitari de Girona, vol. I, 1981, p. 211-221; de la mateixa autora i per a tot l'Estat espanyol, "Las listas de los mayores contribuyentes de 1875", *Agricultura y Sociedad*, núm. 27 (abril-juny 1983), p. 289-375; Helena Estalella, "La gran propietat a les comarques gironines", *Recerques*, núm. 16 (1984), p. 71-92 i *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Girona, C.U.G., 1984; Dolors Armengol, "La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX", *Figueres, AIEE*, núm. 14 (1979-1980), p. 88-90 i 93-94; Yvette Barbaza, *Le paysage humain de la Costa Brava*, op. cit., i "Paisage rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII", *Estudios geográficos*, núm. 93 (1963), p. 565-589.

calculada política matrimonial de marcat caràcter endogàmic dintre dels mateixos rengles dels pagesos de mas i la institució de l'hereu únic universal, que evitava la desmembració del patrimoni. D'aquesta manera, com acabem de veure en el cas dels Carles, ja fos de forma premeditada (en el cas del casament amb la pubilla Ferrer), com producte de l'atzar biològic (l'herència que acabaria arribant arran del casament amb la germana de l'hereu Puig), l'endogàmia entre els propietaris de masos i la institució de l'hereu provocaren, ja des de l'època moderna, que amb el temps s'anessin reunint diversos patrimonis familiars.

El mercat de compravenda de terres també tingué la seva importància en l'ampliació dels grans patrimonis; ja fos a l'època moderna, aprofitant l'endeutament estructural dels sectors pagesos més desfavorits –algunes crisis, per exemple al segle XVII, van afavorir la concentració de propietats³⁶–, com al segle XIX, quan alguns hisendats (si bé aquest no fou el cas dels Carles, degut a les dificultats econòmiques per les quals llavors travessaven) i alguns sectors que no vivien de la terra (com els comerciants) van acumular terres aprofitant les desamortitzacions decretades pels governs liberals. Apuntem, finalment, que els hisendats es van beneficiar de l'expansió agrària de la segona meitat del segle XVIII, que va afavorir més les rendes derivades del domini útil de la terra –el tipus de propietat, com veurem tot seguit, que majoritàriament ostentaven– que no pas les derivades del domini directe.

La base principal de la gran propietat agrària dels Carles, igual com la dels altres hisendats de la regió de Girona, eren les unitats d'explotació constituïdes pels masos. Com mostren els quadres precedents, els masos administrats pels Carles a mitjan segle XIX eren de dimensions molt diferents. La majoria podien garantir la subsistència d'una família que conreés les terres, però no pas tots. A mitjan segle XIX, a la resposta a la *Encuesta sobre el crédito rural*, la Junta d'Agricultura de la Província de Girona considerava que 30 vessanes garantien l'autosuficiència familiar i, a la mateixa època, Ramon de Sabater fixava en 50 vessanes el mínim perquè un pagès pogués ser considerat *labrador*³⁷. En el conjunt del patrimoni Carles tres masos tenien menys de 50 vessanes: el mas Casanova de

---

³⁶ Pere Gifre, "Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720)...", *op. cit.*, *En la prehistòria dels hisendats...*, *op. cit.* i *Els senyors útils i propietaris de mas...*, *op. cit.*

³⁷ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 79.

Banyoles (31 vessanes), el mas Casanova de Salitja (32) i el mas Camps de Brunyola (43). La meitat de les terres del primer eren, a més, ermes, i la major part de l'extensió del mas Camps era de bosc, per la qual cosa la sola explotació d'aquests masos no podia mantenir una família de masovers. Per altra banda, el nom de *Casanova* de dos d'aquests petits masos sembla indicar que havien estat creats en una època no massa reculada, probablement mitjançant el fraccionament d'un mas de major extensió.

Entre 50 i 100 vessanes, el patrimoni Carles tenia els masos Madrenys (58,5 vessanes), Figueres (75,5) i Campolier (95). El mas Figueres, però, amb 40 vessanes ermes, es trobaria al límit de la subsistència d'una família que conreés només aquesta heretat. Dos masos més es situaven en la franja de les 100 a 150 vessanes, cinc entre 150 i 200 vessanes, i un entre les 200 i 250 vessanes.

Finalment, quatre masos superaven les 300 vessanes. La major part d'aquestes propietats, però, no era terra de conreu. Les 536 vessanes del mas Serrallonga de Brunyola, per exemple, eren quasi exclusivament de bosc i constituïen gairebé les tres quartes parts de l'explotació forestal dels Ferrer, la qual, situada majoritàriament a la comarca de La Selva, ocupava més de la meitat de les terres de tot el seu patrimoni. Així mateix, el mas Pinell de Torroella de Montgrí –municipi on Yvette Barbaza documenta el domini de la gran propietat entre principis del segle XVIII i mitjan segle XIX–, d'un total de 712,8 vessanes, en tenia 372,6 de conreu, vinya i erm –desconeixem quina proporció ocupava cadascun–, 30 de bosc, 20 de prat, 150 d'erm i 140 d'estanys i sorres, que, igual com les closes i erms del mas Closa Pagesa, es destinaven al manteniment de bestiar boví i equí.

1.3. SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS

De cap de les propietats que acabem de descriure que els Carles posseïen i administraren a la primera meitat del segle XIX procedents dels patrimonis de Carles i de Puig no ens consta que en fossin senyors directes. En totes les operacions que implicaven translació de domini (compravendes i subemfiteusis) que els Carles signaren des de finals del segle XVIII, se salvà sempre el domini directe per a algun senyor laic o eclesiàstic o, també sovint, saltant-se el que ordenava la llei³⁸, *per lo Sr. ó Srs. que ab legitims titols lo*

---

³⁸ Com explica Rosa Congost, *la recerca sobre les lleis relatives al frau eventual que els propietaris útils podien realitzar contra els senyors directes de Catalunya ens obliga a retornar a l'època medieval. A les corts de Barcelona de 1413, es va establir una multa de doble lluíisme als compradors de «coses feudals o*

acreditian, per aquell Señor ó Señors que se demostraran ab legitims y verdaders titols, per aquell Sor. que ab legitims titols se manifestia serho o altres fórmules semblants que deixaven en la incertesa qui era el senyor directe d'aquella propietat però que, en qualsevol cas, posaven també de manifest que no es tractava de l'atorgant. Per altra banda, Narcís de Carles signà sempre les escriptures de subestabliment de les seves cases i terres com a *dueño util y propietario dels universals patrimonis de Carles y de Puig* i, en una acta de debitori, es feu constar com a *Dn. Narciso de Carles O-doyle, Capitan retirado de los Rs. Extos., dueño util y Propietario de los Patrimonios de Carles y de Puig*³⁹. Tot sembla indicar, per tant, que els Carles, com molts altres hisendats de la regió de Girona, només posseïen el domini útil de les seves propietats.

En la superposició de drets de propietat sobre una mateixa finca pròpia de l'Antic Règim, i també del nou –almenys en les propietats sota domini directe laic, on aquella superposició es pogué mantenir fins a la llei de redempció de censos emfitèutics de 1945 i en algunes encara perdura avui dia–, els Carles, senyors útils i propietaris de les seves heretats, jurídicament tenien, doncs, per sobre, diversos senyors directes (laics o eclesiàstics) i, per sota, subemfiteutes, masovers i arrendataris (els dos darrers sense drets de propietat sobre la finca). La relació entre els Carles, que com a propietaris útils controlaven l'accés a la terra dels subemfiteutes, masovers i arrendataris, i aquests agents agraris –que amb el seu treball proporcionen la renda amb la qual els Carles podien mantenir el seu elevat nivell de vida com a rendistes– constitueix una relació d'explotació que tractarem més endavant. Ara ens ocuparem només de la relació entre els Carles i els seus senyors directes, la qual, en el període que estudiem, no podem qualificar-la com una relació d'explotació en tant que els senyors directes i els hisendats formaven part, en aquesta època, del mateix grup social dels rendistes de la terra.

A partir de les escriptures de subestabliment i compravenda de propietats signades pels Carles des de mitjan segle XVIII a mitjan segle XIX podem conèixer alguns dels senyors

---

*emfitèutiques» sense l'acord del senyor directe en la mateixa acta de compravenda, i les corts successives de l'època moderna també van tractar aquest tema, recordant l'obligació dels notaris de fer constar, explícitament, la identitat del senyor directe en aquesta mena d'actes. Al segle XIX, tant en el període absolutista com en el liberal, es va mantenir aquesta obligació (R. Congost, "Ignorància o mala fe? El problema de les signatures dels senyors directes catalans (segles XVIII-XIX)", dins R. Congost (ed.), *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*. Girona, Associació d'Història Rurals, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, 2008, p. 276-281).*

directes dels béns que els Carles posseïen en domini útil:

Quadre 1.3.1
Subestabliments (1757-1850)

Senyor directe	Nº de contractes en què figura	Termes de les propietats subestablertes
Baró de Foixà	18	Torroella de Montgrí
Baró d'Albons	14	Albons
Comte de Peralada	1	Gualta
Priorat de Santa Anna (Barcelona)	77	Palafrugell
Comanda d'Aiguaviva	1	Palafrugell
Bisbe de Girona	11	Ullà
Rei	2	Pals, Torroella de Montgrí
Per qui es demostrï o a qui correspongui	42	Albons, Felines, Gualta, Navata, L'Escala, Palafrugell, Torroella de Montgrí
No disposem d'aquesta dada	8	

Font: A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459, 491, Girona 8 t. 718, Girona 9 t. 707, Palafrugell t. 315, 434, 435, 437, Borrassà t. 8; ADG.FCC. Lligall en quart 3 i lligalls foli 38, 39 i 40.

Quadre 1.3.2
Compravendes a carta de gràcia i perpètuas (1785-1860)

Senyor directe	Nº de contractes en què figura	Termes de les propietats
Baró de Foixà	9	Torroella de Montgrí
Priorat de Santa Anna (Barcelona)	1	Palafrugell
Monestir de Peralada	1	L'Escala
Bisbe de Girona	1	Ullà
Catedral de Girona (Sagristia 2 ^a)	1	Girona
Rei	4	Pals, Torroella de Montgrí
Per qui es demostrï o a qui correspongui	10	Girona, Gualta, Palafrugell, Sant Iscle, Serra, Torroella M., Ullà
Incert	1	L'Escala
Per als venedors	1	Navata
No disposem d'aquesta dada	1	

Font: ADG.FCC. Lligall foli 8 (compravendes) i A.H.G. Fons notariais.

³⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819, debitori.

Per estaments, la classificació dels senyors directes reconeguts tant als subestabliments com a les compravendes és la següent:

Quadre 1.3.3 Classificació dels senyors directes

Senyor directe	Nº de contractes en què figuren	%
Institucions eclesiàstiques	93	66,0
Noblesa	42	29,8
Rei	6	4,2

Font: idem. quadres 1.3.1 i 1.3.2.

Repetim que es tracta només dels senyors directes d'aquelles propietats que els Carles cediren en subemfiteusi i compraren o vengueren i no dels senyors directes de la totalitat del seu patrimoni. De les dades anteriors destaca, com ja posà de manifest Rosa Congost per a tota la regió de Girona, la importància de l'església i de la noblesa tradicional com a detentora de dominis directes. La major part de les institucions eclesiàstiques i dels nobles que apareixen als quadres 1.3.1 i 1.3.2 (el Bisbe de Girona, el Priorat de Santa Anna, els barons d'Albons i de Foixà i el comte de Peralada) figuren també entre aquells senyors directes que foren reconeguts com a tals en més de cent contractes emfitèutics de la regió de Girona entre 1768 i 1862⁴⁰.

Però els quadres també assenyalen que, en un gran nombre d'escriptures, en comptes d'un senyor directe concret apareix alguna de les fórmules genèriques de què parlàvem abans i que deixen el senyor directe en l'anonimat. Crida l'atenció la freqüència d'aquests casos – el 24,1% de les subemfiteusis i el 33,3% de les compravendes⁴¹ –, en què no és possible saber si els signants del contracte no coneixien qui era el senyor directe o bé si utilitzaven una pretesa incògnita com una estratègia per a no pagar el lluïisme. Sabem, però, almenys

⁴⁰ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 38 i 39.

⁴¹ Els quadres 1.3.1 i 1.3.2 mostren una gran diversitat geogràfica d'aquest fenomen en les escriptures signades pels Carles. Cronològicament aquestes fórmules ens han aparegut els anys: 1767 (en els 7 contractes signats aquell any, o sigui 7/7), 1785 (1/1), 1791 (1/1), 1800 (1/8), 1815 (1/1), 1816 (1/14), 1817 (2/5), 1818 (5/9), 1819 (10/24), 1820 (1/6), 1821 (3/21), 1823 (13/14), 1824 (1/3), 1828 (1/5), 1831 (1/1), 1846 (2/3) i 1851 (1/1). Rosa Congost, a partir de les dades del registre d'hipoteques, ha remarcat la freqüència d'aquest fet en els contractes emfitèutics que se signaren a la regió de Girona entre 1768 i 1862, sobretot a partir de 1845; alguna d'aquestes fórmules apareix en un total de 4.087 contractes afectant, geogràficament, la major part dels municipis (*Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 35-36 i 39-40). La mateixa autora, fent servir la mateixa font, ha estudiat l'ús d'aquesta mena d'expressions en els contractes de compravenda enregistrats a la regió de Girona, identificant com passen del 22,6% (l'any 1787) al 30,7% (el 1840), i observant notables

d'un cas en què no s'havia especificat el senyor directe i que més tard sí es feu constar: a l'escriptura de venda a carta de gràcia de dues peces de terra situades a Torroella de Montgrí signada l'1 de desembre de 1791 per Martí de Carles a favor de Macià Púbol, s'havia salvat el domini directe *per aquell Señor o Señors que se demostraran ser ab legitims titols*; en canvi, en la venda del dret de lluir i quitar d'aquelles mateixes parcel·les signada l'any 1817 a favor de Carles Costa, se salvà el domini directe *per la Casa de Foixà y de Andreu de la ciutat de Girona*⁴². Realment els Carles no sabien l'any 1791 qui era el senyor directe de les parcel·les?

Val la pena mencionar també l'escriptura de compravenda que al quadre 1.3.2 hem fet constar com de domini directe declarat *incert*. Aquesta escriptura assenyala una situació real d'incertesa en la qual ni tan sols els propis venedors no estan segurs de ser ells mateixos els detentors del domini directe d'un mas de la seva propietat⁴³. Es tracta de la venda perpètua del mas Vicens de L'Escala signada el 14 de desembre de 1855⁴⁴ per Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles i de Mendoza a favor de M. Lluïsa de Portolà i Guinart, en la qual, a l'hora d'assenyalar qui era el senyor directe d'aquell mas, es feu constar que:

se ignora si el manso heredad que se traspasa se halla ó no en el todo ó en parte afecta á dominio directo, que en caso de haberlo, sería para el Convento ó Monasterio de monjas de Perelada, no obstante de creerse que no por haberse hallado anotado que todas las prestaciones y cervidumbres del manso Vicens y sus tierras fueron vendidas á Estevan Puig en mil seiscientos cuarenta y ocho, y por lo mismo no puede decirse con claridad si en ello iba incluido ó no el dominio directo: por ello pues, se deja como incierto este derecho y se salva que para el caso de justificarse plenamente hallarse sujeta al explicado dominio directo vendrá a cargo de la Señora compradora y de los suyos el pago del laudemio que se cause por este traspaso tan solamente, y al de los Nobles señores de

---

diferències entre districtes en la segona data (R. Congost, "Ignorància o mala fe?...", *op. cit.*, p. 284-290).

⁴² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 362, 1-12-1791 (venda a carta de gràcia) i t. 453, 5-3-1817 (venda del dret de lluir i quitar).

⁴³ Un cas semblant, però que encara crida més l'atenció per tractar-se d'un senyor directe el que expressa aquest dubte, és el que manifesta una acta de permuta datada el 29-10-1691: Pere Ribas de Boxadors i de Vallgornera (senyor i baró de Vilanova de la Muga), a canvi de 3 vessanes de terra, cedeix a Josep Candi (pagès) una peça de 2 vessanes a Vilanova de la Muga salvant-ne la senyoria directa *per aquell Señor que se demostrarà*, amb el pacte que *en cas jo fos Señor directa de la pesa de terra, que vos dit Candi dalt he excambiada, [...] vos enfrancesch del foriscapi, per rahó de la present excambiació degut, y de la prestació dels censos constaria ferse per rahó de dita pesa de terra; Emperó en cas jo ó los meus non fossem directes Señors que a las horas vos dit Candi y los vostres tingau de pagar lo foriscapi y prestar quiscun any los censos que la dita pesa de terra prestar será obligada al Señor ó Señors directas que legitimament se demostraran* (permuta signada davant el notari de Figueres, Josep Requesens Vilar. Arxiu patrimonial Ros de les Olives, llibre mestre de l'heretat de Vilanova de la Muga, p. 101). Probablement aquesta mena d'incerteses sobre el legítim detentador del domini directe d'un lloc degueren ajudar a potenciar les disputes mogudes entre senyors directes per la voluntat de recuperar rendes.

⁴⁴ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1227, 14-12-1855.

Carles vendedores el de los censos, si alguno apareciese y demás, sosteniendo ambas partes a la vez las cuestiones que sobre tal dominio puedan intentarse por terceros, como consecuencia del interes mutuo que cada una de ellas há de representar.

Sigui com sigui, tots aquests casos en què en les escriptures no apareix especificat de forma clara qui és el detentador del domini directe posen de manifest una erosió dels drets derivats de la senyoria directa que, com veiem, en aquests moments sembla prou estesa malgrat les lleis que reiteradament, ja des de la baixa edat mitjana, intentaven impedir-ho. Rosa Congost ha defensat que la proliferació d'aquesta mena de fórmules en els documents notariais s'ha d'interpretar com una veritable estratègia d'ocultació de la informació per no pagar les prestacions pròpies del domini directe –censos i lluïsmes–, dintre d'un llarg procés iniciat ja a l'edat moderna en què haurien col·laborat també els notaris i que hauria conduït, finalment, a què molts censos deixessin simplement de pagar-se i no fossin mai redimints, malgrat les desamortitzacions i les lleis que a l'època contemporània ho possibilitaren⁴⁵.

Finalment, el cas que al quadre 1.3.2 hem fet constar *per als venedors* és l'única escriptura en què els Carles, amb motiu de la venda a carta de gràcia del Mas Garriga de Navata⁴⁶, salvaren el domini directe d'una propietat per a si mateixos: *salvan el dominio por los Señores vendedores en todos derechos dominicales*. No es tractava, però, d'un domini directe real, ja que en la mateixa escriptura s'estipulava que el comprador hauria de satisfer a les col·legiates de Vilabertran i de Lladó els censos afectes a dit mas, i, en l'acta de retrovenda de la mateixa heretat⁴⁷, constaren com a senyors directes el Priorat de Lladó i els Capítols de la Col·legiata de Vilabertran i de la catedral de Girona.

A partir de l'inventari de 1839⁴⁸ coneixem també els censos que en aquella data els Carles satisfieien als seus senyors directes. Són els següents:

---

⁴⁵ Rosa Congost, "Ignorància o mala fe?...", *op. cit.*, p. 275-305; *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XX)*, Girona, CCG Edicions/Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i ILCC de la Universitat de Girona, 2000, p. 234-274; i *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la 'gran obra de la propiedad'*, Barcelona, Crítica, 2007, p. 159-216.

⁴⁶ A.H.G. Notaria Girona 5, t. 1105, 8-4-1847.

⁴⁷ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1233, 16-3-1861.

⁴⁸ ADG.FCC. Lligall foli 4, Inventari dels béns que foren de Narcís de Carles.

Quadre 1.3.4
Censos que paga Casa Carles (1839)

Senyor directe	en espècie	en metàl·lic (rals)	per raó de
Catedral de Girona (Sagristia 2 ^a)	9 capons	0,6	-
Catedral de Girona		10,66	cases C/Nou (Girona)
Col·legiata de Vilabertran		48	heretat de Navata
Col·legiata de Vilabertran	0,33 Q forment 1,5 Q ordi		- -
Comanda d'Aiguaviva	0,4 Q forment		terres de Palafrugell
Comtessa de Peralada	3 Q civada	245,2	part del mas Pinell
Hereus del Sr. Sanromà de Mataró (CHB)		959,4	Castell de Carles
Hospici de Girona		7,5	casa C/Nou (Girona)
Hospici de Girona		8,5	tros jardí Casa Carles (Girona)
Propis Ajuntament de Girona		4	idem.
Propis Ajuntament de Torroella M.		16	solar antic quartel de Torroella de Montgrí

Font: ADG.FCC. Lligall foli 4, Inventari dels béns foren de Narcís de Carles. Q = Quartera (1Q = 0,7232 hl)

No es tracta tampoc de la totalitat dels censos que pesaven sobre el patrimoni Carles ja que, a les subemfiteusis dels segles XVIII i XIX, el senyor útil no només sovint traspassava al subemfiteuta els censos que afectaven la propietat que es subestablia, sinó que també podia servir-se dels subestabliments per descarregar-se d'altres censos del patrimoni⁴⁹. Igualment, a les vendes a carta de gràcia, a més del pagament del cadastre i altres contribucions, el venedor solia traspassar al comprador el pagament dels censos que pesaven sobre el bé venut. En els contractes de masoveria se solia traspassar igualment

⁴⁹ En tres ocasions, com a mínim, els Carles traspassaren als subemfiteutes censos afectes al seu patrimoni no relacionats directament amb les propietats que se subestablien: en l'escriptura de subestabliment del *Camp de nou* i del *Camp de set* de Torroella de Montgrí signada el 4 d'abril de 1819 s'estipulà que, de les 11,81 quarteres de forment que Genís Hugas i Pagès havia de satisfer a Narcís de Carles en concepte de cens anual, 1,75 quarteres les pagaria cada any a l'obtentor del benefici de Nostra Senyora Antiga fundat en l'església parroquial de Torroella de Montgrí, 0,75 quarteres a l'hospital de la mateixa vila, i 1,25 quarteres a la Comanda d'Aiguaviva, per censos a què estava obligat el patrimoni Carles (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 4-4-1819, subestabliment a favor de Genís Hugas i Pagès, hisendat de Torroella). De la mateixa manera, el 22 de novembre de 1819, Narcís de Carles pactà amb Salvi Major que de les 2,7 quarteres de forment que aquest havia de pagar-li cada any per raó de l'establiment de la *Feixa llarga* de Torroella de Montgrí, 1 quartera Salvi Major l'entregaria a l'obtentor del benefici de Sant Francesc fundat en l'església parroquial d'aquella vila en compliment d'un cens afecte al patrimoni Carles (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, subestabliment a favor de Salvi Major, ferrer de Torroella). Finalment, el 13 de desembre del mateix any, Narcís de Carles acordà amb Anna Pibernus que, per l'establiment de 15 vessanes i una vinya a Torroella, aquella pagaria 1 bota d'oli als Carles i 7,5 quarteres de blat al prior de la col·legiata d'Ullà per un cens que *los bens del Noble Sor Estabil[i]ent estaban obligats prestar* (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 13-12-1819, subestabliment a favor d'Anna Pibernus).

tota o part de la càrrega dels censos al masover. El quadre anterior, doncs, només recull els censos que els Carles no havien traspassat a terceres persones a través d'alguna d'aquestes fórmules i pagaven personalment als seus senyors directes. Com es pot apreciar, es tracta de pagaments molt minsos en comparació amb el que hem vist anteriorment que l'hereu cobrava l'any 1839 dels seus subemfiteutes i és que, com veurem quan analitzem la comptabilitat dels Carles, els censos que els senyors útils pagaven als seus senyors directes representaven valors molt baixos en comparació amb la renda que obtenien del seu patrimoni.

Un exemple concret expressarà millor al que ens estem referint: el 3 de desembre de 1821 els Carles subestabliren a Ramon Arbosí, pagès de Bellcaire, la casa, l'hort i dues peces de terra de mitja vessana, del mas Tomasí d'Albons, per una entrada de 10.926,5 rals i cens anual de 5 quarteres de forment, estipulant-se al mateix contracte que Arbosí es faria càrrec del pagament del cens anual, de tan sols dos parells de gallines i un gall, que es prestava al baró d'Albons com a senyor directe de les coses subestablertes⁵⁰. La desproporció entre el cens que s'havia de pagar al senyor directe i al senyor útil per la mateixa casa i hort és considerable. Els censos que els senyors útils pagaven als seus senyors directes en virtut de les antigues emfiteusis eren, doncs, molt menors del que aquests mateixos senyors útils exigien als segles XVIII i XIX dels seus propis subemfiteutes. Beneficiaris de la institució de l'emfiteusi, que els havia concedit el control de l'accés a la terra, els propietaris útils van saber treure altre cop, als segles XVIII i XIX, el màxim profit d'aquella institució a través de la pràctica dels subestabliments –que els proporcionaren un augment de les rendes per la intensificació del treball que el miratge de la quasi-propietat propiciava en el conreador–, mentre, com han mostrat diversos estudis⁵¹, la renda derivada del domini directe, en no posseir aquell control, s'havia anat devaluant amb el pas del temps.

Per combatre aquesta devaluació i actualitzar o incrementar les seves rendes, els senyors directes, ja des de finals dels segle XVIII, promogueren, o forçaren, la redacció de capbreus i concòrdies en les quals els senyors útils els havien de reconèixer els seus drets,

---

⁵⁰ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, subestabliment a favor de Ramon Arbosí, pagès de Bellcaire.

⁵¹ Caminal, Canales, Solà i Torras, "Movimiento del ingreso señorial en Cataluña (1770-1835). Los arriendos de la casa de Medinaceli", dins AA.VV., *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. I, Barcelona, Crítica, 1985, p. 433-462; i Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 138-146, entre d'altres.

una mena de “reacció senyorial”, com l’han qualificat alguns historiadors⁵², quasi a la vetlla de la revolució liberal. Tenim constància, per exemple, que un cens de 160 rals que els Carles satisfieien al comte de Peralada per raó de la possessió del mas Pinell *con fecha de 27 de julio 1831 sé pagó (por haberlo hecho constar en virtud de una cabrevacion) á razon de 23 [libras] Barcelonesas en dinero [equivalents a 245,2 rals] y tres quarteras avena*⁵³, essent també aquesta quota augmentada la que consta a l’inventari de 1839.

Les concòrdies entre senyors directes i senyors útils, però, de vegades no només beneficiaven als primers. Així, en la concòrdia signada el 12 d’abril de 1799⁵⁴ entre Martí de Carles i el prior de la col·legiata de Santa Anna de Barcelona sobre la possessió del mas Gombau de Llafranch, el prior de Santa Anna ratificà l’establiment emfitèutic atorgat el 28 de gener de 1585 a favor de l’Honorable Anton Marquès, mercader de Palafrugell i avantpassat de Martí de Carles, salvant a favor de dit Priorat el domini directe d’aquell mas *com y tambe tots los lluhismes fins lo dia present deguts y censos atrassats, en tots tersos, Lluismes y foriscapis, firmas, fadigas, drets de emparar y retenir y demes a Domini Directe pertañents y espectants*. A canvi, però, de la confirmació dels seus drets de propietat com a senyors útils del mas Gombau, els Carles van haver de pagar un preu força elevat: *que de tots los fruits que provindran de dita gran tinensa de terra, y de que se acostuma pagar Delme Espiritual en lo terme, Parroquia y Decimar de dit Castell de Palafrugell, se haze de pagar la dita Decima Espiritual á la cota de deu, una eo en aquella cota que es costum, encara que en lo sobrecaledat Establiment [el de 28-1-1585] fos convingut que la dita Decima se hagues de pagar de trenta, una*. Martí de Carles, a més, es comprometia a què en cas que els hereus de Sebastià Deulofeu, mariner de Palafrugell, *pretinguessen alguna porció de la sobre dita gran pessa de terra, eo dret en ella, defensarho á sos gastos y no molestar al Obtentor del indicat Priorat*. Senyor útil i senyor directe sortien així mútuament beneficiats amb aquella concòrdia: el prior del monestir de Santa Anna en confirmar l’establiment als Carles s’assegurà el seu reconeixement com a senyor directe i un augment del 300% de les seves rendes procedents del delme; mentre que els Carles, per bé que veien augmentada la quota del delme,

---

⁵² Pierre Vilar, *Catalunya dins l’Espanya moderna*, vol. 3, Barcelona, Edicions 62, 1966, p. 503; Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 36, a p. 41-45 dona diversos exemples de plets i concòrdies relacionats amb la reivindicació, per part de senyors directes tant laics com eclesiàstics, de dominis directes aparentment oblidats.

⁵³ ADG.FCC. Llibre 40.

⁵⁴ A.H.G. Bonaventura Bou, notari de Girona, 12-4-1799, concòrdia.

obtenien amb aquella concòrdia la confirmació dels seus drets de propietat com a senyors útils del mas davant possibles reclamacions d'altres propietaris, enfront dels quals defensarien la seva propietat rellevant, al seu torn, el senyor directe del problema d'haver d'assumir futurs plets.

1.4. LA XARXA DE LES RELACIONS FAMILIARS

Ja hem vist com l'any 1756 Martí de Carles, noble-hisendat de Torroella de Montgrí, contreia matrimoni amb la germana d'un altre hereu hisendat de la mateixa vila, poc després també ennoblit amb la categoria de cavaller, i com aquest enllaç fou la base per a la posterior incorporació del patrimoni Puig al patrimoni dels Carles. Família i patrimoni apareixen així com elements indissociables. En aquest punt analitzarem les relacions familiars que establiren els Carles al llarg de les diverses generacions per veure com la família, entesa en un sentit extens, es constituïa en els rengles de les classes dominants com un autèntic bloc de poder econòmic, social i fins i tot polític. Farem, de primer, un breu repàs dels matrimonis contrets pels hereus, cabalers i cabaleres de la família Carles (vegeu també les genealogies de l'apèndix I).

A la generació següent a la de Martí de Carles i Marianna Puig, trobem dos enllaços amb militars i un amb una altra família de nobles-hisendats de la regió de Girona: M. Antònia de Carles es casà l'any 1784 amb Jaume O'Doyle, tinent coronel i capità del regiment de dragons del rei, membre d'una família de militars d'alta graduació d'origen irlandès; mentre la seva germana M. Francesca signava capítols matrimonials, aquell mateix any, amb Narcís de Ciurana i Viader, noble i hereu, per part de pare, del patrimoni dels Ciurana de Riudellots de la Selva i, per part de mare, dels béns dels Viader de Montiró⁵⁵. L'hereu, Antoni de Carles i de Puig, tornà a entroncar amb els O'Doyle en casar-se, l'any 1790, amb Maria del Pilar O'Doyle i de Molina, neboda de Jaume O'Doyle.

Aquest darrer matrimoni només va tenir dos fills. Narcís, l'hereu, enllaçà l'any 1816 amb Joaquina de Mendoza, filla de Joaquim de Mendoza i de Hermiaga, militar que havia

---

⁵⁵ Segons l'inventari dels béns que foren de Narcís de Ciurana i Viader, pres per la seva vídua el 12 de juliol de 1799, les propietats que aquell heretà per part de pare foren: la casa principal dels Ciurana al carrer Nou del Teatre de Girona, els masos Ciurana, Torra Ponça, Geronès i Capell de Riudellots de la Selva, una casa amb un hort al mateix poble, i el batlliu de sac de Riudellots de la Selva, Campllonch i altres pobles veïns; per part de mare heretà: el mas Viader de Montiró, els masos Espolla i Carbó de l'Armentera, els masos Verdalet i Llenas de Palauborrell, una rajoleria a l'Armentera i diferents peces de terra. (A.H.G. Notaria

estat Governador militar i polític de la ciutat de Girona, mort al darrer setge de Girona durant la guerra del Francès. Josep M. de Carles es casà amb Maria Pons, de qui no coneixem la procedència familiar.

Finalment, l'hereu i la cabalera de la següent generació tornaren a entroncar amb famílies d'hisendats i nobles-hisendats de la regió de Girona: Maria del Pilar, l'any 1842, amb Joaquim Armet, hereu dels Armet de La Jonquera, que posseïen terres a banda i banda dels Pirineus; i l'hereu, Joaquim de Carles i de Mendoza, com ja sabem, amb Rosa de Ferrer, pubilla dels béns dels Ferrer, nobles-hisendats originaris de Banyoles i procedents del món de les lleis.

Com veiem, doncs, a l'hora de concertar enllaços matrimonials, els Carles manifestaren una clara tendència a:

a) *Enllaçar amb famílies del seu mateix nivell econòmic i social*: entroncant amb els hereus i pubilles o la cabalera (Marianna) d'altres famílies d'hisendats, la majoria ja ennoblits o a punt d'ennoblir-se (com en el cas de Salvador de Puig). Llevat dels Puig, la nissaga dels quals ja s'havia extingit, tant els Carles, com els Ciurana, els Armet i els Ferrer figuren en la llista dels majors contribuents residents a la província de Girona l'any 1836 pagant quotes de contribució superiors als mil rals. També apareixen en aquella llista Ramon de Manresa, noble i avi matern de Rosa de Ferrer, i els Bosch de la Jonquera, que l'any 1864 enllaçarien amb els Armet⁵⁶. Es tracta, per tant, d'una clara *endogàmia de classe dominant rural*, com la defineix Rosa Congost en la seva anàlisi dels enllaços matrimonials de les famílies més benestants de la comarca de La Selva. En el cas dels Carles, però, sembla que aquesta endogàmia no comportà la gran dispersió geogràfica dels contraents que s'observa en el cas d'aquella comarca⁵⁷. El matrimoni entre Maria del Pilar de Carles i Joaquim Armet fou l'únic dels enllaços esmentats fins ara en què els dos

---

Girona 11, t. 612).

⁵⁶ En aquesta llista, ja citada en el primer apartat d'aquest capítol, que inclou totes les persones que l'any 1836 paguen una contribució igual o superior als 404 rals, Francesc de Ciurana, Josep de Ferrer i Ramon de Manresa, tots tres domiciliats a Girona, apareixen pagant una quota de 2.410 rs. 25 mrs., de 1.222 rs. 13 mrs. i de 1.762 rs. 12 mrs. respectivament. Carles Bosch, amb 1.817 rs. 14 mrs., i Salvador Armet, amb 1.434 rs., són el tercer i el quart majors contribuents de La Jonquera. Rosa Congost ha utilitzat aquesta mateixa llista per fer una "radiografia de la classe propietària" de la província de Girona a *Els propietaris i els altres, op. cit.*, p. 216-220.

⁵⁷ Rosa Congost, *Notes de Societat (La Selva, 1768-1862)*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 1992, p. 58-61.

contraents no residien a la mateixa localitat i la noia es veié obligada a deixar la ciutat d'origen. Quan enllaçaren els Carles i els Puig, en canvi, ambdues famílies residien encara a Torroella de Montgrí; es tracta, per tant, d'una endogàmia entre els membres de l'oligarquia local, com la que es produïria l'any 1864 entre els Armet i els Bosch de La Jonquera. Igualment, quan els Carles entroncaren amb els Ciurana i els Ferrer, les tres famílies ja estaven instal·lades a la ciutat de Girona tot i no ser-ne originàries. És evident que aquesta endogàmia entre famílies de rendistes agraris residents a Girona està relacionada amb l'absentisme dels hisendats del seu lloc de procedència i la capacitat d'atracció de la ciutat de Girona d'aquest grup social, com veurem en el capítol següent. Ara bé, que residissin a Girona no vol dir que els interessos d'aquestes famílies es limitessin a l'àmbit restringit d'aquesta ciutat, ja que totes elles vivien de les rendes dels seus patrimonis agraris que es trobaven dispersos per les diverses comarques de la regió de Girona. Això significa, per tant, que les famílies de l'elit agrària, a través dels seus múltiples enllaços familiars, es constituïen com un bloc de poder econòmic i social sobre un territori força extens. Volem fer notar, també, com de vegades als mateixos contractes matrimonials es fa evident, d'una manera ben clara, aquesta *endogàmia de classe dominant rural*. Així, als capítols signats el 2 de març de 1848 entre Joaquim de Carles i Rosa de Ferrer⁵⁸, consta com els progenitors d'ambdós contraents eren *Nobles Hacendados todos de esta Ciudad* [Girona], amb la qual cosa es reconeixia explícitament que s'estava concertant el matrimoni entre dos membres del mateix grup social benestant, el dels rendistes agraris ennoblits.

b) *Enllaçar amb militars*: a finals del segle XVIII i també immediatament després de la guerra del Francès, dos hereus i una cabalera de la família Carles varen contraure matrimoni amb militars o filles de militars. No és possible interpretar en el cas dels Carles, però, aquests enllaços com una estratègia per integrar-se de forma indirecta en l'estament nobiliari com fa Josep M. Torras en el cas dels Padró d'Igualada⁵⁹, ja que, quan entroncaren amb militars, els Carles ja ostentaven títol de noblesa. Tanmateix el fet que els O'Doyle, amb qui els Carles enllaçaren dues vegades –cosa que manifesta també una endogàmia de caire intra-familiar–, fossin militars d'alta graduació entroncats amb

---

⁵⁸ A.H.G. Josep M. Salamó, notari de Girona. Les referències dels capítols matrimonials que a partir d'ara anem citant poden consultar-se en els arbres genealògics de l'apèndix I.

⁵⁹ Josep M. Torras i Ribé, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana, 1976, p. 53-55.

famílies de noblesa titulada (els marquesos d'Ureña i vescomtes de Molina, els comtes de Saucedilla i, més tard, el comte de Noroña), no degué ésser aliè a l'interès dels Carles per establir-hi nexes familiars. Va tractar-se, doncs, clarament, d'una forma d'incrementar el prestigi de la família extenent les relacions de parentiu al més alt nivell social. El prestigi social explicaria també el matrimoni, l'any 1816, de l'hereu dels Carles amb Joaquina de Mendoza i de la Cruz, filla, com ja hem dit, de Joaquim de Mendoza i de Hermiaga, militar que havia estat governador de Girona. L'interès econòmic estigué totalment absent d'aquell matrimoni ja que, per molt reconeixement que hagués pogut tenir en vida el pare de la noia, la seva vídua devia trobar-se en escassetat de recursos, com ho demostra el fet que Joaquina no aportés dot al matrimoni. Fou el propi Narcís de Carles qui assignà en concepte de dot a la seva futura muller 5.000 lliures (53.300 rals), de les quals podria disposar lliurament a fi que, en cas de sobreviure'l, *quede competentemente dotada y pueda por durante su viudez mantenerse con el lustre y decencia correspondiente á su estado y calidad*⁶⁰. A més de considerar que es tractava de la filla d'un exgovernador de la ciutat, també cal tenir en compte que el prestigi militar devia haver-se incrementat notablement després de la guerra del Francès. Narcís de Carles devia ser especialment sensible a aquest fet després d'haver participat personalment en la guerra i d'haver estat ferit i fet presoner pels francesos. La circumstància que la mare de Narcís hagués mort en el mateix setge que Joaquim de Mendoza potser també aportà raons personals a aquell enllaç. I, encara, el fet que Narcís de Carles hagués tingut dues filles naturals amb una francesa, pels volts de 1814 i 1815 –molt probablement durant el seu captiveri a França durant la guerra–, tal vegada li impedí d'aspirar a contraure matrimoni amb una noia que li aportés un bon dot⁶¹.

---

⁶⁰ ADG.FCC. Lligall foli 4, 16-12-1816, donació i promesa feta per Narcís de Carles a favor de Joaquina de Mendoza. No ens consta que la parella signés, al marge d'aquest document, cap escriptura de capítols matrimonials.

⁶¹ No sabem, però, si Joaquina de Mendoza en el moment del matrimoni coneixia aquest fet, tot i que d'alguna manera Carolina i Narcisa de Carles i Berthillot devien haver estat reconegudes pel seu pare. Així, el 26 d'octubre de 1817, amb motiu de la mort de la mare de la noia, Narcís de Carles consignà a Carolina la pensió anual de 2.400 rals fins a la seva col·locació en matrimoni carnal o espiritual, si bé en el document en qüestió la noia no apareix com a Carolina Carles sinó com a Carolina Berthillot, amb el cognom de la mare (A.H.G. Notaria Girona 11, t. 653, promesa a favor de Carolina). A l'inventari dels béns que foren de Narcís de Carles, pres l'any 1839 per Joaquina de Mendoza, figura també la pensió que es pagava a Carolina, que consta ja com a *Dª Carolina de Carles*. Joaquina de Mendoza, mentre administrà el patrimoni Carles, s'ocupà personalment de que es pagués aquest violari a Carolina, si bé molta simpatia no devia sentir cap a la noia quan, el 22 de març de 1845, escrivia al seu procurador: *estraño que la de Barcelona escriba a V. que este mes vence su pension, cuando por el mismo correo embia Odena el recivo* [Joaquim d'Odena era l'intermediari per a les lletres del violari] (ADG.FCC. Lligall en quart 9). Carolina morí soltera a Gràcia, l'any 1864, a l'edat de 50 anys. La seva germana Narcisa rebé també una pensió de Casa Carles –de 636 francs anuals, equivalents a 2.416 rals 28 maravedissos– com a mínim a partir de l'any 1840 fins al març de

c) *Enllaçar amb membres d'una oligarquia que no només ostenta una preeminència en el terreny econòmic i social sinó també en el terreny polític*: una altra de les constants que caracteritza la xarxa familiar dels Carles és que molts dels seus membres exerciren càrrecs polítics (vegeu les genealogies de l'apèndix I). Des de finals del segle XVIII i durant tot el segle XIX, tots els hereus de Casa Carles, a excepció d'Antoni de Carles i de Puig –que morí prematurament als vint-i-sis anys–, van ocupar càrrecs polítics ja fos en ajuntaments (primer a Torroella de Montgrí i després a Girona), ja fos a la diputació provincial de Girona. Els germans dels hereus també ocuparen càrrecs públics: Josep Ramon de Carles (1771-1843) fou governador interí de diferents places militars i el seu nebot, Josep M. de Carles, governador militar i polític de diverses places de les Filipines. A finals del segle XIX, una filla Carles es casà amb Robert Robert i Surís, diputat a Corts i senador, en diverses ocasions, durant la Restauració borbònica. Entre les famílies emparentades amb els Carles trobem, igualment, l'exercici de càrrecs polítics: els hereus Ciurana i els hereus Armet estigueren presents, els primers en l'ajuntament de Girona, i els segons en la diputació provincial. Ja hem comentat que Joaquim de Mendoza havia estat governador de Girona, havent-ho estat abans d'Olivenza (Badajoz). Per la banda dels O'Doyle i les famílies properes a ells, trobem que a finals del segle XVIII Jaume O'Doyle exercí com a corregidor polític i militar de Cervera, i, en el tombant dels dos segles, Gaspar M. de Nava, comte de Noroña, fou governador de Cadis, ministre extraordinari i plenipotenciari a la República Helvètica, ministre extraordinari per a la Cort de Sant Petersburg, president de la Reial Audiència de Galícia, subdelegat de rendes de Cadis i intendent de la província marítima d'aquest darrer lloc. Finalment, també entre els Ferrer i les famílies emparentades amb ells trobem, des de la segona meitat del segle XVIII, a alcaldes, regidors i síndics de l'ajuntament de Girona, un alcalde major d'Oliva i Castelló de la Plana i governador d'Oliva (València), un alcalde major i tinent corregidor de la ciutat de Barcelona i el seu partit, i un diputat a Corts en diverses legislatures.

Tornarem a la qüestió dels càrrecs polítics en un altre capítol. Ara tan sols hem volgut remarcar com l'endogàmia a què feiem referència anteriorment es dona en el si d'un grup social benestant que no es constitueix únicament com a classe dominant econòmicament i

---

1862; Joaquim de Carles i la seva mare Joaquina de Mendoza es cuidaven de fer-la-hi arribar al seu domicili de França. A la seva partida de defunció, que es conserva a l'arxiu de Casa Carles, hi diu que morí vídua, als 47 anys, a la població francesa de Varennes-les-Mâcon el 20 de maig de 1862 (ADG.FCC. Lligall foli 19 i lligall en quart 3 *Administració Davant, 1831-1863*).

socialment, sinó també, sobretot a partir del segle XIX, com a classe dirigent. A través de la xarxa de les relacions familiars, els hisendats entren en contacte, doncs, amb individus del seu mateix nivell socioeconòmic que controlen també sovint determinats àmbits de poder i d'influència política. Això devia resultar especialment interessant en uns moments de fort trasbals social i polític, com fou la primera meitat del segle XIX, de cares a defensar els seus interessos de classe propietària. Aquesta *endogàmia a nivell polític* no podem considerar-la de cap manera casual i així, tal com passava amb les raons d'ordre socioeconòmic, de vegades els mateixos capítols matrimonials hi fan referència explícitament: al contracte matrimonial signat el 13 de maig de 1825 entre Josep Lluís de Ferrer i de Trullol i Rita de Manresa i de Sallés, el nuvi constava com a fill de Josep Antoni de Ferrer *Regidor perpetuo* de la ciutat de Girona, i la noia com a filla de Ramon de Manresa i d'Asprer *tambien Regidor perpetuo de esta misma Ciudad*⁶². Ramon de Manresa era noble i Josep Antoni de Ferrer cavaller i doctor en drets, però constaven als capítols matrimonials dels seus fills només com a regidors perpetus. No sembla agosarat afirmar, almenys en aquest cas, que a banda dels usuals interessos econòmics, allò que va moure aquesta unió familiar fou la coincidència d'ambdós progenitors en l'exercici de poder polític local.

En els rengles de les classes dominants, la família, a través de la seva extensa xarxa de relacions de parentiu, es constitueix doncs, com deiem al principi, com un autèntic bloc de poder econòmic, social i polític.

No podem oblidar, però, que en el *mercat matrimonial* la clau que obria la possibilitat de tenir entrada a les xarxes de parentiu de les famílies benestants era, sens dubte, la capacitat d'oferir un bon dot. En el context del sistema d'hereu únic universal que dominava per costum en el camp gironí, el dot constituïa tot allò que la núvia rebria del patrimoni d'origen en concepte de drets de legítima. A la Catalunya Vella, aquest fet, juntament amb el valor de les relacions socials que s'establien entre famílies (i patrimonis) mitjançant el casament de les filles, havia convertit històricament el dot en una mena de *signe de classe*, de l'estatus i del poder econòmic de la família i, sobretot, del nivell i del prestigi social que s'aspirava mantenir o aconseguir, ja que, de vegades, s'oferia a les filles o germanes un dot superior al que hauria estat prudent atenent a la situació del patrimoni.

---

⁶² A.H.G. Josep Bou, notari de Girona.

Aquests foren els dots pagats i rebuts des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX per les famílies Carles i Ferrer (la data correspon a la dels capítols matrimonials). Atès que el valor simbòlic del dot sembla que influïa en el fet que s’oferissin unes quantitats sovint rodones per damunt o per sota d’uns determinats llindars monetaris⁶³, i que el muntant del dot s’estipulava en els temps que estudiem en lliures, en aquest apartat del treball hem decidit no convertir aquesta unitat en rals.

Quadre 1.4.1
Dots pagats i rebuts per la família Carles (en lliures)

Nom hereu	Dot rep l'hereu				Dot pagat a les filles			
	Data	Dot	Mitjana preu blat lliures/hl	Dot deflactat hl. blat	Data	Dot	Mitjana preu blat lliures/hl	Dot deflactat hl. blat
Martí de Carles	1758	6.000	6,72	892,86	1784	10.000	7,52	1.329,79
	1766 ⁶⁴	4.000 (10.000)	6,79	589,10 (1.481,96)	1785	10.000	7,65	1.307,19
Antoni de Carles		?			sense filles			
Narcís de Carles	1816	0		0	1842	11.000 ⁶⁵	9,48	1.160,34
Joaquim de Carles	1848	béns Ferrer						

⁶³ Vegeu Pere Gifre “El procés final d’implantació dels capítols matrimonials (final de segle XVI-començament de segle XVII)” i Rosa Congost “Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps” (article que inclou una proposta de classificació dels dots en sis intervals per classes socials), dins R. Ros (ed.), *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona, Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d’Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, 2010, p. 55-69 i p. 161-193 respectivament. Rosa Congost ja va analitzar “els dots com a signe de classe” a *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 220-226.

⁶⁴ Marianna de Puig rebé 6.000 lliures de dot en els capítols matrimonials signats el 31-12-1758 i 4.000 lliures d’augment de dot que li assignà el seu oncle matern Ferran Diern, degà de la catedral de Girona, en uns segons capítols que se signaren el 21-1-1766.

⁶⁵ En realitat als capítols matrimonials consten 12.000 lliures de dot, si bé hi anaven compreses 1.000 lliures per a vestits i calaixeres, que hem restat ja que en els altres capítols referits les calaixeres constaven a part del dot en diners.

Dots pagats i rebuts per la família Ferrer (en lliures)

Nom hereu	Dot rep l'hereu				Dot pagat a les filles			
	Data	Dot	Mitjana preu blat lliures/hl	Dot deflactat hl. blat	Data	Dot	Mitjana preu blat lliures/hl	Dot deflactat hl. blat
Ignasi de Ferrer	?	?			1775	3.000	7,17	418,41
					1789	3.000	8,22	364,96
Josep A. de Ferrer	1794	6.000 ⁶⁶	9,70	618,56	1824	16.000	11,09	1.442,74
	1799	8.000	12,61	634,42				
Josep Ll. de Ferrer	1825	9.000	10,67	843,49		pubilla		

Font: ADG.FCC. Lligall foli 4, capítols i inventaris. 1 lliura = 10,66 rals . Dots deflactats amb la mitjana del preu del blat del mercat de Girona de 10 anys (l'any d'atorgament dels capítols i els 9 anys anteriors). Preus del blat segons la sèrie de preus de la mercurial de Girona elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Saguer.

Es tracta, sens dubte d'uns dots molt elevats, tenint en compte que, a la regió de Girona, el nombre de capítols matrimonials que en aquesta època igualaven o superaven el dot de 1.000 lliures no representaven més del 2%. Els dots atorgats pels Carles i els Ferrer superaren sobradament, en general, els dots pagats durant aquell mateix període per altres famílies d'hisendats –com els Llambí i Vidal de Llobatera de Llagostera, Matlló de Caldes de Malavella, Llobet i Mundet de Vidreres, Roure de Maçanet de la Selva, Iglèsias de Santa Creu d'Horta⁶⁷, o Heras d'Adri⁶⁸–, eren equiparables als principals dots de la Selva⁶⁹, i s'aproximaven o figuraven entre els 18 dots més elevats pagats a tota la regió de Girona entre els anys 1789 i 1849, els quals oscil·laren entre les 11.000 i les 20.000 lliures⁷⁰.

⁶⁶ Com a mínim 2.000 d'aquestes 6.000 lliures que M. Lluïsa de Marcillo aportà en dot degueren ser retornades a la família d'origen en virtut del pacte reversional consignat als capítols matrimonials, pel qual si la muller mor sense fills, com fou el cas, el dot atorgat, menys una quantitat que es reserva per a la seva lliura disposició, ha de ser retornat.

⁶⁷ Segons l'estudi de Santiago de Llobet "El matrimoni a les cases pairals de La Selva a l'Antic Règim", *Quaderns de la Selva*, núm. 3 (1990), p. 97, les filles d'aquestes famílies foren dotades amb quantitats que oscil·laren, al darrer terç del segle XVIII, entre les 600 i les 1.500 lliures, al primer terç del XIX, entre les 1.200 i 6.000 lliures i, al segon terç del XIX, entre 1.850 i 14.000 lliures.

⁶⁸ Miquel Heras de Puig fa constar, a la biografia de la seva família, que les filles de can Heras d'Adri reberen en concepte de dot 1.050 lliures (l'any 1772), 1.200 lliures (el 1777), 1.300 lliures (el 1790), 2.000 lliures (el 1805) i 2.300 lliures (el 1845) (M. Heras de Puig, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològic de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*, (reedició del llibre editat a Girona, Estampa y Libreria de Meliton Suñer, 1857), Girona, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Vicens Vives) de la Universitat de Girona, 2001).

⁶⁹ Congost, *Notes de Societat...*, op. cit., p. 73-117.

⁷⁰ Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 220.

Quant a l'evolució dels dots, observem una clara tendència a l'alça per part dels Ferrer i, en canvi, un estancament en el cas dels Carles, que s'accentua encara més si considerem que el darrer dot de 11.000 lliures fou motiu d'endeutament per a la família i una de les causes que agreujaren la llarga etapa de dificultats econòmiques per les quals travessà aquest patrimoni a partir de la guerra del Francès. La diferència de comportament entre ambdós patrimonis que veiem reflectit a través dels dots explica sobradament, per altra banda, l'interès dels Carles per concertar matrimoni amb la pubilla Ferrer.

El quadre també confirma la tendència a dotar en termes nominals, que no sempre reals, les filles igual o millor que les seves mares, circumstància que segons Rosa Congost pot haver influït, al marge de la conjuntura econòmica i la dels respectius patrimonis, en l'augment de les quantitats assenyalades en concepte de dots que s'observa, en general, en les famílies més benestants de La Selva i de tota la regió de Girona entre els anys 1768 i 1862⁷¹.

Entrar a formar part o poder mantenir-se en els rengles dels sectors més benestants de la societat, obligava, doncs, a pagar dots elevats a les filles. Per aquest mitjà s'adquiria prestigi i s'entrava en la xarxa d'interessos econòmics, socials i polítics que aquests sectors controlaven, beneficis tots ells altament cobejables per a qualsevol família de l'època. *En un mundo en el que la multiplicación de relaciones era en sí misma una inversión* –diu Alberto Sabio–, mantenir la pròpia nissaga dintre de l'entramat de les extenses xarxes de relacions familiars de l'elit constituïa un *capital social*, en el sentit encunyat per Pierre Bourdieu⁷², que donava accés a un conjunt d'avantatges ben palpables: podia facilitar l'accés al crèdit (eren habituals els préstecs a parents)⁷³ en un

---

⁷¹ Congost, *Notes de Societat...*, op. cit., p. 64-71 i *Els propietaris...*, op. cit., p. 223-226. Llorenç Ferrer també observa, entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX, una tendència a l'alça en els dots pagats per la família Torras de Bages/Argullol de Manresa i assenyala que un altre factor que pot haver incidit en aquest augment és la pressió dels comerciants i els industrials per accentuar el seu ascens social mitjançant l'entroncament amb les famílies de la petita noblesa local ("Família i ciutadans honorats...", op. cit.); sobre aquest motiu d'alça dels dots veieu també, del mateix autor, "L'ús de la família per la burgesia de la Catalunya central", dins Santi Ponce i Llorenç Ferrer (coords.), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 21-22.

⁷² *Le capital social est l'ensemble des ressources actuelles ou potentielles qui sont liées à la possession d'un réseau durable de relations plus ou moins institutionnalisées d'interconnaissance et d'interreconnaissance; ou, en d'autres termes à l'appartenance à un groupe, comme ensemble d'agents qui ne sont pas seulement dotés de propriétés communes [...] mais sont aussi unis par des liaisons permanentes et utiles* (P. Bourdieu, "Le capital social: notes provisoires", *Actes de la recherche en Sciences Sociales*, núm. 31 (1980), p. 2).

⁷³ Si bé nosaltres, en els casos d'hisendats que hem estudiat, no hem pogut documentar, com afirma Sabio,

context en el qual no sempre era fàcil trobar diner a préstec, obtenir fermances per demanar crèdits o poder ocupar determinats càrrecs públics⁷⁴, fer negocis⁷⁵, refugiar-se a casa dels parents en temps de dificultats⁷⁶, beneficiar-se de les influències polítiques d'algun familiar, etc. Només aquest conjunt d'interessos pot explicar que moltes famílies de pagesos benestants, com els Carles, estressin més el braç que la màniga a l'hora d'oferir bons dots a les seves filles en el *mercat matrimonial*, de manera que els dots, com veurem més endavant, esdevingueren sovint en una de les causes d'endeutament que feren trontollar no pas pocs patrimonis. Insistim: sense tenir en compte els grans avantatges, no només de prestigi, que comportava entrar en determinats cercles socials no podem entendre aquest comportament de moltes famílies d'hisendats, que en certs aspectes ens recorda el suïcidi de la classe dels *yeomen* anglesos de què parlà E.P. Tompson⁷⁷.

---

que aquesta mena de préstecs tinguessin, en general, condicions més favorables que els realitzats entre no-parents (A. Sabio, *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa (1850-1930)*, Madrid, Banco de España, 1996, p. 100-103). L'hisendat Narcís Heras de Puig, per exemple, el juny de 1860 signà un debitori de 30.000 rals a favor del seu cunyat, Pere Jordà Camps, advocat de Figueres, amb la promesa de tornar-los quan aquest li ho demanés, pagant, entretant, l'interès comú a l'època del 6%; no els hi tornà fins al cap de cinc anys (A.H.G. Secció Hipoteques, Girona, t. 288, f. 479, debitori signat el 5-6-1860).

⁷⁴ Seguint amb l'exemple dels Heras d'Adri, l'any 1845 Llorenç Jordà, propietari de Pont de Molins, es constituí en fermancer, amb tots els seus béns, del seu cunyat Narcís Heras de Puig que acabava de ser nomenat per la Diputació de Girona dipositari dels fons per a la construcció de carreteres i obres provincials amb la condició que havia de *presentar fiador en persona llana y abonada a juicio de d[ic]ha corporación, y con bienes para responder de la cantidad de trece mil pesos fuertes* (A.H.G. Josep M. Salamó, notaria Girona 5 t. 1105, 21-7-1845. Aquesta fermaça fou cancel·lada el 31-3-1847 (idem notari) per haver acabat ja la recaptació per a la qual havia estat creada.

⁷⁵ Els Jordà i els Heras també feren negocis junts. El 26 de gener de 1846 es creà una societat en comandita, amb seu a Girona, per a la recaptació de les tres contribucions d'immobles, conreu i ramaderia, subsidi industrial i de comerç i lloguers a la província de Girona, formada per Narcís Heras de Puig, Gaspar Torrella i Nicolau Muñoz, advocats de Girona, Pere Jordà, advocat de Figueres, Ramon Oliveras, propietari de L'Escala, Josep Burcet, propietari de Blanes, i Alexandre Soler, hisendat d'Olot. La societat va ser creada amb un capital social de 25.000 duros (cada soci n'aportava una setena part) i la seva administració estava a càrrec dels tres socis directors Torrella, Muñoz i Heras, els quals rebrien cadascun un sou de 4.000 rals. Els beneficis anirien repartits a parts iguals i la societat duraria mentre estigués a càrrec de Torrella la recaptació d'aquells impostos (estava a càrrec seu per una R.O. de 10-1-1846) o mentre la junta general de la societat no decidís dissoldre-la. (A.H.G. Josep M. Salamó, notaria Girona 5, t. 1105). També sabem que el 1853, la *Sociedad Jordà Hermanos*, formada per l'hereu Llorenç Jordà i el seu germà advocat, Pere, acreditava 8.000 duros en la Societat Ramis, Oliveras i Cia., de Salt, que era representada per Narcís Heras de Puig (Ferran del Campo, *Set segles d'una família empordanesa. Els Jordà de Molins*, Olot, Brau edicions, 2000, p. 214-15).

⁷⁶ L'any 1794 l'avenç del front de guerra, durant la Guerra Gran, va obligar la família Jordà de Pont de Molins a refugiar-se a la casa Heras d'Adri, d'on era originària Anna Heras, la muller de l'hereu. Anna Heras, amb els seus fills petits, s'hi tornà a refugiar durant la guerra del Francès. La muller del següent hereu Jordà es refugià, embarassada, a casa de la seva família d'origen, els Camps de Sant Llorenç de la Muga (Ferran del Campo, *Set segles..., op. cit.*, p. 123 i 138).

⁷⁷ E.P. Tompson argumentà que els alts, i sovint poc realistes, llegats testamentaris que els *yeomen* (petits propietaris rurals) de certes zones d'Anglaterra assignaren durant el segle XVIII als fills que no heretaven les terres, per la voluntat d'assegurar-los el manteniment del seu status social, pogueren ser una de les causes *donde haya que buscar el decreto de muerte del yeoman como clase*. Thompson també assenyala la importància que tenia per a les famílies benestants el fet d'assegurar-se, i mantenir, un lloc en

Tampoc no podríem entendre el que tots coneixem: que el matrimoni en l'època que estudiem era encara un afer de família i no una qüestió individual; per això la gran majoria dels casaments eren concertats. En la correspondència de Casa Carles s'han conservat algunes cartes que fan referència a tractes matrimonials. Des de finals de 1807 fins a maig de 1808, M. del Pilar O'Doyle mou gestions per trobar marit per a la seva neboda Narcisa de Ciurana, que té uns 19 anys i és orfe de pare des del 1794. S'utilitzen diversos coneguts (homes i dones) i el canonge Mathó, els quals escriuen cartes i realitzen visites amb insinuacions i/o proposicions més velades o més explícites. Es rep una proposta de casament doble que la mare vídua de la noia rebutja perquè no vol contraure segones núpcies⁷⁸. En aquesta mena de cartes no trobem referències als sentiments dels possibles contraents, sinó interessos que poden fer fracassar l'enllaç en cas de desacord, encara que de vegades s'afirmi el contrari:

[...] *a mi me repugna en extremo tratar de intereses en asuntos de casamiento, supuesto que lo primero y principal debe ser siempre atender al futuro bienestar de nuestros hijos, y parece ridiculo, que deje de efectuarse un enlace, por si la novia tiene mas ó menos; pero tu comprenderás, que cuando yo consentí que mi hijo conociera à D. fue bajo el supuesto de que desde el enlace tendria los diez mil duros ó sus intereses, y la parte de la casa que le legó su difunto padre; no siendo así, ni siquiera la hubieramos conocido. Que se haga un esfuerzo y todo se arreglará.*

Així es dirigia Francesc Ruyra a *mi estimado primo* (si bé no eren cosins germans), Joaquim de Carles. Ambdós mantingueren la tardor de l'any 1888 una tensa correspondència sobre un projecte d'enllaç per al fill hereu de Francesc, el futur escriptor de renom Joaquim M. Ruyra i Oms. La *Dolores* filla de *Piedad*, que es mou entre La Bisbal i Barcelona, i el pare de la qual, ja difunt, havia nomenat com un dels

---

l'entramado de nepotismo e influencia, que permetia l'obtenció de càrrecs i altres beneficis econòmics, i en el qual *la posesión no lo era todo: había que complementarla con la continuidad de los intereses y las conexiones políticas apropiadas. Había que tener el puesto (o conseguirlo para el hijo) y mantener también la influencia para explotar la posición al máximo*. Una raó similar és, molt probablement, com hem dit, el que explica els dots excessivament alts per a les seves possibilitats que algunes famílies d'hisendats assignaren a les seves filles. En qualsevol cas, però, i seguint a Thompson, no està de més recordar que *independientemente de la elevación y la caída de las familias, los entramados hereditarios en sí han demostrado a menudo ser enormemente efectivos como vehículo de otro tipo de herencia corporativa: los medios por los cuales un grupo social ha extendido su tenencia histórica de status y privilegio [...] Empezamos por examinar el sistema hereditario de determinadas familias pero, con el paso del tiempo, las fortunas familiares surgen y caen; lo que se hereda es la propiedad en sí, el recabo de unos recursos de la sociedad futura, y es posible que el beneficiario sea, no un descendiente de una familia en particular, sino el descendiente histórico de la clase social a la que un día perteneció la familia* (E.P. Thompson, "El entramado hereditario: un comentario" dins *Tradición, revuelta y consciencia de clase*, Crítica, Barcelona, 2^a ed., 1984, p. 135-172, especialment p. 155-159 i 169-172).

⁷⁸ Maria del Pilar O'Doyle morí a Girona el desembre de 1809 i Narcisa no signarà capítols matrimonials fins després de la guerra, el 9-8-1815, amb el tinent coronel Esteve Ulzurrun de Aranza. La correspondència a què hem fet referència es troba a ADG.FCC. Lligall en quart 5 i lligall foli 20.

tutors de la noia a Joaquim de Carles, no pot ser altra que M. Dolors de Ferrer i Lloret, filla de l'hisendat i compositor Melcior de Ferrer de Manresa, casat amb Maria de la Pietat Lloret Ponach (de la Bisbal d'Empordà) i cosí de Rosa de Ferrer, muller de Joaquim de Carles⁷⁹. Pel que diuen les cartes, el pare i fill Ruyra havien fet coneixença de la família de la noia a Casa Carles i havien estat també els Carles els qui havien intercedit perquè els dos joves es coneguessin a Barcelona. A l'hora, però, d'intermediar en aspectes econòmics, però, Joaquim de Carles mostrà seriosos escrúpols per la relació que l'unia a les dues famílies i no volgué fer de mitjancer tot i les pressions del pare Ruyra⁸⁰. Les diferències en els tractes econòmics degueren conduir, finalment, a que l'enllaç no arribés a produir-se: M. Dolors acabà casant-se amb Xavier de Muller Patxot i Joaquim Ruyra, com és prou conegut, només un any després, el 23 d'octubre de 1889, amb Teresa de Llinàs, germana del baró de Llinàs, un matrimoni també concertat que els estudiosos de l'escriptor primer van descriure com un fracàs rotund i avui interpreten d'una forma molt més matisada i benevolent⁸¹.

Així de directe s'expressava, també per carta, un altre propietari rural, Pere Cama, pagès de Romanyà de la Selva, a la seva sogra vídua Violant Sabater Coll, sense amagar-li gens quin era l'interès que buscava en el matrimoni d'una noia de la família: li anunciava que havia concertat una trobada de vos, *junt amb la Rita en casa de la Sra Thomasa frente del Moli de baix ab lo Hereu Rabell de Cruyllas, q[...]*e vista la Rita y agradanli, desitja casarsi. Sobretot no feu falta perquè me fariau quedar malament y de altre part havennos informat lo partit diuen es cosa superior. [...] Sobretot digueu â la Rita q[...]e no posia ningun reparo perquè lo partit es bo q[...]e jo ô se.⁸²

---

⁷⁹ Melcior havia mort el 18 de maig de 1884. Per a més referències biogràfiques sobre Melcior de Ferrer vegeu l'article de Joaquim Rabaseda, "«Giuditta» de Melchor de Ferrer: Una òpera escrita per un compositor català i estrenada a Girona el 1855", dins N. Figueras i P. Vila (curadors), *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Girona i Barcelona, Diputació de Girona, Patronat Francesc Eiximenis, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 647-654. En l'article s'indica, però, erròniament, que la muller de Joaquim de Carles era germana i no cosina de Melcior. La muller de Joaquim de Carles es deia, efectivament, Rosa de Ferrer de Manresa (com una de les germanes del compositor) però era filla de Josep Lluís de Ferrer de Trullol i Rita de Manresa de Sallés, tal com indica la genealogia de la família Ferrer de l'apèndix I; el compositor era fill de Maria de Manresa de Sallés (germana de Rita) i Baltasar de Ferrer de Parrella.

⁸⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 16.

⁸¹ Vegeu Josep Grahit i Grau, "Joaquim Ruyra y Oms", *Revista de Girona*, núm. 5 (1958), p. 55-59; Josep Pla, "Joaquim Ruyra (una petita aventura literària) (1858-1939)", *Homenots. Primera sèrie*, Barcelona, Destino, 1980 (1a ed. 1969), p. 99-136; i Lluïsa Julià, *Ruyra: l'home i la seva imatge*, Girona, CCG Edicions i Fundació Valvi, 2010.

En el context de les estrictes normes socials de l'època el "desclassament" en el matrimoni no era acceptat i era motiu suficient perquè un pare o un germà hereu no consentissin en el casament, deixant, o amenaçant de deixar, aquell qui gosava contravenir les normes sense herència, dot o pensió. A pesar de tot, en el període estudiat (finals del segle XVIII i primera meitat del segle XIX) coneixem diversos testimonis de fills o filles d'hisendats, i fins i tot de nobles titulats, que gosaren arriscar-se a tirar endavant un casament per amor, probablement empesos pels aires romàntics de l'època⁸³.

Un cas molt sonat a la Girona de l'època fou el llarg plet que enfrontà el noble-hisendat Francesc Xavier de Perramon amb la seva filla Carolina, casada amb l'advocat i hisendat Narcís Fages de Romà un cop obtinguda la llicència per a l'enllaç del president de la Reial Audiència de Catalunya, ja que el pare no hi donava el seu consentiment i es negava a pagar-li el dot de 25.000 lliures (266.500 rals) que li havia llegat la seva difunta mare. Set anys més tard del matrimoni, i després d'una sentència del Tribunal Suprem, Francesc Xavier finalment pagà el dot a costa de vendre diverses propietats.

---

⁸² Arxiu particular Costabella, 1.1.6. Carta escrita a Romanyà de la Selva el 13-11-1825.

⁸³ Així, per exemple, l'hisendat Manuel de Martínez, l'any 1837, acudí al Cap Superior Polític de la província perquè l'autoritzés a contraure matrimoni amb Francesca Olmo i Ragull, filla d'un subnint de l'exèrcit, ja que el seu pare, el noble-hisendat Felip de Martínez, no hi consentia. Requerit a informar sobre l'afer com a alcalde de Girona, Narcís de Carles es posà del costat del pare amb l'argument que *la esp[resa]da Dª Fran[cis]ca con su madre se trasladaron de Figueras á esta [Girona] ignorandose el motivo y que aquella ha servido por bastante espacio de tiempo y hasta hace muy poco en clase de criada en casa de D. Ramon de Manresa de donde es de presumir no hubiera salido a no ser las relaciones y proyecto formado con D. Manuel*. A més, deia, el noi era massa jove i immadur *no siendo la primera vez que ha intentado hacer lo mismo y que una separacion de poco tiempo ha sido suficiente para hacerle olvidar sus proyectos*. També es mostrava convençut del fet que *por estas razones debe temer su padre D. Felipe de que va á ser infeliz su hijo si verificase este enlace atendido su caracter y por otra parte lo desigual del partido por la clase y rango en la sociedad comparado con las circunstancias que concurren en Dª Fran[cis]ca*. Fos com fos, però, el matrimoni s'acabà realitzant com ens consta pels padrons de la ciutat, on Manuel de Martínez i Francesca Olmo figuren vivint com a matrimoni al carrer de la Cort Reial núm. 12. (ADG.FCC. Lligall en quart 40 i AMGi. Padró de la ciutat de Girona de l'any 1854). Segons Fernando Viader, a mitjan segle XIX, Pere Llavanera i Ros, hereu dels Llavanera de Lladó, fou *desheretat a causa del seu casament* amb una Cabanyó de Can Güives del Llor (R. Garcia i P. Gifre (ed.), *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins*, Girona, CCG Edicions, 2004, p. 144). En el terreny de la noblesa titulada, hem localitzat quatre casaments contra el consentiment del pare o del germà hereu en la història familiar dels marquesos de Benavent: l'any 1790 la filla gran es casà sense dot amb un militar (no pogué signar capítols matrimonials, en els quals ja se li assignà un dot, fins dos anys més tard, una vegada mort el seu pare); vint-i-set anys més tard, el primogènit del marquès sol·licità el permís reial per casar-se amb la filla d'un procurador de la Reial Audiència contra el parer dels seus pares, i de nou per al seu segon matrimoni amb la filla d'uns hisendats; el 1848 l'hereu amenaçà el seu germà de retirar-li la pensió si es casava amb un noia dita Rosa Carbonell, la qual, *por más honrada que sea, no posee ninguna clase de fortuna*, si bé, malgrat que s'efectuà el casament, sembla que no complí la seva amenaça (Martí de Riquer, *Quinze generacions...*, op. cit., p. 731-736, 752-753, 937-947 i 1135-1136).

L'any 1850 entregà 17.361,5 lliures (185.073,6 rals) més a la seva filla en concepte de dot sobre els béns paterns, consolidant així, definitivament, les bones relacions amb el seu gendre, el qual fou comissari regi d'agricultura i un dels hisendats més actius en la defensa de la modernització de l'agricultura i l'organització de la classe propietària de las comarques gironines⁸⁴. Anar contra corrent per amor, com veiem, no volia dir necessàriament renunciar al dot, és a dir, als interessos econòmics de tota la vida...

---

⁸⁴ ACA, Reial Audiència. Plets civils núm. 8298 i *Demostración del derecho de Doña Carolina Fages y de Perramon y de su curador universal el Ilte. Doctor D. Antonio Tomás Fages, Auditor honorario de guerra Ejército y Provincia en el pleito que sobre pago de legado siguen contra D. Frco. Javier de Perramon y los consortes D. José y Dª Dolores de Fontcuberta y de Perramon. En la Real Sala Tercera de la Audiencia de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de Joaquin Verdaguer, 1839.

2. ELS SIGNES DEL PRESTIGI SOCIAL. LA CARRERA CAP A LA NOTORIETAT

2.1. ANAR A VIURE A GIRONA

2.1.1. ANAR A VIURE A CIUTAT. L'ABSENTISME DELS HISENDATS

L'any 1760 Salvador de Puig i Diern, hereu del patrimoni Puig de Torroella de Montgrí, comprà l'antiga casa Xammar de la plaça del Vi de Girona. Hi feu obres i s'hi instal·là poc després per tal de viure d'acord amb el nou estatus social que li conferia la recent obtenció del títol de cavaller. El 1772 els consorts Martí de Carles i Marianna de Puig deixaren també la vila de Torroella de Montgrí per instal·lar-se a l'antic casal dels Xammar. L'absentisme de la localitat d'origen sembla donar-se, doncs, com a culminació de la l'ascens social aconseguit mitjançant la consolidació d'un important patrimoni. Fou, aquest, un fenomen general?

Segons la llista ja citada d'electors de 1836, en aquells moments la majoria dels majors contribuents de la província de Girona residien encara en el poble d'origen, si bé poblacions com Figueres, Girona o la Bisbal ja es destacaven, en relació directa amb l'augment de la quota pagada, com a nuclis que concentraven un nombre més alt de grans propietaris⁸⁵. Sembla, per tant, que existeix una correlació entre posseir un patrimoni important i viure en alguna d'aquestes ciutats, tot i que l'any 1836 dels cinquanta majors contribuents de la província només 9 residien a Figueres, 8 a Girona i 4 a La Bisbal. El fet que els 27 restants visquessin només 2 a Cassà de la Selva, 2 a Torroella de Montgrí, i els altres 23 repartits en 23 altres municipis, ens permet, a més, plantejar la hipòtesi que l'absentisme dels hisendats, quan es produïa dins l'àmbit de la província de Girona, es donava principalment vers alguna d'aquelles tres localitats.

Per saber quan i quants hisendats s'havien traslladat a Girona, hem consultat el padró d'habitants de l'any 1850⁸⁶. Segons aquesta font, el nombre⁸⁷ d'*hacendados* que aquell

---

⁸⁵ Dels 752 contribuents que, segons aquella llista, pagaven una quota superior als 404 rals, només un 17,55% vivien a Girona, Figueres o La Bisbal; dels 212 que superaven la quota de 1.000 rals hi residien un 28,30%; i dels 50 majors contribuents (que pagaven quotes a partir dels 2.669,33 rals) el 42% vivien en alguna d'aquelles tres ciutats (R. Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 216-218).

⁸⁶ AMGi. Padró de 1850. El terme *hisendat* ja devia estar prou consolidat en aquelles dates com per considerar que el nombre d'individus que aquest padró fa constar com *hacendados* és fiable.

⁸⁷ No hem comptabilitzat les dones que al padró consten com *hacendadas* ja que, encara que efectivament estiguessin administrant un patrimoni familiar, quasi cap devia fer-ho com a propietària, sinó només com a

any residien a Girona era de 62. El padró, a més, fa constar el temps de residència a la ciutat i la naturalesa dels individus, cosa que ens ha permès calcular la data aproximada en què aquests hisendats es van establir a Girona i conèixer el seu lloc de procedència. En els casos en què resultaven ser naturals de Girona, hem intentat recular a través d'altres padrons per trobar quan van arribar a Girona, i des d'on, els seus avantpassats directes. Quant a la procedència geogràfica, els 53 casos identificats els hem expressat en el següent quadre:

Quadre 2.1.1

Procedència geogràfica dels hisendats residents a Girona l'any 1850

Província Girona	Resta Catalunya	Resta Estat
Baix Empordà	Barcelona	Càceres
Gironès	Osona	Logroño
Garrotxa	Maresme	Alacant
Selva	Segarra	
Pla de l'Estany		
Total	7	3

Font: AMGi, padrons de la ciutat de Girona.

Com veiem, es tracta majoritàriament d'hisendats procedents de la mateixa província de Girona i d'origen rural. S'observa també que les comarques d'El Ripollès, La Cerdanya i l'Alt Empordà es troben fora de l'àrea d'atracció de la ciutat de Girona; l'Alt Empordà, de ben segur, per l'existència d'un altre important centre d'hisendats de l'època: la ciutat de Figueres. El moment en què les famílies d'hisendats varen establir-se a Girona l'hem resumit en aquest quadre:

Quadre 2.1.2

Data d'establiment a la ciutat de Girona dels hisendats que hi residien l'any 1850

<u>1771-80</u>	<u>1781-90</u>	<u>1791-1800</u>	<u>1801-05</u>	<u>1806-10</u>	<u>1811-15</u>	<u>1816-20</u>
2	0	3	0	1	1	2
<u>1821-25</u>	<u>1826-30</u>	<u>1831-35</u>	<u>1836-40</u>	<u>1841-45</u>	<u>1846-50</u>	
4	2	7	7	9	14	

Font: AMGi, padrons de la ciutat de Girona.

Els deu casos que manquen corresponen, un a una família d'hisendats de la qual coneixem

---

usufructuària per raó del seu matrimoni. Tampoc hem comptat els fills *hacendados* quan també constava un

el lloc de procedència però no la data del seu trasllat a Girona (tot i que sabem que degué ser abans de 1784), i els 9 restants a hisendats naturals de Girona que els padrons no ens han permès saber d'on procedien els seus avantpassats ni quan van arribar a la ciutat. El nombre de casos identificats, però, és prou elevat com per poder afirmar que els hisendats eren, en la seva immensa majoria, una classe sobrevinguda a la ciutat de Girona. S'observa, a més, que la major part havien arribat recentment, a partir de la dècada dels anys trenta del segle passat, i, més en concret, a partir de l'any 1834 en què es produeix un salt quantitatiu força important: 6 dels 7 hisendats que van passar a residir a Girona durant el quinquenni 1831-1835 ho van fer a partir de 1834, amb la qual cosa el nombre d'hisendats establerts a Girona des d'aquell any fins al 1850 és de 36 (un 69% dels casos identificats). Observem també com des de 1834 el nombre d'hisendats que arribaren a Girona no parà d'augmentar en els anys successius⁸⁸.

La inseguretats del camp català provocada per la primera guerra carlina (1833-1840) va influir sens dubte en la decisió d'alguns hisendats d'anar a viure a ciutat. En coneixem algun exemple concret, com el de l'hisendat Marià Cors de Niubó, qui l'any 1838 demanà ser exonerat del càrrec d'alcalde de Girona per al qual acabava de ser elegit pel fet de ser, en realitat, veí de Celrà i haver-se traslladat a Girona el febrer de 1835 *sólo por el temor a la facción*⁸⁹. També sabem que, en esclatar aquella guerra civil, la família Jordà de Pont de Molins es va traslladar a Figueres per la inseguretats de la zona on vivia⁹⁰, i que l'estiu de 1837 els Piferrer de Sant Llorenç de les Arenes, s'hagueren de refugiar a la vila de Torroella de Montgrí després de patir un intent d'assalt de la masia on vivien per part d'un escamot carlí⁹¹.

L'any 1846 l'hisendat empordanès Narcís Fages de Romà, en un article publicat a la revista d'agricultura *El Bien del País*, es referia als *graves y continuos peligros que ha ofrecido la morada rural en los calamitosos años que hemos pasado*, els quals,

---

cap de casa hisendat masculí.

⁸⁸ Aquestes dades coincideixen amb els resultats de l'estudi fet per Rosa Congost a partir dels llibres del cadastre. Segons aquesta font, el nombre d'hisendats residents a Girona no parà d'augmentar a partir de l'any 1833, llevat d'un breu parèntesi el 1838 (Rosa Congost, "De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)", *Recerques*, núm. 35, 1998, p. 59-60).

⁸⁹ AMGi, sèrie IX.2 (eleccions municipals), lligall 2.

⁹⁰ Durant la Guerra Gran la família Jordà ja s'havia hagut de refugiar temporalment a can Heras d'Adri per la mateixa raó. M. Heras de Puig, *Biografia ó explicació del arbre geneològich...*, *op. cit.*, p. 211-212.

⁹¹ Segons les memòries d'Isabel Piferrer transcrits per Albert Compte a "Vida rural a les terres marginals de l'Empordà, durant la primera meitat del segle XIX", *Annals de l'I.E.E.*, núm. 26 (1993), p. 220-221.

assegurava, havien fet marxar del camp un *gran número de familias acomodadas, que viviendo holgadamente del producto de sus tierras cuyo buen cultivo celaban, se han retirado á cerradas ó populosas ciudades en busca del reposo y de la seguridad que sus seculares moradores [sic.] no podian ya ofrecerles*. Fages de Romà considerava que aquesta fugida del camp dels grans propietaris havia representat *un mal grave para la Agricultura* i que, per tal d'atraure'ls de nou cap a les seves residències rurals, calia consolidar la pau que per fi s'havia aconseguit després de tants anys de guerra civil i crear una policia rural que assegurés el respecte de la propietat⁹². El fenomen, pel que sembla, havia estat força general: l'any 1835 el capità general de Catalunya ja s'havia queixat de *los graves y trascendentales perjuicios que produce á la clase jornalera y laboriosa la emigracion de los Pueblos de su residencia de muchas personas pudientes, bien sea por temor de las facciones ó por considerarse comprometidas*, de manera que donà ordres als ajuntaments *para que todas las personas de arraigo que se separen de los Pueblos de su domicilio, dejen precisamente en ellos persona que les represente y responda de todos los servicios que les corresponda, haciendo extensiva esta disposicion á los que se hubieren ya marchado*⁹³.

A finals del segle XIX, en un context de crisi agrària, P. Rovira encara es lamentava de l'absentisme rural provocat per les guerres carlines⁹⁴ i de nou, a principis del segle XX,

---

⁹² Així es queixava Fages de Romà: *Las raterias son un cancer mas inveterado, de mas dificil remedio que los robos con violencia: el poco ó ningun respeto que merece la propiedad, es un mal gravisimo que mata la aficion á la vida campestre, que imposibilita de levantar en ella estancias tan gratas como proporcionaria la formación de plantíos, y de esos jardines que en otros países son el embellecimiento de las campiñas y que se hallan garantidos no por altas tápias sino por el respeto á la propiedad, por la seguridad de que no quedaria impune un atentado contra ella*. I així reclamava la creació de la Guàrdia Rural: *Ese respeto y esa seguridad sabemos bien que no pueden inspirarse en un momento, pero hora es ya de que se piense seriamente en infundirlas, de que el legislador se penetre, de que no es solamente la policia de las ciudades la que merece su atencion; la de los campos la reclama tambien, y nosotros la demandamos en nombre de aquella parte de la sociedad que siendo la mas productora, la mas pacífica, la mas moral, se ha visto por espacio de siglos condenada no mas que á pagar y á sufrir* (Narcís Fages de Romà, "Utilidad de vivir los propietarios en el campo. Policia rural", *El Bien del País. Periódico de las Sociedades Académica y Recreativa de Figueras, y de Agricultura del Ampurdan*, núm. 13, octubre de 1846, p. 97-99).

⁹³ Ordre publicada amb data 5 de novembre de 1835 al Boletín Oficial de la Provincia de Gerona núm. 89 (del 7-XI- 1835) per ordre del governador interí de Girona, Joan de Ameller (AMGi). Contràriament a aquesta imatge dels efectes econòmics negatius que, segons el governador i Fages de Romà, havia tingut al camp l'absentisme dels grans propietaris rurals a causa de la guerra carlina, la inseguretat que es vivia a la Catalunya interior durant el conflicte bèl·lic hauria afavorit positivament, segons Pere Pascual, la concentració industrial a l'àrea de Barcelona, on s'haurien refugiat molts capitals (Pere Pascual, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990, p. 108-109).

⁹⁴ A l'article "El propietario", publicat a *Resumen de Agricultura* l'any 1889 escrivia: *Vinieron estas luchas fratricidas, durante las cuales fue un verdadero peligro vivir en el campo, y pasadas que fueron*

Manuel Raventós, en la seva obra *Questions econòmiques*, afirmava que *l'absentisme es la ruina de la agricultura d'un país. Tota terra d'hont ne fugen los majors contribuyents va a sa ruina y al poch temps hi penetra la miseria y-l desamparo*, situant en el primer lloc de les causes que havien propiciat aquell fenomen *les guerres civils, que varen treure del camp als agricultors de més diner y de més inteligencia durant los tres quarts primers del proxim passat segle*⁹⁵. També a València, trobem testimonis en el mateix sentit: a principis de la dècada de 1840, el comte de Ripalda, defensor de l'ideal del propietari agrari actiu contra la figura ociosa del rendista, considerava com un perill per a l'agricultura la preferència de molts grans propietaris per viure als centres urbans i vinculava aquest fenomen amb la inseguretad provocada per la passada guerra⁹⁶.

Però el trasllat a ciutat no estava només motivat pels perills de la guerra. El cas de Girona mostra com, una vegada acabat el conflicte, encara que alguns hisendats, com Marià Cors, tornessin al seu poble d'origen, d'altres, com Francesc Vayreda o Joaquim de Marcillo s'hi van quedar a viure definitivament⁹⁷. També hem vist que algunes famílies d'hisendats (com la mateixa família Carles) s'havien traslladat a Girona des de

---

las primeras guerras, quedaron viviendo á expensas del país numerosas partidas de bandoleros que hicieron imposible permanecer en las casas de campo, siendo esto el primer origen de la emigración de los agricultores á las villas populosas y ciudades (citad per R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner, *Un capitalismo imposible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 2001, p. 30-31; aquests autors també afegeixen que a l'hora de considerar l'absentisme dels grans propietaris també cal tenir en compte *les facilitats que, des del punt de vista de la gestió, oferien les formes de conreu indirecte*).

⁹⁵ Manuel Raventós, *Questions econòmiques*, Barcelona, Llibreria de Alvar Verdager, 1911, p. 13 i 43.

⁹⁶ Citad per S. Calatayud, J. Millán i M.C. Romeo, a "Poderes y legitimidad de la renta en el País Valenciano: las élites agrarias en el siglo XIX", *Ayer*, núm. 46 (2002), p. 246-247. El mercedari carlí de Barcelona Magí Ferrer, en la seva proposta antiliberal publicada l'any 1843, també es queixava de l'absentisme dels grans propietaris rurals, als quals assignava un paper preponderant com a garants del bon funcionament de l'ordre social (Jesús Millán, "El absolutismo en la época de los propietarios. La alternativa antiliberal de Magí Ferrer", dins La Parra López, E. i Ramírez Aledón, G., (coord.), *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada. Foro de debate. Valencia, 25 a 27 de octubre de 2001*, València, Biblioteca Valenciana, 2003, p. 181.)

⁹⁷ Francesc Vayreda i Pasqual fixà el 1836, amb la seva família, la seva residència a Girona després que la seva casa d'Olot fos incendiada durant el setge i atac carlí que patí aquella vila l'any 1835. El mateix 1836 Josepa de Marcillo i el seu fill Joaquim presentaren recurs a l'ajuntament de Girona contra la seva inclusió en el repartiment d'una contribució municipal al·legant que eren veïns d'Olot -en la qual *tenemos la casa habiarta y parada sin alguna alteración a cargo de una familia de nuestra cuenta para su custodia*- i que només es trobaven a Girona en qualitat de *espatriados*, ja que *en razon a las circunstancias de la Epoca por salvar sus personas y las de la familia, y vivir con alguna mas tranquilidad y seguridad, se trasladaron á esta capital, aunque sin animo de obtener en ella vecindad ni fija residencia*. Malgrat que després de la guerra, l'any 1844, el seu fill retornà a Olot, Francesc Vayreda ja no abandonà mai la seva nova residència. Igualment, i malgrat la seva declaració de provisionalitat, el padró de la ciutat ens informa que l'any 1850 l'hisendat Joaquim de Marcillo seguia residint a Girona. (Alexandre Cuéllar, "Apunts sobre el naixement del pintor Joaquim Vayreda", *Revista de Girona*, núm. 166 (setembre-octubre 1994), p.74-77 i ADG.FCC. Lligall foli 19).

molt abans, i en coneixem d'altres que s'hi van establir després del conflicte bèl·lic. La guerra, doncs, només va servir com a catalitzador d'un fenomen que ja s'havia iniciat abans i que continuaria després.

Perquè la ciutat de Girona, que l'any 1833, arran de la nova divisió territorial de l'Estat, fou elevada a la categoria de capital de província, oferia a les classes benestants, com moltes altres ciutats de l'època, tot un altre seguit d'avantatges, a més de la seguretat. La capital els oferia l'accés a òrgans de poder polític més influents que els del poble d'origen (l'ajuntament de Girona i la Diputació provincial); una major proximitat, sempre interessant, al Cap polític o el Governador civil; la possibilitat que els fills cursessin estudis de secundària (el Col·legi d'Humanitats inicià les seves classes l'any 1841 i el 1845 es convertí en Institut Provincial)⁹⁸; majors facilitats a l'hora d'obtenir assistència mèdica en cas de malaltia; i, sobretot, la possibilitat de practicar una intensa vida social (en els balls, les tertúlies, els cafès, el Casino, el Teatre...), cosa que facilitava, com hem vist en l'apartat anterior, la concertació de "bons matrimonis"⁹⁹. Són la mena d'avantatges que citen els autors que es queixen de l'absentisme, i que creuen que han propiciat, tant o més que la inseguretat, la urbanització dels grans propietaris rurals. Així, l'any 1830, Froilán Troche y Zúñiga, en el seu llibre *El Archivo Cronológico-Topográfico*, dedicat a donar consells a *los hacendados*, parlava negativament de l'absentisme dels grans propietaris rurals, al qual atribuïa diversos mals. La causa principal del fenomen, però, no es trobava, segons ell, en la inseguretat del camp, sinó en una altra mena de raons com eren l'educació dels fills o la proximitat del metge i, sobretot, un canvi dels costums que havia comportat la recerca de nous medis de sociabilitat i la voluntat de seguir la moda¹⁰⁰. Molts anys després, Manuel Raventós, a més de les guerres civils, la

---

⁹⁸ Segons l'estudi realitzat per Joan Olòriz, del total d'alumnes matriculats a l'Institut de Girona entre 1859 i 1868 dels quals es coneix la professió del pare, el 38'7% eren fills d'hisendats i propietaris. Els seguien en importància els fills dels membres de les professions liberals (23'8%) i dels comerciants (10'7%), tal com correspon a una època en què l'ensenyament secundari estava dirigit preferentment als fills mascles de la burgesia i les classes mitjanes (J. Olòriz, *L'Institut de segon ensenyament de Girona: 1845-1900*, Girona, CCG Edicions, 2008, p. 179-184).

⁹⁹ Fages de Romà, en un article a *La Granja*, aconsellava als hisendats del camp que residissin a la ciutat durant els mesos d'hivern perquè això, entre d'altres coses, els facilitaria la concertació d'aliances matrimonials (Narcís Fages de Romà, "A los hacendados de las ciudades y del campo", *La Granja*, núm. 6, juny 1852, p. 149-154).

¹⁰⁰ L'any 1830 Froilán Troche y Zúñiga revisà i amplià el seu llibre *El Archivo Cronológico-Topográfico. Arte de Archiveros*, dedicat a donar consells a *los hacendados* per a l'organització dels seus arxius particulars i per a una millor gestió i administració dels seus patrimonis (cal fer notar que, si bé quan l'autor parla d'*hacendados* es refereix principalment als nobles posseïdors de *mayorazgos*, es tracta, en qualsevol cas, de rendistes agraris, raó per la qual moltes de les coses que assenyala en el llibre són

pressió de la llei de consums i les quintes, cita també com a causes de l'absentisme:

*la centralisació de la ensenyança (anys enrera les universitats y centres d'ensenyança no eran en les capitals. Avuy tot s'ha centralisat. Fins les escoles d'agricultura se voldrían ab fatxada a la Rambla. Axò ha portat als fills dels propietaris a les ciutats, y un cop habituats a la vida ciutadana, es mólt difícil avenir-se novament a viure a fora) i l'isolament (Si-ls agricultors que més se saben entendre y que més treballan, axís que estàn arreglats no volen viure al poble per la poca societat del poble, per l'isolament del poble, si aquests més escullits marxan, may progressarà l'agricultura)*¹⁰¹.

Ens hem detingut amb un cert deteniment en el procés d'urbanització dels grans propietaris rurals perquè ens sembla més rellevant del que pot semblar. Degut a aquest fenomen la ciutat de Girona –sense menystenir el pes específic que d'altres poblacions, com Figueres o la Bisbal, poguessin conservar– es convertí, ja des del segle XVIII, però encara més a partir dels anys trenta del segle XIX, en el principal nucli d'atracció de la classe dominant de la regió de Girona, els rendistes de la terra. En tant que aquests tenien els seus interessos econòmics repartits per una extensa zona geogràfica de la província, Girona es convertí, també, en centre d'aquests interessos agraris. Això implica, necessàriament, que qualsevol història que vulgui abastar en tot el seu significat l'autèntic pes de la ciutat de Girona haurà de tractar de les relacions entre la “ciutat” i aquesta extensa zona rural de la qual, i sobre la qual, “extreien” i exercien la seva influència els hisendats; implica que no es pot fer una història “urbana” de Girona sense tenir en compte la història rural de la seva àrea d'influència.

El cas de Girona pot servir d'exemple per a aquesta necessitat, perquè, com hem vist, el fenomen de l'absentisme fou molt general. Si no es té en compte aquest fenomen hi ha el perill de minimitzar el paper de la burgesia agrària com a classe dirigent, ja que és fàcil que desaparegui de la visió quan es trasllada a la ciutat, diluïda, junt amb altres grups, en etiquetes ambígües com *oligarquies urbanes*, *classes urbanes* o *grups urbans*. A diferència d'altres formes de nomenclatura com *comerciants*, *fabricants* o *hisendats*,

---

aplicables als hisendats gironins, més modestos). La causa principal de l'absentisme dels grans propietaris no era atribuïble, segons ell, a la inseguretat del camp (*Vuestros abuelos vivian en sus casas de campo la mayor parte del año, y el haberos retirado hoy todos á las poblaciones, no fue precisamente por miedo á los ladrones, ni por los insultos que recibisteis en las revoluciones, no por el temor de que se apoderen los mal contentos de vuestros archivos, ni por todas las más razones que en compendio llamais efecto de las circunstancias*), sinó principalment a d'altres raons, com l'educació dels fills o la proximitat del metge, però, sobretot, a un canvi en els costums que havia comportat la recerca dels nous medis de sociabilitat (com el teatre o les tertúlies) que la ciutat oferia (Froilán Troche y Zúñiga, *El Archivo Cronológico-Topográfico. Arte de Archiveros*, La Coruña, Imprenta de Iguereta, 1835 (2^a ed.), edició i estudi crític preliminar per Rodrigo Fernández Carrión i Antonio Sánchez González, Sevilla, Padilla Libros Editores, 1996, p. 127-128).

que donen una idea de la forma principal d'extracció de la renda dels individus, aquelles altres etiquetes defineixen només un lloc de residència i confonen més que no pas aclareixen, perquè, quins grups les integren? de què vivien? Tenir en compte el fenomen de l'absentisme pot servir, en definitiva, per situar en el seu just terme les relacions entre camp-ciutat i el veritable significat del fet urbà. També serveix com un més dels testimonis que posen de manifest que les coses estaven canviant i que les formes de vida ja no eren les mateixes.

Entorn de les conseqüències de l'absentisme apareixen també algunes qüestions interessants que caldria estudiar amb deteniment: ¿fins a quin punt era un perill o una de les causes que podien provocar un deteriorament de la renda dels grans propietaris, com afirmaven els autors que el descrivien com un mal per a l'agricultura i aconsellaven fer visites periòdiques a les propietats o vigilar molt de prop els administradors?¹⁰² ¿Fins a quin punt l'augment de la despesa familiar que comportà el nou estil de vida i les noves necessitats (adquirir o llogar un casal, més despeses de vestuari, educació, etc.) pogué comprometre la solvència econòmica d'alguns patrimonis i fins obligar a fer reconversions en les formes de gestió o bé d'inversió? ¿Fins a quin punt podia significar un deteriorament de les tradicionals relacions de tipus paternalista entre els grans propietaris i els seus colons, subemfiteutes, rabassaires, etc., com afirmava Troche y Zúñiga¹⁰³, cosa que, de retruc, podia significar un deteriorament de la legitimitat social dels grans propietaris i de la seva renda? ¿Com afectà, en els seus pobles d'origen, la marxa dels grans propietaris en els òrgans i en les formes d'exercir el poder local? I en les parròquies d'aquests pobles?¹⁰⁴

---

¹⁰¹ M. Raventós, *op. cit.*, p. 13-15.

¹⁰² En l'article titulat "A los hacendados de las ciudades..." (*op. cit.*), Fages de Romà recomanava als hisendats de la ciutat passar els mesos d'estiu al camp, prop de la casa pairal, per vigilar les seves hisendes en el període de més activitat. Troche y Zúñiga també els aconsellava fer visites per sorpresa a les seves propietats (Troche y Zúñiga, *El Archivo Cronológico-Topográfico...*, *op. cit.*, p. 220 i 128-129).

¹⁰³ Segons Froilán Troche l'absentisme dels grans propietaris estava provocant un perillós deteriorament de les relacions de tipus paternalista amb els colons. Per això els deia que *si vivieseis en las aldeas*, a més de l'avantatge de donar impuls a l'agricultura (*y en esto prestariais un servicio eminente al estado y á la clase agrícola que os mantiene con su trabajo*), i desenvolupar una missió civilitzadora (*se harian mas civilizados nuestros labradores con vuestro trato*), *socorrierais las necesidades de vuestros colonos, que os lo recompensarian bien con sus servicios, recobrierais su afecto y respeto, que lo llevais bien perdido* (Troche y Zúñiga, *El Archivo Cronológico-Topográfico...*, *op. cit.*, p. 220 i 128-129).

¹⁰⁴ Joaquim M. Puigvert ha posat de manifest com, a mitjan segle XIX, alguns rectors assenyalaren l'abandó dels grans propietaris dels seus pobles d'origen com una de les causes que havien influït en el descens de les rendes de les obrieres parroquials; cosa que mostra, segons aquest autor, com els lligams que s'havien anat nuant històricament entre la pagesia benestant i el finançament de les parròquies *s'estaven afluixant i erosionant* (Joaquim M. Puigvert, *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic,

Anar a viure a Girona voldrà dir comprar o llogar un casal¹⁰⁵ i condicionar-lo com correspon a la categoria de la família. Així, Salvador de Puig, poc després de comprar l'antiga casa Xammar, hi realitzarà importants obres de reforma fins a convertir-la en un autèntic palau d'estil neoclàssic¹⁰⁶. A mitjan del segle XIX Joaquim de Carles de Mendoza reformà la sala en estil isabelí i neobarroc incorporant-hi, en la decoració, els escuts nobiliaris de tots els avantpassats de la família¹⁰⁷. La despesa no serà en va i podem considerar-la com una inversió de prestigi familiar, ja que la Casa Carles, situada al rovell de l'ou de Girona –a la Plaça del Vi, al costat de l'Ajuntament i del Teatre, i molt a prop, més tard, del Casino–, servirà d'allotjament per a les principals autoritats que estiguin de pas a la ciutat¹⁰⁸: el 22 d'octubre de 1802 s'hi hostatjaren Carles IV i la reina M. Lluïsa amb els infants Ferran i M. Antònia, l'any 1814 Ferran VII en retornar a Espanya, el 13 i 14 de novembre de 1829 els reis de les dues Sicílies i M. Cristina, el 1833 el Capità General Manuel Llauder, de nou M. Cristina l'any 1844, Amadeu de Savoia el 1871, l'any 1884 els infants prínceps de Baviera, Joan Bosco el 1886 i Alfons XIII els anys 1904 i 1924. Fins i tot s'hi allotjaren els caps de l'exèrcit francès durant la guerra del 1808-1814, aquesta vegada, però, sense el consentiment de la família. Durant la seva estada, els francesos també volgueren embellir la casa, tot erigint, en el jardí, una construcció (*una piesa ò camarilla*) en la qual col·locaren unes columnes i capitells procedents del claustre del convent de Sant Domènec de Girona. Acabada la guerra, Narcís de Carles restituí

Eumo, 2000).

¹⁰⁵ A l'hora d'instal·lar-se a Girona els hisendats mostraren preferència per anar a viure en algunes zones determinades de la ciutat: l'any 1850 només 3 hisendats vivien al Barri primer (un a la plaça de les Bernardes, un a la plaça de Sant Francesc i un altre al carrer Paó), 32 residien al Barri segon (cinc al carrer de la Cort Reial; quatre a la plaça de la Constitució -antiga plaça del Vi-, al carrer de Ciutadans i al carrer Nou del Teatre; dos als carrers Albareda, Abeuradors, plaça de les Cols i pujada de Sant Domènec; i un a la Pujada del Pont, carrer Esparters, carrer de les Peixateries Velles, plaça de l'Oli, travessia del Portal Nou, carrer Auriga i travessia de l'Auriga), i 27 al Barri tercer (vuit al carrer de La Força; quatre al de Calderers; dos al carrer de les Ballesteries, plaça dels Lladoners i al Pont Major; un al Portal de la Barca, plaça de Sant Pere, carrer Rosa, pujada de Santa Llúcia, carrers Claveria i de les Dones, pujades a l'Escola Pia i a la Catedral i plaça de la Catedral). (AMGi. Padró de l'any 1850).

¹⁰⁶ Tots els autors que han escrit sobre els edificis més emblemàtics de la ciutat de Girona han dedicat un apartat a la Casa Carles. Entre ells: Carles Rahola, *La ciutat de Girona*, Barcelona, Barcino, 1929; Jaume Marquès, *Girona Vella*, vol. II, Girona, Ajuntament de Girona, 1979; Jaume Fabre i Ramon Alberch, *Jardins del barri vell*, Girona, Ajuntament de Girona, 1986; VV.AA., *Guia d'arquitectura de Girona*, Barcelona, La Gaia Ciència, 1980 i Josep M. Birulés, *Guia d'arquitectura de Girona. Àrea urbana*, Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, 2008.

¹⁰⁷ J. Marquès, J., *Guia del Museo Diocesano de Gerona*, Girona, Imprenta Gerona, 2ª ed., 1955, p. 8-11 i 18-20. La Casa de Carles, després de passar al Bisbat de Girona, fou acondicionada com a Museu Diocesà a partir de l'any 1935.

¹⁰⁸ Altres residències de notables locals que serviren també per allotjar personatges importants de trànsit per la ciutat foren: la casa del Comte de Solterra (al carrer Ciutadans), la casa de Pastors (davant de la catedral), la casa Ciurana (a la plaça del Vi) i la casa Camps.

voluntàriament al convent els elements que li havien estat sostrets¹⁰⁹.

Cadascuna d'aquelles visites, que solien ocasionar despeses importants¹¹⁰, es convertia per als Carles, com és lògic, en tot un esdeveniment social. Bona prova d'això n'és una mena de diari manuscrit de principis del segle XX que es conserva a l'arxiu de Casa Carles i porta per títol *Transito de Personas Reales y personajes importantes por la Inmortal Ciudad de Gerona. Notas auténticas y feacientes, tomadas del Archivo Municipal, del particular de la Casa de Carles, y del de otros particulares*¹¹¹. Aquest diari, que inicia la seva relació l'any 1493 –amb el trànsit i el jurament dels furs de la ciutat per part dels Reis Catòlics–, i salta tot seguit a l'any 1731 –amb l'estada de l'infant Carles de Borbó i Farnesio–, té com a principal objectiu ressenyar amb tot detall les estades dels *personajes importantes* a major honra i glòria de la Casa, la qual de vegades és, fins i tot, qualificada de *Casa-Palacio*. Valgui de mostra el següent fragment sobre la visita, l'any 1829, dels reis de les dues Sicílies i la futura reina M. Cristina, que ens serveix, de retruc, per veure com, en el seu periple pel recinte urbà, la monarquia (i les autoritats gironines) aprofitaren per reforçar la mitologia de la ciutat relacionada amb la passada guerra del Francès:

Sus M.M. ocuparon la habitacion principal de la Casa de Carles, que dá á la plaza del Rey. La Princesa Doña Maria Cristina, futura Esposa de S.M. el Rey Don Fernando VII tenia preparada la habitacion contigua al gran salon y que tiene dos balcones al patio, pero no la usó, pues durmió en la sala de la misma habitacion de sus Padres, en una cama propia que llevaban consigo [...] A las tres y media de la tarde del dia 13 llegaron S.S.M.M. y A.R. á la casa Palacio, donde se apearon siendo recibidos al pie de la escalera principal por el Iltre Señor Don Narciso Mª de Carles y su familia, por el Ex[celentisi]mo Sr Obispo y comisionados de los Cabildos de la S[an]ta Iglesia Catedral y de la Colegiata de San Félix. Sin subir á la Casa, tomaron de nuevo el coche, y pasaron á visitar el cuerpo de San Narciso. Saludaron los restos del Ex[celentisi]mo Alvarez de Castro defensor de la Ciudad en el sitio de 1809. Visitaron el Convento de Religiosas

---

¹⁰⁹ ADG.FCC. Lligall foli 29.

¹¹⁰ El 1904, per exemple, amb motiu de la visita d'Alfons XIII, les habitacions destinades a l'efecte *se adornaron convenientemente por cuenta exclusiva de los Sres. de Carles, levantandose el trono en el gran Salon para recepciones* (ADG.FCC. Llibre 22). Alguna despesa important, però, acabà resultant inútil, com la que es va realitzar amb motiu de l'exposició universal de Barcelona de l'any 1888, durant la qual estava prevista la visita de la família reial a Girona: *Es Sr de Carles contribuyo el primero en dichos preparativos, y en el decorado de las habitaciones, haciendo gastos por cuenta propia de gran consideracion, como lo fué el derribo y reconstruccion de las bovedas de las dos habitaciones de los porticos de la plaza, lo que por la premura del tiempo se llevo á efecto en solos cuatro dias con sus noches, en que alternaban dos brigadas de albañiles, con grandes focos de luz electrica. A darrera hora, però, en un mena de *Bienvenido Mr. Marshall* decimonònic, se suspengué el viatge de la cort a Girona i *nadie tuvo la delicadeza de ofrecer siquiera indemnizacion ninguna al Sr de Carles por los sacrificios que hizo con dicha ocasion* (ADG.FCC. Llibre 22).*

¹¹¹ ADG.FCC. Llibre 22.

Caputxinas y los baños que allí sé conservan de los antiguos Romanos y luego á pié sé dirigieron á la Catedral, al pie de cuya gran escalinata estaba el Magnifico Ayuntamiento en incorporacion y bajo palio sé colocaron las Reales personas [...] [A la casa de Carles] hubo gran recepcion y besamanos. Durante la cena, la musica Militar de la Guardia Real tocó en el patio de la Casa [...] S.S.M.M. entregaron como á recuerdo al [I]l[us]tre Señor Don Narciso Mª de Carles, una caja de oro labrada para tabaco y la cantidad de cincuenta duros en plata de columna para las Religiosas Caputxinas.

El mateix feu anys després Amadeu de Saboya, qui, el 19 de setembre de 1871:

en carruage se dirigió á la S[an]ta Iglesia Catedral, y la Capilla donde descansan los restos de San Narciso. Puso la primera piedra del sepulcro que se proyectaba edificar para los restos del General Alvarez detras del altar de San Narciso, y que mas tarde se vario el proyecto y se construyo el que actualmente los contiene á la izquierda del altar. Pasó luego á la Casa del Sr Don Joaquin de Pastors y de Villalonga, donde colocó la lapida conmemorativa que en dicha Noble Casa se conserva como á morada que fué del [I]l[us]tre defensor de Gerona el inmortal Alvarez de Castro.¹¹²

L'any 1802, després de l'allotjament a la casa del rei Carles IV i la seva família, *a fin de que en todos tiempos conste y sirva de perpetuo monumento del honor ha tenido sirviendo su dicha Casa de Palacio a sus Mag[esta]des y Altesas*, es prengué acta notarial de la col·locació, a la porta principal, de les cadenes que simbolitzaven la immunitat i dret d'asil propis de palau reial i la inscripció en lletres daurades *Dn Carlos Quarto, Dª María Luhisa y los Principes Nuestros Señores, en veinte y dos y veinte y seis Octubre mil ochocientos y dos*¹¹³. Segons el diari manuscrit, l'any 1871, amb motiu de la visita d'Amadeu de Savoia, s'oferí a l'hereu Carles un títol de noblesa que, però, rebutjà¹¹⁴. Tenir una casa sumptuosa, doncs, no era només qüestió de nivell de vida, sinó, sobretot, qüestió d'estatus, un altre dels signes de classe i motiu de prestigi per a la família. Els Carles n'eren conscients i el fet d'haver rebut tantes dignitats a casa seva fou un dels mèrits que en la seva carrera cap a la notorietat al·legaren després de la mort, ocorreguda l'any 1880, de Matilde de Nava i O'Doyle, comtessa de Noroña, perquè els fos concedida la successió d'aquell títol nobiliari¹¹⁵.

---

¹¹² ADG.FCC. Llibre 22.

¹¹³ A.H.G. Notaria Girona 11, t. 615 (6-12-1802), acta de deligències de la col·locació de les cadenes a la porta de Casa Carles.

¹¹⁴ L'any 1871, *con motivo de la venida de S.M. sé propuso añ Señor Don Joaquin de Carles y de Mendoza la aceptacion de un Titulo de Castilla con denominacion de Marqués de San Sebastian que le ofrecieron los Ministros, lo qué no quiso aceptar el Sr de Carles* ADG.FCC. Llibre 22.

¹¹⁵ A més de justificar, lògicament, proximitat de parentiu amb la difunta, i afegir-hi la seva relació familiar amb persones nobles, ser una de les famílies *de mas antiguo solar y nobleza de la Provincia de Gerona* amb grau de noblesa concedit el 1737, i els serveis militars que havien prestat a la Corona, els Carles al·legaren, com un altre dels principals mèrits perquè els fos atorgada aquella successió, que la seva casa de Girona *desde tiempo immemorial y segun tradicional costumbre ha tenido la alta honra de hospedar á cuantas personas de V. Real familia han transitado por Gerona*, citant a continuació, per ordre cronològic, totes

En les zones amb predomini de l'herència desigual i el sistema troncal d'organització familiar, com és la Catalunya Vella, el concepte de *Casa* s'havia revestit en el món rural, ja des de l'època moderna i fins ben entrat el segle XX, d'un fort contingut simbòlic que aplegava elements materials (la casa d'origen –amb els mobles, els documents i, en les capes socials superiors, els retrats dels avantpassats–, el patrimoni, la família) i immaterials (rituals i valors morals suportats per una base religiosa) que reforçaven la consciència de pertànyer a un tronc comú i determinaven els rols i les decisions dels membres de la família. La *Casa*, fins i tot el seu nom, estava per damunt dels membres individuals de la nissaga i tots havien de supeditar la seva voluntat al bé superior col·lectiu d'assegurar-ne la continuïtat *pel bé de tots els presents i de les generacions futures*¹¹⁶. A aquest sentit ampli del concepte *Casa* feia referència Joaquim de Carles en una nota aclaratòria dirigida al registrador de la propietat del partit judicial de Girona el 30 de juny de 1876:

*fallecido D. Narciso de Carles, mi señor Padre, he sido considerado como único heredero de la casa de Carles de esta ciudad por concurrir en mi la circunstancia de hijo único varon de legitimo matrimonio habido de dicho mi padre D. Narciso de Carles de Odoyle, de Puig i de Molina y Doña Joaquina de Mendoza. Ha sido práctica admitida é interpretacion constante el aplicar la nominacion de casa como expresion de la ascendencia directa, significandose por tal metáfora la sucesion en linea directa de los ascendientes entre los cuales queda colocado en último término mi señor Padre D. Narciso de Carles. Resultando ser yo heredero de este último [...] procede la inscripcion de los derechos reales relacionados.*¹¹⁷

I als valors morals del concepte apel·lava la muller del germà de Narcís de Carles quan recomanava a la seva cunyada, vídua de feia poc: *echate en los brazos de unos buenos hermanos, acuerdate que nuestros intereses estan como los tuyos en el buen manejo de la*

---

aquelles visites (Borrador de sol·licitud de la successió al títol de comtes de Noroña, sense data. ADG.FCC. Lligall foli 2). No ens consta que els tràmits dels Carles, que els haurien permès entrar a formar part de la noblesa titulada –l'única que en aquells moments gaudia de reconeixement oficial–, resultessin exitosos.

¹¹⁶ Per a aquest tema resulta fonamental l'obra d'Andrés Barrera, *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid, Alianza Universidad, 1990, capítol IV, p. 223-71 i "Sucesión unipersonal y familia troncal en la «Catalunya Vella» (Con algunas reflexiones comparativas)", *Revista de Antropología Social*, núm. 0 (1991), p. 190-191. Reflexions semblants per al cas de les comarques del nord d'Aragó a A. Sabio, *Los mercados informales de crédito...*, op. cit., p. 119. El lloc que ocupa la casa originària del llinatge i les trobades que s'hi fan en la conservació de la memòria familiar i l'arrelament de l'esperit de grup segons alguns dels últims hereus d'hisendats de les comarques gironines, a partir dels seus testimonis orals, a M. Bosch "Àmbits informals de relació. Les relacions familiars", dins E. SAGUER (coord.), *Els últims hereus: història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2005, p.277-280. Vegeu també comentaris interessants sobre els valors simbòlics de *la casa de familia*, els objectes heretats i l'elaboració de la genealogia familiar en el cas de les elits franceses a Eric Mension-Rigau, *L'enfance au château. L'éducation familiale des élites françaises au vingtième siècle*, París, Rivages, 1990, p. XV, 51-71 i 194-210.

¹¹⁷ ADG.FCC. Lligall foli 18.

*casa de que todos llevamos el nombre [...] «toda casa dividida caera en ruina dijo el Señor» alejemos de nosotros este terrible anathema.*¹¹⁸

L'antiga casa Xammar no era la residència originària de la nissaga, però tot i això aviat va ser coneguda com a Casa Carles i, el fet de convertir-se en residència esporàdica de personalitats rellevants de l'època, n'augmentà el prestigi i el valor simbòlic. Així, en un gest carregat del més pur simbolisme pairalista, l'any 1886, al final de la seva estada en aquella casa de ciutat, *Dom Bosco bendijo á todos, bendijo especialmente la Casa, y descendió la escalera apoyado del brazo de Don Joaquin de Carles (hijo)*, el futur hereu¹¹⁹.

Finalment, anar a viure a ciutat i comprar o llogar un casal volia dir també dotar-se d'un servei domèstic sovint molt nombrós. Per posar només alguns exemples, segons les dades dels padrons, l'any 1797 per a només 5 ocupants de la família (Martí de Carles, Marianna de Puig, Maria del Pilar O'Doyle, Narcís i Josep M. de Carles) i un presbíter, la Casa Carles tenia onze persones de servei: sis criades, un criat, un criat major, un lacai i un cotxer amb la seva muller; la família Ciurana tenia l'any 1825 dos criats i dues criades per al servei de cinc persones; i els Pastors, l'any 1854, per a 12 membres de la família i un prevere beneficiat, comptaven amb nou servents. Antoni Simon, també a partir dels padrons, dona per a la ciutat de Girona la xifra de 329 criats i criades l'any 1815, que ja havien passat a 426 el 1845. No deu ser cap casualitat que, en aquesta darrera data, més de la meitat dels servents domèstics es localitzessin al barri segon, en el qual es concentraven la major part dels hisendats, jutges, notaris, advocats, procuradors, escriptors i metges que vivien a la ciutat¹²⁰. Els criats rebien una petita quantitat en concepte de soldada i eren mantinguts i vivien a la mateixa casa de la família a la qual servien. L'inventari de l'any 1839 dels béns de Narcís de Carles mostra que la Casa Carles disposava d'algunes peces dedicades exclusivament al servei domèstic: el *cuarto del criat*, el *cuarto anomenat de las Miñonas* i el *rera-cuarto de la cuinera*. El servei domèstic era, en certa forma, una expressió dels nivells a què havia arribat la diferenciació social pagesa. Segons Llorenç Ferrer, ser mosso o criada era una etapa de trànsit en el cicle vital dels cabalers i cabaleres

---

¹¹⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 26. Carta dirigida a Joaquina de Mendoza el 20-3-1839 (quatre dies després de la mort de Narcís de Carles O'Doyle) per *Mariquita* (muller de Josep M. de Carles O'Doyle).

¹¹⁹ ADG.FCC. Llibre 22.

¹²⁰ Antoni Simon Tarrés, *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, p. 85-91.

de les famílies dels petits pagesos, que els permetia estalviar un petit capital per tal d'establir-se més tard pel seu compte altra volta com a petits pagesos¹²¹. Rosa Congost explica també com la família *menestral* –nom amb què es coneix, a la regió de Girona, al petit pagès que no té prou terres per a mantenir-se o, el que és el mateix, al jornaler amb terres–, expulsa membres en edat jove cap a les categories de mosso i criada, en les quals aquests membres resten fins aconseguir els diners suficients per comprar alguna parcel·la de terra i casar-se, formant una nova família menestral¹²². Residint a la mateixa casa de ciutat, doncs, els servents domèstics i els hisendats, originaris tots dos del medi rural, representaven, respectivament, l'estrat més alt i el més baix a què havia conduït, al llarg dels segles, la diferenciació social pagesa i l'esgraó més alt i més baix de la immigració rural que a la primera meitat del segle XIX va contribuir a la recuperació demogràfica de la ciutat.

2.1.2. ELS MEDIS DE LA SOCIABILITAT PATRÍCIA

Hem apuntat que un dels motius que al segle XIX varen atraure els propietaris rurals cap a les ciutats era la possibilitat de practicar-hi una intensa vida social. A l'època que estem estudiant, els medis de relació de la societat benestant gironina no diferien dels que podríem trobar en molts altres centres regionals, els quals emulaven, al seu torn, les grans capitals europees del moment. Hi havia una sociabilitat¹²³ informal que tenia lloc als salons de les cases benestants i que estava protagonitzada, sobretot, per les dones. S'anava a fer visita, per a conversar, jugar al *tresillo*, prendre algun refresc... Però Girona també va viure l'eclosió de les institucions recreatives que, com a tota Europa, es varen fundar o varen arribar a la seva plenitud a mitjan segle XIX: el Casino, el Teatre i els cafès, amb les seves tertúlies, com el conegut cafè Vila de la plaça del Vi, obert l'any 1875¹²⁴.

---

¹²¹ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central. (Segles XVIII-XIX)*, Olesa de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p. 574-575.

¹²² Rosa Congost, "Aproximación al estudio de economías campesinas familiares. La región de Gerona (1768-1862). Primeras hipótesis", 5è Congrés del S.E.H.A., Santiago de Compostel·la, 1992, comunicació inèdita; i "Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)", *Recerques*, núm. 68 (2014), p. 165-191.

¹²³ Sobre el concepte de sociabilitat, introduït a finals dels anys seixanta del segle XX en la historiografia francesa per Maurice Agulhon, vegeu el dossier "Formes i espais de sociabilitat a la Catalunya contemporània", amb articles de Jordi Canal, Enric Ucelay-Da Cal, Pere Solà, Jordi Planas, Joan-Lluís Marfany i Pere Anguera (*L'Avenç*, núm. 171, juny 1993, p. 15-67). L'interès creixent, a partir de la dècada de 1990, pels diferents tipus i àmbits de la sociabilitat tant formal com informal es va traslluir, entre d'altres, en el fet que el VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya, celebrat a finals de 2001, es decidís dedicar-lo al tema de la "Sociabilitat i àmbit local" (AA.VV., *Sociabilitat i àmbit local. Actes del VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, L'Avenç, 2003).

¹²⁴ AA.VV., *El cafè Vila*, Girona, Museu d'Art, 1996.

2.1.2.1. El *Casino Gerundense*

Dintre del conjunt espanyol, als anys seixanta del segle XIX Catalunya, juntament amb Andalusia i el País Basc, destacava pel nombre de casinos i Girona figurava entre les 10 províncies que tenien un major nombre d'aquesta mena d'entitats¹²⁵. De fet, Pedro Martínez Quintanilla, en les seves estadístiques de la província de Girona publicades l'any 1865, assenyala que l'any 1861 hi havia *51 casinos y liceos, siendo la que en España reunía mayor número de esta clase de establecimientos*¹²⁶.

El més antic dels casinos de les comarques gironines, el *Casino Gerundense*, s'havia fundat l'any 1848 seguint el model dels clubs masculins anglesos. Era només un any més modern que el selectiu Cercle del Liceu de Barcelona. L'entitat, que s'ubicà en part del mateix local que encara ocupa actualment, al carrer Albareda¹²⁷ de la ciutat de Girona, es convertí ben aviat en el principal centre de sociabilitat dels sectors més benestants de la societat gironina. A mitjan segle XIX, estava integrat, principalment, per hisendats, propietaris, comerciants, agents de negocis, fabricants, representants del món de les lleis, funcionaris públics, militars, farmacèutics, metges... Molts dels seus socis exerciren càrrecs polítics a l'ajuntament o a la diputació de Girona i algun, fins i tot, a les Corts (vegeu la llista completa dels socis a l'apèndix III)¹²⁸.

---

¹²⁵ Jean-Louis Guereña, "El «Espíritu de Asociación». Nuevos espacios y formas de sociabilidad en la España decimonónica", dins Juan Francisco Fuentes y Lluís Roura (eds.), *Sociabilidad y liberalismo en la España del siglo XIX. Homenaje a Alberto Gil Novales*, Lleida, Ed. Milenio, 2001, p. 230.

¹²⁶ Pedro Martínez Quintanilla, *La provincia de Gerona. Datos Estadísticos*, Girona, Imprempta de F. Dorca, 1865, p. 194.

¹²⁷ Inicialment, l'entitat llogà el primer pis de l'edifici del carrer Albareda número 7 que era propietat de Josefa de Rich i, amb el temps, anà ocupant altres espais del mateix immoble. La Junta General Extraordinària celebrada el 29 d'abril de 1894 donà plens poders a la Junta Directiva per comprar tot l'edifici en nom de l'entitat pel preu de 76.250 pessetes; per fer front a la compra es van emetre 75 obligacions hipotecàries al 6% d'interès. Entre 1923 i 1928 l'edifici fou objecte d'una profunda reforma que li donà bàsicament l'aspecte que encara conserva (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895, sessions 27-1-1853, 8-3-1853, 29-4-1894 i 31-5-1894).

¹²⁸ En les dècades centrals del segle XIX, el *Casino Gerundense* no sembla l'entitat resclosida de principis del segle XX que Miquel de Palol descriví com *el recés "espiritual"* d'hisendats (que ell qualifica com a *nobles o aristòcrates*), funcionaris, magistrats i militars (Miquel de Palol, *Girona i jo*, Barcelona, Pòrtic, 1972, p. 214 i 216-219).

Quadre 2.1.3

Ocupació dels socis del *Liceo* i el *Casino Gerundense* el dia de la unió de les dues entitats (8-8-1853)

		TOTAL
Hisendat	23	23
Propietari	2	2
Militar	4	4
Professions liberals/funcionaris		
<i>Empleats/funcionaris</i>		31
Empleat administració provincial (diputació, govern civil, hisenda...)	23	
Empleat ajuntament	1	
Empleat (sense especificar)	4	
Catedràtic Institut	1	
Inspector instrucció primària	1	
Inspector farmàcia hospital militar	1	
<i>Món de les lleis</i>		38
Notari	5	
Advocat	19	
Causídic	2	
Procurador	1	
Escrivà/escrivent	11	
<i>Món de la medicina</i>		5
Metge, cirurgia	1	
Farmacèutic	4	
Món del comerç		12
Comerciant	6	
Agent de negocis	5	
Dependent de comerç	1	
Fabricant	5	5
Món dels oficis		2
Impressor	1	
Confiter	1	
Altres		4
Estudiant	1	
Guardalmacén	1	
Vicecònsol dels EUA	1	
Sense identificar	14	14
Total	139	139

Font: Elaboració pròpia a partir de la llista dels socis que tenien el *Liceo* i el *Casino Gerundense* el dia de la seva unió el 8 d'agost de 1853 (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895, sessió del 15-9-1853). El quadre recull els *socios de número* de les dues entitats, així com els socis *supernumerarios* del Casino (el Liceo no en tenia), però no els socis eventuals.

El marcat caràcter elitista i de classe del *Casino Gerundense* queda ben palès amb la quasi absència de representants del món dels oficis i la nul·la presència dels sectors populars entre els seus socis. Era un casino *de senyors*, un àmbit de relació dels membres de l'oligarquia local –molts d'ells originaris d'altres poblacions, però ja establerts a la capital provincial¹²⁹–, que permetia també integrar els funcionaris i els oficials militars que venien destinats a la ciutat, sovint per poc temps. Per aquest motiu, els militars solien ser només socis *eventuales*¹³⁰ de l'entitat i apareixen infravalorats en el quadre anterior. Per descomptat, *las autoridades superiores civil y militar, la judicial y la local* eren *socios de honor* i estaven exempts de pagar les quotes¹³¹.

El seu caràcter intergeneracional i familiar (hi havia diversos socis amb els seus fills, com l'escrivà Narcís Soler i Forns i tres fills seus), que el propi reglament afavoria¹³², constituïa un tret distintiu d'aquesta mena d'entitats a tota Espanya¹³³. Sovintejaven, entre els socis, les relacions de parentiu i de negocis i hi trobem parents-socis, com el cas del fabricant Joan Planas Fàbrega amb el seu fill i el seu gendre, Feliu Duran, els quals compartirien més endavant l'empresa *Planas e Hijo y Durán*¹³⁴. D'igual manera, darrera la nodrida presència de representants del món de les lleis s'hi amaga, molt probablement, l'interès d'aquest sector per incentivar el seu contacte amb la seva potencial clientela; el mateix podríem dir dels agents de negocis. I és que *el ocio favoreció al negocio*, com afirma María Zozaya en el seu interessant estudi sobre el Casino de Madrid, el primer creat a l'estat, l'any 1836¹³⁵. La intensitat de les relacions que s'establien en aquesta mena d'entitats, on conflüen elits de procedència diversa

---

¹²⁹ En la llista completa dels socis del Casino de l'apèndix III consta la procedència de molts d'ells.

¹³⁰ L'article 9 del Reglament de l'any 1853 del *Casino Gerundense* especificava que *son eventuales los gefes y oficiales del ejército, los empleados en guerra de graduación análoga en activo servicio que se hallen temporalmente ó de guarnicion en esta plaza, y tambien los forasteros que ingresen por tres meses*. Els socis eventuais no pagaven la quota d'entrada, només les quotes mensuals, i no tenien dret a assistir a les juntes generals ni a ser vocals de la junta directiva (*Reglamento general del Casino Gerundense*, Girona, Imprenta de Grases, 1853).

¹³¹ Si bé, com els eventuais, no podien assistir a les juntes generals ni ser membres de la junta directiva (*Reglamento general del Casino Gerundense, op. cit.*).

¹³² L'article 13 del Reglament de l'any 1853 del *Casino Gerundense* establia bonificacions familiars en les quotes: el segon membre d'una mateixa família (especificant que *se entiende que pertenecen á una familia los individuos de la misma que hacen comun habitación*) hauria de pagar només la meitat de la quota d'entrada i de les quotes mensuals, mentre que el tercer i següents estarien exempts de pagament (*Reglamento general del Casino Gerundense, op. cit.*).

¹³³ María Zozaya, *Del ocio al negocio. Redes y capital social en el Casino de Madrid, 1836-1901*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2007, p. 39.

¹³⁴ Jordi Nadal, "Los Planas, constructores de turbinas y material eléctrico (1858-1949)", *Revista de Historia Industrial*, núm 1 (1992) p. 63-93.

¹³⁵ María Zozaya, *Del ocio al negocio...*, *op. cit.*, p. 113.

(nobiliària i burgesa), creava autèntiques xarxes que donaven lloc a l'acumulació d'un capital social que podia ser vehiculat per tal d'obtenir un benefici individual o bé de grup. Era el món de la confiança i la influència entre els semblants; una sociabilitat patrícia que sens dubte va ajudar a crear cohesió de grup tant o més que els enllaços familiars.

Tal com era habitual en aquesta mena de societats, les dones tenien vedat l'ingrés com a sòcies al Casino de Girona, si bé podien participar en els balls i els concerts que s'organitzaven. L'entitat disposava, a més, d'una *comisión de obsequios para Señoras* (integrada totalment per homes)¹³⁶.

Per ser soci calia ser avalat per tres membres de l'entitat, pagar una quota d'entrada i una quota mensual¹³⁷. No hi entrava, per tant, qualsevol¹³⁸ i així ho confirmava clarament el governador quan, amb motiu de la unió del *Casino* i el *Liceo* el 8 d'agost de 1853, expressà *la mayor satisfaccion por ver reunida en una sola la buena Sociedad de la Capital*. De la mateixa manera s'havia expressat el President del Casino, Xavier M. Moner, davant la Junta General reunida per aprovar les bases de la unió d'ambdues entitats, manifestant *las ventajas que la buena Sociedad de Gerona reportaria de esta union, la cual estrecharia las relaciones de amistad, y aún de familia que pasadas rivalidades habian llegado á relajar*¹³⁹. Els socis del Casino, doncs, per damunt de rivalitats (potser el carlisme hi havia tingut alguna cosa a veure?¹⁴⁰) i colors polítics (com

---

¹³⁶ A més d'aquesta, l'any 1853 el Casino comptava amb sis comissions més (de *obras, ornato, lectura, cafè, música* i de *obsequios para autoridades y corporaciones* (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895, sessió del 10 d'agost de 1853).

¹³⁷ L'any 1849 Joaquim de Carles pagava una quota mensual al Casino de 20 rals (ADG. FCC. Lligall en quart 11, rebut número 28, butlleta del Casino Gerundense corresponent a la mesualitat del mes de juny de 1849). El reglament del Casino de 1853 establí que els socis *de número* pagarien 4 duros d'entrada i 1 duro mensual (*Reglamento general del Casino Gerundense, op. cit.*). La junta general extraordinària del Casino, celebrada el 29 d'abril de 1894, establí la quota d'entrada en 50 pessetes i la mensual en 10 (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895).

¹³⁸ Vegeu l'interessant exercici que realitza María Zozaya, a partir de les presentacions de nous socis al Casino de Madrid, per tal d'identificar xarxes socials que articulaven interessos diversos (familiars, econòmics i polítics). En estar ubicat a la capital del regne i integrar també en el seu si un gran nombre de congressistes i senadors (la majoria de tendència moderada), el Casino de Madrid vehiculava interessos a nivell de tot l'estat espanyol. María Zozaya, *Del ocio al negocio...*, *op. cit.*

¹³⁹ Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895, sessions del 8 i 9 d'agost de 1853.

¹⁴⁰ En la llista d'antics socis del *Liceo* hi trobem tres persones (Josep de Burgués, Joaquim de Cors i Joaquim de Pastors) que formaran part de la futura Junta carlina del districte de Girona durant la darrera carlinada (Josep Clara, *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, Girona, Diputació de Girona, 1986, p. 304-305); tot i que l'advocat Josep M. Galí, que Josep Clara assenyala també com a carlí en el mateix període, era soci del Casino. Hi havia, a més, persones que eren sòcies de les dues entitats, com

era habitual en aquestes entitats, estava prohibit per reglament *discutir sobre asuntos políticos y de religion*, i la Junta Directiva havia d'acordar *la suscripcion á periódicos nacionales y extranjeros [...] cuidando que los haya de todos los partidos legales*¹⁴¹), tenien alguna cosa en comú: el fet de formar part de *la buena Sociedad de Gerona*.

De fet, aquest mateix esperit conciliador –aparcant antigues diferències– és el que defensaven, en els anys quaranta i principis dels cinquanta del segle XIX, els principals portants dels hisendats gironins per tal d'impulsar un altre tipus d'associacionisme, les associacions de propietaris agraris, com un front comú amb objectius econòmics (la millora i el progrés de l'agricultura), però també de classe (la defensa dels seus drets de propietat)¹⁴². En altres latituds, en zones igualment “perifèriques” allunyades dels grans centres de decisió i de les quals *a priori* s'esperaria poca iniciativa i activitat, entitats com els casinos *de senyors* semblen haver estat també el resultat d'una voluntat manifesta de cohesió de l'elit ciutadana i propietària i hi trobem la mateixa confluència cronològica entre aquest associacionisme recreatiu i l'associacionisme agrari¹⁴³.

Com a societat recreativa, al *Casino Gerundense* s'hi anava a fer tertúlia, a jugar a cartes, als escacs o al billar. Tenia un saló destinat a cafè, on sovint s'hi tocava el piano, i un gabinet de lectura. La biblioteca de l'entitat, que tenia bibliotecari i oferia servei de préstec, arribà a ser una de les més ben assortides de la Girona del segle XIX. Segons el catàleg elaborat l'any 1894 pel soci i exbibliotecari de la mateixa Josep Pascual i Prats¹⁴⁴, a més de diaris i revistes en diverses llengües (castellà, català, francès, anglès, italià i alemany), enciclopèdies i diccionaris de diferents idiomes, per tal de satisfer els interessos professionals i les aficions dels socis la biblioteca del Casino comptava amb biografies, llibres de religió, filosofia i moral, història, política, geografia i viatges, art, dret,

---

l'hisendat Manuel de Martínez o el comerciant Marià Martí i Serra (veure l'apèndix III dels socis del Casino). No podem assegurar, per tant, de manera categòrica la relació del carlisme amb les antigues rivalitats a què al·ludí el governador.

¹⁴¹ *Reglamento general del Casino Gerundense, op. cit.*

¹⁴² Rosa Congost va remarcar aquest aspecte i la precocitat de les associacions de propietaris de la regió de Girona (la primera, l'Associació Agrícola de l'Empordà, es va fundar el 1845) a *Els propietaris i els altres*, ob. cit., p. 238-241).

¹⁴³ Vegeu, en l'interessant estudi d'Alberto Mario Banti, el cas del *Casino di lettura* de Piacenza (fundat el 1861) que precedí en un any la creació del *Comizio Agrario* i com s'apel·là a la unió, a oblidar antigues diferències, i a l'esperit d'associació com una forma per potenciar el progrés econòmic (A.M. Banti, *Terra e denaro. Una borghesia padana dell'Ottocento*, Venècia, Marsilio Editori, 1989, p. 131-139).

¹⁴⁴ Josep Pascual i Prats, *Catálogo de la biblioteca del Casino Gerundense. En Julio de 1894*, Girona, Imp. y libreria de Paciano Torres, 1894.

economia, hisenda, comerç, ciències, medicina (entre els quals diverses obres sobre balnearis i aigües minero-medicinals), tecnologia (molts títols sobre ferrocarrils), art militar, força obres d'agronomia i, sobretot, molta literatura (clàssics greco-llatins, castellana, francesa, anglesa, russa, italiana, portuguesa, noruega, etc.) si bé, tan sols el nombre de novel·les d'Emilia Pardo Bazán (13) o de Benito Pérez Galdós (18), superaven amb escreix el nombre de títols de literatura en català, que no arribava a la desena. A la segona meitat del segle XIX, és evident que la possibilitat de tenir accés a una biblioteca semblant ens ha de fer matisar la rellevància que hem d'atorgar a les biblioteques particulars que poguessin tenir a casa seva els socis d'aquesta mena d'entitats.

El Casino disposava d'un saló de ball i organitzava balls i concerts per Carnestoltes, Nadal, Fires, les festes del Corpus i en altres ocasions¹⁴⁵. Molts dels seus socis eren afeccionats al cant i a la música i prenien part activa en les vetllades que s'organitzaven tot mostrant les seves dots musicals. Com no podia ser d'altra manera, els Carles participaren amb convicció en aquesta societat recreativa que agrupava la "flor i nata" de la societat gironina. Joaquim de Carles i de Mendoza s'integrà en l'entitat, ja fos finançant-la (el març de 1849 subscribí deu accions de l'entitat per un valor total de 2.000 rals i l'octubre del mateix any prestà al Casino uns altres 1.000 rals¹⁴⁶), ja fos formant part de diverses comissions (especialment de la de música), o bé exercint-hi càrrecs directius (el desembre de 1855 fou elegit per formar part de la Junta Directiva en qualitat de *vocal sin cargo*, però amb la funció de president de la comissió de música; l'1 de gener de 1861 prengué possessió com a President de l'entitat, i fou elegit per exercir de nou aquest càrrec, per dos anys, el 19 de gener de 1867)¹⁴⁷. Gran afeccionat a la música i emparentat amb un altre gran amant d'aquest art (l'hisendat i compositor Melcior de Ferrer de Manresa, cosí, com hem vist, de la seva muller), Joaquim de Carles mostrà les qualitats de la seva veu de baríton en vetllades com la que descriu la crònica publicada el 5 de juliol de 1850 al diari

---

¹⁴⁵ En la sessió de l'11 de gener de 1858, la junta de l'entitat decidí, per exemple, celebrar un ball dedicat *al natalicio de S.M. y se decidió que fuera de etiqueta y decorando la entrada y la escalera del mejor modo posible sin emplear grandes gastos*; i, en la sessió del 4 de juny de 1869, *dar un bayle extraordinario de orquesta, con motivo de la promulgacion de la Constitucion de 1869 el día 7 de juny a la nit* (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895).

¹⁴⁶ Els deutes del Casino i de l'antic *Liceo*, contrets per raó de les accions i préstecs reintegrables subscrits pels socis en el moment de la fundació de les dues entitats, començaren a ser reintegrats a partir del mes de novembre de 1854 (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895, sessions de 17-11-1854, 11-12-1854, 31-1-1855, 3-12-1855, 15-12-1856, 26-1-1857, 7-12-1857, 19-4-1859, 8-12-1874, 24-1-1889, 2-7-1889 i 11-1-1891).

¹⁴⁷ Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895.

2.1.2.2. El Teatre

Al segle XIX el Teatre es convertí en l'espai per excel·lència del lleure burgès. Això donà lloc, per tot Europa i Amèrica, a la construcció, o reconstrucció, de molts edificis dedicats a les representacions teatrals, tant en les principals capitals com en les ciutats més secundàries¹⁴⁹. A Girona, l'antic edifici conegut com *El Pallol*, que l'ajuntament havia decidit fer servir com a teatre de comèdies l'any 1769, amenaçava ruïna a mitjan segle XIX. Per això es resolgué enderrocar-lo i reconstruir-lo seguint el disseny de l'arquitecte provincial Martí Sureda Deulovol (1822-1890)¹⁵⁰. En poc menys de nou mesos, el nou teatre, fruit de la iniciativa i del finançament tant públic com privat¹⁵¹ – però conservant sempre la seva titularitat municipal –, fou inaugurat amb el nom de *Teatro de la Reina*, el 29 d'octubre de 1860, amb la representació de l'òpera de Verdi *La Traviata* interpretada per la companyia de Joaquim Ferrer. Pedro Martínez Quintanilla, en les seves estadístiques abans mencionades, opinava que dels catorze teatres que l'any 1863 hi havia a la província *entre todos sobrepujan los de Figueras y Gerona por su esbelta forma, pintura y decoraciones*, i afegia que *este último fué reconstruido en 1860, siendo digno de una capital de primera clase*. En lloava, entre d'altres coses, el sistema d'enllumenat *moderno y espléndido*, consistent en *varios y elegantes grupos de quinqués de gas en forma de brazos de candelabros*, que contribuïen a que *las señoras de la elegante sociedad gerundense luzcan sus bonitos trajes*¹⁵².

---

¹⁴⁸ Transcrita per A. Costal, J. Gay i J. Rabaseda, *La inauguració del Teatre Municipal de Girona l'any 1860. Òpera, espectacle, ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2010, p. 45-47.

¹⁴⁹ Francesc Fontbona, *Història de l'Art català. Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*, vol. VI, Barcelona, Ed. 62, 1983, p. 68-76 i 171-176; Horacio Capel, *La morfologia de las ciudades*, vol. II, Barcelona, Ed. del Serbal, 2005, p. 421-426.

¹⁵⁰ Vegeu la història del Teatre Municipal de Girona a I. de Solà Morales, J.M. Birulés, J.M. Fonalleras i P. Garcia, *Història del Teatre Municipal de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona, 1985; també A. Costal, J. Gay i J. Rabaseda, *La inauguració del Teatre Municipal de Girona l'any 1860. Òpera, espectacle, ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2010.

¹⁵¹ Per al finançament de l'obra, l'ajuntament adoptà el sistema *d'establir una bestreta dels futurs abonaments i lloguers i votar un pressupost especial, aprovat a Madrid per Reial Ordre*. Els decorats foren sufragats, en canvi, per una societat d'accionistes presidida per Fèlix Pagès (de la qual desconeixem la identitat de la resta de membres) que l'any 1863 els va vendre al consistori amb grans facilitats de pagament (I. de Solà Morales, J.M. Birulés, J.M. Fonalleras i P. Garcia, *Història del Teatre Municipal de Girona*, *op. cit.*, p. 40 i 109).

¹⁵² Pedro Martínez Quintanilla, *La provincia de Gerona...*, *op. cit.*, p. 196-197.

Des de la platea al galliner, passant per les llotges (entre les quals sobresortia la llotja de presidència reservada a les autoritats provincials i als membres de l'ajuntament), la sala del teatre *alla italiana*, o en forma de ferradura, segons el model que s'estava imposant per tota Europa en aquells moments, mostrava ben clarament, els dies de funció, l'estratificació social de l'època. La llotja esdevingué un element emblemàtic de la sociabilitat burgesa, mentre el classisme de l'època feia que els espectadors del *galliner* no poguessin fer ús del saló de descans ni tenir accés a les seves localitats a través de l'escala monumental¹⁵³.

A més d'obres líriques, dramàtiques, concerts i actuacions musicals diverses, s'hi feien balls per Fires i Carnestoltes i, de forma ocasional, altra mena d'espectacles (números de gimnàstica, de força, de màgia, d'ombres xinesques, projeccions amb llanterna màgica, etc.¹⁵⁴). A mitjan segle XIX els gèneres que triomfaven al teatre de Girona eren l'òpera italiana, la sarsuela i les peces dramàtiques. El teatre català va arribar amb un cert retard a Girona; des del 1869 en tenim algunes notícies esparses, però no tindrà una importància rellevant fins a partir de la dècada dels vuitanta¹⁵⁵.

Les autoritats municipals i provincials del segle XIX veien el teatre com un tipus de lleure públic que tenia la virtut d'instruir els ciutadans en un determinat sistema de valors, a manera d'escola "moralitzadora" i "civilitzadora", allunyant-los d'altres "passions" més perilloses. D'aquesta forma l'ajuntament de Girona justificava el seu interès per impulsar la vida del teatre de la ciutat, en un escrit dirigit a Joaquim de Carles l'agost de 1846:

En el siglo de ilustracion que atravesamos, es sin disputa el teatro centro donde al impulso social imperan las buenas costumbres y es la escuela que contribuye al desenvolvimiento de las ideas civilizadoras. Lejos de privar á la sociedad del recreo lícito y honesto que las funciones teatrales le proporciona, está decidido el ayuntamiento á no cerrar sus puertas en cuanto sus facultades lo permitan y dispensar

---

¹⁵³ Com explica Josep M. Birulés, Martí Sureda confinà l'accés al "galliner" a una escala situada a l'extrem esquerra de l'anell de corredor i tocant al carrer de Talam. La separació d'accessos, fruit d'una concepció classista de la societat, es mantingué al Teatre Municipal de Girona fins l'any 1977 (I. de Solà Morales, J. M. Birulés, J. M. Fonalleras i P. Garcia, *Història del Teatre Municipal de Girona*, op. cit., p. 62).

¹⁵⁴ Si bé amb la inauguració del nou teatre, a partir de 1860, la màgia i els exercicis físics van ser-hi prohibits (A. Costal, J. Gay i J. Rabaseda, *La inauguració del Teatre Municipal de Girona l'any 1860. Òpera, espectacle, ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2010, p. 30-36).

¹⁵⁵ I. de Solà Morales, J.M. Birulés, J.M. Fonalleras i P. Garcia, *Història del Teatre Municipal de Girona*, op. cit., p. 77-120; Jordi Rifé, "Panoràmica de la música a Girona dels segles XVII al XX", *Revista de Girona*, núm. 182, maig-juny 1997, p. 51.; A. Costal, J. Gay i J. Rabaseda, *La inauguració del Teatre Municipal de Girona l'any 1860...*, op. cit.

*su proteccion decidida á esa institucion tan útil y grandiosa, que al paso que instruye divierte y estirpa las malas inclinaciones, hace traslucir las ráfagas brillantes de la historia del Mundo.*¹⁵⁶

Però si bé creien que el teatre podia ser un lloc d'instrucció moral del públic, les autoritats civils, militars i eclesiàstiques temien que pogués ser, igualment, un lloc de desordre, i això tant les d'antic règim com les del període liberal. Per això dictaren nombroses providències per controlar el comportament dels assistents. Pot servir-ne de mostra un Edicte signat per l'alcalde constitucional, el 4 de setembre de 1853, el qual establí que durant les representacions no es podia: *estar con sombrero ó gorro puesto – i els dias de gala que se coloca el retrato de nuestra Augusta Soberana [...] permanecerán descubiertos desde el principio hasta el fin de la funcion–; dar palmotéos en ocasion inoportuna y fuera de tiempo, ni silbar en ningun caso, ni usar de movimientos, gritos y palabras que puedan ofender la decencia, el buen orden, sosiego y diversion de los circunstantes; estar en mangas de camisa, ni embozado con manta, como tampoco en posicion que desdiga de la decencia y circunspeccion que corresponde; ni tampoc fumar* (que només estava permès a les escales i els corredors)¹⁵⁷. La preocupació per evitar la subversió de la moral oficial i assegurar l'ordre públic era encara més gran durant els balls de Carnaval. Així, l'*Aviso al Público* signat per l'alcalde Ventura Mercader el 14 de febrer de 1846 prohibia, a més de l'ús de màscares pel carrer:

*el que los hombres usen trages de mugeres y éstas de aquellos, y asimismo los poco decentes, ó alusivos á clases militares y eclesiasticas, ú á otros cuerpos respetables; [...] suscitar discusiones acaloradas; denostarse ó injuriarse mutuamente: descubrir faltas graves, ó secretos é interioridades de familias; atropellar, correr, ni alborotar ó gritar con demasía, y quanto tienda á desazonar ó perturbar el orden apacible de la diversion; així com la entrada en el baile del Teatro ú otro cualquier público, con palos, ni armas de ninguna especie, pues solamente las personas autorizadas, podrán usarlas*¹⁵⁸.

El setembre de 1851 el consistori gironí arribà a aprovar per unanimitat la proposta del

---

¹⁵⁶ ADG. FCC. Lligall en quart 25. Aquesta mena d'arguments, que trobem freqüentment en els escrits que, referint-se al teatre, varen escriure les autoritats municipals o provincials del període, eren assumits fins i tot per les pròpies companyies de Teatre, que se sabien vigilades per aquelles. Amb aquest preàmbul es presentava *al respectable publico de Gerona*, en un *Aviso Teatral* de l'any 1828, l'autor d'una societat dramàtica: *Un establecimiento que tiene por objeto el recreo y la correccion, no puede dejar de ser útil, y por lo mismo concurrido de las personas sensatas, y protegido de los rectos Magistrados. El TEATRO, escuela de costumbres en que se corrige el vicio ridiculizándolo, y se enseña á reprimir las pasiones, presentando sus funestos efectos, merece en todas las Naciones civilizadas una particular atención.* (AMGi, sèrie VI.3, lligall 6).

¹⁵⁷ AMGi, sèrie VI.3, lligall 7, plec 1853.

regidor Joaquim Pujol i Santos de prohibir l'entrada al Teatre a les prostitutes *por cuanto debiendo las diversiones públicas ejercer una influencia sobre las costumbres, es indecoroso y hasta repugnante á la vista de los circunstantes, el aspecto desagradable que ofrecen tales mugeres, que no es propio alternen con la culta y escogida sociedad que asiste al Teatro como escuela de buenas costumbres y no para lamentar estravios y deslumbrarse á la vista de un lujo profano, adquirido á fuerza de una vida errante y vergonzosa*¹⁵⁹.

No estranyarà, després de tot això, que afegim que l'escrit dirigit per l'ajuntament a Joaquim de Carles l'agost de 1846 abans mencionat tenia per objectiu nomenar-lo, juntament amb Felip de Martínez, Francisco de Nicolau i Joaquim Blanco, membre de la comissió de vigilància de les companyies que actuaven al teatre de Girona, amb l'expressa missió de vigilar:

*el ecsacto cumplimiento del programa que rige entre los SS. abonados y los Directores de la compañía lírica y la de verso [...] entender y remediar todos los excesos y abusos que se introduzan en el teatro por efecto de las dos compañías ecsistentes, ya con respecto á la orquesta; como y tambien para hacer cumplir las condiciones que sean de observancia entre ambos Directores. Ejercer una exquisita vigilancia sobre todos sus actores y dependientes, á fin de que cada cual no se separe de sus deberes, y por fin establecer órden y armonia en observancia de las reglas generalmente prescritas*¹⁶⁰.

Tal com explica Horacio Capel, no era rar que els teatres decimonònics tinguessin alguna relació amb institucions o finalitats benèfiques¹⁶¹: el Teatre de Girona pagava un cens anual a l'Hospici perquè l'antic Pallol estava sota domini directe d'aquest¹⁶². En el període isabelí aquests fins benèfics pogueren revestir-se també d'un sentit polític. Així, per exemple, el 20 d'octubre de 1837, en plena Guerra Carlina, l'ajuntament de Girona acordà que, de les dues funcions que en el contracte signat amb la companyia còmica s'havia reservat per aplicar-les a l'objecte que volgués, una la cediria a favor de l'Hospici i l'altra a favor de la Milícia Nacional de la ciutat. La mateixa mesura es prengué els dos anys següents, i també a finals de 1840, malgrat que la guerra civil ja

---

¹⁵⁸ AMGi, sèrie VI.3, lligall 6.

¹⁵⁹ AMGi, Manual d'Acords, sessió de 15-9-1851, f. 28.

¹⁶⁰ ADG. FCC. lligall en quart 25 i AMGi, Manual d'Acords, sessions de 19 i 21-8-1846.

¹⁶¹ Horacio Capel, *La morfología de las ciudades*, op. cit., p. 422. El Teatre de la Santa Creu de Barcelona i el Teatre de Valls (1844-46) proporcionaven ingressos a sengles hospitals (Francesc Fontbona, *Història de l'Art català...*, op. cit., p. 68).

¹⁶² El 1842 es va produir una liquidació d'annualitats endarrerides (I. de Solà Morales, J.M. Birulés, J.M. Fonalleras i P. Garcia, *Història del Teatre Municipal de Girona*, op. cit., p. 91).

s'havia acabat¹⁶³.

Com a lloc de representació social, el Teatre no fou aliè a les rivalitats entre autoritats de diferent rang a l'hora d'exercir la presidència en els actes. Al seu quadern de notes, Narcís de Carles va registrar: *El 4 Diciembre 1825 volvió á presidir en el teatro de Gerona el Ayuntamiento, pues habia dejado de hacerlo por disposición del Gobernador Baron de Labarre quien presidia desde su palco*¹⁶⁴. Aquesta mena de conflictes foren una constant durant el segle XIX. En els manuals d'acords de l'ajuntament de Girona del període 1833 a 1854 n'apareixen diversos: el febrer de 1834 l'ajuntament rebé la queixa del governador interí de la ciutat, el qual s'havia assabentat, *con admiracion*, que en la funció del dia anterior s'havia permès al subdelegat de Foment de la província ocupar la cadira de presidència en la llotja de l'ajuntament, prevenint al consistori *que en adelante nadie debia, ni podia ocupar la dicha Silla de Presidencia, sino él como presidente del Ille. Aiuntam[ient]o, el teniente de corregidor, ó, bien en defecto de entrambos, un Regidor*¹⁶⁵. El gener de 1837 l'ajuntament va haver d'intercedir en la polèmica suscitada entre el nou cap superior polític de la província, Agustín Zaragoza Godínez, i el jutge de primera instància, Narcís Sicars, perquè el primer li reclamava al segon la clau de la llotja 8 del primer pis, que era la que havien ocupat els seus antecessors en el càrrec, amenaçant-lo d'obrir un expedient en cas contrari¹⁶⁶.

Els conflictes més tibants foren els que enfrontaren el consistori amb els governadors civils. Des de la construcció del vell edifici al segle XVIII l'ajuntament gaudia de l'ús gratuït durant les funcions de la llotja central del primer pis, privilegi que passà de l'Antic Règim al període liberal. Quan l'hi fou discutit per alguna autoritat provincial, la corporació al·legà que el teatre era propietat de la municipalitat i que diverses disposicions legals l'emparaven en aquest dret. Això fou el que succeí l'any 1867 quan el consistori es negà a concedir una llotja gratuïta al governador civil Pedro Estevan Herrera, el qual contraatacà intentant eliminar les prerrogatives de l'ajuntament del plec de condicions per

---

¹⁶³ AMGi, Manuals d'Acords, sessió de 20-10-1837, f. 102, sessió de 16-11-1838, f. 88 v., sessió de 30-12-1839, f. 122 v. i sessió de 18-12-1840 f. 167. La societat promotora del Liceu fou inicialment un batalló de la Milícia Nacional (Francesc Fontbona, *Història de l'Art català...*, op. cit., p. 74).

¹⁶⁴ Dit governador deixà Girona el 6 de desembre de 1825 per disposició reial (ADG. FCC., llibre 68 i lligall foli 29).

¹⁶⁵ AMGi, Manual d'Acords, sessió de 7-2-1834 f. 25.

¹⁶⁶ Sicars li entregà finalment la clau (AMGi, Manual d'Acords, sessió de 23-1-1837, f. 9 v. i 13, i cartes de Sicars i Agustín Zaragoza, entre f. 10-11 i entre f. 12-13; AMGi, registre de cartes, lligall 11, 1837, f.

a l'arrendament del Teatre. L'ajuntament contestà que:

desde tiempo immemorial siempre ha tenido un palco para uso de sus individuos; y este palco ha sido constantemente el del centro del primer piso. En él ha estado al propio tiempo establecida la presidencia de la Autoridad, en cuyo desempeño los Regidores venian alternando desde hacia muchos años, primero con los antiguos Alcaldes Corregidores y luego con los actuales Alcaldes Constitucionales, práctica que estuvo constantemente en uso hasta el 10 de Marzo del año p[ro]p[asa]do en que le plugo abolirla al antecesor de V.S. D. Javier Mª Monér, y en la que continuan actualmente los Ayuntamientos de otras poblaciones de la peninsula.

El consistori amenaçà que els regidors deixarien *de concurrir al teatro como miembros de la Corporación*. Finalment, Pedro Estevan desistí del seu propòsit¹⁶⁷.

Però les pretensions d'alguns governadors civils no només ofengueren els membres de l'ajuntament, sinó també alguns particulars, quan, seguint el seu lliure arbitri, algun decidí triar pel seu compte la llotja que pensava ocupar, vulnerant el dret de les persones que hi estaven abonades. Els casos protagonitzats, l'any 1877, pel governador Joaquín Mª Lagunilla, i, el 1882, pel governador Ricardo Ayuso, ocupant aquest darrer la llotja que tenien abonada els Carles, tingueren ressó en la premsa local¹⁶⁸. En aquest lloc de representació, també de la jerarquia de poders, que era el Teatre, les autoritats defensaven el seu lloc preeminent en el coliseu amb la mateixa vehemència amb què defensaven el seu poder real. I és que el protocol no ha estat sempre altra cosa que una representació simbòlica del poder efectiu.

D'ençà del mateix any 1772 que s'establiren a Girona, ja tenim constància que els Carles estaven abonats al teatre de la ciutat, el qual era contigu, per altra banda, de la seva residència. Martí de Carles, pagant 12 rals mensuals, figura en una *Lista de las Lunetas que se hallan arrendadas por temporadas, empezado á 17 Diziem[br]e 1772*, juntament amb militars, nobles titulats, notaris, un escriptor, botiguers, argenters, un apotecari i fins i tot un canonge¹⁶⁹. Sempre més els membres d'aquesta família van estar abonats al coliseu gironí, ocupant-hi localitats preferents¹⁷⁰. Joaquim de Carles fou, a més, membre de la

---

135 i 136).

¹⁶⁷ AMGi, sèrie VI.3, lligall 8. La legislació que al·legà l'ajuntament per defensar les seves prerrogatives al Teatre fou: la llei 13, títol 33, llibre 7è de la *Novísima Recopilación* 1801; R.D. de 7 febrer 1849; R.O. de 10 octubre 1851; R.D. de 28 juliol 1852; R.O. de 15 març 1854.

¹⁶⁸ *El Constitucional. Periódico liberal de Gerona*, núm. 245, 22-10-1882 i *El eco de la provincia de Gerona. Diario político de avisos y noticias*, Año II, núm. 274, 28-X-1882. ADG. FCC. Lligall foli 29.

¹⁶⁹ AMGi, sèrie XXV.1, lligall 2.

¹⁷⁰ A la llibreta de *pagos* del patrimoni del període 1829-1831 elaborada per Narcís de Carles figuren,

Sociedad Lírico-Dramática de la ciutat¹⁷¹. Malgrat que el teatre fos un tipus de lleure tant culte com popular, l'assiduïtat en la seva assistència i els preus dels abonaments de les llotges¹⁷² marcaven, sens dubte, un signe d'estatus. Així, Martí de Riquer remarca la freqüència amb què els seus avantpassats, els marquesos de Benavent, assistien al teatre, tant a finals del segle XVIII quan residien a Barcelona, com al Madrid del temps de l'ocupació napoleònica. Però això no era quelcom propi només de les grans capitals, sinó també dels centres més modestos com Girona o La Bisbal d'Empordà. Des d'aquesta darrera població, per exemple, l'estiu de 1845, Elvira de Maranges explicava per carta al seu estimat: *Mamá, que es la mejor de todas las madres, siempre nos complace buscándonos distracciones para que estemos, si no alegres, un poco distraídas. Estamos abonadas al teatro, que hay la compañía de Gerona [...] El domingo estuvimos en casa Vancells, y baylé por primera vez (29-7-1845). También li comentava, al cap d'un mes, que hace unos veinte días que emos tenido el gusto de abrazar a un hermano de papá y una hija suya [...] desde que an llegado, emos estado ocupados tratando de distraherlos, ya al paseo, ya al teatro, bayle, etc. [...] hay aquí un oficial que es un vibo retrato tuyo, con quien no nos tratamos, pero tengo el consuelo de verlo todos los días en el teatro (26-8-1845)*¹⁷³.

No hem pogut localitzar cap llista d'abonats al teatre de Girona durant el període estudiat, tret de l'abans mencionada de finals del segle XVIII i d'unes notes sobre llotges llogades

---

reiteradament, pagaments efectuats en concepte de *abono de palco* o entrades soltes de teatre. Els abonaments podien ser per un nombre concret de funcions, per mesos o bé per temporades senceres: Narcís de Carles, per l'abonament de la llotja 1 del 1r pis, per 30 representacions pagà 130 rs. el novembre de 1816; per l'abonament del mes de novembre de 1817 140 rals; i 120 rs. per 30 representacions el desembre de 1828. Joaquim de Carles formà part de la *Sociedad de abonados del Teatro de la Reina*, ascendint a 500 rs. *el compromiso que ha contraído para sostenimiento de una compañía de canto en la presente temporada* de 1862; i pagà, per l'abonament de la llotja 18 del 1r pis, 64 rs. per les 16 funcions para la clase jornalera el maig de 1869 i 272 rs. per 2 entrades de 10 funcions d'òpera en l'esmentada llotja l'abril de 1887(ADG. FCC. Lligalls foli 19 i 29 i lligalls en quart 6 i 8).

¹⁷¹ Rebut de 20 rs. per la mensualitat del mes de maig de 1869 com a soci de l'esmentada societat (ADG. FCC., lligall foli 29).

¹⁷² Com a orientació sobre els preus dels abonaments a les diferents localitats del Teatre de Girona, podem citar que la proposta de l'empresa que portava el coliseu, per fer viable econòmicament la programació del *año cómico* de 1841 a 1842, prometia fer 120 funcions de música i un nombre indeterminat de funcions de *verso*, *gimnásticas*, *fuerzas hercúleas*, etc., fixant els següents abonaments per a tota la temporada: *palcos primeros*: 1.600 rs.; *palcos de patio*: 1.000 rs.; *palcos de 2do piso*: 600 rs.: *entrada y luneta con almohadon*: 400 rs.; *entrada sola*: 240 rs. Per la seva banda, la direcció de la companyia dramàtica i la de ball que havien d'actuar al teatre de Girona els mesos de juny i juliol de 1861 anunciava els següents abonaments per a 15 representacions: llotja del primer pis: 125 rs; llotja del prosceni: 133 rs; platees: 90 rs.; platea prosceni: 100 rs.; *palcos segundos*: 20 rs; *sillón con entrada*: 45 rs.; *luneta con entrada*: 36 rs; i entrada sola: 20 rs. (AMGi, serie VI.3, lligall 3 i 5).

¹⁷³ Martí de Riquer, *Quinze generacions...*, op. cit., p. 721-723, 912-913, 917, 1089 i 1092.

per als balls de les fires de 1802 i el Carnestoltes de 1803¹⁷⁴. De totes formes, molts dels abonats devien ser els mateixos socis del *Casino Gerundense*, els quals sabem que eren també assidus de les funcions del Teatre, com posà clarament de manifest el President d'aquella entitat quan, en la reunió de 8 de gener de 1861, proposà a la junta directiva que *para lograr mayor número de concurrentes a las reuniones mensuales prevenidas por el [...] reglamento, era conveniente escoger dias que no hubiese función en el teatro ni tertulia en otra casa de la ciudad*¹⁷⁵.

El fet que la Casa Carles fos veïna de l'edifici del Teatre facilità als membres d'aquesta família l'obtenció d'alguns privilegis. Així, el 5 de febrer de 1836, Narcís de Carles, atenant que per motius de salut li era *imposible la maior parte del año, y particularmente en Ynvierno, salir de su Casa*, sol·licità permís a l'ajuntament per poder obrir una porta en el pavelló del seu jardí que era contigu a la paret del teatre, a través de la qual *le seria facil el pasar al Palco de enfrente, que es precisamente el que tiene por abono*. El permís li fou concedit per quinze anys (i si moria abans, el dret passaria al seu hereu) a canvi de pagar no només l'obertura de l'esmentada porta, sinó també la construcció de quatre llotges noves, que li costaren 1.411 rals¹⁷⁶. Havent pagat ja el cost de fer les llotges, es donà el cas que quan l'ajuntament li signà l'escriptura de concessió i permís per obrir la porta de comunicació, el 19 d'octubre de 1836, Narcís de Carles, des del 7 d'abril del mateix any, era alcalde de la ciutat. Quan expirà el termini dels quinze anys, el 1851, l'ajuntament decidí prorrogar aquell dret a la vídua i l'hereu de Narcís –Joaquim de Carles, qui llavors era tinent d'alcalde i sortí de la sessió en tractar-se l'assumpte–, sense cap retribució a canvi, només amb la condició de tapiar la porta sempre que els fos requerit per l'ajuntament¹⁷⁷. El dret es convertí en indefinit l'any 1859 quan, a canvi de cedir gratuïtament una part del jardí de Casa Carles per poder fer el nou Teatre de Girona més gran que l'anterior, l'ajuntament concedí a la família el privilegi perpetu de poder entrar i sortir del teatre per mitjà d'una porta oberta en la paret que separava ambdós edificis, així com la preferència en l'abonament de la llotja del primer pis que triessin¹⁷⁸. Aquesta

---

¹⁷⁴ Hem consultat els lligalls 1 a 9 de la sèrie VI.3 (Teatre) de l'AMGi. Les llotges llogades per als balls de fires de 1802 i Carnestoltes de 1803 es troben al lligall 1.

¹⁷⁵ Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853/15-12-1895, sessió 8-1-1861.

¹⁷⁶ AMGi, sèrie VI.3, lligall 4 i ADG. FCC. Lligall foli 29.

¹⁷⁷ ADG. FCC. lligall foli 29 i AMGi, Manuals d'Acords de l'Ajuntament, sessió de 13-10-1851.

¹⁷⁸ La llotja triada pels Carles l'any 1860 fou la número 19 del primer pis, la mateixa que ocasionà el conflicte amb el governador civil l'any 1882. No sabem si pogué ser per aquest motiu, el 8 de novembre de 1883 Joaquim de Carles sol·licità permutar la llotja número 19 per la 18, canviant en conseqüència de

concessió serví, sens dubte, per accentuar encara més la preeminència social de la família Carles en l'espai públic gironí. De fet, es tracta d'un dret particular en el Teatre que a la ciutat encara es recorda.

2.2. LA CARRERA DE DRET

Josep M. Torras i Ribé ja va assenyalar en el seu estudi sobre la família Padró d'Igualada l'interès que la carrera de les lleis podia tenir per a aquells grups socials interessats, no només en un ascens econòmic, sinó també en l'ascens social ja que, entre d'altres components que la professió d'advocat portava aparellada, hi havia *la qualificació social que proporcionava l'exercici de l'advocacia, qualificació que en el cas dels advocats que assolien el grau de Doctors en Drets [...] significava una equiparació al rang de la petita noblesa*¹⁷⁹.

De fet la família Carles, almenys a partir de Martí de Carles i de Quintana (1721-1804), no va estar relacionada amb la carrera de dret sinó d'una manera indirecta, a través de la seves relacions familiars. Així, l'avi i el germà de Marianna de Puig i Diern, muller de Martí de Carles, ja havien assolit un cert grau d'ascens i prestigi social, a través de sengles títols de doctors en drets, abans que el privilegi de cavallers els fos concedit als Puig el novembre de 1759¹⁸⁰. Més tardanament, el matrimoni efectuat l'any 1848 entre Joaquim de Carles i de Mendoza i M. Rosa de Ferrer i de Manresa posà en contacte els Carles amb els Ferrer, una família de nobles-hisendats que arrossegava una llarga tradició vinculada al món de les lleis.

Val la pena resseguir les aliances familiars dels Ferrer per veure com aquesta família va mantenir una estreta i immutable relació amb la carrera del dret durant un segle i mig, i

---

lloc la porta de comunicació amb Casa Carles, cosa que li fou concedida per l'ajuntament el 10-1-1884. El gener de 1885 hi hagué una petita polèmica entre els membres del consistori gironí sobre si l'ajuntament tenia dret o no a col·locar un pestell per la banda del teatre de la porta que donava a Casa Carles, resolent-se finalment que no es faria. Joaquim de Carles quedà profundament molest amb els regidors que votaren en sentit contrari. Finalment, el novembre de 1886, la família Carles demanà tornar a la llotja 19, canviant de nou la porta de lloc, petició que els fou concedida. AMGi, sèrie VI.3, lligall 4 i Manual d'Acords de l'Ajuntament de 1882 f. 163 v.-164 r., de 1883 f. 10 i de 1885, sessions de 3, 10 i 17 de gener de 1885; ADG. FCC., lligall en quart 25 i lligall foli 29; i A.H.G. Notaria Girona 4, t. 850, 23-1-1860 escriptura de conveni entre l'Ajuntament de Girona i Joaquim de Carles.

¹⁷⁹ Torras i Ribé, *Evolució social i econòmica...*, op. cit., p. 52. Sobre l'extracció social dels advocats relacionada amb les famílies aristocràtiques i de grans propietaris, però també amb sectors de les classes mitjanes, vegeu Stephen Jacobson, *Catalonia's Advocates. Lawyers, Society, and Politics in Barcelona, 1759-1900*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2009.

com aquesta vinculació va estar estretament relacionada amb el seu ascens social.

Amb Bonaventura Ferrer i d'Anglada (mort l'any 1746 a Girona), fill d'un botiguer de Banyoles, s'inicià la vinculació dels hereus i cabalers de la família Ferrer amb el món del dret, relació que es mantindria durant tot el segle XVIII i bona part del segle XIX. Bonaventura Ferrer fou doctor en drets i, havent entrat com hereu dels béns de Ferrer el març de 1715¹⁸¹, es casà el juny d'aquell mateix any amb Paula Roig i Camps, filla d'Ignasi Roig i Grau, notari de Girona. S'iniciava així, també, l'endogàmia dins el món del dret que caracteritzaria, en el futur, les relacions familiars dels Ferrer.

Els dos fills d'aquest matrimoni seguiren les passes del seu pare i llur avi matern: l'hereu, Ignasi Ferrer i Roig, doctor en drets, fou advocat de la Reial Audiència de Catalunya i es casà, l'any 1748, amb M.Teresa Singla, filla del també doctor en drets Gaspar Singla; per la seva banda Anton Ferrer i Roig, doctor en drets com el seu avi, pare i germà, es casà amb M. Teresa Martorell esdevenint, així, cunyat d'Antoni de Marcillo i Masmitjà (natural d'Olot, doctor en drets i advocat de la Reial Audiència de Catalunya, casat amb Susana Martorell) i de Bonaventura Bou i Guinart (notari de Girona, casat amb una altra filla Martorell i pare de Josep Bou i Martorell, també notari de Girona).

La generació següent dels Ferrer continuarà estretament vinculada a la carrera de les lleis. Dels cinc fills (tres nois i dues noies) que tingué Ignasi Ferrer i Roig, tots, amb l'excepció d'Ignasi, que seguí la carrera eclesiàstica, hi estigueren relacionats d'una manera o altra: els dos nois foren altra vegada doctors en drets, essent Bonaventura també advocat de la Reial Audiència. A més, l'hereu, Josep Antoni Ferrer i Singla, emparentà de nou amb Antoni de Marcillo i Masmitjà en casar-se en primeres núpcies, l'any 1794, amb la seva filla M. Lluïsa de Marcillo i Martorell. Ignasi Ferrer i Roig concertà igualment el matrimoni de les seves dues filles amb dos hereus vinculats també amb el món del dret: M. Lluïsa es casà amb Manuel Miralbell i Font, Ciutadà Honrat de Barcelona i notari de Blanes, com el seu pare Josep Miralbell; i M. Caietana ho feu amb Tomàs Frigola i Verdagner, doctor en drets i fill de Ramon Frigola, pagès de Navata.

---

¹⁸⁰ Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit., p. 116-117.

¹⁸¹ Segons una nota continguda a *Notas de la genealogía de la Familia de Ferrer* (ADG.FCC. Llibre 39), Bonaventura de Ferrer *entro heredero en los bienes de Ferrer en Marzo de 1715 por muerte de su hermano por parte de padre el Rdo. Francisco de Ferrer Pbro. cuya herencia consistia en el Manso Bassedas y molino harinero construido en aquel y en muebles que se encuentran en el Inventario que se tomó.*

El següent hereu Ferrer, Josep Lluís de Ferrer i de Trullol, pare de M. Rosa de Ferrer –el matrimoni de la qual amb Joaquim de Carles suposarà el traspàs de l'important patrimoni rústec dels Ferrer a la família Carles–, ja no ens consta que fos doctor en drets com els seus avantpassats. S'hauria acabat aquí, doncs, la llarga vinculació dels Ferrer amb el món de les lleis. Potser l'obtenció del títol de cavaller l'any 1795 per part d'Ignasi Ferrer i Roig, així com l'important patrimoni rural que aquest ja havia acumulat, van fer disminuir la utilitat econòmica i social que fins llavors la categoria de doctors en drets havia tingut per a la família.

De fet, si examinem com s'autoqualificaven els hereus Ferrer en els capítols matrimonials que van anar signant entre 1775 i 1848, s'observa un canvi significatiu: als capítols signats els anys 1775, 1789 i 1794 apareixen només com a *doctor en drets*; als que signà l'any 1799 per al seu matrimoni amb M. Rosa Trullol, Josep Antoni de Ferrer i Singla apareix ja com a cavaller, però també encara com a doctor en drets; vint-i-cinc anys després, el 1824, als capítols de la seva filla el mateix Josep Antoni, obviant la seva categoria de doctor en drets, s'autodefineix com a regidor perpetu de la ciutat de Girona i, per la seva condició de gran propietari rural, com a *hacendado*, mentre que l'any següent als capítols del seu fill ho fa tan sols com a regidor perpetu; finalment, l'any 1848 Josep Lluís de Ferrer, de qui ja hem dit que no ens consta que fos doctor en drets, apareix als capítols de la seva filla (pubilla) com a *Noble Hacendado*, com si aquesta categoria mixta entre les formes d'ascens social de l'Antic Règim (basades en el privilegi) i les del nou (basades en la condició de propietari) expressés ja el grau màxim d'ascens social a què la família havia aspirat al llarg de les diverses generacions. Assolida aquesta categoria, la pubilla Ferrer ja no enllaçarà amb una família vinculada amb el dret, sinó amb l'hereu d'un altre *noble hacendado*, com consta de Narcís de Carles, pare del nuvi, als mateixos capítols matrimonials.

El títol de doctor en drets potser ja llavors els havia quedat petit; però és indubtable que durant molt de temps havia servit a la família Ferrer per impulsar el seu ascens social mitjançant l'exercici de diversos càrrecs públics –com el d'auditor de guerra i assessor del reial cos d'artilleria de Girona per part de Bonaventura Ferrer i el seu fill, Ignasi Ferrer i Roig–, i l'enllaç amb altres famílies del seu mateix rang. Fins i tot la carrera de dret serví a Josep Antoni de Ferrer i de Singla per “situar-se bé” durant l'ocupació francesa exercint el

càrrec de jutge civil de l'Audiència de la ciutat de Girona, motiu pel qual després de la guerra hagué de sol·licitar acte de depuració (que li fou concedit)¹⁸². Que la llarga vinculació amb el món de les lleis havia estat decisiva en el camí cap a la notorietat ens ho demostra el fet que Ignasi Ferrer i Roig l'esgrimís com un dels arguments de pes a l'hora de sol·licitar el títol de cavaller: així, al privilegi de cavaller que li fou concedit el 7 de desembre de 1795, entre d'altres mèrits que justificaven aquella concessió, consta: *QUE vuestro hijo el Doctor Buenaventura Ferrer es Abogado de dicha Real Audiencia de Cataluña, en cuyo ejercicio se encuentran tres generaciones en vuestra familia*¹⁸³.

Gran endogàmia de grup en el món de les lleis i utilitat de la categoria de doctor en drets per a la carrera cap a la notorietat són les principals conclusions que es desprenen de l'anàlisi d'un llinatge familiar que, paral·lelament, anà acumulant un important patrimoni rural fins a situar-se en un nivell econòmic i social suficient per enllaçar amb els Carles.

2.3. LA CARRERA MILITAR

Des de les darreres dècades del segle XVIII fins a mitjan segle XIX els Carles no només entroncaren, com hem vist, amb famílies de militars, sinó que els germans de l'hereu seguiren també la carrera de les armes. La carrera militar permetia als fills segons de les famílies benestants obtenir distincions i prestigi i els donava, també, independència econòmica¹⁸⁴. La família, a més, s'assegurava d'aquesta manera el manteniment d'una

---

¹⁸² A l'expedient de purificació, datat el 16 de juny de 1814, de Josep Antoni de Ferrer es declara *quedada purificada la conducta de dicho Dn. Josef Antonio de Ferrer; y por lo mismo no haber desmerecido el concepto de buen Ciudadano Español, por el hecho de haber servido el Empleo de Juez civil de la Audiencia establecida en esta Ciudad, mientras estuvo dominada por los franceses, ni haber incurrido por esta razon en nota alguna* (ADG. FCC. Lligall foli 2).

¹⁸³ Privilegi de cavaller a favor d'Ignasi Ferrer i Roig, ADG.FCC. Lligall foli 2.

¹⁸⁴ El sou d'un militar d'alta graduació podia arribar a ser força important: Josep Ramon de Carles (germà de l'hereu), per exemple, obtingué l'any 1803 destí a Girona com a capità d'infanteria amb el sou de 500 rals al mes i l'any 1820 (quan ja era brigadier) fou destinat de quartel en l'exèrcit de Catalunya amb residència a Girona amb un sou de 1.000 rals mensuals (ADG.FCC. Lligall en quart 27 i lligall foli 20, full de serveis militars de Josep Ramon de Carles). Per contra, si més no en alguns moments, les condicions de la tropa que comandava Josep Ramon de Carles eren del tot deficientes. Una carta signada a Lleida l'agost de 1815, i referida molt probablement al regiment d'infanteria de Guadalajara, del qual ell es feu càrrec com a brigadier coronel a partir del 24 d'octubre de 1815, li informava de l'absoluta precarietat de vestit i calçat dels soldats dels batallons: *es menester atender al calzado, pues es imposible q[u]e haya en todo el Exer[ci]to de España otro Batallon tan miserable, enteramente desnudo, descalzos, el Armamento muy malisimo biejo creo tiene fusiles de todas las nazioni de la Europa y sin correaje. Mas de 200 hombres se hallan y entran de Ser[vici]o en mangas de camisa, pues si no hay algun alivio para esta tropa antes de entrar en el Ynbierno ban a perezar miserablemente helados de frio, yo me acojo a la proteccion de V para q[u]e haga lo posible a favor de estos infelizes, buscando algun medio aunq[u]e no seha mas q[u]e un Pantalón, una Camisa, una chaqueta, un Gorro de quart[e]l y una Camisa por Plaza, pues carezen de esta ultima prenda mas de 300 hombres q[u]e no tienen señal de ella.*

branca col·lateral del cognom de la casa que podia heretar el patrimoni si la branca central quedava estroncada.

Segons el seu full de serveis, Josep Ramon de Carles i de Puig inicià la carrera militar el 1789 com a cadet de Guàrdies espanyoles i, havent passat per tots els graus intermitjos, la culminà l'any 1816 amb l'obtenció del grau de brigadier amb antiguitat des del gener de 1810. Participà en la guerra Gran, en la guerra contra Portugal i en la guerra del Francès, en la qual va caure presoner dels francesos en el darrer setge de Girona. Havent-se fugat del captiveri, continuà la lluita contra les tropes franceses en diversos punts del Principat. S'encarregà del govern interí de la plaça de la Seu d'Urgell (novembre de 1811-febrer de 1812) i de la de Cardona (desembre de 1823-agost de 1824) i en diverses ocasions també de la de Girona (de mitjan juny a finals d'agost de 1822, del 23 d'octubre al 30 de novembre de 1830 i l'agost de 1837). Va ser, a més, president del Consell de Guerra de la província de Girona des del 4 de març de 1838 fins a la seva extinció el 19 de novembre de 1840. Era cavaller de l'orde de San Hermenegildo i fou condecorat amb la creu concedida als defensors de la plaça de Tarragona, una medalla d'or per la seva participació en la reconquesta de Lleida, Monsó i Mequinensa, la creu del primer exèrcit i la Flor de Lis de França.¹⁸⁵

El seu nebot, Josep M. de Carles i O'Doyle, desenvolupà una carrera militar igualment distingida. La inicià l'any 1805 com a cadet i, després de participar en la guerra del Francès, on també fou presoner i evadit dels francesos com el seu oncle, obtingué el retir l'any 1819 amb el grau de capità. Fou distingit amb una medalla d'or pel seu mèrit militar en les reconquestes de les places de Lleida i Monsó. Segons el seu full de serveis, s'enrolà en les files carlistes durant la primera guerra carlina, cosa que explicaria que l'any 1844 estigués residint a Launaguet (França, departament de l'Alta Garona). Ja fos per convenciment o per interès, el cert és que retornà a l'estat espanyol i l'any 1847 es reincorporà al servei militar actiu en l'exèrcit isabelí en classe de comissari de guerra. Destinat a les Filipines, exercí els càrrecs de governador militar i polític de la província i plaça de Zamboanga (1850-1852), de la província de Cavite (1852-1856) i de la de Iloilo (1857-1861). En la seva carrera militar arribà al grau de coronel.

(ADG.FCC. Lligall foli 20, carta escrita a Lleida el 23-8-1815 per Fermin Mozarena).

¹⁸⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 7 i lligall foli 20. Dec una còpia dels fulls de serveis de Josep Ramon i Josep M. de Carles, que es conserven a l'Arxiu General Militar de Segòvia, a l'amabilitat de Rosa Congost.

El propi Narcís de Carles i O'Doyle, l'hereu, desenvolupà una curta carrera militar propiciada per la guerra del Francès. El 7 de desembre de 1809 entrà a servir en classe de cadet en el segon batalló de *Reales Guardias Walonas* i l'any 1810 va ser ferit i fet presoner pels francesos a la batalla de Margalef, essent conduït a França fins que fou alliberat en virtut de l'amnistia general. L'any 1815, a petició pròpia, el rei li concedí la llicència absoluta del servei militar *con uso de Uniforme de Capitan retirado y goce de fuero criminal*; el mateix any obtingué també, igual com el seu oncle, la condecoració de la Flor de Lis de França ¹⁸⁶. Narcís de Carles degué sentir-se molt orgullós dels seus mèrits militars ja que, si algun qualificatiu apareix sempre associat al seu nom en les escriptures notariales que signà, aquest és el de *capitan retirado de los Reales Ejercitos*. De fet és lògic. El patrimoni familiar i el títol de noble li havien arribat per herència, no havia hagut de fer res per aconseguir-los. El mèrit militar, en canvi, se l'havia guanyat personalment. Però el que volem ressaltar en aquest apartat és que els mèrits militars, a banda del prestigi personal que poguessin comportar, ocuparen també un lloc destacat en la carrera cap a la notorietat de les famílies benestants. Ser militars d'alta graduació permeté als O'Doyle emparentar amb famílies de la noblesa titulada i de rics hisendats. Els Ferrer, de tradició del món de les lleis, també feren servir els serveis militars prestats directament o indirectament a la Corona com un argument de pes a l'hora de sol·licitar el títol de cavallers: al privilegi de cavaller del Principat de Catalunya atorgat a Ignasi Ferrer i Roig el 7 de desembre de l'any 1795, entre d'altres mèrits que justificaven aquella concessió reial, llegim que

*han añadido vuestros predecesores varios servicios, como lo executó vuestro Abuelo materno Ignacio Roig, sacrificando su persona y bienes á favor del Señor Rey Don Felipe Quinto en las guerras de sucesion ocurridas al principio del siglo presente, y vuestro Abuelo paterno el Doctor Buenaventura Ferrer, que sirvió sin sueldo por muchos años, y hasta su fallecimiento la Tenencia de Auditor de Guerra y la Asesoría del Real Cuerpo de Artillería de la Plaza de Gerona y su partido, desempeñando varias comisiones del Real Servicio [...] habiendo contribuído [el propi Ignasi Ferrer i Roig] para el armamento en corso en la guerra con los Ingleses, y en la última con los Franceses para el apronto de reclutas voluntarios, su enganchamiento y sobreprest*¹⁸⁷.

També l'hereu dels Carles al·legà, entre d'altres, els següents mèrits militars de la família a l'hora de sol·licitar la successió del títol de comte de Noroña: *Que su casa y familia han sabido en las turbaciones de Cataluña distinguirse en defensa siempre de la justa causa*

---

¹⁸⁶ ADG.FCC. Lligalls foli 2 i 19.

¹⁸⁷ ADG.FCC. Lligall foli 2.

de V.M. y aun derramar su sangre como lo hizo Don Narciso de Carles y de ODoyle en la Batalla de Margalef y Dn. Joaquin de Mendoza en el sitio de Gerona de cuyas resultas murió¹⁸⁸. Això no era res d' excepcional. Coneixem molts altres exemples de concessió de distincions de noblesa a favor de majors contribuents de la regió de Girona en què els serveis militars prestats a la Corona ocuparen també un lloc destacat¹⁸⁹.

2.4. ELS TÍTOLS DE NOBLESA

Durant el segle XVIII, i a fi de coronar el seu ascens econòmic segons les formes d'ascens social pròpies de l'Antic Règim, tant els Carles com les famílies que entroncarien directament amb ells, igual com feren molts altres hisendats de la regió de Girona, sol·licitaren i obtingueren la concessió d'algun títol nobiliari.

Martí Carles i de Teixidor, el 12 de març de 1737, obtingué simultàniament els títols de cavaller i de noble del Principat de Catalunya¹⁹⁰, el grau més elevat, aquest darrer, de la noblesa no titulada del Principat. Salvador Puig i Diern fou distingit amb la categoria de cavaller l'any 1759 i, el 1795, es concedí també el títol de cavaller a Ignasi Ferrer i Roig.

Els motius que justificaven l'atorgació de privilegis de noblesa a un sector molt minoritari de la societat podien ser diversos. Al privilegi de noblesa atorgat a Martí Carles només consta que es feia la concessió *teniendo consideracion á los meritos i celo á mi Rl. servicio de los Antepassados de vos Don Martin Carles i de Teixidor, vecino de la Villa de Torroella de Mongri*¹⁹¹. El document que conferia el grau de cavaller a Salvador Puig era, en canvi, més explícit. S'hi feia constar que *vuestra familia es de las distinguidas en aquel Principado, y que está entroncada con la de diferentes caballeros y nobles, que poseeian un crecido patrimonio con que podeis hacerlos visible entre la principal Nobleza; que vuestra Casa y Predecesores se distinguieron en el Rl. Servicio en las turbaciones pasadas del dicho Principado*¹⁹². Finalment, al privilegi de cavaller concedit a Ignasi Ferrer, a més de la tradició jurídica de la família i dels serveis militars prestats a la Corona que ja hem comentat anteriorment, s'exposava que:

sois descendiente legítimo de Jayme Ferrér, Labrador hacendado que fué del Lugar de

---

¹⁸⁸ Borrador de sol·licitud de la successió del títol de comte de Noroña, sense data. ADG.FCC. Lligall foli 2.

¹⁸⁹ Veieu-ne alguns exemples a Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 226-229.

¹⁹⁰ Com assenyala Francisco Morales Roca a "Privilegios nobiliarios del Principado de Cataluña. Dinastía de Borbón (1700-1838)", *Hidalguía*, núm. 128-134 (1975), p. 89, es tractava d'un dels pocs casos en què els privilegis de noble i de cavaller foren concedits alhora a una mateixa persona.

¹⁹¹ ADG.FCC. Lligall foli 2.

¹⁹² Pere Gifre, "Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins...", op. cit., p. 5.

*Foncuberta en dicho Corregimiento de Gerona, á quien el Señor Rey Don Fernando Segundo concedió Privilegio de Generoso, ó Caballero del referido mi Principado por su Real Despacho de veinte y tres de Febrero de mil quatrocientos ochenta y uno, el qual fué confirmado por el Señor Rey Don Felipe Segundo en trece de Noviembre de mil quinientos ochenta y cinco [...] Que à imitacion de dichos vuestros ascendientes habéis servido las Alcaldías mayores de las Villas de Oliva y Castellón de la Plana en el Reyno de Valencia, como tambien várias Asesorías y entre ellas la del Real Cuerpo de Artillería y la Tenencia de Auditor de Guerra de la citada plaza de Gerona, en donde asimismo habéis obtenido el empleo de Síndico Procurador general, con várias comisiones de mi Real servicio [...] Que vuestra familia se halla enlazada con otras distinguidas del referido mi Principado de Cataluña*¹⁹³.

Els diferents mèrits de prestigi aconseguits al llarg de les diverses generacions per aquestes famílies, així doncs, acabaren essent-los reconeguts per a distingir-les de la resta de la societat. Entre aquests mèrits, com veiem, a més de la tan meditada política matrimonial que els havien permès enllaçar amb altres *famílias distinguidas*, dels serveis militars a la Corona, i de l'exercici de càrrecs polítics i jurídics, no ocupava un lloc menor el fet d'estar en possessió d'un important patrimoni rural o, el que és el mateix, tal com s'explicita en el cas dels Ferrer, el fet de ser *labrador hacendado*. La Monarquia enlairava socialment d'aquesta manera els membres més preeminents de les oligarquies locals, amb la qual cosa els títols nobiliaris dels hisendats han de ser vistos, per lògica, com un *element de classe*¹⁹⁴. Per la seva banda, la Monarquia amb la concessió de títols nobiliaris, a més de refermar la fidelitat d'aquests sectors socials dominants envers la seva causa, obtenia també uns interessants ingressos per a la hisenda en concepte del dret de la *media annata* que els aspirants al títol havien de satisfer o, més excepcionalment, com en el cas del privilegi de cavaller concedit a Ignasi Ferrer, obtenia recursos econòmics per pagar obres públiques o beneficiar a algunes institucions¹⁹⁵.

L'obtenció del títol de cavaller atorgava a l'agraciat el tractament de *Don*, l'ús de la partícula *de* en el cognom de la família i el lluïment d'un escut familiar en les seves cases i ornaments, entre d'altres elements de prestigi i privilegi com ara l'exempció de pagar cadastre personal. Respecte aquest darrer privilegi econòmic és interessant de remarcar

---

¹⁹³ ADG.FCC. Lligall foli 2.

¹⁹⁴ Interpretem així els títols d'aquesta "nova aristocràcia" com un *element de classe* tal com fa Rosa Congost a *Els propietaris i els altres, op. cit.*, p. 226-229.

¹⁹⁵ Segons Francisco Morales Roca, (*op. cit.* p. 92-93) a diferència dels Àustries, els Borbons pràcticament no concediren cap privilegi de noblesa per a beneficiar amb el seu producte a persones o institucions, essent un dels dos únics casos en què sí que ho varen fer la concessió de quatre privilegis de noble, vuit de cavaller i deu de Ciutadà Honrat de Barcelona per pagar, amb els ingressos resultants, les obres del port de Tarragona. Per tal que li fos concedit un d'aquells títols de cavaller, Ignasi Ferrer, a més de la *media annata*, hagué de

que, malgrat que des de l'any 1839 l'estatut de noblesa havia estat suprimit i només la noblesa titulada seguia tenint reconeixement oficial, les persones que fins l'any 1840 havien aparegut classificades com a *Caballeros* i *Gaudentes* en els llibres del cadastre de la ciutat de Girona –i estaven, per tant, exemptes de pagar cadastre personal–, en passar, amb el canvi de format d'aquells llibres, a ser classificades majoritàriament com a *Hacendados* entre els anys 1841 i 1845, no per això foren obligades a pagar-lo, com sí havien de fer-ho, en canvi, els demés *hacendados*¹⁹⁶. L'abolició dels privilegis fiscals de la noblesa, doncs, com a mínim a Girona, hagué d'esperar a la reforma tributària de 1845.

2.5. L'EDUCACIÓ D'ELIT

Una vegada obtinguda la categoria de noble o la de cavaller, hem vist com Salvador de Puig i els Carles es traslladaren a Girona per tal de viure d'acord amb el seu nou estatus social. Però viure d'acord amb aquest nou estatus comportava també, entre d'altres coses, educar els fills de la família com corresponia¹⁹⁷. Així, després que tinguem constància que el seu fill gran havia cursat alguns estudis a l'escola pública de Girona¹⁹⁸, Maria del Pilar O'Doyle, vídua d'Antoni de Carles i de Puig, *para que en él sean educados segun corresponde à sus circunstancias y calidad*, a principis del segle XIX va fer les gestions necessàries per tal que els seus fills fossin admesos al *Real Seminario de Nobles* de Madrid, institució que havia estat fundada l'any 1725 per Felip V i que inicialment havia estat dirigida per la Companyia de Jesús. Un parent proper alabà amb aquestes paraules la

---

pagar 5.000 rals destinats a les obres de l'esmentat port.

¹⁹⁶ AMGi. Sèrie I.3.3.2.2. (llibres del cadastre), lligalls 42 (1839-40), 43 (1841-43) i 44 (1844-45). Fins l'any 1840 els llibres del cadastre de Girona classificaven els individus segons diverses *classes* entre les quals figuraven la dels *Caballeros*, la dels *Gaudentes* i la dels *Hacendados*, exemptes les dues primeres del pagament del cadastre personal. L'any 1841 aquells llibres canviaren de format: desapareixeren les *classes* i els individus foren classificats per carrers posant-se la professió al darrera de cada cognom. A partir d'aquell any només el baró de Foixà i el Marquès de la Torre, nobles titulats, seguiren apareixent com a tals, la resta d'antics *Caballeros* passaren a ser qualificats com hisendats. Val a dir que durant els anys 1842 i 1843, corresponents al trienni esparterista, cap veí de Girona no pagà el cadastre personal. Els anys 1844 i 1845 es tornà a cobrar; però com ja s'ha dit, els hisendats antigament classificats com a *Caballeros* o *Gaudentes* no el pagaren.

¹⁹⁷ L'educació "privilegiada" en el cas de la família Carles ja devia venir de lluny, car es conserva en el seu arxiu patrimonial un tractat anònim de bones maneres escrit, a finals del segle XVI o principis del segle XVII, per algú que feia de preceptor probablement del fill de la família i que Enric Prat i Pep Vila editaren fa pocs anys: E. Prat i P. Vila (ed.), "Documents de bona ensenyança per los fills", *Senhal*, núm. 143 (2015).

¹⁹⁸ L'única referència que en tenim és una obreta de 10 pàgines publicada a Girona per Vicens Oliva l'any 1803, titulada *La lid de las ciudades: Roma, Jerusalén, Nazareth y Belén aspiran a ser la cuna del Dios humanado: elegía con que felicita las pascuas de Navidad al Muy Ilustre Ayuntamiento de la ciudad de Gerona*, composta per Narciso Maria de Carles y de Doyle, *alumno benemérito en la clase de retórica de las escuelas públicas de la misma ciudad el día 24 de diciembre 1803*, que es conserva a la biblioteca del Seminari de Girona.

decisió presa per Maria del Pilar d'enviar Josep M. de Carles al reial seminari:

*No puedo dejar de alabar la idea tan bella que has tenido de enviarlo á este Seminario para su buena Educacion; créese que no hay ninguno en España en el que se dé una Educacion más completa, tanto por el ramo de instruccion y moral, como por este otro no menos interesante que hace brillar á los Jovenes en la Sociedad. La Esgrima, La Equitacion, y el baile, que enrobustecen el Cuerpo, La Musica y dibujo que rectifican el Entendimiento y adornan tanto; todo lo enseñan, y ademas las Ciencias sublimes y abstractas; con que asi confiemos que nuestro Pó Maria saldrá un excelente muchacho*¹⁹⁹.

Comptant, doncs, amb el suport familiar i havent complert amb les proves de noblesa i *limpieza de sangre* dels pares i avis dels nois, tant per via paterna com materna, requisit indispensable perquè fossin admesos²⁰⁰, Narcís i Josep M. de Carles ingressaren al *Real Seminario de Nobles* el dia 1 de setembre de l'any 1804. A més d'aquelles disciplines que *adornan tanto* com el dibuix (*natural, militar y civil*), les classes de piano-forte, el ball, l'equitació i l'esgrima, Narcís, el futur hereu dels Carles, hi aprengué doctrina cristiana, història sagrada i urbanitat, gramàtica castellana i llatina (*sintaxi, propiedad y prosodia*), matemàtiques (*aritmètica, àlgebra, geometria, trigonometria, cálculo de las diferencias finitas é infinitesimal*) i els sempre útils *principios de Fortificacion, ataque y defensa, y de Dinámica*), astronomia, geografia, *Cronología é Historia* i francès. La despesa per a la família d'aquella educació conforme manaven els cànons socials fou considerable: 69.059 rals, pels dos nois, des del seu ingrés al seminari fins al 9 de setembre de l'any 1808, data en què el deixaren; una mitjana de 17.264 rals anuals²⁰¹. Estudiar al seminari de nobles, però, no donava només prestigi, sinó que també tenia alguns avantatges materials. Com recordava el reglament interí del Seminari, fet l'any 1826, un reial decret de Ferran VI datat el 20 de maig de 1755, ampliat per Carles III el 16 de juny de 1787, i renovat per Carles IV el 28 de juliol de 1799,

deseando alentar y fomentar en la nobleza de sus reinos la instruccion mas conveniente en los primeros años para servir é ilustrar á la Patria, ordena «Que los nobles alumnos del Seminario de Nobles que hubiesen estudiado por el tiempo debido las artes que en él se enseñan [...], sean atendidos y preferidos respectivamente en las provisiones de los

---

¹⁹⁹ 7-3-1804, carta d'un cosí a Maria del Pilar O'Doyle. ADG.FCC. Lligall en quart 25.

²⁰⁰ La *Informacion para pruebas de Nobleza y limpieza de Sangre dada por la Sra Dª Maria del Pilar de Doyle Viuda de Dn. Antonio de Carles y de Puig vecino de la Ciudad de Gerona* (1804) es conserva a l'ADG.FCC. Lligall foli 2. Les informacions de puresa de sang foren definitivament abolides per la llei de 16 de maig de 1865; les constitucions de 1869 i 1876 assentaren igual principi.

²⁰¹ ADG.FCC. Lligall en quart 25. En un semestre, elegit a l'atzar, la *cuenta de lo gastado con los Caballeros Seminaristas dn. Narciso y dn. Josef Carles en el medio año desde 11 de Abril hasta 11 de Octubre de este año* (1806) es desglossava de la següent manera: per les quotes trimestrals del Seminari, 5.840 rals; sastre i roba, 497 rals; llibres, 42 rals; rentat i planxat de la roba, 539 rals; ajudants de cambra dels nois, 1.141,8 rals; altres, 40 rals. Total: 8.099,8 rals.

*empleos á que se hallen proporcionados, y lo pueden alegar como mérito en sus ascensos. Que los que hayan de seguir la carrera de las armas sean admitidos á Cadetes de cualquier regimiento, aun de los de Guardias de infantería, y gocen antigüedad de tales en el mismo Real Seminario desde los doce años de edad, como si fuesen hijos de militares, con tal que se empleen en el estudio de las Matemáticas. Que á los que se aplicaren al estudio del Derecho ó quisieren seguir la carrera de las letras, pasen por cualquier grado que pretendieren en las Universidades, aunque sean mayores, los cursos de Filosofía que hubiesen ganado en el Seminario, presentando certificacion del Director general y Maestros».*²⁰²

Entre el prestigi i aquests avantatges, a Maria del Pilar O'Doyle li devia semblar que el cost econòmic de l'educació dels seus fills quedava plenament justificat. Les finances del patrimoni encara funcionaven prou bé i, a més, *noblesse oblige*.

El següent hereu, Joaquim de Carles i de Mendoza, aprengué a llegir i escriure amb un instructor privat a casa seva, com la seva germana²⁰³, i després cursà estudis a França i Itàlia. L'any 1838, als 16 anys, ingressà en la secció espanyola del col·legi de Montolieu, prop de Carcassona. Aquella institució educativa, fundada el 1826, era dirigida pels pares de Sant Vicenç de Paül. La secció espanyola del col·legi havia estat creada per un paül que s'havia exiliat a França l'any 1835, Julián González de Soto, el mateix que poc després retornaria al regne d'Espanya i fundaria i dirigiria el *Colegio de Humanidades* de Figueres (1839-1845), el primer centre que impartí l'ensenyança secundària completa a l'Empordà, precedent immediat de l'*Instituto de Segunda Enseñanza* de Figueres²⁰⁴. Tot i que no calia ser noble per entrar-hi, com en el *Seminario de Nobles* de Madrid, representava una despesa important, en vestuari i quotes anuals de 500 pessetes, despeses de bugaderia, material i taxes a part. Hi havia altres catalans que hi enviaven els fills, com Josep Reixach d'Olot i diverses famílies empordaneses. Hi estudià aritmètica, història d'Espanya, literatura, francès, dibuix i música i no sabem si també esgrima, tal com li demanà al seu pare *pues hay muchos Españoles que la aprenden*. L'any 1839 la seva mare demanà informes i feu gestions per canviar el noi de centre ja

---

²⁰² ADG.FCC. Lligall en quart 25. *Reglamento interino para el Real Seminario de Nobles* (1826).

²⁰³ En els comptes de la casa de 1829 figuren els pagaments de 24 rals mensuals al prevere Tomàs Riu *maestro de musica de Pilar*; el mes d'octubre 8 rals *á la Sra Fran[cis]ca Soler maestra de Pilar*; el novembre 245 rals *a Mr Emilio Bertrand por enseñar á escribir á Joaquin*. El setembre de 1830 trobem de nou 200 rals pagats *a Mr Bertrand por 6 meses de leccion á Joaq[ui]n los 2 prim[er]os a 20 rs y los 4 á 40 rs* (ADG.FCC. Lligall foli 19). No tenim cap més constància de l'educació rebuda per M. del Pilar de Carles de Mendoza.

²⁰⁴ El Col·legi de Montolieu funcionà fins l'any 1847. Sobre *Colegio de Humanidades* de Figueres vegeu l'article de Josep Colls, "Els orígens de l'ensenyament secundari a l'Empordà: el Colegio de Humanidades de Figueres (1839-1845)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, volum 47 (2016),

que els arribaren notícies que *los dos colegios, asi el de Montelieu com el de Limoux, se hallan en muy mal estado*. Com fos que els arribaren bones referències del col·legi de Niça (*una buena moral y el estudio de ciencias utiles es á lo que alli se dedican*²⁰⁵), entre 1840 i 1844 Joaquim de Carles estudià al *Real Collegio e convitto di Nizza Marittima*, dirigit per la Companyia de Jesús. Entre les normes de l'escola figurava un estricte control ideològic de l'alumnat a través de les lectures: *Studino con applicazione i libri prescriti dal P. Maestro, e non altri, senza il dovuto permesso. Nessuno dia o riceva alcun libro da leggere senza spressa licenza del Superiore*. A més de l'assistència a les funcions religioses i altres normes de conducta i urbanitat, es prohibia expressament que *ne libri anche divoti ne danaro ne alcun altro regalo potranno ricevere gli allievi ne pur de loro propri Parenti senza previa permisione del P. Rettore del Collegio o del S. Prefetto al Convitto*. Tot l'ensenyament s'hi feia en italià, llevat de les llengües estrangeres. Per les llibretes que s'han conservat, sabem que hi estudià gramàtica i literatura llatines, mitologia clàssica, literatura, física i història; aquesta darrera matèria dintre dels cànons catòlics, de lloança dels reis piemontesos i de crítica furibunda de la revolució francesa i la invasió napoleònica²⁰⁶. Al quadern de Joaquim trobem els consells que, a l'hora d'escriure cartes, l'escola donava al nois respecte del tracte social: *chi scrive osservi d'usar sommesione coi maggiori, affabilita cogli uguali, gravita temperata dalla piacevolezza cogli inferiori, e con tutti serietà e rispetto dando a ciascheduno quei titoli, che di ciascheduno son propii*²⁰⁷. Durant la seva estada en aquella institució, Joaquim de Carles, a qui un amic havia encomanat l'afició per la poesia, composà alguns poemes en castellà dedicats a familiars i coneguts²⁰⁸, entre ells el ja citat Melcior de Ferrer de Manresa, amb qui coincidí al col·legi de Niça i amb el qual acabaria emparentant en casar-se pocs anys després (el 1848), com hem vist, amb la seva cosina Rosa de Ferrer. Com veiem, si bé no estrictament per a nobles, l'educació

---

p. 133-148.

²⁰⁵ Segons explicava per carta, des de Perpinyà, Miguel O'Doyle el 25 i 26-3-1839 (ADG.FCC. Lligall foli 45).

²⁰⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 41, llibreta *Raccolta di quaderni delle Scuole di Media suprema ed Umanita*.

²⁰⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 41.

²⁰⁸ A la seva llibreta de poemes, Joaquim de Carles demostra la seva virtuositat amb diferents tipus de composicions i un humor referit a aquella època de tants *pronunciamientos*: en una *glosa* dedicada a la seva mare pel dia del seu sant escriu: *Cuarteta / Despues de tanto callar / Afuer de Español altivo / Yo me debo pronunciar / En modo el mas espresivo / Octava / Ya que hoy ó Musa mia me señalas / Un tierno original pronunciamiento / Atavia mis versos con tus galas; / Sopla desde el parnaso con tu aliento. / Id pues cantares mios en las alas / Del amor filial el mas atento, / Celebrad de mi Madre el fausto dia, / Y el afecto expresad del alma mia* (ADG.FCC. Lligall en quart 41, llibreta *Poesias compuestas por Joaquin de*

de Joaquim de Carles fou formació de privilegiat en escoles estrangeres, sempre dintre de la l'educació catòlica conservadora. La vinculació dels ordes religiosos, i especialment dels jesuïtes, amb la formació de les classes benestants té una llarga tradició a Catalunya i a tota Espanya²⁰⁹. Estudiar a l'estranger tampoc era rar entre les famílies benestants de l'època, especialment en moments de convulsió política: probablement no sigui cap casualitat, com insinuà Jaume Marquès²¹⁰, que s'enviés l'hereu Carles a formar-se a l'estranger l'any 1838 i que aquest no retornés a Espanya fins l'any 1844 (ja que *terminados los estudios de Filosofía, realizó varios viajes por diversas poblaciones de Francia*), quan, passada la guerra carlina i el Trienni esparterisa, es declarà la majoria d'edat d'Isabel II i s'inicià la dècada moderada. Com potser tampoc no fou casual que el fill del marquès de Benavent, Alexandre de Riquer Ynglada, dels 13 als 15 anys (entre 1869-1871, en ple Sexenni Democràtic) estudiés en un pensionat a França, on també hi havia altres catalans²¹¹.

Els fills de Joaquim de Carles de Mendoza i Rosa de Ferrer es van educar a Girona i Barcelona i la seva formació seguí molt vinculada als centres privats regentats per ordes religiosos. Fou la primera generació de la família amb carrera universitària en un temps en què això estava reservat a una francció molt minoritària de la societat²¹².

M. Dolors estudià, com a mínim entre 1866 i 1870, al *Colegio de las Religiosas del Sagrado Corazón de Jesús*, a Sarrià. Hi aprenia religió, lectura, caligrafia, aritmètica, gramàtica castellana, història, geografia, *labor*, francès, piano, solfeig, dibuix i gimnàs. El curs 1869-1870 costà, per exemple, 4.402 rals, compresos allotjament, material i roba.

Emili va estudiar al *Colegio de Gerona* de primera i segona ensenyança (situat primer al carrer Bellmirall, número 1 i després al carrer Claveria, número 12), com a mínim entre 1863 i 1872. Hi estudià lectura, escriptura, gramàtica, aritmètica, religió, història,

---

Carles. *En Niza año 1841=42=43*). El subratllat és a l'original.

²⁰⁹ Joaquim M. Puigvert, "Església, religió i hisendats", dins E. Sagner (coord.), *Els últims hereus...*, op. cit., p. 338-344.

²¹⁰ Jaume Marquès, "Don Joaquín de Carles y de Mendoza (1822-1895)", *Los Sitios de Gerona*, 29-10-1957, p. 27.

²¹¹ La seva mare Elisea Ynglada, procedent d'una família liberal i urbana, afincada a Barcelona, també estudià fora (als 16 anys –el 1847– estava estudiant en un pensionat a Lió); segons Martí de Riquer, *15 generacions...*, op. cit., p. 1223-1229 i 1277.

²¹² ADG.FCC. Lligall en quart 26, plec *Cuentas de los Colegios de los niños Dolores, Emilio, Eduardo y Joaquin de Carles i de Ferrer 1862-1875*.

geografia, llatí, dibuix, retòrica i matemàtiques. Era bon estudiant, cosa que al seu butlletí de notes de febrer de 1870 li valgué al quadre d'*observaciones* la següent anotació: *Inscrito en el cuadro de honor. Satisfactoria docilidad*. A l'arxiu Carles també es conserva un rebut per un any de *latinidad* (curs 1867-68) al seminari conciliar de Girona. Fou enginyer de monts.

Eduard va cursar l'educació elemental al Colegio de Gerona, dirigit pel prevere Ferran Roig i, igual com el seu germà, hi aprengué lectura, escriptura, gramàtica, aritmètica, religió i geografia. Era, com Emili, alumne extern i mig pensionista de l'escola. A partir de 1871 estudià al *Colegio de la Sagrada Familia* de Sant Gervasi (Barcelona) fins al 1873. Abans d'ingressar-hi, el seu pare hagué de respondre un qüestionari sobre el noi on, a més de referències pedagògiques (on, amb qui i què havia estudiat anteriorment), mèdiques (si havia estat vacunat), religioses i morals (si estava batejat i confirmat i si la seva conducta havia estat bona fins al moment), se li demanaven coses com: *se desea que se le aplique desde ahora ó mas tarde á algun estudio de adorno, como de Francés, de Dibujo, de Música, etc.?* (a la qual cosa el pare contestà que *desearía continuase la musica pues está ya algo adelantado sin perjuicio de que mas tarde se dedique al dibujo y al Francés*); o bé *Desea V. señalarle alguna renta hebdomadaria para sus recreos, como recompensa de su conducta y aplicacion? Se les suele dar un real, ó dos, ó una peseta á lo sumo* (Joaquim de Carles assignà 4 rals al seu fill). Quant a les visites, el pare anotà: *tendre mucha satisfaccion en que le vean, cuando pregunten por él, la Familia de D. Pelayo de Camps y la de Dn Melchor de Ferrer primo mio*. Només de començar, el setembre de 1871, Joaquim de Carles ja pagà 1.766 rals *por el 1r plazo, entrada y enseres suministrados á su niño Eduardo en este colegio*. El noi començà amb mal peu, amb un *casi pesimam[en]te* en conducta, però sembla que aviat agafà el to, si bé s'observà que *no estudia bastante, enreda i no es muy fino en sus modales* (novembre 1871). El gener següent, afortunadament, s'anotà que *ha ganado en todos sentidos*. Estudià llatí, aritmètica, història, geografia, religió, història sagrada, ortografia i música (solfeig i piano). Però l'aventura barcelonina degué fracassar perquè, des del novembre de 1873 fins al maig de 1877, hi ha rebuts amb el seu nom del *Colegio de San Narciso de 1ª y 2ª Enseñanza* de Girona. Per dos mesos en aquesta escola –hi estava a mitja pensió–, el seu pare pagà 280 rals el novembre de 1873. Eduard fou advocat i visqué a Barcelona.

Finalment Joaquim, l'hereu, entre setembre de 1862 i novembre de 1868 fou *caballero seminarista* del *Colegio de Escuelas Pías* de Barcelona. Com exemple del preu de la seva educació, el seu pare el març de 1863 pagà 828 rals per un trimestre de *alimentos* del seu fill, despeses extraordinàries a part (per llibres, material, lliçons de música, bugaderia i visites del metge) que ascendien a 521 rals més. Prenia lliçons de música com els seus germans, però no feu cap carrera universitària. I és que, entre els hisendats, els estudis universitaris foren primer una forma per facilitar un mitjà de vida als cabalers, a través de l'accés que proporcionaven a les professions liberals. Els hereus, en canvi, viurien de la renda del patrimoni i, llevat d'alguns que feren estudis de dret per tal de gestionar millor les seves hisendes, la majoria no cursaren estudis superiors fins al segle XX²¹³ ..

2.6. LA DIGLÒSSIA

Com és prou sabut de fa temps, a la Catalunya del segle XVIII, el procés de diglòssia –és a dir, utilitzar preferentment una llengua per al registre parlat (el català) i una altra per l'escrit (el castellà)–, un fenomen que no era nou sinó que ja venia d'abans, continuà avançant principalment entre les famílies de l'elit que utilitzaven el castellà a l'hora d'escriure com una forma més de distingir-se socialment de la resta. A finals d'aquell segle –seguint Joan-Lluís Marfany, qui ha estudiat el fenomen de forma minuciosa–, la diglòssia estava només parcialment estesa entre alguns sectors de les capes socials més elevades, però havia penetrat encara relativament poc en els demés estrats de la societat; la culminació del procés diglòssic a Catalunya no es produirà fins a mitjan segle XIX coincidint amb la plena implantació de l'estat liberal a Espanya²¹⁴. En aquesta qüestió, i després de l'anàlisi del cas dels Carles i d'altres famílies d'hisendats, així com de les actes de l'ajuntament gironí que hem revisat pel període 1833-1854, coincidim plenament amb la interpretació de Marfany que per a l'extensió de la diglòssia, si bé és cert que hi varen haver factors condicionants exògens, foren més determinats els factors endògens a la pròpia societat catalana: la diglòssia començà de forma voluntària per les elits socials i dirigents i s'anà extenent molt més tard en la resta de la societat no pas per raons de

---

²¹³ Els hereus hisendats del segle XX manifestaren, sovint, predilecció pels estudis superiors d'agronomia (perit o enginyer superior). Vegeu l'apartat *Estudiar per propietari* dins Enric Saguer (coord.), *Els últims hereus...*, op. cit., p. 109-119.

²¹⁴ Joan-Lluís Marfany, *La llengua maltractada*, Barcelona, Empúries, 2001. Núria Sales també reinvidica fa temps la vitalitat de la llengua catalana al set-cents, més la parlada que no pas l'escrita, tot i que també d'aquesta fora dels àmbits literaris i més oficials (Núria Sales, "El català, llengua no decadent", dins M. Ardit, A. Balcells i N. Sales, *Història dels Països Catalans*, 3 vols., Barcelona, Edhasa, 1980, vol. II, p. 39-46 i *Senyors, bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*,

resistència activa, sinó per les dificultats d'accés al castellà escrit encara entre amplis sectors de catalans. La participació de les elits burgeses de tot tipus en el projecte polític liberal de construcció de la nació espanyola fou un factor determinant al segle XIX del comportament diglòssic de les elits, que va tenir, segons els estudis de Marfany, un primer punt d'inflexió durant la guerra del Francès i s'accentuà amb força a partir del Trienni de 1820-1823, quan el liberalisme s'institucionalitzà de debó per primera vegada a l'estat espanyol. Resulta molt reveladora, en aquest sentit, la coincidència identificada pel mateix autor en la correspondència entre Albert Combelles, el seu germà Ignasi i el seu cunyat Isidro Torelló que de cop passa del català al castellà la tardor de 1809 coincidint amb la seva assumpció de càrrecs en les noves institucions polítiques que faran front a la invasió napoleònica²¹⁵.

La vocació de classe dirigent en el nou estat liberal demostrada pels hisendats –i no només per la burgesia industrial i comercial– va tenir així molt a veure amb l'extensió definitiva de la diglòssia al llarg del segle XIX. Es tractava, aquesta vocació, d'una aspiració política amb implicacions socials: la possibilitat d'incidir/liderar/controlar els canvis que s'estaven produint intentant, sobretot, assegurar els seus drets de propietat contra les pretensions *dels de baix* i garantir-se el control dels grups socials dependents.

Anem a veure tot això, amb un cert detall, en el cas que ens ocupa. Segons tots els indicis, els membres de la família Carles, tot i haver obtingut, com hem vist, el títol de noblesa l'any 1737, seguiren escrivint en català de forma regular la resta d'aquell segle: es conserven cartes, totes en aquesta llengua, dels anys 1754 i 1756 entre Martí de Carles i mossèn Josep Sadurní de Palafrugell; de 1775 entre Ramon de Carles i Quintana i el notari Martí Ferrer; i també rebuts de llur pensió vitalícia escrits i signats entre 1772 i 1792 per M. Antònia de Carles i Quintana, monja agustina del monestir de Santa Magdalena de Barcelona –qui el 1780 escriu una carta al procurador de Casa Carles, Josep Alabau, també en català– i, entre 1794 i 1807, pels seus germans Antoni i Salvador (monjos del

---

Barcelona, Empúries, 1984, p. 207-219).

²¹⁵ Albert Combelles (fill petit d'una família de propietaris de Sanatija) serà secretari de la Junta formada a Martorell i Isidro Torelló vocal de la junta d'Igualada i, més tard, de la corregimental de Vilafranca. La coincidència ens sembla ja prou significativa per si mateixa sense que calgui buscar, al nostre entendre, la baula (la declaració explícita que lligui el pas a la diglòssia de 1809 amb *la comunió dels Combelles i Torelló en la naixent ideologia del nacionalisme liberal*) que troba a faltar Marfany (Joan-Lluís Marfany, *La llengua maltractada, op. cit.*, p. 336-342).

convent de Sant Pere de Galligans de Girona), tots en català²¹⁶. Encara l'any 1800, de les 26 persones diferents que varen estendre rebuts per motius diversos a Casa Carles²¹⁷, absolutament tots són escrits en català –els signats per membres de la família (els germans de l'hereu, el monjo Salvador i la monja M. Antònia de Carles de Quintana), la seva muller (Marianna de Puig) i el seu fill *Josef* (Josep Ramon); tota mena de col·lectors locals de contribucions (d'Ullà, Gualta, Pals, Fontanilles i Palafrugell); els procuradors de diverses institucions religioses i el del comte de Peralada; 1 advocat; 1 notari; 1 mestre de cases de Navata; 1 baster; 1 serraller i 1 ferrer–, menys un de sol, estès per la nora de l'hereu, M. de Pilar O'Doyle, la qual, nascuda a Madrid el 1775 i membre de la família de militars d'alta graduació de què ja hem parlat, i neta del marquès d'Ureña i vescomte de Molina, sembla, per les notícies que en tenim, que sempre va escriure en castellà, tot i que entenia perfectament el català (però no sabem si el parlava)²¹⁸. Per aquella època (1790-inicis de 1809) Martí de Carles i la seva muller Marianna s'escriuen amb el seu procurador Josep Alabau en català, mentre que aquest i M. del Pilar O'Doyle ho feien en castellà.

Però si bé, l'ennobliment no havia suposat la diglòssia de l'hereu que havia obtingut el títol l'any 1737 ni la dels seus fills, el seu fill hereu i la seva nora (Martí de Carles de Quintana i Marianna de Puig) sí que varen prendre, a principis del segle XIX, una decisió, com hem vist, que havia de resultar decisiva per a la definitiva assumpció de la diglòssia per part de la família Carles a partir de llavors: l'ingrés, el setembre de 1804, dels seus dos fills, Narcís i Josep M., de 13 i 10 anys d'edat respectivament, al *Real Seminario de Nobles* de Madrid, institució on varen estar-se fins al 9 de setembre de l'any 1808, quan la deixaren a causa de la guerra. Malgrat que a Catalunya la gran aristocràcia ja s'havia castellanitzat a l'edat moderna per aproximar-se a la Cort, els Carles, de noblesa més recent i més baix nivell en l'escala social, tardaren en seguir aquell exemple, però, finalment, a principis del segle XIX, decidiren remarcar voluntàriament el seu ascens social optant per una via elitista en l'educació dels fills que era volgudament

---

²¹⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 26

²¹⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 4. Hem anotat només els rebuts datats l'any 1800 i hem exclòs els de les persones que només signaren però no varen escriure elles mateixes el text.

²¹⁸ A ADG.FCC. Lligall en quart 5, a més de rebuts de l'administració del patrimoni, s'hi conserva també correspondència de M. del Pilar O'Doyle de Molina (1806-1808): ella escriu sempre en castellà i tothom li responia en la mateixa llengua menys, significativament, el patró Joan Moré i Gelpí, de Tossa, a qui utilitzava d'intermediari per fer arribar almoines als pares trapenses instal·lats a Aragó, a través de Francisco Papiol, de Vilanova).

castellanitzadora i havia de comportar l'ingrés de la família en el comportament diglòssic que a finals del segle XVIII ja practicaven molts altres membres de la noblesa catalana.

La mort dels principals representants de les generacions precedents just abans o durant els primers anys de la guerra del Francès –Martí de Carles de Quintana (†19-12-1804), la seva muller Marianna de Puig (†19-4-1809), el seu fill-hereu Antoni (†30-4-1794) i la seva nora M. del Pilar O'Doyle (†26-12-1809)– també degué facilitar el canvi de llengua en el registre escrit dels membres de la nissaga. Però l'element polític, el nacionalisme espanyol potenciat al màxim en el bàndol resistent a la invasió napoleònica, també hi degué influir; recordem la participació dels germans Narcís i Josep M. i de l'oncle Ramon en la guerra, amb captiveri inclòs, i com hem vist que Josep Ramon encara l'any 1800 signava un rebut en català. El fet és que tota l'abundant correspondència que hem consultat escrita per Narcís de Carles entre 1811 i l'any de la seva mort, el 1839, és redactada en castellà, amb l'excepció d'únicament tres cartes de l'any 1836 adreçades al seu procurador Josep Devant i Tapis (malgrat que la immensa majoria les hi escriví en castellà). Ja l'any 1811 Narcís de Carles, mentre estava confinat a França durant la guerra, escriví una carta al procurador Alabau en castellà (el qual l'escrivia també en castellà, almenys des de quan en tenim constància, de l'any 1815 en endavant)²¹⁹ i s'escriví sempre en aquesta llengua amb el seu germà Josep M. (que signava *Pepe*) i amb l'oncle Josep Ramon, que també s'escrivien entre ells en castellà²²⁰. La muller de Josep M., que signava *Mariquita*, escrivia igualment, tant a Narcís de Carles com a la seva cunyada Joaquina de Mendoza en castellà. Al copiador de cartes de Narcís de Carles (1819-1831)²²¹ s'observa igualment l'absolut predomini del castellà en la correspondència que adreçava tant als seus parents (el seu germà *Pepe*, l'oncle *Jose Ramon*, el cunyat *Antº Porta*) i amics, com a altres hisendats (*Dª Mª del Carmen Miró y de Ardevol* i *Sr D. Joaqn Setmanat*), l'alcalde constitucional de Torroella de Montgrí, a notaris, causídics, comerciants, els seus procuradors a Palafrugell (*Sr Antº Frigola*) i Navata (*D. Carlos Casamor*), el seu administrador Alabau, al masover de Navata i a Silvestre Poch, que treballava l'horta Coromina i el camp de les oliveres propietat dels Carles a Palafrugell. A tots, per altra banda, els tractava de vostè, menys al seu germà i al seu cunyat (per proximitat), i al masover (quan li escrivia cartes les adreçava simplement a *Benito Casellas* i les iniciava amb un

---

²¹⁹ ADG.FCC. Lligall en quart 5.

²²⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 7 i 26.

²²¹ ADG.FCC. Llibre 56.

Amigo Benito) i a Silvestre Poch (que començaven amb un directe *Silvestre*) als quals també tutejava (per una distància social en la qual amistat i paternalisme eren indissociables). Narcís de Carles fins i tot escriví en castellà unes *Notas relativas al Patrimonio principiadas el 1º Enero de 1828*, fins al 1831, a l'inici de les quals declarava la seva intenció que fossin d'utilitat a les generacions futures de la seva família²²². Se'ns apareix així com un diglòssic encara més estricte que alguns consemblants seus, com l'hisendat Miquel Heras, la justificació del qual a l'hora d'explicar per què havia escrit en català la història de la seva nissaga (que fou publicada a Girona l'any 1857) constitueix per si mateixa un excel·lent testimoni de com n'estava d'estesa la diglòssia entre els propietaris catalans d'aquells moments:

*Los aficionados también á la moda, que pensian ó digan que tot lo referit estaria millor escrit en castellá, los diré si es probable que algun que no sia oriundo de Catalunya la llesca, y per altre part com no desitjo escriurer per al públich, sí solament per los amics y parents, interessats tots en la història de la familia de casa Heras y catalans, no es convenient de parlar als referits, en altre idioma diferent del que ordinariamente se comunican y entenen en los seus assumptos*²²³.

No cal dir que el fet que escrivís aquesta obra en català per al consum de la pròpia família no significa necessàriament que quan escrivís textos dirigits a altres instàncies ho fes també en català (de fet, el seu germà, l'advocat Narcís Heras de Puig, per aquella època publicava en castellà els seus articles a la revista *La Granja*, dirigida als propietaris agrícoles), però sí deixa clar, en qualsevol cas, que *amics y parents* parlaven habitualment en català, si bé no hi devien escriure gaire sovint (en cas contrari Miquel no hagués sentit la necessitat de justificar-se).

També escrivien a Narcís de Carles els seus amics, molts d'ells hisendats o fills d'hisendats de les comarques gironines: Josep de Pastors l'any 1818; Brigida de Quintana els anys 1832 i 1833; entre 1831 i 1834 el militar Bonaventura Aloy, de la família Aloy de Figueres.²²⁴ És més que probable, però, que tots ells, com acabem d'assenyalar, parlessin de forma habitual en català, ja que en les cartes de vegades apareixen paraules en aquesta llengua (de vegades subratllades) i en una (del 15 de gener de 1834) Aloy li deia a Narcís de forma explícita: *A tu Esposa Joaqa^{ta} que no la olvido, que tengo muchas ganas de fer petar una charrada p[ar]a q[u]e me cuente*

---

²²² ADG.FCC. Lligall foli 19.

²²³ M. Heras de Puig, *Biografía, ó, explicació del arbre geneològich...*, op. cit., p. 237.

²²⁴ ADG.FCC. Lligalls en quart 6 i 8.

muchas cosas (subratllat a l'original). L'estiu de 1848, igualment, Miquel O'Doyle li retreia a Joaquim de Carles de Mendoza no haver-lo avisat que seria pare, amb un to desenfadat i fent ús de paraules catalanes en les expressions més familiars:

*Estoy incomodado, rabioso, furibundamente enverinat, en terminos q[u]e si no fuese tanta la distancia y tanto el miedo que tengo á los Matines hiria á esplicarte cuantas son cinco; si Señor te estiraria les orelles, te plantafejaria [sic.] de vint y cuatro, sin que te salvase di mi furor los ruegos de esa hermosa niña, mal aguañada per tu que ets un Tarallarot, un gat dels frares [...] Ya me parece que te veo paseando el muñicot, ó muñicota, de cuya duda puedes salir desde luego observando si Rosita levanta el pie derecho ó el izquierdo al empezar á subir la escalera; y si quieres comprobarlo mas tira al fuego una espina de Arangada, y si peta será Mascle y sino Femella. Ya se que diras, lo Tío Mig[ue]l es un boitg, pero si asi fuese seras muy injusto [...].*²²⁵

Encara una carta escrita l'estiu de 1875 a Joaquina de Mendoza en la qual el seu parent Joaquim de Berenguer li relatava, en perfecte castellà, la seva estada als banys de Panticosa, acabava dient: *Les cuento todo esto por adelantado porque cuando llegue si quiero contarle empezará Rosita y la mal geni de la noya gran á decirme que calle y que no me conviene hablar y harán que se me indigesten las palabras en el cuerpo.*²²⁶

L'any 1830 de les 27 persones que estenen rebuts a Narcís de Carles, la immensa majoria segueixen essent en català –els procuradors de diverses institucions religioses o de particulars, 3 masovers (el del mas Sunyer, Salvi Romaguera, li escriví una carta en català l'octubre de 1829), 2 fusters, un parent (Ignasi M. Oms d'Aloy), el rector d'Albons, 1 frare agustí, 1 advocat, 1 geòmetre, 1 flequer, 1 confiter, 1 sabater, 1 esparter i 1 mestre de cases–, i només 3 ho són en castellà (l'escrit per Genaro Moner, procurador dels decimadors de Gualta, una persona de la qual desconeixem el nom que feia de procurador dels Carles en diversos assumptes i un artesà qualificat (un pintor que havia pintat decoracions a la Casa Carles de Girona amb motiu de l'estada dels reis de les Dues Sicílies l'any anterior). Al marge de tots els rebuts Narcís de Carles signava sempre amb la paraula *satisfecho*²²⁷. L'any 1850 la proporció dels rebuts en castellà ha augmentat lleugerament, però segueix essent minoria, 6 d'un total de 33. Són en castellà els escrits per 2 canonges, un tal Quintana (de la família d'hisendats del mateix cognom?), 1 comerciant de Barcelona, 1 escrivà i el mestre de Fornells (*Joan*

²²⁵ ADG.FCC. Lligall foli 45, carta signada a Lleida el 29-8-1848 per Miquel O'Doyle.

²²⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 26, carta signada a Balaguer el 20 d'agost de 1875. Els subratllats són també a l'original.

²²⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 8. Igual com el 1800, no hem tingut en compte els rebuts escrits per una persona i signats per una altra.

Berdeguer), tots ells, per tant, gent amb un grau de formació notable per l'època, tot i que també un bon grapat d'aquests, juntament amb els masovers i la gent d'ofici, estenen els rebuts en català.²²⁸ Els rebuts del període central del nostre treball (la primera meitat del segle XIX) permeten veure el biaix sociològic dels iniciadors del procés, però no l'avenç de la diglòssia entre botiguers, artesans i masovers, que degué produir-se prou de pressa a partir de mitjan segle, ja que segons l'estudi de Marfany a partir de la mateixa font que hem utilitzat, a la primera meitat dels anys seixanta la proporció ja s'ha invertit (12 artesans o botiguers usen el castellà contra 9 que utilitzen el català), una dècada més tard en castellà ho fan la gran majoria (20 d'un total de 29) i el 1886 les 26 factures conservades ja són totes en aquesta llengua. Segons Marfany, la diglòssia s'estén entre botiguers i artesans inicialment amb ritmes diferents segons els llocs (de forma més precoç, per exemple, a Barcelona que a Torroella de Montgrí), però ja de manera general i imparable a partir dels anys seixanta del segle XIX, *és a dir a partir del moment en què accedeixen de ple a la vida adulta les generacions alfabetitzades sota el nou sistema d'ensenyament posat en peu pel liberalisme triomfant*²²⁹. En tot cas, compartim també amb ell la idea que el desfaçament en la diglòssia d'aquests sectors més populars respecte les elits socials no fou una qüestió de resistència voluntària, sinó quelcom lligat a les possibilitats d'accés a l'aprenentatge de l'escriptura en castellà i d'aprenentatge, sobretot, del vocabulari lligat a la pràctica de l'ofici que l'escola pública en castellà proporcionava de forma molt deficient. Per això persistien pràctiques de barreja de llengües en què l'encapçalament, la data i la signatura del rebut es podien fer en castellà, però el detall de les feines realitzades i/o dels materials entregats se seguïen escrivint en català. També entre els masovers la pràctica diglòssica no es generalitzà fins als anys setanta del segle XIX²³⁰ i fou igualment una

---

²²⁸ En català els estenen 2 preveres, 3 procuradors de particulars, el procurador del bisbe de Girona, el procurador dels Carles a Palafrugell, 1 comerciant, 1 propietari, 2 masovers, 2 fills de masovers pels seus pares que no saben escriure, 9 representants dels oficis (2 fusters, 1 mestre de cases, 1 manyà, 1 clavetaire, 1 llaurer, 1 serrador, 1 calciner i 1 flequer) i de la resta en desconexim l'ocupació. ADG.FCC. Lligall en quart 11.

²²⁹ A Barcelona, de 25 botiguers i artesans que presentaren factures als Sentmenat l'any 1849, 14 ja eren en castellà; la proporció seguí augmentant fins que als anys setanta el retrocés del català era ja quasi definitiu: el 1876 només 4 redactaren les factures en català, mentre 35 ho feren en castellà. Aquesta precocitat de Barcelona respecte d'altres llocs de Catalunya potser s'explicaria pel fet que la xarxa de l'escola pública en castellà hi estava més estesa, o potser, com diu Marfany, per una influència més gran de la moda d'escriure-ho tot en castellà a les grans ciutats que en els llocs petits (Joan-Lluís Marfany, *La llengua maltractada, op. cit.*, p. 417-428).

²³⁰ Salvi Romaguera (1799-1883), masover del mas Sunyer de Serra de Daró, va escriure en català el seu quadern de notes del qual Jordi Curbet publicà la seva *Nota de alguns remeys bons per curar* (J. Curbet, "La transmissió manuscrita de remeis populars a través del receptari de Salvi Romaguera (1799-1883),

qüestió de poder, i no de voler, relacionada amb les possibilitats d'escolarització d'aquest sector que encara al segle XX arrossegà greus mancances per causa de les deficiències de la xarxa escolar en el medi rural, les dificultats que imposava l'hàbitat dispers, molt estès a les comarques gironines, i el treball infantil²³¹. Segons Marfany, els masovers i altres sectors pagesos no rendistes foren els darrers a incorporar-se a la diglòssia²³². En aquest cas, la condescendència mostrada pels hisendats de continuar el tracte escrit en català amb els seus colons i altres sectors pagesos que treballaven la terra era socialment interessada, sens dubte una forma de marcar una distància de classe en el món pagès del qual la majoria procedien. Rosa Congost ja destacà aquest element classista que feia que en les revistes de les associacions de propietaris fundades a mitjan segle XIX, escrites majoritàriament en castellà, el català hi quedés reduït als articles destinats a divulgar coneixements tècnics o morals als pagesos i als poemes de El Tamboriner del Fluvia²³³.

De manera semblant al cas dels masovers, Marfany identifica també una relativa persistència del català en la relació entre els propietaris i els seus administradors (malgrat que aquests darrers eren perfectament capaços d'expressar-se per escrit en castellà), que ell atribueix igualment a *l'especial i ambivalent relació, de confiança i, alhora, condescendència paternalista, entre senyor i procurador*, que a la primera meitat del segle XIX acostumà a trencar-se quan intervenia un canvi de generació, per qualsevol de les dues bandes²³⁴. Això és també el que va passar en el cas del patrimoni Carles. Ja hem vist com Martí de Carles i la seva muller Marianna s'enviaren cartes sempre en català amb l'administrador Alabau, mentre que aquest s'escribí sempre amb la seva nora (M. del Pilar O'Doyle), el seu fill (Josep Ramon) i els seus nets (Narcís i Josep M.) en castellà. Malgrat això, Josep Alabau Planas, causídic, propietari de Torroella de Montgrí i també masover dels Carles, a qui l'hereu Narcís adreçava les cartes començant amb un amable *Ap[recia]do Alabau* i tractant-lo de vostè, portà sempre els comptes del patrimoni en català fins al final de la seva administració, l'any

---

masover de Serra de Daró", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 46 (2005), p. 245-283).

²³¹ Sobre aquesta qüestió vegeu el que ens explicaren alguns dels darrers masovers de les comarques gironines a Mònica Bosch "La formació del masover", dins E. Saguer (coord.), *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2011, p. 263-312.

²³² Joan-Lluís Marfany, *La llengua maltractada*, op. cit., p. 435-438.

²³³ Rosa Congost, "L'ús de la llengua castellana", dins *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 229-231.

²³⁴ Joan-Lluís Marfany, *La llengua maltractada*, op. cit., p. 347-353.

1823. Narcís va adreçar-se per escrit gairebé sempre a l'administrador Josep Devant en castellà (recordem que només hem localitzat tres cartes escrites per ell en català, totes elles adreçades precisament al seu administrador, l'any 1836), mentre que Devant –que obeïa, com veurem en un altre capítol, al model del masover-encarregat, si bé en un dels seus estrats econòmicament més alts– solia fer-ho en català, igual com es redactà en català el seu testament instituint hereu universal el seu fill Joan Devant Planas²³⁵. Devant també portà en català la comptabilitat del patrimoni, des de la nota de la revisió dels comptes de 1818 de l'administrador Alabau que feu aquell mateix any per encàrrec de Narcís, fins als comptes que, ja com a administrador de ple dret, elaborà des de 1831. A partir dels comptes de l'any 1838, que arribaven fins al març de 1839, la comptabilitat esdevingué de cop en castellà, sens dubte per la defunció de Narcís de Carles aquell mateix mes de març (Narcís no degué ja revisar aquella llibreta), i el pas de la gestió a mans de Joaquina de Mendoza de la Cruz, usufructuària dels béns del seu difunt marit, qui a partir de llavors els revisà personalment cada any. Sense que es produís un canvi d'administrador, la mort de l'anterior titular del patrimoni implicà, a més, una altra novetat: la millora en la forma com s'enregistrava la comptabilitat a partir de la llibreta de comptes de 1839. El canvi de titular del patrimoni, per tant, fou un punt d'inflexió decisiu perquè es modernitzés la forma de portar la comptabilitat i perquè, en uns moments en què el procés de diglòssia ja estava socialment força avançat, com a mínim entre els grups benestants, es posés punt i final a aquella deferència de continuar fent els comptes en català que Narcís –ell mateix decididament diglòssic– havia tingut amb el seu administrador i aquest havia mantingut amb el propietari com un acte de tradicional respecte. Perquè encara que Narcís es dirigís per carta al seu administrador com a *Amigo Devant* i el tractés de tu, la relació entre el propietari i el seu administrador, com veurem en un altre capítol, no era una relació entre iguals sinó que s'articulava a partir de tres conceptes bàsics íntimament relacionats: confiança, subordinació i paternalisme. Malgrat que la comptabilitat general del patrimoni ja fou sempre més en castellà, fins a 1854 elaborada per Josep Devant i entre 1854 i 1877, després de la mort d'aquell, pel seu hereu Joan Devant i Planas, de vegades els comptes secundaris podien seguir essent en català, com la nota de les despeses de Joaquim de Carles de Mendoza en la seva estada a Torroella de Montgrí i Palafrugell recurrent el seu patrimoni el gener de 1856,

---

²³⁵ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 516, 17-9-1854, testament de Josep Devant Tapis.

que redactà en català Joan Devant²³⁶. No tenim cap mena de dubte, per altra banda, que el català era la llengua amb què habitualment s'entenien parlant els hereus de Casa Carles amb els seus administradors i masovers. A aquesta diglòssia ha d'obeir per força una llista de 51 paraules catalanes referides totes al món agrari, amb la seva corresponent traducció al castellà, que Narcís de Carles va incloure dins la llibreta de *Notas relativas al Patrimonio principiadas en 1º Enero de 1828*. Ja hem dit que Narcís inicià aquelles notes pensant en les següents generacions de la seva família. Sens dubte els seria útil als futurs hereus, en un món ja totalment castellanitzat en la llengua escrita, però amb uns masovers amb els quals encara parlarien en català –devia preveure ell–, saber que el *blat orb ó carbonat* en castellà es deia *tizon*, que un *ciuró* era un *garbanzo*, que *preufet* s'havia de traduir *á destajo*, *mas* com *heredad*, que un *masover* era un *colono*, que el *repunxó* era el *raponchigo* i el *naronger* un *toronjo*.

No ens estranyarà, per últim, que la biblioteca de Narcís de Carles fos un fidel reflex de la seva diglòssia tan marcada i d'una mentalitat conservadora amb molta influència de la cultura castellana i de la francesa d'arrel catòlica: integrada per 296 obres diferents (amb un total de 837 tomos), adquirides majoritàriament entre les dues darreres dècades del segle XVIII i l'any de la seva mort (1839), contenia sobretot llibres de cultura general (literatura, història, geografia), abundància de llibres de religió, molts llibres castellans i moltes novel·les franceses de to romàntic, a més d'alguna obra en italià i només una en català (significativament, un sermó)²³⁷. De manera semblant, la biblioteca del *Casino Gerundense*, en la qual hem vist que les obres en català eren pràcticament absents en una data tan tardana com l'any 1894 (en plena Renaixença literària!), era igualment representativa de la diglòssia de tots els seus socis, és a dir, de tota l'elit gironina d'aquells moments.

Retinguem, per finalitzar amb la qüestió de la llengua, algunes idees rellevants. Quan Martí de Carles i Marianna de Puig decidiren enviar els seus fills a estudiar al *Seminario*

---

²³⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 12.

²³⁷ Hi criden l'atenció algunes obres com les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* d'Antoni de Capmany, la *Historia política de los establecimientos ultramarinos de las naciones europeas* de l'abat Raynal i el duc d'Almodóvar, el *Tom Jones*, de Fielding, i els *Anales de la Corona de Aragón* de Zurita, amb el contrapunt de la *Historia de España* del pare Mariana (ADG.FCC. Lligall foli 4. Inventari pres el 13 i 14 d'abril de 1839 dels béns que foren de Narcís de Carles, mort el 16-3-1839). Agraïxo a Josep Fontana el seu inestimable ajut en l'anàlisi del contingut d'aquesta biblioteca.

de Nobles de Madrid, ho feren emulant el comportament diglòssic que, com a signe de distinció social, practicaven moltes famílies nobles catalanes dintre encara d'uns paràmetres ideològics de prestigi propis de l'Antic Règim; però quan, després de la seva estada a Madrid, i ja durant la guerra del Francès, Narcís de Carles, que es convertiria ell mateix en un prohòm del liberalisme –moderat, ben cert– a la ciutat de Girona i sabia escriure perfectament en català, esdevingué un diglòssic convençut i quasi total, ho fou dintre dels esquemes ideològics liberals; i la família Carles ja no feu un pas enrere, com a mínim fins on hem consultat documentació, els primers anys vuitanta del segle XIX (als anys setanta i principis dels vuitanta l'hereu Joaquim de Carles de Mendoza i els seus fills s'escrivien encara en castellà, igual com els germans entre ells)²³⁸. La diglòssia, com hem vist, començà per les elits socials i no es va estendre de forma definitiva a tots els grups de la societat catalana fins als anys setanta del segle XIX. La consciència que la diglòssia encara no era majoritària entre les bases populars que podien ajudar a sostenir el règim constitucional va ser el que, el 27 de novembre de 1820, va impulsar la diputació provincial de Catalunya a respondre, a una consulta formulada per l'alcalde de Moià, que calia procedir al nomenament d'oficials de la Milícia local *conforme previene el articulo 27 del Reglamento, a tenor del cual no podrá servir de obstáculo el que recaiga la eleccion en Sujetos que no sean muy espeditos en leer, escribir y producirse en Castellano; pues por esto no se hallan escluidos de poder desempeñar la confianza que en ellos deposita el mayor numero de Votos, asi como tampoco excluye a los que para obtener Cargos Concegiles a otros de iguales o inferiores circunstancias.*²³⁹ La mateixa certitud del caràcter encara elitista de la diglòssia impulsà, el març de 1833, els membres de l'ajuntament de Girona a llegir un acord del consistori relatiu a l'entrada de vi a la ciutat a disset particulars *en idioma catalan para que pudiesen bien comprenderlo*; i l'any següent a ordenar un pregó, en català, per anunciar la celebració d'un novenari a Sant Narcís a fi d'implorar que el còlera, que ja afectava altres punts de l'estat, no arribés a Girona²⁴⁰, seguint així l'ajuntament la tradició de l'església de dirigir-se als fidels en aquesta llengua per a ser compresa en els actes religiosos. Disposades, però, a col·laborar en l'empresa liberal d'acabar amb aquella situació a través de la imposició de l'ensenyament en castellà a l'escola, les autoritats municipals,

---

²³⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 26 (cartes de 1871 i 1873 d'Eduard de Carles de Ferrer al seu pare des de l'escola de Barcelona on s'estava) i lligall foli 29 (cartes de 1882 de Joaquim de Carles de Mendoza al seu fill i d'Emili de Carles de Ferrer al seu germà Joaquim).

²³⁹ AGDB. Actes de la diputació provincial de Catalunya, tomo 8, sessió de 27-11-1820, f. 176.

²⁴⁰ AMGi, Manual d'Acords, sessions de 8-3-1833 i 4-8-1834.

(essent l'alcalde Narcís de Carles), avançant-se a la llei del 21 de juliol del 1838, l'estiu de 1836 decidiren impulsar la instal·lació a Girona d'una escola de primeres lletres pel mètode lancasterià, establint en el plec de condicions que els nens pobres havien de ser-hi admesos, i que s'hi havia d'ensenyar a llegir, escriure, comptar, rudiments de gramàtica castellana, doctrina cristiana i regles d'urbanitat *todo en castellano, sin permitir que en la escuela se hable otro idioma*²⁴¹.

2.7. ALTRES SIGNES DE PRESTIGI SOCIAL

Al segle XIX, alguns signes de prestigi i privilegi social se seguien manifestant i visualitzant, com a l'època moderna, en l'àmbit de la parròquia, la qual constituïa un lloc preferent de representació social on les elits, manllevant paraules d'E.P. Thompson referides a la *gentry* anglesa del segle XVIII, podien escenificar el seu gust afectat pel *teatre públic*²⁴². Ens referim a signes de distinció com el privilegi de gaudir de sepultura o de tenir banc propi en un lloc preferent a l'interior de l'església parroquial, sovint en recompensa pels ajuts econòmics realitzats a la mateixa²⁴³. Aquest era el cas dels Carles, els quals disposaven de banc propi i d'una capella amb el panteó familiar per ser enterrats a l'interior de l'església parroquial de Sant Genís a Torroella de Montgrí, la seva localitat d'origen. El 8 d'abril de 1830 Narcís de Carles sol·licità als administradors de la Confraria de la Sang *poder colocar un banco en su Capilla de la Igl[esi]a parroq[ui]a de S. Gines de Torr[oell]a ofreciendo hacer el banco, é igualmte costear dos achas, p[ar]a la procesion del Viernes S[an]to*²⁴⁴. Entre d'altres signes de patronatge realitzats a la seva parròquia d'origen (en veurem alguns quan parlem dels arrendaments i els comptes del patrimoni), sobresurt el fet que la casa rectoral de la vila fou edificada l'any 1888 sobre uns terrenys cedits per la família Carles.

---

²⁴¹ AMGi, Manual d'Acords, sessions de 22-6-1836 i 13-7-1836.

²⁴² E.P. Thompson, *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 61-64.

²⁴³ Joaquim M. Puigvert, *Església, territori i sociabilitat...*, *op. cit.*, p. 145-148. Pere Gifre va estudiar a la seva tesi doctoral les llicències per tenir banc propi o tomba a l'interior de l'església parroquial a la diòcesi de Girona de l'època moderna; en ambdós tipus de concessions destacaren els pagesos de mas (Pere Gifre, *En la prehistòria dels hisendats...*, *op. cit.*, vol. II, p. 591-600 i 607-612).

²⁴⁴ ADG.FCC. Lligall foli 19, llibreta *Notas relativas al Patrimonio principiadas el 1º Enero de 1828*, p. 28. Un altre destacat propietari que poc després, l'any 1832, demanà el mateix privilegi fou l'hisendat Francesc Xavier de Camps Aviñó i de Mach qui, juntament amb el notari Josep Bataller, tots dos domiciliats a Torroella de Montgrí, sol·licitaren compartir un banc a l'església parroquial de l'esmentada vila, privilegi que els fou concedit atès que *No hay duda que los esponentes son sugetos de arraygo y Bienechores de esta Yglesia Parroquial por lo cual merecen la distincion que piden* (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 494, f. 71 r.-74 r., 31-3-1832).

Disposar d'un oratori privat a la pròpia residència també era un privilegi que alguns propietaris de masos havien aconseguit des de l'època moderna²⁴⁵. Ja des del segle XVIII, els Carles disposaven d'un oratori privat, amb llicència per a celebrar-hi missa, a la seva casa de Girona²⁴⁶. L'oratori de Casa Carles no era només objecte de l'ús privat de la família, sinó també motiu per reforçar el prestigi a la ciutat quan era utilitzat durant la visita d'algunes personalitats que estaven de pas a la capital. Així, en el seu quadern personal, Narcís de Carles deixà anotat com, el 13 de novembre de 1829, els reis de les Dues Sicílies, en la pròpia Casa de Carles, *admitieron á besar su Real mano á todas las autoridades militares, civiles y eclesiásticas*, i com el 14 oyeron missa en el Oratorio de la misma casa, la que celebró el Emo. Arzobispo de Amyda, y sirvió el Pbro. d. Pedro Bladó Beneficiado de Torroella de Montgrí que accidentalmente se hallaba en Gerona y vivia en dicha casa de Carles²⁴⁷. Igualment, durant la seva estada a la casa l'any 1886, Joan Bosco celebrà missa en aquell oratori, ajudat pels fills de l'hereu, Joaquim i Emili, i *administró la sagrada comunió á los Sres. de Carles, á sus tres hijos, á los dependientes y servidores de la casa, y á varios otros particulares que tuvieron la honra de asistir á dicha misa, por privilegio especial de Dom Bosco*.

El funeral d'un membre d'una família destacada també podia donar peu a escenificar tot un cerimonial que posés de manifest el poder econòmic i social de la nissaga. Les despeses pel funeral de M. del Pilar O'Doyle, inclòs el pagat pels *sofistes* que cantaren, cera i misses de caritat (se n'encarregaren 800!) ascendí a un total de 9.054 rals (1810)²⁴⁸. Un segle més tard, l'any 1911, el funeral de Rosa de Ferrer es convertí a Girona en un autèntica escenificació pública en la qual diversos components tenien per objectiu visualitzar (i així reforçar) el rol paternalista i de patronatge social, tant rural com urbà, d'un membre de la classe dominant i dirigent:

---

²⁴⁵ Pere Gifre, *En la prehistòria dels hisendats...*, op. cit., p. 612-617.

²⁴⁶ Testimonial per a oratori privat a favor de Salvador de Puig i Diern, de Girona, 20-10-1771; llicència de celebrar-hi missa diària a favor seu i de Martí de Carles (ADG. Llibre U-283, f. 231 i 284). Concessió d'oratori privat a favor de Narcís M. Carles de Girona, 16-5-1797 (ADG. G-168, f. 400-404). Indults d'oratori privat a favor de Joaquim de Carles de Mendoza (1850) i de Joaquim de Carles de Ferrer (1911) (ADG. Llibre G-175-01661 i G-181-01926). En els comptes del patrimoni de 1849 figuren pagats 800 rals *por los gastos del expediente por el premiso [sic.] de celebrar missa en la Capilla de la Casa* (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

²⁴⁷ ADG.FCC. Llibre 68, *Cuaderno de notas varias empezado en el año de 1825 por mi Señor Abuelo Don Narciso de Carles de Odoyle de Puig y de Molina. Continuado en 1877 por mi, Joaquin de Carles y de Ferrer de Mendoza y de Manresa*.

²⁴⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 5, *Compte de lo que he pagat Joseph Alabau per las Funerals de la q^o Dna Maria del Pilar, y de ordre de Dn Joseph de Carles son Manumissor*.

*A las 4 de la tarde tuvo lugar el sepelio. Antes de salir el cadáver de la casa fué llevado, parando por los salones iluminados regiamente, al Oratorio particular donde se rezó un responso. Acto seguido se organizó la comitiva que debía acompañarla á su última morada. Iba procedido el cadáver por el clero de las Parroquias de la capital con cruz alzada; seguía luego el féretro que era llevado por los colonos de sus haciendas, y rodeado por los demás con blandones encendidos junto con varios monaguillos que llevaban hachas con los blasones y emblemas de la familia. Además asistieron llevando cirio, los niños asilados en el Hospicio Provincial y en la Granja salesiana y los viejecitos de las Hermanitas de los pobres. Presidían el duelo el M.I.S. Vicario General Dr. Llor, junto con los hijos de la difunta D. Emilio y D. Eduardo, su yerno el Exmo. Sr. Conde de Torroella de Montgrí, su nieto D. Joaquín de Robert, y el capellán de la Casa Rdo. D. Pedro Gispert. Seguía luego un numeroso acompañamiento en el que figuraban las principales personalidades de nuestra ciudad y representación de todas las clases sociales. En la mañana del martes se celebraron en la Capilla del Cementerio por todos los sacerdotes que, siendo seminaristas habían estado al servicio de la finada, misas à las que asistieron su hijos: Exma. Sra. Condesa de Serra, D. Joaquín, D. Emilio y D. Eduardo de Cárles y de Ferrer, su nieto D. Joaquín de Robert y de Cárles, su sobrina Doña Dolores Armet y su hija política Doña Ana.*²⁴⁹

En el món agrari, el permís per portar armes, i la pràctica de la cacera com a lleure, també eren signes de distinció²⁵⁰. Ja l'any 1748 trobem enregistrada a la notaria de Torroella de Montgrí la llicència concedida a Martí de Carles de Quintana i al seu pare per poder usar *de una Escopeta y un par de pistolas de funda [...] para resguardo de sus personas*²⁵¹. Al segle següent, als comptes del patrimoni de Ferrer de 1854 apareix el pagament per la llicència d'arma i cacera de Joaquim de Carles²⁵². A més de representar un estatus social benestant, associat sobretot a la figura del rendista agrari i forestal, i l'oportunitat de relacionar-se amb els consemblants i amb altres sectors socials dominants i dirigents, la pràctica de la cacera podia revestir altres utilitats per als grans propietaris, com ara anar visitant els seus masos per conèixer millor les seves propietats (controlar els masovers, vigilar els límits de les finques...)²⁵³.

Finalment, fem referència a un altre signe de distinció molt propi del segle XIX i de les

---

²⁴⁹ Necrològica de Rosa de Ferrer publicada a *La Regeneración. Revista Semanal de acción social católica*, any VI, núm. 237, 4-2-1911. L'any 1931 les restes de la família Carles foren traslladades del cementiri a la catedral de Girona (ADG.FCC. Lligall en quart 19).

²⁵⁰ Vegeu l'evolució de la cacera fins que va esdevenir una activitat d'oci ostensible i improductiu a Thorstein Veblen, *Teoría de la clase ociosa*, (1ª edició en anglès, 1899), Madrid, Alianza, 2014 i Raquel González Pellejero, *La actividad cinegética en la España contemporánea: transformaciones sociales y espaciales de un recurso natural*, Santander, Universidad de Cantabria, tesi doctoral, 1993.

²⁵¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 345, 20-12-1748, *Auto de Registrata de la licencia Concedida a los Padre e Hijo de Carles para llevar Armas*.

²⁵² ADG. FCC. Lligall en quart 13.

²⁵³ Així ens ho van posar de manifest diversos testimonis que vam entrevistar en el marc d'un projecte d'història oral dirigit per Enric Saguer (M. Bosch, "Cohesió i consciència de classe. Els àmbits de relació

primeres dècades del segle XX que estava vinculat alhora amb la medicina i el lleure. Al segle XIX proliferaren per tota Europa els medis de sociabilitat d'elit relacionats amb la sanitat, com va posar extensament de manifest l'abundant literatura que va ambientar els seus relats en sanatoris i balnearis. Narcís de Carles, que patí des de l'any 1816 fins a la seva mort de forts dolors en diferents parts del cos que l'obligaven a estar-se immobilitzat al llit durant llargues temporades, era un client assidu dels banys termals. En una detallada descripció dels mals que l'afligien, escrita de la seva pròpia mà (tal vegada per fer-la arribar a algun metge que li'n fes un nou diagnòstic), explicava el seu periple per diversos centres d'aigües amb propietats curatives:

el año 1816 principié á tener dolor [...] en cuanto estube convaleciente tomé los baños de Caldas de Malavella sin haber notado me produjesen el menor buen efecto [...]. En 1818 desde fines de Ag[os]to hasta mediados de set[iem]bre tomé los baños de Arlés haciendo uso al mismo t[iem]po interiormente de las aguas de la fuente de Manjolet que se halla allí mismo, de la cual bebia de 4 á 6 vasos [...] tomé los mismos baños en la primavera de 1819 y en el otoño del mismo año tomé los de Caldetas; en estas tres épocas tomé diferentes baños de chorro a mas de los generales [...]. Los facultativos nunca han clasificado mi dolor, si era romatico, gota, etc. [...] En 1º Julio de 1826 fui á Areñs a tomar baños y permanecí allí hasta el 24 del mismo mes, en cuyo intermedio tomé 16 baños entre ellos 10 de chorro [...].²⁵⁴

L'any 1835, durant una estada a França per prendre banys termals, un metge francès li diagnosticà un mal típicament decimonònic –*Rhumatisme articulaire ou Goutte*–, n'atribuí el motiu a una causa més moral que física –*a les excés de tout genre, qu'il a commis dans son adolescence*–, i per prevenir un nou atac li receptà d'*appliquer de vingt a quarante sangsues [sangoneres] autour de l'articulation affectée*, posant-hi després cataplasmes. Narcís de Carles morí l'any 1839 a la localitat d'Amelie les Bains, en una d'aquestes estades que ell tant acostumava.

Acabem aquest apartat reproduint un fragment extens de la carta mencionada anteriorment adreçada l'estiu de 1875 a Joaquina de Mendoza pel seu parent Joaquim de Berenguer, donant-li compte de la seva estada als banys de Panticosa, un dels balnearis que atreïen un públic més distingit a la península, en una descripció digna de la *Muntanya màgica* de Thomas Mann:

Dentro poco tiempo tendré la satisfaccion de poderles vér, sinó del todo curado muy restablecido, pues las aguas de Panticosa me han provado mucho, pues el Médico Director Dr Arnús me dijo que me habian hecho mucho mas efecto del que se figuraba

---

social”, dins E. SAGUER (coord.), *Els últims hereus...*, op. cit., p. 283-286).

²⁵⁴ ADG.FCC. Lligall foli 19.

me harian.

Ayer llegamos á esta poblacion sumamente cansados del camino, pues vinimos todo el camino con un polvo que no se podia aguantar y aun tuvimos la suerte que encontramos una noche hermosísima y tuvimos luna llena de modo que daba gusto viajar; Los baños me han gustado mucho y habia muchísima gente de Madrid y de Andalucía y hasta habia algunos que vinieron directamente de la Isla de Cuba á tomar aquellas aguas; Había tambien el Ministro de gracia y justicia, el General Laportilla, el Brigadier Acosta, el Obispo de Jaca, el Rejente de Zaragoza, el Gobernador de Huesca y una infinidad de Títulos de Madrid y Andalucia; Cada noche teníamos concierto de piano y armonium, y durante el día continuo movimiento, pues se vá á un templete á beber el agua y despues á pasearla, de modo que se está en continuo movimiento, porqué se toma un vaso cada hora y despues se vá á hacer gárgaras á otro edificio, luego unos toman inalaciones y otros pulverizacion, algunos suben á una casita que está bastante elevada á tomár el agua sulfurosa y á tomar baños; durante el día todas las conversaciones que oirá V. son: que tal ya se tomó el agua; Yó ya tomé cuatro basos otro vá muy aprisa, Hé ¿donde vá V.? A la inalacion. Si entra V. en la sala de inalacion verá una mesa ovalada, de marmol blanco y de ella salen diez y seis tuvos, y sentados al rededor diez y seis personas, unos flacos y demacrados, otros gordos, pollas tísicas y pollos que todo es cuello de camisa, todos muy serios agarrados á los tuvos y con la boca arrimada á unas boquillas de cristal con que terminan dichos tubos de modo que el que entra por primera vez allí le parece que están tocando la trompa; cuando entra alguien en este local, vé V. volverse en aquella direccion todos los ojos, pero nadie abandona el bocado y chupa que chupa.

No causa aquello tanta impresion como me parecia antes de ir allí y no sé vén tanta gente enferma como es de creer, porqué el que está malo se está en su habitacion y al que se muere le entierran sin que nadie lo note, y solo por casualidad se sabe; En cambio hay mucho lujo y se lucen buenos trajes, se come con mucho apetito y se pagan muy buenos cuartos por todo; Para que vea V. lo muy concurrido que está siempre esto, solo le diré que siendo la temporada del 15 de Junio á último de Setiembre, se calcula que á los dueños de este establecimiento les produce cada año de cuarenta á cuarenta y cinco mil duros limpios, ya vé V. que es buena finca y si les produce el agua.²⁵⁵

2.8. EL TERME HISENDAT I LA CATEGORIA DE NOBLE-HISENDAT. APARICIÓ D'UNA CONSCIÈNCIA DE CLASSE?

Com ja va mostrar Pere Gifre en el seu estudi sobre la família i el patrimoni dels Puig de Torroella de Montgrí –que entroncaren al segle XVIII amb els Carles–, l'origen dels grans patrimonis agraris del segle XIX –la *prehistòria dels hisendats* gironins del segle XIX– cal buscar-lo en el procés de diferenciació pagesa que, al llarg de l'època moderna, va anar consolidant el poder econòmic i social d'un petit nombre de grans propietaris enfront d'una majoria de petits pagesos propietaris, arrendataris, parcers i treballadors de la terra. A través d'aquest procés, els Puig, de passat remença, mitjançant bàsicament les unions

---

²⁵⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 26, carta signada a Balaguer el 20 d'agost de 1875. Els subratllats són a

patrimonials per via familiar i la compra de propietats –aprofitant la situació d’endeutament dels estrats inferiors de la pagesia–, van anar engrandint el seu patrimoni fins que, a la segona meitat del segle XVIII, van culminar el seu pas de pagesos a rendistes²⁵⁶.

Per la seva banda, Rosa Congost ha estudiat la progressiva tendència dels pagesos rendistes de la regió de Girona a autoanomenar-se *hisendats* a partir de la guerra Gran (1793-1795). Amb l’ús d’aquesta paraula la pagesia benestant remarcaria, definitivament, la distància que la separava dels estrats pagesos que no disposaven d’una base econòmica suficient per a viure de renda. A la vegada, relacionant l’aparició del terme *hisendat* amb el moment històric de transició en el qual apareix, Rosa Congost ha apuntat que l’aparició de la paraula, i per tant de la consciència col·lectiva d’aquest sector social, podria tal vegada ser un indicatiu del *despertar d’una «consciència de classe» en uns homes que vivien la «crisi de l’Antic Règim», és a dir, la crisi d’un «estat d’ordres»*²⁵⁷.

També els Carles, representants de la petita noblesa provinciana, visqueren “el despertar” d’aquesta consciència de classe. Ja hem vist com, en les primeres dècades del segle XVIII, els Carles aspiraren, i aconseguiren, d’escalar socialment fins als nivells més alts de la noblesa no titulada. Que aquesta distinció de noblesa no era un simple ornament sinó quelcom que implicava una “consciència d’estament superior” ho demostra l’anècdota referida per Rosa Congost relativa a la defensa de les portes de la ciutat de Girona durant la guerra Gran²⁵⁸. En aquella ocasió, l’acord pres per l’ajuntament de la ciutat, el 19 de juliol de 1793, ordenant que en el servei de guàrdia de la porta de Santa Maria els nobles i gaudins havien d’alternar, en classe de comandants, amb els notaris, escribans, causídics i hisendats, topà amb la fèrria oposició de l’estament nobiliari. Martí de Carles i de Quintana i els seus parents més propers –el seu cunyat Salvador de Puig, el seu gendre Narcís de Ciurana i el pare d’aquest, Antoni de Ciurana– participaren activament en aquella protesta dels nobles, que repudiaven una barreja de grups socials que atemptava contra l’ordenament social de l’Antic Règim, basat en la preeminència del privilegi. Martí

---

l’original.

²⁵⁶ Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit., i “Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins...”, op. cit.; *En la prehistòria dels hisendats...*, op. cit. i *Els senyors útils i propietaris de mas...*, op. cit.

²⁵⁷ Congost, “De pagesos a hisendats...”, op. cit., p. 55.

²⁵⁸ Congost, “De pagesos a hisendats...”, op. cit., p. 65-66.

de Carles excusà la seva presència en l'esmetat servei de guàrdia amb l'argument que *mientras dure el arreglo que ha tomado el muy Illre Ayuntamiento puede V. excusar avisarme pues no me es decoroso alternar con clases que no debo confundirme*; Narcís de Ciurana afirmà que *me haria un publico agravio â mi mismo y corresponderia mal â las obligaciones que me debo, si ocupase dichos Puestos con la confusion de clases y Colegios establezida por el ultimo arreglo*; i Antoni de Ciurana demanà per carta al seu fill que l'excusés davant del secretari de l'ajuntament dient-li que només faria la guàrdia si es tornava a l'antic sistema d'*alternar las Guardias la Nobleza con solo los Gaudines*, però no mentre l'ajuntament mantingués la seva idea de fer-lo *alternar con los Colegios, y otras Clases, que no me corresponde*. La nota més explícita de la causa del malestar dels nobles de Girona fou la que adreçà a l'ajuntament Narcís de Burgués, el qual, des d'un evident sentiment de superioritat, exposava que *se equivoca ese mui Illre Ayuntamiento en pensar que yo alterne con las Clases que no me corresponden ni menos en que nunca adopte el Sistema de igualdad, que parece quiere proteger con su tan nuevo como extraño reglamento, con el que pretende que yo turne con gentes de una clase que no está tan distante de la ultima como de la mia, por lo que puede Vm. excusar el avisarme para qualquier servicio*.

De fet, però, si considerem quina era la seva base econòmica i la forma com administraven el seu patrimoni, no era cert, com pretenia Narcís de Burgués, que els hisendats estiguessin tan distants de la darrera classe com de la d'aquells nobles que es queixaven de la confusió d'estats. La prova més evident n'és, com hem vist, el fet que, en canviar de format els llibres del cadastre, els antics classificats com a *Caballeros* passessin majoritàriament a ser classificats com a *hacendados*. Allò que els diferenciava era, bàsicament, l'honor i el prestigi i l'exempció del cadastre personal que la possessió d'un títol de noblesa atorgava als hisendats ennoblits. Però en el context de la societat d'ordres de l'Antic Règim aquests elements eren suficients, com veiem, per marcar la consciència d'alguns individus fins al punt de fer-los sentir-se tan diferents dels hisendats no ennoblits.

La transició cap a la nova societat de classes, però, feia camí de la mà dels propis protagonistes de la Història i els seus canvis de concepció de la realitat i de les formes d'ascendir socialment. Com ha mostrat Rosa Congost, des de la guerra Gran cada vegada més antics pagesos, antics comerciants, i fins i tot antics nobles, s'autoqualificaven

d'*hisendats* en les escriptures que signaven davant del notari. Paral·lelament, el nombre de sol·licituds de títols nobiliaris entrava, a partir de la mateixa època, en una progressiva decadència, mostrant com ja des d'abans que la revolució liberal abolís els privilegis de la noblesa aquesta havia deixat d'interessar com a forma d'ascens social. El terme *hisendat*, basat en la condició de propietari, s'anà consolidant, així, durant la primera meitat del segle XIX, com la categoria capaç d'expressar millor la situació de preeminència dins la societat d'una classe social dominant, la de l'elit propietària, que aspirava a ser, i de fet es convertí, en classe dirigent. Que fins i tot nobles com els Carles l'acabessin adoptant després d'haver-la rebutjada tan feroçment és ja una mostra prou explícita del prestigi i el caràcter de signe de classe que aquella paraula acabà tenint. L'adopció d'aquella paraula manifestava la presa de consciència d'una identitat d'interessos entre els principals propietaris, estiguessin o no ennoblits, que es basava, per damunt de tot, en la defensa dels seus drets de propietat. Els nobles trobaren, de fet, com ja hem comentat en parlar dels Ferrer, una fórmula mixta a cavall entre les formes de prestigi de l'antic i del nou règim amb la qual se sentiren còmodes sense haver de renunciar a l'apel·latiu de *nobles*: la categoria, o el terme, de *nobles hisendats*. Però malgrat que en aquesta expressió seguís figurant la condició nobiliària, la seva adopció per part de les famílies nobles és una mostra evident de la seva presa de consciència com a classe propietària.

L'aparició d'aquesta consciència de classe entre la petita noblesa provinciana, com a mínim en el cas dels Carles, es produí d'una forma bastant ràpida. Encara en 1803 i 1804 Martí de Carles i Ignasi de Foixà oposaren una severa resistència contra la decisió de l'ajuntament de Pals de reunir els diners necessaris per pagar els 7 voluntaris que havien d'acudir a la lleva de 1804 mitjançant un repartiment efectuat segons regles cadastrals que comprenia també els no veïns del poble, inclosos els de l'estat noble²⁵⁹. Com fos que Carles i Foixà s'havien negat a pagar, al·legant que els nobles estaven exceptuats d'aquest servei, els fou incautada una part de la collita dels masos que tenien en aquell lloc. L'argument dels nobles era que *el remplazo del Exercito es un servicio meram[en]te personal, y al que solo estan sujetos los Pecheros ó Plebeos, que n'estaven exempts por ser del cuerpo de la Nobleza q[u]e está expresam[en]te eceptuada en la Rl ordenanza del remplazo de Ex[er]cito del año 1770, que siempre q[u]e se trata de señalar canti[da]d á un Noble por un servicio meram[en]te personal en Cataluña se agravía á la*

---

²⁵⁹ Tots els documents que citaren respecte aquesta qüestió procedeixen de ADG.FCC. Lligall foli 38.

Persona, y así nunca pudieron tazarles canti[da]d alguna, y solo pedirles una gratificacion, q[u]e la ha dado la Casa de Carles á los Pueblos q[u]e se la han pedido, i que, per tant, el atentado debia purgarse mayorm[en]te por la injuria irrogada á la cali[da]d de sus Personas. M. del Pilar O'Doyle ho resumí bé en una carta que adreçà a l'intendent Blas de Aranza O'Doyle, cosí seu²⁶⁰, demanant la seva intervenció en l'afer: *nosotros no hemos echo sino sostener nuestro derecho, en no pagar una cosa q[u]e ellos no podian inponernos, y q[u]e si graciosam[en]te se huviese solicitado era muy distinto.* Per la seva banda, l'ajuntament defensà, davant la mateixa autoritat, que es tractava d'un servei comú del qual ningú no havia d'eximir-se i apel·lava a un patriotisme que havia de ser també comú a tots:

jamás pensó [el consistori] q[u]e d[ic]hos Carles y Foxa pudiesen elevar sus clamores á VS bajo el titulo de Nobles, ó exentos de dho servicio. Las clases privilegiadas de este Corregimiento, siguiendo el exemplo de su Cavallero Gobernador y de sus ascendientes en iguales y semegantes [sic.] ocurrencias del citado servicio, como Sometenes, Miqueletes, y otros pagos, se han conformado á las talles [sic.] que les han exigido los Ayuntam[ien]tos y aun con prodiga mano han contribuido con mas de los que se les pedia convencidos seguramente de la primaria y sagrada obligacion con que indistintamente hace todo Vasallo de haver de contribuir á la R[ea]l confianza del estado, bajo el seguro concepto de que no son Nobles ni privilegiadas sus Fincas, Rentas y Emolumentos y de que por lo mismo que las poseen y disfrutan tienen mayor interés en su Conservacion y defensa , y q[u]e por lo mismo de q[u]e han merecido y merecen mas al Rey y á la Patria, deben corresponderle agradecidos y ispirar el exemplo al estado en general, y mas sabiendo que por disposicion de Su Mag[esta]d la carga q[u]e en otro tiempo havia sido personal y sujeta al sorteo se ha hecho voluntaria por un efecto de la benefica y Paternal piedad de Su Mag[esta]d, y como mixta entre la Personal y la bursal [...].

Martí de Carles i Ignasi de Foixà eren certament conscients que l'argument del privilegi estava perdent força perillósament; per això, com veiem, era més important fer-lo reconèixer que no pas estalviar-se de pagar res. Es tractava, ben cert, d'una consciència estamental clarament interessada, moguda bàsicament per interessos econòmics i fiscals. Volien que els fos explícitament reconegut que no tenien l'obligació de pagar i que, si ho feien, era per un acte de lliure generositat i filantropia, com així ho feren constar en els rebuts que els signaren a Fontanilles i L'Escala:

Rebo del Sor Dn Marti de Carles Cavaller de la Ciutat de Gerona la quantitat de quinze lliuras [160 rals][...]que sa generosa y voluntaria garbositat ha contribuhit en est Poble despues de haverli suplicat ab tota urbanitat y politica. Fontanillas 20 de Mars de 1804.

---

²⁶⁰ Blas de Aranza O'Doyle era fill del militar Sebastián de Aranza Eizaguirre i Francisca O'Doyle Guarán. Fou més tard un afrancesat que col·laborà amb el govern de Josep I.

Tenim Rebut de Dna Marianna Carlas [...] vintiuna Lliura [223,9 rals], y son per lo pago del Soldados, per la Heretat del Rechts, que haventceli demanat apagat graciosam[en]t. La Escala 28 O[ctu]bre 1804.

Cedir a l'obligació era renunciar al privilegi i, així, assentar un perillós precedent que podia tenir conseqüències molt més greus en el futur que no pas la minsa quantitat que se'ls exigia ara. Tal com ho expressà algú que els assessorava, possiblement un lletrat, la identitat del qual no hem pogut esbrinar, l'amenaça es feia cada dia més real:

Cada dia salen cosas nuevas, algunas son directas contra la Nobleza, y Hazendados, y otras comunes, y si aquellas q[u]e son precisam[en]te personales se confunden entre el estado Noble, y el Plebeo, la Nobleza será la q[u]e lo sufrirá todo. Las preguntas q[u]e se hacen en el dia á los Pueblos, pueden tener muchas consecuencias, y quasi todas respiran nuevas contribuciones á los Hazendados, q[u]e si empiezan á descargar revajarán mucho á los Proprietarios sus rentas; se ha empezado p[o]r las de los Diezmos, de los quales en general se llevan la tercera parte, y si al tenor de esto es lo demas se aniquilarán los patrimonios.

Al marge de defensar el privilegi nobiliari, el text també ens dona la clau que existia una comunitat d'interessos, entorn de la defensa de les seves rendes i patrimonis, entre els grans propietaris ennoblits i els hisendats sense grau de noblesa contra les pretensions dels veïns dels pobles on tenien propietats. Si l'argument del privilegi era cada vegada més obertament qüestionat, el prestigi del títol de noblesa també devia anar de baixa. Traspassats Martí de Carles el desembre d'aquell mateix any 1804, i Marianna de Puig i M. del Pilar O'Doyle el 1809, no hem d'esperar a l'abolició dels privilegis nobiliaris durant la revolució liberal per veure com els Carles s'autoqualifiquen d'hisendats o parlen en nom d'hisendats en alguns dels documents que signen. Ja l'any 1819 trobem una escriptura de debitori que porta el següent encapçalament:

*Sepase: Como yo Dn Narciso de Carles O-doyle Capitan retirado de los Rs. Extos. dueño util y Propietario de los Patrimonios de Carles y de Puig en la ciudad de Gerona domiciliado: Por motivo y con el fin de reparar los gravisimos daños que sufrieron dichos mis patrimonios en la ultima ruinosa Guerra por el sitio memorable de Gerona y otras muchas gravosas circunstancias, las cuales fueron maiores que las que sufrieron los demas hacendados [...]*²⁶¹.

Observem com en aquesta escriptura Narcís de Carles no apareix com a *noble* i en canvi sí s'autoqualifica implícitament com a hisendat en parlar de *los demas hacendados*. Això hauria estat inaudit en un escrit signat pel seu pare tan sols quinze anys abans! Però és que pocs anys més tard, el 1830, abans també que els privilegis nobiliaris fossin abolits, Narcís de Carles juntament amb Miquel de Quintana i l'apoderat de la baronessa de Foixà van

adreçar un escrit al governador en el qual argumentaven quins eren els interessos legítims dels hisendats i on mostraven, tots tres, una clara consciència de pertànyer a aquesta categoria social. No deu ser cap casualitat que aquest èmfasi l'expressessin en un document en defensa dels seus drets de propietat i en contra dels costums populars sobre pasturatge de la comarca. Aquests costums eren defensats en aquells moments per un altre hisendat, Joaquim Pou i Planas, cosà que degué desconcertar els altres tres hisendats, els quals asseguraven al governador que la conducta "irracional" de Pou contra els seus propis interessos com a hisendat només podia explicar-se pels fins amagats que l'animaven:

¿Cabe, Sr. Exmo., en el natural modo de pensar de un Hacendado de vastos Bienes [com els tres signants del document] el querer autorizar una practica que es contraria â sus Propiedades sin que en ello tenga un fin segundo y un interes disimulado? ¿Quien será el Propietario que consentirá ajados los derechos de su propiedad dando margen â que la muchedumbre descamisada del populacho puedan libremente y sin freno entrometerse â apacentâr sus ganados en la tierra de su propiedad? Es preciso confesar que â no tenér en ello un fin secundario mereceria ser cualificado de loco el tal Hacendado ô a lo menos deberia presumirse que le anima un espíritu de contradiccion acompañado de grande falta de conocimiento de sus propios intereses.

Segons els tres hisendats, els motius inconfesats de Pou quan defensava *lo que le debiese reportar perjuicio* eren poder fer pasturar el seu bestiar en les terres dels altres mentre ell feia negoci amb la venda de les seves pròpies pastures²⁶². El fill de Narcís de Carles, per la seva banda, ja tindrà per costum aparèixer com a *noble-hacendado* en les escriptures que signi, tal com feien altres nobles de la regió de Girona a la mateixa època.

De fet, doncs, quan l'any 1841 els llibres del cadastre passin a definir com a *hacendados* als antics classificats com a *caballeros*, la consciència de pertànyer a la classe dels hisendats ja havia estat assumida feia temps per molts dels fills o nets d'aquells nobles que durant la guerra Gran repudiaren aquell grup social. Fills i nets que a mitjan segle XIX alternaran també, al teatre o al *Casino Gerundense*, i com si fos la cosa més natural del món, amb els altres hisendats i amb notaris, advocats, metges, comerciants i industrials, cosa que els seus pares o avis s'haurien negat a fer mig segle abans²⁶³. S'havia imposat

---

²⁶¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819.

²⁶² ADG.FCC. Lligall foli 3.

²⁶³ En un cas semblant al de Girona, la vida associativa de la ciutat italiana de Volterra mostra com a la primera meitat del segle XIX es produeix una obertura de l'elit nobiliària cap als sectors burgesos més benestants, formant una nova elit, també tancada a la resta, que incrementa les aliances familiars recíproques. El *Circolo delle Stanze* de Volterra, una societat recreativa fundada en el segon decenni del segle XIX, íntimament vinculada amb el Teatre i propietat d'una associació privada (l'*Accademia dei Riuniti*), representa l'obertura de la sociabilitat d'elit, abans limitada a la noblesa, que ara s'obre als sectors burgesos més benestants, mantenint, però, un caràcter igualment elitista per diferenciar-se de la

una nova concepció de la societat en la qual els propietaris es reconeixien, abans que res, com a això, com a propietaris. La transició havia estat lenta, però els canvis generacionals hi havien ajudat i potser, encara més que aquests, l'experiència històrica d'un mig segle ple de convulsions polítiques i socials durant el qual els propietaris havien après que els calia unir les seves forces per tal de defensar els seus drets de propietat enfront dels *altres* i per fer que el nou Estat liberal s'imposés de la forma més convenient per als seus interessos.

---

resta de la societat. De manera anàloga, al Teatre de Volterra nobles i burgesos també cohabitaren en llotges adjacents. (Carlo Pazzagli, *Nobiltà civile e sangue blu. Il patriziato volterrano alla fine dell'età moderna*, Florència, Leo S. Olschki Editore, 1996, p. 174-190).

3. ESTRATÈGIES D'AMPLIACIÓ I CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI

Al capítol primer hem vist com a la segona meitat del segle XIX els Carles havien ja acumulat un considerable nombre de béns que els permetien figurar els anys 1872 i 1875 en la segona posició en les llistes dels majors contribuents per territorial de la província de Girona. Anem ara a analitzar les principals fórmules de què es serviren per ampliar i/o mantenir la integritat del seu patrimoni, base de la seva renda, les quals fan referència a dos àmbits diferents: per una banda, les estratègies que es desenvolupen en el si del nucli familiar en relació amb la conservació i l'ampliació del patrimoni (estratègies matrimonials, d'herència, de col·locació dels membres de la família i d'estalvi de dots o part dels dots), i, per l'altra, els mecanismes d'ampliació patrimonial per la via de les compres i dels establiments emfitèutics. .

3.1. ESTRATÈGIES FAMILIARS D'AMPLIACIÓ I CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI

Com comenta Llorenç Ferrer, la petita noblesa fou el grup social que als segles XVIII i XIX utilitzà més amplament les estratègies familiars d'ampliació i conservació de la seva base patrimonial per tal de trencar així el *cercle viciós de l'estabilitat de la renda* i poder mantenir el cost del seu elevat estatus social²⁶⁴.

Abans d'entrar en l'anàlisi d'aquestes fórmules, volem advertir que no pretenem establir una tipologia exhaustiva de les estratègies familiars d'herència i reproducció social desenvolupades pels grups socials rendistes dels segles XVIII i XIX, que altres historiadors ja s'han encarregat de definir²⁶⁵, sinó analitzar aquelles que foren practicades pels Carles i les famílies properes a ells des de mitjan segle XVIII a mitjan segle XIX.

---

²⁶⁴ Llorenç Ferrer i Alòs, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 674-678.

²⁶⁵ Especialment Llorenç Ferrer i Alòs a "Casament i reproducció social al Bages en el segle XVIII i XIX", *Dovella*, núm. 6 (1982), p. 4-40; "Genealogia de la família Soler i March. Aspectes socio-econòmics", *Miscel·lània d'Estudis Bagençs*, núm. 2 (1982), p. 33-52; "Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII", *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, I, Barcelona, 1984, p. 361-369; "Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle XVIII", *III Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1985, p. 63-71; "La diferenciació social pagesa", dins AA.VV., *Orígens del món català contemporani*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1986, p. 81-100; *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, cap. 6 "Família, heretament i reproducció social", p. 567-646; "Família, iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (siglos XVIII-XIX)", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* IX-1 (1991), p. 27-67; "Família i ciutadans honrats. Les estratègies d'adaptació de la petita noblesa catalana (segles XVIII-XIX)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 16 (2003), p. 169-215; i, juntament amb Santi Ponce (coord.), *Família i canvi social a la*

3.1.1. LA VIA MATRIMONIAL I L'ESTALVI DE DOTS I LLEGÍTIMES

Als segles XVIII i XIX la major part del gran increment de propietats experimentat pel patrimoni Carles va produir-se per via familiar i només de forma molt secundària a través del mercat de terres (compres o establiments emfitèutics). En un cas això va estar previst de bell antuvi (el casament de l'hereu amb la pubilla Ferrer a mitjan segle XIX), però en un altre no (el fet que Marianna de Puig, casada a mitjan segle XVIII amb Martí de Carles, acabés heretant el patrimoni del seu germà hereu, mort solter i sense descendència). Gràcies al casament hereu-pubilla, i al sistema de transmissió de béns practicat per l'elit propietària de nomenar hereu universal el fill primogènit, a la generació següent al matrimoni hereu-pubilla es produeix la unificació d'ambdós patrimonis familiars en un de sol amb la conseqüent desaparició del llinatge matern. Malgrat que és cert que la lògica de mantenir la independència i el nom de la Casa condicionà el fet que històricament hi hagué més pubilles que preferiren casar-se amb cabalers que no pas amb hereus²⁶⁶, i que fins i tot quan es produïa un casament hereu-pubilla sovint s'acordava, en els capítols matrimonials, que a la generació següent els dos fills grans heretarien cadascun un dels dos patrimonis, no podem menystenir que de vegades també aquests hereus, fent cas omís de la voluntat de llurs progenitors, buscaren un subterfugi per tornar a unir els dos patrimonis²⁶⁷ i que, en els rengles de l'elit social, als segles XVIII i XIX els casaments hereu-pubilla també foren freqüents i buscats. Així, en les 122 genealogies de famílies d'hisendats gironins que contenen informació del segle XVIII, o d'aquest segle i el següent, elaborades per Fernando Viader hem localitzat un total de 50 casaments diferents hereu-pubilla que implicaren unificació patrimonial²⁶⁸, això és en 37 genealogies (que de fet serien algunes més ja que hi ha matrimonis que apareixen en més d'una i només els hem comptat una sola vegada). Aquesta estratègia d'ampliació patrimonial, que podríem qualificar com de *via pel matrimoni al patrimoni*, destaca especialment en les famílies Puigsech i Gustà (les quals, després de tres casaments successius amb incorporació de

---

Catalunya Contemporània, Vic, Eumo, 1994.

²⁶⁶ Llorenç Ferrer, "Capítols matrimonials i història de la família", dins R. Ros (ed.), *Els capítols matrimonials...*, op. cit., p. 144-145.

²⁶⁷ Vegeu-ne dos exemples en el cas del patrimoni osonenc Serrabou estudiat per Santi Ponce a "La família Serrabou, un exemple de reproducció social a Osona", dins S. Ponce i Ll. Ferrer, *Família i canvi social*, op. cit., p. 128-129.

²⁶⁸ Només hem comptat una vegada cada matrimoni encara que aparegués en més d'una genealogia, hem descomptat els casos en què a la generació següent els patrimonis es tornaren a separar i també aquells en què el nuvi o la núvia tenien un/a germà/na més gran, casat o en edat de fer-ho, per la qual cosa probablement no estava previst inicialment que ells acabessin essent hereu o pubilla (R. Garcia i P. Gifre (ed.), *127 genealogies de Fernando Viader...*, op. cit.).

béns al segle XIX, la primera, i quatre des de finals del segle XVIII, la segona, acaben unificant-se a la segona meitat del XIX); Ros de les Olives i Llavanera de Lladó (amb tres matrimonis successius hereu-pubilla, respectivament, al segle XVIII, la primera, i entre mitjan segle XVIII i principis del segle XIX, la segona); i Metge i Puig de Vilaür (després de dos successius enllaços hereu-pubilla acaben sumant els seus patrimonis)²⁶⁹. De vegades, però, voler no era poder, i així l'atzar biològic jugava males passades, fins i tot reiteradament, malgrat la insistència de les famílies, com als passà als Heras d'Adri que intentaren per aquest camí diverses unificacions patrimonials, sense èxit, al segle XIX²⁷⁰.

Més sovint, en canvi, passava tot el contrari. L'atzar feia que alguns patrimonis que no havien volgut o pensat unir-se acabessin fent-ho perquè un cabaler o una cabalera, ja casats amb un hereu o una pubilla, acabaven heretant, contra pronòstic, el patrimoni del germà/na hereu o pubilla que havia mort sense fills en edat de poder fer testament. Un cas d'aquests, com ja hem vist, fou el que provocà la unió dels patrimonis Puig i Carles o el que, a mitjan segle XIX, feu hereu el fill segon de can Noguera de Santa Seclina, que s'havia maridat amb una pubilla de Vidreres, quan morí el seu germà gran, que s'havia casat amb una cabalera amb la qual no van tenir fills²⁷¹. És evident que, en aquests casos, el que jugà a favor de les unions de patrimonis familiars fou l'*endogàmia de classe dominant rural* practicada per l'elit propietària, de què ja hem parlat al primer capítol, juntament amb la pràctica de nomenar un hereu únic universal. L'habitud dels pagesos de mas, més tard esdevinguts, alguns, rendistes agraris, de casar-se entre ells i el costum de mantenir unit el patrimoni a través de l'herència universal indivisible, aquests sí comportaments plenaments conscients, i voluntaris, de tipus oligàrquic provocaren la reunió, volguda o no, de molts patrimonis familiars amb el pas del temps.

---

²⁶⁹ R. Garcia i P. Gifre (ed.), *127 genealogies de Fernando Viader...*, op. cit., arbres núm. 28, 63, 68, 72, 97 i 107. Sobre la família Ros de les Olives, vegeu també M. Bosch i P. Gifre, "Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 12 (1998), p. 165-182.

²⁷⁰ El casament, a mitjan segle XIX, de la pubilla de can Heras, i després de la seva única germana, amb l'hereu Narcís Noguera Garrofa no va acabar produint la desitjada unió patrimonial perquè ambdues varen morir sense descendència i, en aquest cas, segons l'estipulat als capítols matrimonials, els patrimonis havien de retornar als seus respectius pares. En morir les noies sense fills tampoc no prosperà, pels mateixos motius, la unió patrimonial prevista en el casament de llur pare Miquel Heras amb la pubilla Viladevall. Degut a tot plegat, i fora de tota previsió inicial, el patrimoni Heras acabà essent heretat, a la segona meitat del segle XIX, pel germà de Miquel, Narcís Heras de Puig, que havia estudiat la carrera d'advocat (M. Bosch i Ll. Ferrer, "Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri", dins M. Heras de Puig, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològic...*, p. 28-29).

Pel que fa a les unificacions que sí foren buscades, és a dir, als casaments hereu-pubilla en els quals no es pactà la divisió a la generació següent, hem observat una certa concentració d'aquesta estratègia d'ampliació patrimonial al XIX (els Carles també en serien un exemple amb l'enllaç de l'hereu amb la pubilla Ferrer), però desconeixem la seva representativitat. Caldrien més estudis per esbrinar si, tal vegada, l'elit propietària –que va accentuar el seu comportament oligàrquic al XIX, tal com anem veient al llarg d'aquest estudi–, va fer un major ús en aquest segle, respecte d'èpoques anteriors, d'aquesta estratègia matrimonial com una forma més de reforçar el seu poder. Perquè el matrimoni hereu-pubilla (igual com les unificacions que propicia casualment l'*endogàmia de classe*) no té només incidència en la família que se'n beneficia, sinó que té també importants conseqüències socials: com apunta Llorenç Ferrer, les grans unificacions patrimonials que es produeixen en el si de l'elit propietària a través d'aquest mecanisme, sota l'aparença d'un paisatge agrari inalterat, representen un salt endavant en el procés de concentració de les terres en poques mans i, doncs, un increment, un agreujament, de la diferenciació social pagesa que allunya cada vegada més els grups rendistes dels estrats pagesos inferiors.

En qualsevol cas, la conseqüència més visible de la importància de l'agregació secular de patrimonis familiars –tant per via conscient estratègica com producte de l'atzar– en la formació dels grans patrimonis gironins és una de les característiques pròpies de la gran propietat agrària de la regió de Girona: el fet d'estar composta, com hem vist, per diverses agrupacions d'unitats d'explotació disperses per diversos termes municipals i comarcals.

No cal, però, que es produeixi un casament hereu-pubilla per a què l'estratègia matrimonial sigui un factor positiu per a l'ampliació o la conservació d'un patrimoni agrari. Donat que en el si de la classe rendista els dots que les núvies aporten al matrimoni són majoritàriament en diners per a no desmembrar el patrimoni immoble familiar –base de la renda–, el dot monetari aportat a la branca troncal familiar per una muller que la família ja s'ha encarregat d'assegurar-se que sigui un “bon partit”, representarà una valuosa injecció de liquiditat per als sectors rendistes, que posseeixen moltes propietats però sovint poca disponibilitat de diners per afrontar les grans despeses que el prestigi de classe i els

---

²⁷¹ R. Garcia i P. Gifre (ed.), *127 genealogies de Fernando Viader...*, op. cit., arbre núm. 80.

pagaments de dots i llegendes els imposen. Els elevats dots rebuts pels hereus de les famílies benestants –ja hem parlat de les altes sumes ingressades per aquest concepte pels hereus Carles i Ferrer–, els permeten afrontar millor aquells pagaments i mantenir o millorar el seu estatus social. Així, conscient d'aquesta funció econòmica dels dots, el notari Josep Faus i Condomines assenyalava que entre les *raons de família* que condicionaven els casaments dels hereus *una de les més freqüents es la necessitat d'obtenir pèl casament del hereu una aportació metàlica á la casa, que durá la jove y servirá per estingir deutes que devoren el patrimoni ó satisfer dots dels cavallers, facilitantselshi aixis la colocació en matrimoni, sense que la casa 'n valgui de menos*²⁷². El dot esdevé, per tant, un factor de conservació del patrimoni i de l'estatus social, cosa que explica sobradament que, com ja hem parlat en el primer capítol, la concertació de bons matrimonis esdevingués, en els rengles de l'elit propietària, un autèntic afer de política econòmica de tota la família en el qual els desitjos personals dels contraents quedaven en un segon terme.

Relacionades també amb el matrimoni estan les estratègies d'estalvi d'una part del dot atorgat a les filles per la via de les aportacions dotals suplementàries fetes per parents propers de les noies i que suposen un clar traspàs de recursos econòmics, a l'interior de la pròpia família, de les branques que quedaran estroncades cap a les branques més properes que continuaran la nissaga familiar. D'aquestes aportacions dotals en tenim diversos exemples en la família Carles: així, els segons capítols matrimonials signats entre Martí de Carles i Marianna de Puig el 21 de gener de 1766, tractaren de l'augment de dot de 42.640 rals (4.000 lliures) assignat a Marianna pel seu oncle matern, Ferran Diern, degà de la Seu de Girona; igualment, dels 106.600 rals (10.000 lliures) de dot que foren assignades els anys 1784 i 1785 a cadascuna de les dues filles d'aquell matrimoni, 170.560 rals eren aportats pels seus pares i els 42.640 restants per Salvador de Puig, oncle de les noies i hereu del patrimoni Puig, però solter i sense descendència directa a qui deixar els seus béns²⁷³. Mitjançant aquestes aportacions, doncs, les branques que quedaran estroncades de la família per manca de descendència ajuden a incrementar el valor de les noies en el mercat matrimonial alliberant la branca principal d'una part de la despesa dotal, que podria ser causa de desequilibris financers per al patrimoni. És, per tant, una estratègia de

---

²⁷² Josep Faus i Condomines “Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona (Catalunya segriana)” (1907), citat per Rosa Congost a *Notes de societat (La Selva, 1768-1862)*, op. cit, p. 19.

²⁷³ ADG.FCC. Lligall foli 4.

conservació del patrimoni.

També hem localitzat en el cas de la família Marcillo d'Olot, que entroncarà amb els Ferrer, la pràctica d'una altra estratègia habitual entre els grups rendistes d'estalvi d'una part del dot: l'ús de les rendes procedents de causes pies fundades per familiars eclesiàstics amb la finalitat de col·locar les filles de la família en matrimoni (*causes pies per donzelles maridar*)²⁷⁴. Així, als capítols matrimonials signats entre Josep Antoni de Ferrer i Singla i M. Lluïsa de Marcillo i Martorell el 23 de febrer de 1794²⁷⁵, Antoni de Marcillo assignà 63.960 rals (6.000 lliures) en concepte de dot a la seva filla, dels quals 21.320, *per quant se troba ell y sos hereus y successors perpetuos Administradors de certes causes pías, una fundada dels Bens del Rnt. Dor. Francisco Marcillo y Alsina Prebere de dita Vila de Olot son Oncle Major, y altre fundada per lo Rnt. Ignasi Marcillo y Ferrer Prebere de la referida Vila son oncle, y ab llibertat de distribuhir part dels reddits de la primera y los de la segona, â favor de sos fills y fillas com be li apareixerá per a (entre altres píos destinos) collocar las fillas en Matrimoni Carnal*, havien de ser pagats amb les rendes procedents de les esmentades causes pies. Per la via de les causes pies, doncs, els familiars eclesiàstics que les havien fundades ajudaven a la reproducció social de la família d'origen. Com comenta Llorenç Ferrer, en tant que les rendes de les causes pies procedien de capitals invertits a censal, aquestes rendes eren una forma més d'extracció d'excedent dels sectors pagesos i urbans més humils –que eren els que acudien amb més freqüència al crèdit– per part dels grups socials dominants, beneficiaris de les causes pies. Drenant part de la renda dels sectors socials amb una economia més precària, i ajudant alhora a la reproducció familiar i patrimonial de les famílies benestants, les causes pies eren, doncs, una causa més d'intensificació de la diferenciació social pagesa.

Finalment, com pot veure's a la genealogia de la família O'Doyle, hem documentat entre les famílies Oms i Ruyra de Blanes, emparentades indirectament amb els Carles, una altra estratègia relacionada també amb el matrimoni i l'estalvi de dots: la concertació d'un casament doble. L'any 1858 es concertaren simultàniament els capítols matrimonials²⁷⁶ entre Jaume M. Oms (hereu) i Dolors Ruyra (cabalera), i entre Francesc Ruyra (hereu) i

---

²⁷⁴ Sobre les causes pies per donzelles maridar i estudiants estudiar, vegeu Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 598 i 620-623, i Josep M. Marquès i Planagumà "Fundacions de causes pies al Bisbat de Girona (S.XVI-XIX)", *Pedralbes*, núm. 8-II (1988), p. 513-523.

²⁷⁵ ADG.FCC. Lligall foli 4.

Maria Oms (cabalera). L'adjudicació de 53.300 rals (5.000 lliures) de dot a cadascuna de les noies no implicà, per tant, que cap de les dues famílies s'hagués de desprendre d'aquella quantitat, que quedava compensada per l'aportació dotal de l'altre patrimoni.

Com hem vist fins aquí, les famílies benestants busquen la forma de concertar bons casaments per a l'hereu i part dels cabalers i cabaleres, i se serveixen de diverses fórmules per ajudar a finançar, a través de la pròpia família, aquestes despeses dotals. A la vegada, però, també desenvolupen estratègies de cara a estalviar-se els dots i llegítimes d'altres fills tot potenciant la seva solteria. En el terreny de les estratègies relacionades amb el no-matrimoni tenim, per una banda, la figura dels *concos* i *tietes* i, per l'altra, les “vocacions” religioses.

Els *concos* resultaran doblement útils per a la família. Per una banda seran mà d'obra per a la unitat familiar o ajudaran l'hereu a portar l'administració del patrimoni, i per l'altra, no només sovint no reclamaran la llegítima que els pertoca, sinó que testaran normalment a favor de l'hereu de la casa. Aquest és el cas de l'oncle *Climentet*, de qui Carles Fages de Climent, en la biografia novel·lada dels seus avantpassats, ens explica que *no havia demanat l'efectivitat dels seus drets legitímars, acontentant-se amb un rèdit mesquí, subjecte de revisió, que de molts anys ençà li era quedat a deure*, i que, en morir, feu hereu de les poques terres que posseïa i de la seva llegítima, que mai no cobrà, el seu nebot Enric de Climent i Vidal²⁷⁷. També és el cas, en la família que analitzem, de Josep Ramon de Carles i de Puig, el qual, després de retirar-se del servei militar actiu, ajudà amb més o menys fortuna el seu nebot Narcís de Carles i O'Doyle a portar l'administració de Casa Carles i testà després a favor del nou hereu, Joaquim de Carles i de Mendoza²⁷⁸.

Pel què fa a les “vocacions” religioses, moltes famílies de la pagesia benestant crearen beneficis eclesiàstics per tal de col·locar part dels seus cabalers a l'església²⁷⁹. La creació es feia mitjançant l'aportació d'un capital que era invertit en censals per tal que la renda

---

²⁷⁶ A.H.G. Secció Hipoteques, Girona, t. 287 f. 105.

²⁷⁷ Carles Fages de Climent, *Climent*, Olot, Aubert Impressor, 1969.

²⁷⁸ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1220, 2-5-1842, testament de Josep Ramon de Carles i de Puig.

²⁷⁹ Sobre els beneficis eclesiàstics, vegeu: Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 606 i 625-643, i “L'església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa en els segles XVIII i XIX”, *Recerques*, núm. 18 (1986), p. 7-46.; Josep M. Marquès, “Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, s. XII-XVIII”, *Anthologica Annua*, núm. 36 (1989), p. 493-507; Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 101-103 i Santiago de Llobet, “La casa de pagès i la col·locació dels

resultant servís per mantenir el beneficiat. Sovint l'hereu tenia el patronat del benefici o dret a presentar l'individu, de manera que a cada generació la família podia tornar a col·locar un cabaler que vivia d'aquelles rendes, amb el conseqüent estalvi de dot que això comportava. Pel que fa a la família Carles, al segle XVIII l'hereu Martí de Carles de Quintana tingué dos germans monjos benedictins del monestir de Sant Pere de Galligans de Girona, Antoni i Salvador, i una germana, M. Antònia, monja agustina del convent de Santa Magdalena de Barcelona. L'any 1761 Ferran Diern, degà de la seu de Girona, com a obtentor del benefici de Sant Tomàs fundat pel clergue Tomàs Casamor l'any 1728 en l'altar de Sant Domènec de la Seu de Girona, podent com a tal extingir-lo i aplicar la seva dotació (de 53.726,4 rals) i rèdits (1.612 rals, tots procedents de censals) a *una de las cosas pias a mi ben vistas*, estipulà que, després de la seva mort, aquell benefici fos extingit per a crear-ne un de nou sota l'advocació de Sant Ferran a l'altar del Roser de l'església parroquial de Fornells, atribuint el dret de patronat al seu nebot Salvador de Puig i Diern i després, si aquest moria sense descendència, a la seva neboda Marianna de Puig i Diern (muller de Martí de Carles), *de manera que lo Patró de dit Benefici sia sempre secular* i sempre que quedés vacant *puga presentar per obtenir aquell la Persona â ell ben vista, encara que sols tinga la edat de set anys, com sie Habil ê Idoneo per obtenir la primera tonsura*. Així establert, amb la mort de Ferran Diern, l'any 1771, aquesta institució de benefici tingué el seu degut efecte –fou dotat amb 52.767 rals– essent-ne el primer obtentor Salvi Pla, sacristà curat de l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí, que fou presentat, tal com estava previst, per Salvador de Puig. De llavors endavant aquest benefici serví per col·locar diversos parents i coneguts de les famílies Puig i Carles, ja que a la mort de Salvador el dret de patronat fou heretat pels hereus d'aquesta darrera nissaga²⁸⁰. Marianna de Puig i la família Carles heretaren com a mínim el patronat d'altres quatre beneficis, de fundació molt més antiga: el de Sant Quirze i Santa Julita i el de Sant Jaume, fundats tots dos a l'església parroquial de Verges pel reverend Pere Bordila, el 10-9-1390 i el 24-7-1381 respectivament; el de la Santíssima Trinitat de l'església parroquial de Castelló d'Empúries, fundat no sabem per qui ni quan; i el de

---

fills segons dins l'Església”, *Quaderns de La Selva*, núm. 6 (1993), p. 79-106.

²⁸⁰ Pel que fa a les persones que obtingueren l'esmentat benefici, sabem que després de Salvi Pla (que l'obtingué el 19-10-1771), el 1788 fou adjudicat a Josep Ramon de Carles que hi renuncià el 14-4-1789; el 17-4-1789 fou presentat el prevere Ignasi Ferrer; el 20-5-1789 en prengué possessió el reverend Dr Ignasi Ferrer i Singla (que morí el 25-1-1794); el 16-2-1794 Salvador de Puig presentà a Mariano O'Doyle de Carles (natural de Palma de Mallorca i domiciliat a Cervera, de 8 anys d'edat, parent del seu cunyat) del qual aquest prengué possessió el 17-9-1794; i el 30-6-1824 Narcís de Carles l'adjudicà al prevere secularitzat de Figueres Josep Jordi (qui morí el 17-12-1846), per defunció de l'anterior obtentor,

les Onze Mil Verges, fundat en l'església de Sant Feliu de Boada per Guillem de Pals el febrer de 1343. Igualment, Martí de Carles de Teixidor sabem que, com a hereu de la Casa de Teixidor de Crespià, era patró de dos *puestos ó lugares Colegiales del Colegio Seminario* de Girona, fundats pel reverend Francisco Teixidor, rector de l'església de Sant Feliu de Buixalleu, per ocupar un dels quals, *afin de aplicarse al estudio y letras que lohable y decenmente en d[ic]ho Colegio se enseñan y durante el tiempo de siete años*, el 20 d'abril de 1756 presentà a Francisco Ruhira Miralbell, estudiant i fill de Francisco Ruyra Roig d'Hostalric²⁸¹, amb la qual cosa veiem que la relació entre els Carles i els Ruyra ja venia de lluny. Santiago de Llobet no identifica fills barons de la seva família seguint el camí de l'església fins a principis del segle XVIII, però a partir de llavors, durant quatre generacions, quasi tots els fadristerns entraren en religió, la majoria gràcies a l'obtenció d'algun benefici eclesiàstic; a la família Serrabou, estudiada per Santi Ponce, als segles XVIII i XIX hi ha més fadristerns eclesiàstics que no pas casats en totes les generacions menys en una que n'hi ha un de prevere i un de casat; a la família Sanmartí, hi ha un prevere a cada generació, menys en una, a partir de mitjan segle XVIII i durant el segle XIX²⁸². I així podríem seguir amb moltes famílies de pagesos benestants o hisendats, perquè, com molt gràficament ha demostrat Llorenç Ferrer a partir de l'acumulació de dades de diverses genealogies de pagesos de mas, és en les capes més altes dels propietaris agraris on al segle XVIII es concentren les "vocacions" religioses masculines i els concos com una estratègia per estalviar diners a la casa i evitar el descens social dels cabalers.²⁸³

Pels estudis realitzats, però, sembla que la creació de beneficis tingué el seu punt àlgid al

---

Ramon Comas. (ADG.FCC. Lligall foli 59).

²⁸¹ L'octubre de 1764 Teresa Quintana, vídua de Martí de Carles de Teixidor, presentà també per a un dels dos llocs a Pere Grau Porciolas, estudiant, fill de Francisco Grau Porciolas, pagès de Crespià, i Maria Grau Garriga, *como a uno de los descendientes de aquellas quatro casas que son nombradas por el d[ic]ho fundador para usar o ocupar los d[ic]hos puestos o Lugares de d[ic]ho Collegio* (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 390, 20-4-1756 i t. 396, 1-10-1764).

²⁸² Santiago de Llobet, "La casa de pagès...", *op. cit.*, p. 95-106, S. Ponce a "La família Serrabou...", *op. cit.*, p. 129 i 134 i Carme Sanmartí "Canvis en les relacions familiars del mas Sanmartí al Bages", dins S. Ponce i Ll. Ferrer (coord.), *Família i canvi social...*, *op. cit.*, p. 152-154.

²⁸³ Les dades aportades per Llorenç Ferrer mostren com en les famílies en què l'hereu rep 1.000 lliures de dot a mitjan segle XVIII, la major part de cabalers entren a l'església o romanen solters, mentre que la major part de les noies es casen. *Quan el dot ronda les 750 lliures l'estratègia canvia i els cabalers han d'optar pel casament i marxar de casa, ja que la família no té recursos per col·locar-los a l'església*. Vegeu l'interessant quadre 3 de la p. 144 (Llorenç Ferrer, "Capítols matrimonials i història de la família", *op. cit.*, p. 143-144).

segle XVIII entrant en decadència des de principis del segle XIX²⁸⁴. La pèrdua de bona part del poder temporal de l'Església a causa de les desamortitzacions i la supressió del delme (definitiva el 1841) potser explicarien que la col·locació en religió dels cabalers i cabaleres comencés a anar de baixa en algunes famílies benestants ja a partir del segle XIX. Així semblen indicar-ho algunes genealogies. En el cas dels Carles, per exemple, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX s'intentà encara fer seguir la carrera religiosa als únics germans mascles dels successius hereus (Josep Ramon de Carles de Puig i Josep M. de Carles O'Doyle). Aquests intents, però, no reeixiren, probablement per decisió dels mateixos interessats, de manera que tots dos acabaren orientant-se cap a la carrera militar; un d'ells, com ja sabem, es mantingué sempre solter ajudant en l'administració del patrimoni, però l'altre sí es casà²⁸⁵. De la mateixa generació que Josep Ramon de Carles, coneixem igualment el cas de l'oncle *Climentet* –germà de l'hereu Climent de Castelló d'Empúries i que devia néixer cap a finals de la dècada dels anys setanta del segle XVIII–, el qual havia iniciat el camí sacerdotal però també l'abandonà²⁸⁶. Que la sortida religiosa obeïa sovint a interessos purament materials ens ho demostra el cas de Josep M. de Carles O'Doyle qui, tot i haver renunciat ell mateix a seguir la carrera eclesiàstica, el desembre de 1828, davant les serioses dificultats econòmiques que patia, en bona part degut al retard amb què se li abonava la seva pensió, li recordava al seu germà hereu que l'ordre de primogenitura no era sinó producte de l'atzar i li demanava d'alleujar la situació del seu únic fill mitjançant la seva presentació en un benefici si mai se n'hi oferia l'oportunitat: *Ya q[u]e el destino te ha puesto a la Caveza de mi casa y á mi a la cola, procura si puedes aliviar mi suerte acordandote de mi hijo si algun beneficio bacase y debieses presentar, en este caso ten la bondad de mirar los cortos medios que tengo p[ar]a su educacion y los infinitos q[u]e*

---

²⁸⁴ Segons Llorenç Ferrer i Josep M. Marquès sembla que una de les causes fou la reducció, l'any 1750, de l'interès dels censals del 5% al 3% (Llorenç Ferrer, “L'Església com a institució de crèdit...”, *op. cit.*, i Josep M. Marquès, “Fundaciones de beneficios en el Obispado de Gerona...”, *op. cit.*).

²⁸⁵ L'any 1783, als 12 anys, Josep Ramon (germà de l'hereu Antoni de Carles de Puig) instà l'obtenció del benefici dels Sants Quirze i Julita de Verges, essent presentat a tal fi pel seu oncle Salvador de Puig i Diern i els protectors dels aniversaris de Sant Feliu de Girona com a administradors dels béns de Francesc Roca i Sitjar. Pocs anys després, el 1788, fou presentat, igualment pel seu oncle, per a ocupar el benefici de Sant Ferran de l'església de Fornells. Josep Ramon, però, renuncià l'any següent a aquest benefici i acabà seguint la carrera militar, en la qual, com hem vist, arribà fins al grau de brigadier. A la generació següent, Josep M. De Carles O'Doyle (únic germà de l'hereu Narcís de Carles), fou presentat, als 14 anys, el 8 de gener de 1808, per la seva àvia Marianna de Puig, mentre encara estava estudiant al *Real Seminario de Nobles de Madrid*, per ocupar el benefici dels Sants Quirze i Julita de Verges. Acabà, però, seguint també la via militar i no la religiosa, tot i que, a diferència del seu oncle, ell sí que es casà (A.H.G. Notaria Girona 11, t. 621, 8-1-1808, presentació de benefici).

²⁸⁶ Carles Fages de Climent, *Climent*, *op. cit.*, p. 39.

*tu tienes p[ar]a tus hijos*²⁸⁷. Com veiem, el que prima en aquest demanda és clarament l'objectiu de proveir una manutenció i una bona –i barata– educació al noi i no pas la seva suposada vocació religiosa, que no és ni tan sols esmentada pel seu pare. Es tractava d'evitar, en definitiva, el descens social d'aquell fill d'una branca secundària de la família. No fou fins l'any 1836 que Narcís de Carles pogué donar satisfacció al seu germà (que es trobava llavors combatent en les files carlines), quan quedaren vacants, per defunció del seu anterior obtentor, dos beneficis dels quals ell era presentador. La carta que Narcís va escriure a Josep M. avisant-lo d'aquella circumstància dona testimoni del molt disputades que anaven, encara en aquella època, aquestes prevendes eclesiàstiques:

*q[u]e como son de los llamados de genere y q[u]e la presentacion no es libre y sí forzosa al mas inmediato pariente del fundador, hay algunos q[u]e pretenden ser antes que los de mi familia. P[ar]a apear esta dificultad es preciso enterarse de la fundacion, linea del fundador y pleitos q[u]e sobre ello ha habido (p[ue]s cuando lo obtuvo el tio ya se lo disputaron) de consig[uien]te me alegraria en caso de que pudiesen convenir a Emilio, encargases quien ecsaminase todos los antecedentes, p[ue]s p[o]r mi salud no puedo pasar á la Curia á hacerlo. Lo de menos es la presentacion, pero si hay quien la contradiga entablarán pleito. Todo seria necesario lo determinases cuanto antes p[ar]a que no prescribiese el tiempo de presentacion y el ordinario tomase el derecho de hacerlo.*²⁸⁸

Narcís presentà finalment el seu nebot Emili de Carles i Pons per ocupar els beneficis de Sant Jaume i Sant Quirze de Verges. Aquest cas, però, tampoc no superà el període de la revolució liberal, ja que sabem que més tard el noi acabà casant-se²⁸⁹. Tots aquests casos d'abandonament del camí eclesiàstic constitueixen, sens dubte, un símptoma més de la progressiva manca d'interès per la sortida religiosa per part dels fills i cabalers de les famílies benestants. En el cas dels Ferrer, l'absència de “vocacions” religioses al segle XIX no pot ser significativa, atès que els successius hereus van tenir molt pocs fills; però en la família Torras de Bages-Argullol de Manresa s'observa com a partir del segle XIX ja no apareixen “vocacions” religioses²⁹⁰; igualment Llorenç Ferrer comenta com l'entrada al convent de les filles de les famílies Vilar, Noguera, Cavaller, Padró, Pallarès i Torras de Bages fou molt més freqüent al segle XVIII que no pas al XIX²⁹¹; a can Heras d'Adri, les

---

²⁸⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 26, 16-12-1828, carta de Josep M. a Narcís de Carles O'Doyle.

²⁸⁸ ADG.FCC. Lligall foli 19, llibreta *Notas sobre correspondencia* (1835-1837), 30-3-1836, Carta de Narcís a Josep M. de Carles.

²⁸⁹ ADG. Llibre D-490, f. 41 i 43).

²⁹⁰ La genealogia de la família Torras de Bages-Argullol de Manresa es troba reconstruïda a l'article de Llorenç Ferrer, “Família i ciutadans honrats...”, *op. cit.*, p. 210-211.

²⁹¹ Llorenç Ferrer, “Família i ciutadans honrats...”, *op. cit.*

“vocacions” religioses dels cabalers també van desaparèixer al segle XIX²⁹²; i Santiago de Llobet, en el seu estudi sobre 75 famílies de rendistes agraris del bisbat de Girona –entre elles els Carles–, detecta igualment una davallada important de les “vocacions” religioses masculines en el pas del segle XVIII al XIX, si bé no així en el cas de les monges –que augmenten lleugerament en nombre– tot i que l’entrada en religió de les cabaleres sempre fou un fenomen de molta menys rellevància numèrica comparat amb els cabalers²⁹³. Les professions liberals (sobretot metge, advocat i farmacèutic), els estudis literaris i la carrera dins el funcionariat substituïren les antigues “vocacions” religioses com a sortides dels cabalers de les famílies benestants²⁹⁴. Així passà, com hem vist, a Casa Carles, on els germans de l’hereu Joaquim de Carles de Ferrer, foren, a la segona meitat del segle XIX, els primers en cursar una carrera universitària, esdevenint l’un enginyer de monts i l’altre advocat.

Pel que fa als beneficis eclesiàstics, amb la revolució liberal els hereus dels seus antics fundadors, com hem vist, molt d’ells hisendats, pogueren recuperar els béns i rendes d’aquelles prevendes eclesiàstiques en virtut de la llei de 19 d’agost de 1841. Els Carles varen tramitar els corresponents expedients per a què els fossin adjudicats els dels beneficis de Sant Quirze-Santa Julita i Sant Jaume de l’església parroquial de Verges i el de Sant Ferran de l’església de Fornells, cosa que obtingueren l’any 1843 i el 1849, respectivament²⁹⁵. D’aquesta manera, aquests béns i rendes (procedents de diversos censos i censals) passaren a ser cobrats per seglars i a incrementar directament els ingressos del patrimoni, havent, però, de fer-se càrrec de les obligacions a què estaven subjectes aquelles prevendes eclesiàstiques: 72 misses anuals (que costaven en total 288 rals) el benefici de Sant Jaume; i pagar cada any 25 misses (100 rals), 3 aniversaris (32 rals) i 266,5 rals en augment del sou del mestre que el comú de Fornells tingués destinat en dit lloc, el de Sant Ferran.

Finalment, el conveni-llei de 24-6-1867 amb la Santa Seu permeté redimir les càrregues eclesiàstiques dels beneficis que ja s’havien adjudicat als seus patrons, en condicions

---

²⁹² M. Heras de Puig, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològich...*, *op. cit.*

²⁹³ Santiago de Llobet, “Les famílies pairals del bisbat de Girona. Un segle d’evolució (1830-1930)”, dins S. Ponce i Ll. Ferrer (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 50-51.

²⁹⁴ Vegeu algunes dades al respecte a Santiago de Llobet, “Les famílies pairals...”, *op. cit.*, p. 52-53.

²⁹⁵ ADG.FCC. Lligall fili 59.

avantatjoses, cosa que feu Joaquim de Carles el juny de 1868²⁹⁶. La llista publicada el 10 de juliol de 1868, al *Boletín Oficial Eclesiástico* del bisbat de Girona, de *los patronatos y capellanías declarados estinguidos [...] y cuyos bienes han sido declarados libres por haberse redimido las cargas eclesiásticas de que eran responsables con espresion de las personas que las han redimido*²⁹⁷, ens permet comprovar que, efectivament, molts dels que redimiren les càrregues afectes a beneficis eclesiàstics eren hisendats com els Carles: Josep Mundet de Vidreres, Felicià Tió de Franciac, Bonaventura de Viñals de Flaçà, Melcior de Ferrer de La Bisbal...

3.1.2. LES ESTRATÈGIES HEREDITÀRIES

La institució de l'hereu fou, sens dubte, la fórmula més generalment emprada per la classe propietària per tal d'evitar el desmembrament del patrimoni familiar. Instituit a través dels testaments, ja abans, quan se signaven els capítols matrimonials del futur hereu, més importants fins i tot que les clàusules que feien referència al matrimoni en si, eren aquelles que es referien a la futura successió dels béns de la casa.

El tipus majoritari d'heretament consignat als capítols matrimonials de la Catalunya Vella era l'heretament universal absolut i extens pel qual els pares de l'hereu li feien donació, per al moment en què se celebrés el matrimoni, de tots els seus béns presents i futurs. El caràcter absolut d'aquesta mena d'heretament podia quedar matisat per diverses clàusules (reserva de l'usdefruit per al donant, reserva de dotar convenientment els altres fills i filles, reserva de testar, pactes referents a la manutenció i la convivència familiar, etc.), però del que no hi ha dubte és que aquest tipus d'herència assegurava el manteniment de la integritat del patrimoni familiar, la qual, en els mateixos capítols matrimonials, es mirava també d'assegurar front a l'eventualitat que els atorgants morissin sense haver fet testament mitjançant la clàusula del *testament preventiu*²⁹⁸. No és estrany, doncs, com

---

²⁹⁶ Segons la documentació i els comptes conservats, se senyalà la quantitat nominal de 3.866 rals per a la redempció de les càrregues del benefici de Sant Ferran, de les quals en realitat Joaquim de Carles només en pagà 1.383 (1.080 per 3 làmines de 1.000 rals del deute consolidat al 36% i 303 rals pel pico de la liquidació al 35%). Més les despeses de l'expedient (182 rals), tot plegat ascendí a 1.565 rals. La redempció de les càrregues del benefici de Sant Jaume costà 8.750,90 rals i la del benefici de Sant Quirze 144 rals. (ADG.FCC. Lligall foli 59).

²⁹⁷ *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona* núm. 19, de 10-7-1868.

²⁹⁸ En tots els capítols matrimonials que signaren les famílies Carles i Ferrer des de mitjan segle XVIII a mitjan segle XIX en què un dels cònjuges era hereu, apareix la clàusula del *testament preventiu* que sol tenir una formulació molt semblant a aquesta: *es pactat entre dits Srs Esposats esdevenidors que per quant pot esdevenir lo cas que ells ó altre de ells morís ab intestat y â les hores los fills i fillas que se trobaria tenir, per rahó de dita mort ab intestat, succehiran per iguals parts y porcions en los bens del que així Morís ab*

comenta Rosa Congost, que quan el projecte de Codi Civil de 1851, prenent com a model la legislació castellana i francesa, amenaçà aquesta integritat, prenent d'imposar una llegítima "llarga" que reduïa, per tant, la part del patrimoni que es podria deixar a l'hereu, l'elit propietària i els juristes catalans s'hi oposessin en nom de la *llibertat de testar* i al·legant que provocaria una divisió de la propietat perjudicial per a Catalunya –en realitat, per als seus propis interessos²⁹⁹.

Als testaments de Martí de Carles i Marianna de Puig, juntament amb la institució de Narcís de Carles com a hereu universal i l'establiment de les substitucions fideïcomissàries, que fixaven la línia futura d'herència tot exclouent de la possibilitat de successió els fills i filles que cometessin crims d'heretgia o de lesa magestad –perquè els béns els serien confiscats–, els que seguissin la carrera eclesiàstica o ingressessin en ordes religiosos –perquè no podrien tenir descendència–, o els que per incapacitat mental fossin incapaços d'administrar el patrimoni, apareix també la següent clàusula de conservació patrimonial destinada a evitar la fuga de capitals de la casa:

Y declarant ma intencio y voluntat y especialment la que tinch de que se conservian perpetuament y en son ser dins lo Patrimoni de la Casa y Familia de Carles tots los Bens de que consta vuy en dia y de que se conponga en lo dia de la mia mort la mateixa ma universal Heretat y bens; Privo y prohibesch ja de present â tots los Nets meus y demes Hereus per mi sobre instituits y respectivament substituïts, de que puga ningú de ells, inclòs lo primer, de traurer quarta alguna tant legitima com trabellianica, y que altrament los pogués competir per qualsevol dret, així comú com particular del present Principat³⁰⁰.

Com apunta Llorenç Ferrer, una estratègia relacionada amb l'herència i practicada sobretot per la noblesa, a fi d'assegurar la conservació íntegra del béns de la família, fou la creació de vincles que impedièn la venda del patrimoni³⁰¹. Els vincles, però, pensats pels seus

---

intestat, y no essent assó llur animo ans be que integrament se conservian llurs bens en mà de un sol hereter llur: Persó volent tant solament prevenir est cas, ab thenor del present Capítol, lo que així morirà ab intestat, dende hara per les hores y â les hores per hara, vol Anomena y hereta y hereter seu Universal fa lo primer fill mascle que â les hores se trobarà tenir y li sobreviurà com sie capaç de succehir y no sie Religios, Sacerdot, ni impedit per altre qualsevol motiu de contractar legitim y carnal matrimoni, y faltant en pupillar edat, ô apres quant que quant sens fills, que no arribian â edat de fer testament, semblantment anomena y hereta universalment al segon fill Mascle i així, successivament, als altres fills mascles per ordre de primogenitura. En cas de no haver-hi fills mascles, seran hereves les filles, també per ordre de primogenitura (ADG.FCC. Lligall foli 4, 2-6-1789, capítols matrimonials entre Tomàs Frigola i M. Caietana Ferrer). Es tracta, per tant, d'una clàusula orientada clarament a preservar la integritat del patrimoni familiar.

²⁹⁹ Rosa Congost, *Notes de societats...*, op. cit., p. 31-38 i *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 242-243.

³⁰⁰ ADG.FCC. Lligall foli 5, 16-4-1797, testaments de Martí de Carles i de Quintana i Marianna de Puig i Diern.

³⁰¹ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 594-595 i "Família i ciutadans honrats...", op. cit.

creadors com una manera d'evitar el desmembrament del patrimoni, podien posar aquest mateix patrimoni en força problemes ja que dificultaven la superació de les males conjuntures econòmiques a les generacions futures. Àngels Solà ha remarcat com una colla de nobles catalans es van acollir durant el Trienni i a partir de 1836 a les lleis desvinculadores decretades pels governs liberals per tal de vendre algunes propietats vinculades i poder superar, així, les seves dificultats financeres. També ha assenyalat com alguns nobles van sol·licitar, i obtenir, el permís reial per a vendre béns vinculats durant el període absolutista³⁰². El mateix passà a Mallorca³⁰³. Podem afegir els Carles entre la petita noblesa que s'acollí a aquelles fórmules de venda, que no resultaven gens fàcils ni barates de tramitar.

L'any 1825, Josep Ramon de Carles, com a administrador general del patrimoni i en nom del seu nebot Narcís de Carles, inicià les gestions per sol·licitar a la Cambra de Castella el permís reial per vendre o bé poder prendre diners a *censo redimible* (és a dir, a censal) sobre els béns vinculats de Carles i de Puig. En la sol·licitud exposava que els deutes de la Casa de Carles ascendien a un total de 391.560 rals, a causa de les despeses *contraídas para mantener su familia* [l'hereu –explicava– s'havia hagut d'accontentar ara amb una pensió de 20.000 rals anuals per mantenir la seva família, i el seu germà Josep M. amb una de 10.000] *y reparar su patrimonio debastado á concecuencia de las últimas funestas guerras, y en particular de la independencia, en que quedó aquel abandonado y embargado, con su casa, por haber seguido la causa de V.M. con su hermano por un espíritu patriótico en defensa de los derechos sagrados del Trono y de la Nacion, y haber estado ambos prisioneros de Guerra*. Els deutes no podien pagar-se, *atendidas las malas cosechas y varatura progresiva de los frutos* en els darrers temps, de manera que l'únic remei era vendre, però no podien fer-ho sense el permís reial, perquè el patrimoni estava *sugeto a fideicomiso con vínculo Real, primogenial y perpetuo con proibicion de anegenar, de tomar á censo y estraer cuarta trabelianica y legítima*: sobre els béns de Carles *fué impuesto el gravámen fideicomisario por Dn Martin Carles y Alió con su último y valido testamento* (de 25 de novembre de 1696) *y ratificado dicho gravámen con la concordia celebrada entre Dn Martin de Carles Quintana, abuelo de Dn Narciso, y Dn*

---

³⁰² Àngels Solà, "Notes per a iniciar un estudi de la desvinculació", *I Col.loqui d'Història Agrària*, València, Diputació de València, Institució Alfons el Magnànim, 1983, p. 283-290.

³⁰³ Antònia Morey, *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 i "La participació de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1768-1862)", *Recerques*, núm. 38 (1999), p. 77-104.

José de Carles á los 30 de Julio de 1766; mentre que els béns de Puig estaven vinculats pel testament del degà de la catedral de Girona, Ferran Diern, que fou publicat el 12 d'octubre de 1771³⁰⁴. A la capital de l'estat els tràmits es confiaren a Pere M. de Pastors (*Perico Pastors*), brigadier del reials exèrcits i *Gentilhombre de Cámara de S.M.*, a qui el 17 d'octubre de 1825, Josep M. de Carles donà instruccions en el sentit que se sol·licités el permís reial per vendre sense senyalar cap finca en concret i també prendre censals, *pues V. no ignora es lo mas ventajoso por lo modico de su interés que no puede exceder del 3 por 100. De la suerte que a V. le indico se han logrado algunos permisos entre ellos el M[arqués] de Capmany que solo pidio licencia p[ar]a vender hasta tanto*³⁰⁵. Les cartes de l'oncle a Narcís de Carles posen, però, en evidència les dificultats per trobar diners en préstec a la segona meitat dels anys vint i com aquestes eren agreujades per la por dels possibles prestadors a l'existència d'un vincle que fes impossible recuperar els diners. *Todos temen el vínculo*, li deia en una carta datada el 1 d'abril de 1826 i, un mes més tard: *solo puedo decirte q[u]e Bentura Aloi te dira los malos ratos q[u]e he pasado en Figueras buscando dinero, todos los propietarios o la maior parte estan lo mismo y el q[u]e lo encuentra p[or] casualidad le cuesta a cinco y siete pesetas p[or] onza al mes y aun teniendo fianzas con la condicion q[u]e no sean de patrimonio pues siempre temen q[u]e sean vinculados*³⁰⁶. I mentrestant a Madrid, Pere M. de Pastors es troba, davant la seva sorpresa que, quasi bé en el primer tràmit que fa, ja se li insinua que haurà de pagar diners extres sense rebut per agilitzar l'expedient: per exemple que caldria fer *un buen ofrecim[ien]to á fin de que la cedula de diligencias (q[u]e es indispensable se expida) no se retarde en obtenerse*, i que *á la vuelta este asunto de Cataluña seria quando habria necesidad de hacer algunas insinuaciones pecuniarias de mayor interes*. Atenent que aquesta mena de pagaments *se oponen en mis principios [...] y como se me dió á entender seria quasi indispensable el acudir á este medio (al parecer por desgracia) demasiado arraygado, aseguro á V. amigo mio* –li deia a Josep M. de Carles– *desearia diese V. este encargo de pagos al Sor de Oller tanto por estar dicho Sor mas enterado de estos negocios como por hallarse en el dia mas desocupado*³⁰⁷. Encara que en un carta datada el 15 de juliol de 1826 el mateix Pere M. informava a l'oncle Josep Ramon que havia parlat amb el Governador del Consell de Castella en persona, el *Sor de Villela*,

---

³⁰⁴ ADG.FCC. Lligall foli 18. Document signat a Torroella de Montgrí el 1-9-1825.

³⁰⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 7.

³⁰⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 7.

³⁰⁷ ADG.FCC. Lligall foli 18, carta escrita a Madrid el 9-11-1825 per Pere M. de Pastors a Josep M. de Carles.

qui li havia expressat que allò que es demanava era contrari a la llei *pues q[u]e los q[u]e poseian mayorasgos de sus productos debian recuperar sus perdidas [...] pero q[u]e convenia q[u]e las mismas leyes habian dejado de observarse en estos ultimos años sobre este asunto, en virtud de acontecimientos particular [sic.] acahecidos en la guerra de la Independencia*³⁰⁸, per decret de 19 de juliol del mateix any la Cambra denegà la sol·licitud dels Carles. Aquests varen recórrer tot seguit, insistint en els arguments relacionats amb els serveis prestats pels membres de la família durant la guerra contra les tropes napoleòniques, els perjudicis i les despeses ocasionats al patrimoni per aquesta causa, i el fet que el govern no els havia indemnitzat, com s'havia promès als gironins, pels danys causats arran del setge de 1809. Una vegada aportada més documentació, i escoltats nous testimonis, per justificar aquells fets, finalment, la cambra de Castella concedí permís als Carles, mitjançant una reial cèdula de 15 de maig de l'any 1827, no per a vendre, però sí per a poder prendre 368.600 rals *á censo redimible sobre las vinculaciones de Carles y de Puig*, havent d'executar-ho en el termini d'un any³⁰⁹. El compte de despeses per la tramitació de l'expedient que els presentà Andrés Oller ascendí a un total de 8.160 rals, dels quals 6.205 eren per propines i despeses extraordinàries per accelerar el procés! Oller es lamentava de *los tunantes q[u]e han chupado de los partidos de extraordin[nario]s pero no ha habido remedio*³¹⁰.

La despesa, però, resultà en va, perquè Narcís de Carles, fins i tot amb el permís reial per endeutar-se posant com a garantia el seu patrimoni, no trobà ningú que en aquella època li deixés diners a censal, segurament perquè aquesta figura tenia un interès massa baix (del 3%) respecte d'altres fórmules de crèdit en una època en què, a més, com hem vist, escasejava el diner a préstec: *por mas diligencias q[u]e se hicieron no se pudo*

---

³⁰⁸ ADG.FCC. Lligall foli 18, carta escrita a Madrid el 15-7-1826 per Pere M. de Pastors a Josep Ramon de Carles.

³⁰⁹ ADG.FCC. Lligall foli 18 i A.H.G. Francesc Thomàs, notari de Torroella de Montgrí, 9-7-1828, escriptura de *relació de publicació y ficsació de un edicte ó anuncio*.

³¹⁰ Aquestes partides irregulars consistien en: *Propina de estilo al Paje, y por haber contribuido al pronto despacho 60 rs; Por gastos extraordinarios causados para la brevedad del negocio y demas que ha ocurrido con anuencia del interesado 360 rs; Al oficial de pases por hacerlo del Exp[edien]te al Sr Fiscal en 12 Setiembre y por su puntualidad 20 rs; Propina al Paje del Fiscal 20 rs; Gastos extraordinarios con anuencia del interesado 1000 rs; Propina al Paje 20 rs; Invertido en gastos extraordinarios con anuencia del Interesado 1000 rs; A los pajes del Sr Fiscal y Agente Fiscal por propinas 160 rs; Al oficial de Pases por sus d[e]r[ech]os y gratificacion para que lo hiciera inmediatamente del Expediente al Relator 20 rs; Propina al Paje del Relator y otros gastos 320 rs; Entregado por disposicion de los Señores interesados 3000 rs; Por d[e]r[ech]os de Comision y pasos extraordinarios 225 rs.* ADG.FCC. Lligall foli 18, carta escrita el 19-5-1827 per Andrés Oller a Josep Ramon de Carles, incloent comptes de despeses de 31-12-1826 i 18-5-1827.

lograr en p[ar]te alguna hallar censales y de consiguiente no me fué de ninguna utilidad d[ic]ha concesion³¹¹. Per això, Narcís de Carles sol·licità de nou el permís reial per a vendre; però ja no s'esperà a la resolució de l'expedient per a efectuar-ho: en les escriptures de venda a carta de gràcia dels masos Carles (30-10-1828), Pinell (6-11-1828) i Torre Bagura (11-10-1829)³¹², declarà que *como á pesar de haberse publicado i fixado los edictos no se me presentó persona alguna, ni por mas diligencias que he practicado he podido encontrar quien me prestase suma alguna á razon de censo redimible, repetí solicitud á S.M. suplicandole me concediese permiso para vender [...] cuya solicitud se halla oy dia pendiente*. Els deutes del patrimoni ja no podien esperar més i Narcís de Carles en el entretanto que espero obtener el referido Real permiso, tot considerant la *utilidad mia y de mi Patrimonio en estas cosas prevista*, vengué els tres masos sense esperar l'aprovació reial, cosa que demostra que, davant la urgència, els vincles no eren respectats. L'any 1831 sabem que Narcís encara feia gestions per mirar d'obtenir el permís del rei³¹³, que no ens consta que arribés mai. No havia de faltar gaire temps per a què els Carles ja poguessin fer les coses legalment: el reial decret de 30 d'agost de 1836 restablí la llei de desvinculació del Trienni liberal i la llei de 19 d'agost de 1841 abolí definitivament els vincles i fideïcomisos. Així, en la venda perpètua del mas Vicens de L'Escala (14-12-1855)³¹⁴, Joaquina de Mendoza i el seu fill Joaquim de Carles i de Mendoza, declararen poder efectuar l'operació en tant que *se hallan libres para disponer de sus bienes á consecuencia de la ley vigente sobre desvinculacion*. Per a vendre les seves propietats vinculades els Carles no van esperar, doncs, a les lleis sobre desvinculació, però és evident, també, que la promulgació d'aquelles lleis els va beneficiar.

3.2. LES COMPRES I ELS ESTABLIMENTS EMFITÈUTICS

3.2.1. LES COMPRES DE CASES I TERRES

Si bé el mercat agrari, és a dir, les compra-venda de terres, també tingué la seva importància en l'ampliació dels grans patrimonis³¹⁵, ja fos des de l'època moderna

---

³¹¹ ADG.FCC. Lligall foli 18, 17-9-1831, carta de Narcís de Carles a Narcís O'Doyle.

³¹² A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 437, 30-10-1828, venda a carta de gràcia del mas Carles i, 6-11-1828, venda a carta de gràcia del mas Pinell; notaria de Torroella de Montgrí, t. 491, 11-10-1829, venda a carta de gràcia del mas Torre Bagura.

³¹³ En una carta de 17-9-1831 dirigida a Narcís O'Doyle li feia un resum de com s'havia desenvolupat tota la qüestió des de l'inici i li reiterava el seu interès d'obtenir el permís reial per a vendre, a carta de gràcia o bé perpètuament, algun mas del seu patrimoni per liquidar els seus deutes (ADG.FCC. Lligall foli 18).

³¹⁴ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1227, 14-12-1855, venda perpètua del mas Vicens de L'Escala.

³¹⁵ És el cas, per exemple, dels Heras d'Adri, en l'increment patrimonial dels quals foren més importants les compres de terres aprofitant l'endeutament d'altres pagesos i propietaris que no pas la via assajada,

aprofitant l'endeutament estructural dels sectors pagesos més desfavorits, com al segle XIX, quan alguns hisendats i alguns sectors que no vivien de la terra (com els comerciants) van acumular terres aprofitant les desamortitzacions decretades pels governs liberals, en el cas dels Carles, durant el període analitzat (des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX) les compres varen tenir només una importància secundària com a forma d'increment patrimonial respecte les propietats aconseguïdes per la via matrimonial i d'herència. Les compres de cases i terres efectuades per la família entre els anys 1785 i 1862 les hem resumides en el següent quadre:

Quadre 3.2.1
Compres de la família Carles (1785-1862)

Any	Venedor	Bé comprat		Preu (rals)
1785	Josep A. Metge Senromà, CHB, TM	30 vessanes	Gualta	35.871
1798	Josep Escarrà, doctor en drets, Girona	2 cases	Girona	35.178
1800	Junta de propis ajuntament de Girona	1 casa	Girona	3.198
1803	Anton Sabadi, treballador, L'Escala	1,5 vessanes	Torroella M.	3.091
1860	Carles Genís, comerciant, França	1 solar i 1 caseta	Llafranc	1.599
1860	Govern	1 peça de terra dita Puig de la Roqueta	Serra de Daró	512

Font: A.H.G. Notaria Girona 9, t. 681, 15-4-1798; Francesc Thomàs, notari de Torroella de Montgrí, 19-9-1803; Albert Costa, notari de Palafrugell, 12-5-1860; i Secció Hipoteques, Girona, t. 64, 16-2-1800. ADG.FCC. Lligall foli 8 i lligall en quart 14, 1860, rebut 118 i any 1861 rebut 106.

Es tracta en tots els casos de compres perpètuas (no hem trobat cap compra a carta de gràcia feta pels Carles durant aquest període). Com s'observa en el quadre, la cronologia de les compres mostra un buit significatiu entre els anys 1803 i 1860 que confirma l'existència de la llarga etapa de dificultats financeres de Casa Carles que comentarem en el capítol següent. Aquesta etapa de dificultats també explica, sens dubte, que malgrat que els hisendats, juntament amb els comerciants, foren els principals grups compradors de

---

però fallida, com hem vist, dels casaments hereu-pubilla (M. Bosch i Ll. Ferrer, "Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri", dins M. Heras de Puig, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològich...*, p. 23-38). Sobre la importància del mercat de terres en la formació dels grans patrimonis agraris vegeu: Pere Gifre, "Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720)...", *op. cit.*, *En la prehistòria dels hisendats...*, *op. cit.* i *Els senyors útils i propietaris de mas...*, *op. cit.*

béns nacionals de la província de Girona durant les diverses etapes desamortitzadores³¹⁶, els Carles no adquirissin cap propietat desamortitzada.

Quant al valor de les compres, observem que aquest no és massa elevat: només dues superen els 10.000 rals. Però, quina fou l'estratègia d'aquestes compres? Llevat de la casa al barri del Mercadal de Girona comprada per Narcís de Carles l'any 1800, totes les altres cases i terres adquirides afrontaven amb altres propietats del patrimoni Carles. Es tractava, doncs, d'una clara estratègia consistent en arrodonir i estendre el patrimoni familiar encara que fos a petita escala. Es tractava, a més, d'inversions immobiliàries de tipus urbà (la compra de dues cases contigües al carrer Nou del Teatre de Girona de l'any 1798, i la casa del barri del Mercadal a què ens hem referit) o de peces de terra ja posades en explotació (els dos camps, que sumaven 30 vessanes, comprats l'any 1785 estaven plantats d'arròs; i la vessana i mitja a Torroella de Montgrí, adquirida el 1803, ho estava de vinya i oliveres).

Respecte els venedors, la seva gran varietat i el petit nombre de casos amb què ens movem no ens permeten dir-ne massa coses, si bé quatre dels sis casos tenen en comú la qüestió de l'endeutament: les propietats adquirides els anys 1785 i 1803 foren comprades a l'encant públic, la casa adquirida l'any 1800 fou comprada en pública subasta i, per part del preu de les compres dels anys 1798 i 1803, els Carles i Marianna de Puig s'encarregaren censals dels venedors. Així, doncs, els Carles pogueren ampliar les seves propietats gràcies a les dificultats financeres d'altres particulars o de l'hisenda municipal de Girona, si bé en cap cas no es tracta de situacions d'endeutament que ells directament haguessin contribuït a agreujar per tal de provocar la venda, tal com feren altres famílies com els Padró, els Puig o els Serrabou³¹⁷. Si de cas, com veurem al capítol següent, mentre passaren dificultats econòmiques, els Carles foren víctimes d'aquesta estratègia de compra per part d'altres particulars.

---

³¹⁶ Sobre els compradors de béns desamortitzats a la província de Girona vegeu: Montserrat Moli, *La desamortització en la província de Gerona, 1837-1854*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1974; i Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 198-201.

³¹⁷ Com explica Josep M. Torras, els Padró d'Igualada practicaven l'activitat prestamista com una forma més d'adquisició de propietats a través de l'estratègia de fer préstecs a persones abocades a la insolvència, com les vídues, que havien d'acabar venent a baix preu els béns hipotecats als seus creditors (Josep M. Torras i Ribé, *Evolució social i econòmica d'una família catalana...*, *op. cit.*, p. 106-109). Al segle XVII els Puig també utilitzaren aquesta estratègia (Pere Gifre, "Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins...", *op. cit.*, p. 10-11; i *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.*). Sobre el cas dels Serrabou, vegeu S. Ponce, "La família Serrabou...", *op. cit.*, p. 128-130.

Per part del preu de dues d'aquestes compres, com hem dit, els Carles i Marianna de Puig s'encarregaren censals. A l'escriptura de la venda de les dues cases del carrer nou de Girona s'establí que els 35.178 rals serien pagats de la següent manera: 18.335,2 rals se'ls retenien els compradors i per ells s'encarregaven vuit censals que pesaven sobre el venedor amb l'obligació de pagar-ne les pensions i lluir-los en el termini de tres anys; i dels 16.842,8 restants els compradors en crearen un censal a favor del venedor³¹⁸. Igualment, Marianna de Puig, dels 3.091,4 rals del preu de compra de la peça de terra de Torroella de Montgrí, en pagà 2.665 en efectiu i pels 426,4 restants es feu càrrec d'un censal que l'avi matern del venedor (Ramon Crehuet, traginer de Torroella de Montgrí) s'havia encarregat el 9 de març de l'any 1745 –feia més de 50 anys! – com a part del preu de compra de la peça de terra que ara el seu net es veia obligat a vendre a l'encant públic. Marianna s'obligava a lluir aquell censal en el termini de 10 anys, però el lluí, tranquil·lament, sis mesos després de la compra de la parcel·la³¹⁹. La propietat de la peça de terra i el censal que hi anava incorporat havien passat, senzillament i d'un cop, d'un costat a l'altre de la jerarquia social pagesa. Els Puig-Carles s'havien aprofitat de l'endeutament estructural dels sectors pagesos amb menys recursos. És la història tantes vegades repetida que feia que els grans propietaris estiguessin cada vegada més lluny dels *altres*. Per altra banda, tot i que amb aquestes compres els Carles s'encarreguessin censals, hem de considerar aquest endeutament, en realitat, com un endeutament d'inversió i ampliació del patrimoni.

3.2.2. ELS ESTABLIMENTS EMFITÈUTICS

L'ampliació del patrimoni Carles per la via dels establiments emfitèutics encara fou menys freqüent que la de les compres. Entre els anys 1808 i 1862 només hem localitzat dues actes d'establiment de propietats a favor dels Carles, de les quals aquests en passaren a ser *senyors útils i propietaris* com de la resta del seu patrimoni. El primer, datat el 3 d'agost de 1815, fou l'establiment del Castell de Carles de Torroella de Montgrí, amb l'edifici de les presons i una horta a ell annexes, atorgat per M. Teresa de Guàrdia, vídua de Carles Senromà (Ciudadà Honrat de Barcelona, veí de Mataró), i la seva filla M. Teresa Senromà de Guàrdia i Pou, a favor de Narcís de Carles, per l'entrada de 21.320 rals i cens anual,

---

³¹⁸ A.H.G. Notaria Girona 9, t. 681, 15-4-1798, venda perpètua de dues cases al carrer nou del teatre de Girona.

³¹⁹ A.H.G. Francesc Thomàs, notari de Torroella de Montgrí, 19-9-1803, venda de la parcel·la de terra; Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 6-3-1804, lluçió de censal.

que s'especificava com a *illuible*, de 959,4 rals. Per 17.842,7 rals del preu de l'entrada, Narcís de Carles s'encarregà tres censals que pagaven els Senromà amb la promesa de lluir-los en el termini de deu anys i l'obligació de pagar les pensions que se n'estaven devent des de l'any 1807. El domini directe quedava salvat per les senyores atorgants amb el pacte exprés que *sobre la misma Casa establecida* [Narcís de Carles i els seus] *no puedan proclamar ni reconocer a otro Sor Directo que a las Expresadas Sras [...] y a los suyos*³²⁰.

Podem considerar aquesta adquisició dels Carles com una bona inversió ja que, a la valoració del patrimoni feta l'any 1826 (veieu l'apèndix II), es calculà que el Castell de Carles tenia ja un valor en venda de 106.666,6 rals. Fou, però, probablement encara una millor inversió de prestigi familiar –el castell era l'antic palau reial de la vila, abans conegut com *el Mirador* –, que no pas econòmica, sobretot pel moment en què es realitzà, en ple inici de les dificultats econòmiques del patrimoni. Que fou una inversió feta fora d'hora ho demostra l'incompliment dels Carles de les obligacions que havien contret en l'escriptura d'establiment: en contra de la promesa de lluir els censals en el termini de deu anys, el censal de 5.809,7 rals de capital que es prestava al convent de Sant Josep de Girona no fou lluit fins l'any 1850, del censal de 6.396 rals de preu que es prestava a la comunitat de preveres de Blanes l'any 1849 encara se'n pagà la pensió anual, i, finalment, els Carles només es van treure de sobre en el termini de deu anys el censal de 2.132 rals de capital que es pagava a la col·legiata de Sant Feliu de Girona però ho feren traspasant-lo a Salvi Estela (treballador de Torroella de Montgrí) per part del preu de la venda perpètua que al seu favor atorgaren d'un cos de la casa Puig de Torroella de Montgrí³²¹. Per altra banda, els 3.477,3 rals que Narcís de Carles hauria d'haver pagat en efectiu a les establients, no foren pagades fins l'any 1857 a Carles de Fortuny de Senromà i de Carles³²². A més, hem de considerar que el Castell de Carles, com a mínim durant la primera meitat del segle XIX, mai no donà renda ja que era la residència de Josep Ramon de Carles, qui feia d'apoderat del patrimoni del seu nebot Narcís de Carles.

---

³²⁰ A.H.G. Notaria Girona 11, t. 651, 3-8-1815, establiment del Castell de Carles i encarregament de censals en virtut d'aquest establiment.

³²¹ ADG.FCC. Llibre 40 i A.H.G. Francesc Thomàs, notari de Torroella de Montgrí, 5-12-1825, venda perpètua d'un cos de la casa Puig de Torroella de Montgrí.

³²² A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1229, 17-12-1857, escriptura de conveni signat entre Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles de Mendoza, mare i fill, amb Carles de Fortuny de Senromà i de Carles.

L'altre establiment fou l'atorgat el 10 de novembre de 1838 per l'ajuntament de Torroella de Montgrí, també a favor de Narcís de Carles, del solar i l'hort de l'antiga caserna d'aquella vila³²³. Val la pena que ens detinguem en l'anàlisi d'aquest cas ja que formava part d'una operació de major envergadura d'establiment de diverses terres comunals duta a terme per aquell consistori.

Elisa Badosa ha explicat com a la segona meitat del segle XVIII les oligarquies rurals que controlaven els ajuntaments, amb l'argument de dirimir els deutes del comú, sovint atemptaren en benefici propi contra els béns comunals i els drets col·lectius sobre les terres dels particulars, afavorint, així, la progressiva desaparició de l'antic sistema agrícola comunitari i l'avenç de l'explotació individualitzada de la terra. Un dels sistemes emprats, en teoria per a cobrir els deutes del municipi, que suposaven la desaparició de comunals fou, segons la mateixa autora, la cessió en emfiteusi de les terres comunals dels pobles a particulars³²⁴, pràctica que, com veurem, fou la utilitzada per l'ajuntament de Torroella de Montgrí l'any 1838.

Així, d'acord amb el que es disposava al B.O.P.G. núm. 82 de l'any 1835 donant facultats a les corporacions municipals per a proposar aquells arbitris que podien adoptar-se per tal de procurar l'equipament necessari de la Milícia Nacional de les respectives localitats, l'ajuntament de Torroella de Montgrí, al·legant voler obtenir fons per a cobrir aquella necessitat i realitzar algunes reparacions a la muralla de la vila, el 12 de març de 1837 sol·licità permís a la Diputació provincial per establir en emfiteusi, mitjançant pública subasta, *algunos terrenos comunales incultos y que ningun beneficio reportan al público ni al Ayuntamiento por su mala situacion é inferioridad, en razon de que cuasi todo son arenales i con mucho trabajo i mejoras se reducirian á viñedo*. D'aquest fet, deien, *ningun perjuicio puede resultar al público pues sobran terrenos para pastos i leña al vecindario en la llanura i en las vastas montañas que nos cercan de la parte de cierzo*, i asseguraven que *el buen celo en pro de tan interesantes objetos es el neto movil de esta corporacion*. La Diputació, amb un decret de 10 d'abril de 1837, contestà que per a l'aprovació d'aquells establiments l'ajuntament de Torroella havia de fer-li arribar una informació

---

³²³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 500, 10-11-1838, establiment de terres comunals de Torroella de Montgrí a favor de diversos particulars.

³²⁴ Elisa Badosa, "Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII", *Pedralbes*, núm. 10 (1990), p. 51-66 i "El cercamiento de tierras en Cataluña (1770-1820)",

detallada dels terrenys afectats i del resultat de la subasta, així com el *consentimiento de los vecinos o ganaderos que pudieran disfrutarlos en desprenderse de su derecho*.

Els terrenys establerts mitjançant aquell procediment foren trenta-dues vessanes de terres comunals del territori conegut com *Ter vell*, dinou vessanes del territori dit *Estany de poma* i el solar i l'hort de l'antiga caserna de la vila. Les persones a qui s'establiren aquells terrenys foren les següents:

Quadre 3.2.2

Emfiteutes de terres comunals de Torroella de Montgrí (1838)

Nom	Vessanes establertes	Entrada (rals)
Marià Batlle, Josep Comas, Sebastià Malpeu i Salvador Font, Torroella de Montgrí	10,5	4.869,0
Josep Pi i Quintana, propietari, Torroella M.	13,75	4.058,0
Joan Pagès i Biure, propietari, L'Estartit	9	2.878,2
Narcís de Carles, hisendat, Girona	1	2.132,0
Josep Devant, propietari, Torroella M.	8,5	1.653,6
Genís Poch, L'Estartit	1,75	377,4
Pere Pibernús, L'Estartit	1,5	324,1
Josep Pagès, L'Estartit	1,5	324,1
Martí Blay, L'Estartit	1	215,9
Josep Castelló, Torroella de Montgrí	0,88	188,9
Francesc Marquès, L'Estartit	0,75	161,6
Narcís Sagàs, L'Estartit	0,62	134,3
Pere Ciberta, L'Estartit	0,5	107,7
Vicens Farró, Torroella de Montgrí	0,5	107,7

Font: A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 500, 10-11-1838, establiment de terres comunals de Torroella de Montgrí a favor de diversos particulars.

Com pot veure's, entre els principals beneficiaris d'aquella privatització de terres hi figuraven importants propietaris de la comarca: Narcís de Carles, que aconseguí el solar de l'antiga caserna; Josep Pi i Quintana, qui, amb una quota de contribució de 1.301,3 rals, figurava com a sisè major contribuent de Torroella de Montgrí en la llista d'electors de l'any 1836³²⁵; o Josep Devant, també propietari de Torroella de Montgrí i que l'any 1838 era, a més, administrador de Casa Carles i regidor primer de l'ajuntament d'aquella vila.

Revista de Historia Económica, núm. 3 (1984), p. 149-161.

³²⁵ AMGi, IX, I. *Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputación, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima eleccion de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 de Mayo último*. Datada el 14 de juliol de 1836.

Quant als drets dels *altres*, en l'escriptura d'establiment de totes aquelles terres, consta que mentre s'efectuava la subasta i tal com havia demanat la Diputació, *se espidieron i fijaron los correspondientes edictos invitatorios á los vecinos i labradores ganaderos de la presente villa i su termino por si aderian á desprenderse del derecho podía caberles en aquellos terrenos comunales, i no habiendo impugnado cosa alguna prosiguiose la subasta*. De manera que, efectuada la privatització amb tota legalitat, la Diputació la sancionà per mitjà d'un decret el 31 d'agost de 1838. El que ingressà l'ajuntament de Torroella en concepte d'entrades dels establiments ascendí a un total de 17.532,5 rals, mentre que els censos anuals, comptats a raó de tan sols 2 rals per vessana de terra i 16 rals per al terreny de l'antiga caserna, sumaven en total només 116,2 rals, que ingressarien anualment en els fons de propis del comú de Torroella. De manera que, ja fos una excusa o bé una realitat, la manca de fons del municipi serví a Torroella de Montgrí per a privatitzar unes terres comunals en benefici, sobretot, dels principals propietaris de la vila. Amb el beneplàcit de les autoritats provincials, els usos comunitaris feien amb aquesta mesura un nou pas enrera enfront de l'individualisme agrari.

3.3. LA REDEMPCIÓ DE CENSOS EMFITÈUTICS

Incloem en aquest apartat les redempcions que en virtut de les lleis promulgades pels governs liberals efectuaren els Carles de la majoria dels censos afectes al seu patrimoni ja que, si bé no es tracta de cap fórmula d'ampliació patrimonial, sí que els permeté consolidar com a propietat plena els seus drets de propietat sobre bona part dels béns que abans només tenien en domini útil.

La llei general de desamortització promulgada l'1 de maig de l'any 1855, que declarà en estat de venda els béns pertanyents a l'Estat, el clergat, els ordes militars, les confraries, les obres pies i santuaris, la beneficiència, la instrucció primària, els de l'ex-infant don Carles, i els dels propis i comuns dels municipis, concedí també als censataris d'aquelles institucions la facultat de redimir els censos declarats en venda en el termini de sis mesos. Mitjançant aquesta disposició i les lleis relatives a la redempció de censos i censals de l'any 1856, els senyors útils i propietaris de béns sota domini directe d'aquelles institucions van poder redimir els censos emfitèutics i aconseguir, així, la propietat plena de les seves cases i terres. Rosa Congost ha remarcat com, acollint-se a aquelles mesures, tan sols a la província de Girona es van presentar més de deu mil expedients de redempció

de censos i censals per un valor total de més de cinc milions de rals, essent els grups socials que redimiren censos per un valor més elevat els principals nobles i hisendats de la regió de Girona (els Camps i Avinyó, Pastors, el baró de Foixà, el comte de Solterra, el comte de Creixell, etc.)³²⁶.

També els Carles se serviren d'aquelles disposicions per aconseguir la propietat plena d'algunes de les seves propietats. Per conèixer la seva participació en el procés de redempció, hem consultat, a l'Arxiu Històric de Girona, el *Registro de ventas de Censos y Dominios Directos que se prestaban a la Nación en representación del Clero Regular*, que recull totes les redempcions de censos i censals efectuades a la província de Girona entre l'octubre de 1845 i el desembre de 1862³²⁷. Els Carles s'acolliren tard a aquelles mesures liberals, molt probablement perquè les dificultats financeres per les quals travessà el seu patrimoni no els permeteren de fer-ho abans. Així, les úniques redempcions de censos i censals efectuades pels Carles que hem localitzat en aquell registre daten totes de finals del mes de juliol de l'any 1861. Són les següents:

Quadre 3.3.1

Redempció de censos i censals de la família Carles

Censos

Data	Pensió anual del cens (rals)	Censalista
28-7-1861	16,0	Propis ajuntament de Torroella de Montgrí
	4,0	Propis ajuntament de Girona
	42,4	Propis ajuntament de Pals
	3 quartans de blat	Comanda d'Aiguaviva

Censals

Data	Capital (rals)	Pensió anual (rals)	Censalista
27-7-1861	10.660,0	319,8	Hospital de Girona
	24.624,6	738,7	Hospital de Girona
	3.198,0	95,9	Hospital de Girona
	31.980,0	959,4	Hospital de Girona
	3.198,0	95,9	Hospital de Girona
		16,0	Hospici de Girona

Font: A.H.G. Hisenda, t. 96, 27 i 28-7-1861, expedients de redempció de censos i censals núm. 1240, 1249 i 1250.

³²⁶ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 191.

³²⁷ A.H.G. Secció Hipoteques, Girona, tomos 245-247.

Capitalitzats tots els censos al 10%, el valor total de la seva redempció ascendí a 1.177,70 rals. Els censals foren capitalitzats, els cinc primers al 5% i el darrer al 10%, sumant un valor total de 44.384 rals. Com veiem, doncs, tot i que el capital esmerçat en aquelles operacions ascendí a la important suma de 45.561,70 rals, la major part d'aquell valor correspongué al cost de la redempció dels censals. Val a dir, però, que el censal que al quadre apareix amb una pensió anual de 16 rals, tot i que a l'expedient de redempció consta com un censal, sembla correspondre en realitat als dos censos de 8,5 i 7,5 rals que en el primer capítol hem dit que els Carles prestaven a l'Hospici de Girona per raó de la casa del carrer Nou de Girona i un tros del jardí de Casa Carles.

Sabem, també, que els Carles redimiren de manera indirecta dos altres censos que es pagaven al Priorat de Lladó i al Capítol de Vilabertran en virtut de la possessió del mas Garriga de Navata. Diem *de manera indirecta* perquè la redempció d'aquests dos censos l'efectuaren, el 5 de setembre de l'any 1857, Salvador i Pere Subirós, a qui l'any 1847 els Carles havien venut aquell mas a carta de gràcia. En l'acta de retrovenda signada el 16 de març de 1861 del mas Garriga, però, els Carles feren efectius als Subirós 2.533,5 rals pel valor de la redempció d'aquells censos i despeses d'escriptura de la mateixa³²⁸. Per altra banda, a la llibreta on els Carles anotaven els comptes referents als censals i censos que satisfieien, consta que el cens de nou capons i cinc *quartos* en diner que pagaven a la sacristia segona de la catedral de Girona fou també redimit, tot i que no especifica en quina data³²⁹.

De manera que, ja fos de forma directa o indirecta, tenim constància que, amb l'excepció dels censos que prestaven a persones laïques (als hereus de Sanromà de Mataró i a la comtessa de Peralada) i el cens de 10,66 rals que pagaven a la catedral de Girona per les cases del carrer Nou d'aquella ciutat, els Carles redimiren tots els censos que al primer capítol hem vist que pagaven pel seu patrimoni. Com hem dit en aquell capítol, però, aquells no eren tots els censos que afectaven el patrimoni Carles. Així, un inventari pres l'any 1864 dels béns que foren de Martí de Carles i de Marianna de Puig, ens informa d'alguns altres censos que abans es pagaven a institucions desamortitzades i que, en no

---

³²⁸ A.H.G. Notaria Girona 5, t. 1105, 8-4-1847, venda a carta de gràcia del mas Garriga; i notaria Girona 1, t. 1233, 16-3-1861, retrovenda del mas Garriga.

³²⁹ ADG.FCC. Llibre 40.

haver estat redimits, s'estaven pagant en aquells moments a l'Estat³³⁰. Aquests censos eren: un cens de 21,33 rals que anteriorment es prestava al monestir de Banyoles per raó d'una peça de terra del mas Puig de Fellines; un cens de 8 rals que abans es pagava a l'Obra de Fellines per aquella mateixa peça de terra; un cens de 16 rals que abans es prestava a l'Obra de la parròquia de Palafrugell pel mas Gombau d'aquella vila; un altre cens de 16 rals que abans es pagava a la Mitra de Girona per la Casa Carles de Girona; i, finalment, un altre cens de 126,60 rals que abans es prestava a la Comunitat de Blanes per la mateixa casa. Llevat dels dos darrers, que ens consta que van ser redimits –tot i que desconeixem en quina data³³¹–, no sabem si els altres tres censos també ho foren.

En qualsevol cas, tenim ja prou constància de que els Carles, tot i que no fos immediatament, aprofitaren, com molts altres hisendats de la regió de Girona, les mesures liberals de redempció de censos per a consolidar com a propietat plena bona part del seu patrimoni. Beneficiaris de les mesurtes liberals de redempció dels censos eclesiàstics, però, els propietaris gironins, i de tot Catalunya, van exercir una forta pressió perquè no tirés endavant el projecte de llei de redempció de censos emfitèutics del Codi Civil de 1851, que hauria posat en qüestió els seus drets de propietat front als seus emfiteutes i subemfiteutes. L'argument esgrimit pels propietaris en defensa dels establiments emfitèutics era que, a Catalunya, la pràctica de l'emfiteusi havia propiciat una benèfica divisió de la propietat que havia convertit els proletaris en propietaris. Callaven, però, que allò que dividia l'emfiteusi no era la propietat, sinó només el nombre d'explotacions agrícoles, i que allò que estaven defensant no era el bé del país, sinó els seus propis interessos com a propietaris. Fruit d'aquella pressió, la llei de redempció de censos emfitèutics no fou promulgada fins l'any 1945. Fins llavors, els grans propietaris pogueren redimir els censos que pagaven a les institucions eclesiàstiques i, a la vegada, seguir exigint el cobrament dels seus censos als seus emfiteutes i subemfiteutes³³².

---

³³⁰ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1236, 31-3-1864, inventari pres per Joaquim de Carles i de Mendoza dels béns que foren dels seus besavis Martí de Carles i de Quintana i Marianna de Puig i Diern.

³³¹ Una anotació al llibre de censals i censos de Casa Carles manifesta que el cens que es prestava a la Mitra de Girona fou redimit; mentre que, en una nota al marge de la còpia de l'inventari de 1864 que els Carles guardaven en el seu arxiu personal, el cens que es pagava a la comunitat de Blanes consta també com a *redimido*. En cap cas, però, s'especifica la data de la redempció. (ADG.FCC. Llibre 40 i lligall foli 4).

³³² Sobre la defensa dels hisendats gironins de l'emfiteusi front al projecte de llei de redempció de censos i l'evident contradicció –només explicable perquè allò que estaven defensant els propietaris eren els seus propis interessos–, entre els arguments que esgrimiren per defensar aquella institució i oposar-se, a la vegada, al projecte de llei de successió forçosa –la qual, deien, suposaria una divisió de la propietat perjudicial per a la societat catalana–, vegeu Rosa Congost, *Notes de Societat...*, *op. cit.*, p. 31-38 i *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 190-192 i 242-243.

3.4. LA PRIVATITZACIÓ DELS USOS DEL SOL: L'AVENÇ DE L'INDIVIDUALISME AGRARI

Des de l'època medieval i durant tot l'Antic Règim, a la Catalunya Vella el dret d'explotar les terres i d'apropriar-se dels seus fruits que atorgava el *domini útil* no era absolut, sinó que el dret individual del *propietari útil* coexistí sovint amb diversos usos col·lectius dels veïns del lloc, si bé probablement mai no podrem conèixer en tota la seva extensió sota quines formes exactament ni amb quin abast real varen practicar-se aquests usos en el dia a dia. Entre aquests drets col·lectius, que havia acabat assentant el costum, hi havia, entre altres, el dret d'espigolar o de recollir les espigues que haguessin quedat en el camp una vegada efectuada la collita, de portar a pasturar animals en els rostolls o de recollir llenya dels boscos sense tallar cap arbre ni cap branca que fossin vius. Així, encara l'any 1829, Joaquim Pou i Planas *Acendado*³³³, Joan Pagès i Viura i Pere Agustí, *labradores y propietarios*, tots tres de Torroella de Montgrí, podien defensar que *hay en esta villa y demas poblaciones comarcanas la inmemorable é inconcusa practica de quedar los restosjos (sacadas las mieses de los campos) para pasto comun hasta el dia veinte y nueve setiembre de cada año*, ratificant l'ajuntament de la mateixa vila trobar *puntual y arreglada la practica que nos sitan los recurrentes, relativamente al pasto de los rostrojos, observada desde tiempo inmemorial sin incurrir en pena alguna*³³⁴. Els usos col·lectius sobre les terres dels particulars constituïen, en qualsevol cas, com ho reconeixia l'any 1846 la mateixa comissió directiva de *l'Asociación de Propietarios de la Provincia de Barcelona* en un escrit en què sol·licitava a la reina la creació de la guàrdia rural, unes *inveteradas costumbres con las cuales, sin mengua de los justos intereses del propietario y del labrador, encuentra muchas veces grande alivio la miseria*³³⁵.

Durant l'Antic Règim, a fi de limitar la pressió sobre els recursos, però també per fixar qui

---

³³³ De Joaquim Pou i Planas, hisendat de Torroella de Montgrí, sabem que era alcalde primer constitucional de l'esmentada vila el 12 de gener de 1823 (darrer ajuntament del Trienni) i que apareix a la llista d'electors formada per la Diputació de Girona l'any 1836 (*Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputacion, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima eleccion de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 Mayo último*, AMGi, IX, I) amb una contribució de 3975,5 rals que el situa com a segon major contribuent de Torroella darrera de Josep Combis i com a vint-i-tresè de la província. Al padró de contribuents per territorial de Torroella de Montgrí de l'any 1846 (AHMTM, sèrie 2.4.2.14 caixa 1/0376) figura amb un producte líquid imponible de 1034,7 rals.

³³⁴ ADG.FCC. Lligall foli 3.

³³⁵ L'escrit fou publicat a la revista d'agricultura *El Bien del País*, amb el títol *Reglamento para la creación de Guardias rurales, proyectado por la Comisión directiva de la Asociación de propietarios de la provincia de Barcelona, y sometido por la misma á la aprobacion de S.M. con exposicion de 31 de mayo de 1846* (citada per Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 47).

tenia més dret sobre la seva explotació, algunes poblacions s'havien dotat de normatives que regulaven els drets de pastura i establien penes contra el seu incompliment. Així, per exemple, el Consell General de la vila de Torroella de Montgrí acordà l'any 1670 l'establiment d'una taxa segons la qual cada veí, per cada 25 vessanes de terra que conreés anualment, ja fossin seves o arrendades i, de fet, equivalents a 50 vessanes si tenim en compte la pràctica habitual del guaret, podria posseir el bestiar de treball necessari i fins a un màxim de 100 caps de bestiar de llana i 6 vaques amb les seves cries. Aquest bestiar tindria, a més, el dret de pasturar a la muntanya del Montgrí, propietat del comú de la vila³³⁶. En un terme municipal com el de Torroella, on predomina la gran propietat, aquesta taxa representava una clara limitació de l'accés a les pastures, fins i tot a les comunals, per als petits propietaris i arrendataris i per als veïns sense terres del lloc.

A Catalunya, però, els defensors de l'individualisme agrari, ja fossin particulars o universitats, trobaren un camí per aconseguir la privatització dels usos del sol derivats del domini útil de les terres mitjançant la sol·licitud, a una autoritat amb capacitat jurídica per expedir-ne, d'un *ban* o edicte que era pregonat públicament i que prohibia als veïns del lloc realitzar determinats usos, o fins i tot entrar en les terres particulars o del comú, imposant multes i penes de presó per castigar els contraventors. Expediren bans els senyors jurisdiccional, entre ells el rei a través de la Batllia General de Catalunya, ja des de finals del segle XVI, però també des de les seves batllies locals, com la cúria reial de Torroella de Montgrí, mitjançant el seu corresponent batlle. Després del decret de Nova Planta (1716), la Reial Intendència i, a partir de 1770 fins al 1835, la més alta instància

---

³³⁶ A.H.G. A. Calvet, notari de Torroella de Montgrí, 17-10-1670. L'any 1850 l'hisendat de Torroella de Montgrí Joaquim Ferrer, en el seu article *Abusos en la cria de ganados*, publicat a la revista d'agricultura *La Granja*, transcriu aquesta taxació i la proposa com un *ejemplo digno de imitación*, a les associacions agrícoles de propietaris per a què sol·licitin als ajuntaments l'establiment de taxes que regulin el bestiar que cada particular podrà tenir en relació a les terres que cultivi. L'article fa una defensa de *la justa proporción entre los ganados y la labranza*, alhora que critica la *ganadería mal ejercida*, que consisteix, segons Ferrer, en el *abuso que se hace de la cria de ganado por los que, no teniendo terrenos propios ni arrendados en que proveerse de pastos, han de mantener sus ganados a expensas de los demás*. Aquest vicio, diu, és el causant de continus atacs *al sagrado de la propiedad rural*, contra els quals actua la recentment creada i *tan protectora institució* de la Guàrdia Rural. Quant a la contradicció amb el liberalisme teòric que representava l'establiment de taxacions pels consistoris, Ferrer ho tenia clar: *Se dirá tal vez que esto es contrario á la libertad que tanto se proclama en la época que vivimos? Responderé que si la libertad natural no fuese oportunamente coartada por las leyes civiles, el mundo no seria otra cosa que el campo de Agramante: y que la libertad legal y justa, única que merece ser proclamada y sostenida, no es otra que la misma libertad natural, justa y oportunamente coartada por la ley civil, con el objeto de que cada uno pueda gozarla al igual de los demas, sin perjudicarse ni entorpecerse unos á otros*. La llibertat teòrica, doncs, no podia atemptar contra el sagrat dret de propietat; la llibertat *dels altres* acabava on començaven els drets de propietat dels uns (Joaquim Ferrer, "Abusos en la cria de ganados", *La Granja*, núm. 9 (setembre de 1850), p. 161-166).

judicial de Catalunya, la Reial Audiència, expediren bans per a territoris de jurisdicció ja no exclusivament reial de tot l'àmbit català³³⁷.

L'expedició de bans s'inicià, així, ja a l'època moderna i trobà el seu moment de màxima eclosió a partir de mitjan segle XVIII. La publicació d'aquests bans connecta amb *la lluita per l'individualisme agrari* que Marc Bloch ja explicà que n'anà obrint camí arreu d'Europa al segle XVIII de la mà dels defensors d'una nova concepció de la propietat en un sentit estrictament individualista i oposada frontalment als usos col·lectius sobre la terra de les comunitats rurals, que interpretaven com unes trabes que limitaven el sagrat dret de la propietat individual que calia eliminar³³⁸.

Quant a la seva tipologia, els bans expedits per la cúria reial de la vila i baronia de Torroella de Montgrí i els bans que diverses instàncies atorgaren a favor d'un mateix patrimoni, el Carles-Puig que estem estudiant, mostren que, tot i no tractar-se d'un procés lineal, en línies generals els bans començaren essent només parcials –prohibien només alguns determinats usos i tan sols en algunes terres–, i acabaren essent, sobretot a partir del darrer terç del segle XVIII, majoritàriament generals o totals, amb la prohibició d'entrar en totes les terres i boscos d'un propietari o de tot el terme de la baronia per a fer-hi qualsevol cosa³³⁹.

---

³³⁷ Sobre aquesta qüestió vegeu: M. Bosch, R. Congost i P. Gifre, "Los bandos. La lucha por el individualismo agrario en Cataluña. Primeras hipótesis (siglos XVII-XIX)", *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 13 (1997), p. 65-88; "Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya", dins R. Arnabat (ed.), *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 137-156 i "Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (ss.XVII-XIX)", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 299-328; M. Pellicer, *Els tancaments de terres a Catalunya. Fonts per a l'estudi d'una "revolució silenciosa" (1714-1783)*, Universitat de Girona, treball de recerca de doctorat, inèdit, 2003 i "«Para que nadie pueda alegar ignorancia». Els usos de la informació en el procés de tancament de terres: els bans al segle XVIII", dins R. Congost (ed.), *Dels Capbreus al registre de la propietat..., op. cit.*, p. 211-240; R. Congost, *Tierras, leyes, historia..., op. cit.*, p. 219-301; R. Congost i J. M. Lana, *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 2007; i Ll. Serrano, *Els tancaments de terres a la Catalunya del segle XIX*, Girona, Universitat de Girona, tesi doctoral, 2015 i *Tancar la terra. Pràctiques de propietat i dinàmiques socials (Catalunya, 1850-1910)*, Girona, Associació d'Història Rural / Centre de Recerca d'Història Rural i Documenta Universitaria, 2016.

³³⁸ Marc Bloch, *L'individualisme agraire dans la France du XVIIIe. siècle*, Brionne, Gérard Monfort, 1978 i *La historia rural francesa*, Barcelona, Crítica, 1978, capítols 6 i 7.

³³⁹ Vegeu-ho amb detall a M. Bosch, R. Congost i P. Gifre, "Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (ss.XVII-XIX)", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat,

Els principals protagonistes del procés, malgrat que no varen ser els únics, foren els pagesos, i entre ells els grans propietaris, tot i que també sol·licitaren bans molts subemfiteutes i alguns masovers, als quals els propietaris dels masos solien encarregar la difícil, i compromesa tasca, de vigilar i denunciar els veïns del lloc si no respectaven el ban. Així, Narcís de Carles notificà al seu procurador Antoni Frigola haver donat l'ordre al colon de Llafranc *que dé al momento á V. aviso para denunciar y ecsigir la multa á los contraventores y atajar con el escarmiento tanto desorden, i que el Colono me responderà del corte se experimentaba en mis bosques, si es que en adelante continuan y él no cumple lo que le previne antes de mi salida de Palafrugell*³⁴⁰. L'obligació dels masovers de vigilar els béns de l'amo la trobem també especificada en alguns contractes, com en el del mas Garriga de Navata signat el 19 de juny de l'any 1832 per Narcís de Carles a favor de Jaume Sala (pagès d'Orfes), en el qual s'estipulava que *será carrech del arrendatari vigilar la conservació dels boscos, fent tenir y valer lo Ban publicat*; o en el signat pel mateix mas trenta anys després a favor de Pere Duran, el qual hauria de *vigilar los boscos fent respectar la propietat, donant coneixament al S. Arrendador ó á la persona que lo representia de cualsevol abus se cometia*³⁴¹.

Els sol·licitants d'un ban ho feien en tant que propietaris útils d'unes terres i per a la seva concessió al·legaven que alguns veïns cometien abusos (els malmetien sembrats, tallaven arbres de soca-rel, robaven fruits, etc.), amb la qual cosa els demandants estaven reconeixent, implícitament, l'existència d'uns drets col·lectius establerts pel costum que només podien qüestionar-se amb l'argument de l'abús. Aquest fet i la cronologia del procés no poden desvincular-se així de la lluita dels propietaris útils per maximitzar la seva renda en un context, la segona meitat del segle XVIII, de creixement agrari, extensió dels conreus sobre zones abans ermes o boscoses, alça dels preus dels productes agraris i forestals (com la llenya), creixement demogràfic i general *fam de terres*³⁴².

En les primeres dècades del segle XIX també els ajuntaments constitucionals expediren bans per a tot el terme de llurs municipis, com passà a Torroella de Montgrí l'any 1823,

---

1999, p. 299-328. Hem reproduït alguns bans a l'apèndix IV.

³⁴⁰ ADG.FCC. Libre 56, 20-6-1831 i 13-7-1831, cartes de Narcís de Carles a Antoni Frigola.

³⁴¹ ADG.FCC. Lligall foli 3.

³⁴² Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, vol. 3, i Rosa Congost, *Els propietaris i els altres, op. cit.*

durant el Trienni liberal. En aquells tres anys, en un context de clar impuls de l'individualisme agrari, l'any 1820 entraren de nou en vigor els decrets promulgats per les Corts de Cadis que autoritzaven la venda i el repartiment dels béns comunals i de propis dels pobles i declaraven acotades totes les terres de propietat particular, facultant els seus propietaris per a poder tancar-les³⁴³. El Trienni va conèixer a Torroella una forta conflictivitat social entorn dels drets de propietat de la terra quan, entre els mesos de gener i novembre de 1821, un bon nombre de veïns procediren a ocupar terres del comú i de diversos particulars –entre ells els Carles– als llocs de Torroella de Montgrí, Ullà i Serra de Daró, perquè, considerant-les injustament posseïdes pels seus propietaris, volien repartir-se-les en virtut del decret de Corts de 8 de novembre de 1820 relatiu al repartiment dels terrenys *realengos y baldíos* dels pobles. Les ocupacions varen provocar la ràpida mobilització, i unió, dels propietaris afectats, els quals, amb el suport de l'ajuntament de Torroella (però no del d'Ullà, que es posicionà a favor dels veïns durant quasi tot el conflicte) i de la diputació provincial, aconseguiren la intervenció de la força armada per contenir la revolta i fer respectar els seus drets particulars de propietat³⁴⁴. Un any més tard, a més, el 12 de gener de 1823, Joaquim Pou i Planas i Narcís Suterias, alcaldes primer i segon, respectivament, de Torroella de Montgrí, a fi d'assegurar l'ordre públic i que *al mateix temps las propietats dels vehins y terratinents de ella sian respectadas conforme correspon y está manat per la savia Constitució que ditxosament nos governa y havem jurat*, expedeixen un ban que, entre d'altres mesures, declara tancades totes les terres dels particulars d'aquell terme municipal³⁴⁵. En el període absolutista que segueix, seguiran emetent-se bans generals que declaren tancades totes les terres de la batllia de Torroella (bans de 8-5-1825 i 29-1-1826 del batlle reial de l'esmentada vila³⁴⁶), i fins i tot, d'un espai molt més ampli quan, el 23 de febrer de 1828, el governador militar i polític de Girona, declarant-se sensible a *los clamores que justamente han dirigido algunos propietarios de este Corregimiento [...] de que por carecer de armas no les era posible*

---

³⁴³ Alejandro Nieto, *Bienes comunales*, Madrid, Editorial Revista de derecho privado, 1964, p. 168-172 i 848-864, i *Ordenación de pastos, hierbas y rastrojeras*, Junta Provincial de Fomento Pecuario de Valladolid, 1959, tom I, p. 212-214.

³⁴⁴ Sobre aquests fets vegeu M. Bosch, “La defensa del «sagrado derecho de propiedad». La unió dels hisendats contra les ocupacions de terres durant el Trienni liberal”, dins J.J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1996, p. 375-400. La relació del nombre de vessanes i propietaris afectats per les ocupacions a Torroella de Montgrí la podeu veure a l'apèndix IV.5.

³⁴⁵ AHMTM, sèrie 1.5.1, caixa 1/0060. Vegeu-lo reproduït a l'apèndix IV.2.

³⁴⁶ A.H.G. R. Prats, notari de Torroella de Montgrí. Vegeu reproduït el de 8-5-1825 a l'apèndix IV.3.

*libertar los bosques de sus posesiones, del asalto que hombres encenagados en el vicio y aplicados á todo género de maldades, le hacian de continuo, asi en medio dela claridad del dia, quanto á toda hora de la obscura noche desbatando la plantas de mas conocida utilidad, con conocido perjuicio á los interesados y desprecio de las Leyes que nos constituyen en sociedad, expedí un ban per a tot el corregiment que imposava multes a toda persona sin distincion de clase que cortare leña, arrancase arboles, recogiese ramas ú ojarasca, y extragese las cortezas en hacienda ó bosque que no sea de su pertenencia, i també a todo aquel que apacentase ganado de cualesquiera especie en terreno que no le pertenezca, sense el degut permís de su legitimo poseedor. Per tal de fer-lo, complir, a més, encarregava muy particularme á los Bayles y demas personas que ejercen Autoridad en todos puntos de este distrito vigilen la puntual observancia de quanto queda mandado, y que administren la mas pronta y recta Justicia á las partes reclamantes; en concepto que las multas que se ecsijan se repartirán con igualdad entre el Juez executor, denunciador, y penas de Camara.*³⁴⁷ Fent una particular lectura d'aquest manament, sabem que l'ajuntament de Torroella *había acostumbrado hacer vigilar los dependientes o ministros de su Tribunal, para que en caso de encontrar alguno que apacentase en terreno que no fuese suyo ni público, los acusasen inmediatamente y se les ecsigiese la multa*, establint així un servei públic de vigilància dels interessos privats de propietat que anticipa la futura Guàrdia Rural³⁴⁸. Altra vegada durant un període liberal, però avançant-se també en alguns anys a la creació de la Guàrdia Rural, el 8 d'abril de

---

³⁴⁷ A.H.G. Impresos, 427. Vegeu reproduït a l'apèndix IV.4. En anteriors treballs vaig datar per error aquest ban l'any 1827, tal com figurava en la referència que s'hi feia en la documentació de la polèmica a què donà lloc guardada a l'arxiu de Casa Carles. Quan, finalment, després de molt de temps de buscar-lo, el vaig localitzar entre els impresos que custodia l'A.H.G., va resultar que, sense cap mena de dubte, es tracta del ban de 23-2-1828 que hem reproduït a l'apèndix IV.4 i que la data que figurava en la documentació de Casa Carles era errònia.

³⁴⁸ Aquesta pràctica de l'ajuntament i el contingut del ban del Governador suscitaren, en 1829 i 1830, una interessant polèmica entre Joaquim Pou Planas (el mateix hisendat que, essent alcalde de Torroella, havia fet publicar el ban municipal de 1823), Joan Pagés Viura i Pere Agustí (pagesos propietaris de l'esmentada vila), d'una banda, contra Narcís de Carles, Miquel de Quintana i l'apoderat de la baronessa de Foixà (tots tres hisendats amb propietats a Torroella), de l'altra, en defensar els primers els antics costums populars sobre pastoreig de la comarca i, els segons, negar la seva existència *porque chocaría directamente contra el Sagrado derecho de propiedad, y ya porque lejos de ser costumbre sería un abuso*. Reclamaven, igualment, aquests darrers, que es restablís la pràctica que havia dut a terme l'ajuntament –i que havia cessat degut a una providència del governador favorable a l'altra part– de fer vigilar les propietats dels particulars per mitjà dels algtzils, argumentant que *son grandes las ventajas que de ella resultan a los Propietarios [...] porque el Propietario que por sus dilatados haveres y por las diversas y tal vez distantes fincas que posee no puede bastar a vigilar sobre ellas tiene con esta práctica un alivio en sus cuidados y reposa tranquilo sabiendo que la Ley y sus ejecutores velan por él y le escudan contra los malintencionados que otramete se aprovecharían de lo que no les pertenece confiados en la dificultad que muchas veces importa la justificación de una contravención*. Queda clar, doncs, que amb l'esmentada pràctica, l'ajuntament havia estat defensant els interessos d'una minoria econòmicament privilegiada sobre els de la majoria que es

1843, el governador superior polític de Girona *deseando cortar los abusos que a la sombra de antiguas prácticas, o por una tolerancia mal entendida de las autoridades locales, se cometen con frecuencia en los pueblos de esta provincia con perjuicio del sagrado derecho de propiedad y desprecio de las leyes que la garantizan*, i considerant que *el aprovechamiento de los pastos así comunes como de propios y particulares, es origen de eternos disgustos y acaloradas contiendas entre habitantes de un mismo pueblo y aún de unos pueblos con otros*, dictà una ordre de 22 articles, que *deberá ser publicada, cada mes, en todos los pueblos de la provincia de Girona*, que tornava a insistir en unes mesures semblants, però que, ara ja de forma més explícita, manava que cada ajuntament havia de nomenar, cada any, dos veïns honrats perquè avaluessin els danys que es cometessin en muntanyes i pastures, tant públiques com particulars, i un o més guardaboscors perquè vigilessin la conservació de les terres del comú. S'assegura també que s'admetran les denúncies dels guardaboscors dels particulars, sempre que aquests hagin exhibit els seus títols als ajuntaments.³⁴⁹

Aquest dilatat i espontani procés de tancament de terres, que a Catalunya clarament precedí les mesures legislatives de l'estat liberal del segle XIX, si bé no comportà un canvi en el paisatge del camp català (perquè els bans no implicaven el tancament físic de les finques), sí comportà un canvi jurídic *de facto* de la propietat en representar una privatització de tots els aprofitaments de la terra per part del detentor del domini útil en contra dels usos col·lectius que havien estat vigents fins llavors. Encara està per determinar l'impacte econòmic i social que degué representar, especialment per als sectors rurals amb una base econòmica més precària, aquest canvi, unit amb els efectes de la progressiva privatització de molts comunals degut a l'endeutament de les universitats (procés que també culminaria al segle XIX amb la desamortització dels *béns civils*). Com assenyala, però, Marc Bloch, l'individualisme al camp no pogué implantar-se sense lluita i així la qüestió dels bans ens ofereix, en efecte, nombrosos testimonis sobre la mena de conflictivitat quotidiana i interior a *la comunitat pagesa* (amenaces contra els masovers i els guardes particulars pagats pels propietaris, robatoris de llenya, caça furtiva, dificultats per trobar testimonis que justifiquessin les contravencions, utilització dels nens per cometre les infraccions, etc.) i sovint també judicial, de vegades molt dilatada en el temps, que comportà aquest canvi en les regles del joc que havien

---

beneficiava dels antics costoms de pasturatge. La polèmica entorn d'aquest ban a ADG.FCC. Lligall foli 3.

regit durant segles. Novament el cas del patrimoni Carles ens ofereix alguns exemples al respecte. Per començar, la reiterada sol·licitud de bans per a unes mateixes finques, que van ser pregonats repetidament en diversos anys, constitueix ja de per si un indicador eloqüent de la resistència dels veïns a acceptar el nou concepte de propietat que es volia imposar³⁵⁰. Tenim així mateix notícia d'alguna multa pagada per contravenir un ban³⁵¹; de plets per problemes diversos que ocasionava la seva promulgació –com ara drets de pas que quedaven afectats³⁵² o pèrdua de drets de pastura sobre les terres dels particulars (en els quals els mateixos propietaris que tenien concedits bans per a les seves heretats podien creure lesionats els seus drets pels bans expedits a favor d'altres)³⁵³; i de plets en els quals el ban era esgrimit com una prova del dret de propietat³⁵⁴, si bé la disputa legal entre dos contendents pel domini útil d'una heretat podia també dificultar fer pregonar i complir un ban³⁵⁵.

---

³⁴⁹ B.O.P.G. de 8-4-1843, circular núm. 400.

³⁵⁰ Així, per exemple, en la sol·licitud per a què els sigui concedit per la Reial Audiència el ban per a tot el seu patrimoni de 19-5-1800, Martí de Carles de Quintana i Marianna de Puig fan referència als mateixos *atentados en conocido agravio del respetable derecho de propiedad* dels quals Martí ja es queixava l'any 1779 en el memorial d'un anterior ban que li havia concedit la mateixa audiència, així com reiteraven la impossibilitat per part dels seus colons de contenir-los. Aquest ban de 1800 tenim notícia que va ser publicat a Torroella de Montgrí i Serra de Daró el 29-4-1804, a Navata el 25-5-1805 i el 2-6-1826 –prova de què ja no es complia–, i a Palafrugell el 7-7-1831 (ADG.FCC. Lligall foli 3 i 44).

³⁵¹ L'any 1845, per exemple, Nicolau Mer, veí de Palafrugell, fou condemnat en judici a pagar les despeses i una multa de 6 pessetes als Carles per haver tallat llenya a la muntanya de San Sebastià (ADG.FCC. Lligall en quarto 3).

³⁵² Com el plet que enfrontà, a la cùria reial de Torroella de Montgrí, Josep de Mach, Francesc Martí Xaregay, Genís Tarescó i altres contra Martí Carles, al pretendre els primers que es declarés nul·la la crida de ban que s'havia fet el 25 de gener de 1713 a l'esmentada vila –declarant que ningú no podia entrar a peu ni a cavall ni fer pasturar bestiar en *la Horta den Carles* sots pena de multa– perquè *sie molt perjudicial y contra drets per haveri en dit camp camí publich*. No sabem quina instància expedí el ban a favor de Martí Carles, probablement fos el batlle reial de la vila, com tampoc quin fou el resultat del procés (ADG.FCC. Lligall foli 13).

³⁵³ Com el que l'any 1755 enfrontà a Martí de Carles de Teixidor –qui el 1754 havia obtingut de la Intendència un ban perquè ningú no pogués fer pasturar bestiar en els seus masos Closa Pagesa i Pinell, de Torroella de Montgrí, i Carles de Pals–, contra Baudili Geli Moret (pagès de Pals), al·legant el primer que la promulgació d'un ban a favor de Geli per a un terreny de 7 o 8 vessanes que estava situat enmig d'una peça de terra de 120 vessanes de la seva propietat atemptava contra el seu dret immemorial de portar a pasturar el seu bestiar en dit terreny de Geli, sempre i quan no estigués sembrat d'arròs. Desconeixem en quina instància tenia lloc el plet, si bé probablement fos a la Reial Audiència, ja que el document està signat a Barcelona. Tampoc coneixem el resultat del procés judicial (ADG.FCC. Lligall foli 38).

³⁵⁴ Així, Martí de Carles de Teixidor, en una declaració que es deia que calia adjuntar a l'entregada el 28 de maig de 1751 en un plet que l'enfrontava als regidors de Pals, declarà estar en possessió de la peça de terra dita la Fonollera i que aquesta es trobava dins del terme de Torroella de Montgrí justificant-ho, entre d'altres coses, amb el fet que *siempre y en todos tiempos assi Dn Martin de Carles y de Texidor como y tambien sus antecessores han hecho publicar Pregones vulgo Vans, a fin de que persona alguna no se atreviese á llevarse leña ni juncos que produce d[ic]ha piessa de tierra nombrada la fonollera i que, siempre y quando se ha sabido y justificado que alguno ó algunos se han llevado leña ó juncos de la mateixa, els contraventors havien estat castigats amb la pena corresponent pel batlle de Torroella* (ADG.FCC. Lligall foli 31).

³⁵⁵ L'any 1797, davant d'una queixa de Martí de Carles perquè no s'imposaven les multes prescrites en el ban de 1779 als veïns de Palafrugell que tallaven llenya en el bosc del mas Gombau, el batlle d'aquella vila

Reclamaven en conseqüència, sobretot els grans propietaris, que l'estat legislés de manera general sobre la qüestió i que assumís com un afer públic la defensa del seu *sagrat dret de propietat*. L'estat liberal els donà satisfacció: l'any 1837 es decretà el tancament de terres de forma definitiva per a tot l'estat i, el 1849, s'establí la creació de la Guàrdia Rural com un servei públic de defensa de la propietat rural, amb l'obligació de denunciar *toda infraccion al Código Penal, á los reglamentos ó bandos de policia rural, á las ordenanzas de caza y pesca, á las de montes y plantíos, y á los de caminos, asi generales como vecinales y particulares*; si els guardes contractats pels particulars eren nomenats i juraven el seu càrrec davant de l'alcalde podrien, a més, usar la mateixa placa amb el lema de *Guarda de campo* que els guardes municipals i les seves declaracions jurades tindrien el mateix valor que les d'aquells³⁵⁶. Els Carles –que ja amb anterioritat havien contractat vigilants particulars per a les seves propietats (el 30 d'octubre de 1838, entre les despeses del patrimoni, consten 6 quarteres de blat i 8 botes de vi entregades a Francesc Ponsatí *por la conducta de vigilar en la Fonellera y guardar la Casa Castillo de Torruella*³⁵⁷)–, s'acolliren a aquelles disposicions: el setembre de 1857, pagaren 20 pessetes al secretari de l'ajuntament de Torroella de Montgrí per les despeses d'instruir l'expedient *para la declaración de guarda rural*³⁵⁸. A mitjan segle XIX, a més del guarda de Torroella, Casa Carles també pagava un guardabosc a Viladasens per vigilar les terres del mas Puig de Fellines i un a Navata per controlar les del mas Garriga.³⁵⁹

---

respongué que no podia aplicar el ban perquè encara estava pendent de resolució judicial qui era el legítim propietari útil d'aquell bosc. El plet enfrontava, a la Reial Audiència de Catalunya, al Priorat de Santa Anna de Barcelona (senyor directe i jurisdiccional de Palafrugell) i Martí de Carles, el qual, malgrat això, l'any 1796 –i tornaria a fer-ho el 1798– havia cedit a rabassa morta diverses porcions del bosc a diferents particulars amb la intenció, segurament, no només d'incrementar les rendes del seu patrimoni, sinó també d'involucrar tercers en la defensa dels seus drets de propietat contra les pretensions del Priorat. Desitjant fer respectar la privatització de l'ús del bosc, Martí de Carles sol·licità a la Reial Audiència que manés al batlle de Palafrugell fer complir el ban, tot i que no estigués resolt encara el plet; cosa que l'alt tribunal concedí mitjançant un acte de 13 de novembre d'aquell mateix any. El plet sobre la propietat del bosc no es va resoldre, com ja hem explicat al primer capítol, fins l'any 1799 mitjançant la signatura d'una concòrdia per la qual Martí de Carles es comprometia a pagar el delme d'aquelles terres al Priorat i aquest, al seu torn, reconeixia els Carles com a propietaris útils del mas Gombau (ADG.FCC. Lligall foli 12 i A.H.G. Bonaventura Bou, notari de Girona, 12-4-1799, concòrdia).

³⁵⁶ *Reglamento para los guardas municipales y particulares del campo de todos los pueblos del Reino*, aprovat per R.O. de 8-11-1849.

³⁵⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 3.

³⁵⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 3.

³⁵⁹ El 15 d'octubre de 1851 el procurador de Casa Carles signà un *Documento al Guarda Bosque de Viladasens porque vigile los bosques y demás tierras del manso Puig de Fallinas*, assignant-li una retribució anual de 1,5 quarteres de mestall, que pagarien a mitges el propietari i el masover. Es proporcionà també a l'esmentat guardabosc *la chaqueta y demás* del seu uniforme. Fins al final de la sèrie comptable, l'any 1863, en els comptes del patrimoni figuren les partides en espècie entregades cada any a aquest guardabosc. Igualment, en els comptes dels anys 1861 a 1863, apareixen pagades diferents quantitats en concepte de salari al guardabosc de Navata (ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibretes de comptes dels anys 1851 a 1863).

A la segona meitat del segle XIX es publicaren sovint al *Butlletí Oficial de la Província de Girona* anuncis que declaraven vedades i acotades les terres d'un o diversos propietaris. Lluís Serrano ha estudiat com aquesta mena d'anuncis aparegueren per primera vegada al Butlletí Oficial de la Província de Barcelona l'any 1851 i al de Girona el 1854, proliferant a partir d'aquella data de forma molt més significativa a la Catalunya Vella, és a dir, en la Catalunya dels masos, que no pas a les províncies de Tarragona i Lleida. A diferència dels bans de la Reial Audiència, on la cacera era vetada de forma expressa molt rarament, aquesta figurà en canvi com una pràctica prohibida en la immensa majoria (el 82%) dels anuncis d'acotaments i vedats dels butlletins³⁶⁰. La legislació liberal no reconegué per llei els antics usos col·lectius sobre les terres particulars, de manera que ara els hisendats dispensaven permisos per caçar en llurs masos amb comptagotes i no com un acte de dret, sinó com una generositat lliurament dispensada als *amics*. Els conflictes entorn de la caça al territori anomenat la Fonollera de Torroella de Montgrí resulten exemplars de la forta resistència dels veïns a acceptar les noves condicions de la propietat que volien imposar els hisendats.

La Fonollera, que formava part del mas Pinell, era un extens terreny tocant al litoral, no apte per al conreu, que secularment havia estat utilitzat com a zona de pastura i de cacera, a més de lloc d'on extreure productes com ara llenya o joncs. Segons el registre de la propietat de La Bisbal, l'any 1880 el terreny conegut com "Fonollera i Golf" comprenia 340 vessanes, de les quals 30 eren de bosc, 20 de prats, 150 erms i 140 estanys i arenals³⁶¹. Aquest fou, sens dubte, el territori que al segle XIX va conèixer una conflictivitat més alta de totes les possessions que formaven part del patrimoni Carles. Bona prova d'això és el fet que repetidament s'hagueren de demanar bans que mencionaven aquest terreny de forma explícita: a instàncies de Casa Carles, el batlle reial de Torroella el 9 de maig de 1824 va fer publicar en aquella vila un ban per a *la Fonollera y demes terras propias de dit Sor*. (els terrenys anomenats Golf i Fonollera, junt amb altres propietats que la família Carles posseïa a Torroella, havien estat ocupats pels veïns durant la revolta de 1821), i un altre el 4 de juny de 1826, per a *la Heretat y terras Pinell y Bosch de la Fonollera de pertinencias de dita heretat* i demés terres de dit senyor en el terme de la vila; i l'alcalde constitucional, el 17 de gener de 1840, un ban perquè ningú pogués pasturar bestiar,

---

³⁶⁰ Ll. Serrano, *Tancar la terra...*, op. cit., p. 52-57 i 272.

³⁶¹ Registre de la propietat de La Bisbal, Torroella de Montgrí, t. 328, finca 1577. Dec aquestes dades a l'amabilitat d'Enric Saguer.

treure herba, llenya ni altres coses, ni fer camins de mal ús en les terres del mas Pinell, Fonollera i demés heretats de Casa Carles i, el 25 de desembre de 1855, un altre per al *mas Pinell y sas terras, compresos los terrenos Fonollera y Golfo*, i demés propietats dels Carles a Torroella *baix lo concepte de que lo mateix Sor. de Carles com a duenyo en ple domini dels espressat Mas Pinell y altres masos de propietat sua, per si o per son apoderat, ecsigirà las penas impostadas als infractors*³⁶².

Igualment, els Carles van haver de defensar i senyalar reiteradament els límits de la Fonollera amb els terrenys contigus propietat del comú de Torroella per diversos mitjans: posant fites (els anys 1774, 1831, 1840 i 1862), plantant *espinas en la tanca del costat de las Devesas* (1837), fent *una sequia por serrar la Fonollera* (1841)³⁶³ i, evidentment, fent vigilar el seu guarda. I és que sens dubte aquell terreny era tan disputat perquè els seus límits, sospitosament, havien anat creixent amb el pas del temps, com així quedà ben palès l'any 1829, quan la sol·licitud de Magí Antoni de Vilallonga de l'establiment d'una gran extensió de terreny al Patrimoni Reial posà en una situació difícil a Narcís de Carles, perquè es va veure obligat a demostrar la propietat de la Fonollera. Finalment, Vilallonga retirà la seva pretensió, però el consell que l'hereu Carles va rebre del seu advocat, que pagués les costes del procés i no remogués més l'assumpte perquè s'hi podia enganxar els dits, reconeixia ben clarament que la Fonollera tenia, en aquells moments, molta més extensió de l'originària: *La Escr[itur]a que enviastes –la de compra de la Fonollera signada el 2 de novembre de 1562 per Montserrat Carles, que tan sols indicava que tenia més de 70 vessanes– no contiene mas que una tercera parte del terreno de la Fonollera y*

---

³⁶² A.H.G. R. Prats, notari de Torroella de Montgrí, 10-5-1824 i 4-6-1826 i J. Bataller, notari de Torroella de Montgrí 25-12-1855; i ADG.FCC. Lligall foli 31.

³⁶³ L'any 1774 Martí de Carles de Quintana, a fi d'evitar futurs problemes de límits, sol·licita a l'Intendent General de Catalunya que nomeni un comissionat que procedeixi a posar fites per assenyalar clarament la línia divisòria que, per ponent i tramuntana, per mitjà de la sèquia dita Gorranchs, separa la Fonollera de les *tierras del común de la expressada villa sugetas al repartim[ien]to que por superior orden deve practicarse*; a finals de 1831, davant la queixa de Narcís de Carles que algunes persones que posseeixen terres en les deveses del comú contigües amb el mas Pinell traspassen els límits *en perjuicio de mi propiedad*, es posen fites per senyalar la divisió (per dilucidar algun cas es diu que caldrà *operar el descubrimiento del antiguo alveo del Massot que está cubierto de arena*); el 1837, entre les despeses de Casa Carles, consten 95 jornals fets en la Fonollera per netejar, arrencar matolls i *plantar espinas en la tanca del costat de las Devesas*; l'octubre de 1840, per resoldre les disputes que tenien lloc, el procurador de Casa de Carles i els comissionats elegits per procedir al repartiment del terreny dit de Novaries, propietat del comú de Torroella, senyalen mitjançant 9 fites la separació d'aquest terreny amb el Golf i la Fonollera; el 1841, en els comptes del patrimoni figuren 64,5 jornales *por hacer una sequia por serrar la Fonollera*; i altre cop, a principis de 1862, els Carles paguen 380 rals al picapedrer Pau Valls *por cinco mojones de piedra labrada para la Fonollera* (ADG.FCC. Lligall foli 31 i lligalls en quart 3 i 15, i A.H.G. J. Bataller, notari de Torroella de Montgrí, 10-10-1840, conveni entre el procurador de Casa Carles i els comissionats de diversos particulars de Torroella de Montgrí).

*te espondrias (si removias el asunto) á que el Fiscal tomase parte y tener que seguir un pleito con él, que aunque tuviese un buen ecsito (que no es tan sencillo como crees) te costaría mucho dinero.*³⁶⁴

Als anys seixanta del segle XIX, tot i que la legislació ja impedia d'entrar a caçar a les terres de propietat particular sense el permís del propietari, aquesta mesura costava d'imposar. A la pràctica, hi havia fortes resistències a respectar-la i persones que no dubtaven a l'hora de desafiar els vigilants dels propietaris. Així, per exemple, el 29 de juliol de 1863 Joaquim de Carles va ser informat pel seu administrador, Joan Devant, que:

nos hallamos ya entre los incomodos de la caza en la fonallera, habrá como unos 15 dias que Joce [sic.] Garriga (a.) Sant encontró en la fonallera un tal Jocé Cantó que es el que está al frente en el manso Pla [...] el dicho Cantó a la 1ª vez de hallarlo á cazar en la fonallera se escusó diciendo no savia estava vedado, el domingo pasado dia 26 por 2ª vez le encontró el mismo Jocé Garriga dedicandose a la caza, a mas de que an corrido unas voces que no se detendra de ir a cazar cuando y siempre le dé ganas. Es un mal que ese hombre se haya envalentonado de esa conformidad.

En aquesta mena de comportaments, els propietaris sempre hi veien un mal exemple que calia tallar al més aviat possible perquè no s'extenguessin. Sembla, però, que no eren gens fàcils de perseguir; la carta continua:

en fin me e presentado con D. Miguel Quintana y Badia que es el teniente de Al[cal]de que esta de mes, y me a hecho muchas observaciones, no porque no tenga gusto al celebrar Juicio de faltas contra este sugeto, que si que le tiene miedo que saldrá con muchas razones para salir absuelto de la providencia del Al[cal]de aunque sea apelarse delante el Juez, si es casso que resulta condenado, porque el vando que se hizo en 56 no puede servir por él porque no era vecino en aquella ocasión, que él no tiene que respetar el Guarda porque no iba uniformado como está prevenido por el reglamento de Guardas del campo, porque no está cerrado que no pueda entrar un animal, porque no a circulado en los voletines oficiales de la Provincia, es decir que recayendo á ese celebre Cantó, que según la opinión publica es muy malo y que no es tonto, le tiene cuidado no fastidia [sic.] la autoridad y que a hecho la instancia y hemos quedado aguardar unos días porque V. consulte o haga consultar si se le puede perseguir solamente por haverle avisado y que por la voz publica es que está vedado, si a este hombre no se le dice nada es en vano de ser dueño de una propiedad [...] diciendo yo al Sr. Al[cal]de que todo el mundo tiene que respetar la propiedad agena, porque el Gobierno la respeta me a hecho ver que en una disposicion de 1857, se puede cazar en los terrenos que son rastrojos y no son cultivados sin el permiso de su dueño, él me a aconsejado al entretanto que se pusiesse en el voletin oficial el anuncio con el permiso del Sr. Governador lo mismo que hacen muchos propietarios, porque si no se puede castigar en esta vez, ya tornará caher en la ratera [...] Le mando una nota que es la copia del anuncio que tiene puesto D. Joaquín Armet en el voletin oficial n° 31 dia 13 de marzo de 1863.

---

³⁶⁴ ADG.FCC. Lligall foli 31.

Fent cas del seu procurador, Joaquim de Carles enganxà al final de la carta el següent borrador d'anunci de vedat el qual, malgrat tot, no ens consta que arribés mai a ser publicat al B.O.P.G.:

En virtud de las facultades que la ley me concede quedan desde hoy cerradas y acotadas mis propiedades situadas en los terminos de Torroella, Gualta, Fontanillas, Palafrugell, Serra, Fallinas, Navata y Ordis, y por lo mismo prohibida la entrada en las mismas para alleñar, apasentar, hacer ningun mal uso, ni cazar tanto con escopetas como con perros, lazos, trampas y demás. Los guarda tierras, colonos y dependientes míos están encargados de vigilar a fin de que los infractores sean castigados con arreglo a la ley, y demás disposiciones vigentes.

Gerona tantos Agosto de 1863

Joaquin de Carles

Com fos que el masover del mas Pla, Josep Cantó, persistia en els seus “atemptats” contra la propietat dels Carles, finalment Joan Devant el 28 de desembre de 1863 l’acusà en judici de faltes a l’alcaldia de Torroella de Montgrí, perquè el 20 d’aquell mes havia estat trobat pels dependents del mas Pinell caçant en la Fonollera, *fundandose para ello* –el procurador dels Carles– *en que todas las fincas se hallan vedadas por la Ley estén o no estén cerradas y cercadas*. Cantó, digne de ser un d’aquells pagesos que tan impacientaven el comte de Montcornet en la novel·la *Les Paysans*, que Balzac va escriure l’any 1844, va declarar que només hi havia anat a caçar ànecs i aportà dos testimonis perquè confirmessin la seva declaració que, poc temps abans, estant al Casino de Carol de la Bisbal, Devant havia dit *que no podia dar permiso á nadie para cazar en la Fonollera, pero que para matar patos no se diría nada a nadie*. L’administrador dels Carles va replicar que tan sols havia dit *que según quien fuese que entrase en la Fonollera para la caza de patos se le disimularía, pero que Cantó nunca ha tenido permiso para entrar en dicha finca*. El segon tinent d’alcalde de Torroella, Agustí Busquets i Ros, va absoldre Cantó amb l’argument *que ni una ni otra de las partes han aclarado si la finca la Fonollera se halla materialmente cerrada ni si está vedada* –malgrat que la reial ordre aclaratòria de 25 de novembre de 1847 especificava, expressament, que no calia que un terreny de propietat particular estigués materialment tancat perquè fos considerat *cerrado* o *acotado* i, per tant, no s’hi podia caçar sense el permís de l’amo (significativament a l’arxiu de Casa Carles es conserva una còpia manuscrita d’aquesta reial ordre³⁶⁵)–, però

---

³⁶⁵ La reial ordre de 25 de novembre de 1847, que portava per títol *Verdadera inteligencia de las palabras “cerrados y acotados” contra las pretensiones de cazadores, etc.*, aclaria que *la ley reconoce por “cerrados ó acotados” terrenos que no están materialmente cerrados [...] que “acotar” tanto quiere decir como “poner cotos ó mojones”, esto es, cualquiera señal material y visible que indique el hecho de la propiedad y la voluntad del dueño de disfrutarla exclusivamente [...] que la ley prohíbe la invasión en*

que, en qualsevol cas, Cantó només havia fet ús del permís implícitament donat per Devant de caçar ànecs³⁶⁶.

Per aquelles dates, com veiem, en la llei i la pretensió dels Carles, els antics usos col·lectius havien estat proscrius de la Fonollera, per esdevenir un terreny privat als *altres* i territori de caça per al divertiment i la sociabilitat de les classes dominants en el seu temps de lleure. A la Fonollera, en aquella època, de permisos per caçar se'n donaven pocs i a segons qui. El 26 de setembre de 1863, per exemple, Joaquina de Mendoza escrivia al seu procurador: *Por Don Alverto Quintana recibirá V. una carta de Dn Joaquin [de Carles] en la que verá V. le dice se ponga acorde con él, pues le á pedido permiso para hir á cazar con unos amigos forasteros á la fonollera, y no se a podido excusar*, i l'1 de novembre del mateix any, Joaquim de Carles li escrivia: *Me vinieron los de Fonolleras para que diese permiso a D. Francisco Hospital para hir un dia de caza a la Fonollera, vease V. con él y en el caso de querer hir dicho Señor no puedo negarlo, pero no querría fuesen más de dos á cuatro pues no quiero que con el permiso de uno entren una docena*³⁶⁷. Administrar el dret de cacera tant gelosament tenia també els seus inconvenients: el 6 novembre de 1866, *39 propietarios de Fincas ó suertes de las Devesas inmediatas ó cercanas al vedado de V. llamado la Fonollera, que declaraven ser gente toda de escasissimos recursos, sol·licitaren a Joaquim de Carles que posés remei al gravísimo perjuicio que les resulta de la prohibición de entrar los cazadores á cazar en l'esmentat vedat –per la proliferació de conills que envaïen les terres dels veïns i els malmetien les collites, que se'n derivava–, ya sea permitiéndolo prudentemente la caza ó reduciendo el vedado á menos extensión ó interceptando de un modo ú otro el paso á los conejos*³⁶⁸.

El juny de 1869 Joaquim de Carles va redactar un altre borrador d'anunci de vedat, aquesta vegada exclusivament per als conflictius terrenys del Golf i la Fonollera. En uns moments d'escassetat d'aquesta mena d'anuncis degut a la conjuntura política del període, aquest tampoc no fou publicat al B.O.P.G.:

Desde el día de hoy en adelante, quedan vedadas y acotadas las piezas de tierra llamadas Golfo y Fonollera, de pertenencias del manso Pinell, término de Torroella de Montgri

---

todo terreno de propiedad particular que esté “cerrado ó acotado”, sin exigir que esté cercado de pared continua (Alcubilla, Diccionario de la Administración, Madrid, 1886, 4ª edició, tom 1, p.143). La còpia manuscrita es troba a ADG.FCC. Lligall foli 31.

³⁶⁶ Tota la documentació referent a aquesta qüestió es troba a ADG.FCC. Lligall foli 31 i lligall en quart 15.

³⁶⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 15.

³⁶⁸ ADG.FCC. Lligall foli 31.

partido judicial de la Bisbal, y por consiguiente prohibido cazar, apacentar ganados, estraher leña ni hacer en las mismas otras cosas, sin espreso permiso del Sr. Propietario quienes perseguirán según corresponda á los que fueran hallados infringiendo lo prevenido en este anuncio.

*Gerona   Junio de mil ocho cientos sesenta y nueve
Joaquin de Carles y de Mendoza³⁶⁹*

Però, per a desesper de l'administrador, els veïns persistien en la pràctica dels usos tradicionals de cacera desafiant les lleis i el guarda del propietari. El 13 de novembre de 1870, explicava a Joaquim de Carles per carta :

Hayer vino Jocé [sic.] Garriga a decirme que el Sr. Pedro Roig estava en la Fonallera con dos compañeros y dos urones, y al decirle el hijo de Garriga porque se metía allá a urar –la caça amb fures estava prohibida per llei–, le contestó que tenía permiso de V., a este vuen Señor se le debería dar una reprehensión no solamente para ir a urar en la fonallera, si que tamvién compromete a otros diciéndoles que tiene permiso de V. [...] es verdad que todos los días hay, y si alguno se le dice algo en seguida dicen que a D. Alverto de Quintana y algún compañero suyo nunca Sant [és l'àlies de Josep Garriga] lo ve urar, de seguro es verdad, porque no lo quiere ver, si no se toma alguna providencia es en vano de decir nada a nadie, el domingo pasado había tres distintas compañías que todos uravan, dos de Torroella y una de Pals [...] si tiene proporción como me havia dicho de que se ponga en Boletín oficial, el edicto de que no es permitida la entrada en aquella finca para hacer ningún mal uso, que lo hace porque me temo que de una cosa seguirá la otra.³⁷⁰

El fet que molts demandants d'anuncis de vedats fossin grans propietaris i les notícies que ens ofereixen casos com el de la Fonollera, on les infraccions contra els bans i els anuncis publicats per la família Carles continuaven essent habituals, constitueixen evidències força eloqüents que la lluita per imposar el nou concepte de la propietat *privada* seguia encara ben viva sobre el terreny dècades després que l'any 1837 s'hagués decretat el tancament de terres per a tot l'estat. En qualsevol cas, i per acabar, mitjançant la privatització dels usos que abans eren col·lectius, els propietaris amplien els seus drets de propietat i, en conseqüència, també les seves rendes, en apropiant-se d'uns recursos que abans eren d'aprofitament veïnal. Al segle XVIII i la primera meitat del XIX es tractà sobretot de la llenya i les pastures; a la segona meitat d'aquella centúria, s'hi afegiren la cacera i els ingressos que reportaren, a partir de finals de segle, els vedats de caça³⁷¹. Per això hem inclòs la privatització dels usos del sol, amb l'avenç de l'individualisme agrari, entre les estratègies d'ampliació i conservació del patrimoni Carles.

---

³⁶⁹ ADG.FCC. Lligall foli 31.

³⁷⁰ ADG.FCC. Lligall foli 31.

³⁷¹ Sobre els beneficis econòmics que reportaren els vedats de caça amb la proliferació de les associacions de caçadors a finals de segle, vegeu Lluís Serrano, *Tancar la terra...*, op. cit., p. 283-295.

4. PROBLEMES DE LIQUIDITAT I ENDEUTAMENT DEL PATRIMONI

Contràriament a les estratègies d'ampliació i de conservació del patrimoni que hem vist fins aquí, l'endeutament podia conduir a disgregar peces del mateix i fins i tot a perdre heretats senceres. Tal com ja ho havien estat a l'època moderna, l'endeutament i el sistema de crèdit es revelen com uns dels factors claus del funcionament de la societat agrària gironina de la primera meitat del segle XIX. Estretament vinculat a les compra-vendes de terres, l'estudi de l'endeutament resulta essencial per explicar els canvis de mans de les propietats durant aquest període.

Respecte la qüestió de l'endeutament, sembla unànime l'opinió entre els historiadors que s'han ocupat del tema en considerar-lo com a un tret estructural de la societat agrària de l'Antic Règim i del període de transició a la nova societat capitalista. Rosa Congost ha parlat d' *una societat d'endeutats*, Llorenç Ferrer d'un *endeutament estructural* determinat per l'estructura agrària bagenca que abocava els sectors pagesos amb una base econòmica més precària a demanar préstecs per tal de cobrir les seves necessitats bàsiques; i Enric Tello parla d'un *entrampament crònic de la petita explotació pagesa per assolir la reproducció simple dels seus components* provocat per l'accés desigual a la terra i el pes de la triple fiscalitat senyorial, reial i municipal, alhora que veu el censalisme com un sistema d'usura parasitari de la societat d'Antic Règim que es nodreix, i a la vegada ajuda a mantenir, aquell ordenament socioeconòmic³⁷². Llorenç Ferrer, a més, a partir de la consideració dels censals com una forma més d'extracció de l'excedent pagès i de la progressiva acumulació de propietats en mans dels grups socials benestants propiciada per la venda o l'expropiació dels béns dels sectors endeutats, s'ha referit també a l'endeutament com un dels factors que accentuen la diferenciació social pagesa³⁷³.

---

³⁷² Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 93-97; Llorenç Ferrer i Alòs, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 483-485, i "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s.XVIII)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4 (1983), p. 101-128; Enric Tello, "La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària", *Recerques*, núm. 18 (1986), p. 47-71. El caràcter general i estructural de l'endeutament, no és, per altra banda, exclusiu del nostre país. Així, per exemple, Jean-François Soulet detecta un endeutament generalitzat, reflex d'un *état presque chronique de misère*, que arribaria al seu punt màxim a mitjan segle XIX, a les comunitats pirinenques de l'altra banda de la frontera (Jean-François Soulet, "A propos de l'endettement rural au XVIIIe siècle: deux communautés du Piémont Pyrénéen", *Annales du Midi*, núm. 111 (gener-març 1973), p. 29-50 i "Usure et Usuriers dans les Pyrénées au XIXe siècle", *Annales du Midi*, núm. 138-139 (juliol-desembre 1978), p. 435-445).

³⁷³ Llorenç Ferrer, "La diferenciació social pagesa", op. cit., p. 86-90.

Diversos estudis s'han ocupat de l'endeutament des de diferents perspectives³⁷⁴; en aquest apartat, serà analitzat des del punt de vista dels deutors a partir de l'anàlisi de les dificultats financeres que afectaren el patrimoni Carles durant bona part de la primera meitat del segle XIX.

Durant una llarga etapa, que podem datar entre la guerra del Francès i mitjan de la dècada dels seixanta del segle XIX, la principal preocupació de la família Carles fou conservar la integritat del seu patrimoni, base de la seva renda, front a l'amenaça dels deutes que s'anaven acumulant. Viure de les rendes, com ha manifestat Josep M. Torras, *representava tenir un important volum de capital immobilitzat, per poder assegurar uns ingressos anuals estables en concepte de renda*³⁷⁵. Així, com molts altres rendistes, els Carles tenien moltes propietats però poca disponibilitat de diner líquid, cosa que feia que, tot i pertànyer a una categoria social benestant, tinguessin dificultats per a efectuar els pagaments de les pensions dels censals, deutoris, i deutes diversos als seus acreedors.

Si hem de creure la correspondència que Narcís de Carles, l'hereu, mantenia amb el seu oncle que li portava l'administració dels seus béns des de Torroella, les dificultats financeres que travessà Casa Carles afectaren el nivell de vida del propi hereu, que es queixava constantment de no rebre les assignacions trimestrals de la seva pensió anual de 21.320 rals, cosa que l'obligava a endarrerir contínuament tota mena de pagaments. Narcís de Carles, en una de les tantes cartes en què reclamava que li enviessin diners, es dirigia al seu germà Josep M., el 29 de juliol de 1825, amb aquestes paraules:

---

³⁷⁴ Des del punt de vista dels creditors, veieu: Josep M. Torras i Ribé, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana, 1976, on l'autor analitza l'activitat creditora d'aquesta família de la petita noblesa igualadina i la seva reorientació dels capitals abans destinats al préstec cap a les inversions en terres en produir-se, l'any 1750, la reducció de l'interès dels censals del 5% al 3%; Llorenç Ferrer i Alòs "L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII i XIX", *Recerques*, núm. 18 (1986), p. 7-46; i Enric Tello, "La utilització del censal a la Segarra del set-cents...", *op. cit.*; José Ubaldo Gómez, a l'article "El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad", *Estudis*, núm. 6 (1977), p. 5-26, analitza la importància del censalisme com a mecanisme de transferència de propietats, en benefici sobretot de l'Església, a la regió asturiana durant el període 1680-1720. Des del punt de vista dels deutors, veieu: Pere Gifre i Ribas, *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.*, i "Una aportació a la Prehistòria dels hisendats gironins...", *op. cit.*; Eva Serra, "L'evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat", *op. cit.*; Ignasi Terrades, *El món històric de les masies. Conjectures generals i casos particulars*, Barcelona, Curial, 1984; Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.* i "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)", *op. cit.*; Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*

³⁷⁵ Josep M. Torras i Ribé, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim...*, *op. cit.*, p. 137.

Por la tuya veo que el lunes marcha el tío á Fig[uera]s y tu á la Escala, p[er]o como no me dices si antes de vuestra marcha me enviareis el din[er]o, debo decirte que espero recibirlo en esta Semana como me dices (aunque lo dudo por estar ya en Viernes) y no en la que viene, p[ue]s ya podras figurarte que la cantidad embiada antes de ayer, cuando he acudido á un pico de un lado, y á un pico de otro (todos indispensables y que no admitian espera) me he quedado sin nada mas que lo mas preciso p[ar]a hoy y mañana, y que no es ponderacion p[ue]s no hay p[ar]a mas: Con que asi espero que en el domingo se verificará el embio, p[ue]s lo demas es dexarme comprometido; y te aseguro que no dexa de serme molesto el ver que mas bien que pedir una pension á la que quise bien atenerme; parece voy mendigando una cosa que no es mia; y enfín el recibirla asi no me sirve de nada p[ue]s no puedo atender á mis gastos ni formar cálculos p[ar]a el dia de mañana asi es que ni la niña ni yo hemos podido tomar los baños aun, ni se si lo podremos verificar; sin contar los demas ahogos que son continuos. Los papeles es verdad que podrian estar corrientes, pero como con el embio de la Es[critu]ra á Bar[celo]na y las firmas de los otros dos, no dexaran de costar unos 40 ó 50 rs. nada he hecho, por no verme en el caso de no poderlo satisfacer al instante como lo exigen, y no querer decir formen cuenta que ya el tío embiará el din[er]o por no dar lugar á hablillas.

Igualment, el 22 d'octubre del mateix any, amb molta més urgència, li deia directament a l'oncle que:

sin embargo de que se me dijo que el 2 del corriente se me embiaria dinero nada he visto hasta ahora á pesar de haber discurrido 20 dias más, y asi á V. me dirijo para decirle que no ecsiste nada nada en mi poder, y que sin falta mañana domingo 23 sea por quien quiera y haga el tiempo que haga me embie V. sin retardarlo haciendo que llegue temprano lo mas que sea posible; y que sea mañana mañana³⁷⁶.

Molt pitjor encara va arribar a ser la situació del germà de Narcís, Josep M., i la seva família. Les seves cartes, i les de la seva muller *Mariquita*, reclamant a l'hereu i a l'oncle el pagament dels endarreriments de la seva pensió són recurrents, i cada vegada més dramàtiques i tenses, a finals de la dècada dels anys vint³⁷⁷. En una carta datada a Barcelona el 2 de maig de 1828, Josep M. li retreia a Narcís que la seva necessitat *llega ya al mas alto grado*, i que *mi Esposa* –que en aquells moments residia amb el seu fill a Perpinyà– *se halla careciendo de todo, pribada de todo, y sin mas medio que comer unas patatas guisadas por sus manos*. I de nou el 30 del mateix mes:

Vease mi estado y el de mi pobre mujer é hijo que no tienen de que comer, materialmente de que comer, quando los SS. de Carles de Gerona tienen quanto se les antoja y es inutil! Yo no pido limosna, reclamo lo que se me deve y exsijo una contextacion categorica; se

---

³⁷⁶ ADG.FCC. Llibre 56 (*Correspondencia de mi Sr. Abuelo Don Narciso de Carles y Odoyle desde Diciembre de 1819 á Agosto de 1831*). Les cartes que hem ressenyat formen part de la quarantena de cartes que, entre l'1 de març de l'any 1825 i el 31 de desembre de 1826, Narcís de Carles envià al seu oncle o al seu germà queixant-se de l'ofegament continu en què vivia per causa dels endarreriments de la seva pensió. En algunes d'aquestes menciona que s'estan devent, igualment, diverses pensions al seu germà, per la qual cosa aquest també està passant dificultats econòmiques.

³⁷⁷ La correspondència dels anys 20 del segle XIX de Josep M. de Carles i *Mariquita* amb Narcís de Carles i l'oncle Josep Ramon a què farem referència es troba a ADG.FCC. Lligall en quart 26.

me paga lo mio, si o no? esto es lo que quiero saber; la indiferencia con que se han leído mis reclamaciones, por todos los Carles, es criminal, es iniqua [el subratllat és a l'original].

Al setembre, si la situació de Josep M. a Barcelona era crítica –ell i els seus eren *victimas tanto tiempo hace de la falta de orden o manejo de esta casa, sumergida aquélla* [la seva família] *en la mayor miseria y yo atropellado cada dia por mis acreedores [...]* no puedo salir a la calle por mi acreedores–, a finals de mes la seva dona a Perpinyà escrivia que aviat començaria l'escola i no tenia diners per ingressar-hi el seu fill. A l'octubre, havent rebut ja quelcom de diners (malgrat que se li seguien devent 31 duros), escriví a Narcís de Carles que Emili per fi *entrará en el Colegio, despues de pagado a éste el trimestre y 27 duros y medio de Comestibles en una tienda de los quales pagaba interes desde 1º del corriente*. Quan finalment, al novembre, Josep M. es reuneix amb la seva família a Perpinyà, troba la seva muller molt desmillorada: *llegué sin la menor novedad á esta, pero hallé á Mariquita fatal y sin embargo que estaba preparado, me sorprendió su vista pue esta desconocida de delgada y fatal*. Tants problemes econòmics tensionaven el consens en la institució de l'hereu per part d'un fill segon de bona família, el qual, després d'haver de pidolar el que era seu –la seva pensió, *el unico medio que tengo de vivir*–, s'estimava més demanar préstecs i deure diners a coneguts i desconeguts, que no pas posar-se a treballar en alguna feina que la seva posició social *li impedia* (si bé sabem que va fer gestions infructuoses per trobar una ocupació, la naturalesa de la qual desconeixem). A Josep M. els seus problemes econòmics no només li feien qüestionar la forma com Narcís i l'oncle estaven portant la gestió del patrimoni, sinó també el propi ordenament familiar que l'havia situat a ell com a fill segon: *ya q[u]e el destino te ha puesto a la Caveza de mi casa y á mi a la cola*, recordem que li deia per carta a Narcís aquell mateix desembre quan li demanava que busqués un benefici eclesiàstic per alleujar la situació del seu fill Emili (cosa que hem vist que l'hereu no va estar en provisió d'aconseguir fins l'any 1836, mentre Josep M. es trobava llavors combatent en les files carlines).

Pel que mostra la correspondència de Casa Carles, sembla doncs, que els pagaments de les seves pensions als membres de la família es retardaven tant perquè realment no hi havia disponibilitat de diners, cosa que posa de manifest la manca de liquiditat del patrimoni en aquells moments. Val a dir, però, que malgrat que Josep M. el juny de 1828 es queixava *de la decadencia de la casa, que promete á sus hijos la suerte mas deplorable*, aquesta

situació que patien els Carles, tot i que, com veurem, els acabés comportant la pèrdua d'alguna de les seves propietats, no pot ser comparada de cap manera amb la gravetat que tenia l'endeutament per als petits pagesos, que podien acabar perdent, no un determinat nivell de vida, com Narcís de Carles i el seu germà, sinó la base mateixa de la seva subsistència. Com hem dit més amunt, per als sectors més baixos de la jerarquia pagesa l'endeutament era una necessitat estructural; per als sectors benestants, en canvi, era, amb molta més freqüència, una fase puntual en la llarga vida dels seus patrimonis.

4.1. EL VOLUM DE L'ENDEUTAMENT (1826 i 1839)

Per fer-nos una idea del volum de l'endeutament que patiren els Carles podem fixar-nos en dos moments concrets del patrimoni. L'any 1826, l'*Estado de los bienes que posee Dn Narciso de Carles, nombres de las fincas, pueblos en que se hallan situadas, su valor en renta y venta, cargas que tienen sobre si, quien las impuso y para que fines y efectos*, que hem reproduït a l'apèndix II, ens informa que en aquells moments la renda que els Carles obtenien del seu patrimoni, sense comptar el Castell de Carles que, com el mateix document indica, no donava en realitat cap renda perquè era ocupat per Josep Ramon de Carles, ascendia a un valor total de 106.269 rals. Els deutes de la casa, afegint-hi el capital dels censals que es pagaven, sumaven en total 408.770 rals i equivalien, per tant, a gairebé quatre anys de la renda que els Carles podien obtenir de tot el seu patrimoni. Tal com veurem al capítol 6, entre 1832 i 1863 la renda bruta del patrimoni només 8 anys superà els 80.000 rals i tan sols 1 els 100.000.

L'inventari dels béns que foren de Narcís de Carles, pres per la seva vídua el 13 d'abril de 1839³⁷⁸, ens ofereix una altra instantània de la situació econòmica del patrimoni Carles tretze anys després. Segons aquest inventari els deutes de Casa Carles es desglossen de la següent manera:

---

³⁷⁸ ADG.FCC. Lligall foli 4.

Quadre 4.1.1
Deutes de Casa Carles (1839)

	capital (rals)	%
Vendes a carta de gràcia	206.255,0	31,7
Debitoris	136.370,7	21,0
Deutes a particulars	131.239,5	20,2
Censals (capital + pensions endarrerides)	113.231,6	17,4
Violaris	34.823,0	5,3
censos deguts	16.019,3	2,5
diners prestats	12.156,7	1,9
TOTAL	650.095,8	100,0

Font: ADG.FCC. Lligall foli 4.

Segons aquestes fonts, doncs, entre els anys 1826 i 1839 l'endeutament s'havia incrementat en més d'un 50% degut, sobretot, a les vendes a carta de gràcia del mas Carles de Pals (30-10-1828) i el mas Pinell de Torroella de Montgrí (6-11-1828). Destaquem també que, entre els deutes a particulars, 63.960 rals corresponien al dot de Margarida O'Doyle i de Carles, que encara es devia; la resta eren quantitats menors que es devien a setze altres persones (dos procuradors del patrimoni, dos metges, dos mestres manyans, un fuster, un mestre de cases, un carnisser, un xocolater, un llibreter, un impressor, un comerciant, un apotecari, un mestre sabater i una persona de la qual desconeixem la professió) per raó de serveis del seu ofici o mercaderies que els Carles no els havien pagat. De les vendes a carta de gràcia, els debitoris, els censals, els violaris i els diners prestats en parlarem més endavant quan analitzem les formes de l'endeutament. Anem, abans, a veure les causes d'aquest endeutament tan important.

4.2. LES CAUSES DE L'ENDEUTAMENT

A partir de la informació que ofereixen els inventaris i les escriptures de creació de censals i debitoris i les de vendes de propietats (a carta de gràcia o perpètuas), que sovint fan referència, en el seu encapçalament, a les causes que han obligat a efectuar aquelles operacions o el destí dels diners que s'obtinran mitjançant aquestes, podem conèixer algunes de les causes de l'endeutament que afectà els Carles. En general, podem dir que la situació d'endeutament que patiren els Carles fou conseqüència d'un entrecruament de

diverses causes internes i externes al seu patrimoni. Les causes externes al patrimoni –les dificultats creades per les guerres o les males collites– eren del tot imprevisibles, però és evident que sense la combinació de les dificultats propiciades per la pròpia família degut a la seva voluntat de mantenir o d'incrementar el seu estatus social mitjançant l'assignació de dots molt elevats a les seves filles o l'alt nivell de la despesa familiar, la situació d'endeutament del patrimoni no hauria revestit la mateixa gravetat³⁷⁹.

4.2.1. CAUSES D'ENDEUTAMENT INTERNES AL PATRIMONI

4.2.1.1. El pagament de dots

Ja hem comentat en el capítol primer la importància que tenia per a les famílies benestants oferir dots elevats a les seves filles en el mercat matrimonial. El fet que en el si de la classe propietària els dots fossin aportats majoritàriament en diners per a no desmembrar el patrimoni immobiliari familiar, base de la seva renda, era el que convertia els dots en un factor alhora positiu i negatiu: positiu quan es rebia ja que, com hem vist en el capítol anterior, representava una injecció de liquiditat en uns patrimonis que no en solien anar

---

³⁷⁹ Tant per la seva cronologia, com per les seves causes (un entrecruament de factors interns i externs al patrimoni) i les seves conseqüències (venda de propietats a carta de gràcia i perpètuament), l'endeutament que patí un altre important hisendat de Torroella de Montgrí, Joaquim Pou i Planas (el mateix que hem vist que fou alcalde durant el Trienni, s'enfrontà amb Narcís de Carles defensant els usos col·lectius de pastura i l'any 1836 era el segon major contribuent de la vila), és comparable al cas dels Carles. Així, el febrer de l'any 1832, Joaquim Pou signà un debitori de 74.620 rals *procedentes de prestamos gratuitos que en diferentes épocas desde principios del mes de abril del año 1830 le ha hecho a favor de Ramon Castelló (hisendat de Jafre). Aquells diners Pou els havia hagut de fer servir para atender y salirse de las urgencias i apuros en que se ha visto por pago de anualidades devengadas de los censales i otras obligaciones a que su patrimonio estaba i está afecto, pensiones vitalicias que presta, solucion de d[e]r[ech]os e intereses de legitima a sus hermanos, con el costeo de manutencion i demas gastos que los mismos le han causado por razon de estudios, en las universidades, lo impendido por reparos i mejoras en su d[ic]ho patrimonio, puesto que por lo poco le ha rentado en las pasadas cosechas a penas se han podido cubrir los gastos de contribuciones i precisos gastos domesticos*. Pou es comprometia amb el seu acreedor a tornar-li 21.320 rals cada any i, en cas d'incomplir amb algun pagament, a vendre-li a carta de gràcia el mas Pou de Jafre. Però els problemes econòmics de Pou continuaren i el 12 d'agost de l'any següent signà un nou debitori a favor de Castelló per valor de 170.560 rals (els 74.620 que li havia prestat l'any 1832 més uns altres 95.940 que li havia deixat posteriorment) compromentent-se a tornar-les al cap de 3 anys. Davant dels seus precs, a més, quedà anul·lada l'obligació d'efectuar la venda a carta de gràcia promesa l'any anterior. El mateix dia Pou signà un conveni amb el procurador del seu germà Narcís (llavors advocat de la *Real Cancillería* de Valladolid) referent als drets legítims que aquest li estava reclamant feia temps, pels quals li entregà 8.954,4 rals. Tant els tractes amb el seu acreedor com amb el seu germà, però, acabaren conduint a sengles plets en el tribunal de primera instància de La Bisbal, els quals es resolgueren, respectivament, per mitjà d'una concòrdia i d'una donació signades ambdues el 8 de juny de 1837: en pagament dels 230.256 rals que llavors ja estava devent a Castelló, Pou li va vendre el mas Pou de Jafre a carta de gràcia i dos masos més a perpetuïtat (el mas Ros del Portal, situat als termes de La Tallada i Marenyà, i el mas que posseïa a Canet de Verges); i en pagament dels seus drets de llegítima, Joaquim Pou feu donació al seu germà de 31 vessanes de terra situades als termes d'Ullà, Torroella de Montgrí i Fontclara. (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 494, 22-2-1832, *debetorio y venta al quitar condicionada*; t. 495, 12-8-1833, escriptures de debitori i conveni; t. 499, 8-6-1837, escriptures de renúncia, donació i concòrdia.

sobrats; negatiu quan s'havia de pagar, per la mateixa raó.

El fet que en nou dels onze capítols matrimonials signats per les famílies Carles i Ferrer entre 1758 i 1842 en els quals aquestes atorgaven o rebien dots en metàl·lic³⁸⁰, s'estipulés que la meitat o més del dot es pagaria mitjançant diversos terminis espaiats en el temps – pràctica que sembla que era força habitual entre l'elit propietària³⁸¹ –, ens indica que les famílies benestants assignaven a les seves filles, en concepte de dot, uns capitals que superaven la capacitat financera dels respectius patrimonis en el moment d'atorgar-se els contractes matrimonials. Es picava, doncs, més alt del compte confiant en la possibilitat de disposar d'aquells diners a curt o a mitjà termini. En els casos de les famílies Carles i Ferrer, els càlculs econòmics que deixen entreveure els nou capítols matrimonials en què es fixaren terminis per pagar els dots oscil·laven entre la previsió de poder estalviar de 7.100 a 21.320 rals anuals, predominant, però, els terminis que disposaven entregar 10.660 rals cada any (o, el que és el mateix, 21.320 rals en terminis bianuals, o 31.980 rals en terminis triennals). En tres d'aquests capítols matrimonials, a més, per a no perjudicar econòmicament la família del nuvi, s'estipulava que mentre no s'hagués satisfet la totalitat del dot es pagarien interessos pel capital degut: als capítols signats el 14 de juny de 1824 entre Joan Puig i Descals i M. Dolors de Ferrer i Trullol, el pare de la noia prometia a la família del nuvi que *hasta tanto que les haya satisfecho las referidas trece Mil libras* [138.580 rals] *pagarles y satisfacerles el interés Dotial de la cantidad que de todas las mismas trece Mil libras se estarán deviendo*, tot i que no especificava quin seria aquell interès; als capítols atorgats el 28 de gener de 1842 entre Joaquim Armet i M. Pilar de Carles i de Mendoza, s'acordà que, mentre no hagués pagat els 95.940 rals del dot de la seva filla mitjançant terminis, Joaquima de Mendoza pagaria *por ellas el interes anual del*

---

³⁸⁰ ADG.FCC. Lligall foli 4.

³⁸¹ Diversos treballs fan referència a aquesta pràctica entre les famílies benestants. Santiago de Llobet a "El matrimoni a les cases pairals de La Selva a l' Antic Règim", *Quaderns de La Selva*, núm. 3 (1990), p. 92, cita diversos casos de pagament a terminis en els dots atorgats a les filles de la família Llobet de Vidreres; Rosa Congost a *Notes de Societat (La Selva, 1768-1862)*, *op. cit.*, p. 64, es refereix també a aquesta pràctica per part de les famílies més benestants de la comarca de La Selva i comenta que aquests terminis solien incomplir-se per causa de dificultats econòmiques dels patrimonis; Llorenç Ferrer a *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 597, en analitzar la forma contractual dels capítols matrimonials comenta també, tot i que sense donar dades concretes, que en la definició del dot es fixaven els terminis de pagament del mateix; el mateix autor a "Les clàusules dels capítols matrimonials" dins R. Ros (ed.), *Els capítols matrimonials...*, *op. cit.*, p.74-76, també exposa que el dot *es tendia a pagar a terminis* i, a partir de dades de Jaume Codina relatives al delta del Llobregat, que aquests terminis *van ser més elevats en el segle XIV i es van reduir a mínims en el segle XVI, per augmentar després de forma progressiva*. Seria interessant saber si el pagament a terminis del dot era una pràctica comuna a tots els grups socials o només a uns sectors determinats, quines eren les previsions econòmiques que les famílies solien fer en aquests casos i el grau d'incompliment dels

*cuatro por ciento, el que irá gradualmente disminuyendo á proporcion de la cantidad ó cantidades que se vayan pagando y cesará del todo una vegada satisfeta la totalitat del dot; i, finalment, als capítols matrimonials signats el 23 de febrer de 1794 entre Josep Antoni Ferrer i Singla i M. Lluïsa Marcillo, el pare de la núvia es comprometia a pagar 42.640 rals del dot al cap de dos anys, però preveient, ja en aquells moments, que potser no podria complir aquell termini, prometia al nuvi que si passat l'esmentat termini no les hi havia fetes efectives li pagaria anualment *la pensió corresponent â rahó de tres per cent dels 42.640 rals eo de aquella quantitat que no se verificará ser pagada.**

Aquest filar tan prim, però, feia que qualsevol eventualitat externa al patrimoni (males collites, guerres, etc.) o simplement una mala previsió de les possibilitats futures del patrimoni familiar, fessin impossible complir els terminis de pagament fixats, abocant, immediatament, a una situació d'endeutament. La importància del dot com a factor d'endeutament ens és coneguda des de l'època moderna i ha estat tractada per diversos historiadors³⁸². De les nombroses referències que se n'han donat, ens interessen especialment les dades que dona Llorenç Ferrer respecte les causes de creació de censals a la Seu de Manresa entre 1740 i 1876, de les quals es desprèn que la petita noblesa és el grup social que més s'endeuta per poder pagar dots, lligítimes i llegats testamentaris, essent aquesta la causa principal de creació de censals per part d'aquest sector social³⁸³. Per tant, el dot, que hem definit com a signe de classe i de l'estatus social de la família, podia posar en perill la base material d'aquell mateix estatus social. És precisament per la freqüència del dot com a factor d'endeutament dels patrimonis, que, al capítol primer, hem dit que el dot, més que un signe de l'estatus i del poder econòmic de la família, era, sobretot, un indicador del nivell i del prestigi social que la família aspirava d'assolir o mantenir. En la mateixa línia, cal retenir l'advertència expressada per Rosa Congost que la

---

terminis pactats.

³⁸² Entre ells, Pere Gifre, a "El procés final d'implantació dels capítols matrimonials...", *op. cit.*, p. 66-68, ha tractat sobre les dificultats causades per l'atorgament de dots alts ja des de l'època moderna; Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 513-520 (la importància dels dots com a causa de creació de censals), p. 540 i 562 (com a causa de vendes a carta de gràcia i perpètuas), p. 557 (com a causa de creació de deutoris), p. 566 i 676 (com a causa d'endeutament de la petita noblesa); "L'Església com a institució de crèdit...", *op. cit.*, p. 42-43; "Censals, vendes a carta de gràcia...", *op. cit.*, p. 108 i 120; "Familia y ciudadanos honrados...", *op. cit.* També Rosa Congost a *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 96-97 i 220-226, comenta com sovint el pagament de dots era causa d'endeutament per part de la classe rendista de la regió de Girona, i a *Notes de Societat (La Selva, 1768-1862)*, *op. cit.*, p. 64-72, el mateix respecte la comarca de La Selva donant exemples, a les p. 194-5 i 211, de vendes de terres per causa de l'endeutament provocat pel pagament de dots i lligítimes.

³⁸³ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 512-518 i 676 i "L'Església com a

tendència a l'alça dels dots, de què hem parlat anteriorment, *no indica necessàriament una conjuntura favorable a nivell de rendes; indica, sobretot, una voluntat d'adquirir prestigi, de poder continuar formant part de l'élite, en uns moments en què formar part de l'élite cada vegada resultava més car*³⁸⁴.

Pel que fa als Carles, com ja hem vist més amunt, l'endeutament per causa dels dots ocupà un lloc destacat en el deute global del patrimoni. Tot i que després de la guerra del Francès la situació financera de Casa Carles era precària, els dos dots que s'assignaren a les noies de la família, l'any 1814 i el 1842, foren força elevats, cosa només explicable pel valor de signe de classe dels dots i perquè oferir dots elevats permetia a la família seguir enllaçant, com fins llavors, amb sectors del seu mateix nivell socioeconòmic. El preu, però, de voler mantenir el prestigi social de la família fou l'endeutament i l'agreujament de les dificultats econòmiques de l'hereu. Anem a veure-ho.

El 23 de juny de 1814 Narcís de Carles assignà a la seva cosina germana, Margarida O'Doyle i de Carles, 67.158 rals de dot pel seu matrimoni amb Ignasi M. Oms i d'Aloy, Ciutadà Honrat de Barcelona i veí de Blanes, en les quals anaven compresos 42.640 rals que Martí de Carles i de Quintana (l'avi matern de Margarida) havia assignat a la noia en el seu darrer testament per si es donava el cas de col·locar-se aquella en matrimoni, i 3.198 rals que la mare de Narcís havia també assignat a Margarida en el seu testament. Als mateixos capítols matrimonials s'establí que el dot es pagaria mitjançant terminis, a raó de 10.660 rals anuals a partir de la celebració del casament³⁸⁵. Aquests terminis, però, no es compliren. Després de dues diferents promeses fetes per Narcís de Carles a Ignasi M. Oms els anys 1823 i 1833³⁸⁶ amb què aquell aconseguí un aplaçament dels terminis de pagament a canvi de pagar el 3% d'interessos del capital degut, el 13 d'abril de 1844 els Carles encara devien als Oms la totalitat del dot de Margarida³⁸⁷. El que es devia en aquella data, però, ascendia ja a 95.609,5 rals (quasi el 50% més del dot assignat el 1814), a causa dels interessos que es pagaven des de l'any 1823 i que s'havien anat sumant al capital total del qual es pagava el 3% d'interès. El 13 d'abril de 1844, ja mort Narcís de

---

institució de crèdit...”, *op. cit.*, p. 42-43.

³⁸⁴ Rosa Congost, *Notes de societat (La Selva, 1768-1862)*, *op. cit.*, p. 71.

³⁸⁵ ADG.FCC. Lligall foli 4.

³⁸⁶ A.H.G. Notaria Girona 9, t. 706, 29-6-1823, escriptura de consigna; t. 716, 18-9-1833, nova promesa a Oms de Blanes.

³⁸⁷ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1214, 13-4-1844, cancel·lació de dos diferents escriptures de promesa i

Carles, la seva vídua signà a favor d'Ignasi M. Oms una nova promesa en la qual, del total de capital degut, li pagava només 27.822,6 rals –les quals havia hagut d'obtenir encara mitjançant la creació de dos censals³⁸⁸– i es comprometia a satisfer-li els 67.786,9 restants en set terminis (el primer al cap de tres anys i els altres en els anys successius) pagant-ne també, mentrestant, el 3% d'interès. Fora també d'aquests terminis, la totalitat del deute no fou extingit fins al pagament dels darrers 27.976 rals l'any 1857³⁸⁹, quaranta-tres anys després de la signatura dels capítols matrimonials!

El que sorprèn encara més és que, malgrat que s'estava devent la totalitat del dot de Margarida O'Doyle, el 28 de gener de 1842, en signar-se els capítols matrimonials entre Pilar de Carles –germana de l'hereu de Casa Carles, Joaquim de Carles i de Mendoza–, i l'hereu dels Armet de La Jonquera, tot i la recomanació de Joaquim de Carles a la seva mare d'atorgar a Pilar *la Dote competente, con asignacion de la suma en dinero contante que ella [Joaquima de Mendoza] crea razonable y justa, habida razón del estado actual del Patrimonio, y á los derechos de legitima que puede soportar*, aquella assignà a la seva filla un dot de 127.920 rals³⁹⁰. Només la voluntat de mantenir la família dintre del món de relacions i d'interessos de l'elit i, per tant, de voler casar la filla amb un hereu que estigués a l'alçada d'aquell estatus, poden explicar que Joaquina de Mendoza assignés un dot que la situació financera del patrimoni no estava en condicions d'assumir, com així es va demostrar. D'entrada, als mateixos capítols, Joaquina de Mendoza es comprometé a pagar en el moment del matrimoni tan sols 31.980 rals, mentre els 95.940 restants quedava estipulat que es pagarien en tres terminis (als quatre, set i deu anys de les núpcies) amb un interès anual del 4% per mentre no s'haguessin fet efectius. També fora dels terminis estipulats, l'any 1855 es pagaren els 63.960 rals que encara es devien d'aquell dot, si bé, i aquí rau la gravetat de l'operació, amb diners procedents de part del preu de la venda perpètua del mas Vicens de L'Escala³⁹¹.

També en una altra família noble emparentada amb els Carles, els Ciurana, hem

---

consigna mitjançant nova escriptura de promesa.

³⁸⁸ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1214, 13-4-1844, creació per part de Joaquina de Mendoza i de Carles en qualitat de tenutària, hipotecària i usufructuària dels béns de Casa Carles, de dos censals, un de capital 24.624,6 rals i un altre de capital 3.198 rals, a favor de la Casa de convalescència de l'hospital de pobres de Girona.

³⁸⁹ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1229, 15-12-1857, carta de pagament signada per Ignasi M. Oms a favor de Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles i de Mendoza.

³⁹⁰ ADG.FCC. Lligall foli 4.

documentat vendes de propietats per fer front a deutes dotals. Així, el 27 de febrer de 1818, M. Francesca de Carles, vídua de Narcís de Ciurana i Viader, i el seu fill, Francesc de Ciurana i de Carles, vengueren a carta de gràcia a Josep Carreras (esquilador de Figueres), trenta vessanes a l'Armentera pel preu de 31.980 rals, per pagar a Narcisa de Ciurana i de Carles part del dot de 95.940 rals que li fou assignat l'any 1815 arran del seu matrimoni amb Esteve d'Ulzurrun, tinent coronel dels reials exèrcits³⁹². Igualment, Francesc de Ciurana i de Carles, l'any 1847, per poder pagar a les seves tres filles part dels dots que els estava devent, es veié obligat a desprendre's definitivament de la propietat d'un mas venent, per 66.092 rals, el dret de lluir i quitar del mas Espolla de l'Armentera a Miquel Biura i Bonhome (propietari de l'Armentera), a qui l'any 1824 ja havia venut aquell mas a carta de gràcia³⁹³.

Com veiem amb aquests exemples, doncs, alguns dots atorgats en metàl·lic per a no desmembrar el patrimoni familiar, foren pagats en realitat amb terres i per un valor superior, en el cas dels Carles, al que en principi havia estat assignat.

4.2.1.2. El pagament de llegítimes

Juntament amb els dots –que s'assignaven a les noies en concepte dels seus drets legitimaris–, les llegítimes que es pagaven als germans de l'hereu constituïen unes altres de les principals càrregues econòmiques que havien d'afrontar els patrimonis agraris. No en va, al capítol anterior, hem vist com la classe rendista practicà múltiples estratègies d'estalvi de part dels dots i llegítimes, i Miquel Heras de Puig, en la genealogia que elaborà l'any 1857 de la seva família, referint-se a Pons Heras –hereu del patrimoni Heras d'Adri a la primera meitat del segle XVII– anotà que aquell *tingué ademés la felicitat de no haber de pagar llegítima alguna á sos germans ni á sos fills durant la sua administració*³⁹⁴. El pagament de les llegítimes als germans, com passava amb els dots de les noies, podia ser motiu d'endeutament per al patrimoni familiar, tal com s'esdevingué en el cas dels Carles.

L'any 1820, Narcís de Carles, l'hereu, i el seu germà Josep M. signaren una escriptura de

---

³⁹¹ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1227, 14-12-1855, venda perpètua del mas Vicens de L'Escala.

³⁹² A.H.G. Notaria Girona 11, t. 654, 27-2-1818, venda a carta de gràcia.

³⁹³ A.H.G. Notaria Girona 9, t. 730, 25-3-1847, venda del dret de lluir i quitar del mas Espolla.

³⁹⁴ M. Heras de Puig, *Biografia ó explicació del arbre geneològich...*, op. cit., p. 111.

capitulació en la qual acordaren que el segon tenia dret a cobrar de Casa Carles 85.280 rals pels seus drets de llegítima, les quals podria demanar sempre que ho volgués, i 10.660 rals de pensió anual *hasta llegar á ser Coronel vivo con sueldo de tal; y en llegando á tener dicha graduación y percibir el referido sueldo*, 8.528 rals mentre no reclamés aquells 85.280 rals. El pagament, però, tant de la pensió anual com de les parts de la llegítima que Josep M. anà reclamant, foren sovint motiu d'endeutament per al patrimoni Carles. Així, el 2 de novembre de l'any 1842, Joaquina de Mendoza, en qualitat d'usufructuària dels béns de Carles, signà una escriptura de confessió de deute a favor de Miquel de Foixà (hisendat de Girona) de 16.130,2 rals que havien servit per a pagar pensions endarrerides a Josep M. de Carles, i que Joaquina es comprometia a retornar en pagaments de 2.132 rals anuals fins a l'extinció total del deute. Igualment, el 20 de juliol de 1844, Joaquina signà una escriptura de préstec de 21.320 rals, al 3% d'interès, a favor dels germans Salvador i Pere Subirós (propietaris de Cornellà) per a pagar-les a Josep M. de Carles a compte dels 85.280 rals de la seva llegítima. En virtut d'aquest pagament, la pensió anual de Josep M. quedà reduïda en un quart. Tot i que Joaquina s'havia obligat a retornar els diners als creditors en el termini de cinc anys, ho pogué efectuar abans; però ho feu mitjançant la venda a carta de gràcia del mas Garriga de Navata, signada el 8 d'abril de 1847 als mateixos Subirós, pel preu de 85.280 rals. Finalment, tenim constància que, el 19 de juliol de 1848, Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles i de Mendoza es veieren obligats a demanar un altre préstec de 21.320 rals, al 6% d'interès, a Sebastià Llopis i Torralba (comerciant de Barcelona) per poder també donar-les a Josep M. en concepte d'una altra part de la seva llegítima. Malgrat que s'havia establert que els diners s'havien de retornar a Sebastià Llopis en un sol pagament al cap de dos anys, aquests es feren efectius, fora del termini estipulat, mitjançant part del preu d'una altra venda, en aquest cas la venda perpètua del mas Vicens de L'Escala, signada el 14 de desembre de 1855 a favor de M. Lluïsa de Portolà (noble i veïna de Figueres) pel preu de 245.180 rals³⁹⁵.

4.2.1.3. L'increment de la despesa familiar

Malgrat que aquest motiu no sigui mai reconegut en els preàmbuls dels préstecs i de les vendes, l'alt nivell de la despesa de la família Carles no fou tampoc aliena als problemes

---

³⁹⁵ A.H.G. Notaria Girona 11, t. 656, 31-7-1820, escriptura de capitulació i convenció; Notaria Girona 1, t. 1212, 2-11-1842, confessió de deute; Notaria Girona 1, t. 1214, 20-7-1844, préstec; Notaria Girona 5, t. 1105, 19-7-1848, préstec; Notaria Girona 1, t. 1227, 14-12-1855, venda perpètua del mas Vicens de L'Escala.

de liquiditat del patrimoni. Com veurem en el capítol 6, quan analitzem la comptabilitat del període comprès entre 1832 i 1863, els pagaments per al manteniment de la família tendiren a pujar més del que ho feu la renda neta que produïa el patrimoni. La vida a ciutat, el manteniment de la sumptuosa vivenda de Girona, les majors expectatives –que comportaven majors despeses– en relació amb l’educació dels fills (els estudis de Joaquim de Carles als pensionats de Montolieu i de Niça), els costos de la vida social en el medi urbà, els viatges, les pensions per aliments dels membres de la família que no convivien amb l’hereu, i tota la família havent d’aparentar un nivell de vida d’acord amb l’estatus que creien que la seva nissaga havia de representar varen ser, sens dubte, uns dels motius que, igual com l’alt nivell dels dots i les llegendades assignades als fills, varen contribuir més a comprometre la solvència financera de la casa. De fet, les despeses familiars varen superar en 22 dels 32 anys compresos entre 1832 i 1863 els valors de la renda neta generada pel patrimoni³⁹⁶.

4.2.1.4. Les dificultats en el cobrament de censos emfitèutics i préstecs

L’inventari pres el 13 d’abril de 1839 dels béns que foren de Narcís de Carles, a més de relacionar les seves propietats, els censos que cobrava i els diners que devia, feia constar també els censos que diferents subemfiteutes li estaven devent en el moment de la seva mort. Dels 153 subemfiteutes dels Carles, 46 –gairebé la tercera part– devien l’any 1839 a Casa Carles en total: 105,5 quarteres de blat, 6 quarteres d’ordi, 16 mallals d’oli, 58 parells de capons, 23 parells de pollastres, i 1.783, 5 rals. Valoritzant els productes en espècie, el total del deute a favor dels Carles ascendia a 11.616,7 rals. No sabem si aquests deutes obeïen a una resistència dels subemfiteutes a pagar o bé si eren un símptoma de l’endeutament estructural dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa. En qualsevol cas, però, la morositat en el pagament afectava negativament els Carles a l’hora d’afrontar els seus propis deutes.

Degut a la seva manca de liquiditat per a efectuar alguns pagaments, Narcís de Carles es mostrava molt interessat en la seva correspondència perquè els diners que alguns particulars li estaven devent no es retardessin més. Així, va pressionar diverses vegades M. del Carme de Miró perquè li pagués les pensions endarrerides d’un censal de 47.970 rals de capital que aquella prestava a Casa Carles. En una d’aquelles cartes, datada el 17

---

³⁹⁶ Vegeu, per a més detall, els apartats 6.2.4.1. *L’evolució de les pautes de consum (1832-1863)* i 6.2.4.2.

d'agost de l'any 1821, Narcís de Carles demanava al seu administrador Josep Alabau que:

en virtud de no haber tenido contextacion de D^a M^a del Carmen Miró, estimaré que V. la vea de nuevo, y que por la prim[er]a proporcion, me diga lo que ha resuelto d[ic]ha Sra. respecto del pago de las pensiones, en el supuesto que me es imposible aguardar mas tiempo, p[ue]s debo atender á obligaciones muy justas que me reclaman, las cuales debia satisfacer, y yo habia dado mi palabra contando recibir d[ic]ho dinero en los plazos que la Sra. de Miró me habia designado lo verificaria.

Igualment, el 4 d'octubre de 1822, es dirigí directament a un seu subemfiteuta reclamant-li els censos endarrerits:

Sr. Gines Hugas y Pages: Torr[oell]a de Mongri. Muy Sr. Mio: Espero que atendidas las circunstancias, tendrá a bien pagar á mi encargado en esa Fran[cis]co Ponsatí, los censos que está V. debiendo de los años 1821 y 1822 y asimismo de lo correspondiente al año 20 tiene V. que abonarme 2 quarteras y 2 quartanes, pues solo me pagó V. 5 qras. 2 qnes. y 1 1/2 cop, quando el total del censo que V. me presta es de 8 qras. y 1 1/2 cop. No trato por esto de exigir el pago el Total si no está V. en posibilidad de hacerlo, pero por lo menos de parte de ello como es muy justo³⁹⁷.

Les dificultats, doncs, per cobrar allò que se'ls devia agreujaven els problemes financers dels Carles.

4.2.2. CAUSES D'ENDEUTAMENT EXTERNES AL PATRIMONI

4.2.2.1. Els conflictes bèl·lics de la primera meitat del segle XIX

Com per al conjunt de la població catalana, les guerres i turbulències que patí el país durant la primera meitat del segle XIX, foren també motiu de desgavell econòmic per als grans patrimonis agraris. Ja hem vist al capítol anterior com Narcís de Carles sol·licità el permís reial per a vendre els seus béns vinculats al·legant les dificultats financeres que patia per causa de la guerra del Francès. Al preàmbul d'alguns préstecs que demanà figurava també aquest argument com a motiu de l'endeutament. Així, en un debitori datat l'1 de novembre de 1819, Narcís justificava d'aquesta manera la necessitat d'aquella operació:

por motivo y con el fin de reparar los gravisimos daños que sufrieron di[ch]os mis patrimonios en la ultima ruinosa Guerra por el sitio memorable de Gerona y otras muchas gravosas circunstancias, las cuales fueron maiores que las que sufrieron los demas hacendados de las mias, asi por haber muerto en aquel sitio mi Señora Madre Dna. Maria del Pilar de Carles O'doyle, como por haber servido yo y mi unico hermano Dn José en los Extos. Españoles, motivo de que no habiendo quedado persona alguna de mi Familia que estubiese al frente de la Casa y Patrimonios, quedaron estos abandonados

---

Les despeses familiars.

³⁹⁷ ADG.FCC. Llibre 56.

*y expuestos mas que otros á la desolacion, destruccion y arvitrio del vencedor*³⁹⁸.

Els Carles varen participar militarment de forma activa en la guerra del Francès, tant en el camp de batalla com en els setges que patí Girona, i ho feren dintre de les forces de l'exèrcit regular i també en el terç de Miquelets durant el darrer setge que va viure aquella ciutat: Josep Ramon de Carles i el seu nebot Josep M., amb càrrec d'oficials –com corresponia a una classe dominant i dirigent com aquella a la qual pertanyien–, hem vist que foren fets presoners al final del setge de Girona de 1809, però aconseguiren fugar-se al cap d'uns mesos i continuaren participant en diferents campanyes contra els francesos; l'hereu Narcís, amb menys sort, el 23 d'abril de 1810 va caure ferit a la batalla de Margalef essent fet presoner i conduït a França, on s'estigué fins que, ja finalitzada la guerra, fou alliberat en virtut de l'amnistia general.

Quant a l'impacte econòmic que va tenir aquesta guerra, ja fa una bona colla d'anys que Josep Fontana, investigant sobre com s'havia finançat a Catalunya la lluita contra els francesos, va arribar a la conclusió que la guerra l'havia pagada sobretot el camp³⁹⁹. A més de patir les destruccions de collites i d'infraestructures agràries, la manca de braços (pels alistaments militars, els morts, ferits i presoners) i altres efectes negatius derivats del conflicte, la població camperola va aportar el gruix de les contribucions ordinàries i extraordinàries, dels emprèstits i del que ell anomenà la *fiscalitat immediata de guerra*, que no era altra cosa que els subministres (sobretot en espècie) que els caps de l'exèrcit regular o de les forces armades irregulars, com els miquelets, exigien directament sobre el terreny on es trobaven i en el qual s'havien de mantenir, al marge del disposat per qualsevol administració. Aquesta *fiscalitat immediata de guerra*, que Fontana calculava que a Catalunya devia haver pagat la meitat de l'esforç bèl·lic contra els francesos, era conseqüència de la ineficàcia flagrant de les vies de finançament més “ordinàries”, cosa que obligava les tropes a sostenir-se sobre el territori a base sobretot d'exaccions, per les quals signaven rebuts o no.

A l'arxiu de casa Carles s'han conservat alguns plecs de rebuts i anotacions diverses sobre

---

³⁹⁸ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819, debitori.

³⁹⁹ Josep Fontana, “La financiación de la guerra de la independencia”, *Hacienda pública española*, núm. 69 (1981), p. 209-217 i “Qui va pagar la Guerra del Francès?”, dins Josep Fontana i altres, *La invasió napoleònica*, Bellaterra, UAB, 1981, p. 7-20.

pagaments efectuats durant la Guerra del Francès⁴⁰⁰. Els Carles van haver de fer front, com la major part de la població rural, a contribucions extraordinàries de guerra per sostenir l'exèrcit patriota i després el francès, així com a exaccions efectuades pels *miquelets espanyols*, tot això en metàl·lic (amb diners, or o plata) o en espècie (sobretot blat, però també ordi i civada per als cavalls, oli, palla i taulons de fusta), a més de bagatges per transportar subministres a la tropa. De vegades calia fins i tot comprar expressament algunes coses per poder correspondre amb el que es demanava: el 1810, per exemple, es va haver de comprar, el maig, *un partit de farratge per a poder correspondre ab la part tocaba a Casa Carles donar a la cavalleria francesa* aposentada a Torroella de Montgrí i, l'agost, un cavall, un carriot i els arreus per anar a bagatge. Totes aquestes "contribucions" els Carles les pagaren a Girona (on tenien la seva residència principal) fins a la caiguda de la ciutat a mans dels francesos, o bé en els diferents pobles de l'Empordà on tenien propietats, ja fossin ells de forma directa o bé a través del seu administrador o dels masovers i majordoms dels seus masos. En total, des del 22 de juliol de 1808 fins al 17 d'abril de 1813 (període al qual corresponen aquests rebuts i anotacions), els Carles varen pagar 145.658, 2 rals; 146 quarteres de blat, 65 sacs i diverses mantes i sarrons plens de blat sense mesurar; 2,75 quarteres d'ordi; 163 canes de fusta i una bota d'oli (34.751,7 rals, 1 quartera de blat i 1,75 quarteres d'ordi al bàndol francès i la resta al bàndol patriota). Pel que fa al valor de les quantitats entregades en espècie, només les 145 quarteres de blat entregades o requisades el setembre de 1811 (sense comptar els 65 sacs i diverses mantes i sarrons plens de blat sense mesurar que una partida de miquelets espanyols es va emportar del mas Pinell) haurien valgut 19.454 rals en el mercat de Girona⁴⁰¹, en un context de preus especialment alts dels productes agraris.

Aquestes són, però, unes xifres incompletes, perquè encara caldria sumar-hi els dobles o mitjos cadastres i els desens i vintens sobre el cadastre que es varen imposar en molts pobles on els Carles tenien terres i que són molt difícils de destriar de la contribució corrent, així com algunes requisicions directes de valor indeterminat, com la que apareix en els comptes del patrimoni de 1809, on figura que el forment del mas Tomásí d'Albons i el mestall d'aquesta heretat i del mas Vicens de L'Escala *se n-o han portat los*

---

⁴⁰⁰ ADG. FCC. Lligalls en quart 5 i 6, lligall foli 3 i A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 451, 12-2-1815.

⁴⁰¹ Segons la sèrie de preus de la mercurial de Girona elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Saguer.

*Francesos*⁴⁰². Caldria afegir-hi també la pensió que la família enviava regularment a Narcís de Carles en el seu captiveri a França: des de l'abril de 1812 sabem que li enviaven 150 francs mensuals a través d'un tal Mr. Nodet de Lió, i 200 francs cada mes des del febrer fins al juny de 1813; el novembre de 1813 li van fer arribar 980 francs i uns altres 508 el gener de 1814.

També coneixem que un altre gran propietari de la regió de Girona, l'hisendat de Torroella de Montgrí Francesc Planas i Rafer, contribuï al manteniment de l'exèrcit espanyol amb 49 quarteres de blat, 12 quarteres de sègol, 11 cavalls i 2.203,7 rals⁴⁰³. I tenim igualment el testimoni de Miquel Heras de Puig sobre com afectà aquella guerra al patrimoni Heras d'Adri: tot i no especificar quantitats concretes, Miquel fa referència als *multiplicats pagos ab que las tropas españolas y francesas vexaban extraordinariamente al pais, y contribuciones de toda especie que imponaban als propietaris, exposats encara á esser asseginats y robats*, com els passà a ells quan, la nit de l'11 al 12 de juny de 1813, la seva casa principal sofrí l'atac i el pillatge de la banda d'en Boquica –*partida de lladres armats [...] espanyols que habian desertat de las suas banderas, y passat á servir ab ditas tropas francesas, essent pitjor que estas lo verdader assot del país*– que els robaren els diners i assassinaren l'hereu⁴⁰⁴. Més lluny, un altre hisendat, el propietari de la casa Cavaller de Vidrà, assegurà haver contribuït en diner i en espècie, per un valor total de 234.520 rals, a la lluita contra els francesos⁴⁰⁵.

Un altre efecte econòmic (però també social i fins i tot polític o ideològic) de la Guerra del Francès és el fet que, com és sabut, durant aquesta guerra, tant pel trasbals material inherent al conflicte com per la crítica contra el règim senyorial que, malgrat els esforços en contra dels absolutistes, s'anava difonent, va incrementar-se la resistència pagesa, que ja venia del segle XVIII, a efectuar determinats pagaments que podien ser

---

⁴⁰² Pel que fa a les contribucions, a més, a les localitats empordaneses de Torroella de Montgrí, L'Escala, Bellcaire, Ullà, Albons, Pals, Serra, Fontanilles, Gualta i Palafrugell, on els Carles tenien terres, encara l'any 1815 es varen demanar terminis avançats del cadastre i contribucions extraordinàries per al manteniment de les tropes estacionades a la zona. A Serra de Daró, per exemple, a l'agost els Carles van haver d'entregar 3,42 quarteres de civada per la requisició que ordenà el comissari de guerra de la divisió que llavors es trobava a Torroella de Montgrí i, al setembre, una altra quartera de civada per a la cavalleria de la Bisbal.

⁴⁰³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 454, 28-6-1818. Francesc Planas feu prendre acta notarial dels pagaments que havia efectuat a l'exèrcit espanyol durant la guerra del Francès per tal de sol·licitar de l'Intendent un certificat de crèdit.

⁴⁰⁴ M. Heras de Puig, *Biografia ó explicació del arbre geneològich...*, op. cit., p. 140-145.

⁴⁰⁵ Ignasi Terradas, *El món històric de les masies*, Barcelona, Curial, 1984, p. 247.

considerats feudals, com els delmes. Sembla, però, que també va propiciar en alguns casos la resistència a pagar les rendes directament derivades dels drets de propietat sobre la terra i dels contractes agraris. Així, si Narcís de Carles, propietari de l'edifici de la presó, es queixava l'any 1830 a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí que des del 1808 només havia cobrat una sola vegada (l'any 1816) els drets de presó que li corresponien pels presos que hi eren internats o pels bestiar que s'hi confinaven per pasturar on no devien –tot afirmant que *los derechos de cárcel se cobraban ecsactam[en]te antes de la guerra de 1808 y tan sólo han dejado de pagarse desde dicha época, i que no es mi ánimo perder el Señorío q[u]e tengo de las cárceles*, per la qual cosa sollicitava que *se aclare este particular poniendo espedito mi derecho p[ar]a lo sucesivo*–, els comptes de Casa Carles també enregistren, durant la guerra, la resistència d'un masover a pagar els terços: en els comptes de 1810 l'administrador anotà que el masover del mas Sunyer de Serra *no ha entregat lo forment y se sap lo ha venut*, i el terç d'ordi encara *lo té lo masober*.

Les classes benestants tenien, malgrat tot, recursos per ordinar estratègies i minimitzar l'impacte econòmic de la guerra sobre el seu patrimoni. Després de la capitulació de la ciutat, la casa Carles de Girona fou ocupada pels oficials de l'exèrcit francès. Poc després, el 1810, l'oncle Josep Ramon, administrador dels béns del seu nebot Narcís, va portar a terme una hàbil estratègia amb l'ajut del seu administrador, Josep Alabau Planas, per tal de salvar bona part de les rendes del patrimoni de la seva possible incautació a mans dels francesos. Així, com veurem en els propers capítols, l'estiu de 1810 l'oncle signà dues escriptures per les quals cedia per cinc anys al terç de fruits i venia els arrens i bestiar de tots els masos que els Carles estaven explotant directament a una companyia formada pel mateix Josep Alabau, Josep Costa (tots dos figurant en el contracte com a comerciants de Torroella de Montgrí) i Genís Ferrer Aimerich (comerciant de La Bisbal), quan en realitat aquelles heretats seguiren essent explotades per Casa Carles mitjançant conreu directe. El novembre de 1810, Guillelm Aynal de Beaulieu, ordenà, efectivament, l'embargament i el segrest dels béns mobles que restaven a la casa Carles del carrer Hospital de Torroella de Montgrí (on residia amb la seva família l'administrador del patrimoni), així com de tots els béns immobles propietat de Narcís de Carles, que llavors es trobava ja presoner a França. Una vegada passat el conflicte bèl·lic, el 20 d'agost de 1815, Josep Ramon de Carles i el seu

administrador signaren una altra escriptura declarant nul·les les dues escriptures de 1810, atès que aquestes *foren firmadas ab expressa cautela y simulació y al sol fi de precaucionar q[u]e lo enemich no se apoderàs de dits cabals y arreus com e igualment del fruits de ditas quatre heretats arrendadas, com en efecte per est medi pogué conseguirse el no haverse apoderat sinó de la tercera part dels fruits [de] aquells.* D'aquesta manera, gràcies al paper d'intermediari desenvolupat per l'administrador Alabau, la família Carles pogué conservar una part important del producte dels seus masos.

Acabada la guerra va ser un autèntic calvari per als Carles, igual com per a la resta de la població, intentar recuperar del govern com a mínim els *préstamos patrióticos* teòricament reintegrables; ja que evidentment era impensable recuperar el que s'havia pagat als francesos o bé a les forces armades irregulars, directament sobre el terreny, sense cap mena de rebut. L'any 1815 presentaren a tal efecte a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí vint rebuts de préstecs i subministres entregats els anys 1808 i 1809 al bàndol resistent, *quales recivos pertenecen a d[ic]ho Adm[inistrad]or general [del patrimoni Carles] por tenerlos en crédito por el amor patriótico de d[ic]ha Casa de Carles.* Però malgrat que recuperaren alguna quantitat, Narcís de Carles s'emportà part d'aquell crèdit sense interessos a la tomba: en l'inventari del patrimoni que es va fer després de la seva mort l'any 1839 encara apareixia el deute dels 26.905,8 rals entregats a la junta corregimental de Girona.

Malgrat les paraules tan dramàtiques de Narcís de Carles al preàmbul del debitori de l'any 1819 que hem vist a l'inici d'aquest apartat, el cert és que la situació del seu patrimoni després de la guerra no era tan desesperada com podria imaginar-se. Així, just després del conflicte, l'octubre de 1814, l'oncle Josep Ramon, com a administrador general dels béns de Carles, va realitzar un inventari dels mateixos⁴⁰⁶ tot fent constar que l'anterior inventari que havia pres l'any 1810 no s'havia pogut fer

ab aquella legalitat y fidelitat degudas, ja per motiu dels accidents de la guerra que lo privaren de haver tingut que ocultar molts dels mobles y alajas porque no caiguessen en poder del enemich, ja també per motiu que molts de ellas se trobaban en la casa solar de dita ciutat de Gerona ocupada per generals del exércit enemich y que se valgueren senyors de ellas disposanne a son arbitre y voluntat, per lo que se han perduts molts de dits mobles y alajas.

---

⁴⁰⁶ AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 450, 26-10-1814.

Tot i assegurar-se, com veiem, en el preàmbul que per causa de la guerra varen perdre's tants de mobles i *alajas*, el cos del mateix inventari fa difícil de creure-ho atès que hi apareix relacionat tot el parament de la casa (mobles, roba, quadres, escultures, llibres, etc.), una caixeta guardada a la pallissa de la casa Carles de Torroella dintre de la qual hi havia una quantitat gens menyspreable de plata, a més de dos punys d'espasa de mareperla i dues capsetes amb sivelles guarnides de pedreria. A la mateixa casa de Torroella hi havia també una quantitat important de joies i *alajas* d'or, plata i pedreria i, a la casa de Girona, 7.121 rals en efectiu. És evident que totes aquestes pertinences havien estat amagades durant la guerra.

La guerra del Francès, doncs, la va pagar i la patir sobretot el camp; però, com que la societat agrària era profundament desigual, també foren molt desiguals, com veiem, les conseqüències que una guerra podia tenir sobre les economies particulars dels individus. En aquest sentit, els grans propietaris sovint tenien prou recursos per capejar el temporal i mai no passaven tantes privacions quan estaven en campanya, ni perdien proporcionalment tants capitals propis quan estaven a la reraguarda, com els sectors pagesos més febles. Alguns hisendats –si bé aquest no fou, com veiem, el cas dels Carles–, no només van tenir prou recursos per parar el cop sinó que, fins i tot, van treure profit econòmic de la guerra, ja fos beneficiant-se del negoci dels subministraments a l'exèrcit –com els Jordà de Pont de Molins, que varen enriquir-se amb els subministres de pa a la tropa gràcies a un molí fariner molt modern que havien construït a primers de segle⁴⁰⁷–, com especulant amb la producció agrícola gràcies a la forta alça dels preus que provocaren el context bèl·lic i les males collites⁴⁰⁸.

Després de la guerra del Francès, els aixecaments reialistes del Trienni constitucional s'uniren també, segons sembla, a les causes de l'endeutament del patrimoni Carles. Així, si més no, ho manifestava Narcís de Carles en l'encapçalament del poder que signà l'11 de novembre de 1824 a favor del seu oncle Josep Ramon de Carles, nomenant-lo administrador general del seus béns:

Que en atencion que la Casa de Carles y universal patrimonio de que disfruta, ha sufrido muchos y muy conciderables atrasos y menoscabos ya por haber sido él prisionero de

---

⁴⁰⁷ Ferran del Campo, *Set segles...*, op. cit., p. 135-136.

⁴⁰⁸ Vegeu, per exemple, el cas dels propietaris de Vidrà, amb l'agreujant que llurs possibilitats d'especulació foren clarament afavorides pel mateix ajuntament (Ignasi Terradas, *El món històric...*, op. cit., p. 253-254).

*guerra en la que hubo entre el Reyno de Francia y el de España en los años mil ocho cientos ocho, hasta mil ocho cientos catorce é ya por las posteriores turbulencias del pahis acontecidas en los años mil ocho cientos veinte á mil ocho cientos veinte y tres, ambas desoladoras aun de los mas pingues patrimonios, como es bien notorio, todo lo que ha dado margen á que d[ic]ho Dn Narciso contragese varias y conciderables deudas y se atrasase en sus obligaciones [...]*⁴⁰⁹.

En una carta dirigida a Narcís de Carles pel seu germà el 27 de setembre de 1825 consta que s'havien pagat 3.598 rals a les tropes reialistes⁴¹⁰. També la primera guerra carlina va estar carregada de contribucions extraordinàries de guerra, exigides pels dos bàndols, de vegades a través de la pura rapinya sobre el terreny, tal com s'havia esdevingut durant la guerra del Francès. Un exemple, el podria constituir el rebut que el masover del mas Sunyer de Serra de Daró, Salvi Romaguera, signà a l'administrador dels Carles el 20 de febrer de 1837, quan aquest li retornà l'import dels pagaments que havia efectuat l'any anterior: 674,5 rals *pel préstec dels milions manat per lo Govern*; 423 rals per les contribucions extraordinàries pagades a Serra, Llabià i Sant Iscle i 448 rals *per la mitat de las contribucions q[u]e se an pagat als Carlinchs [sic.] per ordre de tres cabecillas, Surrilla, Trillas y Galceran*⁴¹¹.

D'aquesta manera Miquel Heras de Puig relatava el continu clima bèl·lic que afectà el seu patrimoni a la primera meitat del segle XIX, tot lloant l'habilitat demostrada pels seus masovers en saber accontentar uns i altres per a no sortir-ne massa perjudicats:

*Los sobredits masobers han servit además de un gran consol y alivio per atravesar los perills y tribulacions de las guerras civiles suscitadas en la sobredita época, y aquella casa solitaria ha tingut que sufrir, primerament desde los anys 1820 hasta 1823, despues en 1827, en seguida desde 1833 hasta 1840 y següents; seria est article interminable, si tingués de referir una per una las calumnias, vexacions, penas y tribulacions de tota clase, que se han passat y sufert; habent de rébrer, obsequiar y accontentar á realistas y milicianos, carlins y tropas, carlistas y cristinos, soldados y matiners, en fi á gent de tota gerarquia y de opiniones las mes rivals y encontradas, efectivamente se necessita gran habilidad y valerse de una política expressa per compláurerlos á tots, surtintne del millor modo possible*⁴¹².

Manifestació patètica, que expressa, sens dubte, la impotència de la pagesia en un temps marcat per la successió dels conflictes bèl·lics.

---

⁴⁰⁹ A.H.G. Josep Bou i Martorell, notari de Girona, 11-11-1824, poder.

⁴¹⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 26.

⁴¹¹ ADG.FCC. Lligall en quart 8.

⁴¹² M. Heras de Puig, *Biografía ó explicació del arbre geneològich...*, op. cit., p. 146.

4.2.2.2. La incidència del cicle agrícola. Les males collites

La referència al cicle agrícola com a factor d'endeutament també apareix en algunes escriptures signades pels Carles que citen les males collites com a causants de la impossibilitat d'efectuar alguns pagaments. Així, al debitori de l'1 de novembre de 1819, Narcís de Carles explicava que la seva creació responia a un préstec privat anterior que no havia pogut retornar a causa de *las no vistas pecimas cosechas que la sequedad ha ocasionado en este Pais, reduciendome al deplorable estado de no poder sembrar todos mis vastos patrimonios*⁴¹³; i l'any 1825 es veié també obligat a crear, a favor dels aniversaris de la Col·legiata de Sant Feliu de Girona, un censal de 4.397,25 rals pel valor d'onze pensions endarrerides de dos altres censals que prestava a aquella institució, les quals no havia pogut pagar *atesos los grans atrasos que ha sufert ma Casa y Patrimonio ab motiu de la desoladora Guerra que per alguns años sufrim per la intentada invasió de la Fransa, y consecutivas malas cullitas que de algunos años â esta part experimentam*⁴¹⁴.

Com veiem, Narcís de Carles identificava les pèssimes collites com el tipus de cicle agrícola que el perjudicava. Tot i tractar-se d'un gran propietari, l'any 1819 es queixava que la sequera no li havia permès sembrar totes les terres de conreu, cosa que ens indica que, si les collites eren massa dolentes, fins i tot els grans propietaris podien sortir-ne perjudicats.

Tenim algunes referències esparses sobre la conjuntura negativa provocada per la caiguda persistent dels preus agraris que ocasionà, a tota Europa, la crisi agrària de la primera meitat del segle XIX, la qual s'allargà des de la fi de les guerres napoleòniques fins cap a l'any 1830⁴¹⁵. També al mercat de Girona els preus del blat, després del parèntesi excepcionalment alt del període 1792-1818, baixaren bruscament i s'estabilitzaren en un nivell semblant als de la dècada de 1780⁴¹⁶, i això malgrat que en alguns d'aquests anys les collites foren força dolentes.

Sobre els problemes que ocasionaren les males collites de postguerra, l'administrador dels

---

⁴¹³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819.

⁴¹⁴ A.H.G. Notaria Girona 9, t. 708, 18-6-1825.

⁴¹⁵ Sobre les causes i conseqüències d'aquesta crisi, vegeu l'article de Josep Fontana, "La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España", dins A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea*, vol I, Barcelona, Crítica, 1985, p. 103-128.

⁴¹⁶ Veieu aquesta evolució en el gràfic elaborat per Rosa Congost (*Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 94).

Carles, el gener de 1815 es queixava que *los vestiares estan mui flacos por falta de pastos y paja* i, a finals de novembre de 1817, una altra vegada de la gran manca de palla que hi havia per la zona de Torroella de Montgrí: *Procuro por paja y si la encuentro lo avisaré a V.: acá la tenemos mas escasa que en otras partes, se me hace preciso dar sermientos a las mulas, y pensaba q[u]e tal vez se encontraría alguna paja por el lado de la Selva*⁴¹⁷. Una carta dirigida a l'hereu Carles el novembre de l'any següent, l'informava que *en quanto a Dn Antonio Roure é tomado posesion de la tierras y se à embargado el poco grano de d[ic]has tierras, poco por la mala cosecha de este anyo*⁴¹⁸. En les negociacions que havien de conduir, l'octubre de 1819, a l'arrendament a preu acotat de 8 masos del patrimoni a favor dels comerciants de Torroella de Montgrí Salvador i Antoni Reixach, aquest darrer feu referència a la *vaixa del valor tan visible en los fruits* i, entre les causes que havien provocat la decadència d'aquelles heretats, mencionava *las sequedats tan grans que se han experimentat en el pahis de alguns Anys â esta part, la qual ha produit esterelitat*⁴¹⁹.

Tenim més informació sobre la mala collita de l'any 1822, causada també per la sequera, gràcies a les respostes dels ajuntaments a l'interrogatori del cap superior polític de la província⁴²⁰. Tots els consistoris qualificaren de forma unànime la collita de cereals d'aquell any de *muy inferior, muy mala, malísima, muy escasa, muy poca, muy desgraciada, muy infeliz, sumamente infeliz o infelisisima*. El de Camallera especificava que *la cosecha de trigo ha sido mala con motivo de la mucha sequedad y la de estivages presenta aun un aspecto muy fatal por la misma razón*. Altres explicaven que amb prou feines s'havia pogut collir el gra sembrat (Banyoles, Parets d'Empordà i Sant Daniel) o ni tan sols això: *ha resultado no haberse cogido lo que se sembró* (Cervià, Garrigoles, Madremanya, Orfes, Pedrinyà, Sant Joan de Mollet, Sant Jordi Desvalls, Sant Marçal de la Quarantella, Sant Vicens de Camós, Viladasens i Vilaür); *en cuanto al trigo, aun no ha llegado a la tercera parte de una regular y de los demas granos ni siquiera se ha cogido la simiente* (Quart); a Salt *no ha llegado a la tercera parte de una regular; puede calcularse que la de este Pueblo será una cuarta parte de la de un año regular* (Juià, Sant Julià de Ramis i Vilablareix); *en el presente lugar no se ha cogido trigo para*

---

⁴¹⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 6. 2-1-1815 i 30-11-1817, cartes de Josep Alabau a Narcís de Carles.

⁴¹⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 6.

⁴¹⁹ ADG.FCC. Lligall foli 16.

⁴²⁰ A.H.G. Diputació, caixa 3.

cuatro meses (Santa Eugènia); i a Santa Llogaia del Terri es responia amb un catastròfic *la cosecha ha sido ninguna tanto por la falta de lluvias como por haberla enteramente destruido la piedra*. Malgrat que tots aquests pobles afirmaven que no havien registrat cap canvi en el nombre de *labradores* ni en els arrendaments de les terres, l'ajuntament de Torroella de Montgrí, el juny de 1822, afirmava que: *La cosecha de esta año en toda especie de frutos debe colocarse en la case de malisima, por cuyo motivo amenaza una general é insoportable miseria. Se aumenta el numero de Labradores, pero les falta el jornal para emplear sus brazos [...] Y los arr[ien]dos de la tierras bajan considerablemente por el menosprecio â que se venden los frutos*⁴²¹. El de Girona, per la seva banda, responia el 30 de setembre fent un diagnòstic igual de calamitós de la collita, si bé no es notava escassetat de grans a la ciutat, i apuntava a les conseqüències socials i polítiques que, al seu parer, tenia la situació:

*A pesar de que la cosecha en todo el termino de esta ciu[da]d fué desgraciadisima por falta de agua, y que la segunda cosecha llamada aquí de Tardanias no ha tenido mejor resultado pues que la sequia no solo impidió que se sembrasen abundantemente Mijos, Maices y otros granos inferiores, sino que los pocos que se hecharon á la tierra casi todos se perdieron, no se ha observado hasta aora falta en ninguna especie de grano; pero por lo que hace á paxa es escasísima y de ello se resienten mucho los Labradores por la falta que les hace para mantener su ganado, habiendose notado además una extraordinaria escasez de aguas en las mas de las fuentes que hai en estos alrededores y en muchos de los pozos de la ciudad [...] En los expresados 3 meses [de juliol a setembre] no se ha observado que haia aumentado el num[er]o de los Labradores, porque muchos de sus mozos o criados seducidos por los facciosos han desaparecido, y es de temer q[u]e esto contribuia en el momento á q[u]e no puedan trabajar absolutamente todas las tierras*⁴²².

També tenim notícia, entre els documents del patrimoni, de la collita de 1825, respecte de la qual, a mitjan juliol, el masover del mas Sunyer de Serra informà que *la cosecha no es alli tan corta como en Torroella y el trigo q[u]e se saca es limpio y bastante bueno*⁴²³. Igualment, hem vist com l'any 1825 Josep Ramon de Carles, en la sol·licitud a la Cambra de Castella del permís reial per vendre o poder prendre diners a censal per eixugar els deutes de la casa, feu esment a la impossibilitat de pagar-los *atendidas las malas cosechas y varatura progresiva de los frutos*⁴²⁴. I, en una carta datada el 17 de setembre de 1831, Narcís de Carles li deia a Narcís O'Doyle que des de l'any 1827, en què havia obtingut el permís reial per prendre diners a censal posant com a garantia el

⁴²¹ AHMTM. Sèrie 1.41. Caixa 10031, estadístiques i interrogatoris.

⁴²² A.H.G. Diputació, caixa 3, secció d'atribucions polítiques.

⁴²³ ADG.FCC. Lligall en quart 7.

⁴²⁴ ADG.FCC. Lligall foli 18. Document signat a Torroella de Montgrí el 1-9-1825.

seu patrimoni, la conjuntura agrícola tampoc no havia estat favorable: *desde aquella epoca han sido continuas las malas cosechas, bien sea p[or] los pocos frutos se han recogido en unas y en otras el infimo precio q[u]e aquellos han tenido cosa publica en el pais*⁴²⁵.

El setembre de 1823 Narcís de Carles escrivia, desanimat, a l'oncle que les terres havien perdut valor: *ese mayor valor q[u]e V. espera tengan las tierras no dude V. que no tendremos el gusto de verlo realizado p[ue]s ese s[iem]pre será en razon directa de los productos q[u]e ella[s] den, y por nuestra desgracia cada dia son menores*⁴²⁶. Segons l'hisendat Genís Ferrer i Aymerich, també les cases s'havien desvaloritzat i n'atribuïa la causa a la poca circulació de diner: en una carta datada el 31 de març de 1824, feia referència *al tiempo en q[u]e estamos, q[u]e nada tiene precio por falta de numerario, i al menor valor q[u]e tienen aun las cosas en el dia por falta de numerario*, per demanar una substancial rebaixa en el preu d'una casa que Narcís de Carles volia establir. Genís s'havia informat, deia, a través d'un paleta sobre el preu de les darreres vendes de cases efectuades a Torroella i li recordava a Narcís *q[u]e las casas no se pagan por lo q[u]e cuestan sinó por el local que ocupan, y por la mayor ó menor demanda de ellas*⁴²⁷.

Finalment, ja hem parlat amb anterioritat que, durant tot aquest període, es donà a més a més una forta restricció del crèdit: ja el 3 de març de l'any 1818, l'administrador Josep Alabau informava a Narcís de Carles que *nadie quiere prestar y menos empeñar*, que només veia possibilitats de trobar diners a censal d'un tal Biñolas de Sant Feliu de Guíxols, però al 6% d'interès, i feia referència a *quan poca estima tienen las tierras en el dia*⁴²⁸. Les dificultats per trobar diners en préstec dels Carles hem vist com continuaren durant tota la dècada dels anys vint, fins i tot després que Narcís obtingués l'any 1827 el permís reial per prendre censals sobre la garantia dels seus béns vinculats.

La conjuntura agrícola desfavorable posterior a les guerres napoleòniques, que s'allargà durant tota la dècada dels anys vint, contribuï, doncs, tant per les males collites, com pels baixos preus dels productes agraris –que provocaren una caiguda del valor de la terra– i l'escassa circulació de diner en préstec, a agreujar les dificultats econòmiques del patrimoni Carles.

---

⁴²⁵ ADG.FCC. Lligall foli 18, 17-9-1831, carta de Narcís de Carles a Narcís O'Doyle.

⁴²⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 7.

⁴²⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 7, plec any 1824.

4.2.2.3. La pròpia mecànica del deute

Per últim, tal com han assenyalat diversos estudis, la pròpia mecànica del deute podia provocar una espiral en la qual els deutes s'anaven acumulant fins a conduir, sovint, a la pèrdua definitiva d'alguna, o de totes, les propietats del deutor⁴²⁹. Ja ho hem vist en el cas del censal creat l'any 1825 per Narcís de Carles o en l'anàlisi dels dots com a factor d'endeutament i ho veurem més endavant quan parlem de les vendes a carta de gràcia (la majoria creades per cobrir un deute anterior d'interès més baix al que representaven aquelles vendes). Un deute, doncs, podia anar augmentant a causa dels interessos provocant un deute major que encara costava més de pagar. Al final del procés, si l'endeutament era molt important, s'acabava venent alguna propietat a perpetuïtat, en el cas dels Carles, a més d'una casa i algunes parcel·les de terra, el mas Vicens de L'Escala. Traspasant al nostre context l'argument que Paolo Macry fa servir per a la societat napolitana del segle XIX⁴³⁰, les dificultats financeres de l'elit agrària en moments d'endeutament poden explicar-se amb poques xifres: mentre que a la primera meitat del segle al capital agrari se li calculava un rendiment del 3%⁴³¹, el preu del diner, llevat dels censals –que al llarg d'aquell període, però, van anar essent desplaçats progressivament pels deutoris com a sistema de crèdit més habitual⁴³²–, tenia un interès més alt.

4.3. LES FORMES DE L'ENDEUTAMENT

El tema de l'endeutament apareix com un fenomen molt complex no només per la diversitat de causes que es troben en el seu origen, sinó també per la multiplicitat de

---

⁴²⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 6.

⁴²⁹ Sobre la necessitat de pagar anteriors deutes com a causa d'un nou endeutament –sovint augmentat–, per la via dels censals, deutoris i vendes a carta de gràcia, i com a causa, en darrer terme, de les vendes perpètuas, veieu Llorenç Ferrer “Censals, vendes a carta de gràcia...”, *op. cit.*, p. 109, 114, 119-121 i 128, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 513-520, 541-544, 547-549, 557 i 562 i “La diferenciació social pagesa”, *op. cit.*, p. 86-90; Enric Tello, “La utilització del censal a la Segarra del set-cents...”, *op. cit.*; i Rosa Congost, *Notes de Societat (La Selva, 1768-1862)*, *op. cit.*, p. 139-224.

⁴³⁰ Paolo Macry, a *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*, Torino, Einaudi, 1988, p. 154-155, argumenta que les dificultats financeres de l'elit agrària napolitana en els períodes d'endeutament derivava del fet que, mentre als anys setanta del segle XIX un immoble rural era capitalitzat en general entre el 3,5 i el 4,5% de la renda neta, el diner tenia un interès del 8 al 10%.

⁴³¹ A la valoració del patrimoni Carles efectuada l'any 1826 (veieu l'apèndix II), el valor en venda dels masos es calculà capitalitzant-ne la renda al 3%, cosa que concorda amb l'afirmació de Rosa Congost que a la regió de Girona, durant el període de 1768 a 1862, la propietat de la terra es valorava capitalitzant-ne la renda a aquella taxa d'interès (*Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 99). Enric Tello confirma el mateix pel que fa als patrimonis agraris de la Segarra (“La utilització del censal a la Segarra del set-cents...”, *op. cit.*, p. 69).

⁴³² La substitució del censal pel deutor a la primera meitat del segle XIX ha estat documentada per Rosa Congost a *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 201-203 pel que fa a la regió de Girona; per Llorenç Ferrer a *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 553 per al Bages; i per Enric Tello a “La utilització del censal a la Segarra del set-cents...”, *op. cit.*, p. 62 per a La Segarra.

formes que pot prendre i la varietat de recursos que es poden fer servir per a liquidar-lo. No només s'hi troben relacionats els censals, els deutoris, els préstecs privats, els violaris, les hipoteques i les vendes (a carta de gràcia o perpètuas), sinó que, com veurem, afecta també els contractes agraris que se signen. Per complicar-ho encara més, l'anàlisi de casos particulars demostra que la seqüència censal (o deutori)-venda a carta de gràcia-venda perpètua no sempre funciona així de simple i lineal, sinó que poden donar-se múltiples camins d'anada i tornada que ens alerten del perill de caure en excessives simplificacions. Anem a veure-ho amb un exemple.

L'onze d'octubre de l'any 1829 Narcís de Carles vengué a carta de gràcia a Rafel Comas i Rafel Comas i Busquets (pare i fill, comerciants de Torroella de Montgrí), el mas Torre Bagura per 63.960 rals, tots els quals serviren per a pagar deutes de Casa Carles (30.644,3 per liquidar a Rafel Comas pare un deutori i un préstec privat signats l'any 1828; 5.565,6 per pagar pensions endarrerides d'un censal que es prestava al monestir de Cruïlles; i 27.750,1 per pagar a Pere Casas, paleta de Torroella, el que se li estava devent per raó de diferents obres fetes al patrimoni). El 17 de setembre de 1837 Narcís de Carles efectuà la reivindicació d'aquell mas pel preu de 69.865,6 rals –al preu de la venda a carta de gràcia s'hi havien afegit les despeses del lluïsmo, notari i diferents obres fetes a la finca–, que pagà amb diners manllevats mitjançant la creació, quatre dies abans, de tres deutoris: un de 35.178 rals signat a favor de Pere Buxó (propietari de Torroella), un de 21.320 rals a favor de Joan Devant (parcer de Gualta) i un de 13.858 rals signat a favor de Josep Bataller (notari de Torroella). Per a retornar part d'aquells deutoris, però, Joaquina de Mendoza, com a usufructuària del patrimoni Carles, es veié obligada a crear el 16 d'octubre de 1840 un censal de 21.320 rals de capital a favor de M. Ignàsia de Quintana i de Ferrer, i, el 24 de maig de 1842, un altre de 10.660 rals de capital a favor de l'administració de la casa de convalescència de l'Hospital de pobres de Girona. Amb això, però, no n'hi va haver prou per a liquidar el deute contret amb aquells tres deutoris, i Joaquim de Carles, per tornar els 35.178 rals a Pere Buxó, hagué de recórrer a dues noves vendes: el 25 de setembre de 1846 vengué a Miquel Quintana i Badia, per 10.469,2 rals, el dret de lluir i quitar una peça de terra de 25 vessanes al terme de Gualta que Martí de Carles i de Teixidor havia ja venut a carta de gràcia a Pere Paretas, avantpassat de Miquel Quintana, l'any 1754; i el 3 d'agost de 1847 vengué perpètuament al mateix Pere Buxó

25,75 vessanes a Torroella de Montgrí per 23.610,8 rals⁴³³.

Aquest sol cas ens mostra l'existència a Casa Carles d'un important deute que va circulant des de molt abans de l'any 1828 —els 5.565,6 rals que es destinen a pagar pensions endarrerides del censal que es presta al monestir de Cruïlles representen més de deu anys d'endarreriments— i que no es resol, i potser encara no definitivament, fins l'any 1847 amb la pèrdua de més de 50 vessanes del patrimoni. Durant tot aquest temps el deute s'ha anat transformant, sense ésser extingit, a través de diverses formes d'endeutament (censals, debitoris, crèdits privats i venda a carta de gràcia) que s'han anat entrecreuant. Com veiem, a més, si la venda a carta de gràcia de la Torre Bagura manifesta una situació anterior d'endeutament, la revindicació de dit mas no implica la liquidació real del deute, sinó que la totalitat del mateix continua existint a través d'altres formes d'endeutament que acaben abocant a la pèrdua definitiva de les 50 vessanes de terra. Aquest exemple, doncs, ens demostra, tal com ha assenyalat també Llorenç Ferrer⁴³⁴, que la revindicació d'una propietat no és sempre necessàriament un indicatiu de recuperació econòmica. Només l'estudi de casos particulars, de la situació econòmica de cada família, permet, però, apreciar-ho. Passem, a continuació, a veure les diferents formes que prengué l'endeutament de Casa Carles des de la guerra del Francès fins a mitjan de la dècada dels seixanta del segle XIX.

4.3.1. ELS CENSALS

Al punt 4.1 hem vist que l'any 1839 l'endeutament dels Carles per causa dels censals sumava la quantitat de 113.231,6, representant el 17,4% del deute global del patrimoni. A partir del llibre de censals i censos de Narcís de Carles, iniciat l'any 1814 i continuat després pels seus successors⁴³⁵, podem conèixer els censals que els Carles varen crear o encarregar-se des d'aquell any i fins al 1857, data a partir de la qual ja no apareixen noves creacions de censals en el llibre. Els hem resumit en el següent quadre i els trobareu més detallats a l'apèndix V.1:

---

⁴³³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 491, 11-10-1829, venda a carta de gràcia del mas Torre Bagura; t. 499, 17-9-1837, revindicació de dit mas; t. 499, 13-9-1837, tres escriptures de debitori. Notaria Girona 1, t. 1210, 16-10-1840, censal; t. 1212, 24-5-1842, censal. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 536, 25-9-1846, venda del dret de lluir i quitar, i t. 537, 3-8-1847, venda perpètua.

⁴³⁴ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 544-545.

⁴³⁵ ADG.FCC. Llibre 40, Llibre de censals i censos de Narcís de Carles, *Formado el año 1814 y constan todos los censales y censos que presta la casa de Carles: y tambien los censales que ella percibe: desde d[ic]ho año se encontraran las variaciones que se hagan sobre los mismos.*

Quadre 4.3.1
Censals creats per Casa Carles (1814-1857)

Any	nº censals	%	Capital (rals)	%
1815	4	19,0	23.931,7	10,4
1817	1	4,8	4.264,0	1,9
1822	1	4,8	906,1	0,4
1824	1	4,8	11.416,9	5,0
1825	3	14,3	12.291,0	5,4
1828	1	4,8	3.464,5	1,5
1831	1	4,8	31.980,0	14,0
1840	2	9,5	31.980,0	14,0
1841	1	4,8	2.132,0	0,9
1842	2	9,5	42.640,0	18,6
1844	2	9,5	27.822,6	12,1
1851	1	4,8	21.320,0	9,3
1857	1	4,8	14.924,0	6,5
TOTAL	21	100,0	229.072,8	100,0

Font: ADG.FCC. Llibre 40.

Com s'observa en el quadre i a l'apèndix V.1, els moments de major creació de censals foren l'any 1815, immediatament després de la guerra del Francès –en bona mesura, degut als censals que Narcís de Carles s'encarregà per l'entrada de l'establiment del Castell de Carles–, l'any 1831, el 1840 i el 1842 –en gran part degut a la necessitat de retornar el capital dels debitoris signats per efectuar la revindicació del mas Torre Bagura–, i l'any 1844, per a pagar part del dot que encara es devia de Margarida O'Doyle.

Des de la Reial Pragmàtica de 1750, l'interès dels censals s'havia situat en el 3%. Les pensions dels censals creats entre 1814 i 1857 no eren, però, les úniques que els Carles pagaren durant aquest període ja que, com consta al mateix llibre de censals i censos, entre 1800 i 1860 es satisfieren les pensions d'un total de 45 censals. Vint-i-quatre d'aquests censals, per tant, havien estat creats abans de l'any 1814. Els creats després d'aquesta data, però, tot i que eren només el 46,7 % del total, sumaven en canvi el 70,5% del capital de tots els censals, de manera que, si bé és cert que s'havia acumulat deute amb anterioritat a l'any 1814, a partir d'aquesta data l'endeutament per la via dels censals augmentà notablement. Els censalistes d'aquests 45 censals els hem expressat en el quadre següent:

Quadre 4.3.2

Censalistes de Casa Carles (1814-1857)

	nº censals	%	Capital (rals)	%
Persones o institucions religioses				
Canonges de la Catedral (Girona)	3	6,7	64.716,9	19,9
Comunitats de preveres (Torroella M., Verges, Girona, Ullà i Blanes)	12	26,7	41.622,0	12,8
Aniversaris (Albons, Begur, Girona i Ullastret)	8	17,8	31.526,9	9,7
Causes pies	5	11,1	25.850,5	7,9
Catedral de Girona	2	4,4	21.320,0	6,6
Monestir de Cruïlles	1	2,2	18.327,7	5,6
Col·legi Tridentí (Girona)	2	4,4	12.792,0	3,9
Convents (Torroella i Girona)	2	4,4	8.503,5	2,6
Altres	4	8,9	6.939,7	2,2
Hospitals (Torroella i Girona)	4	8,9	40.081,6	12,3
Persones laiques	2	4,4	53.300,0	16,4
TOTAL	45	100,0	324.980,8	100,0

Font: ADG.FCC. Llibre 40.

A través de les seves diverses institucions o de persones vinculades a ella, l'Església, la principal censalista de la societat catalana, era també, amb el 86,5 % dels censals i el 71,2 del capital total dels censals que devien, la principal censalista dels Carles. Molt per darrera queden ja els Hospitals i també els particulars: M. Ignàsia de Quintana i de Ferrer, hisendada, i Rafel Comas i Busquets, comerciant de Torroella de Montgrí. Diversitat geogràfica, també, entre els censalistes d'un mateix censatari, com documenta Rosa Congost per al conjunt de la regió de Girona⁴³⁶, si bé observem que es tracta sobretot de censalistes de localitats on els Carles tenien propietats.

A l'inventari dels béns de Narcís de Carles, consta també com l'any 1839 els Carles estaven devent un promig de tretze pensions de deu d'aquells censals, sumant en total aquest deute 20.175,1 rals. L'endarreriment en el pagament de les pensions dels censals sembla que fou habitual entre els censataris, sobretot a partir de la guerra del Francès. Montserrat Moli dona, a la seva tesi, diverses referències sobre endarreriments en el cobrament de censos i censals per part d'algunes institucions eclesiàstiques de les

comarques gironines en el moment de ser afectades per la desamortització de Mendizábal i data aquest fenomen des de la primera dècada del segle XIX, és a dir, des de la guerra del Francès⁴³⁷. En el cas dels Carles, l'any 1839, l'endarreriment més reulat de les pensions d'un censal corresponien a les 18 pensions que es devien d'un censal que es prestava a la Causa pia de Perpinyà, per tant, des de l'any 1821.

Per treure's de sobre el pes dels censals i de les seves pensions, els Carles van servir-se de diferents recursos. Coneixem com van descarregar-se de 33 dels 45 censals que satisfieien entre 1814 i 1857, que representen un 60,5% de tot el capital censal que devien. Una dada interessant: d'aquells 33 censals només 8 foren lluits o redimits directament pels Carles; els altres 25 els Carles se'ls van treure de sobre encarregant-los a tercers per diferents vies.

Quadre 4.3.3

Descarregament de censals de Casa Carles

Traspassats a tercers mitjançant	Data	nº censals	Capital (rals)
Encarregament de censals propis als seus censataris	1819	3	21.320,0
Entrada de subestabliments	1823	6	10.031,1
	1824	1	2.665,0
	1826	3	40.713,7
Venda perpètua	1825	12	17.290,5
Lluit o redimits	1850	1	5.809,7
	1851	1	31.980,0
	1861	3	38.482,6
	1871	1	10.660,0
	1908	1	11.416,9
	?	1	6.396,0

Font: ADG.FCC. Llibre 40 i A.H.G. Fons notariais.

Els Carles, doncs, no van començar a lluir o redimir censals fins a partir de l'any 1850. Les estratègies emprades fins llavors per a descarregar-se dels censals foren unes altres i cap d'elles no denota cap mena de recuperació econòmica, ans al contrari. Anem a analitzar aquestes altres vies de descarregar el patrimoni de censals:

⁴³⁶ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 101.

a) *Encarregament de censals propis als seus censataris*

Entre 1814 i 1857 els Carles, a més de censataris, foren també censalistes de dos censals. Un era el que prestava a Casa Carles la Casa de Miró i d'Ardèvol⁴³⁸. Havia estat creat amb anterioritat al 1814 –no sabem en quina data ni per quin motiu– i originàriament era de 69.290 rals. Per diferents vendes, però, els Miró el van anar traspasant, a trossos, a tercers⁴³⁹. Un d'aquests tercers fou Rafel Coll, de Belcaire, qui se n'encarregà 21.320 rals per la compra d'una propietat als Miró l'any 1816. L'any 1819, Narcís de Carles, en comptes de seguir cobrant les pensions de Coll, decidí traspassar-li, pel mateix valor de 21.320 rals, dos censals que la Casa de Carles prestava a la comunitat de preveres de Torroella de Montgrí i un altre censal que es pagava a l'hospital de pobres de la mateixa vila.

b) *Encarregament de censals en l'entrada de les subemfiteusis*

De la mateixa manera que al capítol anterior hem vist que Narcís de Carles s'encarregà tres censals que pagaven els Senromà de Mataró com a part del preu de l'entrada de l'establiment del Castell de Carles, i tal com el seu avi ja havia fet l'any 1767⁴⁴⁰, a la primera meitat del segle XIX els Carles també se serviren d'aquesta estratègia a l'hora de descarregar-se dels seus propis censals⁴⁴¹. L'any 1823 Narcís de Carles subestablí a Rafel Comas i Marquès, comerciant de Torroella de Montgrí, la casa de l'Horta de Carles i 14 vessanes de terra a Torroella, traspasant a Comas, per 9.743,2 dels 22.386 rals del preu de l'entrada d'aquest subestabliment, sis censals que la Casa de Carles prestava a la

---

⁴³⁷ Montserrat Moli, *La desamortització en la província de Gerona, 1837-1854, op. cit.*

⁴³⁸ L'altre censal de què els Carles eren censalistes era de només 906,1 rals de capital. Havia estat creat l'any 1829 per Ramon Mercader (treballador de Torroella) a favor de Narcís de Carles, però no per a una inversió dels Carles, sinó com a part del preu de la venda que li feren d'un cos de la casa Puig de Torroella de Montgrí.

⁴³⁹ De dit censal la Casa de Miró n'encarregà 21.320 rals a Rafel Coll, de Belcaire, en la venda d'una propietat signada a favor de Coll l'any 1816; 5.330 rals a Genís Masjoan i Sixte Puig, pagesos de Torroella de Montgrí, en la venda de la casa principal d'Ardèvol de Torroella de Montgrí l'any 1825; i els restants 42.640 rals a Salvador Reixach en la venda del mas Moreu també l'any 1825 (ADG.FCC. Llibre 40).

⁴⁴⁰ L'1 d'abril de 1767 Martí de Carles signà 7 subestabliments per un total de 33 vessanes del mas Garriga de Navata. Dels 5.383,3 rals de les entrades d'aquests 7 contractes, en cobrà en efectiu només 10,66; pels altres 5.372,6 traspasà als subemfiteutes 5 censals que gravaven el seu patrimoni (un de 2.494,4 rals que prestava a l'administrador de la causa pia fundada per l'abat Albanell del monestir de Sant Benet de Besalú, dos de 1.066 rals cadascun que es prestaven a Josep Ciurana de Palau-sacosta i a l'obtentor del benefici sota la invocació de Nostra Senyora del Roser, Sant Miquel i Sant Roc fundat a la capella de l'hospital de Sant Jordi Desvalls, un de 533 rals que es pagava a la comunitat de pares agustins de Torroella de Montgrí, i un altre de 213,2 rals que es prestava a l'Obra de l'església parroquial de la mateixa vila).

⁴⁴¹ Pierre Vilar també fa referència a aquesta estratègia de descarregar-se de censals en el cas d'un anunci d'oferiment d'establiment emfiteutic fet publicar per un propietari, l'any 1762, al *Diario curioso (Catalunya*

Comunitat de preveres d'aquella vila⁴⁴². El 16 d'agost de l'any següent, els Carles subestabliren també a Joan Coll, hortolà de Torroella de Montgrí, la casa petita de Puig del carrer Major de dita vila, per l'entrada de 5.863 rals, 2.665 dels quals Coll se'ls havia de retenir i per ells encarregar-se un censal d'igual capital que la Casa de Carles satisfesia a la causa pia de Valentí⁴⁴³. Finalment, el 9 de febrer de 1826, Narcís de Carles subestablí a Francesc Albert i Hostench, propietari de Verges, la Casa Carles del carrer de l'Hospital de Torroella de Montgrí, per l'entrada de 40.710,5 rals, tots els quals Albert es retingué per encarregar-se tres censals que els Carles prestaven a la sagristia segona de la Catedral de Girona, als aniversaris presbiterals de la mateixa Seu i al monestir de Cruïlles⁴⁴⁴. Observem, a més, que totes aquestes operacions estan relacionades amb el subestabliment de cases. Tornarem a la qüestió dels establiments emfitèutics en relació amb l'endeutament més endavant, ara només volem fer notar com aquests serviren directament als Carles com un mecanisme per descarregar-se de censals.

c) *Encarregament de censals mitjançant vendes perpètues*

Els dies 5 i 13 de desembre de l'any 1825 els Carles van vendre la casa de Puig del carrer Major de Torroella de Montgrí a sis particulars –Genís Abras (treballador), Salvi Estela i Casademont (treballador), Ramon Mercader (treballador), Josep Vilar i Pericay (estudiant), Pere Casas (mestre de cases) i Joan Oliva i Deulofeu (treballador)–, tots veïns de la mateixa vila, pel preu total de 20.090,9 rals⁴⁴⁵. D'aquests, però, els Carles només en cobraren en efectiu 455,2 ja que, per un valor de 17.290,5 rals, traspassaren als compradors dotze censals que la Casa de Carles prestava a diferents institucions eclesiàstiques, i 2.345,2 més Pere Casas se'ls quedà a compte de diferents treballs del seu ofici efectuats al patrimoni de Carles que se li estaven devent. La venda de la casa de Puig, per tant, fou deguda directament a l'endeutament de Casa Carles i a la necessitat de descarregar-se d'una part important dels censals que es pagaven. El pes dels censals havia

---

dins l'Espanya moderna, op. cit., vol. 3, p. 569).

⁴⁴² A.H.G. Notaria Girona 8, t. 718, 8-3-1823, subestabliment; i 18-5-1823, encarregament de censals. Rafel Comas es comprometé a pagar les pensions d'aquells censals i a lluir-los en el termini de cinc anys.

⁴⁴³ A.H.G. Gaspar Bacó, notari de Girona, 16-8-1824, subestabliment amb encarregament de censal. Coll es comprometé a lluir aquell censal també dins el termini de cinc anys.

⁴⁴⁴ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 9-2-1826, subestabliment amb encarregament de censals. Francesc Albert es comprometé a lluir aquells censals dins el termini de vuit anys.

⁴⁴⁵ A.H.G. Francesc Tomàs i Cortada, Notari de Torroella de Montgrí, 5-12-1825, cinc escriptures de venda perpètua amb encarregament de censals de diferents cossos de la casa de Puig a favor de Genís Abras, Salvi Estela, Ramon Mercader, Josep Vilar i Pere Casas; 13-12-1825, escriptura de venda perpètua d'un cos de la casa de Puig a favor de Joan Oliva amb encarregament de censals.

obligat els Carles a desprendre's d'una propietat amb tot el que això implicava, de cara al futur, de disminució de la renda del patrimoni.

A través d'aquestes estratègies, doncs, els Carles aconseguiren rebaixar una bona part del pes que les pensions dels censals representaven anualment. Aquesta reducció, però, no indica una recuperació econòmica real del patrimoni, ja que hem de tenir en compte que totes tres fórmules implicaven disminuir-ne la renda, que entre 1831 i 1857 encara se seguiren creant censals nous, i que no s'efectuaren lluïcions o redempcions de censals fins a partir de 1850. Caldria saber, a més, amb quins diners s'efectuaren aquestes darreres ja que, com a mínim, coneixem un cas en què es lluí un censal de 31.980 rals de capital l'any 1851 mitjançant una venda perpètua atorgada a favor del propi censalista⁴⁴⁶. Així com abans hem manifestat que les revendicacions de propietats venudes a carta de gràcia no responen sempre a una recuperació econòmica del patrimoni, aquest darrer exemple ens alerta, igualment, de la precaució amb què cal prendre les lluïcions de censals.

4.3.2. ELS DEBITORIS

L'any 1839 els deutoris, per darrera en importància de les vendes a carta de gràcia, però per davant dels censals, representaven el 21% del deute global de Casa Carles. A partir dels índexs del registre d'hipoteques i de les fonts notariales corresponents, hem elaborat el següent quadre dels deutoris creats pels hereus Carles entre 1808 i 1862 (vegeu-lo amb més detall a l'apèndix V.2):

---

⁴⁴⁶ El 24 de maig de 1851, Joaquim de Carles i de Mendoza, en virtut d'una concòrdia signada amb Rafel Comas i Busquets, lluí el censal de 31.980 rals que aquest li havia signat el 15 d'octubre de 1831, en bona part mitjançant la venda perpètua, al propi censalista, de 17 vessanes de terra a Torroella de Montgrí pel preu de 16.309,8 rals (A.H.G., Josep M. Salamó, notari de Girona, 24-5-1851, concòrdia, i notaria Girona 5, 24-5-1851, venda perpètua).

Quadre 4.3.4

Debitoris creats per Casa Carles (1808-1862)

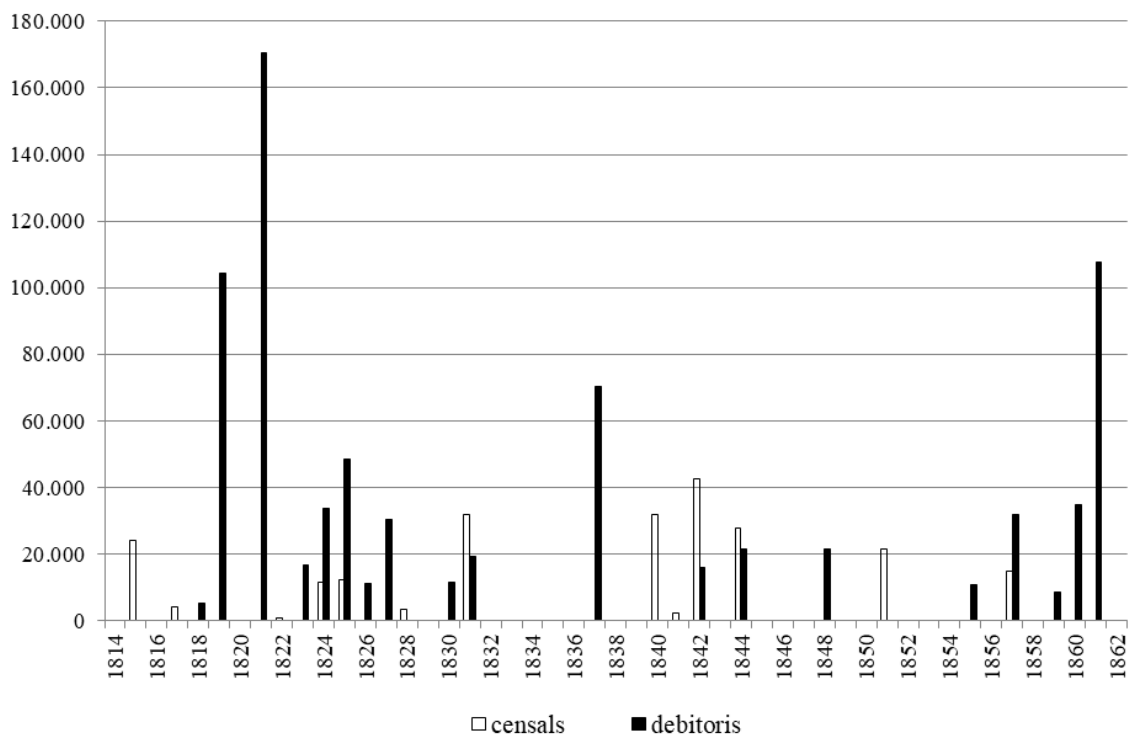
Any	nº debitoris	%	Capital (rals)	%
1818	1	3,7	5.074,2	0,7
1819	2	7,4	104.446,7	13,5
1821	1	3,7	170.560,0	22,0
1823	1	3,7	16.597,6	2,1
1824	1	3,7	33.579,0	4,3
1825	1	3,7	48.396,4	6,2
1826	1	3,7	10.979,8	1,4
1827	2	7,4	30.540,9	3,9
1830	1	3,7	11.619,4	1,5
1831	1	3,7	19.454,5	2,5
1837	3	11,1	70.356,0	9,1
1842	1	3,7	16.128,6	2,1
1844	1	3,7	21.320,0	2,7
1848	1	3,7	21.320,0	2,7
1855	1	3,7	10.660,0	1,4
1857	1	3,7	31.980,0	4,1
1859	1	3,7	8.528,0	1,1
1860	2	7,4	34.645,0	4,5
1861	4	14,8	107.666,0	13,9
TOTAL	27	100,0	773.852,1	100,0

Font: A.H.G. Registre d'hipoteques i fonts notarial.

Com es pot veure en aquest quadre i en el gràfic següent, tot i que hem consultat el registre d'hipoteques des de l'any 1808, no hem localitzat cap escriptura de debitori signada pels Carles abans de l'any 1818. Durant el període analitzat, la quantitat total dels rals prestats amb debitoris fou molt major (773.852,1) que la dels diners deixats mitjançant la creació de nous censals (229.072,8). Els moments de major demanda de diners a través de debitoris foren els anys 1819 –degut a la conversió en debitoris de deutes anteriors–, el 1821 –en bona mesura degut a la creació d'un debitori per tal de cancel·lar-ne un d'anterior, creat el 1819–, 1837 i 1861, per a efectuar la revindicació de dos masos.

Gràfic 4.3.1

Censals i deutoris creats per Casa Carles, 1814-1862, en rals

Font: ADG.FCC. Llibre 40 i A.H.G. Registre d'hipoteques i fonts notarial.

Quant als creditors dels deutoris, el resum, per oficis, apareix en el següent quadre:

Quadre 4.3.5

Creditors dels deutoris de Casa Carles (1808-1862)

	nº deutoris	%	Capital (rals)	%
Comerciants	10	37,0	453.412,4	58,6
Hisendats i propietaris	10	37,0	209.607,6	27,1
Dones	2	7,4	56.498,0	7,3
Masover	1	3,7	21.320,0	2,7
Notari	1	3,7	13.858,0	1,8
Militar	1	3,7	11.619,4	1,5
Corder	1	3,7	5.074,2	0,6
Comunitat preveres TM	1	3,7	2.462,5	0,3
TOTAL	27	100,0	773.852,1	100,0

Font: A.H.G. Registre d'hipoteques i fonts notarial.

Dos grups es destaquen clarament sobre la resta: el dels comerciants i el format per hisendats i propietaris, cadascun signant més del 30% de les actes de debitori. Els comerciants, però, tot i signar el mateix nombre de deutoris que els hisendats i propietaris,

prestaren als Carles quasi el 60% del capital total, més del doble que el segon grup. Aquest predomini del capital comercial en els deutoris atorgats a favor d'hisendats ha estat remarcat també per Rosa Congost, per al conjunt de la regió de Girona entre els anys 1851 i 1855⁴⁴⁷, i dona compte d'una important desviació cap al sector creditici –on quasi mai eren destinats a fomentar activitats productives per part dels deutors– de capitals susceptibles de ser invertits en el propi comerç o en la indústria: en l'escriptura del préstec de 21.320 rals que Sebastià Llopis i Torralba, comerciant de Barcelona, atorgà a favor de Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles i de Mendoza el 19 de juliol de 1848, consta explícitament que aquell *retiró las indicadas dos mil libras del comercio marítimo en que las tenia empleadas*⁴⁴⁸. Pel seu origen geogràfic, els comerciants que prestaren diners als Carles procedien de Torroella de Montgrí, on els Carles tenien la major part del seu patrimoni, de l'interior de les comarques gironines (Figueres i Olot), de les poblacions costaneres de la província de Girona (Cadaqués, Begur i Tossa) i de Barcelona. Remarquem, també, que un sol d'aquests comerciants creditors dels Carles, Antoni Reixach, els prestà l'important suma de 220.736,6 rals en tres partides diferents, un 28,5% del capital total dels deutoris signats pels Carles entre 1818 i 1861.

El capital prestat als Carles pels hisendats i propietaris procedia de la renda de la terra i mostra com mentre uns hisendats, com els Carles, passaven dificultats econòmiques, d'altres tenien liquiditat i s'aprofitaven de la situació d'endeutament dels membres del seu propi grup. La part de la renda del patrimoni Carles que seria destinada a retornar aquests capitals i els seus interessos, per tant, operava una funció de redistribució de recursos a l'interior del mateix sector social. Geogràficament, els propietaris i hisendats creditors dels Carles procedien de Torroella de Montgrí, Girona i algunes poblacions properes a aquesta ciutat (Cornellà, Viladasens i Flaçà).

Els altres grups socials creditors dels Carles queden ja molt per darrera dels comerciants i dels hisendats i propietaris. Pel que fa a les dones, és interessant de remarcar el cas del deutor de 43.706 rals signat l'any 1861 per Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles i de Mendoza a favor de M. del Pilar Oms i O'Doyle (muller de Narcís Gifre i de Bahí, notari de Girona, i cosina en segon grau de Joaquim de Carles), ja que, per una banda, exemplifica com podien obtenir-se recursos a través de la xarxa de les relacions familiars

---

⁴⁴⁷ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 280.

–tot i que l'interès d'aquell debitori era del 6%, igual com els que a la mateixa època els Carles pagaven als creditors no emparentats amb ells⁴⁴⁹–, i per altra banda representa el cas interessant de ser una inversió en el sector creditici de capitals procedents d'un dot, pràctica que Macry assenyala com a freqüent en la societat napolitana del segle XIX⁴⁵⁰.

El cas del masover no respon en realitat a cap parcer enriquit que pogués disposar de capitals suficients per cedir-los a crèdit. Tot i que en l'escriptura signada el 13 de setembre de 1837 constava que el préstec de 21.320 rals l'havia fet Joan Devant, masover del mas Closa Pagesa dels Carles, aquest era germà de Josep Devant (propietari de Torroella de Montgrí i administrador dels béns de Narcís de Carles), qui li deixà, per mitjà d'una acta de debitori signada el mateix dia, 10.127 dels 21.320 rals, que després Joan prestà als Carles⁴⁵¹. Aquest fou un dels préstecs que serviren a Narcís de Carles per recuperar el mas Torre Bagura i consta a la llibreta de comptes de Casa Carles de l'any 1837 que es tractà d'un crèdit efectuat sense pactar cap tipus d'interès, per la qual cosa havia de ser el primer a ser retornat. No sabem el motiu de l'operació de préstec entre germans (potser perquè no semblava adequat que l'administrador deixés directament diners al propietari?). En qualsevol cas, fou una operació per beneficiar la família, ja que qui entrà com a masover de la Torre Bagura no fou altre que Joaquim Simon Negre, gendre de l'administrador.

Remarquem, finalment, que així com en l'anàlisi dels censals destacava la total preponderància del capital eclesiàstic, en el cas dels deutors les institucions eclesiàstiques hi són pràcticament absents. Només en un cas una d'aquestes, la comunitat de preveres de Torroella de Montgrí, apareix com a creditora d'un debitori dels Carles, tot i que, tractant-

---

⁴⁴⁸ A.H.G., Notaria Girona 5, t. 1105, 19-7-1848, debitori.

⁴⁴⁹ Respecte els préstecs entre familiars i l'interès gens baix que podia pagar-se de vegades en aquests casos tot i tractar-se de relacions entre parents, hem documentat també el cas de Josep de Fonsdeviela i Huguet (tercer marquès de la Torre) qui, en una carta datada el 20 de desembre de 1849, li demanava a Carles de Sentmenat i de Riquer (setè marquès de Castellòsrius) que li prestés cinc-cents duros *por supuesto bajo la condició de que la amistad a un lado y los intereses a otro, por cuya razón te daré el 7 por ciento como es costumbre* (Arxiu Nacional de Catalunya, fons 167, Arxiu dels marquesos de Castellòsrius, caixa 113, correspondència).

⁴⁵⁰ Paolo Macry, a *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*, op. cit., p. 54-55, assenyala que en la societat napolitana del segle XIX els dots de les dones sovint s'invertien en el sector del crèdit privat obtenint, freqüentment, per aquests mecanisme, sobretot a la segona meitat del segle, un rendiment dels seus capitals superior a la renda que el marit obtenia del seu patrimoni rural o urbà.

⁴⁵¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 499, 13-9-1837, debitori a favor de Narcís de Carles i debitori a favor de Joan Devant. El 3 d'agost de 1838 Narcís de Carles tornà 11.726 dels 21.320 rals del préstec a Joan Devant, qui, el mateix dia, retornà al seu germà els 10.127 que aquell li havia prestat i li comprà també una casa al carrer dels Bous de Torroella de Montgrí per 3.198 rals (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 500, 3-8-1838, carta de pagament, àpoca i venda perpètua).

se en realitat d'un debitori creat a compte d'unes pensions de censal que els Carles els devien, no representa, per part de la Comunitat de preveres, cap inversió de capital.

Pel que fa a l'interès dels capitals prestats, l'anàlisi de les 27 escriptures de debitori signades pels Carles entre 1818 i 1861 ofereix els següents resultats:

Quadre 4.3.6
Interès dels debitoris signats per Casa Carles (1818-1861)

Any	Interès	Capital (rals)
1818	<i>graciosament</i>	5.074,2
1819	no consta	2.470,4
1819	no consta	101.988,5
1821	<i>graciosament</i>	170.560
1823	<i>graciosament</i>	16.597,6
1824	<i>graciosament</i>	33.579,0
1825	no consta (3% conveni 1839)	48.396,4
1826	no consta	10.979,8
1827	no consta	13.858,0
1827	<i>graciosament</i>	16.689,3
1830	3%	11.619,4
1831	<i>graciosament</i>	19.454,5
1837	3%	13.858,0
1837	3%	35.178,0
1837	<i>graciosament</i>	21.320,0
1842	no consta	16.129,6
1844	3%	21.320,0
1848	6%	21.320,0
1855	no consta	10.660,0
1857	6%	31.980,0
1859	6%	8.528,0
1860	6%	26.650,0
1860	6%	8.000,3
1861	6%	37.310,0
1861	6%	43.706,0
1861	6%	13.858,0
1861	6%	12.792,0

Interès	nº debitoris	%
<i>graciosament</i>	7	25,9
no consta	6	22,2
6%	9	33,3
3%	5	18,5
TOTAL	27	100

Font: A.H.G. Registre d'hipoteques i fonts notarials.

El 6%, (amb el 33,3% dels casos) fou la taxa d'interès més freqüent dels deutoris signats pels Carles, tal com Rosa Congost remarca també per a tota la regió de Girona entre els anys 1851 i 1855; segons Llorenç Ferrer, en canvi, en els deutoris signats al Bages l'any 1850, aquest tipus d'interès no figura i quan, a les escriptures, apareix algun interès especificat, aquest és sempre igual o inferior al 4,5%⁴⁵². Com mostra el quadre, en el cas dels Carles l'interès del 6% l'hem documentat en un deutori de l'any 1848 i en tots els que se signaren, sense excepció, a partir de 1857. És evident que l'abolició, l'any 1856, de la taxació legal de qualsevol interès dels préstecs, que va permetre a les parts fixar-lo lliurement, hi va tenir alguna cosa a veure; però no perquè aquella disposició impliqués un augment real dels interessos dels crèdits, sinó, almenys pel que mostra el cas del patrimoni Carles, perquè possiblement serví per clarificar la situació i reduir la freqüència de tota una sèrie de pràctiques subterfúgies que eren pactades privadament, al marge del que deien les escriptures notariales, probablement amb la intenció d'evitar que el préstec en qüestió fos considerat *usura*. No ens sembla casual, en aquest sentit, que en l'únic deutori al 6% escripturat abans d'aquella data —el préstec de 21.320 rals que Sebastià Llopis i Torralba, comerciant de Barcelona, atorgà a favor de Joaquina Mendoza i Joaquim de Carles el 1848— es fes constar l'argument, ja citat, que aquell *retiró las indicadas dos mil libras del comercio maritimo en que las tenia empleadas*, cosa que servia per justificar aquella taxa d'interès, per la pèrdua de benefici que, altrament, hauria patit. Quelcom semblant, en relació també amb un comerciant, figura en el deutori signat per Narcís de Carles l'any 1819 a favor de Pere Bataller: així, en aquella escriptura que convertia en deutori un préstec privat que havia estat concedit el 25 d'octubre de 1814 a Narcís i Josep Ramon de Carles per Bataller, comerciant de Begur, Narcís feu constar com l'any 1814 aquell *no solo dejó a nuestra voluntad y arbitrio el señalar el plazo que nos pareciese para satisfacer el capital de las referidas Ocho Mil libras [85.280 rals], sino tambien la libertad de señalar a esta partida el cambio que nos pareciese del qual yo y dicho mi Sor. tio señalamos al seis por ciento a fin de no perjudicar al dicho Dn Pedro siendo Comerciante*⁴⁵³. Rosa Congost cita el cas d'un deutori signat l'any 1855 en què, essent el creditor un fabricant, es justificà igualment l'interès del 6% per tal d'*evitar el lucro cesante que sufriria dicho Sr. Turró por la separacion de dicha cantidad que hubiera*

---

⁴⁵² Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 280; i Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 554-555.

⁴⁵³ A.H.G., Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819, deutori.

*invertido en su negocio y comercio*⁴⁵⁴.

La taxa d'interès que sol aparèixer en els debitoris signats pels Carles amb anterioritat a l'any 1856, quan aquesta s'especifica, és la del 3%, que figura en el 18,5% del total dels casos. No és tampoc casual, respecte del que hem comentat més amunt, que haguem localitzat tres escriptures que el qualifiquen d'interès *moderado* o *moderado y legal*: en un conveni signat amb Salvi Dalmau l'any 1839, Joaquina de Mendoza es comprometia a pagar-li 48.396,4 rals en cinc terminis i amb *el moderado interes convenido del tres por ciento*; la mateixa Joaquina prometia també l'any 1844 a Ignasi M. Oms de Blanes pagar-li 67.786,9 rals en set terminis i amb *el interés anual moderado y legal del tres por ciento*; i, en l'escriptura de préstec signada l'any 1844 pels pare i fill Subirós també a favor de Joaquina de Mendoza, constava que pel capital deixat s'hauria de satisfer *el interés anual moderado y legal pactado del tres por ciento*⁴⁵⁵. Però ni tan sols en aquests casos podem estar segurs que en les escriptures no figurés un interès menor del pactat realment, com ens alerta l'oferiment que rebé Narcís de Carles el 1816, en una època de gran escassetat de diner en préstec: *Un sugeto de San Feliu* –li deia el seu administrador– *dejará á cambio marcantil [sic.] seis mil libras [63.960 rs.] á un poco mas de nu[ev]e por ciento con las condiciones siguientes: Quiere que el papel hacedero diga que ha prestado á V. ocho mil libras [85.280 rs.] por quatro años que de estas no pagará V. mas que tres por ciento porque ya vendra recargado con las dos mil que V. no recibirá*⁴⁵⁶.

La incertesa ja esdevé total respecte dels prop de la meitat dels debitoris analitzats, en els quals o bé no es va fer constar cap mena d'interès, o bé s'anotà la fórmula dels diners deixats *graciosament*. En aquests casos l'interès podia efectivament no haver existit –en el préstec atorgat pel germà de l'administrador de què hem parlat podem afirmar-ho– però, tal com assenyalen Enric Tello i Llorenç Ferrer, resulta més creïble pensar que l'interès estava inclòs en el capital del qual el signatari es reconeixia deutor en l'escriptura⁴⁵⁷, com en l'oferta que acabem de veure que va rebre Narcís de Carles l'any 1816 i hem pogut documentar que es va fer realment al patrimoni Carles: el 22 d'agost de 1860

---

⁴⁵⁴ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 280.

⁴⁵⁵ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1209, 23-11-1839, conveni entre Joaquina de Mendoza i Savi Dalmau; t. 1214, 13-4-1844, nova promesa a Oms de Blanes; i t. 1214, 20-7-1844, *escriptura de préstamo*.

⁴⁵⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 6, 12-11-1816, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles.

⁴⁵⁷ Enric Tello, “La utilització del censal a la Segarra del set-cents...”, op. cit., p. 58, Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 553.

l'administrador anotà a la llibreta de comptes que havia pagat a Martí Paradís de L'Escala 533 rals *por el premio al 5 por %* dels 10.660 rals que *me tiene prestadas desde 22 Agosto de 1858 para ocurrir á las cargas del Patrimonio [...] dicho Sr no hace recibo por constar el premio en el deudor*⁴⁵⁸. Fins i tot encara que no s'hagués utilitzat aquesta estratègia, es podia haver pactat privadament el pagament d'un interès, com demostra aquest altre cas: a la llibreta de comptes de 1850, l'administrador registrà haver pagat el 27 d'agost, a Josep Sanpol, 639,6 rals *por el premio* dels 10.660 que li havia prestat el 21 de març de 1849, *cual partida servió por gastos del Patrimonio, y no se á satisfecha, y es el Alcanse que tengo yo José Devant en las cuentas del pasado año 1849, no ha hecho recibo porque en el divitorio autorizado por el N[ota]rio Bataller dice graciosamente y por tiempo de un año*⁴⁵⁹. Com veiem, aquells diners entregats representaven el 6% d'interès del capital prestat. Finalment, hem documentat dos casos en què, malgrat que els diners figuraven deixats *graciosament*, es pactà una forma subsidiària d'interès: en el deudor de 5.074,2 rals signat l'any 1818 a favor dels germans Fontanet, Narcís de Carles hipotecà 4 vessanes a Ullà que aquells podrien usufructuar mentre no se'ls retornés el capital (els creditors varen quedar-se els fruits d'aquella peça de terra fins que l'any 1846 Joaquim de Carles la va vendre al seu administrador, Josep Devant, per 6.396 rals, dels quals 5.130 serviren per cancel·lar la hipoteca); i al deudor de 170.560 rals signat l'any 1821 a favor d'Antoni Reixach, es declarava que aquells diners es deixaven *graciosament*, però que el deutor *desitjant recompensarli en part tant señalat benefici*, li cedia el seu dret de cobrar de Salvador Reixach –a qui Narcís de Carles havia arrendat vuit masos– tot allò que de 10.660 rals li sobrés després de pagar les contribucions generals anuals de les dites heretats, i el mateix dret respecte del propi Antoni Reixach, que havia de succeir Salvador en l'arrendament d'aquells masos. La contradicció entre la fórmula dels diners prestats *graciosament* i aquell interès pactat va ser utilitzada pels Carles per negar-se a pagar els diners que els reclamava Antoni Reixach per dos terminis vençuts d'aquest deudor, tot al·legant que en dit contracte hi havia hagut *falsedad* i *usura*, i que *el hombre mas ignorante conocerá leyendolo q[u]e el Acreedor obligó á Carles á prometer el premio q[u]e suena en la Esc[ritu]ra mediante la negativa de conceder el dinero sin premio por mas que suenen en la promesa las espresiones de gratitud y recompensa*. També argumentaren que, si bé en l'escriptura de deudor figurava que Narcís de Carles havia rebut 95.215 rals en metàl·lic, en realitat havien convingut que només en rebria 21.320 i,

---

⁴⁵⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 3.

finalment, en va rebre només 19.188 perquè Antoni Reixach volia pagar-li amb blat i Narcís preferí cobrar en efectiu, encara que fos amb una rebaixa. Reixach es defensà de l'acusació d'interès encobert, dient que, com a comerciant, podia cobrar un 6% d'interès⁴⁶⁰. Com a mínim per al període anterior a l'any 1856, doncs, l'exemple dels deutoris signats davant de notari pels Carles demostra que cal prendre's amb molta precaució la lletra literal dels deutoris que apareixen en els registres notariais, no només quan l'interès figura com a nul, sinó, fins i tot, quan és del 3%, així com que cal posar en dubte la veracitat dels diners deixats efectivament en préstec ja que, com hem vist, en el capital podia haver-hi inclòs l'interès de forma encoberta.

A diferència dels censals, que eren préstecs, en principi, per un temps indefinit, els deutoris, com mostra el següent quadre, eren préstecs a curt termini:

Quadre 4.3.7

Termini pactat per al retorn dels diners. Deutoris Casa Carles (1818-1861)

Termini	nº deutoris	%	
6 mesos	2	7,4	
7 mesos	1	3,7	
8 mesos	1	3,7	
1 any	6	22,2	
1 any i 4 mesos	1	3,7	
2 anys	1	3,7	
3 anys	1	3,7	
5 anys	2	7,4	
Quan vulgui el deutor	1	3,7	
Quan vulguin creditor o deutor avisant 3 mesos abans	2	7,4	
5 anys o abans si ho vol el deutor avisant sis mesos abans	1	3,7	
A terminis	6 mesos	1	3,7
	1 any i 3 mesos	1	3,7
	2 anys i 8 mesos	1	3,7
	3 anys i 6 mesos	1	3,7
	3 anys i 7 mesos	1	3,7
	8 anys	1	3,7
	Terminis anuals fins cancel·lació del deute	1	3,7
	quan vulguin creditor o deutor avisant 3 mesos abans	1	3,7
TOTAL	27	100,0	

Font: A.H.G. Registre d'hipoteques i fonts notariais.

⁴⁵⁹ ADG.FCC. Lligall en quart 3.

⁴⁶⁰ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 454, 22-12-1818, deutor i t. 457, 29-3-1821, deutor. Davant l'argument de Reixach, l'altra part replicà que, *en cuanto á la calidad de Comerciante, alega Carles no gozarla Antonio Reixach, si sólo la de mero negociante limitandose á traficos terrestres y arriendos que no admiten las leyes el interés del 6% sin q[u]e valga a Reixach darse el titulo de Comerciante en autos y Esc[ritu]ras porque esta clasificacion se dá tambien á los negociantes, sin producir los mismos efectos legales por no hablarse ni escribirse siempre con toda ecsactitud*. Finalment, però, l'hereu Carles s'obligà a pagar el deutor en la concòrdia que signà amb Reixach el 1824 (ADG.FCC. Lligall foli 16).

Tractant-se d'un sistema de crèdit entre dos particulars s'observa com la norma és la varietat. El termini d'un any és, però, el més habitual. El 40,7 % dels deutoris s'havien de retornar abans o dintre el termini d'un any, i el 77,8 % abans o dins el termini de cinc anys. Finalment, en el cas del deutori de 101.988,5 rals signat l'any 1819 per Narcís de Carles a favor de Pere Bataller, s'especificava que els diners serien retornats en dos pagaments dins el termini d'un any i tres mesos obligant-se el deutor, explícitament, a *que en ningun caso ni evento, visto, ni imprevisto, podrá ni podran [els seus successors] pedir prorroga del plazo aqui estipulado*⁴⁶¹.

Que es fixessin uns terminis de retorn, però, no vol dir necessàriament que aquests es complissin. Només sabem quan van ser retornats 12 dels 27 deutoris signats pels Carles entre 1818 i 1861: 8 ho van ser fora del termini estipulat i només 4 dins d'aquell. D'aquests 12 deutoris, a més, sabem que un fou retornat amb diners procedents de la creació d'un altre deutori, un altre amb diners obtinguts mitjançant la creació d'un préstec privat, dos mitjançant vendes a carta de gràcia, tres més mitjançant vendes perpètuas i, finalment, un altre amb la venda del dret de lluir i quitar una peça de terra. La creació de nous deutoris o préstecs privats per a cancel·lar anteriors deutoris simplement ajornava els deutes; les vendes, per la seva banda, cancel·laven alguns préstecs, però a costa d'agreujar les dificultats financeres del patrimoni en reduir la base d'extracció de la renda. Tal com ja hem apuntat en el cas de les reivindicacions de propietats i dels censals, en els deutoris cal també analitzar a fons els casos concrets per saber si la seva cancel·lació responia realment a una recuperació econòmica del deutor.

4.3.3. ELS PRÉSTECES PRIVATS NO PROTOCOLITZATS

A l'inventari dels béns de Narcís de Carles de l'any 1839⁴⁶² constaven alguns préstecs que la Casa de Carles havia obtingut de diferents persones i que no havien estat protocolitzats. Es tracta del total de 12.156,7 rals que, en concepte de *diners prestats*, es devien a tres particulars –Feliu Sobrevia (sastre de Torroella de Montgrí), els germans Fontanet (també de Torroella) i Jaume Sala (masover del mas Garriga de Navata)–, i de 21.623,8 rals que es devien a quatre persones més –Sebastià Massot, Josep Deagostini (adroguer), Josep Deu (mestre sabater) i Joaquim Massanet (apotecari), tots veïns de Girona–, en concepte

⁴⁶¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819, deutori.

⁴⁶² ADG.FCC. Lligall foli 4.

de *debetoris o vales privats*⁴⁶³. Pel fet de no ésser protocolitzats no disposem de prou informació per avaluar l'evolució d'aquesta mena de préstecs ni podem dir tampoc si en tots els casos es pagava alguna mena d'interès. Alguns d'aquests préstecs privats, però, acabaven convertint-se en censals o debitoris protocolitzats, tal com ja vam identificar en un altre cas que vam estudiar⁴⁶⁴. En el patrimoni Carles, el debitori de 101.988,5 rals signat l'any 1819 a favor de Pere Bataller⁴⁶⁵ va ser creat per reunir en una sola acta notarial diversos préstecs privats al 6 % d'interès que aquell havia fet a Casa Carles des de l'any 1814 i que no se li havien retornat en els terminis pactats. En aquella escriptura de debitori els Carles es comprometien a retornar tot el capital en el termini d'un any i tres mesos sense poder demanar cap més pròrroga de pagament, amb la qual cosa la protocolització del deute anà acompanyada de majors garanties de cobrar el capital per part del creditor.

Finalment, hem documentat un altre cas en què la conversió del deute privat en escriptura de censal anà lligada a l'adjudicació del 3% d'interès al capital prestat anteriorment de forma gratuïta: així, en la creació l'any 1851 d'un censal de 21.320 rals de capital a favor de Manuel Hurtado (canonge de la catedral de Girona), Joaquim de Carles declarà haver rebut d'Hurtado aquells diners en diferents partides i sense interès, però que *para corresponder [...] a tan generosa accion ha propuesto al Sr. Hurtado que interin las atenciones del citado patrimonio no le permiten devolverle la citada suma y á fin de no privarse del interes legal que le redevolveria aquella cantidad* es creava un censal per aquell valor⁴⁶⁶.

Els interessos i el retorn del capital en aquesta mena de préstecs privats també es podien satisfer en espècie. Així, per exemple, l'octubre de 1828 Narcís de Carles signà un nou debitori privat de 5.330 rals que Joan Girbal, comerciant de Palafrugell, havia deixat amb anterioritat a la Casa de Carles; Narcís prometia retornar el capital l'abril de 1829 i, en cas de no fer-ho, es comprometia a entregar-li 80 quarteres de blat el setembre de 1831 i 31

---

⁴⁶³ Aquests debitoris al punt 4.1 han estat sumats al total de diners que Casa Carles devia en concepte de debitoris, però no apareixen al punt 4.3.2., en què només hem analitzat els debitoris que sí foren protocolitzats.

⁴⁶⁴ Vegeu a M. Bosch, "Movilidad y herencia de los *masovers* catalanes. La familia Culubret, siglos XVII-XIX", *Historia Agraria*, núm. 52 (2010), p. 63-69, el cas d'un masover que, en el període de transició entre l'ensorrament del sistema creditici d'Antic Règim i la formació del sistema bancari modern, es dedicà al préstec privat com una forma d'adquirir propietats.

⁴⁶⁵ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 1-9-1819.

quarteres el setembre de l'any següent. El mateix octubre de 1828, Narcís “perdonà” a Girbal les 18 quarteres de blat que aquest li estava devent, per raó dels censos de diferents subestabliments que li havien fet els Carles, com una forma de pagar-li els interessos vençuts fins llavors del préstec dels 5.330 rals.⁴⁶⁷

4.3.4. ELS VIOLARIS

El violari era una modalitat de préstec usurari, molt minoritària respecte dels préstecs a censal o els deutoris, pel qual el creditor cedia un capital vitalici (per una o dues vides) a canvi d'un interès anual. En acabar el lapse de temps el contracte quedava extingit, tot i que el deutor podia retornar el capital abans del termini estipulat. Pel fet de ser préstecs amb un termini fix, els violaris tenien un interès més elevat que els censals. Anem a veure-ho en el cas de l'única escriptura de violari signada pels Carles durant la primera meitat del segle XIX.

El 2 de març de l'any 1830 Narcís de Carles signà una acta de violari per la qual Joan Vert, administrador de l'estafeta de La Bisbal, li prestava 12.792 rals a canvi del dret a percebre anualment 34,5 quarteres de blat que vint subemfiteutes pagaven cada any a Casa Carles, *per durant las vidas naturals del expressat Dn. Narcís de Carles y Dª Joaquina de Mendossa sa Muller, de manera que seguida la mort de ells y del sobrevivint de ells quedia finit est violari*⁴⁶⁸. Després de la mort de Narcís, però, la seva vídua, actuant com a usufructuària dels béns de Carles i a l'objecte de sanejar la situació financera del patrimoni, decidí signar l'any 1840 un conveni amb Joan Vert per tal de posar fi a aquell *contrato tan gravatorio para la espresada Casa de Carles*⁴⁶⁹. En virtut d'aquell conveni, el contracte de violari signat per Narcís de Carles quedà extingit, Joan Vert donava per pagats 6.929 rals i Joaquina de Mendoza es comprometia a pagar-li els restants 5.863 rals en efectiu.

L'existència d'aquest conveni ens permet d'avaluar l'interès que els Carles pagaren per aquells 12.792 rals. El valor monetari de les 34,5 quarteres de blat anuals que els Carles pagaren a Vert durant els onze anys que estigueren subjectes a aquell contracte ascendí a

---

⁴⁶⁶ A.H.G. Notaria Girona 5, t. 1106, 31-1-1851.

⁴⁶⁷ ADG.FCC. Lligall foli 19, llibreta de *entradas* de 1829 a 1831, p. 4.

⁴⁶⁸ A.H.G. Notaria d'Albons, t. 91, 2-3-1830.

⁴⁶⁹ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1210, 26-1-1840, conveni.

un total de 26.982,6 rals⁴⁷⁰. Restant a aquesta quantitat els 6.929 rals que Vert donà per amortitzats del capital total del préstec, la mitjana anual de rals pagats en concepte d'interessos durant els onze anys fou de 1.822,9, és a dir, un 14,25% dels 12.792 rals prestats, quasi cinc vegades l'interès que en aquells moments es pagava pels censals i més del doble de la taxa d'interès habitual en els deutoris. Realment, doncs, Joaquina de Mendoza no anava errada quan qualificà aquell violari de *contracto tan gravatorio* per a la Casa de Carles. Per altra banda, els 6.929 rals que Vert donà per pagats en el conveni semblen confirmar que una part de la quota anual que es satisfieia pels violaris anava per a l'amortització del capital, tal com assenyala Arcadi Garcia⁴⁷¹; per això les hem restades a l'hora de calcular l'interès del capital prestat per poder-lo comparar amb els interessos que es pagaven pels censals i els deutoris, ja que en aquests darrers l'amortització del capital s'havia de fer al marge dels interessos pagats.

4.3.5. LES HIPOTEQUES

Els Carles també varen signar, davant de notari o bé privadament, algunes escriptures d'hipoteca per les quals cedien a diversos creditors l'usdefruit d'algunes propietats mentre no els paguessin els deutes. L'usdefruit cedit esdevenia, així, l'interès del capital degut i representava, per als Carles, una pèrdua temporal de la renda d'un bé de la seva propietat.

A més del cas del deutor amb hipoteca signat l'any 1818 a favor dels germans Fontanet, de què ja hem parlat, Narcís de Carles l'any 1826 hipotecà a favor de Narcís Massot, per raó del préstec privat de 11.193 rals que aquest li feu, una casa al carrer Nou del Teatre de Girona *la que, interin durás dit Prestamo, fou convingut que podria ocupar sens satisfacer especie de arrendament algun, y convertir á utilitat sua sos profits*⁴⁷². Igualment, Narcís de Carles cedí, l'any 1829, l'usdefruit de 6,5 vessanes a Ullà a Jaume Casas (fuster de Torroella de Montgrí) mentre no li pagués els 5.756,4 rals que li devia per diferents treballs del seu ofici realitzats en el patrimoni de Carles; i, l'any 1832, cedí a Pons Badés

---

⁴⁷⁰ Per calcular aquest valor hem fet servir les mitjanes anuals del preu del blat entre els anys 1830 i 1841 de la sèrie de preus de la mercurial de Girona elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Sagner.

⁴⁷¹ Arcadi Garcia, "El violari", dins AA.VV., *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1988, p. 180-181.

⁴⁷² Aquest préstec amb hipoteca fou pactat en una escriptura privada signada el 24 de novembre de l'any 1826. En tenim la referència gràcies al que Joaquina de Mendoza declarà en l'escriptura d'un censal de 10.660 rals que creà l'any 1840 a favor del col·legi tridentí de Girona per tal de tornar als hereus de Narcís Massot el capital que se'ls devia i cancel·lar, així, aquella hipoteca (A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1210, 4-4-1840, censal).

(negociant de Torroella de Montgrí) l'usdefruit de 6 vessanes a Torroella *per el guany ó interès que podrian produir al dit Pons Badés y als seus [...] si las hagués esmersadas en algun negoci* els 4.264 rals que aquell li prestà a tornar en el termini de tres anys⁴⁷³.

El cas de la hipoteca signada a favor de Pere Casas ens permetrà veure que, amb aquestes operacions, el deutor podia estar perdent més renda de la que corresponia als interessos del capital degut. Així, l'any 1829, en signar-se aquella hipoteca es feu constar que l'usdefruit de les 6,5 vessanes s'acabaria quan Narcís de Carles hagués pagat a Casas els 5.756,4 rals que li devia *per qual quantitat ha estat avalorada ó justipreciada per Perits intelligents la sobredita pessa de terra*. Valor del deute i valor de la terra es presentaven com equivalents, essent, així, l'usdefruit de les 6,5 vessanes l'interès del deute, com si el creditor hagués invertit temporalment el capital que se li devia en terres. L'any 1846, però, quan els Casas encara l'estaven usufructuant, els Carles van vendre a perpetuïtat aquella peça de terra a Josep i Joan Vilà i Capellà (propietaris de Torroella de Montgrí) pel preu de 14.391 rals⁴⁷⁴, dues vegades i mitja més del que havia estat valorada l'any 1829. 5.820,4 rals d'aquella venda foren destinats a tornar el deute a Casas, quedant així també cancel·lada la hipoteca. Els Casas havien gaudit mentrestant, doncs, de la renda d'una terra infravalorada.

4.4. LES MANERES DE FER FRONT A L'ENDEUTAMENT

4.4.1. CREACIÓ DE MÉS DEUTE

Ja n'hem parlat en tractar de les causes de l'endeutament externes al patrimoni i ho hem vist també en l'anàlisi dels censals i els deutoris: per cancel·lar un deute sovint se'n creava un de nou, amb la qual cosa, de fet, el deute no es liquidava realment sinó que es renovava. No tornarem a insistir-hi. Ara només volem remarcar que la creació de nous deutes podia fer-se de forma forçada –l'acabament del termini d'un deutori podia obligar, per exemple, a demanar un nou préstec per a poder tornar aquells diners–, o bé de forma voluntària per recol·locar el deute a un interès més baix, tal com més endavant veurem que es feu en el cas d'algunes vendes a carta de gràcia.

No sempre era fàcil, però, aconseguir préstecs ja que l'oferta creditícia era limitada.

---

⁴⁷³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 483, 6-9-1829, hipoteca a favor de Jaume Casas; t. 484, 14-8-1832, préstec i hipoteca a favor de Pons Badés.

⁴⁷⁴ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 536, 13-3-1846, venda perpètua.

Llorenç Ferrer comenta com la limitada oferta de crèdits a censal que la Seu de Manresa podia oferir –la qual depenia del nombre de les llučions dels censals ja creats i dels capitals nous que ingressessin a la institució per diferents vies–, permetia a la Seu triar, d’entre els possibles censataris, aquells que millors garanties podien oferir deixant de banda els sectors més febles econòmicament, que havien de recórrer als escanyapobres⁴⁷⁵.

L’oferta limitada de crèdit feia també que fins i tot els grans propietaris, que podien oferir bones garanties a l’hora de concertar préstecs, tinguessin dificultats per aconseguir-ne. Tal i com Rosa Congost assenyala en el cas de l’hisendat Coll i Vehí⁴⁷⁶, hem vist com la correspondència de Casa Carles manifesta també sovint una angoixosa recerca de diner. Calia estar ben informat de quines persones o institucions disposaven de capitals per deixar en préstec. La xarxa de coneixences personals, en les quals també entraven les de l’administrador, era en aquest tema una qüestió de vital importància. La següent carta que Narcís de Carles va rebre del seu administrador l’any 1818 és il·lustrativa de la gran quantitat de coneguts que calia movilitzar de vegades i també de com una oportunitat de crèdit podia ser aprofitada alhora per dos membres de la mateixa família:

*La adjunta nota que incluiu á V. me la entregó Soler de esa para que la viesse Terrades y con éste emos pensado remitirla á V. para que viendose V. con Dn Fran[cis]co de Ciurana –cosí de Narcís– y encargandose de los censales que expresan se pueden repartir la partida haciendose Vs uno al otro fianza: Estos censales los ha de reencargar un sugeto que vive bajo los arcos de la plasa del Vino que se llama Ayets mui conosido del referido Sor de Ciurana y que se está bien persuadido que si dicho Sor se lo pide no le negará nada y me dice Terrades que sabe bien que tiene mucho dinero.*⁴⁷⁷

A mitjan de la dècada dels anys vint, era tant o més difícil trobar diners en préstec. En una carta datada el 17 de febrer de l’any 1826, Narcís de Carles explicava al seu oncle que:

Pepe marcha mañana á Figueras p[ue]s se nos ha escrito habia un sugeto que tenia fondos que queria emplear y por si quisiese entrar en algun trato que pudiese sernos ventajoso, ha ido a avistarse con él; en el concepto de que vendria V. esta Semana habia retardado su ida, p[er]o como el sugeto que avisó encargaba se le contestase al momento nos ha parecido no deber retardarlo mas, p[ar]a no perder tal vez esta proporcion, por si nos pudiese ser favorable.

I l’1 de maig del mateix any insistia:

veo la infinidad de dificultades que hay p[ar]a encontrar din[er]o , pero sin embargo seria

---

⁴⁷⁵ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 502 i “L’Església com a institució de crèdit...”, op. cit., p. 42.

⁴⁷⁶ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 279.

⁴⁷⁷ ADG.FCC. Lligall en quart 6, 9-11-1818, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles.

necesario que V. procurase encontrar una partida p[ar]a salir de todos los ahogos perentorios que puedan ocurrir [...] Por muerte de un Canonigo se me ha asegurado que habian entrado fondos en la Catedral; lo que escribo á V. por si quiere averiguarlo valiendose de Mn. Turon (por eemplo) que es un verdadero y buen amigo.

Un testimoni més del molt que costava trobar diner a censal i de la necessitat de moure's de pressa per no perdre una oportunitat que anava molt buscada, és el que Narcís de Carles li deia a l'oncle en una altra carta datada el 23 de març de 1828: *Aquí [Girona] se me ha d[ic]ho si habria algun censal; y por si es, necesito para evitar dificultades me embie V. poder p[ar]a firmar las escrituras de creacion y hágalo V. á vuelta de correo por si acaso se logra, no sea perdamos la ocasion*⁴⁷⁸.

Al capítol anterior hem vist, també, que l'existència del vincle sobre el patrimoni dificultava enormement les possibilitats d'aconseguir diners en préstec, però que, fins i tot una vegada obtingut el permís reial per prendre censals el maig de 1827, les dificultats continuaren. Narcís de Carles, finalment, a finals dels anys vint justificà la venda a carta de gràcia de tres masos per la impossibilitat de trobar alguna persona que li fes un préstec.

4.4.2. CESSIÓ DE DEBITORIS ALS CREDITORS

Entre la guerra del Francès i mitjan dels anys seixanta del segle XIX, la situació d'endeutament dels Carles també implicà la pèrdua dels pocs préstecs dels quals eren creditors. Ja hem vist com un recurs per descarregar el seu patrimoni de censals fou el traspàs als seus creditors de censals dels quals els Carles eren censalistes. De la mateixa manera, l'1 de setembre de 1819, Narcís de Carles, a compte dels diners que li estava devent, cedí a Salvador Reixach (comerciant de Torroella de Montgrí) l'únic debitori de què els Carles foren creditors entre 1808 i 1862. Es tractava d'un debitori de 9.594 rals creat el 10 de gener de l'any 1819 per M. del Carme de Miró i d'Ardèvol a favor de Narcís de Carles per les pensions endarrerides del censal de 69.290 rals que aquella prestava a Casa Carles⁴⁷⁹.

4.4.3. CONVENIS AMB ELS CREDITORS

Després de la mort de Narcís de Carles, la seva vídua, Joaquina de Mendoza, en qualitat d'usufructuària dels béns del seu difunt marit intentà contenir els deutes del patrimoni,

---

⁴⁷⁸ Totes tres cartes a ADG.FCC. Llibre 56 (*Correspondencia de mi Sr. Abuelo Don Narciso de Carles y Odoyle desde Diciembre de 1819 á Agosto de 1831*).

entre d'altres fórmules, signant convenis amb els creditors de la casa. No sabem si actuava aconsellada per algú, però el cert és que, per aquest mitjà, aconseguí reduir una bona part dels deutes i obtenir nous terminis per al seu pagament. Així, el 23 de novembre de 1839 signà un conveni amb Salvi Dalmau (comerciant de Tossa) pel qual un deute de major quantia que aquell acreditava dels Carles quedà reduït als 48.396,4 rals de què Narcís de Carles li havia signat debitori l'any 1825 i 216 quarteres de blat. Joaquina es comprometia a tornar aquells diners en cinc terminis anuals, pagant-ne mentrestant el 3% d'interès, i les 216 quarteres de blat en pagaments anuals de 48 quarteres⁴⁸⁰. Igualment, el 6 de juny de 1840, signà una altra escriptura de conveni amb el metge de Girona Narcís Porcalla al qual s'estaven devent 14.710,8 rals *por veinte y tres años de Conducta* a raó de 639,6 rals anuals. En virtut d'aquell conveni Porcalla es conformà en cobrar de Casa Carles només 8.095,2 rals que se li pagarien en tres terminis anuals a partir d'aquell mateix any⁴⁸¹. Anteriorment també hem vist que, el 26 de gener de 1840, Joaquina de Mendoza havia signat un conveni amb Joan Vert a fi de cancel·lar un violari.

Per la banda dels creditors, el marge de flexibilitat que expressen les reduccions pactades dels deutes, manifesten com la seva lògica fou més la d'intentar cobrar alguna cosa que no pas la d'escanyar excessivament un deutor amb el qual, potser en el futur, es podrien tornar a fer tractes.

4.4.4. LES VENDES

Quan el volum de deutes era massa important per a fer-hi front amb les rendes que proporcionava el patrimoni, l'únic recurs que quedava eren les vendes. Tal com han expressat diversos historiadors, durant el període que estudiem, en la majoria dels casos quan un propietari venia ho feia de forma forçada, és a dir, quan no tenia cap altra manera de fer front a una situació econòmica desesperada⁴⁸². Carles Fages de Climent, quan

---

⁴⁷⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 10-1-1819, debitori, i 1-9-1819, cessió de debitori.

⁴⁸⁰ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1209, 23-11-1839, conveni.

⁴⁸¹ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1210, 6-6-1840.

⁴⁸² Rosa Congost a la segona part de *Notes de societats (La Selva, 1768-1862)*, *op. cit.*, parla de l'estreta relació entre les compra-vendes de terres i l'endeutament; Llorenç Ferrer comenta que al Bages moltes vendes a carta de gràcia i perpètuas estaven relacionades amb la necessitat de pagar anteriors deutes (*Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 540-541 i 562, "La diferenciació social pagesa", *op. cit.*, p. 86-90, i "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)", *op. cit.*, p. 119-122); Gérard Béaur, referint-se a la França dels anys 1771-1790, emet també la hipòtesi que, en el seu conjunt, el mercat de terres estava dominat per les vendes forçades ("Le marché foncier éclaté les modes de transmission du patrimoine sous l'ancien régime", *Annales ESC*, núm. 1, janvier-février 1991, p. 195); per a l'Aragó de la segona meitat del segle XIX, Alberto Sabio a *Los mercados informales de crédito...*, *op. cit.*, p. 127-135,

escribí la biografia dels seus avantpassats, intentà reflectir la psicologia dels propietaris rurals davant el fet d'haver de vendre alguna de les seves heretats amb les següents paraules:

L'oncle havia pronunciat la paraula fatídica, l'única que ell no havia gosat pronunciar mai ni per dintre, i ara, en sentir-la dir impunement, d'una manera tan clara, inevitable, el feia fremir tot de dalt a baix, com un condemnat: vendre!

Vendre!

Vendre volia dir renunciar definitivament al que havia considerat sempre seu, al que fou dels seus i havia d'ésser per als venidors. Això no havia entrat, ni subconscientment, en les seves previsions. Altra cosa era anar gravant, carregant i hipotecant o establint a cens, encara que l'administració donés molta feina i les contribucions i els rèdits s'ho haguessin de menjar tot. Però tot allò era, podia ésser, passatger, provisorí; almenys mantenia la possessió, el prestigi.

A vendre sempre s'hi és a temps! Els deutes, hi ha l'obligació, l'estímul de tornar-los. Vendre volia dir la mort, mentre que estar empenyorat era només una malaltia. En les comarques catalanes, el propietari que ven, no ho fa pas per invertir diferentment el capital. L'home que ven, està inexorablement perdut. Sagrada horror de vendre, que n'has salvat i n'has enfonsat de cases!⁴⁸³

La mateixa forma de pensar expressava un altre propietari rural, Miquel Costabella, de la Garrotxa, quan en una carta datada l'agost de 1825 ordenava d'igual manera les diferents formes de fer front a les dificultats financeres d'un patrimoni: *En quant als sacrificis q[u]e deu fer, es per mi la cosa mes interesant, delicada y dificultosa; persuadinme empero q[u]e dits sacrificis deuen de reduirse á tres clases, á saber, pendrer sensals, empeñar ó vendrer. De conseguint el primer medi me apareix el mes decent y al efecte instare sempre q[u]e vinga la ocasio: el segont lo aconsellare: y lo tercer y ultim tambe quant tot faltia.⁴⁸⁴*

Degut a les dificultats financeres per les quals travessaren, els Carles van haver de vendre alguns dels seus béns. Abans de passar a l'anàlisi d'aquestes vendes a partir de les fonts notariales, cal remarcar que la fiabilitat del preu de venda que consta en les escriptures dels notaris ens ha estat confirmada, si més no pel que fa a uns anys concrets, a través d'un document de l'arxiu patrimonial de Casa Carles on es relacionaren els diners que s'havien ingressat entre el mes d'agost de l'any 1845 i el juliol de 1847 arran de les diverses vendes

---

defensa la mateixa idea i la confirma, entre d'altres raons, amb l'estacionalitat de les vendes, que guarda una correspondència directa amb els problemes de subsistència i liquiditat derivats del cicle agrícola.

⁴⁸³ Carles Fages de Climent, *Climent*, Olot, Aubert Impressor, 1969, p. 43.

efectuades⁴⁸⁵. A diferència, doncs, del que passa en l'actualitat –que el preu de les compra-vendes entre particulars signades davant de notari no sol correspondre amb el preu real degut a la voluntat de les parts d'eludir la fiscalitat estatal–, a mitjan segle XIX el pagament del lluïsmo o de les taxes del registre d'hipoteques no provocaren l'ocultació del preu real de les vendes en les escriptures notariales, com a mínim en el cas dels Carles.

4.4.4.1. Vendes a carta de gràcia, revindicacions i vendes del dret de lluir i quitar

En les vendes a carta de gràcia el venedor es reservava el dret a recuperar (*revindicar*) el bé venut mitjançant el retorn del capital percebut en la venda més la indemnització oportuna al comprador per les despeses de lluïsmo, escriptures i millores efectuades en la finca. La venda d'aquest dret rebia el nom de *venda del dret de lluir i quitar* i representava per al venedor perdre definitivament la propietat de la cosa venuda. En el quadre de la pàgina següent apareixen resumides les vendes a carta de gràcia, les revindicacions i les vendes del dret de lluir i quitar efectuades pels Carles entre els anys 1808 i 1862.

Com s'observa en el quadre, a partir de l'any 1828, moment en el qual començaren a vendre's masos sencers, el valor de les vendes a carta de gràcia augmentà espectacularment. Pel que fa als compradors, destaca, sobretot, el predomini dels comerciants en les vendes de preu més elevat. Rosa Congost ha observat també la importància dels comerciants com a compradors en el cas de les vendes perpètuas de masos signades a tota la regió de Girona entre 1768 i 1862 i en els traspassos de propietats efectuats per un valor superior a 10.660 rals a la comarca de La Selva durant el mateix període. Ja hem comentat anteriorment, també, que els comerciants foren, juntament amb els hisendats, els principals compradors de béns desamortitzats a la província de Girona. Com observa la mateixa autora, la compra de terres per part dels comerciants no representa un signe de modernització de l'agricultura com han suggerit algunes interpretacions, sinó que manifesta el gran poder d'atracció de capitals que la terra encara mantenia a mitjan segle XIX. Adquirir terres continuava essent una forma segura d'inversió i, a més, podia resultar “rendible” en termes de prestigi social. El fet que les famílies propietàries constituïssin des de feia segles l'elit social detentadora d'un

---

⁴⁸⁴ Arxiu particular Costabella, 2.5. Carta escrita a Sant Aniol de Finestres el 9-8-1825.

⁴⁸⁵ *Estado de lo que á entrado del producto de las ventas hechas por el Sr. Dn. Joaquin de Carles y firmadas por su Madre ó su apoderado* (23-7-1847) a ADG.FCC. Lligall foli 3. En aquest document, els diners que consten ingressats pels Carles per raó de les diverses vendes efectuades es corresponen exactament amb els preus de venda que figuren en les respectives escriptures notariales.

determinat estatus i privilegis és, segurament, una de les claus per explicar perquè els comerciants tenien tant d'interès en adquirir terres esdevenint, així, també propietaris i, en alguns casos, fins i tot rendistes⁴⁸⁶.

Quadre 4.4.1

Vendes a carta de gràcia, reivindicacions (RV) i vendes del dret de lluir i quitar (VDLLQ). Casa Carles (1808-1862)

Vendes a carta de gràcia					RV o VDLLQ			
Any	Bé venut	Lloc	Comprador	Preu (rals)		Any	Preu (rals)	A favor de
					VDLLQ	1817	32.779,5	C.Costa, propietari de Palafrugell.
1818	1 PT (2,5 v.)	Palafrugell	Antoni Bofill, pagès, Palafrugell	3.198				
1818	1 PT (5 v.)	Palafrugell	Andreu Servià, pagès, Palafrugell	3.198				
1818	1 PT (3,5 v.)	Ullà	Feliu Sobrevia, sastre TM	3.198	VDLLQ	1846	7.302,1	C.Mascort, muller de J. Capellà, comerciant, TM
					VDLLQ	1846	10.468,1	M. Quintana, hisendat, TM
1828	mas Carles	Pals	Maria Puig, vídua d'A. Forgas comerciant, Begur	106.600				
1828	mas Pinell	TM	Jaume Busquets, hisendat, Pals	79.950	RV	1855	85.141,4	Joaquim de Carles
1829	mas Torre Bagura	TM	Comas i R.Comas i Busquets, pare i fill, comerciants, TM	63.960	RV	1837	69.865,6	Narcís de Carles
1847	mas Garriga	Navata	Salvador i Pere Subirós, pare i fill, comerciants i propietaris, Cornellà	85.280	RV	1861	117.920,9	Joaquim de Carles

Font: les vendes a carta de gràcia a A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 454, 5 i 6-6-1818, i t. 491, 11-10-1829; notaria de Palafrugell, t. 437, 30-10-1828 i 6-11-1828; i notaria Girona 5, t. 1105, 8-4-1847. Les vendes del dret de lluir i quitar a A.H.G. Notaria de Torroella, t. 453, 5-3-1817; t. 536, 14-3-1846 i 25-9-1846. Les reivindicacions a A.H.G., Notaria de Torroella, t. 499, 17-9-1837 i t. 517, 24-12-1855, i notaria Girona 1, t. 1233, 16-3-1861. PT = peça de terra; v. = vessanes

Com dèiem al principi, la venda a carta de gràcia suposa una situació transitòria que pot acabar en la recuperació o bé en la pèrdua definitiva del bé venut. Entre 1808 i 1862, els Carles van signar tres vendes del dret de lluir i quitar: la de l'any 1817 representà la pèrdua definitiva de 19 vessanes de terra a Torroella de Montgrí que l'any 1791 Martí de Carles havia venut a carta de gràcia a Macià Púbul (comerciant de la mateixa vila) per 23.452

⁴⁸⁶ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres, op. cit.*, p. 282-284 i *Notes de Societat (La Selva, 1768-1862)*,

rals; i les dues signades l'any 1846 representaren, una, la pèrdua de les 3,5 vessanes a Ullà venudes l'any 1818 a Feliu Sobrevia, i l'altra, la venda a perpetuïtat de 25 vessanes al terme de Gualta, venudes a carta de gràcia, l'any 1754, a Pere Paretas per 12.792 rals. La venda a carta de gràcia de les 5 vessanes a Palafrugell de l'any 1818 quedà anul·lada l'any 1821 en virtut del contracte de subestabliment de l'esmentada peça de terra que Narcís de Carles signà a favor del mateix Andreu Servià⁴⁸⁷. Finalment, tres dels quatre masos que foren venuts a carta de gràcia entre 1808 i 1862 varen ser reivindicats durant el mateix període, si bé cap d'aquestes operacions no podem considerar-la com un signe de recuperació econòmica del patrimoni: el mas Torre Bagura ja hem explicat que es reivindicà mitjançant la creació de deutoris que després costaren molt de retornar; el mas Garriga fou reivindicat pel mateix sistema; i la reivindicació del mas Pinell es feu amb diners obtinguts mitjançant la venda perpètua, el mateix any, del mas Vicens de L'Escala.

Llorenç Ferrer ha assenyalat que al Bages en les vendes a carta de gràcia solia pactar-se un termini fix de quitació, que a finals dels segle XVIII acostumava a ser de cinc anys⁴⁸⁸. En el nostre cas no hem identificat aquesta pràctica. En cap de les vendes a carta de gràcia signades pels Carles entre 1808 i 1862 no s'assenyalà un termini de temps per a la quitació, cosa que coincideix amb el que Pere Gifre documenta per a l'Empordà dels segles XVII i XVIII i amb les apreciacions de Brocà i Amell quan afirmen que el nom *a carta de gràcia* prové d'aquesta manca de termini per a la quitació⁴⁸⁹. Aquest devia ser també un dels motius pels quals Narcís de Carles preferia les vendes a carta de gràcia que no pas les perpètues, ja que, en cas de millorar la situació del patrimoni, sempre es podrien recuperar: *p[ue]s variando los t[iem]pos podran volverse las fincas á casa, mediante el derecho q[u]e queda de redimir*⁴⁹⁰. En les vendes a carta de gràcia dels quatre masos, es feu constar, explícitament, que les vendes es feien *perpetuamente, mediante empero pacto de retro eo de redimir y quitar en cualquier tiempo*. Degut a això, el lapse de temps entre les vendes a carta de gràcia i la seva reivindicació era molt variable: els tres masos reivindicats pels Carles entre 1808 i 1862 ho foren al cap de 8, 14 i 27 anys, respectivament, d'haver estat venuts a carta de gràcia i, al punt següent, veurem el cas de

---

op. cit., p. 141-142, 156-158 i 224.

⁴⁸⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 21-2-1821.

⁴⁸⁸ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 528-532, "Censals, vendes a carta de gràcia...", *op. cit.*, p. 115-116.

⁴⁸⁹ Pere Gifre, "Arxius patrimonials i Història...", *op. cit.*, capítol 3, p. 14; G. Brocà i J. Amell, *Instituciones del derecho civil catalán vigente*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1880, p. 275.

la revenda efectuada pels Carles, l'any 1845, d'una propietat que els havia estat venuda a carta de gràcia al segle XVI.

Donat que després d'haver venut una propietat a carta de gràcia el venedor encara podia vendre el dret de lluir i quitar, el preu de la venda a carta de gràcia d'un bé era inferior al preu de vendre aquell bé perpètuament en el mercat de terres. Segons Brocà i Amell, el preu de les vendes a carta de gràcia oscil·lava entre la meitat i les dues terceres parts del just preu de la cosa venuda⁴⁹¹. La valoració del patrimoni Carles feta l'any 1826 (reproduïda a l'apèndix II) ens permet calcular el tant per cent que el preu de la venda a carta de gràcia (VCG) dels quatre masos venuts entre 1808 i 1862 representava sobre el seu valor total:

Quadre 4.4.2

Relació del preu de venda a carta de gràcia amb el valor total dels masos

	Any VCG	Preu VCG (en rals) (1)	Valor en venda 1826 (rals) (2)	% (1)/(2)
Mas Carles	1828	106.600	367.573	29,0
Mas Pinell	1828	79.950	538.560	14,8
Mas Torre Bagura	1829	63.960	220.000	29,1
Mas Garriga	1847	85.280	170.666	50,0

Font: Idem. quadre anterior i ADG.FCC. Lligall foli 3, *Estado de los bienes que posee Dn. Narciso de Carles, nombres de las fincas, pueblos en que se hallan situados, su valor en renta y venta, cargas que tienen sobre si, quien las impuso y para que fines y efectos* (maig de 1826).

Llevat del cas del mas Garriga –en què el preu de la venda a carta de gràcia representa el 50% del seu valor total en venda, però on s'ha de considerar també que es tracta de la venda més allunyada en el temps del càlcul efectuat l'any 1826–, les altres vendes a carta de gràcia no superen mai el 30% del valor en venda calculat el 1826, un percentatge molt més baix, fins i tot, del que donen Brocà i Amell o del que identifica Alberto Sabio a l'Aragó de mitjan segle XIX⁴⁹². Les dificultats econòmiques obligaven el venedor a vendre a un preu tan baix. Hem de considerar, a més, que els masos Torre Bagura i

⁴⁹⁰ ADG.FCC. Lligall foli 18, 17-9-1831, carta de Narcís de Carles a Narcís O'Doyle.

⁴⁹¹ Brocà i Amell, *Instituciones del derecho civil catalán vigente*, op. cit., p. 275.

⁴⁹² Segons aquest autor, durant el període 1860-1870 a Cinco Villas l'hectàrea de cereal era venuda a carta de gràcia a un preu mitjà que oscil·lava entre el 60% i el 70% del valor que hauria tingut venuda perpètuament (Alberto Sabio, *Los mercados informales de crédito...*, op. cit., p. 130).

Garriga foren venuts pels Carles a creditors seus⁴⁹³, cosa que degué afeblir encara més les seves possibilitats de negociació a l'hora d'efectuar les vendes.

Si considerem, com fa Llorenç Ferrer, que la venda a carta de gràcia és de fet un contracte usurari en què l'usdefruit de la cosa venuda es converteix en l'interès del diner “prestat” (el preu de la venda), llavors, a partir de la mateixa valoració del patrimoni Carles de l'any 1826, l'interès anual que els compradors a carta de gràcia dels masos Carles, Pinell i Torra Bagura obtenien del capital “invertit” en aquelles compres, era el següent (no hem considerat el mas Garriga per estar massa allunyada, la seva venda, de l'any 1826):

Quadre 4.4.3
% d'interès de les vendes a carta de gràcia

	Valor anual en renda 1826 (rals) (1)	Preu VCG (rals) (2)	interès anual % (1)/(2)
Mas Carles	11.027	106.600	10,3
Mas Pinell	16.156	79.950	20,2
Mas Torre Bagura	6.600	63.960	10,3

Font: idem. quadre anterior.

Segons aquestes xifres, el concepte de *contracte usurari* aplicat a les vendes a carta de gràcia sembla plenament justificat. Com mostra el quadre, els diners “invertits” en una compra a carta de gràcia donaven un interès molt més alt que els invertits en censals o debitoris; mentre que, per la mateixa raó, representaven per al venedor una pèrdua de renda més elevada que no pas aquells contractes de préstec. El fet que en les escriptures de venda a carta de gràcia dels quatre masos, tot i no marcar-se cap termini per a la quitació, s'especificés que la revindicació s'hauria d'efectuar en una sola paga i en moneda sonant –no sabem si aquestes clàusules eren habituals o no–, dificultava encara més als Carles poder tornar els diners als compradors i allargava, per tant, el període de què aquests podien disposar de la renda dels masos i, doncs, de seguir cobrant uns interessos tan

⁴⁹³ Dels 63.960 rals del preu de la venda a carta de gràcia del mas Torre Bagura, 30.644,3 rals se'ls retingueren els compradors a compte dels diners que Narcís de Carles els devia per un debitori i un préstec privat signats els anys 1827 i 1828. Igualment, 21.320 dels 85.280 rals del preu de la venda a carta de gràcia del mas Garriga de Navata se'ls varen quedar els Subirós per la mateixa quantitat que havien prestat a Joaquina de Mendoza en un debitori de l'any 1844.

elevats. El fet que els Carles revendiquessin dos dels masos mitjançant la creació de debitoris també ens confirma les altes taxes d'interès que representaven les vendes a carta de gràcia. Si, com hem dit, per les escriptures de venda els Carles no estaven obligats a revindicar aquells masos en un termini de temps determinat, l'única explicació de què els revendiquessin mitjançant debitoris era la voluntat de recol·locar el deute en millors condicions. L'any 1837 la revindicació del mas Torre Bagura es realitzà mitjançant la creació de tres debitoris: un de 21.320 rals que foren deixades *gratuitamente* per Joan Devant, però els altres dos, de 13.858 i 35.178 rals, sabem que, almenys en la lletra de l'escriptura, eren al 3% d'interès. L'any 1861 els Carles signaren, igualment, quatre debitoris –de 37.310, 43.706, 13.858 i 12.792 rals– al 6% d'interès per tal de revindicar el mas Garriga. Les vendes a carta de gràcia dels dos masos havien de suposar, doncs, una taxa d'interès superior a la dels debitoris creats perquè valgués la pena fer el canvi.

La diferència entre el preu de les vendes a carta de gràcia i el just preu de les propietats venudes, podia provocar conflictes entre venedors i compradors. La gran desproporció, per exemple, entre el preu de la venda a carta de gràcia del mas Pinell i el seu valor real provocà disputes entre els Carles i Joan Almar (segon marit de Paula Fort, vídua de Jaume Busquets). En un document datat l'any 1834, Ramon Pouplana (hisendat de La Bisbal), requerit per les dues parts per trobar una solució al conflicte, manifestà que el preu de la revindicació del mas hauria de ser de 85.142,5 rals –al preu de la venda a carta de gràcia s'hi sumaven les despeses de lluíisme i notari–, la qual suma, deia, *no es de mucho la mitad del valor de la finca (segun mi sentido no infundado, yo mismo tuve encargo de ver si queria venderla por sesenta mil libras [639.600 rals])*. Pouplana proposava que *seria una composicion amistosa i regular el que ó Almar añadiese al empeño hecho por Busquets hasta algo mas de la mitad del justo valor de la heredad ó bien que se obligase á prestar ó entregar al Señor de Carles la quinta parte de los frutos liquidos resultantes de la misma, mayormente si se concede la siembra de arroces, pues en este caso aumentaría mucho de valor la misma*⁴⁹⁴. L'any 1836, arran d'aquella declaració de Pouplana i amb motiu de poder-se sembrar de nou arròs al Baix Empordà, Narcís de Carles volgué efectuar la revindicació del mas Pinell. El matrimoni Almar, però, abans de perdre les rendes del mas, pactà amb l'hereu Carles que li pagarien anualment una cinquena part dels fruits que produís aquella heretat a canvi que la revindicació no es produís fins, com a

---

⁴⁹⁴ Aquest document fou recollit en una escriptura de *autenticacion* datada el 10-1-1835 (A.H.G. Notaria de

mínim, al cap de quatre anys, cosa que demostra que, fins i tot amb aquell augment, conservar l'heretat a carta de gràcia els resultava rentable⁴⁹⁵.

La importància de la renda que s'estava perdent per causa d'aquesta venda a carta de gràcia fou, precisament, un dels motius que feren decidir Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles a vendre perpètuament el mas Vicens de L'Escala l'any 1855. Entre les causes d'aquella venda, a més de pagar altres deutes del patrimoni, es feu constar, en primer lloc, *que la importancia de retener aquel manso [el Pinell] es tanto mas indispensable á su casa cuanto el valor en venta fué insignificante comparado con los productos que anualmente se sacan del mismo; y en cuanto es asequible de más grandes mejoras que reportarán el acrecentamiento de reditos cuantiosos á favor de su Patrimonio*. La venda perpètua del mas Vicens, així, *lejos de agravar el patrimonio en general, le favoreceran retornando una finca que [...] les proporcionará mayor renta*. Una part important del preu d'aquella venda, doncs, prometeren dedicar-la a revendicar el mas Pinell i a fer-hi millores *como son obras en la casa, compras de ganado y demás que sea menester* per a augmentar-ne la renda⁴⁹⁶.

4.4.4.2. **Revendes**

Entre els anys 1808 i 1862 els Carles no només van vendre propietats a carta de gràcia o perpètuament, sinó que l'any 1845 signaren també l'escriptura de revenda del camp Roure, de 12 vessanes, a Torroella de Montgrí pel preu de 3.357,9 rals a favor de Josep Comas i Presas (propietari de dita vila), les quals Joan Metge (pagès de Torroella i avantpassat de Josep Comas) havia venut a carta de gràcia a Joan de Carles l'any 1589 per 3.198 rals⁴⁹⁷.

4.4.4.3. **Vendes perpètues**

Com hem vist, algunes de les vendes a carta de gràcia efectuades pels Carles acabaren esdevenint vendes perpètues en vendre's el dret de lluir i quitar. Els Carles, però, també varen vendre directament a perpetuïtat alguns dels seus béns. Hem resumit aquestes darreres vendes en el següent quadre:

Torroella de Montgrí, t. 497).

⁴⁹⁵ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 498, 9-3-1836.

⁴⁹⁶ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1227, 14-12-1855, venda perpètua del mas Vicens de L'Escala.

⁴⁹⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 507, 6-8-1845, revenda.

Quadre 4.4.4
Vendes perpètuas del patrimoni Carles (1808-1862)

Any	Bé venut	Lloc	Comprador	Preu (rals)
1815	2 PT (2,4 ves.)	Serra	I. i J. Vilar, pagesos, Serra	3.517,8
1819	bestiars i arreu de 5 masos		Antoni Reixach, comerciant, TM germà de S. Reixach (arrendatari de dits masos)	51.168,0
1825	1 cos casa Puig	Torroella M.	Genís Abras, treballador, TM	3.312,1
1825	1 cos casa Puig	Torroella M.	Salvi Estela, treballador, TM	3.528,5
1825	1 cos casa Puig + 1 tros hort	Torroella M.	Ramon Mercader, treballador, TM	3.325,9
1825	1 cos casa Puig + 1 tros hort	Torroella M.	Josep Vilar, estudiant, TM	2.196,0
1825	1 cos casa Puig	Torroella M.	Pere Casas, mestre de cases, TM	3.198,0
1825	2 cossos casa Puig+1 tros hort	Torroella M.	Joan Oliva, treballador, TM	4.530,5
1827	1 PT (0,5 ves.)	L'Escala	Marquès de Sentmenat, Barcelona	639,6
1831	1 PT (0,4 ves.)	Sant Iscle	Joan Paretas, pagès, Fonolles	426,4
1846	1 PT (6,7 ves.)	Ullà	J. i J. Vilà, propietaris, TM	14.391,0
1846	1 PT (4,1 ves.)	Ullà	Josep Devant, propietari, TM	6.396,0
1846	1 PT (1,7 ves.)	Palafrugell	Josep Martí, Palafrugell	4.264,0
1847	2 PT (25,7 ves.)	Torroella M.	Pere Buxó, propietari, TM	24.584,1
1851	1 PT (17 ves.)	Torroella M.	Rafel Comas, comerciant, TM	16.309,8
1854	1 PT (? ves.) del mas Sunyer	Serra	Francisco Vancells, advocat i hisendat, La Bisbal, com a dipositari de la Junta del Daró	8.702,8
1855	Mas Vicens	L'Escala	Lluïsa de Portolà, noble, Figueres	245.180,0
1860	2 PT (14,75 ves.)	Serra	Joan Devant Tapis, propietari, TM	13.325,0
1860	1 PT (1,75 ves.)	Pals	Salvador Costa, Pals	799,5
1860	1 PT (1,5 ves.)	Pals	Fancesc Pascual, Pals	1.599,0

Font: A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 383, 20-8-1815; t. 455, 20-11-1819; t. 470, 5 i 13-12-1825; t. 493, 25-4-1831; t. 523, 15-5-1860; t. 536, 13 i 14-3-1846; t. 537, 3-8-1847; notaria Girona 11, t. 661, 10-8-1827; Girona 5, 24-5-1851; Girona 1, t. 1227, 14-12-1855; i ADG.FCC. Lligalls foli 3 i 39 i lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1854. PT= peça de terra; ves.= vessanes; TM= Torroella de Montgrí.

El preu de la gran majoria de les vendes de béns immobles no superà els 10.000 rals. L'estratègia de les vendes consistí, doncs, com s'observa sobretot en el cas de la venda de la casa de Puig de Torroella de Montgrí, en vendre a poc a poc, i a petites porcions, diverses parts del patrimoni⁴⁹⁸. Fins l'any 1847 s'anaren venent peces de terra de petites dimensions i la casa gran de Puig, la qual, en el moment de la venda, es trobava *tant deteriorada y vella* que per habitar-la els venedors estimaven que caldria invertir-hi més de 32.000 rals⁴⁹⁹. A partir de l'any 1847, però, per fer front als deutes de la casa, fou necessari vendre parcel·les més grans, i l'any, 1855, un mas sencer.

⁴⁹⁸ Rosa Congost a *Notes de societat...*, op. cit., p. 156, també ha remarcat aquesta forma de vendre a poc a poc, tant per part dels pagesos benestants i els grups rendistes, com per part dels menestrals i els treballadors del camp.

⁴⁹⁹ A.H.G. Notaria de Torroella, t. 470, 5-12-1825, venda perpètua d'un cos de la casa de Puig.

Respecte d'allò venut val la pena de remarcar que, com un testimoni més de la progressiva desaparició del patrimoni comunal dels pobles a què ens hem referit en el capítol anterior, les peces de terra a Serra venudes el 1815 i les peces de Pals corresponen a propietats que la Casa de Carles posseïa en virtut del *repartiment executat lo dia onse de Abril proxim passat [1815] per los Propietaris del [...] Lloch de Serra de las terras comunals dels Particulars de ell, i en fuerza del repartimiento que de terrenos comunales de Pals correspondió á sus ascendientes*⁵⁰⁰. Per la seva banda, la venda l'any 1854 d'una porció de terres (en desconeixem l'extensió exacta) que eren del mas Sunyer de Serra a Francisco Vancells de La Bisbal, *como a Depositario de la Junta del Rio Daró, por la tierra que ocuparon para la formación del nuevo cauce de dicho Rio en el termino de Serra*, formà part de l'operació per a la dessecació de l'estany d'Ullastret que en aquells moments s'estava portant a terme⁵⁰¹.

Pel que fa als compradors, entre els que adquiriren propietats per un preu inferior als 10.000 rals dominen els treballadors del camp (4) i els pagesos (2); en les compres que superaren aquella xifra trobem, en canvi, tres propietaris, dos comerciants i un noble. El fet que Lluïsa de Portolà, noble i veïna de Figueres, fos qui protagonitzés la compra de major valor, manifesta, per altra banda, que mentre alguns nobles, com els Carles, passaven dificultats econòmiques, d'altres gaudien d'una posició solvent.

Per llocs de residència, totes les compres, menys quatre, foren realitzades per veïns del mateix municipi o del municipi veí al lloc on es trobava situada la propietat adquirida. A partir de les afrontacions de les propietats, sabem, també, que gairebé la meitat de les peces de terra foren venudes a persones que posseïen propietats veïnes, seguint la mateixa estratègia que vèiem en el cas de les compres efectuades pels Carles. Existia, per tant, un nombrós traspàs de petites parcel·les entre els propietaris d'un mateix terme.

Del total de 411.394 rals obtinguts mitjançant les vendes perpètuas, 85.141,4 es dedicaren

---

⁵⁰⁰ A.H.G. Notaria de Torroella, t. 383, 20-8-1815, venda perpètua d'una vessana de terra cultiva dita *Els Estanyets* i 1,4 vessanes al territori dit *dels Comuns Nous* a Serra; ADG.FCC. Lligall foli 39, 15-5-1860, venda perpètua de dues feixes a Pals.

⁵⁰¹ Sobre l'operació de dessecament de l'estany d'Ullastret, l'avaluació econòmica del projecte, l'oposició que aixecà entre els veïns i els propietaris d'algunes localitats properes i el màxim beneficiari del projecte, el mateix Francisco Vancells, qui acabà essent el major propietari de terres de l'estany, vegeu el treball d'Enric Sagner, "Cultivar l'estany. Un assaig d'avaluació del dessecament de l'estany d'Ullastret durant la segona meitat del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 23 (2010-2011), p. 175-192.

a la revendicació del mas Pinell, 63.960 a pagar el dot de M. del Pilar de Carles, 50.059,4 a extingir deutoris, 42.767,9 a obres i millores del patrimoni, 53.470,6 a pagar deutes a particulars, i 33.600,3 a descarregar-se de censals. Com veiem, la major part del capital serví per pagar deutes de la casa i no per fer inversions productives en el patrimoni. Quatre de les vendes, a més, foren atorgades directament a favor de creditors de Casa Carles: Pere Casas dels 3.198 rals del preu de compra d'un tros de l'hort de la casa de Puig se'n reservà 2.345,2 a compte dels diners que Narcís de Carles li estava devent per treballs del seu ofici; Joan Devant i Tapis es retingué tot el preu de la compra de les dues peces de terra a compte d'igual quantitat que Narcís de Carles li estava devent des del 1858 per la compra d'onze cavalls i set eugues; Pere Buxó es reservà 23.610,8 rals del preu de compra de les 25,7 vessanes a Torroella, a compte del deutor de 35.178 rals que Narcís de Carles li havia signat l'any 1837; i, finalment, Rafel Comas i Busquets es retingué la totalitat del preu de les 17 vessanes a Torroella com a part de l'extinció d'un censal de 31.980 rals que Narcís de Carles havia creat al seu favor l'any 1831. En els dos darrers casos es tractà, clarament, de creditors que s'aprofitaren de la situació d'endeutament dels Carles, la qual havien contribuït directament a agreujar.

4.4.4.4. Vendes de blat

En moments de greus dificultats econòmiques del patrimoni, per tal d'obtenir diner immediat, i considerant-ho preferible a prendre diner a interès o a l'empenyorament, durant els anys 1825 i 1826 els Carles empraren el recurs de vendre anticipadament a diversos particulars les quarteres de blat que havien de rebre, en les properes collites, dels censos que els pagaven els seus subemfiteutes del terme de Palafrugell. Així, el maig de 1825, Josep M. de Carles va fer gestions a Palafrugell, Palamós i Begur per trobar algú que li volgués *arrendar* per tres o quatre anys els esmentats censos a 64 rals la quartera. Només trobà, però, proposicions per a fer-ho per dos anys i a 48 rals ja que, com li deia per carta Josep Antoni Pagès i Gallart de Palamós el 19 de l'esmentat mes: *todos los que podrían aspirar a este contrato, temen que se levante la prohibicion de importar granos del extranjero*. Finalment, doncs, el 23 de maig es va signar la venda a favor de Narcís Boet (comerciant de Palamós) i Pere Busquets (comerciant de Sant Feliu de Guíxols), de 200 quarteres de blat procedents dels censos de Palafrugell en les properes collites d'aquell mateix any i del següent, per un preu total de 9.594 rals; i, el 17 d'octubre de

1826, es varen vendre a Josep Fina i Plana (hisendat de Palafrugell) 80 quarteres de blat de la collita de l'any 1827, per 4.157,4 rals⁵⁰².

Aquestes vendes anticipades, tal com Narcís de Carles explicava per carta al seu oncle el 19 de desembre de l'any 1826, estaven directament relacionades amb les dificultats financeres del patrimoni: *mi hermano en Palafrugell [...] vendió censos del año que viene [...] cuya operacion hizo por haberle pedido me buscase din[er]o por hallarme en los mayores apuros por un lado, y por otro verme precisado á hacer algunos gastos indispensables en la casa*⁵⁰³. A canvi d'aconseguir diners a l'acte, però, els Carles van haver de vendre el blat molt per sota del seu preu: la mitjana anual del preu de la quartera de blat al mercat de Girona els anys 1825, 1826 i 1827, fou, respectivament, de 72,1, 72,3 i 71,2 rals⁵⁰⁴, mentre que ells havien venut el blat dels dos primers anys a 48 rals i, el de l'any 1827, a 52 rals la quartera. Les necessitats econòmiques, doncs, no tan sols podien impedir a un gran propietari com Narcís de Carles vendre el seu gra en els mesos en què els preus eren més elevats, sinó que, fins i tot, podien obligar-lo a vendre'l abans d'hora a uns preus molt baixos, cosa que reduïa d'una manera important la renda del seu patrimoni.

4.4.5. LA VIA MATRIMONIAL

Si les vendes, en reduir la base de la renda del patrimoni, representaven una forma negativa de fer front a l'endeutament, una sortida positiva a les dificultats econòmiques practicada pels grans propietaris de l'època fou, com hem comentat al capítol tercer, la concertació d'un bon matrimoni per a l'hereu de la casa. Com hem dit ja al principi d'aquest treball, el casament de Joaquim de Carles i de Mendoza amb Rosa de Ferrer, pubilla d'un altre important patrimoni agrari de l'època, però, a diferència del patrimoni Carles, solvent, va permetre alleujar les dificultats financeres de Casa Carles i situar Joaquim de Carles com el segon major contribuent de la província, els anys 1872 i 1875, per contribució territorial⁵⁰⁵. No insistirem més en aquest punt. L'única cosa que ens

---

⁵⁰² ADG.FCC. Lligall en quart 7 i A.H.G. Notaria de Palamós, t. 439, 23-5-1825; i notaria de Palafrugell, t. 435, 17-10-1826, vendes de quarteres de blat.

⁵⁰³ ADG.FCC. Llibre 56.

⁵⁰⁴ Preus del blat segons la sèrie de preus elaborada a partir de la mercurial de Girona per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Sagner.

⁵⁰⁵ Que la situació financera del patrimoni Carles era encara molt precària en el moment de realitzar-se aquell casament ens ho demostra el fet que fins i tot part de les despeses de la boda van pagar-se mitjançant un préstec privat de 21.320 rals que feu als Carles, el mateix any 1848, el reverend Manuel Hurtado; el 1851 aquell préstec acabà protocolitzant-se en forma de censal (ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1851). Sobre com una altra família d'hisendats gironins se serví, també a mitjan segle XIX, de l'estratègia

interessa remarcar és que la importància d'aquest recurs extern al propi patrimoni de fer front a les dificultats econòmiques revela la incapacitat d'alguns hisendats d'incrementar la renda del seu patrimoni, o d'incrementar-la de forma suficient (com fou el cas dels Carles), per superar aquestes dificultats.

4.5. ENDEUTAMENT, CONTRACTES AGRARIS I RENDA DEL PROPIETARI

4.5.1. ESTABLIMENTS EMFITEÛTICS

Com hem vist en l'apartat sobre els censals, alguns contractes de subemfiteusi estaven directament relacionats amb l'endeutament de l'establient en traspasar aquest, a través de les entrades dels subestabliments, alguns censals que pesaven sobre el seu patrimoni al subemfiteuta. Tot fa pensar que el que es pactava pagar en concepte d'entrada i de cens en els contractes d'emfiteusi s'equilibrava segons convingués: si es pactava una entrada molt alta, llavors el cens anual era més baix, i a la inversa. Així, per exemple, Narcís de Carles, el 16 de maig de l'any 1822, subestablí a Agustí Mascort (mestre apotecari de Torroella de Montgrí) sis vessanes de terra cultiva a Ullà per l'entrada de 9.380,8 rals i el cens anual d'una quartera de forment; mentre que, només tres dies després, subestablí a Antoni Adroer (mestre de cases de Torroella de Montgrí) tres vessanes de terra, també cultiva i a Ullà, per 1.332,5 rals d'entrada i una quartera i tres quartans de forment com a cens anual⁵⁰⁶. Adroer, doncs, pagava, proporcionalment, menys entrada que Mascort; però, en canvi, un cens anual més elevat. Una carta de Narcís de Carles al seu procurador, datada el 30 de desembre de 1819, també ens confirma la pràctica d'aquest equilibri entre l'entrada i el cens dels establiments: *En cuanto al establecimiento que piden de lo de la Roca, vea V. de ajustarlo del modo que sea justo y arreglado, poniendo el censo en Cebada, si es que de ese modo se puede sacar mejor partido, pues el censo de trigo es lo que muchas veces les impide de acordar, y la entrada que segun el censo quiera pagar, corresponda*⁵⁰⁷.

Aquest fet, donaria al contracte emfiteuic una flexibilitat que el permetria adaptar-se a diferents situacions del patrimoni, de manera que, en moments de dificultats financeres, es podria potenciar l'entrada sobre el cens per tal d'obtenir una quantitat de diner important de forma immediata. Com veurem en el capítol següent, en el cas dels subestabliments

---

matrimonial per a superar les seves dificultats econòmiques, vegeu el relat que fa Carles Fages de Climent del matrimoni entre Enric Climent i Vidal i Lluïsa de Niubó a *Climent, op. cit.*, p. 37-59.

⁵⁰⁶ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 16 i 19-5-1822.

⁵⁰⁷ ADG.FCC. Llibre 56.

atorgats pels Carles, la quantitat de rals per vessana que es pactà en concepte d'entrada sembla que, efectivament, fou en general més alta durant el període de dificultats econòmiques del patrimoni (a partir de la guerra del Francès) que en els subestabliments anteriors a aquella època. Entre 1819 i 1826, a més, els Carles subestabliren set cases: tres masies, dues cases al centre i una fora les muralles de Torroella de Montgrí i una altra al veïnat de Sobrestany de la mateixa vila. En els subestabliments de cases, l'entrada solia ser especialment alta en relació amb el cens anual, factor que ja hem vist que fou aprofitat pels Carles per a descarregar de censals el seu patrimoni.

4.5.2. ARRENDAMENTS EN DINER

La reducció de la renda del propietari per causa de l'endeutament no es produïa només pel fet que el pagament de les pensions dels censals i els interessos dels deutoris i dels altres préstecs suposaven una fuga de capitals procedents de la renda que proporcionava el patrimoni, o pel fet que les hipoteques i les vendes reduïen la base material d'extracció de la renda, sinó també perquè, a més, els problemes econòmics situaven el propietari en inferioritat de condicions a l'hora de negociar els contractes agraris. Això darrer s'observa clarament en els contractes d'arrendament en diner que els Carles signaren durant l'etapa de dificultats del seu patrimoni.

El 5 d'octubre de l'any 1819, Narcís de Carles arrendà, per cinc anys, vuit masos de la seva propietat a Salvador Reixach i Mundet —a qui l'abril ja havia arrendat l'Horta de Carles també per cinc anys al preu total de 13.325 rals—, membre d'una important família de comerciants de Torroella que estengueren els seus negocis a Figueres, Olot, La Bisbal, Barcelona, Madrid i L'Habana, i entre les variades inversions de la qual figurava també l'adquisició de terres⁵⁰⁸. En el contracte s'estipulà que el preu de l'arrendament seria de 42.640 rals anuals amb l'obligació de l'arrendatari de pagar, a més, la contribució general

---

⁵⁰⁸ La diversificació dels negocis d'aquesta interessant família de comerciants de Torroella de Montgrí fou molt important. Prenent tan sols el cas dels tres germans Salvador, Antoni i Josep Reixach i Mundet, les seves inversions s'estengueren des del comerç de productes tèxtils a la fabricació de teixits de llana i aiguardent, les societats de crèdit, una societat minera, la fabricació de ferro en fargues i la compra d'immobles urbans i rurals, que va incloure també l'adquisició de béns desamortitzats. Aquesta gran diversificació de les inversions ens manifesta, per altra banda, la impossibilitat de definir, dintre de la burgesia de l'època, categories socials "químicament pures" (un comerciant només dedicat al comerç, etc.). Veieu les biografies de diversos membres de la família Reixach a Montserrat Moli, *La desamortització en la província de Girona, 1837-1854, op. cit.*, volum II, p. 215-239. Segons la llista d'electors de la província de Girona de l'any 1836, Antoni Reixach, amb una contribució de 4.494 rals, era el divuitè major contribuent de la província, seguit, immediatament, de Narcís de Carles.

d'aquelles heretats de manera que, si aquesta fos inferior a 10.660 rals, tot el que sobrès fins a dita quantitat hauria d'entregar-ho també a l'arrendador⁵⁰⁹. El preu anual de l'arrendament era, doncs, de fet, de 53.300 rals. El valor en renda dels vuit masos calculat l'any 1826 (vegeu l'apèndix II) era, però, de 69.918,9 rals, amb la qual cosa Narcís de Carles, a canvi d'obtenir diner immediat, estava perdent una part important de la renda del seu patrimoni, la qual constituïa el benefici que Salvador Reixach trauria de dita operació. De fet, el mateix any 1819 que se signà el contracte, Rafael Prats havia valorat la renda de set d'aquells 8 masos –tots menys el mas Vicens de L'Escala– en 84.411,2 rals i havia aconsellat a Narcís de Carles que:

bajando el calculo mas bajo debe darse a Vm. por el precio del arriendo de las siete Heredades alomenos seis mil lib[ra]s anuales catalanas de precio [equivalents a 63.960 rals], sin contar los años q[u]e se haga arroz, ó se rieguen las tierras de aquellas, atendiendose la baja q[u]e han tomado los granos en el dia, y la esterilidad de las tierras de este Pais producida por la larga sequia de los años pasados y de la ultima guerra: Otramente no dando alomenos las dichas seis mil libras de precio, quedaria Vm. perjudicado en el tal arriendo⁵¹⁰.

La pèrdua de la posició de força dels Carles a l'hora de negociar l'arrendament de les seves terres es manifestà, a més, en el fet que, dos dies més tard, signaren, amb idèntiques clàusules, un contracte d'arrendament dels mateixos vuit masos a favor d'Antoni Reixach (germà de Salvador), per cinc anys que haurien de començar a córrer quan s'acabés l'arrendament de Salvador Reixach⁵¹¹. Els Reixach, doncs, gaudirien de la renda dels vuit masos durant deu anys i els Carles no podrien actualitzar el preu de l'arrendament fins passat aquell termini. El fet que els Reixach disposessin de la liquiditat que mancava als Carles era allò que els permetia aconseguir un bon preu i un allargament del termini de l'arrendament.

Narcís de Carles, a més, l'any 1820 arrendà també a Antoni Reixach el mas Sunyer de Serra i el batlliu de sac a ell annex⁵¹², per una durada indefinida fins que Reixach hagués recuperat el capital que havia d'esmerçar en la construcció i la recomposició dels terraplens, motes i recs de les heretats arrendades al seu germà. El preu de l'arrendament, que Antoni Reixach es retindria a compte d'aquelles obres, es pactà que seria de només

---

⁵⁰⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 5-10-1819, arrendament del mas Carles de Pals, la Closa Pagesa de Gualta, el mas Vicens dels Recs de L'Escala i els masos Pinell, Puig, Figueres, Torre Bagura i Ral de Torroella de Montgrí, a favor de Salvador Reixach.

⁵¹⁰ ADG.FCC. Lligall foli 16, 15-7-1819, carta de Rafael Prats a Narcís de Carles.

⁵¹¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 7-10-1819.

⁵¹² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 456, 29-5-1820.

3.198 rals anuals, quan el valor en renda d'aquell mas calculat l'any 1826 era de 11.062 rals!

Els Reixach, a més, com hem vist en parlar dels deutoris, es convertiren a partir de l'any 1821 en uns dels principals creditors dels Carles, amb la qual cosa la seva posició de força respecte aquests degué augmentar considerablement. Així, en virtut d'una concòrdia signada el 20 d'octubre de l'any 1822⁵¹³, donaren una altra volta de rosca als Carles. Acollint-se a una clàusula dels contractes d'arrendament signats l'any 1819 que els permetia renunciar-hi en cas de guerra, i havent-se declarat l'estat de guerra al Principat per causa de les partides reialistes, Salvador i Antoni Reixach pretengueren abandonar els arrendaments quan estava a punt de sembrar-se la nova collita. A canvi de no renunciar als respectius contractes, els Reixach aconseguiren una rebaixa de cinc de les dotze carretades de palla que havien d'entregar cada any i de 10.660 rals anuals del preu dels arrendaments, cosa que significava una nova retallada de la renda dels Carles. Narcís de Carles, a més, per pagar unes obres que havien d'efectuar-se en dues de les heretats arrendades, els cedí el dret de cobrar tots els censos de forment que percebia de diferents particulars de la vila de Torroella fins que s'hagués cobert el preu de dites obres. Per acabar-ho d'arrodonir, Antoni Reixach comprà el mateix dia a Narcís de Carles, per tan sols 10,66 rals, el dret de fadiga, de prelació o de retenir, a igual preu i pactes que fos ofert a un tercer, l'arrendament dels vuit masos una vegada haguessin finit els arrendaments signats l'any 1819, amb la qual cosa s'assegurava el manteniment del control sobre aquelles heretats. L'arrendament dels vuit masos a favor dels Reixach, però, no va durar tant. En virtut d'una altra concòrdia signada el 19 de novembre de 1824⁵¹⁴, Antoni Reixach, que havia entrat en l'arrendament dels masos el 29 de setembre d'aquell any, es comprometé a abandonar aquelles heretats el 28 de setembre de l'any següent pagant 31.980 rals. Com a compensació d'aquesta renúncia, Narcís de Carles es comprometia a pagar-li 92.742 rals a compte de les despeses d'haver mogut causa en el tribunal ordinari de Girona i a la Reial Audiència, les possibles pèrdues de fruits, pastures i bestiar que les inundacions del riu Daró poguessin ocasionar-li aquell any en els masos Pinell, Closa Pagesa i Carles, i 31.980 rals que Antoni Reixach havia entregat l'any 1819 al seu germà *per invertirlas y consumirlas per formar prats artificials y altres milloras en ditas heretats arrendadas, de las que no podia esperarse la deguda producció per trobarse las terras de aquellas en un*

---

⁵¹³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 20-10-1822.

malissim estat y decadencia, sens ferse las precisas milloras y per ellas invertirse crescuts caudals, de quals milloras esperaba dit Anton Reixach lograr despues sos beneficis en lo quinqueni del actual son arrendament, los que no pot esperar en virtud de dita renuncia – cosa que posa de manifest que els Reixach s'instal·laren en les heretats dels Carles com a empresaris capitalistes que, posseint liquiditat, esmerçaren importants capitals per millorar-ne l'explotació. Narcís de Carles es comprometia igualment a liquidar-li, en el termini de dos anys, 127.920 rals que li devia del debitori de 170.560 rals signat el 1821, i Antoni Reixach renuncià també a l'arrendament del mas Sunyer de Serra havent de pagar als Carles 12.792 rals per les quatre anualitats vençudes d'aquell arrendament. Els deutes pendents amb Salvador Reixach foren tractats en una altra concòrdia signada el mateix 19 de novembre de 1824, per la qual els Carles li pagaren 2.654 rals que havia hagut d'entregar els anys 1822 i 1823 a les tropes reialistes i a les constitucionals, 9.792 rals que havia esmerçat en la recomposició de motes i en l'escura dels recs de tres masos, i 35.178 rals a compte dels danys que li havia causat l'incompliment, per part de Narcís de Carles, de la clàusula de l'arrendament en què es comprometia a construir dos terraplens al mas Pinell i a la Closa Pagesa per evitar els estralls que solia ocasionar-hi el desbordament del riu Daró⁵¹⁵.

Amb aquestes concòrdies, doncs, els Carles recuperaren la lliura disposició dels vuit masos, però el cost de les diverses indemnitzacions als Reixach ascendí, en total, a la important suma de 140.360 rals, més del que havien cobrat dels Reixach en els darrers tres anys de l'arrendament. El mateix dia que se signaren les dues concòrdies, Narcís de Carles atorgà un nou arrendament a favor d'Antoni Reixach dels masos Pinell, Puig i Figueres de Torroella de Montgrí, aquesta vegada només per tres anys i a parts de fruits⁵¹⁶. Les relacions amb els Reixach, però, tornaren ràpidament a deteriorar-se arran de la gran quantitat de diners que Narcís de Carles s'havia compromès a pagar i no podia satisfer perquè les finances del seu patrimoni seguien en molt mal estat. Va rebre nombrosos requeriments i el 16 d'agost de 1826, incapaç d'afrontar els pagaments, cedí a Antoni

---

⁵¹⁴ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 458, 19-11-1824, concòrdia.

⁵¹⁵ Per causa de la no construcció dels terraplens, Salvador Reixach declarà que durant l'esmentat arrendament, i en especial els anys 1822 i 1823, havia *sufert crescuts danys y perjudicis tant en la perdua de fruits de la part dominical com la colona, las que corrian á compte y carrech de dit Salvador Reixach, de molts morts de vestiers que ecsedeixen de mes del numero de cuaranta entre Bobí y Caballí, no menos de la privació de poder reduhir á cultura durant los cinch anys del referit arrendament las Closas que fou convingut en ést poder arrebossar* (A.H.G., Notaria de Torroella de Montgrí, t. 458, 19-11-1824).

⁵¹⁶ A.H.G., Notaria de Torroella de Montgrí, t. 458, 19-11-1824.

Reixach tots els terços de la collita d'aquell any dels nou masos que havien estat arrendats als Reixach l'any 1819, valorats en 52.820 rals, amb la qual cosa tampoc no saldà la totalitat del deute. Cansats de no cobrar, el juliol de 1828 els Reixach executaren les hipoteques dels deutes, prengueren possessió d'aquells nou masos i embargaren també els censos que diferents subemfiteutes pagaven als Carles. El mateix juliol, Narcís de Carles fou requerit també a satisfer 13.858 rals d'un debitori que havia signat a Josep Reixach (comerciant d'Olot) el gener de 1827, per la qual cosa li foren embargats els censos d'Albons i L'Escala. Narcís pagà el deute a Josep Reixach al cap de pocs dies amb diners que obtingué mitjançant un préstec privat que li feu Rafael Comas. Els problemes amb els Reixach no acabaren fins al 19 de novembre de 1828, quan finalment Antoni es donà per satisfet de tots els deutes. Per saldar-los els Carles havien hagut d'entregar-li tots els fruits que havien de cobrar de les collites de 1827 i 1828 dels nou masos (valorats en 37.427 i 40.007 rals respectivament), 90.610 rals que es pagaren amb diners procedents de la venda a carta de gràcia del mas Carles i 61.252 rals més que se satisfieren amb el cobrat per la venda a carta de gràcia del mas Pinell. Els tractes amb els Reixach havien quedat definitivament saldats, però a costa de perdre la renda de tres collites senceres de nou heretats i de la venda a carta de gràcia de tres masos (al mas Carles i el Pinell, s'afegiria el 1829 la venda a carta de gràcia de la Torre Bagura).⁵¹⁷

La difícil situació econòmica dels Carles també fou aprofitada per Jaume Busquets i Riera (hisendat de Pals), qui el 6 de novembre de l'any 1828, a més de comprar, com hem vist, el mas Pinell a carta de gràcia per només 79.950 rals, es feu signar dos arrendaments consecutius del mateix mas –un a nom seu i l'altre a nom de la seva muller–, pel preu de 3.731 rals anuals i termini de cinc anys cadascun, que havien de començar a córrer el dia que els Carles revendiquessin aquella heretat⁵¹⁸. La posició de força en la negociació, doncs, la tenia altra vegada, com en el cas dels Reixach, aquest “arrendatari-creditor” dels Carles que, degut a la necessitat de líquid d'aquests, pogué imposar-los un contracte d'arrendament més llarg de la pràctica habitual i a un preu molt per sota del valor anual en renda que tenia el mas, calculat l'any 1826 en 16.156 rals. Així com la sotsvaloració del preu de la venda a carta de gràcia del mas Pinell fou motiu de conflicte, com ja hem

---

⁵¹⁷ ADG.FCC. Lligall foli 16 i A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 28-9-1825, 5-10-1825, 20-4-1826 i 5-7-1826, requeriments; t. 460, 5-7-1828, requeriment i *autos de posesion*, 6,7 i 8-7-1828, *autos de posesion*, 21-7-1828, requeriment, 20-1-1827, època.

⁵¹⁸ A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 437, 6-11-1828.

comentat, entre els Carles i Joan Almar (segon marit de Paula Fort, vídua de Jaume Busquets), la desproporció entre el preu d'aquests arrendaments i el valor real en renda del mas Pinell també entrà en aquelles disputes. Ramon Pouplana, en el mateix dictamen de l'any 1834 en què assenyala que seria just que Joan Almar afegís una addició de preu a la quantitat pagada per la compra a carta de gràcia del mas Pinell, recomanà, també, que els arrendaments d'aquell mas signats l'any 1828 fossin anul·lats atès que eren perjudicials per als Carles *por ser á un precio tan infimo que no llega de mucho á la mitad de lo que puede i debe sacarse* i perquè, en qualsevol cas, només beneficiarien a Antoni Reixach, qui, com hem vist, l'any 1822 comprà a Narcís de Carles el dret de prelatió i fadiga sobre qualsevol arrendament del mas Pinell. En conseqüència, el 10 de gener de l'any 1835 ambdós contractes d'arrendament signats a favor de Jaume Busquets i Paula Fort foren rescindits⁵¹⁹.

De la mateixa manera que Pere Gifre ho assenyala per al cas dels Puig⁵²⁰, l'arrendament en diner sembla ser també per als Carles una forma d'obtenir capitals immediats en uns moments de manca de liquiditat del patrimoni. Els casos exposats, però, ens han mostrat com la mateixa debilitat financera de l'elit rendista agrària, provocada com veïem al principi d'aquest capítol per una combinació de causes internes i externes al propi patrimoni, podia provocar una reducció important de la renda dels grans propietaris al marge de l'evolució del cicle productiu en fer-los perdre la posició de força, enfront d'aquest grup d' "arrendataris-creditors", a l'hora de negociar el preu i els terminis dels contractes d'arrendament⁵²¹.

---

⁵¹⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 497, 10-1-1835.

⁵²⁰ Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit., p. 224.

⁵²¹ Aquest fenomen ha estat també observat per altres historiadors per a altres llocs i moments. Per exemple, Paolo Macry, al capítol "Terra e nobiltà. La gestione del patrimonio di famiglia" de *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*, op. cit., en parla en referència a la petita noblesa napolitana de la segona meitat del segle XIX; i Gabriel Jover l'observa en el cas de la noblesa terratinent de Mallorca en el període comprès entre finals del segle XVII i mitjan segle XVIII. Per a Jover, la debilitat en la negociació de la renda de l'aristocràcia terratinent mallorquina provocada per les seves dificultats financeres hauria estat un dels factors que, no només haurien limitat l'abast de les transformacions productives posades en pràctica per a superar-les, sinó que encara haurien fet allargar aquestes mateixes dificultats econòmiques fins a mitjan segle XVIII (Gabriel Jover, "Ingresos y estrategias patrimoniales de la nobleza durante la crisis de seiscientos. Mallorca, 1600-1750", dins H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, p. 122-125).

5. L'EXPLOTACIÓ DEL PATRIMONI

Les unitats bàsiques d'explotació del patrimoni Carles eren els masos, de manera que la renda que percebia la família procedia, principalment, de l'excedent agrari que recaptava de la cessió de les terres mitjançant diverses fórmules contractuals (subestabliment emfitèutic, rabassa morta, masoveria i arrendament). Com veurem, durant el segle XVIII i fins al 1818, els Carles també practicaren el conreu directe d'un nombre important d'heretats per mitjà de majordoms, mossos i jornalers; però a partir de la segona meitat de la dècada dels anys vint del segle XIX la masoveria acabà imposant-se de forma aclaparadora com la forma d'explotació dels masos del patrimoni.

L'anàlisi del cas particular de les diverses formes d'explotació de les terres i dels contractes signats per una mateixa família sobre uns mateixos masos pot aportar una valuosa informació sobre molts aspectes relacionats amb la gestió dels grans patrimonis i la contractació agrària: la preferència per una forma d'explotació o una altra segons les circumstàncies, l'evolució de les clàusules dels contractes, el tipus de relacions socials que s'establien entre el propietari i els subemfiteutes, masovers i arrendataris, etc. En aquest capítol, ens ocuparem primer de les diverses formes de què se serviren els Carles per explotar els seus masos al llarg del temps. Analitzarem després l'explotació directa de les heretats que tenim documentada i, a continuació, tractarem dels contractes agraris que atorgaren, començant pels que significaven una cessió a llarg termini dels drets sobre la terra (perpètua en el cas de les subemfiteusis, limitada a la vida dels primers ceps en les rabasses) i seguint pels que representaven la cessió de l'usdefruit de la terra a curt termini (masoveries i arrendaments).

5.1. L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS AL LLARG DEL TEMPS

En l'apèndix VI hem representat tots els masos que formaren part del patrimoni Carles durant la primera meitat del segle XIX, amb indicació de la forma d'explotació de què foren objecte al llarg del temps. La nostra recerca documental més sistemàtica⁵²² s'ha

---

⁵²² A partir de la consulta del fons de Casa Carles i dels índexs del registre d'hipoteques (a l'Arxiu Històric de Girona), hem localitzat contractes d'arrendament relacionats amb el patrimoni Carles en els següents volums: ADG.FCC. Lligalls foli 3, 6, 16, 29, 31, 38, 55 i lligalls en quart 4 i 8; A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, tomos 361, 362, 367, 369, 372, 373, 392, 447, 452, 455, 456, 458 i 459; notaria Girona 1, t. 1194; notaria Girona 10, t. 721 i 722; notaria de Palafrugell, t. 381 i 437; registre d'hipoteques de Girona, t. 17 i 37. Per seguir l'evolució de les formes de gestió del patrimoni i la

centrat en aquest període; l'interès, però, de poder comparar la forma de gestió i els contractes signats en diferents èpoques referits a unes mateixes heretats ens ha portat a recopilar també les notícies i els contractes d'èpoques anteriors o posteriors que hem anat localitzant. Per això el quadre conté algunes dades des del segle XVII fins al segle XX d'alguns masos concrets, tot i que repetim que les notícies anteriors al segle XIX no tenen caràcter, ni voluntat, de ser exhaustives. A més de la forma de gestió de les terres per part del propietari, també hem representat, quan hem disposat d'aquesta informació, la manera com eren explotades les heretats (en conreu directe, masoveria o mitgeria) quan estaven arrendades a preu acotat o bé tenien arrendats els seus fruits. El quadre de l'apèndix possibilita així una doble lectura: veure l'estratègia des del punt de vista del propietari i també les formes concretes com eren explotades les terres.

Malgrat que en un mateix moment poguessin coexistir diferents formes d'explotació de les heretats per part del propietari, el quadre mostra la successió d'unes etapes ben diferenciades. Així, des de finals del segle XVII fins a mitjan segle XVIII (tot i que les nostres dades no són del tot completes) només tenim indicis de conreu directe en les terres que a mitjan segle XVIII donarien lloc al mas Nou de Puig de Torroella de Montgrí (més endavant ja només conegut com a mas Puig); la resta de masos dels quals tenim dades eren explotats mitjançant el contracte de masoveria. Des de mitjan segle XVIII (moment a partir del qual disposem de més dades), observem ja alguns canvis: entre 1758 i 1767 Salvador de Puig i Diern arrendà a preu acotat tots els masos que posseïa al terme de Torroella de Montgrí en els quals es podia conrear arròs a una companyia formada pel blanquer Joan Llach, el confiter Francisco Nadal, el calderer Joan Antoni Salvatella i el sabater Josep Duran, tots ells de Girona⁵²³. El fet que se signessin dos contractes seguits (un el 1758 i l'altre el 1761) per importants quantitats en metàl·lic, i que en el primer contracte la meitat del preu pactat servís a l'arrendador per a descarregar-se de 15 censals, sembla un indicatiu prou evident que el patrimoni Puig estava passant per certes dificultats financeres. Salvador Puig, doncs, procurà de

---

permanència o canvi dels masovers en les heretats hem utilitzat també la informació continguda en la comptabilitat dels patrimonis Puig i Carles dels anys 1784-1818 i les llibretes de comptes del patrimoni Carles dels anys 1831-1934 (ADG.FCC. Lligall foli 44 i lligalls en quart 3, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 i 22). Per al període anterior a 1794, en el cas dels masos que havien estat del patrimoni Puig, hem extret també informació del treball de Pere Gifre *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.* Finalment, en els fons notariais de l'Arxiu Històric de Girona també hem localitzat algunes notificacions de comiat als masovers (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 436, 456, 459, 482 i 495).

⁵²³ Aquests són els que signen el primer contracte d'arrendament; en el segon (signat el 1761), ja no

superar-les aprofitant els elevats preus que alguns inversors urbans estaven disposats a pagar per arrendar les terres que es podien sembrar d'arròs, conreu, aquest, que reportava uns beneficis més elevats que els altres cereals⁵²⁴. Fou precisament el fet que la normativa de 1767 limités el conreu de l'arròs a un any de cada cinc el que motivà que, el mes de setembre de 1767, els arrendataris d'aquells masos del patrimoni Puig renunciessin al darrer any del contracte, per causa que:

en principis de est corr[en]t any age sobrevingut una ordre real [...] de privar de poderse fer arròs en dit terme de Torroella en estos dos anys de 1767 y 1768, que són los dos años últims de dit arren[damen]t; y havent nosaltres dits arrendataris acudit al dit Sor Dn Salvador Puig per la esmena dels daïns de no poderse sembrar arròs en las ditas terras per ésser la cullita que donava lo major producte del referit arren[damen]t, nos respongué dit Sor Dn Salvador Puig que si no volíam acabar dit arren[damen]t que lo renunciásem, que ell acceptaria la renúncia.

Amb la renúncia, es pactà que el propietari havia de *dar un temps competent, fins a Nadal pròxim, als masovers per evacuar las casas y terras compresas en dit arren[damen]t*; amb la qual cosa sabem que els arrendataris estaven explotant les terres mitjançant parcers i no mitjançant conreu directe amb mossos i jornalers. De fet, hem localitzat dos sotsarrendaments atorgats pels arrendataris dels Puig: un a favor de Salvador Ferran (al terç i vintè de tot gènere de gra d'aresta) i l'altre a favor de Miquel Rufi, pagès de Fontanilles (a mitgeria), signats tots dos l'agost de 1764. Un cop rescindit el contracte d'arrendament a preu acotat, el mas Puig de Torroella de Montgrí tornà a ser explotat pel propietari mitjançant conreu directe; el mas Figueres continuà per un temps en règim de mitgeria (tot i que més endavant, en una data que no podem precisar, passà a ser conreat a masoveria) i la Torre Bagura es mantingué a masoveria.

No sembla pas que els parcers fossin sensiblement millor tractats pel propietari que per

---

apareix Nadal i s'ha incorporat a la companyia Josep Ros, pagès de Torroella de Montgrí.

⁵²⁴ Una prova d'això és el fet que, en l'arrendament a preu acotat de 8 masos que Narcís de Carles signà el 5 d'octubre de 1819 a favor de Salvador Rexach, es pactà que, si es donava el cas de tornar-se a sembrar arròs a l'Empordà, l'arrendatari pagaria cada any 53,3 rals addicionals per vessana d'arròs *per lo major benefici que en tal cas aquelles [terres] donarian*. Sobre el conreu de l'arròs a l'Empordà, les seves successives reglamentacions i prohibicions, i la conflictivitat a què donà lloc vegeu Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, p. 308-316, on el conreu de l'arròs és precisament definit com *un conreu regat d'especulació*; els treballs de Joan Surroca, *El conreu de l'arròs a l'Empordà*, Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita, 1978, "El conreu de l'arròs a l'Empordà del segle XVIII", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 2 (1979), p. 73-94 i "La població del segle XVIII a Torroella de Montgrí", *Llibre de la Festa Major* (de Torroella de Montgrí), Cassà, Roura, 1977; Rosa Congost i Pere Gifre, "«Déu i el diable». Notícies sobre el conreu de l'arròs al Baix Empordà (segles XVIII-XIX)", *Afers* núm. 39 (2001), p. 333-369; i Pere Gifre, "La lluita per l'aigua i per l'embassament de l'aigua: el conreu de l'arròs", dins *Història de l'Alt Empordà*, Diputació de Girona, 2000, p. 454-456.

aquella companyia d'inversors arrendataris. Tant el contracte que Miquel Rufí signà l'any 1764 amb la companyia, com el que signà l'any 1768 amb Salvador de Puig, tots dos a mitgeria, eren bastant durs. Aquestes mitgeries incloïen no només els cereals, sinó també el cànem i el bestiar. En ambdós casos els arrendadors es comprometien a posar la meitat de la sement, del bestiar (el contracte amb la companyia especificava que aquesta *promet posarli un parell de bous en dit mas ab Herada y ferramenta*), de les eines i arreu de pagès, de les despeses de manescal, ferrer, carreter i fer motes i recs, així com a pagar tot el cadastre. Salvador de Puig es comprometia a pagar, a més, la meitat dels jornals dels pastors i mossos, però Rufí s'obligava a una sèrie de prestacions anuals en treball que no constaven en el contracte amb la companyia: fer 20 jornals de plantar bosc, plantar 60 plançons d'arbre (el propietari li donaria els plançons) i fer 4 jornals de mestre de cases o fuster per al manteniment de la casa. Quant als pagaments, Rufí hauria de pagar, en ambdós casos, 2/3 dels grans i del que es tragués de vendre les herbes (un preu molt elevat en el context català, fins i tot per tractar-se d'una mitgeria)⁵²⁵, la 1/2 del cànem i dels llegums que tenia facultat de sembrar en 6 vessanes de terra, i, del 1/3 dels grans que es quedava, n'havia de pagar a l'arrendador el vintè *aixis com se pagaba als sindichs de la universitat* (cosa que demostra que el propietari havia tingut la capacitat d'apropiar-se d'una part extra de l'excedent que havia imposat inicialment la universitat com a contribució extraordinària). La diferència potser més important en ambdós contractes feia referència a l'arròs: la companyia es reservava 2/3 de les terres de l'arròs i, del terç que quedava per al masover, aquest n'havia de pagar el 1/3 de fruits; el masover, a més, havia de llaurar totes les terres de l'arròs, no només la seva part (per al primer any la companyia es reservava totes les terres de l'arròs i del blat i, a canvi de llaurar-les, li pagarien 160 rals)⁵²⁶. En el contracte signat per Salvador de

---

⁵²⁵ Així es desprèn dels règims de partició del producte habituals en les parceries, tant a la Catalunya oriental com occidental, que assenyalen R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer a *Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.*, p. 214. En les mitgeries del patrimoni Torelló, situat a la Catalunya centre-occidental, estudiades per Pere Pascual, la part de fruits que s'havia d'entregar al propietari no sobrepassava tampoc la meitat del producte agrari i del bestiar (Pere Pascual, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 2000, vol. 2, p. 62-66). Rosa Congost analitzant 300 contractes de parceria de masos de la regió de Girona entre 1768 i 1862 observa que *excepte tres casos comptats –en dos s'exigia la meitat i en l'altre 2/5 dels grans– es demanava sempre un terç de la collita de grans (Els propietaris i els altres, op. cit., p. 154)*; i en la mostra de contractes de finals del segle XVIII de 4 notaries (2 de la ciutat de Girona, una d'Amer i una de Torroella de Montgrí) analitzats per R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres no n'hi ha cap que obligui al pagament d'una part tan elevada de grans (“L'evolució del contracte de masoveria...”, *op. cit.*, p. 284).

⁵²⁶ Si el masover només tenia l'obligació de llaurar les 2/3 parts de les terres de l'arròs que s'havia reservat la companyia és de suposar que la resta de feines lligades a l'arròs la companyia les feia fer a mossos i jornalers, però no en podem donar cap notícia documental.

Puig no figurava aquesta reserva de terres de l'arròs, però l'any que se sembrés arròs el masover hauria de pagar més que en l'anterior contracte (terç i quartà per vessana segons lo nou arrelament de 1767⁵²⁷) i hi figurava també l'obligació de llaurar unes terres que havien quedat fora del contracte: *respecte que la mitat del Bestiar es meu y llaurau las terras que vos cultivau, tingau la obligacio de llaurar las terras mias que no van compresas ab lo p[rese]nt arrendament [les terres del Casalot, Feixa, Saula, feixa dels salats de la Agulla, i 20 vessanes del camp dels salats] ab lo meu y vostre Bestiar, quant jo vos ho diré y per esto vos absolch de altres juntas que feyan los masovers de dit mas. Finalment, en el contracte amb la companyia s'hi afegia una amenaça ben reveladora de quin era el principal conreu del seu interès: si vos Miquel Rufí feu ninguna contradicció en ferse arros en las terras de dita heretat ni á altres desde loego [sic.] y ara per alesores vos dono comiat si feu semblant contradicció.*

El contracte de masoveria que signà el 1764 la companyia amb Salvador Ferran, pagès de Torroella de Montgrí, no sembla especialment dur comparat amb altres contractes de la mateixa època (la companyia es reservava la meitat de la terra de l'arròs, que hauria de llaurar el masover, i aquest pagaria terç i vintè –també *com antes se acostumaba pagar als síndichs*– de tot gra d'aresta, inclòs l'arròs), llevat potser del fet que el masover estava obligat a mantenir una quantitat notable de bestiar dels arrendadors (25 ovelles o moltons), quedant-se'n la companyia tots els fruits, i a fer una gran quantitat de prestacions en treball (ultra llaurar la terra de l'arròs que es reservava la companyia, fer 72 juntes més de llaurar cada any, fent-les *quant vullan i alli hont vullan* els arrendadors i, en cas de decidir aquests que no volen les juntes, pagar 213,2 rals cada any *en recompensa de ditas llaurons*).

També en el patrimoni Carles, més o menys per aquestes dates, tenim constància d'arrendaments a preu acotat relacionats amb el conreu de l'arròs. Així, el 1774 Martí de Carles i de Quintana arrendà a Antoni Nadal Darrer (comerciant) i Marià Cané (patró), tots dos de Barcelona, les terres que s'havien de sembrar d'arròs (unes 500 vessanes) en els masos Pinell de Torroella de Montgrí i Carles de Pals en la collita

---

⁵²⁷ Aquesta era la taxa màxima que el reglament de l'arròs de 1767 establí que es podria cobrar dels masovers o parcers per aquest producte (R. Congost i P. Gifre, «Déu i el diable...», *op. cit.*, p. 344-345). És de destacar el ràpid i exacte compliment d'aquesta ordenança per part dels Puig, ja que aquest contracte fou signat l'1 de maig de 1768.

d'aquell mateix any; i les que se sembrarien d'arròs en el mas Closa Pagesa (unes 300 vessanes) en la collita de 1775. El fet que l'arrendament fos només per una collita d'arròs ha d'estar relacionat amb la normativa de 1767 referent a aquest conreu –que permetia sembrar les terres d'arròs només un any de cada cinc– i mostra l'interès exclusiu dels arrendataris per aquest cereal. La major part del preu de l'arrendament de la collita d'arròs dels dos primers masos serví també a Martí de Carles per a descarregar-se de censals. Tot i que no puguem assegurar-ho amb rotunditat, el fet que en l'arrendament de la Closa Pagesa es reservessin algunes terres per als majordoms de l'esmentada heretat i del mas Carles, i que el propietari en els masos Pinell i Carles assumís la major part dels costos d'explotació (tot el cost de sembrar, llaurar, segar, batre, recollir i portar l'arròs, i la meitat de la sement) i en la Closa Pagesa tota la despesa de llaurar la terra i els salaris dels experts de les aigües i dels síndics procuradors dels pobles, sense que en cap cas s'esmenti l'existència de parcers o masovers, fa pensar que aquests masos, almenys les terres sembrades d'arròs, s'explotaven mitjançant conreu directe.

Fins a la guerra del Francès el patrimoni Puig es troba en una situació marcada per l'estabilitat: tots els masos segueixen cedits a parts de fruits, menys el mas Nou (o mas Puig de Torroella de Montgri) que continua en conreu directe amb treball assalariat, com ho havia estat durant tot el segle XVIII. Els ingressos procedents d'aquest important patrimoni agrari, que era administrat per un procurador, asseguraven el manteniment de la posició social de l'hereu Puig, el qual el 1759 havia obtingut el títol de cavaller i des de 1760 havia traslladat la seva residència a la ciutat de Girona⁵²⁸.

Per contra, el patrimoni Carles, entre 1776 i 1790, sembla que passava per dificultats econòmiques: durant aquests anys Martí de Carles i de Quintana arrendà els fruits i rèdits de tots els seus masos, a excepció del mas Garriga de Navata, al mateix comerciant de Barcelona, Antoni Nadal Darrer, que li havia arrendat en els anys immediatament anteriors les terres de l'arròs dels masos Pinell, Carles i Closa Pagesa. El fet que se signessin dos contractes quasi seguits (el desembre de 1774 i el gener de 1775) que comprometien les deu primeres collites dels set masos (de la de 1776 a 1780) pel preu fix de 63.960 rals cada any podria ser símptoma de problemes econòmics en el

---

⁵²⁸ Sobre l'evolució del patrimoni Puig veieu Pere Gifre, "Una aportació a la prehistòria dels hisendats

patrimoni. El darrer contracte amb Nadal se signà el maig de 1785, també per cinc collites i pel mateix preu. En aquests anys, doncs, Antoni Nadal no sembla estar interessat només en l'arròs, com havíem vist anteriorment, sinó també en les altres produccions dels masos (bàsicament blat, mestall i ordi), ja que seguia en vigor la normativa que permetia sembrar arròs només un any de cada cinc. En qualsevol cas, vendre per avançat el producte de tantes collites al mateix preu fix en diner degué implicar, de ben segur, que no fos el propietari sinó el comerciant-arrendatari qui es beneficiés de la tendència a l'alça dels preus agraris que es va experimentar a Girona i a Barcelona durant aquests anys⁵²⁹. No tenim notícies sobre la forma d'explotació concreta amb què foren conreats aquests masos durant aquest període.

Ja fos perquè millorés la situació econòmica del patrimoni –si la nostra hipòtesi d'anteriors dificultats fos certa– o bé perquè Antoni Nadal, o d'altres potencials arrendataris, no estiguessin interessats en arrendar masos o els seus fruits després que el 1792 es prohibís totalment el conreu de l'arròs a l'Empordà pel perill de malalties que representava, el cert és que des de 1791 ja no tornem a tenir notícia de cap contracte d'arrendament a preu acotat dels masos del patrimoni Carles fins després de la guerra del Francès. Entre 1891 i 1818 el mas Ral de Torroella de Montgrí, els tres masos de Palafrugell i el mas Garriga de Navata foren explotats a parceria i els masos Pinell, Closa Pagesa i el mas Carles mitjançant conreu directe. Quant als masos explotats a parceria, cal tenir present que els masos de Palafrugell i Navata eren els que estaven més allunyats geogràficament tant de la residència del propietari –recordem que els Carles s'havien traslladat a Girona l'any 1772– com del seu administrador, Josep Alabau Planas, que residia a Torroella de Montgrí. El factor de la llunyania devia condicionar l'explotació indirecta d'aquests masos mitjançant el sistema de masoveria. Hi havia també, com hem dit, un mas explotat a parceria a Torroella de Montgrí, el mas Ral, però n'era el parcer des de 1807 el propi administrador del patrimoni. El conreu directe dels masos Pinell, Closa Pagesa i Carles és molt probable que estigués relacionat amb una especialització no només cerealícola, sinó també ramadera dels mateixos. Disposem d'un inventari del bestiar existent en els masos Pinell, Closa Pagesa, mas Carles i mas Puig (tots ells en conreu directe en aquelles dates) efectuat abans d'arrendar aquests

---

gironins...”, *op. cit.*, p. 187-212, especialment p. 191-192 i 207-208.

⁵²⁹ Sobre els preus del blat a Girona i Barcelona, vegeu Rosa Congost, *Els propietaris...*, *op. cit.*, p. 91-94 i Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, *op. cit.*, vol. 3, p. 377-393.

masos a preu acotat a Salvador Reixach, en el qual figura que el mas Pinell disposava d'una eugassada composta per 19 cavalls i 11 eugues (5 amb una cria i una prenyada) i d'una vacada composta per 21 vaques (14 amb una cria i una prenyada), la Closa Pagesa de 17 bous, el mas Carles d'11 bous i el mas Puig de 12 bous, estimats en un valor global de 69.456,3 rals⁵³⁰. En els comptes del patrimoni dels anys 1794 i 1818 apareixen sovint algunes quarteres de civada, i de vegades també d'ordi, reservades per sembrar en aquests masos *per erba seca* (el 1809, en ple context de guerra i de les requisites efectuades pels francesos, es van haver de comprar 9 quarteres de civada per sembrar per herba seca), i algunes entrades d'ingrés estan relacionades directament amb el bestiar: venda d'alguns animals, d'algun cuiro, vendes d'herbes i juntes (treball de llaurar) realitzades per a terceres persones (el 1817 es van ingressar 2.398,5 rals per *juntas fetas á Joan Mundó de Bagúr*)⁵³¹. Aquests masos eren explotats mitjançant majordoms, mossos, boers, un eugasser i una vaquera i treball assalariat per a les feines agrícoles.

Amb la mort el 1796 de Salvador de Puig i Diern heretà el patrimoni Puig, com ja sabem, la seva germana Marianna, casada amb Martí de Carles, amb la qual cosa ambdós patrimonis quedaren units, si bé l'administrador en portà els comptes per separat fins al 1810 (Martí de Carles havia mort el 1804 i Marianna el 1809), quan els dos patrimonis passaren a un únic hereu, Narcís de Carles. El mateix any 1810, Josep Ramon de Carles, curador i administrador dels béns del seu nebot Narcís, desenvolupà una estratègia amb l'ajut del seu administrador, Josep Alabau Planas, per tractar de minimitzar els estralls que podia ocasionar sobre el patrimoni la guerra del Francès, iniciada el 1808. Així, el 31 de juliol de 1810 signà una escriptura de cessió per cinc anys al terç de fruits de tots els masos que es portaven en conreu directe a una companyia formada per Josep Alabau Planas, Josep Costa (tots dos figurant en el

---

⁵³⁰ ADG.FCC. Lligall foli 16. A l'inventari dels béns dels patrimonis Carles i Puig efectuat per Josep Ramon de Carles el 24 de juliol de 1810 figura també que al mas Pinell hi havia en aquells moments 15 eugues i cavalls i 10 vaques; a la Closa Pagesa 8 bous i 2 vedells; al mas Carles 6 bous i 1 brau i al mas Puig 7 bous i 1 vedell (ADG.FCC. Lligall foli 4). A l'inventari dels mateixos béns pres pel mateix Josep Ramon de Carles el 26 d'octubre de 1814, figuren 21 cavalls, 7 eugues, 2 poltres mascles i 4 femelles, i 26 caps de vestia bovina entre bacas braves y un toro al mas Pinell; 21 bous i 2 braus a la Closa Pagesa; 14 bous i 2 braus al mas Carles; i 11 bous i 4 braus al mas Puig (AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 450).

⁵³¹ També en una avaluació del que podria produir el patrimoni el 1818, creiem que feta per Josep Devant i Tapis (que més endavant en seria administrador), s'estimà que en un any comú es podrien ingressar 60 quarteres de forment, 14 de mestall, 8 d'ordi, i 10 de civada de *cosuras de las heugas [...] guañat batent* (ADG.FCC. Lligall foli 44).

contracte com a comerciants de Torroella de Montgrí) i Genís Ferrer Aimerich (comerciant de La Bisbal)⁵³² i el 6 d'agost els signà una àpoca de 41.441,8 rals pel valor dels arreu i bestiar d'aquells masos. En realitat sabem, pels comptes del patrimoni, que aquells masos seguiren explotats mitjançant conreu directe de Casa Carles i que els altres masos seguiren explotats a masoveria.

El 8 de novembre de 1810 Guillerme Aynal de Beaulieu, *Major de Infanteria, verificador dels dominis del Departament de la alta Catalunya, y Comissionat del M.I.Sor. Intendent de fianzas de dit Corregim[en]t de Gerona*, ordenà l'embargament i el segrest dels béns mobles que restaven a la casa Carles del carrer Hospital de Torroella de Montgrí (on residia amb la seva família Josep Alabau Planas, l'administrador del patrimoni Carles), així com de tots els béns immobles propietat de Narcís de Carles (que llavors es trobava presoner a França)⁵³³. La casa Carles de Girona ja havia estat ocupada anteriorment pels francesos i servia com a residència d'oficials.

Després de la guerra, el 20 d'agost de 1815, Josep Ramon de Carles i el seu administrador, Josep Alabau, declararen nul·les, com sabem, les dues escriptures de parceria i d'àpoca signades el 1810 atès que havien estat fetes amb la sola intenció que els francesos no s'apoderessin de tot el producte d'aquelles heretats⁵³⁴. En efecte, en els comptes del patrimoni dels anys 1812, 1813 i 1814, Josep Alabau anotà totes les despeses ocasionades per la incautació dels terços dels masos: pagaments a *Narcís Diví i companyia de Gerona* pel sotsarrendament fet al mateix Josep Alabau dels terços del mas Puig de Felines (aquella companyia els devia haver arrendat al govern francès); a Genís Hugas i Pagès, de Torroella de Montgrí, per l'arrendament dels terços del Mas Puig i Figueras fet al Govern *de que me feu cessio*; a Josep Terrades i Massot per l'arrendament dels terços dels masos Torre Bagura i *Ral pagat al Govern*; i al *Recebedor dels Dominis de la Bisbal* pel *preu de lo arrendat al Govern [...] â saber Pinell, Closa Pageda, Mas Carles, terras de Palafrugell, Serra, terras de la Vila*

---

⁵³² El 6 d'agost del mateix any 1810 Alabau, Costa i Ferrer signaren una escriptura privada de constitució de companyia, en la qual estipulaven que l'arrendament era a parts iguals entre ells (de manera que si un acollia algun company en la seva tercera part, aquest no tindria veu en l'arrendament) i que també anaven a parts iguals en les despeses i guanys del mateix. Alabau administraria i portaria els comptes de la companyia *mediant la paga de un quatre per cent* (ADG.FCC. Lligalls foli 6 i 39).

⁵³³ ADG.FCC. Lligall foli 4. Josep Ramon de Carles també es trobava fora de Torroella de Montgrí en aquelles dates per causa de la guerra.

⁵³⁴ AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 451.

[Torroella de Montgrí], *de Ullá, Alrechs y Albons*⁵³⁵. D'aquesta manera, gràcies al paper desenvolupat per l'administrador Alabau d'intermediari en aquests arrendaments, la família Carles pogué conservar durant la guerra una part important del producte de les seves heretats. Tenir, doncs, un administrador de plena confiança els resultà de vital importància en un cas extrem de dificultats, com l'ocasionat per la incautació de tot el patrimoni durant el conflicte bèl·lic, amb l'agreujant que ni l'hereu (captiu a França fins al final de la guerra) ni el seu oncle (ocupat en campanyes militars també fins al final del conflicte bèl·lic) no estaven presents per tenir cura dels seus interessos.

Després de la guerra del Francès, com ja hem vist en el capítol anterior, les greus dificultats financeres del patrimoni Carles ens consten a través de múltiples testimonis. Fou en aquest context, recordem-ho, que el 5 i el 7 d'octubre de 1819 Narcís de Carles signà els dos contractes d'arrendament consecutius, per cinc anys cadascun, a preu acotat de 8 masos (Puig, Figueres, Torre Bagura, Pinell, Ral, Closa Pagesa, Carles i Vicens) a favor dels germans Salvador i Antoni Reixach, comerciants de Torroella de Montgrí; i el maig de 1820 del mas Sunyer de Serra i del batlliu de sac a ell annex a Antoni Reixach, també a preu acotat i per temps indefinit fins que hagués quedat restituït del cost d'unes obres en els terraplens, motes i recs de les heretats arrendades a Salvador Reixach que Narcís de Carles s'havia compromès a pagar. Com ja hem comentat, tots aquests contractes d'arrendament a preu acotat foren bastant perniciosos per al patrimoni, ja que les condicions favorables amb les quals aquests arrendataris-creditors dels Carles aconseguiren signar els contractes, ocasionaren al propietari una pèrdua important de renda. Durant l'arrendament dels Reixach, com a mínim durant els anys dels quals tenim dades, els masos seguiren explotats tal com ho havien estat anteriorment: els masos Puig, Figueres, Pinell, Closa Pagesa i Carles mitjançant conreu directe amb majordoms (els mateixos que ja tenien els Carles), mossos, eugasser i vaquer i treball assalariat en les feines agrícoles; i els altres masos a parceria. Els germans Reixach compraren a Narcís de Carles els 18 cavalls, les 10 eugues (6 amb cria) i la vacada del mas Pinell (composta per 21 vaques amb 14 cries), els bous que hi havia a la Closa Pagesa (17), al mas Carles (11) i al mas Puig (13), per un preu total de 46.264 rals, així com els arreus de les feines agrícoles dels mateixos masos (per 4.903,6 rals). També compraren a altres persones més caps del mateix tipus de bestiar i alguns

---

⁵³⁵ ADG.FCC. Lligall foli 44.

arreus més de pagès i es dedicaren a l'explotació agropecuària dels masos que acabem de mencionar i a l'explotació agrícola dels altres masos arrendats, tal com ja havien fet els Carles, si bé invertint sumes importants de capital per millorar l'explotació, tal com ja hem vist en el capítol anterior⁵³⁶.

De la mateixa època, i obeint a les mateixes dificultats financeres del patrimoni, és també l'arrendament a preu acotat per cinc anys dels fruits i rèdits (censos de subestabliments i el producte de les parceries) de les cinc heretats de Palafrugell, Navata i Felines signat el 6 de juny de 1824 a favor de l'advocat Pere Cortada i l'impressor Antoni Oliva, tots dos de Girona, els quals veiem com aprofitaven les dificultats d'un hisendat per invertir en la comercialització de productes agraris⁵³⁷. Una prova que aquest arrendament estigué forçat per les dificultats del patrimoni és el fet que, dels 53.300 rals del preu total pactat pels cinc anys, Narcís de Carles ja n'havia rebut 31.980 (a compte dels primers 3 anys forçats de l'arrendament) abans de signar l'escriptura. La necessitat urgent de diner líquid que tenia Narcís de Carles, per tant, l'obligava de nou a hipotecar per avançat el producte dels seus masos. L'única condició que Narcís de Carles posà per signar l'escriptura fou que la seva situació no perjudiqués els seus masovers i subordinats: els arrendataris no podrien acomiadar els que llavors eren masovers de les heretats ni alterar-los els pactes, ni tampoc *remover al Mayordomo que tengo en la citada Villa de Palafrugell, llamado Silvestre Poch [...] acudiendole con los mismos derechos y obvenciones que hasta aquí, como son la habitacion franca de la casa, sita en la expresada villa de Palafrugell, y con la Huerta y Pieza de tierra de tenuta de unas ocho vesanas á ella contiguas, conocida baxo el nombre de Horta y Casa de Carles, y la Pieza de tierra con el de Coromina; y finalmente con el campo inmediato de extension de unas dos vesanas, circuido de olivos*. De nou veiem com un arrendament a preu acotat no alterava la forma d'explotació dels masos.

Sabem també que la necessitat urgent que tenien els Carles durant aquells anys

---

⁵³⁶ ADG.FCC. Lligall foli 16, *Compte del 1r any del arrendament de Carles* (1819), i lligall foli 8.

⁵³⁷ L'arrendament era dels censos (en diner i en espècie) dels subestabliments de parcel·les del mas Roig, del mas Prats, de part de les terres del mas Gombau i de diferents peces de terres de la muntanya de Sant Sebastià, tots a Palafrugell, que satisfieien cada any 50 subemfiteutes que pagaven un cens fixe en blat (66,97 quarteres en total), o en diner (42,6 rals en total) i 18 subemfiteutes que pagaven el cens de la 1/4 part de fruits; així com també del producte anual de les masoveries del mas Gombau de Llafranch, del mas Garriga de Navata (cedit al 1/3 de fruits, amb el pagament d'1 porc de 80 lliures carniceres en concepte d'agressos), més els censos que pagaven en diner 7 subemfiteutes per un total de 53,3 rals, i del mas Puig

d'ingressar diner líquid els va obligar a recórrer fins i tot als seus propis masovers, proposant-los d'arrendar els masos que conreaven, o els seus fruits, a preu acotat. Així, l'any 1825 van arrendar a preu acotat el mas Garriga de Navata a Benet Casellas, que n'era masover des de com a mínim l'any 1775. Igualment, el mateix 1825 proposaren a Salvi Romaguera, masover del mas Sunyer de Serra, que els arrendés a preu acotat, i pagant per avançat, per tres anys, el terç que pagava als Carles, amb la promesa que, si una vegada obtingut el terç aquest no tenia el valor que n'havia pagat, li tornarien la diferència per tal que no quedés perjudicat; el tracte no arribà a materialitzar-se perquè el masover va respondre al cap d'uns dies que no podia acceptar la proposta *porque se hallaba sin fondo alguno*⁵³⁸.

Com ja hem vist, a través de dues concòrdies signades el 1824, que els resultaren molt gravoses, els Carles aconseguiren recuperar el control sobre l'explotació dels masos arrendats als germans Reixach. A partir de llavors, i fins als anys cinquanta del segle XIX, ja no es tornà a explotar cap heretat mitjançant conreu directe i tots els masos del patrimoni foren cedits a parceria al terç de fruits; menys les faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, pesols, lleties i *cualsevol altre genero de gra se cullia, conegut per tardanias tant de ivern com de estiu* que pagaven el 1/4 (el mas Puig de Fellines el 1830 la 1/2 de les faves si el masover en feia més de 2 vessanes), i al mas Garriga 2/5 de l'oli el 1832. No totes les persones que tenien arrendats a parceria masos dels Carles durant aquesta època, però, conreaven personalment les terres com a masovers: Antoni Reixach (comerciant, com sabem, de Torroella de Montgrí), que arrendà els masos Puig, Figueras i Pinell, i Josep Alabau (administrador dels Carles fins al 1823), que tenia arrendat el mas Ral, no residien en els masos sinó que hi tenien majordoms⁵³⁹, que devien ocupar-se de la casa i de les feines del mas. Potser es podria tractar, per tant, d'arrendaments a parts de fruits explotats en conreu directe per part de l'arrendatari, d'una forma similar al que hem vist que va fer el propietari durant la guerra del Francès.

---

de Fellines (cedit al 1/3 de fruits més 106,6 rals).

⁵³⁸ Hem trobat una referència indirecta als tractes fets amb Benet Casellas en una carta enviada el 27 de setembre de 1825 per Josep M. de Carles al seu germà Narcís (ADG.FCC. Lligall en quart 26). La proposta feta a Salvi Romaguera a ADG.FCC. Lligall en quart 7, dins plec *Administracion del Sor. Don José Mª de Carles y de ODoyle*, f. 20 i 21.

⁵³⁹ Tenim aquesta informació gràcies al fet que, en l'acte de possessió que realitzà d'aquests masos, el juliol de 1828, l'apoderat d'Antoni Reixach per causa dels diners que aquest acreditava dels Carles, quedà constància que en la casa del mas Ral hi havia trobat Antoni Vert, en la del mas Puig i Figueres Joan Bosch, i en la del Pinell Sebastià Oliver, figurant tots ells com a *Mayordomo del Colono ó Arrendatario* (AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 460, 5 i 7-7-1828, *auto de posesión*).

Les úniques excepcions a la parceria al terç de fruits entre 1824 i els anys cinquanta foren els dos contractes successius d'arrendament a preu acotat que el matrimoni Busquets es feu signar el 1828, en el mateix moment de comprar a carta de gràcia el mas Pinell, els quals havien de començar a córrer quan els Carles recuperessin el mas (un contracte molt gravós per als Carles i que, com hem vist, mai no arribà a fer-se efectiu en virtut d'un acord entre les parts); i l'arrendament a preu acotat, a partir de 1846, del mas Gombau de Palafrugell. El mas Gombau fou arrendat l'any 1846 a preu acotat pel preu de 180 pessetes anuals, que quedaren invariables fins al 1876, darrer any que en tenim dades. El fet que es trobés lluny dels centres d'administració del patrimoni (la ciutat de Girona i la vila de Torroella de Montgrí) i que fos l'únic mas de Palafrugell en explotació per part dels Carles (els altres dos masos que havien posseït en aquella vila ja havien quedat totalment subestablerts en parcel·les en la dècada dels anys vint, igual com el mas Tomasi d'Albons, i només reportaven censos al patrimoni) potser expliqui aquest pas de la parceria a l'arrendament a preu acotat; sorprèn, de totes maneres, que el preu de l'arrendament quedés anquilosat durant tants anys.

A partir dels anys cinquanta del segle XIX observem un tombant en la forma de gestionar el patrimoni. Efectivament, a més de les masoveries al terç de fruits que seguiren dominant com a sistema d'explotació dels masos, apareixen les mitgeries del mas Pinell, iniciada el 1857, i del mas Puig de Felines, iniciada el 1872 (o potser abans, ja que no hem localitzat el corresponent contracte), indici d'una implicació més directa del propietari en la gestió i l'explotació d'alguns masos.

La mitgeria del Pinell mereix una especial atenció, ja que els Carles, a partir de 1856, concentraren la major part dels seus esforços en l'explotació d'aquest mas. Com sabem, els Carles, que consideraven molt perjudicial la quantitat de renda que estaven perdent arran de la venda a carta de gràcia d'aquest mas, acabaren fins i tot sacrificant una altra heretat, el mas Vicenç de L'Escala, part del preu de la venda perpètua del qual serví per a revendicar el mas Pinell i poder fer-hi millores. En la llibreta de comptes del patrimoni de 1856 consta, per exemple, que els Carles invertiren aquell any més de 800 pessetes en obres al Pinell, 4.150 pessetes en la compra de bestiar (per la meitat del preu de 12 vedelles i 2 vedells adquirits a la fira d'Amer, quatre parells de bous per llaurar i dos parells, de dos i tres anys, comprats a Joan Fort de Pals, una mula i 8 porcs; més tot el

preu de 9 cavalls comprats al mateix Joan Fort per a l'eugassada de l'heretat) i 67,5 pessetes per la meitat del preu d'eines de conreu⁵⁴⁰. En els anys cinquanta, seixanta i setanta del segle XIX el mas combinà la producció agrària amb l'especialització ramadera (concretament amb la cria de bestiar porcí, boví i de llana, a més de l'eugassada), seguint la tradició que ja li venia de lluny. El Pinell, però, ja no fou explotat directament pel propietari, com ho havia estat a finals del segle XVIII i fins a la guerra del Francès, sinó que aquest preferí compartir totes les despeses d'explotació, tant l'agrícola com la ramadera, amb un parcer-mitger, tal com Garrabou, Planas i Saguer assenyalen que era tradició en els masos ramaders del litoral empordanès⁵⁴¹. A canvi de la participació en la meitat de les despeses d'explotació (i també en la meitat de les despeses de manutenció del masover), el 1857 s'estipulà, en el contracte, que els Carles rebrien 2/3 dels grans d'aresta (igual com hem vist en els dos contractes de mitgeria signats a mitjan segle XVIII per Miquel Rufi) i del blat de moro i els cigrons – explicitant que els 2/3 els corresponien un terç com a migmasovers i un terç per la part dominical–, 1/3 de mill, panís i melca de guaret (demanant permís per plantar-ne), 1/4 dels grans anomenats *tardanies* tant d'hivern com d'estiu i la 1/2 del producte del bestiar. El propietari es reservava l'eugassada, de la qual obtenia ingressos per drets de cossura (per les feines de batre)⁵⁴².

Tot i que la participació activa del propietari en les despeses d'explotació i la gestió del mas Pinell, i més endavant també del mas Puig de Fellines, és rellevant i significativa d'una nova forma de gestionar el patrimoni a partir dels anys cinquanta, no hem d'oblidar que aquestes mitgeries constituïen una excepció en el context general del patrimoni, dominat majoritàriament per la cessió dels masos mitjançant el contracte de masoveria al terç de fruits, en la qual el propietari tenia una implicació molt menor. Potser aquestes mitgeries siguin un reflex de la crida vers un model de propietari molt més implicat en la gestió del seu patrimoni que alguns hisendats van fer, des de les

---

⁵⁴⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 3.

⁵⁴¹ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 81-82 i Enric Saguer, "L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX: producció agrària i usos del sòl", *Estudi General*, núm. 13 (1993), p. 201-231 (posa l'exemple, a la pàgina 218, dels masos Estany i Cancell, ubicats en la subcomarca de Torroella, en els quals també *el masover tenia al seu càrrec la cria i engreix de bestiar boví, cavallí i de llana, que explotaven a mitges amb el propietari*).

⁵⁴² En el següent contracte del mas, signat el 1877, els pagaments estipulats eren els mateixos amb l'excepció del blat de moro, que només pagaria 1/3; els cigrons, que no surten esmentats; no apareix tampoc el pagament de mill, panís i melca i sí, en canvi, l'obligació de pagar la 1/2 de l'oli i del producte del galliner. El propietari també es reservava l'eugassada.

associacions de propietaris, a partir de mitjan segle XIX. Es dona el cas, però, que en un patrimoni on el conreu directe s'havia practicat en alguns masos fins molt poques dècades abans de mitjan segle XIX, la gestió directa no tornà a practicar-s'hi en els moments de màxima propaganda d'aquest sistema d'explotació. Potser les dificultats financeres del patrimoni impediren als Carles portar-la a la pràctica, o potser, encara més probablement, els va interessar més compartir els riscos de l'explotació amb un masover i traspasar a aquest la feina de gestió que suposava contractar jornalers per a les feines agrícoles.

Convé assenyalar igualment que, malgrat que les formes d'explotació directa i a mitgeria representin un model de gestió molt implicada per part del propietari, l'explotació mitjançant el contracte de masoveria al terç de fruits no representava, ni molt menys, la inhibició total d'aquest respecte la gestió dels seus masos. Com veurem en l'anàlisi de les clàusules dels contractes i, al capítol següent, quan parlem sobre l'administració del patrimoni, els Carles, com molts altres hisendats que residien relativament lluny de les seves propietats i practicaven formes de gestió indirecta de les mateixes, tenien mecanismes per controlar –i la voluntat de fer-ho– la manera com eren explotats els seus masos, quins productes s'hi havien de conrear, la forma com s'havia de comercialitzar la renda, etc. De fet, tots els estudis que es van fent basats en documentació particular no fan sinó posar en qüestió la realitat històrica de l'existència del propietari absentista totalment despreocupat de la gestió del seu patrimoni. Hem vist, per altra banda, com els Puig i els Carles no utilitzaren cap forma d'explotació diferent de les practicades pels grans arrendataris que arrendaren algunes de les seves heretats a preu acotat. A partir dels casos analitzats, no sembla, per tant, que existeixi al camp gironí, com a mínim fins a mitjan segle XIX, una forma d'explotació pròpia dels propietaris agraris rendistes i una altra forma pròpia d'uns suposats grans arrendataris capitalistes.

5.2. L'EXPLOTACIÓ DIRECTA

Hem vist com en la darrera dècada del segle XVIII i fins al 1818 cinc masos foren explotats directament pel propietari. Es tractava de masos localitzats a prop del principal centre de gestió del patrimoni, Torroella de Montgrí, on varen residir sempre els administradors dels Puig i dels Carles. De fet, el conreu directe en una d'aquestes

heretats, el mas Puig, ja venia de lluny. A mida que engrandien el seu patrimoni, els Puig havien anat cedint els masos a parceria, però prosseguint sempre l'explotació directa amb treball assalariat d'aquest mas proper al seu lloc de residència. Quan l'any 1760 l'hereu Puig es traslladà a viure a Girona, el propietari i els seus successors mantingueren el conreu directe del mas Puig fins al 1819⁵⁴³, quan es realitzà l'arrendament a preu acotat de 8 masos als germans Reixach. Aquesta pràctica de conrear directament el mas més proper al lloc de residència del propietari la trobem també en altres patrimonis d'hisendats: l'any 1856, per exemple, l'hereu Ros tenia cedits tots els masos a masoveria, menys el mas Ros del veïnat de les Olives (Baix Empordà), en el qual ell mateix residia i que explotava directament⁵⁴⁴.

Ja hem comentat que el conreu directe de diversos masos del patrimoni Puig-Carles a finals del segle XVIII i fins al 1818 degué estar relacionat amb l'explotació no només cerealícola, sinó també ramadera dels mateixos. Així, hem indicat com en aquests masos (Puig, Pinell, Closa Pagesa i Carles) s'hi mantenia un nombre important de bestiar boví, així com una eugassada (al Pinell), que reportaven uns ingressos extres per raó de drets de batuda i juntes fetes per a altres persones. Alguns anys, en els comptes del patrimoni, apareixen igualment diverses quarteres de blat de moro gastades *per los tossinos*, sense que puguem dir ni quants n'hi havia ni en quina heretat estaven.

Els masos en conreu directe eren explotats mitjançant la contractació de personal fix (majordoms, mossos, boers, un eugasser i una vaquera) i treballadors assalariats eventuais per a les feines agrícoles. Josep Alabau, l'administrador dels Carles i els Puig, que vivia a Torroella de Montgrí, feia de majordom major, controlant les feines, pagant les soldades i passant els comptes amb el propietari. El personal fix vivia al mas, se li pagava una soldada i a més algunes despeses en espècie: en els comptes del patrimoni de 1818, per exemple, figura la soldada d'un any de l'eugasser del Pinell (3.83,8 rals), dels majordoms de la Closa Pagesa, el mas Carles i el mas Puig (2.98,5 rals cadascun), d'un mosso i un boer del mas Carles, de tres mossos i un boer de la Closa Pagesa, de tres mossos i un boer del mas Puig (191,9 rals cadascun pels 6 mesos de més feina, que anaven de l'1 de juliol al 31 de desembre de 1818, i 119,9 rals cadascun pels 6 mesos de

---

⁵⁴³ Sobre el conreu directe practicat pels hereus Puig, vegeu Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.*, p. 238-245.

⁵⁴⁴ M. Bosch i P. Gifre, "Els llibres mestres dels arxius patrimonials...", *op. cit.*, p. 166.

l'1 de gener al 30 de juny de 1819) i d'una vaquera, suposem que del Pinell (149,2 rals). Hi consten també 60 quarteres gastades per *las despesas dels Majordoms, Mosos y Eugaser* i 57 quarteres de mestall *per las despesas dels Majordoms*⁵⁴⁵. L'eugasser del mas Pinell devia fer també de majordom, ja que no ens consta que en aquest mas hi hagués cap majordom contractat. Quan els germans Reixach arrendaren 8 masos a preu acotat a Narcís de Carles l'any 1819, en principi per deu anys, mantingueren la forma de conreu que ja tenien, de manera que els masos en conreu directe continuaren essent explotats d'aquesta manera, amb els mateixos majordoms que hi tenien els Carles. L'inventari dels béns que deixà en morir l'any 1820 Jaume Cateura, *eugasser* del Pinell, com l'identifiquen els Carles i els Reixach, però *majordom* de dit mas segons l'escriptura d'inventari, ens mostra com aquest personal fix contractat es podia reclutar entre els sectors més baixos dels petits pagesos propietaris⁵⁴⁶.

Les feines de segar i batre en els masos se solien fer a preufet i apareixen descomptades, juntament amb els drets de batuda, del gra cobrat pel propietari⁵⁴⁷. L'any 1809, en plena guerra del Francès, l'administrador anotà el gastat *per la vida dels 15 pactats per segar lo blat del Mas Puig [...] per falta de preufeters*. També es pagaven altres feines eventuais (com ara cavar i recavar el blat de moro, fer o escurar recs) a preufet, normalment en espècie. Però per a la major part de les altres feines agrícoles es pagaven jornals en metàl·lic, tot i que eventualment algun jornal es podia pagar en espècie. Entre les despeses dels masos en conreu directe figuraven també la conducta del manescal

---

⁵⁴⁵ ADG.FCC. Lligall foli 44.

⁵⁴⁶ En l'inventari dels béns que deixà en morir Jaume Cateura, a més de les seves pertinences que es trobaren al mas Pinell (alguns pocs mobles, roba de casa i personal, estris de cuina i de pagès, un fusell, una bota usada de capacitat mitja bota, una quartera de faves, tres quartans de blat de coure, dotze lliures carniceres de cansalada, un cossi amb una porció de magres de tocino, dos nodrissos valorats en 96 rals cadascun, una burra amb una cria de tres mesos, una pollina de dos anys i dues ovelles), figuraven també els següents béns immobles, situats tots al terme de Pals: una peça de terra de 5 vessanes, part de vinya i part bosc; una vinya que posseïa a carta de gràcia de Mateu Bodet (pagès de Pals); una altra peça de terra cultiva de 5 vessanes; mitja vessana al territori conegut com Estany Marisch; i una casa amb hort al carrer de Samaria de Pals (AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 456, 17-6-1820, inventari).

⁵⁴⁷ També els masovers contractaven de vegades preufeters per segar. Podien originar-se conflictes per causa del preu pactat, com així ens en dona testimoni un litigi verbal tingut davant el batlle de la Cúria de Torroella de Montgrí, el 16 de maig de 1763, en el qual Pau Alsina i Josep Adroher, *mancebos jornaleros* d'aquella vila, reclamaven que Salvador Ferran, masover de la Torre Bagura propietat de Salvador de Puig, fos condemnat a haver de mantenir el tracte que havien fet l'anterior mes d'abril del preufet de *cortarle el trigo y centeno* per 7 quarteres de blat i 7 de sègol, atès que *ya tienen alquilado[s] dos hombres para recoger el trigo*. Malgrat que Ferran al·legà no estar obligat a l'esmentat contracte *por el motivo que en el tiempo que dio el d[ic]ho precio cotado el trigo que estava sembrado en hierba parecia mas limpio y ahora no lo es, y que ha salido mas hierba*, la sentència del batlle fou favorable als jornalers, manant que Ferran complís el pacte establert (AHG. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 427,

(que podia pagar-se en espècie), alguns jornals de mestre de cases, la despesa de capar bous i cavalls, treballs de serraller, carreter, etc., la compra d'alguns *inputs* (sal per al bestiar, glaç, joncs, algun material de construcció) i, naturalment, les contribucions.

Per mirar de saber perquè el propietari abandonà el conreu directe d'aquests masos i decidí arrendar-los a preu acotat juntament amb altres masos del seu patrimoni, hem analitzat els comptes de l'explotació dels masos en conreu directe dels dos anys immediatament anteriors a l'arrendament efectuat als germans Reixach l'any 1819. Hem resumit les dades en el següent quadre:

Quadre 5.2.1

El conreu directe dels masos Puig, Figueres, Pinell, Closa Pagesa i Carles (1817 i 1818)

Ingressos collita	Collita ingressada Quarteres (descomptat preufet i cossures)		Despesa en espècie Quarteres (gra per sembrar, despesa majordoms, mossos, eugasser, algun preufet, conducta i jornal)		Gra venut (rals)	
	1817	1818	1817	1818	1817	1818
blat	249	559,25	250,25	364,5	-167,9	15.158,5
mestall	74	91,75	104,5 *	123,5 *	-2.958,7	-1.780,2
ordi	6	16	6	57 *	0	***
civada	23,75	11	5	10	**	**
blat de moro	41	51,5	34,5	19	415,7	1.039,3
mill	5,5	2,25	0	0	351,8	59,7
veces	0,25		0		19,2	
Total					-2.339,9	14.477,3
Altres ingressos						
Venda pell d'un vedell, 1 cuiro, 2 bous, joncs, herbes i juntes fetes el 1817						
Venda d'un cuiro, joncs, herbes i juntes fetes el 1818					3.658,5	1.663,0
TOTAL INGRESSOS					1.318,6	16.140,3
Despeses						
Soldades (majordoms, mossos, eugasser, boers, vaquera)					3.852,5	4.541,2
Jornals					2.609,0	3.970,8
Contribucions					5.645,5	10.604,6
Altres					986,4	825,1
TOTAL DESPESES					13.093,4	19.941,7
SALDO TOTAL					-11.774,8	-3.801,4

Font: Elaboració pròpia a partir d'ADG.FCC. Lligall foli 44.

Valor del gra venut calculat segons el preu mitjà de venda de cada producte del patrimoni aquell any.

* el dèficit es cobreix amb el gra produït en altres masos cedits a parceria.

** no se'n ven perquè la civada sobrant es gasta tota en els cavalls del propietari i l'administrador.

*** no podem donar valor econòmic a l'ordi sobrant perquè aquell any no en venen.

No sabem per quin motiu l'any 1818 no figuren entrades de cap producte agrícola del mas Carles, malgrat que no ens consta que es vengués la seva collita anticipadament. En cas d'haver ingressat alguna quantitat de collita d'aquest mas que no apareix anotada en els comptes de l'administrador, el saldo de l'any 1818 podria haver estat positiu, tot i que creiem que tampoc d'una forma significativa. Els saldos negatius que ens han resultat ho són sense tenir en compte les despeses d'administració, que no hem comptat per la dificultat de decidir quina part assignar-hi del sou de l'administrador (el qual s'ocupava de tot el patrimoni i no només d'aquests masos); d'haver-les sumat, el dèficit dels masos en explotació directa encara hauria estat molt més gran.

Se'ns podrà objectar que aquestes dades corresponen a dos anys de molt males collites, amb la qual cosa no reflecteixen la viabilitat del conreu directe en anys normals. Malgrat que acceptem aquest fet, però, aquells dos anys de males collites degueren mostrar al propietari la cara més perillosa del conreu directe, és a dir, el fet que, mentre les despeses d'explotació seguien essent altes, una mala collita posava clarament en qüestió la bondat del sistema. La precària situació financera per la qual passava el patrimoni i els mals resultats dels darrers anys de conreu directe en alguns masos creiem que degueren ser els factors determinants que impulsaren els Carles a provar la fórmula de l'arrendament a preu acotat de la major part del seu patrimoni. D'aquesta manera no podrien anar actualitzant la renda dels masos, però com a mínim s'assegurarien un ingrés regular. Com sabem, però, aquell arrendament a preu acotat de 8 masos resultà també un fracàs absolut i no només perderen gran quantitat de renda, sinó que es veieren fins i tot embolicats en un plet que no feia sinó anar agreujant la seva situació. Resulta molt significatiu que, després de les males experiències viscudes en els darrers anys de conreu directe i en els anys del gran arrendament a preu acotat, els Carles abandonessin per sempre més aquestes formes d'explotació, que s'havien demostrat tan arriscades per als seus interessos, i optessin per cedir, de forma majoritària, les seves heretats a parceria al terç de fruits (fórmula que els permetia rebre sempre una part del producte proporcional a la collita sense arriscar cap suma rellevant de capital). D'aquesta manera veiem com en el patrimoni que estudiem l'opció per la parceria no va ser fruit de la inèrcia, sinó del fracàs d'altres alternatives, tal com també han assenyalat Garrabou, Planas i Saguer⁵⁴⁸. Quan volgueren implicar-se més directament en l'explotació

---

⁵⁴⁸ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, "Sharecropping and the Management of Large Rural Estates in

d'alguns masos (al Pinell o al mas Puig de Fellines) ja no tornarien a aventurar-se en l'explotació directa –malgrat la propaganda que en feien alguns hisendats des dels òrgans de premsa de les associacions de propietaris–, sinó que varen preferir el contracte de mitgeria, amb el qual no assumien en solitari els riscos de males collites o d'una mala inversió. D'alguna manera, ells ja havien experimentat els perills de la gestió directa abans que alguns altres propietaris agosarats l'intentessin, amb resultats també dolents la majoria de les vegades⁵⁴⁹. Per altra banda, tal com apunta Xosé R. Veiga Alonso⁵⁵⁰, les formes de gestió indirecta oferien, a més, un altre avantatge gens negligible, ja que permetien als propietaris absentistes, que s'havien traslladat a viure a ciutat, invertir menys esforços en la gestió del seu patrimoni i poder dedicar-se amb més activitat a la política o a la vida social local.

5.3. LA CESSIÓ A LLARG TERMINI DELS DRETS SOBRE LA TERRA: ELS SUBESTABLIMENTS EMFITÈUTICS I LES RABASSES

Les diverses anàlisis que s'han fet⁵⁵¹ sobre l'emfiteusi des de la perspectiva de les estratègies d'explotació dels hisendats, propietaris útils que controlaven l'accés a la terra, han permès entendre la lògica de classe d'aquest contracte i els beneficis que per a la classe propietària se'n derivaren. Així, si el contracte emfitèutic fou un dels factors històrics claus per a la consolidació dels pagesos de mas front als senyors directes, en concedir-los, mitjançant el traspàs del domini útil, el control de l'accés a la terra, als segles XVIII i XIX molts d'aquests pagesos de mas, convertits ja en rendistes, trobaren en la pràctica dels subestabliments un dels mecanismes principals per incrementar les seves rendes, i això per diferents motius.

Catalonia, 1850-1950", *The Journal of Peasant Studies*, núm. 28, 3 (2001), p. 89-108, i *Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.*

⁵⁴⁹ Ramon Garrabou, Jordi Planas i Enric Sagner han analitzat alguns intents de conreu directe, generalment de curta durada, que es varen efectuar en els patrimonis que estudien i conclouen que els mals resultats dels assajos practicats per alguns propietaris, juntament amb la fragmentació i la dispersió territorials de la gran propietat a Catalunya i l'allunyament geogràfic del propietari (creixent a partir de les guerres carlines que varen propiciar el seu trasllat cap als nuclis urbans) són els principals factors que expliquen l'escassa entitat de l'explotació directa a la Catalunya del segle XIX i la primera meitat del segle XX (*Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.*, p. 27-34).

⁵⁵⁰ Xosé R. Veiga Alonso, "Formes de cessió i estratègies de gestió patrimonial a Galícia. La família dels Vázquez de Parga (1750-1862)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14 (2000), p. 309-311.

⁵⁵¹ Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, *op. cit.*, vol. 3, p. 554-560 i 565-577; Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.* p. 430-439; Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 64-67, 109-132 i 271-276; M. Bosch, R. Congost i J. Santaló, "Vessana a vessana. Reflexions sobre la pràctica dels establiments emfitèutics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX)", *Estudis d'història*

En primer lloc, els subestabliments foren un mecanisme d'extensió dels conreus. Se subestabliren, per a reduir-les a conreu, moltes terres que abans no donaven renda al propietari o bé en donaven poca. En el cas de terres ermes i boscoses, el subestabliment podia ser fins i tot un bon recurs per legitimar una propietat discutida i/o per fomentar l'avenç de l'individualisme agrari contrari als usos col·lectius sobre les terres dels particulars. De vegades, tan sols la posada en conreu d'aquesta mena de terres ja devia implicar una privatització dels usos del sol, cosa que podria explicar en part, junt amb la feina d'arrabassar el terreny perquè fos conreable, els baixos censos exigits per elles en els primers moments. Ja vam tractar en una altra ocasió l'estratègia practicada pels Carles al segle XVIII, en el context del plet que els enfrontava amb el Priorat de Santa Anna sobre la propietat de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell, de demanar un ban i concedir subestabliments en aquell lloc amb la intenció d'involucrar terceres persones en la defensa dels seus drets de propietat. El context de resistència dels veïns a deixar de fer ús de la muntanya contravenint el ban, així com el conflicte legal per la propietat de la mateixa, situen els subestabliments que els Carles varen concedir a la muntanya de Sant Sebastià com una doble estratègia encaminada, per una banda, a assegurar-se una propietat discutida i, per l'altra, a privatitzar completament els usos d'aquell territori, obtenint com a resultat un reconeixement del domini útil d'aquelles terres i un increment molt notable de les rendes que mai no els devia haver proporcionat aquell lloc⁵⁵². En el cas dels establiments sobre terres comunals també es podien orquestrar complicades operacions que portessin a la privatització dels mateixos per part d'uns quants propietaris, sovint absentistes.⁵⁵³

En ser un contracte perpetu, a més, els subestabliments “fixaven” el conreador a la terra, amb la qual cosa el propietari s'assegurava la continuïtat en la percepció de les rendes i, en el cas que les terres cedides en emfiteusi fossin insuficients per assegurar la

---

agrària, núm. 11 (1997), p. 11-35.

⁵⁵² M. Bosch, R. Congost i J. Santaló, “Vessana a vessana...”, *op. cit.*, p. 24-25. Com ja s'ha explicat al primer capítol, el conflicte amb el Priorat de Santa Anna va concloure mitjançant una concòrdia signada l'any 1799 per la qual el prior s'assegurà el reconeixement com a senyor directe del mas Gombau (del qual formava part la muntanya de Sant Sebastià), amb l'augment del 300% de les rendes procedents del delme, i els Carles la confirmació dels seus drets de propietat com a senyors útils del mateix mas.

⁵⁵³ Vegeu, per exemple, els casos de Valveralla i de Canet de Verges a M. Bosch, R. Congost i P. Gifre, “L'assalt als comunals. Tres universitats empordaneses (segles XVII-XVIII)”, dins J.J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1996, p. 143-147 i nota 34.

subsistència del subemfiteuta, la disponibilitat de mà d'obra eventual per als seus masos. Els subestabliments emfitèutics fixaven, així, mà d'obra al camp. L'emfiteusi, a més, permetia augmentar la producció gràcies a una intensificació del treball que es veia alentat pel miratge de la *quasi-propietat* que un contracte perpetu propiciava en el conreador.

Els subestabliments emfitèutics han estat també vistos com una forma de finançament practicada per patrimonis nobiliaris endeutats; en el cas dels Carles, com veurem, varen ser una alternativa a vendre quan no podien fer-ho per causa del vincle que pesava sobre el seu patrimoni. S'ha destacat, finalment, la relació d'aquesta forma de cessió del domini útil de la terra amb els processos d'urbanització que haurien permès als propietaris amb terres properes als nuclis en expansió beneficiar-se del gran creixement urbà de la segona meitat del segle XIX⁵⁵⁴. Algun historiador fins i tot ha interpretat que, darrera d'aquest últim tipus d'operacions, a més a més d'un benefici econòmic, podia amagar-s'hi un interès polític⁵⁵⁵.

Al costat d'aquests avantatges per al detentador del primer domini útil de la terra, des del punt de vista del pagès subemfiteuta el subestabliment emfitèutic, en la gran majoria dels casos, no li possibilitava sinó l'accés a l'explotació d'una petita parcel·la en la qual, com el propi Tos –un dels principals defensors de l'emfiteusi– reconeixia, hauria de passar *algunos años de penalidad y trabajo* després dels quals arribaria, *sino a la abundancia y*

---

⁵⁵⁴ Joaquim M. Puigvert, en analitzar la participació, a mitjan segle XIX, del comte de Solterra en el procés urbanitzador de Vilobí d'Onyar a través de l'emfiteusi, va plantejar la hipòtesi que l'obtenció de capitals mitjançant les entrades dels establiments podia haver estat un recurs per part del comte per superar les seves dificultats econòmiques (J. M. Puigvert, "El creixement urbà d'una comunitat rural (Vilobí d'Onyar, 1833-1861)", *Quaderns de la Selva*, núm. 2 (1989), p. 191 i 199). Per Mallorca, Antònia Morey explica el cas d'alguna casa nobiliària endeutada que fa ús de l'emfiteusi com una forma d'obtenir ingressos; com els Villalonga-Escalada, que *estableixen [una possessió] en més d'un centenar de parcel·les i a comptagotes. De fet, els establiments comencen al final del segle XVIII, continuen durant el primer terç del vuit-cents, s'acceleren a partir de la dècada dels anys trenta i conclouen una vegada ja publicada la llei definitiva d'abolició de vincles i fideïcomisos*. Morey també remarca el paper que la parcel·lació de possessions properes als nuclis de població, mitjançant els establiments emfitèutics, va tenir en el procés de creixement urbà de l'illa (A. Morey, "La participació de la noblesa mallorquina...", *op. cit.*, p. 85-96).

⁵⁵⁵ Al Pla de Barcelona, el promotor de la urbanització més important que es portà a terme a Sarrià a mitjan XIX fou l'hisendat Josep Bosch i Canet que, en el seu antic mas, establí parcel·les a emfiteutes per a edificar-hi cases i construí també ell directament algunes cases per destinar-les a lloguer. Segons Eliseu Toscas, la urbanització del mas no fou per a Bosch *només una estratègia econòmica adreçada a extreure una major rendibilitat del sòl (pel fet de passar d'agrícola a urbà), sinó també una estratègia política* que li va permetre ampliar la seva base local de relacions de dependència gràcies a la pràctica d'un model paternalista que li feia privilegiar els emfiteutes veïns de Sarrià (sovint vinculats a les feines de construcció que ell mateix promovia) per sobre dels forasters, encara que fos a costa de reduir el seu benefici econòmic (E. Toscas, *L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià, 1780-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 105-112 i 323-324).

*riqueza, a lo menos a una mediana honradez y esplendor*⁵⁵⁶, esplendor que, tot sigui dit de passada, encara mai ningú no ha pogut demostrar històricament.

Entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX els Carles foren uns dels principals establiments de terres de tota la regió de Girona⁵⁵⁷. En aquest apartat analitzarem en quina magnitud, i de quina forma, aquesta família d'hisendats se serví dels contractes de subestabliment emfitèutic i de rabassa morta en el marc de les estratègies d'exploració del seu patrimoni. Volem aclarir d'entrada que, si bé algun historiador ha assenyalat les diferències existents entre el contracte d'establiment emfitèutic i el de rabassa morta⁵⁵⁸, hem decidit tractar-los conjuntament per quant, almenys en el cas dels Carles, la pràctica de permetre els capficats considerant-los com a primers ceps, convertia de fet, amb algunes matisacions que tractarem més endavant, les rabasses en un contracte virtualment perpetu que beneficiaria la família de propietaris que analitzem amb tots els avantatges que hem comentat més amunt referits a l'emfiteusi "clàssica". Parlarem, a més, en tot moment de *subestabliments* i de *subemfiteutes* en referir-nos als contractes de la segona meitat del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX ja que, com hem assenyalat al capítol primer, els Carles, durant tot aquest temps, només foren *senyors útils i propietaris* de les seves heretats sense que ens consti que posseïssin el domini directe de cap d'elles.

5.3.1. LA CRONOLOGIA DELS SUBESTABLIMENTS

Com s'observa en el quadre que segueix, llevat de dos moments puntuals als anys 1757 i 1767, el període amb un major nombre de contractes se situa entre el darrer quinquenni del segle XVIII i el primer terç del segle XIX, amb un interval important d'absència de contractació provocat per la guerra del Francès. A partir de l'any 1829 els Carles no tornaren a subestablir propietats fins a l'any 1883, obrint-se llavors un nou període de contractació (del qual no ens ocuparem en aquest treball) que arribarà fins al 1934, any en què l'administració de Casa Carles passà al bisbat de Girona.

---

⁵⁵⁶ J. Tos i Urgellés, *Tratado de la capbrevación según el derecho y estilo del Principado de Catalunya*, Barcelona, 1826, p. A-1, A-2, A-3, A-4; citat per Llorenç Ferrer a *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 438.

⁵⁵⁷ Vegeu la llista dels principals establiments de terres de la regió de Girona entre 1768 i 1862 a Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 110-111.

⁵⁵⁸ Sobre les analogies entre ambdós contractes veieu Josep Colomé i Ferrer, "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", *Estudis d'Historia Agrària*, núm. 8 (1990), p. 124-125 i E. Giralt, "El conflicto rabassaire i la cuestión social en Cataluña hasta 1936", *Revista del Trabajo*, núm. 7 (1965), p. 55-56.

Quadre 5.3.1

Nombre de contractes de subestabliment signats per Casa Carles (1750-1850)

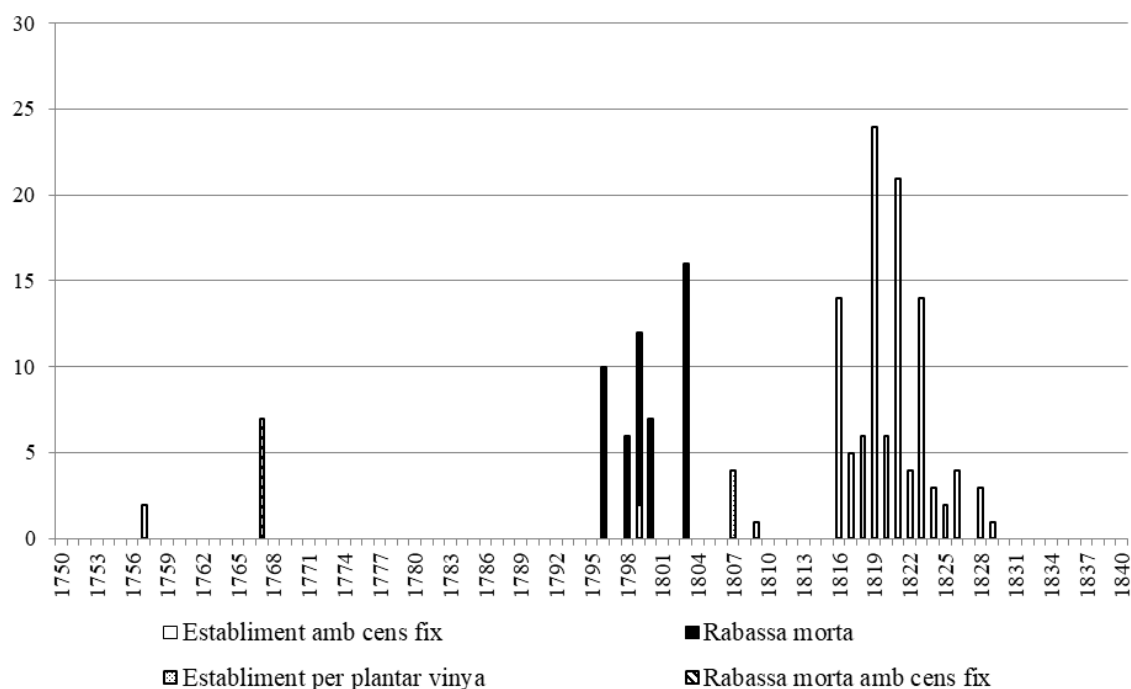
<u>Any</u>	<u>nº de contractes</u>
1757	2
1767	7
1796	10
1798	6
1799	12
1800	7
1803	16
1807	4
1809	1
1816	14
1817	5
1818	6
1819	24
1820	6
1821	21
1822	4
1823	14
1824	3
1825	2
1826	4
1828	3
1829	1
<u>data desconeguda</u>	<u>2</u>
TOTAL	174

Font: A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 367, 371, 438-441, 443, 464, 452-459, 491; Girona 8, t. 718; Girona 9, t. 707; Palafrugell, t. 315, 434, 435, 437; Borrassà, t. 8. ADG.FCC. Lligall en quart 3 (*Llibreta ó Llevador dels censos que pagan diferens particulars a Dn Narcís de Carles [...] 27 juliol 1838, fet per Joseph Devant pro[curado]r. de dit Sr Carles*), lligall foli 40 (*Nota dels establiments otorgats per D. Narcís de Carles i Llevador dels que pagan census a la Casa de Carles de Gerona format en lo any 1839*), lligall foli 39 (*Llevador de los establecimientos de censos que pagan diferentes particulares á la Noble Casa de Carles y de Puig de Gerona [...] hecho por Don José Devant y Riera en Julio de 1838 y nuevamente arreglado por Don José Devant y Riera [...] á los 15 Diciembre del 1854*), lligalls foli 38, 39 i 40 (establiments de Torroella de Montgrí).

L'evolució cronològica expressada en aquest quadre l'hem desglossada segons els tipus de contractes al gràfic següent:

Gràfic 5.3.1

Nombre de contractes de subestabliment segons el tipus de contracte (1750-1850)

Font: idem. quadre 5.3.1.

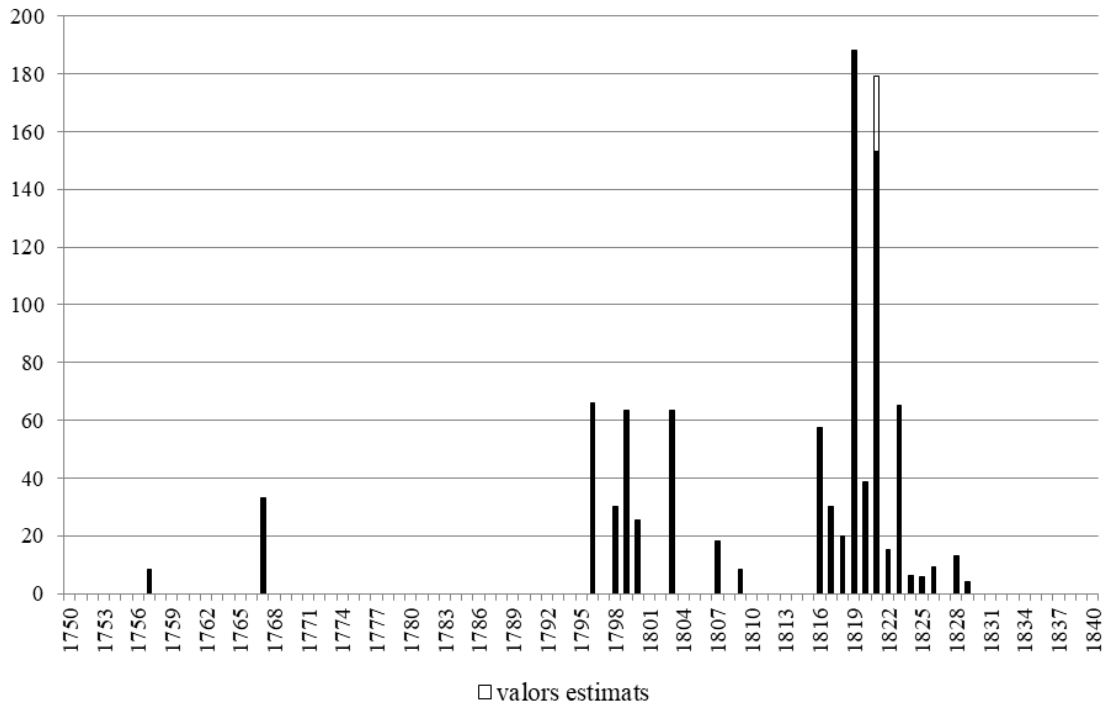
La sèrie s'inicia, com veiem, amb dos subestabliments "clàssics", entenent com a tals els subestabliments perpetus amb cens fix. Segueixen després les 7 rabasses mortes de vinya i olivera de l'any 1767 que hem distingit gràficament de les rabasses mortes "genuïnes" perquè les de l'any 1767 són amb cens fix. Com ja hem indicat, la sèrie més seguida s'inicia el 1796, dominant fins al 1803 les rabasses mortes. El 1807 hi ha un moment de transició amb 4 subestabliments per plantar vinya i, des de l'any 1809 fins al final, trobem exclusivament subestabliments amb cens fix. En resum, doncs, hi ha hagut un llarg període des de 1767 a 1807 en què s'ha prioritzat la plantació de vinya (i també d'olivera el 1767) sota diverses modalitats de contractació i, a partir de l'any 1809, un canvi d'estratègia en favor del subestabliment "clàssic".

5.3.2. EL NOMBRE I LA LOCALITZACIÓ DE LES VESSANES SUBESTABLERTES

Segons el gràfic i el quadre que segueixen, i tenint en compte que de 4 contractes hem hagut d'estimar l'extensió i de dos més la desconeixem, resulta que entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX els Carles varen subestablir un mínim de 947,85 vessanes.

Gràfic 5.3.2

Nombre de vessanes subestablertes per anys (1750-1850)

Font: idem. quadre 5.3.1.

Pel que fa al lloc dels subestabliments observem també que la major part de les vessanes (un 67,6% del total) corresponen a parcel·les de terra que a les escriptures consten com a disgregades d'un mas (masos Prats, Roig i Gombau de Palafrugell, mas Garriga de Navata, mas Tomasi d'Albons, mas Puig de Felines i mas Vicens de L'Escala); 36,25 vessanes més, tot i que a les escriptures consten simplement com a situades al municipi de Palafrugell, probablement també formaven part d'algun dels masos d'aquell municipi; i, finalment, 269,4 vessanes (un 28,6% del total) eren peces de terra, o porcions de peces de terra, situades a Torroella de Montgrí, Ullà, Gualta i Pals que tampoc no consten com a pertanyents a cap mas. Així, doncs, els subestabliments signats pels Carles provenien, principalment, d'antics masos que es fragmentaren en una constel·lació de petites explotacions quan abans en formaven una de sola. Tres d'aquests masos –els masos Roig i Prats de Palafrugell i el mas Tomasi d'Albons– sembla que foren subestablerts en la seva totalitat ja que, a més de la parcel·lació de les seves terres, ens consta el subestabliment de les mateixes masies⁵⁵⁹ i, com ja hem explicat al capítol primer, aquests masos no

⁵⁵⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t.455, 6-12-1819, subestabliment de la casa, trull, corral i 4 vessanes del mas Roig de Palafrugell a Pere Castelló; t.457, 3-12-1821, subestabliment de la casa, corral, pallisa, era, dos codrons de mitja vessana i l'hort del mas Tomasi d'Albons a Ramon Arbosí; i notaria de Palafrugell, t.434, 30-10-1823, subestabliment de la casa i terrenys circumdants a la mateixa del mas Prats de

apareixen relacionats a l'inventari pres l'any 1839 dels béns que foren de Narcís de Carles, com si en aquella data la totalitat del seu domini útil ja hagués estat traspassat a tercers.

Quadre 5.3.2

Nombre i localització de les vessanes subestablertes per Casa Carles (1750-1850)

Any	nombre de vessanes		Lloc
	documentades	estimades*	
1757	8,5		mas Roig (Palafrugell)
1767	33		mas Garriga (Navata)
1796	66		mas Gombau (Palafrugell)
1798	30		mas Gombau
1799	63,37		20 mas Gombau; 8,5 Gualta; 4,37 mas Prats (Palafrugell); 3 Torroella de Montgrí; 27,5 Palafrugell
1800	25,4		16,65 mas Gombau; 8,75 mas Prats
1803	63,38		37 mas Gombau; 26,38 mas Roig
1807	18		12 mas Gombau; 6 mas Roig
1809	8,25		mas Roig
1816	57,65		30,2 mas Roig; 19,25 mas Gombau; 8,2 mas Prats
1817	29,95		16 Ullà; 7 Torroella M.; 5,7 mas Prats; 1,25 Palafrugell
1818	20		11,5 mas Roig; 8,5 mas Gombau
1819	188,3		107,4 Torroella M.; 34,65 Ullà; 22,25 mas Roig; 16 Gualta; 4,5 mas Tomasi (Albons); 3,5 Palafrugell
1820	38,5		17,5 Torroella M.; 11 Ullà; 10 Gualta
1821	153,25	26	118 (+26 estimades) mas Tomasi; 30,25 mas Gombau; 5 mas Roig
1822	15,35		14,1 Ullà; 1,25 mas Tomasi
1823	65,2		28,2 mas Prats; 14 Torroella M.; 13 mas Puig (Fellines); 10 mas Vicens (Escala)
1824	6		3 Ullà; 3 mas Vicens
1825	5,75		3,25 Pals; 2,5 mas Roig
1826	9		mas Tomasi
1828	13		6 mas Gombau; 4 Palafrugell; 3 mas Roig
1829	4		Torroella de Montgrí
TOTAL	921,85	26	

* Hem fet una estimació de les vessanes a què devien correspondre 4 subestabliments de l'any 1821 del mas Tomasi, dels quals només coneixíem el cens, aplicant la relació de 1 quartà de blat de cens per vessana que és la relació que es pactà més sovint durant aquell any en els subestabliments de l'esmentat mas.

Font: idem. quadre 5.3.1.

Observem, per últim, que entre 1767 i 1807, període durant el qual, com hem dit, es va prioritzar la plantació de vinya, dominen els subestabliments de terres als masos situats al municipi de Palafrugell, mentre que a partir de l'any 1817 dominen els subestabliments a la zona de Torroella de Montgrí (Torroella, Ullà i Gualta), Albons i L'Escala.

5.3.3. LA QUALITAT DE LES TERRES SUBESTABLERTES

De 149 del total de 174 subestabliments signats per Casa Carles entre 1750 i 1850 coneixem la qualitat de la terra subestablerta. N'hem resumit les dades en el quadre i el gràfic següents. Cal advertir que, d'entre els diferents tipus de terra, els horts són segurament els que queden més infravalorats en les dades que presentem ja que la seva extensió –probablement pel fet de ser petita– no solia figurar en els contractes.

Quadre 5.3.3

Qualitat de les terres subestablertes per Casa Carles (1750-1850), en vessanes

Període	Bosc	Erm	Cultiva o camp	Erma i cultiva	Olivera	Vinya i olivera	Olivera i cultiva	Hort
1750-1807	168	99,15	29	3,5	0	0	0	0
%	56,1	33,1	9,7	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1808-1850	18,75	45,5	405,9	30,5	32,2	19,5	3	0,4
%	3,4	8,2	73,0	5,5	5,8	3,5	0,5	0,1
1750-1850	186,75	144,65	434,9	34,0	32,2	19,5	3	0,4
%	21,8	16,9	50,8	4,0	3,8	2,3	0,4	0,0

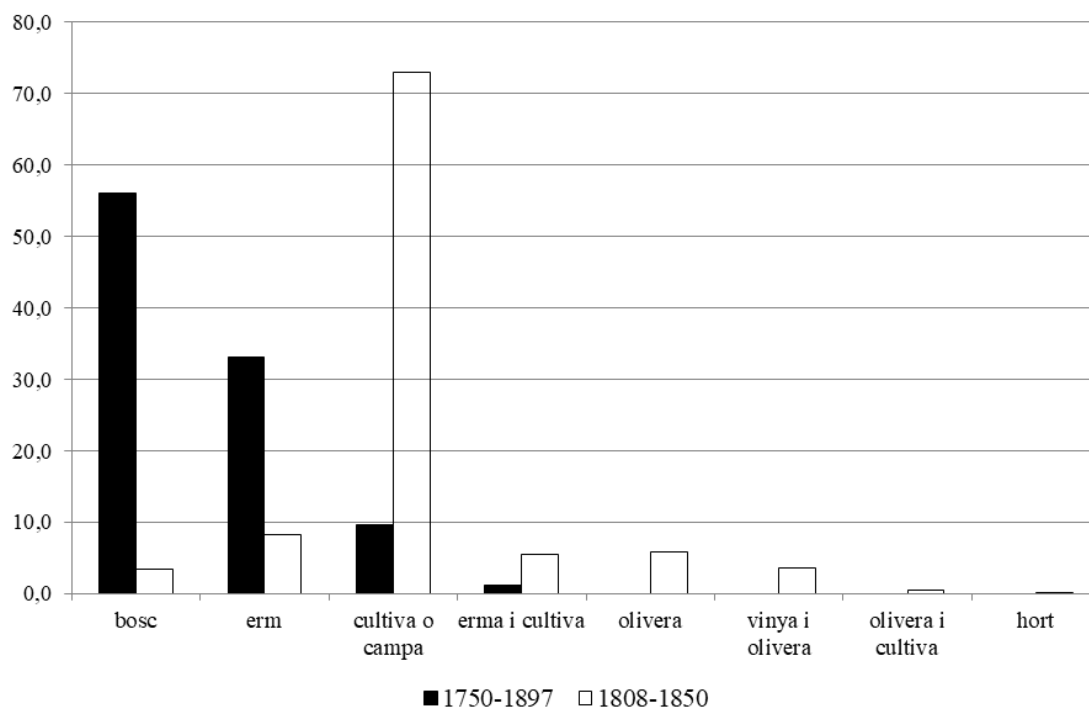
Font: idem. quadre 5.3.1.

Tenint en compte el conjunt del període 1750-1850 la meitat (el 50,8%) de les vessanes subestablertes per Casa Carles foren de terra cultiva o camp. En realitat, però, i per això hem desglossat aquell interval de temps en dos subperíodes, observem que es produí un important canvi abans i després de la guerra del Francès: entre 1750 i 1807 el 89,2% de les terres subestablertes foren boscoses o ermes; entre 1808 i 1850, en canvi, quasi les tres quartes parts (el 73%) de les vessanes subestablertes foren cultives o camps. Aquest canvi concorda amb la progressiva importància dels subestabliments de terra camp en detriment dels d'erms i boscos que Rosa Congost ja assenyalà per al conjunt de la regió de Girona entre 1768 i 1862⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 120-121.

Gràfic 5.3.3

Qualitat de les terres subestablertes per Casa Carles (1750-1850)

Font: idem. quadre 5.3.1.

Si relacionem, per altra banda, la qualitat de la terra amb els tipus de contractes signats pels Carles durant el primer subperíode obtenim els següents resultats:

Quadre 5.3.4

Qualitat de la terra subestablerta segons tipus de contracte (1750-1807), en vessanes

	nombre de contractes	Bosc	Erm	Cultiva	Cultiva -erma
Rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix	7		33,0		
Rabassa morta	48	145,5	57,6	26,0	3,5
Establiment per plantar vinya	3	14			
Establiment amb cens fix	4	8,5	8,5	3	

Font: idem. quadre 5.3.1.

Com veiem, durant aquest període en el qual dominà l'estratègia dels contractes per a plantar vinya (i també olivera el 1767), la pràctica quasi dominant fou la de promoure el creixement extensiu de la viticultura sobre terrenys abans improductius o molt poc

productius (erms i boscos), cosa que concorda amb el doble fenomen de l'extensió i l'especialització dels conreus que Vilar assenyala com uns dels mecanismes claus de l'expansió agrícola catalana del set-cents⁵⁶¹. Yvette Barbaza també ha remarcat que la important expansió de la superfície plantada de vinya viscuda al litoral gironí durant el segle XVIII i la primera meitat del segle XIX es feu *aux dépens des friches et des bois* i no d'altres tipus de conreus⁵⁶², cosa que en bona mesura també sembla donar-se en altres comarques catalanes, típicament vitivinícoles, en les primeres fases d'expansió d'aquest conreu⁵⁶³.

Entre 1796 i 1803, concedint a rabassa morta les terres ermes i boscoses dels seus masos de Palafrugell per a plantar vinya, els Carles segurament pensaren incrementar les seves rendes tot beneficiant-se de la conjuntura alcista del preu del vi de finals del segle XVIII i primers anys del segle XIX⁵⁶⁴. L'expansió demogràfica del segle XVIII els oferia, a més, la disponibilitat d'una nombrosa mà d'obra disposada a invertir la força de treball necessària per arrabassar l'erm o el bosc si així podia tenir accés a l'explotació d'una parcel·la. En el cas de les terres del mas Gombau subertablertes fins a l'any 1799 hi hagué a més la motivació, que ja hem comentat, de defensar una propietat que els era discutida pel Priorat de Santa Anna; cedint terres a rabassa morta, els Carles incrementaven els defensors de la seva causa i alhora privatitzaven, en benefici propi, els usos dels veïns sobre la muntanya de Sant Sebastià.

Les rabasses mortes de vinya i olivera amb cens fix de l'any 1767, pensem que obeïren, en canvi, com tractarem més endavant, a una estratègia patrimonial relacionada amb l'endeutament. Els establiments per plantar vinya de l'any 1807 són a cens fix de blat i, per tant, tampoc no podem pensar que obeïssin a l'estratègia de beneficiar-se directament de la conjuntura del preu del vi.

---

⁵⁶¹ Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, op. cit., vol. 3, capítol III.

⁵⁶² Yvette Barbaza, *Le paysage humain de la Costa Brava*, op. cit., p. 276-278.

⁵⁶³ L'evolució dels contractes de rabassa morta al Baix Penedès entre 1742-1800 estudiada per Josep M. Querol i Segura mostra que, en quasi tots els anys fins a finals de la dècada dels seixanta, els erms o els terrenys de bosc o muntanya ocuparen la primera posició entre els diversos tipus de terra cedida a rabassa (Josep M. Querol, "Terra i vinya...", op. cit., p. 98-99). Josep Colomé i Ferrer a "Les formes d'accés a la terra...", op. cit., p. 127-128, assenyala igualment la importància que les rompudes d'erms i boscos van tenir per a l'expansió vitícola d'aquella comarca fins a mitjan segle XIX.

⁵⁶⁴ Com va mostrar Vilar a partir de les dades de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, després de l'intercicle depressiu de 1778-1788, el preu del vi visqué una conjuntura a l'alça fins l'any 1803, amb un preu relatiu fins i tot superior al del blat els anys 1796 i 1797 (P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, op.

Pel que fa al període 1808-1850 (que correspon en la seva totalitat a subestabliments “clàssics”, perpetus i amb cens fix), el quadre i el gràfic ens mostren com, si bé se seguiren subestablint algunes peces de terra ermes o de bosc, aquestes no representaren cap percentatge important comparades amb les cultives o camps (que són, com ja hem dit, el 73% del total). En aquest període, doncs, ja no es tractava d’incrementar les rendes mitjançant l’extensió de la zona conreada o de defensar una propietat discutida, sinó, principalment, de fer més rendibles unes terres que ja estaven en conreu.

5.3.4. L’EXTENSIÓ DE LES PARCEL·LES SUBESTABLERTES

En 163 del total de 174 escriptures de subestabliment signades pels Carles entre 1750 i 1850 figura l’extensió de les parcel·les de terra subestablertes. N’hem resumit les dades en el quadre 5.3.5 (no hem tingut en compte, en aquest cas, les vessanes estimades dels 4 subestabliments d’Albons que hem computat al quadre 5.3.2).

Segons aquestes dades, la gran majoria (el 90%) dels subestabliments signats entre 1750 i 1850 foren de superfícies iguals o inferiors a les 10 vessanes. Més significatiu resulta encara el clar predomini de les parcel·les de dimensions més reduïdes, iguals o inferiors a les 5 vessanes, que representen un 69,9% del total (un 79,6% entre 1750-1807 i un 63,6% entre 1808-1850), fenomen que concorda amb l’apreciat per Rosa Congost quan assenyala que *la majoria d’establiments (de la regió de Girona durant el període 1768-1862) ho eren de parcel·les que no arribaven a les cinc vessanes*⁵⁶⁵. El fet que les parcel·les subestablertes siguin de petites dimensions constitueix una de les constants més visibles del fenomen que estem analitzant.⁵⁶⁶

Durant l’etapa 1750-1807 el valor més repetit és el de 4 vessanes, que apareix en 29 (quasi la meitat) dels contractes. Més rellevant és encara aquesta xifra si tenim en compte que 2 dels subestabliments de 8 vessanes signats durant aquest període eren en realitat per a 4 subemfiteutes (que conrearien, cadascun, només 4 vessanes) i que el subestabliment de 16 vessanes signat l’any 1796 era també per a ésser subdividit entre 3 persones.

---

cit., vol. 3, quadre XVI p. 421, quadre XX p. 431 i gràfic 18 p. 433).

⁵⁶⁵ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 122. Vam remarcar també aquesta

⁵⁶⁶ M. Bosch, R. Congost i J. Santaló, “Vessana a vessana...”, *op. cit.*, p. 17-18.

Quadre 5.3.5

Extensió de les parcel·les subestablertes per Casa Carles (1750-1850)

nombre vessanes	1750-1807		1808-1850		TOTAL	
	nombre contractes	%	nombre contractes	%	nombre contractes	%
0-1	0	0	1	1,0	1	0,6
1,1-2	2	3,1	13	13,1	15	9,2
2,1-3	4	6,2	26	26,3	30	18,4
3,1-4	31	48,4	14	14,1	45	27,6
4,1-5	14	21,9	9	9,1	23	14,1
5,1-6	6	9,4	12	12,1	18	11,0
6,1-7	0	0	2	2,0	2	1,2
7,1-8	4	6,2	4	4,0	8	4,9
8,1-9	1	1,6	1	1,0	2	1,2
9,1-10	0	0	3	3,0	3	1,8
10,1-11	1	1,6	2	2,0	3	1,8
11,1-12	0	0	0	0	0	0
12,1-13	0	0	1	1,0	1	0,6
13,1-14	0	0	2	2,0	2	1,2
14,1-15	0	0	0	0	0	0
15,1-16	1	1,6	3	3,0	4	2,5
16,1-17	0	0	1	1,0	1	0,6
17,1-18	0	0	0	0	0	0
18,1-19	0	0	0	0	0	0
19,1-20	0	0	1	1,0	1	0,6
20,1-25	0	0	1	1,0	1	0,6
25,1-30	0	0	2	2,0	2	1,2
30,1-40	0	0	0	0	0	0
40,1-50	0	0	1	1,0	1	0,6
TOTAL	64	100,0	99	100,0	163	100,0

Font: idem. quadre 5.3.1.

Durant el període 1808-1850, si bé hem observat que el tant per cent de subestabliments iguals o inferiors a les cinc vessanes va ser inferior al de l'etapa precedent, el valor més repetit fou el de 3 vessanes (que apareix en 15 contractes), seguit de les 4 vessanes (que ara només apareix en 12 escriptures). Aquesta reducció del valor més repetit pensem que pot ser un indicatiu més a afegir a *la fam de terra* que Rosa Congost ha identificat a la regió de Girona durant la segona meitat del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX⁵⁶⁷. Com, sinó, s'explicaria la possibilitat vista, i efectivament realitzada, pels Carles de fragmentar part del seu patrimoni en parcel·les tan petites? Al costat d'aquesta subdivisió tan gran de les explotacions, trobem, no obstant, que durant aquest segon període els subestabliments també oferiren la possibilitat als sectors socials amb més recursos

⁵⁶⁷ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 109-130.

d'acumular parcel·les més grans⁵⁶⁸: els 14 subestabliments que superaren les 10 vessanes, essent només el 14% dels contractes (i 18 persones, perquè n'hi ha de signats per més d'un particular), acumulen 268,65 vessanes (que representen el 42% de les vessanes establertes entre 1808 i 1850). La coincidència que tots aquests subestabliments fossin signats entre 1819 i 1823 (6 el 1819, 1 el 1820, 5 el 1821 i 2 el 1823), anys durant els quals hem vist que el patrimoni Carles travessà greus dificultats financeres, ens inclina a pensar que aquesta situació de precarietat econòmica va tenir alguna cosa a veure amb el fet que es subestablissin algunes parcel·les més grans que en el període precedent. Això sembla a més confirmar-ho la circumstància que s'aprofités el subestabliment de 15,75 vessanes a Genís Hugas i Pagès (hisendat de Torroella de Montgrí) per a descarregar d'alguns censos el patrimoni, i que els 7 subestabliments de cases (incloses les masies) que tenim documentats se signessin igualment entre 1819 i 1826 (els subestabliments de cases solien tenir una entrada especialment alta, cosa que reportava l'obtenció immediata d'una elevada suma de diner). Finalment, no resultant suficients tots aquests recursos per a superar les dificultats econòmiques del patrimoni, a finals de la dècada dels vint, com ja hem vist al capítol anterior, s'haurien començat a vendre masos a carta de gràcia.

5.3.5. ELS SUBEMFITEUTES

5.3.5.1. L'ofici dels subemfiteutes

De 168 del total de 174 contractes de subestabliment atorgats pels Carles entre 1750-1850 coneixem l'ofici del subemfiteuta o del rabasser. Al quadre i gràfic següents hem representat el nombre de contractes de subestabliment i el nombre de vessanes subestablertes segons els oficis que hem documentat. Quan el subestabliment se signà a favor d'una dona –això passa en 6 contractes– l'hem classificada per l'ofici del seu marit com a expressió de la categoria social a la qual pertanyia. Així mateix, quan un

---

⁵⁶⁸ Entre 1808-1850 se signaren 9 subestabliments superiors a les 15 vessanes. Foren els següents: l'any 1819 se subestabliren 15,75 vessanes de terra campa a Torroella de Montgrí a Genís Hugas Pagès (hisendat de dita vila), 23,4 vessanes de terra cultiva a Ullà a Gerònima Torner (consort de Jacint Vergés, hortolà de Torroella de Montgrí), 29,5 vessanes (sis olivaredes i un corral) a Torroella a Salvador Reixach (comerciant del mateix lloc), 19,5 vessanes cultives i de vinya a Torroella a Anna Pibernus de Cortada (consort de Narcís Pibernus Majora, pagès de dita vila) i 16 vessanes cultives a Gualta a Andreu Serrats i Josep Llenas (majordoms dels masos Closa Pagesa i Carles –de propietat dels Carles–, respectivament, que havien de repartir-se dites vessanes a parts iguals); l'any 1820 16,5 vessanes de terra campa i erma a Palafrugell a Manuel i Pere Poch (pare i fill, pagesos d'Ermedàs, Palafrugell), i l'any 1821 40 vessanes i 100 canes campes i ermes a Albons a Miquel Arbosí (pagès de Belcaire), 29,75 vessanes campes també a Albons a Joan Estela (pagès de Garrigàs) i 16 vessanes també campes i a Albons a Jaume Estela (pagès, fill de l'anterior). A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 4-4-1819, 16-5-1819, 14-10-1819, 13-12-19 i 19-12-1819, i t. 457, 20-01-1821 i 23-07-1821. La referència del darrer subestabliment a A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 28-2-

subestabliment s'atorgà a favor de més d'un particular amb diferent ofici, hem comptat el contracte en cadascun d'aquests oficis i hem dividit el nombre de vessanes entre el nombre de signants per atorgar, a cadascun d'ells, una part proporcional de la terra subestablerta. Per això al quadre 5.3.6 passa que en el total del nombre de subestabliments signats consten 173 contractes, quan en realitat, com hem dit, només n'hem fet servir com a base 168. El nombre de vessanes, en canvi, no ha quedat alterat pel sistema de comput seguit.

Quadre 5.3.6
Ofici dels subemfiteutes de Casa Carles (1750-1850)

	nombre subestabliments				nombre vessanes subestablertes			
	1750-1807	1808-1850	Total	%	1750-1807	1808-1850	Total	%
Prevere	1		1	0,58	6,00		6,00	0,65
Ermità	1	1	2	1,16	4,00	2,00	6,00	0,65
Hisendat i propietari		3	3	1,73		17,75	17,75	1,93
Pagès propietari		2	2	1,16		21,00	21,00	2,28
Pagès	8	18	26	15,03	53,00	190,95	243,95	26,46
Hortolà		3	3	1,73		29,40	29,40	3,19
Pagès masover		6	6	3,47		19,55	19,55	2,12
Treballador (jornaler)	30	36	66	38,15	129,40	126,15	255,55	27,72
Majordom		1	1	0,58		16,00	16,00	1,74
Corder		1	1	0,58		3,00	3,00	0,33
Esparter		1	1	0,58		5,10	5,10	0,55
Ferrer		2	2	1,16		13,40	13,40	1,45
Flequer	1	3	4	2,31	5,00	14,00	19,00	2,06
Fideuer		1	1	0,58		8,00	8,00	0,87
Fuster	1	1	2	1,16	4,00	7,25	11,25	1,22
Mestre de cases	5	4	9	5,20	22,25	13,75	36,00	3,91
Sastre	1		1	0,58	4,00		4,00	0,43
Teixidor de lli		1	1	0,58		1,50	1,50	0,16
Negociant	1	4	5	2,89	10,00	9,90	19,90	2,16
Comerciant	1	8	9	5,20	8,50	75,25	83,75	9,08
Cirurgia		1	1	0,58		3,25	3,25	0,35
Manescal		1	1	0,58				
Apotecari		1	1	0,58		6,00	6,00	0,65
Escrivent	1		1	0,58	3,00		3,00	0,33
Patró	2		2	1,16	7,00		7,00	0,76
Mariner	4	2	6	3,47	18,00	7,00	25,00	2,71
Taper	8	7	15	8,67	33,50	24,00	57,50	6,24
TOTAL	65	108	173	100,00	307,65	614,20	921,85	100,00

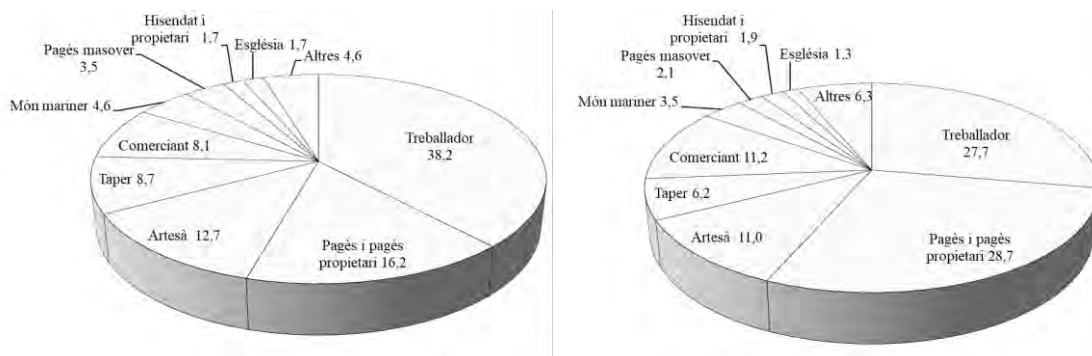
Font: idem. quadre 5.3.1. El manescal subestablí un tros d'hort del qual no figura l'extensió.

1825, requeriment a Jaume Estela per no complir els pactes del contracte.

Gràfic 5.3.4

Percentatge de subestabliments (esquerra) i de vessanes (dreta) segons l'ofici dels subemfiteutes (1750-1850)

Font: idem. quadre 5.3.1.

L'anàlisi per oficis dels subemfiteutes de Casa Carles no ofereix sorpreses: els treballadors del camp⁵⁶⁹ són els que signen més contractes (quasi el 40%). Ve després, amb un 16,19% dels subestabliments, el grup format pels pagesos i pagesos propietaris. El terme pagès és en aquesta època força ambigu. Inclou pagesos d'un estatus econòmic molt diferent, sobretot durant el període 1750-1807 quan el terme *hisendat* –que designa al pagès rendista– encara no s'ha imposat. Així, hi ha des de pagesos als quals s'atorga el subestabliment de només 3 o 4 vessanes de terra, a pagesos que accedeixen a més de 15 vessanes. És pel fet d'existir aquesta disparitat, i també perquè hi ha altres categories relacionades amb el treball del camp d'un nivell social clarament inferior (hortolà, pagès masover, menestral i treballador), que hem agregat als *pagesos propietaris* al grup dels *pagesos*.

Segueixen en tercer lloc –amb un 12,73% dels contractes– els artesans (remarquem la importància dels mestres de cases, sis dels quals són de Palafrugell), expressió de la pluriactivitat d'aquest sector que complementa els ingressos producte de les feines del seu ofici amb el conreu d'un petit tros de terra.

Ja a més distància segueixen els tapers (tots de Palafrugell i que signen contractes per

⁵⁶⁹ En aquest grup hem inclòs l'únic *menestral* –jornaler amb terres, segons l'accepció que d'aquesta paraula es va imposar a la regió de Girona durant la primera meitat del segle XIX– que hem localitzat.

terres situades dins el terme de la mateixa vila) indici de la mateixa pluriactivitat que hem vist que desenvolupaven molts artesans; i els comerciants, que tal volta pensaven incorporar el producte de l'explotació de les terres subestablertes dins del seu negoci.

D'entre els grups que signaren menys contractes remarquem el fet que dins del món mariner dominen els mariners i no els patrons (tots són de Palafrugell), i el poc pes representat pels eclesiàstics –menor encara si tenim en compte que el subemfiteuta que consta com a prevere actuava, de fet, com a tutor dels fills d'un sabater– i pels hisendats i propietaris⁵⁷⁰, que es caracteritzaren durant aquesta època més com a establints que com a subemfiteutes de terres.

En termes generals, la imatge dels subemfiteutes de Casa Carles no s'aparta massa del que Rosa Congost va observar per al conjunt de la regió de Girona: gran predomini dels treballadors, seguits dels artesans, els pagesos i els comerciants⁵⁷¹; si bé, en el nostre cas, els artesans passen al tercer lloc i, per la gran importància dels subestabliments signats pels Carles a la zona de Palafrugell, els tapers superen lleugerament els comerciants.

El panorama dels subemfiteutes canvia, però, en alguns trets remarcables si passem a considerar el nombre de vessanes subestablertes per cadascun dels oficis. Així, trobem ara en primer lloc el grup dels pagesos i pagesos propietaris, que signant només 28 contractes accedeixen al 28,7% de les terres –la major part durant el període 1808-1850–, al revés del que passa amb els treballadors que signant 66 contractes ocupen ara la segona posició amb el 27,7 % de les terres, cosa que s'explica pel fet que, dels 66 subestabliments que signen, 51 són iguals o inferiors a les 4 vessanes i només 1 supera les 6 vessanes, essent encara, aquest, un subestabliment de 8 vessanes que han de repartir-se dos treballadors. Notem també al quadre 5.3.6 que el nombre de vessanes a què accedeixen els treballadors entre 1750-1807 és lleugerament superior al de 1808-1850 tot i que signen més contractes en aquest darrer període, la qual cosa assenjala que l'extensió mitjana de les parcel·les que es concediren a aquest grup disminuï a partir de la guerra del Francès. La *fam de terra*, doncs, hauria impulsat al sector més desafavorit de la pagesia a signar contractes per tenir accés a

---

⁵⁷⁰ Els que constaven com a *propietari* (Francesc Albert i Hostench, de la família Albert de Verges, i Francesc Saguer i Maranges, de L'Escala) els hem sumat als hisendats per tal com ens consta la seva categoria rendista.

⁵⁷¹ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 112-114.

parcel·les cada vegada més petites. Tot i que 6 treballadors signen dos contractes cadascun –en cap cas, però, acumulen per aquest mitjà més de 8,5 vessanes–, la majoria dels membres d'aquest grup hauran d'autoexplotar-se per a fer rendir al màxim la petita parcel·la subestablerta. El miratge de la quasi-proprietat els fixarà a la terra assegurant als masos propers la disponibilitat de mà d'obra temporera en els moments de l'any que les feines agrícoles necessiten mà d'obra addicional. Probablement, però, el fet que molts treballadors tinguin, mitjançant els subestabliments, un petit tros de terra per a conrear, permetrà mantenir el salari agrícola en un nivell més baix del que hauria estat si els jornalers no haguessin tingut aquell altre precari mitjà de subsistència.

Igual com els pagesos, els comerciants també augmenten d'importància quan considerem el nombre de vessanes a què van tenir accés (un 11,2 % del total, subestablertes, també, en la seva major part durant el segon període); per contra, els artesans i els tapers perden pes específic en considerar aquesta variable (ocupen ara la quarta i la cinquena posició, respectivament) tal com passava amb els treballadors.

5.3.5.2. El lloc de residència dels subemfiteutes

En el quadre de la pàgina següent hem representat el lloc de residència dels subemfiteutes de Casa Carles respecte la localització de la parcel·la de terra subestablerta. A les columnes verticals figuren els tants per cent respecte del mateix ofici, mentre que en el total horitzontal hem anotat el percentatge que cada localització representa respecte el total de contractes.

Les dades tampoc no ofereixen sorpreses. La norma era signar contractes per tenir accés a terres situades el més a prop possible del propi lloc de residència: en el 83,24% dels contractes el subemfiteuta residia en el mateix municipi de la parcel·la de terra subestablerta, en el 12,14% residia en un municipi veí, en el 2,89% dels casos vivia en un municipi que, tot i no ser limítrof amb el de la parcel·la de terra, actualment pertany a la mateixa comarca, i tan sols en el 1,73% dels contractes residia en una comarca veïna.

Quadre 5.3.7

Lloc de residència respecte la parcel·la de terra subestablerta dels subemfiteutes de Casa Carles (1750-1850)

	mateix municipi				municipi veí				mateixa comarca				comarca veïna			
	1	2	total	%	1	2	total	%	1	2	total	%	1	2	total	%
Església	2	1	3	100,00												
Hisendat i propietari		1	1	33,33		1	1	33,33	1	1	33,33					
Pagès propietari		2	2	100,00												
Pagès	7	12	19	73,08	1	4	5	19,23						2	2	7,69
Hortolà		2	2	66,66		1	1	33,33								
Pagès masover		6	6	100,00												
Treballador (jornaler)	26	31	57	86,36	1	3	4	6,06	3	1	4	6,06		1	1	1,51
Majordom		1	1	100,00												
Artesà	8	10	18	81,82		4	4	18,18								
Comerciant	1	9	10	71,43	1	3	4	28,57								
Món de la medicina		1	1	33,33		2	2	66,66								
Escrivent	1		1	100,00												
Món mariner	6	2	8	100,00												
Taper	8	7	15	100,00												
TOTAL	59	85	144	83,24	3	18	21	12,14	3	2	5	2,89	0	3	3	1,73

Nota: 1 = període 1750-1807; 2 = període 1808-1850. Font: idem. quadre 5.3.1.

Els únics grups socials on la dominant no és viure al mateix municipi de la parcel·la subestablerta són els hisendats i propietaris –que per tractar-se de rendistes no conrearien directament aquella terra–, i el sector de la medicina. La resta de grups (pagesos, hortolans, masovers, artesans, mariners, tapers i fins i tot els treballadors agrícoles) tenen el lloc de residència molt condicionat pels respectius mitjans de subsistència i cerquen terres el màxim de properes al lloc on viuen.

5.3.6. LES CLÀUSULES DELS CONTRACTES

5.3.6.1. Els contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix

L'any 1767 Martí de Carles i de Quintana signà 7 escriptures de *reestabliment* per a un total de 33 vessanes ermes del mas Garriga de Navata. La fórmula emprada per a realitzar dits *reestabliments* fou, en tots els casos, la següent: *a rabasas mortas de vinya y oliveras y només y per lo fi de millorar y no deteriorar reestablesch subemphiteotico y concedesch á vosaltres [X] y als vostres y a qui vosaltres voldreu perpetuament [X] vessanas de*

*terra*⁵⁷². Aparentment aquí hi ha una contradicció, ja que per una banda es diu que la cessió de les terres es fa *perpètuament* quan més amunt s'afirma a *rabassas mortas de vinya y oliveras y només*. Per acabar de complicar els nostres esquemes teòrics sobre el que és un establiment i el que és un contracte de rabassa morta, en aquests contractes es pactà, a més a més del pagament d'una entrada en diner, l'obligació de pagar un cens fix també en diner i no a parts de fruits com habitualment es diu que és propi de les rabasses "genuïnes", tot i que, per altra banda, es fixava un termini per posar les terres en conreu tal com sí sol fer-se en els contractes de rabassa: que *dins vuyt anys tingau obligació de haver tretas y cultivadas ditas [X] vessanas de terra*. Ens hem referit als nostres esquemes teòrics perquè, en canvi, sembla que els Carles ho tenien clar: malgrat que els censos d'aquests contractes es van seguir pagant sempre en diner, al llevador dels censos de Casa Carles de l'any 1914 els censos de Navata consten sota l'encapçalament de *censos de Navata á rebasa morta*⁵⁷³. La clau del nostre problema teòric la trobem en la següent cita extreta del *Tratado de cabrevacion según derecho y estilo del principado de Catalunya* de Jaume Tos i Urgellés:

*La utilidad que ha acreditado la experiencia en los contratos enfiteuticos, no solo ha causado su frecuencia, sino que se han practicado de varios modos para su mayor fomento, y provecho. A este fin se ha inventado, è introducido en Cataluña, el que se llama, a rabassa morta, ò durante las primeras zepas, cuyo nombre ya manifiesta su esencia, y fin. Consiste en que el poseedor de una pieza de tierra, la establece para plantar viña, mientras existan las primeras zepas, muertas las quales, ò inútiles, fenece el contrato, y vuelve al primitivo dueño, ò à su sucesor [...] Este contrato es verdaderamente, y en vigor enfiteutico, aunque sea durante las primeras zepas; Porque puede el contrato enfiteutico ser perpetuo, y temporal, y admite qualquier pactos, y condiciones, y se precisa, en este, cierta Entrada y Censo anuo, ò en alguna cantidad, ò en parte de frutos, y tiene los demás efectos de tal [...] No obstante tiene algunas especialidades como son: que solo se practica en tierras, y para el unico fin de plantar viña, y que aunque no se precisa tiempo, es temporal, por aquel termino que durasen las primeras zepas*⁵⁷⁴.

Si com expressa Tos, i creu també Giralt⁵⁷⁵, la rabassa és un tipus de contracte emfitèutic encara que sigui temporal i amb el cens a parts de fruits, potser els contractes que estem analitzant les clàusules dels quals, com hem vist, es mouen a cavall entre el que és una

---

⁵⁷² A.H.G. Notaria de Borrassà, t. 8, 1-4-1767, reestabliments a favor de Joan i Joan Marull, Sebastià Pagès, Pere i Jaume Xerlan, Narcís Portas, Pere Turbau, Pere Brujó i Josep i Francesc Vilanova.

⁵⁷³ ADG.FCC. Llibre 88.

⁵⁷⁴ Jaume Tos i Urgellés, *Tratado de cabrevación según derecho y estilo del principado de Cataluña*, Imprenta Raymundo Martí impressor, Barcelona, 1784, p. 100-101.

⁵⁷⁵ Segons Giralt, *el contrato de rabassa morta era un establecimiento enfiteutico de naturaleza temporal, pero de duración infinita, que tenía por objeto la cesión de una viña [...]* (E. Giralt, "El conflicto rabassaire...", *op. cit.*, p. 55).

emfiteusi “típica” i el que és un “típic” contracte de rabassa morta, expressin precisament la possibilitat vista pels Carles d’adaptar el contracte “clàssic” d’emfiteusi a un tipus de contracte per a plantar vinya i olivera que té ja algunes concomitàncies amb el contracte de rabassa morta. Com explica Tos el contracte emfitèutic hauria estat prou flexible com per derivar en altres fórmules contractuals, segons els interessos –afegim nosaltres– dels propietaris. Que l’emfiteusi era concebuda no només com a perpètua sinó també amb la possibilitat de fer-la temporal ens ho confirma igualment el redactat d’algunes escriptures d’atorgació de poders que hem localitzat, com la que Marianna de Puig signà el 14 de juny de 1799 a favor de l’arquitecte Josep Ribas i Margarit, per a què en el seu nom pogués *establecer y en Emphiteusim conceder perpetuam[en]te ó por tiempo limitado* a un particular una casa situada al carrer dels Capellans de Barcelona, o el poder que atorgà Martí de Carles a favor de la seva muller i la seva nora el juliol de 1803, facultant-les, entre d’altres coses, per a *puedan no solam[en]te vender perpetuamente ó con pacto de retro, al publico subasto ó sin el, sino y tambien establecer y en Emphiteusim conceder perpetuamente ó por tiempo limitado à la persona ó personas y por el precio ó precios, censo y entrada, pacto y condiciones, modo y forma que tubieren por conveniente qualesquier Propiedades, tierras, honores y posesiones y otras cosas à mi pertenecientes.*⁵⁷⁶

A més a més de les clàusules indicades, als contractes signats el 1767 per Martí de Carles, que hem acabat optant per definir com a *contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix*, se salvava el domini directe *per aquell Señor o Señors se demostraran en tots tersos, lluïmes y foriscapis y drets de emperar y retener y altres a la directa Señoria pertanyents an al qual o an als quals no fareu ni prestareu ninguns censos si sols los drets dominicals a que estigan obligadas* les vessanes subestablertes; es fixava l’obligació de l’establient de cedir als subemfiteutes camí carretal d’accés a les parcel·les de terra; i Martí de Carles els manava que en elles *no pugau fer casa*.

En qualsevol cas, però, al llevador de censos de Casa Carles de l’any 1914, sota

---

⁵⁷⁶ A.H.G. Notaria Girona 11, t. 612, 14-6-1799, poder i t. 616, 2-7-1803, poder general. Un redactat similar apareix en un poder signat el 23 de gener de 1810 (*para que pueda establecer ó en Sub=Emphiteusim [sic.] ó Emphiteusim conceder perpetuam[en]te o por tiempo limitado à la Persona ó Personas...*) i en un altre de 11 de març de 1816: [...] *establecer ó emsubemphiteusim [sic.] perpetuamente conceder ó por tiempo limitado, bajo el censo ó canon anual, entrada y pactos que puedan convenir, todas y cualesquier casas, tierras y otras propiedades que dicho Señor otorgante tenga y en adelante le pertenescan* (A.H.G., Notaria

l'encapçalament, com hem dit, de *censos de Navata á rebasa morta*, els censos de cinc d'aquests contractes consten pagats fins al 1933 (en dos casos –un dels quals sabem que fou per la venda de la parcel·la efectuada pel propi subemfiteuta o rabasser– els satisfan persones que no tenen relació directa amb el signant del contracte originari) sense que tinguem cap constància de què entre 1767 i 1914 els Carles recuperessin en algun moment les parcel·les o signessin per escrit la perpetuació dels antics contractes, cosa que no vol dir que això no s'hagués pogut fer oralment o que amb el pas del temps, no havent-hi reclamació per part dels Carles, els contractes haguessin esdevingut, de fet, perpetus.

5.3.6.2. Els contractes de rabassa morta

Entre 1796 i 1803 la família Carles signà 49 contractes de rabassa morta sobre diverses parcel·les, la gran majoria ermes o boscoses, dels seus masos Gombau, Prats i Roig, de Palafrugell. Es tracta ja, en aquests casos, de contractes de rabassa morta “típics”, és a dir, amb un termini temporal i un cens anual a parts de fruits. El contracte de rabassa morta signat el 27 de gener de 1799 per Martí de Carles a favor de Josep Marquès i Ferrer (treballador de Palafrugell)⁵⁷⁷ ens servirà de model per analitzar les clàusules d'aquestes escriptures. Es tracta, com veurem, d'un contracte molt ben travat en el qual el detentador del primer domini útil vol assegurar-se la percepció regular de la renda mitjançant la inclusió d'una sèrie de clàusules que permetin desnonar el rabasser que cometi frau o no conreï adequadament les terres.

a) *El nom del contracte*

En primer lloc cal remarcar que, tot i tractar-se d'un típic contracte de rabassa morta, l'escriptura figura, en el marge, sota el títol de *Establiment*⁵⁷⁸. Després, però, en el seu preàmbul, s'especifica que Martí de Carles: *per millorar y no en manera alguna deteriorar, estableix y en emphiteusim concedeix à primeras sepas, eo à rebassa morta à Joseph Marquès y Ferrer treballador del Castell de Palafrugell, present y baix acceptant, y als seus, y a qui ell voldrà, sinch vessanas de terra*. En els contractes que estudiem,

---

Girona 11, t. 646, 23-1-1810 i Notaria de Torroella de Montgrí, t. 452, 11-3-1816).

⁵⁷⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t.439, 27-1-1799, contracte de rabassa morta a favor de Josep Marquès i Ferrer, treballador de Palafrugell.

⁵⁷⁸ Aquest fet sembla que també fou freqüent en els contractes de rabassa morta signats al Baix Penedès entre 1750 i 1800 els quals, tot i que en els índexs dels notaris apareixen sempre com a *rabassa morta*, en les escriptures solen figurar sota el títol de *Establiment* o *Establiment emfiteutic* (Josep M. Querol i Segura, “Terra i vinya...”, *op. cit.*, p. 102).

doncs, malgrat la seva naturalesa temporal –ja no hi apareix el terme *perpètuament*⁵⁷⁹ que trobàvem en els *contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix*– es fa constar la rabassa morta com un tipus d'establiment emfitèutic, tal com l'entenia Tos i Urgellés.

b) *El termini de plantació i la reserva dels arbres per a l'establient*

En tots els contractes, tant si es tractava de terra boscosa, erma o camp, s'establia el termini de cinc anys per a la plantació de la vinya:

Que dit Adquisidor y los seus degan dins sinch anys proxims haver plantat de viña dita terra establerta y en cas de no practicarho aixís, puga dit Sor de Carles y los seus de sa propia autoritat pendrer dita terra establerta, junt ab tot lo que en ella se haurà plantat y ferne lo ben vist li sie, ab lo ben entés emperó que per lo cas de tenir alguna malaltia dit Adquisidor durant dits sinch anys, ó bé durant estos esdevingués un any de sequedat, en un y altre de dits casos tindrà lo referit Adquisidor un any més de temps per fer dita plantada de viña.

Notem que aquest termini per a la plantació –tot i la possibilitat d'allargar-se un any més en cas de malaltia del rabasser o d'un any de sequera– és sensiblement més curt que el que es pactà en les rabasses mortes de vinya i olivera de l'any 1767, que fou de vuit anys. S'hauria produït, doncs, un enduriment del contracte agreujat, encara, pel fet que s'hi afegia la possibilitat del propietari de desnonar sense cap mena d'indemnització el rabasser que no complís el termini fixat. El termini de cinc anys, per altra banda, devia resultar molt més dur als rabassers que havien de plantar de vinya un erm o un bosc que no pas als que havien de fer-ho en una terra camp (veieu de nou el quadre 5.3.4 on es mostra que la major part de les vessanes cedides a rabassa morta foren boscoses o ermes, i molt poques camps).

Comparat amb altres comarques catalanes, el termini de cinc anys fixat pels Carles per a fer la plantada de vinya, entra dins de “la normalitat”, si bé dintre de les cotes més dures: a la segona meitat del segle XVIII al Baix Penedès Josep M. Querol afirma que el termini *acostuma a oscil·lar entre tres a vuit anys, tot i que es donen casos en què pot arribar a*

---

⁵⁷⁹ De fet, hem trobat un contracte signat el 26 de gener de 1800 que porta el següent encapçalament: *per millorar y no en manera alguna deteriorar estableix y en emphiteusim concedeix a primeras sepas eo a rebassa morta a Anton Roig y Rosselló treballador del Castell de Palafrugell [...] y als seus y a qui ell voldrà perpètuament tota aquella pessa de terra...* Pensem, però, que el *perpètuament* ha estat inclòs en aquesta escriptura per error del copista –potser pel fet que a les notaries de la regió de Girona es signaven molts més contractes de subestabliment emfitèutic “clàssic” que no pas de rabassa morta–, ja que en l'altra escriptura de rabassa morta otorgada per Martí de Carles el mateix dia i davant el mateix notari, no consta aquest terme. (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 371, 26-1-1800, contractes de rabassa morta a favor de Antoni Roig i Sebastià Morató).

deu o dotze –l’any 1790, per exemple, per a les terres boscoses és de 6 anys i no de 5 com en el cas dels Carles–, i assenyala com en molts contractes apareix també la clàusula de desnonament sense indemnització per als rabassers que no compleixin el lapse de temps senyalat; Llorenç Ferrer per a les terres boscoses del Bages de finals del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX assenyala un termini que oscil·la *de cinc o sis anys a vuit*; i Josep Colomé per a la primera meitat del segle XIX a l’Alt Penedès afirma que *la major part dels contractes de rabassa afecten terrenys boscosos, erms i camps, que el rabasser havia de plantar de vinya en un termini de temps que oscil·lava entre tres i sis anys*⁵⁸⁰. Relacionada amb la feina d’arrabassar la terra per a plantar-hi vinya trobem en els contractes de Casa Carles la següent clàusula –freqüent també en altres contrades catalanes⁵⁸¹– on l’establient es reserva tots els arbres de la parcel·la deixant per al rabasser només les plantes baixes: *lo dit Señor Establient se reserva tots los Pins tant grossos com xichs que se encontran en dita terra sobre establerta com y qualsevol altre planta grossa, quedant solament à utilitat del dit Adquisidor, la planta baixa, com son bruchs, garrigas y demás.*

c) *La durada del contracte*

Com hem vist, els Carles, en el mateix preàmbul de l’escriptura, ja definien la rabassa morta com un tipus d’establiment emfiteutic de llarga durada condicionat a la vida dels primers ceps. Inclogueren, però, dins de l’escriptura la següent clàusula que delimitava amb més precisió la durada temporal del contracte:

Que mortas las primeras sepas, esto es la mitat, tornen a rebassa morta del mateix Sor Establient y als seus, y sens precehir solemnitat alguna, pugan posarse en pcessió de la dita terra sobre establerta, y ferne com de cosa propia, sens haver de correspondrer cosa alguna à dit Adquisidor, ni als seus, als quals serà lícit y permès fer los morgons necessaris per la conservació de la plantada, haventlos de femar, sens que tant quant visquian y fructifiquian se conciderian per segonas rebassas, ans bé deuran los tals morgons estimarse y reputarse com à primeras.

El rabasser, doncs, disposaria del domini útil de la terra mentre visquessin la meitat dels

---

⁵⁸⁰ Josep M. Querol i Segura, “Terra i vinya...”, *op. cit.*, p. 105-106; Llorenç Ferrer i Alòs, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 118-122 i 458-459; i Josep Colomé i Ferrer, “Les formes d’accés a la terra...”, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁸¹ També al Baix Penedès el propietari sol reservar-se els pins de la parcel·la (Josep M. Querol, “Terra i vinya...”, *op. cit.*, p. 125). Llorenç Ferrer assenyala que al Bages la llenya *a vegades és tota per al rabasser, però la majoria de vegades es distingeix entre la llenya i la brossa, la primera és per a l’amo i la darrera per al rabasser* (*Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 119).

primers ceps –fórmula més avantatjosa que la que dominava al Penedès⁵⁸²–, amb la possibilitat, encara, d'allargar indefinidament el termini mitjançant la pràctica dels capficats, procediment que observem com els Carles no només toleren, sinó que volen potenciar –es preocupen de que siguin ben femats i accepten sense dubtes comptar-los com a primers ceps–, ja que, de fet, com a propietaris rendistes que perceben per aquestes terres una part proporcional de la collita, no els interessa que la terra vagi reduint la seva capacitat productiva, cosa que succeïria amb la paulatina mort dels primers ceps. La possibilitat del contracte d'esdevenir virtualment perpetu amb la pràctica dels capficats, a més, potenciarà el sentiment de quasi-propietat del rabasser, amb el consegüent estímul per a la intensificació del treball –i per tant també per a l'augment de la producció–, que els hisendats eren ben conscients que propiciava en el conreador.

d) *Els pagaments que ha de satisfer el rabasser*

1- **L'entrada:** tal com també passa en els establiments emfitèutics, el contracte de rabassa morta comporta el pagament, en el moment de signar-se l'escriptura, d'una entrada que pot ser en metàl·lic o en espècie. En el cas dels Carles, llevat d'un cas en què es pactà l'entrega d'un parell de capons, totes les entrades foren en metàl·lic. Deixem per a més endavant l'anàlisi d'aquestes entrades que tractarem conjuntament amb les dels altres tipus de contractes. Apuntem ara, només, que tenint en compte que la major part de les terres cedides a rabassa pels Carles eren boscoses o ermes, hem de pensar que el pagament d'una entrada monetària quan la terra encara no donava fruits devia ser gravosa per al nou rabasser. D'alguna manera el rabasser havia de comptar amb estalvis propis per a poder fer-la efectiva o, en cas contrari, hauria de recórrer a l'endeutament, fenomen, aquest darrer, que si bé ha estat constatat en algunes comarques catalanes especialitzades en la viticultura⁵⁸³, no l'hem pogut documentar en el cas de les rabasses concedides pels Carles.

2- **El cens anual a parts de fruits:** constitueix per al detentador del primer domini útil de

---

⁵⁸² Segons Josep M. Querol, durant la segona meitat del segle XVIII al Baix Penedès, quan les escriptures de rabassa morta especifiquen el nombre de ceps que han de faltar perquè la parcel·la torni a l'estabiment *l'habitual és que sigui 1/3 part o 1/4 part dels ceps, per bé que hi ha un reduït nombre de casos que és la 1/2* ("Terra i vinya...", *op. cit.*, p. 107). Pel que fa a l'Alt Penedès, Josep Colomé assenyala que durant la primera meitat del segle XIX, fins que cap a l'any 1845 començaren a dominar les escriptures que estableixen un límit temporal concret –en nombre d'anys– per a la durada del contracte, els contractes de rabassa morta eren per a la vida dels primers ceps o, si seguim la fórmula característica del contracte, *mentre visquessin les dues terceres parts dels ceps establerts* ("Les formes d'accés a la terra...", *op. cit.*, p. 132).

⁵⁸³ Veieu, per al Bages, Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op. cit.*, p. 454-456, i, per al Baix Penedès, Josep M. Querol, "Terra i vinya...", *op. cit.*, p. 104.

la terra el mecanisme principal d'extracció de la renda derivada d'aquesta mena de contracte. Totes les rabasses de Casa Carles són a un quart *tant de verema com de tot y qualsevol altre genero de fruits o grans se culliran en la dita pessa de terra establerta. Las quals parts tocants a dit Sor Estabilient deurà dit Adquisidor y los seus de aportar à sos propis gastos à la casa que té dit Sor Estabilient en lo Castell de Palafrugell, anomenada la Horta de Carles*. No s'especifica en cap cas quins poden ser aquests altres productes que produirà la parcel·la a més a més del raïm. Pagar el quart de verema és, per altra banda, la cota de sostracció de renda més habitual al Bages tant al 1770 com al 1850, i al Baix Penedès en el darrer terç del segle XVIII⁵⁸⁴. Són interessants les clàusules que inclouen els Carles dirigides a evitar fraus en la part que els pertoca de la collita, assegurant-se, al mateix temps, que la qualitat del raïm que se'ls entrega sigui l'adequada. Així, s'estableix que l'adquisidor i els seus:

tingan obligació de avisar al dit Sor Estabilient y als seus tots los anys, sis dies antes de veremar y que no pugan tallar los raïms fins passat lo die de Sant Miquel de setembre menos que en algun any precisás la urgencia del temps; reservantse dit Sor Estabilient la facultat de tenir en dita terra establerta una ô més personas à sos gastos per regoneixer y cuidar de las carregas que seran à pes ô mesura conforme apareixerà al dit Sor Estabilient y als seus.

D'aquesta manera el propietari s'assegura, mitjançant persones de confiança, el control de la verema i de les càrregues resultants, a la vegada que, com explica Llorenç Ferrer, fixant als rabassers quan han de començar a veremar, s'assegura rebre tota la producció al mateix temps⁵⁸⁵. Igualment, s'obliga que *hagen de correspondrer las parts de rahims al dit Señor Estabilient y als seus ab tota equitat sens fer diferencias de la qualitat de aquells, sino à medida que aniran tallantse per la experiencia se té de que reparteixen molts las parts al Estabilient de la terra y verema més dolenta*. I, finalment, s'amenaça amb el desnonament: *que en cas que lo referit Adquisidor ô los seus procehissen ab fraudulencia, de modo que no donassen verdader compte y entera satisfacció de las parts corresponents à que se obligan en forsa del present Establiment, y quedàs lo tal frau justificat, perdia lo dit Adquisidor y los seus la dita terra establerta, y en tal cas puga lo dit Sor Estabilient de nou establirla o vendrerla a la persona que li aparega, debent dit Adquisidor ô los seus, no obstant esto esmenar y satisfacer lo que haurán defraudat, aixís y conforme quedarà justificat.*

3- Les contribucions i el delme: a més a més de l'entrada i les parts de fruits, els rabassers de Casa Carles havien de pagar *tots los talls així de Real com de Comú à que*

---

⁵⁸⁴ Per al Bages, Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 450 i per al Baix Penedès, Josep M. Querol, "Terra i vinya...", op. cit., p. 110.

estiga subjecta dita terra establerta [...] y aixís mateix degan pagar ab tota fidelitat de las parts de fruits resultants, lo delme y primicia y qualsevol altre imposit sobre fruits.

4- **El lluïisme:** tot i que Llorenç Ferrer assenyala que al Bages el rabassaire pagava el lluïisme al senyor directe⁵⁸⁶, en les rabasses atorgades pels Carles es fa constar –no diu per quin motiu– que per aquesta mena de contractes no se’n paga. De totes maneres semblen no tenir-ho molt clar –¿estaven potser intentant evadir el seu pagament? – ja que es pacta que, en cas d’haver-se de pagar, recaurà sobre el rabasser. La fórmula emprada és la següent:

Que no obstant de no estar en ús lo pagarse lluhisme per aquesta mena de concessions, si vingués lo cas de precisar à pagarse lo tal lluhisme, no entén dit Señor Estabilient en manera alguna pagarlo, sino que dega en est cas venir à càrrech del dit adquisidor y dels seus el satisferlo al Sor Directe.

e) *El control dels conreus i de la forma de conrear les terres*

Diverses clàusules manifesten la voluntat dels Carles de mantenir sota el seu control la forma de conrear les terres. En primer lloc, trobem una clàusula molt genèrica, semblant a la que apareix en d’altres tipus de contractes agraris, que pel mateix fet de ser molt imprecisa els pot atorgar, en cas de necessitat, molta capacitat de maniobra: *Que lo citat Adquisidor y los seus tingan obligació de cultivar bé y degudament la dita pessa de terra establerta à ús y costum de bon viñater, amb l’afegit que en cas de no practicarho puga dit Señor Estabilient ferho fer à gastos de dit Adquisidor.*

Pel que fa a la forma concreta de plantar la vinya, es prohibeix *que dit Adquisidor ni los seus pogan fer tiras en dita terra sobre establerta, per lo notable perjudici se seguiria al dit Sor Estabilient.* I respecte a les noves plantacions d’arbres es mana que: *lo predict Adquisidor ni los seus pogan fer ni plantar més que una planta de Figuera en cada una vessana de terra sobre establerta.*

Finalment, pel que respecta al control de la producció, coneixem un únic cas en què l’any 1825, vint-i-quatre anys després de signada l’escriptura, Narcís de Carles pactà amb el rabasser de no cobrar-li el cens anual a canvi de plantar de glans tota la parcel·la subestablerta a raó de mitja vessana cada any. Quan tota la parcel·la ja hagués canviat de

---

⁵⁸⁵ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 452.

⁵⁸⁶ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 456.

conreu la terra passaria de nou als Carles, cosa que s'esdevingué abans del termini fixat perquè el conreador fou desnonat per incomplir l'esmentat pacte⁵⁸⁷.

f) *Les reserves de l'establient*

A més a més de reservar-se tots els arbres, l'establient es reserva les entrades i eixides de les parcel·les i el dret de fadiga (o de prioritat en la compra de la peça de terra si ofereix el mateix preu que un altre comprador), amb la qual cosa els Carles s'asseguren també el control de les futures transaccions que puguin tenir lloc: *Que lo referit Adquisidor ni los seus no pogan vendre ni alienar los drets que se los concedeixen en lo present acte sens consentiment y expressa llicència del citat Señor Establient y los seus, en qual cas se reserva est la fadiga.*

g) *La reserva del domini directe*

Tractant-se en tots els casos de terres situades al terme de Palafrugell, en les escriptures se salvà sempre el domini directe *per al Molt Ille. Sor Prior de la Casa de Santa Anna de la ciutat de Barcelona, en tots tersos, lluhismes y demás drets dominicals li espectian, al qual ni à altre dit Adquisidor ni los seus no prestaran cens algun.*

h) *Altres pactes*

Finalment, si les anteriors clàusules apareixen en tots els contractes, en només dos escriptures –degut a la situació de les parcel·les– apareix l'obligació del rabasser de donar *camí carretal per mitg de la dita pessa de terra sobre establerta.*

i) *La rabassa morta, contracte temporal o perpetu segons els interessos del propietari. Una forma de control econòmic i social*

Després d'haver analitzat les escriptures de rabassa morta dels Carles podem fer-nos ja una idea del contingut econòmic i social d'aquest tipus de contracte en tota la seva amplitud. I és que la rabassa ens apareix no només com una fórmula d'explotació econòmica emprada per la classe rendista per obtenir renda del seu patrimoni, o el que és el mateix, per captar part de l'excedent pagès sense haver d'invertir el més mínim capital, sinó que també se'ns mostra com una forma de control social. Dos elements essencials permeten als Carles que el contracte de rabassa sempre funcioni en el seu benefici: la

---

⁵⁸⁷ ADG.FCC. Lligall foli 40, llevador de censos de 1839.

pràctica dels capficats i els pactes de desnonament o els que permeten fer una feina obligant el rabasser a pagar-la. Donat que el principal objectiu del propietari és assegurar-se la percepció regular d'una renda el més elevada possible, la lògica del contracte de rabassa dels Carles és òbvia: mantenir el major temps possible el rabasser que conreï bé les terres donant-li facilitats i garanties perquè produeixi cada vegada més i millor, i dotar-se de mecanismes que permetin desnonar el més aviat possible el rabasser que incompleixi els pactes o cometi frau en el pagament de les parts de collita. Permetent la pràctica dels capficats i considerant-los com a primers ceps, el propietari beneficia el rabasser per a beneficiar-se a si mateix: els capficats donen la possibilitat al rabasser que treballi amb cura les terres de gaudir d'un contracte a perpetuïtat, cosa que li dona una confiança –un sentiment de quasi-propietat– que li fa augmentar l'esforç i, per tant, la producció, de la qual cosa es beneficia el propietari que percep la part proporcional d'una collita que no es veurà disminuïda per la paulatina mort dels primers ceps. Però, alhora, permetent els capficats, el propietari no s'arrisca perquè les clàusules de desnonament permeten una flexibilitat del contracte en sentit invers: li cobreixen les espatlles front al “mal rabasser” que no conrea adequadament les terres o li manleva part del seu quart de fruits i el podrà fer fora encara que hagi fet capficats o no estigui morta la meitat dels primers ceps. És per això que, igual com fa Llorenç Ferrer per al Bages, hem de considerar l'aparició de les clàusules que permeten desnonar el rabasser com una subtil i coherent desnaturalització del contracte que pretén assegurar el manteniment de la producció i el control social del rabasser⁵⁸⁸. Que el contracte escrit fixi la durada per mentre visquin la meitat dels primers ceps té, doncs, una importància secundària. La durada real del contracte dependrà dels interessos del propietari i del comportament del rabasser, que viurà sota l'amenaça de perdre la parcel·la si no conrea o compleix a grat del propietari.

5.3.6.3. Els contractes d'establiment per a plantar vinya

Cronòlogicament, després del període 1796-1803 en què dominaren els contractes de rabassa morta, i abans de que a partir de l'any 1809 s'imposés l'estratègia dels establiments “clàssics”, trobem un moment de transició l'any 1807 en què se signaren quatre subestabliments per a plantar vinya per a un total de 18 vessanes –14 de les quals sabem que eren de bosc– dels masos Gombau i Roig de Palafrugell⁵⁸⁹. Els establiments

---

⁵⁸⁸ Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op. cit., p. 459-462.

⁵⁸⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 464, 2-10-1807, subestabliment a favor d'Antoni Xicoyra, i 30-11-1807, subestabliments a favor d'Antoni i Miquel Ferrer, Joan Reig i Joan Frigola.

per a plantar vinya de l'any 1807 són ja contractes emfitèutics perpetus i amb cens fix que obliguen, però, el subemfiteuta a plantar de vinya la parcel·la dins un termini de temps determinat com es feia a les rabasses.

Com en qualsevol establiment emfitèutic la clàusula de cessió de la peça de terra és la següent: l'establient *per millorar y no en manera alguna deteriorar, estableix y en emphiteusim concedeix a [X] y als seus y à qui ell voldrà perpetuament [X] vessanes de terra*. La clàusula que determina el període de temps per a plantar de vinya la parcel·la és idèntica a la que trobàvem als contractes de rabassa: també es fixa el termini de cinc anys, amb un de pròrroga en cas de malaltia del subemfiteuta o d'haver-hi un any de sequera, i si no es compleix aquest termini l'establient també podrà recuperar el domini útil de la terra sense cap mena d'indemnització. Pel que fa a la feina de desemboscar que comporta la conversió del terreny en vinya, l'establient també es reserva en aquest cas els pins i qualsevol altre arbre que hi hagi a la parcel·la deixant només per al subemfiteuta *la planta baixa com són bruchs, garrigas y demás*. Els pagaments que ha de satisfer el subemfiteuta són:

1 - **L'entrada:** que consisteix en tots els casos en un parell de pollastres.

2 - **El cens fix anual:** que en tots els contractes, tot i tractar-se de terres destinades a vinya, es fixa en un quartà de blat per vessana, que el subemfiteuta haurà de portar a la casa de l'Horta de Carles de Palafrugell.

3 - **Les contribucions:** el subemfiteuta haurà de pagar *tots los talls així de Real com de Comú á que estiga subjecte dita terra establerta*.

4 - **El lluïisme i el delme:** l'adquisidor haurà de pagar al Prior de la Col·legiata de Santa Anna, per qui se salva el domini directe de les parcel·les, *lo lluhisme de la entrada del present establiment y cens imposat a rahó de un sou y quatre diners [0,7 rals] per lliura [10,66 rals], regulat cada cortà de forment del dit cens al valor de cinquanta lliuras [533 rals], y además [...] la decima de deu una o lo que sie de costum del fruyt que se cullirà en las ditas [X] vessanas de terra establertas*.

A més de condicionar el tipus de conreu a què s'ha de destinar la terra, l'establient es reserva també el control de la forma com ha de ser conreada la parcel·la, obligant el subemfiteuta a *cultivar bé y degudament la dita pessa de terra establerta a ús y costum de bon vinyater*, si bé, a diferència del que hem vist en les rabasses, l'establient no s'otorga la facultat de poder encarregar una feina cobrant la despesa al subemfiteuta en cas d'incompliment. Per últim, l'establient es reserva també les entrades i eixides de la parcel·la.

5.3.6.4. Els contractes d'establiment emfitèutic amb cens fix

D'entre els diversos tipus de contractes agraris signats pels Carles entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX que implicaven cessió del domini útil de la terra, el subestabliment emfitèutic perpetu i amb cens fix fou el més nombrós, amb un total de 112 escriptures. Tot i que ja n'havien signat al segle XVIII de forma esporàdica –dos el 1757 i dos el 1799–, no fou fins l'any 1809, i especialment després de la guerra del Francès, que els Carles optaren de manera exclusiva per aquest tipus de contracte el qual, a diferència de les rabasses, hem vist al quadre 5.3.4 que estigué relacionat, majoritàriament, amb la cessió de parcel·les de terra cultiva o campa. Al principi d'aquest capítol ja hem parlat dels avantatges que els propietaris rendistes obtenien amb la pràctica dels subestabliments emfitèutics. Passem a continuació a veure la varietat de clàusules que els Carles inclogueren en aquesta mena de contractes.

a) *El pacte de millora*

De manera general tots els subestabliments incloïen la fórmula que el contracte s'atorgava *per millorar y no en manera alguna deteriorar* el bé subestablert. Dos contractes signats pels Carles, a més, afegien l'amenaça de què en cas contrari el subemfiteuta podia ser desnonat: *Que dit Adquisidor y los seus degan millorar, y no en manera alguna deteriorar la cosa subestablerta baix pena de perdre lo útil domini de ella*⁵⁹⁰. En algun cas el propietari podia especificar en l'escriptura en què havia de consistir aquesta millora, amb la qual cosa, tot i la cessió del domini útil de la terra, seguia controlant les formes de conreu i la mena de producció a què havia de ser destinada la parcel·la. Així, en el subestabliment de sis olivaredes a favor de Salvador Reixach (comerciant de Torroella de Montgrí) es feu constar que:

---

⁵⁹⁰ A.H.G. Notaria Girona 9, t. 707, 16-8-1824, subestabliments a favor de Francesc Ponsatí i de Joan Coll.

En atenció de trobarse molt deteriorats los Olivars sobre establerts y necessitarse no sols obrir las socas de la major part de ditas oliveras, escatir estas y plantarne de novas en los paratges que faltan, sens los demás abonos precisos que deuen en ells ferse de prompte per posarlos en son degut estat de producció [...] es pactat que dit Adquisidor á sas costas dega fer tots los sobredits abonos ab la major puntualitat, á fi de que quedian millorats dits olivars, que es lo obgecte que se ha proposat y mogut a dit Senyor Establient en establirlos.⁵⁹¹

En aquesta cita l'objectiu del propietari amb els pactes de millora queda molt clar: aconseguir una millora dels conreus –que revertirà en un increment de la producció i, per tant, de la renda– traspasant la inversió de capital i treball que això requereix al subemfiteuta.

b) *Els pagaments que ha de satisfer el subemfiteuta*

Els pagaments que a canvi del domini útil de la parcel·la havia de satisfer el subemfiteuta eren:

1 - **L'entrada:** podia fixar-se en espècie o bé en metàl·lic. Als dos contractes de 1757 consistí en un parell de pollastres; als dos de l'any 1799, un en un parell de pollastres i l'altre en una quantitat en metàl·lic; al de 1809 en dos parells de capons; i als contractes dels anys 1816-1829 s'estipulà sempre en metàl·lic, menys dos casos en blat, un en capons i un en una lliura carnissera de peix.

2 - **El cens fix anual:** podia consistir també en una quantitat fixada en metàl·lic o bé en espècie. Als dos contractes de l'any 1757 es pactà que fos en metàl·lic; als dos de l'any 1799 s'estipulà en un parell de capons; i entre 1809 i 1829 consistí, llevat de quatre casos, en una quantitat en espècie (en 98 escriptures en blat, 3 en oli, 2 en ordi i 1 en pollastres). En tots els casos els subemfiteutes havien de portar el que pagaven en concepte de censos a una heretat de l'establient.

3 - **Els pagaments al senyor directe (lluïme, delme i censos emfitèutics):** a les comarques gironines els subestabliments emfitèutics són *a nuda percepció* de manera que tan sols es traspassa el domini útil de la finca, quedant preservats tots els drets del senyor directe⁵⁹². Tot i que la majoria de les escriptures no feien constar explícitament que el

---

⁵⁹¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 14-10-1819, subestabliment a favor de Salvador Reixach.

⁵⁹² Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 109.

subemfiteuta havia de pagar el lluïisme i el delme, aquesta obligació devia sobreentendre's pel sol fet de salvar-se el domini directe per a algun senyor, després del nom del qual, en alguns casos, s'especificava *ab tots sos drets que de vuy en avant quedarán à carrech de dits adquisidors y dels seus*⁵⁹³ o *con la obligaci3n de haber de pagar los cargos a que dichas [...] vesanas fuesen obligadas*⁵⁹⁴. En alguna escriptura, però, sí que s'explicità l'obligació de pagar el lluïisme (en dos contractes se salvà el domini directe per al Bisbe de Girona *al qui estarà obligat dit Adquisidor per rahó de est establiment correspondrer y satisfacer lo lluïisme y demás drets dominicals que per rahó de dita pessa degan prestarseli*⁵⁹⁵), o l'obligació de pagar el lluïisme i el delme (al subestabliment signat l'any 1809 apareix la mateixa clàusula emprada en els subestabliments per a plantar vinya referent a aquests pagaments⁵⁹⁶). Respecte del pes que devien tenir en la pràctica dits pagaments, sabem almenys d'un cas en què la necessitat de satisfer el lluïisme d'un subestabliment de 23,4 vessanes obligà el subemfiteuta a cedir al senyor directe –el bisbe de Girona– 5,25 de les vessanes recent subestablertes⁵⁹⁷. També devia quedar sobreentès el pagament dels censos anuals a què les peces de terra estaven obligades en virtut dels antics establiments concedits pels senyors directes als Carles, tot i que en molts casos se salvà el domini directe per a un senyor *al qual no farà dit adquisidor cens algun*. Només en dues escriptures hem trobat explicitada l'obligació de pagar aquests censos al senyor directe: Ramon Arbosí (pagès de Bellcaire) havia de pagar quatre gallines i un gall de cens anual al Baró d'Albons pel subestabliment de la casa, una vessana i l'hort del mas Tomasi, i Genís Ferrer (treballador d'Albons) havia de satisfer al mateix baró dues gallines cada any per un subestabliment de tres vessanes també al terme d'Albons⁵⁹⁸.

4 - Les contribucions: només en dues escriptures es va fer constar que el subemfiteuta havia de fer-se càrrec de les contribucions que recaiguessin sobre el bé subestablert⁵⁹⁹, la

---

⁵⁹³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 491, 5-10-1829, subestabliment a favor de Josep i Genís Bosch.

⁵⁹⁴ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 453, 16-10-1817, subestabliments a favor de Pere Tremoleda i de Rafel Comas Marquès.

⁵⁹⁵ A.H.G. Notaria Girona 9, t. 707, 16-8-1824, subestabliments a favor de Francesc Ponsatí i de Joan Coll.

⁵⁹⁶ A.H.G. Rafel Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal.

⁵⁹⁷ ADG.FCC. Lligall foli 39, documentació referent al subestabliment signat a favor de Gerònima Torner el 16-5-1819.

⁵⁹⁸ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 3-12-1821, subestabliment a favor de Ramon Arbosí, i t. 459, 2-4-1826, subestabliment a favor de Genís Ferrer.

⁵⁹⁹ En el subestabliment signat el 4-4-1825 de dues peces de terra a Pals que els Carles posseïen en virtut d'un repartiment de terres comunals, s'estipulà que el subemfiteuta hauria de pagar *tots los anys en avant tot lo que corresponga y estigan obligadas ditas dos feixas de terra al comú y universitat de dita vila de Pals*,

qual cosa no vol dir que, amb el traspàs als subemfiteutes del domini útil de les peces de terra, aquesta obligació no es donés també per sobreentesa.

c) *Les clàusules de desnonament*

Igualment com vèiem en les rabasses mortes, en els contractes de subestabliment emfitèutic amb cens fix el propietari també inclou clàusules que li permeten desnonar el subemfiteuta que no compleixi els pagaments que li ha de satisfer. La majoria d'aquestes clàusules fan referència al pagament del cens anual i estipulen que deixant el subemfiteuta de pagar "X" pensions consecutives del cens el propietari podrà recuperar la terra amb les millors que s'hi hagin efectuat. En algun cas, però, també trobem clàusules que fan referència a l'entrada, quan el pagament d'aquesta s'estipula que es farà amb diferents terminis o quan s'estableix que, per part del preu de l'entrada, el subemfiteuta es farà càrrec d'algun censal de l'establient amb l'obligació de pagar-ne les pensions i lluir-lo dins un temps determinat. En aquests casos s'inclou el pacte que si el subemfiteuta no compleix amb les obligacions concretes el propietari també podrà recuperar el bé subestablert sense indemnització. Reproduïm a continuació algunes de les clàusules més freqüents de desnonament i l'únic pacte que hem trobat en què l'establient podrà desnonar el subemfiteuta i vendre la peça de terra, però per a recuperar només el que se li degui:

*Degudas dos o mes pensions del sobredit annuo cens paga dit Sor de Carles y los seus hipotecarse dita pessa de terra dalt establerta y disponer de ella com podia fer antes del present establiment.*⁶⁰⁰

*Deixant de pagar tres añadas consecutives de dit cens paga lo mateix Señor Establient y los seus de propia autoritat y sens ministeri de justicia reemposesionarse de la mateixa terra ab tots los aumentos y milloras en ella fetas y fer de la mateixa á sas liveras voluntats.*⁶⁰¹

El subemfiteuta pagarà part de l'entrada al cap de vuit mesos, *de manera que vensut dit plasso y no havent dit Fermí Coll pagadas las ditas vuitanta lliuras [852,8 rals] en lo modo referit paga dit Sor Dn Narcís de Carles y los seus pendrerse ditas cosas especialment obligadas y ferne com ne podia fer antes del present establiment.*⁶⁰²

---

com y no menos la contribució del Real Catastro (ADG.FCC. Lligalls foli 39 i 40); i al subestabliment de l'any 1809 es feu constar que el subemfiteuta hauria de satisfer *tots los talls així de Real com de Comú* a què estigués obligada la peça de terra (A.H.G. R. Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal).

⁶⁰⁰ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 3-12-1821, subestabliment a favor de Francesc Bernasach.

⁶⁰¹ A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 434, 14-8-1823, subestabliment a favor de Narcís Soler.

⁶⁰² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 456, 16-12-1820, subestabliment a favor de Fermí Coll.

*Cesadas una ó més annualitats del indicat cens puga dit Sr de Carles y los seus, usar de la especial obligació, emposesionantse de propia autoritat de la terra establerta, podentla después vendrer pública o privadamente, rebent lo preu y de ell satisfentse de lo que se deguia; y si alguna cosa sobràs tinga de restituirse als adquisidors ó als seus, així com faltant prometen estos cumplimentarho dels restants béns.*⁶⁰³

Al quadre següent hem reproduït l'evolució cronològica d'aquesta mena de clàusules:

Quadre 5.3.8

Nombre de contractes de subestabliment emfitèutic amb cens fix segons les clàusules de desnonament que hi apareixen (1750-1850)

	No apareix	Deixant de pagar 1 o més pensions cens	2 o més pensions cens	2 o 3 pensions cens	3 pensions cens	2 o més pensions cens o termini entrada	2 o més pensions cens o censals o no lluint-los dins termini	3 o més pensions censals o no lluint-los dins termini
1757	2							
1799	1		1					
1809	1							
1816			14					
1817			5					
1818			6					
1819			24					
1820			5			1		
1821*			13			1		
1822			4					
1823	1				12			1
1824	2		1					
1825			2					
1826			3				1	
1828				2	1			
1829		1						

* De set contractes signats l'any 1821 no disposem d'aquesta informació. Font: idem. quadre 5.3.1.

Com observem al quadre, almenys en el cas dels Carles, aquesta mena de clàusules no apareixen fins a finals del segle XVIII –tal com vèiem en les rabasses– i, especialment, al segle XIX. La que apareix primer, i domina fins a l'any 1822, és la que permet desnonar el subemfiteuta que deixi de pagar dues o més pensions del cens anual. Els anys 1823 i 1824 sembla que es produeix una certa relaxació –dotze contractes afegixen un any de marge al subemfiteuta i en tres escriptures no apareix cap clàusula d'aquest tipus–, però els anys 1825 i 1826 es restaura la tònica dominant abans de 1823. Els dos darrers anys oscil·len entre deixar més marge al subemfiteuta (el 1828) o retallar-la-hi (el 1829). Entre el

⁶⁰³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 491, 5-10-1829, subestabliment a favor de Josep i Genís

desembre de 1834 i el febrer de 1836 Narcís de Carles signà 5 escriptures de ratificació d'altres tants establiments atorgats entre 1819 i 1821 amb l'objectiu de corregir algun defecte de forma que en podia perjudicar el reconeixement (tres per no haver estat registrades a l'oficina d'hipoteques en el termini estipulat⁶⁰⁴, i dues per no figurar l'original en el manual del notari⁶⁰⁵), i endurir les clàusules de desnonament, l'única cosa que es canvia respecte el contracte originari: *i sols adicionant que deixant de pagar dits adquirentors dos ó mes anualitats del sobre notat cens [...] puga lo Señor de Carles ó los seus reemposeionarse de propia autoritat, i sens necesitar precesca gestió alguna judicial, de la notada finca*. En dues de les escriptures de ratificació s'inclou, a més, de forma explícita que els subemfiteutes l'accepten *ab la addició ultimament notada, que consenten, per de est modo ser precisats á cumplir ab mes puntualitat lo pago de las anualitats de cens que vencerán i evitarse á ells mateixos lo perjudici de un desembols major per atrasos, si se tolerasen*.

La inclusió majoritària d'alguna clàusula de desnonament en els contractes de subestabliment té el mateix significat que els hem donat en el cas de les rabasses: no té importància que el contracte escrit s'estableixi a perpetuïtat si el propietari mitjançant aquests pactes pot desnonar el subemfiteuta que deixi de pagar la renda. En aquest sentit, tal com passava a les rabasses, les clàusules de desnonament representen també una “desnaturalització” del subestabliment perpetu. Hem d'advertir, de totes maneres, que el fet que a l'inventari dels béns que foren de Narcís de Carles pres l'any 1839, entre les persones que figuren devent quatre o més anualitats de censos, hi hagi subemfiteutes en els contractes dels quals es feu constar que si deixaven de pagar dues o més anualitats perdrien la terra, ens ha de fer matisar la voluntat o la capacitat dels hisendats per fer complir aquesta mena de clàusules.

Bosch.

⁶⁰⁴ I com que aquella escriptura (que es transcriu íntegra) *per omisió ú olvit del espresat D. Rafel Prats i Vidal* [notari de Torroella] *no se registrá en la corresponent oficina de hipotecas dins lo termini previngut ab real pragmática; cual falta de requisito se ha advertit de despues de vista la copia autentica [...] al intent pues de subsanar est defecte i evitar los perjudicis que en lo sucesiu podrian ocasionarse* (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 496, 15-12-1834 i t. 497, 10-1-1835 i 12-1-1835, ratificacions d'establiment).

⁶⁰⁵ *I com lo citat Avellí* [el subemfiteuta] *hage evidenciat á dit Señor Joseph Devant* [administrador dels Carles] *no poderli entregar copia autentica de dit establiment, com ab fecha onse del corrents li demaná, en rahó de que no se troba continuada aquella escriptura en manual, à pesar de haverli librat una copia autentica de la mateixa dit D. Rafael Prats i Vidal, qui la autorisá; i enterat de que efectivament no ecsisteix en manual lo notat establiment, i a fi de que no puga duptarse de sa identitat i evitar sucesivas disputas, majorment si patis estravio dita copia autentica* (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t.

d) *Altres pactes*

A més a més dels pactes que hem assenyalat més amunt, hi ha també tota una altra sèrie de clàusules que apareixen en els contractes molt més esporàdicament. Així, l'establient podia reservar-se les entrades i eixides de la finca⁶⁰⁶, el dret de fadiga per a ell i el senyor directe obligant el subemfiteuta a no reconèixer cap altre senyor útil o directe⁶⁰⁷, part dels arbres de la parcel·la⁶⁰⁸ o el fruit de la collita ja sembrada en el moment de signar-se el subestabliment⁶⁰⁹, o bé podia deixar al subemfiteuta la *palla y pòls que resultarà del sembrat que se encontra en dites [...] vessanes de terra*⁶¹⁰, traspassar-li el cobrament del terç de fruits de la parcel·la mentre no finís el contracte d'arrendament a què estava subjecta i el subemfiteuta no pogués ocupar-la⁶¹¹, impedir-li fer ús de determinades aigües⁶¹², o incloure en el contracte l'obligació del subemfiteuta de conrear la terra *a ús y costum de bon pagès*⁶¹³.

5.3.7. LES ENTRADES

L'anàlisi de les entrades cobrades pels Carles en tots els tipus de contractes que hem vist fins aquí ens permetrà apreciar la flexibilitat del contracte emfitèutic per adaptar-se a les diferents conjuntures del patrimoni. Ja hem dit que les entrades podien fixar-se en una quantitat en metàl·lic o bé en espècie. Veiem en primer lloc, doncs, la distribució dels contractes signats entre 1750 i 1850 segons el tipus d'entrada que es pactà en cada cas

---

498, 22-2-1826, ratificacions d'establiment a favor de Francisco Avellí i Bernat Saló).

⁶⁰⁶ A.H.G. Rafel Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-3-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal.

⁶⁰⁷ Als dos contractes signats l'any 1757 s'estipulava que en *dichas quatro vesanas de tierra no pueda dicho Adquisidor proclamar otro Sr que á mi y al arriba nombrado Sr Prior* –es refereix al Prior de la Col·legiata de Santa Anna de Barcelona, senyor directe d'aquelles terres–; *pueda emperó passados los treinta dias de la fatiga [sic.] de cada un Señor, vender, establecer y alienar las dichas quatro vesanas de tierra á Personas capaces de alienar* (A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 315, 20-3-1757, subestabliments a favor d'Antoni Mir i de Josep Olivós).

⁶⁰⁸ Al subestabliment signat l'u de desembre de 1819 a favor de Ramon Codina es pactà que l'establient se reserva *tallar las Plantas que se encuentran en dit terreno sobre establert luego de segat son fruit a excepció de un suro que queda per dit Adquisidor de la part de mitgdie de dit codró de terra* (A.H.G. Notaria de Torroella, t. 455).

⁶⁰⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 453, 17-12-1817, subestabliment a favor de Joan Simon, i t. 454, 2-2-1818, subestabliment a favor de Josep Pi.

⁶¹⁰ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 5-12-1821, subestabliments a favor de Josep Brugués i de Francesc Guri.

⁶¹¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 457, 20-1-1821, subestabliment a favor de Manuel i Pere Poch i 23-7-1821, a favor de Miquel Arbosí; notaria de Palafrugell, t. 434, 11-8-1823, a favor de Pere i Josep Poch, 14-8-1823, subestabliments a favor de Tomàs Jofra, de Francesc Pla, de Magdalena Julià i de Narcís Soler, 16-8-1823, a favor de Joan Ferrer i Francesc Fàbrega, i 30-10-1823, a favor de Joaquim Domènech.

⁶¹² En el subestabliment de 13 vessanes dels mas Puig de Fallines signat el 29-12-1823 a favor de Jaume Pinsach i Geroni i Salvador Subirós s'impedia a aquests *servirse ni impedir lo curs de la agua que passa entre las terras del Mas Puig y Mariets* (A.H.G. Notaria Girona 8, t. 718).

⁶¹³ A.H.G. Rafel Prats, notari de Torroella de Montgrí, 20-03-1809, subestabliment a favor de Joan Girbal.

(disposem d'aquesta informació per a totes les escriptures menys per a cinc contractes signats l'any 1821):

Quadre 5.3.9

Nombre de contractes segons el tipus d'entrada (1750-1850)

Any	En metàl·lic	Quarteres de blat	Parells de pollastres	Parells de capons	Lliura de peix
1757			2		
1767	7				
1796	10				
1798	5			1	
1799	11		1		
1800	7				
1803	16				
1807			4		
1809				1	
1816	14				
1817	5				
1818	6				
1819	22	1		1	
1820	6				
1821	16				
1822	4				
1823	14				
1824	3				
1825	1	1			
1826	4				
1828	2				1
1829	1				
TOTAL	154	2	7	3	1

Font: idem. quadre 5.3.1.

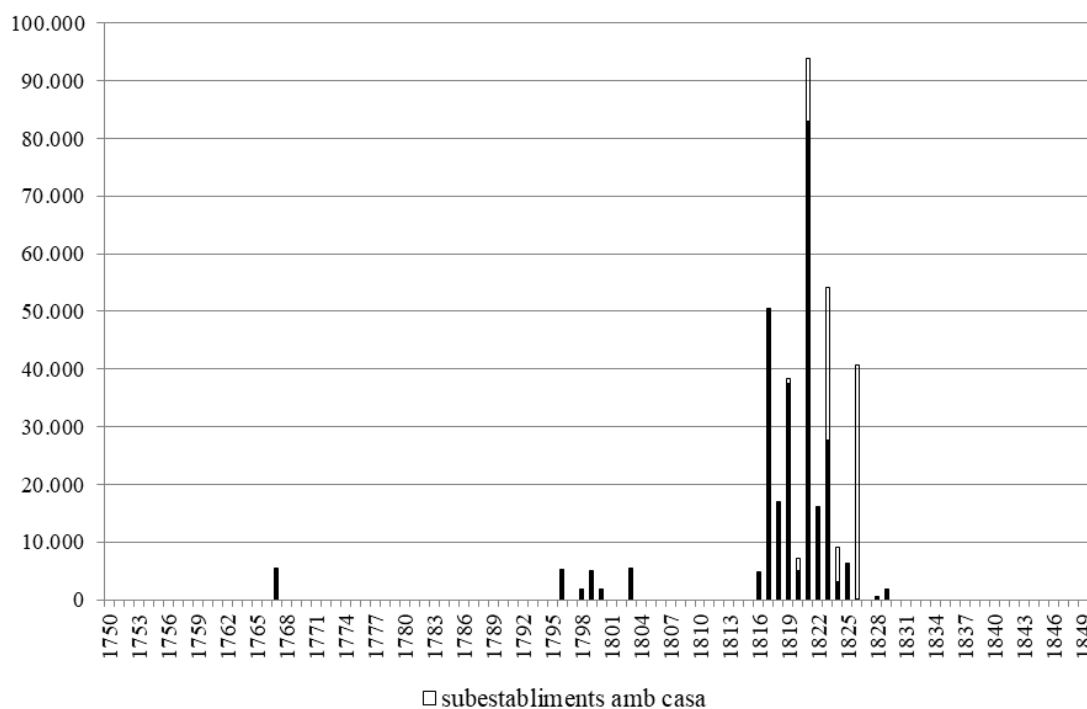
Com veiem la tònica dominant, amb l'excepció només dels anys 1757, 1807 i 1809, fou la de fixar l'entrada en metàl·lic. Recordem que l'any 1807 correspon als establiments per a plantar vinya; el fet que les terres subestablertes fossin de bosc i, per tant, improductives en el moment d'entrar-hi el subemfiteuta, pot explicar que les entrades d'aquests quatre contractes es fixessin en un parell de capons.

Pel que fa als casos en què l'entrada es pactà en metàl·lic, al gràfic següent hem representat els rals ingressats pels Carles entre 1750 i 1850 per aquest concepte. No hem tingut en compte les entrades estipulades en dos contractes que sabem que mai no es van

arribar a cobrar i hem distingit gràficament els diners ingressats per subestabliments en els quals hi havia inclosa una casa (un contracte l'any 1819, un l'any 1820, un el 1821, dos el 1823, un el 1824 i un el 1826).

Gràfic 5.3.5

Rals ingressats en concepte d'entrada de subestabliments (1750-1850)

Font: idem. quadre 5.3.1.

Si comparem aquest gràfic amb el nombre de contractes signats cada any (veieu el quadre i el gràfic 5.3.1) observem com tot i que entre 1817 i 1829 se signaren només 14 contractes més que entre 1757 i 1816, els diners ingressats per les entrades a partir de l'any 1817 superaren de molt aquella proporció (29.733,19 rals entre 1757-1816 i 335.954,27 rals entre 1817-1829). Això ja ens dona un primer indicatiu de que a partir de l'any 1817 les entrades es fixaren molt més altes que en el període precedent. Per confirmar-ho, però, hem de conèixer la relació de rals per vessana que s'establí cada any. Això és el que hem representat en el quadre i el gràfic següents (no hem tingut en compte, en aquest cas, els subestabliments amb casa):

Quadre 5.3.10

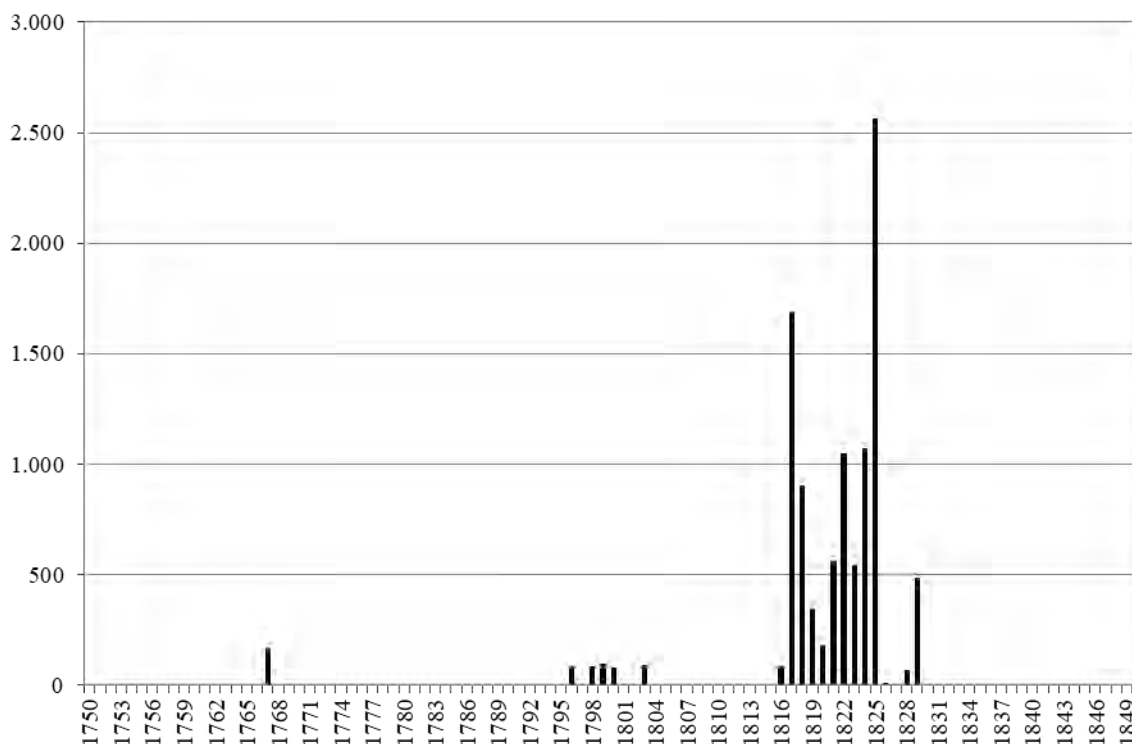
Rals per vessana en les entrades dels subestabliments de Casa Carles (1750-1850)

Any	rals/vessana establerts en els contractes	Relació que apareix en més contractes
1767	159,9	159,9
1796	79,9	79,9
1798	74,9 - 79,9	79,9
1799	24,0 - 355,3	119,9
1800	24,0 - 92,5	79,9
1803	40,0 - 119,9	79,9
1816	0,1 - 1.066	0,1
1817	1.066 - 2.387,8	1.918,8
1818	533,0 - 1.066	932,7
1819	79,9 - 1.672,8	213,2 i 266,5
1820	106,6 - 213,2	106,6; 127,9 i 213,2
1821	79,3 - 1.599,0	79,9
1822	444,5 - 1.705,6	444,5; 626,8; 1.563,8 i 1.705,6
1823	177,7 - 1.066	533,0 i 1.066
1824	1.066	1.066
1825	2.558,4	2.558,4
1826	0,2 - 0,5	0,5
1828	40,0 - 106,6	40,0 i 106,6
1829	479,7	479,7

Font: idem. quadre 5.3.1.

Gràfic 5.3.6

Mitjana de rals per vessana en les entrades dels subestabliments (1750-1850)

Font: idem. quadre 5.3.1.

En els contractes atorgats pels Carles es passà de cobrar un promig d'entre 73,8 i 160,2 rals per vessana entre 1767 i 1803 a cobrar-ne, en general, un promig molt més alt –en un cas 2.558,40 rals!– després de la guerra del Francès, en un context de caiguda dels preus agraris. Si bé part de l'explicació d'aquesta diferència tan significativa deu tenir a veure amb el fet que entre 1767 i 1803 dominaren els contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix i els contractes de rabassa morta “clàssics”, majoritàriament relacionats amb terres boscoses o ermes (a diferència del període posterior en què dominaren els subestabliments emfitèutics sobre terra cultiva o camp), i probablement també amb l'interès per cedir terres amb l'objectiu de reforçar una propietat discutida (en el cas dels contractes del mas Gombau fins al 1799), l'argument principal, en el cas del patrimoni que ens ocupa, pensem que té a veure sobretot amb les dificultats econòmiques per les quals aquest travessà a partir d'aquella guerra. Així, en el context de la difícil conjuntura postbèl·lica i dels anys vint, els Carles haurien aprofitat la flexibilitat del contracte emfitèutic, que permetia equilibrar l'entrada i el cens segons convingués, per a augmentar les entrades a fi d'obtenir una quantitat important de diners de forma immediata. Recordem, a més, que els set subestabliments de cases que tenim documentats, els quals acostumen a tenir una entrada especialment alta, foren signats entre 1819 i 1826 també en plena crisi financera del patrimoni. Que, en el cas dels Carles, els subestabliments atorgats després de la guerra del Francès foren sobretot una estratègia d'obtenir liquiditat en moments de dificultats ens ho confirma la correspondència de Josep M. de Carles durant la breu etapa en la qual, junt amb l'oncle Josep Ramon, administrà els béns del seu germà hereu. Així, el juliol de 1825, en la seva recerca desesperada d'alguna forma de finançament, va posar-se en contacte amb Miquel Carbonell, escrivà de L'Escala, perquè l'ajudés a trobar persones que volguessin subestablir terres del mas Vicens dels Recs. Carbonell havia de fer un edicte per donar-ne avís públic i l'havia d'informar si apareixien possibles interessats. Josep M. li feu arribar un estat de les peces que composaven aquella heretat i una nota amb les condicions dels subestabliments, en la qual li expressava ben clarament que el seu desig era vendre, però que no podia fer-ho per causa del vincle que lligava el patrimoni. Per això aclaria a l'escrivà que:

No obstante de expresar el adjunto estado que los censos seran perpetuos é irredimibles puede V. asegurar à todos los sugetos que se le presenten que en q[uan]to hayamos obtenido del R[ea]l permiso que ahora se solicita p[ar]a poder enagenar parte de los bienes, yo les enpeño mi palabra de que inmedia[tamen]te y con preferencia á otra cosa alguna se les permitirá redimir los censos que prestaren bajo los pactos que entonces se convengan, lo que en el dia no fuera valido á causa de estar esta heredad sujeta al

vinculo.

Al cap de pocs dies Carbonell comunicà que tots els interessats que s'havien presentat havien trobat la proposta de cens *exorvitante*, assegurant *que ninguno se obligará si no se trata de una cosa razonable siguiendo los precios del dia*. Per això Josep M., el 23 de juliol, li presentà *la rebaja que havia hecho en los censos de la heredad de los Rechs y el aumento de entrada, con el fin de que él lo presentase à los pretendientes*. Finalment, a principis d'agost, Josep M. es desplaçà a L'Escala però no tancà cap tracte perquè trobà inadmissibles totes les propostes que li varen fer⁶¹⁴. Queda clar, de totes maneres, que els subestabliments emfitèutics eren un mecanisme d'aconseguir mitjans econòmics per als nobles endeutats sotmesos a un vincle o fideïcomís, tal com Antònia Morey també ha detectat en el cas de la noblesa mallorquina⁶¹⁵. Ja sabem que els Carles no varen arribar a obtenir mai el permís del rei per vendre propietats, però que tot i així s'avançaren a la llei de desvinculació venent masos a carta de gràcia els anys 1828 i 1829. Potser amb els ingressos d'aquestes vendes ja no els va caldre seguir fent subestabliments, que conclouen el mateix any 1829. Amb el reial decret de 30 d'agost de 1836, que restablí la llei de desvinculació del Trienni liberal, i la llei de 19 d'agost de 1841, que abolí definitivament els vincles i fideïcomisos, ja pogueren solucionar, almenys parcialment, les seves dificultats econòmiques venent perpètuament, i sencer, el mas Vicens de L'Escala.

Que haguem documentat un augment de la quantitat exigida en concepte d'entrada de les subemfiteusis després de la guerra del Francès no significa però, necessàriament, que s'hagués produït un increment de la taxa de sostracció de l'excedent pagès per part del propietari ja que, com acabem de veure en paraules del mateix Josep M. de Carles, quan s'augmentava l'entrada se solia rebaixar el cens anual.

Finalment, pel que fa a la relació que podia donar-se entre els subestabliments emfitèutics i les dificultats econòmiques dels grans patrimonis, al capítol 4 hem comentat la possibilitat de l'establient de traspasar censals propis al subemfiteuta per tota o una part de l'entrada pactada. Recordem els anys en què els Carles se serviren d'aquest recurs:

---

⁶¹⁴ ADG.FCC. Lligall en quart 7, plec *Administracion del Sor Don José Mª de Carles y de oDoyle*, p. 7, 8 i 11.

⁶¹⁵ Vegeu la nota 554 d'aquest capítol.

Quadre 5.3.11

Descarregament de censals de Casa Carles per tota o una part de l'entrada dels subestabliments (1750-1850)

<u>Any</u>	<u>Nº censals</u>	<u>Capital (rals)</u>
1767	5	5.372,6
1823	6	10.031,1
1824	1	2.665,0
1826	3	40.713,7

Font: idem. quadre 5.3.1.

El cas més espectacular és el de l'any 1767, quan Martí de Carles només ingressà 10,66 del total de 5.383,3 rals pactats en les entrades dels set contractes de rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix que signà per a un total de 33 vessanes del mas Garriga de Navata. Tenint en compte que en aquests contractes s'establí el cens anual a raó de només 1,6 rals per vessana, podem afirmar que l'objectiu principal de l'establient en signar-los estigué relacionat amb l'endeutament del patrimoni i la voluntat de descarregar-lo de censals. Pel que fa als anys 1823, 1824 i 1826 ja hem comentat al capítol 4 com aquests casos estan tots relacionats amb el subestabliment de cases aprofitant l'eventualitat que aquest tipus de subestabliments acostumaven a tenir una entrada especialment alta.

Finalment, en dues ocasions més les entrades dels subestabliments estigueren també explícitament relacionades amb l'endeutament dels Carles a partir de la guerra del Francès: així, en el subestabliment de set vessanes a Torroella de Montgrí signat l'any 1817 a favor de Salvi Major (ferrer de dita vila), el subemfiteuta es va retenir 3.198 dels 10.660 rals pactats en concepte d'entrada en pagament de semblants que l'establient li estava devent des de l'any 1814 per feines del seu ofici⁶¹⁶; igualment, una nota manuscrita en un document que relaciona tots els subestabliments signats per Narcís de Carles, ens informa que el subestabliment signat l'any 1829 a favor dels germans Josep i Genís Bosch, treballadors de Torroella de Montgrí i fills d'un majordom que havia tingut Narcís de Carles al mas Puig: *me crech que fou en pago de la soldada que no sels havia pagada cuan son Pare servia la Casa de Carles, y quexantse ab D. Narcís los hi feu un establiment de 4 vesanas de terra cedintlos la entrada, que s'estipulà en 1.918,8 rals*⁶¹⁷.

⁶¹⁶ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 453, 13-9-1817, subestabliment a favor de Salvi Major.

⁶¹⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 491, 5-10-1829, subestabliment a favor de Josep i Genís

Per últim, ja hem comentat que quan l'entrada fixada era alta sovint s'estipulava la possibilitat de pagar-la amb terminis i com, de vegades, també s'inclouïen en els contractes clàusules que permetien desnonar el subemfiteuta que no complís els terminis o deixés de pagar les pensions o lluir el capital dels censals de què s'havia fet càrrec. Sense desestimar la idea que el pagament de l'entrada portés algun subemfiteuta a l'endeutament –de fet la documentació consultada no ens permet saber-ho–, hem de dir que només hem trobat un cas en què el subemfiteuta es va veure obligat a renunciar el subestabliment per no poder pagar-la. Es tracta dels dos subestabliments de 23,4 vessanes a Ullà i 6 vessanes a Torroella de Montgrí signats l'any 1819 a favor de Gerònima Torner, consort de Jacint Vergés (hortolà de Torroella), per l'entrada conjunta de 10.300 rals, que els Vergés hagueren de renunciar l'any 1821 perquè comptaven pagar aquella quantitat mitjançant la venda d'una casa de la seva propietat a Figueres que al final no pogueren materialitzar⁶¹⁸.

5.3.8. ELS CENSOS

5.3.8.1. Els censos pactats en els contractes

Els censos emfitèutics constituïen una de les principals fonts d'ingressos de la família Carles. Com hem assenyalat al capítol primer, l'any 1839, quan ja s'havien signat tots els contractes que estem analitzant, es va calcular que Casa Carles cobrava anualment per raó de censos un total de 182 quarteres de blat, 4 quarteres d'ordi, 36 mallals d'oli, dos parells de capons, 4 pollastres, 1 gallina i 59,6 pessetes, més el quart de fruits que havien de pagar 17 subemfiteutes de Palafrugell per raó de contractes a rabassa morta.

Els censos anuals, com ja hem vist en analitzar els diversos tipus de contractes, podien consistir en una part proporcional de la collita (en el cas de les rabasses mortes) o bé en una quantitat fixa en metàl·lic o en espècie (blat, ordi, oli, pollastres, capons o gallines). Al quadre següent hem representat tots els contractes signats pels Carles entre 1750 i 1850 segons el tipus de cens (els dos casos que hem trobat en què en un mateix contracte s'estipularen dos menes diferents de cens els hem comptabilitzat en cadascun d'aquests tipus):

Bosch; i ADG.FCC. Lligall foli 40, *Nota dels establiments otorgats per D. Narcís de Carles*.

⁶¹⁸ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 16-5-1819, subestabliments a favor de Gerònima Torner i ADG.FCC. Lligall foli 39.

Quadre 5.3.12

Nombre de contractes segons el tipus de cens (1750-1850)

Any	Rals	1/4 de fruits	Quarteres de blat	Quarteres d'ordi	Botes d'oli	Parells de pollastres	Parells capons	Una gallina
1757	2							
1767	7							
1796		10						
1798		6						
1799		10					2	
1800		7						
1803		16						
1807			4					
1809			1					
1816			14					
1817			5					
1818			6					
1819			22	1	3			
1820	2		3	1				
1821			21					
1822			4					
1823			13			1		
1824			3					
1825			2					
1826	1		3					
1828	1		2					
1829			1					
? *		1						1
TOTAL	13	50	104	2	3	1	2	1

* Data desconeguda. Font: idem. quadre 5.3.1.

Als dos subestabliments de l'any 1757 i a les set rabasses mortes de vinya i olivera de l'any 1767 s'establí un cens fix anual en metàl·lic, entre 1796 i 1803 dominen els censos a quarta part de fruits de les rabasses mortes (els dos censos amb capons de l'any 1799 corresponen a dos subestabliments emfitèutics "clàssics") i, a partir de l'any 1807 –tot i que els establiments de 1807 eren per a plantar vinya– s'optà quasi exclusivament pels censos fixos en quarteres de blat, fet que resulta significatiu ja que, tot i que el valor d'aquesta mena de censos pogués oscil·lar segons el preu del mercat, no es devaluaven com passava amb els censos en metàl·lic. Al quadre i al gràfic següents hem representat la relació de quarteres de blat per vessana que es pactà cada any en els censos fixos en blat, els quals, com hem vist, l'any 1839 constituïen la part més substancial de la renda recaptada pels Carles en concepte de censos. Recordem, igualment, que a partir de l'any

1808 la gran majoria de les parcel·les subestablertes pels Carles eren de terra campa. Igual com en les entrades, no hem tingut en compte els subestabliments amb casa:

Quadre 5.3.13

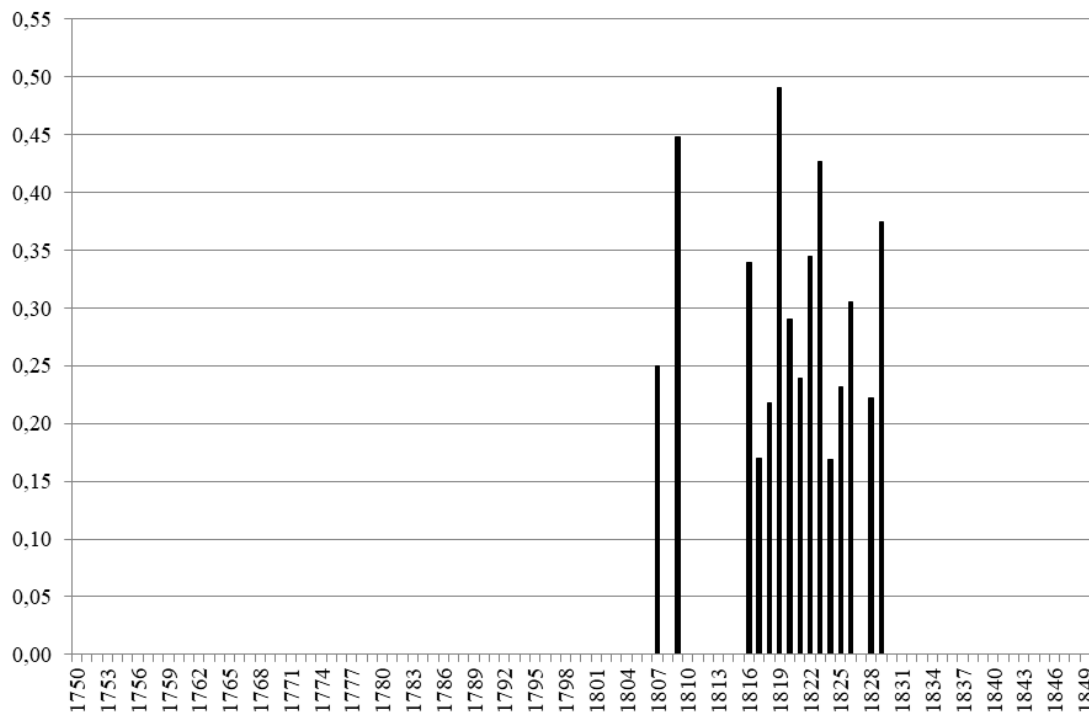
Quarteres de blat per vessana fixades en els censos dels subestabliments (1750-1850)

Any	Quarteres/vessana establertes en els contractes	Relació que apareix en més contractes
1807	0,25	0,25
1809	0,45	0,45
1816	0,14-0,76	0,26
1817	0,17-0,2	0,17
1818	0,08-0,25	0,25
1819	0,10-0,75	0,50
1820	0,25-0,35	0,25 i 0,35
1821	0,12-1,22	0,25
1822	0,03-0,58	0,03; 0,17; 0,49 i 0,58
1823	0,23-0,88	0,5
1824	0,13-0,21	0,13 i 0,21
1825	0,13-0,31	0,13 i 0,31
1826	0,25-0,33	0,33
1828	0,21-0,25	0,21 i 0,25
1829	0,38	0,38

Font: idem. quadre 5.3.1.

Gràfic 5.3.7

Mitjana de quarteres de blat per vessana en els censos dels subestabliments

Font: idem. quadre 5.3.1.

Com veiem al gràfic la mitjana anual de blat exigít per una vessana de terra oscil·là entre un mínim de 0,17 (els anys 1817 i 1824) i un màxim de 0,49 (l'any 1819) quarteres. Comparant aquestes dades amb les del gràfic 5.3.6, observem com sovint quan la columna del cens baixa respecte l'any anterior la de l'entrada puja, cosa que ens confirma una vegada més la flexibilitat del contracte emfitèutic per equilibrar l'entrada i el cens segons els interessos del propietari. Hem calculat, per altra banda, el moviment de la renda real de la terra a partir dels subestabliments de terra exclusivament campà en què l'entrada es pactà en metàl·lic i el cens en blat (característiques que només compleixen 55 contractes, signats tots entre 1816 i 1829). Per a això al promig anual de les quarteres de blat exigides per vessana en concepte de cens (columna I) li hem sumat l'equivalent en quarteres de blat⁶¹⁹ del 3% de la mitjana anual dels rals exigits per vessana en concepte d'entrada (columna II). No hem fet el mateix amb els subestabliments dels altres tipus de terra perquè la sèrie resultaria massa discontinua.

Quadre 5.3.14

Evulsió de la renda real dels subestabliments de terra campà de Casa Carles (1816-1829), en quarteres de blat

Any	nº contractes	I	II	I + II
1816	5	0,42	0,04	0,46
1817	5	0,17	0,40	0,57
1818	6	0,22	0,24	0,46
1819	13	0,46	0,11	0,58
1820	2	0,29	0,05	0,34
1821	7	0,25	0,21	0,46
1822	4	0,34	0,38	0,72
1823	10	0,41	0,25	0,67
1824	1	0,13	0,45	0,57
1825	1	0,13	1,08	1,21
1829	1	0,38	0,21	0,58

Font: idem. quadre 5.3.1.

Observem com els totals pateixen oscil·lacions a l'alça o a la baixa segons els anys. Agrupant-los en seqüències més llargues, però, el promig del total del quinqueni 1816-1820 és de 0,48 quarteres de blat i el del quinqueni 1821-1825 de 0,73 quarteres. Sembla, doncs,

⁶¹⁹ Equivalent en quarteres de blat calculat segons la mitjana del preu del blat en els cinc anys anteriors. Preus del blat segons la sèrie elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Saguer a partir de la mercurial de Girona.

que entre el primer període i el segon es produeix un increment que concorda amb l'augment de la renda de la terra observat per Rosa Congost en els establiments de la regió de Girona dels mateixos anys⁶²⁰. Les xifres de l'any 1829, si bé indiquen una baixada de la renda respecte del quinquenni 1821-1825, no podem tenir-les en compte perquè fan referència a un sol contracte.

5.3.8.2. Les commutacions de censos

Un altre fet destacat en l'administració de Casa Carles és que no només s'optà pels censos en blat en els nous contractes signats a partir de l'any 1807, sinó que entre el mateix any 1807 i el 1833 –especialment, però, entre 1807 i 1819– se signaren escriptures commutant, per censos fixos en blat, els censos a quarta part de fruits de 32 contractes de rabassa morta i de la meitat de les vessanes de dos altres contractes de la mateixa mena, cosa que explica que, tot i haver-se signat 50 rabasses mortes entre 1796 i 1803, l'any 1839 es declarés que només es cobraven parts de fruits de 17 subemfiteutes de Palafrugell. Val la pena que ens detinguem en l'anàlisi d'aquestes operacions, que seria interessant de conèixer si altres hisendats també varen realitzar en aquesta mateixa època. Al quadre següent hem expressat les dades relatives a les commutacions de censos realitzades pels Carles:

Quadre 5.3.15

Reducció de censos de 1/4 de fruits a censos fixos en blat

Any	nº contractes RM es commutà el cens	nº quartans de blat pactats per vessana		
		1	0,6 o 0,7	1,1 o 1,2
1807	14	14		
1808	4	4		
1810	1			1
1816	11	6	1	4
1818	2	1	1	
1819	1			
1833	1	1		
(?)	1	1		

Nota: (?) no sabem la data; RM= Rabassa morta. Font: A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 464, 2-10-1807; t. 447, 22-2-1808 i 17-9-1810; t. 452, 6-6-1816, 7-6-1816, 22-6-1816, 28-6-1816 i 22-7-1816; t. 454, 29-6-1818 i 12-10-1818; i t. 455, 15-3-1819, escriptures de *reducció* de cens. ADG.FCC. Lligall foli 40 (llevador de censos de Casa Carles de 1839) i llibre 88 (llevador de censos de Casa Carles de 1914).

⁶²⁰ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 142-145.

Les escriptures en les quals es pactava la commutació dels censos portaven el títol de *reducció* o de *reducció de cens* i en elles, després de relacionar-se les condicions del contracte de rabassa morta originari, es justificava el canvi de cens de la següent manera:

*Considerant que en atenció á la qualitat de dita terra establerta, y los molts gastos que tenen el cultiu de las vinyas, y lo molt gravós que es al dit [nom de l'emfiteuta] la prestació annual del cens sobreexpressat de la quarta part de rahims y demás fruyts ó grans se cullan en ditas [X] vessanas de terra, l'establient de comú acort amb el subemfiteuta reduex y commuta el expressat cens a una quantitat determinada de blat*⁶²¹.

El canvi de cens, doncs, per les causes expressades, sembla pactar-se de comú acord entre les dues parts. El fet que no es commutés el cens de totes les rabasses sembla demostrar que, efectivament, els rabassers no varen veure's obligats a signar aquesta mena d'escriptures. Però sí sabem que el procurador a Palafrugell dels Carles pressionà l'alguna manera per aconseguir el canvi del cens. Així, una carta de l'administrador Josep Alabau datada a Torroella el 22 de maig de 1807 informa a M. del Pilar O'Doyle que *en el entretanto Silvestre [el procurador dels Carles a Palafrugell] va disponiendo los de la montaña para poder lograr la commutacion de ubas en trigo, veremos como nos hirá*.⁶²²

La commutació es presenta davant el notari com una *reducció* del cens. Del redactat d'algunes escriptures de poders atorgats en aquella època, sembla deduir-se que tal cosa significava passar a fix un cens que no ho era: [...] *paraque puedan reducir qualesquier censos, tascas y otros d[e]r[ech]os y servitudes inciertas al censo y annuo reddito fixo y estable que les pareciere y con los reddituarios podran convenir y concordar; y las mismas reducciones hacer y otorgar y aquellas pedir é instar*. En el mateix sentit s'expressa aquesta escriptura respecte de les reduccions de tasques i altres drets del senyor directe: els qui reben el poder podran *condesender à d[ic]has reducciones [proposades pels senyors directes] y aquellas acetar y en lugar y recompensa de las mismas tascas, d[e]r[ech]os, servitudes y otras prestaciones inciertas prometer hacer y prestar un cierto annual Censo, ya sea en dineros, granos ù otra qualquier especie* (2-7-1803)⁶²³. Igualment, el 30 de setembre de 1807, Marianna de Puig, atorga poders al

⁶²¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 447, 22-2-1808, reducció de cens a favor de Joan Mató.

⁶²² AD.FCC. Lligall en quart 26.

⁶²³ A.H.G. Notaria Girona 11, t. 616, 2-7-1803, poder general atorgat per Martí de Carles a favor de Marianna de Puig i M. del Pilar O'Doyle. Al poder general atorgat per Marianna a M. del Pilar el 3-1-1805 i al poder general de 30-1-1810 a favor de Josep Bou trobem també aquestes clàusules (A.H.G.

seu administrador Josep Alabau per a què *pueda reducir â un censo fijo de trigo el censo de la quarta parte de las Hubas, como y tambien de todo otro genero de frutos y granos*, que diferents particulars paguen a Palafrugell⁶²⁴. Si, com veiem, qui cobra els censos pot tenir interès en instar la seva *reducció*, queda clar que *reduir* el cens no tenia perquè implicar *rebaixar-lo*.

Però pogueren significar igualment les reduccions de censos que estem analitzant una rebaixa dels mateixos? Prenent per exemple l'any 1816, en el qual se signaren 11 *reduccions* de censos i per al qual disposem de dades sobre el preu del blat i del vi al mercat de Figueres gràcies al treball de Dolors Armengol⁶²⁵, resulta que, considerant el mínim rendiment de la vinya que Giralt per al segle XVIII i principis del segle XIX⁶²⁶ calcula en 4 hectòlitres per hectàrea, 4 vessanes de vinya produïrien 3,5 hectòlitres de vi, que valdrien 112,56 pessetes al mercat de Figueres. La quarta part d'aquest valor que el rabasser hauria d'entregar als Carles equivaldria a 28,14 pessetes. Amb la commutació del cens, en canvi, per aquelles quatre vessanes hauria de pagar 1 quartera de blat (segons la relació més comuna de 1 quartà de blat per vessana pactada en les escriptures de reducció de censos) que l'any 1816 valia al mercat de Figueres 26,92 pessetes. Així, doncs, calculant fins i tot el mínim rendiment de la vinya en un any en què el preu del blat va ser força alt, la commutació pactada hauria significat, realment, una rebaixa del cens. Això explicaria l'interès dels rabassers per signar aquestes escriptures, juntament amb un altre fet probablement encara més important en una època en què el conflicte rabassaire ja era obert: a diferència dels contractes de rabassa morta, on hem vist que, almenys en el cas dels Carles, no es pagava lluïme, a les escriptures de reducció de cens es va fer constar sempre, de manera semblant als establiments per a plantar vinya, l'obligació del subemfiteuta de pagar al senyor directe, a més del delme, *lo lluisme de la entrada de dit establiment y cens ab la present escriptura reduit á rahó de un sou y quatre diners per*

Notaria Girona 11, t. 618, 3-1-1805 i t. 646, 30-1-1810).

⁶²⁴ A.H.G. Notaria Girona 11, t. 620, 30-9-1807.

⁶²⁵ Dolors Armengol, *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*, op. cit., apèndix p. 109-111 (sèrie del blat) i p. 122-124 (sèrie del vi).

⁶²⁶ Emili Giralt, a "Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera", *L'Avenç*, núm. 30 (1980) p. 71, assenyala que, segons les dades de la contribució territorial *a principis del segle XVIII hom calculava que els rendiments –de la vinya– oscil·laven entre els 4 i els 8 hectòlitres per hectàrea, segons la qualitat del sòl; a finals del segle, tots els indicis són que en les vinyes clares i en terres de mitjana o bona qualitat el rendiment superava aquelles xifres. A mitjan segle XIX, el rendiment era estimat entre els 5 i els 11 hectòlitres per hectàrea; en vigílies de la fil·loxera [...] el rendiment variava entre els 10 i els 20 hectòlitres per hectàrea.*

lliura [0,7 per cada 10,66 rals] regulat cada cortà de forment de cens al valor de cinquanta lliuras [533 rals]⁶²⁷, entenent, per tant, la cessió del domini útil de la terra com a perpètua a partir d'aquell moment. Respecte el pagament del lluïisme, sabem que els Carles negociaren prèviament la qüestió amb el senyor directe, el Priorat de Santa Anna. El 8 d'octubre de 1806 des de Barcelona, Joaquim Roig i Almela, canonge i procurador de l'esmentada Col·legiata de Santa Anna, els aclarí que:

Es indubitable que quien debe pagar los Laudemios de los Establecimientos que haya hecho ó aga en adelante la Casa de Carles son los respectivos Adquisidores y no aquella Casa lo es tambien q[u]e se debe nuevo laudemio por la concesion ó contrato mediante el qual pasa á ser perpetuo aquel Establecimiento que antes era temporal, ó á rabasa morta: asi estaba yo ya informado y me han confirmado mas ahora algunos facultativos, y algunos practicos en el asunto, particularmente el que cuida de la Capbrevacion del cabildo de esta Catedral, que es muy habil; pero en atencion á las reflexiones, que tanto V. como la Sra Dna Maria del Pilar hacen en sus respectivas cartas y son obias, de que con los Establecim[ien]tos perpetuos ganará el Sor Prior mi P[rincip]al, tanto en los decimos como en los Laudemios que con el tiempo percibirá; estoy ya con Vs; con tal que lo[s] que han adquirido ó tomado aquellos respectivos Establecimientos procuren Vs que paguen efectivam[en]te los respectivos Laudemios, no solo de lo que pagaron de entrada, sino tambien de la porcion de trigo que habran de dar ó se obliguen á dar por Vesana cada año en lugar de la porcion de ubas que darían segun el Establecim[ien]to á rabasa morta; estimandose el trigo á 6 ll. [64 rals] la quartera y por consiguiente á 200 ll. [2.132 rals] de capital, segun ayer mismo me informaron que se practica por esos terrenos; no entiendo yo, que por la variacion de pagar en trigo lo que antes se pagaba en ubas se deba en manera alguna Laudemio del capital que resulte del d[ic]ho censo de trigo y de lo que pagaron respectivamente de entrada, si comparecen luego los particulares á Mn Pedro Mascort, Apoderado del Sor Prior en Palafrugell á pagar el Laudemio respectivo, se les hará la tercera parte de gracia; no haciendolo asi, sino que mediante la capbrevacion hayan de ser cominados á pagarle, no se les hará ninguna.⁶²⁸

D'aquesta manera, doncs, tot i que també s'hi inclogués la clàusula que els amenaçava de desnonament si deixaven de pagar dues o més pensions del cens anual, la majoria dels rabassers de Casa Carles passaren a ser subemfiteutes perpetus de les parcel·les de terra que conreaven. Tots els antics contractes de rabassa morta pels quals encara s'estaven pagant els censos a Casa Carles l'any 1933 havien sofert commutació del cens en blat entre 1807 i 1833, i en un cas per un cens en metàl·lic el 1858⁶²⁹, sense que tinguem cap notícia de què els Carles pretenguessin mai revertir aquesta situació.

---

⁶²⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t.452, 6-6-1816, reducció de cens a favor de Miquel Ferrer Almar.

⁶²⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 26.

⁶²⁹ ADG.FCC. Llibre 88, llevador de censos de 1914.

Pel que fa als Carles, quin podia haver estat el seu interès en la commutació dels censos? La gran major part de les reduccions es realitzaren en una època de preus alts del blat; quan els preus baixaren de forma significativa ja quasi no se'n signà cap més. També hem de considerar que l'amagatzematge del vi requereix d'una infraestructura superior a la del gra i una major vigilància perquè no es deteriori el producte. A més, com veuren més endavant, els Carles s'especialitzaren en ser venedors sobretot de grans, i especialment de blat, mentre que el vi el reservaven principalment per a l'autoconsum de la família. A la llibreta de comptes del patrimoni de l'any 1840, per exemple, s'observa com dels 136 mallals de vi recaptats del masover del mas Garriga de Navata i dels censos de Palafrugell que encara es cobraven a parts de fruits, tan sols se'n varen vendre 36, quedant la resta per al consum de la casa⁶³⁰.

Finalment, hem de dir que el fet que els censos commutatats es cobressin en blat –com així consta en aquella mateixa llibreta de comptes–, no ens ha de fer pressuposar que els subemfiteutes canviaren el conreu de la vinya pel d'aquest cereal o ni tan sols que conreessin alhora tots dos productes en la mateixa parcel·la, ja que podien obtenir el blat d'alguna altra peça de terra que treballessin, el podien simplement comprar per pagar el cens o bé, com feren molt sovint, podien acordar amb el propietari un preu per quartera de blat i entregar d'aquesta manera una quantitat en metàl·lic en lloc del gra.

5.3.8.3. Les dificultats dels subemfiteutes per pagar els censos. Les renúncies de subestabliments

Al capítol 4, entre les diverses causes que haurien provocat l'endeutament de Casa Carles després de la guerra del Francès, hem fet referència a la morositat dels subemfiteutes a l'hora de pagar els censos. L'any 1839, hem dit, 46 subemfiteutes –gairebé la tercera part del total– estaven devent als Carles censos en metàl·lic i en espècie per un valor global de 11.616,7 rals. El nombre d'annualitats de censos que estaven devent aquests subemfiteutes és el següent:

---

⁶³⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 3.

Quadre 5.3.16

Morositat en el pagament dels censos dels subemfiteutes de Casa Carles (1839)

<u>Anualitats degudes</u>	<u>nº subemfiteutes</u>
0-1	13
1,1-2	10
2,1-3	6
3,1-4	1
4,1-5	2
5,1-6	1
6,1-7	1
7,1-8	1
8,1-9	1
9,1-10	1
15	6
18	1
29	2
Total	46

Font: ADG.FCC. Lligall foli 4, inventari dels béns que foren de Narcís de Carles efectuat el 13-4-1839.

Tot i que la meitat dels subemfiteutes endeutats només estaven devent dues o menys anualitats del cens, n'hi havia que devien els censos de molts anys: entre ells destaquen els set subemfiteutes de Navata, cinc dels quals devien 15 anualitats i els dos restants, 29. Pel que fa a la causa d'aquests deutes, no sabem si obeïen a una resistència dels subemfiteutes a pagar, o bé si es tractava d'un símptoma de l'endeutament estructural dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa. De fet, Narcís de Carles pensava que en el problema de la morositat s'hi barrejaven ambdues causes quan escrivia al seu procurador de Palafrugell, el desembre de 1836, *quedar enterado del mal estado del cobro de censos que no estraño atendidas las circunstancias p[er]o q[u]e en cuanto á Vilella y Solé hay á mas su mala voluntad pues siempre han obrado lo mismo*⁶³¹. Potser també alguns deutes eren fins i tot propiciats per una possible manca de control dels Carles en l'administració, ¿podria ser el cas dels subestabliments de Navata? De totes maneres no hem de suposar que els subemfiteutes eren reacis per sistema a pagar el cens, com a mínim durant l'època que estudiem, ja que deixar de pagar podia ser motiu de desnonament (com passà en el patrimoni Carles encara en la dècada de 1850) i tampoc no els interessava acumular endarreriments que després podrien fer més difícil posar-se al dia en el pagament. Per aquests motius, i també intentant alhora treure'n un profit mitjançant la condonació d'una

⁶³¹ ADG.FCC. Lligall foli 19.

anualitat dels censos, els subemfiteutes d'Albons, aprofitant el plet que enfrontava els Carles amb els Reixach, s'uniren per expressar i sol·licitar per carta a Narcís de Carles, el 14 d'agost de 1824, el següent:

Mon Sor meu y Dueño. En virtud de que tanim los sentidos de Albons hamvargats per los Sors. Raixachs, ha vista de que tanim ja dugas hañyadas vansudas Nusaltres tots los que Prastem sentidos hastem detarminats de Requerir y Volem Pagar En forsa de Justia para que hairiam fen un Numuro de quarteras y Daspues no poriam pagar y Vs no mos donas un tropell valguensa de la Justicia y tot ó pagariam Nusaltres, Lo que ynngoro que Vs fos homa de fer una senblan cosa vejen de que Nusaltres no haitanim Ninguna Culpa. Y per lo tant sy Vs mos Promet mediant en un Escrit hab firma sua que Sempra y quant venga la Ocasio que Vs tornia tanir los dits Sentos á son Poder de que nos Consedira una gracia falis de havonarnos una hañyada ó mitja á la Conaguda de Vs, Lo que Espero de haquella tant Coneguda Bondat de Vs que nos tindra Prasents y tindra Piatat de Nusaltres hasensados y sy Vs mos Promet que mos fara halguna Gracia, Nusaltres nos ratindrem los sentidos En Nostra Poder ha fins y hatant que tindran lo hasumto en Cla hab los Sors Raixachs sens que los Sors Raixachs no ne hajan consentiment. Espero de Vs la contextstacio ynmediatamente de haver Rebuda la Prasant, per donar havis á tots los demes y manifastar la sua Resposta. No Ofarinsa mes que Ocasions de Servirlo, Disposia y mania de S.S.S. Ramon Arbusí.⁶³²

Quan un subemfiteuta deixava de pagar el cens diversos anys seguits, el primer recurs emprat pels Carles a fi de fer-lo complir amb els pagaments endarrerits era pressionar-lo directament o bé per mitjà d'intermediaris. Al capítol 4 hem transcrit una carta de Narcís de Carles a Genís Hugas i Pagès reclamant-li el pagament de, com a mínim, una part dels censos deguts. Podem posar un altre exemple. El 21 d'octubre de 1824 Pere Cortada escrivia a Narcís de Carles que Estela, un subemfiteuta de Casa Carles que estava divent censos i part de l'entrada de dos subestabliments (un signat a favor del seu pare):

se presentó á esta su casa manifestando recelos de pagar, por cuiio motivo me vi obligado á desvanecerle sus infundados temores, dándole un dictamen por escritos como abogado, con lo que después de haber llorado como un niño se tranquilizó y se fué á su casa, habiéndome antes prometido que dentro breves días pagaría la parte que pudiese de la cantidad adeudada y el total de los censos en grano. Efectivamente baxo tan solemne promesa, compareció Xacó con ciento cinco libras [1.119,3 rals] de dicho Estela, quales entregó á mi Sra su Parienta de V, y no satisfecho yo con tan corta cantidad y falta de pago de los censos, procuré con Miguel el hallazgo de las escrituras de establecimiento, quales no se han encontrado, por cuiio defecto no se ha notificado un requerimiento á Estela, esperando su llegada de V. para verificarlo, que es lo que necesita un hombre de circunstancias tan poco conformes como Estela, para hacerle cumplir lo estipulado⁶³³.

Com veiem, quan la pressió directa no donava els resultats desitjats, el procediment

---

⁶³² ADG.FCC. Lligall en quart 7, plec any 1824. Ramon Arbosí, pagès de Bellcaire, era subemfiteuta de la casa, una vessana i l'hort del mas Tomasi d'Albons des del desembre de 1821. Desconeixem la resposta de Narcís de Carles a aquesta demanda dels seus subemfiteutes d'Albons.

⁶³³ ADG.FCC. Lligall foli 40, 21-10-1824, carta de Pere Cortada a Narcís de Carles.

següent era fer notificar pel nunci jurat del lloc en qüestió un requeriment –del qual es deixava constància notarial– al subemfiteuta reclamant-li el pagament del deute pendent dins un termini concret i amenaçant-lo amb instar execució contra els seus béns en cas de no complir-ho. Així, seguint amb l'exemple anterior, el 28 de febrer de 1825 Josep Ramon de Carles, com a procurador general de Narcís de Carles, va fer notificar als mateixos pare i fill Estela un requeriment instant-los a:

*que dins lo termini de deu dies contadors del die de la notificació del present en avant li doneu cumpliment y entera satisfacció de tot quant esteu obligats cumplir y debeu â dit Sor Dn Narcís de Carles per rahó del citat Establiment [...] altrement dit termini passat vos protesta en dit nom valerse del rigor de dita escriptura de ters y clâusulas guarentigias, y de instar execució contra vostres respective béns*⁶³⁴.

Si el termini no es complia, el propietari recuperava la peça de terra sense indemnització: el procurador de la vídua de Narcís de Carles, per exemple, en tornar a subestablir l'any 1843 tres vessanes a Palafrugell per l'entrada de 228 rals, declarà que aquesta quantitat corresponia a *lo cens atrassat que devia pagar Ignasi Oliu, pagès masover de Montràs que tenia establerta dita terra [...] de cual pessa per falta de dit pago me apoderí [...] de propia autoritat en Desembre de mil vuit cents cuaranta*⁶³⁵. De vegades, després del requeriment, si el subemfiteuta veia que no podia pagar en el termini fixat, renunciava “voluntàriament” al subestabliment: així, en la renúncia del subestabliment de 3,25 vessanas a Pals signada per Pere Llenas l'any 1834 es feu constar que dita renúncia es feia:

*insiguiendo el requerimiento que con fecha treinta y uno del último pasado mes de octubre instándolo [...] D. Narciso de Carles se notificó a [...] Pedro Llenas para entrega de las seys cuarteras [de] trigo que son el montante del censo devengado por d[ic]has fincas conminándole que no verificando la entrega en el tiempo prefijado por la ley se reemposesionaría de aquella finca en uso de las salvedades contenidas en la [...] escriptura; cuya entrega de trigo no puede verificar el requerido Llenas ni tampoco su contingente en numerario por hallarse falto de uno y otro. Y como considere dicho Llenas muy justo y arreglado a derecho lo reclamado por el Sor de Carles, cuando de otra parte poco le interesa el seguir en posesión de las susodichas tierras [...]*⁶³⁶

De totes maneres, els subemfiteutes també podien renunciar al subestabliment de manera “voluntària” sense que els hi obligués cap requeriment del propietari. Al quadre següent hem resumit les dades de totes les renúncies de subestabliments atorgats pels Carles de què tenim constància, tant si aquestes foren forçades pels Carles com si obeïren a la iniciativa dels propis subemfiteutes:

⁶³⁴ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 28-2-11825, dos requeriments a Jaume i Joan Estela.

⁶³⁵ A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 445, 9-5-1843, subestabliment a favor de Basalisa Pasqual.

⁶³⁶ A.H.G. Bataller, notari de Torroella de Montgrí, 1-12-1834, renúncia de subestabliment per part de Pere

Quadre 5.3.17

Renúncies de subestabliment fetes per subemfiteutes de Casa Carles al segle XIX

Any renúncia	Any subest.	Lloc subest.	Ofici	Motiu renúncia	Després de la renúncia
entre 1808-1828	*1796	Palafrugell	treballador		tornada a subestablir
1821	1819	Ullà	hortolà	F no poder pagar entrada i cens	
1821	1819	Torroella de Montgrí	hortolà	F no poder pagar entrada i cens	el subemfiteuta l'havia venuda i el comprador segueix pagant el cens
1824	*1796	Palafrugell	mariner	V cens li resulta gravós	agregada a masoveria mas Gombau
1824	1823	L'Escala	treballador	V signatura d'un altre subestabliment als Carles	
1832	*1796	Palafrugell	treballador	F per incomplir un pacte	
1834	1820	Gualta	pagès	F problemes dels Carles amb el títol de propietat de la parcel·la	signada revenda de la parcel·la al seu propietari
1834	1825	Pals	treballador	F no poder pagar censos	donada a parceria
abans 1838	1816	Palafrugell	treballador		
abans 1839	1796	Palafrugell	pagès		
abans 1839	1816	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	tornada a subestablir i renunciada de nou el 1847 per no pagar el cens
abans 1839	1796	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
abans 1839	1799	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1839	1816	Palafrugell	taper		tornada a subestablir i renunciada de nou el 1853 per no pagar el cens
1840	1828	Palafrugell	masover	F no poder pagar censos	tornada a subestablir
1845	?	Palafrugell		F no pagar cens	agregada a l'heretat (mas Gombau?)
1845	*1796	Palafrugell	?	F no pagar cens	agregada a l'heretat (mas Gombau?)
1846	*1799	Palafrugell	mariner		tornada a subestablir
1846	*1800	Palafrugell	mariner		tornada a subestablir
1847	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1847	?	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1847	1803	Palafrugell	ermità	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1847	1803	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1847	*1796	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	1798	Palafrugell	sastre	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	?	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	1796	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	1800	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1849	?	Palafrugell	ermità	F no pagar cens	retornada al patrimoni

1849	*1798	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1850	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1850	1807	Palafrugell	taper	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1850	1821	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1850	*1796	Palafrugell	flequer	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853	*1798	Palafrugell	taper	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853 i 1854	*1799	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853	1796	Palafrugell	taper	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1853	1803	Palafrugell	pagès	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1854	1816	Palafrugell	treballador	F no pagar cens	retornada al patrimoni
1855	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1855	?	Palafrugell		F no pagar cens	retornada al patrimoni
1855	1826	Albons	menestral	tornada a subestablir	
1856	1819	Torroella de Montgrí	menestral	V no poder pagar censos endarrerits, mala qualitat de la terra i mal de les vinyes	
1898	*1803	Palafrugell			agregada a la masoveria del mas Gombau

Nota: * contractes de rabassa morta amb cens commutat per una quantitat fixa de blat entre 1807 i 1833. V = renúncia “voluntària”, F = renúncia forçada pels Carles. Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3 (llevador de censos de l’any 1838 i llibretes de comptes 1831-1863), lligalls foli 39 i 40 (llevador de censos de 1839), llibre 88 (llevador de censos de 1914); A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 434, 23-7-1824, renúncia de Francesc Alsina, i t. 445, 9-5-1843, subestabliment a favor de Basalisa Pasqual amb referències a la renúncia de l’anterior subemfiteuta; notaria de Torroella de Montgrí, t. 458, 16-12-1824, anul·lació del subestabliment signat a favor de Josep Guri Donjó.

Del total de 174 contractes signats entre 1750 i 1850 pels Carles, 50 (un 28,7%) van ser renunciats pels subemfiteutes abans d’acabar el segle XIX, si bé hem de precisar que de tres d’aquests contractes només va ser renunciada una part de la parcel·la. Dues de les parcel·les, a més, van ser renunciades una altra vegada després d’haver estat tornades a subestablir.

Deixant de banda els casos més anecdòtics –el del subemfiteuta que l’any 1824 renuncià a un subestabliment per signar-ne un altre als mateixos Carles, el de la peça de terra que hagué de ser renunciada perquè es demostrà que els Carles només la posseïen a carta de gràcia i el seu propietari en reclamà la revenda, i el del subemfiteuta que perdé la terra per no complir el pacte sobre plantació de glans a què ja ens hem referit quan hem parlat dels contractes de rabassa morta–, veiem com els altres casos dels quals coneixem la causa de la renúncia, aquesta, ja fos “voluntària” o bé forçada pels Carles, va estar relacionada amb les dificultats dels subemfiteutes per satisfer els censos i, en dos casos –que es refereixen a

un mateix subemfiteuta–, per la dificultat de pagar també l’entrada. És per aquest motiu que hem de posar l’adjectiu de renúncia “voluntària” entre cometes.

Fixem-nos, a més, que també es donaren renúncies d’antics contractes de rabassa morta que havien sofert la commutació del cens per una quantitat fixa de blat, la qual cosa demostra que, malgrat el canvi de cens, aquest continuava essent bastant gravós. Així, el mariner que l’any 1824 renuncià a un d’aquests tipus de contractes, declarà que ho feia perquè *me sie gravós lo pago de dit cens respecte al poch producto que me reditua dita terra*⁶³⁷. El mateix argument va utilitzar Josep Martí Rossell (menestral de Torroella de Montgrí) quan l’any 1856 renuncià al subestabliment d’una vinya de 4,5 vessanes situada al territori dit *les sorres de baix* del terme de la mateixa vila: *en atenció à que no se troba ab possibilitats per poder satisfer las deu anualitats del cens que està obligat prestar [...] y en atenció ademés que dita finca se troba molt desmillorada per causa de las arenas que la cubreixen y quasi infructifera per rahó de la enfermedat reynant en las vinyas*⁶³⁸, referint-se de ben segur a l’oïdium, la primera de les malalties americanes de la vinya introduïdes a l’Europa occidental que, com explica Yvette Barbaza, va ocasionar una reculada general d’aquest conreu a tot Catalunya entre 1853 i 1860⁶³⁹.

La major part de les renúncies van afectar peces de terra de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell i van tenir lloc entre finals dels anys trenta i mitjan dels anys cinquanta del segle XIX. Com veurem més endavant, a partir de 1847 l’administrador dels Carles exercí una forta pressió sobre els subemfiteutes que posseïen parcel·les en aquella muntanya a fi de recuperar per al patrimoni Carles les peces de terra de les quals no s’estaven pagant els censos. Els Carles tenien un interès especial en recuperar aquelles terres per tal d’introduir-hi un canvi d’especialització en favor del suro, arran de la demanda creixent que aquest estava experimentant com a conseqüència del desenvolupament de la indústria surera gironina que tenia, precisament, com a principal centre Palafrugell. La pressió resultà bastant efectiva i així, l’any 1855, l’administrador anotà a la llibreta de comptes que ja eren 37 les peces que s’havien fet renunciar a la muntanya de Sant Sebastià. Sembla, per tant, que a mitjan segle XIX la capacitat de pressió dels propietaris, ja fos de forma directa com indirecta a través dels mètodes que acabem d’explicar, així com la seva

---

⁶³⁷ A.H.G. Notaria de Palafrugell, t. 434, 23-7-1824, renúncia de subestabliment per part de Francesc Alsina.

⁶³⁸ ADG.FCC. Lligall foli 39, 8-3-1856, renúncia de subestabliment per part de Josep Martí Rossell.

⁶³⁹ Yvette Barbaza, *Le paysage humain de la Costa Brava, op. cit.*, p. 278.

capacitat per desnonar subemfiteutes morosos eren prou efectives.

Pel que fa a l'ofici dels subemfiteutes que renunciaren als subestabliments observem com 15, gairebé la meitat dels que hem pogut identificar, eren treballadors o menestrals; els pagesos eren 7, els segueixen 4 tapers i només hi havia 1 masover i 1 hortolà⁶⁴⁰. Els tres casos de mariners són en realitat només dos subemfiteutes diferents.

Així, doncs, les renunciacions de subestabliments ens parlen, sobretot, de les dificultats dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa per fer viables econòmicament les minúscules parcel·les de terra que els grans propietaris subestablien, com de fet així ho reconeixia Narcís de Carles al seu procurador de Palafrugell, Antoni Frigola, quan el 2 de maig de 1836 li escrivia: *Quedar enterado que los atrasos recaen sobre los mas pobres que lo ganan en jornales*⁶⁴¹.

5.3.8.4. Les redempcions de censos

Com hem explicat al capítol primer, la resistència dels hisendats a perdre la renda que els reportaven totes les terres que havien subestablert va impedir que els censos emfitèutics que es pagaven als senyors laics poguessin ser redimits per iniciativa dels subemfiteutes fins a la promulgació, l'any 1945, de la llei de redempció de censos. Tot i que molt pocs dels subestabliments signats pels Carles entre 1757 i 1829 deien explícitament que el cens seria *irredimible* o *inlluible*, s'entenia que tots els censos on no es fes constar el contrari eren també irredimibles. En quatre contractes, signats el 1819, 1821 i dos el 1823, però, els Carles acordaren amb els subemfiteutes que el cens, en tot o en part, podria ser redimit per iniciativa d'aquests darrers pagant una determinada quantitat en metàl·lic; en els tres darrers casos potser aprofitaren l'oportunitat que els brindà la llei de desvinculació promulgada el 11 octubre de 1820. Els Carles deixaren ben clar, però, que no es tractava d'un dret que tinguessin els subemfiteutes, sinó d'una concessió que els feien per voluntat pròpia. Així, al subestabliment signat l'any 1819 a favor de Teobald Púbol es pactà *que per especial gracia que fa dir Sor. Establient a dit Adquisidor puga est o los seus lluir dit cens debent pagar dos centas lliuras bar[celonines] [2.132 rals] en moneda metalica de or y plata per cada quartera de forment que lluesca*⁶⁴². Les condicions que s'estipularen

---

⁶⁴⁰ Els dos casos d'hortolans són en realitat una mateixa persona.

⁶⁴¹ ADG.FCC. Lligall foli 19.

⁶⁴² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 14-3-1819, subestabliment a favor de Teobald Púbol.

en aquests quatre contractes foren les següents (hem calculat a quin valor va ser capitalitzat el cens en la quantitat acordada per poder efectuar la redempció tenint en compte el preu del blat del mateix any):

Quadre 5.3.18

Subestabliments de Casa Carles amb cens redimible (1750-1850)

<u>Any</u>	<u>cens podrà ser redimit</u>	<u>capitalització del cens</u>
1819	tot	3,2 %
1821	tot	2,9 %
1823	1/3	2,9 %
1823	1/3	2,9 %

Font: idem. quadre 5.3.1.

A partir del reial decret de 1836 que restablí la norma sobre desvinculació del Trienni liberal i la llei de 1841 que abolí definitivament els vincles i fideïcomisos, en el cas dels patrimonis sotmesos abans a aquests gravàmens, i des de sempre en els patrimonis lliures, tots els censos podien ser redimits per iniciativa dels subemfiteutes si el propietari voluntàriament s'hi avenia. D'aquesta manera, els Carles acceptaren la redempció de tota o bé d'una part dels censos corresponents a 32 (el 18,4%) dels contractes signats entre 1750 i 1850, cosa que demostra que ja abans de l'any 1945 les redempcions de censos van ser força nombroses. Les dates d'aquestes redempcions i el valor a què es varen capitalitzar els censos per calcular les quantitats que havien d'abonar els subemfiteutes els hem resumit al quadre de la pàgina següent.

Val a dir, d'entrada, que tan sols el cens del primer dels quatre contractes que explícitament ho permetien fou efectivament redimit (l'any 1918) i que no es va redimir cap antic contracte de rabassa morta que no hagués sofert commutació per cens fix en blat. Els tres censos redimits en el període 1815-1829 ho foren dos el 1816 i un 1817, tots sense extingir la totalitat dels mateixos i, per tant, sense cedir de forma definitiva la totalitat del domini útil de la parcel·la, segurament per no contravenir, o d'aquesta manera esquivar, l'existència del vincle que impedia alienar totalment alguna part del patrimoni.

Quadre 5.3.19

Redempció de censos dels contractes signats per Casa Carles entre 1750-1850

Anys redempció	Nombre de contractes	Capitalització del cens*
1815-1829	3	4,1% (2 casos) i 4,3% (1)
1830-1844	0	
1845-1859	0	
1860-1874	6	3,8% (1 cas)
1875-1889	3	
1890-1904	10	6% (5 casos) i 5% (1 cas)
1905-1919	8	4% (1 cas)
1920-1934	3	
TOTAL	33	

* Per als anys 1815-1829, càlculs propis segons el mètode emprat al quadre 5.3.18. Per als altres anys, la font mateixa ja dona aquesta dada. Nota: el total dona 33 contractes en lloc de 32 perquè dues parts d'un mateix cens van ser redimides en anys diferents. Font: ADG.FCC. Lligalls foli 39 (llevadors de censos de 1854 i 1876) i 40, llibres 42 (llevador de censos de 1883) i 88 (llevador de censos de 1914); A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 452, 28-6-1816 i 22-12-1816, t. 453, 20-1-1817, i notaria Girona 1, t. 1236, 31-5-1864, escriptures de redempció de censos.

Significativament, en canvi, totes les redempcions efectuades posteriorment ho foren per la totalitat del cens, llevat d'alguns pocs casos en què la parcel·la havia patit subdivisions i només el redimia el propietari d'una de les parts, quedant vigent el pagament de la part de cens que gravava la resta del terreny. Com s'observa al quadre, les redempcions s'acceleraren a partir de la dècada dels seixanta del segle XIX amb posterioritat a la promulgació, l'any 1861, de la Llei hipotecària que establí la creació del Registre de la Propietat (les redempcions dels anys seixanta són totes de l'any 1864 o posteriors). Joaquim de Carles i de Ferrer va inscriure al Registre de la Propietat de la Bisbal els següents censos: l'any 1900 25 censos de Llafranc, tots *con dominio directo y derechos de firma, fadiga y laudemio al dos por ciento*, per contractes atorgats entre 1883 i 1894, dels quals no hem parlat en aquest treball; entre 1901 i 1905, sense que consti que fossin amb domini directe, 10 censos de terres situades a Torroella de Montgrí, Ullà i Palafrugell per subestabliments signats entre 1809 i 1826; el 1910 19 censos, tots de Palafrugell, per contractes acordats entre 1757 i 1846; 34 l'any 1911 per terres subestablertes a Torroella, Ullà, Gualta i Palafrugell entre 1798 i 1828; i 2 censos més el 1918, de parcel·les cedides en subemfiteusi a Palafrugell els anys 1817 i 1821. En 47 dels 65 censos registrats entre 1901 i 1918, consta que el subemfiteuta tenia inscrit al seu favor el domini útil de la finca

amb el reconeixement del cens a favor de Casa Carles⁶⁴³. La llei hipotecària de 21 d'abril de 1909 provocà un allau d'inscripcions en determinar que si no s'inscrivien els censos en el termini de dos anys caducarien⁶⁴⁴. Donant testimoni d'aquesta gran aflluència d'inscripcions, el 23 de gener de 1911, Narcís Feliu va escriure a Joaquim de Carles el següent des de la Bisbal: *Tengo el gusto de participarle que todos los censos de Torroella, Ullà y Gualta que me remitió en 3 Diciembre última, ya están debidamente inscritos á su favor, asi como otros seis de los que me entregó V. ultimamente referentes à fincas de Palafrugell [...] Conviene que tenga V. otros de preparados para poderlos terminar antes del 21 de Abril, pues en el Registro cada dia se presentan muchos y estamos agobiados de trabajo.*⁶⁴⁵ Sembla, a tenor d'aquestes dades, que els Carles foren més actius en la inscripció de censos que altres censalistes.⁶⁴⁶

Pel que fa a la capitalització dels censos que ens consten redimits durant el segle XIX, tot i que no disposem d'aquesta dada per a tots els casos, veiem com les operacions van ser menys favorables als Carles durant el període 1890-1904, en plena crisi agrària finisecular, que no pas les realitzades abans o després. Malgrat que no disposem de dades suficients per saber el total ingressat pels Carles en concepte de redempcions, la xifra deuria ser bastant alta tenint en compte que només les dues efectuades l'any 1816 els reportaren un ingrés de 12.237,7 rals. Si considerem que al segle XIX, com ens consta pels llevadors, els Carles encara tenien la capacitat de cobrar els censos dels seus subemfiteutes, les redempcions degueren ser una font important d'ingressos per al patrimoni si bé, tal com passava amb les vendes perpètuas, a costa de reduir la base de la renda per al futur.

5.3.9. ELS SUBESTABLIMENTS I LES RABASSES DINTRE L'ESTRATÈGIA PATRIMONIAL DE CASA CARLES

Una de les principals conclusions de tot el que hem vist fins aquí és la constatació que el subestabliment emfitèutic, mitjançant la diversitat dels tipus de contracte i la flexibilitat de les clàusules que pot adoptar, esdevé una fórmula contractual capaç d'adaptar-se a les diferents conjuntures del patrimoni. Des del punt de vista de l'estratègia patrimonial de

---

⁶⁴³ ADG.FCC. Lligall foli 18.

⁶⁴⁴ Rosa Congost, *Els darrers senyors de Cervià de Ter...*, op. cit., p. 254-256.

⁶⁴⁵ ADG.FCC. Lligall foli 18.

⁶⁴⁶ L'estudi de Rosa Congost sobre el cas concret de Cervià de Ter mostra com els senyors directes foren menys actius en les inscripcions que els senyors útils amb subemfiteutes; tot i això, tant en un cas com en l'altre, la major part dels censos no foren redimits sinó que simplement deixaren de pagar-se (*Els darrers*

Casa Carles, deixant de banda l'episodi puntual dels dos subestabliments signats l'any 1757, podem concloure que els contractes signats entre 1767 i 1829 obeïren a la següent lògica:

Any 1767: Els set contractes de *rabassa morta de vinya i olivera amb cens fix* signats aquest any obeïren a una estratègia relacionada amb l'endeutament del patrimoni. L'objectiu principal del seu atorgament fou descarregar el patrimoni de censals tot transpassant-los als subemfiteutes mitjançant les entrades dels contractes.

Anys 1796-1807: Durant aquest període l'estratègia dominant fou la de propiciar un augment de la renda del patrimoni mitjançant l'extensió de l'àrea conreada –la gran majoria dels contractes signats en aquesta època foren de terrenys erms o de bosc–, extensió que es va fer en benefici de la vinya aprofitant la conjuntura alcista del preu del vi de finals del segle XVIII. Fins l'any 1803 dominà el contracte de rabassa morta a quarta part de fruits, a partir de l'any 1807, però, es donà un canvi d'estratègia que, per les notícies que en tenim, sembla que interessà tant al propietari com als subemfiteutes (potser per causes relacionades amb el conflicte rabassaire, o pel gravós que els resultava el cens de la quarta part dels fruits i/o per una major facilitat en la gestió del gra respecte del raïm): els contractes signats l'any 1807 ja foren de subestabliment perpetu per a plantar vinya amb el cens en blat, alhora que des d'aquest mateix any fins al 1833 es varen commutar, per censos fixos en blat, els censos de quasi les tres quartes parts de les rabasses mortes signades anteriorment. Els contractes del segle XVIII de la muntanya de Sant Sebastià ens ofereixen, igualment, un exemple de la importància de la subemfiteusi com una estratègia per aconseguir aliats de cara a la defensa d'una propietat discutida (en aquest cas per les pretensions del Priorat de Santa Anna), alhora que la voluntat d'extreure unes rendes per la via de privatitzar els usos col·lectius dels veïns mitjançant un ban que imposava el nou concepte de la propietat individual sobre aquell territori.

Anys 1808-1829: Període marcat per les dificultats econòmiques que travessà el patrimoni Carles des de la guerra del Francès fins a mitjan de la dècada dels seixanta del segle XIX. Durant aquesta etapa els Carles empraren la subemfiteusi en gran part com una estratègia de finançament, ja que no podien vendre per causa del vincle que pesava sobre les seves

---

senyors de Cervià de Ter..., op. cit., p. 254-259).

propietats i tenien grans dificultats per aconseguir censals degut a l'escassetat de diner a crèdit que es vivia en aquells anys. S'imposà l'absolut predomini dels subestabliments emfitèutics perpetus i amb cens fix, la major part en espècie (sobretot blat) que no amenaçaven amb una possible devaluació de la renda com els censos fixos en metàl·lic. La major part de les terres subestablertes eren cultives o camps i s'esperava obtenir d'elles, mitjançant el pacte de millora omnipresent en tot contracte emfitèutic, un augment de la producció sense cap cost d'inversió per part de Casa Carles. Les dificultats financeres del patrimoni varen propiciar un augment de les entrades dels contractes –per tal d'obtenir un important ingrés en metàl·lic de forma immediata o bé per descarregar el patrimoni de censals– i també que, cap al final del període, se subestablissin parcel·les més grans i també cases (la cessió del domini útil de les quals s'acostumava a fer pactant una entrada especialment alta).

Des del punt de vista economicosocial hem parlat també dels avantatges que el propietari obtenia dels subestabliments emfitèutics –augment de la producció i estabilitat de la mà d'obra–, derivats sobretot del fet que es tractava d'un contracte perpetu. Tot i això, com hem vist, el propietari podia incloure en els contractes unes clàusules que li permetien desnonar els subemfiteutes que no complissin amb el pagament de l'entrada o del cens anual. El contracte de rabassa morta tenia també una flexibilitat que permetia que, tot i que en teoria fos temporal –mentre visquessin els primers ceps–, pogués en la pràctica esdevenir perpetu si el rabasser conreava la terra i pagava les parts de fruits a grat del propietari, o bé que pogués acabar abans d'hora en cas que el rabasser no ho complís així. El subestabliment emfitèutic perpetu i la rabassa morta eren, per tant, no només mecanismes econòmics d'extracció de renda, sinó també sistemes de control social perquè, en darrer terme, mitjançant les clàusules que permetien desnonar els subemfiteutes o els rabassers, qui seguia mantenint en les seves mans el control de l'accés a la terra era el primer *senyor útil i propietari* de la mateixa.

5.3.10. LA HISTÒRIA DE LES PARCEL·LES DE TERRA DESPRÉS DELS SUBESTABLIMENTS ATORGATS PER CASA CARLES

Per acabar aquest apartat dedicat als subestabliments i les rabasses volem fer alguns comentaris sobre una altra mena d'informació molt interessant que revelen els llevadors de censos de Casa Carles. Donat que en les subemfiteusis es produïa un traspàs del domini

útil de la terra de l'establient cap al subemfiteuta amb capacitat, per part d'aquest últim, de cedir-lo en herència, vendre'l o tornar-lo a subestablir, els Carles, encara que no cobraven llüisme per aquests traspassos, tenien interès en conèixer-los ja que els nous adquirentors de les parcel·les assumien el pagament dels censos (o de la part proporcional dels mateixos quan només adquirien una part de la peça de terra).

Per estar al corrent, doncs, de qui els havia de pagar els censos, els hereus de Casa Carles o els seus administradors anotaren en els llevadors els successius noms dels censataris de cada peça de terra subestablerta, fent constar en alguns casos per quin motiu –herència, venda perpètua, venda a carta de gràcia o subestabliment– s'havia produït el traspàs. A partir dels llevadors de censos de Casa Carles formats els anys 1838, 1839, 1854, 1876, 1883 i 1914 disposem d'una sèrie contínua dels censos cobrats per Casa Carles fins al 1934 –any en què, seguint el disposat en el testament del darrer hereu amb el cognom de la família, l'administració de Casa Carles passà al Bisbat de Girona–, la qual ens ofereix una valuosa informació sobre les successives transmissions i/o subdivisions de què foren objecte les diverses peces de terra després de què fossin subestablertes pels Carles.

En el següent quadre hem representat el nombre de contractes en què hem documentat traspassos del domini útil de les parcel·les per part dels subemfiteutes de Casa Carles. Per a això hem comptabilitzat tant les transmissions per motiu de venda o subestabliment, com els casos en què, encara que en desconeguem la causa, consta pagant el cens una persona amb diferent cognom que el de la persona que signà la primera escriptura de subestabliment. Atès que el que ens interessa és conèixer el grau d'estabilitat o de mobilitat del mercat de la terra no hem tingut en compte les transmissions del domini útil per motiu d'herència.

Quadre 5.3.20

Nombre de contractes signats entre 1750-1850 amb traspassos documentats fins a l'any 1934

Any	Nombre de contractes signats	Nombre de contractes amb traspassos	%
1757	2	2	100,0
1767	7	2	28,6
1796	10	4	40,0
1798	6	2	33,3
1799	12	6	50,0
1800	7	2	28,6
1803	16	7	43,7
1807	4	2	50,0
1809	1	0	0,0
1816	14	5	35,7
1817	5	0	0,0
1818	6	4	66,6
1819	24	13	54,2
1820	6	4	66,6
1821	21	6	28,6
1822	4	1	25,0
1823	14	4	28,6
1824	3	1	33,3
1825	2	0	0,0
1826	4	3	75,0
1828	3	0	0,0
1829	1	0	0,0
TOTAL	172	68	39,5

Font: idem. quadre 5.3.1 i ADG.FCC. Lligall foli 39 (*Llevador de los Establecimientos de censos que pagan diferentes particulares á la Casa de Carles de Gerona. Hecho en 1854 por Don José Devant y arreglado nuevamente por Don Antonio Devant en 1876*), llibre 42 (*Llevador dels censos de Torroella de Montgrí formulado en 1883 por Joaquin de Carles y de Ferrer*) i llibre 88 (*Llevador general de los censos [...] que percibe la Casa de Carles y de Ferrer de Gerona. Formulado el año 1914 por Joaquin de Carles de Ferrer*).

El quadre ens ofereix ja una dada interessant: prop del 40% de les peces de terra subestablertes pels Carles foren venudes o tornades a subestablir pels seus primers subemfiteutes, la qual cosa pot ser indicatiu d'un dinamisme del mercat de la terra que en tot cas s'hauria de confirmar mitjançant altres estudis que tinguin en compte més variables que les que fem servir aquí. Per altra banda, el nombre de traspassos de què va ser objecte cada parcel·la ens pot donar una idea del grau de mobilitat o d'estabilitat dels subemfiteutes en la possessió del domini útil de la terra:

Quadre 5.3.21

Nombre de contractes signats entre 1750-1850 segons els traspassos i les subdivisions de què foren objecte fins a l'any 1934

Any contracte	Nombre de traspassos								Nombre de subdivisions						
	1	2	3	4	5	6	7	8	0	1	2	3	4	5	6
1757	2								2						
1767	2								2						
1796	3			1					2	2					
1798	1	1								2					
1799	5	1							4	2					
1800	2								1	1					
1803	2	2	1		2				5	2					
1807	1		1						1	1					
1816	3		2						4	1					
1818	4								4						
1819	6	2	1	2	1			1	7	4			1		1
1820	3	1							4						
1821	4	1		1					5				1		
1822	1								1						
1823	3		1						2	2					
1824			1							1					
1826	2		1						2	1					
TOTAL	44	8	8	4	3	0	0	1	46	19	0	0	2	0	1

Font: idem. quadre 5.3.20.

Si sumem totes les transmissions de domini útil que tenim documentades la xifra és de 123 traspassos per a un total de 68 contractes, cosa que ens dona una mitjana de 1,8 traspassos per parcel·la. Com passa amb totes les mitjanes, però, el fet que en 44 casos (el 64,7% del total) només es realitzés un traspàs des del moment de la signatura del contracte fins a l'any 1934, desvirtua el fet que durant aquell interval de temps molts contractes (el 35,3%) superaren aquella mitjana, essent objecte de dos (8 casos), tres (8 casos), quatre (4 casos), cinc (tres casos) o vuit (un sol cas) traspassos. No disposem d'una informació prou completa per oferir una cronologia de totes les transmissions. De totes maneres resulta interessant constatar que dels 68 subestabliments que foren objecte de traspassos, entre la signatura del contracte amb els Carles i la primera transmissió del domini útil de la parcel·la per part del primer subemfiteuta passaren: entre 0 i 30 anys, en 22 casos (32,3%); entre 0 i 40 anys, en 38 casos (55,9%); i entre 0 i 50 anys, en 43 casos (63,2%).

Els llevadors de casa Carles ens revelen un altre fet interessant: si la parcel·lació d'un mas

o de peces de terra realitzada pels Carles en els primers subestabliments produí una important fragmentació de les explotacions agrícoles, aquest procés de fragmentació s'accentuà encara més en els successius traspassos de què aquestes parcel·les foren objecte per part dels seus subemfiteutes. Així, al quadre 5.3.21 observem com en 22 (el 32,35%) dels contractes en què hem documentat transmissions del domini útil, aquestes implicaren també una subdivisió de la peça de terra. La majoria (19 casos) van ser subdividides només una vegada –el més freqüent és que fossin dividides per la meitat de manera que parcel·les de 13, 8, 5, 4 i 3 vessanes quedaren convertides en petites peces de 6,5; 4; 2,5; 2 i 1,5 vessanes!–, tot i que també hi hagué dues parcel·les de prop de 16 vessanes que foren objecte de quatre subdivisions i una peça, també de 16 vessanes que, amb sis subdivisions, resultà fragmentada en tres peces de quatre vessanes, una de dues vessanes i dues d'una sola vessana! En alguns casos es produí, doncs, una autèntica atomització de les explotacions després de la primera parcel·lació practicada pels Carles. Per matisar aquesta idea, però, hem de dir que ens consta que en dos casos, després de diferents traspassos, s'acabà produint la reunificació de dues peces de terra que havien sofert subdivisions, i que com a mínim cinc particulars, que aprofitaren les vendes de parcel·les per a adquirir terrenys, reuniren cadascun diverses vessanes que en origen havien format part de dos subestabliments diferents.

Respecte la identitat dels subemfiteutes dels Carles que varen vendre o subestablir tota o part de la parcel·la que els havia estat subestablerta, al quadre de la pàgina següent hem representat per oficis el nombre de contractes dels quals tenim alguna transmissió documentada al costat del nombre total de contractes signats per aquests oficis. La dada més significativa és sens dubte el fet que 33 (el 48,53%) de les parcel·les que foren objecte d'algun traspàs havien estat subestablertes pels Carles a treballadors (els quals havien signat un percentatge inferior de tots els contractes, el 38,15%). Observem, igualment, que hem documentat algun traspàs en la meitat dels contractes signats per aquest grup. Segueixen ja a molta distància els pagesos –amb el 14,71% dels contractes amb transmissions documentades–, i els artesans i tapers, cadascun d'aquests grups amb un 8,82% dels contractes amb algun traspàs.

Quadre 5.3.22

Nombre de contractes signats entre 1750-1850 amb traspessos documentats fins a l'any 1934 segons l'ofici dels subemfiteutes

Ofici	Contractes signats		Contractes amb traspessos	
	nombre	%	nombre	%
Hisendat i propietari	3	1,73	2	2,94
Pagès propietari	2	1,16	2	2,94
Pagès	26	15,03	10	14,71
Hortolà	3	1,73	1	1,47
Treballador	66	38,15	33	48,53
Majordom	1	0,58	1	1,47
Artesà:				
Esparter	1	0,58	1	1,47
Flequer	4	2,31	1	1,47
Fuster	2	1,16	1	1,47
Mestre de cases	9	5,20	3	4,41
Comerciant:				
Negociant	5	2,89	1	1,47
Comerciant	9	5,20	2	2,94
Cirurgià	1	0,58	1	1,47
Món mariner:				
Patró	2	1,16	1	1,47
Mariner	6	3,47	1	1,47
Taper	15	8,67	6	8,82
No consta			1	1,47
TOTAL			68	100,00

Font: idem. quadres 5.3.1 i 5.3.19.

Malauradament la font que hem utilitzat no ofereix informació sobre les causes que motivaren a tots aquests subemfiteutes dels Carles a desprendre's de tota o de part de la parcel·la que els havia estat subestablerta. Només en sis casos –quan sabem que en el preu del traspàs s'hi va incloure el pagament de censos endarrerits als Carles, que la venda es realitzà per execució judicial o que el venedor acabà renunciant al subestabliment de la resta de terres subestablertes– podem assegurar que les transmissions van estar relacionades amb les dificultats econòmiques del subemfiteuta. De totes maneres, tenint en compte, com dèiem al capítol 4 (punt 4.4.4), que la majoria de les vendes que tenen lloc durant aquest període són forçades, és a dir, que es realitzen quan el venedor no té cap

altra manera de fer front a una situació econòmica desesperada, podem preguntar-nos si els traspessos que hem documentat, protagonitzats sobretot per treballadors del camp, no poden ser un indicatiu més de l'endeutament estructural dels sectors més baixos de la jerarquia pagesa de què hem parlat en aquell capítol. Encara que tampoc no podem rebutjar la hipòtesi que aquells traspessos estiguessin també relacionats amb d'altres fenòmens que no tenen a veure amb l'endeutament, com ara l'existència d'un intens tràfic de petites parcel·les dintre d'un mateix terme o la possibilitat de vendre la terra per un preu molt més elevat del que n'havia pagat el venedor.

Pel que fa als sectors que varen adquirir el domini útil de les parcel·les que els subemfiteutes dels Carles varen anar venent o subestablint, disposem de molt poques dades. De només 34 del total de 123 transmissions documentades coneixem l'ofici dels adquirents. Són els següents:

Quadre 5.3.23

Ofici dels adquirents de les peces de terra venudes o subestablertes pels subemfiteutes de Casa Carles

Ofici	Nombre de parcel·les o part de parcel·les adquirides
Propietari	1
Pagès	3
Hortolà	1
Treballador *	10
Artesà **	8
Comerciant	2
Metge	1
Patró	2
Mariner	1
Taper	5
TOTAL	34

* Hi hem inclòs l'únic *menestral* que hem documentat. ** 1 flequer, 1 baster, 1 fideuer, 1 sabater, 1 fuster, 1 ferrer, 1 carnisser i 1 ferrer. Font : idem. quadre 5.3.19.

Recordant que les dades potser no són del tot representatives, destaquem la importància dels treballadors en primer lloc, seguit dels artesans i els tapers. Si tal com vèiem al quadre 5.3.21 alguns membres d'aquests grups es varen despendre del domini útil de les parcel·les, d'altres integrants dels mateixos medis socials varen poder adquirir-lo. ¿Podríem parlar, fins i tot, d'un important traspàs de petites peces de terra entre aquests sectors i, especialment, entre els treballadors del camp?

Per acabar, disposem d'encara menys dades sobre el preu de la terra. Només en un cas tenim prou informació per saber com evolucionà amb el temps el preu de la parcel·la. Es tracta del subestabliment de quatre vessanes cultives a Torroella de Montgrí signat el 10 de desembre de 1819 per Narcís de Carles a Francesc Bahí (treballador del mateix lloc) per l'entrada de 1.066 rals i cens anual de 1,5 quarteres de blat. L'any 1824 Antoni Bahí, fill d'aquell subemfiteuta, subestablí a Carles Torres (treballador de Torroella) la mateixa parcel·la per l'entrada de 1.172,6 rals i l'obligació de satisfer cada any el cens als Carles a més a més de pagar-los dues anualitats de dit cens que Bahí els estava devent. L'any 1847 Carles Torres i la seva muller vengueren perpètuament, al seu torn, aquella peça de terra a Rafel Sellés (flequer de Torroella) pel preu de 5.330 rals amb l'obligació, també, de satisfer el cens als Carles⁶⁴⁷. Com veiem el preu de la parcel·la s'havia anat incrementant espectacularment: respecte el subestabliment inicial el preu s'havia multiplicat per 5 en només 28 anys. Desconeixem les causes que haurien provocat aquest augment tan important –tenint en compte que quan fou subestablert pels Carles la terra ja era de conreu i que l'evolució del preu del blat no pot explicar-lo (la mitjana del preu del blat el 1847 fou només un 21,75% més alta que la de 1819), el factor decisiu podria haver estat la pressió demogràfica?–, però, en qualsevol cas, del que no hi ha dubte és del fet que un treballador de Torroella, Carles Torres, va fer un bon negoci aconseguint l'any 1824 el subestabliment de la parcel·la i venent-la el 1847. Evidentment, a partir d'un sol cas no podem fer cap mena de generalització, però per conèixer els mecanismes que tal volta els haurien permès millorar la seva condició, seria molt interessant que es fessin estudis per saber en quina mesura d'altres integrants del mateix medi social, un dels més desfavorits dins del món pagès, van tenir també l'oportunitat d'intervenir en el mercat de la terra traient-ne un important benefici econòmic⁶⁴⁸.

5.4. LA CESSIÓ TEMPORAL DE L'EXPLOTACIÓ DELS MASOS I ELS SEUS FRUITS: LES PARCERIES I ELS ARRENDAMENTS A PREU ACOTAT

Tot i que en l'apartat anterior hem vist que els Carles parcel·laren i cediren en subemfiteusi o a rabassa morta algunes de les seves heretats, durant el segle XIX la major part dels masos del seu patrimoni foren explotats a masoveria o bé en règim

---

⁶⁴⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 10-12-1819, subestabliment a favor de Francesc Bahí. La història de les transaccions a ADG.FCC. Lligall foli 40.

⁶⁴⁸ Vegeu la trajectòria patrimonial d'altres subemfiteutes, en aquest cas del patrimoni Comellas d'Avinyonet de Puigventós, a M. Bosch, R. Congost i J. Santaló, "Vessana a vessana...", *op. cit.*, p. 32-34.

d'arrendament a preu fix en metàl·lic. A diferència de les rabasses o les subemfiteusis, que significaven una cessió a llarg termini dels drets sobre la terra (perpètua en el cas de les subemfiteusis), les parceries i els arrendaments representaven la cessió de l'usdefruit de la terra a curt termini, cosa que en principi permetia als propietaris actualitzar la renda que percebien de les seves heretats.

La parceria fou la forma majoritària d'explotació dels masos a la regió de Girona durant el segle XIX. S'han publicat alguns estudis interessants tant sobre l'evolució històrica del contracte de masoveria en aquesta zona⁶⁴⁹, com sobre la parceria dins la lògica de la gestió dels grans patrimonis agraris de la Catalunya contemporània⁶⁵⁰. També en el patrimoni Carles les diverses modalitats de parceria (i molt especialment la masoveria) jugaren un paper de primera magnitud com a forma de captació de l'excedent agrari que permetia a la família viure de renda. Com veurem amb més detall en el capítol següent, en aquest patrimoni, a mitjan segle XIX, l'ingrés derivat de la venda de productes agraris superava el 50% de l'ingrés brut total i la major part d'aquests productes comercialitzats procedien de les parts de fruits que el propietari percebia de les heretats que havia cedit a masoveria.

Atès que, a diferència d'altres grans patrimonis agraris de la Catalunya oriental⁶⁵¹, en el cas dels Carles els arrendaments de parcel·les i hortes tingueren un paper molt secundari⁶⁵² respecte els de masos, la nostra anàlisi se centrarà exclusivament en aquells

---

⁶⁴⁹ Sobre aquesta qüestió a la regió de Girona: L. Donat, "Contractes *ad laborationem* i establiments de masos després de la pesta negra (1349)"; R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, "L'evolució del contracte de masoveria...", *op. cit.*; i E. Saguer, "Masos i masoveries en el primer terç del segle XX: crisi i transformació", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 125-149, 269-297 i 451-482 respectivament); també R. Congost, P. Gifre i X. Torres, "Del mas a la masoveria. Les transformacions del mas català a l'època moderna: l'exemple de la regió de Girona", dins M. T. Ferrer Mallol, J. Mutgé Vives i M. Riu Riu (eds.), *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna: segles IX-XVIII: Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999*, Barcelona, CSIC, 2001, p. 571-586.

⁶⁵⁰ Ens referim a l'excel·lent treball de recerca i de síntesi publicat per R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.*, en el qual s'analitzen diverses comptabilitats i les formes contractuals de cessió de la terra d'alguns patrimonis particulars.

⁶⁵¹ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme...*, *op. cit.*, p. 130-138.

⁶⁵² Entre 1794-1818, en la comptabilitat dels patrimonis Carles i Puig, es registren els ingressos derivats de l'arrendament d'algunes parcel·les de terra (alguns en espècie i la major part en diner), tot i que només ocasionalment representen ingressos de certa rellevància: el 1817, per exemple, els arrendaments de 10 peces de terra van representar un ingrés de 2 quarteres (Q) de forment (d'un total de 337,5 Q de tot el patrimoni), 11 Q de mestall (d'un total de 126,75 Q), 5 Q de civada (d'un total de 28,75 Q) i 3.736,3 rals

contractes d'arrendament que fan referència a masos sencers.

Hem localitzat un total de 58 contractes de cessió temporal de l'explotació de masos sencers del patrimoni Carles, amb una cronologia que va des del darrer terç del segle XVII fins al darrer terç del segle XIX: 45 són a parts de fruits (dels quals 3 a mitgeria); 9 arrendaments a preu acotat (7 en diner, 1 en diner i en espècie, i 1 que presenta una fórmula mixta a cavall entre parceria i preu acotat en diner); i 4 arrendaments dels fruits i rendes de les heretats (tots a preu fix en diner)⁶⁵³.

Protocolització i no protocolització dels contractes

Abans de passar a analitzar els diferents tipus de contractes amb detall, val la pena que fem algun comentari respecte la protocolització o no protocolització dels mateixos. En el següent quadre hem representat els contractes que hem localitzat segons si foren signats davant de notari o bé mitjançant una escriptura privada

Quadre 5.4.1

Contractes de cessió temporal de l'explotació dels masos segons si foren protocolitzats o atorgats amb escriptura privada

	1675-1700		1701-1725		1726-1750		1751-1775		1776-1800		1801-1825		1826-1850		1851-1875		1876-1900	
	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.	not.	priv.
Parceria	10		1					4	6		7	2	1	8		5		1
Arr. preu acotat							3	1			3		2					
arr. dels fruits							2		1		1							
TOTAL	10		1				5	5	7		11	2	3	8		5		1

Font: ADG.FCC. Lligalls foli 3, 6, 31 i 38 i lligall en quart 8. A.H.G. Notaries de Girona 1 i i 10, Torroella de Montgrí i Palafrugell i Registre d'hipoteques de Girona.

---

en metàl·lic; i en la collita següent, entre l'1 de juliol de 1818 i el 30 de juny de 1819, es van ingressar, per l'arrendament també de 10 peces de terra, 16,75 Q de mestall (d'un total de 213,25 Q), 35,75 Q d'ordi (d'un total de 132,25 Q), 1 Q de tapissots (que representen tots els tapissots cobrats pels Carles) i 3.265,2 rals. La poca importància de l'arrendament de parcel·les i hortes en el cas dels Carles també queda confirmada per la comptabilitat del patrimoni del període 1831-1863 (entre 1818 i 1831 no hi ha cap sèrie comptable), en la qual s'observa que l'ingrés per aquest concepte era molt petit. Documentalment només hem localitzat 7 contractes d'arrendament de parcel·les i hortes (concretament de l'horta de Carles de Torroella de Montgrí, de vegades amb alguna altra peça de terra). Aquests contractes corresponen als anys 1791(horta), 1810, 1819 (horta), 1829, 1831, 1835 i 1873. Llevat d'un sol cas signat davant de notari, es tracta sempre de contractes privats; 4 són arrendaments a preu acotat en diner (1791, 1810, 1819 i 1831) i 3 (1829, 1835 i 1873) a parceria (al 1/3 de fruits).

⁶⁵³ Hem tingut en compte només els contractes atorgats pels Carles o pels Puig (dels masos que acabaren passant al patrimoni Carles) i no els contractes que només coneixem per referències indirectes o els

El quadre mostra com hi ha diferències molt significatives segons el tipus de contracte de què es tracti. Així, s'observa com, en el cas de la parceria, la pràctica de signar els contractes privadament va anar en augment a partir de la segona meitat del segle XVIII i, molt especialment, a partir de finals dels anys vint del segle XIX. Per contra, ben diferent fou la pràctica respecte dels arrendaments a preu acotat i els arrendaments dels fruits i rendes dels masos, els quals foren tots protocolitzats, llevat d'una sola excepció.

a) *L'extensió de la pràctica de signar privadament els contractes de parceria*

Com acabem de dir, els contractes de parceria signats privadament en el patrimoni Carles anaren augmentant sobretot a partir del segon quart del segle XIX. De fet, a partir de l'any 1829, tots els contractes de parceria signats pels Carles que hem pogut localitzar foren signats mitjançant contracte privat, tant si foren al terç de grans, la fórmula més habitual, com si foren a mitgeria, pràctica molt menys freqüent. Aquesta preponderància dels contractes privats de parceria constatable, com a mínim en el cas del patrimoni Carles, a partir dels anys vint del segle XIX indica ben clarament que per estudiar la magnitud i l'evolució de les clàusules del contracte de parceria a partir d'aquell segle cal tenir en compte, indispensablement, a més de les fonts notariales, la consulta dels arxius patrimonials privats que s'hagin pogut conservar⁶⁵⁴.

En gairebé tots els contractes signats privadament s'hi feia constar una clàusula similar a la consignada el 1829 en la parceria del mas Puig de Torroella de Montgrí: *estas dos escrituras privadas* [les còpies del contracte que es quedaven propietari i parcer], *originals, comprobadas y firmadas, volem tots que en judici y fora de ell tingan la mateixa forza y sen fassa el mateix merit, com si fossen autorisadas per notari*, fent constar l'obligació, en tots els contractes signats a partir de l'any 1829, que sempre que un dels dos volgués que se'n fes *escritura autentica* per un notari, l'hauria de pagar el parcer i entregar-ne una còpia al propietari, registrada en l'ofici d'hipoteques, en el termini d'un mes.

---

sotsarrendaments d'heretats atorgats per arrendataris dels Carles o els Puig.

⁶⁵⁴ La cronologia d'aquest fenomen en el patrimoni Carles es correspon també amb la del patrimoni Torelló, en el qual tots els contractes de parceria de masos analitzats per Pere Pascual (tots de les dècades dels anys quaranta i cinquanta del segle XIX) foren atorgats privadament (Pere Pascual, *Els Torelló...*, op. cit., vol. 2, p. 62-66); poder disposar de l'arxiu privat familiar ha estat per tant fonamental per estudiar la contractació agrària en aquest patrimoni, igual com ho ha estat en el cas del patrimoni Carles.

Sobre els motius que portaven a atorgar els contractes davant de notari o bé privadament, no sembla que un canvi de masover fos un motiu determinant per fer una cosa o l'altra, ni tampoc la introducció d'alguna clàusula que puguem considerar d'excepcional importància (al contracte del mas Puig de Fellines signat davant de notari el 1816, s'obligava el masover a plantar cada any 800 ceps o mallols, a més de 6 oliveres i un nombre indeterminat de saules; i el 1862, mitjançant un contracte privat, s'obligava el masover del mas Garriga de Navata a plantar 2.000 mallols cada any que se li demanés). En algun cas és probable que la protocolització del document estigués condicionada per circumstàncies especials: el contracte de parceria atorgat en plena guerra del Francès, el 1810, per Josep Ramon de Carles, llavors administrador general del patrimoni, amb l'objectiu, com sabem, d'evitar que les tropes franceses s'apoderessin de tota la producció dels masos, devia signar-se notarialment per la voluntat de deixar-ne bona constància⁶⁵⁵; i els contractes de parceria signats els anys 1824, 1825 i 1826 potser foren protocolitzats per la voluntat de reestructurar, amb el màxim de seguretat, l'explotació d'alguns masos que havien estat arrendats a preu acotat entre 1819 i 1824 als germans Reixach, amb els quals els Carles mantingueren unes relacions molt conflictives. Però, pel que fa al seu contingut, no podem considerar que es protocolitzessin els contractes especialment rars o excepcionals, com, per exemple, ho demostra el fet que els tres contractes de mitgeria que hem localitzat (i que eren "excepcionals" dins el context general de la forma d'explotació dels masos no només en aquest patrimoni, sinó també en el conjunt de les comarques gironines) van ser, tots tres, atorgats privadament. Segons es dedueix dels contractes signats pels Carles, doncs, pensem que, almenys en aquest cas, no hi ha raons per pensar que en el segle XIX se signaven davant de notari els contractes de parceria especialment rars i per això poc representatius⁶⁵⁶. Més aviat pensem que, havent ja quedat establerta la masoveria com a sistema contractual des de feia molt de temps, al segle XIX simplement, per la sola raó d'estalviar-se la despesa de notari⁶⁵⁷, es degué anar estenent

---

⁶⁵⁵ El 20 d'agost de l'any 1815, i davant de notari, Josep Ramon de Carles i Josep Alabau, com sabem, declararen nul·les les escriptures signades el 1810 de parceria al terç dels masos Nou d'en Puig, Closa Pagesa, Pinell i Carles a favor de Josep Alabau Planas, Josep Costa i Genís Ferrer Aimerich (formant Cia.) i l'apoca de 41.441,8 rals a favor de dits arrendataris, pel valor dels arreus i bèsties d'aquelles heretats, atès que havien estat fetes només per evitar que els francesos s'apoderessin de tots els fruits de les mateixes (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 451).

⁶⁵⁶ La nostra anàlisi del cas dels Carles, doncs, contradia la hipòtesi apuntada per R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres a "L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s. XV-XVIII)", *op. cit.*, p. 271-272.

⁶⁵⁷ De la mateixa manera, com veurem més endavant, que també passà amb altres pagaments, des de finals del segle XVIII fou habitual, en els contractes de parceria signats davant de notari, que el propietari del

la pràctica de signar aquesta mena de contractes privadament, i potser també d'acordar-los oralment, encara que aquests darrers no ens han deixat cap rastre. De totes maneres, l'alt nombre de contractes escrits atorgats privadament que hem localitzat en l'arxiu privat de la família, i el fet que alguns masovers que no sabien escriure fessin signar els contractes, ja fossin protocolitzats o no, per terceres persones (ho hem trobat en 7 contractes, des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX), podrien ser indicis que els contractes orals no foren tan freqüents en aquella època com podríem imaginar⁶⁵⁸.

b) *La protocolització gairebé absoluta dels contractes d'arrendament a preu acotat dels masos i dels fruits i rendes dels masos*

A diferència del que passà en els contractes de parceria, en els arrendaments a preu acotat i els arrendaments dels fruits i rendes dels masos mai no desaparegué la pràctica, gairebé absoluta, d'atorgar-los notarialment: dels 9 arrendaments a preu acotat que hem localitzat (signats el 1758, 1761, 2 el 1774, 2 el 1819, el 1820 i 2 el 1828) tots foren protocolitzats menys el de l'any 1761, que fou atorgat privadament i que representava, de fet, la renovació, amb algunes modificacions i un augment de preu, de l'arrendament signat davant de notari el 1758 dels masos Figueres, Pastell, Torre Bagura i Puig⁶⁵⁹; els arrendaments dels fruits i rendes de les heretats (signats els anys 1774, 1775, 1785 i 1824) foren tots protocolitzats. El fet que aquests dos tipus d'arrendaments impliquessin el pagament de quantitats monetàries sovint molt importants, els terminis pactats per al pagament de les quantitats no abonades o les anualitats encara no vençudes, que moltes vegades se signessin, quasi al mateix moment, dos contractes correlatius per cinc anys cadascun (amb la qual cosa els arrendataris s'asseguraven, anticipadament, l'explotació

---

patrimoni que estudiem traspassés al masover la despesa de protocolitzar l'escriptura, registrar-la a l'ofici d'hipoteques i entregar-ne una còpia a l'arrendador. Com ja hem dit, en els contractes privats que se signaren al segle XIX, fou habitual establir que en cas de voler-los protocolitzar seria també el masover qui n'assumiria les despeses, però d'aquesta manera la despesa de notari quedava només com una possibilitat remota, que molt probablement no s'hauria de fer mai efectiva.

⁶⁵⁸ En aquest sentit podria també apuntar l'observat per Pere Pascual en el patrimoni Torelló, en el qual, segons aquest historiador, els contractes de parceria de masos no haurien passat d'escrits a orals fins al darrer terç del segle XIX (Pere Pascual, *Els Torelló...*, op. cit., p. 66).

⁶⁵⁹ En el contracte de 1761, el propietari cedí a més als arrendataris el conreu i els fruits d'una vinya i la facultat de quitar dues peces de terra que havia venut a carta de gràcia; aprofità per introduir alguns nous pactes que havien estat afegits al primer contracte (i dels quals s'havia deixat constància també en contracte privat) i afegí també un augment del preu de l'arrendament, consistent en 35 quarteres d'ordi i 6 carretades de palla anuals que se sumarien als 134.316 rals que havien de pagar els arrendataris per tot el període de l'arrendament. Inicialment, en aquest contracte privat, el propietari es reservà la facultat de participar en 1/6 part en el preu i despeses de l'arrendament a canvi de percebre 1/6 part dels fruits de les heretats; però un mes després (i també per mitjà de contracte privat) cedí aquest dret al fill d'un dels arrendataris, el qual s'obligà a pagar la 1/6 part de l'arrendament (ADG.FCC. Lligall foli 6).

dels masos, o de les seves rendes, per un període molt dilatat de temps) i que també sovint els arrendataris s'encarreguessin deutes de l'arrendador com a part del preu explica, al nostre entendre, que aquests tipus d'arrendaments s'atorguessin majoritàriament per mitjà d'escriptura notarial, que els donava les màximes garanties.

5.4.1. ELS CONTRACTES DE PARCERIA

5.4.1.1. Les masoveries al terç de fruits

Ja hem comentat que la família Carles optà principalment per explotar els seus masos mitjançant el contracte de masoveria al terç de fruits, forma majoritària de la parceria a la regió de Girona, com a mínim des de finals del segle XVI, quan es produeix la consolidació i la generalització d'aquest tipus de contracte⁶⁶⁰.

Anem en primer lloc a analitzar quina mena de clàusules apareixen en els contractes signats pels Carles –o bé els Puig en aquells masos que havien estat d'aquest patrimoni fins a la seva incorporació amb el dels Carles–, per passar seguidament a analitzar l'evolució en el temps dels pactes referits a algun mas en concret.

5.4.1.1.1. Les clàusules del contracte

a) La durada del contracte

Al següent quadre veiem com la vacil·lació inicial en la durada dels contractes que Congost, Gifre, Saguer i Torres han observat, a partir d'una mostra d'escriptures de diferents localitats de les comarques gironines, és perceptible també en el cas dels contractes signats en un patrimoni concret, com és el dels Carles. Segons aquests autors, la durada de 5 anys va començar a ser majoritària en els contractes de masoveria signats a partir de finals del segle XVII i d'una forma ja aclaparadora en el segle XVIII⁶⁶¹. El mateix observem en el patrimoni Carles, on tots els contractes signats a partir de l'any 1758 foren per cinc anys i, en tots els casos, es pactà que els tres primers anys serien forçats i els dos darrers voluntaris. L'única excepció la constitueix el contracte per tres anys forçats dels masos Pinell, Puig i Figueres atorgat el 19 de novembre de 1824 a Antoni Reixach, en el context de la concòrdia signada aquell mateix dia entre ell i

---

⁶⁶⁰ R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, "L'evolució del contracte...", *op. cit.*, p. 275, 276 i 284.

⁶⁶¹ R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, "L'evolució del contracte de masoveria...", *op. cit.*, p. 280-282. També Elisa Badosa, *Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Notarial de Barcelona, 1985, p. 299.

Narcís de Carles per resoldre les seves diferències; es tracta, per tant, d'un contracte condicionat per unes circumstàncies molt especials.

Quadre 5.4.2

Durada estipulada en els contractes (nº de contractes)

	3 anys forçats	4 anys (no diu forçats)	4 anys (2 forçats)	5 anys (no diu forçats)	5 anys (2 forçats)	5 anys (2'5 forçats)	5 anys (3 forçats)
1675-1699		1		2	4	1	1
1700-1724				1	1		
1725-1749							
1750-1774			1				2
1775-1799							6
1800-1824	1						6
1825-1849							11
1850-1874							4

Nota: Del període 1725-1749 no tenim contractes. Font: idem. quadre 5.4.1.

Per altra banda, en els contractes que tenim fins a l'any 1700 la referència als anys forçats apareix de manera indirecta quan es fa referència al comiat, establint que les parts no se'l podran donar fins al cap de dos, dos i mig o tres anys, segons els casos. En els contractes signats a partir de mitjan segle XVIII, en canvi, la referència als anys forçats ja es troba inclosa en l'inici del contracte quan es parla dels anys pels quals aquest és atorgat. Pel que fa a la data concreta d'inici del contracte, cal dir que en tots s'especifica que la durada del contracte començarà a comptar-se a partir del dia de Nadal, llevat d'un cas en què no s'esmenta res (signat el 1699), tres el dia de Sant Joan (signats el 1810, 1816 i 1832) i un el 29 de setembre (el contracte signat el 1824 a Antoni Reixach en el context excepcional que hem assenyalat).

La durada per cinc anys del contracte que apareix en les escriptures era clarament una estratègia per evitar el pagament del lluïisme, que una durada superior hauria implicat. L'any 1824, Josep de Bahí de Ribot, apoderat de Narcís de Carles en el plet que l'enfrontava contra els germans Reixach –als quals en només dos dies de diferència, l'any 1819, havia signat dos contractes d'arrendament per cinc anys de vuit masos–, argumentà que aquells contractes havien de considerar-se nuls ja que *es necesario confesar q[u]e los dos arrendamientos son un solo contrato, otorgado en dos escrituras en favor de dos sugetos, para burlár la ley que prohíbe alargar el contrato de arrendamiento mas allá de cinco años. Enseña nuestra legislacion* –tot i que cal notar

que no cita cap llei en concret– *que un arrendamiento para tiempo mas largo privaria al Sor directo de la percepcion del laudemio, en fraude de los d[e]rechos dominicales, y que mudaria la esencia del contrato, convirtiendolo en enfiteutico*”⁶⁶². Josep de Bahí, per tant, associa l’emfiteusi a la cessió a llarg termini (no necessàriament perpètua), amb la conseqüent translació de domini i, per tant, l’obligació de pagar lluïsmes. Ja hem vist com Tos i Urgellés també entenia, a finals del segle XVIII, que l’emfiteusi podia ser perpètua o temporal i considerava la rabassa morta com un tipus de contracte emfiteutic. Rosa Congost explica que al segle XVIII a França la paraula *emphitéose* definia els contractes de llarga durada (entre els 18 i els 99 anys)⁶⁶³. A Catalunya, Congost, Gifre, Saguer i Torres assenyalen com els juristes de l’època moderna vacil·laren a l’hora de determinar el nombre d’anys a partir del qual s’havia de considerar la “llarga durada” i conclouen, per tant, que *la fixació del llarg terme com a superior als cinc anys no va deure’s tant a una norma jurídica escrita com a la pràctica social*⁶⁶⁴.

En qualsevol cas, la lletra del contracte era una cosa –i obeïa a unes necessitats– i la realitat –la pràctica– del contracte n’era una altra i obeïa a unes altres necessitats; perquè el cert és que, com hem vist que també es feia en el cas de les rabasses mortes, els contractes d’arrendament a parceria preveïen el cas de poder perpetuar-se indefinidament, a base de successives i tàcites renovacions, si cap de les parts no donava comiat a l’altra. I això era així, perquè, com sempre, allò que interessava al propietari era rebre unes rendes el màxim de regulars possible i, per tant, mantenir i allargar al màxim les relacions amb els “bons masovers”.

b) *El comiat*

Com mostra el quadre 5.4.3, la tendència fou clarament a augmentar el temps amb què les parts havien de donar-se avís de comiat per deixar el mas. En el darrer quart del segle XVII i principis del segle XVIII la norma més general per part dels Carles i dels Puig fou no establir un termini per a l’avís⁶⁶⁵. En els contractes d’aquesta època, la

---

⁶⁶² ADG.FCC. Lligall foli 16.

⁶⁶³ Rosa Congost, “Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española”, *Historia Agraria*, núm. 20 (2000), p. 65.

⁶⁶⁴ R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, “L’evolució del contracte de masoveria...”, *op. cit.*, p. 281.

⁶⁶⁵ Aquestes concorden només parcialment amb les aportades per Congost, Gifre, Saguer i Torres, ja que ells en la mostra de finals del segle XVII (1695-1699), si bé troben més de la meitat (52%) dels contractes sense especificar un termini, en troben un 39% que estipulen ja el termini d’un any i un 2% un any i mig, (“L’evolució del contracte de masoveria...”, *op. cit.*, p. 281-282).

clàusula del comiat inclou només la referència, implícita, als anys forçats (*que al cap de dos anys tingam tanta llibertat lo hu com lo altre de donarnos comiat; o que al cap de dos anys nos pogam donar comiat lo un al altr*); però no s'hi afegeix cap termini per a l'avís i, en l'únic cas en què l'hem trobat, aquest és sorprenentment curt: *es ha saber quinse dies antes del cap de dits dos anys, y si nons donam comiat que dit arrendament corre fins sien finits los dits sinch anys*. En un dels contractes (signat l'any 1702) en què no s'especifica el termini per donar l'avís de comiat, figura en canvi l'amenaça genèrica *que si no compliu los sobredits pactes o faltasseu en hu o molts, en aqueix cas vos puga donar comiat en qualsevol temps que sia*. Podria ser indicatiu tot el que hem dit que no era massa difícil en aquella època trobar nous masovers? O potser existia un costum oral sobre el termini per donar-se comiat que no quedava per escrit?

A partir de la segona meitat del segle XVIII, en canvi, la norma no només fou que aquesta clàusula aparegués quasi sempre, sinó que hi hagué una clara tendència a allargar el termini de l'avís, quedant fossilitzat en l'any i mig a partir de la guerra del Francès (tots els contractes signats pels Carles a partir de 1810 establiren l'obligació d'avisar un any i mig abans, amb l'única excepció del ja citat contracte per tres anys forçats a Antoni Reixach, en el qual no s'establia pròrroga). De nou ens podem fer una sèrie de preguntes contradictòries que no podem respondre: la fixació de l'any i mig fou deguda a un simple enquilonament d'una pràctica comuna? o bé és indicatiu de majors dificultats per trobar masovers per part del propietari, o de masos on anar per part dels masovers que deixaven el mas?

Quadre 5.4.3

Antelació amb què havia de donar-se l'avís de comiat (nº de contractes)

	no consta	15 dies	1 any	1 any i un mes	un any i mig	altres
1675-1699	8	1				
1700-1724	2					
1725-1749						
1750-1774			2	1		
1775-1799					6	
1800-1824	1		2		3	1
1825-1849					11	
1850-1874					4	

Nota: Del període 1725-1749 no tenim contractes. El contracte que figura a *altres* establia que les parts s'havien de donar comiat el dia de Sant Joan d'algun dels dos darrers anys de contracte. Font: idem. quadre 5.4.1.

Els avisos de comiat es feien notificar de forma oficial a l'interessat a través dels nuncis o dels notaris de les viles i en quedava testimoni notarial, com a mínim en els 10 cartells de comiat a masovers del patrimoni Carles que hem localitzat (d'entre finals del segle XVIII fins als anys trenta del segle XIX)⁶⁶⁶. Tots els cartells de comiat foren notificats durant el mes de juny (entre els dies 10 i 24) i obligaven els masovers a deixar *vacua y desocupada la Casa de dita Heretat y sas terras* el dia de Nadal de l'any següent⁶⁶⁷; cosa que concorda amb el fet, abans assenyalat, que la durada de la majoria dels contractes de parceria començava a comptar-se també a partir del dia de Nadal. El dia de Nadal i el de Sant Joan eren, per tant, els dies que marcaven el calendari dels contractes de parceria i de la contractació de masovers. Igualment, tots els comiats foren notificats amb l'antelació d'un any i mig, tal com manaven els contractes, menys l'instat a Martí Bou el 24 de desembre de 1833, que li fou notificat només amb un any de termini malgrat que el contracte que havia signat el 1829 indicava que havia de ser-ho amb un any i mig de temps. En un contracte de masoveria del mas Puig de Felines atorgat el 1816 hem trobat, per altra banda, la referència interessant que el contracte havia estat atorgat a favor del nou masover *precehint concentiment de Isidro Rubinach Pages del Lloch de Fallinas actual masober del mas Puig*; tot i que no disposem del contracte signat a Rubinach, és possible que el consentiment vingués motivat pel fet que encara no s'haguessin esgotat els anys forçats del contracte o bé que no s'hagués notificat oficialment el comiat amb suficient antelació.

Cap dels 10 cartells de comiat que hem localitzat a masovers del patrimoni Carles no expressa el motiu del comiat, però el podem deduir en la majoria dels casos. Tres foren ordenats pels germans Reixach per fer fora masovers posats anteriorment pels Carles en masos que els havien arrendat a preu acotat, de la mateixa manera que després Narcís de Carles notificà comiat a dos dels masovers posats pels Reixach (tot i que a un d'ells se li tornà a renovar el contracte⁶⁶⁸). Tots aquests comiats devien estar motivats per la necessitat de signar un nou contracte amb el nou amo. Això, però, justificaria el comiat

---

⁶⁶⁶ Els cartells de comiat a A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 436, 10-6-1796; t. 456, 22 i 23-6-1820; t. 459, 21-6-1825; t. 482, 23-6-1828; i t. 495, 24-12-1833.

⁶⁶⁷ La clàusula de comiat que figura en el contracte de mitgeria del mas Pinell, signat el 1877, explicita aquest costum: amb un any i mig d'antelació, les parts havien de *darse despido correspondiente segun practica y uso en el pais, se entiende por San Juan de Junio para salir el dia de Navidad del año siguiente al del despido*.

⁶⁶⁸ Com que no disposem dels contractes que signà el masover amb els Reixach ni el que signà després amb els Carles, no podem dir si se li canviaren els pactes.

però no necessàriament el canvi de masover, com veiem en canvi que passà en quatre dels cinc casos que acaben d'expressar. En qualsevol cas, però, veiem com, de totes maneres, un canvi d'amo sembla que era fàcil que provoqués un canvi dels masovers posats per l'anterior.

El comiat instat a Fermí Cruset, masover del mas Carles, el 23 de juny de 1828 perquè deixés l'heretat el dia de Nadal de l'any següent podria tenir relació amb la voluntat de Narcís de Carles de vendre el mas a carta de gràcia, arran dels problemes financers que patia el seu patrimoni, com així succeí el 30 d'octubre de 1828⁶⁶⁹.

La causa del comiat instat a Martí Bou, fins i tot, com hem dit, amb menys termini del que marcava el contracte, ens l'explica una nota, escrita al peu del mateix contracte privat signat el 1829, que diu que se li feu donar comiat *per incumpliment [...] á los pactes estipulats* en el contracte. Tot i que Narcís de Carles no especifica quin pacte havia incomplert, sabem que aquest masover devia alguns pagaments de les anualitats vençudes. En els comptes de l'any 1833 del patrimoni, l'administrador va anotar que l'agost havia rebut de Bou *per lo que estava atrasat del cumpliment dels pactes* fins a finals de l'any 1832: 1 quintar de llana, 2 xais i 1 quartà de blat de moro per les anualitats de 1831 i 1832 i 32 jornals que no havia fet pels anys 1829 a 1832, valorat tot junt en 117 pessetes. Però amb això el masover no devia liquidar tots els deutes, perquè el 5 de maig de l'any següent l'administrador anotà als comptes haver pagat una quantitat *al Sr Alcalde per embargar los fruits de dit Mas á Martí Bou*⁶⁷⁰. De totes maneres el masover acabà arribant a un acord amb el propietari: *i per continuar de Masober en dit Mas Figueras y per la seguretat en el cumpliment dels pactes espressats en lo arrendament ha presentat dos fianzas que son Salvador Candal, Pagès de Ullá y Joan Terrats Pagés y Masober de la Galera del terme de Torroella de Montgrí: los quals se obligan á cumplir tots los sobredits pactes sempre que per omició ó cualsevol altre motiu deixás de fero lo nomenat Marti Bou*. Amb la incorporació, per tant, de dues persones que avalessin en el futur a un masover que havia resultat problemàtic, el 25 de setembre de 1834, Narcís de Carles anul·là el comiat i ambdues parts signaren un nou

---

⁶⁶⁹ De fet, en el contracte que havia signat Fermí Cruset del mas Carles el 31 de juliol de 1825, Narcís de Carles ja hi havia consignat que es reservava el dret de poder vendre, tant perpètuament com a carta de gràcia, part de les terres d'aquell mas *sens esmenar dany ni perjudici algun a dit Arrendatari*.

⁶⁷⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibretes de comptes de 1833 i 1834.

contracte per 5 anys (3 forçats i 2 voluntaris) amb els mateixos pactes que el de 1829, afegint només que el propietari es reservava l'ús del corral petit⁶⁷¹.

En dos casos més l'avís de comiat no causà la sortida del masover del mas, sinó que se signà un nou contracte. Per saber si en aquests casos el comiat pogué estar motivat per la voluntat del propietari de canviar i actualitzar els pactes, hem analitzat els contractes signats abans i després de l'avís de comiat al masover. El primer cas és el de Francisco Planas i Ripoll que havia signat un contracte de parceria de la Torre Bagura el 1826 i en tornà a signar un altre el 1829, després que se li hagués instat comiat. La comparació d'ambdós contractes ens mostra clarament que el nou representà un augment de la renda per al propietari. El contracte de 1829 era molt més detallista i reglamentista en les obligacions de conreu i de manteniment del mas que el de 1826 i s'hi afegien alguns pagaments nous: obligava, per exemple, el masover a fer una vessana d'alfals per cada parell de bous que tingués en l'heretat i a sembrar cada any una vessana de cànem o llinet (en el contracte de 1826 l'alfals i el cànem no hi apareixien); els plançons d'arbre que havia de plantar cada any augmentaven de 50 a 60; l'obligació de fer de manobre i fer la vida als mestres de cases en cas d'obres a l'heretat quedava substituïda per la de fer cada any 4 jornals de mestre de cases i 4 de fuster (si calien més jornals els pagaria el propietari); el 1826 el preu consistia només en l'acostumat terç de tot gènere de gra d'aresta *tant de goret com de rostoll, baleits i rebaleits* i 10 capons, 1 anyell i 1 carretada de palla anuals; el 1829 s'hi afegia també el terç de blat de moro i *ciurons*; el terç del cànem o llinet que estava obligat a plantar, 1/4 de les *fabas, besas, fasols, fasolas y llantias, com y de cualsevol altre genero de grana ó fruit (tant de estiu com de hivern) que se sembria y cullia en las terras de la dita Heretat* (mentre que el 1826 se li permetia sembrar cada any 7,5 vessanes de llegums i 7,5 d'estiuatges franques de pagament), terç del mill, panís i melca (demanant permís per plantar-ne), una carretada d'alfals i 1 arrova de llana per cada 25 caps de bestiar de llana que tingués en l'heretat (el 1826 el propietari s'acontentava amb què el ramat servís per adobar les terres del mas).

En el segon cas, que correspon als contractes de parceria del mas Closa Pagesa signats l'any 1825 a favor dels germans Joan i Josep Devant i el 1829 per Joan Devant després

---

⁶⁷¹ ADG.FCC. Lligall foli 6, nota al peu del contracte privat signat l'1-3-1829 a favor de Martí Bou.

que s'instés comiat, passa quelcom molt semblant al que acabem de veure. El contracte de 1829, atorgat el mateix dia que el que signà Francisco Planas per a la Torre Bagura, era molt similar a aquell i també era més reglamentista i augmentava les obligacions de conreu i els pagaments respecte el contracte signat el 1825: també obligava el masover a fer una vessana d'alfals per cada parell de bous que tingués en l'heretat i a sembrar cada any una vessana de cànem (obligacions que tampoc no apareixien en el contracte de 1825); havia de fer igualment cada any 4 jornals de mestre de cases i 4 de fuster (en el contracte de 1825 no n'apareixia cap) i havia d'arrencar les closes que li assenyalés el propietari, cosa que no havia de fer anteriorment. Els plançons d'arbre que havia de plantar cada any en aquest cas havien disminuït de 100, el 1825, a 60; però el preu també havia augmentat: al terç de tot gra d'aresta i del mill que fessin sobre els rostolls de les terres que poguessin quedar perjudicades per inundacions o les arenes, 6 capons i 4 gallines anuals, el 1829 s'afegí a més el terç del blat de moro i *ciurons*; el terç del cànem o llinet que estava obligat a plantar, 1/4 de les *fabas, besas, fasols, fasolas y llantias, com y de cualsevol altre genero de grana ó fruit* tant d'estiu com d'hivern (el 1825 podien sembrar cada any 6 vessanes d'hivernatges i 6 d'estiuatges franques de pagament), el terç del mill, panís i melca (demanant permís per plantar-ne), una carretada d'alfals i una de palla. Podem concloure, per tant, que aquests dos comiats van estar motivats, efectivament, per la voluntat d'augmentar la renda que cobrava el propietari del mas.

Canvis d'amos, problemes financers del patrimoni que obligaven a vendre propietats, incompliment de les clàusules dels contractes (com la morositat en els pagaments) i la voluntat d'augmentar la renda percebuda dels masos són, per tant, les causes d'instar un cartell de comiat per part del propietari que identifiquem a partir de l'exemple del patrimoni Carles.

Els comiats que acabaven fent-se efectius provocaven, com és lògic, la mobilitat dels masovers. Després de deixar el mas Carles, sabem, per exemple, que Fermí Cruset signà un contracte l'any 1836 per entrar de masover al mas Nou de Quintana, de Gualta, propietat d'un altre hisendat de Torroella de Montgrí, Josep Quintana i Pouplana, que residia a Palafrugell. Fermí Cruset devia entrar en el lloc d'un altre masover que, per voluntat pròpia o del propietari, devia deixar l'heretat per entrar en un altre mas. A la

notaria del notari Rafael Prats de Torroella de Montgrí hi ha quatre cartells de comiat seguits el 21 i 23 de juny de 1825: dos són instats per un propietari (Narcís de Carles) a masovers perquè deixin el mas (Miquel Bou i Ramon Arbosí, tots dos posats com a masovers, de la Torre Bagura i el mas Vicens, respectivament, en temps de l'arrendament a preu acotat dels germans Reixach) i dos per masovers als seus amos perquè es busquin uns altres masovers (Francisco Ventós, masover del mas Julià de Torroella de Montgrí, propietat de l'hisendat Genís Ferrer i Aymerich de Torroella de Montgrí, i Francisco Planas Ripoll, masover del mas Cassà de Torroella de Montgrí, propietat de Domingo de Valmanya)⁶⁷². Dos dels cartells de comiat estan relacionats entre si: Francisco Planas Ripoll entrà de masover a la Torre Bagura en el lloc de Miquel Bou. Ramon Arbosí acabà signant un nou contracte amb Narcís de Carles i es quedà al mateix mas i Francisco Ventós no sabem en quin mas va entrar de masover. És només un exemple, trobat a l'atzar, de la mobilitat dels masovers i de la reacció en cadena que devien provocar els cartells de comiat. Ens ocuparem més endavant de la mobilitat dels masovers prenent com a base els masos del patrimoni Carles.

c) *La residència*

Atès que la masoveria es basava en el treball familiar del mas per part del masover i la seva família, en els contractes va començar a generalitzar-se a partir del segle XVII⁶⁷³ la clàusula que obligava el parcer a residir al mas, com a forma d'assegurar que aquesta força de treball s'hi mantindria de forma continuada. En 8 dels 11 contractes de parceria al terç de masos dels patrimonis Carles o Puig que tenim localitzats des del darrer terç del segle XVII fins al 1702 figurava l'obligació del masover *de estar y fer continua habitacio en la casa de dita heretat* (en un s'hi afegia, a més, la prohibició explícita de sotsarrendar el mas, *no puga ni li sia facultatiu posarhi altre masover*); en els tres restants no hi apareix. L'obligació del parcer de residir al mas amb la seva família i bestiar no la tenim documentada fins a la segona meitat del segle XVIII (en 8 dels 9 contractes d'aquesta època), desapareixent després en els contractes signats en aquest patrimoni (només l'hem documentada en un contracte del segle XIX). Al segle XIX es generalitzà, en canvi, la fórmula que obligava el masover a fer contínua residència en la casa de l'heretat fent en ella foc i llum, sovint amb afegits del tipus *aixís com es costum*

---

⁶⁷² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 21 i 23-6-1825, cartells de comiat.

⁶⁷³ R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, "L'evolució del contracte de masoveria...", *op. cit.*, p. 279-280.

y estil en la present vila, aixis com es costum y estil de bon pages, a us i costum de bon estadant.

Quan se signava un contracte amb algú que molt probablement faria conrear el mas a un tercer, l'obligació de tenir habitat el mas no per això desapareixia: en el contracte del mas Ral signat l'any 1807 a Josep Alabau, administrador del patrimoni, es feu constar que *dit arrendatari haurá de fer ó fer fer continua avitacio en la casa de dita heretat*; igualment com en el dels quatre masos cedits a una companyia durant la guerra del Francès (*debentse habitar las casas, y fent fer foch y llum en ellas*) o en el de tres masos atorgat a Antoni Reixach, comerciant de Torroella de Montgrí, el 1824 (*haja de habitar ó fer habitar en las casas de ditas Heretats fent en ellas foch, llum y continua residencia*). Finalment, en un sol contracte, signat el 1832, hem trobat la interessant prohibició de *no donar habitació a persona estraña sens llicencia del Sr arrendador*.

d) *Clàusules referides al manteniment de la casa i de la finca*

Si bé l'adequat manteniment de la casa i de la finca eren molt importants per al bon funcionament de la capacitat productiva de l'heretat (i especialment en el patrimoni Carles, en el qual part de les terres d'alguns masos patien sovint problemes per inundació de les aigües del Ter i del Daró o per l'entrada de les sorres litorals), el propietari va tendir amb el temps a desentendre's del cost econòmic d'aquestes despeses traspasant-la als masovers (només hem trobat un contracte, signat el 1700, en què el propietari es feia càrrec de totes les despeses de les obres a la casa, i cap en què es fes càrrec de totes les despeses de manteniment de la finca), tot i que per això no deixà de regular-les.

En primer lloc, per evitar el perill d'incendi a la casa, a partir de la segona meitat del segle XVIII començà a generalitzar-se en els contractes d'aquest patrimoni l'obligació de netejar la xemeneia, clàusula que trobem ja en tots els signats a partir de 1824. Dintre de la tendència general cada vegada més reglamentista dels contractes, aquesta obligació, que s'expressava inicialment de forma genèrica (*degau escombrar la ximanea quant se necessitia per avitar lo perill del foch*), passà a ser molt més concreta des de finals del segle XVIII, introduint l'obligació de fer-ho un cop l'any o, encara més freqüentment, cada sis mesos. En tres casos, tots de la segona meitat del segle XVIII,

s'amençava a més el masover amb l'esmena dels danys si es calava foc a la casa per culpa de la seva incúria en netejar la xemeneia.

Pel que fa a les obres de manteniment de la casa, tres dels onze contractes de masoveria del darrer quart del segle XVII no incloïen encara cap clàusula referent a aquesta qüestió. A partir del segle XVIII, però, les clàusules regulant d'alguna manera les obres que calia fer en la casa o els corrals dels masos apareixen en tots els contractes, llevat només de dos casos⁶⁷⁴. Per norma general, en cas d'haver-se de fer obres, el masover estava obligat a fer de manobre i a portar els materials a peu d'obra⁶⁷⁵; el propietari pagava els materials. Quant al cost de la feina de fer-les, solia pactar-se que el masover faria la vida als mestres de cases o fusters i el propietari els pagaria els jornals o bé que propietari i masover es partien per meitat el cost de les obres si aquestes es feien a preufet. A partir de la segona meitat del segle XVIII, i de forma molt més generalitzada encara a partir del segon quart del segle XIX, en els contractes del patrimoni que estudiem, començà a imposar-se als masovers l'obligació d'haver de fer ells mateixos alguns jornals de mestre de cases o de fuster, amb la qual cosa part del cost de manteniment de les cases i corrals començà a ser-los traspasat. El nombre de jornals que havia de fer el parcer oscil·lava segons els contractes, però en general hi hagué una tendència a augmentar-ne el nombre: entre 1750 i 1824 el més freqüent fou imposar 6 jornals de mestre de cases o fuster (ho trobem en 5 casos; en 2 casos n'havien de fer 4, en un 8 i en un altre 12); a partir de 1825 i fins a la dècada dels anys seixanta del segle XIX la norma, en canvi, fou obligar a fer-ne 8 (ho trobem en 10 casos, contra un sol cas que n'havia de fer només 4 i un altre que n'havia de fer 12). En aquests casos el propietari només es feia càrrec del cost de les obres si calia fer encara més jornals (cosa que devia passar poc sovint), i es pactava també que si un any el masover no havia de

---

⁶⁷⁴ Un és el contracte que ja hem citat diverses vegades signat el 1810, en plena guerra del Francès, a una companyia i que tenia com a sol objectiu evitar l'embargament de tots els fruits de quatre masos del patrimoni; i l'altre un contracte signat el 1822 a Pere Plana, pagès de Palafrugell, del mas Prats, també de Palafrugell, en qual apareixen molt poques clàusules, probablement perquè en aquella data moltes terres del mas ja havien estat subestablertes a diferents particulars, fins al punt que el propietari es comprometia en el contracte a que *siempre que dit Noble Sor Arrendador durant lo p[rese]nt Arrendament vulga establir ô en altre manera alienar dita heretat, ô part de sas terras degan esmenarse los perjudicis que tal vegada se seguissen â dit Arrendatari.*

⁶⁷⁵ Normalment l'obligació de portar els materials a peu d'obra s'expressava de forma genèrica (*portar tots los vestrets a peu de obra*); en tres contractes de 1794 dels masos de Palafrugell es pactà, però, l'obligació d'haver de fer *dotse juntas cada any per aportar bestrets en la dita casa de la Horta per fer [...] obras*, i en els tres contractes signats el 1864 el masover havia de portar els materials a peu d'obra *fins al numero de cuarenta juntas de parell, tant que sian de carro com de carreta.*

fer els jornals no els hauria de recuperar l'any següent. En els anys seixanta del segle XIX observem igualment com ha augmentat la tendència reglamentista dels contractes (en el del mas Garriga es pactà, per exemple, que el masover hauria de fer 12 jornals de mestre de cases o fuster *dels que sian mes necessaris a la coneguda del S. arrendador o de la persona que lo representia*) i també un indici, en un cas, de la tendència a monetaritzar aquesta mena d'obligacions: el parcer del mas Ral ja no havia de fer, sinó pagar, cada any, els 8 jornals de mestre de cases o fuster.

En tots els contractes analitzats apareix alguna clàusula referent al manteniment de la finca, llevat només de dos casos⁶⁷⁶. Aquestes clàusules fan referència a la xarxa hidràulica del mas i als elements que circumden les peces de terra (recs, motes, marges, terraplens, portellades, etc.); l'al·lusió als camins apareix només en els contractes de la segona meitat del segle XVIII. En el manteniment de totes aquestes infraestructures es va viure el mateix procés de traspasar progressivament el seu cost al masover que ja hem observat respecte les obres a la casa. Si a finals del segle XVII i principis del segle XVIII, el propietari solia assumir la meitat del cost de les obres de manteniment de la finca (el preu dels jornals de fer-les –el masover faria la vida als motadors– o la meitat del cost si es feien a preufet⁶⁷⁷), a partir de la segona meitat del segle XVIII aquesta tendència començà a canviar en perjudici del masover, sobre el qual recaigué cada vegada major part de la despesa: des de llavors el més habitual fou que assumís tot el cost de mantenir aquestes infraestructures i 2/3 del cost de fer-ne de noves o bé que, simplement, no constés cap aportació del propietari, cosa que encara va ser més freqüent a la primera meitat del segle XIX (ja que, dels 18 contractes localitzats, en la immensa majoria el masover assumia tot el cost de manteniment i en l'únic on hi figura alguna aportació de l'amo, aquesta consisteix tan sols en el 1/3 del cost de fer recs nous). En els quatre contractes del anys seixanta del segle XIX el masover assumia també tota la despesa de manteniment, però en tres el propietari pagaria tota la despesa de fer recs o motes nous, si se'n feien (en un d'aquests, a més, assumiria 2/3 de la despesa *si per rahó de remendos en las motas dels rius Ter y Daró se te que pagar alguna cantitat*). És interessant fer notar igualment que, dintre de la tendència de ser cada vegada més

---

⁶⁷⁶ Les dues excepcions són els mateixos contractes de què hem parlat en una nota anterior: el signat el 1810, durant la guerra del Francès, i el de 1822 del mas Prats, que contenia molt poques clàusules probablement perquè en aquella data moltes de les seves terres ja havien estat subestablertes.

⁶⁷⁷ Només hem trobat dos casos d'aquest període en què el masover assumia tot el cost d'adobar recs, motes i terraplens.

precisos els contractes en les obligacions del masover, a partir de finals del segle XVIII comencem a trobar en algun contracte l'obligació de *mantenir los rechs y motas de dita Heretat escurant aquells en el mes de Setembre antes de sembrar per lo perill de las aiguas*, clàusula que fou ja molt freqüent a partir dels anys vint del segle XIX.

En cas d'obres extraordinàries al mas, sí era habitual, en canvi, que el propietari assumís la major part de la despesa: així el propietari es comprometé a pagar tota la despesa de construir una barraca en el mas Closa Pagesa l'any 1679; els jornals de fer un pont sobre el rec del Molí, al costat del mas Carles, l'any 1684 (el masover havia de portar els materials); la feina de fer un corral a la Closa Pagesa el 1701 (el parcer aportaria els materials); i, en el contracte signat el 1824 a Antoni Reixach, a fer i pagar totes les obres necessàries al mas Pinell per a l'habitació del majordom, eugasser i servei que hauria de viure-hi i les obres de recomposició dels estables per als bous i demás bestiar.

Com hem vist, malgrat que el propietari acabés desentenent-se de la pràctica totalitat de les despeses de manteniment de la casa i de la finca, no per això deixà de regular-les i d'imposar-les al masover. En tres casos se li afegí al masover en el contracte, a més, l'amenaça d'haver d'esmenar els danys que es causessin en l'heretat per causa de no tenir en condicions els recs, motes, marges o terraplens⁶⁷⁸.

e) *Clàusules referides al conreu i l'explotació de la finca*

Bona part del contracte de parceria està dedicada a tot un seguit de clàusules d'obligacions, prohibicions o facultats del masover amb les quals el propietari regulava el conreu i la forma d'explotar la finca. Aquestes normes s'adaptaven a l'especificitat de cada mas i no van ser estàtiques, sinó que van anar evolucionant amb el temps i ens mostren, entre d'altres coses, com va anar augmentant la regulació del treball del masover per part del propietari.

Les obligacions

La clàusula més comuna i universal en els contractes de parceria és l'obligació del masover de conrear les terres a *ús i costum de bon pagès*⁶⁷⁹. Però ni tan sols aquesta

---

⁶⁷⁸ Aquests tres casos corresponen a tres contractes signats els anys 1702, 1816 i 1830.

⁶⁷⁹ L'hem trobada en tots els contractes del patrimoni Puig-Carles, amb la sola excepció del contracte de parceria de l'any 1822 del mas Prats que, com hem anat repetint, contenia molt poques clàusules

clàusula, que solia tenir un redactat bastant estereotipat, no es va mantenir immutable, sinó que també va experimentar alguna petita modificació. En els contractes de finals del segle XVII i del segle XVIII la fórmula més comuna en els contractes dels patrimonis Puig i Carles fou *que hajau de cultivar las terras ha us y costum de bon pages y sembrar aquellas de las sements requeriran*, o bé *que hajau de cultivar las terras de cultiu de dita heretat a us y costum de bon pages y aquellas sembrar de las sements requeriran*. En dos contractes es feia referència també a les llaurades, en un de forma genèrica (*fer las llaurons nesessarias*), però en l'altre de forma més específica (*ab quatra llaurons*). En el segle XIX, les llaurons ja foren plenament incorporades a la fórmula i la seva versió més habitual fou: *cultivar las terras de dita heretat bé y degudament â us y costum de bon Pages, donant las llaurons necesaris y sembrantlas de las sements requirescan en son degut temps*.

En alguns contractes la referència a conrear *a ús i costum de bon pagès* s'estenia no només a les terres que havien de ser sembrades de cereal, sinó també a altres conreus o obligacions: *sembrar a us y estil de bon Pagés y de bona sement, tant en las terras de cultiu com en las de aixart* (1794); *cultivar las oliveras â us y costum* (1798); *conrear las terras, vinas [sic.], olivet y demes fruiters â us y costum de bon Pages [...]* plantar cada any 800 ceps y *cultivarlos â us y costum de bon viñater [...]* i *los marges q[u]e se troban en las terras cultivas de dita heretat dega dit Arrendatari natejarlos en son degut temps â us y costum de bon Pages* (1816); *amenar y cultivar las oliveras y viñas de dita heretat a us y costum de bon pages* (1830).

Altres petites variants les trobem, per exemple, en dos contractes de mitjan segle XVIII, en què la fórmula usual inclou també l'obligació de sembrar un nombre de vessanes igual cada any: *emenar las terras y cultivarlas â us y costum de bon pages y sembrarlas de la[s] semens requeriran, posant aquellas ab igual numero de vesanas cada any*. Aquest afegit feia referència al principal objectiu del propietari, que era que totes les terres que cada any calia sembrar de cereal ho fossin efectivament per tal de no perdre renda. Per això la major part dels contractes, a més de la referència genèrica de sembrar les terres cultives a ús y costum de bon pagès en el temps i amb les llavors adequades (un contracte de l'any 1794 especificava *de bona sement*), incloïen també una multa que

---

segurament perquè ja quasi totes les seves terres havien estat subestablertes.

el masover hauria de pagar si deixava de sembrar alguna vessana que aquell any tocava sembrar-se. En els 42 contractes de parceria que hem localitzat des de finals del segle XVII fins als anys 60 del segle XIX, aquesta multa tan sols no apareix en 10 contractes (tres de finals del segle XVII –1679, 1686 i 1699– i 7 del segle XIX, tots d’entre els anys 1810 i 1826). La multa fixada en els 32 contractes restants anà variant amb el pas del temps:

Quadre 5.4.4

Multes imposades per deixar de sembrar terres (nº de contractes)

	1675 1699	1700 1724	1725 1749	1750 1774	1775 1799	1800 1824	1825 1849	1850 1874
1 Quartera blat/vessana	5	1						
1,5 Quarteres blat/vessana		1						
5 quartans blat o 6 quartans ordi/vessana				3	2			
5 quartans blat o 6 quartans ordi o civada/vessana					1	2	7	3
1 Quartera gra s’hagués hagut de sembrar/vessana					2			
5 quartans gra s’hagués hagut de sembrar/vessana					1			
1,5 Quarteres gra s’hagués hagut de sembrar/vessana						1		
1/3 fruits segons el que es culli a les terres sembrades	1				1		1	1
no consta multa	3					4	3	

Nota: Del període 1725-1749 no tenim contractes. 1 Quartera= 4 quartans. Font: idem. quadre 5.4.1.

A finals del segle XVII la norma fou establir que el masover hauria de pagar una quartera de blat per vessana cultiva que deixés de sembrar (amb una sola excepció en la qual hauria de pagar el terç *segons lo fruyt que donaran las demes terras aquell any*). Durant el segle XVIII la multa augmentà superant la quartera; a la segona meitat d’aquell segle començà a imposar-se la taxa de 5 quartans de blat o 6 d’ordi segons si la terra hauria hagut de sembrar-se d’una cosa o altra. Des de finals del segle XVIII (el primer contracte en el qual apareix data de 1798), acabà imposant-se de manera gairebé absoluta la multa de 5 quartans de blat o 6 d’ordi o civada segons del que s’haguessin de sembrar les terres. Aquesta major exigència d’ordi o civada que de blat es correspon amb els majors rendiments per llavor que tenien aquests respecte el blat; en una avaluació del que podria donar el patrimoni l’any 1818, Josep Devant, que seria més endavant administrador de Narcís de Carles, calculava, en un *any comú*, uns rendiments

de 6:1 per al blat i el mestall, de 8:1 en l'ordi i de 9:1 en la civada⁶⁸⁰. És interessant de remarcar aquesta progressió d'exigir primer només blat (a finals del segle XVII i principis de segle XVIII), després blat o ordi (durant la segona meitat del segle XVIII) i finalment blat, ordi o civada (des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX) per part del propietari; ¿podria guardar relació amb una possible diversificació de conreus de cereals, sobretot després de la prohibició de sembrar arròs a l'Empordà l'any 1792, i/o amb una progressiva importància en el mercat d'aquests cereals diferents del blat?

Normalment en els contractes s'estipulava que si per alguna raó extraordinària (guerra – en els contractes de finals del segle XVII– el temps, o, sobretot, per inundació de les aigües) no podien sembrar-se algunes terres del mas que aquell any haurien hagut de ser-ho, el masover les podria renunciar avisant amb antelació el propietari (normalment fins al mes de novembre), el qual podria fer-ne el que volgués i no li exigiria la multa. Aquestes excepcions desaparegueren dels contractes signats pels Carles a partir de finals dels anys vint del segle XIX. Des de llavors i fins als anys seixanta del mateix segle, però, el fet que la multa es referís a les terres que cada any calia sembrar (*si dit Arrendador deixas de sembrar per culpa sua algunas terras de dita Heretat en lo any que correspongues sembrarse dega pagar...*) ens dona un indicatiu que la pràctica del guaret biennal –encara que amb algunes limitacions que explicarem més endavant– seguia estant encara plenament estesa a l'Empordà⁶⁸¹.

L'*ús i costum* que apareix, com hem dit, en la major part dels contractes, si bé la majoria de les vegades només es deia en què consistia d'una forma molt ambigua⁶⁸², no per això

---

⁶⁸⁰ ADG.FCC. Lligall foli 44. *Relació del producte q[u]e podia donar las quatre Heretats Mas Puig, Mas Figueras, Closa Pageda y Mas Pinell q[u]e totes se manejavan á Compte de la Casa en la cullita del any 1818 y en vista dels esements q[u]e porta lo Sr J[oseph] Alabau en lo[s] comptes de 1817 per sembrar ditas Heretats per la cullita del any 1818*. Malgrat que el document no està signat, hem identificat la lletra de Josep Devant i Tapis.

⁶⁸¹ Una mostra més de la pràctica del guaret biennal a Torroella de Montgrí ens l'ofereix la següent declaració de l'administrador, el qual, fent referència als pactes amb què havien de deixar la Torre Bagura els pare i fill Comas després que els Carles revendiquessin el mas, el 9 de setembre de 1837 li deia per carta a Joaquina de Mendoza que, en l'escriptura de la venda a carta de gràcia, s'havia pactat que Comas: *el dia q[u]e se li entreguian los diners [de la retrovenda], puga sembrar tot lo q[u]e sia vervetxo ó goret, devent pagar ters á Dn Narcis de tots los fruits q[u]e resultian ó se cullian de dits sembrats; y q[u]e lo q[u]e se enquantrian rostells per aber estat sembrats en est any, deguia evaquarlos y deixarlos, pagantli el treball de la Erada, q[u]e est gasto va a carrech del nou masover q[u]e entrarà* (ADG.FCC. Lligall en quart 8, dins plec de l'any 1837).

⁶⁸² R. Congost, P. Gifre, E. Sagner i X. Torres atribueixen a aquesta mateixa ambigüitat la raó de la persistència durant tant de temps de la clàusula de conrear les terres a *ús i costum de bon pagès*: *No existeixen clàusules eternes* –afirmen aquests autors– [...] *l'única clàusula que persisteix al llarg de tres*

hem d'entendre que es tractava d'una clàusula retòrica, sinó que podia tenir força de llei. Així, hem localitzat un document de la cúria de Torroella de Montgrí de l'any 1757 en què, per ordre del Batlle de la vila i a instància del pagès Antoni Sanan, es notificà i manà a Salvador Romaguera (jornaler de Torroella) que deixés d'entrar o sortir i de conrear i collir les olives de les peces de terra que l'esmentat Senan li havia arrendat amb escriptura privada feia quatre mesos *por no cultivar aquellas a uso y costumbre de buen labrador*, sota pena de 266,5 rals⁶⁸³. Igualment, el juny de 1838 i a instàncies de Narcís de Carles, el notari de Torroella de Montgrí comunicà un requeriment a Rafael Comas i al seu fill, els quals havien signat retrovenda de la Torre Bagura als Carles el setembre de 1837, exhortant-los a complir alguns d'aquests usos en la darrera collita del mas:

Atendido que en uso de lo estipulado en la [...] escritura de venta al quitar han sembrado Vs. las tierras que de dicho manso habian dejado en barbecho, i que por lo mismo en cuanto para dicha siembra se hallan en la clase de unos verdaderos colonos parceros sujetos a las condiciones i obligaciones, que aunque no estipuladas ni espresas en la escritura, se hallan en ella tacitamente comprendidas por ser de un uso constante i generalmente recibidas i practicadas en este país por todos los parceros de la clase en que deben considerarse Vs. en el caso en cuestion, como son las de trillar los cereales en la hera propia del manso que amenan i pertenecen las tierras sembradas [...] las de avisar con anticipacion al dueño ó á su apoderado para proceder á dicha trilla i repartición [sic.] del grano, dejando igualmente la paja de lo trillado en la heredad á favor del dueño de la misma, i finalmente las de satisfacer el real catastro i demas pagos reales que acostumbran pagar todos los colonos parceros.

En cas de no complir aquests usos i costums, Narcís de Carles els amenaçava amb acudir a la justícia⁶⁸⁴. Però a més de l'obligació de conrear les terres a *ús i costum de bon pagès*, els contractes de parceria incloïen moltes altres obligacions, molt més concretes i explícites. N'hi havia de referides al conreu, als animals de treball o d'engreix, a l'obligació de fer plantacions, etc. Però es fa difícil destriar-les en diferents àmbits (agricultura, ramaderia, bosc), perquè sovint estan molt relacionades les unes amb les altres segons una concepció de l'explotació del mas en la qual les diferents activitats es complementen mútuament.

---

segles –la de treballar i conrear les terres a “ús i costum de bon pagès”–segurament aconseguieix de fer-ho gràcies a l'ambigüitat que s'amaga en aquesta expressió (“L'evolució del contracte de masoveria...”, op. cit., p. 286).

⁶⁸³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 426, f. 104 de la segona numeració.

⁶⁸⁴ Finalment les dues parts signaren una concòrdia el mes següent en la qual convingueren que es partiren les garbes 1/3 per als Carles i 2/3 per als Comas i que cadascun les faria batre on volgués i es quedaria la palla resultant (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 500, 16-6-1838, requeriment; i 23-7-1838, conveni).

Així, per exemple, en els contractes dels anys 1829 i 1830 dels masos de Torroella de Montgrí, L'Escala i Serra de Daró, a més de l'exigència habitual d'haver de tenir tot el bestiar necessari per al bon conreu de les terres, s'obligava el masover a no fer més herba seca ni cap altre mena de farratge que el necessari per al bestiar de treball, *debent per est fi fer una vesana de fals per cada parell de bous que dega tenir dita heretat*⁶⁸⁵.

En l'època que estudiem, anterior a la introducció dels fertilitzants artificials, bona part de les clàusules referides als animals estan en funció del dèficit crònic de nutrients de la terra que obligava a procurar invertir tots els fems de la finca en la mateixa, introduint si calia més bestiar per tal d'incrementar les disponibilitats de fems. Per aquest motiu era general en la major part dels contractes explicitar l'obligació d'invertir tots els fems, herbes i palles en les terres i bestiar de l'heretat i la prohibició subsegüent de vendre'n a tercers. És significatiu en aquest sentit que en el contracte de 1798 del mas Tomasí i en el de 1802 del mas Vicens el propietari acceptés que el masover vengués herbes del mas per pasturar bestiar a condició de *fer tancar aquell dins lo corral de la mateixa heretat é imbertir los fems per sas terras*. El 1796, en el contracte del mas Sunyer de Serra, s'arribà fins i tot a establir que si els masovers treien fems de l'heretat per portar-los en altres terres *deurán comprarne y restituir dos carretadas per cada una dels que haurán venut y extret per altres terras, y distribuirlas en las de dita Heretat, y puesto se los assenylará*. Igualment, l'obligació imposada en alguns contractes als masovers de tenir un ramat de bestiar al mas s'ha d'interpretar com una estratègia dirigida fonamentalment a incrementar les disponibilitats de fems per a les terres. N'hem trobat nombrosos exemples: en el contracte del mas Tomasí d'Albons de 1758 s'obligava el masover a tenir bestiar menut en el corral del mas havent de destinar tots els fems del mateix per femar les terres del mas. El 1801 el masover del mas Figueres havia de tenir en el corral un ramat *que no podrá ser menos de cent caps* (si no n'hi tenia, el propietari n'hi podia posar de seu); el mateix any al mas Vicens de L'Escala els masovers *sien obligats en tenir sempre en dita heretat cent caps de bestiar de llana â fi de poder famar millor las terras de ella*; el 1826 en la Torre Bagura el masover havia de tenir-hi estiu i hivern un

---

⁶⁸⁵ Com comenta Enric Saguer, l'àrea litoral del Baix Ter, amb una forta tradició ramadera vinculada a l'aprofitament dels aiguamolls i de les closos (especialment Torroella de Montgrí i Castelló d'Empúries), era la que tenia major presència de conreus de prat artificial a mitjan segle XIX de tota la comarca del Baix Empordà. Ja Madoz, en parlar sobre Torroella de Montgrí, havia remarcat que aquesta localitat tenia *prados artificiales donde se cria la alfalfa* (Enric Saguer, "L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX...", *op. cit.*, p. 218-219). Hem vist també com els germans Reixach havien invertit importants

ramat de llana *el que sie posible mantenerse en las terras de ella*, empleant tots els fems per adob i *deben per dit motiu quedar totas las hervas per dit arrendatari*; en els contractes de l'any 1829 dels masos Torre Bagura, Figueras i de 1830 del mas Vicens, el masover hauria de tenir també un ramat de llana pagant ara, però, una arrova de llana per cada 25 caps de bestiar i un anyell per pasqua i reservant-se el propietari poder participar en el ramat fins a una tercera part pagant les despeses corresponents a aquesta part (tots els fems del ramat s'haurien d'invertir en les terres del mas). Era habitual en aquesta mena de casos estipular que si el masover no tenia ramat propi, el propietari n'hi podria posar de seu.

En alguns contractes referits a masos de la zona del baix Ter especialment aptes per a la cria d'animals, el propietari es reservava per a ell la cria de bestiar com a inversió i, en conseqüència, algunes infraestructures i terres de pastura per poder mantenir-lo; de vegades es deixava que el masover pogués tenir animals amb els del propietari i llavors compartien algunes despeses: en el contracte de 1687 del mas Pinell, per exemple, el propietari es reservava poder tenir bestiar per pasturar al mas, així com la jassa i dues habitacions de la casa, una per a ell i l'altra per a l'eugasser; en el contracte de 1698 del mateix mas, es reservava 5 vessanes de terra, uns horts i el dret de servir-se del forn per a l'eugasser i el masover podria tenir 5 vaques amb les del propietari, el qual pagaria la soldada del vaquer i aportaria mestall, forment, vi i oli per al seu manteniment, el sou d'un segon pastor si fes falta tenir-ne dos quan vedellesin les vaques i un home per netejar la jassa i el cobert (el masover en pagaria un altre i faria la vida al segon vaquer); el 1702 al contracte de la Closa Pagesa es reservava poder tenir-hi animals i prohibia al masover que hi tingués bestiar menut, vaques i eugues si no era que ell n'hi donava a mitges (en aquest mas hem identificat reserves de pastures per part del propietari en els contractes signats el anys 1698 i 1700 –un 1/3 del prat de dall–, 1702 –la 1/2 de les deveses– i, encara, el 1825, la closa dels bous i tot l'alfals sembrat al *camp gran*).

En altres ocasions, el propietari obligava el masover a guardar-li alguns animals, traspasant-li tot el cost del seu manteniment: en el contracte del 1679 del mas Ral el propietari es reservà el dret de donar al masover una dotzena de pollastres o capons perquè els criés amb els seus; el 1686 al mas Gombau el masover hauria de *guardar las*

---

quantitats de capital ja el 1819, en els masos que havien arrendat als Carles, per a fer-hi prats artificials.

cabras que vos donare a guarda junt ab los crestats que de aquellas prossehiran a vostros gastos, a canvi el propietari li donaria un 1/4 del seu producte, però el masover estava obligat a vendre-li els cabrits que li haurien tocat en el repartiment i després guardar-los amb les cabres; el 1754 al mas Figueres i el 1758 al mas Tomasi els masovers haurien de guardar 12 i 4 ovelles, respectivament, del propietari, quedant per a aquest tot el producte de llana i anyells; el 1794 el masover del mas Gombau havia de mantenir 2 o 3 cabres i portar llet al propietari si aquest en necessitava; i el 1801 al mas Figueres guardar 2 vaques del propietari. En els contractes dels anys posteriors ja no hem trobat més referències a guardar animals del propietari, però això no significa que els Carles deixessin d'estar interessats en la ramaderia, ja que hem de recordar que des de finals del XVIII i fins l'any 1819 posaren un especial interès en la cria de bestiar a través del conreu directe de diversos masos de Torroella de Montgrí i Pals, i que des de mitjan segle XIX la mitgeria del mas Pinell també estaria dedicada a la producció agropecuària.

Respecte les obligacions de conreu, en alguns contractes apareix l'exigència d'arrabassar alguna closa i sembrar-la el primer any. Això ho trobem en un contracte del mas Pinell de l'any 1698 i en un del mas Prats el 1699; en el primer cas s'establia que el masover pagaria el terç del producte de la terra arrabassada des del primer any. El següent contracte en el qual trobem l'obligació de sembrar una closa és un contracte del mas Sunyer de Serra de l'any 1790, en el qual s'establia que el masover *dega arrencar la closa boscosa y de tot lo que si cullirá pagarne mitjas* durant 5 anys al propietari, després n'hauria de pagar només el terç com de les demás terres. El fet que durant cinc anys hagués de pagar més producte de la closa arrabassada que de les altres terres ens ofereix un indici ben clar que les terres que abans havien estat closes, i per les quals havia pasturat el bestiar, podien tenir durant els primers una productivitat major que les altres terres del mas. A partir de la segona meitat dels anys vint i fins als anys seixanta del segle XIX es generalitzà, en gairebé tots els contractes de masos del patrimoni Carles situats a la zona del Baix Ter, l'obligació del masover d'arrencar la part de closes que li assenyalés el propietari *debent deixar hermas altres terras per novas closas*; cosa que sembla indicar que se seguia un sistema de rotació de les closes per tal de millorar les terres amb els fems del bestiar.

Hem trobat algunes obligacions relacionades amb el blat de moro en dos contractes del mas Puig de Fellines dels anys 1816 i 1830. En el primer s'obligava el masover a cavar el blat de moro les vegades necessàries, i en el segon es donaven instruccions precises sobre la forma de sembrar-lo: si sembra blat de moro *lo dega fer de cinch en cinch regas una y las otras quatre fasols*. Igualment, a partir de 1829 apareix l'obligació de sembrar cada any una vessana de cànem o llinet als masos de Torroella de Montgrí i Serra de Daró, del qual el masover n'havia de pagar el terç; especificant-se, en els contractes de l'any 1864, que es pagaria terç *unicament de la floca à punt de pentinar, q[u]e resultia tant del canam de fló com del de gra, quedant per lo Arrendatari lo gra y las borreolas q[u]e tal vegada resultia en la canamera*.

Pel que fa a la batuda de les garbes de cereals, els contractes de la segona meitat del segle XVIII del patrimoni Puig acostumaren a incorporar l'obligació del masover de batre totes les garbes el mes de juliol, si el temps ho permetia. Per altra banda, des de finals del segle XVII en gairebé tots els contractes de masos de Torroella de Montgrí del patrimoni Carles i, després de la guerra del Francès –quan els patrimonis Carles i Puig passaren a un únic hereu–, en gairebé tots els contractes de masoveria dels masos situats a Torroella de Montgrí, Pals, L'Escala i Serra, el parcer tenia l'obligació de batre les garbes amb les eugues del propietari (els Carles solien tenir una eugassada al mas Pinell), pagant-li per dret de *cossures* (dret de batuda) el 5%, taxa que apareix immutable en els contractes des de finals del segle XVII fins als anys seixanta del segle XIX. En cas de no tenir eugues, el propietari es reservava el dret de fer batre les garbes amb les eugues que li semblés, pagant igualment el masover el dret de *cossures*. Aquestes obligacions no servien només al propietari per assegurar-se uns ingressos per drets de *cossures* amb les eugues pròpies, sinó també per controlar les collites i la batuda dels masos i, per tant, els terços de cereals que rebria. Després de fer la batuda, en un contracte de 1702 del mas Closa Pagesa, apareix també l'obligació d'espolsar tota la palla abans de posar-la als palls *y axi mateix que venteu tota la pols*, a fi d'obtenir el propietari el màxim de gra en concepte de terços; en un contracte del mateix mas signat el 1700 s'estipulava, a manera de multa, que si el parcer no feia espolsar tot el gra ho podria fer fer el propietari, el qual llavors es quedaria tot el gra resultant.

En la mateixa línia de controlar tot el producte de la collita i la part que li corresponia

costrar-ne, en la majoria dels contractes es recollia també l'obligació del masover d'avisar a l'hora d'efectuar les parts, no podent realitzar aquesta operació sense la presència del propietari o d'algú en nom seu. Una vegada efectuades les partions, el masover tenia l'obligació –en 3 dels 9 contractes del darrer quart del segle XVII i en tots els contractes posteriors llevat d'un sol cas– de portar la part corresponent al propietari al lloc que aquest li indiqués, normalment als graners de les seves cases de Torroella o Palafrugell segons on estigués situat el mas, als molins de la localitat on es trobava l'heretat o dels pobles veïns i en algun cas (fins a principis del segle XIX) en algun port proper (Calella de Palafrugell o L'Escala) on el propietari tingués previst de vendre el gra; els capons, gallines, pollastres, anyells, porcs, cigrons, fesols, i de vegades també llenya i palla, normalment els havia de portar a la residència del propietari a Girona. Finalment, en tots els contractes s'establia que l'any que el masover marxés de l'heretat havia de deixar la palla ben disposada en pallers o a la pallissa per al nou masover; a partir de la segona meitat del segle XVIII fou habitual especificar que havia de ser la meitat de la palla.

Una altra de les obligacions del masover que apareix molt sovint en els contractes és la d'efectuar alguna mena de plantació en el mas (apareix en 30 dels 42 contractes al terç de fruits del patrimoni). Es tracta majoritàriament (en 26 contractes) de plantacions d'arbres de ribera, sobretot salzes⁶⁸⁶, que havien de ser plantats a les vores de recs, rieres, torrents o del riu Ter per tal d'afermar-les i protegir les terres del mas de possibles inundacions. Aquest tipus de plantacions també estigueren sovint relacionades amb apropiacions fraudulentament de terres guanyades al riu⁶⁸⁷. L'obligació podia anar des de plantar 16 plançons fins a plantar-ne 200 cada any (això darrer ho trobem en els contractes del mas Closa Pagesa dels anys 1698 i 1702 i del mas Pinell el 1698); des de finals dels anys vint fins als anys seixanta del segle XIX la norma fou haver de plantar-ne 60 cada any. Per regla general, menys a la segona meitat del segle XVIII, el contracte

---

⁶⁸⁶ Pel que fa a les moreres, només hem trobat en dos contractes del mas Sunyer de Serra, dels anys 1790 i 1796, l'obligació de plantar 25 plançons d'*arbres ó moreras* en les vores de les rieres o recs.

⁶⁸⁷ Sobre la pràctica d'alguns propietaris de Torroella de Montgrí de provocar el desplaçament del marge del riu en benefici propi mitjançant les plantades d'arbres de ribera, cosa que fou denunciada en diverses ocasions per la universitat de la vila, que també feu servir en ocasions aquestes pràctiques en les seves terres, o pels veïns, amb motiu de les ocupacions de terres que protagonitzaren durant el Trienni liberal, veieu: Pere Gifre, "Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins...", *op. cit.*, p. 199-201, on descriu les constants disputes, al segle XVIII, entre la Universitat de Torroella de Montgrí i la família Puig per causa d'aquesta pràctica d'apropiació de terres a les ribes del Ter; i Mònica Bosch "La defensa del *sagrado derecho de propiedad...*", *op. cit.*, p. 375-400.

establia que el propietari aportaria els plançons; en un contracte del mas Carles signat el 1683 l'obligació era precisament no plantar arbres, sinó fer 100 plançons de salzes o altres arbres que presumiblement havien de servir per a aquestes aportacions de plançons que feia el propietari. També per norma general, i en totes les èpoques, el propietari diria en quin lloc havien de plantar-se els arbres.

En els contractes del patrimoni Carles apareixen també algunes plantacions de vinya i olivera, en alguns moments massives, destinades a fomentar l'especialització de part d'alguns masos en aquests conreus: així, en el contracte del mas Tomasi d'Albons signat el 1758, s'obligava el masover a plantar 6 oliveres cada any, al mas Roig de Palafrugell el 1794 a fer-hi cada any un jornal de plantar i un jornal d'empeltar oliveres; al mas Puig de Fellines, el 1816, 6 oliveres i 800 ceps o mallols cada any i, el 1830, també 6 oliverons a l'any i mitja vessana de vinya cada any que se li demanés; i al mas Garriga de Navata, el 1832, 12 oliverons i 2 *banchs* de ceps cada any i, el 1862, 8 oliveres a l'any i 2.000 mallols o sarments cada any que se li demanés i fer els murgons necessaris per a la conservació de les vinyes ja plantades (en el segon quinquenni dels anys cinquanta del segle XIX el preu del vi havia experimentat un augment molt important tant a Girona com a Figueres)⁶⁸⁸. Aquestes plantacions constitueixen un bon exemple del fet que, tal com remarquen Garrabou, Planas i Sagner, el contracte de masoveria no va impedir, sinó que va permetre efectuar, sense problemes, operacions d'especialització o de canvi d'orientació dels conreus⁶⁸⁹. Això sí, tal com era habitual en la masoveria, estalviant gairebé tots els costos d'explotació al propietari, ja que si bé en els contractes s'establia que el masover hauria de portar a terme les plantacions (on digués el propietari), regar quan convingués els oliverons, protegir-los del bestiar (en el contracte de 1830 del mas de Fellines), femar totes les oliveres cada tres anys (mas Puig de Fellines, 1816), i escatir-les, el propietari es limitava a aportar els oliverons si a l'heretat no n'hi havia i s'havien de comprar i només en dos contractes (del mas

---

⁶⁸⁸ Preus de Girona segons la sèrie elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Sagner a partir de la mercurial de Girona, inèdita. Emili Giralt, a partir dels preus del mercat de Figueres de Dolors Armengol (D. Armengol, *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*, op. cit., apèndix p. 122-124), assenyala que situant l'índex 100 en el quinquenni 1846-1850 el preu del vi arribà fins a 244 de mitjana en el període 1854-1858; la raó de l'encariment fou sobretot la restricció de l'oferta causada per la plaga de l'oïdi i la guerra de Crimea (*Història Econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 2, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, p. 227).

⁶⁸⁹ R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner, *Un capitalismo imposible...*, op. cit., p. 39-49.

Garriga, el 1832 i 1862) es comprometia a pagar alguns jornals d'escatir les oliveres⁶⁹⁰; en el cas de la vinya l'aportació del propietari era nul·la.

En els contractes apareixen també altres exigències de forma més esporàdica. Es tracta sobretot d'obligacions en treball que el masover havia de fer per al propietari i que estalviaven a aquest la contractació d'alguns jornals: llaurar dos cops l'any un hort del propietari (1699), fer 12 juntes de llaurar cada any per al propietari (1754, 1822), fer 35 juntes a l'any per al propietari (1801), llaurar la terra per fer *cuinats* (nom que reben al Baix Empordà els llegums –faves, veces, tapissots, pèsols, etc.– quan encara són a la planta però ja són secs) d'hivern o d'estiu per al propietari (1754), portar carretades de llenya o fems per al propietari (1699, 1754, 1794), tragar pedra (1679), tragar amb els bous el prat que fan dallar per a les eugues i vaques (1698). Com veiem, però, aquestes obligacions foren més habituals a finals del segle XVII i durant el XVIII, que no pas durant el segle XIX.

Per últim, altres obligacions encara més esporàdiques, però molt interessants, ens parlen de la gran versatilitat del contracte de parceria per adaptar-se a qualsevol situació particular i imposar sobre el masover qualsevol mena d'exigència. L'obligació, per exemple, en els contractes dels masos de Palafrugell de l'any 1794 que, si el propietari o algú de la seva família anava a passar uns dies a la casa dita de l'Horta d'aquella vila, els masovers, per torns, haurien de portar-hi la palla i llenya necessàries ens permet saber que el propietari mantenia en aquella localitat casa oberta per tal de fer visites esporàdiques de control a les seves heretats. El masover del mas Sunyer de Serra havia d'efectuar la col·lecta del batlliu de sac de Serra de Daró que posseïa el propietari: *replegar tot lo Batlliu de la part del delme del Capitol que especta al dit Señor [...] i aportar los fruits de aquell [...] tenint ben aconduhits dits fruyts tocants al dit Capitol, porque si se perden per sa omisió quedarà responsable â la esmena al mateix Capitol*; aquesta amenaça que apareix en els contractes de 1790 i 1796 fou substituïda, en el contracte de 1831, per l'al·licient que el masover podria quedar-se amb la meitat del recollit.

---

⁶⁹⁰ El 1832 el masover del mas Garriga es va comprometre a plantar cada any 12 oliverons (que li donaria el propietari) i fer 15 jornals d'escatir *fentse lo arrendatari los clots y treballs de raspar las oliveras com tambe la vida als escatidors, pagant á estos lo jornal el Sr. Arrendador*; i el 1862 havia de plantar cada any 8 oliveras i fer 40 jornals d'escatir *fer los clots y colgarlos, raspar las oliveras sembr q[u]e convinguia, fer la vida als escatidors, pagant a estos lo jornal lo S. Arrendador*.

Finalment, des de finals del segle XVIII apareixen en alguns contractes algunes obligacions del masover que podríem qualificar de *policia*⁶⁹¹. El 1798 es feia responsable el masover del mas Tomasi del control sobre els subemfiteutes: *dega fer berrar las viñas per los subgetes tenen establert aquellas, y aportar á la Casa de la p[rese]nt vila la part dels rahims corresponent*; el 1832, abans de la revolució liberal, en el contracte del mas Garriga de Navata es deia que el masover havia de *vigilar per la conservacio dels boscos fent tenir y valer lo ban publicat* i, el 1862, quan el decret de tancament de terres ja havia fet innecessaris els bans particulars sobre les terres dels propietaris, el masover del mateix mas havia igualment de *vigilar los boscos fent respectar la propietat, donant coneixament al Sr. arrendador o a la persona que lo representia de cualsevol abus se cometia*. Caldria veure fins a quin punt era efectiu aquest control del masover; en qualsevol cas, és bastant probable que l'obligació de convertir-se en garant del nou model de propietat sancionat definitivament per la revolució liberal contra els antics usos col·lectius el posés en una situació difícil enfront dels seus conveïns.

Les prohibicions

Al costat de les múltiples obligacions que acabem d'esmentar, els contractes de parceria acabaven de delimitar el que el masover podia fer en matèria de conreu, ramaderia i bosc a través de múltiples limitacions i prohibicions. En els quadres 5.4.5 i 5.4.6 figuren les que hem localitzat en els 42 contractes de parceria al terç del patrimoni que estudiem.

Les prohibicions i limitacions afectaven múltiples aspectes de l'explotació del mas, des del control de la força de treball, fins a l'ús que s'havia de donar a les terres, quines plantes convenia potenciar i quines limitar, els aprofitaments del bosc i dels recursos d'herbes, palles i fems del mas. Resulten, així, ben indicatives de la mena de relació social, de subordinació i dependència, que el masover mantenia amb l'amo.

---

⁶⁹¹ Congost, Gifre, Saguer i Torres també identifiquen la introducció de clàusules d'aquest tipus en la mostra de contractes de finals del segle XVIII que estudien ("L'evolució del contracte de masoveria...", *op. cit.*, p. 290-291); igualment Rosa Congost a *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, p. 157-158.

Quadre 5.4.5

Prohibicions i limitacions: força de treball i conreu (nº de contractes)

	1675 1699	1700 1724	1725 1749	1750 1774	1775 1799	1800 1824	1825 1849	1850 1874
Control de la força de treball:								
No pot cultivar altres terres que les de dita heretat					3	1		
No pot fer juntes per altres fins haver sembrat i llaurat al mas					1			
Control del conreu:								
no pot sotsarrendar terres					1	2		
no pot donar a sembrar a bestreta sens permís					1	1	7	4
no pot vendre guarets sens permís					1	1	6	3
si ven guaret el propietari es reserva el dret de fadiga		1		2	4	1		
no pot retornar terres sense permís	1	2			1		7	4
llegums								
només per al seu consum (sense especificar extensió)						1		
només 4 vessanes	3							
només 2 vessanes de faves	1						1	
només 4 vessanes de faves	1	1				1		
només 5 vessanes de faves		1						
només 7,5 vessanes							1	
només 8 quarteres					1			
no pot fer faves					1			
cuinats								
només per al propi consum	1	1		2	1	1		
només 3 vessanes per al seu consum	1			1				
només 6 vessanes de cuinats d'estiu i 6 d'hivern per al seu consum					1			
només 8 vessanes de cuinats d'estiu i 8 d'hivern per al seu consum						1		
estiuatges i hivernatges								
només estiuatges per al propi consum (sense especificar extensió)		1		2	2			
només 7,5 vessanes d'estiuatges							1	
només 15 vessanes d'estiuatges						1		
només 6 vessanes per estiuatges i 6 per hivernatges							2	
només 15 vessanes estiuatges i hivernatges						1		
cànem								
només per al propi consum	1							
només 1 quartera de gra de cànem per a propi consum		2						
només 1 vessana							1	
no en pot fer	1							
mill								
només per al propi consum				1				
només 2,5 vessanes	1							
no el pot deixar granar						1		
només en el rostoll de terres inundades o perjudicades per les sorres							2	
no en pot fer sense permís del propietari		2		1				
no en pot fer					3	1	7	3
blat de moro								
només per al consum del seu bestiar				2				
només 1 vessana					2			
només 2 vessanes					1			
només 3 vessanes				1				
només 4 vessanes						1		
només 5 vessanes					1			
només pot sembrar 3 juntes de blat de moro						1		
no en pot fer					2			
panís								
no el pot deixar granar						1		
només en pot fer per les vores dels camps					1			
no en pot fer					3	1	9	3
melca								
no la pot deixar granar						1		
només en pot fer per les vores dels camps					1			
no en pot fer					3	1	10	4
Nombre de contractes del període	9	2	0	3	6	7	11	4

Font: idem. quadre 5.4.1.

En el quadre veiem com, a l'obligació generalment establerta en els contractes de parceria de residir el masover en el mas amb la seva família i bestiar –destinada, com ja hem comentat, a assegurar el manteniment regular de la força de treball en l'heretat–, s'afegí en alguns casos (a finals del segle XVIII i principis del segle XIX) la prohibició explícita que el masover no pogués cultivar altres terres, o fins i tot, en un cas, que no pogués vendre la seva força de treball a tercers fins que totes les feines de sembra i de llaurada del mas no s'haguessin acomplert.

També des de finals del segle XVIII trobem en alguns contractes la prohibició explícita de sotsarrendar terres o donar la feina de la sembra a bestreta sense permís. La prohibició de *retornar*, és a dir, de tornar a sembrar terres que ja havien estat sembrades l'any anterior sense permís del propietari, que trobem en totes les èpoques, estava destinada a assegurar el manteniment de la pràctica del guaret biennal en les terres de conreu del mas, o com a mínim en la major part de les terres, com veurem més endavant. En un contracte de 1702 s'establí fins i tot la multa que *si u feu adames del ters me hajau de donar una quartera de forment per quiscuna vessana del que retornareu*.

Però com mostra també el quadre, no tot el guaret solia ser verge. La insistència en la prohibició que el masover no podia vendre guarets sense permís i sobretot, l'obligació, que trobem ja des de principis del segle XVIII, que, en cas de fer-ho, el propietari es reservava el dret de preferència o de fadiga en la compra, semblen indicar més l'existència persistent de la pràctica de vendre terres de guaret per part del masover que no pas l'eliminació d'aquest costum. També en un contracte es va incloure una multa si el parcer venia guarets sense permís⁶⁹². Per part del masover, vendre algunes terres de guaret podia ser una forma d'aprofitar *la fam de terres* en benefici propi sense pagar res al propietari, cosa que aquest volia evitar, ja que aquesta pràctica podia anar en detriment de la capacitat productiva de la finca sense que ell en tragués res a canvi.

---

⁶⁹² Es tracta d'un contracte del mas Figueres de Torroella de Montgrí, en el qual l'atorgant s'havia reservat el dret de fadiga si el masover venia guarets, herbes o tenia bestiar per altres, el qual exerciria sense pagar res si el masover feia aquestes operacions sense el seu permís: *en cas que ab alguna cautela ajeu vos sembrat o venuts gorets per altres personas, ho tenir bestiar, averiguanse lo cas puga dita S^a valerse de la mateixa reserva que antecedentment se ha fet, que es pagant lo que vos auria pagat lo qui auria comprat las terras y bestiar, retendirso en compte seu*.

Les limitacions de les vessanes que el masover podia fer de llegums (sobretot faves), cuinats, estiuatges, blat de moro, mill, panís, melca i cànem estaven destinades a assegurar que la major part de les terres del mas es dediquessin als principals productes cerealícoles (blat, mestall, ordi i civada), a limitar el conreu en el guaret i els rostolls (on aquests productes solien sembrar-se⁶⁹³), així com a evitar que el conreu d'aquests productes representés una minva dels fems disponibles per als principals conreus. En general, el propietari permetia al masover conrear només unes poques vessanes d'aquests productes per al seu propi consum o el del seu bestiar, prohibint que en pogués fer o vendre a terceres persones, i determinant sovint en quin lloc o de quina forma havien de plantar-se. Un exemple paradigmàtic de tot això el constitueixen els contractes signats el 1790 i 1796 del mas Sunyer de Serra i el contracte signat el 1794 del mas Roig de Palafrugell: en els primers s'establia que el masover no podia fer cuinats ni estiuatges sinó només *un[s] pocs per son propi us sens perjudici de las terras de sembradura que tocaran a la anyada, altrement ne haurá de pagar ters* el 1790 i la meitat el 1796; al mas Roig el masover podia fer només 2 vessanes de blat de moro *sens que puga posarhi fems de dita heretat y no ne puga fer de barrejat ab los fasols*, tampoc podia fer panís ni melca *per los senyalers* dels fesols, sinó només per les vores dels camps i no podia *aportar fems per la sembra dels estiuatges, sinó en la de canem y que los hagia de guardar per la sembra dels blats*. Igual com hem dit sobre la venda de guarets, les limitacions imposades pel propietari als conreus en el guaret semblen sobretot una reacció contra la iniciativa portada a terme realment pels masovers de conrear aquests terres.

A partir de la segona meitat del segle XVIII hi hagué més permissivitat i fou habitual establir que si el masover feia més vessanes d'aquests productes de les destinades al seu autoconsum (les quals eren franques de pagament), o si els sembrava sense permís,

---

⁶⁹³ Així, per exemple, en el contracte del mas Figueres de 1754 s'establia que se cedirien cada any al masover 2 o 3 vessanes de rostoll per fer menjar per als bous o alguns estiuatges en el lloc que se li assenyalés; el 1758 es pactà que el masover del mas Tomasi d'Albons podia fer només 5 vessanes de cuinats, estiuatges, mill i blat de moro *sobre lo goret que no deura sembrarse* i l'any següent amb el masover del mas Vicens que podia fer només 3 vessanes de cuinats o blat de moro per al seu consum *sobre lo rostoll o goret*; en els contractes de 1825 de la Closa Pagesa i el mas Carles s'establia que el masover no podia fer mill, panís ni melca sense permís del propietari i només podia fer mill sobre el rostoll d'aquelles terres que per inundació de les aigües o a causa de les sorres s'haguessin perjudicat els sembrats, pagant-ne el terç; el 1824 als masos Pinell, Puig i Figueres, es prohibia al masover fer mill, panís ni melca *de goret* en la darrera collita; i el 1830 es prohibia al masover del mas Puig de Fellines sembrar altres grans en els guarets més que 2 vessanes de faves franques de pagament.

hauria de pagar el terç de fruits de les vessanes suplementàries o de tot el sembrat sense permís, així com si els deixava granar⁶⁹⁴ (només hem trobat 2 contractes, de finals del segle XVIII, en què el propietari amenaçava el masover amb fer-los-hi arrencar), amb la qual cosa aquests productes s'afegiren a la llista dels que reportaven renda al propietari. A partir del segle XIX començà a imposar-se la norma en els contractes del patrimoni, sempre present ja a partir dels anys vint d'aquell segle, que per sembrar mill, panís i melca el propietari hauria de donar permís i que llavors aquests productes pagarien el terç, sense que es preveïés cap vessana lliure de pagament. També des de 1829 s'incorporà de forma habitual a la renda dels masos el pagament d'un quart de les *fabas, besas, fasols, fasolas y llantias, com y de cualsevol altre genero de grana ô fruit, tan de estiu com de hivern, que se sembria y cullia en las terras de la dita Heretat*, sense preveure tampoc en els contractes cap vessana lliure d'abonar-lo (només en el contracte de 1830 del mas de Fellines s'establia que el masover pagaria la meitat de les faves si en feia més de 2 vessanes; però pagaria, en canvi, el 1/4 de les veces i de tot gènere de gra que es collís en els rostolls). Observem també com les referències al blat de moro apareixen en els contractes a partir de la segona meitat del segle XVIII⁶⁹⁵, limitant-se'n el seu conreu al masover fins al primer quart del segle XIX. A partir de 1829, el blat de moro i els cigrons s'incorporaren també normalment a la renda dels masos, havent de pagar terç com els grans d'aresta.

Sembrar cànem passà d'estar limitat, a finals del segle XVII i principis del XVIII, a ser obligat plantar-ne una vessana, com ja hem comentat anteriorment, en els masos de Torroella de Montgrí i Serra de Daró a partir de l'any 1829, havent-ne el masover de

---

⁶⁹⁴ Els dos contractes en què hem trobat la prohibició explícita de deixar granar aquests productes corresponen al mas Puig de Fellines: en el signat el 1816 es prohibia al masover deixar granar en els guarets mill, panís ni melca (si ho feia n'hauria de pagar terç), en el signat el 1830 no podia deixar granar la mitja vessana franca de pagament que se li cedia per fer menjar per al bestiar (si ho feia també en pagaria el terç).

⁶⁹⁵ A finals del segle XVIII i principis del segle XIX, també tenim constància, en els comptes del patrimoni Puig-Carles del període 1794-1818, de diverses vendes de terres per plantar blat de moro efectuades pel propietari en els masos de Torroella de Montgrí que gestionava mitjançant conreu directe. Per exemple, el 1794, *cobrat de 8 vessanas de terras de blat de moro venuda â Jaume Vidal de esta en la Feixa Perdiguera en lo Pinell â 20 lliures [213,2 rals] la vessana*. Per aquest concepte consten ingressats 1.705,6 rals el 1794; 6.478,6 rals el 1802 (venda de 36 vessanes i 6 cellons per fer blat de moro), 19.108 rals el 1803 (72 vessanes aproximadament), 14.998,6 rals el 1804 (81,5 vessanes), 18.090 rals el 1806 (71,5 vessanes), 1.321,8 rals el 1812 (no sabem el nombre de vessanes) i 5.394 rals el 1813 (22 vessanes); igualment consta que l'any 1804 es pagaren 32 ras a Fèlix Badia, canador, *per haver canat 41 vessanas de goret per fer blat de moro*. Aquestes vendes que hem identificat donen testimoni de la gran demanda de terres que hi havia per dedicar a aquest conreu, així com de l'important ingrés que podia reportar, en conseqüència, la pràctica de vendre terres per plantar blat de moro. (ADG.FCC. Lligall foli 44).

pagar terç al propietari. Malgrat l'interès que amb aquesta obligació els Carles demostraren per aquesta planta tèxtil, veiem com de totes maneres el seu conreu seguia essent marginal, com passava en tota la comarca del Baix Empordà⁶⁹⁶.

Hem trobat igualment, de forma aïllada, algunes prohibicions referents a conreus arboris, concretament sobre la forma de recollir les glans i olives, en els contractes de 1816 i 1830 del mas Puig de Felines: *que dit Arrendatari no puga batrer las aglans sino cullirlas quant per ellas mateixas caiguan i no podra batrer las oliveras q[u]e se encontrian humidadas ô glassadas ni antes de St. Antoni de Janer*, afegint-s'hi el 1830 la prohibició d'escatir les oliveres sense permís del propietari. Aquest cas constitueix un exemple més del fet que, malgrat que el propietari participés molt limitadament en les despeses d'aquests conreus (hem vist que només en algunes ocasions es comprometia a pagar alguns jornals d'escatir oliveres), el seu control sobre la forma d'explotació del mas podia arribar a ser, almenys en la lletra, molt gran i precís.

Finalment, pel que fa al conreu, només afegirem que era habitual que el propietari es reservés una part de les terres del mas que havien de sembrar-se d'arròs (normalment la meitat), quan aquest conreu estava permès. A partir de 1829 i fins als anys seixanta del segle XIX, l'esperança de poder tornar a sembrar arròs o de poder fer regadiu en els masos de Torroella, L'Escala i Serra impulsà els Carles a afegir una clàusula en els contractes que preveia que, si es donaven aquests eventualitats, el propietari podria incloure els pactes que li semblessin convenients al respecte, amb la qual cosa el contracte es deixava ben travat, tant per al present com per al futur.

En el següent quadre hem resumit les prohibicions i limitacions que apareixen en els contractes referents al bestiar, arbres, palles, fems, herbes i farratges dels masos.

---

⁶⁹⁶ Enric Saguer assenyala com, a mitjan segle XIX, en aquesta comarca *el volum de la seva producció era molt baix i encara més la superfície que ocupava. El cànem es mantenia només com a conreu marginal (Treball agrari i reproducció econòmica al Baix Empordà, 1850-1880, Girona, Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona i Publicacions de la UdG, 2005, p. 33).*

Quadre 5.4.6

Prohibicions i limitacions: bestiar, arbres, palles, fems, herbes i farratges (nº de contractes)

	1675 1699	1700 1724	1725 1749	1750 1774	1775 1799	1800 1824	1825 1849	1850 1874
Bestiar:								
<i>limitació del nombre de caps de bestiar</i>								
porcs	1						1	1
bestiar de llana							2	1
no pot criar cabres ni crestats							1	1
només pot tenir els bous de l'arada	1							
només pot tenir bestiar menut; eugues i vaques si el propietari n'hi dona a mitges		1						
pot tenir bestiar menut al corral, però d'altri només amb permís				1				
només pot tenir 6 bèsties per batre					1			
<i>limitació de la zona de pastura</i>	2	1						
<i>limitació de l'època que pot tenir porcs</i>		1						
Arbres:								
no pot tallar cap arbre	1				2	2		
no pot tallar cap arbre, només esbrancar-los per al seu propi consum					2	2	11	4
Palles, fems, herbes i farratges:								
no pot donar ni vendre palla del darrer any sense permís	1							
no pot vendre palla				1	1			
no pot treure fems de l'heretat					2	2	3	
no pot vendre ni donar palla ni fems				2	2	2		
no pot vendre ni donar palla, fems ni herbes							1	3
no pot vendre palla, farratge ni fems						1		
no pot vendre ni donar palla, alfals, herbes ni fems							6	
no pot vendre ni donar palla, fems, <i>fullaca</i> i <i>terragada</i>							1	
no pot vendre ni donar palla, fems ni <i>tarregada</i>								1
no pot vendre ni donar prat a ningú	1							
no pot deixar granar la 1/2 vessana que se li concedeix franca per fer menjar per al bestiar							1	
pot fer 2 vessanes de menjar per al bestiar							2	
pot sembrar llobins i altres menjars per als bestiar es necessitin per al cultiu de l'heretat								1
pot fer 6 vessanes de farratge, però no deixar-lo granar sense permís	1							
no pot fer més herba seca ni altre farratge que el necessari per al bestiar necessari per al cultiu de l'heretat							9	3
no pot fer més herba seca ni altre farratge que el necessari per a 148 bèsties grosses entre el mas Pinell i Puig i un ramat de llana al mas Figueres						1		
Nombre de contractes del període	9	2	0	3	6	7	11	4

Font: idem. quadre 5.4.1.

Les limitacions en el bestiar del masover (el tipus i nombre d'animals, on i quan podien portar-los a pasturar) estaven orientades, bàsicament, a protegir els conreus i a buscar l'equilibri, sempre difícil, entre agricultura i ramaderia. Calia que el masover tingués el bestiar de treball necessari per a les feines de conreu i, com hem vist, en alguns masos, obligatòriament, algun bestiar de llana per incrementar les disponibilitats de fems per als cereals, però el nombre d'animals es mirava que estigués en relació amb la capacitat del mas de mantenir-los sense entrar en contradicció amb les zones dedicades al conreu, que eren les que reportaven renda al propietari. Els porcs i les cabres o crestats, especialment perillosos per als conreus i per als brots joves dels conreus arboris i arbustius, van ésser tradicionalment molt controlats. En el contracte del mas Carles de 1683, per exemple, es prohibia que el masover pogués tenir més de dos porcs; al mas Closa Pagesa, el 1700, s'estipulà que *no pugau tenir en dita heretat tossinos fins que hajau recullit tots los grans y si ni voleu tenir, sols los hi pugau tenir fins a carnestoltas y no mes*, i el 1702, que *no vull que crieu tocino sino a la estaca*. Les limitacions en el nombre de bestiar del masover també podien estar motivades per la reserva del propietari de realitzar ell mateix l'explotació pecuària del mas, tal com n'hem vist alguns casos anteriorment. Era habitual que el propietari assenyalés al masover en quins llocs podia fer pasturar els seus animals (reservant-se algunes zones de pastura del mas per a ell si hi tenia bestiar propi).

En el segle XIX, quan l'avenç de l'individualisme agrari ja era imparable i la revolució liberal sancionà el tancament general de totes les terres dels particulars, el control del bestiar podia tenir fins i tot un caràcter exemplificador de fer respectar les mesures promulgades. Això és el que observem, per exemple, en el mas Garriga de Navata, població en la qual els Carles havien fet pregonar diverses vegades el ban que els havia atorgat el 1800 la Reial Audiència prohibint que ningú portés a pasturar bestiar ni prengués llenya ni qualsevol fruit dels seus masos. Recordem també com els Carles, a partir del anys trenta del segle XIX, havien obligat els masovers d'aquest mas a realitzar-hi grans plantacions de vinya i olivera. En el contracte de 1832, a més de fer responsable, com hem vist, el masover de fer respectar el ban, se li prohibia tenir cabres ni crestats i se li permetia tenir només el bestiar de llana i els porcs que poguessin mantenir-se en l'heretat. La relació entre totes aquestes mesures queda ben explicitada en el contracte que se signà el 1862 amb el nou masover, el qual quedava igualment encarregat de fer respectar els drets de propietat de l'amo i tampoc no podia tenir cabres,

però sí els porcs i el bestiar de llana *se pusquian mantenir sens yncomodar los vehins*. Havent estat els Carles uns dels principals abanderats de l'individualisme agrari de la regió de Girona, sembla indubtable que volien fer predicar els seus masovers amb l'exemple, per tal d'estar el màxim de legitimats a l'hora de fer complir la privatització dels usos de la terra.

Pel que fa a les prohibicions relatives als arbres del mas, el quadre mostra com la prohibició de tallar arbres començà a generalitzar-se a partir del darrer quart del segle XVIII i de forma ja absoluta, en tots els contractes, a partir del segon quart del segle XIX, quedant com una facultat privativa del propietari. El masover només podia esporgar-los per fer llenya per al seu propi consum i mai tallar cap planta sense permís. En algun contracte s'arribava a especificar, fins i tot, seguint amb l'exemple del mas Garriga el 1862, que si el masover *necessita talla alguna planta dels boscos per mantenir los arreus de labranza, com son carruatges, aradas y rasclas, estas deuran ser asseñaladas per lo S. Arrendador ó de la persona q[u]e lo representia*. Es fa difícil no relacionar també aquestes prohibicions sobre els arbres amb el procés de tancament de terres que va permetre al propietari beneficiar-se en exclusiva de la demanda de llenya.

Finalment, respecte les palles, fems, herbes i farratges de l'heretat, la prohibició del masover de donar-ne o vendre'n fou general en totes les èpoques amb l'obligació d'invertir-los tots en el bestiar i les terres de l'heretat degut, com ja hem comentat, al dèficit crònic d'adobs que patien les terres abans de la generalització dels fertilitzants artificials. Encara a mitjan segle XIX, en la major part dels contractes, es limitava igualment l'extensió de les terres dedicades a fer menjar per als animals a només les vessanes necessàries per al bestiar de la pròpia heretat, amb la qual cosa es fa patent que, almenys en el patrimoni Carles, als anys seixanta del segle XIX les plantes farratgeres encara no s'havien incorporat de forma important a les rotacions de conreus.

f) *La renda que cobra el propietari*

En el quadre següent hem representat tots els productes que reportaven renda al propietari, així com altres pagaments que rebia del masover.

Quadre 5.4.7

Productes que paguen renda i altres percepcions del propietari (nº de contractes)

	1675 1699	1700 1724	1725 1749	1750 1774	1775 1799	1800 1824	1825 1849	1850 1874
grans d'aresta	9	2		3	6	7	11	4
arròs	2			3	3	2		
oli	2			1	2	1	2	1
vi						1	2	1
1/3 dels cuinats (si en fa per a tercers sense permís)				1				
1/3 o 1/2 dels cuinats i estiuatges si els fa en les terres que toca sembrar aquell any					2			
1/3 dels estiuatges si superen les vessanes franques						1		
1/4 de les faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i qualsevol altra grana o fruit d'estiu o hivern es culli en el mas							8	4
1/4 del producte de vendre <i>trunfos, alls, sebas, carabassas y altres generos coneguts per ortalisas</i>								3
1/3 dels llegums (si en fa per altres)						1		
1/2 de les faves (si en fa més del permès)					1		1	
mig quartà de fesols					1			
mitja quartera de cigrons					1			
1/3 dels cigrons							6	3
cànem		1					7	3
1/3 del blat de moro							7	3
1/3 del blat de moro (si en fa més del permès)					3			
1/3 del mill si en fa (amb permís)		1				1	9	3
1/3 del mill si el deixa granar						1		
1/3 del panís si en fa (amb permís)						1	6	3
1/3 del panís si en fa pels <i>senyalers dels fesols</i>					1			
1/3 del panís si el deixa granar						1		
1/3 de la melca si en fa (amb permís)						1	6	3
1/3 de la melca si en fa pels <i>senyalers dels fesols</i>					1			
1/3 de la melca si la deixa granar						1		
1/3 de les garrofes (si se'n sembren al guaret)					3			
1/3 del farratge si el deixa granar	1	1					1	
1 carretada d'alfals							6	
carretades de palla				1	2	2	7	3
1 arrova de llana per cada 25 caps de bestiar de llana							3	
4 carretades de llenya							1	
1/4 del producte de vendre herba de les pastures sobrants								3
1 porc de cada 12 (si en té més de 4)							1	
1 de cada 8 indiots (si en té)							1	
Agressos:								
quarteres de blat				1				
porcs					2	1	4	
capons	6	2		1	2	5	9	3
pollastres	1				3	4		
gallines		1		1	3	2	3	2
anyells	1	2			2	3	5	2
cànem	1				1	1		
llana								2
diners					3	1	2	1
tots els agressos monetaritzats								1
Altres pagaments:								
20è				2	1	2		
redelme				1				
1/3 del que cobri de la palla i farratge s'hagi de donar al rei					2	2		
cossures (drets de batuda)	4	2		1		1	9	3
TOTAL	9	2	0	3	6	7	11	4

Font: idem. quadre 5.4.1.

Pel que fa a la varietat de productes, deixant de banda els agressos dels quals ens ocuparem més endavant, la part principal de la renda del propietari la constituïen els grans d'aresta, els quals són els únics productes que apareixen en tots els contractes. L'arròs fou també molt important en les èpoques en què se'n pogué sembrar; després de la seva prohibició, seguí apareixent durant un temps en els contractes com a possibilitat per si mai podia tornar a conrear-se'n. L'oli quedà circumscrit a la renda d'uns pocs masos que tenien part de les seves terres dedicades a aquest producte⁶⁹⁷; així com el vi, que només reportà renda al propietari a partir del segle XIX i quedava limitat a la producció de dues heretats, el mas Puig de Fellines i el mas Garriga de Navata, en els quals ja hem vist que el propietari havia impulsat aquesta especialització mitjançant l'obligació dels masovers de realitzar-hi importants plantacions de ceps.

Respecte la resta de productes, observem com l'obligació de pagar-ne alguna part apareix en molts casos només com una possibilitat, a manera de multa, si el masover contravenia alguna de les obligacions o prohibicions de conreu (deixar-los granar, fer-ne més vessanes de les que el propietari li havia deixat franques de pagament per a l'autoconsum de la seva família i bestiar, fer alguns productes per a tercers sense permís o fer-los en les terres o en el lloc que no volia el propietari). Si obviem aquests pagaments, que devien tenir un caire més aviat dissuasori i poques vegades devien fer-se realment efectius⁶⁹⁸, veiem com la llista dels productes que donaven renda al propietari no començà a ampliar-se lleugerament fins al darrer quart del segle XVIII. En realitat, no seria fins al segon quart del segle XIX que es produiria una diversificació significativa dels productes que reportaven renda, amb la incorporació regular de parts de fruits de faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i qualsevol altra grana

---

⁶⁹⁷ Les parts d'oli apareixen només en els contractes del segle XVII del mas Ral, de Torroella de Montgrí, i el mas Prats, de Palafrugell; en els contractes del segle XVIII del mas Tomasi d'Albons i del mas Roig de Palafrugell, i al segle XIX en els masos Puig de Fellines i Garriga de Navata.

⁶⁹⁸ En els comptes del patrimoni del període 1794-1818, per exemple, consten algunes partides de faves, mill, blat de moro i tapissots cobrats dels masos, però en general són de molt poca importància, llevat potser del blat de moro, i no es tracta d'ingressos regulars que es produeixin cada any. Les quarteres ingressades d'aquests productes són les següents: faves, 40 (1799), 2,5 (1802), 1,75 (1804), 16 (1805), 2 (1806), 7 (1807), 8 (1808), 1,75 (1816); mill, 57 (1800), 7 (1804), 1 (1805), 1 (1810), 3 (1812), 4 (1813), 2 (1814), 5,5 (1817), 8,25 (1818); blat de moro, 38 (1804), 16 (1805), 70,5 (1806), 17,5 (1807), 95 (1814), 77,5 (1816), 41 (1817), 51,5 (1818); tapissots, 2 (1814) i 1 (1818). Cal considerar, a més, que bona part d'aquestes quarteres devien provenir no dels masos cedits a parceria sinó dels 5 masos que en aquells moments s'explotaven mitjançant conreu directe, com així ens consta d'almenys 222,5 de les quarteres ingressades de blat de moro, 32 de les de faves i 65,75 de les de mill. Per altra banda, en aquests comptes apareix també explicitada una multa per sembrar blat de moro sense permís: el febrer de 1796 es cobraren 426,4 rals de Francisco Passarius per 8 quarteres de *blat de moro havia de donar de ters per*

o fruit que es collís tant a l'hivern com a l'estiu; blat de moro; cigrons; cànem; alfals; mill, panís i melca (malgrat que per sembrar-ne el masover havia de demanar permís); palla (tot i que l'obligació de pagar-ne ja havia començat a la segona meitat del XVIII); llana i llenya. A mitjan segle XIX s'hi afegí encara part del producte de vendre patates, alls, cebes, carbasses i altres hortalisses (en els contractes de masoveria signats el 1864 dels masos Ral, Figueres, Torre Bagura i Closa Pagesa el propietari permeté als masovers sembrar-ne per al seu autoconsum, i si en venien li havien de pagar una quarta part del producte de la venda) i part del producte de vendre herba de les pastures sobrants, en cas que se'n venguessin. De totes maneres, malgrat la progressiva incorporació d'altres productes, la part majoritària de la renda del propietari la seguiren aportant els cereals de secà, tal com veurem en el capítol següent quan analitzem la comptabilitat del patrimoni des de 1832 a 1863.

Pel que fa a la proporció de la collita que pagava cada producte, la gran majoria dels contractes de parceria de la regió de Girona establiren el pagament del terç dels grans d'aresta ja des que el contracte de masoveria es va consolidar i generalitzar en el curs del segle XVI⁶⁹⁹. Tal com ja hem comentat anteriorment, els contractes a mitgeria foren una excepció tant en el patrimoni Puig-Carles com en general en tot el context gironí; per això hem dedicat aquest apartat a estudiar amb deteniment els contractes de masoveria al terç de fruits.

Malgrat que la norma fou establir el terç de fruits dels grans d'aresta, aquesta clàusula, comú a tots els contractes que estudiem, presentà algunes petites modificacions interessants amb el pas del temps. El costum de pagar el terç de fruits estava tan arrelat a la regió de Girona que sovint els contractes dels segles XVII i XVIII del patrimoni que estudiem indiquen de forma genèrica tan solament l'obligació del masover de pagar el terç *de tot genero de gra d'aresta com se acostuma* sense especificar els cereals a què es referien⁷⁰⁰; o bé terç *de tot genero de gra de aresta com es forment, mestall, ordi, civada, espelta, mill y garrofas si sen sembran ab goret y de tot lo que se acostuma pagar ters en la present vila de Palafrugell* (contractes del mas Prats, Gombau i Roig,

---

haverlo sembrat sens permís. (ADG.FCC. Lligall foli 44).

⁶⁹⁹ R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, "L'evolució del contracte de masoveria...", *op. cit.*, p. 284-285.

⁷⁰⁰ Això apareix en els contractes del mas Carles de 1677 i 1683; Gombau, 1686; Pinell, 1687 i 1698; Closa Pagesa, 1698 i 1700 i Prats, 1699.

1794). Quan els grans d'aresta són especificats, els que apareixen són: blat, sègol, ordi, civada, mill, arròs (Mas Ral, 1679); blat, sègol, ordi, civada, mill, espelta, arròs (Closa Pagesa, 1679); forment, mestall, ordi, civada, mill i arròs (mas Figueres, 1754 i mas Vicens, 1759); forment, mestall, ordi, civada, mill, panís, arròs (mas Tomasi, 1758); blat, mestall, ordi, civada, mill i panís (mas Sunyer, 1790); forment, mestall, ordi, civada, espelta i mill (mas Prats, Gombau i Roig, 1794); blat, mestall, ordi i civada (Tomasi, 1798; Figueres, 1801 i Vicens, 1802). El blat, el mestall, l'ordi i la civada, encara que no apareguin especificats en els contractes, van ser les principals produccions del patrimoni durant la primera meitat del segle XIX.

Des de finals del segle XVII fou habitual en els contractes del patrimoni especificar que es pagaria també la tercera part del gra de la *palla i pols* i, des de principis del segle XVIII, com apareix en el contracte del mas Closa Pagesa de 1702, que es pagaria el terç dels grans *tant del primer moladó com de baleitgs, rerabaleitgs y del gra que exirà de la pols y palla volent que tota se espolsa antes de posarla als pallers y axi mateix que venteu tota la pols*; recordem que en un contracte del mateix mas de l'any 1700 el propietari ja havia amenaçat el masover que si no espolsava tota la pols ho faria fer ell, quedant-se tot el gra resultant. En aquest procés d'exigir sempre el màxim del que li pogués correspondre en concepte de terços, el propietari arribà a exigir el 1798 al masover del mas Tomasi d'Albons i el 1802 al masover del mas Vicens que li paguessin el terç de tot gra d'aresta (blat, mestall, ordi i civada) inclòs el procedent dels *baleigs, palla y pols, rebataduries y menjar de gallinas*, així com la meitat de l'arròs *tant de palla y pols com de moladó y de las espiguladuras, en cas de fer espigular*. Finalment, en 15 dels 16 contractes signats entre 1824 i 1864, la fórmula habitual s'amplià afegint-hi que es pagaria el terç de tots els grans d'aresta tant de guaret com de rostoll (*dega pagar ters de tot genero de gra de aresta, tant de goret com de rostoll, baleits, rebaleits, palla y pols*), la qual cosa sembla un indicatiu que el guaret verge o blanc devia estar reculant de forma significativa. Precisament per aquesta època, a partir de 1829, en els contractes dels masos de Torroella de Montgrí, L'Escala i Serra de Daró apareix ja *pagar ters de tot genero de gra d'aresta tant de goret com de rostoll, baleits, rebaleits, palla y pols, com y tambe de blat de moro y ciurons*, així com pagar el quart de *fabas, bessas, fasols, fasolas y llantias, com y de qualsevol altre genero de gra ó fruit, tan de estiu com de hivern, que se sembria y cullia*; aquests fets podrien ser, al seu torn, un

indici de rotació de conreus segons el model d'alternativa biennal en dues fulles, essent la collita principal la de blat (o ordi o mestall) i la de guaret d'alguna lleguminosa (sobretot faves) o de blat de moro, que fou predominant al Baix Empordà a mitjan segle XIX⁷⁰¹.

Malgrat que la norma en els contractes de masoveria era pagar el terç dels grans d'aresta, en algun cas en concret, alguna aportació extraordinària del propietari podia traduir-se en un augment de la renda. Així, per exemple, en el contracte del mas Closa Pagesa de 1679, s'especificava que el masover hauria de pagar el terç *a la hera de tot genero de gra de aresta ço es blat, segal [sic.], ordi, civada, mill, spelta y arros*, però que a canvi de la quarta part que el propietari pagava de la despesa de segar i batre, el parcer hauria de pagar també la quarta part dels grans que li toquessin de manera que, *junt ab lo ters jo vindre a cobrar la mitat dels grans pagat que sie delme y demes imposts*. Igualment, el 1825, es pactà que els masovers de la Closa Pagesa i del mas Carles haurien de pagar la meitat dels grans de la primera collita per raó que l'anterior parcer havia fet ja les tres llaurades necessàries per poder sembrar.

Pel que fa als demés productes, l'arròs pagava també el terç fins al 1754, tot i que hem de recordar que el propietari solia reservar-se una part de la terra que havia de conrear-se d'aquest cereal. En els contractes de 1758 del mas Tomasí d'Albons i de 1759 del mas Vicens de L'Escala, la taxa augmentà a la meitat del producte. El reglament de 1767 sobre el conreu de l'arròs a l'Empordà rebaixaria la taxa màxima al terç i quartà per vessana, però el de 1775 l'augmentà a la meitat del producte. En el següent contracte d'aquest patrimoni que fa referència a l'arròs –un contracte de masoveria del mas Sunyer de Serra signat el 1790– es pactà, efectivament, que el masover pagaria la meitat de l'arròs, si se'n feia, *com los demés masovers li pagan*. En el contracte signat el 1796 amb el nou masover del mateix mas de Serra tornà a figurar que el masover pagaria la meitat de l'arròs en cas de fer-se'n, ja que l'any 1792 s'havia prohibit el conreu d'aquest cereal a l'Empordà, pel perill de malalties que comportava. El 1798, però, es va concedir de nou permís per a sembrar-ne, i així, en el contracte de masoveria del mas Tomasí d'Albons de 1798, es pactà, altra vegada, que el masover entregaria la meitat d'aquest producte al propietari. Cal advertir, però, que en els comptes de la collita de

---

⁷⁰¹ Enric Sagué, "L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX...", *op. cit.*, p. 221-228.

1799 del patrimoni Puig-Carles no figuren entrades d'arròs ni del mas Tomasí d'Albons ni de cap altre mas; és de suposar que no arribà a sembrar-se-n'hi arran de la forta commoció i resistència popular protagonitzada pels veïns de diversos pobles empordanesos, els quals aconseguiren evitar la reintroducció d'aquest conreu⁷⁰². En els contractes de 1801 del mas Figueres de Torroella de Montgrí i de 1802 del mas Vicens de L'Escala, encara apareixia l'obligació de pagar la meitat de l'arròs, però tampoc en aquests casos figuren parts d'arròs cobrades en els comptes del patrimoni entre 1801 i 1818⁷⁰³. En cap altre contracte posterior apareix ja el pagament de parts de l'arròs, tan sols, com hem comentat anteriorment, a partir de 1829 i fins als anys seixanta del segle XIX, l'esperança de poder tornar a sembrar aquest cereal en els masos de Torroella, L'Escala i Serra impulsà els Carles a afegir una clàusula segons la qual, si això mai era possible, el propietari podria incloure els pactes que li semblessin adequats al respecte.

Les parts de l'oli que cobrà el propietari foren variables segons les èpoques. Fins a mitjan segle XVIII s'exigí el terç; en els contractes de finals del segle XVIII la taxa augmentà a la meitat. Al segle XIX en els contractes del mas Fellines de 1816 i 1830 es demanà el terç, mentre que el 1832 al masover del mas Garriga se li exigiren dues cinquenes parts, que se li augmentaren a la meitat de la producció en el contracte de 1862. En els contractes del segle XIX també fou habitual especificar que es pagarien les parts tant de l'oli del tonell com de les basses. Pel que fa al vi, en els quatre contractes en què se n'exigiren parts (signats entre 1816 i 1862), sempre se'n demanà el terç.

Els altres productes agraris hem vist al quadre que solien pagar també el terç com els cereals, llevat de les faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i altres granes o fruits que es collien a l'estiu o a l'hivern, que pagaven la quarta part des del segon quart del segle XIX, i les hortalisses que es venien, que també pagaren el quart des de mitjan segle XIX. Pel que fa al cànem, el masover de la Closa Pagesa n'hagué de pagar, a principis del XVIII, 1 quintar per vessana si en sembrava; mentre que, en els contractes signats a partir del segon quart del XIX, quan apareixia aquest producte els masovers n'havien de pagar el terç del que estaven obligats a sembrar en una vessana.

---

⁷⁰² Sobre els reglaments de l'arròs i els avalots a què hem fet referència vegeu Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, p. 308-316; Joan Surroca, "El conreu de l'arròs...", *op. cit.*, p. 73-94 i Rosa Congost i Pere Gifre, "«Déu i el diable»...", *op. cit.*, p. 344-346.

⁷⁰³ ADG.FCC. Lligall foli 44.

A part dels productes agraris, observem com els contractes preveïen també el pagament d'altres productes, com carretades d'alfals, palla, llenya, llana o algun animal segons el nombre de bestiar que el masover tingués al mas. El propietari també cobrava de forma regular una quantitat fixa d'alguns animals, llana i cànem en concepte d'agressos. Els animals s'acostumaven a cobrar per les festes senyalades (els capons per Nadal o Carnestoltes, el xai per Pasqua) i servien per a l'autoconsum de la casa del propietari. Hi hagué una tendència a monetaritzar aquests pagaments. Des de finals del segle XVIII, veiem com en alguns contractes s'afegiren petites quantitats de diners en metàl·lic al pagament dels agressos en espècie; però no és fins als anys seixanta del segle XIX quan trobem el primer pagament d'aquest tipus totalment monetaritzat, en el contracte de l'any 1862 del mas Garriga de Navata, en el qual s'estipulà que el masover pagaria cada any 40 duros de plata per Nadal *de agressos [...] en lloch de tocino y demes que se acostuma donar en las casas de Boscos*. En els comptes del patrimoni de l'any 1872 s'observa com els agressos en espècie (xais, pollastres, gallines, llana, etc.) els masovers els paguen ja pel seu valor en metàl·lic (com també paguen d'aquesta manera el valor dels jornals de paleta i fuster que estaven obligats a fer cada any en el mas segons els contractes), seguint d'aquesta manera una tendència general a Catalunya observada ja per Garrabou, Planas i Saguer⁷⁰⁴.

Pel que fa als altres pagaments, destaca l'obligació en molts contractes de pagar al propietari les cossures o dret de batuda. Ja hem explicat abans que, des de finals del segle XVII en quasi tots els contractes de masos de Torroella de Montgrí i, després de la guerra del Francès, en gairebé tots els de masos situats a la mateixa vila, Pals, L'Escala i Serra del patrimoni Carles, el masover tenia l'obligació de batre les garbes amb les eugues del propietari pagant-li sempre el 5% per dret de *cossures*, tant a finals del segle XVII com encara als anys seixanta del segle XIX. Recordem que els Carles solien tenir una eugassada al mas Pinell i tenim constància que alguns anys ingressaren una quantitat important de quarteres de gra pels drets de batuda.

Finalment, resulta també molt interessant la capacitat dels Puig i dels Carles —que no sabem si fou comú en altres hisendats de la regió de Girona a la mateixa època—

---

⁷⁰⁴ Garrabou, Planas i Saguer assenyalen com els pagaments en espècie en concepte d'agressos tendiren a desaparèixer o a monetaritzar-se des de finals del segle XIX (*Un capitalisme impossible...*, op. cit., p. 214-215).

d'apropiar-se, en la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX, d'alguns pagaments imposats inicialment per les universitats, fent que, quan aquests havien deixat de pagar-se, els masovers els haguessin de satisfer al propietari. Així, el 1758 en el contracte del mas Tomasi d'Albons s'establia que el masover hauria de pagar al propietari *lo redelme del modo que antes se pagave en lo poble de Albons*; el 1754 la propietària obligà el masover del mas Figueres de Torroella que *en cas que no se pagas vinte â la Universitat tingau la obligacio de pagarmel â mi*; el 1759 el masover del mas Vicens havia de pagar un vintè de tots els grans en concepte de *redrés*; i també s'estipulà l'obligació de pagar terç i vintè dels grans al propietari en els contractes de 1798 del mas Tomasi, 1801 del mas Figueres i 1802 del mas Vicens. Encara l'any 1830, en el contracte del mas Puig de Felines, s'estipulava que el masover pagaria l'onzè, quinzè o vintè si se'n feia pagar en aquella població, però que en cas de no fer-se pagar hauria d'entregar cada any 106,6 rals al propietari. Aquesta capacitat dels propietaris d'absorbir rendes que inicialment no els pertocaven és la mateixa que demostraren al segle XIX quan incorporaren el pagament del delme als seus ingressos, després que aquell fos abolit, tal com veurem en el capítol següent quan analitzem la comptabilitat del patrimoni.

g) *Les contribucions*

Tal com passà amb els costos d'explotació del mas, també en les contribucions hi hagué una clara tendència al llarg del temps a traspasar totes les impositcions ordinàries de l'heretat al masover. Així, si en el darrer quart del segle XVII s'especificava en tres contractes que el parcer només pagaria dues terceres parts de les talles (malgrat que en dos d'aquests es deia, però, que si eren per sometents, allotjaments o tragines se'n faria càrrec íntegrament el masover) i només en un contracte el masover havia d'assumir-ne tot el cost, quan s'introduí el cadastre sembla que això canvià substancialment, si més no a mitjà termini: en el primer contracte que tenim posterior a la introducció d'aquell impost, si bé amb l'inconvenient que ja havien passat força anys, ja que data de 1754, la propietària assumia tot el pagament del cadastre ordinari; en el següent contracte, de 1758, es traspassava tot el pagament al masover (tot i que el propietari li perdonava *lo redres de blat me donaveu*), i en el contracte següent, de 1759, el masover assumia també tot el pagament del cadastre sense que se li condonés cap altre pagament en compensació; en els tres casos el propietari pagaria un terç de tot augment del cadastre o

nova imposició que pogués haver-hi. En tots els contractes posteriors del segle XVIII i XIX se seguí la mateixa tònica de traspasar tot el pagament del cadastre al masover i demés servituds reals i comunals que es demanessin fer per raó del mas, incloent-hi també el pagament de l'impost d'esquadres en els contractes signats els anys 1829 i 1830: *que dit Arrendatari dega fer las servituds Reals y Comunals per raho de las ditas heretats, com é igualment anar á vagatge, portar palla, farratge ô lleña en cas sen demania per lo R[ea]l servey, y pagar lo Catastro Ordinari com es de estil y consuetut* (contracte dels masos Pinell, Puig i Figueres, 1824); *que dit Arrendatari dega fer todas las servituds R[ea]ls y Comunals que se manian fer per raho de dita Heretat y sas terras, com igualment anar á bagatge, portar pallas, ferratges y lleñas en cas sen demania per lo R[ea]l Servey, y pagar lo R[ea]l Catastro ordinari compresas las Escuadras* (contracte de la Torre Bagura, 1829). Pel que fa als possibles augments del cadastre o noves imposicions en alguns contractes apareix que el propietari se'n faria càrrec d'una part, que augmentà en la primera meitat del segle XIX: en dos dels sis contractes del darrer quart del segle XVIII figurava que en pagaria un terç el propietari (en un d'aquests pagaria també tota contribució per sometents i miquelets) i, en tres dels divuit contractes de la primera meitat del segle XIX, que en pagaria la meitat.

Quan, a partir de 1845, s'imposà la contribució territorial, aquesta també es traspassà íntegra al masover en els 4 contractes de què disposem posteriors a aquell any, que daten de 1862 i 1864; el propietari només assumia pagar els emprèstits que tal vegada demanés el govern i, en el contracte de 1862 del mas Garriga, en el marc d'un segle que havia conegut ja nombrosos conflictes bèl·lics, que *si durant lo present arrendament se movia alguna revolució en la Nacio*, pagaria la meitat de la contribució *que se manian pagar per la revolució y per los sublevats*. El pes de la contribució territorial sobre els masovers devia ser important, a tenor del que reconeixia l'hisendat i advocat, i futur president de la Diputació de Girona als anys setanta del segle XIX, Narcís Heras de Puig, en un article publicat en un òrgan de premsa dels propietaris en el qual donava consells als ajuntaments sobre la confecció dels amillaraments i el repartiment de la contribució territorial, i on afirmava que:

La contribucion se llama ciertamente de inmuebles y cultivo, lo que significa que grava no solo al propietario, si que tambien al colono, pero en la suposicion de que este saque un verdadero producto líquido de su arriendo, debiendo entenderse por producto líquido lo que pudiese quedarle deducido el precio del arriendo pagado al dueño, y el importe de todos los gastos de la explotacion, incluso los jornales, aunque fuesen

*hechos por el mismo colono ó sus hijos, contándolos al precio que tengan en el pueblo; y como hechas estas deducciones quedará casi de seguro absorbido todo el producto bruto, de ahí es que en la gran mayoría de los casos hay que cargar el cupo de la contribución exclusivamente al propietario.*⁷⁰⁵

Finalment, en tres contractes de la segona meitat del segle XVIII i la primera del segle XIX figura també la possibilitat d'haver-se de pagar quinzens o vintens als pobles i, en tots tres casos, es traspassen també al masover, si bé en un se li perdonen a canvi els agressos que ha de pagar al propietari.

Al segle XIX el costum del propietari de traspassar totes les contribucions als masovers estava ja tan arrelat que, en una carta escrita l'estiu de 1830, Narcís de Carles demanava explicacions sobre un impost del qual desconeixia la naturalesa donant per suposat, però, que en qualsevol cas el faria pagar als seus masovers:

*Por el colono de mi heredad de Navata he recibido una nota en la q[u]e se me dice debo pagar 55 libras 13 sueldos 2 dineros [593,8 rals] por los años 1809, 10, 11, 12 y 14 comprendidos los gastos de la causa; como el d[ic]ho Colono hace poco tiempo está en la heredad, no ha sabido explicarme el motivo de d[ic]ho pago, por lo q[u]e he de merecer de V. se sirva ponerme al corr[ien]te de d[ic]ho asunto, del cual no tengo ningun conocim[ien]to p[or] no haberseme hecho reclamacion ni notificacion alguna sobre el particular; lo q[u]e me es tanto mas necesario p[ar]a saber lo que debo reclamar de mi anterior colono, y demas q[u]e contra él haya lugar p[or] su incumplim[ien]to ó silencio.*⁷⁰⁶

Pel que fa als censos i tasques que pagava el mas, en els contractes en què apareixen aquests pagaments figura que els censos en gra es pagarien del modoló abans d'efectuar les parts entre el masover i el propietari i que els censos en aviram, en canvi, els pagaria tots el masover. Pel que fa als censos en diner, el masover en pagaria dues terceres parts en un contracte de finals del segle XVII, i tot el seu import en els contractes del segle XVIII i XIX, amb una sola excepció, en un contracte de 1832, en què els pagaria tots el propietari. Les tasques es pagarien en un cas, de finals del segle XVII, del modoló, i en un cas de principis del segle XVIII, totes el masover. Respecte el delme, el fet que només n'haguem trobat referències explícites en dos contractes de 1816 i 1830, tots dos del mas Puig de Fellines, en els quals s'estipulava que el masover hauria de pagar *els drets acostumats a la Igl[esi]a y Rectoria de dit lloch de Fallinas* –i que deurien tractar-

---

⁷⁰⁵ Narcís Heras de Puig, "Sobre los amillaramientos y repartos de la contribucion territorial", *La Granja, revista de agricultura y biblioteca rural, periódico de la Sociedad de Agricultura del Ampurdan*, any IV, núm. 8 (agost 1853), p. 125-134 i núm. 10 (octubre 1853), p. 161-177.

⁷⁰⁶ 31 d'agost de 1830, carta de Narcís de Carles a Joan Gay, notari de Figueres i comissionat per al cobrament de l'impost (ADG.FCC. Llibre 56).

se del delme—, ens fa pensar que la seva absència en els contractes pot estar motivada pel fet que, igual com en el cas dels censos en gra, es tragués del modoló abans de partir la collita entre el masover i el propietari. En el capítol següent veurem com l'abolició del delme no representà necessàriament un augment de la part del producte disponible per al masover.

Finalment, hem de dir que en cap dels contractes analitzats no hem trobat cap referència a l'exempció d'impostos per raó de la condició de noble del propietari, com en canvi sí que apareix en els contractes del mas Marrocs de Vilablareix signats a mitjan segle XVIII per Narcís de Burgués i de Prats, donzell veí d'Estanyol, el qual no preveia, però, que cap mena d'estalvi impositiu pogués beneficiar els seus masovers: en els contractes de 19 de setembre de 1740 i 4 de gener de 1745, a més d'estipular que *en cas finís ó se llevás part del real catastro me tingau de pagar quatre doblas de adjutori per lo die ó festa de Nadal pagant per porrata dendel dia que cessaran dit pagament en avant á mes del adjutori deu ab lo present arrendament*, s'especificava que de les talles comunes que afectessin el mas el masover n'hauria de pagar 2/3 i *la altre tercera part de la que dit Sr Arrendador es franch en força de cert titol la dega[n] entregar y pagar los dits Arrendataris a dit Senyor Arrendador*⁷⁰⁷.

5.4.1.1.2. *L'evolució dels contractes d'una mateixa heretat: l'exemple del mas Closa Pagesa de Torroella de Montgrí.*

L'anàlisi detallat que acabem d'efectuar de les clàusules dels contractes de parceria al terç de fruits del patrimoni Carles ens ha mostrat, com ja han remarcat altres autors⁷⁰⁸, que la parceria no fou un contracte fossilitzat, sinó que anà evolucionant amb el pas del temps. Ens ha mostrat també alguns indicis que aquesta evolució hauria propiciat un enduriment dels tractes del masover o, com a mínim, un major reglamentisme en la forma d'explotar el mas i un augment de la renda percebuda pel propietari, tant en treball com en espècie. La millor manera de comprovar, però, aquests fets és comparar els contractes d'una mateixa heretat al llarg d'un període dilatat de temps.

---

⁷⁰⁷ A.H.G. Notaria Girona 8, t. 622, 19-9-1740 i Girona 6, t. 836, 4-1-1745.

⁷⁰⁸ Entre altres, R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.* ; R. Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.* ; R. Congost, P. Gifre, E. Saguer i X. Torres, "L'evolució del contracte de masoveria...", *op. cit.*

Hem pres com exemple el mas Closa Pagesa, situat en la zona del baix Ter, als termes municipals de Torroella de Montgrí i Gualta (Baix Empordà), del qual disposem de set contractes de parceria signats els anys 1679, 1698, 1700, 1702, 1825, 1829 i 1864⁷⁰⁹. Es tractava d'un mas amb dedicació cerealícola, però també ramadera. L'any 1757, en un plet que l'enfrontava amb el seu fill, Martí de Carles explicava que aquesta heretat estava composta per 301 vessanes *de las quales dadas â masoveria ô parceria pueden sembrarse de trigo y cevada 120 vessanas por año, y no otro mayor numero, quedando las 61 vessanas por closas para mantener las manadas ô rebaños de vacas y Hieguas que tiene dicho Dn Martín de Carles y Texidor [...] y sembrandosse dicha heredad de Arrós, pueden sembrarse todas las referidas 301 vessanas, quedando en el año siguiente vacantes*. Comentava també que el mas donat a *parceria ô masoveria puede y ha acostumbrado sembrarse solamente de cinco en cinco años uno de arrós y dos de cevada y trigo*⁷¹⁰, i que els problemes de la finca eren *la calidad salnitrosa (vulgo salanch) que tienen muchas de las tierras de dicha heredad, estar sujetas todas ellas [...] â inundarse por las avenidas de los rios de Daró y Ter, y fuertes tremontanas que deterioran las cosechas*⁷¹¹. L'any 1819, en una relació de l'extensió i la qualitat de les terres dels masos del patrimoni, figura que la Closa Pagesa tenia en aquelles dates 331 vessanes en total (de les quals 134 de primera qualitat, 93 de segona, 84 de tercera i 20 de salanc; 66 de les vessanes eren de closos)⁷¹². Recordem, finalment, que segons l'inventari de l'any 1864 del patrimoni, la Closa Pagesa tenia una extensió total de 351 vessanes (148 de terra campà i 203 d'erm) calculant-se el valor de l'heretat en 281.866,34 rals.

---

⁷⁰⁹ Contractes signats el 14 d'agost de 1679 per Martí Carles a Joan Benasit, pagès de Torroella de Montgrí (Joan Salvi, notari de Torroella); l'11 de gener de 1698 per Suficiència Carles a Josep i Josep Ferrer (pare i fill), pagesos de Torroella (Joan Salvi, notari de Torroella); el 24 de juny de 1700 per la mateixa Suficiència Carles a Salvi i Josep Vilahur (pare i fill), pagesos de Torroella (Joan Salvi, notari de Torroella); el 25 de juny de 1702 també per Suficiència Carles a Pere Rocha, pagès de Torroella (Joan Salvi, notari de Torroella de Montgrí); el 31 de juliol de 1825 per Narcís de Carles a Josep i Joan Devant i Tapis (germans), pagesos de Torroella de Montgrí i Llabià, respectivament (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459); contracte privat signat l'1 de març de 1829 per Narcís de Carles a Joan Debant, pagès (ADG.FCC. Lligall foli 6) i contracte privat signat l'1 de maig de 1864 per Joaquim de Carles a Joan Devant Massonis, pagès (ADG.FCC. Lligall foli 6).

⁷¹⁰ Afirmava també que les 120 vessanes de sembradura cedides a parceria donaven de mitjana al propietari els anys que se sembraven de blat i civada, i no es sembrava arròs, 244 quarteres de blat, 8 de sègol i 20 d'ordi; mentre que les 301 vessanes que podien sembrar-se d'arròs li donaven 331 quarteres d'arròs de mitjana.

⁷¹¹ ADG. FCC. Lligall foli 14. Plet entre Martí de Carles i de Teixidor i el seu fill Martí de Carles i Quintana sobre el que té dret a cobrar el segon en concepte d'aliments (1757).

⁷¹² ADG.FCC. Lligalls foli 3 i 16.

Llevat del primer contracte, signat el 1679, que era per quatre anys, tots els demés eren per cinc anys, especificant els del segle XIX que tres eren forçats i dos voluntaris. En el primer contracte no apareix encara cap referència al comiat, en els dos contractes posteriors (de 1698 i 1700) les parts no podien donar-se comiat fins al cap de dos anys (amb la qual cosa els dos primers anys esdevenien forçats *de facto*), en el contracte de 1702 l'única referència al comiat era una amenaça genèrica contra qualsevol mena d'incompliment dels pactes acordats (*si no compliu los sobredits pactes o faltasseu en hu o molts, en aqueix cas vos puga donar comiat en qualsevol temps que sia*), i en els contractes del segle XIX apareix l'obligació acostumada de notificar-se l'avís de comiat com a mínim amb un any i mig d'antelació. Llevat també del primer contracte, en tots apareix l'obligació del masover de fer contínua residència a la casa de l'heretat, especificant, en el segle XIX, que hauria de fer-hi foc i llum *aixis com es costum y estil en la present vila* i escurar la xemeneia sempre que fos necessari pel perill de foc (el 1825) i com a mínim cada sis mesos en els contractes posteriors.

Ja des del primer contracte, en canvi, apareix sempre la clàusula de sembrar les terres a ús i costum de bon pagès; les multes per deixar de sembrar alguna vessana anaren augmentant a finals del segle XVII fins a l'any 1702, reduint-se lleugerament en els contractes del segle XIX: en el primer contracte no s'estipulava cap multa, en els de 1698 i 1700 era d'una quartera de blat per vessana, el 1702 s'apujà a 1,5 quarteres de forment per vessana, en el contracte de 1825 no figurà cap previsió de multa i el 1829 i 1864 es fixà en 1,25 quarteres per vessana que s'hagués hagut de sembrar de forment i 1,5 quarteres si s'hauria hagut de sembrar d'ordi o civada.

La renda en treball per a les obres de manteniment de la casa anà augmentant al llarg del temps: en els contractes de finals del segle XVII no apareixia cap obligació d'aquesta mena; en el de 1700 el masover només havia de portar els materials a peu d'obra i pagar puntualment, el primer any, la pedra, teules i canyes necessàries per construir un corral per al bestiar menut; el 1702 ja estava obligat a portar els materials a peu d'obra i a fer la vida als mestres d'obra o bé pagar la meitat de les obres si es donaven a preufet; el 1825 només havia de portar els bestrets a peu d'obra, però el 1829 ja havia de fer a més 4 jornals de mestre de cases i 4 de fuster cada any i, el 1864, havia de fer cada any 8 jornals de mestre de cases o fuster i portar els materials a peu d'obra *fins al numero de*

cuarenta juntas de parell, tant que sian de carro com de carreta. També la despesa de fer i/o mantenir les motes i els recs de la finca s'anà traspasant al masover, de manera que si en els tres primers contractes el masover faria la vida als motadors i el propietari els pagaria els jornals (o bé pagarien la despesa a mitges si la feina es feia a preufet), el 1702 el propietari només assumia la meitat de la despesa en cas d'haver-se de fer algun *rech de sol* i amenaçava el masover que si no tenia en condicions els recs, motes i terraplens ho faria fer ell cobrant-li després la despesa; al segle XIX el masover havia d'assumir tot el cost de mantenir motes i recs, havent d'escurar-los el mes de setembre abans de sembrar pel perill de les aigües i, només en el contracte de 1864, el propietari assumia part de la despesa si s'havien de fer *remendos* en les motes dels rius Ter i Daró⁷¹³ i tot el cost si s'havien de fer recs o motes nous. Tractant-se d'un mas que solia quedar afectat per les inundacions dels rius Ter i Daró, els masovers de la Closa Pagesa també estaven sovint obligats a plantar arbres o salzes allà on indiqués el propietari, el qual només aportava els plançons. Tot i que les plantades solien ser importants, varen ser bastant variables en el temps, essent les obligacions de plantar-ne més a finals del segle XVII i principis del segle XVIII: el masover havia de plantar cada any 100 arbres (1679), 200 (1698 i 1702), 100 (1825), 60 (1829 i 1864). També era renda en treball l'obligació del masover consignada en el contracte de 1698 de donar cada any al propietari 10 vessanes *de goret sembrat de blat o altre gra*, o la que figura en el contracte de 1702 que, en ser fora l'arròs d'una feixa concreta, el masover la hi havia de donar *goretada y sembrada tota lo primer any y lo segon any la mitat per retorn y de aqui al devant tot lo temps que estareu en dita heretat me tingau de conresar la mitat cada any com se acostuma y sembrar ha vostres gastos donantvos jo la sement*, així com l'obligació d'arrencar closes el 1679 (tot i que li deixava el seu producte franc de pagament durant dos anys) i el 1829 i 1864, devent deixar en aquests dos darrers casos altres terres per a noves closes.

La circumstància que no apareguin obligacions del masover respecte el bestiar, però que en alguns contractes el propietari es reservi part de les pastures del mas (unes closes el 1679, la tercera part del prat de dall el 1698 i el 1700; la meitat de les deveses el 1702; la closa dels Bous i tot l'alfals que està sembrat en el camp gran el 1825) fa pensar que el propietari explotava bestiar en l'heretat pel seu compte sense cap participació del

---

⁷¹³ Fins a 480 rals els pagarien dues terceres parts el propietari i la tercera part restant el masover, el que

masover. El fet que en el contracte de 1702 s'estipulés que el parcer no podria tenir bestiar menut, vaques i eugues si no era que el propietari n'hi donava a mitges, i que en canvi aquest n'hi *puga tenir si me apar*, sembla confirmar aquesta hipòtesi. Sabem, per altra banda, que des de finals del segle XVIII i fins a l'any 1819, en què l'heretat va ser explotada directament pel propietari, aquest hi criava bestiar boví.

A part de la mencionada possibilitat de tenir bestiar a mitges amb el propietari en el contracte de 1702, les úniques referències a bestiar propi del masover, a part del de conreu, que apareixen en els contractes de la Closa Pagesa parlen dels porcs i són per posar-li algunes limitacions per tal d'evitar que aquests animals puguin perjudicar els sembrats: el 1700 se li prohibia tenir-ne en l'heretat *fins que hajau recullit tots los grans y si ni voleu tenir sols los hi pugau tenir fins a carnestoltes y no mes* i, el 1702, el propietari sentenciava *no vull que crieu tocino sino a la estaca*. De totes maneres, el fet que en el contracte de 1700 s'especificués que hauria d'entregar cada any al propietari un anyell *del remat, aquell que me aparexera*, fa pensar que el masover tenia al mas un ramat de llana propi, pel qual pagava aquell agrés.

Respecte les prohibicions de conreu, la restricció de no retornar terres la trobem en els contractes de 1700 i 1702 i de nou en els de 1829 i 1864⁷¹⁴. No és fins al segle XIX que apareix explicitada en els contractes del mas la prohibició de vendre guarets o sembrar a bestreta sense permís del propietari; anteriorment, aquest tan sols es limitava el 1702 a reservar-se el dret de fadiga si el masover venia o donava a bestreta guarets. Pel que fa a les limitacions de conrear determinats productes, en el primer contracte, de 1679, no n'hi apareixien, però a partir de llavors començaren a ser freqüents: el 1698 només se li prohibia al masover fer cuinats i cànem per a terceres persones (només en podia fer per al seu autoconsum sense posar-li, però, cap límit respecte el nombre de vessanes que en podia fer), el 1700 a aquestes prohibicions s'hi afegí la de sembrar mill sense permís del propietari (*y si feu lo contrari jo puga fer sagar y batrer aquell y aportarmen lo gra sens donarvos part alguna*) i la limitació de fer només 4 vessanes de faves i una quartera de gra de cànem per al seu consum; el 1702 continuaren totes aquestes prohibicions, si bé s'augmentà a 5 el nombre de vessanes que podia fer de faves; el 1825

---

sobrepassés d'aquesta quantitat ho pagaria el propietari.

⁷¹⁴ El 1702 es preveia a més una multa per a la infracció de retornar terres sense permís: *y si u feu adames del ters me hajau de donar una quartera de forment per quiscuna vessana del que retornareu*.

se li deixaven sembrar 6 vessanes per fer hivernatges i 6 per fer estiuatges franques de pagament per al seu consum, no podia fer mill, panís ni melca sense permís (tot i que podia fer mill sobre el rostoll de les terres on s'haguessin perjudicat els sembrats per causa d'inundació o perjudici de les arenas, pagant-ne terç al propietari), i tampoc no podia fer més herba seca ni cap altre gènere de farratge que el necessari per a la manutenció del bestiar de treball del mas); el 1829 ja només apareixien prohibicions respecte del mill, panís i melca (seguia sense poder-ne fer sense permís i, si se li donava, hauria de pagar terç d'aquests productes) i el farratge (tampoc no en podia fer més que el necessari per al bestiar de conreu, però ara se l'obligava a plantar cada any, per a aquest fi, una vessana d'alfals per cada parell de bous que hagués de tenir en l'heretat), i les antigues limitacions sobre el cànem quedaven substituïdes per l'obligació de sembrar-ne una vessana cada any havent-ne de pagar terç; finalment, el 1864 es mantien les condicions del 1829 (tot i que ja no apareix l'obligació de plantar la vessana d'alfals) i se li deixaven plantar ara també *trumfas, alls, sebas, carabassas y altres generos coneguts per ortalissas*, franques de pagament si eren per al seu consum, però si en venia havia de pagar al propietari un 1/4 del producte de la venda. Com veiem, la progressiva permissivitat del propietari va anar associada al fet d'obtenir alguna part de producte d'aquests conreus diferents dels cereals habituals.

En els contractes del segle XIX apareix també l'acostumada prohibició de tallar arbres i plantes, podent només el masover esporgar-les per al seu propi ús; el 1864 s'especificava que si necessitava tallar alguna planta per al servei de la casa hauria de demanar permís al propietari. De totes maneres, en el contracte de 1825, es deia que el masover podria treure cada any d'una altra heretat 18 carretades de tamarius. Finalment, també és en els contractes del segle XIX on trobem explicitades les prohibicions d'extreure palles, fems o herbes del mas (anteriorment, només el 1698 havia aparegut la prohibició de vendre o donar prat a altres persones). També en aquest terreny, però, es va tendir a ser més permissiu en la línia que abans hem apuntat, tot permetent el 1864 que el masover pogués vendre l'herba de les pastures sobrants, pagant una quarta part del producte de la venda al propietari.

Tal com mostra el quadre següent, la renda que havia de cobrar el propietari va anar augmentant lleugerament amb el pas del temps, especialment per la via d'anar

incorporant nous productes i part del que es tragués de la venda que el masover pogués fer de qualsevol cosa produïda al mas.

Quadre 5.4.8

Parts de productes que paguen renda i altres percepcions del propietari del mas Closa Pagesa

	1679	1698	1700	1702	1825	1829	1864
grans d'aresta	1/2	1/3	1/3	1/3	1/3 *	1/3	1/3
blat de moro						1/3	1/3
cigrons						1/3	1/3
mill (si en fa sense permís)				1/3 + 1 Q forment per vessana			
mill que faci sobre els rostolls de terres perjudicades per inundacions o les arenas					1/3		
mill (si en fa amb permís)						1/3	1/3
panís (si en fa amb permís)						1/3	1/3
melca (si en fa amb permís)						1/3	1/3
faves, veces, fesols, lleties i altres granes o fruits tant d'hivern com d'estiu						1/4	1/4
producte de vendre hortalisses							1/4
cànem (si en sembra)			1 quintar per vessana				
cànem (del que està obligat a sembrar en una vessana)						1/3	1/3 **
carretades d'alfals						1	
gra de farratge (si el deixa granar)			1/3				
producte de vendre herbes sobrants							1/4
carretades de palla						1	1
capons		12	12	10	6	6	6
gallines				10	4	4	4
anyells		1	1	1			
diners							32 duros
dret de cossures (batre amb les eugues del propietari, si en té)	5% de tot gra	5%	5%	5%	5%	5%	5%

Nota: Q = quartera. En els contractes de 1698, 1700 i 1702 figurava que, en cas de sembrar-se arròs, el propietari es reservava la meitat de les terres que haguessin de sembrar-se d'aquest cereal. * El primer any el masover havia de pagar la meitat del producte perquè l'anterior parcer havia deixat fetes les 3 llaurons necessàries per poder sembrar; ** el 1864 s'especificava que només pagaria el terç de la floca a punt de pentinar que resultés tant del cànem de flor com del de gra (quedant per al masover el gra i les *borreolas* que resultessin en la canamera). Font: contractes signats el 14-8-1679, 11-1-1698, 24-6-1700 i 25-6-1702 (A.H.G. Joan Salvi, notari de Torroella de Montgrí), 31-7-1825 (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459) i contractes privats de 1-3-1829 i 1-5-1864 (ADG.FCC. Lligall foli 6).

Tan sols en el primer contracte el propietari feia alguna aportació significativa a les despeses de conreu (es comprometia a *bestraureus* [al masover] *dos bous per poder llaurar ab los quals hajau de cultivar ditas terras junt ab altre parell de bous vostres*,

també a *bastraurervos quiscun any al sementer la quarta part de las sement se haura de menester per sembrar*, i a pagar una quarta part de la despesa de segar i batre⁷¹⁵), raó per la qual, a més del terç acostumat, exigí que el masover li entregués també la quarta part dels grans que li tocaven a ell, amb la qual cosa cobrà la meitat del producte i no només el terç, com en els contractes posteriors, quan el propietari ja no feu cap d'aquelles aportacions. Pel que fa al terç dels grans d'aresta, el 1698, 1700 i 1702 es feu constar també l'obligació de pagar-ne de tot el gra que eixís de la palla i pols (el 1700 s'amenaçà fins i tot el masover que si no feia espolsar, el propietari ho faria fer quedant-se tot el gra resultant); al segle XIX s'especificà l'obligació de pagar terç de tot el gra d'aresta tant de guaret com de rostoll, baleigs, rebaleigs, palla i pols.

Quant a les contribucions, només en un dels contractes de finals del segle XVII i principis del segle XVIII apareix l'obligació del masover d'assumir-ne alguna part (pagar 2/3 de les talles en el contracte de 1698; l'altre terç el pagaria el propietari). Per contra, en els contractes del segle XIX ja se li han traspassat absolutament tots els pagaments de qualsevol contribució, així com les servituds reals i comunals que hagués de fer l'heretat (tan sols en el contracte de 1864 el propietari es compromet a assumir els emprèstits que tal vegada demanés el govern). Les referències al pagament de censos i tasques apareixen només en els contractes de finals del segle XVII i principis del segle XVIII i sempre s'estipula que es pagaran del modoló, menys el 1702 en què el masover ha d'assumir tot el pagament de la tasca que paga un camp concret del mas.

Arran d'aquesta anàlisi, sembla, per tant, que es confirma la tendència a l'augment de la pressió sobre el masover per part del propietari, el qual, per la seva banda, hauria anat reduint de forma important la seva participació en les despeses d'explotació, alhora que anava beneficiant-se de la iniciativa del masover en introduir nous conreus per la via d'exigir-li part del seu producte.

5.4.1.2. Les mitgeries

A diferència de la Catalunya occidental, en la Catalunya dels masos les parceries a mitgeria entre el propietari i el masover foren més aviat excepcionals. El cas del patrimoni Puig-Carles, en el qual només hem localitzat tres contractes d'aquesta mena

---

⁷¹⁵ A més d'aquestes despeses, es comprometia també a construir una barraca amb un forn en una closa

atorgats pel propietari en dos-cents anys, des de finals del segle XVII fins al 1877, no fa sinó confirmar-ho. Els tres contractes corresponen al mas Figueres, de Torroella de Montgrí, atorgat l'1 de maig de 1768 per Salvador Puig a favor de Miquel Rufí, pagès; al mas Pinell, també de Torroella de Montgrí, signat per Joaquim de Carles el 23 d'abril de 1857 a Narcís Costa, pagès de L'Escala, i el contracte d'*Arriendo o media parceria* també del Pinell, signat el 20 de setembre de 1877 a Vicens Romaguera⁷¹⁶. Ens consta, tanmateix, una mitgeria més durant aquest període, iniciada cap a l'any 1872 en el mas Puig de Fellines, tot i que malauradament no hem localitzat el contracte corresponent.

La principal diferència amb els contractes de masoveria més habituals al terç de fruits consisteix en què, en els contractes de mitgeria, el propietari i el masover es reparteixen a mitges les despeses d'explotació, tant agrícola com ramadera, de la finca, de manera que el propietari aporta la meitat de la sement i del cost de compra i manteniment del bestiar, de les eines i arreu de pagès, dels jornals de mossos, criats, pastors i jornalers, així com de les despeses de manescal, ferrer, carreter i medecines per al bestiar. En el contracte de 1877 del mas Pinell s'especificava que el propietari assumia la meitat de les despeses de sembra i recol·lecció, però que les despeses de sements, consum de la casa, pagar conductes i preufets s'haurien de treure de la pila, una vegada deduïda la part dominical de la collita (és a dir un terç dels fruits) que li corresponia; assumia, però, la meitat de la despesa de vi i oli per al consum de la casa del mas i també un terç del cost de manutenció del galliner. En els dos contractes del mas Pinell, el propietari es reservava l'eugassada (recordem el valor que tenia pels ingressos per drets de batuda que reportava), cedint al masover la tercera part de les cossures per raó de la seva participació en les despeses del seu manteniment, i preveient, en el contracte de 1877, que si es decidia millorar l'eugassada llavors existent al mas ho farien a mitges, pagant llavors també el masover al propietari la meitat del valor dels animals que es conservessin de l'eugassada actual.

A canvi d'aquesta participació en les despeses, el propietari percebia una part de renda força major que en les masoveries al terç de fruits, en les quals ja hem vist que no assumia pràcticament cap despesa. En els contractes que hem localitzat, el propietari, a

---

de l'heretat.

⁷¹⁶ Es tracta de 3 contractes privats que hem localitzat en l'arxiu de Casa Carles (ADG.FCC. Lligalls foli 6 i 31).

canvi de la seva participació en la meitat de les despeses, rebia 2/3 dels grans d'aresta (també dels de baleigs, rebaleigs, palla i pols i, en els contractes del Pinell, dels grans tant de guaret com de rostoll), una proporció extraordinàriament alta en el context català com ja hem comentat anteriorment, i la meitat del producte del bestiar. En el contracte de 1877 del mas Pinell s'especificava que una tercera part dels grans el propietari els rebia per la part dominical i l'altre terç com a migmasover. El propietari rebia també parts d'altres productes i altres prestacions: al contracte de 1768 del mas Figueres la 1/2 del cànem, terç i quartà per vessana de l'arròs *segons lo nou arrelament* [de 1767], 2/3 del que es tragués de vendre les herbes *que no fossen convenientes per lo bestiar de la heretat*, la 1/2 dels llegum i blat de moro que es plantarien en 6 vessanes (deduïda primer la part d'autoconsum del masover), 4 carretades de palla, 6 capons i 6 gallines cada any, 2/3 del preu que cobrés el parcer de portar palla i farratge per al rei i, del terç de grans que es quedés el masover, n'hi hauria de pagar un vintè *aixís com se pagaba als sindichs de la universitat*; al contracte de 1857 del mas Pinell, 1/3 del blat de moro i cigrons, 1/4 de faves, veces, tapissots, pèsols, llenties, fesols i fesoles, 1/3 del mill, panís i melca de guaret (demanant el masover permís per conrear-ne), 12 capons i 2 carretades de palla cada any; i el 1877, al mateix mas Pinell, 1/3 del blat de moro, 1/4 dels grans dits de *tardanies*, tant d'estiu com d'hivern, 1/2 del producte de l'oli, 1/3 del producte de les vinyes (tot i que es feia constar que *en el estado actual de cosas, el Sr. arrendador cede al arrendatario para el consumo de la casa el producto actual de la viña* (potser perquè la vinya encara era massa jove?), els 2 porcs millors dels 6 que s'havien d'engreixar cada any, 1 dotzena d'ous cada setmana i 36 pollastres a l'any (a canvi de la participació del propietari en un terç del cost de manteniment del galliner⁷¹⁷), patates, llegums i fruites per al seu consum i, en les temporades que estigués a Torroella, també tocino i greix.

Llevat d'aquesta gran diferència en la major participació del propietari en les despeses d'explotació i la major proporció de renda que cobrava, la resta del contracte de mitgeria no diferia dels contractes al terç de fruits. La durada del contracte era també per 5 anys (3 forçats i 2 voluntaris) en els contractes de 1768 del mas Figueres i de 1857 del mas Pinell, però només per 3 anys (2 forçats i un voluntari) en el contracte del Pinell de

---

⁷¹⁷ En el contracte de 1857 el propietari, pel fet de no contribuir en les despeses de robes i *enseres* de la cuina del mas, cedí al masover tots els productes del galliner i li permeté sembrar una vessana de cànem per al seu consum.

1877. En el primer cas les parts havien de donar-se comiat amb un any d'antelació, i amb un any i mig en els dos darrers casos. S'obligava també el masover a fer contínua residència al mas (*tenint la casa neta* i netejant la xemeneia dos cops l'any, en el contracte de 1768; fent-hi foc i llum i netejant la xemeneia com a mínim cada sis mesos, en els contractes del Pinell de 1857 i 1877).

També s'inclouïen clàusules referents al manteniment de la casa: el masover havia de portar els bestrets a peu d'obra i fer 4 jornals de mestre de cases o fuster al mas Figueres i 8 al mas Pinell el 1857; el 1877 el propietari assumia, en canvi, la meitat de la despesa de fer 20 jornals de mestre de cases o fuster cada any per a la conservació de la casa i quadres del Pinell. En les despeses de conservació de la finca, solia haver-hi alguna participació del propietari⁷¹⁸. També es preveia l'obligació de fer plantacions: el masover del mas Figueres havia de fer 20 jornals cada any de plantar bosc on se li indiqués i plantar també cada any 60 plançons d'arbre que li donaria el propietari; el 1877 el parcer del mas Pinell havia de conservar i cuidar els boscos de la finca i plantar-hi cada any 1.000 arbres, si es creia necessari, i efectuar també una plantada massiva d'olivera (30 oliveres cada any) i, sobretot de vinya (1.000 peus de vinya cada any), aprofitant l'*edat d'or*, en paraules d'Emili Giralt, de la viticultura catalana just abans que la fil·loxera comencés a fer estralls a l'Empordà, així com probablement les esperances posades en les mesures aranzelàries per a la protecció de l'oli que varen fixar-se el mateix 1877⁷¹⁹; el propietari pagaria el planter i la meitat del cost de fer totes aquestes plantacions. Es preveïen igualment altres prestacions en treball, tals com llaurar unes terres que el propietari s'havia reservat i fer feines de cavar, magencar i batre els llegums i el blat de moro que se sembrarien en 6 vessanes de terra, en el mas Figueres, o arrencar closes en el contracte del mas Pinell de 1857.

---

⁷¹⁸ El 1768 al mas Figueres el masover havia d'escurar cada any el pou i portar les plantes i estaques que calguessin si s'havien de fer resclosos o plantades al riu, però el propietari assumia la meitat del cost de fer recs; al Pinell, el 1857 el masover havia de mantenir els recs i les motes escurant-los i renovant-los el mes de setembre abans de sembrar per evitar el perill de les aigües i *traginar sorra ó fer altres milloras en las parts de salanch se le indicaran no estant obligat empero á ferho ab mes gent que la que tingua á casa* i, en cas que per l'avinguda de les aigües es trenqués alguna mota, el propietari pagaria 2/3 del cost de refer-la; el 1877 el propietari assumia la meitat del cost de netejar i conservar cèquies, terraplens i demés infraestructures de conreu, així com de millorar 6 vessanes cada any de les terres *salitrosas con la mezcla de arena para hacerlas productivas*, i tot el cost de fer obres noves (obrir cèquies, fer o desfer terraplens, omplir forats, tapar obertures en els terraplens, etc.).

⁷¹⁹ *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 2, *op. cit.*, p. 230-243 i 249.

Apareix igualment en tots els contractes la clàusula de conrear les terres a ús i costum de bon pagès. En el de 1768 del mas Figueres es preveia la multa de 1,25 quarteres de blat per vessana i 1,5 d'ordi si el masover deixava de sembrar terres d'un o altre conreu (tot i que podria renunciar a la sembra d'algunes terres abans del 15 de novembre sense haver de pagar res); el 1857 al Pinell la multa era més alta (1,25 quarteres de blat i 2 quarteres d'ordi o civada) i no es preveia que el parcer pogués renunciar al conreu de terres; per contra, en el contracte de 1877 del mateix mas no es preveien multes per aquest concepte.

Es deixa també constància en els contractes de les prohibicions i les limitacions habituals de conreu. El masover del mas Figueres no podia sotsarrendar terres (*si que vos mateix las degau cultivar*), ni vendre ni donar palla, fems o farratge, no podia anar a batre per altres sense haver batut primer totes les garbes del mas i només podia sembrar 6 vessanes de llegums i blat de moro per al seu propi consum; podia, en canvi, vendre guarets i tenir bestiar a mitges, però el propietari es reservava el dret de fadiga en ambdós casos. El 1857, al mas Pinell, el masover no podia retornar terres, vendre guarets, sembrar a bestreta ni fer mill, panís ni melca de guaret sense permís del propietari, tampoc podia extreure palles, herbes, fems ni llenya de l'heretat i només podia tallar 10 o 12 plantes per a fer o mantenir eines de conreu i esporgar les que necessités per al seu consum. El 1877 les prohibicions es varen reduir al Pinell a no poder retornar terres (*no podrá repetir la siembra de grano de arista en terreno que el año anterior estaba sembrado del mismo*), no donar a altres terres per sembrar, ni fer melca sense permís; el masover podria utilitzar fusta del mas per fer eines de conreu pagant a mitges amb el propietari el cost de fer-les fer.

Finalment, pel que fa a les contribucions, el 1768 al mas Figueres el propietari es faria càrrec de tot el cadastre i de 2/3 de qualsevol nova imposició que pogués haver-hi, el masover hauria de fer els bagatges, si se'n demanaven, i el delme i els drets de batuda es treurien del modoló abans de partir la collita entre el propietari i el masover. En el Pinell, el 1857 s'havien traspassat totes les contribucions al parcer, de manera que hauria de fer totes les servituds reials i comunals que es manessin per raó del mas i pagar cada any 1.920 rals en concepte de contribucions *tant cuant no se paguia delme, y en el cas de que se tingues de fer com antiguament de pagarlo*, pagaria només 1.600

als. El 1877, en canvi, es feu marxa enrere en la política de traspasar els pagaments al masover i fou el propietari qui es comprometé a pagar totes les contribucions, tant ordinàries com extraordinàries, així com els emprèstits que demanés el govern, amb l'excepció dels pagaments que pogués exigir *cualquier partido ó parcialidad en armas*, que els pagaria el masover. És a dir, que les contribucions que podien tenir algun valor per legitimar legalment la propietat del mas les pagaria el propietari i, en canvi, les arbitràries que no tenien cap pes legal ni possibilitats de retorn, el parcer.

Quan al principi d'aquest capítol hem analitzat les diferents formes d'explotació dels masos al llarg del temps, ja hem observat com el contracte de mitgeria del mas Figueres signat el 1768 no era gaire diferent del que havia signat el mateix masover amb una companyia d'inversors arrendataris del mas en els anys immediatament anteriors. També ens hem referit al canvi d'orientació en la gestió del patrimoni, en el sentit d'una implicació més gran i activa per part del propietari, que representà la mitgeria agropecuària del Pinell a partir dels anys cinquanta del segle XIX, a la qual s'afegiria més endavant la mitgeria del mas Puig de Felines. Hem posat èmfasi, no obstant, en el fet que aquestes mitgeries seguiren essent una excepció dintre del context de la forma d'explotació dels masos del patrimoni, probablement motivada pel conreu de l'arròs, en el cas del mas Figueres al segle XVIII, i l'explotació no només agrícola sinó també ramadera del mas Pinell. Després del fracàs de l'experiència del conreu directe d'unes quantes heretats a principis del segle XIX, a mitjan d'aquell segle la forma d'implicar-se més en l'explotació d'algun mas per part dels Carles fou la mitgeria, que permetia compartir riscos amb un migmasover, al qual se li podien imposar tota una sèrie d'obligacions de conreu i el pagament d'una renda força alta. En el conjunt del patrimoni seguiren essent molt més nombrosos, però, els masos cedits a parceria al terç de fruits sense pràcticament cap participació del propietari en les despeses d'explotació. Aquesta darrera fórmula de cessió de la terra no implicava, tanmateix, la desinhibició del propietari respecte la forma com el masover havia de conrear les terres atès que, com hem pogut comprovar, el contracte de masoveria era prou flexible com per evolucionar amb el temps i permetre que el propietari no només pogués continuar controlant estretament la manera com s'havia d'explotar el mas, sinó també impulsar inversions amb la finalitat de portar a terme noves especialitzacions de conreu seguint els estímuls del mercat.

5.4.1.3. Els masovers

L'anàlisi dels 43 contractes signats per aquelles persones que sabem que efectivament eren masovers⁷²⁰, tant al terç de fruits com a mitgeria, ens mostra com en tots els casos aquests figuren com a pagesos, amb una sola excepció, el 1687, en què signen el contracte un sastre i un pagès. Quant a la seva procedència, en els 32 casos en què figura en els contractes, es tractava gairebé sempre de pagesos del mateix municipi on es trobaven els masos (en 26 casos) o bé dels municipis immediatament veïns (6 casos). De totes maneres, creiem que no podem fer massa cas d'aquesta dada, ja que és probable que, en signar el contracte, els masovers fessin constar com a lloc de residència el municipi on es trobava el mas i no el seu lloc de procedència o de naixement.

5.4.1.3.1. La tria dels masovers

Com assenyala Enric Saguer, una de les principals condicions que havia de tenir un masover, a part de conèixer bé la seva feina, consistia en tenir els recursos econòmics suficients per afrontar l'explotació del mas⁷²¹; recursos que, òbviament, eren molt variables segons la mida del mas i el tipus d'explotació que s'hi realitzés, ja que una explotació agropecuària del tipus de la del Pinell devia requerir molt més capital disponible al masover que no pas un mas dedicat exclusivament a l'explotació agrícola. De totes maneres, quan es cercava un masover no eren només les qüestions econòmiques les que importaven al propietari, sinó també, com molt bé ha assenyalat Xavier Torres, qüestions d'índole moral i religiosa segons la vella tradició de *l'economica, una tradició agronòmica i moralitzadora que, en realitat, no feia distinció entre economia o agricultura i societat i religió; ni entre respectar Déu, honrar els pares, i respectar els pactes de masoveria o pagar el delme al bisbe*⁷²². Per això dos dels pagesos memorialistes del segle XVIII que ell estudia, un pagès de Porrera i un

---

⁷²⁰ No hem tingut en compte per a aquest apartat el contracte de parceria signat el 1810 per una companyia integrada per comerciants, ni el signat el 1824 per Antoni Reixach, també comerciant, ja que en cap d'aquests casos els arrendataris conreaven ells mateixos les heretats.

⁷²¹ Enric Saguer, *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (el Baix Empordà, 1850-1940)*, tesi doctoral, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art de la Universitat de Girona, 1996, p. 387-395. Saguer calcula que, a mitjan segle XIX, *el masover més petit, disposant només d'allò indispensable i sense bestiar d'engreix [...] podia requerir un capital equivalent al treball continuat d'un assalariat durant tres o quatre anys*, raó per la qual, argumenta, no era rar que molts masovers haguessin d'acabar recorrent al crèdit, veient-se embolicats en una teranyina de deutes cada vegada més asfixiant.

⁷²² Xavier Torres, *Els llibres de família de pagès...*, *op. cit.*, p. 63-65. Sobre aquesta qüestió en el cas de la mezzadria italiana a l'època moderna veieu l'article d'Etide Casali, "Sacra agricultura e cristiana mezzadria. Controriforma e cultura contadina in Romagna", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5 (1985), p. 53-76.

conductor d'una possessió nobiliària mallorquina que varen escriure tractats agronòmics, aconsellaven el primer que el propietari, abans de posar un masover, *se ynformarà d'ell com si havia de casa una filla*, cuidant que fos treballador, però també bon cristià i amb una família de bons costums, i el segon, que *és menester antes de llogar-los... sebre per algun veí qui el conegue... si és de bons costums y bon cristià*.

És de suposar que els Carles devien vigilar totes aquestes qüestions, si bé no n'hem localitzat testimonis escrits fins a finals del segle XIX i principis del segle XX. El primer consisteix en una interessant carta que relaciona la recerca de masover i, probablement, el fenomen del caciquisme polític, ambdós vinculats, en el món rural, amb el paternalisme agrari. La lletra, datada a Bellcaire el 15 de juliol de 1890, va ser escrita per un tal José Camps amb l'objectiu de recomanar un cosí seu, *Francisco Llandrich, quien es muy buena persona por todos conceptos á la vez que buen trabajador é inteligente sobre la materia*, que llavors feia de masover al *mas den Calvet*, com a futur masover de la Torre Bagura. Camps recomanava el seu cosí a Joaquim de Carles *por más que mi humilde persona merezca de V. muy poca consideracion, puesto que tan sólo y exclusivamente he tenido el honor de poderle servirle [sic.] en época de elecciones*. Joaquim de Carles, doncs, podia tornar-li el favor...

Entre els anys 1903 i 1904 els Carles buscaven un nou masover per al mas Pinell, perquè el que hi tenien, Vicens Romaguera i Massot, havia hagut de renunciar a la masoveria, ja que *á causa de la falta de la vista no se halla en condiciones para continuar el arriendo del referido manso*, havent de deixar el mas el Nadal de 1904. Una llista de *pretendientes al Manso Pinell como á parceros*, ens informa dels noms i la procedència d'aquests (un del mateix municipi de Torroella on estava ubicat el mas, un altre del municipi veí de Fontanilles i dos de municipis més distants de l'Alt Empordà i La Selva), així com de les persones que els recomanaven⁷²³:

1. *Narciso Esparragó del manso Hugas de Torroella (Parroco Serra)*
2. *José Frigola del manso Montellá de Fontanillas 58 años casado, su hijo 26 años casado, y otro de 17 años (Parcero de Javier de Ferrer) recomendado por el suegro del*

---

⁷²³ Sobre els informants i les condicions exigides a l'hora de buscar masovers vegeu també M. Auladell, J. Colls i S. Villalón "Les relacions amb els masovers", dins E. Saguer (coord.), *Els últims hereus...*, op. cit., p. 198-207; i els mateixos temes, des del punt de vista dels masovers, a M. Bosch "Qui era masover? Identitat i mobilitat", dins E. Saguer (coord.), *Forçats a foc i llum...*, op. cit., p. 76-93.

- hijo mayor Jose Pou de Llavina del manso la Pexéra del Marqués de Vallgornera.*
3. *Juan Geronés (a) Matllo de Caldas de Malavella (parcero de Iglesias de Stas Creus)*
4. *José Prat por San Miquel de Fluvia (Garrigás) Castell de Vilajoan (Tomas Simon)*

Les anotacions referents a l'edat del cap de casa i dels fills, així com de llurs estats civils, que figuren en el cas del segon candidat no eren una qüestió menor, ja que representen una avaluació de la capacitat de treball de la família masovera. En els masos cedits a masoveria, el treball del conjunt de la família masovera representava la principal aportació de força de treball a l'explotació de l'heretat. Només en moments puntuals, i segons la mida del mas, es recorria a treball assalariat temporal o bé, en els masos més grossos, a alguns treballadors fixos. Per aquest motiu hem vist que, en els contractes de parceria, el propietari incloïa sovint limitacions i prohibicions respecte la possibilitat que el masover pogués efectuar feines en altres terres que no fossin les del mas. I per això també, com assenyalen Garrabou, Planas i Sagner, *la composició del nucli familiar era un element important en el procés de selecció de cada nou parcer*⁷²⁴.

Tenim constància que Antoni Devant, fill del Joan Devant que havia estat administrador del patrimoni i que no sabem quina relació tenia en aquells moments amb els Carles, i, sobretot, el rector de Serra de Daró, varen realitzar gestions per trobar un nou masover per al Pinell. El rector de Torroella s'hi involucrà especialment, escrivint a Joaquim de Carles de Ferrer el juliol de 1903 tot recomanant-li una persona i transmetent-li les referències que n'havien donat alguns coneguts seus:

le escribo la presente manifestándole que el dador es la persona que le he proporcionado, y que es, segun noticias de personas de toda confianza, sujeto que reúne las circunstancias de un buen parcero para dicho manso. Muchos años hace que conozco personalmente al dador y toda su familia, que goza de excelente reputacion, muy inteligente en agricultura y con medios para ponerse al frente del referido manso. No obstante puede V. informarse bien de otras personas sobre la conducta y competencia de éste sujeto, y si son de su gusto y agrado y saben entenderse con los pactos, podrá V. resolver si le conviene ó no mi recomendado.

El mes de novembre, responent a la demanda de més dades sobre aquell subjecte que li havia sol·licitat Joaquim de Carles, el rector va escriure de nou explicant-li que:

en virtud de lo que V. me dijo en Torroella respecto del colono que le proporcioné de que temia V. no tendria medios suficientes para emprender un Manso de la importancia del Pinell, hé procurado informarme de personas de toda confianza y resulta que por este concepto sin temor alguno puede arrendarle el manso si saben entenderse en los pactos. A mas de que su propiedad particular vale con seguridad de cuatro á cinco mil

---

⁷²⁴ R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 206.

*duros, cuenta con otros recursos para comprar ganadería y los enseres de labranza que él no tenga. Según noticias también le arrendaría el manso á preu cotat, y esto le demostrará que si no tenía recursos no podría hacerlo.*⁷²⁵

Figura també en l'arxiu de Casa Carles un escrit aportat per Josep Casellas i Giró, un altre aspirant a la masoveria del Pinell, en el qual el rector de l'Armentera certificava que: *nada consta que pueda afejar la conducta moral y religiosa observada hasta ahora por D. José Casellas y Giró feligrés de la referida; antes por el contrario hace que se presente más y más notoria el haber sido exacto en el cumplimiento de los deberes de cristiano y digno entusiasta y cooperador á todo acto que sea para mayor gloria de Dios*⁷²⁶.

Com veiem, en una data tan avançada com el 1903 o el 1904, les referències que havien d'aportar els masovers seguien essent de tipus econòmic i moral com alguns segles enrere. Saber escriure no sembla, en canvi, que fos una condició imprescindible, com a mínim fins a mitjan segle XIX, ja que en 7 dels 43 contractes de parceria signats des de finals del segle XVII fins al 1877 consta que signà una altra persona pel masover, que no en sabia. Contra el que podríem imaginar, no es tracta d'una situació pròpia dels contractes més antics que hagués anat millorant amb el temps, ja que els set casos corresponen a contractes signats a partir dels anys noranta del segle XVIII, tractant-se el darrer d'un contracte de l'any 1857. En aquest context, el masover del mas Sunyer de Serra, Salvi Romaguera, qui escriví al segle XIX un quadern de notes, en català, degué ser probablement una de les poques excepcions⁷²⁷.

En cas de triar un “mal” masover, però, sempre quedava la possibilitat que una “ànima caritativa” informés en el darrer moment el propietari, com fou el cas que reproduïm a continuació, d'un altre patrimoni, en què un antic masover sentí més solidaritat envers el seu antic propietari que no pas amb el masover que aquell anava a escollir:

Magnifich Duenyo y Sr meu Dn Miguel Costa-bella.

en prereimc [sic.] la llibertat de escriurerli estas breus rallas (encare que mal

---

⁷²⁵ Cartes escrites el 17 de juliol i el 27 de novembre de 1903 per Felipe Trulls, rector de Serra de Daró, a Joaquim de Carles de Ferrer (ADG.FCC. Lligall foli 31).

⁷²⁶ ADG.FCC. Lligall foli 31.

⁷²⁷ Jordi Curbet publicà d'aquest quadern la seva *Nota de alguns remeys bons per curar* (J. Curbet, “La transmissió manuscrita...”, *op. cit.*). Un altre cas molt conegut és el del masover fadristern del qual Narcís Figueras i Joaquim M. Puigvert publicaren les seves memòries (*Tribulacions d'un masover fadristern*, Santa Coloma de Farners, Taller d'Història de Maçanet de la Selva i Centre d'Estudis Selvatans, 1998).

compostas). Paso a cansar la sua atencio á fi de que estraño mol al que la Sra Puvilla Taure age pasat á arrendar la coma á un que seguramen sen penedira, per quant acaba de deixar perdre la que abita tan de albres y cultius de la terra, com la experiensia ho acredita, ademes del no satisfer á son amo lo que li esta obligat (segons tinc presentit) lo que ó sento que lo mateix sen pot esperinsar de ella, despues de averla amillorada per mes de mitjas lo actual masover com es de veurer, y que ab poch tems que el que li a arendada la abitia se veurá com anirá, á demes del (tal vegada) no pagarla. Lo que en est fi es prevenirlos á que per llur be que los profeso al que sen informian be y que se fasan donar una fermansa bona a fi del insinuat, ja per no pagar com tambe per lo demioramen que li pot ser dels fruyts y terreno. Jo segons me han dit diu si la Sra povilla se informá ab Junquera, pero com ell diu si estaria desitjos al que sen anás de alli per sos secrets intens [deu voler dir intents] ja mai lo desacreditara. Lo sert es que la fianza sempre los fa bo per tot, ja per lo recobro, ja per no malbaretar la casa.

Jo a mi poch me fa lo profit, lo desitjo per taura basta lo trechtasio que de antiguitat avem tingut, ademes del estar ara la casa ó terras conforme a lo menos se asegurian de un fiel y bon masover com los desitjo, basta que per lo espaiy de 25 años jo age llaurat en ella, y jamai la avia vista ab los onors que ara está.

V.m. ne pendra lo que be lin apareixera, y si estimare mol me mantinga lo sagilo de est paticular [sic.] com de sa bondat espera rebre S.S. y tambe si me volia fer mereixedor de contextarme en eix particular seria nou favor que rebria de sa bondad son indigne y S.S.q.s.m.B.

Barthomeu Terres Pages de y en S. Esteva de Llemaná y Juliol 12 de 1826⁷²⁸.

Efectivament, tot i que en els contractes s'estipulava de forma genèrica que les dues parts es comprometien a respectar els pactes acordats sota la garantia de tots els seus béns, no era rar que, quan el propietari tenia algun dubte sobre la solvència del nou parcer, li demanés d'aportar una altra persona com a fermança a l'hora de signar el contracte. La presentació d'altres persones com a fermances l'hem trobada en quatre contractes del patrimoni Puig-Carles, en un cas es tracta de la renovació del contracte a Martí Bou, al qual ja hem vist que es demanaren dues fermances després d'haver estat a punt de ser acomiadat del mas Figueres per haver-se endarrerit en alguns pagaments al propietari. En la majoria dels casos, aquestes fermances eren altres pagesos; en un cas sabem que es tractava d'un germà del masover⁷²⁹.

El propietari, per altra banda, no només es preocupava de fer una bona tria del masover que havia de portar tot el mas, sinó que en alguns contractes també imposava l'obligació

---

⁷²⁸ Arxiu patrimonial Costabella de Sant Aniol de Finestres, 1.1.6.

⁷²⁹ Enric Saguer identifica també algun cas en què el masover va haver d'aportar un fiador i remarca com la clàusula de garantia dels contractes, per la qual els masovers obligaven els seus béns, no era retòrica, sinó que en algun cas fou executada, perdent el masover algun dels seus béns (Enric Saguer, *La*

que qualsevol parcer que en el futur pogués portar part de les terres degut a algun conreu especial, com l'arròs, també hagués de ser de la seva aprovació: *que en lo cas de donar la sembra del arros â parceria, dega ser lo parcer de ma satisfacció y aprobació*, deia el contracte de parceria del mas Tomasi d'Albons signat el 1798, i també, al contracte del mas Vicens de 1802, *per donar la sembra de Arros â parceria, dega ser lo parcer de la mia aprovació*.

5.4.1.3.2. La mobilitat dels masovers

Als anys trenta del segle XX, l'IACSI premiava les *masoveries centenàries*, és a dir, aquelles en què els masovers havien romàs durant diverses generacions, tot i que, com assenyalen Garrabou, Planas i Saguer, *no cal dir que el mateix fet de merèixer ser premiades mostra que eren casos molt excepcionals*⁷³⁰. Hem de preguntar-nos, però, si aquesta bondat de la permanència no era una lògica que interessava més els propietaris que no pas els masovers. Que als propietaris els interessava mantenir el màxim de temps els "bons masovers" és evident, però, malgrat que un cert grau de permanència devia interessar els masovers a l'hora d'introduir millores en el mas i rendibilitzar les inversions que hi poguessin haver realitzat, ¿hem de deduir que l'estabilitat molt perllongada en una mateixa heretat indica necessàriament que el masover s'hi quedava perquè hi estava bé? Si no coneixem quines alternatives tenia no podrem afirmar-ho; la situació podia ser molt diferent en un moment de fam de terres que en els moments de crisi de la masoveria, quan trobar masovers s'anà tornant cada vegada més difícil. ¿Com hem d'interpretar el que hem explicat anteriorment, que dos dels comiats instats pels Carles serviren per a augmentar la renda al mateix masover que se seguí quedant al mas? I, si al cap de molt de temps d'estar en un mas, el masover el deixava per anar a un altre, era això negatiu? De fet, quan el comiat el demanava el masover i no el propietari hem de pensar que era per millorar la seva situació. Millorar, pel masover, potser passava sovint per canviar de masoveria⁷³¹. Una relació molt llarga amb un masover que conreés adequadament les terres tenia, en canvi, molts avantatges per al propietari: una

---

consolidació de la propietat pagesa..., op. cit., p. 388-389).

⁷³⁰ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 211-212.

⁷³¹ La motivació més freqüent per canviar de mas que varem declarar els masovers que vàrem entrevistar fa uns anys en el marc d'un projecte d'història oral fou la de millorar llur situació, si bé hem de considerar que el context històric que aquells havien viscut, la crisi de la masoveria i la devallada de la renda agrària a la segona meitat del segle XX, era radicalment diferent del segle XIX, quan els fills dels masovers tenien moltes menys alternatives laborals (M. Bosch, "Qui era masover? Identitat i mobilitat", dins E. Saguer (coord.), *Forçats a foc i llum...*, op. cit., p. 107-125).

renda segura i una relació social no conflictiva en la qual els llaços paternalistes-clientelars es devien anar estrenyent amb el pas del temps, així com el reconeixement no discutit de la seva autoritat. Un testimoni que vàrem entrevistar, en el marc d'un projecte que tractava sobre la visió que tenen els hisendats dels canvis ocorreguts en el món agrari català del segle XX, va relacionar la crisi de la masoveria, per exemple, amb la pèrdua del respecte per la seva preferència en el banc de l'església del poble⁷³².

Fetes aquestes consideracions, anem a veure si el cas del patrimoni Puig-Carles s'aproxima més a les conclusions de Rosa Congost, a partir de 1.764 contractes de la regió de Girona de mitjan segle XVIII a mitjan XIX, d'*una mobilitat molt alta* dels masovers⁷³³, al *nivell de mobilitat notablement elevat* dels masovers que Enric Saguer identifica a partir del cens de població de 1936 de Sant Sadurní de l'Heura (Baix Empordà)⁷³⁴, o bé als patrimonis de diverses zones de Catalunya durant el segle XIX i la primera meitat del XX analitzats per Garrabou, Planas i Saguer, en els quals aquests autors observen un notable grau de permanència dels masovers⁷³⁵.

El quadre següent resumeix el període de permanència de tots els masovers que hem pogut localitzar del patrimoni des de finals del segle XVII fins als anys setanta del segle XIX, amb alguna dada posterior (vegeu la informació més detallada, amb els noms dels masovers, a l'apèndix VII). La primera columna, amb l'interrogant, mostra aquells masovers que només hem pogut identificar un sol any. Hem considerat com un sol masover aquells parcers que tenen el mateix cognom, ja que és molt probable que es tractés d'una masoveria traspasada de pares a fills. El quadre expressa, bàsicament, el període mínim de permanència dels masovers en els masos. En moltes ocasions l'hem calculada considerant els anys que els contractes establien com a forçats en els quals cap de les parts no podia instar comiat a l'altra; quan ha estat possible calcular-ho, hem afegit el temps màxim que el parcer podia haver estat al mas.

---

⁷³² A la pregunta que si quan anava a missa a l'església del poble els assistents li respectaven el banc amb el seu nom, un propietari responia: *Sí. Ara ja no [...] ara, quan hi ha la festa major, com que és una missa durant un any. Una missa. Tota una invasió d'allà [de gent de fora del poble] que no miren pas res [...] Fins ara tots eren masovers. Però ara son gent desconeguda [56a:16], Memòria d'un món rural en transformació. Girona, 1930-2000. Fase I: La veu dels hisendats*, projecte desenvolupat per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i finançat pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (Generalitat de Catalunya) entre 2001-2002.

⁷³³ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 176-178.

⁷³⁴ Enric Saguer, *La consolidació de la propietat pagesa...*, op. cit., p. 395-396.

⁷³⁵ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 211-214.

Quadre 5.4.9
Mobilitat dels masovers en els masos del patrimoni Puig-Carles
(en negreta l'ordre dels masovers dintre de cada mas)

Nom mas (lloc mas)	?	>5 anys	entre 5-10 anys	entre 11-15 anys	entre 16-20 anys	entre 21-25 anys	entre 26-30 anys	entre 31-35 anys	més de 35 anys
Puig (TM)	1 (1762) màxim 11							2, mínim 35 (1829-1863)	
Figueres (TM)		3, mínim 3 (1802-1804) màxim 6	1, 10 (1755-1764) 2, mínim 7 (1765-1771) 5, 9 (1842-1850) màxim 10	4, 12 (1829-1840) màxim 13					
Torre Bagura (TM)	1 (1757) 3 (1780)	5, mínim 3 (1824-1826) màxim 5 6, mínim 3 (1827-1829) màxim 10	2, mínim 5 (1762-1766)	4, mínim 15 (1807-1821)			7, mínim 30 (1837-1866)		
Pinell (TM)		1, mínim 2 (1688-1689) màxim 11 2, mínim 2 (1699-1700)		3, 15 (1857-1871)				4, 35 (1872-1906)	
Ral (TM)		1, mínim 2 (1680-1681)	4, mínim 9 (1864-1872)		2, mínim 17 (1808-1821 i 1826-1828) màxim 21 3, mínim 20 (1833-1852) màxim 31				
Closa Pagesa (TM i Gualta)	4 (1703)	1, mínim 4 (1680-1683) 2, 2 (1699-1700) 3, 2 (1701-1702)							5, mínim 48 (1826-1873)
Carles (Pals)		2, 4 (1826-1829)	1, mínim 9 (1678-1686)						
Sunyer (Serra)			1, 7 (1791-1797)						2, mínim 78 (1798-1878)
Vicens (L'Escala)	2 (1802)				3, mínim 16 (1803-1818) màxim 17	1, mínim 25 (1760-1784) màxim 43	4, mínim 30 (1825-1854)		
Tomasí (Albons)	2 (1784)	1, mínim 3 (1759-1761) 3, mínim 3 (1799-1801) màxim 4		4, mínim 14 (1803-1816)					
Puig (Fellines)	1 (1810)	2, mínim 3 (1813-1815) màxim 5							3, mínim 62 (1816-1877)
Garriga (Navata)					2, 18 (1829-1846) 3, mínim 17 (1861-1877)				1, mínim 52 (1776-1827)
Gombau (Palaf.)	1 (1687) 3 (1824)	2, mínim 3 (1794-1796)							
Roig (Palaf.)						1, mínim 25 (1794-1818)			
Prats (Palaf.)		1, mínim 2 (1699-1700) 2, mínim 3 (1794-1796) 3, mínim 2 (1823-1824)							

Font: elaboració pròpia a partir de ADG.FCC.; A.H.G. Protocols notariais i algunes dades del segle XVIII de P. Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit.

Del total de 43 masovers identificats (no tenim en compte els 9 de la primera columna), 12 sabem, amb tota certesa, que no pogueren o no volgueren estar-se al mas per un període superior a 11 anys (7 no superaren els 6 anys de permanència al mas). Crida l'atenció l'alt grau de mobilitat que detectem a finals del segle XVII i principis del segle XVIII en la Closa Pagesa, el mas del qual tenim més dades referents a aquest període: s'hi varen succeir com a mínim 4 masovers en només 25 anys, dos dels quals sabem que només s'hi varen estar dos anys. Desconeixem el motiu d'aquesta mobilitat i si fou comuna en l'època, però tal vegada tingui alguna cosa a veure amb la revitalització del mercat de la compra-venda de masos que Pere Gifre assenyala que es produí entre 1670 i 1705 a la vegueria de Girona⁷³⁶, així com a la incertesa econòmica derivada de les guerres permanents (entre 1640 i 1713 hi hagué guerra un any de cada dos). Per altra banda, 20 masovers, gairebé la meitat del total, sabem del cert que varen estar-se al mas per un període igual o superior a 10 anys (11 d'aquests, i molt probablement 12 si afegíssim el darrer masover del mas Garriga –veure l'apèndix– s'hi varen estar 20 anys o més); aquesta xifra no és menyspreable, i més tenint en compte que el quadre assenyala la permanència mínima de molts masovers i no la seva estada real, que pogué ser superior a la que hem pogut identificar.

A partir de l'any 1826, quan els Carles ja havien recuperat tots els masos cedits a preu acotat als germans Reixach, la dada més remarcable és l'alt grau de permanència dels masovers: la família Devant es va estar al mas Puig de Torroella un mínim de 35 anys (entre 1829 i 1863); al mas Figueres es varen succeir 2 masovers, Martí Bou i Josep Devant Tapis, que hi varen estar 12 i 9 anys respectivament, fins que les terres d'aquest mas foren repartides entre els masos Puig, Ral i Torre Bagura; a la Torre Bagura, després d'un masover que s'hi hauria estat un mínim de 3 anys i un màxim de 10, s'hi va instal·lar Joaquim Simon, que s'hi estaria com a mínim 30 anys, entre 1837 i 1866; a la mitgeria del Pinell, després de la família Costa, que s'hi va estar 15 anys, s'hi instal·laria 35 anys (entre 1872 i 1906) Vicens Romaguera; al mas Ral hi entraria com a mínim per tres anys, entre 1826 i 1828, Josep Alabau, el qual, però, ja s'hi havia estat 14 anys anteriorment, entre 1808 i 1821, el seguiria Salvador Agustí com a mínim per 20 anys i després Josep Devant Massonis, com a mínim durant 9 anys; també la família Devant s'estaria a la Closa Pagesa com a mínim 48 anys (1826-1873); al mas Sunyer,

---

⁷³⁶ Pere Gifre, "Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720)...", *op. cit.*, p. 185-228,

els Romaguera s'hi estarien un mínim de 78 anys; al mas Vicens de L'Escala els Arbosí hi varen estar un mínim de 30 anys (1825-1854); al mas Puig de Felines els Noell hi passaren no pas menys de 62 anys i al mas Garriga de Navata, després de Benet Casellas, que s'hi va estar un mínim de 54 anys (1775-1828; tot i que el 1825 i potser algun any posterior a preu acotat i no al terç de fruits), s'hi estaria 18 anys Jaume Sala i després Pere Duran, que hi entrà el 1861 i s'hi va estar com a mínim fins al 1877, tot i que entre 1921 i 1934 es conserven alguns rebuts de materials i de jornals d'escatir i de paleta pagats per un tal Pere Duran que, en cas de ser el mateix i haver-s'hi mantingut com a masover, significaria que la seva estada s'hauria allargat fins a un total de 74 anys. Deixant de banda els masos Tomasi, Roig i Prats, que ja havien estat subestablerts en la seva totalitat, en petites parcel·les, els anys 1824, 1827 i 1829 respectivament, i el mas Gombau, del qual no tenim dades, l'única excepció a aquesta norma de la notable permanència a partir de l'any 1826 la constitueix el masover del mas Carles, que només s'hi va estar 4 anys per causa, però, de la venda a carta de gràcia d'aquell mas el 1828.

Un altre tret molt remarcable del patrimoni a partir de l'any 1826 fou la forta imbricació que s'anà establint entre la família de l'administrador i moltes de les masoveries dels masos que els Carles tenien a Torroella de Montgrí. Com veurem amb més deteniment en el proper capítol dedicat a l'administració del patrimoni, Josep Devant Tapis, que entrà com a administrador dels Carles de manera formal a partir de l'any 1831 i ho fou fins a la seva mort el 1854, ja era masover de la Closa Pagesa des de 1826, junt amb el seu germà, i des de 1829 també del mas Puig de Torroella de Montgrí. A partir de llavors, no només l'administrador seguí portant el mas Puig, i després el seu fill (el qual també heretà del seu pare l'administració de Casa Carles, que exercí fins al 1877), i el germà de l'administrador, i després el fill d'aquest, continuà portant la Closa Pagesa, sinó que Josep Devant Tapis fou també masover del mas Figueres entre 1842-1850 i col·locà els seus gendres, Joaquim Simon Negre i Salvador Agustí, en les masoveries dels masos Torre Bagura i Ral respectivament; a Salvador Agustí el succeiria després Josep Devant Massonis, també fill de Joan Devant Tapis. D'aquesta manera, en els anys quaranta i cinquanta del segle XIX, i en alguns masos encara per molt més temps, la família de l'administrador portava les masoveries de tots els masos del patrimoni situats a Torroella de Montgrí amb la sola excepció del mas Pinell. Aquest fet molt

probablement explica en bona part la llarga permanència dels masovers del patrimoni Carles a partir de l'any 1826 que hem observat anteriorment. De totes maneres no l'explica tota, ja que en els masos no controlats per la família de l'administrador també hem identificat un grau molt elevat de permanència dels colons.

Respecte la possible mobilitat dels masovers entre diferents masos del mateix patrimoni, en tenim documentat algun cas: el Pere Plana àlies Joanola que fou masover del mas Prats de Palafrugell als anys vint del segle XIX podria ser, amb molta probabilitat, descendent del Llorenç Plana i Joanola que havia estat masover del mas Gombau, també de Palafrugell, com a mínim entre 1794 i 1796. També trobem coincidència en els noms i cognoms dels Martí i Miquel Bou que haurien estat en quatre masos del patrimoni (Tomasí, Vicens, Torre Bagura i Figueres) amb cronologies que farien compatible el fet que es tractés dels mateixos masovers que haguessin canviat de mas. Per altra banda, per portar la mitgeria del Pinell, Joaquim de Carles trià un membre de la família Romaguera, que portava la masoveria del mas Sunyer de Serra de Daró des de finals del segle XVIII; a partir de 1872 un membre dels Romaguera seguí com a masover del mas de Serra i un altre com a migmasover del Pinell.

5.4.1.3.3. *La relació amb els masovers*

La mena de relació social que s'establia entre propietari i masover ja queda palesa en la forma com ambdós són identificats en els contractes, ja que si bé el propietari hi figura sempre com el *Senyor Arrendador*, el masover no és mai el *Senyor Arrendatari*, sinó, simplement, l'*Arrendatari*. Tot i que devia haver-hi hagut un cert grau de negociació entre les parts abans de la signatura del contracte, en la lletra del mateix qui prohibeix, limita, obliga o dona facultat per fer determinades coses és el propietari, el masover s'haurà de limitar a complir els pactes, de vegades, a més, sota l'amenaça d'algunes multes concretes i, sempre, sota l'amenaça de poder ser acomiadat del mas. Aquesta relació desigual troba també la seva expressió en la paraula *Amo* amb la qual molt sovint és identificat el propietari i que indica una submissió de tipus servil del masover i una relació paternalista entre el propietari i el parcer⁷³⁷.

---

⁷³⁷ Aquestes formes en el tracte es varen mantenir encara en el segle XX, fins i tot quan la masoveria començà a ser una forma de cessió de la terra residual (vegeu M. Bosch, "Cohesió i consciència de classe. Els àmbits de relació social", dins Enric Sagner (coord.), *Els últims hereus...*, op. cit., p. 271-276).

Quan hi havia un administrador, la relació entre el propietari i el masover es vehiculava a través d'aquest, però hem de suposar que també de forma directa i oral quan el propietari realitzava breus estades a Torroella de Montgrí o a Palafrugell per controlar la marxa del patrimoni. Ja hem comentat anteriorment com aquestes estades esporàdiques eren aconsellades per hisendats com Narcís Fages de Romà, sobretot a partir del moment en què l'absentisme del lloc d'origen i el trasllat a ciutat dels grans propietaris rurals es convertí en un fenomen força estès. Froilán Troche i Zúñiga, en el llibre que reedità l'any 1830 destinat a donar consells als grans propietaris sobre la forma d'administrar llurs patrimonis, els aconsellava igualment fer visites sorpresa a les finques per controlar també els administradors. Recordem com els alertava que l'abandó de llurs residències rurals estava provocant un perillós deteriorament dels tradicionals vincles paternalistes amb els colons: *si viviessis en las aldeas, els deia, socorreriais las necesidades de vuestros colonos, que os lo recompensarian bien con sus servicios, recobrariais su afecto y respeto, que lo llevais bien perdido*⁷³⁸.

Malgrat que no hem localitzat en l'arxiu de Casa Carles cap feix de correspondència amb els masovers, i que cal recordar, com ja hem assenyalat, que encara ben entrat el segle XIX seguien havent-hi molts masovers que no sabien escriure, la relació epistolar entre el propietari i els masovers no fou del tot absent. El copiador de cartes de Narcís de Carles⁷³⁹, en el qual malauradament aquest només copiava les que enviava però no les que rebia, ens ofereix referències indirectes d'algunes cartes de masovers que havia rebut al seu domicili de Girona, així com de tractes orals i directes que havia mantingut amb alguns parcers, tot i que en aquella època qui li feia d'administrador, instal·lat a Torroella de Montgrí, era el seu oncle solter, Josep Ramon de Carles. Així, per exemple, el 21 de març de 1825 escriví a l'oncle informant-lo que *el masobero de Fallinas me ha traído 284 r[eale]s de v[elló]n de los cuales le he dado recivo*; el 24 de gener de 1826, al seu germà Josep M., que ajudava l'oncle en l'administració, *hoy ha venido el masobero de Fallinas, y de cuanto me ha entregado le he dado recivo [...] aguardo mañana á Benet [Benet Casellas, masover del mas Garriga de Navata], o el 24 de gener de 1828 al seu procurador de Navata, Carles Casamor, que el cerdo ha hecho de peso 122 carniceras y hemos quedado con Benito [Casellas] q[u]e de su coste él pagará lo q[u]e*

---

⁷³⁸ Froilán Troche y Zúñiga, *El Archivo Cronológico-Topográfico...*, op. cit., p. 220 i 128-129.

⁷³⁹ ADG.FCC. Llibre 56, *Correspondencia de mi Sr. Abuelo Don Narciso de Carles y Odoyle desde Diciembre de 1819 á Agosto de 1831*.

corresponda p[or] las 80 carn[icera]s q[ue] es el peso q[ue] a él le corresponde entregar; y las restantes 42 seran p[or] mi cuenta [...] Del azeyte hemos quedado con Benito q[ue] él me lo traerá con un carro. Però en els seus tractes directes amb els masovers, Narcís de Carles no s'ocupava només d'afers d'administració econòmica, sinó que també els exhortava a defensar els seus drets de propietat a través de la denúncia dels infractors als bans que feia publicar, convertint-los així, d'alguna manera, en els seus agents policials sobre el territori. El juny de 1831 escrivia al seu procurador a Palafrugell el següent:

he de embiar el ban p[ar]a q[ue] se renueve su publicacion, segun he quedado con el colono de Llafranch p[ar]a evitar el esceso q[ue] hay en el corte de leña, habiendole dado la orden de q[ue] dé al momento a V. aviso p[ar]a denunciar y ecsigir la multa á los contraventores y atajar con el escarmiento tanto desorden; i el mes següent, quedo enterado de haberse publicado el Bando; de consig[uien]te el Colono me responderá del corte se experimentaba en mis bosques, si es q[ue] en adelante continuan, y él no cumple lo q[ue] le previne antes de mi salida de Palafrugell ⁷⁴⁰.

Si bé el masover també defensava els seus interessos, ja que podia tractar-se de llenya o fusta per al seu ús, cal suposar que no devia ser una posició gens fàcil ni còmode per als colons defensar els drets de propietat de l'hisendat absentista en contra de la pràctica secular dels seus propis veïns d'aprofitar la llenya dels boscos.

Els lligams tradicionals de tipus paternalista amb els masovers devien quedar encara molt més nuats en els casos de llarga permanència del parcer en el mas. La correspondència de Narcís de Carles ens n'ofereix un bon exemple: el gener de 1826, Benet Caselles, masover del mas Garriga de Navata des de feia més de cinquanta anys, es dirigí directament a l'hereu del patrimoni perquè no se li rescindís el contracte. Pel que sembla Josep Ramon de Carles, que actuava com administrador del seu nebot Narcís, havia fet tractes per arrendar el mas a preu acotat a algú altre. Narcís de Carles no dubtà en escriure al seu germà perquè parlés amb l'oncle, intercedint pel seu masover de tota la vida en aquests termes:

Benet [...] ha venido diciendome se habia arrendado la heredad á otro y se ha manifestado sentido en razon de q[ue], si se le hubiese hablado, dice hubiera adelantado tambien la cantidad q[ue] el otro, p[ue]s no es lo mismo el dar 250 libras [2.665 rals] q[ue] el dar 900 libras [9.594 rals] q[ue] es lo q[ue] me ha d[ic]ho se le pidió; si esto es asi me parece tiene razon, á mas q[ue] despues de 50 y tantos años

---

⁷⁴⁰ Cartes de 20 de juny i 13 de juliol de 1831 escrites per Narcís de Carles a Antoni Frigola, el seu procurador a Palafrugell (ADG.FCC. Llibre 56).

q[u]e está en casa, á mi modo de ver, merecia esta atencion, p[ue]s s[iem]pre en cierto modo tienen un motivo justo de quejarse. Sé q[u]e el nuevo es uno con quien Tarrades habia tenido tratos, y sentiria infinito q[u]e fuese p[or] influencia de éste u bien p[or] la de algun amigo suyo q[u]e esto se hubiese hecho, p[ue]s desde ahora pronostico q[u]e ha sido con algun embuste ó engaño: enfin Benet me ha hablado p[ar]a q[u]e me interesase p[or] si podia componerse, yo he ofrecido hacerlo y lo hago como podras decírselo al tio; p[ue]s aunq[u]e Benet tenga defectos tal vez el otro los tendrá peores, y este se presenta con mala recomendacion, cuando aquel tiene la de servirnos despues de tantos años, circunstancia q[u]e creo debe atenderse⁷⁴¹.

La intercessió de Narcís de Carles va resultar decisiva ja que tenim constància que Benet Casellas es va mantenir en el mas, no sabem si amb un arrendament a preu acotat o bé a parts de fruits, fins al 1828. És evident que l'oncle-administrador, quan havia fet els tractes amb l'altre arrendatari ho havia fet pensant en l'interès del patrimoni i del seu hereu, però Narcís de Carles decidí fer d'*home bo* i jugar la carta del paternalisme agrari en benefici del seu masover. Benet Casellas, com veiem, no dubtà en jugar també la carta del paternalisme demanant intercessió directament al propietari i saltant-se l'administrador. Però estrènyer la relació de dependència del masover podia tenir encara fins i tot més beneficis pràctics per al propietari, que no només assegurar la permanència d'un bon treballador de la terra. El favor podia ser tornat i, de fet, Narcís de Carles que es trobava, recordem-ho, en una difícil situació financera, se'l cobrà ben aviat: al cap de pocs dies, el 4 de febrer de 1826, Benet li deixà 800 rals al 5,6% d'interès mensual durant gairebé sis mesos⁷⁴². I així continuà aquesta relació paternalista entre propietari i masover: el febrer de 1827, per exemple, Benet es tornà a adreçar a Narcís de Carles perquè parlés amb Carles Casamor, el seu procurador a Navata, perquè li deixés tallar la llenya que aquell no li permetia. I de nou Narcís de Carles intercedí pel seu masover, escrivint a Casamor que:

Por una [carta] que he tenido de Benet Casellas masobero mio, he visto q[u]e V. le habia prohibido el q[u]e cortase leña, sin lo cual no es posible el q[u]e pueda hacer el azeyte; y seguramente seria un olvido de mi tio si no lo espresó en la ultima carta q[u]e escribió á V. desde esta; en el dia él se halla ausente, p[or] consig[uien]te no puedo menos de decir á V. q[u]e es justo el permitir á Benet lo q[u]e pide y como s[iem]pre lo ha hecho; pudiendo V. p[or] su parte vigilar ó hacerlo hacer p[or] persona de su confianza todas sus operaciones, para impedirle se esceda de lo regular.⁷⁴³

Aquest recurs dels colons d'adreçar-se directament al propietari saltant-se l'administrador ha estat interpretat per D.R. Hainsworth com una típica estratègia de

---

⁷⁴¹ Carta de 18-1-1826 escrita per Narcís de Carles al seu germà Josep M. (ADG.FCC. Llibre 56).

⁷⁴² ADG.FCC. Llibre 56, cartes de 21-8-1826.

⁷⁴³ Carta escrita el 24 de febrer de 1827 per Narcís de Carles a Carles Casamor (ADG.FCC. Llibre 56).

resistència, tant contra el propietari com contra l'administrador, practicada pels arrendataris, que buscarien la confrontació entre ambdós per treure profit del seu tracte directe amb el propietari⁷⁴⁴. En qualsevol cas, però, aquesta estratègia no era negativa per al propietari, ja que d'aquesta manera, mostrant-se benigne de tant en tant, reforçava la seva autoritat moral (lligada al reforçament de la seva imatge paternal) i d'aquesta manera també la legitimitat del seu poder econòmic i social sobre el territori.

Narcís de Carles també es mostrà benèvol davant d'una de les situacions més crítiques en què podia trobar-se una família masovera; la mort del pare deixant una vídua amb fills menors: *Ramon Arbosi* [el masover del mas Vicens de L'Escala] –li notificà per carta l'administrador el 1 d'abril de 1836– *es mort que morí lo dimecres al bespre, pues la sua dona me anvia al moso á dar me noticia y que Jo la donia a V. de la desgracia que á tingut encontrarse ab nou miñons, pues desitja quedarse en la Heretat, que lo noy ja té 12 años*⁷⁴⁵. La vídua no fou desallotjada del mas i seguí essent masovera dels Carles, junt amb el seu fill, fins que el propietari es va vendre el mas l'any 1855.

Al patrimoni Carles també es varen efectuar préstecs de gra als masovers en moments de dificultats, tal com fou habitual en molts patrimonis agraris: l'any 1805, per exemple, es deixaren 26 quarteres de forment per sembrar al masover del mas Tomasi d'Albons, de les quals el 1823 encara n'estava devent 16; el 1810 es deixaren també per sembrar al masover del mas Puig de Felines 11 quarteres de forment, l'any següent en tornà 6, la resta de quarteres no sabem quan les pogué tornar⁷⁴⁶. Aquests préstecs, així com permetre certs endarreriments en el pagament de la renda dels masos o dels censos que satisfieien els subemfiteutes⁷⁴⁷, constituïen, de fet, una mena de microcrèdits indispensables per al funcionament del sistema que permetien retenir la mà d'obra que treballava en les heretats i reforçaven, de retruc, els vincles clientelars i paternalistes

---

⁷⁴⁴ D. R. Hainsworth, *Stewards, Lords and People. The Estate Steward and his World in Later Stuart England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, p. 51-52.

⁷⁴⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 8, carta de Josep Devant a Narcís de Carles de 1-4-1836. Els dotze anys, per altra banda, podrien marcar l'entrada en el món laboral adult: quan el masover Isidre Culubret es casà l'any 1759 amb una masovera vídua que tenia un fill i una filla es comprometé, en els capítols matrimonials, a mantenir-los fins als 12 anys i a canvi aquests treballarien per a ell sense cobrar res fins a la mateixa edat (M. Bosch, "Movilidad y herencia de los *masovers* catalanes...", *op. cit.*, p. 59)

⁷⁴⁶ ADG.FCC. Lligall foli 44 i lligall en quart 7.

⁷⁴⁷ Com veurem en el capítol següent, en els comptes del patrimoni Carles del període 1838-1863 són constants els endarreriments permesos d'algunes anualitats dels censos que pagaven els subemfiteutes, malgrat que en alguns casos es portaren a terme alguns desnonaments.

entre el propietari i els seus colons i subemfiteutes⁷⁴⁸.

Un cert grau de magnanimitat devia contribuir d'una forma gens menyspreable a reforçar l'autoritat moral del propietari enfront dels seus subalterns en la línia apuntada per Troche y Zúñiga⁷⁴⁹. El cost econòmic que això pogués representar resultava rentable per a mantenir una determinada visió de la legitimitat social del propietari i de la seva renda en un segle, recordem-ho, en què es varen qüestionar molts drets de propietat i moltes rendes, i de ben segur per a mantenir també unes relacions socials més plàcides

---

⁷⁴⁸ Garrabou, Planas i Saguer, per exemple, aporten diversos testimonis d'aquests tipus de préstecs i endarreriments consentits als propis parcers i arrendataris i remarquen com no es tractava pròpiament d'una activitat creditícia per obtenir uns interessos, sinó d'una pràctica necessària per al manteniment del sistema i evitar desequilibris nefastos en les economies dels pagesos dependents (*Un capitalismo imposible?...*, *op. cit.*, p. 165-166 i 208). Enric Saguer es refereix a l'endeutament crònic d'alguns parcers en *La consolidació de la propietat pagesa...*, *op. cit.*, p. 392-395. Pere Pascual ha remarcat igualment com la situació precària de molts masovers durant la segona meitat del segle XIX era en bona part deguda a la forta oscil·lació de les collites intensificada, en aquella època, per la manca crònica de nutrients que agreujava les conseqüències d'un clima advers sobre els conreus; en aquest context, la debilitat crònica de molts masovers els feia necessàriament dependents dels préstecs, sobretot en espècie, que els feia el mateix arrendador (Pere Pascual, *Els Torelló...*, *op. cit.*, vol. 2, p. 96 i 104). Aquestes pràctiques no es donaven només a Catalunya, sinó que també eren habituals en altres parts de la península: a l'horta murciana decimonònica, per exemple, M. Teresa Pérez Picazo assenyala com els propietaris solien acceptar endarreriments en el pagament de la renda o bé concedir préstecs en diner o en gra als seus arrendataris per mantenir la viabilitat del sistema ("Riqueza territorial y cambio agrícola en la Murcia del siglo XIX. Aproximación al estudio de una contabilidad privada (Circa, 1800-1902), *Agricultura y sociedad*, núm. 61, octubre-desembre 1991, p. 39-95; aquesta qüestió en les p. 75-76); els Calatayud, a les seves propietats valencianes, també consentien endarreriments dels seus parcers i arrendataris, en algun cas durant molts anys (com un colon d'economia molt precària que l'any 1821 els devia ja 50.000 rals) (S. Calatayud, J. Millán i M. C. Romeo, "El rentismo nobiliario en la agricultura valenciana del siglo XIX", *Revista de Historia Económica*, any XVIII, núm. 1, hivern 2000, p. 98); i per l'Aragó de finals del segle XIX, Alberto Sabio relaciona les condonacions d'una part de la renda als pagesos en moments de dificultats per part del gran propietari Tomás Castellano amb el paternalisme agrari practicat com una estratègia per reforçar la legitimitat del seu poder econòmic i social (Alberto Sabio, "La penetración del capitalismo agrario a través de la renta a fines del XIX: la contabilidad de Tomás Castellano, hacendado y ministro", dins *VIII Congreso de Historia Agraria, Salamanca, 28-30 de mayo de 1997. Preactas*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1997, p. 496-497). Vegeu també les interessants reflexions que fa aquest darrer autor sobre els crèdits i els consentiments d'endarreriments en el pagament de la renda com un mecanisme per augmentar la dependència dels colons envers el propietari i sobre les relacions entre crèdit i clientelisme (on arriba a la conclusió que el crèdit no té només una dimensió econòmica, sinó també social i fins i tot política, cosa que explica que no sempre es busqui el màxim benefici econòmic) a A. Sabio, *Los mercados informales de crédito...*, *op. cit.*, p. 98-107. Per la seva banda, les pràctiques d'endeutament dels colons amb els propietaris en el cas del *métayage* francès a l'època moderna eren interpretades ja fa anys per Maurice Aymard com quelcom que permetia als segons conservar la mà d'obra que explotava les seves finques: *un niveau "raisonnable" –mais pas trop élevé– d'endettement n'est-il pas pour le propriétaire le meilleur moyen pour "tenir" son métayer?* (M. Aymard, "Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie", *Annales E.S.C.*, núm. 38 (1983), p. 1407).

⁷⁴⁹ Troche, que era partidari de cuidar pel manteniment de les relacions paternalistes amb els colons, recomanava als grans propietaris protegir-los amb la seva influència fins i tot en allò que no tingués a veure amb el patrimoni: *sobre todo este [el propietari] debe proteger a sus caseros aun en las cosas que no le atañen, empleando su influjo en que salgan bien de sus asuntos, que no se aniquilen, que sean ricos, proveerles los medios de que hagan progresos en la agricultura. Con caseros pobres, nunca hubo*

al camp, que no pas si el gran propietari hagués mostrat una actitud més rendibilista, més agressiva, en la gestió del seu patrimoni⁷⁵⁰.

Per tot això, els grans propietaris s'havien acostumat a realitzar diversos tipus de despesa benèfica, especialment en les seves comunitats de residència, d'origen o en les que tenien propietats (i sovint destinades a les seves persones més properes, com els seus servents), dotades d'un alt contingut de patronatge i lideratge local⁷⁵¹. Els Carles realitzaren nombroses despeses d'aquesta mena, com: l'aportació, l'any 1806, de 10 quarteres de forment a la fàbrica del campanar de l'església de Torroella de Montgrí i 3 quarteres més al sagristà de Gualta també per a la fàbrica de l'església; uns diners pagats l'any 1817 al campaner i els escolans de l'església parroquial de Torroella de Montgrí *per haver estat padrí de las campanas Dn Narcís y Dª Joaquina*; una quartera de blat per a la compra d'una campana per a la parròquia de Felines (1826) i dues per *la caridad de la campana* a Torroella (1847); aportacions de quarteres de forment fetes diversos anys per *lo pa se dona lo dia de difunts* a l'església de Torroella de Montgrí, i partides d'oli entregades *por la luz de la lampara de St José* o la compra de ciris de la mateixa església; diverses quarteres de blat i diners entregats el 1845 i el 1861 per a la recomposició de l'orgue de l'església de Torroella; almoines per als pobres de l'Hospital de Girona (1837 i 1847), a l'obra de l'església de l'Estartit (1843), a l'església de Gualta (1859); les despeses per *la comida y caridad del dia 28 [de juliol de 1849] en la Hermita de Santo Sabestián [...] que fueron en Dicho Santuario con su Familia, los Srs Odoyles y demas*; 80 rals entregats el 1861 al pintor Joaquim Vidal pel treball en el *retablo que se puso en la plaza el dia de la profeción del Corpus*; la despesa d'enterrament de Josep Vert de Torrent, *preufeter de la sega del mas Puig*, que morí de sobte en aquell mas dels Carles; o les despeses extraordinàries en caritat per causa de les

---

hacendados ricos (El archivo cronológico topográfico..., op. cit., p. 221).

⁷⁵⁰ Compartim, d'aquesta manera, l'opinió d'Alberto Sabio quan afirma que el gran propietari que ell estudia, Tomás Castellano, valorant tots aquests avantatges *era consciente de que no todo debía medirlo ni valorarlo en términos de rentabilidad contable* ("La penetración del capitalismo agrario...", *op. cit.*, p. 496-497).

⁷⁵¹ També els pagesos de mas més modestos practicaven aquest tipus de caritat privada especialment dirigida als sectors socials més febles del seu entorn local. En els consells per al bon govern de la seva casa, el propietari del mas Casellas del Collsacabra, per exemple, incloïa en l'apartat *Gasto de menjar y beurer*, el següent: *Art.2. Als pobres forasters no pot soportar la casa ferlos caritat, però se han de recullir i donarlos dos platets de escudella per sopar. Si se saben necessitats prop, socorrerlas en quan se puga y mentres se fassa una cullita regular fer una poca de caritat a tots los del terme* (Quirze Parés, *La despoblació rural i les masies del Collsacabra*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 2001, p. 90).

epidèmies que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs a l'Empordà els anys 1836 i 1837 (l'any 1836 Narcís de Carles, sentint-se especialment responsable de les malalties per ser un dels beneficiaris del conreu d'aquest cereal, feu donatius voluntaris a la Junta de Beneficència de Torroella de Montgrí per un total de 320 pessetes)⁷⁵². El patronatge del magisteri local formava part igualment del ventall de despeses filantròpiques desplegades pels grans propietaris rurals o pels sectors eclesiàstics eixits del mateix medi social: així, en els comptes del patrimoni Carles, figuren a partir de 1849 els 266,5 rals que s'havien de pagar cada any per la dotació que Ferran Diern, degà de la seu de Girona i germà d'una revesàvia de Joaquim de Carles, concedí al mestre de primeres lletres del comú de Fornells i que havia de satisfer l'obtentor del benefici de Sant Ferran que ell mateix fundà en aquella parròquia al segle XVIII⁷⁵³.

---

⁷⁵² ADG.FCC. Llibre 56, lligall foli 44 i lligalls en quart 3 i 8. Sobre les epidèmies de l'arròs en els anys 1836-1837 i la posició favorable de Narcís de Carles a la prohibició d'aquest conreu, com així s'esdevingué el 1838, tot i ser-ne un dels principals beneficiaris, vegeu Rosa Congost i Pere Gifre, “«Déu i el diable»...”, *op. cit.*, p. 355-362.

⁷⁵³ ADG.FCC. Lligall en quart 3 (llibreta de comptes de 1849). Un altre cas paradigmàtic d'aquesta mena de pràctiques benèfiques el constitueix la família d'hisendats Ros de les Olives. La família Ros exercí un decidit patronatge sobre el magisteri local del veïnat de les Olives en el qual vivien: Josep de Ros Llogaya i Vanover cedí l'any 1806 un censal de 2.132 rals al efecte d'*augmentar lo estipendi del magisteri de primeres lletres del referit veïnat, ab motiu de esser molt poch lo que en el die reddeix aquell, que de molt no abasta per los precisos aliments de son obtentor ó encarregat*; i el gener de l'any següent elegí a Aquiles Roli per mestre de primeres lletres de les Olives, juntament amb el rector de Garrigoles i el seu fill Joaquim de Ros, regidor degà del mateix lloc, actuant tots tres com a presentadors de la *servitut ú ofici Pub[lic] de Magisteri de primeres lletres del referit veïnat, elegits y anomenats per lo fundador de aquella lo Rnt. Dr en Sagrada Teologia Pau Ros y Llogaya qº Pbre Beneficiat que fou de la Santa Iglesia Catedral de la Ciutat de Girona*, oncle seu. Però Josep de Ros exercí també un clar paternalisme sobre els seus criats atorgant, l'any 1802, 50 lliures (533 rals), procedents d'una causa pia fundada per ell mateix el 1785 per a pobres minyons estudiar i minyones pobres en matrimoni carnal o espiritual col·locar, per augmentar el dot d'Anna Barnosell quan es casà *ab motiu de servir actualment per criada en sa casa*; el 1807 Anna Maria Esteva aportà també al seu matrimoni 150 lliures (1599 rals) que *part de ellas te guanyadas de soldada servint honestament per los amos, y part [...] dels fruïts de la causapia dita de Ros*. L'agost de 1810, en el context de la guerra del Francès, i *per atendre á las majors necessitats y a las de primer ordre*, Josep de Ros decidí modificar l'aplicació dels fruits de la causa pia que havia fundat manant que fossin destinats *per calsar y vestir als pobres, acistirlos en sas malalties y combalecencias, fins a trobarse ab suficients forsas per poder treballar [...] per axistir als mateixos sempre que per alguna desgracia ó infortuni de temps se los hage cremat la casa y efectes de ella [...] per trobarse ab necessitat per causa de guerra ó altre qualsevol desgracia esdevinguda*, i ordenant que fossin socorreguts, en primer lloc, *tots los de la mia casa y propia familia [...] En segon lloch, ho seran los parents de la mia casa, en primer, segon y tercer grau. En tercer lloch, ho deurán ser los mossos y criadas que estigan en la casa de mon hereu [...] y despues aquells y aquellas que haran estat en dita casa per mossos y criadas, com no hage ja mediat quatre anys la sua estada. En quart lloch [...] los habitants de est veïnat de las Olivas y los de la Parroquia de Garrigolas. En quint lloch, ho serán los vehins del lloch de Ulla. Y en cisè y ultim lloch [...] tots y qualsevols altres personas*. Aquest ordre tan ben meditat per l'hereu Ros és un exemple ben esclaridor de les prioritats que tenia la beneficència dels hisendats i que volia repercutir, abans que res, en el seu entorn més immediat, exercint, d'aquesta manera, una clara funció de patronatge local. (Les escriptures esmentades són tretes de l'A.H.G, Notaria d'Ullà, t. 152, 30-8-1802, capítols matrimonials; t. 153, 10-6-1806 i 29-1-1807, documents sobre el magisteri local,

Joaquim M. Puigvert ha assenyalat com algunes masies, com el Noguer de Segueró – que no només practicava l’almoïna en els funerals, sinó que disposava fins i tot d’un edifici per donar allotjament als vianants i almoïna als pobres–, podien arribar a assumir algunes funcions assistencials que en altres llocs estaven vinculades a les universitat o a diverses instàncies parroquials i com les pràctiques de beneficència de la pagesia benestant devien *reforçar el seu ascendent i poder social a nivell local*, per una banda, i per l’altra *ajudar a estabilitzar una mà d’obra (que necessitaven especialment en el temps de la sega i la batuda) a l’entorn dels seus masos en circumstàncies especialment crítiques*. Segons E. P. Thompson, aquestes pràctiques, que també portava a terme la *gentry* anglesa del segle XVIII, no significaven l’assumpció d’una responsabilitat social real per part dels grans propietaris, sinó que el seu objectiu consistia, sobretot, en visibilitzar, sovint de forma teatralitzada, el seu paternalisme, cosa que els resultava altament rentable en termes de patronatge i dominació social⁷⁵⁴.

Finalment, val la pena remarcar que les dificultats financeres per les quals travessà el patrimoni Carles, des de la guerra del Francès fins a mitjan de la dècada dels seixanta del segle XIX, propiciaren que la relació de dependència creditícia funcionés sovint a la inversa del que hem assenyalat més amunt i que fos el mateix propietari qui hagués de recórrer en algunes ocasions, fins i tot, als seus propis masovers perquè li deixessin diners. El 23 d’abril de 1818, per exemple, Josep Alabau, llavors administrador del patrimoni, demanà a Narcís de Carles si acceptava els tractes que havia fet amb el masover del mas Roig perquè li deixés 3.198 rals:

procuré con la maior actividad mandar que se viniese acá Antonio Bofill, colono del Manso Roig de V., de Palafrugell, por saber de ante mano tenía 300 libras [3.198 rals]; en efecto logré el que se avistase, y con mis razones justas y sin animo de perjudicarlo, logre el dinero en estos terminos: me prestó dicha partida ofreciendole con papel privado, que V. le empeñará tres vessanas de tierra al campo nombrado del Llano de Sta. Margarita, y en el supuesto que no pareciese bien á V. me tengo reservado debolverle la misma partida de 300 libras en metalico⁷⁵⁵.

L’octubre de 1829 Narcís de Carles entregà a Jaume Sala, masover del mas Garriga de Navata des d’aquell any, 10 quarteres de blat a compte d’un vale per valor de 504,7 rals que li havia signat Josep Ramon de Carles el desembre de 1825; el fet que la valoració del preu de la quartera en 50,5 rals fos molt inferior al preu mitjà de venda del blat de

---

20-1-1807, capítols matrimonials i t. 154, 17-8-1810, declaració).

⁷⁵⁴ E. P. Thompson, *Costumbres en común*, op. cit., p. 61-64.

Casa Carles el 1829 (54 rals) devia ser una forma de pagar-li interessos pel préstec (un 7% segons aquests càlculs). Hem vist també com Benet Casellas, masover del mas Garriga, el febrer de 1826 deixà 800 rals al 5,6 % d'interès mensual a Narcís de Carles, que liquidà el deute el mes de setembre, i com el 1837 aquest darrer signà un debitori per valor de 21.320 rals a Joan Devant, masover de la Closa Pagesa (10.127 dels quals hem vist que els hi havia prestat, al seu torn, el seu germà i administrador del patrimoni, Josep Devant Tapis). També hem comentat com les dificultats financeres del patrimoni impulsaren el propietari, l'any 1825, a proposar arrendaments a preu acotat als masovers de Navata i Serra. No sabem fins a quin punt aquests "favors" fets al propietari pogueren influir en les relacions personals entre el propietari i els parcers o en la permanència dels masovers al mas, ja que, només en el cas de Jaume Sala i de Joan Devant (tot i que aquest darrer cal considerar que era a més germà de l'administrador), podem assegurar que la seva estada al mas es perllongà de forma considerable a partir de la data en la qual sabem que varen prestar diners al propietari.

5.4.2. ELS CONTRACTES D'ARRENDAMENT A PREU ACOTAT DE MASOS I DELS FRUITS I RENDES DE LES HERETATS

A diferència del gran nombre de contractes de parceria signats pels hereus dels patrimonis Puig i Carles des de finals del segle XVII, només hem localitzat 9 contractes d'arrendament a preu acotat de masos (7 en diner, 1 en diner i en espècie⁷⁵⁶, i 1 que representa una fórmula mixta a cavall entre parceria i preu acotat en diner⁷⁵⁷); i 4 arrendaments dels fruits i rendes de les heretats (tots a preu fix en diner)⁷⁵⁸.

Quan hem fet un repàs de les formes de gestió dels masos al llarg del temps, ja hem

---

⁷⁵⁵ Carta escrita el 23 d'abril de 1818 per Josep Alabau a Narcís de Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 6).

⁷⁵⁶ Es tracta de l'arrendament per cinc anys de 4 masos signat per Salvador Puig a favor de J. Llach (blanquer), J. A. Salvatella (calderer), J. Duran (sabater) i J. Ros (pagès) l'any 1761 segons el qual el propietari cobraria cada any 26.863,2 rals, 35 quarteres d'ordi i 6 carretades de palla.

⁷⁵⁷ Es tracta de l'arrendament de les terres que havien de sembrar-se d'arròs (unes 500 vessanes aproximadament) en la collita de 1774 en els masos Pinell i Carles, signat per Martí Carles a favor d'Anton Nadal (comerciant) i Marià Cané (patró) de Barcelona, en el qual el propietari aportaria la meitat de l'arròs per sembrar i pagaria tot el cost de sembrar, llaurar, segar, batre i recollir l'arròs a canvi de cobrar 101.270 rals i 1/3 de l'arròs que es collís en 500 vessanes.

⁷⁵⁸ Els contractes a preu acotat de masos es troben a A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 392, 19-11-1758; ADG.FCC. Lligall foli 6, contracte privat signat el 7-4-1761; A.H.G. Notaria de Girona 10, t. 721, 31-1-1774 i t. 722, 21-11-1774, notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 5 i 7-10-1819 i t. 456, 29-5-1820 i notaria de Palafrugell, t. 437, 6-11-1828. Els contractes a preu acotat dels fruits i rèdits d'heretats a A.H.G. Registre d'hipoteques de Girona, t. 17, f. 35 r., 19-12-1774 i f. 191, 4-1-1775, t. 37, f. 703-4, 24-5-1785 i notaria de Girona 1, t. 1194, 6-6-1824.

pogut comprovar com tots aquests contractes semblen estar relacionats directament amb una situació d'endeutament del propietari, el qual hauria aprofitat per descarregar-se de censals traspasant-los als arrendataris com a part del preu d'alguns contractes. La precarietat financera per la qual travessà el patrimoni Carles sabem també, per referències indirectes, com els havia impulsat a recórrer als seus propis masovers oferint-los l'any 1825 l'arrendament a preu acotat dels masos o dels fruits dels masos que conreaven a parceria. Però això es tractà d'un cas extrem i amb poques possibilitats d'èxit, ja que si bé sabem que Benet Casellas, masover del mas Garriga de Navata, acceptà el tracte aquell any (i es probable que també algun any posterior, abans de la seva marxa del mas el 1828), no fou així en el cas del masover del mas Sunyer de Serra, que no va poder acceptar per manca de capital. Suposant que els masovers disposessin de prou diners per acceptar una oferta d'aquesta mena, cosa que no devia passar gaire sovint, era quasi impensable que poguessin assumir l'arrendament de més d'una heretat, de manera que quan el propietari necessitava urgentment una entrada forta de liquiditat i havia d'arrendar a preu acotat diverses heretats alhora, el mercat dels arrendataris potencials era tot un altre. Així ens ho confirmen les dades.

El quadre de la pàgina següent, en efecte, resulta prou eloqüent: bona part dels arrendataris de masos a preu acotat, i tots els arrendataris de fruits dels masos, eren comerciants i altres inversors urbans amb prou capital per invertir en el negoci de la comercialització dels productes agraris. Al segle XVIII el conreu de l'arròs hauria afavorit especialment la participació d'inversors urbans en el negoci dels arrendaments de masos a preu acotat, degut als majors beneficis que reportava aquest cereal sobre els altres. Els arrendataris locals de masos durant el segle XIX foren també dos comerciants (els germans Reixach) i un hisendat.

Però no només el perfil social dels arrendataris no s'assembla als contractes de parceria que hem analitzat anteriorment, sinó que el quadre ens revela a simple vista una altra gran diferència respecte d'aquells: sis dels contractes signats per 5 anys foren, *de facto*, tres contractes per 10 anys atorgats a la mateixa persona o a una persona molt propera (el germà o la muller) el mateix dia o amb molt poca diferència de temps per tal d'eludir el pagament del lluïisme al senyor directe; la renovació de l'arrendament per cinc anys de 4 masos signat el 1758 es produí també de forma anticipada el 1761.

Quadre 5.4.10

Arrendaments a preu acotat del patrimoni Puig-Carles

signatura contracte	durada contracte (anys)	cosa arrendada	arrendatari	ofici	lloc
19-11-1758	5 (1759-1763)	4 masos	J. Llach, F. Nadal, J.A. Salvatella i J. Duran	blanquer, confiter, calderer, sabater	Girona
7-4-1761	5 (1764-1768)	4 masos	J. Llach, J.A. Salvatella, J. Duran i J. Ros	blanquer, calderer, sabater, pagès	Girona (els 3 primers), Torroella M. (Ros)
31-1-1774	1 collita arròs (1774)	terres s'han de sembrar d'arròs en 2 masos	A. Nadal Darrer i M. Cané	comerciant, patró	Barcelona
21-11-1774	1 collita arròs (1775)	terres s'han de sembrar d'arròs en 1 mas	A. Nadal Darrer i M. Cané	comerciant, patró	Barcelona
5-10-1819	5 (setembre 1819 al de 1824)	8 masos	S. Reixach	comerciant	Torroella de Montgrí
7-10-1819	5 (setembre 1824 al de 1829)	8 masos	A. Reixach (germà de S. Reixach)	comerciant	Torroella de Montgrí
29-5-1820	indefinit (de 1820 fins a recuperar el cost d'unes obres als masos arrendats)	1 mas i batlliu de sac a ell annex	A. Reixach	comerciant	Torroella de Montgrí
6-11-1828	5 (a partir que els Carles revendiquin el mas)	1 mas	J. Busquets Riera	hisendat	Pals
6-11-1828	5 (quan acabi l'arrendament fet al seu marit)	1 mas	P. Fort (muller de J. Busquets Riera)		
19-12-1774	5 (1776-1780)	fruits i rèdits de 7 masos i 1 horta	A. Nadal Darrer	comerciant	Barcelona
4-1-1775	5 (1781-1785)	fruits i rèdits de 7 masos i 1 horta	A. Nadal Darrer	comerciant	Barcelona
24-5-1785	5 (1786-1790)	fruits i rèdits de 7 masos i 1 horta	A. Nadal Darrer	comerciant	Barcelona
6-6-1824	5 (tres forçats i 2 voluntaris, 1824-1828)	censos de 68 subemfiteutes de Palafrugell i 7 de Navata + terços de les parceries de 3 masos	P. Cortada i A. Oliva	advocat, impressor	Girona

Font: Els contractes a preu acotat de masos a A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 392, 19-11-1758; Notaria de Girona 10, t. 721, 31-1-1774 i t. 722, 21-11-1774; notaria de Torroella de Montgrí, t. 455, 5 i 7-10-1819 i t. 456, 29-5-1820; notaria de Palafrugell, t. 437, 6-11-1828, i ADG.FCC. Lligall foli 6, contracte privat de 7-4-1761. Els contractes a preu acotat dels fruits i rèdits d'heretats a A.H.G. Registre d'hipoteques de Girona, t. 17, f. 35 r., 19-12-1774 i f. 191, 4-1-1775, t. 37, f. 703-4, 24-5-1785 i notaria de Girona 1, t. 1194, 6-6-1824.

És evident que el propietari es veié forçat per les seves dificultats financeres, en tots aquells casos, a acceptar un allargament per avançat del contracte que no podia sinó perjudicar-lo en no permetre-li anar actualitzant la renda que havia de percebre. Fixem-nos també que només en un cas es feu l'habitual distinció que vèiem en els contractes de parceria entre anys forçats i anys voluntaris; no deu ser cap casualitat que es tracti de l'arrendament dels censos i terços de diversos masos que Narcís de Carles feu l'any 1824 per 5 anys, declarant que les tres primeres anualitats ja les havia cobrades per avançat abans de signar l'escriptura. A diferència també dels contractes de parceria, en cap contracte a preu acotat no figura la clàusula referent al comiat, de manera que per renovar el contracte s'entén que se n'haurà de signar un de nou.

En el capítol sobre l'endeutament hem demostrat, amb alguns exemples, com la renda acordada ja de bon principi en molts d'aquests contractes era força baixa en relació amb el que podien donar els masos. Fer tractes amb arrendataris-creditors del propietari era lògic, com ja hem explicat, que provoqués aquesta retallada de la renda. Però fins i tot sense fer tractes amb creditors, en una època en què la productivitat de la terra tenia uns límits clars per la manca crònica de fertilitzants, introduir entre els masovers i el propietari un intermediari que esperava treure algun benefici de la seva inversió havia de repercutir per força en una retallada de la renda del propietari. Un interessant testimoni del germà de Narcís de Carles sembla indicar, a més, que això no només era així quan hi havia un intermediari capitalista sinó també, fins i tot, quan es feia el tracte directament amb el masover. En efecte, el mes de setembre de 1825, Josep M. de Carles escriví al seu germà justificant-li el preu acordat amb Benet Casellas (masover del mas Garriga) per arrendar-li el mas a preu acotat amb aquestes paraules: *es facil examinar las cuentas y me dirás si la heredad te ha dado 307 libras 10 sueldos [3.278 rals] liquidos lo q[u]e no creo de muchos años a esta parte; y ahun q[uan]do fuese asi, es necesario calcular q[u]e siendo a bastreta hay siempre una gran diferencia [...] las personas con quien lo comenté me dijeron habia hecho un buen trato ya q[u]e era muy dificil q[u]e si él no lo tomaba otro lo quisiese, tanto p[or] los malos años como p[or] la escases de numerario*⁷⁵⁹. No sembla, per tant, que arrendar un mas a preu acotat fos l'opció més rentable per al propietari. Ans al contrari, sembla clar, segons tot el que hem exposat, que els Puig i els Carles, quan es plantejaren arrendar a preu acotat alguns masos o les

---

⁷⁵⁹ Carta escrita el 27 de setembre de 1825 per Josep M. de Carles al seu germà Narcís (ADG.FCC. Lligall

rendes dels masos, no ho feren pensant en què aquesta fos una forma possiblement millor de gestionar el patrimoni, sinó que ho feren obligats per les seves dificultats econòmiques⁷⁶⁰. La possible resistència dels propietaris, pels motius apuntats, a efectuar aquesta mena d'arrendaments hauria, doncs, molt probablement d'afegir-se a les causes apuntades per Garrabou, Planas i Saguer (l'escassetat de candidats solvents i unes perspectives de guany limitades per uns nivells baixos de productivitat i un risc elevat de males collites⁷⁶¹) a l'hora d'explicar l'*opció fallida* del gran arrendatari de finques a la Catalunya d'aquesta època.

Per la seva banda, els arrendataris, hem vist també com, en els casos en què ho hem pogut comprovar, no gestionaren les propietats d'una forma diferent a com ho feia el propietari, sinó que continuaren explotant-les de la mateixa manera que aquell, ja fos en conreu directe com a parceria, signant amb els masovers uns contractes que no diferien en essència dels que abans o després els poguésser haver fet el propietari (si bé és cert que el contracte de masoveria que signà el 1764 la companyia de Girona amb Salvador Ferran incloïa l'obligació del masover de mantenir 25 ovelles dels arrendadors – quedant-se'n aquests tots els fruits–, i una gran quantitat de prestacions en treball: llaurar la terra de l'arròs que es reservava la companyia i fer 72 juntes més de llaurar cada any). Per tant, tal com apunta també Rosa Congost, l'arrendament a preu acotat no és sinònim directe de relacions capitalistes al camp⁷⁶². Els germans Reixach, com hem vist, invertiren capital en la formació de prats artificials per millorar les heretats que havien arrendat, però també Joaquim de Carles invertí una part important del capital obtingut mitjançant la venda d'un altre mas per millorar el Pinell quan pogué recuperar-lo i explotar-lo a mitgeria. Ja ho hem dit anteriorment, a partir del patrimoni estudiat no ens sembla que es pugui parlar, com a mínim fins a mitjan segle XIX, d'una forma d'explotació dels masos pròpia dels grans propietaris rendistes i una altra forma pròpia d'uns suposats grans arrendataris capitalistes. Garrabou, Planas i Saguer han assenyalat també com els grans arrendataris de finques que després sotsarrendaven les terres a parcers i petits conreadors tenien un mer caràcter especulatiu i no incidien en una

---

en quart 26).

⁷⁶⁰ Pere Gifre ha constatat aquest fet en el patrimoni Puig a l'època moderna a *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.*, p. 224.

⁷⁶¹ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.*, p. 35.

⁷⁶² Rosa Congost, "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840", dins VV.AA., *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als*

millora dels sistemes de conreu, no essent, per tant, comparables als grans arrendataris capitalistes amb iniciativa empresarial en què pensaven els economistes clàssics⁷⁶³.

De l'anàlisi dels contractes signats pels Puig i els Carles ens interessa remarcar especialment la dimensió social de la contractació agrària. Els contractes de parceria que signen els hereus del patrimoni amb els seus masovers tenen poc a veure amb els arrendaments a preu fix en diner que signen amb comerciants i altres petits inversors en el negoci agrari. Encara que en ambdós casos es tracti de la cessió per un temps curt de l'explotació de masos, la diferència primordial entre ells no radica tant en què en el primer cas la renda del propietari s'estableixi a part de fruits i en l'altre en una quantitat fixa, o en la inclusió o l'exclusió d'una determinada clàusula, sinó en el fet que expressen i articulen relacions socials de signe ben diferent. Això, de fet, ja ens ho demostra d'entrada tant el diferent perfil social dels parcers i dels arrendataris a preu acotat, com l'allargament anticipat del contracte per 10 anys imposat al propietari en molts dels contractes a preu fix. Llegint els contractes es veu ben clar que és el propietari qui té la paella pel mànec en la negociació del contracte amb el masover i com aquest forma part d'un grup social subordinat al dels propietaris, per això li pot imposar tota mena de prohibicions, obligacions, limitacions, fins i tot multes, i un tracte de tipus paternalista que converteix el masover en servidor del seu *amo*. Tenir terra i ser qui la cedeix (especialment en un període de *fam de terres*, com l'ha definit Rosa Congost), o no tenir-ne i ser qui l'ha d'arrendar a un altre constitueix la línia divisòria bàsica que separa ambdós grups socials i que situa el poder negociador de la banda del primer. Per contra, tenir molta terra per cedir, però estar en una situació de dificultats financeres, inclina la balança de la negociació del costat de qui té diners per oferir al propietari la liquiditat de què està mancat. Aquest qui té diners i vol arrendar heretats o els fruits de les heretats és sovint un comerciant. Els comerciants són dels pocs grups socials que poden fer invertir la relació d'explotació i la via del préstec hi juga un paper fonamental. El comerciant-arrendatari i el propietari estan pròxims en l'escala social, però les dificultats econòmiques situen el propietari en inferioritat de condicions a l'hora de negociar el contracte i això li ocasiona una pèrdua segura de renda que

---

Països Catalans, Barcelona, Crítica, 1986, p. 261-263.

⁷⁶³ Segons aquests autors, aquests arrendataris *mai no comportaven cap modificació dels sistema productiu i reproduïen, àdhuc amb major intensitat, els problemes de manca de capital d'unes explotacions que finalment reposaven sobre els recursos dels agricultors (Un capitalime impossible?..., op. cit., p. 34-35).*

difícilment podrà recuperar si primer no soluciona els seus problemes financers.

Durant el període estudiat, la relació amb els masovers devia ser molt més fàcil, almenys en el cas dels Carles, que no pas amb alguns d'aquests grans arrendataris, que tenien molta més força per imposar les seves condicions i per defensar-se de les pretensions del propietari. Ja hem vist com els Carles varen mantenir unes relacions molt conflictives amb alguns d'aquests grans arrendataris, especialment amb els germans Reixach, els quals, a més, eren creditors seus. El tracte amb els Reixach, que els varen acabar portant a judici i fer-los embargar fins i tot alguna collita, no devia deixar als Carles gaire ganes de repetir l'experiència. Probablement per això, quan varen aconseguir recuperar els masos que havien arrendat als Reixach a preu acotat, els Carles varen optar de forma decidida pel contracte de parceria en totes les seves heretats i no tenim constància que tornessin a fer tractes amb grans arrendataris de masos.

6. LA GESTIÓ DEL PATRIMONI

En aquest capítol tractarem sobre els aspectes relacionats amb la gestió del patrimoni, a partir, principalment, de l'anàlisi de la comptabilitat del patrimoni Carles en els anys centrals del segle XIX. Analitzarem els ingressos i les despeses, la seva composició i evolució i la forma com es comercialitzava la producció a partir de les llibretes de comptes del període 1831-1863 elaborades per Josep i Joan Devant, pare i fill, que varen actuar, successivament, com a administradors del patrimoni. Abans, però, d'analitzar la comptabilitat, cal que dediquem unes pàgines a parlar de la forma com es va administrar el patrimoni Carles al segle XIX, la qual cosa ens obliga a tractar tant sobre la implicació del propietari en la mateixa, com d'una figura cabdal per a la història dels grans patrimonis agraris de l'època contemporània, com és l'administrador.

6.1. L'ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI

Es incalculable el beneficio o el daño que un administrador puede hacer, no solo a su principal, sino a los sucesores. Aquesta és la importància vital que Froilán Troche y Zúñiga concedia a l'elecció d'un bon administrador en el tractat que publicà el 1828, i reedità ampliat el 1835, donant consells als grans propietaris –ell s'adreçava principalment als nobles posseïdors de *mayorazgos*– sobre la forma d'administrar millor els seus béns⁷⁶⁴. Peça clau, efectivament, en les seves diverses variants de masoverencarregat, apoderat, procurador, administrador, etc. (segons la importància del patrimoni i les variants en la contractació agrària de cada zona), la historiografia agrària espanyola s'havia ocupat més aviat poc de la figura de l'administrador fins no fa pas gaire. En els darrers anys, però, aquesta mancança sembla que s'està corregint i els treballs que es realitzen sobre gestió de grans patrimonis li dediquen cada vegada més atenció⁷⁶⁵. Malgrat tot, encara ens falta molt per saber perquè, tal com advertia

---

⁷⁶⁴ Froilán Troche y Zúñiga, *El archivo cronológico...*, op. cit., p. 172. Troche considerava que era assencial portar una bona administració per superar la decadència de rendes i un abús, creia ell, en el volum de les despeses que patien molts patrimonis nobiliaris, sector social al qual es dirigia principalment, des de feia alguns anys. L'administrador era per a ell l'element bàsic essencial per a que l'administració de la casa funcionés bé, per això dedica bona part del seu llibre a aquesta figura i a donar consells d'administració (inclosos alguns per evitar fraus dels mateixos administradors) als propietaris.

⁷⁶⁵ Per ordre cronològic i sense ànim d'exhaustivitat (però remarcant que els treballs que tracten com a mínim amb algunes pàgines el tema dels administradors estan proliferant en els darrers anys): Ignacio Atienza, *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La Casa de Osuna siglos XV-XIX*, Madrid, Siglo XXI, 1987, p. 318-327; Mª Teresa Pérez Picazo, "Riqueza territorial y cambio agrícola...", op. cit.; Juan Carmona, "Las estrategias económicas de la vieja aristocracia española y el cambio agrario en el siglo XIX", *Revista de Historia Económica*, any XIII, núm. 1 (1995), p. 63-88; la reedició del tractat de

recentment Rafael Serrano en el seu estudi sobre una administració subalterna de la casa nobiliària de Gor, la figura de l'administrador s'ha estudiat força des del punt de vista de la lògica del gran propietari, però molt poc prenent-lo com a centre de l'estudi a ell mateix⁷⁶⁶.

La creixent ampliació del patrimoni dels hisendats –format majoritàriament, com comentàvem al principi d'aquest treball, per unitats d'explotació disperses entre diversos municipis més o menys allunyats entre ells–, combinada amb el progressiu fenomen de l'absentisme del lloc d'origen i el trasllat a ciutat de les famílies de grans propietaris, va afavorir, sens dubte, que al llarg del segle XVIII, i encara més del segle XIX, anés augmentant la importància de comptar amb un administrador, tal com va passar també en altres països⁷⁶⁷. Segons Garrabou, Planas i Saguer, el predomini de la parceria també va ser important per accentuar el paper dels administradors, en fer necessari un agent que controlés el compliment dels pactes de conreu i el pagament de

---

Troche va ser publicada el 1996 amb estudi introductori de Rodrigo Fernández i Antonio Sánchez (Sevilla, Padilla Libros Editores); Jesús Millán, *El poder de la tierra. La sociedad agraria del bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*, Elx, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert", 1999, p. 229-236 (pàgines dedicades a un estudi sobre els Díe, administradors del comte de Pinohermoso) i diversos treballs dins el llibre col·lectiu dedicat tot ell a la gestió de grans patrimonis de diversa mena, no només agraris, de H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002; R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer "Administradores, procuradores y apoderados: Una aproximación a las formas de gestión de la gran propiedad agraria en la Cataluña contemporánea", p. 301-321 (article que constitueix el treball amb un caràcter més monogràfic realitzat fins ara a Catalunya sobre aquesta qüestió); José Miguel Lana Berasain "Afanes y recompensas del cuitado señor don José María Magallón y Armendáriz, o la remodelación de un patrimonio aristocrático en el siglo XIX", p. 165-189; i Rafael Serrano "La Casa de Gor y su patrimonio en Salamanca y Ciudad Rodrigo (1849-1910)", p. 323-347. També diversos articles dintre del llibre col·lectiu de R. Robledo i S. López (eds.), *¿Interés particular, bienestar público? Grandes patrimonios y reformas agrarias*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2007. Citem, finalment, l'article de Ricardo Robledo, "The Decline of the Spanish Nobility: Credit and Administration (1790-1850)", dins G. Béaur, P. Schoffield, J. M. Chevel, M. T. Pérez Picazo (eds.), *Property rights, land market and economic growth in Europe (13th-19th centuries)*, Brepols publishers, Turnhout (Bèlgica), 2013, p. 239-256, i del mateix autor, junt amb Santiago López, "El administrador de los antiguos patrimonios agrarios según la teoría de la agencia", *Historia Empresarial*, núm. 812 (2004), p. 105-123. Encara estem lluny, però, del coneixement que hi ha en altres països sobre els administradors, com ara a Anglaterra, on ja fa anys van aparèixer treballs de síntesi com el d'Eric Richards "The Land Agent", dins Mingay (ed.), *The Victorian countryside*, vol. 2, London, Routledge & Kegan Paul, 1981, p. 439-456, el de D. R. Hainsworth, *Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, o els de J.V. Beckett, "Estate management" dins G. E. Mingay (ed.) *The Agrarian History of England and Wales 1750-1850*, Cambridge University Press, 1989, vol. VI p. 590-597 i "Managing the property" dins J. T. Collins (ed.), *The Agrarian History of England and Wales 1850-1914*, Cambridge University Press, 2000, vol. VII part I, p. 730-734.

⁷⁶⁶ Rafael Serrano "La Casa de Gor...", *op. cit.*, p. 324.

⁷⁶⁷ La relació entre l'absentisme dels grans propietaris anglesos de les seves possessions –degut a la progressiva acumulació d'un patrimoni sovint dispers i la seva tendència a traslladar la seva residència habitual a la ciutat– amb la creixent importància dels administradors a Anglaterra des de finals del segle XVII ha estat posada de relleu per D.R. Hainsworth a *Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 6-17 i 23.

les parts de fruits establerts en el contracte⁷⁶⁸. L'exemple dels Carles mostra com també durant l'època de conreu directe de diversos masos l'administrador va jugar un paper crucial. Per tots aquests motius, doncs, progressivament va anar prenent cada vegada més protagonisme aquesta figura clau que alguns historiadors no han dubtat en qualificar com l'*alter ego*⁷⁶⁹ del propietari absentista, si bé no podem oblidar que l'administrador no només devia protegir els interessos d'aquest, sinó que també tenia i defensava el seu propi benefici.

Malgrat tot, la forma d'administrar el dia a dia del patrimoni no era única, i els propietaris no sempre varen optar per tenir un administrador, sinó que les variants varen ser múltiples i de vegades, fins i tot en un mateix patrimoni, es combinaren èpoques en què s'intentava una administració directa per part de la família amb altres en què es decidia confiar aquesta tasca a un administrador aliè a la mateixa, tot i que sempre supervisant la seva feina, tal com va passar al patrimoni Carles. Així, l'administració de Casa Carles, que hem pogut estudiar gràcies sobretot a la correspondència i els comptes conservats al seu arxiu patrimonial⁷⁷⁰, passà entre el darrer terç del segle XVIII i els anys 70 del segle XIX per les següents fases :

1771-1823 *Administració Alabau*

Els pare i fill Alabau varen servir primer com a procuradors del patrimoni Puig (de Salvador de Puig) i després dels Puig-Carles (del matrimoni format per Martí de Carles i Quintana i Marianna de Puig, i del seu nét, Narcís de Carles O'Doyle, que ja heretà els dos patrimonis unificats). Després de Josep Alabau Vergoñós, que devia administrar el patrimoni com a mínim des de 1771⁷⁷¹, sabem que el 1794 (tot i que potser fou des d'abans) ja portava l'administració el seu fill Josep Alabau Planas, causídic i propietari de Torroella de Montgrí, que també fou masover dels Carles, fins al 1823. Recordem

---

⁷⁶⁸ R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner "Administradores, procuradores y apoderados...", *op. cit.*, p. 303 i 316-319.

⁷⁶⁹ Així el qualifiquen, per exemple, José Miguel Lana ("Afanes y recompensas...", *op. cit.*, p. 171) o Eric Richards ("The Land Agent", *op. cit.*, p. 439).

⁷⁷⁰ Les informacions per a elaborar aquest apartat provenen sobretot de ADG.FCC. Lligalls en quart 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 15 (Administració 1790-1875) i 3 (Administració Davant 1831-1863); Lligalls foli 19 (Documents. 2. de Narcís de Carles s. XIX), 20 (Documents. 3. del brigadier J.R. de Carles i de Puig s.XIX) i 44 (Comptes del procurador Alabau); i llibre 56 (Correspondència de Narcís de Carles i O'Doyle, 1819-1831). També ens han estat d'utilitat els poders atorgats pels membres de la família que hem pogut localitzar en els protocols notariais conservats a l'Arxiu Històric de Girona.

⁷⁷¹ Quan Josep Alabau Planas deixa l'administració de Casa Carles el 1823, diu que entre ell i el seu pare han servit a la casa per espai de 52 anys, per tant des de 1771 aproximadament.

que Salvador de Puig, que vivia a Torroella de Montgrí, comprà la casa de la plaça del Vi de Girona l'any 1760, on passà a residir poc després. El 1772 s'hi varen traslladar també la seva germana Mariana amb el seu marit Martí de Carles. A partir de 1810 Josep Ramon de Carles (curador i administrador de l'hereu Narcís de Carles) figura com administrador general dels patrimonis de Carles i Puig. Alabau, però, segueix sent el procurador⁷⁷². Tornat del captiveri a França, i arribat a la majoria d'edat, l'agost de 1815 Narcís de Carles assumeix l'administració del seu patrimoni i el març de 1816 signa una escriptura de poders generals a Alabau per a que *cuide, rija, gobierne y administre con livre y general administracion todos sus bienes y derechos*⁷⁷³.

1823-1831 *Administració directa per part de la família*

El 1823 Narcís de Carles revoca els poders generals que té concedits al seu oncle Josep Ramon i a Josep Alabau Planas, tot i que el novembre de 1824 els torna a atorgar a l'oncle, renunciant ell a fer cap gestió al patrimoni sense el seu permís. A partir de 1823 porta l'administració directament la família, si bé sense gaire èxit. Els Carles compten amb procuradors locals que els ajuden a recaptar els fruits o fer gestions en els llocs més allunyats de Torroella de Montgrí on tenen patrimoni (Palafrugell i Navata), però la família porta l'administració general. Josep M. de Carles, germà de l'hereu Narcís de Carles, administra el patrimoni –subordinat a l'oncle, però amb força autonomia– des del maig de 1825 fins al desembre del mateix 1825, tot i que potser alguns mesos més. El 1828 s'ofereix per portar l'administració de nou, però Narcís no accepta perquè ha decidit portar-la personalment. A partir de llavors, l'hereu inicia una progressiva delegació de les feines d'administració en un dels seus masovers, que passa a ser una mena de masover-encarregat, Josep Devant i Tapis.

1831 - 1877 *Administració Devant*

Josep Devant i Tapis, pagès masover de Torroella de Montgrí, consta pagant i cobrant partides per compte del patrimoni Carles des del 1828, però no en porta una

---

⁷⁷² Josep Ramon li havia signat un poder general el 23 de gener de 1810 pel qual *como a representando mi propia persona, acción, voz y d[e]r[ech]o, cuide, rija [sic.], gobierne y administre con libre y general administracion todos los referidos bienes y universales patrimonios de Carles y Puig, con todos sus expedientes y negocios de qualquiera especie que sean, hagan y devan de administrarse, dándole y concediéndole toda aquella misma e igual facultad y potestad que a semejantes pro[curado]res generales se acostumbra, puede y deva dar, és a dir, per a arrendar, donar comiat, permutar, establir, concordar, cobrar qualsevols rendes o quantitats que es deguin al patrimoni i comparèixer davant qualsevol tribunal (A.H.G. Notaria Girona 11, t. 646).*

comptabilitat mínimament organitzada fins al 1831, any en què es devia formalitzar aquesta relació atès que Narcís de Carles ja li assignà un sou per a fer-se càrrec de les feines d'administració del patrimoni. Quan morí Josep Devant, el 1854, es feu càrrec de l'administració el seu fill, Joan Devant i Planas, fins al desembre de 1877. El setembre de 1877 sabem que es presentà un aspirant a l'administració de la casa, però no tenim constància que fos contractat i sembla, per les característiques de la documentació conservada a partir de llavors⁷⁷⁴, que es tornà a una etapa d'administració directa per part de l'hereu.

6.1.1. LA FIGURA DE L'ADMINISTRADOR

La diversitat social de les persones implicades en l'administració de patrimonis agraris era molt gran, anant des d'importants apoderats de cases nobiliàries reclutats entre els notables locals –amb una notable capacitat financera, possibilitats d'acumulació i que podien arribar a tenir rellevants càrrecs i influència política dintre d'un àmbit comarcal i provincial (com els administradors generals dels comtes del Valle de San Juan estudiats per Mª Teresa Pérez Picazo)⁷⁷⁵–, o comerciants també amb una important capacitat financera i possibilitats d'acumular un notable patrimoni mobilitzant els propis recursos i els avantatges de portar una administració important (com els Díe d'Oriola que ha estudiat Jesús Millán⁷⁷⁶), fins als modestos masovers-encarregats de la Catalunya dels masos de què parlen R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, amb uns recursos propis molt menors i escasses possibilitats d'ascens social⁷⁷⁷. Eric Richards comenta que molts *land agents* anglesos procedien també dels grups socials intermitjos i com els grans patrimonis anglesos de mida menor solien estar administrats pel mateix propietari o per un pagès local, un advocat procurador o un clergue, com passava també a Catalunya⁷⁷⁸ i era el cas del patrimoni Carles, en el qual, com hem vist, es varen alternar èpoques de gestió per part de la família amb altres amb un administrador extern. De la mateixa manera que en el cas anglès –on s'ha identificat una progressiva tendència, des de finals

---

⁷⁷³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 452, 11-3-1816, poder.

⁷⁷⁴ Al lligall en quart 16 (Administració Carles 1875-1895) hi figuren només els comptes de 1875, 1876 i 1877 i rebuts molt barrejats i sense numerar de la resta d'anys; i al lligall en quart 17 (1896-1917) només hi ha rebuts sense numerar que consten “anotados en el dietario” o en el “diario”; cosa que fa pensar que l'hereu es portava els comptes ell mateix.

⁷⁷⁵ Mª Teresa Pérez Picazo, “Riqueza territorial y cambio agrícola...”, *op. cit.*, p. 48-49.

⁷⁷⁶ Jesús Millán, *El poder de la tierra...*, *op. cit.*, p. 229-236

⁷⁷⁷ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer “Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 316.

⁷⁷⁸ E. Richards, “The Land Agent”, *op. cit.*, p. 441-443; R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer “Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 304-308.

del segle XVIII, cap a una administració dels grans patrimonis cada vegada més sistemàtica i professional⁷⁷⁹—, sembla que també s’observa al llarg del XIX al nostre país una progressiva demanda de professionalitat dels administradors⁷⁸⁰.

Un patrimoni com el de Casa Carles, menys extens i dispers que el de la gran noblesa posseïdora de *mayorazgos*, exigia una organització de l’administració menys complicada que la que proposava Troche y Zúñiga com a model i practicaven de fet moltes cases nobiliàries, basada en una xarxa jeràrquica d’agents i subagents locals i una estructura central en la qual se centralitzaven alguns serveis com l’arxiu o la tresoreria general⁷⁸¹. De totes formes hi ha algunes similituds, a una escala lògicament menor, entre aquesta estructura administrativa i la de l’administració de Casa Carles: l’arxiu es guardava a Girona, a la casa on vivia el propietari, i hi havia un administrador general a Torroella de Montgrí, que era el nucli central de l’administració sobre el terreny, i diversos procuradors locals a Palafrugell i Navata, on se situaven les propietats més allunyades de Torroella. Els procuradors locals varen ser nomenats entre persones dels grups socials intermitjos, si era possible amb una certa rellevància social: a Palafrugell, ho fou el causídic Antoni Frigola i, a Navata, Carles Casamor, propietari de Navata i Sant Pere Pescador, que ostentava la distinció de Familiar del Sant Ofici de la Inquisició⁷⁸². Per sota d’aquests, finalment, hi havia els majordoms, un a Torroella de

---

⁷⁷⁹ E. Richards, “The Land Agent”, *op. cit.*, p. 441.

⁷⁸⁰ R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer a “Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 310-311 i 318, assenyalen, per exemple, que a partir de la segona meitat del segle XIX s’observa a Catalunya una major demanda de qualificació tècnica agronòmica dels administradors; demanda que devia augmentar notablement arran dels efectes de la crisi agrària de finals d’aquell segle. Abans, però, de mitjan segle XIX (a la dècada dels anys 20 i 30, quan edita i reedita la seva obra) Troche ja reclamava en el seu tractat la contractació d’administradors professionals per als grans patrimonis (l’administrador havia de ser algú *que no se ocupe absolutamente en otra cosa sino de la administracion si es capaz de manejarla, porque el que vive de otras cosas y especulaciones, primero atiende a sus intereses directos que a los de su amo*, i l’elecció d’apoderat *es todavía mas delicada; debe hacerse de sugetos muy espermentados y que reunan a la circunstancia de fieles y próbidos las del conocimiento de las leyes, de curiales aritméticos o inteligentes en materia de cuentas, anticuaria, especulativa, agricultura y otra infinidad de cualidades, hasta la de civilizados y de maneras propias del siglo por el trato frecuente que en representacion de su principal tienen con las autoridades y gentes de categoría (El archivo cronológico..., op. cit., p. 175 i 178)*). Com assenyalen encertadament Garrabou, Planas i Saguer, però, ens manca encara coneixement per evaluar la traducció en la realitat d’aquesta demanda de professionalitat dels administradors.

⁷⁸¹ Una administració d’aquesta mena va tenir per exemple la casa d’Osuna des del segle XVII al XIX (I. Atienza, *Aristocracia, poder...*, *op. cit.*, p. 318-327); la dels ducs de Gor a Salamanca (R. Serrano “La Casa de Gor...”, *op. cit.*, p. 338-346) o la del marquès d’Alcañices (Juan Carmona, “Las estrategias económicas...”, *op. cit.*, p. 76-82); també al segle XIX els grans patrimonis agraris anglesos tenien complicades estructures jerarquitzades i centralitzades (E. Richards, “The Land Agent”, *op. cit.*, p. 442).

⁷⁸² 26-5-1826, Narcís Ferré, notari de Figueres, poder a Carles Casamor; i 27-12-1824, Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, poder a favor d’Antoni Frigola.

Montgrí i un altre a Palafrugell. Aquests majordoms eren subagents locals de nivell inferior que vivien en cases del propietari per a conservar-les per quan ell hi anés i, sobretot, per ocupar-se de la vigilància dels boscos, els quals, com hem vist en el capítol anterior, no eren inclosos en les parcel·les, sinó que quedaven en explotació directa del propietari. Més endavant, a partir de la dècada dels anys 50 del segle XIX, també es van contractar guardaboscors en altres llocs, Viladasens i Navata, per vigilar, respectivament, els boscos del mas Puig de Felines i del mas Garriga; aquests guardaboscors podien rebre una retribució ja fos en espècie o bé en diner, i en el seu cost podia haver-hi de contribuir el masover⁷⁸³.

Al marge d'aquesta estructura més o menys fixa, es varen nomenar també, mitjançant poders especials, procuradors ocasionals (causídics, preveres, advocats, etc.) residents en altres poblacions (Figueres, Barcelona, Madrid, etc.), que ho serien per un temps variable per a realitzar algunes gestions molt concretes: cobrar uns diners, vendre una casa, tramitar documents en instàncies oficials o judicials, etc.⁷⁸⁴

Per últim, el propietari també podia valdre's de la intermediació d'altres persones per a qüestions concretes sense necessitat de fer-los poders. Destaca, per exemple, la intermediació dels notaris en el tema de la contractació agrària, cosa que implica el seu paper rellevant en el control de la informació necessària per accedir a l'explotació de la

---

⁷⁸³ Als comptes de l'any 1851, l'administrador anotà: *Octubre 15. He firmado el documento al guarde bosque de Viladesens porque vigile los bosques y demás tierras del manso Puig de Fallinas con la retribución de 6 cortanes mescladiso por año puesto en su casa, debe pagar la mitad el Amo y la otra mitad y llevarlo en su casa el colono. He pagado por la jaqueta y demás al dicho guardebosque José Comas de Viladesens 14 rs;* en els comptes apareixen a partir de llavors abonats cada any els 3 quartans de mestall al guarda-bosc de Viladesens per la seva feina de *vigilar los bosques del manso Puig de Fallinas*. Igualment, en els comptes de 1862 apareix pagada una quantitat al masover del mas Garriga una quantitat pel *salario del guarda bosque por 20 meses vencidos en 21 d[iciem]bre de 1862* i el 1863 *pagado al guardabosque de Navata 96 rs por su salario correspondiente a 1863* (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

⁷⁸⁴ El 1799, per exemple, es fan dos poders a l'arquitecte Josep Ribas Margarit primer per a vendre i després per a establir una casa propietat de Marianna de Puig a Barcelona (A.H.G. Notaria Girona 11, t. 612, 17-5-1799 i 14-6-1799), el 1806 a Josep Alabau Planas, causidic de Torroella (i també procurador de patrimoni) per a comparèixer davant qualsevol tribunal per a *proponer instancia criminal [...] contra todos y qualesquiera autores y cómplices de haver echado algun simple o compuesto en las aguas de la laguna, vulgarm[en]te llamada Bassa Rodona, que baña parte de las tierras del manso Pinell del patrimonio de Carles y parte de las del manso Pla, del término de d[ic]ha villa de Torroella de Montgrí, de resultas de los que quedaron enponsoñadas d[ic]has aguas e infectada la laguna, en perjuicio de la cría del pescado existente en ella, de la salud pública y singularm[en]te del abrevadero del ganado de los expresados mansos* (A.H.G. Notaria Girona 11, t. 619, 7-8-1806).

terra en uns moments que Rosa Congost ha definit com de *fam de terres*⁷⁸⁵: *al notario Carbonell de la Escala le digo vea si fuera fácil pronto y ventajoso arrendar la heredad de los Rechs subdividida en pequeñas porciones a preu cotat y que extienda la voz q[uan]to antes*, anotà al seu quadern d'administració Josep M. de Carles el novembre de 1825⁷⁸⁶. Pel que podem deduir de la correspondència, l'any 1819 Narcís de Carles encomanà a Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, que l'ajudés a remuntar econòmicament el seu patrimoni, que passava per greus dificultats financeres. Prats va fer diverses gestions per trobar emfiteutes i arrendataris per a peces soltes de terra, cases i fins masos sencers, donant-li alhora consells i proposant-li una forma aventatjosa de fer els contractes: *por el plan señalado de n° 3 verá Vm la idea para salir bien y asegurar a su favor de Vm el establecimiento de sus casas, sin poder los emfiteotas en ningún tiempo ni por ningún motivo sacudirse la obligación q[u]e en dicho plan queda prescrito [...]. Francesc Albert de Verges estava interessat en tomar por cinco años el arriendo de la tercera parte de los frutos o parte dominical de las siete heredades, si V.M. no arrienda éstas a preu cotat, en cuio caso deberían ponerse parceros [...] Haciéndose de esta manera, no ai duda q[u]e Vm sería mas dueño de d[ic]has siete heredades y evitaría aquellos envarazos y trastornos siempre anecsos al arriendo a preu cotat. Quedarían libres a Vm los cabales o bestiares y aperos de labranza y de ellos sacar un caudal vendiéndolos*; si volia arrendar els set masos a preu acotat, però, li aconsellava un preu mínim a partir d'una valoració de les heretats que havia fet i que li adjuntava⁷⁸⁷.

Pel que fa a les persones concretes que es varen fer càrrec de l'administració de Casa Carles com a administradors o procuradors generals⁷⁸⁸, ja hem esmentat com tant hi hagué implicades persones de la pròpia família com d'altres alienes a ella. Anem a analitzar ambdós casos per separat.

---

⁷⁸⁵ Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 109-132. Sobre el tema del control de la informació per part dels notaris, aquesta ha estat posada de relleu pel que fa al mercat del crèdit per Ph. T. Hoffmann, G. Postel-Vinay i J-L. Rosenthal a *Des marchés sans prix. Une économie politique du crédit à Paris, 1660-1870*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2001; respecte el tema dels drets de propietat, Rosa Congost ha tractat la implicació dels notaris catalans en favor de l'estratègia d'ocultació dels senyors útils dels drets dels senyors directes a "Ignorància o mala fe?...", op. cit.

⁷⁸⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 7 plec *Administracion del Sr. Don José M^o de Carles y de ODoyle*, f. 27.

⁷⁸⁷ ADG.FCC. Lligall foli 16, carta de 15-7-1819 de Rafael Prats a Narcís de Carles.

⁷⁸⁸ Hem d'advertir que la terminologia és vacilant a l'època, essent sovint impossible distingir una clara frontera entre les atribucions d'ambdós.

6.1.1.1. **Quan l'administrador era algú de la família: poca eficàcia i tensions familiars**

Durant el període d'administració directa del patrimoni per membres de la família, entre 1823 i 1831, aquesta recaigué en les espatlles de l'oncle solter de l'hereu, l'hereu mateix i el seu germà –segons les èpoques en un o dos d'aquests–, amb l'ajut de procuradors, com ja hem dit, per a algunes zones concretes, com Palafrugell i Navata. De tots tres, l'únic que és assimilable a un administrador contractat és el germà de l'hereu, Josep M. de Carles O'Doyle; ja que no podem assimilar a aquesta figura el propi hereu (malgrat que en un període concret portés l'administració directament), ni tampoc clarament a l'oncle, ja que quan aquest va actuar com a administrador del patrimoni ho va fer sempre investit d'una autoritat absoluta (que arribà a anul·lar fins i tot al mateix hereu en el poder signat el novembre de 1824, pel qual Narcís de Carles no podia fer cap gestió al patrimoni sense el seu permís) i no ens consta, per exemple, que portés comptes, cosa que devia quedar delegada als procuradors inferiors. Al marge que fos més o menys afortunada, la participació en l'administració de Casa Carles de l'oncle Josep Ramon –que recordem que ja havia fet de curador i administrador del patrimoni durant la minoria d'edat de Narcís– ens ofereix alhora un bon exemple de la multiplicitat de funcions que un conco podia fer al servei de l'hereu; es tractava, a més, d'una participació desinteressada (que no mancada de conflictes, com veurem més avall) per la qual mai va cobrar un sou⁷⁸⁹.

L'oncle i el germà administraren els béns des de Torroella, on estava localitzada la part més important del patrimoni, fent desplaçaments quan calia fer gestions concretes en altres llocs. L'hereu, en canvi, vivia a Girona, i durant l'època que volgué ocupar-se personalment de l'administració sabem que de tant en tant es desplaçava alguns dies a Torroella o a Palafrugell quan li ho permetia la seva malmesa salut.

---

⁷⁸⁹ Coneixem altres casos similars. Per exemple, a mitjan segle XIX, un oncle solter, Manuel de Riquer i Gallegos, des de la seva residència a La Bisbal d'Empordà, va ocupar-se de l'administració del patrimoni empordanès del marquès de Benavent. Manuel, que era força conegut a La Bisbal per les seves descomunals borratxeres, *feia prou bé*, malgrat tot, aquesta feina, segons Martí de Riquer. A mitjan segle XIX, per altra banda, diversos membres de la família Riquer es trobaven implicats molt de prop en la gestió del patrimoni: *El meu besavi* –escriu Martí de Riquer– *residia adés a l'Empordà i a Girona i adés a la Segarra, dirigint personalment l'administració del patrimoni i en relació íntima amb els pagesos i arrendataris. Val a dir que en aquesta tasca era ajudat per la seva madrastra Pastora, a la Segarra, i pel seu oncle Manuel, a La Bisbal*, i el 1871, per exemple, envià el seu fill Alexandre, de quinze anys, a *vigilar la sega i la batuda de les possessions del Segrià* (Martí de Riquer, *Quinze generacions...*, op. cit., p. 1051, 1065 i 1156, 1133 i 1235).

Josep M. de Carles actuà sota les ordres de l'oncle Josep Ramon i informant de les seves gestions el seu germà Narcís. El 12 de maig de 1825 fou investit de poders per l'oncle que, com a apoderat general de l'hereu, podia nomenar els procuradors que volgués. Josep M. escriví de seguida al seu germà demanant-li la seva aprovació a la confiança que li havia fet l'oncle i prometent-li l'endemà mateix *ponerme en marcha p[ar]a empezar a practicar diligencias que no escasearé p[ar]a sacaros a todos de esta penosa situación que harto tiempo dura [...] sin que mis pocos años ni inexperiencia puedan hacerte temer te causen el mas leve ni mínimo perjuicio*⁷⁹⁰. Era aquella una opció de gestió que qualsevol entès en administració de patrimonis agraris hauria desaconsellat sense dubtar-ho. Troche era un d'ells, evidentment, però també alguns administradors anglesos que es queixaven de l'intrusisme en la professió de gent poc preparada consideraven que els pitjors de tots eren els parents del propietari⁷⁹¹.

Josep M. de Carles es dedicà de ple a l'administració del patrimoni. Inicià l'endemà mateix una mena de diari de les gestions que anava fent⁷⁹², portà un llibre de comptes⁷⁹³ (tot i que no l'hem localitzat), i es traslladà sovint des de Torroella de Montgrí –on vivia amb l'oncle– a diverses poblacions, ja s'hi tinguessin possessions o no, a fi de negociar futurs arrendaments o subestabliments amb possibles interessats, obtenir diner a crèdit, vendre els productes recaptats i controlar les collites i les feines dels masovers sobretot en els moments crucials de la sega, la batuda i la verema:

Al amanecer he hido a Serra p[ar]a ver que tal se presentaba la cosecha p[o]r aquella parte y si las garvas daban mucho trigo, Salvio y su nieto me han dicho que siendo el año tan malo creían ahun q[u]e allí se cojería algo p[er]o que no habiendo empezado la trilla nada podían asegurar; el estar hoy el tiempo lluvioso les ha impedido trillar (anotació del 7-7-1825).

---

⁷⁹⁰ ACC.FCC. Lligall en quart 7 dins plec "Administracion del Sr. Don José Mª de Carles".

⁷⁹¹ Així s'expressava gràficament un d'ells: *Poor relations, for whom some provision is desirable, would generally cost an owner less if he were to make them an allowance to live at Bath or Cheltenham* (citat per Eric Richards, "The Land Agent", *op. cit.* p. 443). Troche considerava que *los pocos que por sí mismos gobiernan sus casas* ho fan perdenent molt de temps per falta de mètode i era partidari de triar administradors professionals (*El archivo cronológico...*, *op. cit.*, p.171-179 230-232)

⁷⁹² Al lligall en quart 7 dels fons de Casa Carles de l'Arxiu Diocesà de Girona es conserva un plec titulat *Administracion del Sr. Don José Mª de Carles y de ODoyle, en virtud de los poderes hechos a su favor en 12 Mayo de 1825 por el Ilre. Señor Don Jose Ramon de Carles y de Puig, mi señor Abuelo*, que conté algunes cartes i 34 fulls numerats, però no lligats, que constitueixen una mena de diari, escrit en castellà, per Josep M. de les gestions que anava fent en l'administració del patrimoni; les anotacions s'inicien el dia següent d'haver rebut els poders i acaben el 26 de desembre de 1825, tot i que potser la seva administració encara durà uns mesos mes.

⁷⁹³ [...] *hoy me he ocupado en copiar cuentas en el libro y poner en el mismo el estado de lo que han producido las heredades en el p[resen]te año tanto en grano com en otros frutos*, escriví el 12 d'agost de 1825 (ACC.FCC. Lligall en quart 7, plec *Administracion del Sr. Don José Mª de Carles*).

[...] a las 5 hemos hido con el tío a Serra en cuya heredad trillaban y según lo que hemos visto y nos han dicho los masoberos la cosecha no es allí tan corta como en Torroella y el trigo que se saca es limpio y bastante bueno (anotació del 14-7-1825).

He hido a Palafrugell a dar algunas disposiciones p[ar]a empezar la vendimia (anotació del 28-9-1825).

Després de la collita, es dedicava a recaptar els terços i censos del patrimoni, vigilat la qualitat del producte recaptat: *El Sor Gines Hugas y Pagés me ha traído muestra de trigo p[ar]a ver si me acomodaba recibirlo p[er]o no siendo como deve ser limpio se lo he reusado* (anotació del 12-8-1825).

També donava ordres i controlava els procuradors del patrimoni sobre la forma i el termini en què havia d'efectuar-se la recaptació de les rendes: *Hoy he estado en Palafrugell tanto p[ar]a prevenir al Sor Antonio [Antoni Frigola, procurador del patrimoni en aquella localitat] q[u]e no recibiese trigo alguno que no fuese como corresponde y q[u]e hiciese q[u]e p[ar]a el día 15 de agosto se tubiesen todos los censos recogidos* (anotació del 29-7-1825).

Després que Josep M. deixés de participar en l'administració del patrimoni, cosa que devia passar l'any 1826 o 1827, aquesta continuà a càrrec de l'oncle sol, ajudat per alguns procuradors. El desembre de 1828 Josep M., que havia passat, i estava encara passant, junt amb la seva dona i fill, per serioses dificultats econòmiques en bona part motivades pel retard amb què rebia la seva pensió, s'oferí de nou a l'hereu *en caso tengas q[u]e nombrar un procurador o mayordomo, assegurant-li estar siempre sobre tus bienes [...] vijilar como tan interesado la conducta de todos tus colonos [...] recorrerlo [el patrimoni], vijilarlo y darte cuenta de todo, asistir a las trillas, almacenar, etc.* Segons Josep M. aquella era la millor opció per a l'administració i, en part també, una qüestió de justícia: *pues quién con el interés y desprendimiento que yo podrá mirar tus negocios, y podrán seguirseme mil pequeñas ventajas al propio tiempo, logrando de esta suerte indemnizarme de los infinitos perjuicios que el retardo en la percepción de mi pensión me han ocasionado poniéndome en la situación en que me hallo.* Narcís de Carles, però, declinà l'ofertament: *tanto p[ar]a enterarme en un todo de mis asuntos como p[ar]a hacerme una ocupación q[u]e me distraiga he determinado cuidármelo p[or] mí mismo, p[ue]s del modo q[u]e lo he arreglado con los masoberos*

*me será mucho más facil y en cierto modo quiero p[or] mi salud verme obligado a moverme [...] y al mismo t[iem]po evitarme si puedo ese gasto*⁷⁹⁴.

A partir de 1828, doncs, Narcís de Carles havia decidit portar directament l'administració del seu patrimoni mitjançant l'ajut de procuradors en diversos punts estratègics: Antoni Frigola a Palafrugell, Carles Casamor a Navata i Josep Devant Tapis, un dels seus masovers, a Torroella. Narcís inicià una rudimentària comptabilitat i també unes *Notas relativas al Patrimonio principiadas el 1º Enero de 1828*⁷⁹⁵, que ja hem mencionat quan hem parlat de la diglòssia. El text amb què comencen aquestes notes, dedicat a les futures generacions, recorda l'encapçalament dels llibres mestres presents en tants arxius d'hisendats gironins⁷⁹⁶: *Entre las cuales [notes] las hay muy interesantes y q[u]e conviene conozca el poseedor del patrimonio, pues además de q[u]e algunas dan luz p[ar]a saber lo q[u]e reditúa; hay otras q[u]e aclaran el derecho de propiedad, p[ue]s estando formadas estas notas como un diario, el día q[u]e he podido encontrar alg[un]a cosa q[u]e pueda interesar la he notado*. També va recórrer sovint el seu patrimoni fent estades a Palafrugell i Torroella, i va vendre personalment alguns grans i fruits.

Però malgrat que tant l'oncle com l'hereu i el seu germà portaren l'administració de molt aprop, l'etapa d'administració directa de casa Carles per part de la família no resultà exitosa. Coincidí amb uns moments de fort endeutament del patrimoni en què la gestió era encara més complicada i no n'hi havia prou amb la bona voluntat per a compensar la manca de professionalitat en la matèria. A més, els desacords sovintejats entre els membres de la família que hi estaven implicats tampoc no devien ajudar gaire a fer que l'administració fos més eficaç.

---

⁷⁹⁴ ADG.FCC. Lligall en quart 26, carta de Josep M. a Narcís de Carles escrita el 2-12-1828, i de Narcís a Josep M. el 13 del mateix mes.

⁷⁹⁵ Dins el lligall foli 19 del fons de casa Carles de l'Arxiu Diocesà de Girona es conserven dues llibretes una d'*entradas* i l'altra de *pagos* escrites per Narcís de Carles. En ambdues, les anotacions, corresponents als anys 1829 a 1831, estan ordenades cronològicament segons s'anaven presentant i sense cap mena d'ordre per conceptes; i ni al final de cada mes, ni tampoc al final de l'any, no hi figura cap suma del total dels ingressos o les despeses. Les *Notas relativas al Patrimonio* estan incloses a la llibreta d'*entradas*; també acaben el 1831.

⁷⁹⁶ M. Bosch i P. Gifre, "Els llibres mestres dels arxius patrimonials...", *op. cit.*; M. Bosch i Ll. Ferrer, «Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri», dins Miquel Heras de Puig, *Biografia o explicació del arbre genealògic...*, *op. cit.*, p. 7-15; P. Gifre, J. Matas i S. Soler, *Els arxius patrimonials*, *op. cit.*, p. 68-75.

I és que la gestió per part de membres de la família, a més de manca d'eficàcia, podia provocar també fortes tensions entre els seus membres. Les dificultats financeres havien d'agreujar encara més l'oportunitat d'aquestes tensions, que s'aguditzaven especialment quan es retardaven, de vegades molts mesos, els pagaments de les pensions que l'hereu o el germà tenien assignades. No era rar, a més, que les tensions esclatessin obertament per causa d'enraonies de tercers: el juliol de 1825, per exemple, l'hereu, molt molest, hagué de defensar-se contra les acusacions que l'oncle i el germà, que portaven l'administració, li havien fet a partir del comentari d'una altra persona sobre una gestió que ell havia fet i que consideraven lesiva per al patrimoni. Narcís els contestà que no *ha sido mi intento el perjudicar a mis sucesores* i els retragué haver donat crèdit a aquell testimoni⁷⁹⁷. Però al seu torn, Narcís de Carles, a finals de l'any següent, hagué de defensar el seu germà davant les dures acusacions de l'oncle. En moments com aquests, i per qüestions de diners i assignacions, el consens familiar i social sobre el lloc que ocupava cadascun en la jerarquia familiar podia trontollar perillosament. Reproduïm extensament la carta que envià Narcís a l'oncle en defensa del seu germà per la claredat i gravetat amb què tot això queda explicat:

Ap[recia]do tío: Según el contenido de su carta de V. veo q[u]e está V. muy mal informado acerca de las operaciones de mi herm[an]o en Palafrugel; éste tan sólo vendió censos del año q[u]e viene p[or] la cantidad de trescientas noventa lib[ra]s [4.157,4 rals], de las cuales me entregó a mi trescientas, cuya operación hizo p[or] haberle pedido me buscasse din[er]o por hallarme en los mayores apuros p[or] un lado, y p[or] otro verme precisado a hacer algunos gastos indispensables en la casa; ésta es la única cantidad de que nos hemos utilado, y falta a la verdad el q[u]e le haya d[ic]ho a V. q[u]e vendió ni se llevó nada más, p[ue]s los demás cobros q[u]e hizo fue p[ar]a cubrir lo q[u]e faltaba p[ar]a pagar las cien cuarteras q[u]e V. no ignora debían entregarse, cuyo pago pudo verificar a costa de su actividad en buscar medios p[ar]a ello; p[er]o no dudo le habrán pintado a V. bajo otro punto de vista cuanto hizo, p[ue]s segun una carta q[u]e le ha escrito el Sr. Ant[oni]o [Antoni Frigola, procurador de Palafrugell] he visto le prohíbe V. haga nada de cuanto le diga mi herm[an]o quitándole tácitamente los poderes, lo q[u]e me ha sido bien sensible llegase a entender un extraño, p[ue]s da margen a que piense cada uno lo q[u]e quiera acerca de su conducta en mis asuntos; p[ue]s si bien es verdad q[u]e ninguna duda tendrán los q[u]e le conocen, sin embargo s[iem]pre hay pícaros q[u]e se valen de las menores apariencias p[ar]a desacreditar bajo mano, (p[ue]s en público se guardarían) y el resultado es cuando menos de poner al sujeto en ridículo, lo q[u]e p[or] ningún estilo debe V. conocer merece mi herm[an]o [...] p[ue]s no ignora V. cual es su situación, lo cual pido a V. no eche en olvido, y atienda a sus justas reclamaciones p[ue]s sabe V. cuanto t[iem]po hace q[u]e no cobra nada de su pensión q[u]e es su único recurso. Ninguna necesidad ni nunca ha sido mi ánimo el q[u]e V. padeciese la menor privación p[or] mí,

⁷⁹⁷ ADG.FCC. Llibre 56, cartes de 16 i 19-7-1825 de Narcís de Carles a Josep Ramon de Carles i Josep M. de Carles respectivament.

ni veo una razón p[ar]a q[u]e V. esté en el estado q[u]e me dice; ni los recursos de mi casa son tan pocos p[ar]a q[u]e V. y los demás de la familia dejen de estar con el decoro q[u]e a todos corresponde. No desconozco los buenos sentim[ien]tos que a V. animan en esa parte, sé agradecerlo, p[er]o nunca formaré el deseo de q[u]e se realicen a ese precio. Sé muy bien q[u]e p[ar]a nada necesita V. mi d[iner]o, p[er]o me ha estrañado usase V. esa espresión en su carta, cuando ne creo haber dado lugar a ella en ninguna de las mías [...] p[ue]s en ningún sentido soy acreedor a esa especie de reconvencción [...].⁷⁹⁸

La reconvenció a l'oncle, per altra banda, fixem-nos que no era només per haver dubtat de la integritat del seu nebot, sinó per haver donat peu a degradar la seva imatge pública. Les enraonies podien desacreditar algun familiar i de retruc afectar al bon nom i el prestigi social de tota la família. En el context social de l'època, i encara més si el patrimoni passava dificultats econòmiques, preservar la bona imatge familiar era una tasca que, com veiem, l'hereu tenia ben assumida.

Els desacords eren, doncs, freqüents i evidencien sovint, com en el cas que acabem de veure, manca de coordinació i d'informació, i solapament de funcions, entre els diferents membres de la família que s'ocupaven de l'administració. De vegades ni el propi hereu coneixia les gestions dutes a terme per l'oncle i es trobava impotent a l'hora d'haver de solucionar qüestions de les quals no estava prou ben informat. *Todo son enredos que yo no puedo sin V. zanjarlos*, escriví a l'oncle, que es trobava a Barcelona, el 2 de març de 1828; i set dies més tard:

He tenido carta de Pepe [el seu germà Josep M.] sumam[en]te incomodado p[or] q[u]e no se le envían fondos y entre otras cosas dice que V. le ha d[ic]ho se entienda conmigo, lo q[u]e me ha estrañado p[ue]s V. sabe los recursos q[u]e yo tengo; mucho más q[u]e de algunas cosas de las cuales yo creía poder echar mano, me he visto no solam[en]te engañado, p[er]o aún abochornado, cuales son, la una el din[er]o que se ha sacado de los granos de Navata, p[ue]s cuando lo he embiado a pedir me ha[n] contestado q[u]e V. había dispuesto de él, y la otra de los granos q[u]e había ecsistentes en Serra, los cuales parece q[u]e Alabau ha vendido; estimaré q[u]e V. me diga si le ha dado orden p[ar]a ello⁷⁹⁹.

Altres vegades, finalment, les tensions podien estar provocades per la disfunció entre una òptica més de “gestor”, que tenien els altres membres de la família implicats en l'administració, i la carta paternalista que jugava, en canvi, l'hereu. Era aquesta una disfunció que un familiar que fes d'administrador suportava amb menys comprensió que

⁷⁹⁸ ADG.FCC. Llibre 56, carta de 19-12-1826 de Narcís de Carles a Josep Ramon de Carles.

⁷⁹⁹ ADG.FCC. Llibre 56. Cartes de Narcís de Carles al seu oncle Josep Ramon de 2 i 9-3-1828; més notícies sobre aquesta mena de problemes també a les cartes de 18-12-1827 i 28-5-1828.

no pas un administrador subordinat que no formés part d'ella. Un exemple il·lustratiu ens l'ofereix la següent anotació feta per Josep M. de Carles al seu quadern el juliol de 1825, mentre feia d'administrador del patrimoni a les ordres de l'oncle, però supeditats, tots dos, a les interferències de l'hereu:

*Esta tarde P. ha venido a vernos y nos ha dicho que Comas le había dicho que Narciso le había asegurado no se le quitaría la huerta, que él le daba su palabra de que q[uan]to huviese hecho no se variaría. P[o]r la noche tío y yo hemos escrito sobre este particular a Narciso haciéndole ver lo raro que era que mientras nosotros tratábamos de arreglar todos sus asuntos él nos pusiese trabas que desorganizaban nuestros planes y retardaban todas las operaciones.*⁸⁰⁰

6.1.1.2. Administradors aliens a la família: nissagues d'administradors, masovers-encarregats, mediació, subordinació i paternalisme

Nissagues d'administradors i masovers-encarregats

Tal com ja s'ha pogut entreveure en la relació de les diferents fases per les quals va passar l'administració de Casa Carles, un dels trets remarcables dels períodes en què aquesta va estar a càrrec de persones alienes a la família és l'existència de nissagues d'administradors. En efecte, tant el període que hem anomenat d' "administració Alabau" com el d' "administració Devant", varen consistir, de fet, en l'administració per part de dues famílies d'administradors, que es varen passar aquesta feina de pares a fills. L'existència, freqüent a l'època, de nissagues d'administradors no era només una qüestió de tradició familiar, sinó sobretot quelcom influït per la manca d'una educació formal en la matèria que se suplia passant-se els coneixements de pare a fill en el mateix exercici de la tasca, de manera que, en morir el primer, el segon ja estava prou preparat per assumir el paper del seu pare. Tractant-se d'una activitat en la qual eren fonamentals els coneixements pràctics, aquesta mena de formació informal era perfectament adequada, de la mateixa manera que l'hereu del propietari també aprenia al costat del seu pare, en el seu despatx i acompanyant-lo en les visites a les finques, com gestionar el seu patrimoni el dia de demà⁸⁰¹. Des del punt de vista del propietari, per altra banda, si la família de l'administrador era de la seva confiança, qui millor per administrar les seves finques que el fill de l'anterior administrador, que coneixia ja les característiques de les propietats, molt probablement als masovers i la foma com el propietari volia que

⁸⁰⁰ ADG.FCC. Lligall en quart 7, dins plec *Administracion del Sr Don José Mª de Carles*.

⁸⁰¹ Sobre la pervivència d'aquesta forma d'educació informal de l'hereu en les famílies d'hisendats fins a èpoques ben recents, vegeu, Enric Sagner (coord.), *Els últims hereus...*, op. cit., p. 103-119.

es passessin els comptes i es portés el dia a dia de la gestió? Per tot això Troche i Zúñiga remarca que el millor administrador és el fill d'una persona que ja ho hagi estat, alhora que considera molt negatiu per al propietari canviar sovint d'administrador –i fins explica quines prevencions s'han de seguir quan se'n vol fer fora un perquè no perjudiqui la casa–, amb la qual cosa està defensant, de fet, l'opció per les nissagues d'administradors⁸⁰². Per tot això també, no només en la teoria, sinó igualment en la pràctica, trobem l'existència de dinasties d'administradors en diferents zones de l'estat amb diverses especialitzacions i formes de contractació agrària i fou aquest un fenomen comú també a l'estranger⁸⁰³.

Ser fill de l'anterior administrador aportava així un afegit de confiança al propietari, en una matèria tan reservada i delicada com era la de gestionar sobre el territori un gran patrimoni agrari. Tant és així que aquest valor podia ser invocat fins i tot molts anys després per un aspirant a l'administració com el seu principal aval, entre les nombroses referències que aportava. Aquest fou el cas de Josep de Seguer i Alabau, descendent de la nissaga dels Alabau que havien administrat el patrimoni fins al 1823, quan l'any 1877, en assabentar-se que quedava vacant l'administració de Casa Carles, oferí els seus serveis al propietari en una carta que mostra com el que en aquella època encara importava més, per damunt de tot, en la recerca d'un nou administrador era el valor de la confiança⁸⁰⁴:

---

⁸⁰² [...] *no puede apenas haber mejores administradores que los hijos de los que ejercen estos encargos, pues aprenden el oficio al lado de sus padres, y como se suele decir, maman con la leche el modo de administrar*; i [...] *los distintos sistemas y rumbos que cada uno [els diferents administradors] adopta para manejarla [la casa], perjudican tanto como á un enfermo la mudanza continua de los médicos. Un administrador, un archivero, un apoderado ú otra clase de sugeto que maneje una casa y sirva para manejarla, no se forma tan pronto como un Intendente para gobernar una Provincia (El archivo cronológico..., op. cit., p. 175 i p. 229-230).*

⁸⁰³ Per exemple Navarra (José Miguel Lana “Afanos y recompensas...”, *op. cit.*, p. 171-172), Salamanca (Rafael Serrano “La Casa de Gor...”, *op. cit.*, p. 341-343), sud valencià (Jesús Millán, *El poder de la tierra...*, *op. cit.*, p. 229-236), Catalunya (R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer “Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 308), Castella (Juan Carmona “Las estrategias económicas...”, *op. cit.*, p. 80), etc. Segons Hainsworth aquest fenomen també era freqüent a l'Anglaterra dels segles XVII i XVIII. Hainsworth també remarca la gran estabilitat dels administradors al servei de la mateixa persona (el propietari no solia canviar d'administrador si no era per una qüestió molt greu –perquè costava trobar bons administradors–, ni l'administrador solia canviar de propietari, de manera que *It was common for a steward to spend the whole of his career with the same lord, or at least the same family*, acumulant molts anys de servei al mateix propietari, sovint fins a la mort (*Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 24 i 29). A la Gran Bretanya de l'època victoriana, Eric Richards assenyala com molts administradors no havien rebut tampoc cap mena d'educació formal en la matèria, com el millor aprenentatge s'aconseguia treballant al costat d'un altre administrador i com *The most important source of talent was hereditary: there was an extraordinary number of sons and nephews of agents* (“The Land Agent”, *op. cit.*, p. 443).

⁸⁰⁴ Santiago López i Ricardo Robledo han invocat també la confiança com el principal valor a l'hora de

*Sor. D. Joaquin de Carles. Gerona
Torr[oell]a y Setiembre 24/[18]77*

Muy distinguido Señor mío: hace pocos días supe que el Sor. Devant apoderado de V. ha presentado la dimisión del cargo que ejerce, y si no se halla V. en compromiso para conferirle a otra persona, y quisiere V. utilizar mis servicios, lo desempeñaría con muchísimo gusto, tanto por la honra que me cabería ocupándome a los servicios de V. como así bien por ser nieto del antiguo procurador de la casa de Carles, el difunto D. José Alabau.

Con esta ocasión me ofrezco de V. S.S.Q.B.S.M. José de Seguer y Alabau

Si necesita V. informarse de mi humilde persona, puede dirigirse en ésta a todas las personas de representación en general y particularmente a D. Salvador Negre y Vancells mi Señor principal: en ésa con D. Joaquín Artigas notario, D. Juan Bautista Ferrer abogado, D. Esteban Muxach, D. Alejandro Rovira, Ramón Burcet sombrerero, etc.

Espero de la amabilidad de V. se tomará la molestia de contestarme. S.S. Seguer⁸⁰⁵

Tant els Alabau com els Devant, i també aquest aspirant, tenien un tret en comú: eren de, o com a mínim vivien, a Torroella de Montgrí, centre, com ja hem comentat anteriorment, de la part més important del patrimoni Carles. Probablement fou aquest un element fonamental que pesà a l'hora de triar tant els Alabau com els Devant com a procuradors o administradors de casa Carles⁸⁰⁶, ja que el coneixement del medi local (des de les característiques del medi físic, fins al mercat, el context i el clima social, les seves coneixences personals, etc.) era quelcom primordial per a la diversitat de funcions que tenia assignades l'administrador d'un patrimoni, i que anaven, com veurem més endavant, des del control de les feines agrícoles (en les parcel·les i en els masos explotats directament) i dels pactes de conreu, fins a les seves activitats com a mediador entre el propietari i aquest medi local.

Pel que fa als Alabau, sabem que Josep Alabau Planas, administrador del patrimoni

---

triar un administrador; entre els motius de confiança, un dels principals era, precisament, l'antiguitat, la reputació basada en la tradició de una família de administradors. Un cop triat l'administrador, la seva permanència solia ser molt llarga, no només pel vincle de confiança establert, sinó també per l'alt grau de dificultat (i de cost, que seria altíssim) del propietari de controlar en la pràctica fins a quin punt aquesta confiança es manté o s'ha perdut ("El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 112-114).

⁸⁰⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 16. No hem localitzat la resposta de Joaquim de Carles. Com ja hem comentat anteriorment, però, no ens consta que aquesta demanda fos atesa i pensem que és molt probable que l'hereu decidís portar l'administració directament en aquesta època.

⁸⁰⁶ Els vincles de tipus patriolocal (*procedencia de un mismo origen local*) són també invocats per López i Robledo com a portadors de confiança ("El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 112); recordem que els Carles també eren originaris de Torroella de Montgrí.

entre 1794 i 1823 i fill de l'anterior administrador Josep Alabau Vergoñós, era causidic i propietari de Torroella. Mentre durà el conreu directe de cinc masos del patrimoni, des de finals del segle XVIII fins al 1818, Josep Alabau tingué un paper important en la gestió dels mateixos actuant com a *majordom major*⁸⁰⁷, organitzant les feines, pagant els jornals i preufets i passant comptes amb el propietari, tal com hem comentat en l'anterior capítol. De l'any 1808 al 1821 i de 1826 a 1828 o 1832, és a dir, entre 17 i 21 anys (vegeu apèndix VII), ens consta a més que Josep Alabau Planas fou masover del mas Ral de Torroella de Montgrí, propietat dels Carles. Durant aquests anys, doncs, combinà la feina d'administrador amb la de masover⁸⁰⁸, tot i que no el podem assimilar clarament a la categoria de masover-encarregat que defineixen Garrabou, Planas i Sagner⁸⁰⁹, perquè, segons les dades que tenim fins ara, Alabau ens consta fent abans d'administrador que de masover, i per tant no es tractaria d'un masover al qual es varen traspasar posteriorment feines de supervisió i d'administració. Pel que fa al contracte privat de parceria del mas Ral que signà l'any 1807, com a mínim en la lletra no era diferent dels altres contractes signats pel propietari per aquella època ni consigna cap privilegi especial a favor de l'administrador.

Josep Devant Tapis i el seu fill Joan Devant Planas clarament obeeixen al model del masover-encarregat, si bé molt probablement en una de les seves cristallitzacions més elaborades i en un dels seus estrats econòmicament més alts. Els Devant van ser una família de masovers amb una certa capacitat d'acumulació patrimonial i fins i tot de

---

⁸⁰⁷ Un rebut de 3.198 rals del desembre de 1800 figura signat per Josep Ramon de Carles a favor de *Dn Josep Alabau Maiordomo maior de la casa de Carles* (ADG.FCC. Lligall en quart 5).

⁸⁰⁸ La circumstància que en el contracte privat de masoveria que li signà el 21 de juny de 1807 Marianna de Puig, com a hipotecària del béns del seu difunt marit Martí de Carles, figurés només l'obligació que *dit arrendatari haurà de fer o fer fer continua avitació en la casa de dita heretat*, sembla deixar la porta oberta a que ell no en fos necessàriament el masover en la pràctica; el fet, però, que l'any 1820 Salvador Reixach instés comiat a *Vd Sor J[ose]ph Alabau y Planas causidich de la p[rese]nt vila de Torroella de Montgrí com a masover de la heretat anomenda Mas Ral* ens inclina a pensar, però, que sí ho fou realment (ADG.FCC. lligall foli 6 i A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 456, 22-6-1820, cartell de comiat).

⁸⁰⁹ Segons R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner, aquest model –que hauria estat freqüent en els patrimonis menors, però no necessàriament, com demostra el cas dels Carles, entre d'altres– consisteix en la delegació de feines pròpies d'administració a un dels masovers del patrimoni que passa així a ser una mena de masover-encarregat, fent feines de supervisió i control sobre els altres masovers i altres feines pròpies d'un administrador (“Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 307-308). L'existència a Catalunya d'aquest model d'administració, per altra banda, contrasta amb les prevencions que haurien demostrat, per exemple, els grans propietaris anglesos de finals del segle XVII els quals, segons Hainsworth, preferien no prendre *tenants* (pagesos arrendataris) com a administradors perquè temien que aquests tinguessin interessos més lligats als dels pagesos que als del patrimoni que administraven (*Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 24, 50 i 63).

projecció política en l'ajuntament de Torroella de Montgrí. Malgrat això no els podem etiquetar, en cap cas, de notables locals –el seu nom no apareix, per exemple, en la llista electoral de 1836 que determinava qui podia votar en les eleccions de Diputats a Corts⁸¹⁰–, sinó que haurien format part dels grups socials intermedis, en els seus estrats inferiors dels masovers-petits propietaris amb un cert relleu local⁸¹¹.

Els germans Josep i Joan Devant i Tapis entraren com a masovers del mas Closa Pagesa propietat dels Carles, l'any 1826. Ja hem vist com Narcís de Carles explicava al seu germà a finals de l'any 1828 que pensava portar l'administració personalment, *p[ue]s del modo q[u]e lo he arreglado con los masoberos me será mucho más fácil*. Un dels masovers que havien d'ajudar en l'administració directa del propietari era justament Josep Devant i Tapis, que ens consta cobrant i pagant partides de casa Carles des de 1828 i passant-ne comptes amb el propietari⁸¹². Narcís de Carles, però, com sabem, acabà delegant progressivament l'administració en aquest masover, al qual assignà un

---

⁸¹⁰ AMGi, IX, I. *Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputación, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima eleccion de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 de Mayo último*. Datada el 14 de juliol de 1836. Recordem que aquesta llista incloïa les persones que pagaven una quota mínima de contribució de 404 rals.

⁸¹¹ Joan Devant Tapis, masover del mas Closa Pagesa i germà de l'administrador dels Carles, per exemple (vegeu la genealogia de l'apèndix VIII.1), aconseguí per al seu primogènit un notable patrimoni mitjançant la concertació d'un profitós casament doble d'ell mateix, en segones núpcies, i el seu hereu, amb Maria Vidal (filla de Narcís Vidal, clavetaire de Torroella, i vídua de Pelegrí Colom, menestral de Llabià) i la filla gran d'aquesta, Rita Colom Vidal. Hereu i pubilla, foren declarats hereus universals per llur pare i mare respectivament en els capítols matrimonials dobles signats el 1848 i la núvia aportà d'aquesta manera al matrimoni els béns que havia deixat en morir el seu pare: 3 cases a Llabià (en les quals anaven inclosos 2 bous, 1 brau, 1 burra amb la seva cria, 2 porcs petits, 12 gallines, una carreta, un carriot i diferents eines de pagès) i 16 peces de terra de petites dimensions i amb diferents usos agrícoles (terra de sembradura, closa de dall, vinya i oliveres) situades a Llabià, Fontanilles i Ullastret, que sumaven en total 40,25 vessanes. Una de les peces (de 1,25 vessanes) es trobava empenyorada. Com a curiositat per a la història de la música popular empordanesa afegirem que entre els béns que foren de Pelegrí Colom figurava una bona col·lecció d'instruments musicals (un clarí, una cornamusa, un violí i un tible), de manera que aquest menestral de Llabià, contemporani de Pep Ventura i de Miquel Pardàs (el qual, nascut a Verges el 1817 i establert de molt jove a Torroella de Montgrí, fou autor del primer tractat sobre la sardana: *Métode per aprender a ballar sardanes llargas*, Imprenta de Jaume Bosch i Palau, Figueres, 1850), hauria pogut formar part d'una de les primeres cobles de Torroella de Montgrí (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 538, 13-6-1848, inventari dels béns que deixà en morir Pelegrí Colom, i t. 539, 28-12-1848, capítols matrimonials dobles). No sabem si Joan Devant Tapis ja tenia béns propis en el moment d'efectuar-se aquest casament. Els consorts Joan Devant i Maria Vidal seguiren acumulant propietats (com a mínim sabem que el 1850 Sisí i Joan Blanch, pare i fill, propietaris de La Pera, establiren a favor del matrimoni un camp de 9 vessanes a Llabià que formava part del mas Blanch). Gràcies a la seva posició econòmica, Joan Devant i Tapis, que mai deixà de ser masover, pogué deixar al seu segon fill una llegítima de 8.528 rals en el seu darrer testament l'any 1859 (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 540, 24-2-1850, establiment, i t. 522, 13-3-1859, testament). De la nissaga de l'administrador dels Carles, Josep Devant Tapis, en parlarem més endavant en aquest capítol.

⁸¹² Narcís de Carles anotà el 9 d'octubre de 1829 a la seva llibreta d'entradas: *He arreglado con José Devant la cuenta presentada por él, que contiene las cantidades pagadas de mi orden y por cuenta mía y lo cobrado por él tanto en grano como en din[er]o* (ADG.FCC. Lligall foli 19).

sou com administrador el 1831. A partir d'aquest moment Devant començà ja a portar una comptabilitat mínimament organitzada, que aniria polint i clarificant amb el temps. El 1836 Narcís de Carles li atorgà poders generals davant de notari, perquè la manca de salut li impedia fer-se càrrec de tots els afers del patrimoni i *convencido de la actividad, fidelidad e interés con que el Señor Devant propietario de Torroella de Montgrí le desempeña los cometidos que de algunos años a esta parte le ha hecho*⁸¹³. La relació d'administració amb aquest masover-encarregat sembla, doncs, haver-se produït de manera progressiva gràcies bàsicament a la confiança mútua que es va anar establint entre propietari i masover. Josep Devant, a més, no devia ser un masover qualsevol, sinó algú especialment dotat per a l'organització, com demostra la seva correspondència amb el propietari i la comptabilitat que elaborà. La confiança entre Devant i Narcís de Carles podria fins i tot haver vingut de més lluny, ja que es conserva una revisió dels comptes de l'any 1818 de l'anterior administrador, Josep Alabau, escrita amb la lletra de Josep Devant, que hi trobà alguns defectes⁸¹⁴, i un càlcul del producte que podia donar el patrimoni el mateix any 1818, també amb lletra de Devant, segons el qual el patrimoni hauria hagut de donar molt més del que figurava en els comptes d'Alabau, que assenyalaven un dèficit per a la casa de 38.856 rals. Malgrat que aquests dos documents no estan datats, podrien haver estat encarregats per Narcís de Carles després del desastrós resultat de la collita de 1818⁸¹⁵, tot i que també després d'acabar-se el període de l'administració Alabau l'any 1823, ja que sabem que la família Alabau reclamà durant molt de temps alguns crèdits contra el patrimoni Carles, concretament els *alcances* que defensaven tenir a favor seu en els comptes dels anys 1817 i 1818⁸¹⁶.

---

⁸¹³ El motiu de fer aquest poder, que li conferia plens poders per administrar, fou també consignar expressament que Devant pogués prendre diners a crèdit per compte del seu principal fins a un total de 368.600 rals posant com a garantia els seus béns vinculats, tal com li ho havia autoritzat una Reial Cèdula de 15-5-1827. Els diners aconseguits haurien de servir especialment per a recuperar per a Casa Carles heretats venudes a carta de gràcia (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 498, 14-2-1836, poder). Els poders generals a favor de Josep Devant foren ratificats l'abril de 1839 per Joaquina de Mendoza, com usufructuària dels béns del seu difunt marit Narcís de Carles, i de nou per Joaquina de Mendoza i pel seu fill Joaquim de Carles, com a propietari dels béns del seu pare, l'any 1848 (A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1209, 15-4-1839, poder; i ADG.FCC. Lligall foli 6, 19-6-1848, poder).

⁸¹⁴ Així, la nota escrita amb lletra de Devant diu: *sobre la Data de 1818 se observa q[u]e son més los jornals de espolsar y aconduir la palla q[u]e als dels brasers per batre las garvas y axó no pot ser axis, pues se trova en un mateix dia notat un subgete 2 vevadas [sic. per vegades] diferenciant al apellido porque no se conega la maula. No dich més perquè en lo carrech ya suficiente per contradir los comptes dits* (ADG.FCC. Lligall foli 44).

⁸¹⁵ ADG.FCC. Lligall foli 44.

⁸¹⁶ Els desacords entre els Alabau i els Carles acabaren el juny de 1845 amb la redacció d'un conveni signat per Joaquim de Carles i el seu administrador Josep Devant, d'una part, i Joan Hospital i la seva muller Dolores Alabau per l'altra, pel qual els últims cedien a la casa de Carles *todos los alcances que pretendian y heran á favor de dichos Srs. en las cuentas de los pasados años de 1817 i 1818* a canvi que

Com ja hem apuntat en el capítol anterior, un tret molt destacable del patrimoni Carles a partir d'aquest moment fou la forta imbricació que s'anà establint entre la família de l'administrador Devant i la major part de les masoveries que el propietari tenia a Torroella de Montgrí. Malgrat que alguns experts en l'administració de patrimonis agraris aconsellaven als propietaris que sota cap concepte cedissin en arrendament propietats als seus administradors –perquè els distreia de la seva feina d'administració, o perquè donava peu a possibles fraus molt difícils de controlar pel propietari⁸¹⁷–, l'administrador dels Carles, amb el consentiment del propietari, explotà a fons aquesta via. Així, si el model del masover-administrador fou comú en la Catalunya dels masos, com expliquen Garrabou, Planas i Sagner, i no devia ser rar que aquesta mena d'administradors-pagesos col·loquessin els seus fills en els masos del patrimoni que gestionaven⁸¹⁸, el que potser no fou tan freqüent és la magnitud amb què això succeí en el cas que estudiem, on la família de l'administrador acabà portant la major part de les masoveries del patrimoni.

Una investigació sumària ens ha permès reconstruir la genealogia de la família Devant que reproduïm en l'apèndix VIII.1. La genealogia permet apreciar clarament com les masoveries dels masos de Torroella de Montgrí dels Carles van anar essent acaparades per l'administrador i la seva família de manera que, a l'alçada de mitjan segle XIX, totes, amb la sola excepció de la mitgeria del Pinell, ja eren portades per familiars de Josep Devant Tapis: el propi administrador en portava dues (les del mas Puig i el mas

---

els Carles els perdonessin diverses quantitats que els estaven devent per les pensions endarrerides de diversos subestabliments i un censal. El conveni també establia l'obligació *de entregar al Administrador Devant todos los documentos que se hallaban archibados en casa del Sr Alabau pertenecientes a la Casa de Carles*. Josep Devant copià les clàusules del conveni en la llibreta de comptes de l'any 1845 (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

⁸¹⁷ Troche y Zúñiga desaconsellava donar terres en arrendament als administradors perquè els distreia de la seva tasca principal i advertia que de vegades ho feien fraudulentament utilitzant testaferrós; R. Fernández i Antonio Sánchez posen diversos exemples de cases nobiliàries (com el marquès de Camarasa i el duc de Medinaceli) que prohibien expressament aquesta pràctica per evitar possibles fraus de l'administrador (*El archivo cronológico...*, *op. cit.*, p. 59, 195, 225).

⁸¹⁸ Una de les persones que vàrem entrevistar per al projecte d'història oral sobre els masovers, ens explicà que el seu pare, fill d'un pastor de Bellcaire, sabia molt de lletra (segons ell en català) i havia fet ja d'encarregat a la Casa Nova de L'Escala i d'ajudant del mestre de Bellcaire, quan va entrar de masover en un mas de Torroella de Montgrí l'any 1924. El propietari d'aquesta darrera heretat, segurament perquè tenia més coneixements que la majoria de parcers del seu temps, el va nomenar procurador seu de manera que es convertí en un masover-encarregat. Després de la guerra, en aquella masoveria s'hi va quedar el seu fill petit i ell, amb el seu segon fill, entrà en una altra masoveria del mateix propietari (l'altre fill que havia tingut deixà de fer de pagès una vegada casat). En la primera masoveria, la família del masover-encarregat s'hi va estar uns 40 anys (M. Bosch, "Qui era masover? Identitat i mobilitat", dins Enric Sagner, coord., *Forçats a foc i llum...*, *op. cit.*, p. 80).

Figueres), el seu germà la de la Closa Pagesa, el seu fill hereu heretà l'administració de Casa Carles i la masoveria del mas Puig, i els seus gendres portaven la del mas Ral i la Torre Bagura, respectivament; finalment, els seus nebots heretaren: el més gran la masoveria de la Closa Pagesa del seu pare, i el segon la masoveria del mas Ral que havia portat el marit de la seva cosina, molt probablement sense solució de continuïtat, encara que no podem assegurar-ho per manca de dades.

Crida l'atenció, especialment, l'habilitat amb què Josep Devant Tapis col·locà els seus gendres en masoveries dels Carles. El 1832 Salvador Agustí, un jove treballador de la terra fill d'un pagès de la mateixa vila, signà els capítols per casar-se amb Margarida Devant, aportant al matrimoni una llegítima apropiada per a entrar en una masoveria (5.330 rals i un parell de bous amb el seu jou, arada, carreta ferrada i guarniments)⁸¹⁹, i el 1833 ja ens consta fent de masover al mas Ral. Àgata Devant, per la seva banda, es casà el 1835 amb un noi de Vulpellac d'extracció social més baixa, que només pogué aportar al matrimoni una llegítima de 2.132 rals; als capítols s'establí que aquests diners, junt amb 2.398 dels 3.198 rals del dot d'Àgata, havien de servir per a què *degan los mateixos veniders consortes comprar una o més fincas, per medi de les quals esperan fundar sa fortuna, ben modesta, certament*⁸²⁰. Aviat, però, la parella pogué establir-se en una posició social més alta gràcies al pare de la núvia i administrador dels Carles, que prengué la iniciativa d'ajudar el propietari a desempenyorar el mas Torre Bagura. D'aquesta manera el gendre de l'administrador, Joaquim Simon, pogué entrar com a masover d'aquest mas el mateix any 1837 en què Narcís de Carles, gràcies als diners que en part li havia deixat el mateix administrador, pogué recuperar el mas que havia venut a carta de gràcia el 1829⁸²¹.

Aquest control de gairebé totes les finques de Torroella de Montgrí del propietari per part de la família de l'administrador devia ser una situació envejable per a aquest darrer, que esdevenia així art i part en la gestió dels masos i el seu producte; assumint alhora el

---

⁸¹⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 494, 18-9-1832, capítols matrimonials entre Salvador Agustí i Margarida Devant.

⁸²⁰ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 497, 20-8-1835, capítols matrimonials entre Joaquim Simon i Àgata Devant.

⁸²¹ Recordem que Narcís de Carles pogué revindicar la Torre Bagura en bona part gràcies a un préstec sense interès que li feu Joan Devant Tapis, amb diners que en realitat procedien en part del seu germà Josep, administrador del patrimoni (vegeu l'apartat sobre els deutors en el capítol que tracta sobre l'endeutament del patrimoni).

doble paper de controlat i principal controlador. És de suposar que aquest fet devia també facilitar i minimitzar molt els costos d'exercir el seu control sobre uns masovers que eren els seus propis familiars directes (germà, gendres i cosins). Ja hem comentat en el capítol anterior que en aquesta època hi hagué a Casa Carles una gran estabilitat dels masovers, però que això també s'observava en els masos que no eren portats per familiars de l'administrador.

Segons l'aplicació de la teoria de l'agència a l'administració de grans patrimonis que fan López i Robledo, el fet que la família de l'administrador portés quasi tots els masos del patrimoni hauria pogut reportar una reducció de la renda que hauria hagut de percebre el propietari⁸²². Això, però, se'ns fa impossible de calcular o poder demostrar-ho a la pràctica. En la correspondència amb el propietari no hi ha rastres d'intercessions de l'administrador per aconseguir un tracte de favor especial per a un masover de la seva família, ni consta que hi hagués mai cap problema amb el propietari per una qüestió d'aquest tipus, tot i que hem de ser conscients que això no vol dir que aquestes qüestions no existissin, perquè no necessàriament haurien hagut de quedar escrites. De la mateixa manera, hem de pensar que l'administrador mai no hauria delatat per carta al propietari haver fet els ulls grossos davant algun frau o abús comès per un seu familiar.

Si analitzem els contractes de masoveria signats per l'administrador o els seus familiars, no observem que s'hi consignés cap privilegi especial, com a mínim per escrit, sinó que els pagaments, obligacions, prohibicions, etc. que hi figuren són similars a altres contractes de la mateixa època de Casa Carles. De totes maneres hem de dir que només tenim elements de comparació en un mateix mas en dos casos, el de la Closa Pagesa i la Torre Bagura. En el cas de la Closa Pagesa, remetem el lector a l'anàlisi detallada que hem realitzat dels contractes d'aquest mas en el capítol anterior. Com hem comentat en tractar sobre els comiats, la renovació del contracte de la Closa Pagesa a Joan Devant Tapis el 1829 (mitjançant un contracte privat escrit pel propi Narcís de Carles) respecte el que havia signat amb el seu germà Josep el 1825 representà un augment de la pressió del propietari sobre el masover; recordem, de totes maneres, que la relació amb l'administrador Josep Devant Tapis no es formalitzà fins al 1831. Finalment, en el contracte signat per Joan Devant Massonis el 1864 es mantenien els 60 plançons d'arbre

---

⁸²² S. López i R. Robledo "El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 115-117.

i les mateixes obligacions (tot i que desaparegué la d'haver de fer una vessana d'alfals per cada parell de bous que tingués en el mas) i el masover podria ara sembrar i vendre hortalisses i vendre l'herba de les pastures sobrants, però pagant 1/4 del producte d'aquestes vendes, en la línia que ja hem apuntat d'una progressiva permissivitat del propietari al llarg del temps respecte dels conreus diferents dels grans d'aresta a canvi d'obtenir-ne una renda. Desaparegué també l'obligació de pagar una carretada d'alfals a l'any, però va aparèixer en canvi un agrés nou en diner de 640 rals. Es fa difícil, doncs, parlar d'una rebaixa de la pressió del propietari sobre aquest masover que era cosí de l'administrador. De totes maneres, el contracte de 1864 sí que recull el resultat d'una sèrie de negociacions que no trobem en altres contractes dels Carles i que podem pensar que devien haver estat facilitades per la intermediació de l'administrador, que fou qui, per altra banda, escriví de pròpia mà la còpia que es conserva d'aquest contracte privat de masoveria: en cas d'haver-se de fer obres en les motes dels Rius Ter i Daró, es pagarien fins a 480 rals per terceres parts (2/3 el propietari i 1/3 el masover) i l'arrendador tot el que sobrepassés d'aquesta quantitat; com era habitual, Joaquim de Carles es reservava fer batre les garbes per les eugues que li semblés (si ell en tenia, amb les seves) pagant l'arrendatari el 5% de dret de cossura, però en aquest cas es permetia també que l'arrendatari, si en tenia, ho pogués fer amb les seves eugues (tot i que el propietari no li pagaria el dret de cossura de la seva part, sinó que aniria tot a càrrec del masover); per últim, una anotació afegida posteriorment al peu del contracte explica que l'agrés en metàl·lic fou rebaixat de 640 a 500 rals a partir de l'any 1867, *per rahó de haver lo masover arrecat una vona part de las closas que se encuantraven hermas lo dia que tingueu principi lo present arrendament*⁸²³. De tota manera aquestes negociacions no varen representar en cap cas una disminució significativa de la renda del mas a canvi de res. La negociació potser va ser més fàcil essent parent de l'administrador, però el masover no va aconseguir, com a mínim per escrit, un tracte significatiu de favor.

La comparació dels contractes privats del mas Torre Bagura de 1829 (escrit de la mà de Narcís de Carles) i 1864 (escrit per Joan Devant Tapis) a favor de Francisco Planas i Joaquim Simon, respectivament⁸²⁴, tampoc no permeten deduir un tracte preferent a

---

⁸²³ ADG.FCC. Lligall foli 6, 1-5-1864, contracte privat del Mas Closa Pagesa.

⁸²⁴ ADG.FCC. Lligall foli 38.

favor del segon, que recordem era cunyat de l'administrador. Com a la Closa Pagesa, en el segon contracte també desapareix l'obligació de fer una vessana d'alfals per cada parell de bous i es permet al masover vendre hortalisses i l'herba de les pastures sobrants pagant-ne el quart al propietari. El 1864 el propietari ja no es reservava poder tenir una tercera part en el ramat de llana de l'heretat i algunes obligacions apareixen més detallades: en cas d'obres al mas el masover portarà els bestrets a peu d'obra *fins al número de cuarenta juntas de parell, tant que sian de carro com de carreta* i del cànem pagarà el terç només de la floca a punt de pentinar que resulti tant del cànem de flor com del de gra, quedant per a l'arrendatari el gra i les *borreolas* que resultin en la canamera. Els agressos canvien lleugerament: dos capons més i 1 carretada més de palla el 1864, però desapareix la carretada d'alfals que s'havia d'entregar cada any segons el contracte de 1829 i hem de considerar, també, que el 1864 el mas incloïa una part de les terres que havien estat del mas Figueres. No s'observa, per tant, en aquest cas una rebaixa de la pressió sobre el masover, tot i que tampoc el seu augment de forma important.

Res de concloent, com veiem, com a mínim a partir de la lletra dels contractes, a no ser, potser, una major facilitat per a negociar amb el propietari. Pel que fa al propi administrador, veurem més endavant com els privilegis que Joaquina de Mendoza li concedí, a més del seu sou, en els pactes privats d'administració que signaren l'any 1839 es limitaren a perdonar-li la carretada de palla que havia de lliurar cada any com a masover i a concedir-li una certa quantitat d'ordi, tot plegat per a què pogués mantenir l'animal amb què havia de recórrer el patrimoni per a controlar-lo.

La major part dels avantatges de ser parent de l'administrador, però, devien estar relacionats no tant amb les clàusules escrites dels contractes com amb la pràctica diària de la relació entre administrador i masover; una relació, hem de pensar, que devia ser molt diferent, o com a mínim revestir unes peculiaritats especials, quan es donava entre familiars. L'administrador controlava sempre, i amb el mateix rigor que als altres masovers, la partió de les garbes quan la feien els seus parents? Fins a quin punt estava disposat a pressionar el seu cunyat o el seu cosí en benefici del propietari? Li era igual de fàcil, o de difícil, plantejar-se el comiat del masover? Era més fàcil per a l'administrador entendre's amb masovers parents que amb masovers que no ho fossin? Beneficiava això la "pau social" en el si del patrimoni? Si era així, a quin cost econòmic

per al propietari? Ens podem plantejar aquestes i moltes altres preguntes que difícilment trobaran una resposta a través de la documentació escrita. Les reticències, que hem vist que plantejaven tractadistes com Troche i alguns nobles, sobre donar terres en arrendament als propis administradors semblen indicar que les possibilitats de frau eren ben reals, però saber-ne el possible grau o freqüència és molt difícil. Caldria considerar, a més, que els patrimonis d'hisendats com els Carles no eren tan extensos ni estaven tan allunyats del lloc de residència dels propietaris com els de l'alta aristocràcia espanyola, per la qual cosa les possibilitats de control per part dels propietaris eren més grans i les ocasions de frau per part dels administradors menors. Per últim, també podem pensar que, al marge dels possibles beneficis econòmics directament lligats amb l'explotació del mas, el fet de ser un masover parent de l'administrador donava també un accés privilegiat a la xarxa paternalista que articulava el propietari i de la qual l'administrador era un dels principals beneficiaris alhora que transmissors.

Saber si el masover-administrador Devant va poder prosperar econòmicament i socialment ens pot donar alguna pista sobre els suposats avantatges de la seva condició. Per les poques dades que en tenim, sembla que el punt de partida del matrimoni Devant era força modest: el dot que les filles de Josep Devant Tapis varen aportar al seu matrimoni l'any 1832 i 1835, respectivament, fou de només 300 lliures (3.198 rals), una caixa i vestits (i un llit de peu de gall la primera), i les llegítimes aportades pels seus marits eren les pròpies dels fills de masovers o de petits propietaris (vegeu l'arbre genealògic de l'apèndix VIII.1). L'hereu, com era habitual, casà amb una noia de posició social lleugerament més alta que els seus cunyats, una pubilla filla de petits propietaris de Torroella de Montgrí, que en el moment dels capítols matrimonials fou nomenada hereva pels seus pares del següent: una casa al carrer major de Torroella, un olivar de 5 vessanes sota la muntanya del Montgrí, una vinya de 2 vessanes sobre la mateixa muntanya, 5 peces de terra a les deveses de Torroella, de les quals no coneixem l'extensió i alguns mobles i elements de parament de la llar; finalment, 2 bous, 2 braus, 1 burra i 1 carreta amb rascle, arada i guarniments, valorats 2.500 rals, se'ls quedà el pare del nuvi per liquidar, per igual quantitat, el que estaven devent els progenitors de la núvia a l'ajuntament de Torroella per anualitats endarrerides de censos de les peces de les deveses (una de les quals devia 24 anualitats!, i les altres un promig de 9)⁸²⁵.

---

⁸²⁵ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 496, 5-4-1834, capítols matrimonials i 15-5-1834, inventari

Els béns que Josep Devant Tapis posseïa en el moment de la seva mort, el 1854, després de vint-i-tres anys de fer de masover i administrador dels Carles, foren inventariats l'any 1863 pel seu hereu universal Joan Devant Planas, també masover i administrador de Casa Carles, per tal de poder inscriure'ls al registre de la propietat: una casa al carrer Orient de Torroella de Montgrí (que havien estat dues casetes, comprades el 1832 i 1846) valorada en 42.640 rals; una peça de terra cultiva de 14,5 vessanes a Torroella de Montgrí (comprada el 1839) valorada en 30.935 rals; una vinya de 3 vessanes a la muntanya de Torroella (que afrontava amb la muntanya comunal i no sabia per quin títol de propietat la posseïa el seu pare) valorada en 1.600 rals pel mal estat en què es trobava *a causa del oidium*; una peça de 4,13 vessanes a Ullà (comprada el 1846 per 6.396 rals al propi Joaquim de Carles de Mendoza) de valor 8.528 rals; i un olivar de 3 vessanes a Torroella (comprat el 1850 i 1851) valorat en 7.995 rals. Fixem-nos com totes les propietats, llevat de la vinya de 3 vessanes, foren adquirides per Josep Devant quan ja era administrador dels Carles (a partir de l'any 1831). Una compra fou clarament producte de l'endeutament del mateix propietari, que li vengué una peça que tenia hipotecada als germans Fontanet: 5.130 dels 6.396 rals del preu de la compra Devant els utilitzà per cancel·lar aquesta hipoteca per compte del seu amo. L'extensió total de la terra acumulada per Devant no és massa important, només 24,63 vessanes de qualitat diversa. El valor total del seu patrimoni és més notable: 91.697 rals, dels quals quasi la meitat corresponen a la seva casa. Cal considerar, a més, que el diner esmerçat per l'administrador en el moment d'efectuar les compres no fou tan important com el que valien aquells béns l'any 1863. En qualsevol cas, l'any 1863 aquells 91.697 rals haurien servit per a comprar un mas, d'entre 30 i 100 vessanes segons la qualitat de la terra i la quantitat d'erm o bosc que inclogués (vegeu, per exemple, les valoracions dels masos procedents dels patrimonis Carles, Puig i Ferrer a l'apartat 1.2 sobre el patrimoni a mitjan segle XIX). Els Devant, això no obstant, com altres masovers en aquella època i també al segle XX, van preferir no fer aquella opció, sinó seguir essent masovers d'un mas més important que el que haurien pogut comprar (el mas Puig de Torroella de Montgrí, del qual foren masovers, estava valorat el 1864 en 264.667 rals) i complementar els seus ingressos amb el producte de petites propietats que anaven acumulant⁸²⁶. Es tracta, certament, d'una acumulació notable per a un masover de

---

dels béns que aportà al matrimoni Rosa Riera Fita.

⁸²⁶ L'opció d'alguns masovers que, fins i tot tenint un o més d'un mas en propietat, prefereixen fer de masovers d'un mas més important ha arribat fins als nostres dies (Mònica Bosch, "Qui era masover?

mitjan segle XIX, que probablement no s'explicaria sense el complement econòmic que li proporcionava la seva feina com a administrador del patrimoni Carles⁸²⁷; però es tracta també d'una acumulació que, malgrat tot, no li hauria permès fer un salt qualitatiu en l'escala social: el seu fill va seguir essent masover i administrador dels Carles. Tal com dèiem al principi, doncs, les possibilitats d'ascens social dels masovers-encarregats, com demostren altres exemples⁸²⁸, són força menors comparades amb les dels administradors més professionals de grans patrimonis aristocràtics, que gestionen un volum de capital molt més gran.

A més d'un cert grau de prosperitat econòmica, Josep Devant i Tapis gaudí igualment d'un cert reconeixement social en el medi local de Torroella de Montgrí. Així, el desembre de 1833 informà per carta al propietari que havia estat elegit regidor segon d'aquella vila, a finals de 1836 en fou elegit regidor primer i sabem també que, aquell mateix any, fou nomenat col·lector del delme de l'arròs per la Junta de Beneficència establerta a Verges per subvenir als problemes sanitaris que estava ocasionant la reintroducció d'aquell conreu a la zona del baix Ter⁸²⁹. És bastant probable, i en el segon cas gairebé segur, que el fet de ser l'administrador d'un dels propietaris més importants de la zona influís en aquests nomenaments. A més, l'administrador solia assistir en nom del propietari a les reunions que es convocaven a nivell local per discutir aquelles qüestions que podien afectar-lo d'alguna forma. D'aquesta manera el relleu local de l'administrador, en aquest cas un simple masover en origen, era encimbellat pel poder i el prestigi social i econòmic del seu amo⁸³⁰ i aquest, alhora, podia treure un interessant benefici del fet que el seu administrador estigués ben relacionat a nivell local i ben situat, com en aquest cas, en el mateix ajuntament.

Identitat i mobilitat", dins Enric Saguer, coord., *Forçats a foc i llum...*, op. cit., p. 63-66).

⁸²⁷ Un altre possible índex de l'ascens econòmic que hauria viscut Josep Devant Tapis al llarg de la seva vida pot ser el fet que, en el seu testament, assignés a la seva muller el doble del violari que li havia assignat en el moment del seu casament i a les seves filles un augment de llegítima de 3.198 rals a cadascuna, que significava també doblar el dot que els havia atorgat vint anys abans (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 516, 17-9-1854, testament).

⁸²⁸ Els Vilà de Fornells de la Selva, per exemple, també foren una nissaga de masovers-encarregats de l'administració del patrimoni d'un hisendat, el dels Goy-Negre, i tampoc no sembla que això els permetés acumular un patrimoni important, ni tampoc ascendir socialment (Garrabou, Planas i Saguer, "Administradores, procuradores y apoderados...", op. cit., p.316).

⁸²⁹ Rosa Congost i Pere Gifre "«Déu i el diable»...", op. cit., p. 358.

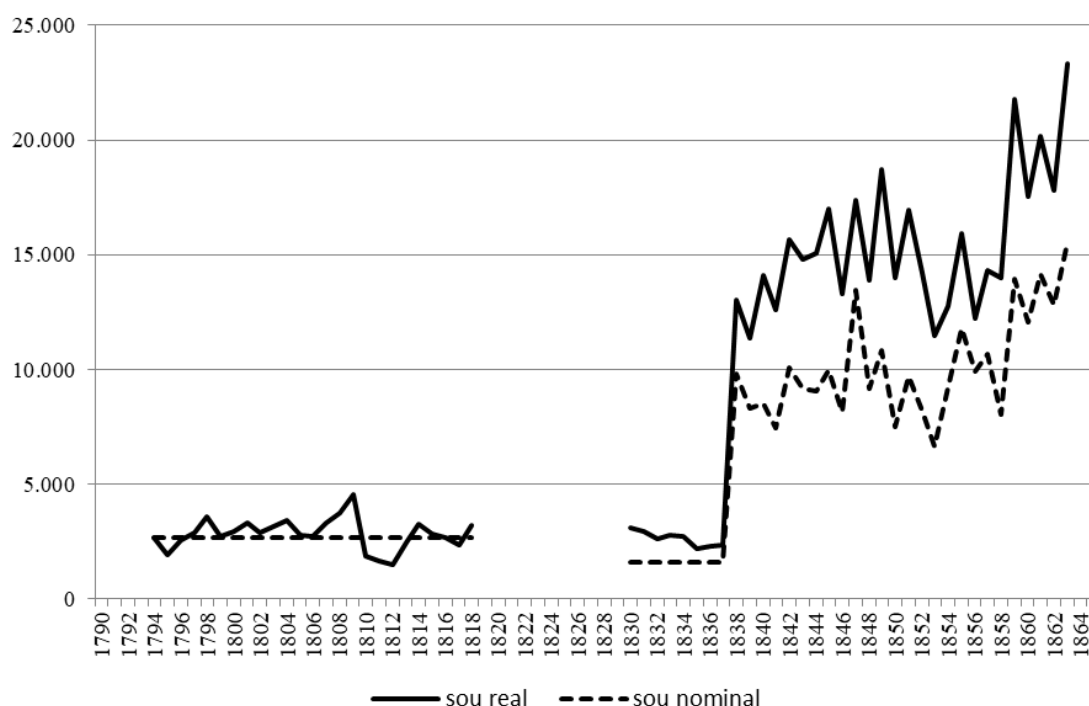
⁸³⁰ Com assenyala Hainsworth, que remarca la barreja d'interès econòmic i immaterial que feia desitjable la feina d'administrador, *his own status in the region was enhanced by the status of his employer*

El sou de l'administrador

El sou de l'administrador del patrimoni Puig-Carles va tendir a augmentar a la llarga, tant en termes nominals com reals, des des mitjan segle XVIII fins a mitjan segle XIX, tal com mostren el quadre de l'apèndix VIII.2 i el gràfic següent; passant, inicialment, de ser una quantitat fixa en diner a establir-se una part proporcional sobre l'ingrés brut del patrimoni a partir de 1838 ⁸³¹.

Gràfic 6.1.1

Sou de l'administrador de Casa Carles (1794-1863), en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de ADG.FCC. Lligalls foli 19 i 44 i lligall en quart 3. Hem deflactat el sou nominal amb els preus del blat a partir de la sèrie de la mercurial de Girona elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Saguer.

Pere Gifre, en el seu estudi sobre el patrimoni Puig, esmenta que el procurador del patrimoni Puig cobrava 746,2 rals l'any 1765⁸³²; mentre que Josep Alabau en cobrava 1.066 per fer la mateixa feina el 1784. A la dècada dels noranta del segle XVIII, Josep Alabau cobrava una quantitat fixa per administrar cadascun dels dos patrimonis, el de

(*Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 31).

⁸³¹ Aquesta evolució també s'observa en l'administració d'altres patrimonis. Per exemple, l'administrador de la Casa de Gor a Salamanca passà de cobrar 550 pta anuals a cobrar el 10% dels ingressos de la seva administració des de 1863, quantitat que es rebaixà al 8% el 1892 en el context de la crisi agrària finisecular (Rafael Serrano, "La Casa de Gor...", *op. cit.*, p. 334)

⁸³² Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.*, p. 242-243.

Carles (1.599 rals) i el de Puig (1.066 rals), dels quals portà una comptabilitat per separat fins al 1810, quan ambdós quedaren ja units en mans d'un únic hereu, Narcís de Carles. A partir de 1810 Alabau unificà ambdues comptabilitats en una de sola, però seguí cobrant 1.599 i 1.066 rals per la gestió de cada patrimoni. A més d'aquesta quantitat en diner, Alabau cobrava també cada any 12 quarteres de forment i el menjar necessari per a la seva montura, en la línia de les percepcions mixtes, que combinaven una part en diner i una altra en espècie, típiques de molts administradors⁸³³. Aquest sistema de remuneració de l'administrador es mantingué a casa Carles com a mínim fins al 1818. L'any 1831, com ja sabem, Narcís de Carles assignà un sou al seu masover Josep Devant Tapis per les feines d'administració que li havia encarregat:

Con esta f[ech]a –anotà al seu quadern d'entradas el 26 de gener de 1831– he convenido con Jose Devant y Tapis Colono q[u]e es de mi heredad llamada mas Puig, q[u]e en razón del encargo le tengo hecho de vigilar mis propiedades y de si los colonos cumplen los pactos tienen impuestos en las esc[ritu]ras de arrendam[ien]to, como y también de todo cuanto es relativo a mi patrimonio y pueda convenirme: con objeto de gratificar y pagarle de sus trabajos le prometo pagar anualmente ciento cincuenta libras bar[celonesa]s. [1.599 rals] y dejarle sembrar en tierra de retorno cuatro vesanas de avena francas de pagarme tercio; de todo lo cual le he firmado obligación⁸³⁴.

Aquesta remuneració, també mixta en diner i en espècie (gràcies als comptes sabem, a més, que sovint part dels 1.599 rals els cobrava en espècie amb productes del patrimoni com vi, civada, faves, ordi, blat de coure o mestall), representava, com veiem, una rebaixa en termes nominal respecte del que havia cobrat anteriorment Josep Alabau, cosa que sembla confirmar la hipòtesi de Garrabou, Planas i Saguer que sovint darrera de l'opció per un masover-encarregat hi havia també una estratègia d'abaratir costos d'administració⁸³⁵. En termes reals, però, l'administrador no està clar que hi perdés. L'any 1839 la vídua de Narcís de Carles i Josep Devant signaren uns pactes privats d'administració que introduïren un nou sistema de retribució, que fou el que més s'universalitzà a tot l'estat al llarg del segle XIX: el pagament proporcional a la renda administrada del patrimoni, essent el més freqüent establir una taxa del 10% com al patrimoni Carles⁸³⁶. Froilán Troche, que considerava important retribuir l'administrador

---

⁸³³ Segons Garrabou, Planas i Saguer, per exemple, era freqüent que els masovers-encarregats tinguessin una remuneració mixta en diner i en espècie (“Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p.312-314). Cal considerar, també, que a més de la remuneració que tenia assignada, l'administrador tenia altres possibilitats de benefici, tant lícites com il·lícites (vegeu per exemple, per al cas d'Anglaterra Hainsworth, *Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 31-41).

⁸³⁴ ADG.FCC. Lligall foli 19.

⁸³⁵ Garrabou, Planas i Saguer, “Administradores, procuradores...”, *op. cit.*, p. 307-308 i 312-314.

⁸³⁶ Garrabou, Planas i Saguer, “Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 312-314;

amb una *dotación decente* (que ell entenia com *lo necesario y algo mas para vivir*) per tal d'evitar les temptacions de frau o que hagués de dedicar-se a altres feines, recomanava assignar a l'administrador una part proporcional de la renda cobrada, ja que *los administradores deben sufrir del tiempo como sus principales i por ningun otro método se identifican mas sus intereses con los de la casa*. Segons Troche, aquest sistema de retribució estimulava l'administrador no només a cobrar bé les rendes del patrimoni, sinó també a recuperar-ne d'oblidades⁸³⁷.

El pacte acordat entre Joaquina de Mendoza i Josep Devant establí que l'administrador cobraria el 10% *de todo lo que reditúe el patrimonio*, cosa que havia de servir-li la meitat per a la seva retribució i l'altra meitat per fer front a una sèrie de despeses d'administració que ara assumia Devant en lloc del propietari: les despeses per viatges (menys quan anés a Girona, que anirien a càrrec del propietari), correu, canvi de diner, enviament de productes a la casa de Girona del propietari (el qual pagaria els drets de portes) i el sou dels dos majordoms que havia de posar, un a la casa de Torroella (l'anomenada el *Castell de Carles*) i l'altre a la de Palafrugell, *para la conservación y vigilancia de las mismas y de los bosques*⁸³⁸. S'establí també que Devant podria quedar-se el gra resultant del terç de sis vessanes d'ordi per mantenir la seva montura i ja no hauria de pagar la carretada de palla que havia de lliurar com a masover. Segons els càlculs que es van fer en aquells moments, l'acord signat havia de representar una despesa total d'administració d'uns 6.396 rals⁸³⁹. La realitat, però, com mostren el

---

segons Froilán Troche, *el tanto por ciento que siempre fue lo mas equitativo, es en el dia el único medio de dotarlos* (*El archivo cronológico...*, op. cit., p. 179).

⁸³⁷ [...] *no solo a cobrar bien por tener buena dotación, sino a aumentar las rentas y descubrir muchas perdidas, pues sabe que de cada cien ferrados, de cada cien reales, de cada cien cañados etc. que descubran y pongan corrientes, tienen tantos mas de situado, y repito que por ningun otro medio se identifican mas sus intereses con los de la casa*. Troche no advocava, però, per assignar a l'administrador un 10% de la renda cobrada, sinó percentatges més modestos (i més percentatge per recaptar rendes en espècie que en diner). A això afegia la necessitat d'assignar-li també una casa amb horta, i si podia ser també amb molí, llenya per al seu consum i prat suficient per mantenir una cavalleria i una vaca de llet; però recomanava no assignar-li més terra perquè no es distraïés massa temps de la feina d'administració (Froilán Troche, *El archivo cronológico...*, op. cit., p. 179-181). Davant la impossibilitat de controlar de manera absoluta els administradors, Juan Carmona situa aquesta forma de pagament proporcional al producte brut administrat dintre dels incentius arbitrats pels grans propietaris per evitar els fraus i aconseguir la col·laboració dels seus agents locals en procurar la maximització de la renda del patrimoni ("Las estrategias económicas...", op. cit., p. 80).

⁸³⁸ Aquests dos majordoms també tindrien dret a conrear i quedar-se el producte de les hortes de dites cases; però el propietari deixaria de donar les 6 quarteres de blat i 8 botes de vi que fins llavors donava al majordom de Torroella i recuperava els dos camps que havia cedit al de Palafrugell.

⁸³⁹ Així, calcularen que: *Los anteriores pactos y gastos que han de correr a cargo del procurador son bajo la inteligencia y manifesto concepto del mismo de que ascenderá su total importe a unas trescientas*

quadre de l'apèndix VIII.2 i el gràfic que hem vist, s'encarregà de demostrar que els càlculs eren erronis i que des que s'implantà aquell sistema –ja des dels comptes de 1838– el que havia de cobrar l'administrador superà gairebé sempre amplament aquella quantitat, mostrant una clara tendència a anar augmentant tant en termes nominals com reals. Clarament, qui sortí guanyant amb aquell canvi fou Devant.

L'administrador, a més, podia gaudir d'un cert avantatge financer: ell era qui cobrava les rendes i després enviava diners al propietari i pagava els càrrecs del patrimoni. Això li permetia retenir en les seves mans, durant un cert temps, determinades quantitats de diner que podia fer servir en benefici propi. Però en un patrimoni endeutat com el dels Carles, el balanç final dels comptes solia ser sempre negatiu a favor de l'administrador⁸⁴⁰. Com revelen els comptes de casa Carles, entre 1831 i 1863, el saldo dels comptes només fou a favor del propietari tres anys (1847, 1855 i 1856). No només això, sinó que el dèficit del patrimoni implicà que la majoria dels anys (en 24 dels 33 anys)⁸⁴¹ el saldo negatiu a favor de l'administrador tingués un valor superior al seu sou fix o, quan cobrà el 10%, al seu sou més les despeses que li havien comportat les feines d'administració. Com és natural, si qualsevol administració ja implicava que l'administrador havia de tenir una certa capacitat financera⁸⁴², en el cas d'un patrimoni

---

libras [3.198 rals] poco más o menos, por lo que según el estado actual del patrimonio le resultará abonado un cinco por ciento de administración y procura, y otro cinco por ciento para los espresados gastos (ADG.FCC. Lligall en quart 26, contracte privat d'administració signat el 18-12-1839).

⁸⁴⁰ Pere Pasqual cita un altre cas semblant: Albert Combelles, notari i administrador general del marquès de Vilafranca i de los Vélez a Catalunya, quan va morir l'any 1834 acreditava 3.521,46 pessetes *que provenien, en gran part, dels avançaments que havia efectuat en l'exercici d'administrador del patrimoni que el duc de Medinasidonia tenia a Catalunya* (*Els Torelló...*, *op. cit.*, p. 96).

⁸⁴¹ En la comptabilitat de 1831 a 1863, això passà en els comptes dels anys: 1831, 1832, 1833, 1834, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1849, 1850, 1851, 1853, 1854, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863.

⁸⁴² Jesús Millán ha remarcat com l'administració d'un patrimoni agrari obligava a tenir diners per efectuar despeses intrínseques a la pròpia feina, però també *a fin de salvar momentos de fluctuación de las rentas de los dueños*. L'administració, però, també atorgava la possibilitat de manejar importants sumes de diner que podien ser utilitzades en benefici propi per l'administrador, com en el cas dels Díe, administradors dels comtes de Pinohermoso (*El poder de la tierra...*, *op. cit.*, p. 230-236). Com explica Robledo, les grans cases nobiliàries espanyoles buscaven expressament administradors amb una important solvència financera personal com una forma d'assegurar-se que podrien avançar els pagaments del patrimoni si aquest no disposava de prou liquiditat; això, però, situava els nobles en una perillosa situació de dependència respecte els seus teòrics subordinats. Segons Robledo, la funció financera-prestamista dels administradors dels grans patrimonis nobiliaris fou especialment rellevant en el context de la crisi de l'Antic Règim, quan s'estava desarticulant el vell model creditici (en particular, la funció prestamista de les institucions eclesiàstiques) sense que encara s'hagués desenvolupat el sistema bancari modern (R. Robledo, "The decline of the Spanish nobility...", *op. cit.*, p. 8-11 i 13-14).

endeutat, això era encara més important i més difícil d'assumir per un simple masover, per molt ben situat que estigués aquest masover. En el cas que tractem, és obvi que Devant havia d'avançar diners personalment i corria el perill de veure's embolicat en l'espiral d'endeutament del patrimoni que administrava, com així va ser.

En els comptes de 1839 el saldo negatiu a favor de l'administrador ja era molt important, quedant més de 32.000 rals *a favor mio, por los dineros q[u]e yo e buscado y me [me he] obligado a satisfacer a los sugetos q[u]e me les han prestado*, cosa que ens indica que Devant havia hagut de demanar diners personalment degut a l'endeutament del seu amo. El mateix passà els quatre anys següents: hagué de recórrer a *algunos amigos* perquè li deixessin diners, i Joaquina de Mendoza, en la revisió dels comptes, simplement consignava que la quantitat deguda li seria abonada a l'administrador en els comptes de l'any següent (en els quals era anotada dins les despeses, en la *data*). El deute a favor de l'administrador, però, anava creixent any rere any. El 1844, davant la importància i persistència del dèficit del patrimoni, l'administrador, a qui ja es devien 42.137 rals, es va buscar una font de finançament amb interessos, que hauria de pagar el propietari. Així anotà com aquell saldo negatiu del comptes:

queda a favor del Procurador por el dinero que me han prestado los Srs Joaquin Quintana y Güell de Gerona, lo Sr Ildefonso Casellas, de Torroella, y tres otros sugetos de dicha villa que no quieren sea sabido. Dicho dinero a servido por satisfacer los cargos del Patrimonio en el año de esta cuenta, quedando a cargo del procurador el satisfacer a dichos sugetos las mismas cantidades que me prestaron y la casa de Carles deve satisfacer el seis por ciento de dichas cantidades todo el tiempo que adeuda el dinero.

El mateix sistema va fer servir en els comptes de 1845, quedant a favor seu 22.990 rals, que li havia deixat Francisco Puig i Fonclara de Begur *y dos otros sugetos de esta villa*, havent de pagar els Carles el 6% d'interès. Joaquina de Mendoza i Joaquim de Carles liquidaren aquesta quantitat amb l'administrador el març de 1847, però ho feren mitjançant la creació de dos deutoris al 6% d'interès (un de 15.990 rals a favor del mateix Francisco Puig, i un altre de 5.330 rals a favor d'*otro sugeto* que es manté en l'anonimat). L'administrador pogué tornar així el capital que li havien deixat a ell i quedar lliure del deute que havia contret degut als problemes de liquiditat del seu amo. Des del punt de vista del propietari, l'operació permet apreciar com el balanç deficitari del patrimoni es va acumulant en una espiral d'endeutament pernicioso per a la casa.

Mitjançant aquells deutors els Carles aconseguiren que el saldo a favor de l'administrador en els comptes de 1846 fos de només 3.563 rals i que els de 1847 fossin lleugerament a favor del propietari; però el 1848 ja tornaren a ser a favor del procurador (6.849 rals), el qual tornà a demanar diners a *algunos sugetos amigos míos* per satisfer els càrrecs del patrimoni, havent de pagar els Carles el 6% d'interès. Pere Colomer, procurador del patrimoni Ferrer, però, li pagà immediatament 2.000 rals per ordre de Joaquim de Carles, el qual aquell mateix any s'havia casat amb la pubilla Ferrer. L'estratègia matrimonial per salvar el patrimoni Carles veiem així com funciona, ja des dels primers moments, proporcionant una injecció de liquiditat des del patrimoni sanejat cap al que està pràcticament en fallida. Però entre 1849 i 1863 continuà el mateix problema i el mateix sistema per solucionar-lo amb la sola excepció dels anys 1855 i 1856. Els interessos dels diners demanats pel procurador apareixien després anotats en els comptes de l'any següent junt amb els dels préstecs que demanava el mateix propietari. Als comptes de 1859, per exemple, l'administrador anotà: *pagado a Dn Martín Paradís de la Escala 50 ll. [533 rals] por el premio de un año de las 1000 ll. [10.660 rals] que me prestó en 22 Agosto de 1858 al 5%, i pagado a Dn Francisco Fontclara de Bagur 60 ll. [640 rals] por el premio al 6% de 1000 ll. [10.660 rals] me tiene prestadas desde el año 1852 para acudir a las cargas del patrimonio.* L'any 1863, quan el que estava devent el propietari a l'administrador pel dèficit dels comptes de l'any anterior ja sumava 90.325 rals, els crèdits demanats pel propi administrador dels quals havien de pagar els interessos els Carles ja eren com a mínim cinc:

Quadre 6.1.1

Préstecs demanats per l'administrador dels quals paguen interessos els Carles (1863)

Nom creditor	Diners prestats (en rals)	Interès
Salvador Artigas i Sadirach	5.000	6%
Salvador Marquès, propietari de Torroella M.	10.667	6%
Pere Buxó, propietari de Torroella de Montgrí	3.198	6%
Martí Paradís, hisendat de L'Escala	15.990	5%
Modest Devant, de Girona	4.264	6%
TOTAL	39.119	

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibreta de comptes de l'any 1863.

El darrer dels creditors deu tractar-se, amb tota probabilitat, d'algú de la pròpia família de l'administrador, el qual oferia, d'aquesta manera, oportunitats de negoci creditici a

parents seus. No sabem si l'administrador aprofità d'alguna manera en benefici propi aquestes oportunitats de crèdit que oferia el patrimoni Carles; no tenim constància que obertament els fes cap préstec –com sí ens consta en el cas de l'anterior administrador Alabau⁸⁴³–, tot i que, com ja hem explicat, com a mínim darrere l'operació de crèdit (malgrat que sense interès) que feu Joan Devant Tapis a Narcís de Carles hi havia també el seu germà administrador.

En qualsevol cas, però, el que sí sabem, és que les dificultats financeres dels Carles tingueren algunes repercussions negatives en el patrimoni de l'administrador, provocant la hipoteca d'alguns dels seus béns. Així, per exemple, segons l'inventari que hem citat anteriorment, Joan Devant Planas, a l'alçada de 1863, tenia dues de les propietats que havia heretat del seu pare hipotecades per causa de dos deutors que, segons tots els indicis, són dels que figuren en la llista del quadre 1: la peça de 14,5 vessanes a Torroella pel capital de 17.600 rals (sense interès, segons l'escriptura) que li havia deixat Martí Paradís en virtut d'un debitori que li havia signat el 22 d'agost de 1858 (la mateixa data en què vencien les anualitats dels interessos que pagaven els Carles a Paradís pel debitori que apareix al quadre) per dos anys, però que no fou cancel·lat fins al 1868⁸⁴⁴, i la casa de Torroella pel capital de 10.667 rals al 6% per un debitori que li havia signat Salvador Marquès el 15 de febrer de 1859⁸⁴⁵ (que es correspon amb el capital i la data de venciment de les anualitats del debitori citat al quadre a favor de Marquès).

Devant, a més, també s'instituí fermança d'alguns deutors demanats directament pel propietari, en algun cas hipotecant alguna de les seves propietats.⁸⁴⁶ Tenir un

---

⁸⁴³ Martí de Carles de Quintana signà un val el 11-1-1791 reconeixent que el seu administrador, Josep Alabau Planas, li havia deixat 3.198 rals *graciosament* compromentent-se a retornar-los quan aquest li ho demanés (ADG.FCC. Lligall foli 44).

⁸⁴⁴ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 521, 22-8-1858, debitori. S'instituí fermança d'aquest debitori Pere Buxó, propietari natural de Figueres i veí de Torroella. Al peu del mateix debitori consta que fou cancel·lat el 17-11-1868.

⁸⁴⁵ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 522, 15-2-1859, debitori. S'instituí fermança d'aquest debitori el cunyat de Devant, Joaquim Simon, masover del mas Torre Bagura dels Carles. No sabem quan fou cancel·lat.

⁸⁴⁶ En coneixem com a mínim dos casos: Joan Devant s'instituí fermança el 1859 del debitori de 8533 rals al 6% d'interès per un any creat per Joaquim de Carles a favor de Francisco Iglesias Planas, propietari de Torroella, sense que hagués però d'hipotecar especialment cap dels seus béns, i el 1860 en el debitori a un any de 7.995 rals al 6% signat pel mateix Joaquim de Carles a favor de Salvador Marquès, posant en aquest cas com a hipoteca del debitori les 4,5 vessanes d'olivar a Ullà que havia comprat a Pere Buxó el 30-3-1857 (A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 522, 20-1-1859, i t. 523, 15-5-1860, deutors).

administrador amb una certa solvència patrimonial pròpia, per tant, podia constituir un avantatge important per al propietari en cas de necessitat. La relació paternalista de dependència de l'administrador ja estava creada i, probablement, aquest es veia empès d'alguna manera a donar un cop de mà al seu amo quan ho necessitava per causa d'unes dificultats financeres en la resolució de les quals ell mateix estava implicat; tot i que tampoc mancaren, com ja hem dit, administradors que van saber treure profit d'aquesta situació de debilitat del propietari. Respecte el tema de la solvència patrimonial de l'administrador, direm finalment que, tal com sembla que era habitual a Catalunya, no ens consta que els Carles demanessin als seus administradors dipositar cap fiança per poder dur a terme la seva feina, com sí passava en altres zones del país i recomanava Troche⁸⁴⁷.

Les funcions de l'administrador

Els poders generals que atorgava el propietari davant de notari descrivien de forma genèrica, i podríem dir que sovint gairebé estereotipada, quines eren les funcions o atribucions que tindria l'administrador. Així, segons el poder que Joaquina i Joaquim de Carles signaren a favor de Josep Devant el 1848, similar a tants altres poders de l'època, aquestes atribucions consistien en: regir i governar els béns dels atorgants *con entera, libre y general administraci6n*, amb facultat per acotar les propietats posant fites per assenyalar-ne els límits; cobrar qualsevol renda del patrimoni, tant en diner com en espècie; demanar, revisar i impugnar qualsevols comptes als quals tinguessin dret els atorgants; arrendar o concedir a parceria lliurement les heretats amb facultat per donar comiat i canviar els arrendataris i masovers; establir terres en emfiteusi *perpetuamente, por término determinado o durante las primeras cepas*, però sempre una vegada *obtenida venia* del propietari; fer cabrevar als emfiteutes qualsevol finca que posseeixin en domini directe dels atorgants; transgir i concordar sobre qualsevol qüestió podent celebrar judicis de conciliació i verbals davant qualsevol alcalde constitucional i jutge de primera instància i, en cas de no haver-hi acord, comparèixer davant qualsevol tribunal o audiència per iniciar, continuar o finalitzar plets; i, finalment, assistir a totes

---

⁸⁴⁷ S. López i R. Robledo, "El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 113-114; Juan Carmona, "Las estrategias económicas...", *op. cit.*, p. 81. Com una mesura més per assegurar-se que l'administrador faria bé la seva feina, Troche recomanava que se li fes dipositar, abans de començar, un aval amb béns propis equivalent, com a mínim, a l'import d'un any de la renda que hauria d'administrar (*El archivo cronológico topográfico...*, *op. cit.*, p. 182). Sembla, però, que a Catalunya no era habitual consignar fiances en les escriptures de poders que signaven els administradors (R. Garrabou, J. Planas i E.

aquelles *juntas y convocatorias en las que tengan los SS. otorgantes interés y en ellas dar su voto y parecer* ⁸⁴⁸. La correspondència entre propietari i administrador ens permetrà veure com es materialitzaven en la pràctica aquestes funcions en el cas del patrimoni Carles. Ho farem posant exemples que resultin el màxim d'il·lustratius o significatius.

a) *recaptador de rendes del propietari: control del procés de producció, dels pactes de conreu, de la collita, del repartiment del producte de les masoveries i recaptació dels censos*

Una de les primeres i més antigues funcions de l'administrador té a veure amb la seva funció de cobrador de rendes per compte d'un propietari absentista que, com hem dit, viu més o menys lluny de les seves propietats. Abans, però, de recaptar les rendes, en el cas de les parcel·les cal haver controlat el procés de producció i la collita. Ja abans de la recolecció, el propietari solia demanar informació a l'administrador sobre el temps, com anaven les feines i com es presentava la propera collita. Era una forma de començar a preveure si les rendes d'aquell any serien bones o no.

El cobrament de la renda requeria d'una perícia especial, no només tècnica, sinó també des d'un punt de vista social. Pel que fa a la renda en espècie que pagaven els masovers i subemfiteutes era molt important el control que exercís l'administrador sobre la quantitat i la qualitat del producte recaptat, a fi de maximitzar la renda del propietari. En un patrimoni com el dels Carles, que produïa sobretot cereals, era especialment important controlar el moment en què els masovers separaven les garbes de l'amo de les seves; recordem com en la majoria dels contractes de masoveria figurava l'obligació del masover de partir les garbes en presència del propietari o d'un representant en nom seu, que solia ser l'administrador. El 24 de juny de 1838 Narcís de Carles donà les següents instruccions a Devant sobre la importància de ser curós en aquesta tasca:

Amigo Devant: Es necesario que tengas mucho cuidado al hacer la partición de las gavillas (vulgo garbas) para que sean iguales por ambas partes, tomando todas aquellas precauciones que creas necesarias para no sufrir más perjuicios. Ya sabes que no en todos los campos son igualmente buenos los frutos y aún en uno mismo de un lado muchas veces es bueno y del otro no. En esta parte confío en tu celo y vigilancia. ⁸⁴⁹

Saguer, "Administradores, procuradores y apoderados...", *op. cit.*, p. 311).

⁸⁴⁸ ADG.FCC. Lligall foli 6.

⁸⁴⁹ ADG.FCC. Lligall en quart 8, plec any 1838, carta de Narcís de Carles a Josep Devant de 24-6-1838.

El propietari també li donà instruccions sobre altres productes recaptats i arribà en algun cas, fins i tot, a demanar que n'hi enviessin una mostra per decidir si l'acceptava o no: *El aceyte, si es bueno, puedes tomarlo y hacerlo llevar a las pilas del Castillo*, ordenà a Devant el 21 de març de 1837; i el 6 d'abril de l'any anterior, referint-se a un cens d'oli que havia vençut un mes abans, *que el aceyte ha de ser de buen gusto y claro y que por las dificultades que han ocurrido otros años si era posible que me embiase prueba y luego le diría lo que me conviniese*.⁸⁵⁰

El propietari vigilava el ritme de la cobrança, tot i que si aquesta es retardava no podia fer més que pressionar els procuradors. Josep M. de Carles, per exemple, que havia anat a Palafrugell a finals del mes de setembre de 1826, avisà el seu germà hereu de l'apatia d'Antoni Frigola, el procurador en aquella vila; Narcís li respongué: *Siento lo que me dices en la tuya y calculo la q[u]e te habrá fastidiado encontrar la cobranza en el estado que me dices; al Sr Antonio harás bien en reconvenirle por su apatía, pues para obrar así no había necesidad de pro[curado]r en ésa*⁸⁵¹.

Sembla que Frigola no era molt eficient en el seu comès. El 30 de juliol de 1831 Narcís de Carles li ordenà suspendre el cobrament dels censos de Palafrugell a l'espera que li enviés els comptes fets de la manera que li ho havia demanat. El 28 d'agost Frigola encara no havia complert l'encàrrec del propietari, cosa que estava perjudicant perillosament, li escrigué Narcís, el cobrament de les rendes de la casa: *Este retardo tiene paralizado conforme avisé a V. el cobro de censos en ésa, y de consig[uien]te puede V. conocer el perjuicio q[u]e se sigue no solam[en]te a mí, sí q[u]e también a los q[u]e deben afrontar los pagos, p[ue]s en general les es mucho más fácil verificarlo luego de la cosecha q[u]e más tarde*⁸⁵². Narcís de Carles coneixia perfectament la precarietat econòmica que patien de forma estructural la majoria dels seus subemfiteutes i sabia que si el cobrament es retardava gaire més enllà de l'estiu, podia costar molt d'efectuar i llavors s'acumularien els endarreriments.

Com remarca Richards, en la tasca de recaptació de les rendes era molt important

---

⁸⁵⁰ ADG.FCC. Lligall foli 19.

⁸⁵¹ ADG.FCC. Llibre 56, 24-9-1826, carta de Narcís de Carles al seu germà Josep M.

⁸⁵² ADG.FCC. Llibre 56.

calcular bé el grau de rigor a aplicar amb els morosos⁸⁵³. La capacitat de pressió de l'administrador sobre aquests –si pressionava massa podien marxar i això no sempre convenia– variava molt segons les condicions del mercat de treball –si hi havia manca de masovers i subemfiteutes, o bé a la inversa⁸⁵⁴–, i també segons el context polític i social del moment⁸⁵⁵. En el marc de la *fam de terres* de la primera meitat del segle XIX, hem de pensar que la pressió sobre els morosos podia arribar a ser alta; tenia, però, com a contrapunt, la imatge paternalista que ja hem vist que al propietari li interessava conservar, no només per mantenir els bons treballadors de la terra, sinó també –i potser sobretot– la legitimitat de la seva renda en un context social profundament convulsionat on fàcilment es qüestionaven els drets de propietat. Dintre d'aquesta ambivalència entre paternalisme i pressió, en els comptes del patrimoni Carles del període 1838-1863 són constants els endarreriments permesos d'algunes anualitats dels censos que pagaven els subemfiteutes, si bé, sobretot a partir de 1847 (coincidint amb una crisi de subsistències), augmentà molt la pressió del propietari perquè els subemfiteutes paguessin i, finalment, també es portaren a terme alguns desnonaments. En aquest procés hi intervingué directament l'administrador, que des de 1845 fins al 1855 anà anotant en les llibretes de comptes les *pietas que e mandado dejarles* [sic.] *a los sugetos que no quieren satisfacer los censos que tenían obligación* a la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell, per rabasses mortes per a plantar vinya que els Carles havien atorgat entre els anys 1796 i 1803. Aquests peces *recuperades per al patrimoni*, com deia l'administrador, l'any 1855 ja sumaven 37. Juntament amb la llista de les peces, l'administrador anava anotant també les despeses d'efectuar un canvi d'especialització en aquelles parcel·les: fer-hi plantar glans per a convertir-les en sureres (tot i que en alguna el rabasser ja hi havia plantat suros), i el 1856 també pins⁸⁵⁶, tot obeint a l'estímul que la indústria surera gironina en expansió, sempre voraç de matèria primera,

---

⁸⁵³ E. Richards, "The Land Agent", *op. cit.* p. 442..

⁸⁵⁴ Hainsworth, per exemple, comenta les dificultats per pressionar els morosos a l'Anglaterra de finals del segle XVII, en un context de caiguda de les rendes i d'escassetat de *tenants*. Així, segons ell, per exemple, en aquest context el consentiment del propietari en els endarreriments és habitual per conservar els bons colons i això els colons ho saben i ho poden aprofitar com una estratègia en profit seu (*Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 54-74).

⁸⁵⁵ Durant l'aixecament federal de l'octubre de 1869 a La Bisbal d'Empordà, l'administrador del marquès de Benavent, per exemple, li deia per carta des d'aquella localitat al seu amo: *Más tarde remitiré a V. la lista de morosos, pues ya se hará V. cargo que con semejantes acontecimientos no es posible trabajar, a pesar de que es muy mala la época que atravesamos, para instar reclamación la menor contra nadie* (M. de Riquer, *Quinze generacions...*, *op. cit.*, p. 1218).

⁸⁵⁶ En els comptes de l'any 1856 apareixen pagats el gener de 1857 a Francesc Salvatella 54,35 rals *por dos cuartanes de bellotas de corcho y 9 picotines piñones*, i 278 rals *por una cuenta de jornales de cabar*

i que tenia com a principal centre Palafrugell representà per als propietaris de la zona⁸⁵⁷. Com altres grans propietaris, els Carles sembla que van preferir explotar directament les suredes que no pas arrendar-les⁸⁵⁸. La plantació de suros era, però, una inversió a llarg termini⁸⁵⁹ els beneficis de la qual no trobarem en el període dels comptes estudiats, que acaba el 1863.

b) *venedor de la renda en espècie*

Una vegada recaptada la renda en espècie, un altre moment crucial per a maximitzar la renda del propietari era la venda de la producció. Santiago López i Ricardo Robledo han remarcat les possibilitats d'enriquiment propi per a l'administrador que es derivaven del seu control de la informació sobre els preus locals de venda dels productes i, des del punt de vista del propietari, la possible pèrdua de renda que es podia derivar del fet d'haver cedit el control d'aquesta d'aquesta informació a l'administrador⁸⁶⁰. Aquests

---

en los corchos y sembrar los piñones, en la montaña de S. Sebastián (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

⁸⁵⁷ Yvette Barbaza assenyala com l'aparició de la indústria surotapera gironina al segle XVIII representà ben aviat una revalorització de les suredes, que tendiran a expandir-se en detriment d'altres tipus de bosc i fins i tot de conreus, especialment la vinya i l'olivera (*El paisatge humà...*, *op. cit.*, p. 73-74, 376 i 471); Joaquim Alvarado ens ofereix alguns indicis de com el preu de les vendes i els arrendaments d'escorça de suro estava en expansió com a mínim des del darrer terç del segle XVIII (J. Alvarado, *El negoci del suro a l'Alt Empordà, s. XVIII-XIX*, Palafrugell, Museu del Suro de Palafrugell, 2002, p. 51-52, 56 i 61). Segons dades de R. Medir i Martínez Quintanilla, la producció catalana de suro va passar de 45.000 quintars l'any 1829 a 100.000 el 1855 (i segons dades de Barbaza, el nombre d'obriers del suro a Palafrugell entre 1824 i 1842 passà de 112 a 304); però a partir de la dècada dels anys trenta del segle XIX la demanda de la indústria gironina ja superava la producció de suro autòctona, cosa que va impulsar la compra de suro andalús i extremeny, entrant directament fins i tot alguns catalans en la producció i comercialització de suro i en la fabricació de taps d'aquestes zones (Y. Barbaza, *El paisatge humà...*, *op. cit.*, p. 465 i 471 i J. Alvarado, *El negoci del suro...*, *op. cit.*, 65-68 i 471). L'estímul a les plantacions de suro a les comarques gironines degué ser molt important, per tant, en aquesta època, especialment en les zones més properes als nuclis productors de taps. Així Yvette Barbaza identifica substitucions de vinyes velles per suros al municipi de Mont-ras, veí de Palafrugell, entre 1819 i 1861, que haurien començat, amb tota probabilitat, ja abans de la crisi de l'oïdi (declarada als anys 1850s) (*El paisatge humà...*, *op. cit.*, p. 376); es tracta d'un cas molt proper geogràficament i cronològicament a les plantacions de suro efectuades pels Carles a la muntanya de Sant Sebastià. J. Alvarado identifica també un cas de substitució de vinya per suro en un establiment emfiteutic de l'Alt Empordà el 1856, ja en plena crisi de l'oïdi (*El negoci del suro...*, *op. cit.*, p. 38); el procés de substitució de vinyes per suros s'accelerà a partir dels anys 1880, en el marc de la crisi de la fil·loxera.

⁸⁵⁸ J. Alvarado detecta com els propietaris importants de suredes de l'Alt Empordà prefereixen explotar-les directament i vendre també directament el suro a comerciants i negociants, que no pas arrendar-les (*El negoci del suro...*, *op. cit.*, p. 60-65 i *Suro, carracs i taps. Llagostera, 1753-1934*, Llagostera, Ajuntament de Llagostera/Arxiu Municipal, 2004, p. 81-84).

⁸⁵⁹ Com assenyala Joaquim Alvarado, les plantacions de suro no són productives fins al cap de 30 o 40 anys, *gairebé es pot dir que el pare fa la plantació perquè en tregui profit el fill* (*Suro, carracs i taps...*, *op. cit.*, p. 77).

⁸⁶⁰ S. López i R. Robledo, "El administrador de los antiguos patrimonios..." *op. cit.*, p. 110-111. El preu de venda de la producció seria segons aquests autors un dels *precios relevantes* per a la gestió del patrimoni la informació del qual queda en mans de l'administrador; pressuposen, d'aquesta manera, la pràctica impossibilitat del propietari d'accedir als preus dels mercats locals si no és per intermediació de

autors, però, es refereixen a patrimonis aristocràtics molt extensos i dispersos i amb una gran llunyania física del propietari, que no es corresponen amb la idiosincràcia d'un patrimoni com el que analitzem, o com el que posseïen la majoria d'hisendats gironins, en el qual la proximitat de la residència del propietari era molt major, les seves visites a les finques més habituals (i per tant el seu coneixement del medi local més directe) i les seves possibilitats de control sobre l'administrador, per tant, també més grans, amb la qual cosa pensem que les possibilitats d'enriquiment il·lícit de l'administrador per aquesta via devien ser, com a mínim en el cas dels Carles, bastant reduïdes. Els hisendats gironins, per altra banda, solien mantenir una actitud més vigilant i un control més directe sobre el procés de venda de la producció⁸⁶¹. Així era freqüent que sol·licitessin informació sobre els preus a l'administrador i donessin ordres directes sobre el moment d'efectuar les vendes (*no venda arroz pues sube el precio*, ordenava per exemple Narcís de Carles el 30 de gener de 1831 a Josep Devant). L'administrador, doncs, havia de tenir un coneixement exhaustiu i actualitzat dia a dia sobre els preus del mercat local. Un administrador que visqués sobre el territori i fos ell també venedor de gra, com era el cas de Josep Devant, resultava, en aquest sentit, de la màxima utilitat per al propietari. Així informava dels preus de Torroella de Montgrí a Narcís de Carles el 26 de juliol de 1838:

Los grans tenen lo preu de 17 pasetas al forment, 6 p[essete]s 2 [rals] lo ordi, axis lo e venut de meu [...] lo dia 24 se comensá a vendre en esta vila una carretada de forment a 18 p[essete]s y comunament ja sen pagan 17 p[essete]s 2 r[als] pues a mi me las han ofertas. Conto dins pochos dias será a 18 p[essete]s lo preu comú.

I pocs dies més tard, el 13 d'agost: *los grans se aumentan, lo forment es a 18 ps 2 rs y a 19 ps si és bo, lo ordi és a 7 ps, la sibada a 6 ps 2 rs*. I, referint-se als subemfiteutes que volien pagar en diner els censos fixats en espècie a les escriptures, acabava la carta dient: *rebo als sensus a 20 ps y si no q[u]e portian forment*⁸⁶². Aquesta darrera cita ens ofereix alhora un bon exemple sobre el grau d'autonomia de que gaudia, malgrat tot, l'administrador i sobre com a l'estiu ja calculava poder especular a la tardor i a l'hivern amb el producte a favor del propietari, per això exigia per avançat als pagesos un preu

---

l'administrador, el qual pot utilitzar l'avantatge que es deriva d'aquest monopoli de la informació a favor seu. Pels motius que hem explicat, creiem que aquest model no s'escau al tipus de patrimoni i propietari que analitzem.

⁸⁶¹ Garrabou, Planas i Saguer, assenyalen com molts propietaris catalans *exigían constante información sobre precios y cantidades negociadas, además de su autorización para proceder a la venta* ("Administradores, procuradores y apoderados...", *op. cit.*, p. 310). El mateix passava a València, vegi's el cas dels Calatayud a S. Calatayud, J. Millán i M. C. Romeo, "El rentismo nobiliario...", *op. cit.*, p. 89.

més alt pel blat del que en aquells moments s'estava pagant al mercat.

Segons la informació sobre els preus que anaven enviant l'administrador o els procuradors, el propietari decidia el moment de vendre. Així, Narcís de Carles ordenava al seu procurador a Palafrugell el 13 de març de 1837: *En vista de cuanto V. me dice en sus dos últimas pasará V. a vender el trigo que hay en mi casa, y junto su importe con las ecsistencias que V. me dice tiene en su poder podrá girármelo a ésta. Deseo saber el precio del vino antes de disponer se venda*⁸⁶³.

c) *elaboració i presentació dels comptes*

Inicialment Narcís de Carles no es preocupà massa sobre la forma com havien de ser els comptes que havien d'elaborar i presentar-li cada any els seus procuradors. Ja hem dit que en les seves pròpies llibretes d'*entradas* i *pagos*, que van de 1829 a 1831, prengué les anotacions cronològicament, segons s'anaven presentant, sense cap mena d'ordre per conceptes, ni fer-hi constar tampoc cap suma del total ingressat o gastat. Aquesta actitud s'observa en la seva correspondència amb Antoni Frigola, el seu procurador a Palafrugell, el 1831. El juliol d'aquell any Narcís el va escriure queixant-se pel retard en la presentació dels comptes, tot i que no n'hi havia donat cap model ni li preocupava massa com fossin, mentre continguessin una relació clara i completa de totes les entrades i sortides, tant en espècie com en diner:

Cuando creí me remitiría V. las cuentas ya formadas p[ar]a su ecsamen no ha podido menos de estrañarme el ver q[u]e me remite V. un modelo de como debe formarlas p[o]r si lo apruebo, lo q[u]e manifiesta no se ha ocupado V. de ello, sin embargo de habérselo encargado y haber discurrido más de tres semanas. Me es indiferente el modo de formarlas, mientras comprendan todo lo cobrado desde q[u]e V. cuida de ello y fue nombrado pro[curado]r, debiendo abrazar todo lo correspond[ien]te a las entradas q[u]e ha habido desde aquella época en un estado: y p[ar]a el descargo en otro, todo lo q[u]e V. haya pagado u entregado bien sea en dinero u bien en grano. Advirtiéndole q[u]e en las entradas o cobro de censos deberá V. espresar lo q[u]e haya sido en grano u lo q[u]e en dinero. Con estos datos podrá V. pasar a la formación de los espresados estados sin más retardo p[o]r convenirme su presentación.

Com ja hem comentat, el 30 de juliol Narcís de Carles, en una carta escrita a Torroella de Montgrí, li manà suspendre el cobrament dels censos mentre no hagués pogut examinar els comptes, que Frigola encara no havia enviat. Finalment els va rebre el 28 d'agost, però llavors s'adonà que no s'ajustaven al que esperava:

---

⁸⁶² ADG.FCC. Lligall en quart 26.

En lugar de las cuentas formales [que] tenía a V. pedidas, tan sólo me ha remitido V. una relación del cobro de censos, sin hacer mención alguna de lo demás cobrado de los frutos de Llafranch, vino vendido etc. de modo q[ue] p[or] ser una cosa informal nada puedo decir a V. de si lo encuentro o no arreglado; p[ue]s p[ar]a ello me es preciso el reunir el total de cargo y data, conforme hace más de dos meses pedí a V.⁸⁶⁴

L'actitud del procurador de Palafrugell que, com ja hem explicat, tenia perillósament aturat el cobrament dels censos perquè no era capaç d'entendre's amb una certa celeritat amb el propietari per a la presentació dels comptes, mostra els inconvenients de la manca de professionalització d'un "ofici", que era sovint encomanat a *amateurs* sense pràctica específica, tal com es queixaven els administradors més "professionals". En qualsevol cas, però, el propietari tampoc no demostrà en aquest cas haver sabut suplir aquestes carències donant al seu procurador, per exemple, un model de com volia els comptes.

Més endavant, la comptabilitat que elaborà el masover-administrador Devant des de l'any 1831 amb dues llistes d'anotacions, de *cargo* i *data*, ordenades només cronològicament, però ja amb la suma total i el saldo final entre les dues partides, s'anà perfeccionant fins a constituir, a partir de 1839, la sèrie contable amb el *cargo* i la *data* ordenats per conceptes que descriurem i analitzem més endavant.

A més de conèixer l'estat de les rendes del patrimoni, una de les funcions dels comptes era poder controlar indirectament la feina de l'administrador, per a la qual cosa calia revisar-los⁸⁶⁵. Ja hem vist que Narcís de Carles va fer revisar a Josep Devant els comptes de l'any 1818 del procurador Alabau, en els quals Devant trobà alguns defectes. Els comptes elaborats pels Devant entre 1831 i 1863 varen ser revisats i aprovats cada any pel propietari, que se'n quedava una còpia junt amb els rebuts i comprovants originals.

c) intermediari per a la recerca de masovers, subemfiteutes, compradors de terres, diner a crèdit, etc.

Una part important de la funció de l'administrador estava relacionada amb la seva feina

---

⁸⁶³ ADG.FCC. Lligall foli 19.

⁸⁶⁴ ADG.FCC. Llibre 56.

⁸⁶⁵ Tot i que, segons Juan Carmona, en el cas dels grans patrimonis aristocràtics la possibilitat de control dels agents locals mitjançant la revisió dels comptes que estaven obligats a presentar regularment era en

de negociació⁸⁶⁶ com a intermediari entre el propietari i aquelles persones d'un entorn més proper o més llunyà que fossin oferents d'alguna cosa necessària per al patrimoni, ja fos força de treball susceptible de convertir-se en renda (subemfiteutes, masovers i arrendataris de parcel·les, que havien de disposar també d'una certa quantitat de capital inicial per poder signar els contractes i emprendre l'explotació de la terra) o bé diner per deixar a crèdit o per comprar alguna peça o heretat del patrimoni en els moments de dificultats financeres. Aquesta feina de negociació requeria conèixer les característiques locals i regionals del mercat del treball, del diner i de la terra, i alhora mobilitzar tant les coneixences del propietari com les seves pròpies. Era, però, una tasca de negociació que, en la mena de patrimonis com el que analitzem, no solia arribar fins al final del procés negociador, sinó que es limitava als seus estadis inicials (recerca i/o primers contactes amb la persona interessada), després dels quals l'administrador mantenia un contacte freqüent (en persona o per carta) amb el propietari, que anava fent contraofertes i tenia sempre l'última paraula (a l'arxiu de casa Carles es conserven contractes privats de masoveria escrits per l'administrador, però també d'altres pel mateix propietari). En aquest procés, les possibilitats d'enriquiment il·lícit no estaven exemptes (veurem més endavant l'acusació de Narcís de Carles contra el notari de Torroella per haver negociat uns subestabliments en contra dels seus interessos), si bé pensem que tampoc no devien ser tan àmplies com en els patrimonis més extensos de la gran aristocràcia espanyola (no hem trobat per ara, per exemple, que l'administrador dels Carles es dediqués a fer de prestamista amb els diners de la seva administració). Un bon exemple del que hem dit el trobem en la següent carta que Narcís de Carles va escriure, des de Torroella, al seu procurador de Palafrugell, Antoni Frigola, el 20 de desembre de 1827:

para aclarar los asuntos míos de ésa, convendría tuviese V. la bondad de pasar mañana o pasado mañana y lo dejaríamos todo arreglado [...] Si alguno de los sugetos q[u]e pretenden las piezas q[u]e V. me indica en la suya de 13 quiere venir con V. al mismo t[ie]mpo trataríamos del ajuste y si nos conveniamos se firmaría la escritura [de subestabliment]; y como V. sabe quiénes son puede avisarles, p[ue]s lo mejor es cuanto antes p[or] si no nos arreglamos con éstos pueden presentarse otros. Estimaré q[u]e traiga V. una nota de las proposiciones que hacen p[or] cada una de las piezas; es decir la entrada y clase de censo q[u]e quieren pagar⁸⁶⁷.

Recordem finalment, en aquest apartat, com Devant aprofità la informació privilegiada

---

realitat més aparent que real ("Las estrategias económicas...", *op. cit.*, p. 79-80).

⁸⁶⁶ Sobre les funcions de negociació de l'administrador, vegeu també S. López i R. Robledo, "El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 112-114.

⁸⁶⁷ ADG.FCC. Llibre 56.

sobre el patrimoni Carles i la influència sobre el propietari que tenia com a administrador per a col·locar en gairebé tots els masos de Torroella a membres de la seva pròpia família.

d) *intermediari en la signatura de convenis*

Ja hem vist com els poders generals atorgaven a l'administrador potestat per a concordar en nom del propietari i, fins i tot, per a iniciar la via judicial si l'acord no era possible. Durant el període de dificultats financeres del patrimoni, l'administrador jugà un paper important com a mitjancer en els convenis que van fer-se amb els creditors. El 1838, per exemple, Josep Devant i també el notari Bataller de Torroella van fer de mitjancers entre Narcís de Carles i els comerciants de Torroella de Montgrí, Rafel Comas i Rafel Comas i Busquets (pare i fill), per arreglar un conveni que regulés com aquests havien de deixar el mas Torre Bagura, que havien comprat a carta de gràcia, després que Narcís de Carles l'hagués recuperat. Enmig de la disputa, el propietari acabà transigint amb alguna cosa que inicialment no volia concedir, en bona part per la posició difícil en què es trobava el seu administrador (*más vale hacer algún sacrificio para estar con tranquilidad y que no tengas enredos*, li va escriure⁸⁶⁸). Aquest cas ens pot il·lustrar alhora la mena de tensions que havia de suportar a nivell local l'administrador ja que, pocs dies després, Josep Devant explicà al propietari que, finalment, havia aconseguit fer signar el conveni als Comas després d'un període de pressions mútues:

*lo dia 24 [de juliol de 1838] bas firmá lo conveni de Comas en la forma q[u]e V. enviá, pues los Comas des del dia 2 de actual no me han parlat aguardant q[u]e jo los anás al darrera per fer lo q[u]e volian. Pero jo e fet al contrari, pues vigilat q[u]e no tocasen las garvas e passat per als camps miranme las garvas [...] tenia determinat fer pasar al canador a medirlas per aviluar [sic.] los grans q[u]e podrian resultar de ditas garveras, pues beyent Comas la mi [sic.] rectitut y activitat, y q[u]e anava asegurar las pretencions, se a abergoñit pues no a tingut valor per parlarme, pues lo Sr. Bataller [notari de Torroella de Montgrí] se me a presentat dienme q[u]e Comas li avia encarregat, si volia fer lo conveni q[u]e fes lo de mia satisfacio. Jo e contestat a Bataller q[u]e jo volia q[u]e se fes la escriptura igual a la nota q[u]e V. enviá y q[u]e quedasen satisfetas totas las pretencions q[u]e ells tenen [...] pues axís se a afectuat, hem firmat la escriptura jo y ells sens veurenos, ni parlarnos.*⁸⁶⁹

Es tracta sens dubte de la mena de tensions quotidianes i de baixa intensitat que devia suportar sovint l'administrador en el desenvolupment habitual de la seva feina; res a

⁸⁶⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 8, plec de l'any 1838, carta de Narcís de Carles a Josep Devant de 24-6-1838.

⁸⁶⁹ ADG.FCC. Lligall en quart 26, carta de Josep Devant a Narcís de Carles de 26-7-1838.

veure, tal com veurem més endavant, amb la mena de tensions, molt més greus, que va haver de suportar alguna vegada en la seva tasca com a intermediari entre el gran propietari absentista i el medi local.

e) *defensor dels drets de propietat i vigilància policial dels béns de l'amo*

Com hem comentat en el capítol anterior, el propietari encomanava al seu administrador i als seus masovers la vigilància policial dels seus béns, obligació que fins i tot hem vist que va ser consignada en algun contracte de masoveria. En el cas d'un administrador-masover, com el cas de Devant, aquesta funció derivava, en bona mesura, de les feines que tenia ja assignades com a masover⁸⁷⁰. Com hem vist, també hi havia els majordoms de Torroella i Palafrugell per ajudar en aquesta tasca, sobretot pel que fa a la vigilància dels aprofitaments dels boscos, i a partir de mitjan segle XIX també els guardaboscors de Viladasens i Navata. Es tractava de fer publicar els bans que declaraven tancades les propietats de l'amo i d'exigir als veïns el seu compliment, denunciant els contraventors, i també de controlar els límits de les propietats, especialment allà on aquests límits eren més discutits, com els terrenys coneguts com a Golf i Fonallera del mas Pinell, sobre els quals la legitimitat dels drets de propietat dels Carles ja havia estat qüestionada pels veïns revoltats durant les ocupacions del Trienni liberal⁸⁷¹. El juny de 1831 Narcís de Carles escrivia, per exemple, al seu procurador a Palafrugell: *he de embiar el ban p[ar]a q[u]e se renueve su publicación, según he quedado con el colono de Llafranch p[ar]a evitar el ecseso q[u]e hay en el corte de leñas etc., habiéndole dado la orden de q[u]e dé al momento a V. aviso p[ar]a denunciar y ecsigir la multa a los contraventores y atajar con el escarmiento tanto desorden*. En la mateixa carta, li deia també: *Silvestre enterará a V. de lo q[u]e le he encargado acerca el arreglo y fijación de lindes en las piezas q[u]e son necesarios, p[ar]a evitar disputas en lo sucesivo*⁸⁷².

Els comptes del període 1831 a 1863 donen bon testimoni d'aquesta feina de l'administrador, que ordenava pregonar els bans (i fer-ho constar davant de notari), posar fites i mesurar propietats de Casa Carles: el febrer de 1832, per exemple, pagà 13 pessetes per 4 termes per posar a la Heretat dels Rechs, 2 per divisió de la Jasa de Matas y altres 2 per divisió de la Torra Forsosa, lo treball del canador y fer la relació

---

⁸⁷⁰ Segons la interpretació que han fet d'aquesta qüestió Garrabou, Planas i Saguer a "Administradores, procuradores y apoderados...", *op. cit.*, p. 307-308 i 310.

⁸⁷¹ M. Bosch, "La defensa del «sagrado derecho de propiedad»...", *op. cit.*

en la cùria del Sr Joseph Bataller. El 1840 Josep Devant actuà com a apoderat de Narcís de Carles en el conveni que es va fer amb els representants de diversos propietaris de peces de terra del terreny dit *novaries* (que havia estat repartit entre 206 veïns de Torroella l'any 1833) per a determinar, mitjançant la posada de fites, la divisió entre aquell terreny i el Golf i Fonallera del mas Pinell; Devant assistí a l'acte de termenació, efectuat per un geòmetra, com a representat de Casa Carles⁸⁷³ i, per si de cas no n'hi havia prou amb les fites, l'any 1841 pagà 64,5 jornals *por hacer una sequia por serrar la Fonallera*⁸⁷⁴. Pel que fa a la seva feina de persecució dels contraventors als bans, hem vist com l'agost de 1843 instà un judici de conciliació davant l'alcalde de Regencós amb Vicens Bruguera, a qui Devant acusava d'haver anat amb dos companys a la Fonallera a collir joncs “*sens permís del verdader dueño*”. Els comptes també ens n'ofereixen algun testimoni; així, en els ingressos dels comptes de l'any 1845 Josep Devant anotà: *En Palafrugell. Por una multa que e hecho pagar lo dia 23 julio a Nicolás Mer de dicha villa, por haver cortado leña en la Montaña. Fue condenado en juicio a pagar los gastos y 6 p[esetas]*. L'hem vist també als anys seixanta i setanta del segle XIX defensant el vedat de la Fonallera instant judicis de faltes contra els veïns que hi anaven a caçar sense permís, com el masover del mas Pla, tot considerant que *si a este hombre no se le dice nada es en vano de ser dueño de una propiedad i que todo el mundo tiene que respetar la propiedad ajena, porque el Gobierno la respeta*.

Assegurar els drets de propietat era una forma d'assegurar la base de la renda del propietari; si això sempre havia estat important, encara devia ser-ho més en aquell segle en què es qüestionaren de dalt a baix, per un grup social o un altre, tots els drets de propietat instituïts fins llavors per llei o per costum (que també tenia força de llei). Només alguns drets serien reconeguts en el futur pel nou ordenament jurídic liberal i, si les lleis es feien a Madrid, la lluita pels drets de propietat tenia lloc a escala local, en cada poble i en cada racó del país. Santiago López i Ricardo Robledo han atribuït un paper decisiu als administradors en la defensa dels drets de propietat de la gran

---

⁸⁷² ADG.FCC. Llibre 56.

⁸⁷³ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 488, 10-10-1840, conveni. Relacionat amb aquesta qüestió, a la llibreta de comptes de l'any 1840 apareix una partida pagada per fer *publicar el bando en la Fonallera y demás tierras de las heredades de Torroella* pel pregoner de l'esmentada vila, la meitat de la despesa de posar *los 8 monjones que se han puesto y demás gastos que se han echo en la división del Golfo y Fonallera con las tierras del Comú* i la partida pagada a l'escribà de Torroella per l'escriptura de conveni.

⁸⁷⁴ Segons els comptes de casa Carles d'aquell any (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

aristocràcia espanyola i la seva adaptació al nou ordre liberal. Aquest paper decisiu l'haurien pogut exercir gràcies al control directe que tenien de la informació sobre l'existència o no de títols per justificar determinats drets de propietat dels seus amos, l'ús que haurien fet d'aquesta informació en la tramitació dels expedients que legitimaven i reconvertien antics drets i velles rendes feudals en drets de propietat plenament reconeguts pel nou ordenament jurídic liberal i en títols del deute públic, i també gràcies a la seva participació, a favor dels senyors, en els plets sobre senyoria que enfrontaven els nobles amb els pobles⁸⁷⁵. Perquè el control de la informació era crucial en el dia a dia de la lluita per la defensa de determinats drets de propietat en aquells temps tan revoltats, Froilán Troche, que es dirigia, recordem-ho, als nobles posseïdors de patrimonis més grans i dispersos que el que nosaltres estem analitzant, amb una estructura administrativa més complexa i més difícil de controlar pel propietari, i també amb una molta major importància d'un tipus de rendes (les derivades de la senyoria directa i jurisdiccional) que semblaven més amenaçades al segle XIX que les derivades del domini útil, de les quals vivien en canvi principalment els hisendats, recomanava als propietaris que controlessin quina informació donaven als seus administradors per evitar, sens dubte, que es produïssin perilloses fugues d'informació a nivell local que poguessin donar facilitats als pagesos per a qüestionar les rendes que els exigien⁸⁷⁶.

---

⁸⁷⁵ S. López i R. Robledo "El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 107-108. Sobre l'ús de la informació per a la defensa i legitimació dels drets de propietat vegeu també el llibre col·lectiu dirigit per Rosa Congost, *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, 2008. Si, com ha assenyalat Rosa Congost, els notaris van ser còmplices de l'estratègia practicada pels propietaris útils d'ocultar la informació, en els contractes que signaven, sobre qui era el titular de la senyoria directa dels seus béns per a no pagar els drets derivats d'aquesta i reforçar els seus drets de propietat, López i Robledo aporten un interessant testimoni sobre com els arrendataris també podien ocultar informació al propietari en benefici propi en el tema dels subarrendaments, però gràcies a saltar-se en aquest cas, precisament, la figura del notari: el fet que els tractes amb el subarrendatari es fessin privadament i no en escriptura notarial impedia al propietari perseguir judicialment aquesta pràctica que era prohibida en els contractes ("El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 117).

⁸⁷⁶ Troche dedicà un subepígraf del seu llibre a tractar sobre la *Diferencia entre el libro cobrador que se da á los Administradores y el que tiene el dueño en su poder*. En aquest apartat afirmava que: *Las sublevaciones de los colonos en varios paises, la resistencia que hicieron á pagar las rentas, los pleitos que sobre esto movieron á los hacendados desde el año de once, y otras causas bien conocidas de todos, dieron margen á que se adopten todas las precauciones y medidas necesarias para la seguridad de las rentas, entre ellas [...] la de que el libro cobrador de las administraciones no sea tan extenso como el que debe obrar en el archivo ó secretaría del dueño: el del administrador no debe contener mas que los nombres de los actuales pagadores, y el número de ferrados, mas especies y dinero con que contribuyen, pero no la razon ni los bienes por que lo hacen: y esto solo debe manifestarse á los labradores en juicio cuando un pleito obligue al dueño á presentarlos [...] si su oposicion es demandando al dueño, este sabra hacer uso de los documentos que le convengan: tampoco no se puede tener la confianza necesaria de todos los administradores para encargarles un [libro] cobrador como el del dueño*. Troche també donava

Aquest consell concorda, per exemple, amb l'actitud del marquès de Benavent que, com a mínim durant els anys trenta del segle XIX, sabem que no deixava accedir a ningú al seu arxiu, que guardava a la seva casa de Barcelona, sense la seva presència⁸⁷⁷.

No hem observat aquestes prevencions dels Carles en la informació que es donava a l'administrador, potser perquè, com ja hem assenyalat, en el cas dels hisendats gironins la proximitat –i per tant coneixement i capacitat de control– del propietari a les seves terres i al seu administrador era més gran; tot i que també potser perquè els hisendats no sentien tan amenaçades les seves rendes com els grans aristòcrates. En el cas dels Carles, hem vist com l'administrador va jugar un paper determinant en el desnonament dels subemfiteutes de la muntanya de Sant Sebastià que no pagaven els censos. Ho va fer perquè controlava directament la informació per a poder fer-ho. També acabem de veure com va jugar un paper determinant en la defensa que calia exercir diàriament sobre el terreny dels drets de propietat de l'amo. Exigir el respecte pels bans i els vedats era una forma de consolidar uns drets que els propietaris havien aconseguit imposar unilateralment en contra dels drets col·lectius dels veïns i que calia defensar sovint perquè els veïns els qüestionaven, no els respectaven. En el context de *fam de terres* i de qüestionament de tot l'ordenament social i polític que va tenir lloc al segle XIX, els administradors, junt amb els majordoms i guardaboscors, van ser els principals agents per imposar i consolidar sobre el terreny els drets de propietat dels hisendats, alguns d'ells aconseguits no feia pas massa temps, com el dret de quedar-se en exclusiva, privadament, tots els fruits de la terra. A més de la pressió política directa exercida pels hisendats, la defensa tossuda que els seus agents van exercir dels seus drets de propietat sobre el territori no degué jugar un paper menor en el fet que aquests drets fossin finalment reconeguts per llei amb caràcter general.

---

consells als nobles per recuperar rendes perdudes, per a la qual cosa un element essencial era l'ordenació del propi arxiu. La demanda de la pròpia noblesa d'un mètode per organitzar els seus arxius (a la qual obeix el llibre de Troche, segons declara l'autor en la introducció) no és cap casualitat que es produeixi en aquests moments de caiguda de les rendes senyoriales i consegüent reacció de la noblesa (que ja ve del segle XVIII). Quant a l'estratègia a seguir en els plets que caldrà iniciar per recuperar les rendes perdudes, Troche, utilitzant un símil militar (significatiu de la mena d'enfrontament que es preveu), recomana també dosificar la informació que es va aportant en el judici, reservant *para el estado de prueba ú ocasion oportuna los [documentos] que como una division de reserva deban estar prontos á arrojar sobre el enemigo, si este arroja el primer cuerpo de ejercito, pende del general que lo manda y que ha formado el plan de campaña, que es el abogado* (*El archivo cronológico topográfico...*, p. 146-162 i 189-190).

⁸⁷⁷ M. de Riquer, *Quinze generacions...*, op. cit., p. 979-980.

f) *intermediari entre el propietari i el medi local*

L'administrador jugava un paper determinant com a intermediari i mediador entre el propietari absentista i el medi local del qual aquest obtenia les seves rendes. El paper de l'administrador com a informant local del propietari era de la major importància, no només per a la gran aristocràcia, sinó també per als hisendats, tot i que visquessin més a prop de les seves possessions⁸⁷⁸. El fet que l'administrador tingués algun càrrec en els òrgans de poder local –com és el cas de Devant, que fou elegit regidor de Torroella el 1833 i a finals de 1836–, podia ampliar encara més les seves possibilitats, i la seva utilitat, com a informador del propietari.

La posició de l'administrador era la de representant i mitjancer del propietari davant de les autoritats locals o quan es convocaven reunions per tractar qualsevol tema que pogués afectar els interessos del seu principal. De vegades el propietari podia fins i tot atorgar poders específics al seu agent facultant-lo per assistir, en nom seu, a determinades reunions. Així, el desembre de 1829 Narcís de Carles feu un poder a Josep Devant perquè pogués assistir a la reunió que la justícia de Serra havia convocat de tots els *dueños de propiedades* a fi de buscar solucions per evitar les inundacions del riu Daró en aquell poble, podent comprometre's pel seu amo a contribuir *en la parte que equitativa y proporcionalm[en]te le compete* en les obres que s'acordessin fer; i l'octubre de 1834 li feu un altre poder perquè pogués, entre altres coses, assistir en nom seu a qualssevol *juntas o reuniones populares i de particulares propietarios alusivas a reparos o mejoras que deban hacerse para conservación de las tierras pertenecientes a dicho noble Señor otorgante*⁸⁷⁹.

Com és lògic, en cas de conflicte d'interessos, el fet que l'administrador fos qui representés físicament l'oposició del propietari a determinades pretensions de les autoritats o dels veïns dels pobles en els quals aquell tenia terres el situava en un posició

---

⁸⁷⁸ Al final del seu llibre, Troche es referí als inconvenients i dificultats de la feina de l'administrador, no oblidant-se de parlar dels mètodes que sovint havia de fer servir per informar-se de les coses sobre el terreny: *jarros de vino tiene que pagar, y hay ocasion que un jarro de vino hace un descubrimiento que por otro medio no lo averiguaria el dueño de la hacienda gastando cien mil rs. [...] porque el administrador necesita velarse de estos medios y congeniar con los labradores, aclimatándose a sus costumbres ó haciendo que se aclimata para saber lo que pasa y averiguar verdades: un solo cigarro dado a un paisano con franqueza suele valer ms y producir mejor efecto que gastar seiscientos reales en hacer compulsas de documentos (El archivo cronológico topográfico..., op. cit., p. 228-229).*

⁸⁷⁹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 491, 17-12-1829, i t. 496, 20-10-1834, poders. Això no vol dir que el propietari no assistís mai personalment a les reunions locals; el maig de l'any 1854, per exemple, Joaquim de Carles es desplaçà a Torroella per assistir a una junta sobre el riu Daró (ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibreta de comptes de l'any 1854).

bastant difícil⁸⁸⁰. Així, per exemple, acollint-se probablement als privilegis del propietari com a noble en qüestions de tributació militar, tal com en el primer capítol hem vist que ja havia fet el seu pare, Martí de Carles, en el cas de la lleva de 1804, l'administrador dels Carles s'oposà el 1818 a les ordres dels pobles sobre el pagament de quotes per al reemplaçament de l'exèrcit, havent-se d'atènyer a les conseqüències de tal oposició:

En quanto al pago de reemplazo [ordenat a Torroella de Montgrí] dije no quería pagar, ni pagaría, porque V no debe ni quiere; y me contextaron que tampoco sacarían la discreción o apremio asta haver pagado, como en efecto aún los tengo acá, y me temo mucho que mañana no me embien de Pals otros, porque aier me lo pidieron con amenaza: y los de Gualta? no se olvidarán, pues aier noche hicieron el pregón de pago de soldados.

Per altra banda, l'administrador estava també rebent les pressions dels mossos de les heretats que els Carles conreaven directament, perquè el retard en el cobrament dels seus sous, per causa de les dificultats financeres del patrimoni, els estava posant en una situació difícil: *Me he quedado sin un cuarto, y los mozos de la heredades quieren cobrar para cumplir el pago de reemplazo q[u]e les han aseñalado dentro 24 oras; todo va mui duro*, li deia Alabau a Narcís de Carles per carta.⁸⁸¹

En les reunions locals, la posició de l'administrador podia ser complicada si el tema era candent i s'acabaven fent demandes econòmiques als propietaris. El 30 de desembre de 1817, per exemple, Josep Alabau en un context de males collites per la manca de pluja, informava a Narcís de Carles sobre la seva delicada participació en una junta tinguda a Torroella de Montgrí sobre un tema relacionat amb el rec:

No puedo menos de noticiar a V. como después de la junta que se tubo sobre riego y que Pagés se puso a perorar por el pueblo como V. sabe, el Sr de Miró se tomó a su cargo el salir de la empresa discurriendo medios y buscar arbitrios por con prontitud realizarlo: En efecto antes de aier tubo junta previniendo a cada uno en particular no faltasen, y luego de unidos sacando una lista dixo: el Pueblo quiere, y así Casa Pla

---

⁸⁸⁰ Així, Froilán Troche es referia a *cuantos enemigos temibles se grangea [l'administrador] por servir á su amo [...] la persecucion de los enemigos que se adquirió por servir á su amo si muere este y el sucesor le despoja tal vez por solo querer poner en la administracion á un favorito suyo, tampoco es susceptible de recompensacion*; i, quan descartava els eclesiàstics com a administradors, ho feia tenint en compte, entre altres coses, que *sus oidos no pueden escuchar sin alterarse las palabrotas indecentes y la desvergüenza con que los labradores y gentes de otras clases importunan á un administrador, siempre rodeado de gentes y en medio de ruido, desaveniencias, disputas, etc.* (*El archivo cronológico topográfico...*, op. cit., p. 176, 227-228). Sobre el paper difícil de l'administrador com a intermediari o mediador entre el propietari i els pagesos, vegeu també D. R. Hainsworth, *Stewards, Lords and People...*, op. cit., p. 48-74.

⁸⁸¹ ADG.FCC. Lligall en quart 6, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles, de 23-4-1818.

*debe pagar 1800, Casa Carles lo mismo, Quintana por supuesto 1000; Miró 600 etc. bolviendo a repetir pueblo y más pueblo: Quintana se opuso, pero dixo si el pueblo quiere inclino la cabeza y dixo sedo: Pla dixo no tenía una pesseta ny de dónde sacarla y bolviendo a machacar dirigido a mí, le dije el estado en que nos hallamos y que era imposible el poderlo realizar y que por lo mismo y en prueba de que se deseaba y se conosía la utilidad que havia de resultar se haviam ofrecido los seis picotines de trigo para la maniobra y agua, bolvió a apretar y yo incomodado, me excedí un poco aunque no fuera del caso, y le dixe que en el entretanto se sedería el crédito que se tenía contra de él: la cosa paró así y se aguarda la respuesta del Marques de Ciutadilla que dijo aier Xiquet de Verges la tendría por toda esta semana.*⁸⁸²

Per al propietari absentista que vivia a ciutat, l'administrador podia ser una font molt valuosa d'informació sobre fets polítics o revoltes locals que tinguessin lloc en els municipis on tenia propietats⁸⁸³. Si aquesta informació ja tenia un interès de per si per al propietari, era encara molt més important quan la conflictivitat afectava directament el seu patrimoni. En aquestes ocasions, l'administrador esdevenia una font vital d'informació que permetia al propietari reaccionar i prendre mesures de defensa dels seus interessos mobilitzant fins i tot, si calia, les seves influències prop de les autoritats superiors. En aquests conflictes, com és lògic, l'administrador també podia exercir una important funció, difícil i compromesa, com a mediador entre el propietari i el medi local. L'administrador dels Carles jugà un paper destacat com a informador i mediador en diversos episodis de conflictivitat local que afectaren directament els interessos del propietari. En veurem dos casos rellevants, el primer es refereix a l'administrador Josep Alabau i, el segon, al següent administrador, Josep Devant.

Durant les ocupacions de terres, del comú i de diversos particulars, que es produïren a Torroella de Montgrí, en el Trienni liberal, per causa de les expectatives (frustrades) que el decret sobre el repartiment de terrenys *realengos* i *baldíos* havia despertat en els veïns de diversos pobles de l'Empordà, la posició de l'administrador de Narcís de Carles, el propietari a qui els veïns ocuparen més terres, fou molt delicada. Alabau fou un dels qui anava informant per carta a Narcís de Carles, juntament amb el germà d'aquest i d'altres propietaris de Torroella de Montgrí, sobre els fets que se succeïen, els quals, com sabem, varen acabar prenent la forma d'una revolta social amb enfrontaments oberts i

---

⁸⁸² ADG.FCC. Lligall en quart 6.

⁸⁸³ Vegeu, per exemple, la informació sobre l'aixecament federal de l'octubre de 1869 a La Bisbal d'Empordà que rebé per carta del seu administrador el marquès de Benavent (M. de Riquer, *Quinze generacions...*, *op. cit.*, p. 1215-1218).

insults als propietaris i a les autoritats civils i religioses⁸⁸⁴. L'administrador dels Carles no s'identificà en absolut amb els revoltats, sinó amb els interessos dels grans propietaris (de fet ell també era propietari, si bé no fou afectat directament per les ocupacions). Fins i tot arribà a intentar desactivar la revolta fent algunes gestions de mediació pel seu compte: el 27 d'agost de 1821 explicà a Narcís que els revoltats tenien *proiectado fijar los mojones en el día de oy, pero por aora no se hará nada con motivo de haver hablado yo al primo del Queco Pujol* [al qual qualificà com *el primer alborotador*, en una altra carta quatre dies més tard] *y se ha detenido con su influxo, y va a desempresionarle* [sic.] *de su empresa y mala pretensión, debiendo temer las resultas*. Alabau acabava la carta demanat mà dura contra els revoltats: *Si no se castiga con mano fuerte a los de Ullá* [lloc on havien començat les ocupacions], *es muy temible en este fondo de Ampurdán una fuerte rebolesión y crea V. que no todo se dirige a tierras*⁸⁸⁵. Les cartes que Narcís de Carles anava rebent a Girona, entre elles les del seu administrador, foren crucials perquè pogués anar informant dels fets al procurador que els principals hisendats de Torroella de Montgrí havien nomenat a Barcelona perquè defensés els seus interessos davant de les autoritats superiors, les quals acabaren enviant la tropa per sufocar la revolta.

Més endavant, durant la conflictivitat generada per les malalties que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs al Baix Empordà els anys 1836 i 1837, l'administrador dels Carles, exercí un paper crucial com a intermediari entre el propietari –que vivia a Girona i era un dels principals beneficiaris de la reintroducció de l'arròs i, com a tal, membre de la *Junta Superior de Arrozales del Ampurdán* creada el 1835 per vetllar pel compliment de les ordenances sobre aquest conreu (i de la qual fou president com a mínim el 1835 i el 1836)– per una banda, i la Junta de Beneficiència instal·lada a Verges el 1836, i després a Torroella de Montgrí, per atendre les necessitats dels malalts i l'ambient social que es vivia a Torroella, per l'altra. Josep Devant, que fou nomenat al seu torn col·lector del delme de l'arròs per la Junta de Beneficiència, informà puntualment per carta a Narcís de Carles de l'estat sanitari de la zona, de les reunions de veïns que tenien lloc per tractar del problema i de l'ambient de crispació,

---

⁸⁸⁴ Sobre les ocupacions del Trienni, vegeu, Mònica Bosch, “la defensa del «sagrado derecho de propiedad»...”, *op. cit.*

⁸⁸⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 7, carta de 27-8-1821 de Josep Alabau, des de Torroella, a Narcís de Carles, a Girona.

procliu a l'esclat d'una revolta social, que es vivia en aquell territori. La informació de l'administrador va ser clau perquè el propietari, sense moure's de Girona, es formés una imatge prou realista de la gravetat de la situació i decidís, des del primer moment i a diferència d'altres propietaris, no resistir-se al pagament de les contribucions extraordinàries que, per tal d'assistir els malalts, imposà l'autoritat provincial (donatius i delme sobre l'arròs; malgrat que acabà reclamant que els primers li fossin descomptats del segon), i a no oposar-se, ans al contrari, a ser partidari de la prohibició d'aquest conreu al Baix Empordà, cosa que va acabar fent-se per reial ordre el 1838⁸⁸⁶.

Pel que fa al paper de l'administrador com a mediador entre el propietari absentista i les poblacions en les quals aquest tenia propietats, afegirem només que aquesta intermediació podia abastar fins i tot el terreny polític. Com han assenyalat diversos autors⁸⁸⁷, l'administrador era una peça clau en l'articulació d'una extensa xarxa clientelar a nivell local que actuava com a corretja de transmissió dels favors del propietari. Es tractava d'un joc derivat del paternalisme tradicional de les classes dirigents que serví, més endavant, per vehicular també el caciquisme electoral, tot mobilitzant els electors a favor del candidat del propietari⁸⁸⁸. Alguns administradors

---

⁸⁸⁶ La correspondència entre Josep Devant i Narcís de Carles relativa a aquesta qüestió va ser analitzada per Rosa Congost i Pere Gifre a l'article ««Déu i el diable»...», *op. cit.*, p. 358-364. Aquest article ens ofereix un testimoni de com l'administrador dels Carles feia també de mitjancer en els problemes d'algun altre hisendat amb els seus masovers: així, el novembre de 1835, Josep Devant va fer de procurador d'un masover de Miquel de Quintana en el conveni pel qual aquest hisendat de Torroella es comprometia a indemnitzar-lo pels danys que li havia ocasionat en sembrar arròs en les terres del mas (p. 354-355, nota 46).

⁸⁸⁷ Per al cas espanyol vegeu per exemple, M. T. Pérez Picazo, "Riqueza territorial y cambio agrícola...", *op. cit.*, p. 48-49, R. Serrano "La Casa de Gor...", *op. cit.*, p. 343-346, S. López i R. Robledo "El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, 120-121, o I. Atienza, *Aristocracia, poder y riqueza...*, *op. cit.*, p. 363-364. Atienza ha remarcat com la noblesa a Andalusia tenia també la *posibilidad de «orientar» la vida municipal en los señoríos, a través de lo que Bernal ha llamado la burguesía profesional vinculada a la nobleza*, i posa com exemple un lletrat membre d'una família de grans arrendataris del duc d'Osuna que, al segle XIX, gràcies al duc va obtenir diversos càrrecs locals i provincials, a través dels quals defensà els interessos d'aquell. Per al cas anglès, Hainsworth (*Stewards, Lords and People...*, *op. cit.*, p. 31-32) comenta com el paper de l'administrador com a representant a escala local del propietari li atorgava prestigi i el convertia alhora en una anella del patronatge que podia exercir el seu amo (*in a great age of patronage he was recognised as a conduit to a potential fountain of patronage*), a més de prestigi això li podia reportar també alguna "propina" econòmica dels aspirants a obtenir algun favor; malgrat que Hainsworth es refereix a l'Anglaterra del segle XVII i principis del segle XVIII tot això seria extensible a l'Espanya del segle XIX (i bona part del segle XX); per a l'Anglaterra victoriana, E. Richards remarca també l'ús dels administradors per mobilitzar el vot dels *tenants* a favor del candidat del propietari ("The Land Agent", *op. cit.*, p. 445-446).

⁸⁸⁸ El 30 de juny de 1851, en el seu discurs a les Corts per tal que s'anul·lés l'acta electoral del districte de la Bisbal d'Empordà amb l'argument que el recent nomenat governador civil de la província de Girona, Fernando Balboa, havia utilitzat mitjans il·lícits per afavorir al seu candidat i parent, el moderat Juan Balboa, qui havia vençut per només quatre vots de diferència al progressista Ramón de Cabrera, Aniceto

ocupaven a més càrrecs polítics en l'àmbit local o provincial –de vegades obtinguts mitjançant la influència del seu amo– cosa que podia beneficiar també el propietari en la defensa dels seus interessos. En el cas dels Carles, com a mínim en el període que hem estudiat amb més deteniment, la primera meitat del segle XIX, no hem pogut documentar comportaments d'aquest tipus per part de l'administrador, que recordem que va exercir de regidor de l'ajuntament de Torroella de Montgrí o de col·lector del delme de l'arròs, tot i que tampoc no podem descartar que aquests haguessin existit.

9.1.2. LA RELACIÓ ENTRE EL PROPIETARI I L'ADMINISTRADOR

El mitjà bàsic a través del qual el propietari absentista i el seu administrador es comunicaven amb més freqüència al segle XIX era, com és lògic, la correspondència; tot i que també es veien personalment de tant en tant, especialment quan el rendista es desplaçava als principals nuclis de les seves propietats. De manera significativa, Froilán Troche, que recordem que havia estat ell mateix administrador, dedicà el darrer paràgraf del seu tractat sobre la gestió de grans patrimonis a recomanar als propietaris, precisament, que conservessin, i ben ordenada, la correspondència d'administració, perquè contenia la història mateixa de la casa⁸⁸⁹. Gràcies a les cartes que conservaren abundantament, segurament pel motiu indicat per Troche, els hereus de la família Carles al seu arxiu, igual com feren molts altres rendistes rurals⁸⁹⁰, hem pogut veure amb detall quines foren les principals feines de l'administrador, i això perquè la correspondència era un mitjà bàsic d'informació, control i participació del propietari en la gestió del seu patrimoni alhora que un mecanisme de control indirecte de l'administrador⁸⁹¹. Les cartes

---

Puig i Descals denuncià que el mateix governador, en el districte de Figueres, *buscó tambien el auxilio de un administrador de uno de los títulos más opulentos que hay en esta corte. El administrador le dió cumplido, y sobornó á algunos electores enfiteutas, ofreciéndose en cambio de votos rebaja en censos y laudemios* (Diarios de sesiones de les Cortes, sessió de 21-6-1851 p. 578). L'administrador també fou una peça clau per al control polític del municipi de Salt per part del marquès de Camps a finals del segle XIX i primeres dècades del segle XX (J. Pons i M.A. Adroer, "Salt i el marquès de Camps: un cas de caciquisme", *Revista de Girona*, núm. 129, 1988, p. 85).

⁸⁸⁹ La conservacion de esta correspondencia que algunos desprecian bajo el pretexto de lo que ocupa, es interesantísima: por ella se sabe con facilidad estando á si ordenada el curso que tuvieron los pleitos antiguos, los administradores que hubo en cada tiempo, de cuales, lo mismo que de que poseedor es tal ó tal obra; la historia en fin de la casa, familia é intereses y la política que cada uno adoptó (*El archivo cronológico-topográfico...*, op. cit., p. 235).

⁸⁹⁰ Els arxius patrimonials de les comarques gironines solen contenir quantitats més o menys importants de correspondència, tant estrictament familiar com d'administració, si bé no sempre és fàcil destriar aquestes dues tipologies epistolars en una classe social en què, com hem anat veiem al llarg de tot aquest treball, família i patrimoni apareixen com elements indissociables (P. Gifre, J. Matas i S. Soler, *Els arxius patrimonials*, op. cit., p. 95-96).

⁸⁹¹ La correspondència com un sistema de control dels administradors a Juan Carmona, "Las estrategias

ens permeten així analitzar també altres aspectes interessants de l'administració, com és el caràcter mateix de la relació que s'establia entre el propietari i el seu administrador. En aquest darrer aspecte, el que es desprèn de la correspondència és que es tractava d'una relació articulada a partir de tres conceptes bàsics que es troben estretament interrelacionats: confiança, subordinació i paternalisme.

Ja hem comentat anteriorment com la recerca de l'administrador depenia en primer lloc de la confiança i com això era una de les raons que explicaven la freqüència amb què es donaren històricament les nissagues d'administradors. Es tractava, doncs, d'una relació basada en aquest valor, abans que en cap altra cosa, i la permanència de pares a fills al servei del mateix propietari es considerava que el feia incrementar. La confiança feia, per exemple, que Narcís de Carles es dirigís al seu administrador com a *Amigo Devant*, tal com hem vist en la carta que li va escriure el 1838 donant-li consells sobre la partició de les garbes. Però aquesta forma de tracte no ens ha d'enganyar; no es tractava pas d'una relació de confiança com la que l'hisendat hagués pogut tenir amb un altre membre de la seva mateixa categoria social, un parent, per exemple, sinó que es tractava d'una relació marcada sempre per la submissió de l'administrador al seu *amo*, si bé es tractava d'una subordinació no tant acusada o desequilibrada socialment com la que hauria mantingut amb un simple masover. Aquesta relació de submissió es fa patent, per exemple, en la fórmula amb què Josep Alabau s'acomiadava de Narcís de Carles el novembre de 1816: *Soy de V. el invariable fiel y verdad[er]o Am[ig]o aff[ectí]mo S.S. Q.S.M.B.* En plena època de dificultats econòmiques del patrimoni, Alabau li explicava en aquesta carta les gestions que havia fet per trobar diners en préstec (sembla fins i tot deduir-se que li havia avançat diners personalment) i, en un acte de submissió absoluta (potser retòric, però en tot cas significatiu de la mena de relació que tenien), davant la situació de colapse financer del patrimoni Carles, li deia: *Alienar yo la propiedad de V., eso no, lo mío sí gustoso, asta la última gota, como lo habrá V. conosido*⁸⁹². Froilán Troche considerava l'administrador com un criat i pensava que el propietari tenia dret fins i tot a controlar la seva vida privada⁸⁹³, cosa que resulta molt significativa havent

---

económicas...”, *op. cit.*, p. 79.

⁸⁹² ADG.FCC. Lligall en quart 6. Carta de Josep Alabau a Narcís de Carles de 1-11-1816.

⁸⁹³ Quan descartava triar un eclesiàstic com a administrador, ho feia significativament, entre d'altres raons, considerant que els propietaris *no pueden mandarlos como á criados segun lo verifican con los administradores*. Quan el propietari estigués de visita per controlar les propietats i els administradors, *sus investigaciones deben descender a la observancia y al conocimiento del método de vida del*

estat ell mateix administrador. Aquesta subordinació no era per a Troche un element menor, quelcom simplement derivat, de manera natural, de la relació que tenia el propietari amb un seu dependent, sinó que mantenir-la formava part intrínseca i necessària d'una bona administració: el propietari només podia ser l'autèntic amo de la seva hisenda si conservava en tot moment la posició de domini sobre els seus dependents, entre ells l'administrador; si la situació s'invertia, si el propietari es convertia posem per cas en deutor de l'administrador per causa dels deutes, es trobaria en una situació molt perillosa, subjecte a la voluntat i interessos d'aquell, i potser fins i tot abocat a la ruïna. Per això desaconsellava totalment als rendistes, per exemple, que deguessin diners durant gaire temps a l'administrador per causa d'un balanç negatiu dels comptes a favor seu, pel perill que s'invertís la relació de domini que el propietari havia de mantenir en tot moment sobre l'administrador⁸⁹⁴.

La relació de subordinació entre el propietari i l'administrador estava tenyida, a més, de paternalisme. De manera similar al que hem dit quan hem parlat dels masovers, també en el cas dels administradors les nissagues familiars al servei del mateix propietari devien afavorir encara més aquest tipus de tracte protector-clientelar tan característic que va idealitzar el mite pairalista. En virtut d'aquesta mena especial de relació, la retòrica de l'època podia fer que l'administrador acabés les cartes amb frases tan edulcorades com aquesta: *Dezeo logre V. los días de su S[an]to Patrón con algún alivio, que si a todo sacrificio mío se lo podía proporcionar a V. lo aría gustoso como V. sabe, la familia me lo encarga y saluda a V. y mi Sra Dna Joaquina con af[ec]to.*⁸⁹⁵ Com han assenyalat Garrabou, Planas i Saguer, ser administrador d'un gran propietari no només representava el benefici econòmic d'un sou, sinó que també podia comportar altres

---

administrador, y de como rige su casa y vive la familia que tiene en ella, aunque el gasto ni los criados corran por cuenta del amo y amonestar al administrador á que enmiende lo que no vaya bien, porque si este no se maneja bien y no guarda método en dirigir su casa y familia, menos podrá gobernar con acierto los intereses del dueño (El archivo cronológico-topográfico..., op. cit., p. 177 i 221).

⁸⁹⁴*Deben tener gran cuidado los hacendados en que sus administradores no le alcancen, y cuando suceda es preciso pagarles al momento aunque se saque de otra parte, y sino hubiere recurso, señalarle tanto número de ferrados u otra renta conviniendo el precio, para que al vencimiento de la primera cosecha lo perciban. Las casas que deben a los administradores son perdidas, y asi vemos a muchos que son manejados por sus mayordomos como unos arlequines, que se ven obligados a tener bajas condescendencias con ellos cuya causa ignora el público muchas veces y no es otra mas que la de serles deudores (El archivo cronológico topográfico..., op. cit., p. 218).* Segurament Troche hauria trobat negativament modèlica, en aquest sentit, la trajectòria de la gestió de la Casa d'Osuna que, a la segona meitat del XIX, com ha explicat I. Atienza, acabà en mans dels seus prestamistes (ja que sovint apoderats i creditors de la casa eren les mateixes persones) i en la liquidació final del patrimoni a finals d'aquell segle (*Aristocracia, poder y riqueza...*, op. cit., p. 368 nota 51).

beneficis col·laterals, com ara prestigi social i la possibilitat de beneficiar-se de determinats favors o intercessions del propietari per a si mateix o per als familiars més propers⁸⁹⁶. Aquests favors, com és lògic, tenien el resultat beneficiós per al propietari d'estrènyer encara més els llaços de fidelitat de l'administrador.

Un bon exemple de les relacions paternalistes que s'establiren entre el propietari i la família de l'administrador el constitueix la correspondència que Joaquim de Carles de Mendoza mantingué amb el fadrister del seu administrador, que va emigrar a Amèrica, i de la qual es conserva una carta de resposta que aquest va escriure des de l'Havana el 10 de setembre de 1858⁸⁹⁷. Hem reproduït aquesta carta sencera a l'apèndix VIII.3 pel gran interès històric i sociològic que creiem que té. En ella Josep Devant Riera fa lloances del propietari i comenta les recomanacions morals que, atorgant-se les funcions d'un pare, li ha fet sobre el comportament que ha de seguir trobant-se en un lloc tan allunyat de casa; dona testimoni de com ell i altres fills d'administradors o procuradors d'hisendats gironins van a provar fortuna a Amèrica (on, com en el seu cas, que treballa portant els comptes d'una botiga, ser fills d'administradors els pot facilitar trobar feina); i parla fins i tot del problema de les expectatives –no sempre complertes– dels joves emigrants a Amèrica a la recerca de fortuna i d'aconseguir un ascens social. La carta permet també observar com Josep Devant es troba connectat amb una xarxa⁸⁹⁸ interclassista de catalans, mitjançant la qual no es troba tan desvalgut a l'Havana, ha trobat feina i és localitzable des de Girona (el propietari de la botiga Jaume Corretger, els senyors de casa Pla, que li han portat la carta de Joaquim de Carles, i l'altre dependent de la botiga, fill del procurador dels Manresa, nobles hisendats de Girona, com els Carles).

Tots els administradors dels Carles van jugar un paper crucial per al patrimoni. Durant la guerra del Francès i després, durant el període de dificultats financeres, la figura de Josep Alabau Planas, fins que deixà l'administració el 1823, fou determinant per a la casa. Es prestà (i no sabem si potser ell mateix va idear) a signar el contracte i l'època

---

⁸⁹⁵ ADG.FCC. Lligall en quart 6. Carta de Josep Alabau a Narcís de Carles de 28-10-1818.

⁸⁹⁶ “Administradores, procuradores y apoderados...”, *op. cit.*, p. 313-314, on posen diversos exemples de “favors” fets per grans propietaris rurals als seus administradors o als parents d'aquests.

⁸⁹⁷ No sabem quina edat tenia el noi, però per la data de casament dels seus pares havia de ser menys de 23 anys.

⁸⁹⁸ Sobre emigrar amb xarxa vegeu César Yáñez, *Saltar con red: la temprana emigración catalana a*

de 1810 pels quals, com hem vist en el capítol anterior, teòricament tots els masos del patrimoni que s'estaven explotant directament quedaven cedits al terç de fruits, quan en realitat seguien explotats directament per la casa, estratègia que va permetre salvar bona part del producte d'aquestes heretats davant l'embargament que imposaren els francesos⁸⁹⁹. Durant la guerra, la seva administració dels interessos dels Carles mentre l'oncle i l'hereu van estar ocupats en campanyes militars, i el segon estigué presoner a França, degué ser també de vital importància per a la conservació del patrimoni en uns moments tan crítics. A més, mentre durà, des de finals del segle XVIII fins al 1818, el conreu directe de cinc masos del patrimoni, Josep Alabau tingué també un paper important en la gestió dels mateixos actuant com a majordom major. Després de la guerra del Francès, durant el període de dificultats financeres de la casa, una de les feines a les quals Alabau dedicà més temps fou a donar llargues amb habilitat als creditors⁹⁰⁰ i a buscar diners a crèdit o bé compradors, quan l'opció per afrontar els deutes fou vendre algun immoble; no es tractava d'una feina gens fàcil, ja que, com li deia al propietari el novembre de 1817, *nadie quiere prestar un quarto y así es que no puedo acudir a las obligaciones que V. me tiene confiadas*⁹⁰¹. Aquestes gestions, si hem de creure la correspondència conservada a l'arxiu de Casa Carles, l'administrador les feia amb un cert grau d'autonomia, tot i que informant-ne sempre el propietari, i identificant-se sempre amb els interessos d'aquest. Valgui d'exemple la carta que envià a Narcís de Carles l'11 de març de 1818:

*Asta antes de aier estaba con Cist Rexach tratando de la venta del campo que dixé a V. con mi última, y no pudimos acordar, pues que los tenedores de dinero en el día son los oprimidores de los que necesitan, y tubo el valor de atascarse a no querer dar más que cien libras [1.066 rals] por vessana a venta perpetua y sinco sueldos de censo annual, oferta irritante, a que no quise condesender, y sería para V un perjuicio y para mi un público descrédito como V. lo conose*⁹⁰². Yo no dexo piedra para remover y mi

---

América: ca. 1830-1870, Madrid, Alianza, 1996.

⁸⁹⁹ Coneixem com a mínim un altre cas en què l'administrador jugà també un paper crucial en la defensa dels interessos d'un gran patrimoni durant aquell conflicte armat: l'administrador del marquès de Benavent, per intentar salvar els interessos del seu amo durant la guerra del Francès, aconseguí ser nomenat segrestador i administrador general dels béns del marquès per la Junta Superior del Principat; si bé, finalment, no pogué salvar les rendes per a aquest, ja que foren assignades a la mare del marquès, que mantenia un plet amb el seu fill per causa de la seva pensió alimentícia (Martí de Riquer, *Quinze generacions...*, op. cit., p. 906-909).

⁹⁰⁰ Per exemple: *Oy ha venido el hermano de Bataller para saber cómo estaba la cosa, y le he dicho que se procuraba por todas partes para realizar el pago [...] eso no obstante no dejó Dn Pedro de escribir a Rafael que yo hacía como el reloj de sol, que apuntaba mucho y daba poco* (ADG.FCC. Lligall en quart 6, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles de 30-11-1817).

⁹⁰¹ ADG.FCC. Lligall en quart 6, carta de Josep Alabau a Narcís de Carles de 10-11-1817.

⁹⁰² Que aquella era efectivament una mala oferta es demostrà un mes més tard quan Alabau informà a Narcís de Carles haver trobat un comprador que oferia 3.198 rals per comprar la peça (d'unes tres

imaginación no para; diu que vol fer una gestió a través d'un conegut por si tal vez hallaría por la parte de Francia una partida a cambio que según me han informado se hace este comercio por allí; explica que ha acceptat només 800 rals en préstec de Francisco Terrades perquè asta la hora de entregar el dinero todo ha sido bueno, pero luego me ha salido de q[u]e su muger quiere una quartera de trigo por cada onza asta el próximo agosto. No he querido condesender y solamente le he tomado 800 reales que remito a V. por Mascaró y sobre lo restante determinará V. lo de su agrado y lo podrán hablar con el mismo Terrades; i encara afegeix que un seu amic li ha dit que tiene un amigo a Bar[celo]na que tiene por allí muchísimos conosimientos y q[u]e quando venga el caso que V. pueda passar allí, si V. quiere le entregará una carta de recomendación y no duda hará quanto pueda y le sea posible.⁹⁰³

En totes les gestions fetes per l'administrador durant aquest període, la confiança entre Alabau i Josep Ramon i Narcís de Carles sembla haver estat total; com sembla que també havia existit abans de la guerra, pel to i contingut de les cartes que s'enviaven, una gran confiança entre l'administrador i el matrimoni format per Martí de Carles i Marianna de Puig. Una altra cosa és que les seves gestions permetessin reflotar financerament el patrimoni, cosa que no va passar. De totes maneres es fa difícil imputar aquest fet a una mala administració, tenint en compte la conjuntura econòmica general tan difícil que es va viure a Catalunya durant la guerra del Francès i els anys vint del segle XIX.

També gaudí d'una confiança total amb el propietari l'administrador-masover Josep Devant Tapis. Hem pogut veure com aquesta relació de confiança s'anà establint fins a fer-se gairebé absoluta. Així, en un poder de l'any 1836, Narcís de Carles li donava, per exemple, total llibertat per a signar escriptures de préstec, per un valor molt alt, que havien de servir per recuperar masos venuts a carta de gràcia i tenim altres exemples – com en els greus conflictes ocasionats per les ocupacions del Trienni o per la reintroducció del conreu de l'arròs– de com la preocupació pel benestar i els interessos mutus entre propietari i administrador semblen haver estat molt grans. La vídua de Narcís, usufructuària d'un patrimoni fortament endeutat, diposità també la seva confiança absoluta en Josep Devant des del primer moment. En els poders que li signà l'any 1839 després de la mort del seu marit, feu consignar que:

siéndole como le es imposible a ella [...] el poder cuydar y administrar con tino por si sola un tan crecido patrimonio, y estando cierta que valiéndose para ello de una

---

vessanes i mitja) a carta de gràcia i no perpètua com pretenia Reixach. L'escriptura formalitzant aquesta venda a carta de gràcia pels 3.198 rals se signà el 6 de juny de 1818 (ADG.FCC. Lligall en quart 6, la carta de 6-4-1818, i A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 454, la venda).

⁹⁰³ ADG.FCC. Lligall en quart 6.

persona de toda confianza, podrá con el decurso del tiempo, y con su ayuda y una sabia economía, relevarlo en gran parte de las muchas cargas y obligaciones a que actualmente está afecto; y bien persuadida [...] de que de ninguna otra persona se puede valer mejor para ello que de la del Señor José Devant, propietario de la villa de Torroella de Montgrí (a quien ya el referido Noble Señor Dn Narciso de Carles O'Doile, su difunto marido, por igual confianza que le había merecido, y convencido de la actividad, fidelidad e interés con que dicho Señor Devant le había desempeñado y desempeñaba sus cometidos, le tenía ya conferidos amplísimos poderes con escritura pública [...])⁹⁰⁴.

L'etapa de l'administració Devant representà una millora en la gestió de casa Carles respecte el període anterior d'administració directa per part de membres de la pròpia família. Josep Devant renegocià bona part del deute, feu convenis amb els creditors, tingué la iniciativa de recuperar la Torre Bagura, desnonà els rabassers morosos de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell per a plantar-hi suros, s'ocupà de defensar sobre el terreny els drets de propietat dels Carles (alguns recentment aconseguits i, per tant, importants de consolidar i difícils de defensar) i implementà una comptabilitat organitzada del patrimoni, tot i que durant el període de la seva administració no es van poder superar del tot les dificultats econòmiques (es van vendre perpètuamet algunes peces de terra i també es va vendre el mas Garriga a carta de gràcia). En aquest període, els masos del patrimoni de Torroella foren portats tots per masovers de la seva família; a canvi el seu fill, també administrador dels Carles, hagué d'hipotecar béns de la seva propietat per causa dels deutes de Casa Carles. Joan Devant Planas, a més dels aspectes pels quals fou imprescindible el seu pare, també jugaria un paper important en la gestió de la mitgeria del mas Pinell, quan aquest mas fou recuperat per al patrimoni Carles a mitjan segle XIX.

Si la base de la relació amb l'administrador era la confiança, el seu contrapunt, la desconfiança, era el que, lògicament, podia obrir una fractura entre ambdós. El tractat de Troche y Zúñiga és en realitat, en bona part, un tractat de la desconfiança, de la desconfiança del propietari contra els pagesos i contra els mateixos administradors⁹⁰⁵. Probablement per això, Troche, que havia estat administrador, es veié obligat a trencar una llança a favor dels administradors en les darreres planes del seu llibre, explicant el

---

⁹⁰⁴ A.H.G. Notaria Girona 1, t. 1209, 15-4-1839, poder.

⁹⁰⁵ Com hem anat veient, la major part de les recomanacions que fa Troche als propietaris (sobre qui triar com administrador, com fer els poders, com revisar els comptes, quins documents donar-los, com acomiadar-los, etc.) són en realitat prevencions per evitar que els administradors puguin cometre algun frau en perjudici del seu amo.

sacrificis de tot tipus que han de fer pel seu amo. En el cas dels Carles, fou la funció de mediació amb altres persones del medi local realitzada per l'agent que portava o ajudava en l'administració del patrimoni la que, segons hem pogut documentar, obrí clivelles de desconfiança importants, en alguna ocasió, amb el propietari.

Ja hem comentat com l'any 1819 el notari de Torroella de Montgrí Rafael Prats realitzà diverses gestions, entre elles buscar arrendataris i subemfiteutes, per encàrrec de Narcís de Carles, que li havia demanat que l'ajudés a remuntar econòmicament el patrimoni. El seu paper com a mediador entre el propietari absentista i les persones que estaven interessades a fer-hi tractes en el medi local, però, acabà essent qüestionat per Narcís de Carles, qui uns anys més tard, en el plet que l'enfrontà amb els germans Reixach per causa, recordem-ho, de l'arrendament a preu acotat de vuit masos signat l'any 1819 en unes condicions molt avantatjoses per a ells, l'acusà d'haver actuat sempre a favor d'aquells comerciants i en contra dels seus interessos. L'acusà de ser:

poco legal y muy contrario a los intereses del Sor de Carles [...] la mala fe del es[criba]no Prats [Prats també era escrivà de la cúria de Torroella, a més de notari de la vila] y mancomunación con los herm[ano]s Rexachs quedará probada mediante decir q[u]e ciertos establecimientos q[u]e hizo Dn Narciso de Carles a favor de los herm[ano]s Rexachs por una medida conocida por el nombre de Mayal de aceyte por cada vesana de olivar, antes de verificarse el contrato hubo sugeto de la villa de Torroella de Montgrí q[u]e ofreció el doble al es[criba]no Prats para que lo hiciese entender al Sor de Carles, lo que no cumplió. Prueba la mancomunación el q[u]e los herm[ano]s Rexachs no tienen asunto de agricultura en q[u]e no entre el citado Prats⁹⁰⁶.

Segons Narcís, doncs, les aliances que a nivell local tenia el notari havien passat per davant dels interessos de casa Carles. Aquesta era precisament la mena de por que tenia Troche dels escribans i de qualsevol administrador que fos del mateix territori que administrava:

los escribanos no son ni pueden ser buenos administradores por que no pueden agercer su oficio y gastar el tiempo en la cúria sin faltar al desempeño de la administracion; si a la cualidad de escribano reune la circunstancia de ser del pais, mucho peor; y sean de la clase que quieran apenas entre cien se encuentra uno bueno, siendo del pais el que la administra, por las consideraciones que se vé obligado a tener por sus intereses y los de su familia, enlazados por el pueblo y todo lo mas que el lector no ignora⁹⁰⁷.

Per altra banda, de ser certa l'acusació que feia Narcís de Carles al notari sobre els subestabliments dels olivars, es tractaria d'un cas típic de pèrdua de renda del propietari

---

⁹⁰⁶ ADG.FCC. Lligall foli 16

per causa d'haver delegat en els seus agents el control de la informació sobre el preu de la terra, un dels elements més rellevants per a gestionar el patrimoni, com assenyalen Santiago López i Ricardo Robledo quan es refereixen als costos d'informació que han de suportar els grans patrimonis agraris amb administradors⁹⁰⁸.

El plet amb els Reixach també provocà una crisi de pèrdua de confiança del propietari amb l'administrador Alabau, que probablement ocasionà el final de la seva administració de Casa Carles. Així, en un esborrany d'un document que havia de servir per defensar els Carles en aquell plet, hi llegim que *el patrimonio q[u]e tienen arrendado los herm[ano]s Rexachs según las cuentas del procurador de la Casa de Carles y actualmente de los mismos Rexachs, sujeto q[u]e ha tenido la debilidad de olvidarse de la cosecha de verano y otros artículos esenciales y de mucha producción, han llegado a ascender a 15.000 ll. [159.900 rals] por un año pudiéndose graduar a lo menos por quinquenios a 10.000 ll [106.600 rals]*⁹⁰⁹. L'acusaven, per tant, d'haver declarat més en benefici dels Reixach que de Casa Carles sobre la producció dels masos i d'haver-se passat a l'altre bàndol. Era una acusació greu contra un administrador i la fidelitat que devia al propietari. No sabem si després Narcís de Carles i Devant van aclarir les coses. El fet és que el març de 1823, el primer va revocar els poders que tenia atorgats al seu oncle Josep Ramon com a administrador general a petició d'ell mateix per algun desacord que havien tingut, però també els revocà a Alabau, segons explicà per carta al mateix Alabau i al notari, per tal de no donar peu a rumors de desacords en el si de la família si revocava només els poders a l'oncle⁹¹⁰. El novembre de 1824 Narcís atorgà de nou poders generals a l'oncle⁹¹¹ qui, el maig de 1825, tot i haver ocorregut aquella crisi de confiança pel cas Reixach, signà un nou poder a Alabau nomenant-lo

---

⁹⁰⁷ Froilán Troche y Zúñiga, *El archivo cronológico...*, *op. cit.*, p.174.

⁹⁰⁸ S. López i R. Robledo, "El administrador de los antiguos patrimonios...", *op. cit.*, p. 110-112.

⁹⁰⁹ ADG.FCC. Lligall foli 16. Recordem que la concòrdia amb els germans Reixach es va signar el novembre de 1824.

⁹¹⁰ ADG.FCC. Llibre 56, cartes de 22-3-1823.

⁹¹¹ Narcís justificà de nou poder a l'oncle per la crítica situació financera del patrimoni –*por las repetidas y continuas instancias jühiciales y estrajühiciales de los acrehedores, hasta habersele provehido varias egecuciones contra sus bienes*– i la manca de salut que li impedièn ocupar-se degudament de l'administració. En aquest poder, molt restrictiu per a l'hereu, en bona mostra del que l'oncle s'havia fet pregar per tornar a assumir l'administració del patrimoni, Narcís renunciava a fer cap gestió pel seu compte sense el permís previ de l'oncle, de totes les rendes del patrimoni rebria una assignació de 21.320 rals anuals i els poders de l'oncle durarien mentre no se sanegés el patrimoni, fins i tot si moria Narcís en l'entretant (ADG.FCC. Lligall foli 20, nomenament d'administrador general a favor de Josep Ramon de Carles signat el 11-11-1824).

procurador⁹¹². De totes maneres, al copiador de Narcís (que arriba fins a l'any 1831) no hi ha cartes a Alabau a partir del març de 1823 i també sabem que, com a mínim des de 1833, el masover del mas Ral ja no era Josep Alabau, sinó Salvador Agustí, gendre del següent administrador, Josep Devant Tapis.

Recordem de totes formes en aquest punt que, com ja hem anat assenyalant en diverses ocasions, la major proximitat respecte de les seves propietats és, al nostre entendre, un factor determinant que implicaria unes possibilitats de frau molt menors dels administradors i procuradors dels hisendats gironins, ennoblits o no, respecte els de la gran aristocràcia, els quals disposarien d'un control més absolut, i difícil d'aconseguir per part del propietari, de la informació sobre els preus rellevants a nivell local i comarcal per a gestionar el patrimoni —el preu de la terra, del diner, de la mà d'obra i dels productes que produeix el patrimoni—, tal com han indicat Santiago López i Ricardo Robledo⁹¹³. Així, en el cas dels hisendats, la menor escala i dispersió geogràfica del patrimoni, i un lloc de residència més proper per part del propietari, implicarien, almenys en teoria, menys possibilitats per a l'administrador d'enriquir-se aprofitant-se del control de la informació sobre un medi local al qual el propietari té més fàcil accés, ja sigui per via directa, a través de les seves visites, o indirecta, a través d'altres possibles informants⁹¹⁴.

---

⁹¹² A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 24-V-1825, poder atorgat per Josep Ramon de Carles a favor de Josep Alabau Planas, causídic de Torroella, per a que pugui comparèixer davant qualsevol tribunal, cúria, audiència i intendència per ocupar-se de qualsevol causa o plet y *generalment* *todo lo demás practicar que personalment podria d[ic]ho otorgante*.

⁹¹³ *Quando la explotación se hace de forma indirecta, la información sobre estos precios queda en manos del administrador, creándose la asimetría de información a favor de éste, lo que posibilitaba un tejido de oportunidades para la consecución de beneficios no contemplados en el contrato terrateniente-administrador* (“El administrador de los antiguos patrimonios...”, *op. cit.*, p. 110). També en el cas dels patrimonis de la gran aristocràcia espanyola, Juan Carmona ha remarcat les possibilitats que tenien els agents locals d'abusar del seu monopoli de la informació local i la pràctica impossibilitat de controlar-los per part dels seus amos. Carmona situa aquest monopoli de la informació per part dels administradors locals com un factor clau que hauria limitat de forma notable la introducció de canvis en aquests patrimonis (nous conreus, noves tècniques i nous circuits de comercialització més enllà del mercat local en què desenvolupaven les transaccions aquests agents, sovint poc qualificats i mancats d'iniciativa); aquesta manca de flexibilitat derivada de la pròpia estructura administrativa hauria limitat, d'aquesta manera, la capacitat de l'alta aristocràcia de liderar els canvis agraris a Espanya, alhora que la seva pròpia adaptació a les noves circumstàncies, sobretot arran de la crisi agrària de finals del segle XIX (“Las estrategias económicas...”, *op. cit.*, p. 76, 79 i 81-85).

⁹¹⁴ La possibilitat de comptar amb un informant de confiança sobre el terreny diferent de l'administrador constituïa un element fonamental per controlar els possibles abusos d'aquest i, pel que hem anat dient, això era tant més important quant més extens i dispers fos el patrimoni. En aquest terreny la xarxa de les relacions familiars extesa pel territori podia esdevenir crucial i tenir així una utilitat ben perceptible i fins i tot mesurable en termes econòmics. Aquest és el cas de Josep de Fonsdeviela (III Marquès de la Torre) que des de Girona i Medinyà envià una informació preciosa al seu cunyat Carles de Sentmenant i de

6.1.2. EL PROPIETARI ABSENTISTA I L'ADMINISTRACIÓ

Ens falta analitzar, finalment, quina fou l'actitud del propietari respecte l'administració del seu patrimoni. Tal com hem pogut anar veient al llarg de les pàgines que precedeixen, els hereus del patrimoni Carles, malgrat que els puguem qualificar com a propietaris rendistes i absentistes, perquè es mantenien amb la renda que els proporcionava el seu patrimoni i vivien relativament lluny de les seves propietats i havien traslladat la seva residència a Girona ja al segle XVIII, no van mostrar una actitud "absentista" ni exclusivament rendista, és a dir, només interessada en rebre

---

Riquer (VII Marquès de Castellldosrius) quan aquest assumí l'administració del seu patrimoni l'any 1846, avisant-lo dels múltiples fraus que havia comès o pensava cometre el procurador de les seves propietats gironines, tots els quals tenien a veure amb el control de la informació sobre els preus rellevants i la delegació de les funcions de negociació per part del propietari en el seu agent: *Girbal* [Ramon Girbal, procurador del Marquès de Castellldosrius a les terres gironines] *so pretesto de estar ocupado con la quinta no ha venido pero me ha echo venir a su compinche de negocios y enredos que es un tal Sendra del pueblo de Estañol; todos mis esfuerzos y preguntas eran burladas por su astucia pues todo su empeño consistía en ocultarme la verdad, pero cuando me ha visto resuelto a pasar en persona a Quart a empezado a cantar y su resultado es el siguiente. Dicha eredad es muy muy grande, el colono ha escogido todas las tierras mejores, con las cuales todavía tiene demasiadas, y las inferiores son las que te quieren hacer asensar y las an estimado al modico precio de 112 ll. [equivalents a 1.194 rals] la vesana dando facultad al enfiteota de pagar por entrada la mitad, la tercera parte o aquella que ellos quieren, y rabajada la que satisfacer de entrada, después sólo pagar de censo el 3/p% de lo que resta asta el completo de dicho capital de 112 ll. por vesana por lo que resultan dos perjuicios: 1º que a la tierra no le han dado el valor que tiene y 2º que tú te quedarás sin tierras y sin dinero. En este momento tengo 2 amigos míos que conocen mucho dicho terreno y son muy inteligentes y me dan por consejo lo siguiente [...] no hacer ningún establecimiento de dichas tierras y de esta eredad tan y tan grande acer 2, partiendo a partes iguales las tierras buenas, medianas y inferiores, así tu eredad te valdrá el doble, no te despendrás de las tierras y aumentas tu patrimonio de una finca más [...] Con reserva: Para tu gobierno te aviso que acabo de saber con toda certeza una picardía del Sr Ramón y hes que cuando Perico [el VI Marquès de Castellldosrius] resolvió acer el corte del bosque, él y el que a venido a verme en su nombre icieron salir para comprador a un ombre de paga [per paja], icieron la venda tan baja que ellos lo pagaron con sólo lo que sacaron del carbón de encina; después vendieron el pinar y la brolla a Jayme Serrador, éste sacó los maderos de pino y se lo volvió a vender a D. Juan Comptelacur, a Paxacas, comerciante francés y éste aún ganó 600 duros [...] alerta pues que a ti no te aga otra felonía como la dicha. En tu lugar sólo le daría poderes para pagar, cobrar y firmar por razón de señoría, para Anglés y la Sellaera (Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu dels marquesos de Castellldosrius, caixa 113, 1242.25.25, carta 7, del 21-11-1846). L'endemà li envià una altra carta, des del seu castell de Medinyà, afegint-li encara que: *tengo en este castillo a José Xibert, colono del manso Torre Call de Vilademuls; estoy tomándole noticia de todo [...] y el S. Ramón Girbal lo tiene tan descuydado que ni aún no le abía echo saber que Perico ha muerto y tú eres su amo [...] tampoco le a dado orden de vender nada y como ahora debe benderse parte porque el precio es muy regular le he dicho que mañana me traiga el estado de la cosecha y le diré lo que ha de vender [...] te repito que todo este patrimonio puede producirte el doble de lo que producía a Perico [...] este mismo colono acaba de manifestarme que los últimos establecimientos que el Sr Ramon ha echo en Vilademuls los hizo de un terreno que quitó de la eredad, que han valido mucho pero que a Perico sólo le valió a razón de 11 duros y medio de entrada por vesana y una peseta de censo anual, con las lágrimas en los ojos me pide la reserva que se la he prometido y a más dice no nos degemos engañar por el Sr. Ramon [el masover prenia així clarament revanxa contra l'administrador per haver-li pres unes terres bones del mas i mirava d'estar bé amb el nou propietari][...] para que conozcas que clase de procuradores tienes, te digo bajo la responsabilidad de mi conciencia y onor que el aceyte en Figueras estaba a 12 pesetas, y no a 10 como te escribió la Sra Rosalía, y ayer estaba a 12 y 3 r.v. y se calcula que llegará a 15, pero yo obraré del modo que crea más mejor a tus intereses [...]* (Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu dels marquesos de Castellldosrius, caixa 113,*

puntualment les rendes despreocupant-se dels afers concrets d'administració, respecte la gestió del seu patrimoni. La correspondència particular, juntament amb les comptabilitats privades, han estat les fonts bàsiques que han permès en els darrers anys als historiadors agraristes i ruralistes qüestionar i matisar profundament la vella imatge tradicional dels grans propietaris agraris (nobles o no) com uns subjectes passius, i retardataris, en la gestió dels seus patrimonis, preocupats només per percebre la renda en els seus llunyans domicilis urbans i per anar a balls i de cacera. Contra la vella imatge, doncs, que els convertia com diem en subjectes passius, la història rural tendeix actualment a presentar-los com a subjectes agents, participant activament en la presa de les decisions que afecten la gestió del seu patrimoni i vigilant (tot i que no sempre amb èxit⁹¹⁵) els administradors i els afers d'administració. El cas dels Carles confirmaria també aquesta nova visió del rendista agrari. Malgrat que la forma de gestió no sempre fou reeixida, els hereus de la família Carles hem vist com mostraren –ja fos directament o bé a través de parents propers- una actitud vigilant respecte la gestió concreta dels seus béns, i això ho feren tant els homes com les dones, ja fos en qualitat de propietàries (Marianna de Puig), o com a usufructuàries dels béns dels seus difunts marits (Maria del Pilar O'Doyle i Joaquina de Mendoza)⁹¹⁶.

Narcís de Carles, en una carta enviada a Antoni Rexach l'any 1822, li expressà la seva màxima d'aquesta manera: [...] *conozco bien q[u]e es necesario antes que todo cuidar uno de sus intereses, teniendo s[iem]pre presente esta máxima para no sufrir perjuicios*⁹¹⁷. Els “seus interessos” eren, abans que res, la base material de la seva renda i l'administració del seu patrimoni. Hem vist diversos exemples de com Narcís de Carles s'ocupava de prop i personalment dels afers d'administració. La correspondència i la comptabilitat de casa Carles donen compte de les seves visites freqüents al

---

1242.25.25, carta 8, del 22-11-1846).

⁹¹⁵ Ignacio Atienza, explica, per exemple, com en assabentar-se que els administradors estaven venent el gra per sota del preu estipulat, el duc d'Osuna volgué exigir-los –tot i que sembla que sense èxit– la presentació de comptabilitats mensuals en lloc de trimestrals o anuals com fins llavors; això mostra, de passada, la implicació del duc –ni que fos llunyana– en l'administració del seu patrimoni, cosa que feia sobretot per mitjà de la correspondència (*Aristocracia, poder i riqueza...*, op. cit., p. 321-322).

⁹¹⁶ De totes elles es conserva correspondència amb els respectius administradors. Valgui d'exemple la següent instrucció que Marianna de Puig donà a Josep Alabau en una carta que degué dictar quan tenia 70 anys (perquè la lletra no es correspon amb la seva tremolosa signatura), el 3 d'agost de 1800: *Amigo Po: Tinch rebuda la tua, junt la partida me insinuas. Ara falta que immediatam[en]t de haverse batut tot me facias una total relació del blat y haurà agut y axí mateix del de sembrar, y del bell [...] en quant al blat bell digasmo a part a mi, per fer jo mos càlculs* (ADG.FCC. Lligall en quart 4).

⁹¹⁷ ADG.FCC. Llibre 56, carta de Narcís de Carles a Antoni Reixach escrita el 10-10-1822.

patrimoni per vigilar les seves propietats i l'administrador, tal com recomanaven Fages de Romà o Froilán Troche, i aquest darrer, també, recordem-ho, per a mantenir el tracte directe i les relacions paternalistes amb els pagesos⁹¹⁸. Així, per exemple, als comptes de 1818 l'administrador Alabau anotà haver pagat 2.280 rals *per lo gasto se ha fet per Dn Narcís ab todas las vegadas ha vingut en ésta, y ab distintas temporadas desde 6 juny 1818 fins lo die present*⁹¹⁹. Mentre portaren l'administració el seu oncle i el seu germà, eren ells els qui feien els desplaçaments per controlar el patrimoni *in situ*; però després, quan deixaren l'administració, i Narcís l'anà delegant en un masoverencarregat, a partir de l'any 1828, les seves visites a les propietats es tornaren a intensificar: l'any 1830, per exemple, va escriure cartes des de Torroella de Montgrí els mesos d'abril, juny, juliol, agost, setembre i octubre; i, el 1831, des de Torroella els mesos d'abril, juny i juliol, i des de Palafrugell el mes de juny, aquell juny el passà tot sencer entre Palafrugell i Torroella⁹²⁰. Els comptes també ens donen testimoni de les visites freqüents al patrimoni que realitzà el seu fill i següent hereu, Joaquim de Carles de Mendoza. Els de l'any 1855, per exemple, ens deixen constància de la seva estada l'estiu a Torroella (els dies 22 i 23 de juliol) i de la seva visita al patrimoni la darrera setmana de gener de l'any 1856, en la següent nota de despeses:

*Nota dels gastos fets en los dias desde 24. Janer á 31 del mateix [de l'any 1856] que D. Joaquim se trobá en Palafrugell y Torroella recorrent el patrimoni; com y també diners entregats per disposició sua [en pessetes i rals]*⁹²¹

<i>Primo. Per haber entregat per limosna a Ramon Casellas</i>	4 p ^s
<i>més. Per el dinar de La Bisbal y grana per los animals</i>	3 p 3r
<i>més. Per afeytarse D. Joaquim en Palafrugell, caritat a S. Sebastià y cafès</i>	3 p 3r
<i>més. Per los demás subministros, tots en Palafrugell</i>	19 p 3r

En Torroella

<i>Primo. Entregat a D. Joaquim</i>	10p
<i>més. Per dos gallinas se han comprat</i>	4p
<i>més. Per los altres gastos de la manutenció, com son pa, arroz, pastas, carn peix y verdura</i>	16p 3r
<i>més. A la Bartramona per 4 dias de guisar</i>	2p
<i>més. Per esmolar 12 ganibets</i>	0p 3r
<i>més. Per dos dotsenas flaonas, a ral una</i>	6p
<i>més. Per un cinturón y traspors de la maleta</i>	<u>1p 3r</u>
	72p 2r

⁹¹⁸ Vegeu l'apartat sobre l'absentisme al capítol 2.

⁹¹⁹ ADG.FCC. Lligall foli 44.

⁹²⁰ ADG.FCC. Llibre 56 i lligall foli 19.

⁹²¹ ADG.FCC. Lligall en quart 12, plec de l'any 1855, rebut núm. 55, nota elaborada per l'administrador Joan Devant Planas.

L'any 1857, en uns moments de gran implicació en la gestió del patrimoni, per causa de l'acondicionament de la mitgeria del mas Pinell, consta que Joaquim de Carles va fer estades a Torroella i a Palafrugell durant els mesos de juny i setembre. I així les visites de control del patrimoni tenen lloc any rere any. L'anterior nota de despeses ens mostra clarament, per altra banda, com aquestes estades eren també aprofitades pel propietari per a practicar la caritat en les parròquies en què tenia propietats, reforçant d'aquesta manera la seva funció de patronatge social, la seva imatge com a protector i benefactor de la comunitat, en els mateixos municipis dels quals extreia la mà d'obra i la seva renda.

A Joaquim de Carles, a més, li agradava fer visites sorpresa a les seves propietats, tal com també recomanava Froilán Troche⁹²², tot i que Joaquim sí ho comunicava al seu administrador, com veiem en aquesta carta escrita el febrer de 1853, en la qual observem també el seu interès per controlar directament algunes feines, en aquest cas, una plantació d'arbres: *pienso bajar a ésa el lunes, por lo tanto procure V. tener los árboles que se han de plantar en la Closa Pagesa que los haremos plantar mientras esté yo en ésa, no debe V. decir a nadie que yo bajo, pues ya sabe V. no me gusta que nadie lo sepa.*⁹²³

El que trasllueix la correspondència de Narcís de Carles en el camp de la gestió del patrimoni, per damunt de tot, és la voluntat que el seu patrimoni produeixi el màxim de renda, a més de defensar els seus drets de propietat sempre que els creu atacats i defensar-se igualment contra la imposició de contribucions que considera arbitràries o abusives⁹²⁴, coses, ambdues, que també estan íntimament relacionades amb l'interès que

---

⁹²² Froilán Troche recomanava fer visites sorpresa al patrimoni per controlar, entre altres coses, precisament a l'administrador: *se deben hacer otros viajes extraordinarios de que no tengan conocimiento los administradores: estos deben hallarse con su amo cuando menos lo piensen, y solo el recelo de que sin saberlo llega á casa, es suficiente para que vivan con cuidado, trabajen, no se abandonen, no descuiden los negocios y tengan todo en buen orden (El archivo cronológico topográfico..., op. cit., p. 220-221).*

⁹²³ ADG.FCC. Lligall en quart 12, carta escrita per Joaquim de Carles de Mendoza a l'administrador Devant el 25-2-1853.

⁹²⁴ Disposem de diverses cartes en les quals es testimonia una actitud defensiva, i corporativa, de classe, dels grans propietaris rurals contra el que creuen un excés de càrrega contributiva sobre la propietat rústica per part dels ajuntaments. Així, el novembre de 1818, Josep de Pastors, en nom seu i de Francesc de Perramon, ambdós hisendats, adreçà a Narcís de Carles una carta convidant-lo a unir-se en un front comú dels propietaris de terres de L'Escala en contra de l'ajuntament d'aquell poble: *Siendo V. uno de los propietarios que posehen tierras en el término de la Escala estará V. enterado de lo mucho que nos ha*

el patrimoni produeixi el màxim i sigui sostret del mínim. Al seu copiator de cartes (datades entre 1820 i 1831) no apareix, però, cap preocupació per l'ús de nous aparells ni noves tècniques agrícoles, tot i que hem de recordar que els contractes d'arrendament de la primera meitat del segle XIX (alguns dels quals estan escrits amb la seva pròpia lletra) sí que mostraven un interès per potenciar nous conreus, especialment la vinya i l'olivera. Així mateix, quan tornà a autoritzar-se el conreu de l'arròs al Baix Empordà l'any 1835, Narcís de Carles s'implicà activament en el control de les feines relatives a aquest conreu que calia realitzar en part de les seves terres de Torroella de Montgrí i L'Escala, com mostra la següent carta que envià a Josep Devant el 22 de març de 1836, il·lustrativa, alhora, de la mena de cartes que solia adreçar al seu administrador, i en la qual li demanava:

[...] que me avise del estado en que se halla la limpia de acequias, etc. que lleve adelante los trabajos p[ar]a la siembra de arroz p[ar]a q[u]e no se hagan tarde y aprisa, q[u]e me diga sobre la heredad de Alrrechs que tierras se dan y que proposiciones hacen, pues teniendo p[rese]ntes los intereses del colono deben conciliarse con los míos, y no olvidar éstos. Que no tienen los de Pals licencia p[ar]a sembrar arroz, de consig[uien]te que lo tenga p[rese]nte si se han de dar aún tierras p[ar]a sembrar. Si en Palafrugel han entregado el lino y si hay cáñamo que lo embíe.

També mostra la seva implicació en el conreu de l'arròs aquesta altra carta escrita a Devant dos mesos més tard, comunicant-li que:

con conocim[ien]to y permiso de la Junta de distrito [que controlava els llocs on es podia sembrar arròs] puede verificar la siembra [...] que no olvide lo que le encargaba del Rechts y de estar a la mira si algún campo es inundado por las acequias etc. que el sábado le embiaré arroz de secano para que lo haga y que en el interin prepare el terreno como si fuera p[ar]a siembra de cáñamo⁹²⁵.

Per matisar l'aplicació pràctica de la màxima de Narcís de Carles que abans hem citat, recordarem que les malalties provocades per la reintroducció de l'arròs a l'Empordà no

---

exigido el ayuntamiento de aquel pueblo en este último tercio de catastro, que parece han cargado solamente al territorial sin contar casi con la industria y comercio, por lo que se hace preciso que nos reunamos todos los propietarios p[ar]a acudir a la Junta de partido, y a la de Provincia si es menester, a fin de que nos carguen con arreglo a las órdenes de la superioridad y, haciendo rendir cuentas a aquel ayuntamiento, nos rebajen de lo que hayamos pagado de más en los plazos ya vencidos (ADG.FCC. Lligall en quart 6, carta de 18-11-1818). En la mateixa línia, el juliol de 1830, Narcís de Carles protestà també contra la arbitrariedad del reparto que s'ha fet a Torroella de Montgrí per sufragar unes obres al Ter i es lamenta, com a propietari, amb aquestes paraules: No es posible q[u]e los propietarios podamos acudir a las obligaciones q[u]e pesan sobre nosotros si a más de aquéllas a q[u]e estamos verdaderam[en]te obligados, quedamos espuestos a tener q[u]e acudir a todas las q[u]e nos cargue la arbitrariedad bien sea de algunos ayuntam[ien]tos o bien de comisiones particulares (ADG.FCC. Llibre 56, carta de 16-7-1830 de Narcís de Carles a Josep Ramon de Carles).

⁹²⁵ ADG.FCC, Lligall foli 19, cartes de Narcís de Carles a Josep Devant escrites el 22 de març i el 25 de maig de 1836.

varen començar a ser evidents fins al juliol de 1836 i que en la qüestió d'aquest conreu Narcís es mostrà, en part gràcies a les informacions que li va proporcionar el seu administrador, com un propietari amb sensibilitat pels interessos del bé general i no només pels seus beneficis econòmics individuals⁹²⁶. Pel que fa al control i a l'interès per la gestió dels seus béns, hem vist com Narcís de Carles mantingué un contacte constant, a través de la correspondència, amb totes aquelles persones que l'ajudaren a administrar el seu patrimoni, el qual fins i tot intentà d'administrar directament durant un curt període, fins que delegà aquesta funció en un masover-encarregat en qui diposità tota la seva confiança. Malgrat tenir administradors i procuradors, el propietari mantenia un tracte directe amb alguns masovers i era qui prenia l'última decisió sobre les clàusules dels contractes o dels convenis, vigilava possibles fraus de l'administrador (fent revisar, per exemple, la comptabilitat de l'any 1818) i donava instruccions al procurador de Palafrugell sobre la forma de presentar els comptes (si bé inicialment de manera confusa). Narcís de Carles morí, però, deixant un patrimoni encara fortament endeutat.

Després de la seva mort i fins als anys seixanta del segle XIX, període fins al qual hem seguit amb detall l'evolució del patrimoni, la seva vídua i el seu hereu emprengueren, gràcies a la col·laboració estreta amb el seu administrador, una renegociació amb els creditors de molts deutes de la casa, milloraren en ordre i claredat la comptabilitat del patrimoni, es desnonaren els rabassers morosos de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell i es reorientà la seva especialització cap a un nou producte industrial que estava en auge, el suro, es recuperà el mas Pinell que havia estat venut a carta de gràcia i el propietari s'implicà directament en el seu conreu a través de la fórmula del contracte de mitgeria. L'entroncament matrimonial amb un patrimoni rural sanejat, el patrimoni Ferrer, ajudà a millorar la situació financera de Casa Carles i cap a finals de la dècada dels anys 1870 sembla que s'inicià un nou període d'administració directa per part de l'hereu.

De la mateixa manera que van defensar que la permanència de la masoveria en el camp català contemporani no era quelcom retardatari, sinó quelcom perfectament compatible i racional des d'un punt de vista de la lògica capitalista⁹²⁷, Garrabou, Planas i Sagner han

---

⁹²⁶ Rosa Congost i Pere Gifre a l'article ««Déu i el diable»...», *op. cit.*, p. 351-364.

⁹²⁷ R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner, *Un capitalisme impossible...*, *op. cit.*

defensat també que el fet que el propietari absentista disposés d'un administrador no és quelcom indicatiu d'una mentalitat rendista i passiva, o d'endarreriment agrari, sinó que s'ha d'entendre, al contrari, com un indicatiu, precisament, de bona gestió⁹²⁸. El cas del patrimoni Carles confirma plenament aquesta idea. Tal com hem vist, l'època de l'administració Devant representà una clara millora en la gestió respecte del període anterior d'administració directa per part de familiars del propietari o del propi hereu, tot i que no se seguiren alguns dels principals consells que donà Troche sobre l'administració de grans patrimonis (com donar masoveries al procurador i als seus parents o mantenir durant tants anys el balanç de la comptabilitat a favor de l'administrador), amb la qual cosa els Carles es posaren molt més a les mans de l'administrador del que Troche els hauria aconsellat mai. Hem de considerar, per altra banda, que l'administrador sempre informava de tot el propietari, el qual acabava prenent les decisions últimes que afectaven els seus béns i que darrera d'algunes mesures que aplicà l'administrador potser hi havia en realitat la iniciativa del propietari. En realitat, en el cas dels Carles ens ha semblat observar, com a mínim en el període de l'administració Devant, com propietari i administrador formaven de fet un equip indisoluble, en el qual es fa molt difícil esbrinar qui tenia les iniciatives i quin dels dos era més imprescindible per a la bona administració del patrimoni.

Voldríem destacar finalment, per acabar, una darrera implicació al nostre entendre molt rellevant que hauria tingut l'existència dels administradors i que es refereix als àmbits de la vida política i associativa. Com han assenyalat diversos autors, l'eficàcia dels administradors en la seva tasca i la seva lleialtat i identificació amb els interessos dels propietaris va ser un element important per mantenir el poder econòmic i social d'aquests últims, alhora que l'existència dels administradors hauria estat també un factor important perquè la classe propietària pogués portar una folgada vida d'oci i dedicar-se a exercir el lideratge de la vida social i política⁹²⁹. El cas dels Carles corrobora, en efecte, aquesta idea: l'opció final (després d'haver assajat i comprovat els inconvenients de l'explotació directa i de l'arrendament a preu acotat) per la forma de

---

⁹²⁸ Segons aquests autors: *En conclusión, pues, cabe entender la existencia de agentes administrativos que actuaban en representación de los terratenientes catalanes como una exigencia para una correcta gestión patrimonial, ya que de hecho ampliaba la capacidad de intervención y control del propietario sobre los procesos de producción agrarios.* ("Administradores, procuradores y apoderados...", *op. cit.*, p. 316-319).

⁹²⁹ E. Richards, "The Land Agent", *op. cit.*, p. 454; D. R. Hainsworth, *Stewards, Lords and People...*, *op.*

conreu indirecte, mitjançant la masoveria, a la primera meitat del segle XIX, combinada amb la presència d'un administrador eficaç i de confiança sobre el terreny haurien permès als hereus de la família anar cobrant les rendes i seguir informats dels problemes locals sense haver de dedicar tot el seu temps a aquests afers, cosa que sens dubte els hauria facilitat molt el poder dedicar-se a la vida política i social, exercint càrrecs a nivell municipal i provincial, i liderant o participant en tota mena d'associacions econòmiques, socials i culturals⁹³⁰.

6.2. LA COMPTABILITAT DEL PATRIMONI (1832-1863)

Tal com hem comentat anteriorment, les comptabilitats privades, juntament amb la correspondència particular, han estat les fonts fonamentals que han permès a la història agrària revisar la imatge tradicional dels rendistes agraris com uns subjectes passius en la gestió dels seus patrimonis. Els estudis empírics sobre la gestió de grans patrimonis al segle XIX que s'han anat realitzant en els darrers anys⁹³¹ tendeixen actualment a presentar-los com a subjectes agents que participaren activament, tot i que no sempre

---

cit., p. 5.

⁹³⁰ Vegeu a l'apartat 7.4. els nomenaments que varen rebre Narcís de Carles i el seu fill Joaquim.

⁹³¹ Sense, en cap cas, ànims d'exhaustivitat: Mª Teresa Pérez Picazo, "Riqueza territorial y cambio agrícola...", *op. cit.*; R. Garrabou, E. Saguer i P. Sala "Formas de gestión y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agrarias: los patrimonios del Marqués de Sentmenat en el Vallés y Urgell (1820-1917)", *Noticario de historia agraria*, núm. 5 (1993), p. 97-125; Juan Carmona, "Las estrategias económicas...", *op. cit.*, 1995; A. Sabio, "La penetración del capitalismo agrario a través de la renta a fines del XIX: la contabilidad de Tomás Castellano, hacendado y ministro", *op. cit.*, p. 485-499; S. Calatayud, J. Millán i M. C. Romeo, "El rentismo nobiliario en la agricultura valenciana del siglo XIX", *op. cit.*; R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, *Un capitalismo imposible?...*, *op. cit.*; S. Calatayud, J. Millán i M. C. Romeo, "Poderes y legitimidad en la renta en el País Valenciano: Las élites agrarias en el siglo XIX", *Ayer*, núm. 46 (2002), p. 233-262; J. Planas i E. Saguer, "Accounting Records of Large Rural Estates and the Dynamics of Agriculture in Catalonia (Spain), 1850-1950", *Accounting Business & Financial History*, *op. cit.*; i els treballs ja citats de J. M. Lana, R. Serrano, R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer dintre de H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios...*, *op. cit.* Tot i que no voldríem exagerar tampoc el grau d'activisme dels grans propietaris —perquè no tots, ni en totes les zones del país, van mostrar el mateix grau d'interès, activitat i èxit en la gestió dels seus patrimonis—, fins i tot un noble absentista que no visitava quasi mai les seves possessions com Felip de Riquer (IV marquès de Benavent, 1713-1794) s'escribia molt sovint amb els seus administradors (M. de Riquer, *Quinze generacions...*, *op. cit.*, p. 576-578), tampoc no visità les seves possessions el seu fill (p. 837); aquesta actitud contrasta però amb la del següent hereu, Borja de Riquer i Gallego (1798-1838, mort abans d'heretar el títol), que sí que visitava les seves propietats, mantenia contacte freqüent amb els seus procuradors i vigilava de prop els seus interessos (p. 966, 968, 975, 979-980) i la del fill d'aquest, Martí de Riquer de Comelles (1820-1888, VI marquès de Benavent) que, al llarg de la seva vida, practicà una forma de residència força itinerant, alternant temporades en diferents poblacions (Benavent, Vinfaró, Calaf, Bassols, Girona, La Bisbal d'Empordà i Barcelona) per tal de portar de prop la gestió del seu patrimoni, repartit per la Segarra, el Segrià i l'Empordà (p. 1153, 1229-1230 i 1235). Sobre les possibilitats de les comptabilitats agràries com a font per a la història vegeu també la síntesi de recent publicació, amb exemples de casos concrets, editada per E. Saguer, G. Jover i H. Benito, *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural*, Girona, Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, 2013.

amb èxit, en la presa de les decisions que afectaven la gestió dels seus béns. En aquest apartat tractarem sobre la gestió del patrimoni Carles a partir de la comptabilitat que, per al període 1831-1863, elaboraren, successivament, Josep Devant Tapis i després de la seva mort, ocorreguda l'any 1854, el seu fill Joan Devant Planas, com a masovers-administradors dels Carles⁹³².

Ja hem indicat que Narcís de Carles inicialment –tant mentre s'ocupà ell directament de la gestió, com després quan, l'any 1831, la traspassà a un administrador– es preocupà més aviat poc sobre la forma com havien de ser portats els comptes del patrimoni; amb una relació clara i completa de les entrades i sortides, tant en espècie com en diner, però sense ni tan sols una ordenació per conceptes, en tenia prou. La seva no era una actitud estranya en el context gironí de l'època, ja que, com han explicat Pere Gifre, Josep Matas i Santi Soler, els llibres de comptes que es troben en els fons patrimonials gironins no solen presentar comptabilitats mínimament organitzades fins cap a mitjan del segle XIX, quan la seva importància va ser posada de relleu pels defensors de la *nova agricultura*⁹³³. Malgrat que en el seu tractat, recordem que editat el 1828 i reeditat el 1835, Troche y Zúñiga insistia igualment en la importància de portar una bona comptabilitat del patrimoni i n'explicava un model⁹³⁴, de fet, com assenyalen Jordi Planas i Enric Saguer, ni tan sols a la segona meitat del XIX, i encara menys a les primeres dècades del XX, no estava molt estès a Catalunya el costum d'elaborar comptabilitats agràries, ni en les petites explotacions ni en els grans patrimonis, existint, a més, una absoluta impermeabilitat per part dels que elaboraven els comptes a utilitzar el sistema de doble entrada que recomanaven els agrònoms i els economistes agraris⁹³⁵.

La comptabilitat que elaborà Josep Devant a partir de l'any 1831 contenia dues llistes d'anotacions, de *cargo* i *data*, ordenades només cronològicament, però ja amb la suma total i el saldo final entre les dues partides. Aquesta comptabilitat s'anà perfeccionant i clarificant fins a constituir a partir de 1839 una sèrie comptable, molt similar al model proposat per Troche, amb el *cargo* i la *data* ordenats ja per conceptes. Així, les llibretes,

---

⁹³² ADG.FCC. Lligall en quart 3 (llibretes de comptes 1831-1863) i lligalls en quart 8, 9, 11, 12, 13, 14 i 15, amb rebuts i correspondència del mateix període.

⁹³³ Amb anterioritat, assenyalen aquests autors, casos com el llibre de comptes escrit a finals del XVIII per Anton Estanyol, pagès de Monells, en el qual *hi ha la separació entre el que cobra i el que paga, i les entrades es fan per conceptes* són bastant excepcionals (*Els arxius patrimonials, op. cit.*, p. 90-91).

⁹³⁴ *El archivo cronológico topográfico...*, *op. cit.*, p. 205-210.

que van ser elaborades per anys naturals⁹³⁶, s'iniciaven amb una taula que comprenia la relació de tota la producció en espècie que l'administrador havia recaptat del patrimoni Carles, ordenada per unitats d'ingrés (és a dir, per masos, peces de terra arrendades amb el pagament en espècie, drets de batuda, delme i censos) i tipus de producte (blat, mestall, ordi, civada, arròs, llegums –sobretot faves i veces–, blat de moro i mill, mongetes, cigrons, llana, xais, porcs, capons, vi, oli i cànem); els totals ingressats de cada producte constituïen, al final de la taula, els *totales de cargo*, dels quals es restava seguidament el *vendido* i el *invertido por la Casa* per obtenir els *totales de data* de cada producte; la diferència entre els *totales de cargo* i els de *data* figurava al final de la taula com a *déficit de medidas*. Seguia a continuació la relació dels censos percebuts i deguts per cada subemfiteuta del patrimoni, els que es cobraven a Torroella de Montgrí separats dels que es cobraven a Palafrugell, amb els totals corresponents. Després hi figurava una *Nota de las fechas que se han llevado los granos y demas frutos en Gerona por la manutencion de la Casa en el corriente año* i una relació de les contribucions que l'administrador havia pagat, desglossant el que corresponia pagar als Carles del que havien de pagar els masovers i arrendataris. A continuació s'iniciava pròpiament la sèrie de *Cargo*, que començava amb l'*alcance* dels comptes de l'any anterior, si aquest havia resultat a favor del propietari. Seguia una relació, ordenada per tipus de producte, de la producció en espècie venuda i entregada per l'administrador als Carles o a altres particulars per diferents conceptes, amb l'anotació, per ordre cronològic, dels detalls de cada operació (data, persona, quantitat de producte i preu al qual s'havia venut). Cada secció del *Cargo* s'iniciava amb un encapçalament, com ara *me hago cargo de lo vendido de trigo y entregado por el consumo...*, o bé *me hago cargo de lo entregado avena y vendido*. Com s'observa, en el càrrec no només hi consten les vendes dels productes recaptats, sinó també els lliuraments al propietari de part d'aquesta producció, que apareix valorada econòmicament. Malgrat que aquests lliuraments correspondrien al descàrrec (*Data*), l'administrador els anotava simultàniament en un i altre lloc perquè, en

---

⁹³⁵ Jordi Planas i Enric Sagner, "Accounting Records...", *op. cit.*, p. 171-185, esp. p. 175 i 177-178.

⁹³⁶ La norma de les llibretes de comptes que analitzem era que fossin elaborades per anys naturals, és a dir, que anessin de l'1 de gener al 31 de desembre de cada any. En els pocs anys en què, de forma excepcional, això no fou així (1831 –va del 5 de novembre de 1831 al 20 de març de 1832–, 1832 –abasta del 20 de març al 31 de desembre de 1832–, 1838 –va de l'1 de gener de 1838 a finals de març de 1839, mes en què morí Narcís de Carles–, 1839 –només inclou des del 29 de març al 31 de desembre de 1839– i 1863 –que abasta un any i mig, fins a finals de juny de 1864–) hem refet els comptes per adaptar-los als anys naturals com la resta de la sèrie. Aquesta operació ens ha portat, finalment, a desestimar les dades de l'any 1831, ja que eren massa incompletes. Per això, tot i que la sèrie comptable, com hem dit, s'inicia l'any 1831, la nostra anàlisi de la comptabilitat de Casa Carles se centrarà en el període 1832-1863.

no fer constar com a càrrec el valor de les produccions recaptades en espècie, així integrava i quadrava les transferències de béns físics dins del mateix patrimoni. El *Cargo* continuava amb l'anotació dels diners recaptats per altres conceptes, ordenats com segueix: agressos i contribucions que havien de pagar els colons, censos de capons i gallines; drets del forn de rajols del mas Ral, del forn de calç del mas Pinell i vendes de llenya i fusta; arrendaments de peces de terra i pensions de censos i censals; i arrendament de les cases de Girona. El *Cargo* acabava amb un compte resum de tots els conceptes i la suma total. La sèrie de la *Data* comprenia tot el que l'administrador havia entregat i pagat per compte de Casa Carles i s'organitzava en els següents conceptes: l'*alcance* de l'administrador, si l'any anterior havia resultat a favor seu; *Manutención de la Casa*; lletres i violaris; contribucions; pensions de censos, censals i deutes; obres, compres de bestiar i eines de conreu, despeses per escriptures i administració *y demas correspondientes por la conservacion del Patrimonio*. La *Data* conclouia també amb un compte resum de tots els conceptes i la suma total. Els comptes acabaven amb un *Resumen* general, en el qual es calculava el saldo entre el muntant total del *Cargo* i la *Data*, amb l'*alcance* resultant a favor del propietari o bé de l'administrador; la declaració del procurador conforme aquells comptes eren vertaders, amb la seva signatura, i, a sota, la declaració del propietari d'haver-los revisat i aprovat, amb la data en què ho havia realitzat.

El fet que la sèrie comptable que ens serveix per analitzar el patrimoni en aquesta època sigui elaborada per l'administrador constitueix, alhora, un indicatiu més a afegir a l'afirmació de Jordi Planas i Enric Saguer que l'existència de comptabilitats agràries s'ha de relacionar amb l'existència de bones pràctiques de gestió en el si dels patrimonis⁹³⁷. Observem, per altra banda, que l'any 1839 coincideix amb la mort de Narcís de Carles, de manera que la millora en la forma de portar els comptes coincidí amb el canvi de titular del patrimoni⁹³⁸, tot i que no sabem per iniciativa de qui s'implementà aquella millora (si del propi administrador o de la vídua usufructuària –el següent hereu només tenia 17 anys–, tot i que molt probablement d'aquesta última⁹³⁹).

---

⁹³⁷ *It seems reasonable to associate the existence of accounting records with good estate management practice* (J. Planas i E. Saguer, "Accounting Records...", *op. cit.*, p. 178).

⁹³⁸ Segons J. Planas i E. Saguer un canvi del titular del patrimoni solia implicar canvis formals en la comptabilitat, una font que presenta tantes varietats com propietaris hi havia, atès que *each landowner developed his own personal criteria* ("Accounting records...", *op. cit.*, p. 175).

⁹³⁹ Ens inclinem a pensar que fou per iniciativa de Joaquina de Mendoza de la Cruz, vídua de Narcís de

La comptabilitat que analitzem correspon, doncs, tipològicament, a una comptabilitat elaborada per l'administrador d'un gran propietari rendista. Això defineix les característiques i, alhora, les limitacions de la font; ja que a les llibretes l'administrador hi anotava tot el que passava per les seves mans, és a dir, la renda que recaptava del patrimoni per compte del propietari –en els seus diversos orígens (les principals fonts d'ingressos procedien del recaptat de les masoveries i els arrendaments i dels censos que pagaven els subemfiteutes) i formes (en diner i en espècie)– i totes les despeses a què estava obligat el propietari que, recordem-ho, en aquella època havia optat per la gestió indirecta del seu patrimoni traspasant la major part dels costos d'explotació als pagesos. Tot això implica que els comptes de Casa Carles no siguin indicatius de la producció total del patrimoni (ni del seu volum, perquè el propietari només cobrava una part de fruits o una quantitat fixa en diner o en espècie segons el tipus de contracte i perquè de vegades –afortunadament sembla que poques– el masover entregava el producte directament al propietari en lloc de fer-ho a l'administrador⁹⁴⁰; ni de la seva composició, perquè els productes que el pagès conreava o els animals que criava francs de pagament no apareixien als comptes), ni tampoc de les despeses d'explotació de què s'havia de fer càrrec el parcer, l'arrendatari o el subemfiteuta. De totes maneres els comptes que elaboraren els administradors dels Carles sí són indicatius del volum, evolució i composició de la renda que el gran propietari obtenia del seu patrimoni, de la forma com comercialitzava la seva part de l'excedent i de les pautes de consum de la renda (l'evolució de la despesa familiar, la tipologia i evolució de les inversions que realitzava dintre o fora del patrimoni, etc.). És des d'aquest punt de vista que els analitzarem, veient primer l'ingrés per calcular després la renda bruta i la renda neta del patrimoni i veure, finalment, les pautes de consum de la renda per part del propietari.

Carles, tot i que sense descartar que un tercer la pogués haver assessorat, perquè a partir de llavors revisà personalment els comptes del patrimoni i mantingué un contacte estret amb l'administrador. De fet, com ja hem comentat en un altre capítol, en els comptes de l'any 1838 (que arriben fins al març de 1839, mes en què morí Narcís de Carles, el qual molt probablement ja no arribà a revisar-los) ja s'havia produït un primer canvi significatiu: l'administrador que fins llavors sempre havia redactat els comptes en català (igual com ho havia fet el seu antecessor, Alabau, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX) passà a fer-ho en castellà. Tot i que Narcís de Carles escrivia gairebé sempre en castellà al seu administrador, els comptes no es castellanitzaren, per tant, fins a la seva mort, quan es produí un canvi en la titularitat del patrimoni i, coincidint amb un temps en què la diglòssia ja estava molt estesa en la societat catalana, es decidí a Casa Carles posar punt i final a la tradició de fer els comptes del patrimoni en català.

⁹⁴⁰ Així, en la llibreta de comptes de l'any 1838, del mas Garriga de Navata només consta ingressat l'oli perquè el masover entregà els demés productes directament als Carles i no al procurador.

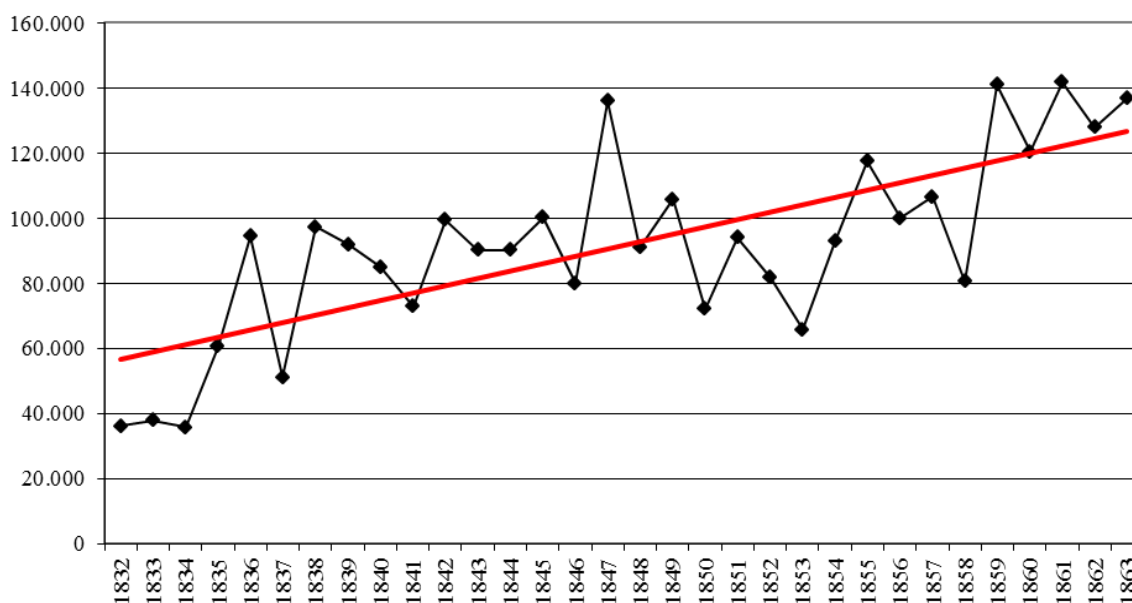
6.2.1. L'INGRÉS DEL PATRIMONI

Pel que fa a l'ingrés del patrimoni, començarem tractant sobre la seva evolució general durant el període 1832-1863, per analitzar, a continuació, la seva estructura. Dintre de les diverses fonts d'ingressos, dedicarem una especial atenció a la venda de productes agraris i, molt especialment, a la comercialització del blat, ja que, com veurem, aquest producte constituïa la principal base de la renda del patrimoni Carles.

6.2.1.1. L'evolució de l'ingrés brut del patrimoni (1832-1863)

Tal com mostra el gràfic 6.2.1, l'evolució de l'ingrés generat pel patrimoni Carles, tot i les seves marcades fluctuacions, dibuixa una tendència general a l'alça durant el període analitzat. Ambdues característiques segueixen l'observat per Garrabou, Planas i Saguer en la seva anàlisi de diversos grans patrimonis agraris catalans de la mateixa època⁹⁴¹.

Gràfic 6.2.1
Ingrés brut del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Pel que fa a la conjuntura, observem la forta davallada de 1837, ocasionada per la mala

⁹⁴¹ Aquests autors, a *Un capitalisme impossible?*, op. cit., p. 97-99, després d'observar que les diverses sèries no dibuixen una línia de tendència clara per a tot el període per ells analitzat (1821-1945), sinó que *més aviat cal parlar d'ones i fluctuacions, almenys fins a la Primera Guerra Mundial*, identifiquen una fase expansiva en l'ingrés dels patrimonis entre 1840 i 1860 (*des de finals dels anys quaranta l'ingrés va créixer de forma generalitzada, en uns casos de forma modesta però en altres més gran*).

collita d'aquell any, i també l'impacte de la mala collita de 1853⁹⁴². En ambdós casos, però, l'ingrés es recupera sense problemes l'any següent. Val la pena observar igualment en el gràfic com el període de dificultats generals arran de la crisi de subsistències de l'any 1847, provocada per la mala collita de l'any 1846, que va suposar l'escassetat de dos productes bàsics per a la dieta de la major part de la població, el blat i la patata⁹⁴³, no va representar en canvi un sotrac important per al patrimoni Carles, ans al contrari: si l'any 1846 l'ingrés en xifres absolutes caigué un 20% per la mala collita, l'any 1847 compensà sobradament aquella pèrdua amb una forta remuntada deguda, sobretot, a una bona collita que fou venuda a uns preus que encara seguien a l'alça⁹⁴⁴. Finalment, la tendència a l'alça de l'ingrés brut sembla més clara en els darrers anys de la sèrie, sens dubte per la incorporació de la producció de la mitgeria del mas Pinell, iniciada l'any 1857.

6.2.1.2. L'estructura de l'ingrés del patrimoni (1832-1863)

La part més important de l'ingrés del patrimoni Carles procedia, tal com mostra el gràfic 6.2.2, de la part de collita recaptada (cereals, llegums, vi i oli). L'ingrés per aquest concepte representa un percentatge que supera durant tot el període el 75% de l'ingrés total del patrimoni (llevat dels anys 1850, 1858 i 1861 que suposa el 74% i l'any 1863 el 69%⁹⁴⁵).

---

⁹⁴² No només els comptes del patrimoni, sinó també la correspondència entre el propietari i l'administrador han deixat testimoni d'aquestes males collites. Així, el 15 de juny de 1837 Josep Devant informava a Narcís de Carles que *la cullita sera petita* i el 12 de juliol de 1853 Joaquina de Carles escrivia a l'administrador que *por la de V. quedamos enterados de que la cosecha es mala, no hay mas que tener paciencia, y se pasará lo mejor que se pueda* (ADG.FCC. Lligalls en quart 8 i 12).

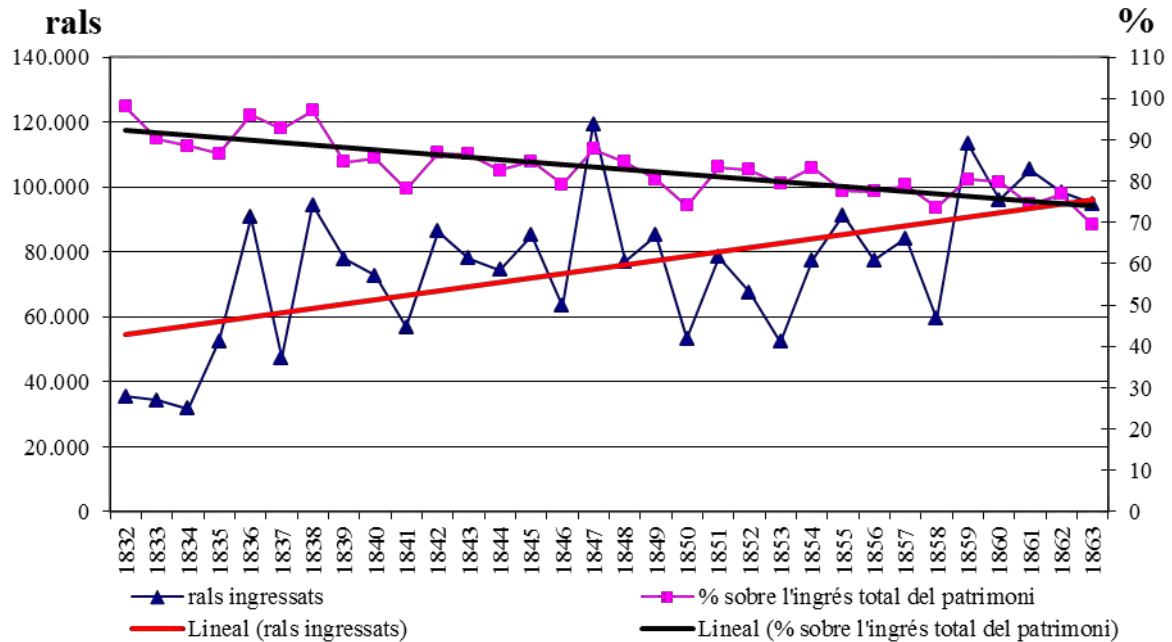
⁹⁴³ El 22 de febrer de 1847 l'ajuntament de Girona informava que la crisi era important per l'escassetat de blat, però encara més de patata, que ja havia esdevingut un producte bàsic en la dieta dels pobres (AMGi, Manual d'acords de l'ajuntament de Girona, sessió de 22-2-1847, f. 13v-14).

⁹⁴⁴ No hem trobat referències a la mala collita de 1846 en la correspondència entre Joaquina de Mendoza, llavors usufructuària del patrimoni Carles, i el seu administrador, però sí a la collita de 1847: el 22 de juny d'aquell any Joaquina escrivia a Josep Devant, *mucho me alegro que la cosecha sea buena, no hera [sic.] de esperar con el tiempo que á hecho, demos gracias a Dios y que nos dé tambien buena la segunda*, i el 3 de setembre li deia *quedo enterada de cuanto V. me dice, y me alegro se venda bien el trigo*. En els comptes de l'any 1847, per altra banda, hi figuren algunes entregues de blat per caritat: 4 quarteres entregades al rector de Serra i 2,25 quarteres a l'Hospital de Girona (ADG.FCC. Lligall en quart 9).

⁹⁴⁵ El percentatge corresponent a l'ingressat per productes agraris l'any 1863 es troba, de totes maneres, lleugerament infravalorat degut al fet que, com comentarem més endavant, el total ingressat en concepte de bestiar i llana del mas Pinell imputat a l'any 1863 correspon de fet a l'ingrés d'un any i mig (fins a finals de juny de 1864) perquè la font no ens ha permès desglossar el mig any que sobra.

Gràfic 6.2.2

Ingrés del patrimoni Carles procedent de la collita recaptada 1832-1863

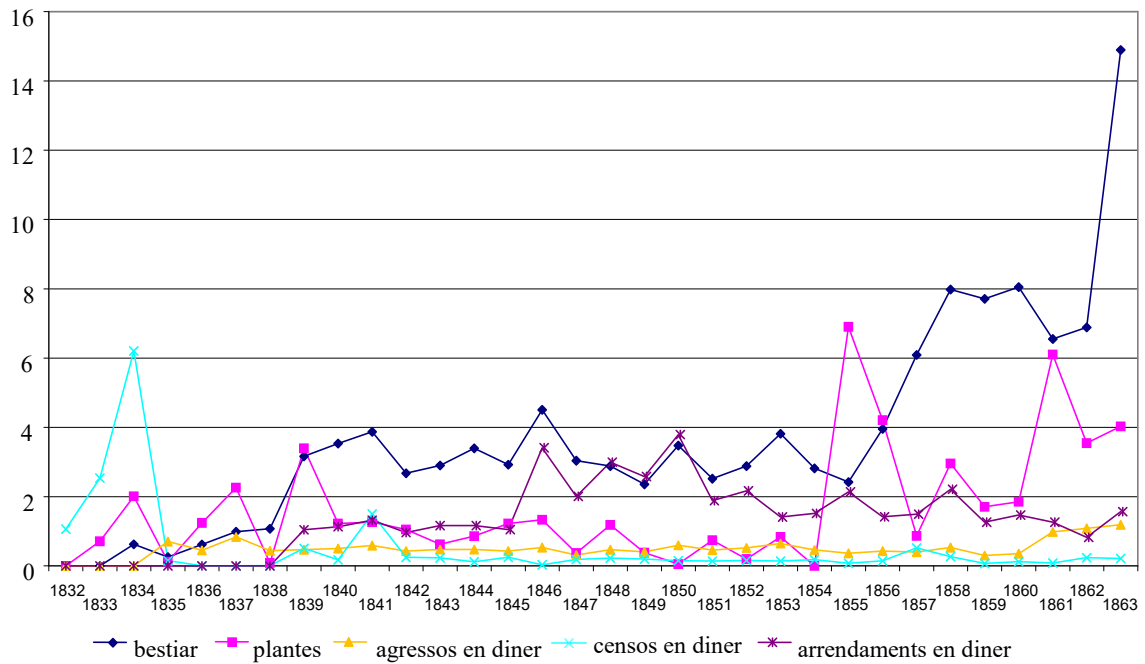
Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Malgrat la tendència a l'alça dels rals procedents de l'excedent agrari recaptat, la seva importància relativa tendí, però, a disminuir al llarg del període. Les línies de tendència dels valors absoluts i relatius s'acaben creuant l'any 1862, com efecte, en bona mesura, de la incorporació a l'ingrés total del patrimoni del valor del bestiar recaptat en la mitgeria del mas Pinell a partir de 1857 i d'algunes vendes importants d'arbres que s'efectuaren en alguns anys concrets a partir de mitjan de la dècada de 1850.

La resta de fonts d'ingressos del patrimoni (bestiar –xais, porcs, capons, vedells, cavalls, eugues i llana–, venda de plantes i productes forestals –palla, cànem, canyes, joncs, arbres, llenya, fusta i suro–, agressos en diner, censos en diner, arrendaments en metàl·lic d'explotacions agràries, drets del forn de calç i del forn de rajols, lloguers de les cases de Girona, pensions de censals i altres) representen valors molt més baixos, com es pot veure en els dos gràfics següents, respecte l'ingressat en concepte de productes agraris:

Gràfic 6.2.3

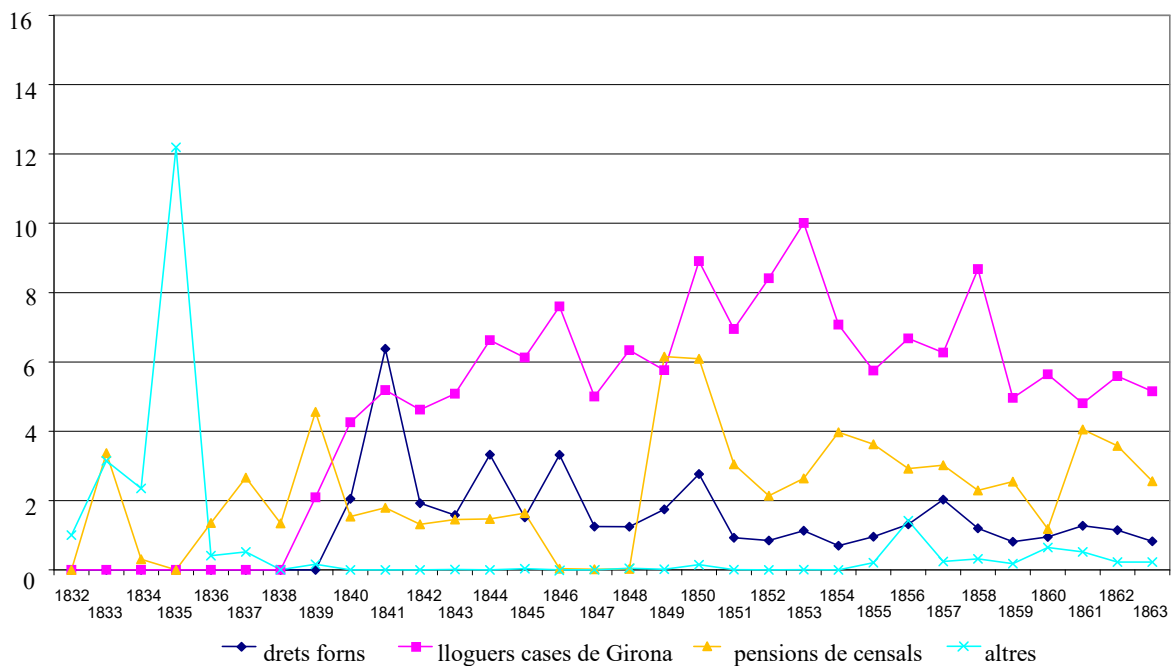
Ingressos del patrimoni Carles, 1832-1863, en %

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Gràfic 6.2.4

Ingressos del patrimoni Carles, 1832-1863, en %

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

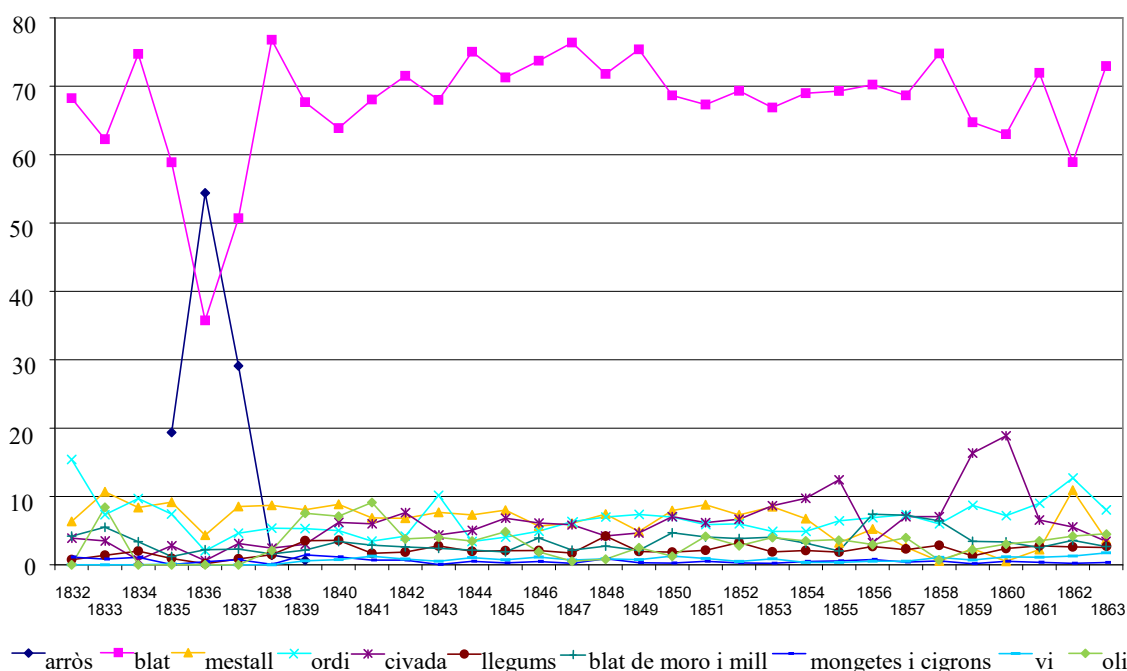
Tenen només un valor relatiu significatiu els lloguers de les cases de Girona des de la dècada de 1840 i, tal com ja hem comentat, el bestiar a partir de l'inici de la mitgeria del mas Pinell l'any 1857 i les vendes d'arbres en alguns moments puntuals a partir de 1855⁹⁴⁶. Anem a analitzar les diverses fonts d'ingressos amb més detall.

6.2.1.2.1. L'ingrés per venda de productes agraris

La base més important de la renda dels Carles procedia de l'excedent agrari recaptat del seu patrimoni per la via, bàsicament, de les parts de fruits que pagaven els masovers i dels censos en espècie que entregaven cada any els subemfiteutes. Dintre d'aquesta renda bàsicament agrària, destaca la predominança cerealícola del patrimoni i, més específicament, la seva gran especialització bladera. Com mostra el gràfic, llevat d'alguns moments puntuals, durant tot el període el valor del blat oscil·là sempre entorn del 70% del valor total dels productes agraris recaptats, quedant la resta de productes molt per darrere.

Gràfic 6.2.5

Percentatge del valor de cada producte respecte el valor total dels productes agraris recaptats pel patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

⁹⁴⁶ La punta que enregistren els censos en diner els anys 1833 i 1834 no és significativa sinó derivada de la font, ja que els Carles no cobraven tants censos en diner; es tracta, per tant, de censos en espècie que varen cobrar-se dels subemfiteutes en diner. Igualment, l'augment sobtat del concepte d'*altres* l'any 1835 correspon a l'ingressat després de passar comptes amb els masovers dels masos Carles, Ral, Sunyer i Garriga dels endarreriments de grans i agressos pendents d'anys anteriors (1829-1834).

Només hi va haver un producte capaç de competir amb el blat i fer baixar de forma important el percentatge que aquest representava sobre el total ingressat per la producció agrària: l'arròs, que proporcionà grans beneficis des que fou permès de nou el seu conreu a l'Empordà el 1835 fins que fou novament prohibit l'any 1838. Els Carles van recaptar 512 quarteres d'arròs en la collita de l'any 1835 (procedents del mas Closa Pagesa de Torroella de Montgrí i Gualta, el camp Llopart de Fontanilles i la feixa Alagoda del mas Carles de Pals) i 1.289,5 quarteres en la collita de 1836 (del mas Closa Pagesa, el camp Llopart, el mas Vicens de L'Escala i Bellcaire, el mas Pinell de Torroella de Montgrí, i el recaptat pels drets de cossures). Recordem que els Carles, en els contractes de 1829 del mas Closa Pagesa, el Camp Llopart i la feixa Alagoda i en el contracte signat el 1830 del mas Vicens, s'havien reservat el dret de fer els pactes que els semblés oportú en cas de poder sembrar-se arròs. Per les llibretes de comptes, sabem que el juny de 1836 hi havia un total de 372 vessanes sembrades d'arròs entre el camp Llopart i els masos Closa Pagesa i Vicens i que a la Closa Pagesa el conreu de l'arròs es cedí una part a una companyia (que no sabem per qui estava integrada) mentre que una altra part els Carles l'explotaren en conreu directe aprofitant el treball del masover i pagant jornals per algunes feines concretes⁹⁴⁷. Per la seva banda, el mas Pinell seguia venut a carta de gràcia en aquells anys amb el pacte que els compradors havien de pagar 1/5 part dels fruits, de manera que l'arròs el pagaren també segons aquella proporció. No sembla que es fes cap altra collita d'arròs al patrimoni Carles després d'aquelles dues. Malgrat que els comptes segueixen enregistrant algunes vendes i entregues d'arròs per al consum de casa Carles durant els anys 1837, 1838 i 1839 (300, 27'7 i 11 quarteres respectivament) tot fa pensar que es tracta de romanents de les collites dels anys anteriors⁹⁴⁸. El valor de l'arròs recaptat amb només dues collites ascendí a 75.104,49

---

⁹⁴⁷ Així, en els comptes de l'any 1835 referents a la Closa Pagesa, llegim *arròs sembrat per la companyia cunprès los Baleits paga de sinch dos, per la part Dominical à tocat 156 Q[quarteres] i lo arròs que tenia sembrat Dn Narcís à son compte pagat al quint al Masube per los treballs, 81 Q per Dn Narcís*.

⁹⁴⁸ A més del fet que les llibretes de comptes dels anys 1837, 1838 i 1839 no enregistren cap partida d'arròs entre els productes recaptats dels masos, cal considerar que l'any 1837 ja només apareixen despeses per blanquejar arròs (i no per cap altra de les feines relacionades amb el seu conreu) i que les 300 quarteres d'arròs que es van vendre aquell any foren venudes entre els mesos de febrer i juliol i corresponien, per tant, a la collita de 1836 (ja que l'arròs se segava a l'octubre); a partir d'aquella data només es tornà a vendre arròs entre el mes de novembre de 1838 i el gener de 1839, però es tracta de quantitats molt petites (18,3 quarteres en total). Per altra banda, l'any 1836 el patrimoni Carles ingressà 19,5 quarteres d'arròs per drets de batuda i cap quantitat d'arròs per aquest concepte en les collites dels anys següents. Tot sembla indicar, així, que no es produí cap altra collita d'arròs al patrimoni Carles després de la de 1836, contràriament al que suposaren Rosa Congost i Pere Gifre a partir d'una carta enviada a Narcís de Carles pel seu administrador el juliol de 1837 ("«Déu i el diable»...", *op. cit.*, p. 362), o que si s'arribà a sembrar arròs el 1837 no s'arribà a collir, i que, per tant, no hi hauria hagut cap

rals, una quantitat respectable que justifica plenament el caràcter de conreu *d'especulació* que li atribuï Pierre Vilar i la intensitat de les pressions i les polèmiques a què donà lloc la permissió i la prohibició d'aquest conreu a l'Empordà al segle XIX⁹⁴⁹.

La part majoritària de l'ingrés agrari del patrimoni Carles l'aportaren, així, els cereals de secà (mestall, ordi, civada i, molt especialment, el blat) i l'arròs quan pogué sembrar-se'n. Pel que fa a la resta de productes agraris, en parlar dels contractes de masoveria ja hem comentat que, des de finals del segle XVIII però sobretot a partir del segon quart del segle XIX, els Carles potenciaren una diversificació significativa dels productes que els reportaven renda mitjançant la incorporació en els contractes de l'obligació de pagar parts de fruits de faves, veces, tapissots, fesols, fesoles, llenties, pèsols i qualsevol altra grana o fruit que es collissin tant a l'hivern com a l'estiu; blat de moro; cigrons; cànem; alfals; mill, panís i melca; palla; llana i llenya. A mitjan segle XIX s'hi afegiren encara parts del producte de vendre patates, alls, cebes, carbasses i altres hortalisses⁹⁵⁰, i de vendre l'herba de les pastures sobrants. Així, els propietaris, a través dels contractes miraren de treure profit del policonreu que els masovers –principalment per al seu autoconsum, però també per a vendre al mercat– practicaven als masos. Fins a quin punt, però, aquesta diversificació dels productes recaptats era una estratègia central o bé subsidiària del propietari com a rendista? Tal com mostren els següents gràfics, els productes diferents dels cereals estaven molt orientats al propi consum del propietari i la seva família, mentre que l'especialització cerealícola, i sobretot bladera, ho estava molt més cap a la venda.

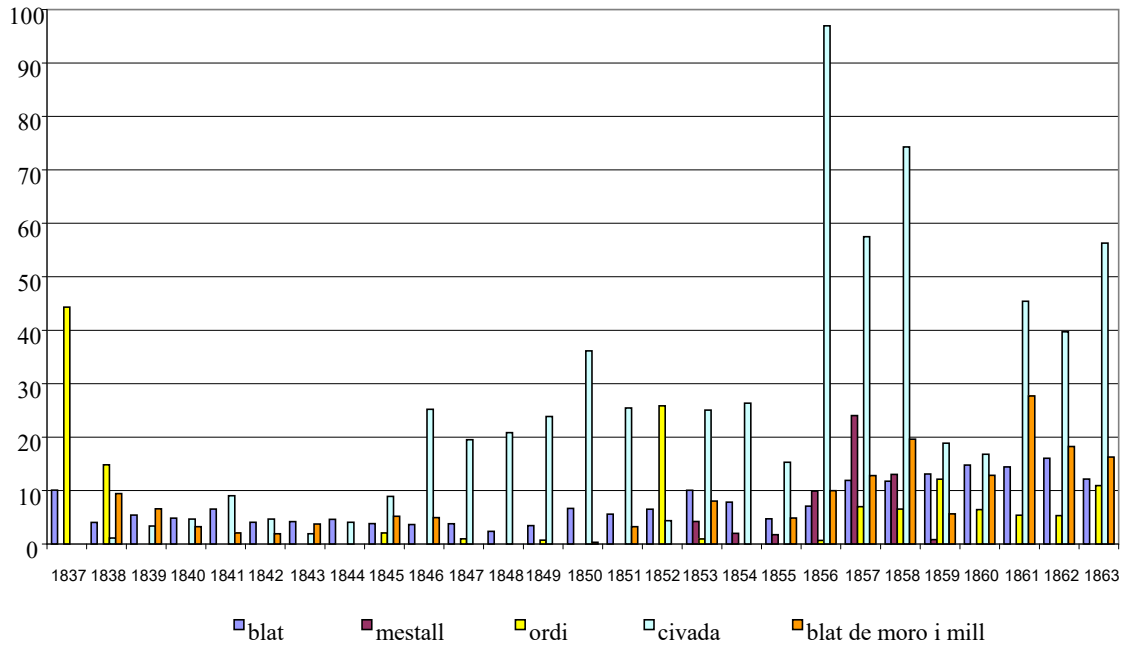
contradicció entre la voluntat expressada pel propietari el mes de gener de 1837, en el sentit que s'havia de prohibir el conreu de l'arròs degut a les nombroses morts que havia provocat, i el fet que deixés efectivament de conrear-ne en el seu patrimoni.

⁹⁴⁹ Sobre el conreu de l'arròs a l'Empordà, les seves reglamentacions i prohibicions, i la conflictivitat a què donà lloc veieu: Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, op. cit., p. 308-316; J. Surroca, *El conreu de l'arròs a l'Empordà*, op. cit., “El conreu de l'arròs a l'Empordà del segle XVIII”, op. cit. i “La població del segle XVIII a Torroella de Montgrí”, op. cit.; R. Congost i P. Gifre, “«Déu i el diable»...”, op. cit.; i P. Gifre, “La lluita per l'aigua...”, op. cit.

⁹⁵⁰ Aquests darrers productes són, però, especialment opacs en la comptabilitat del patrimoni. Entre 1840 i 1845, per exemple, a les llibretes figuren algunes partides de llenties i tomates entregades pel procurador a Casa Carles sense especificar d'on han sortit, i no hi són mencionades les patates, cosa que no vol dir que no se'n produïssin o cobressin. Així, al rebut número 28 de l'any 1840 (del qual a la llibreta de comptes només es fan constar el blat i la civada) Joaquina de Carles va escriure: *apreciado Devant he recibido por Juan cuatro cuarteras de trigo, dos de avena, un saco de patatas y la paja para los jergones*. Igualment, el 1845, en un altre rebut explica que el mosso li ha fet arribar un sac de patates (ADG.FCC. Lligall en quart 9). Les poques referències que trobem en les llibretes a les patates, són, per altra banda, sempre molt ambigües: a la llibreta de comptes de 1846 consten entregats, el 23 d'agost, *dos sacos de patatas y seis arrobas de lana de los colonos* per a la manutenció de la casa i a la de 1849 tres sacs de patates amb el mateix destí sense que se n'indiqui la procedència.

Gràfic 6.2.6

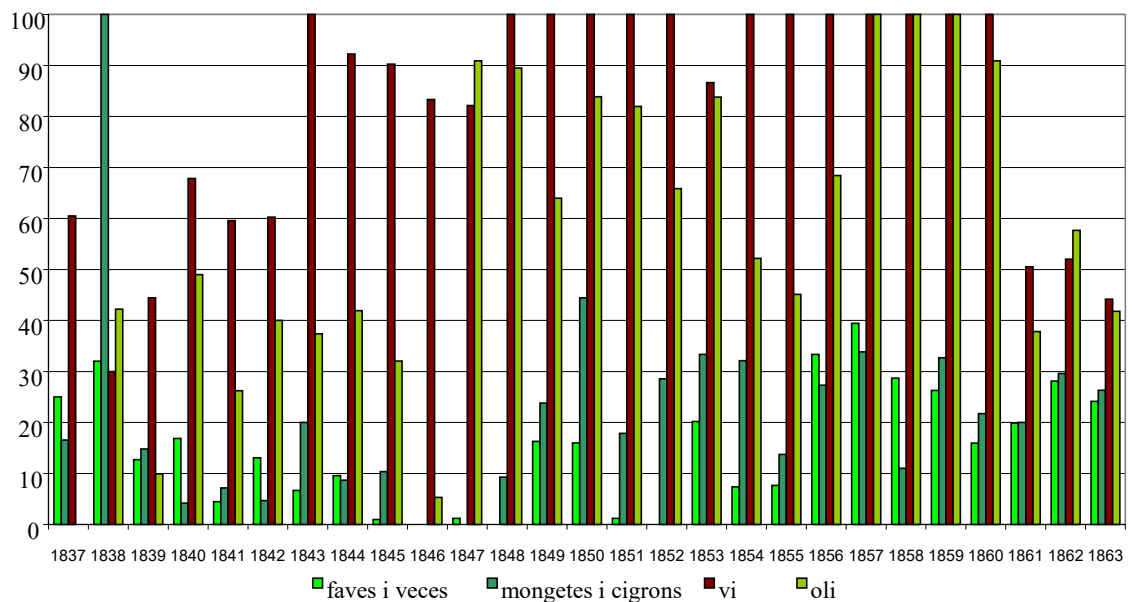
Percentatge del producte autoconsumit sobre el total recaptat pel patrimoni Carles, 1837-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Per als anys 1832-1836 les llibretes de comptes no ofereixen aquesta dada.

Gràfic 6.2.7

Percentatge del producte autoconsumit sobre el total recaptat pel patrimoni Carles, 1837-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Per als anys 1832-1836 les llibretes de comptes no ofereixen aquesta dada.

Dintre dels cereals, només la civada comptava amb un percentatge rellevant d'autoconsum (bona part es destinava a l'euga que tenia el propietari a Girona); també es consumia molt de blat dintre del patrimoni (un promig anual de 26,6 hectolitres entre 1837-1850; 36,6 entre 1851-1856 i 87,1 entre 1857-1863) però, en ser la producció de blat major, percentualment aquest autoconsum representava un valor més baix⁹⁵¹. Cal advertir també que l'autoconsum de cereals registrà una alça general a partir de finals de 1856, quan s'inicià la mitgeria del mas Pinell (recordem que el propietari es feia càrrec de la meitat del gra per a la sembra i de la meitat del cost de manteniment del masover i del bestiar d'aquest mas; despeses que no assumia en la resta de masoveries).

Els productes diferents dels cereals (llegums, vi i oli) comptaven amb un grau d'autoconsum molt elevat, que podia alguns anys fins i tot arribar al total produït en el cas de l'oli i el vi. Les faves i veces servien per alimentar els coloms de Torroella i Girona (que també consumien blat de moro, civada i púrquies de blat). És només d'aquesta forma indirecta, i per alguns jornals pagats per adobar el colomar, com tenim coneixement que els Carles criaven coloms a la seva casa de Girona i de Torroella, sobretot per al seu autoconsum (per bé que en algun moment puntual se'n pogué vendre algun⁹⁵²).

En els anys que comprèn la comptabilitat que estem analitzant, l'oli procedia de la renda únicament de tres masos cedits a masoveria que tenien part de les terres dedicades a aquest producte –el mas Garriga de Navata (menys durant els anys 1847-1861, que estigué venut a carta de gràcia) el mas Puig de Felines i, en molta menor mesura i només entre els anys 1839 i 1843 (perquè després fou arrendat a preu acotat), el mas Gombau de Palafrugell– i de dos subemfiteutes de Torroella que pagaven el cens anual en oli (i que acabaren essent només un a partir de 1848, perquè l'altre l'any 1855 estava devent el cens dels darrers set anys i acabà renunciant al subestabliment). Els masovers del mas Puig de Felines i del mas Gombau pagaven el terç de l'oli i el del mas Garriga

---

⁹⁵¹ De fet, d'entre els cereals, el blat fou el producte més consumit dintre del propi patrimoni els anys 1837 a 1845, 1852, 1853, 1859, 1861, 1862 i 1863 (els anys que el blat no fou el primer cereal consumit ho fou la civada).

⁹⁵² Així, en els comptes de 1836, hi figuren 10 pessetes ingressades per la venda de set parell de coloms. Passa el mateix en el cas de les gallines que es criaven a les dues cases (i que consumien mill, civada i blat de moro), animals també opacs en la comptabilitat del patrimoni, llevat de les gallines i capons que es cobraven en concepte de renda (i que probablement eren en part els que després es criaven per a l'autoconsum de Casa Carles).

2/5 parts fins al 1862 i la meitat a partir d'aquella data. Pel que fa al vi, procedia també del mas Puig de Felines i el mas Garriga de Navata, del mas Puig de Torroella (només a partir de 1856) i dels censos de les rabasses mortes de Palafrugell (només fins al 1853, coincidint amb l'aparició de l'oïdium i amb el procés de desnonaments de molts subemfiteutes morosos de la muntanya de Sant Sebastià i el canvi d'especialització d'aquelles terres a favor del suro de què ja hem parlat anteriorment). Recordem que els masovers dels Carles pagaven el terç del vi i els rabassers el quart i que el propietari impulsà durant la primera meitat del segle XIX l'especialització de bona part de les terres dels masos Puig de Felines i Garriga de Navata tant en la producció de vi com en la d'oli a través de l'obligació imposada als masovers de realitzar-hi importants plantacions de ceps i d'oliveres⁹⁵³. L'obligació imposada al masover del mas Garriga en el contracte signat el 1862 de plantar 2.000 mallols o serments cada any que se li demanés responia clarament a l'estímul creat per l'encariment del preu del vi que es va viure a partir del segon quinquenni dels anys 1850, tant a Girona com a Figueres, arran de la restricció de l'oferta per causa de la plaga de l'oïdi i la guerra de Crimea⁹⁵⁴. La recuperació de la quantitat de vi recaptada pels Carles –que havia anat caient de forma ininterrompuda des de l'any 1847 fins al 1855–, a partir de 1856 va permetre dedicar més producció al mercat, malgrat la qual cosa el vi no aconseguí sinó aproximar-se al 2% del total ingressat per la producció agrària (Gràfic 6.2.5). Tampoc l'oli, dintre del període analitzat, representà percentatges significatius dintre de l'ingrés agrari del patrimoni, llevat d'alguns moments molt puntuals.

LA COMERCIALIZACIÓ DE L'EXCEDENT AGRARI: EL CAS DEL BLAT

a) *L'origen del blat recaptat*

La part més important de la producció de blat recaptada pels Carles procedia dels masos, que en el període que estudiem es trobaven tots cedits a masoveria al terç de fruits, menys el mas Pinell que a partir de 1857 fou cedit a mitgeria amb l'obligació del

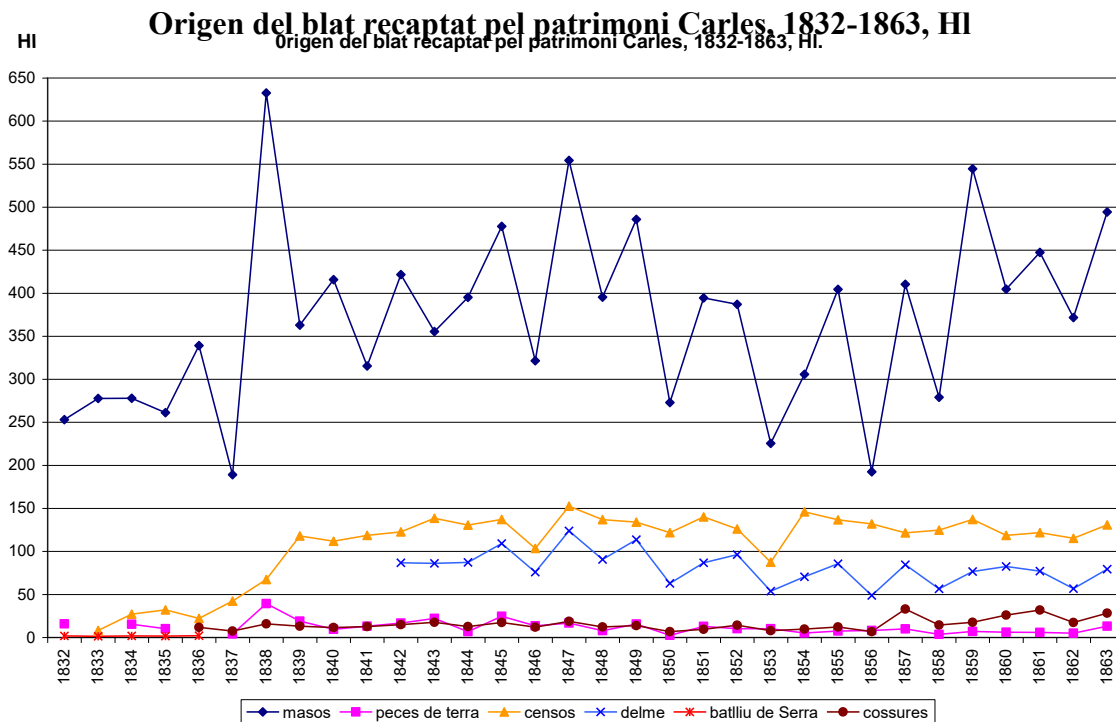
---

⁹⁵³ Al mas Puig de Felines, en el contracte signat el 1816, s'obligava el masover a plantar 6 oliveres i 800 ceps o mallols cada any i, el 1830, també 6 oliverons cada any i mitja vessana de vinya cada any que se li demanés. Al mas Garriga de Navata, en el contracte de 1832, s'establia l'obligació de plantar 12 oliverons i 2 banchs de ceps cada any i, en el signat el 1862, 8 oliveres cada any i 2.000 mallols o serments cada any que se li demanés.

⁹⁵⁴ Preus del mercat de Girona segons la sèrie elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Saguer a partir de la mercurial de Girona, inèdita. Preus del mercat de Figueres a D. Armengol, *La agricultura en el Alto Ampurdán...*, op. cit., apèndix p. 122-124. E. Giralt, *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 2, op. cit., p. 227).

masover de pagar dos terços dels grans d'aresta⁹⁵⁵. En comparació, les peces de terra arrendades a canvi d'un pagament en espècie eren molt poques i representaven un ingrés de blat molt menor⁹⁵⁶:

Gràfic 6.2.8

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Menció especial mereixen els censos procedents dels subestabliments de Torroella de Montgrí i de Palafrugell, que ja hem vist que els Carles havien pactat majoritàriament en una quantitat fixa de blat. A aquests es van afegir, a partir de 1843, els censos del benefici de Sant Jaume de Verges. Pel que fa a les dades del gràfic, hem d'advertir que entre 1832 i 1839 l'ingrés per aquest concepte apareix infravalorat perquè manquen les

⁹⁵⁵ Durant el període analitzat els masos que proporcionaren renda en forma de blat al patrimoni Carles foren: els masos Puig i Ral de Torroella de Montgrí; Torre Bagura de Torroella de Montgrí (venut a carta de gràcia entre 1829-1837); Figueres de Torroella de Montgrí (les terres del qual foren repartides l'any 1851 entre els masos Puig, Ral i Torre Bagura); Closa Pagesa, amb terres a Torroella i Gualta; Pinell de Torroella de Montgrí (venut a carta de gràcia entre 1828 i 1855, en un conveni signat el 1836 els compradors es van comprometre a entregar a Casa Carles una cinquena part dels fruits de l'heretat); Vicens, amb terres a L'Escala i Belcaire (venut perpètuament el desembre de 1855); Puig de Fellines; Sunyer, amb terres a Serra, Llabià i Sant Iscle; i Garriga de Navata (venut a carta de gràcia entre 1847-1861). Es tractava en tots els casos de masoveries que pagaven el terç dels grans d'aresta, menys el mas Pinell que, una vegada fou revindicat pels Carles, fou cedit a mitgeria l'any 1857 amb l'obligació del masover de pagar 2/3 dels grans.

⁹⁵⁶ Es tractava del camp Llopert de Fontanilles i la feixa Alagoda de Gualta, arrendats al terç de fruits; i les feixes del comú de Pals (venudes perpètuament el 1860) i el camp Roure de Gualta (del qual els Carles van signar revenda l'agost de 1845), els arrendataris dels quals desconeixem quina proporció de blat pagaven.

dades dels censos de Palafrugell, segurament perquè no els recaptà el mateix procurador.

Tal com s'observa clarament, si obviem aquests primers anys, el fet que els censos de blat que cobraven els Carles fossin quantitats fixes feia que la renda recaptada per aquest concepte, malgrat els problemes de morositat que van presentar alguns subemfiteutes (vegeu els dos quadres següents), fos molt més regular que no pas la captació d'excedent vinculat directament a l'atzar de les collites, com el producte de les masoveries o del delme de les heretats, que eren proporcionals a la producció de cada any. Probablement aquest avantatge també facilitava poder utilitzar els censos com un recurs de reserva per aconseguir diners immediatament en moments de dificultats econòmiques del patrimoni, venent-los per avançat encara que fos a costa de fer-ho a un preu baix, i perdent per tant renda, tal com varen fer els Carles a la segona meitat de la dècada de 1820⁹⁵⁷. L'any 1839 els Carles utilitzaren igualment els censos com una forma de finançament, venent a Antoni Frigola, que havia estat procurador de la part del patrimoni de Palafrugell, els censos que els estaven devent els subemfiteutes d'aquella localitat, un total de 75 quarteres de blat i 218,6 rals, valorant la quartera de blat a 64 rals, preu que es correspon amb el preu més baix de les vendes de blat efectuades per Casa Carles durant aquell any; mentre que els subemfiteutes que optaren per pagar el cens en diners en lloc d'entregar blat hagueren de fer-ho pagant 80 rals per quartera el 1839 (igual que el 1837 i el 1838)⁹⁵⁸. Els Carles s'estalviaren d'aquesta manera la feina d'haver de reclamar aquells censos, cosa que devia resultar dificultosa, i s'asseguraven cobrar els censos endarrerits de Palafrugell encara que fos venent-los a un preu baix.

A partir de l'any 1839, l'administrador deixà constància del grau de morositat dels subemfiteutes que pagaven els censos a Torroella de Montgrí i a Palafrugell enregistrant cada any en els comptes quins subemfiteutes devien censos i des de quan. N'hem resumit les dades en el gràfic i els dos quadres següents:

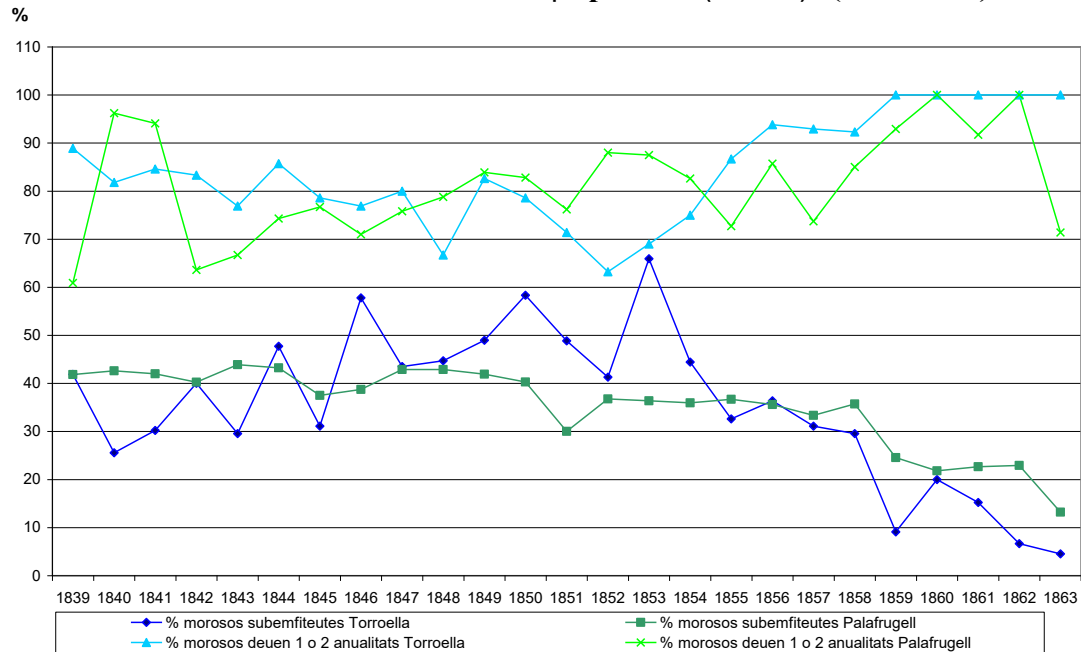
---

⁹⁵⁷ Vegeu el punt 4.4.4.4 del capítol 4 sobre les vendes de blat anticipades per causa de les dificultats financeres del patrimoni.

⁹⁵⁸ ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1839.

Gràfic 6.2.9

Morositat dels subemfiteutes del patrimoni Carles (1839-1863)

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Quadre 6.2.1

Morositat dels subemfiteutes. Censos que es paguen a Torroella 1838-1863

	nº emfiteutes	nº emfiteutes deuen censos	nº subemfiteutes deuen censos				
			deuen 1-2 anualitats	3-4	5-6	7-8	més de 8 anualitats
1839	43	18 (41,9%)	16	2			
1840	43	11 (25,6%)	9	1	1		
1841	43	13 (30,2%)	11		2		
1842	45	18 (40,0%)	15	1	2		
1843	44	13 (29,5%)	10	3			
1844	44	21 (47,7%)	18	1	2		
1845	45	14 (31,1%)	11	1	2		
1846	45	26 (57,8%)	20	4	1	1	
1847	46	20 (43,5%)	16	2		2	
1848	47	21 (44,7%)	14	5	1		1
1849	47	23 (48,9%)	19	1	2		1
1850	48	28 (58,3%)	22	4	1		1
1851	43	21 (48,8%)	15	4	1		1
1852	46	19 (41,3%)	12	3	3		1
1853	44	29 (65,9%)	20	3	4	1	1
1854	45	20 (44,4%)	15	2	2		1
1855	46	15 (32,6%)	13	2			
1856	44	16 (36,4%)	15	1			
1857	45	14 (31,1%)	13	1			
1858	44	13 (29,5%)	12	1			
1859	44	4 (9,1%)	4				
1860	45	9 (20,0%)	9				
1861	46	7 (15,2%)	7				
1862	45	3 (6,7%)	3				
1863	44	2 (4,5%)	2				

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3.

Quadre 6.2.2

Morositat dels subemfiteutes. Censos que es paguen a Palafrugell, 1838-1863

	nº emfiteutes	nº emfiteutes deuen censos	nº subemfiteutes deuen censos				més de 8 anualitats
			deuen 1-2 anualitats	3-4	5-6	7-8	
1839	55	23 (41,8%)	14	5	3	1	
1840	61	26 (42,6%)	25	1			
1841	81	34 (42,0%)	32	1	1		
1842	82	33 (40,2%)	21	11	1		
1843	82	36 (43,9%)	24	10	2		
1844	81	35 (43,2%)	26	5	4		
1845	80	30 (37,5%)	23	2	5		
1846	80	31 (38,8%)	22	6	3		
1847	77	33 (42,9%)	25	4	4		
1848	77	33 (42,9%)	26	5	2		
1849	74	31 (41,9%)	26	4	1		
1850	72	29 (40,3%)	24	3	2		
1851	70	21 (30,0%)	16	3	2		
1852	68	25 (36,8%)	22	3			
1853	66	24 (36,4%)	21	1	2		
1854	64	23 (35,9%)	19	4			
1855	60	22 (36,7%)	16	6			
1856	59	21 (35,6%)	18	3			
1857	57	19 (33,3%)	14	5			
1858	56	20 (35,7%)	17	3			
1859	57	14 (24,6%)	13	1			
1860	55	12 (21,8%)	12				
1861	53	12 (22,6%)	11	1			
1862	48	11 (22,9%)	11				
1863	53	7 (13,2%)	5	2			

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3.

Com s'observa al gràfic, a partir de mitjan de la dècada de 1850 va disminuir tant el percentatge de subemfiteutes morosos sobre el total de subemfiteutes que pagaven censos als Carles, com el percentatge de subemfiteutes que devien més de dues anualitats del cens. Aquest descens del grau de morositat és més significatiu en el cas dels subemfiteutes que pagaven els censos a Torroella de Montgrí que no pas en el dels que ho feien a Palafrugell ja que, com mostren els dos quadres anteriors, el nombre de subemfiteutes de Torroella es va mantenir més o menys estable durant tot el període analitzat, mentre que el nombre dels subemfiteutes de Palafrugell va anar disminuint a partir de la crisi de subsistències de 1847 com a conseqüència dels desnonaments impulsats per l'administrador a la muntanya de Sant Sebastià a fi de recuperar per al

patrimoni les parcel·les dels morosos per tal de plantar-hi suros⁹⁵⁹. El descens de la morositat dels censos de Palafrugell, doncs, obeí no pas a una millora real de la situació dels subemfiteutes sinó a un augment de la pressió del propietari a través del seu administrador. Resulta, però, impossible de demostrar fins a quin punt aquest argument també pot ser vàlid per explicar el descens de la morositat dels censos de Torroella.

Pel que fa als ingressos en concepte de delme, quan hem tractat sobre els arrendaments ja hem fet notar la capacitat que varen demostrar els Puig i els Carles, a la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX, per apropiar-se, a través de les obligacions consignades en els contractes, d'alguns pagaments (redelmes, onzens, quinzens, vintens...) inicialment imposats per les universitats quan aquests ja havien deixat de pagar-se. La mateixa capacitat d'absorbir rendes que inicialment no els pertocaven varen demostrar els Carles al segle XIX quan varen incorporar el pagament del delme als seus ingressos després que aquest fos abolit durant el procés de la revolució liberal, malgrat que en els contractes no s'hagués pactat res en aquest sentit. Només en un sol contracte, tot i que es tracta, significativament, del primer contracte que signaren després de l'abolició del delme (l'any 1857, per a la mitgeria del mas Pinell), trobem una referència explícita a aquesta qüestió i hi queda clar que el propietari ha tret benefici de l'abolició d'aquella sostracció feudal: el parcer s'havia de fer càrrec de totes les contribucions, pagant per aquest concepte cada any al propietari –qui avançava el pagament al col·lector de Torroella de Montgrí–, 1.920 rals *tant quant no se paguia delme, y en el cas de que se tingues de fer com antiguament de pagarlo*, pagaria només 1.600 rals.

En els comptes del patrimoni del període que analitzem no apareix cap referència al delme fins al 1837, justament l'any de la seva abolició, cosa que sembla confirmar la nostra hipòtesi que la manca de referències explícites al pagament del delme en els contractes de parceria es deu al fet que devia treure's del modoló abans de partir la collita entre el masover i el propietari⁹⁶⁰. Els anys 1837 i 1838, malgrat l'abolició, el govern prorrogà de manera provisional el cobrament del delme, que fou administrat per

---

⁹⁵⁹ Vegeu aquest procés més detallat a l'apartat sobre les funcions de l'administrador.

⁹⁶⁰ Això mateix explicaria perquè no apareixen referències al delme fins al 1837 en la comptabilitat dels Carles. La mateixa hipòtesi sostenen Garrabou, Planas i Saguer els quals observen que, en les comptabilitats que analitzen, el delme *era poc present com a càrrec comptable* [...] *Cal pensar que quan no era assumit íntegrament pels parcers, la detracció es resolía abans de partir els fruits. Això explicaria l'absència de rastre en els llibres del propietari (Un capitalisme impossible?..., op. cit., p. 151).*

unes juntes diocesanes⁹⁶¹. Narcís de Carles, per la seva banda, es mostrà del tot respectuós amb les ordres del govern i així, el 25 d'agost de 1838, ordenà al seu administrador que *tanto para el pago del diezmo como para todo lo demas, lo que debes hacer es no apartarte de lo que previenen las ordenes que sobre el particular se han comunicado; y en caso de que te se ecsija separandose de ellas, has que conste para tu resguardo*⁹⁶². La referència que trobem en els comptes de 1837 és relativa a la contribució extraordinària de guerra que es pagà aquell any, de la qual es descomptà la meitat del que ja s'havia pagat al govern en concepte de delme⁹⁶³. L'any 1838 els Carles varen pagar 765 rals pel terç del delme de Torroella de Montgrí (devien pagar els dos terços restants els seus masovers⁹⁶⁴). El 1840 el pagament fou substituït per un 4% sobre els productes agrícoles i ramaders i, finalment, el 1841 es produí la definitiva abolició del delme mitjançant la creació de la contribució del *culto y clero* que perdurà fins a la reforma tributària de Mon-Santillán de 1845.

Al final dels comptes de 1842, en una nota a part, l'administrador feu una *Cuenta de lo que è recibido de granos del cuatro por ciento de las Heredades del Patrimonio de Casa Carles* en les collites de 1840 i 1841, amb la qual cosa queda clar que aquells anys els Carles ja cobraren directament aquella part del delme dels seus masovers. Amb els diners obtinguts mitjançant la venda dels productes recaptats per aquell concepte (blat, mestall, ordi i civada), un total de 7.006,5 rals, l'administrador pagà la contribució del 4% de l'any 1840 i la de culte i clergat dels anys 1841 i 1842 corresponents al patrimoni, 680 rals d'interessos d'un préstec, 1.496 rals d'un debitori, cobrà 700,6 rals per drets d'administració i encara quedaren 883,3 rals a favor de Joaquina de Mendoza!

A partir de la collita de 1842 les entrades de productes recaptats en concepte del delme extingit apareixen als comptes per primera vegada (i seguiran apareixent-hi des de llavors fins al final de la sèrie comptable, el 1863), sota l'epígraf de *Diesmo de las Heredades*, com un ítem més en el quadre resum inicial on es detalla tota la producció

---

⁹⁶¹ Joaquim M. Puigvert, *Església, territori i sociabilitat...*, op. cit., p. 206-207.

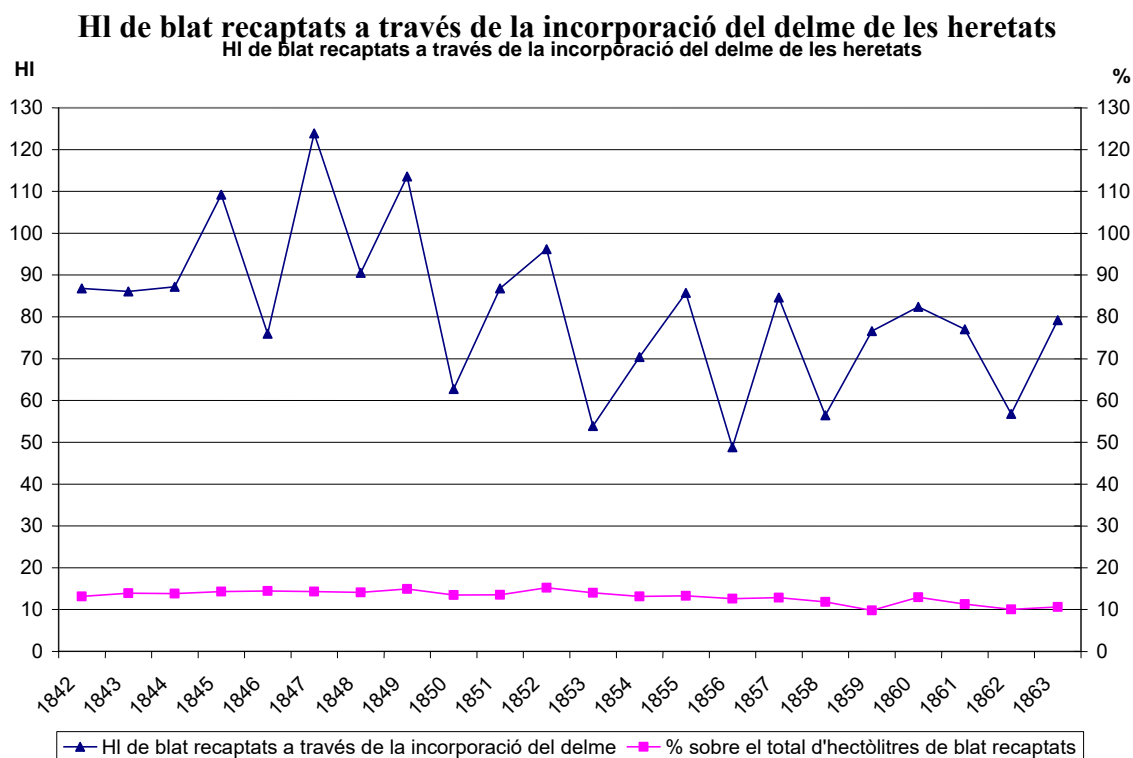
⁹⁶² 25-8-1838, Carta de Narcís de Carles a Josep Devant (ADG.FCC. Lligall en quart 8, plec any 1838).

⁹⁶³ Es paguen 145,3 rals per la contribució de guerra del mas Figueres *abonat al delme* i 1.025,1 rals que *a tocat a la Closa Pagesa per la contribució extraordinària de guerra a mes del abono del delme*.

⁹⁶⁴ En un rebut datat el 17 d'octubre de 1838 consta que el procurador de Casa Carles pagà 2.256 rals per 282 vessanes del terme de Torroella que havien de pagar delme de grans; hem de suposar que la diferència entre aquesta quantitat i la que figura als comptes pel terç del delme l'administrador dels Carles la va fer pagar després als masovers (ADG.FCC. Lligall en quart 8, plec any 1838).

recaptada del patrimoni. La *Cuenta* de l'ingressat pel 4% de les heretats en les collites de 1840 i 1841 ens permet, per altra banda, confirmar que la quantitat de producte recaptada pels Carles en concepte de delme a partir de 1842 corresponia, efectivament, al 10% de la producció bruta⁹⁶⁵. L'augment en renda bruta que representà per al patrimoni Carles aquest ingrés el veiem reflectit en el gràfic següent.

Gràfic 6.2.10

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Malgrat el vaivé de les collites, percentualment aquesta font d'ingrés mostrà una gran estabilitat i representà sempre entre el 10 i el 15% del total de blat recaptat pel patrimoni. Revertir en benefici propi el delme extingit representà, doncs, per als Carles un augment de renda gens negligible, i més tenint en compte que a més de blat ingressaren també pel mateix concepte quantitats variables de mestall, ordi, civada, llegums, blat de moro i mill⁹⁶⁶.

⁹⁶⁵ Així, per exemple, si del 4% de les collites de 1840 i 1841 es van ingressar 42 i 45 quarteres (Q) de blat, respectivament, resulta proporcional que, tenint en compte la variabilitat de les collites, pel delme calculat a una quota del 10% els Carles ingressessin 120, 119, 120'5, 151 i 105 Q de blat els anys 1842, 1843, 1844, 1845 i 1846 (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

⁹⁶⁶ L'any 1847, per exemple, a més de les 171,25 Quarteres (Q) de blat, el patrimoni Carles ingressà en

És possible que el fet que els Carles es fessin càrrec de pagar la contribució del *culto y clero* corresponent als masos (que apareix carregada directament a les despeses del patrimoni entre 1843 i 1845) els servís de legitimació per cobrar el delme dels masovers, però el que cobraven a aquests últims per aquest concepte era molt superior a aquella contribució: entre 1843 i 1845 pagaren per *culto y clero* un total de 6.041,7 rals i ingressaren en canvi del delme de les heretats, comptant només el blat, un total de 282,4 hl. equivalents, segons la mitjana del preu de venda del blat de Casa Carles durant aquells anys, a 23.800,7 rals.

Ja en els debats a les Corts, alguns defensors del manteniment del delme havien alertat que la seva supressió no beneficiaria als colons sinó als propietaris de la terra, a través d'un augment de la renda exigida⁹⁶⁷; de fet això ja havia passat a França⁹⁶⁸. A Espanya es donaren diversitat de situacions: sembla que la supressió del delme no es traduí en un increment de la renda del propietari a les comarques valencianes⁹⁶⁹, però sí a Mallorca⁹⁷⁰, i Esteban Canales cita el testimoni d'alguns diputats que ja a la dècada de 1840 van denunciar que l'abolició del delme havia repercutit en un augment de la renda exigida als colons, si bé no concreta a quina zona d'Espanya es referien⁹⁷¹. Pel que fa a Catalunya, del treball de Pere Pascual es desprèn que a la Catalunya central el delme simplement quedà abolit de manera que al patrimoni de Sanahüja de la família Combelles el propietari i els seus masovers (que abans en compartien el pagament) deixaren de pagar-lo sense que els Torelló-Combelles se l'apropriessin⁹⁷²; en alguns municipis de l'Alt i el Baix Penedès, en canvi, hi ha notícies que els propietaris

---

concepte de delme 22,5 Q de mestall; 39,83 Q d'ordi; 50,75 Q de civada; i 7,38 Q de llegums.

⁹⁶⁷ Esteban Canales, "Diezmos y revolución burguesa en España", dins A. García Sanz i Ramon Garrabou, *Història Agrària de la España contemporànea*, vol. I, Barcelona, Crítica, 1985, p. 258-259 i 262 i 263.

⁹⁶⁸ A França els propietaris també incorporaren l'antiga percepció del delme a la seva renda després de la seva abolició (P. Bois, *Paysans de l'Ouest*, p. 320-321, citat per Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, *op. cit.*, nota 5 p. 206).

⁹⁶⁹ S. Calatayud, J. Millán, i M. C. Romeo, "El rentismo nobiliario en la agricultura valenciana del siglo XIX", *op. cit.*, p. 92 i "Les múltiples cares de la renda: propietaris i arrendataris al País Valencià", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 15 (2002-2003), p. 58-59; també J. Millán, "Els inicis revolucionaris de la societat valenciana contemporània. Revolució, canvi social i transformacions econòmiques, 1780-1875", dins J. Azagra, E. Mateu i J. Vidal (eds.), *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de historia valenciana contemporànea*, Alacant, Inst. J. Gil-Albert, 1996, p. 139.

⁹⁷⁰ A Mallorca el valor en metàl·lic del delme suprimit fou incorporat a l'ànnua mercè que es pagava pels arrendaments; en canvi, a diferència del que passà a la regió de Girona, la majoria dels terratinents no aconseguiren imposar el pagament de les contribucions sobre la terra als seus arrendataris (J. Suau, *El món rural mallorquí, s. XVIII-XIX*, Barcelona, Curial, 1991, p. 154-158).

⁹⁷¹ E. Canales, "Diezmos y revolución burguesa en España", *op. cit.*, p. 269.

⁹⁷² P. Pascual, *Els Torelló...*, *op. cit.*, p. 87-88.

s'incorporaren els delmes suprimits de forma que els pagesos els pagaren durant tot el segle XIX, de vegades fins i tot mitjançant la coacció armada de la guàrdia civil⁹⁷³; igualment, a les terres de Lleida, Enric Vicedo ha assenyalat com l'abolició del delme repercutí en un augment de les parts de fruits del *terratge* que s'exigia als parcers per conrear les terres⁹⁷⁴. A la regió de Girona la institució de la masoveria degué facilitar l'apropiació del delme per part dels propietaris útils dels masos: el canal de sostracció i les formes de control podien ser les mateixes que ja es feien servir per cobrar les parts de fruits dels masovers. De totes maneres, aquestes condicions podien facilitar les coses, però calia disposar d'una capacitat real per apropiarse en la pràctica del delme. Molts propietaris útils de la regió de Girona varen demostrar posseir aquest poder real d'imposició sobre els seus colons, ja fos a través dels contractes⁹⁷⁵ o fins i tot, com hem vist en el cas dels Carles, sense que ni tan sols els fes falta aquesta formalitat.

Resulta molt significativa i allisonadora la capacitat dels Carles per cobrar el delme dels seus masovers després que aquest fos abolit. Si ja abans de la revolució liberal les rendes decimals estaven en decadència⁹⁷⁶ per la resistència dels pagesos al seu pagament –bàsicament, a part del seu pes econòmic, perquè les consideraven il·legítimes, per això la resistència al pagament s'accentuà durant la Guerra del francès o el Trienni liberal– i per les mancances de la capacitat dels delmadors per defensar en la pràctica aquest *seu* dret de propietat, els propietaris útils, com els Carles, sí demostraren, en plena revolució liberal, tenir el poder *de facto* suficient per eixamplar el seu dret de propietat tot incorporant –i fent efectivament pagar– les recent abolides rendes decimals al seu

---

⁹⁷³ Aquesta qüestió arribà fins i tot a provocar plets (Antonio López Estudillo, “¡Rabasaies a defenderse! Conflicto social y organización campesina en Catalunya (1868-1905)”, Seminari impartit a l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona el 14 de desembre de 2012, inèdit).

⁹⁷⁴ E. Vicedo, “Notes sobre la integració de l'agricultura de les terres de Lleida en el procés de desenvolupament capitalista”, *Recerques*, núm. 24 (1991), p. 168-169.

⁹⁷⁵ En els contractes de parceria de la regió de Girona signats durant la dècada de 1830, és habitual trobar la incorporació d'una clàusula establint que si el delme és abolit haurà de ser pagat al propietari (Rosa Congost, *Els propietaris i els altres...*, *op. cit.*, p. 184). Segons Garrabou, Planas i Saguer, als anys quaranta del segle XIX continuaren apareixent en molts contractes de masoveria de la mateixa zona clàusules segons les quals el delme extingit s'havia de pagar al propietari; segons els mateixos autors, a mitjan segle XIX els masovers de Fornells de la Selva del patrimoni Negre pagaven terç més delme del blat i el mestall perquè *l'abolició del delme havia repercutit en una alça de la renda del propietari (Un capitalisme impossible...*, *op. cit.*, nota 25 p. 128 i 216).

⁹⁷⁶ Per això, com afirma Esteban Canales, *la definitiva supresión del diezmo (1841), obra de un Gobierno progressista, fue la tardía pero jurídicamente necesaria acta de defunción de un impuesto que en muchas partes ya había muerto por agotamiento* (“Los diezmos en su etapa final”, dins G. Anes (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza, 1982, p. 187; també “Diezmos y revolución burguesa...”, *op. cit.*, p. 250-268).

domini útil de la terra⁹⁷⁷, malgrat que aquesta apropiació no estigués refrendada per la llei. Per als masovers dels Carles, en tot cas, el delme potser fou “abolit” (legalment), però no pas “suprimit” (de la seva realitat quotidiana). Què degueren aprendre d’aquesta lliçó magistral sobre la teoria i la pràctica de la propietat els masovers que varen haver de seguir pagant, com abans, el delme, encara que fos a unes altres mans?

També relacionada amb les rendes decimals és la curta sèrie del Batlliu de Serra de Daró que apareix en el gràfic 6.2.8. Aquest batlliu de sac havia ingressat en el patrimoni Carles a través del patrimoni Puig, juntament amb el mas Sunyer, al qual estava annex⁹⁷⁸. Així, el masover d’aquell mas tenia l’obligació d’efectuar la col·lecta del batlliu de Serra de Daró que posseïa el propietari, *replegar tot lo Batlliu de la part del delme del Capitol que especta al dit Señor [...] i aportar los fruits de aquell [...] tenint ben aconduhits dits fruyts tocants al dit Capitol, porque si se perden per sa omisió quedarà responsable â la esmena al mateix Capitol*. El fet que aquesta amenaça, que apareix en els contractes de parceria del mas signats el 1790 i el 1796, fos substituïda en el contracte de 1831 per la recompensa que el masover podria quedar-se amb la meitat del recollit sembla un indicatiu prou eloqüent que les resistències dels pagesos a pagar el delme devien ser per aquelles dates molt grans, en la línia del que hem comentat anteriorment. El batlliu de sac de Serra, per tant, era una font d’ingressos ja molt devaluada en els anys que corresponen als comptes que estem analitzant, tot i que la renda que proporcionava no es limitava al blat, com mostra el gràfic, sinó que també s’ingressaren petites quantitats de mestall, ordi, civada, llegums, blat de moro i mill⁹⁷⁹. Al marge del seu valor econòmic, però, resulta molt il·lustratiu relacionar aquesta sèrie amb la que acabem tot just de comentar i observar el fet interessant, i aparentment paradoxal, que els Carles, gràcies a ser senyors útils dels masos, començaren “a cobrar

---

⁹⁷⁷ Rosa Congost ha remarcat la diferent capacitat real, en la pràctica, dels senyors directes i dels senyors útils per defensar els seus drets de propietat i, el que és el mateix, per cobrar les seves rendes en la fase final de l’Antic Règim. Mentre els senyors útils, a través dels contractes agraris i d’altres mecanismes, disposaven de la capacitat de control de l’accés a la terra i del procés productiu sobre els sectors pagesos que conreaven efectivament la terra i haurien pogut per això mateix mantenir, o fins i tot incrementar, les seves rendes, els senyors directes haurien anat perdent aquest control veient disminuir, també progressivament, les seves rendes derivades del domini directe. La revolució liberal, tot i que no eliminà els dominis directes laics, i per tant no suprimí la divisió de dominis sobre una mateixa terra, significà el triomf definitiu de la *sagrada propietat* basada en el domini útil (Rosa Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., esp. p. 138-149 i 183-206; “Sagrada propiedad imperfecta...”, op. cit.; *Tierras, leyes, historia...*, op. cit.).

⁹⁷⁸ P. Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit., p. 281.

⁹⁷⁹ L’any 1836, per exemple, el patrimoni ingressà del batlliu de Serra 2,88 quarteres (Q) de blat; 2 Q de

el delme” dels seus masovers just quan les lleis liberals aboliren aquest antic impost feudal, mentre que degut a la mateixa legislació liberal perderen la renda del batlliu de sac de Serra de Daró (l’any 1837 ja no ingressaren cap quantitat de producte per aquest concepte). L’augment de renda que permeté l’apropiació del delme “suprimit” fou, però, molt superior a la pèrdua d’ingrés que significà la desaparició del batlliu. Clarament apostar per les reformes liberals als Carles els sortia a compte.

Finalment, la darrera font de captació d’excedent en forma de blat del patrimoni Carles que veiem representada en el gràfic 6.2.8 correspon als drets de *cossures* o drets de batuda. Com ja hem comentat anteriorment, al segle XIX en gairebé tots els contractes de masoveria dels masos situats a Torroella de Montgrí, Pals, L’Escala i Serra de Daró, del patrimoni Carles el parcer tenia l’obligació de batre les garbes amb les eugues de l’arrendador pagant-li el 5% per dret de cossures. L’eugassada a la qual es referien els contractes era la que pasturava al mas Pinell, en *los pastos de el llamados la Fonollera y el Serrat que se cierran con llave*, segons un document de principis de la dècada de 1820⁹⁸⁰. Amb l’arrendament a preu acotat signat el 1819 als germans Reixach, el contracte a parts de fruits atorgat l’any 1824 a favor també d’Anton Reixach i la venda a carta de gràcia efectuada el 1828 a Jaume Busquets d’aquell mas, els Carles havien perdut la font d’ingressos extra que reportaven els drets de batuda guanyats per l’eugassada del Pinell. En el conveni que signà Narcís de Carles amb els consorts Almar l’any 1836 per tal d’obtenir més ingressos d’aquella venda a carta de gràcia, es pactà, entre altres coses, que tant Narcís com els Almar podrien tenir una eugassada en el Pinell quedant els seus productes per als seus respectius amos així com a càrrec d’un i altre el cost de mantenir un guarda per vigilar que no causés cap dany als sembrats⁹⁸¹. A partir dels comptes, podem deduir que Joan Devant, fill de l’administrador i masover del patrimoni, fou qui s’ocupà de l’eugassada dels Carles, als quals pagava *terç de las cosuras que guañan la eugasada que pastura a la Fonallera*⁹⁸². A partir de 1857, aquesta quota d’ingrés augmentà als dos terços ja que, una vegada recuperat el mas Pinell per al patrimoni, en el contracte de mitgeria que s’efectuà per a la seva explotació, el propietari es reservà l’eugassada

---

mestall; 0,58 Q d’ordi i civada i 0,29 Q de llegums.

⁹⁸⁰ Es tracta de l’esborrany, sense datar, d’un document fet per demostrar la lesió que havia sofert Narcís de Carles en els contractes d’arrendament de vuit masos signats l’any 1819 a favor dels germans Reixach; les concòrdies amb els Reixach es signaren el 1824 (ADG.FCC. Lligall foli 16, plets).

⁹⁸¹ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 498, 9-3-1836, conveni.

⁹⁸² ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibreta de comptes de 1837.

cedint al masover la tercera part de les cossures en virtut de la seva participació en les despeses de manteniment de la mateixa. Per això l'ingrés de blat per drets de batuda enregistra un augment, a partir d'aquell any, tal com mostra el gràfic 6.2.8. Per altra banda cal dir que per drets de cossures no s'ingressava només blat –si bé aquest n'era el producte més important–, sinó també quantitats variables de mestall, ordi, civada, llegums i arròs⁹⁸³.

b) La comercialització del blat

No tot l'excedent de blat que era recaptat i no era autoconsumit dintre del mateix patrimoni (per la pròpia família del propietari més, a partir de finals de 1856, la meitat del gra per a la sembra i per al manteniment del parcer del mas Pinell) era estrictament comercialitzat. En la taula-resum que iniciava la llibreta de comptes de cada any i que desglosava el *vendido* de l'*invertido por la Casa* de cada producte recaptat, l'administrador sumava de fet com a *vendido* el producte efectivament venut per vies comercials (en el mercat o bé directament a comerciants i a altres particulars) i el *rescatado* o *redimido* als subemfiteutes (és a dir, els censos en espècie que foren, però, abonats en metàl·lic). A l'hora d'analitzar les formes de comercialització dels Carles hem tingut en compte exclusivament el primer tipus d'operacions a partir de la informació que, de cada operació de venda, l'administrador enregistrà als comptes (data, nom del comprador, quantitat venuda i preu). Hem eliminat les vendes d'aquell blat que constava de qualitat *inferior* o producte de *baleigs* i *púrguies* ja que, si bé acostumaven a ser de petites quantitats i no apareixen en tots els anys de la sèrie, se solien realitzar a un preu molt més baix i haurien distorsionat el càlcul dels preus mitjans de venda de Casa Carles⁹⁸⁴. Abans, però, d'analitzar les vendes de blat del patrimoni, ens detindrem en aquest fenomen dels censos en espècie que foren efectivament pagats en diner pels subemfiteutes ja que no es tracta de quelcom irrellevant.

⁹⁸³ L'any 1836, per exemple, s'ingressaren per drets de cossures 16,25 Quarteres (Q) de blat; 1,5 Q de mestall; 1,75 Q d'ordi i 19,5 Q d'arròs.

⁹⁸⁴ Concretament, les quantitats venudes de blat d'inferior qualitat foren, en hectolitres, les següents:

octubre 1836	agost 1847	novembre 1847	novembre 1848	gener 1850	gener 1851	gener 1852	març 1853	novembre 1853	desembre 1855	octubre 1856	gener 1858	novembre 1862
5,8	18,8	15,2	3,6	11,6	6,7	1,2	11	9,6	10,1	7,2	12,3	11

Com s'observa, quan se'n va vendre més fou per la crisi de subsistències de 1847. En tractar-se d'una època de dificultats, la diferència amb el preu mitjà de venda de Casa Carles del mes en qüestió no fou molt gran (agost 1847: preu mitjà 109,53 rl/hl i preu del blat d'inferior qualitat 99,54 rl/hl; novembre 1847: preu mitjà 110,60 rl/hl i preu del blat d'inferior qualitat 105,07 rl/hl). Altres anys, en canvi, la distància del preu de venda del blat d'inferior qualitat fou molt més gran (novembre 1848: preu mitjà 83,12 rl/hl i preu del blat d'inferior qualitat 66,36 rl/hl).

Els censos “venuts” als subemfiteutes

Si bé a primera vista no es tractà de quantitats de blat que puguem considerar “venudes” estrictament parlant, les condicions que envoltaven el pagament en metàl·lic dels censos en espècie tampoc no es trobaven del tot al marge del mercat i poden assimilar-se d’alguna forma a autèntiques vendes.

La informació que ens donen al respecte les llibretes de comptes és que molts subemfiteutes de Casa Carles que havien de pagar el cens en blat l’acabaren pagant, de fet, en metàl·lic. Les quantitats de blat que varen ser en realitat abonades als Carles en diner per aquesta via foren, per altra banda, respectables: en la collita de 1845, per exemple, un total de 95’6 hectolitres de blat, valorats en 8.458’9 rals que foren pagats per 97 subemfiteutes de Torroella de Montgrí i Palafrugell.

De la correspondència de Casa Carles es dedueix que eren els mateixos subemfiteutes els qui demanaven acollir-se a aquesta possibilitat, que es tractava, per tant, de quelcom voluntari; no tenim constància que els Carles mai els hi obliguessin. En la pràctica aquesta solució equivalia de fet a una venda, per bé que l’administrador, com ja hem comentat, quan anotava el destí de totes les quarteres de blat ingressades pel patrimoni, no feia constar aquestes operacions com a blat *vendido*, sinó com a *rescatado* o *redimido*. Tal com mostren les cartes que s’han conservat, la commutació del cens en blat per una quantitat en metàl·lic estava subjecta a una negociació, vehiculada a través de l’administrador, entre el propietari i els subemfiteutes a fi de pactar el preu al qual s’abonaria la quartera de blat. Així, el 22 d’agost de 1819 l’administrador escrivia a Narcís de Carles des de Torroella de Montgrí que *areglé [sic.] la quartera de trigo de los censos de V. en Palafrugel á 15 pesetas y media, pues ninguno quiso alagarse á las 16 y en el dia en esta se pasa á quinse, y quando V. avise y sea de su gusto volveré allí á instar el cobro, en los terminos bien vistos á V.* Igualment, a mitjan agost de 1825, després d’una collita que no havia estat gaire bona, el procurador del patrimoni a Palafrugell, Antoni Frigola, informava a Josep M. de Carles que *hay mucha morosidad en pagar y que el trigo siendo allí muy inferior le proponen muchos pagar en dinero pues en casi todo él hay trigo carbonado*. Josep M. li contestà que:

no admita V. una quartera sola en que haya un grano tan sola[men]te carbonado pues esta tala [sic.] nos haria despreciar toda la partida [...] El trigo ha valido hoy aquí [Torroella de Montgrí] a 17 pesetas y 17 y ½ la quartera, bajo este supuesto ya ve V.

que no me hace cuenta el tomar el precio que hay [sic. per ahí] ofrecen p[ar]a tener luego que añadir de mi bolsillo una peseta ó seis reales por quartera, bajo este supuesto no tome V. dinero alguno á menos que no contasen el trigo á 17 pesetas la quartera en cuyo caso podrá V. recibirlo; si esto no les conviene pueden hacer como lo han verificado otros, venir aqui, comprarlo y entregarlo pues tambien lo recibiré á pesar de que se me sigue el perjuicio de pagar luego los portes: si ponen dificultades manifiesteles V. que quiero absolu[tamen]te tener cobrados todos los censos el 26 pues el 27 yo pasare a esa y no perdonaré á nadie, V. ya sabe no puedo hacerlo si quiero quedar como corresponde [es refereix als nombrosos deutes del patrimoni], advirtiéndoles que si el trigo no es de recivo no lo admitiré de suerte alguna.

A l'hora de pagar, però, Josep M. de Carles es comportava com els seus subemfiteutes i, a finals d'aquell mateix mes d'agost, el preu al qual convingué amb dos comerciants el valor del blat que havia d'entregar-los per haver-los-el venut anticipadament el mes de maig mostra com la demanda de 17 pessetes per quartera als subemfiteutes de Palafrugell era abusiva:

Haviendo reflexionado en la noche pasada que tal vez los SS Boet y Busquetsa quien yo vendi el trigo de los censos [de Palafrugell]⁹⁸⁵, querrian recibir dinero en su lugar y viendo por otra parte lo dificultoso que era recoger el grano á causa del mucho trigo carbonado que havia, resolvi [ir] al amanecer a Palamos y S. Feliu [...] á fins de ver á que precio estos SS querrian contarmelo y habiendo podido covenirnos a 6 ll. [equivalents a 16 pta] la quartera hemos quedado acordes en que el dia 15 seti[embr]e ó bien les dare las 100 quarteras ofrecidas ó, en caso que no, su valor contado a 6 ll. pudiendo sin embargo si me acomoda darles parte en grano y lo restante en dinero quedando esto á mi arbitrio haviendome decidido á hacer este trato el pensar que ahun quando yo no sacase de la quartera de trigo mas de 6 ll. siempre ganaria la diferencia de la medida corriente á la rasa con que en el dia devo venderlo, y lo que tomase en dinero solo lo recibiria á razon de 17 pesetas por quartera pues no dándome este precio les obligaria á darme grano segun está pactado [...] he escrito al Sor Antonio [Frigola] diciendole reciva dinero si le pagan á razon de 17 ps la quar[ter]a u sino que exija grano inmediat[ament]e.⁹⁸⁶

Els comerciants, doncs, foren més benevolents amb Josep M. de Carles que no pas ell amb els seus subemfiteutes⁹⁸⁷. Per fixar el preu al qual es commutarien els censos en blat, com veiem, el propietari, a principis d'agost, prenia com a referència el preu del blat al mercat i, en funció d'aquest, establia el *seu* preu per quartera per sobre d'aquell. Així, el 8 d'agost de 1836 Narcís de Carles ordenà a Josep Devant que *arregle el precio*

---

⁹⁸⁵ En el capítol sobre l'endeutament, quan hem parlat de les vendes anticipades de blat, ja hem comentat que el 23 de maig de 1825 es varen vendre, per 9.594 rals, a Narcís Boet (comerciant de Palamós) i Pere Busquets (comerciant de Sant Feliu de Guíxols) 200 quarteres de blat corresponents a les properes collites de 1825 i 1826.

⁹⁸⁶ ADG.FCC. Lligall en quart 7, plec *Administración del Sor Don José Mª de Carles*, f. 14-17, cartes del 16, 17 i 27 d'agost de 1825.

⁹⁸⁷ De les 100 quarteres de blat, Josep M. n'acabà pagant entre 76 i 80 en gra i la resta en diner a 16 pessetes la quartera.

*de los censos ecsigiendo una peseta mas por cuartera sobre el precio corriente en razon de tener que ser limpio, etc.*⁹⁸⁸ D'aquesta manera és natural que, en més de la meitat de les collites del període 1835 a 1863, observem que el preu al qual els subemfiteutes “compraren” el seu propi blat superà el preu més alt de qualsevol venda d'aquest cereal efectuada per Casa Carles⁹⁸⁹. L'any 1835, per exemple, mentre cap de les operacions de venda de blat realitzades pels Carles superà les 18 pessetes per quartera, Narcís de Carles manà tant al seu procurador de Palafrugell com al de Torroella de Montgrí *que el cobro de censos lo haga en trigo ó á razon de 19 pesetas la cuartera en caso que quieran redimirlo, lo mismo lo corriente que lo atrasado*⁹⁹⁰. Pel que fa a les anualitats endarrerides de censos, tot i el que diu aquesta carta, el més habitual va ser cobrar-les segons el preu establert en cada any del deute: l'agost de 1836, per exemple, Bartomeu Ribera pagà el cens que devia de l'any anterior a 19 pessetes la quartera i el de l'any en curs a 18, preu que es fixà el 1836 per als subemfiteutes que volguessin pagar el cens de blat en metàl·lic⁹⁹¹.

Tal com mostra el següent gràfic, el resultat de tot plegat fou que els preus als quals els subemfiteutes commutaren els censos en blat superà quasi tots els anys la mitjana dels preus de venda del blat de Casa Carles (i de forma més accentuada fins a l'any 1853) i, en dotze anys, també la mitjana anual del preu del blat al mercat de Girona.

---

⁹⁸⁸ ADG.FCC. Lligall foli 19, *Notas sobre correspondencia*, 1835-1837.

⁹⁸⁹ Els 11 anys (1836, 1838, 1846, 1851, 1854, 1855, 1856, 1858, 1859, 1860 i 1861) en què alguna operació de venda de blat efectuada pels Carles tingué un preu superior al qual els subemfiteutes commutaren els censos en gra es tractà sempre de vendes efectuades a partir del mes d'octubre, menys l'any 1856 (en què ja des del mes de juliol alguna venda de blat superà el preu pagat pels subemfiteutes i l'any 1860, en què això passà a partir del mes de setembre).

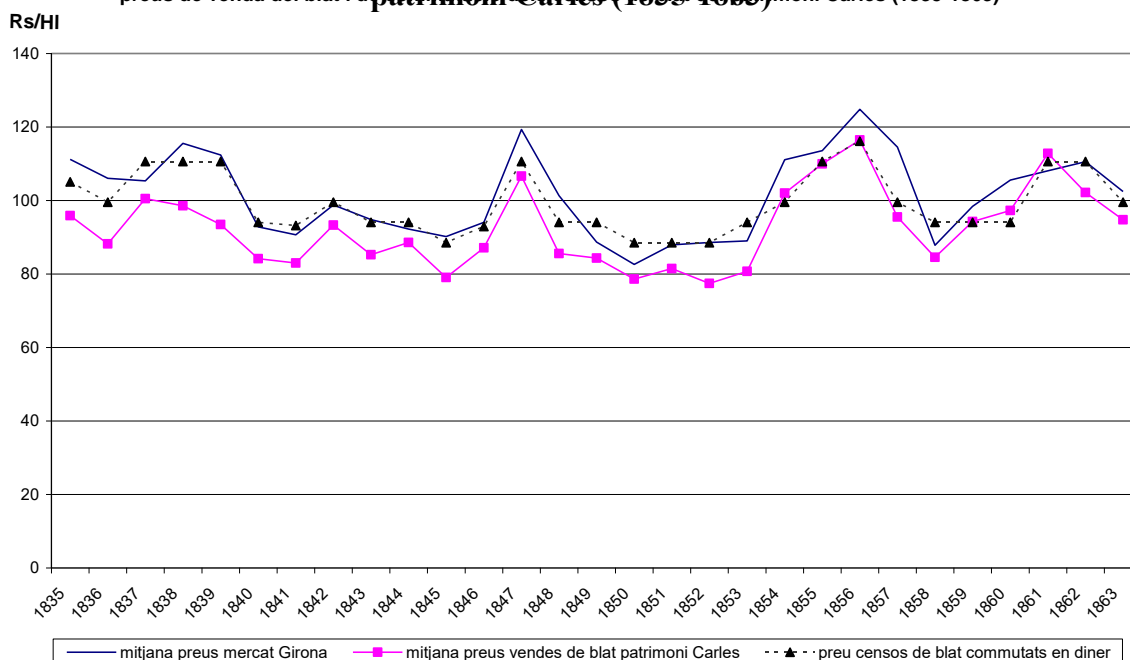
⁹⁹⁰ ADG.FCC. Lligall foli 19, llibreta *Notas sobre correspondencia. Año 1835*, 3 i 8 d'agost de 1835, cartes de Narcís de Carles a Antoni Frigola i Josep Devant.

⁹⁹¹ ADG.FCC. Lligall en quart 3. Llibreta de comptes de 1836. La pràctica d'obligar a pagar la renda en espècie a un preu molt alt si es satisfieia en metàl·lic no fou exclusiva de Catalunya: per al cas galleg Xosé R. Veiga cita l'obligació de pagar en metàl·lic els retards en el pagament de les pensions emfitèutiques capitalitzant les rendes en espècie no lliurades al preu més alt que hagi obtingut el cereal en la comercialització, “Formes de cessió i estratègies de gestió patrimonial a Galícia...”, *op. cit.*, p. 306); a finals del segle XIX Tomás Castellano imposava igualment als colons del seu patrimoni aragonès l'obligació de pagar la renda en blat i si, per acord entre les parts, alguns *satisficieran la pension en metalico debería ser superior al precio que al hacer el pago tuviese el expresado cereal* (A. Sabio, “La penetración del capitalismo agrario...”, *op. cit.*, p. 492).

Gràfic 6.2.11

Comparació entre els preus del blat del mercat de Girona (mitjana dels 12 mesos de l'any) i els preus de venda del blat i de commutació dels censos de blat del patrimoni Carles (1835-1863)

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Vegeu les dades d'aquest gràfic a l'apèndix IX.2.

Resulta difícil d'interpretar perquè molts subemfiteutes van acollir-se a la commutació del cens de blat en diner en unes condicions que, en principi, no semblen massa avantatjoses. Vol dir que, malgrat tot, els sortia més a compte vendre el blat pel seu compte i pagar als Carles en metàl·lic? o és que potser no en produïen prou per al seu autoconsum i per a la sembra i donar-ne als Carles significava haver-ne de comprar a l'hivern a uns preus encara més alts? o pot ser, fins i tot, que alguns ja no produïssin blat i n'haguessin de comprar per força per pagar el cens (tot i que la cita que abans hem reproduït que parlava del blat *carbonado* de Palafrugell indica que els subemfiteutes que, per aquesta raó, demanaven pagar en diner sí conreaven blat)?

Està clar que els Carles obtenien un doble benefici dels censos en espècie, ja que no només no es devaluaven, sinó que fins i tot podien cobrar-los a un preu molt alt. Segons l'esquema Labroussià, en canvi, els subemfiteutes se situaven a les antípodes dels grans propietaris i dels grans comerciants en la seva relació amb el mercat, com a "compradors" fins i tot del seu propi blat, forçats per la seva debilitat econòmica a acceptar les pitjors condicions, és a dir, el preu més alt de les vendes de blat que els

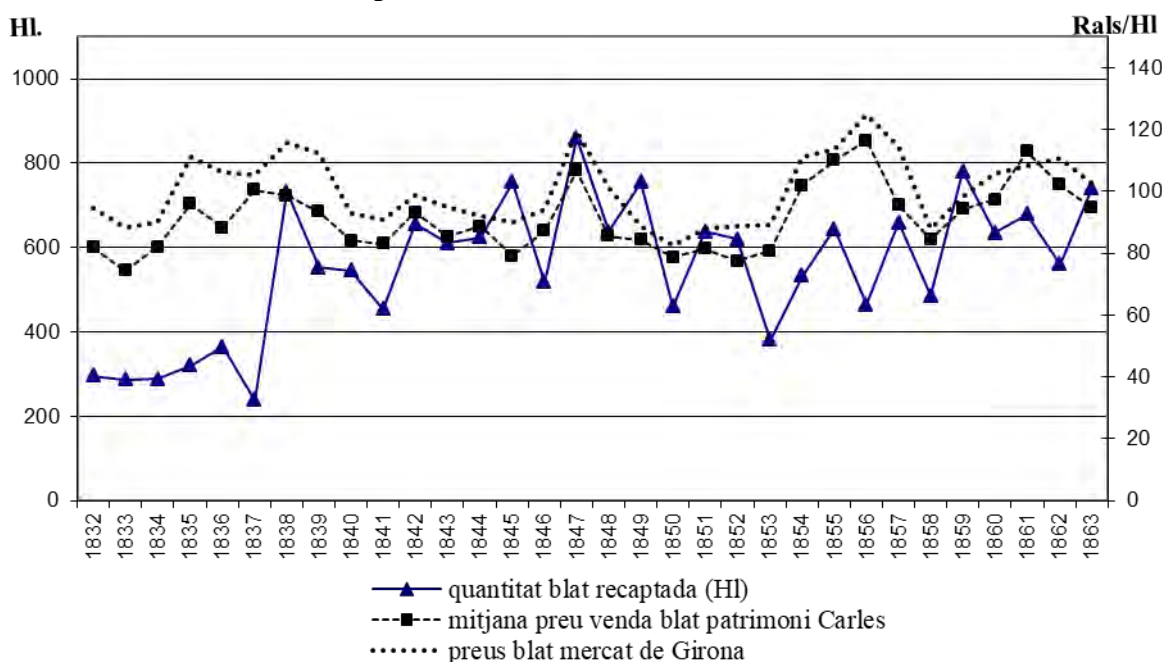
imposava, a l'estiu, el propietari.

Les vendes de blat

Les llibretes de comptes de Casa Carles enregistren un total de 607 operacions de vendes de blat corresponents a les collites de 1832 a 1863. A partir de la informació que ens proporcionen les llibretes sobre cadascuna de les vendes (data, nom del comprador, ofici –no sempre–, quantitat venuda i preu de venda) hem calculat les mitjanes dels preus mensuals i anuals de les vendes de blat de Casa Carles ponderant els preus segons la quantitat venuda i el preu de cada operació. Les dades més generals que n'hem obtingut són les que apareixen en el següent gràfic:

Gràfic 6.2.12

Quantitat de blat recaptada i mitjana anual del preu de venda del blat del patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Entre 1832 i 35 les dades de “blat recaptat” es refereixen només a la quantitat de gra venut.

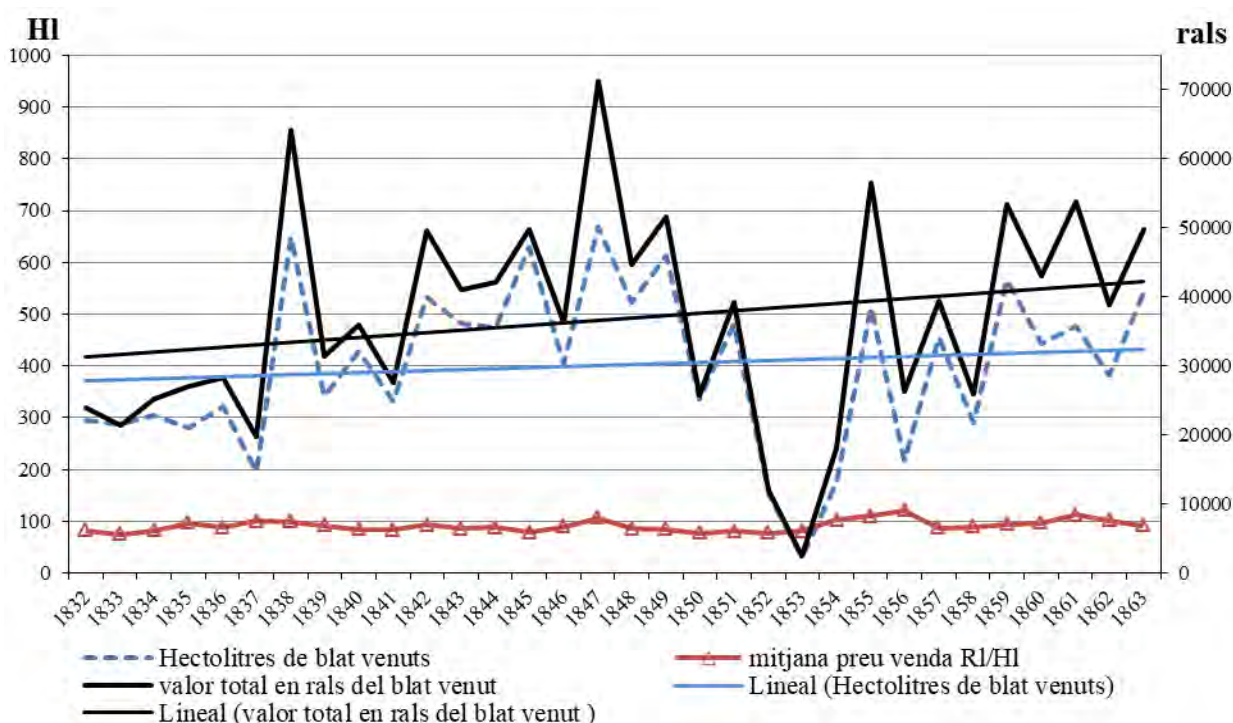
La relació entre la quantitat d'excedent recaptat –que, tot i que de forma imperfecta, guarda una certa relació amb el volum de la collita, atesa la importància que en el muntant total del gra recaptat hi tenien les parts de fruits pagades pels masovers–, i les mitjanes anuals dels preus de venda del blat del patrimoni Carles resulta evident i segueix la mateixa lògica d'ordre invers que solien seguir en aquella època els preus generals del mercat, segons la qual, en general, quan la quantitat de gra disponible

augmentava la mitjana del preu baixava i al revés. Aquest moviment es percep especialment en el gràfic en els anys 1836-1837, 1845-1846, 1853 i 1856-1857; d'entre aquests, els anys que es van caracteritzar per l'alça dels preus (1837, 1846, 1853 i 1856) són prou coneguts com a períodes de dificultats per a amplis sectors de la població.

El mateix moviment s'observa si mirem la relació entre la part d'excident efectivament comercialitzada i les mitjanes dels preus de venda de Casa Carles. En aquest cas hem fet el càlcul per anys agrícoles (de juliol a juny) i no per anys naturals i hi hem afegit el valor total, en rals, del blat venut.

Gràfic 6.2.13

Quantitat i valor del blat venut, 1832-1863 (per collites, de juliol a juny)

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Vegeu les dades d'aquest gràfic a l'apèndix IX.1.

Com veiem, sol passar que quan la quantitat d'excident comercialitzat augmenta la mitjana del preu de venda baixa i a la inversa. No es tracta, però, d'una relació estrictament mecànica i s'observen algunes excepcions entre les quals crida especialment l'atenció l'any 1847. Observem també el fet interessant que en els anys de males collites i forta caiguda del producte recaptat la davallada de l'ingrés per venda de blat també és important i no es veu compensada sinó molt parcialment (i en algun cas

gens, com l'any 1853⁹⁹²) per l'augment dels preus⁹⁹³. El patrimoni Carles no sembla així treure tant el major benefici dels moments en què hi ha més manca de producte en el mercat com dels anys immediatament posteriors, quan la collita ha estat molt més bona –i, per tant, la quantitat d'excedent recaptat i comercialitzat és molt més alta– i els preus encara es mantenen elevats (fixem-nos en les grans remuntades de l'ingrés per venda de blat els anys 1838, 1855 i, sobretot, 1847). Finalment, el fet que les línies de tendència de les quantitats de blat venudes i del seu valor se separin és un indicatiu, com explicarem més endavant, que a partir de mitjan segle es tendí a comercialitzar millor aquest producte traient-ne un major benefici.

Com és prou sabut, les crisis de subsistències les provocaven les males collites, però les agreujaven la fiscalitat sobre els productes alimentaris i la capacitat de determinats sectors socials de treure profit de l'alça dels preus en els mercats. Durant la crisi de subsistències de 1847 sovintejaren les acusacions contra els acaparadors, fins i tot per part de les autoritats. El febrer d'aquell any, l'ajuntament de Girona informava al govern que la darrera collita

ha sido muy mala en razón de la sequía que durante la primavera y verano experimentó el país, no bastando à satisfacer cumplidamente las necesidades de la provincia, en tanto que las patatas que es el alimento del pobre escaséan notablemente y se venden à doce mrs. la libra, cuando en el año pasado se compraban à cuatro mrs. Respecto à las subsistencias de primera necesidad se calcula que bastará unicam[en]te para llenar las atenciones ó el consumo por el término de dos meses [...] la escasez es general⁹⁹⁴.

El mes de març, el Cap Superior Polític per pal·liar els efectes de *la escasez de granos por resultado de la pésima cosecha, cuyo mal aumenta à causa de que algunos propietarios insensibles à la calamidad pública retienen sus granos procedentes de cosechas anteriores y los monopolistas aprovechando la ocasion comercian à costa de la clase proletaria*, disposà algunes mesures com ara la prohibició que es pogués

---

⁹⁹² L'any 1853 en el patrimoni Carles disminuí molt la quantitat de blat recaptat, i encara més la de blat venut, respecte de l'any anterior. Els comptes d'aquest any enregistren el fet que molts subemfiteutes van quedar a deure censos i moltes quarteres de blat van ser esmerçades *por la panaderia*.

⁹⁹³ Pere Pascual, en la seva anàlisi sobre la comercialització del segolós en el patrimoni de Sanaüja a mitjan segle XIX, observa igualment com les males collites provoquen una davallada important de l'ingrés del propietari per venda de productes agraris perquè l'alça dels preus no pot compensar del tot la gran reducció de l'excedent recaptat que comporten (Pere Pascual, *Els Torelló, op. cit.*, p. 140-142 i 169-172). Aquestes evidències semblen confirmar, doncs, l'opinió de Narcís de Carles quan, com hem vist en el capítol sobre l'endeutament, l'any 1819 identificava les pèssimes collites amb el tipus de cicle agrícola que clarament el perjudicava.

⁹⁹⁴ AMGi, Manual d'acords de l'ajuntament de Girona, sessió de 22-2-1847, f. 13v-14.

comprar grans al por major als mercats de la ciutat abans de les 12 del migdia⁹⁹⁵. Tenien capacitat els Carles, grans propietaris i captadors d'excedent agrari, sobretot de cereals, de treure profit de crisis semblants així com de l'habitual moviment estacional dels preus dels grans en el mercat? Com és conegut, els preus mínims del blat es donaven a l'estiu, just després de la collita, i anaven augmentant en els mesos següents a mida que aquella quedava més llunyana; si la collita havia estat dolenta i/o la propera s'endevinava desfavorable, en la segona meitat de l'any agrícola els preus s'enfilaven encara més⁹⁹⁶. La capacitat de reservar una part de l'excedent per a vendre'l en els mesos de preus més alts no estava ni molt menys a l'abast de tots els sectors relacionats amb el món agrari i possibilitava un increment important del benefici.

L'anàlisi de l'estacionalitat de les vendes del patrimoni ens mostra que, efectivament, els Carles no es veien obligats a vendre tot el gra a l'estiu, en els mesos de preus més baixos, com els petits pagesos amb una base econòmica més precària. De totes maneres, la seva gran dependència, en l'estructura del seu ingrés, de la venda del producte agrari recaptat i l'elevat nivell de despesa familiar que degut al seu estatus s'autoimposaven feien que els Carles, com molts altres hisendats, no disposessin de molta liquiditat a diferència, per exemple, dels grans comerciants, per la qual cosa tampoc no podien prescindir de vendre una part important del producte recaptat en els mesos immediats a la collita per tal de fer front a molts pagaments que havien anat ajornant durant els mesos d'hivern i primavera. Els Carles, doncs, si bé tenien un cert marge de maniobra per treure benefici del moviment estacional dels preus i de les crisis provocades per la manca de producte, tampoc no podien guardar la major part de l'excedent per vendre'l durant els mesos de preus més alts amb la qual cosa, estrictament, no podem qualificar-los d'especuladors, tal com Pere Gifre ja argumentava en la seva anàlisi de les vendes de gra del segle XVIII del patrimoni Puig⁹⁹⁷.

La solvència financera del patrimoni determinarà aquest marge de maniobra del gran

---

⁹⁹⁵ L'ajuntament de Girona publicà, en conseqüència, un edicte anunciant que fins a les 12 només es podria comprar gra per al consum, no podent adquirir cada veí més de mitja quartera (AMGi, Manual d'acords de l'ajuntament de Girona, sessió de 11-3-1847, f. 17).
qualitat 66,36 RI/HL).

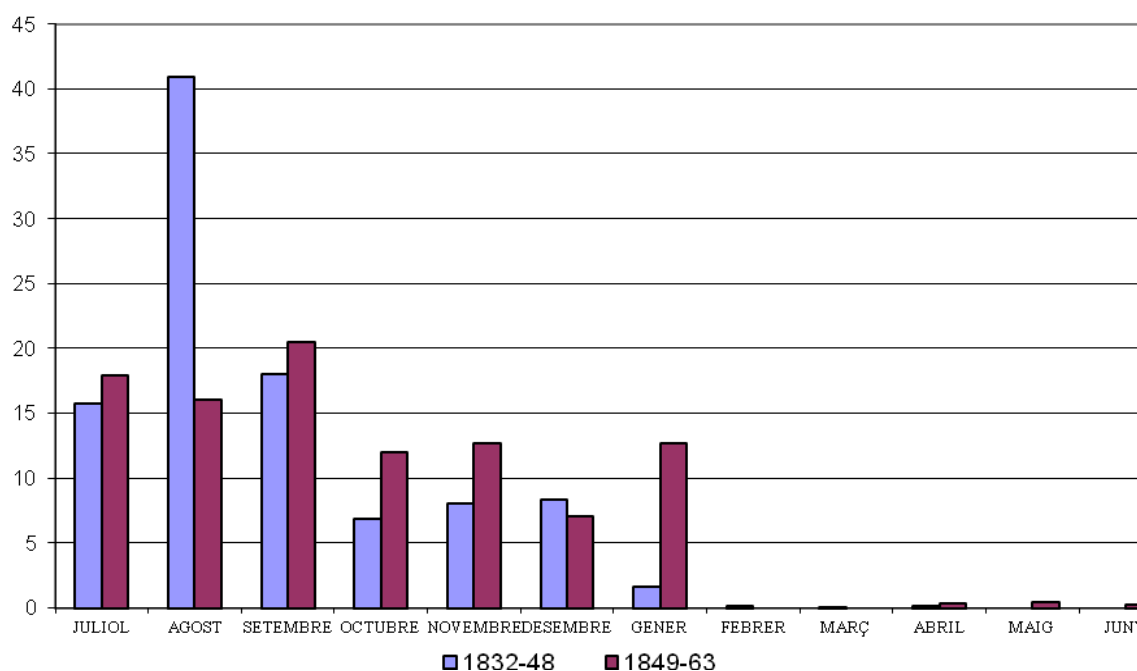
⁹⁹⁶ Alberto Sabio, "Apuntes sobre metodología de precios agrarios: el partido de Barbastro en el contexto provincial (1860-1890)", dins Agustín Ubieto (coord.), *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, ICE, 1989, p. 185.

⁹⁹⁷ Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, *op. cit.*, p. 284-289.

propietari rendista de manera que no sempre que els preus siguin alts se'n podrà aprofitar. En els cas dels Carles, l'elasticitat d'aquest marge de maniobra és ben visible i oscil·là, en l'època que estudiem, des de les grans dificultats financeres del patrimoni a la dècada dels anys 20 quan, com hem vist, fins i tot es van veure obligats a vendre el blat dels censos anticipadament, fins al període posterior al casament de l'hereu, l'any 1848, amb Rosa de Ferrer, pubilla d'un patrimoni sense problemes d'endeutament.

Gràfic 6.2.14

Estacionalitat de les vendes del patrimoni Carles, % blat venut, 1832-1863

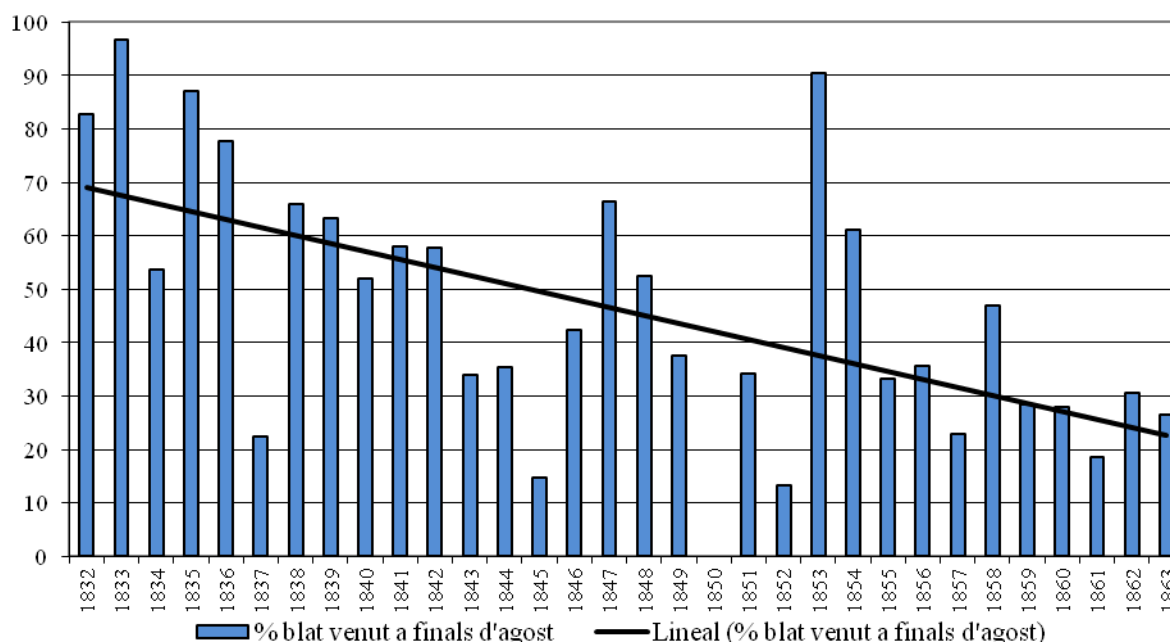

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Com s'observa clarament en aquest gràfic, durant el primer període (1832-1848) més de la meitat del blat comercialitzat va ser venut durant els mesos de juliol i, sobretot, d'agost. Les vendes de blat entre 1849 i 1863, en canvi, van ser molt més escalonades, la qual cosa denota una menor dependència de la necessitat d'obtenir molt diner efectiu a l'estiu i, en conseqüència, una major capacitat de reservar una part de l'excedent per a vendre'l més endavant per part del propietari.

Gràfic 6.2.15

% del blat comercialitzat ja venut a finals d'agost, 1832-1863

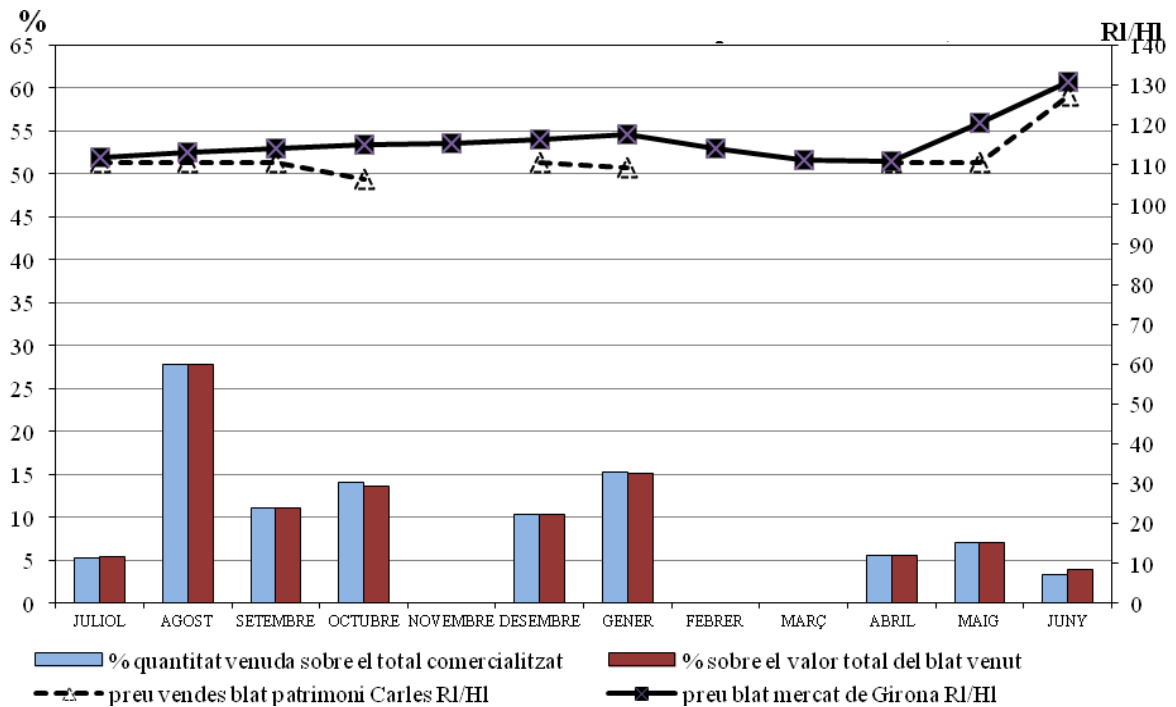
Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Això com és lògic va tenir la seva repercussió en el fet que, en general, durant el segon període es tendís a comercialitzar millor l'excedent recaptat traient-ne un major benefici tal com observàvem en el gràfic 6.2.13. Fixem-nos de totes maneres en el gràfic 6.2.14 com, fins i tot en aquest segon període, les quantitats de blat venudes més tard del mes de gener van ser pràcticament insignificants.

Malgrat que, per tant, no puguem qualificar els Carles pròpiament com uns especuladors, significativament l'any que les vendes s'escalonaren més fou el 1855 aprofitant els preus alts del blat com a conseqüència de la Guerra de Crimea (1853-1856). La major solvència financera del patrimoni repercutia, així doncs, en una major capacitat per treure profit de les crisis conjunturals:

Gràfic 6.2.16

Estacionalitat de les vendes de blat del patrimoni Carles, 1855

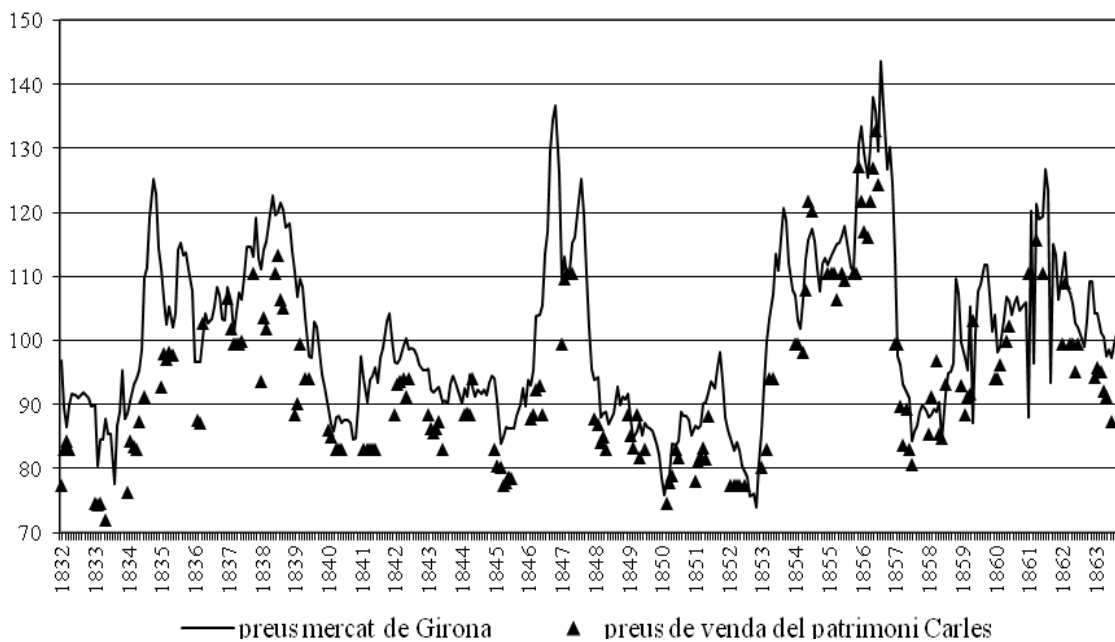

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

La comparació entre les mitjanes dels preus mensuals de les vendes de blat del patrimoni Carles i les del mercat de Girona reflecteix els mateixos fenòmens que acabem d'indicar.

Gràfic 6.2.17

Estacionalitat de les vendes de blat de Casa Carles 1832-1863. Mitjanes dels preus mensuals de venda dels Carles comparades amb les del mercat de Girona, RI/Hi

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

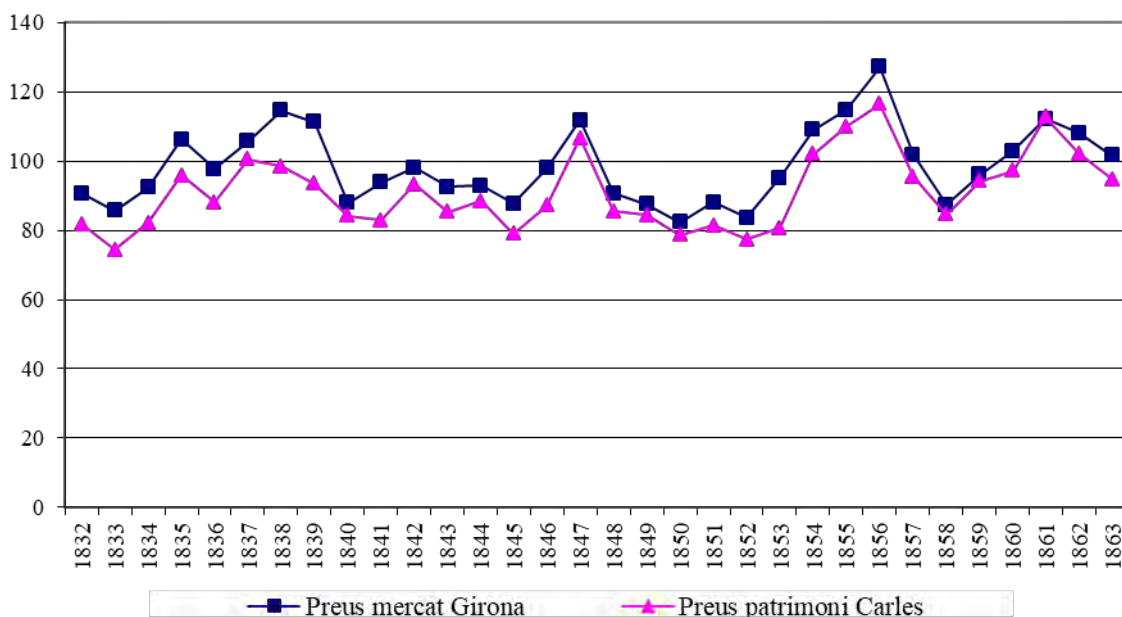

En efecte, les mitjanes dels preus mensuals als quals els Carles vengueren el seu blat segueixen força de prop el moviment dels preus del mercat de Girona situant-se, en general, lleugerament per sota, cosa que podria explicar-se, en part, per l'encariment dels preus de Girona produït pels impostos del mercat i el marge dels intermediaris. Observem, de totes maneres, com a partir de mitjan segle i, sobretot a partir de mitjan de la dècada de 1850, disminueix la distància entre els preus de venda dels Carles i del mercat de Girona i com el patrimoni Carles està en major disposició per seguir les puntes més alcistes de la sèrie fins i tot superant-les en algun moment, com el desembre de 1854 o el gener de 1855. Com ja hem assenyalat, la millora de la situació financera del patrimoni va tenir en tot això un paper clau.

La comparació entre els preus anuals de venda del blat del patrimoni Carles i els del mercat de Girona –calculant les mitjanes corresponents a aquest últim tenint només en compte els mateixos mesos en què els Carles varen efectuar operacions de venda de blat a fi de poder comparar dues sèries el màxim d'equivalents possible–, mostra també una gran correspondència (vegeu la mateixa comparació a partir de les mitjanes del mercat de Girona calculades tenint en compte els dotze mesos de l'any al gràfic 6.2.11):

Gràfic 6.2.18

**Preus anuals de venda del blat del patrimoni Carles i del mercat de Girona (mitjanes comptant només els mesos en què els Carles van vendre blat), 1832-1863
Rs/Hl**

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Vegeu les dades d'aquest gràfic a l'apèndix IX.2.

Altra vegada observem com a partir de mitjan segle la correspondència i la proximitat entre les dues sèries s'accentua notablement. Cal tenir en compte, per tant, que malgrat que la posició estructural de partida dels grans propietaris rendistes en relació amb el mercat de productes agraris era de superioritat respecte els demás sectors pagesos, la situació financera per la qual travessava cada patrimoni determinava, en cadascun d'ells, un marge d'elasticitat més o menys ample i més o menys llarg en el temps que condicionava la seva capacitat real de treure el màxim benefici de l'excedent recaptat.

L'advertència que cal necessàriament extreure d'aquest fet és que les sèries de preus construïdes a partir de patrimonis concrets no poden ser preses com a indicatives del moviment general dels preus si no és amb molta prudència i coneixent, en qualsevol cas, quina era la solvència financera del patrimoni en qüestió en aquells moments. Això complica l'anàlisi dels preus fet a partir de comptabilitats privades, però la microhistòria o l'anàlisi d'un cas concret com el que estem estudiant permet afinar, per contra, en l'anàlisi interna dels grups socials i llurs relacions entre ells, en el seu poder real de negociació segons múltiples factors, tal com hem vist en el cas de les "vendes de blat" efectuades als subemfiteutes o veurem a continuació quan parlem de qui eren els compradors del blat comercialitzat pels Carles.

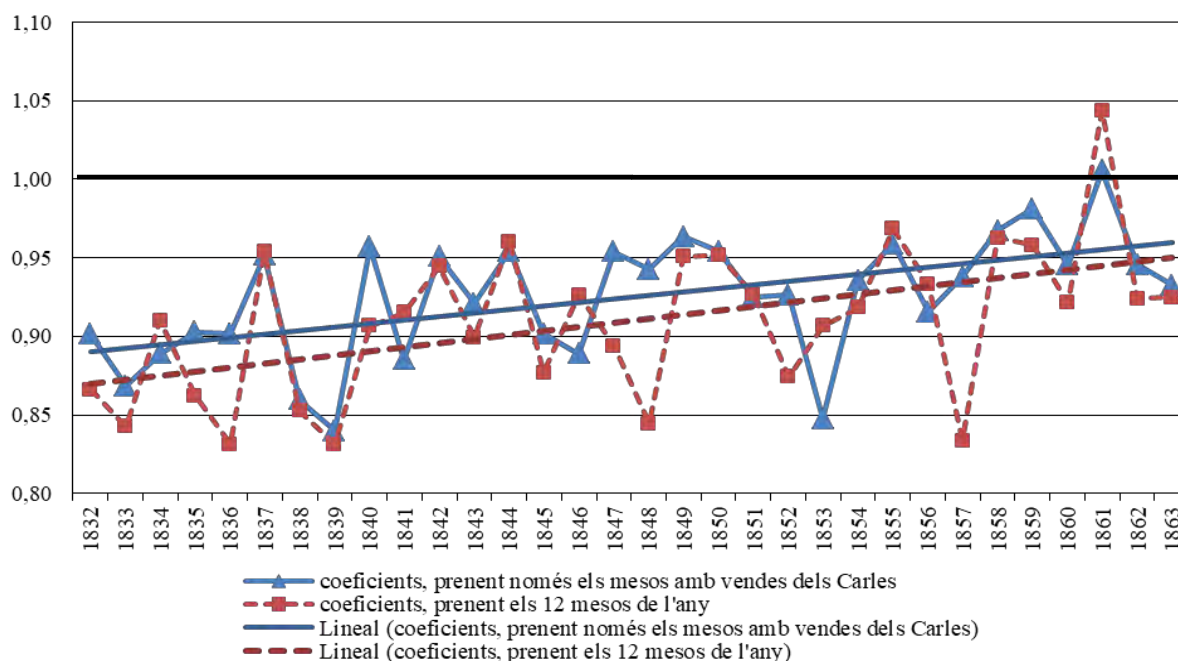
Per últim, pel que fa a la relació entre els preus del mercat i els preus particulars d'un patrimoni concret resulta interessant calcular el coeficient de transformació dels preus generals en preus particulars segons el model proposat per Domingo Gallego⁹⁹⁸:

---

⁹⁹⁸ Segons Domingo Gallego *cada unidad de decisión, observará los precios generales con un grado de distorsión distinto pues, para ella, los precios relevantes son los precios particulares a los que efectivamente han logrado realizar sus operaciones. El cociente entre el precio particular de venta o de compra al que actúa cada participante en el mercado y el precio general de la mercancía correspondiente, lo considero un buen indicador de estas distorsiones entre precios generales y particulares. Denominaré a este cociente coeficiente de transformación del precio general de una mercancía en el precio particular al que compra o vende cada unidad de decisión* (Domingo Gallego, "Precios y circulación del excedente en las economías rurales: una aproximación analítica", *Noticario de Historia Agraria*, núm. 3 (1992-I), p. 7-31.

Gràfic 6.2.19

Coefficients de transformació dels preus generals en preus particulars del patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Vegeu les dades d'aquest gràfic a l'apèndix IX.2.

Crida l'atenció que tot i els problemes d'endeutament del patrimoni, importants fins a mitjan segle, i el fet que els Carles venien el gra a Palafrugell i a Torroella de Montgrí, els coeficients siguin tan propers a la unitat (amb una tendència cap a una major aproximació a mida que el patrimoni aconsegueix una major solvència econòmica). Aquestes dades semblen indicar que, malgrat tot, els problemes financers imposaven als Carles una distorsió només de grau menor respecte els preus generals i que el mercat de grans gironí estava ja força integrat en aquella època.

Els compradors del blat venut pels Carles

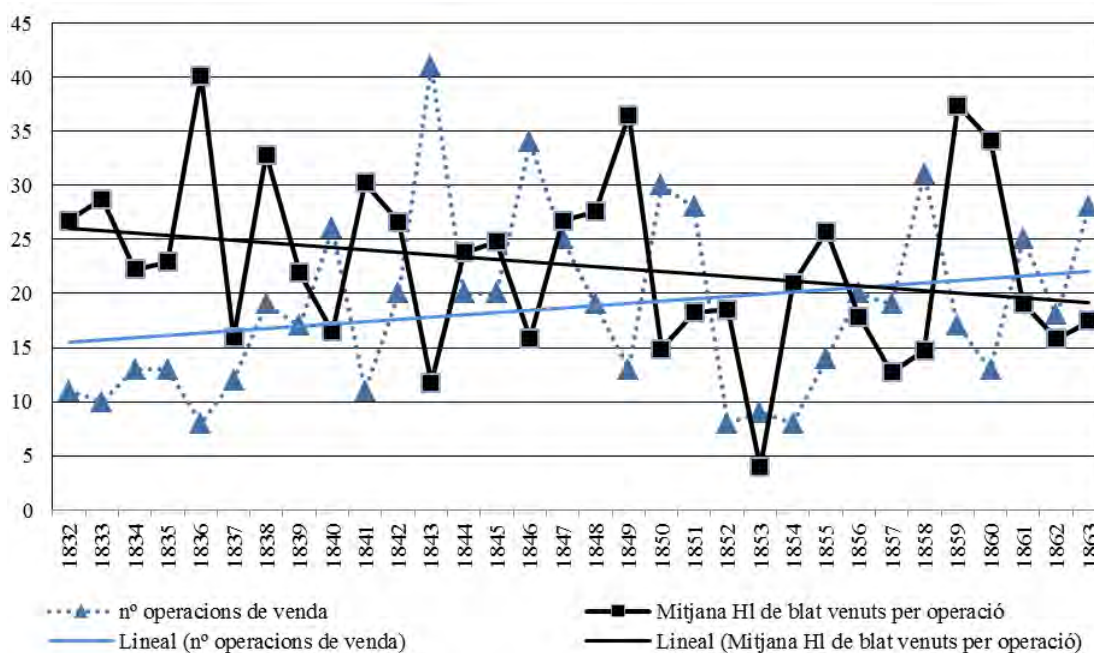
Troche i Zúñiga, que aconsellava als grans propietaris cobrar la renda en gra i no en metàl·lic perquè així podien treure'n un major benefici mitjançant *la especulació de aprovecharse de los mercados y épocas en que toman valor los granos*, els recomanava també la venda al menor en llurs pròpies cases de camp com la millor forma per comercialitzar els productes recaptats⁹⁹⁹. Atès que en molt poques de les operacions (en només 15 de les 607 registrades a les llibretes de comptes) consta explícitament que es

⁹⁹⁹ Troche i Zúñiga, *El archivo cronológico topográfico...*, op. cit., p. 141-142 i 190-191.

vengués el gra a la plaça del mercat, hem de suposar que, durant el període que estudiem, els administradors dels Carles varen vendre el producte directament des dels graners del castell de Carles de Torroella i la casa del propietari de Palafrugell, a on consta, segons els contractes, que els masovers havien d'entregar les parts de fruits. El consell de Troche era de pura lògica: la venda al menor sempre reportava més beneficis que la venda a l'engròs, tot i que era més laboriosa i costosa en termes de gestió. Els Carles sempre combinaren les vendes de gra a l'engròs amb les de petites quantitats de producte i no s'observa un canvi clar d'estratègia en aquest sentit comparable al que altres historiadors han identificat en altres patrimonis, si bé per a períodes una mica posteriors¹⁰⁰⁰. De totes maneres, com mostra el següent gràfic, tot i que no es pot establir nítidament un moment a partir del qual hi hagués un canvi clar d'“estratègia”, sí que s'observa en el llarg termini una lleugera tendència a augmentar el nombre de transaccions i a disminuir, en conseqüència, la mitjana de gra venut per operació.

Gràfic 6.2.20

Nombre d'operacions de venda i mitjana d'hectòlitres de blat venuts, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

¹⁰⁰⁰ Segons Pere Pascual, a partir del darrer terç del segle XIX, en el patrimoni de Sanatija s'imposà l'estratègia de vendre l'excedent per mitjà de comerciants que actuaven com a intermediaris per sobre del sistema tradicional de comercialització dels grans –en petites quantitats, mitjançant un elevat nombre de transaccions anuals (Els Torelló..., op. cit., p. 143-145). M. Teresa Pérez Picazo identifica en el patrimoni dels comtes del Valle de San Juan un canvi important cap a mitjan segle XIX, però sobretot a partir de la dècada de 1860, en la forma de vendre l'excedent recaptat: es passa de vendre directament als comerciants i pagesos quantitats variables de producte, a vendre en bloc tot el recaptat a grans

Significativament, les dues línies de tendència es creuen a partir de la segona meitat de la dècada de 1850, que ja hem observat com un moment d'inflexió a partir del qual altres indicadors (la distància dels preus de venda respecte els del mercat de Girona) també assenyalen una millora en la situació financera del patrimoni. Tots aquests fenòmens estan lògicament interrelacionats: la major solvència econòmica del patrimoni (gràcies, en bona part, al bon enllaç matrimonial de l'hereu l'any 1848 i al fet de treure's part del llast de l'endeutament mitjançant la venda perpètua del mas Vicens de L'Escala l'any 1855) hauria permès als Carles comercialitzar el gra en millors condicions, això és, dependre menys dels grans compradors a l'engròs i poder allargar la periodització temporal de les vendes, amb la qual cosa els preus als quals efectuaven les transaccions haurien estat més alts, aproximant-se també més als del mercat de Girona, i aconseguint així un major benefici del producte recaptat; tot plegat hauria redundat en una increment de la solvència del patrimoni i sembla que la roda hauria seguit girant en aquest sentit positiu en els darrers anys de la sèrie que analitzem.

Les 607 vendes de blat registrades entre 1832 i 1863 al patrimoni Carles varen ser realitzades a un total de 225 compradors, atès que molts d'ells varen comprar gra diverses vegades¹⁰⁰¹. Hem pogut identificar l'ofici de 71 (el 31,5%) d'aquests compradors, els quals varen protagonitzar 327 (el 53,9%) de les operacions de compra, adquirint en conjunt 7.259 hl de blat (el 57,2% del total venut). Sociològicament, entre els compradors de blat del patrimoni Carles resulten fàcilment identificables tres grups. Les dades els distingeixen clarament (vegeu el quadre de la pàgina següent).

En primer lloc, trobem els comerciants, dintre dels quals també hem comptat els patrons de vaixell. En aquest grup tan sols 14 persones protagonitzen gairebé el 20% de les transaccions, adquirint més d'una quarta part de l'excedent de blat venut pels Carles. La seva mitjana d'hectolitres de blat per operació, i sobretot per individu, supera amplement la dels demés grups. Es tracta de grans compradors de gra que feien d'intermediaris entre els productors de cereals i altres comerciants més petits o més llunyans i també els consumidors finals.

---

intermediaris especialitzats o corredors ("Riqueza territorial y cambio agrícola...", *op. cit.*, p. 72-73).

¹⁰⁰¹ Es tracta d'una xifra aproximada atès que no totes les vendes identificaven el nom del comprador.

Quadre 6.2.3

Compradors de blat del patrimoni Carles (1832-1863)

	n° individus		n° operacions de compra		Hl de blat comprats		Mitjana Hl/operació	Mitjana Hl/individu
GRUP 1 Comerciants Patrons	14	6,2%	112	18,4%	3.596	28,3%	32,1	256,8
GRUP 2 Flequers Fideuers Semolers Moliners	30	13,3%	140	23,1%	3.308	26,1%	23,6	110,3
GRUP 3 Consumidors: Petits pagesos Masovers Jornalers Oficis Prof. liberals, etc.	27	12,0%	75	12,4%	355	2,8%	4,7	13,1
No identificats	154	68,5%	280	46,1%	5.425	42,8%	19,4	35,2
Total	225	100%	607	100%	12.684	100%		

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3.

Alguns d'aquests comerciants combinaven el comerç amb altres activitats, com l'hisendat i comerciant Rafael Jordà Heras (1778-1843), hereu del patrimoni Jordà de Pont de Molins i primer major contribuent d'aquell poble l'any 1836 amb una quota de contribució de 2.009 rals, qui, entre els anys 1832 i 1833, adquirí als Carles un total de 188 hl de blat. Rafael Jordà alternava la seva residència entre Pont de Molins (d'on fou alcalde liberal entre 1813-1814 i de 1821 a 1840) i Figueres i fou un actiu hisendat que diversificà el radi d'acció les seves inversions en múltiples negocis, no només la comercialització de la producció agropecuària de les seves terres, sinó també l'arrendament dels delmes de diverses poblacions de l'Empordà (fins al 1833), el subministrament de pa (entre 1808-1817) i carn (entre 1826-1828) a les tropes, el negoci fariner a partir d'un molí que la seva família va construir a principis del segle XIX i renovar a finals de la dècada de 1820, la mineria (registrà a nom seu dues mines de carbó a les Escaules, el 1834 i 1841, i una altra a Garriguella el 1842) i la instal·lació d'una fàbrica d'aiguarent a Figueres el 1835¹⁰⁰². Els Jordà no es dedicaven, per tant,

¹⁰⁰² Ferran del Campo Jordà, *Set segles d'una família empordanesa...*, op. cit., p. 118-210.

només a fer negoci comercialitzant la seva pròpia producció agrària, sinó també els excedents que obtenien per mitjà de l'arrendament del delme i del gra que compraven a altres pagesos i propietaris, com els Carles.

Aquests comerciants també tenien connexions entre ells i de vegades feien negocis conjuntament. Sabem, per exemple, que els Jordà tingueren afers comuns amb els Rahola de Cadaqués: l'any 1853 la societat *Jordà Hermanos* posseïa l'octava part del bergantí goleta *El Temible* del qual era capità Antoni Rahola¹⁰⁰³. Molt probablement l'Antoni Rahola de Cadaqués, que l'any 1833 va comprar 111 hl de blat del patrimoni Carles, devia tractar-se d'Anton Rahola i Batlle, un membre de la coneguda nissaga d'armadors, patrons i comerciants Rahola, de la branca dita de la Riba, de Cadaqués, propietaris de diversos vaixells dedicats al tràfic marítim. Segons Gaietà i Josep Rahola, Anton Rahola i Batlle assolí el títol de pilot a l'Estudi especial nàutic d'Arenys de Mar l'any 1833, figurà com a patró a la primera meitat del segle XIX i fou propietari, a mitjan d'aquell segle, d'una pollacra goleta de 80 tones, anomenada *Temible*, que havia estat construïda a Sant Feliu de Guíxols l'any 1840 i es dedicava al comerç marítim patronejada pel seu germà Joan Batista¹⁰⁰⁴.

Molt proper als comerciants pel volum total de compra, si bé amb unes mitjanes d'hectolitres per operació, i sobretot per individu, sensiblement inferiors a aquells, trobem el segon grup de compradors, constituït per flequers, semolers, fideuers i moliners locals i comarcals que compren grans quantitats de producte i el transformen per vendre'l al detall.

Finalment, trobem, en el tercer grup, els consumidors directes del producte: petits pagesos que no tenen prou terra per assegurar-se la seva subsistència (l'any 1851 dues vendes de molt poca quantitat de blat, 0,7 i 3,6 hl, figuren venudes a dues persones *por sembrar*), els propis masovers del patrimoni Carles, jornalers, hortolans, pastors, artesans (serraller, fuster, manyà, rajoler, paleta), professionals liberals, etc. La seva pauta de compra també té unes característiques comunes: igualen gairebé en nombre al segon grup, però compren en conjunt una quantitat de blat molt inferior a aquells, amb

---

¹⁰⁰³ Ferran del Campo Jordà, *Set segles d'una família empordanesa...*, op. cit., p. 118-210.

¹⁰⁰⁴ Gaietà Rahola i Escofet i Josep Rahola i Sastre, *La marina mecant de Cadaqués*, Barcelona, ed. Joventut, 2005, p. 232, 239, 280, 338, 348, 356-357.

la qual cosa llurs mitjanes d'hectolitres per operació i comprador són sensiblement inferiors; es tracta, clarament, d'un grup de compradors al detall. Probablement molts dels compradors que no hem pogut identificar corresponen a aquest grup, si bé segurament hi figuren també alguns comerciants¹⁰⁰⁵, raó per la qual les dades dels compradors no identificats se situen per sobre del grup 3, però per sota del grup 2.

Com era d'esperar, els principals adquisidors de blat dels Carles dels quals hem pogut saber l'ofici formaven part dels dos primers grups de compradors: els comerciants de Torroella de Montgrí Pere Buxó i Rafel Comas –que adquiriren 1.331 hl i 341 hl de blat, respectivament, als Carles, el primer entre 1833 i 1850 i el segon entre 1835-1842– i el comerciant de L'Escala Ramon Oliveras, que els comprà 998 hl de blat entre 1835-1860; a més dels flequers Gaietà Comas, de Torroella, que adquirí 810 hl de blat entre 1840-1857, i Martí Massaguer, que entre 1833 i 1859 en comprà 1.197 hl.

Pel que fa a la localització geogràfica dels compradors de blat del patrimoni Carles, el següent mapa mostra com la seva distribució era dominantment comarcal (l'Alt i el Baix Empordà), amb l'afegit de la capital de la província, tot i que també era adquirit per persones d'altres llocs costaners més allunyats, com Canet de Mar, Barcelona i Torredembarra.

Els comerciants i patrons que hem identificat residien a Pont de Molins (Rafel Jordà), Figueres (Pere i Mateu Porta), Girona (Joaquim Massaguer), Cadaqués (el citat Antoni Rahola i Josep Llorens, probablement de la família Llorens de Cadaqués dedicada igualment al tràfic marítim¹⁰⁰⁶), L'Escala (Ramon Oliveras i Josep Mornau), Torroella de Montgrí (Pere Buxó i Rafel Comas), Palafrugell (Francesc Jayme, Joan Galceran i Sebastià Girbal) i Torredembarra (el patró Josep Dalmau). Alguns d'aquests (Comas, Buxó i un tal Josep Costa, que no sabem on residia), però, actuaven de vegades com a simples intermediaris i compraven de fet el gra per a altres patrons i comerciants

---

¹⁰⁰⁵ Molt probablement siguin comerciants algunes persones de les quals no sabem el nom ni l'ofici però sí que eren de Cadaqués i compraren més de 30 hl de blat en una sola operació; un tal Gualta de Begur que entre 1856 i 1857 comprà 114 hl de blat i 72 l'any 1862; un Josep Albert de Belcaire que adquirí 428 hl entre 1840 i 1849; un Josep Borràs de Torredembarra, que en comprà 99 l'any 1847; o un tal Pujol de Canet (hem suposat que es tractava de Canet de Mar) que adquirí 402 hl de blat dels Carles entre 1861 i 1863.

¹⁰⁰⁶ Un Josep Llorens obtingué el títol de pilot a la mateixa escola de nàutica que Anton Rahola l'any 1785 i figura en la relació de patrons cadaquesencs de la primera meitat del segle XIX (Gaietà Rahola i

d'alguns ports catalans més llunyans: per al patró Gelpí de Vilassar, diversos patrons de Mataró i Barcelona; Carles Mallol i el patró Francesc d'Assís Ribera, tots dos de Tarragona; el comerciant de Barcelona Jaume Pujol i Juan Valls de Torredembarra. Buxó també comprà de vegades blat als Carles per al flequer Martí Massaguer i el fideuer Josep Frou.

Mapa 6.2.1

Localització geogràfica dels compradors de blat del patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de ADG.FCC. Lligall en quart 3.

El grup segon, dels transformadors del producte, es limitava a flequers, moliners, semolers i fideuers d'un àmbit estrictament local i comarcal proper als municipis on els Carles tenien propietats: Figueres, Borrassà, Besalú, Camallera, L'Escala, Torroella de Montgrí, La Bisbal d'Empordà, Palafrugell i Girona. Només ens consta una operació, protagonitzada per un fideuer, en la qual un membre d'aquest grup comprà el blat per a un altre, un patró de vaixell. Finalment, els membres del grup tercer que hem pogut identificar residien dintre dels mateixos municipis on els Carles posseïen terres; de fet una bona colla eren persones vinculades al mateix patrimoni (els masovers, jornalers i persones que feien feines del seu ofici per als Carles i que apareixen sovint a les llibretes de comptes en l'apartat d'obres i despeses de manteniment). D'aquesta manera, el gra dels Carles, produït a l'Empordà, circulava i era consumit dintre d'un àmbit local i comarcal, però sortia també pels ports més propers de la costa (Cadaqués, L'Escala, Begur, Calella de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols) i, a través d'intermediaris, viatjava cap a altres ports més llunyans de la costa catalana des d'on era rebut.

El quadre de la pàgina següent mostra, a nivell general, i en la línia del que hem exposat anteriorment, com al llarg del temps es va produir en el patrimoni Carles una lleugera tendència a augmentar el nombre de les vendes de petites quantitats de blat (les de menys de 21 hl passaren del 61% entre 1832-1849 i al 72% entre 1850-1863), a la vegada que disminuïen les de quantitats més importants (superiors a 100 hl). Alhora, els tres grups de compradors són clarament distingibles, en la seva relació amb el mercat, amb característiques ben pronunciades: durant el primer període (1832-1849) el major nombre de les compres protagonitzades pel grup 1 són de quantitats entre els 21 i els 30 hl de blat i, entre els anys 1850-1863, de quantitats entre els 31-40 hl i els 61-70 hl. Per contra, el major nombre de les compres del grup 2 se situen per sota dels 11 hl entre 1832-1849 i entre els 11 i 20 hl durant el període 1850-1863; mentre que les compres més nombroses del grup 3 se situen sempre per sota dels 11 hl de blat. Dit d'una altra manera, les compres de blat de quantitats inferiors a 21 hl només són el 41% de les protagonitzades pel grup 1 entre 1832-1849 (i aquesta proporció baixa al 27% entre 1850-1863), mentre que representen el 60% de les efectuades pel grup 2 i el 100% de les del grup 3 durant tot el període. Finalment, les compres de quantitats més importants de blat les efectuen els membres dels grups 1 i 2, i sobretot abans de mitjan segle XIX.

Quadre 6.2.4

Nombre de vendes segons la quantitat d'hectolitres de blat comprats en cada operació (1832-1863)

	0-10 hl		11-20		21-30		31-40		41-50		51-60		61-70		71-80		81-90		91-100		>100		Total		
	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%	nº		
1832-1849																									
Grup 1	20	20,6	20	20,6	22	22,7	12	12,4	8	8,2	4	4,1	3	3,1	3	3,1	1	1,0	1	1,0	3	3,1	97		
Grup 2	33	36,7	21	23,3	11	12,2	12	13,3	3	3,3	4	4,4	1	1,1	3	3,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	2,2	90
Grup 3	29	90,6	3	9,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	32
No identif.	60	54,5	15	13,6	10	9,1	5	4,5	6	5,5	5	4,5	2	1,8	2	1,8	2	1,8	1	0,9	2	1,8	110		
Total	142	43,2	59	17,9	43	13,1	29	8,8	17	5,2	13	4,0	6	1,8	8	2,4	3	0,9	2	0,6	7	2,1	329		
1850-1863																									
Grup 1	2	13,3	2	13,3	1	6,7	3	20,0	2	13,3	1	6,7	3	20,0	0	0,0	1	6,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	15
Grup 2	13	26,0	18	36,0	7	14,0	3	6,0	3	6,0	3	6,0	1	2,0	2	4,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	50
Grup 3	37	86,0	6	14,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	43
No identif.	79	46,5	42	24,7	21	12,4	8	4,7	7	4,1	2	1,2	1	0,6	6	3,5	1	0,6	2	1,2	1	0,6	170		
Total	131	47,1	68	24,5	29	10,4	14	5,0	12	4,3	6	2,2	5	1,8	8	2,9	2	0,7	2	0,7	1	0,4	278		

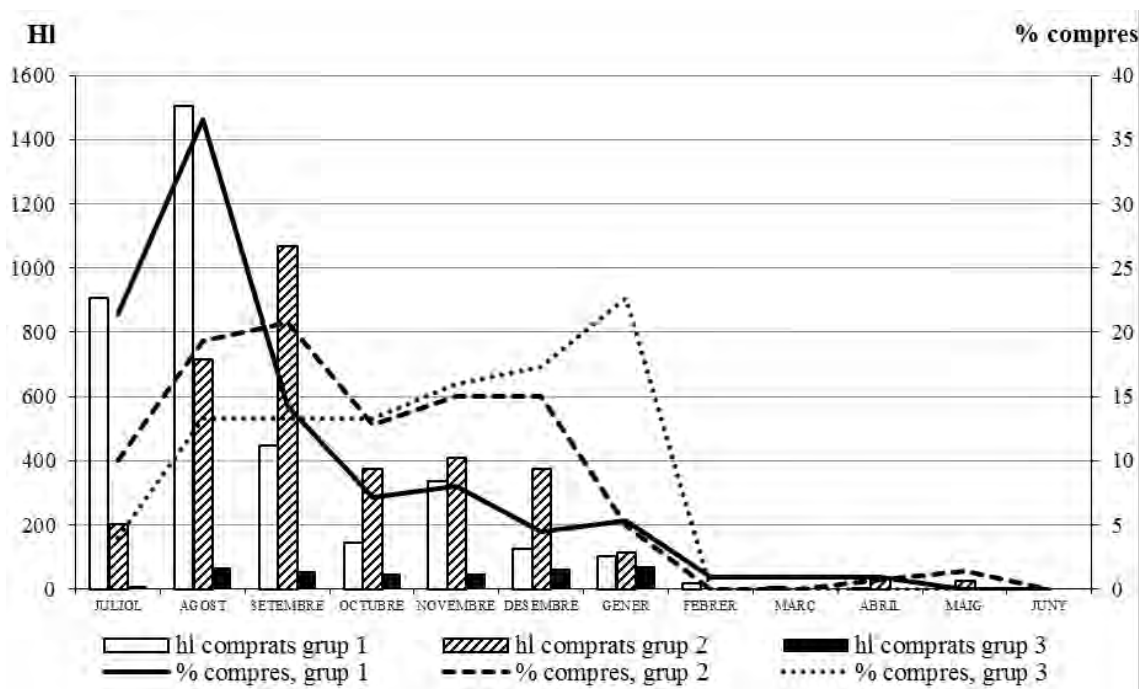
Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3.

La temporització de les compres també és indicativa d'un diferent comportament entre els tres grups de compradors. Així, els grans comerciants de gra (grup 1) compren de forma molt accentuada la major quantitat de blat durant els primers mesos posteriors a la collita (juliol i, sobretot, agost), quan els preus són més baixos. Els compradors transformadors del producte (grup 2) ho fan principalment a l'agost i, sobretot, al setembre, si bé segueixen comprant blat de forma bastant regular fins a finals d'any; i els consumidors finals de blat (grup 3) acumulen més compres conforme ens anem allunyant de la collita i van augmentant les dificultats dels sectors pagesos amb una base econòmica més precària, de manera que la corba corresponent a aquest grup dibuixa una línia de sentit invers a la del grup 1. Hem de tenir en compte, però, que aquestes dades estan condicionades per l'estratègia dels Carles i les seves possibilitats reals d'allargar més o menys en el temps les vendes del seu gra, cosa que condiciona, sens dubte, la caiguda de les tres sèries a partir del mes de febrer, quan els Carles ja no tenen pràcticament blat per vendre. Ens semblen, malgrat tot, interessants les diferents

tendències que mostra, fins a finals d'any, el comportament dels tres grups de compradors que hem identificat i pensem que poden ser indicatives d'un comportament de tipus més general.

Gràfic 6.2.21

Temporització de les compres dels compradors de blat del patrimoni, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

El diferent volum de les compres¹⁰⁰⁷ (quantitats de blat més importants de mitjana en el cas, per exemple, dels comerciants) i el moment en què es realitzaven tenia, com és lògic, la seva repercussió en la mitjana anual del preu al qual cada grup comprava el gra,

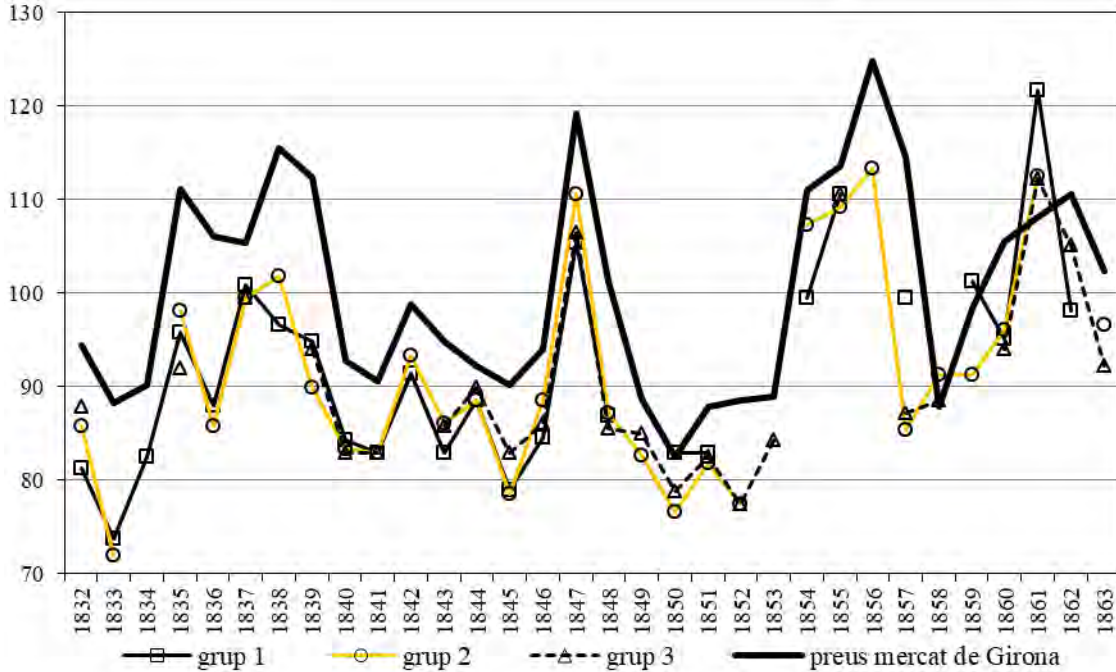
¹⁰⁰⁷ Tot i que no podem dir que es complís sempre com una norma fixa, era relativament habitual, en el període estudiat, que si es comprava una quantitat important de gra el preu de compra fos més baix que si se'n comprava una quantitat petita. Serveixin d'exemple les vendes de blat registrades el 15 de desembre de 1861 en la llibreta de comptes per l'administrador dels Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3):

Blat comprat (HI)	Preu (Rs/HI)	Comprador
28,9	116,13	Pujol, de Canet
28,9	113,37	Miquel Vila, de Torroella de Montgrí
18,1	113,37	Rafel Selles, flequer
3,1	113,37	Un foraster
3,1	116,13	Paulino Valls i Joan Serra
68,2	105,07	Jaume Darna, de la Bisbal
5,1	116,13	Narcís Creixell, paleta
2,9	116,13	Joan Matarrodona, fuster
8,7	116,13	Francesc Casadellà, fideuer
8,3	105,07	Pere Duran, masover dels Carles

tal com mostren els gràfics següents (vegeu-ne les dades a l'apèndix IX.3):

Gràfic 6.2.22

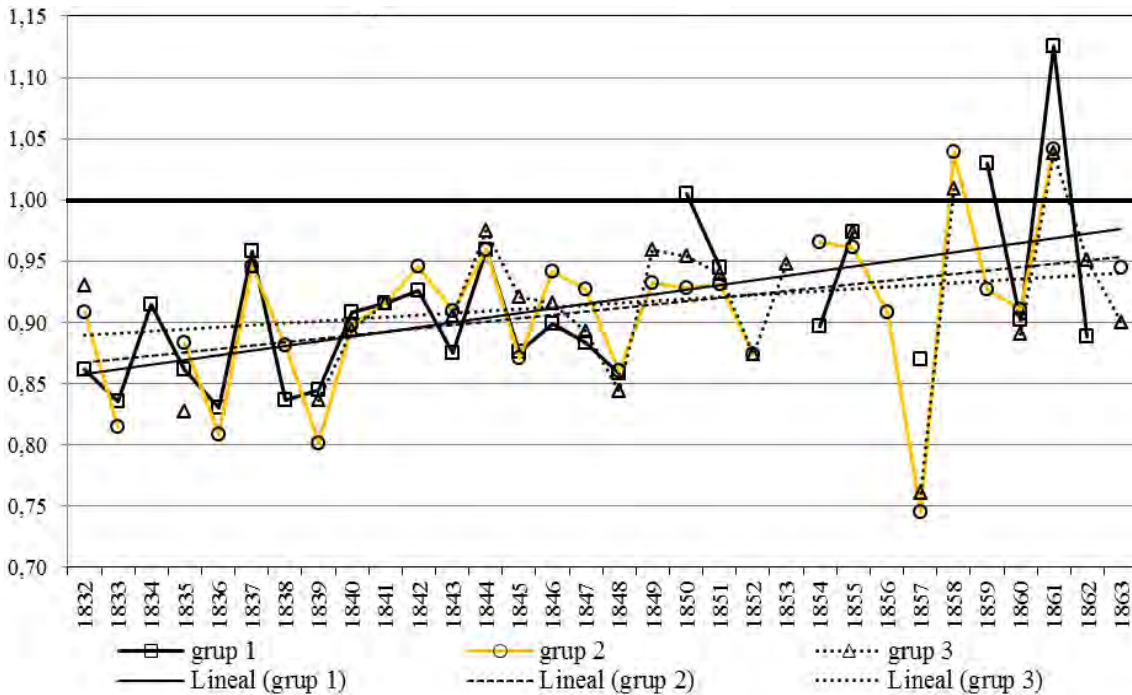
Mitjanes dels preus de compra dels compradors de blat del patrimoni Carles, 1832-1863, Rs/Hl

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Gràfic 6.2.23

Coefficients de transformació dels preus generals en preus particulars dels compradors de blat dels Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Els comerciants i els patrons de vaixell solien comprar als preus més baixos comparats amb la resta (alguns anys en què la mitjana del grup 1 puja de cop, com entre 1850-51 i 1861, les dades es basen en realitat en una sola operació de compra de poca quantitat de blat, amb la qual cosa no són representatives). Al llarg del període analitzat, però especialment a partir de mitjan segle, els Carles varen tendir a vendre a tots els grups a uns preus més propers als del mercat de Girona.

Tal com s'observa al gràfic 6.2.23, la millora de la situació financera del seu patrimoni va incrementar la seva capacitat de negociació de forma inversament proporcional en relació amb els tres grups de compradors: l'ordre de les línies de tendència s'ha creuat completament respecte els primers anys de la sèrie, mostrant que l'increment de la seva solvència financera va permetre als Carles guanyar més marge amb els comerciants que amb els flequers, i més amb aquests que no pas amb els sectors més desfavorits. Tot plegat sembla indicar que la capacitat de pressió via preus dels Carles sobre els simples consumidors de blat va ser sempre més alta i més regular que amb els altres dos grups de compradors. Per contra, era amb els grans comerciants de gra amb qui la relació de forces era més flexible i variable; es tractava d'una relació entre sectors d'un poder econòmic i social més pròxim i ells eren els únics que, segons la conjuntura externa i interna del patrimoni, tenien prou capacitat en determinats moments per doblegar de forma significativa el gran propietari imposant-li les seves condicions.

Com ha assenyalat Pere Pascual, l'estratègia de comercialitzar l'excedent per mitjà de comerciants que actuaven com a intermediaris comportava per *al propietari un estalvi de costos de transacció*, però li impedia *treure el màxim profit del cycle intraanual de preus*¹⁰⁰⁸. Si, com en el cas que analitzem, hi afegim els problemes financers del patrimoni i el fet que sovint aquests comerciants eren a més creditors dels Carles, la pèrdua de benefici era encara més important.

Fins a mitjan segle XIX, dos dels principals compradors de gra dels Carles foren també creditors seus: els comerciants de Torroella de Montgrí Pere Buxó i Rafel Comas els deixaren diners a censal (Comas), mitjançant deutoris (Comas i Buxó) i també a través

---

¹⁰⁰⁸ Pere Pascual, *Els Torelló...*, *op. cit.*, p. 143-145.

En el cas dels Carles no hem identificat durant el període analitzat aquesta tendència a vendre més a l'engròs, tot i que no podem afirmar que quelcom d'aquest tipus es donés en el patrimoni més endavant.

de préstecs privats a curt termini per cobrir les necessitats més immediates de liquiditat abans de la següent collita (Buxó). Per cancel·lar part d'aquests crèdits obtingueren, a més a més, la venda temporal o perpètua d'algunes propietats dels Carles¹⁰⁰⁹. Ja hem vist, en el capítol dedicat a l'endeutament, la quantitat de renda que podia perdre el propietari si la situació econòmica per la qual travessava l'obligava a vendre quantitats importants de gra anticipadament. Això, que hem comentat que els va passar als Carles en la dècada dels anys 1820, encara s'allargà en aquest patrimoni durant la dècada dels anys trenta. En totes les transaccions en què a les llibretes de comptes es feu constar que el comprador havia avançat els diners anticipadament, el preu de venda del blat fou sensiblement inferior a les demés vendes efectuades el mateix mes.

La major part d'aquelles operacions les protagonitzà el comerciant-creditor dels Carles Pere Buxó, qui d'aquesta manera treia avantatge dels problemes de liquiditat d'aquest gran propietari per comprar-li el seu excedent de gra en les condicions més favorables. En les dues darreres vendes que figuren en el següent quadre, l'administrador anotà explícitament que el preu del blat era aquell *por tener* [el comprador] *adelentado el dinero y siendo el pacto de 2 rs menos que el que se vende en principios de Julio*.

---

¹⁰⁰⁹ Pere Buxó signà un debitori de 35.178 rals l'any 1837 i un de 26.650 rals el 1860 a favor dels Carles, els quals li vengueren perpètuament l'any 1847 25,7 vessanes a Torroella de Montgrí a compte del primer d'aquells deutes. Sovint avançava també diners a Narcís de Carles: als comptes de 1836, per exemple, figura anotat, el 25 de novembre, *pagat a Buxó per un recivo que tenia firmat Dn Narcís en 28 de Juny de 1835, junt lo interes puja 2215 pta 3 rs 4 mrs* i, el 31 de desembre, *pagat a Pera Buxó per un recivo que li firma Dn Narcís lo Dia 1 Maig de 1835 de quantitat de 3235 pta. 1 rs 20 mrs*, més els interessos d'aquella partida que ascendien a 485 pta 1 rs 10 mrs. Buxó, a més, feu també molts préstecs privats a curt termini, al 6% d'interès, a l'administrador dels Carles per cobrir les necessitats financeres del patrimoni en els mesos anteriors a la collita. Per la seva banda, els pare i fill Rafel Comas Marquès i Rafel Comas Busquets deixaren als Carles l'any 1827 16.689,3 rals mitjançant un debitori i 31.980 rals l'any 1831 a censal; Narcís de Carles els vengué, l'any 1829, a carta de gràcia, el mas Torre Bagura per 63.960 rals que serviren íntegrament per pagar deutes de Casa Carles (entre ells, 30.636,8 rals per liquidar amb els compradors un debitori i un préstec privat que li havien signat l'any 1828) i el 1851, perpètuament, 17 vessanes a Torroella de Montgrí per 16.309,8 rals (que serviren al propi Rafel Comas com a part de l'extinció del censal de 31.980 rals creat l'any 1831). Coneixem, igualment, un altre crèdit concedit a Narcís de Carles per un altre dels comerciants que li compraven blat: el 1831, Antoni Raola de Cadaqués li prestà 19.454,5 rals mitjançant un debitori.

Quadre 6.2.5

Vendes de blat en les quals el comprador havia avançat els diners en relació amb les demés vendes de blat efectuades durant el mateix mes (1832-1863)

Data venda			Blat (Hl)	Preu (Rs/Hl)	Comprador			Observacions
Any	Mes	Dia			Nom	Ofici	Lloc	
1832	Juliol	12	55,22	77,42	Josep Llorens	comerciant	Cadaqués	
1832	Juliol	23	8,68	80,19	Antoni Rahola	comerciant	Cadaqués	
1832	Juliol	28	8,68	74,66	Josepa Serra			
1833	Agost	4	65,09	77,42	Antoni Rahola	comerciant	Cadaqués	
1833	Agost	4	62,20	73,27	Antoni Rahola	comerciant	Cadaqués	
1833	Agost	20	23,87	69,13	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	
1833	Agost	20	5,06	74,66	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	
1833	Agost	30	28,93	77,42	Antoni Rahola	comerciant	Cadaqués	
1833	Agost	30	20,25	71,89	Antoni Rahola	comerciant	Cadaqués	
1833	Agost	30	25,31	71,89	Martí Massaguer	flequer		
1834	Juliol	19	26,04	70,51	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	
1834	Juliol	19	10,12	74,66	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	
1834	Juliol	19	21,70	77,42	?			
1834	Juliol	29	21,70	82,95	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	compra per Carles Mallol (de Tarragona)
1838	Juliol	10	36,16	94,01	Josep Murnau	comerciant	L'Escala	
1838	Juliol	19	20,25	94,01	Ramon Oliveras	comerciant	L'Escala	
1838	Juliol	23	8,68	94,01	Isidre Ros	flequer	Torroella M.	
1838	Juliol	28	33,99	99,54	Ramon Oliveras	comerciant	L'Escala	
1838	Juliol	29	28,93	98,16	Josep Costa	comerciant		compra per Tomàs Castellà (patró de Mataró)
1838	Juliol	30	13,38	99,54	Francesc Jayme	comerciant	Palafrugell	compra per un patró
1838	Juliol	31	65,09	91,25	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	compra per Jaume Pujol (comerciant de Barcelona)
1838	Juliol	31	112,10	91,25	Pere Buxó	comerciant	Torroella M.	

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3. En negreta les vendes en les quals el comprador havia avançat els diners.

Cal remarcar, doncs, la necessitat d'estudiar el mercat de productes agraris a partir de les relacions socials, tal com ja hem fet abans a propòsit de la contractació agrària, quan establíem, per exemple, que la principal diferència entre les masoveries i els arrendaments a preu acotat no radicava en la forma del contracte o en el tipus de renda pactada, que són les diferències més aparents que distingeixen aquests dos tipus de contracte, sinó en la diferent relació de poder, econòmic i social, que s'establia entre el

propietari i els masovers, per una banda, i els grans arrendataris a preu acotat, per l'altra. D'igual manera, la comercialització del blat dels Carles mostra la mateixa ambivalència en les relacions de poder que s'establien a l'hora de la negociació en funció de les relacions de classe: per una banda, la relació entre el gran propietari i els grans comerciants, que compraven quantitats més importants (i preferentment poc després de la collita) a un preu més baix i que de vegades feien de simples intermediaris o actuaven com a autèntics prestamistes (si aquell passava per dificultats financeres) beneficiant-se de comprar-li el gra per avançat a baix preu, i, a l'altre extrem, les vendes de blat als consumidors directes, que adquirien quantitats de blat molt menors en uns moments sovint més avançats de l'any agrícola i a un preu més elevat. El cas més punyent de tots el representaven els propis subemfiteutes del patrimoni, els quals, si volien satisfer llurs censos en diners en lloc de fer-ho en gra, havien de pagar-los al preu més elevat de tots.

La diferent forma, moment i preu al qual els diferents grups de compradors adquirien el blat expressa la diferent capacitat de negociació –la diferent relació social– que s'establia entre aquests i, en el nostre cas, els Carles, la qual estava condicionada tant per les característiques estructurals com pels problemes o, per contra, els avantatges conjunturals que cadascun d'ells tenia, en cada moment, en relació amb el gran propietari. Com diria Alberto Sabio, *otra vez las relaciones de poder como datos endógenos al funcionamiento de los mercados*. D'aquesta manera, podem subscriure plenament i aplicar al cas dels preus dels productes agraris l'opinió del mateix autor quan, referint-se als factors que influïen en la formació del preu de la terra, assenyala que, entre les diverses variables a tenir en compte, *probablemente las más importantes sean las referidas a la posición patrimonial de los que participaban en las operaciones. A nuestro entender, la coyuntura económica imponía un nivel general de precios que las relaciones de fuerza podían corregir después a cada momento, transacción por transacción. Las relaciones de parentesco, clientelares y sobre todo sociales actuaban conjuntamente y creaban un sistema de precios más complejo del que se pueda suponer en un principio.*¹⁰¹⁰

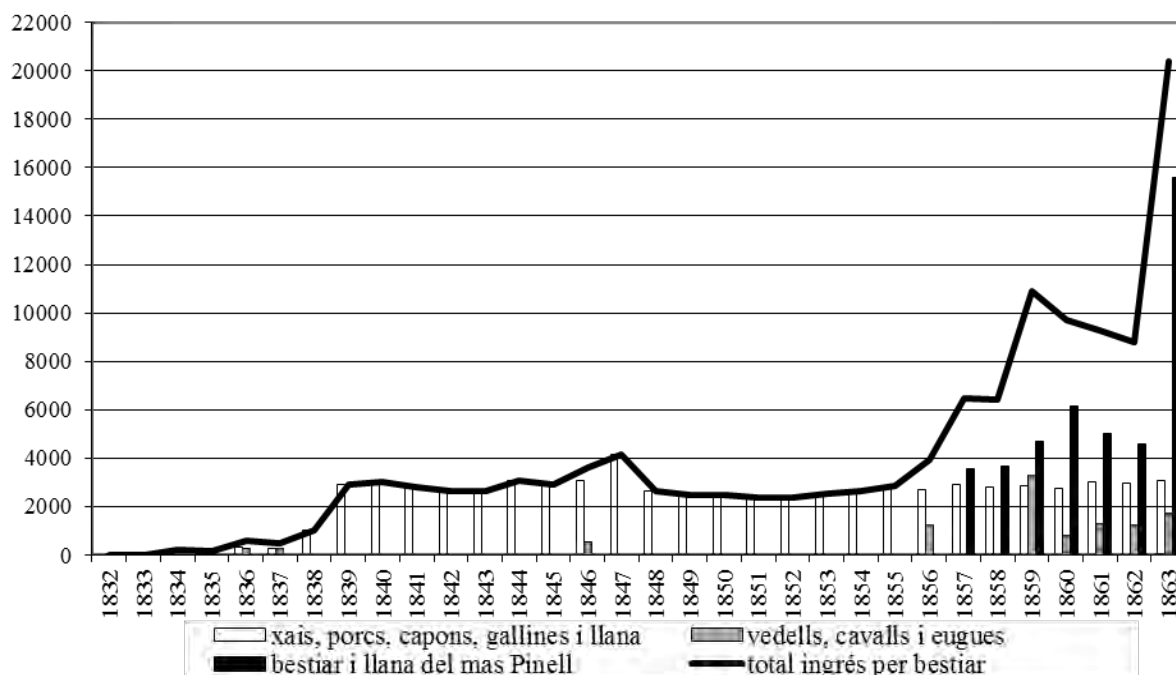
¹⁰¹⁰ A. Sabio, *Los mercados informales de crédito...*, op. cit., p. 88 i 112.

6.2.1.2.2. Altres ingressos agraris: ingressos procedents del bestiar, plantes i productes forestals i del cobrament d'agrossos, censos i arrendaments en diner

El ingressos que en el gràfic 6.2.3 hem agrupat sota l'epígraf de "bestiar" corresponien als xais, porcs, capons, gallines i llana que els masovers pagaven en concepte d'agrossos al propietari; a alguns pocs capons i gallines que pagaven de cens alguns subemfiteutes; a les vendes d'alguns cavalls, eugues o poltres *de desechos de la yeguada* de la qual s'obtenien els ingressos per drets de batuda; els anys 1836 i 1837 també del valor d'un vedell que Joan Devant havia de pagar *de ters de las Bacas que pasturen a la Fonallera*¹⁰¹¹; i, a partir de 1857, de la meitat del valor de les vendes dels animals i llana que pagava el migmasover del mas Pinell, explotació agropecuària dedicada a la cria de bestiar de llana, vacum i porcí, a més de l'eugassada.

Gràfic 6.2.24

Valor en rals dels ingressos per bestiar, 1832-1863

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3. Els ingressos del Pinell de 1863 són d'un any i mig (fins mitjan 1864)

¹⁰¹¹ Joan Devant i Tapis, germà de l'administrador dels Carles, en aquells moments era el masover del mas Closa Pagesa, dels termes de Gualta i Torroella de Montgrí. En el contracte de masoveria que havia signat el 1829 no hi figurava cap pacte referent a bestiar, llevat de l'habitual obligació del masover d'haver de tenir en l'heretat *tot lo bestiar necessari per lo bon cultiu de sas terras*. Tampoc no hem localitzat cap contracte per escrit en l'arxiu de Casa Carles entre ell i el propietari referent a les vaques que pasturaven a la Fonallera, per la qual cosa hem de suposar que, molt probablement, es tractà d'un acord que s'establí de forma oral. El fet que en els comptes només aparegui aquesta referència durant dos anys posa de nou de manifest que, en les comptabilitats dels grans patrimonis gironins, és molt probable que l'ingrés per bestiar estigui sovint infravalorat, així com l'ingrés forestal, pel costum de molts propietaris de reservar-se aquest tipus de negocis deixant-los al marge dels contractes de masoveria.

Fins l'any 1855 el gruix dels ingressos en concepte de bestiar i llana procedí dels agressos que pagaven els masovers: molts d'aquests animals (xais, porcs, capons i gallines) eren consumits a la mateixa casa del propietari, igualment com la llana, que es feia rentar (en els comptes figuren les despeses derivades d'aquesta feina) i s'utilitzava per a fer o recompondre els matalassos i coixins de les residències que els Carles tenien a Girona i Torroella. Ja hem comentat que hi hagué una tendència a monetaritzar aquests pagaments, però les llibretes de comptes ens mostren com l'any 1860 el patrimoni Carles encara cobrava la major part dels agressos en espècie: de les 6 roves de llana, 5 xais, 3 porcs i 35 parells de capons i gallines que figura que entregaren els masovers (i que foren valorats segons un valor monetari fix), es destinaren al consum de Casa Carles tota la llana, dos porcs i 23,5 parells de capons i gallines; atès que als comptes no apareix la venda de la resta dels animals, hem de suposar que aquests no foren realment entregats, sinó que els masovers en realitat en pagaren el seu valor, segons el preu fix estipulat. Els preus als quals van ésser valorats els animals i la llana cobrats d'agressos pel patrimoni Carles van ésser els següents:

Quadre 6.2.6

Preus als quals van ésser valorats els agressos cobrats pels Carles, en rals.

	una rova de llana	un parell de capons	un parell de gallines	un xai	Porc 1 lliura carnissera
1836	40	--	--	32	--
1851	40	19	14	32	5
1852	40	18	14	32	5
1853	40	18	14	32	5,9
1854	40	19	14	32	6,3
1855	40	20	16	32	7,2
1856	60	20	14	32	6,4
1857	65	21	14	32	6,8
1858	60	21	14	32	6,5
1859	60	21	14	32	7
1860	60	20	14	32	6,4
1861	70	20	14	32	7,3
1862	70	22	14	32	7
1863	70	24	14	32	7

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3.

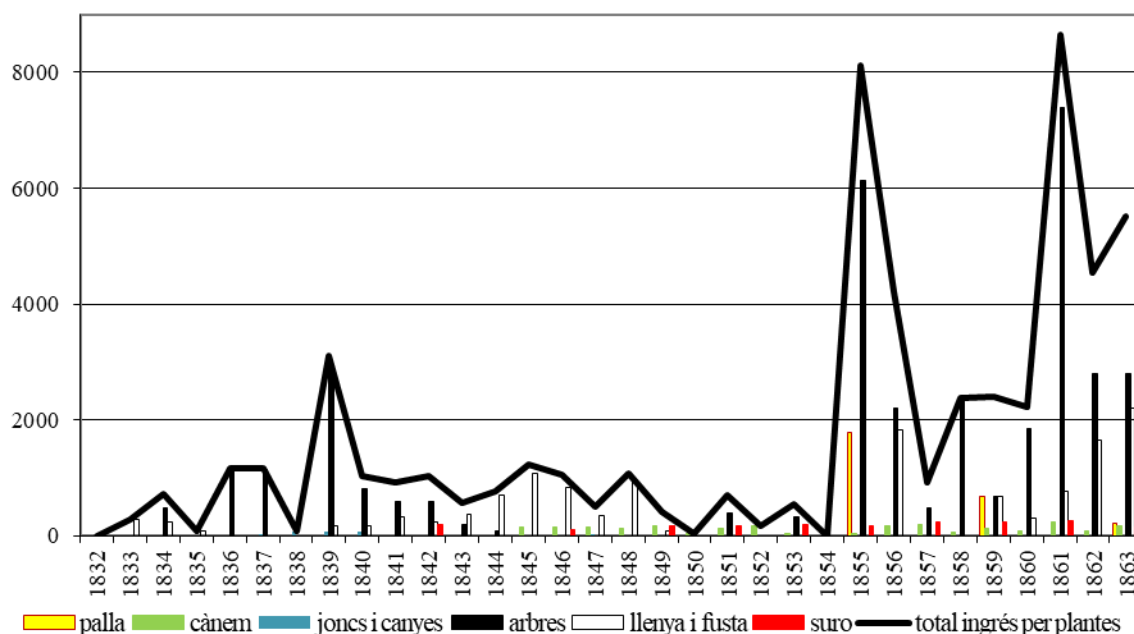
La venda ocasional de cavalls, poltres i sobretot eugues (que tenien un preu més alt) de l'eugassada podien representar també un ingrés puntual relativament important; però fou

sobretot la mitgeria del Pinell el que representà, a partir de 1857, un increment considerable dels ingressos procedents del bestiar (representà, segons els anys, entre el 40% i el 64% del total ingressat per aquell concepte¹⁰¹²).

Pel que fa als ingressos derivats de plantes i productes forestals, es tracta, en conjunt, d'una font d'ingressos molt menor, llevat d'alguns moments puntuals:

Gràfic 6.2.25

Valor en rals dels ingressos per plantes i productes forestals, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Vegeu el valor relatiu d'aquests tipus d'ingressos respecte el total ingressat pel patrimoni al gràfic 6.2.3.

Tenint en compte l'obligació establerta en els contractes de masoveria que la palla, a part de les carretades que sovint s'obligava entregar-ne al propietari per al seu consum, s'havia de consumir tota en la pròpia heretat, no resulta estrany que els ingressos per vendes d'aquest producte siguin quasi inexistentes en el patrimoni Carles. Així, les úniques entrades de diner per aquest concepte que enregistren els comptes del període analitzat corresponen al terç pagat pel masover del mas Sunyer de Serra per les vendes de palla d'aquella heretat efectuades en diferents moments i per un muntant només relativament important l'any 1855¹⁰¹³. Malgrat que el contracte privat que havia signat

¹⁰¹² Els ingressos pel bestiar i llana del mas Pinell de 1863 corresponen en realitat a un any i mig (fins a mitjan 1864) però han estat impossibles de desglossar.

¹⁰¹³ Concretament el masover pagà per aquest concepte al propietari 1790,64 rals l'any 1855; 686,7 l'any

l'any 1831 li prohibia realitzar aquesta mena de vendes, hem de suposar que el propietari les hi degué autoritzar de forma oral a canvi de cobrar un terç del seu import.

Si bé a les llibretes de comptes dels anys 1831 a 1837 ja figuren diverses quantitats de cànem entregades al propietari pels masovers de Torroella de Montgrí i Serra de Daró (recordem que els Carles, a partir de l'any 1829, els havien imposat l'obligació de sembrar cada any una vessana d'aquesta fibra tèxtil havent-ne de pagar el terç), no apareixen explícitament ingressos en diners per aquest producte fins als comptes de l'any 1845, quan el masover del mas Sunyer entregà 157,5 rals *por 4 arrobas y media de cañamo de tercio y diesmo, vendido a 8 p 3 r la arroba*. A partir de llavors les úniques referències que trobem al cànem corresponen a les vendes del terç del cànem entregat per aquest masover (entre 1 i 6 roves segons els anys) amb la sola excepció dels anys 1853 i 1855 en què el cànem procedí del mas Vicens de L'Escala. De totes maneres, malgrat la relativa regularitat que presenta la sèrie dels ingressos procedents del cànem aquests es mouen sempre entorn de valors molt baixos (el màxim se situa l'any 1861 amb només 240 rals), posant de manifest una vegada més la marginalitat, ja assenyalada, d'aquest conreu al Baix Empordà a mitjan segle XIX.

Del tot irrellevant en el patrimoni Carles és l'ingrés procedent de les plantes fluvials (canyes i joncs). Les canyes representen únicament un ingrés de 10 rals l'any 1847, mentre que es registren només petites vendes de joncs entre 1837 i 1840.

Si hem de fer cas dels comptes, els suros de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell no foren productius fins als anys quaranta del segle XIX; a partir de 1849 varen produir cada dos anys amb regularitat, si bé proporcionaren un ingrés reduït que oscil·là, segons els anys, entre els 155 i els 256 rals. A partir de 1855 les llibretes de comptes especifiquen que l'ingressat pel suro corresponia al rebut de Martí Salvatella *por la mitad del corcho que ha vendido de esta cosecha*. Recordem de totes maneres que molts suros es varen plantar a partir de mitjan de la dècada dels quaranta, amb la qual cosa la comptabilitat que analitzem no pot enregistrar la sureda dels Carles en plena producció.

Com hem vist en parlar dels contractes de masoveria, a la Catalunya dels masos el propietari solia reservar-se l'explotació directa del bosc de manera que el masover en quedava al marge (no podia tallar cap arbre, sinó només esbrancar-ne per fer llenya per al seu propi consum). Tot i quedar-ne al marge, però, hem vist com els Carles varen imposar als masovers de realitzar tota una sèrie de plantacions d'arbres de ribera. Els arbres no només servien per protegir les terres del mas que afrontaven amb rius, rieres i torrents de les avingudes de les aigües, sinó que també van servir tradicionalment com un valor refugi susceptible de ser mobilitzat en moments d'especial necessitat de numerari (el pagament d'un dot o d'una llegítima, etc.) fent-ne tallar una quantitat determinada en funció del muntant de diners que es requerien. Com a resultat d'això, els ingressos forestals dels grans patrimonis agraris, com passa en el cas dels Carles, solien caracteritzar-se en el segle XIX per la seva irregularitat, tot i que podien arribar a atènyer valors importants en alguns moments concrets¹⁰¹⁴. En efecte, com ja hem comentat a l'inici d'aquest apartat sobre l'estructura de l'ingrés del patrimoni, junt amb el bestiar procedent de la mitgeria del Pinell, només algunes vendes importants d'arbres varen tenir un valor relatiu significatiu respecte allò ingressat per la part de la collita recaptada a partir de mitjan de la dècada de 1850.

La comptabilitat dels Carles enregistra de forma molt imprecisa tant les extraccions com les vendes de llenya i fusta del patrimoni. Molt rarament s'especifica de quin tipus d'arbre o planta es varen extreure i ni tan sols s'indica sempre de quina heretat procedien. Alguns anys, a més, es varen pagar jornals per fer llenya (per exemple el 1836 es pagaren 29,5 jornals *per trencar Albres i fer estellas* [no consta a quin lloc] i 50 jornals més per *netejar y fer lleña en la Fonollera*) que després no figura venuda i hem de suposar que fou consumida dintre del mateix patrimoni. Una part de la fusta també era consumida dintre del patrimoni per a efectuar-hi obres i reparacions (el 1833, per exemple, es van donar 4 canes de fusta del Pinell a un fuster que les havia avançat per arreglar el sostre del mas Puig). Però la imprecisió de les dades no permet calcular adequadament el grau d'autoconsum d'aquests productes. Quan se n'especifica l'origen, la llenya procedeix del bosc del mas Garriga de Navata, del mas Gombau de Palafrugell o de la finca la Fonollera (del mas Pinell de Torroella de Montgrí), i la fusta del mas Pinell, dels masos Puig de Fellines i Torroella de Montgrí o del bosc d'oms del mas de

---

¹⁰¹⁴ Garrabou, Planas i Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 119-123.

Serra de Daró. Encara menys informació tenim sobre els compradors d'aquests productes forestals, si bé les poques notícies que en tenim són força previsibles: compra llenya el propi masover del mas Garriga, el moliner de Pals i un rajoler de Palafrugell, i fusta diversos fusters i dos carreters de les localitats veïnes.

Però, de llarg, els ingressos més importants per productes forestals procediren de les vendes d'arbres. El resum d'aquestes vendes, molt més ben documentades en els comptes de l'administrador que les de fusta i llenya, és el següent:

Quadre 6.2.7

Nombre, procedència i preu mitjà per unitat (en rals) del arbres venuts pel patrimoni Carles, 1832-1863.

	Om	Procedència	Preu	Roure	Proc.	Preu	Alzina	Proc.	Preu	Pi	Proc.	Preu	Tamariu i Llentiscle	Proc.
1834	33	mas Sunyer	14,5											
1836	3	Fonallera	21,3										?	Fonallera
1837													?	Fonallera
1839	123	33 mas Carles 20 Sunyer la resta ?	25,3				14	Palafrugell	24,3					
1840	40	20 Fonallera i 20 Sunyer	20,0											
1841	30	Fonallera, Torre Bagura i Sunyer	20,0											
1842	30	Sunyer	20,0											
1843				1	Sunyer	200								
1844	4	mas Puig de Fellines	20,0											
1851	22	?	18,0											
1853				1	Sunyer	320								
1855	40	Sunyer	25,6	15	Sunyer	340								
1856	46	Sunyer	19,7				?	Palafrugell						
1857	36	Sunyer	13,3											
1858	96	Sunyer	24,3											
1859	20	Sunyer	34,0											
1860	48	16 Sunyer 32 Fonallera	26,8	2	Sunyer	280								
1861	44	40 Sunyer 4 Closa Pagesa	29,1	1	Fellines	140	350	Navata	12,0	$\frac{5}{7}$	Fellines	31,0		
1862							200	Navata	14,0					
1863	36	20 mas Pinell 16 Sunyer	22,2				143	Navata	14,0					
Total	651		22,9	20		316,0	707		13,2	$\frac{5}{7}$		31,0	?	

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3. ? = la font indica l'espècie, però no el nombre d'arbres venuts.

Els arbres més venuts foren els de ribera (oms) i, als anys 60, també les alzines. La

comptabilitat informa sobre el preu dels arbres per unitat i no a partir del seu pes o la qualitat de la seva fusta. Segons aquestes dades, l'espècie que els Carles varen vendre a un preu més baix foren les alzines (amb un preu mitjà de 13,2 rals per unitat), seguides dels oms (22,9 rals), els pins (31 rals) i els roures (316 rals); no disposem de dades sobre els preus dels tamarius i els llentiscles. Sobre el roure, sens dubte l'arbre més apreciat, de vegades s'indica per a què es farà servir. Així, sabem que un roure fou venut l'any 1853 a Josep Albert de Belcaire per a una premsa d'oli, i dos més ho foren l'any 1860 al procurador de la comtessa de Peralada per al molí de la mateixa. Els oms els compraren carreters dels municipis propers de Torroella de Montgrí, La Bisbal d'Empordà, Ullastret, Vulpellac i L'Escala, essent-ne el principal comprador Paulí Vidal, carreter torroellenc; les alzines de Palafrugell les compraren carreters de la mateixa població i, les de Navata, un tal Narcís Pararols del mateix lloc i Miquel Puig de Romanyà; els pins de Felines els comprà Antoni Caixàs de Llampaies.

Pel que fa al ritme de les tales, les tallades d'oms del mas Sunyer de Serra de Daró presenten, com s'observa al quadre, un cert grau de regularitat, cosa que sembla indici d'alguna forma de gestió programada del bosc d'aquesta heretat. Per la seva banda, la punta de vendes d'arbres de l'any 1839 que pot apreciar-se al gràfic pot tenir a veure amb la mort de Narcís de Carles, ja que totes les vendes d'arbres s'efectuaren a finals d'any (recordem la situació d'endeutament que revelà l'inventari dels seus béns pres per la seva vídua a l'abril, un mes després del seu decés). El bosc podria haver actuat en aquest cas com a valor refugi per obtenir liquiditat en un moment excepcional, tal com explicàvem més amunt. Igualment, el gran increment en el valor de les vendes que s'observa l'any 1855, i que obeeix sobretot a la venda de 15 roures del mas Sunyer per un total de 5.100 rals, podria estar relacionat amb la necessitat de numerari per a la reivindicació del mas Pinell que efectuaren els Carles aquell any (el mas havia estat venut a carta de gràcia el 1828) i les grans inversions que hi feren a continuació.

Però les grans vendes d'arbres també podien tenir a veure amb processos de canvi d'especialització o d'impuls de determinats conreus en els masos. D'aquesta manera, les vendes massives d'alzines del mas Garriga de Navata que varen produir-se als anys seixanta semblen obeir a rompudes per tal d'impulsar l'especialització olivarera, i

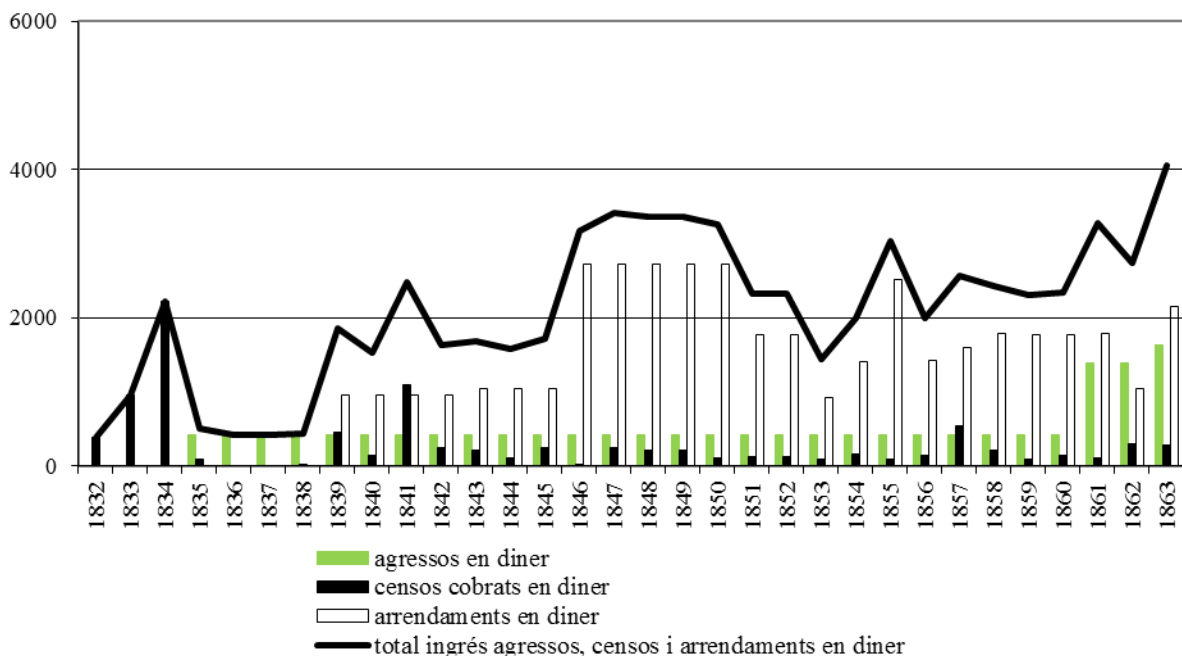

sobretot vitícola, d'aquest mas després que fos recuperat per al patrimoni l'any 1861¹⁰¹⁵. Recordem que en el contracte de masoveria del mas Garriga de l'any 1862, s'obligava el masover a plantar-hi anualment 8 oliveres i també 2.000 mallols o sarments cada any que se li demanés, fent igualment els murgons necessaris per a la conservació de les vinyes ja plantades. Com a conseqüència d'això, la producció vitícola d'aquest mas va incrementar-se de forma molt notable en els anys següents.

Els ingressos agraris cobrats directament en metàl·lic representaven valors pràcticament irrellevants dintre del conjunt de l'ingrés del patrimoni:

Gràfic 6.2.26

Valor en rals dels agressos, censos i arrendaments pagats en metàl·lic, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3). Vegeu el valor relatiu d'aquests tipus d'ingressos respecte el total ingressat pel patrimoni al gràfic 6.2.3.

Els agressos estipulats directament en diner, d'una gran regularitat, corresponen als 426,4 rals que es pactà que pagaria el masover del mas Sunyer en el contracte que signà el gener de l'any 1831¹⁰¹⁶, als quals se sumaren, a partir de 1861, els 960 rals que pagava el masover del mas Garriga a qui es monetaritzà el pagament de tots els agressos seguint la tendència ja assenyalada en el capítol dels arrendaments.

¹⁰¹⁵ Com ja s'ha comentat en el capítol sobre l'endeutament, aquest mas va ser venut a carta de gràcia pels Carles l'any 1847 i fou revendicat el 1861.

¹⁰¹⁶ Els corresponents als anys 1831 a 1834 els pagà l'any 1835 junt amb el xai anual que tampoc no havia

Encara representen un import més insignificant els censos estipulats directament en metàl·lic, molt minoritaris en el patrimoni Carles. La punta que enregistra aquest ingrés durant els anys 1833 i 1834 és derivada de la font, ja que els Carles no cobraven tants censos en diner; es tracta d'alguns censos en espècie que varen cobrar-se dels subemfiteutes en diner.

L'únic ingrés agrari directament monetaritzat que sobresurt modestament correspon a l'arrendament en diner d'algunes explotacions agràries, sobretot parcel·les de terra: en els anys que tingué un valor més important (2.730 rals), entre 1846 i 1850, aquest apartat de l'ingrés estigué compost pel que es cobrava de l'arrendament de dues peces de terra del mas Figueres, un camp del benefici de Sant Jaume, una casa amb una horta i un camp a Palafrugell i l'arrendament a preu acotat del mas Gombau. De totes maneres no es detecta, durant el període analitzat, una tendència clara a augmentar aquesta mena d'arrendaments com una forma d'incrementar els ingressos del patrimoni.

En qualsevol cas, i en conjunt, el valor d'aquest tipus d'ingressos és molt menor tant en termes absoluts, com sobretot relatius (vegeu en el gràfic 6.2.3 com ni tan sols els arrendaments en diner d'explotacions agràries no arribaren a superar mai el 4% de l'ingrés total del patrimoni).

6.2.1.2.3. *Altres fonts d'ingressos: drets del forn de calç i del forn de rajols, pensions de censals, lloguers de les cases de Girona, i altres*

Malgrat ocupar sempre una posició secundària per darrera de l'ingressat amb la comercialització de l'excedent agrícola, el conjunt dels ingressos no agraris (els drets dels forns, les pensions de censals i els lloguers de les cases de Girona) varen registrar, dintre de l'ingrés total del patrimoni Carles, una importància creixent tant en termes absoluts com relatius, tal com mostren els gràfics següents¹⁰¹⁷.

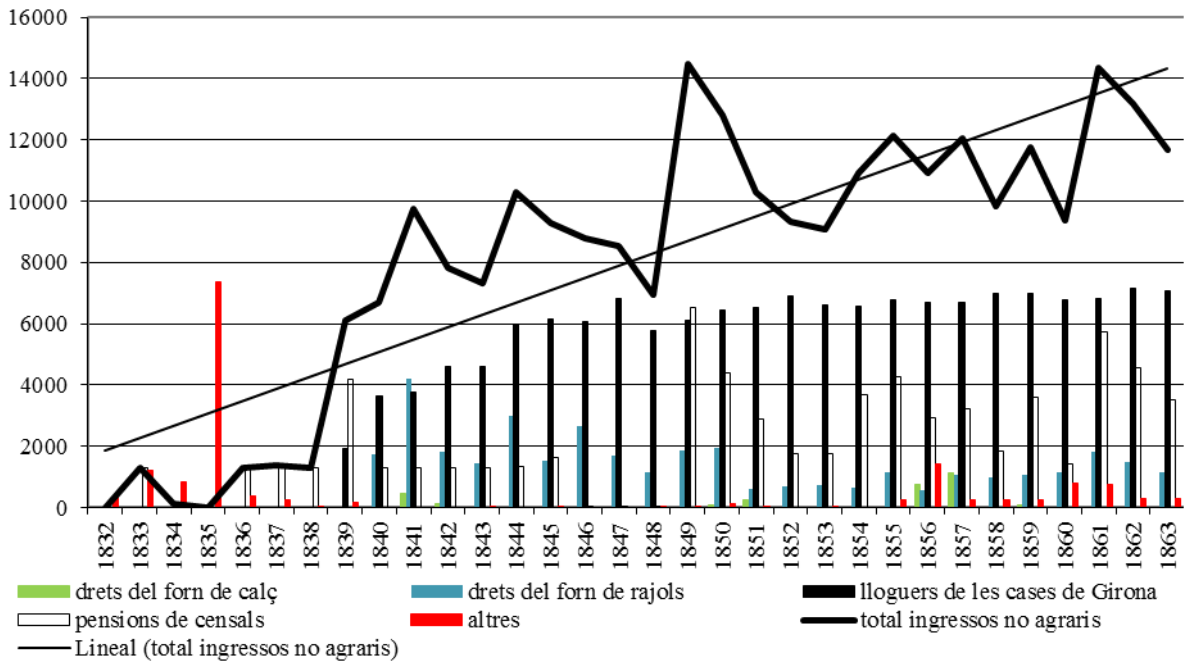
---

pagat i els hem comptabilitzat al capítol d'*Altres ingressos*.

¹⁰¹⁷ En el còmput total dels ingressos no agraris que figura en el gràfic no hi hem sumat el capítol d' "Altres" perquè en bona mesura està compost per ingressos agraris.

Gràfic 6.2.27

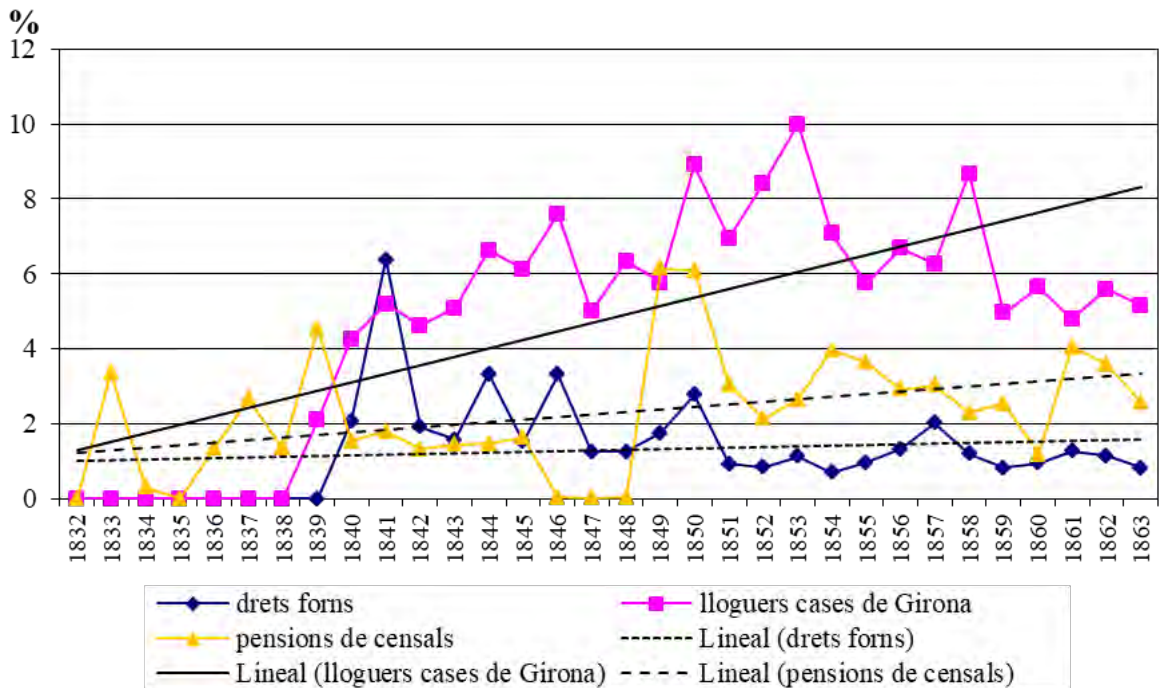
Valor en rals dels drets dels forns de calç i de rajols, lloguers de les cases de Girona, pensions de censals i altres

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Gràfic 6.2.28

Ingressos no agraris del patrimoni Carles, 1832-1863, en %

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Els cobraments derivats d'un forn de calç ubicat al mas Pinell no apareixen en la sèrie comptable fins als comptes de l'any 1841, si bé a la llibreta de 1834 ja hi figurà que dos *mits de cals* (sic.) rebuts dels *calsiners que han feta lo cals al Pinell* s'havien invertit en obres del patrimoni. Va tractar-se d'un ingrés modest i irregular: no apareix cada any en la comptabilitat i, per exemple, el 1850 varen cobrar-se 24 quintars de calç (valorats en 64 rals) mentre que l'any següent l'administrador anotà *recivido 96 quintales cal de derechos del horno del Manso Pinell*, per valor de 256 rals. Dels comptes es pot deduir que en realitat aquesta calç era utilitzada per a obres al mateix patrimoni.

Els ingressos derivats del forn de rajols situat al mas Ral figuren en canvi de forma contínua a la comptabilitat a partir de l'any 1840. Les llibretes de 1841 i 1842 especifiquen que es cobrà una quantitat fixa (600 rals per fornada), mentre que a partir de l'any 1843 s'ingressà una determinada quantitat de material d'obra (rajols, maons, bescuitelles i teules) el valor en rals del qual s'anotava igualment als comptes¹⁰¹⁸. Les llibretes de 1855, 1856 i 1857 especifiquen que els drets del forn de rajols es cobren *por el sexto*. Com s'observa en el gràfic, es tractà també d'un ingrés irregular que representà un mínim de 548,5 rals l'any 1856 i un màxim de 4200 rals l'any 1841. La font no permet escatir en quina proporció el material va poder ser utilitzat en obres al mateix patrimoni, si bé tenim alguns indicis del seu autoconsum. Així, a les despeses per obres efectuades l'any 1852 apareixen rajols i teules procedents dels drets *del Horno del ladrillal*, a més de la següent anotació de l'administrador: *dejo en deposito [...] 950 ladrillos dobles y 400 ladrillos sencillos por invertirles en el mismo [forn] para la avitacion del ladrillero con su familia*.

Ja hem vist en el capítol sobre l'endeutament que foren molts més els censals i deutoris que prestava la casa de Carles que no pas els que cobrava. Durant el període que estem analitzant no podem considerar que el crèdit constituís una via d'inversió del patrimoni¹⁰¹⁹. La situació financera dels Carles, simplement, no els permetia exercir

---

¹⁰¹⁸ En els comptes de l'any 1850, per exemple, figura que es cobraren el 27 de maig, per la primera fornada, 1.935 rajols i bescuitelles, 1.564 rajols dobles, 99 rajols quadrats i 753 teules; el 13 de setembre, per la segona fornada, 3.550 rajols i bescuitelles, 1.084 rajols dobles, 54 rajols quadrats i 476 teules i el 21 de gener de l'any següent, per la tercera fornada, 2.192 rajols i bescuitelles, 1.183 rajols dobles i 854 teules, per un valor total de 1.930,5 rals.

¹⁰¹⁹ En això el patrimoni Carles tampoc no s'apartava d'una tònica més general: els patrimonis analitzats per Garrabou, Planas i Saguer *a penes utilitzaven el crèdit com a via de captació de renda (Un capitalismo imposible..., op. cit. p. 165)*.

com a prestadors. El muntant d'aquest capítol de l'ingrés va estar així compostat entre 1832 i 1848 únicament per les pensions que pagaven tres persones per dos censals (un d'ells havia acabat dividit en dues parts) creats per Casa Carles amb anterioritat als comptes que analitzem¹⁰²⁰.

De totes maneres, i de forma indirecta, l'estratègia d'incrementar els ingressos del patrimoni mitjançant la instrucció de l'expedient per a què els fossin adjudicats els beneficis de Sant Quirze i Sant Jaume de l'església parroquial de Verges i el de Sant Ferran fundat a l'església de Fornells tingué com a resultat positiu per als Carles l'adjudicació al seu favor l'any 1843 i el 1849, respectivament, de les rendes d'aquests beneficis entre les quals es comptaven alguns censals. A partir de 1849 s'afegiren així als ingressos del patrimoni les pensions dels censals del benefici de Sant Ferran: un censal de capital 21.639,8 rals que pagava Josep Fàbrega i Creu d'Olot, un de 14.675,1 rals que prestava Josep Ramon de Camps i Avinyó, un de 2.132 rals que satisfieia Maria del Carme Pla i Massot, un de 1.066 rals de capital que prestava Miquel Puig Aulet, de la vila d'Anglès i un altre de 4.733 rals que satisfieia Jaume Alemany de Parlavà. L'hereu Carles ordenà, des del primer moment, fer les gestions necessàries per a cobrar puntualment les pensions de tots aquells censals. Miquel Puig Aulet no s'escapà de la pressió que els Carles exerciren sobre tots aquells que els estaven devent anualitats de qualsevol tipus de renda: el mateix 1849 l'administrador el va escriure reclamant-li 11 pensions vençudes del censal de 1.066 rals que el patrimoni Aulet prestava al benefici de Sant Ferran. Atès que Miquel al·legà ignorància del deute, Josep Devant l'escriví

---

¹⁰²⁰ Aquests censals eren els següents: 1) un censal de 906,1 rals de capital i pensió anual 27,7 rals creat per Ramon Mercader, treballador de Torroella de Montgrí, a favor de Casa Carles el 14-6-1829 com a part del preu de venda d'un cos de la casa de Puig de Torroella; l'any 1830 ja el pagava Jacint Junquer, prevere beneficiat de la mateixa població, qui el lluí el 1854. Apareix en la comptabilitat que analitzem a partir de 1834 (A.H.G. F. Tomàs i Cortada, notari de Torroella de Montgrí, 14-6-1829, creació de censal, i ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibreta de comptes de l'any 1854). 2) un censal de capital 42.640 rals del qual Salvador Reixach s'encarregà l'any 1825 arran de la compra del mas Moreu; era part d'un censal que la casa de Miró i d'Ardèvol prestava a casa Carles des de 1814. Reixach pagà la pensió als Carles entre 1826-1850 (A.H.G. Rafael Prats, notari de Torroella de Montgrí, 25-12-1825, venda.). 3) censal de capital 5.330 rals i pensió anual 160 rals que pagava Josep Bataller, notari de Torroella de Montgrí; era part del mateix censal que la casa de Miró i d'Ardèvol prestava a casa Carles des de 1814; el 1825 Genís Masjoan s'havia encarregat aquest censal de 5.330 rals arran de la compra que feu de la casa principal d'Ardèvol del carrer Major de Torroella; després passà a Josep Bataller per la venda que Masjoan li feu de la mateixa casa el 2-7-1829. Bataller el lluí l'any 1846. Apareix als comptes que analitzem a partir de 1839 (A.H.G. Josep Prat, notari d'Ullà, 2-1-1825, censal, i Genís Prat, notari de Torroella de Montgrí, 18-3-1846, llució).

novament donant-li la referència notarial de la creació, l'any 1753, d'aquell censal. El febrer de 1850 l'administrador aconseguí cobrar-ne dues pensions i seguí insistint en els anys successius per a què el deutor es posés al dia en el pagament. L'any 1856 Puig Aulet encara estava devent 11 pensions del censal. En la documentació de casa Carles consta que ell, i després la seva vídua, pagaren les pensions d'aquell censal com a mínim fins al 1896, normalment amb força retard¹⁰²¹. L'activa tasca empresa per a recuperar rendes que s'havien deixat de pagar va comportar també que, a partir de 1857, Josepa Bruguera, de Verges, comencés a pagar les pensions d'un censal de 3.198 rals de capital del benefici de Sant Jaume que els Carles encara no havien cobrat des que se'ls havien adjudicat les rendes d'aquell benefici; Josepa hagué de pagar aquell any sis anualitats endarrerides (fins a l'any 1848) i la resta en els anys successius. D'igual forma, el 1862, Joan Salomó, de Castelló d'Empúries, va veure's obligat a pagar de cop 15 pensions que devia d'un censal de capital 7.337,3 rals del benefici de Sant Ferran.

D'aquesta manera, l'ingressat per pensions de censals tendí a incrementar-se, sobretot a partir de 1849, tant en termes absoluts com relatius. Es tractà, de totes maneres, d'una entrada força irregular perquè, com hem vist, mentre alguns censals s'afegien a les rendes del patrimoni, d'altres es van lluir i sovintejaven els endarreriments en el pagament de les pensions, mentre que altres anys s'abonaven diverses anualitats de cop.

La clara tendència positiva dels ingressos no agraris durant el període estudiat està, en tot cas, marcada sobretot per l'increment de l'ingressat pels lloguers de les cases de Girona. A diferència d'altres fonts d'ingressos, l'avantatge dels lloguers és que varen significar un ingrés molt regular, tal com pot apreciar-se al gràfic 6.2.27. Aquesta regularitat fa que, alguns anys, la seva importància fins i tot augmenti en termes relatius dintre del conjunt ingressat pel patrimoni (vegeu el gràfic 6.2.28). A partir de l'any 1841 les rendes urbanes representen sempre un 5% o més de l'ingrés total del patrimoni (valors que, tret de l'ingressat per la collita, i les vendes de bestiar a partir de 1857, cap altra forma d'ingrés no va atènyer sinó de forma molt puntual¹⁰²²).

El 1839 és el primer any en què apareix aquesta font d'ingressos en la sèrie comptable

---

¹⁰²¹ ADG.FCC. Lligall foli 59.

¹⁰²² Els drets dels forns de rajols l'any 1841 i un parell d'anys les pensions de censals (1849-1850) i les vendes d'arbres (1855 i 1861).

que analitzem (1.920 rals pagats per l'impressor Joaquim Balari, natural de Mataró, per dos anys del lloguer de l'entresol de la Casa Carles). Malgrat tot, és molt possible que ja s'ingressessin alguns lloguers amb anterioritat, però que no fossin enregistrats als comptes perquè els cobrés directament el propietari, que vivia a la mateixa casa, en lloc de l'administrador. De fet, pels padrons de la ciutat, sabem, per exemple, que Balari vivia en aquell lloc com a mínim des de l'any 1834. Igualment és molt probable que fossin llogateres les persones que, als padrons de 1832 i 1834, figuren residint a la casa número 478 del carrer Nou del Teatre, també propietat dels Carles: Lorenzo Seisedos (als baixos?), porter reial, amb la seva família; al primer pis, Catalina Cabañas, vídua amb dos nens; i al segon pis Benet Mateu, natural de Peralada, i d'ofici *baradero* (sic.), també amb la seva família, qui en els comptes de 1840 apareix pagant lloguer pel mateix pis. Per altra banda, al padró de 1839 encara no figuren botigues ni magatzems a la casa del Carrer Nou del Teatre ni als baixos de la Casa Carles.

En qualsevol cas, el negoci immobiliari dels Carles sembla rebre una empenta definitiva a la dècada següent, coincidint amb l'expansió i la gran transformació urbanística que, com altres ciutats europees, la ciutat de Girona, encara emmurallada, va viure arran sobretot de les desamortitzacions i del procés industrialitzador que va iniciar-se als anys quaranta. L'abril de 1844 Joaquina de Carles i de Mendoza demana un permís, que li és concedit, a l'ajuntament per a *abrir una puerta para una Tienda en los porches de la Casa q[u]e posehe en la plaza de la Constitución*¹⁰²³ (la Casa Carles de l'actual plaça del Vi). Dintre de les poques despeses d'inversió que, com veurem més endavant, es fan durant el període que analitzem figuren, el mateix any, 8.256 rals gastats en materials i treballs realitzats en *la tienda nueva*. Es tracta d'una inversió per augmentar la renda del patrimoni, incrementant cada vegada més el valor de les mateixes dues cases de Girona. Així, el 1850, els Carles ja estan cobrant els lloguers de dues botigues i l'entresol (dividit en dues parts, una per a cada ocupant de les botigues) de la residència principal de la família, la Casa Carles de la Plaça del Vi, i de tres botigues i cinc pisos de la casa del Carrer Nou del Teatre (el primer pis tot sencer i dos pisos en cadascuna de les dues plantes superiors). Els llogaters són sovint persones de pas per Girona (comediants de

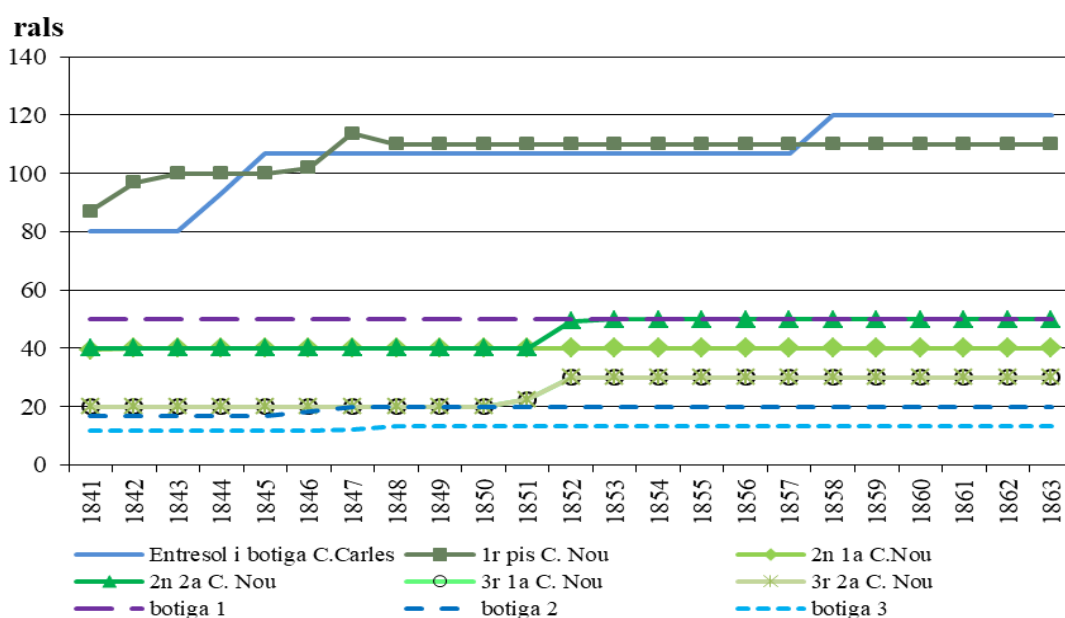
---

¹⁰²³ AMGi, Llicències d'obres, expedient 1844/0624). El 1868 Joaquim de Carles demanarà un altre permís, que també li serà concedit, per a *convertir en una puerta las dos ventanas que hay en el piso bajo de su casa plaza de la Constitución, á fin de dar mayor luz y ventilacion en las habitaciones de la misma* (AMGi, Llicències d'obres, expedient 1868/0605).

les companyies de teatre, militars, estrangers...), algun parent (el notari Narcís Gifre i de Bahí amb la seva muller, M. Pilar Oms i O'Doyle, que s'instal·laren al primer pis de la casa del carrer Nou a partir de 1854), jornalers (als pisos més alts) i comerciants a les botigues (els quals solien ocupar també algun dels pisos com a residència)¹⁰²⁴. Els pisos i els locals s'intentaven llogar per anys sencers. Tot i això, als pisos de vegades hi hagué força mobilitat (persones que s'hi estaven un, dos, tres, cinc mesos...), però com que això passà només alguns pocs anys, malgrat tot, l'ingrés es mantingué força regular. El moviment dels preus dels lloguers que cobraven els Carles fou força estable, amb una tendència a l'alça al llarg del període.

Gràfic 6.2.29

Composició de la renda urbana. Preus mensuals dels lloguers, 1841-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

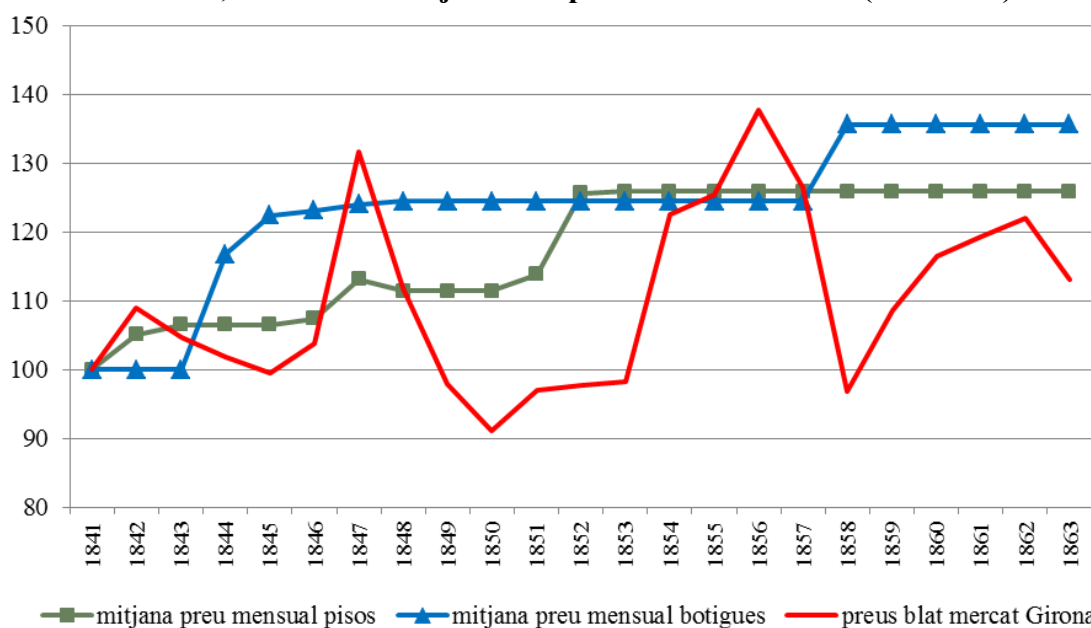
¹⁰²⁴ A la botiga i entresol de la part nord de la Casa Carles, després de l'impressor Joaquim Balari, natural de Mataró, Martí Grahit hi obrí una botiga de gorres l'any 1859. La botiga i entresol de la part de migdia de la mateixa casa, després de Jaime Sancho, revenedor de grans natural d'Argentona, qui la va ocupar des que el local fou habitat l'any 1844, va ésser llogada el 1859 al pintor Joaquim Vidal per 72 duros l'any; el 1871 a Alejandro José Toll per 88 duros/any; posteriorment (desconeixem quan) a Josep Munera; el 1886 a Marcel Faustio; el 1886 a Rosa Diví -vídua de Boxa (sic.)- i Joan Misé; el 1888 a Diví Boxa; després a Josep Esteve; el 1894 a Francisco Rahola; el 1895 a Ignasi Tor (curtits), el 1898 a Joan Duran i el 1902 a Maria Roig (vídua de Fabregas). A la botiga grossa de la casa del carrer Nou del Teatre s'hi instal·là primer (com a mínim des de 1840) el revenedor Josep Viñolas, natural de Quart; el 1848 F. Clos i, a partir de 1850, el taberner natural de Pals Joan Coll. A la botiga de la part d'Orient de la casa del Carrer Nou hi hagué Fèlix Pagès de 1840 a 1853, Joan Berch entre 1854 i 1860 i després Joan Sabadí (desconeixem l'ocupació d'aquestes persones); i finalment, a la botiga petita de la part de ponent de la mateixa casa, N. Alegrí (1840-1841), Francesc Casanovas (1842-1847), J. Casanovas (1848-1850) i el Joan Coll abans mencionat a partir de 1851. (AMGi, padrons de la ciutat de Girona de 1832, 1834, 1837, 1839, 1840, 1843, 1844, 1845, 1850, 1851, 1862 i 1863 i ADG.FCC. Lligall foli 55, 25-12-1859 contracte privat a Joaquim Vidal i 24-6-1871, contracte privat a Alejandro José Toll).

En conjunt, l'evolució dels lloguers dels locals comercials fou encara més positiva que la dels pisos –especialment la de les dues botigues de la Casa Carles que donaven a la plaça de l'ajuntament–, i, com és lògic, molt més estable, i això era un avantatge important d'aquest tipus de renda, comparat amb el moviment més irregular dels preus dels productes agraris, com el blat.

Gràfic 6.2.30

Preus dels lloguers del patrimoni Carles comparats amb el preu del blat del mercat de Girona, 1841-1863. Mitjanes del preu mensual en rals (1841=100)

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Els Carles seguiren invertint en la revalorització del seu patrimoni urbà com una forma d'incrementar la renda més enllà del període estudiat. Així, sabem que l'any 1895 Joaquim de Carles de Ferrer arrendà a la seva cosina Dolors Armet de Carles, hisendada i vídua de Capellà, una part del costat de ponent del segon pis de la casa de Carles, que s'estava reconstruint *toda vez que dicha parte de piso se está confeccionando de conformidad con las necesidades que requieren la posicion y demás circunstancias especiales de la familia que debe ocuparlo*. L'arrendatària avançà els diners de les obres, que costaren 7.962,65 pta, a canvi de no pagar les mensualitats (de 80 pta) del lloguer fins haver-los recuperat. *El decorado y demás mejoras de lujo ó comodidad que se practiquen en el piso*, una vegada s'hi hagués instal·lat Dolors Armet, però, anirien a

càrrec d'aquesta sense dret a reintegrament.¹⁰²⁵

Els Carles, doncs, a partir de les dècades centrals del segle XIX invertiren en el seu patrimoni urbà com una estratègia d'incrementar la renda del patrimoni diversificant les seves fonts d'ingressos, tal com feren altres propietaris agraris de la Catalunya Vella en el mateix període¹⁰²⁶. En el cas dels Carles l'estratègia sembla haver donat prou bons resultats¹⁰²⁷.

Finalment, en el capítol d'*altres*, hem agrupat alguns ingressos provinents de productes que era impossible desglossar o identificar (com les vendes de garvelladures de les quals no s'especifica el cereal), alguns endarreriments de grans i agressos pagats pels masovers, les vendes esporàdiques de productes poc habituals (com algun cuir; 1.161,52 rs l'any 1856 *procedentes de los despojos de los carruages que se desmontaron en Gerona*; o tres *desechos de la yeguada* l'any 1860) i alguns jornals de paleta que paguen

---

¹⁰²⁵ ADG. FCC. Lligall foli 29, 3-5-1895, contracte privat amb Dolors Armet.

¹⁰²⁶ Les rendes urbanes foren, segons Garrabou, Planas i Saguer, una *de les vies ordinàries i complementàries d'ingrés* dels grans propietaris i haurien contribuït a la recomposició i el creixement de la renda dels patrimonis de la Catalunya Vella a partir dels anys centrals del segle XIX. En algun patrimoni, com el dels Sentmenat o els Riba, aquesta font d'ingressos fou especialment important; en el cas dels Sentmenat s'observa, a més, com la seva rellevància s'incrementà de forma molt notable entre els anys 50 i 60 del segle XIX (Garrabou, Planas i Saguer, *Un capitalismo imposible?...*, *op. cit.*, p. 163-165). L'any 1862 els lloguers d'habitatges i locals aportaven el 10% dels ingressos de la família Torelló d'Igualada, quantitat que ascendí al 21% dos anys més tard (P. Pascual, *Els Torelló...*, *op. cit.*, vol.1, p. 214-215). Al Pla de Barcelona, el promotor de la urbanització més important que es portà a terme a Sarrià a mitjan XIX fou l'hisendat Josep Bosch i Canet que, en el seu antic mas, establí parcel·les a emfiteutes per a edificar-hi cases i construí també ell directament algunes cases per destinar-les a lloguer; tot plegat *el convertí en el primer contribuent veí de la localitat durant els anys 1850, pesant-hi força més la propietat del sòl urbà que la del sòl agrícola*. L'interessant del cas és que, a més, la urbanització del mas no fou per a ell *només una estratègia econòmica adreçada a extreure una major rendibilitat del sòl (pel fet de passar d'agrícola a urbà), sinó també una estratègia política* que li va permetre ampliar la seva base local de relacions de dependència gràcies a la pràctica d'un model paternalista que li feia privilegiar els emfiteutes veïns de Sarrià (sovint vinculats a les feines de construcció que ell mateix promovia) per sobre dels forasters, encara que fos a costa de reduir el seu benefici econòmic (E. Toscas, *L'estat i els poders locals...*, *op. cit.*, p. 105-112 i 323-324). Per la seva banda, el Marquès de Benavent, a finals del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX, també llogava botigues, magatzems i habitacions de la seva casa del carrer dels Escudellers de Barcelona, si bé no sabem quina renda li proporcionaven (M. de Riquer, *Quinze generacions...*, *op. cit.*, 637-640, 779 i 791-792). Entre la noblesa titulada d'altres bandes de l'Estat aquesta forma d'ingrés tampoc no era rara. En el pressupost de la casa ducal d'Osuna de 1862, per exemple, el 7% dels ingressos provenen de propietats urbanes (I. Atienza, *Aristocràcia, poder...*, *op. cit.*, p. 366-368), mentre que el Marquès de San Adrián també impulsa al llarg de tot el segle XIX una política de compra de béns urbans destinats a lloguers per incrementar les seves rendes (J. M. Lana, "Afanos y recompensas del cuitado señor...", *op. cit.*, p. 172-175 i 180).

¹⁰²⁷ No en tots els casos sembla, però, que aquesta forma d'inversió va donar bons resultats, tal com reflecteix l'estudi de Juan Carmona sobre el patrimoni dels marquesos d'Alcañices, els quals entre finals de la dècada de 1840 i mitjans de la dècada següent compren alguns solars urbans, edifiquen i es dediquen a llogar, si bé obtenint uns beneficis mediocres (*las inversiones urbanas apenas ofrecieron rendimientos netos del 1,5 al 3% debido a los elevados costes de reparaciones*, Juan Carmona, "Las estrategias

els colons en metàl·lic a partir de 1856, als quals s'afegeixen també alguns jornals de fuster a partir de 1862 (en parlar del contracte de masoveria, ja hem comentat la tendència a monetaritzar aquesta mena de càrregues a partir de mitjan segle XIX). Malgrat la migradesa de l'import, mencionem també, pel seu significat de defensa efectiva de la propietat, els 24 rals que ingressaren els Carles a Palafrugell *por una multa que è hecho pagar* –anotava l'administrador a la llibreta de l'any 1845– *lo dia 23 Julio á Nicolas Mer de dicha villa por haver cortado leña en la Montaña* [de Sant Sebastià]. *Fué condenado en Juicio à pagar los gastos y 6 p[esetas]*. En la sèrie (vegeu gràfic 6.2.27) despunta especialment l'any 1835 degut a la quantitat d'endarreriments que pagaren els masovers dels masos Carles (corresponents als anys 1829-1830), Ral (1833-1835), Sunyer (1831-1834) i Garriga (1832-1834) després de passar-hi comptes. Llevat d'aquest any, la resta d'aquesta sèrie presenta uns valors irrellevants dintre del conjunt d'ingressos del patrimoni.

6.2.2. LA RENDA BRUTA DEL PATRIMONI

Una vegada que hem analitzat l'evolució de l'ingrés del patrimoni i la seva estructura, anem a veure quina renda li quedava al propietari una vegada deduïdes, de l'ingrés brut, les despeses d'explotació de les quals ell es feia càrrec, això és: les despeses per obres i salaris –tant les relacionades amb les feines agrícoles, com les causades per les obres de manteniment i millora del patrimoni a fi de fer-lo més rendible–, i les despeses d'administració. El resultat d'aquest càlcul, o renda bruta del patrimoni, és el que figura en el gràfic de l'apartat següent.

6.2.2.1. L'evolució de la renda bruta del patrimoni (1832-1863)

Com mostra el gràfic, durant el període estudiat la renda bruta del patrimoni Carles seguí una tendència general a l'alça, si bé amb una forta caiguda entre els anys 1856 i 1858, que es recuperà posteriorment. No s'hi observa, en canvi, la davallada de la renda que Garrabou, Planas i Sagner detecten en altres grans patrimonis –i creuen generalitzable a tot el territori català– sobretot a partir dels anys trenta i que no es començà a superar fins als anys quaranta i, de forma definitiva, fins a la dècada de 1850¹⁰²⁸.

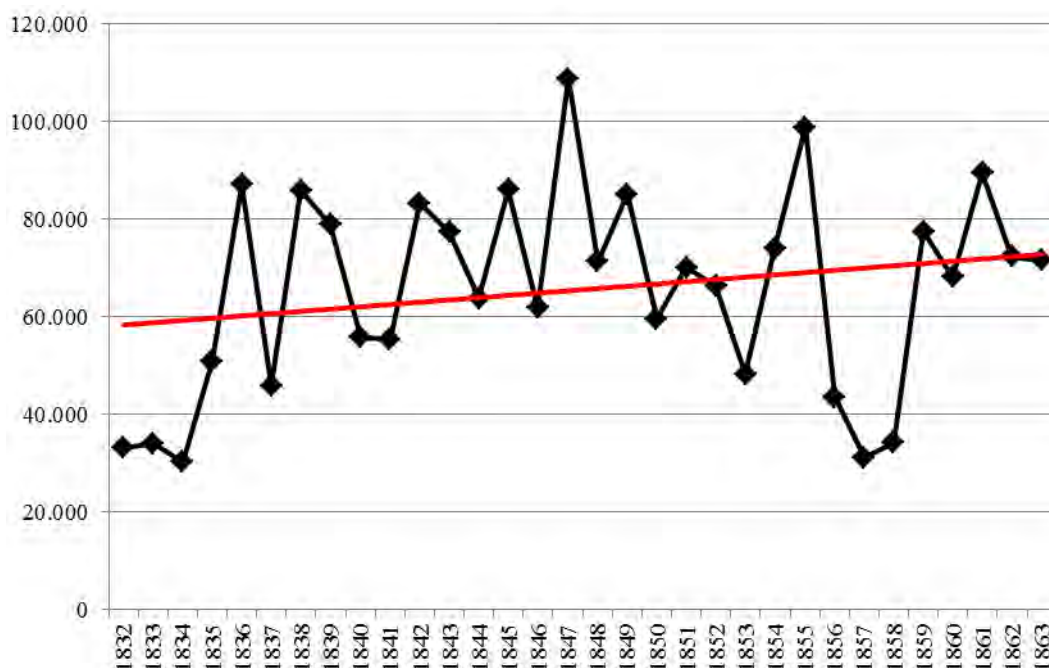
---

económicas...”, *op. cit.*, p. 71).

¹⁰²⁸ Si bé aquests autors reconeixen que *la presència d'un component senyorial en les sèries que cobreixen aquest període* [primera meitat del segle XIX, i especialment a partir dels anys trenta]

Gràfic 6.2.31

Renda bruta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

S'observa, per altra banda, una gran sincronia entre aquesta sèrie i la de l'ingrés brut. Tal com passa de forma general en altres patrimonis agraris, quan els ingressos disminueixen també ho sol fer la despesa del propietari en els costos d'explotació, llevat de moments puntuals, quan es fan grans inversions¹⁰²⁹.

Això darrer passà en el patrimoni Carles a partir de finals de 1856 i principis de 1857, quan es feren les grans despeses en obres a la casa, compra d'eines i bestiar per endegar la mitgeria agropecuària del mas Pinell, en la qual participaria el propietari a partir de llavors fent-se càrrec de la meitat dels costos d'explotació i de manutenció del masover. Són aquestes despeses, sobretot, les que expliquen que la distància entre les dues sèries

---

probablement accentua la baixa [de la renda bruta], tanmateix afirmen que la situació de crisi social i bèl·lica afectà de forma generalitzada el conjunt del sector i, per tant, caldria esperar arreu la mateixa tendència, si bé amb diferents intensitats (Un capitalisme impossible?..., op. cit., p. 142). Pel que fa a la renda bruta del patrimoni Carles, és possible que els primers anys de la sèrie (1832-1834) amaguin un cert grau de subregistre (ja hem comentat, en descriure la font, que la comptabilitat del patrimoni començà amb algunes mancances).

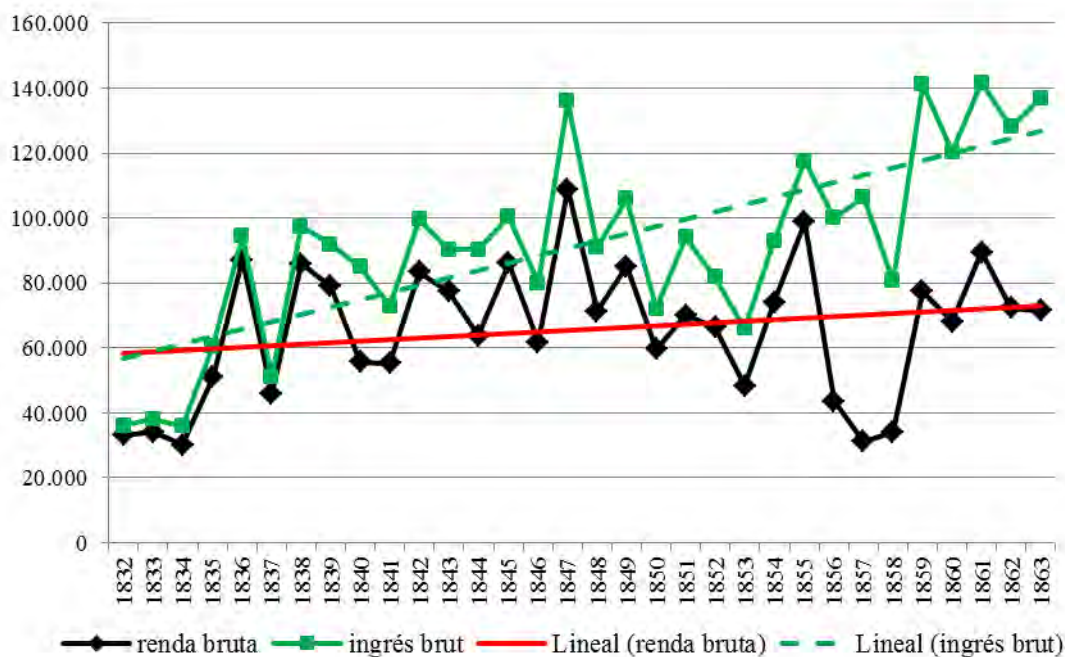
¹⁰²⁹ Segons Garrabou, Planas i Saguer, en tots els patrimonis per ells analitzats *es constata, a llarg termini, un gran paral·lelisme entre el moviment de l'ingrés i el de la despesa. En períodes d'alça de l'ingrés, la despesa també tendeix a augmentar, i a la inversa. Aquesta correlació només es trenca en alguns moments puntuals degut a situacions excepcionals, coma ara una gran inversió que repercuteix en l'ingrés al cap d'uns anys (Un capitalisme impossible?..., op. cit., p. 142).*

augmenti de forma important a partir de llavors, ja que si l'ingrés brut augmenta, en bona part i com ja hem comentat, gràcies a les vendes del bestiar criat en aquella heretat, el fort augment de les despeses d'explotació comprometen, com a mínim a curt termini –l'únic que ens permet de veure la sèrie– l'augment de la renda bruta del patrimoni, si bé permeten, com a mínim, de mantenir-la.

És aquesta distància entre les dues sèries a partir de mitjan de la dècada dels anys cinquanta el que explica que la tendència a l'alça al llarg de tot el període sigui molt menor en el cas de la renda bruta que no pas en l'ingrés.

Gràfic 6.2.32

Ingrés brut i renda bruta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

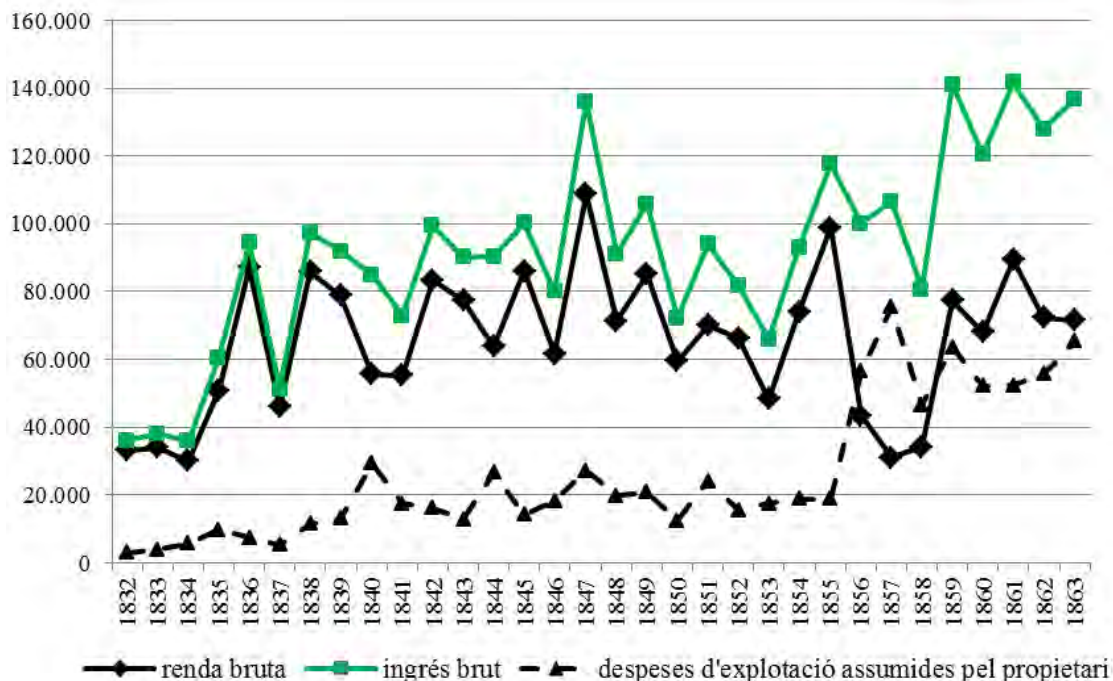

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Tal com hem comentat en parlar de la contractació agrària, al segle XIX a les comarques gironines la norma fou que en les masoveries al terç de fruits (la forma majoritària de cessió de l'explotació dels masos en aquell territori i en el patrimoni Carles), el propietari traspasés al masover la major part dels costos d'explotació.

Gràfic 6.2.33

Ingrés brut, renda bruta del patrimoni i despeses d'exploació assumides pel propietari, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Observem, malgrat tot, com durant el període estudiat les despeses d'exploació assumides pels Carles van tenir una determinada evolució: anaren augmentant moderadament fins a l'any 1840, tendiren després a estancar-se i, finalment, van tornar a augmentar, ara de forma important, a partir de 1856, sobretot quan el propietari s'involucrà en la mitgeria abans esmentada. Aquesta evolució coincideix força amb l'observada en altres patrimonis decimonònics catalans, que en les aportacions del propietari registren una tendència a l'estancament fins a mitjan segle XIX i, a partir de llavors, un moviment clarament alcista *que culmina –amb un reflux durant el Sexenni– a finals de la dècada de 1880*¹⁰³⁰.

6.2.2.2. La despesa en obres i jornals

El darrer apartat de la *Data* de la comptabilitat del patrimoni Carles incloïa, barrejades en els conceptes i anotades per ordre cronològic, totes les despeses efectuades en obres, compres de bestiar i eines de conreu, escriptures de documents, honoraris d'advocats i la remuneració de l'administrador. L'administrador no distingia les obres fetes a la

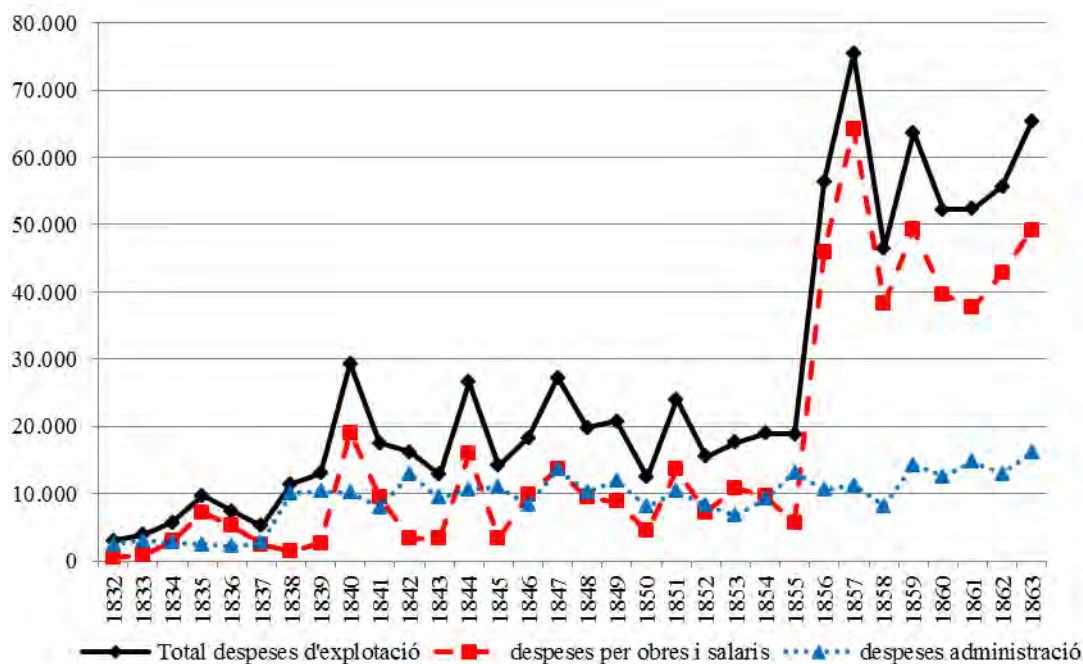
¹⁰³⁰ Garrabou, Planas i Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 65-67.

residència del propietari a Girona de les obres fetes als masos; ni les obres de simple manteniment de la capacitat productiva de les finques de les que representaven una inversió que en podia fer augmentar el rendiment; ni els salaris per feines agrícoles dels sous pagats a un fuster o un paleta; ni tampoc sovint es poden desglossar, dintre d'un mateix apunt comptable (o fins i tot consultant els rebuts), els jornals pagats dels preus dels materials emprats.

Com mostra el següent gràfic, la sèrie de les despeses totals d'exploració assumides pel propietari apareix molt més condicionada pel vaivé del gastat en obres i salaris, que no pas per la despesa relacionada amb l'administració, molt més estable que no pas la primera.

Gràfic 6.2.34

Despeses d'exploració assumides pel propietari, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

La dificultat de distingir les despeses per obres i salaris per treballs realitzats a les cases i altres infraestructures del patrimoni, dels salaris pagats per feines pròpiament relacionades amb les tasques agrícoles, tant en la comptabilitat com en els rebuts que es conserven, fa impossible desglossar aquestes partides, així com qualsevol intent de calcular per separat el cost dels materials dels jornals pagats. De totes maneres, podem afirmar que els salaris per feines agràries representen sempre una part molt petita

d'aquest capítol de la despesa ja que, durant el període que comprèn la sèrie, els Carles només explotaren en correu directe una petita porció de terres dedicades a l'arròs durant les collites de 1835 i 1836, la vinya del mas Figueres, la sureda que es plantà a la muntanya de Sant Sebastià a partir de 1847 i potser també el bosc d'algun mas. El gran predomini del sistema d'explotació dels masos a través de la masoveria al terç de fruits va fer que la participació del propietari en les despeses d'explotació fos molt modesta, com a mínim fins a la seva implicació, a partir de 1856, en la mitgeria del Pinell.

La major part de les obres que apareixen en la comptabilitat són de simple manteniment de les infraestructures ja existents (recomposició de les cases –parets, teulades,...–, corrals, graners, forns, recs, etc.), poques són despeses d'inversió en obres noves. Ja hem comentat com al segle XIX el propietari ja havia traspasat la major part del cost de la mà d'obra de fer feines de manteniment als seus masovers, imposant-los l'obligació de realitzar cada any un determinat nombre de jornals de paleta o de fuster a les cases i corrals de les heretats, i obligant-los a fer-se càrrec de totes les feines de recompondre recs, motes, marges i terraplens¹⁰³¹. Entre les poques despeses detallades d'aquest tipus que sí pagà el propietari i apareixen, per tant, a les llibretes de comptes, podem mencionar les relacionades amb el manteniment dels colomars que hi havia a la residència del propietari a Girona i a Torroella de Montgrí, el producte dels quals estava bàsicament orientat al propi consum de la família Carles¹⁰³². Si bé la referència al manteniment dels camins apareix només en els contractes de la segona meitat del segle XVIII, l'any 1836 el propietari pagà una quantitat per adobar la carretera de la Feixa Metge i, el 1846, 17 jornals per fer un camí nou en un camp de la Torre Bagura.

Quant als materials emprats en les tasques de manteniment, hem vist, en parlar dels ingressos, que els comptes ofereixen un testimoni, malgrat que imprecís, del fet que sovint s'autoconsumien en les obres materials produïts al mateix patrimoni, com ara fusta, calç del forn del mas Pinell, rajols i teules procedents dels drets del forn del mas Ral, pedra i canyes. La següent anotació de l'administrador a la llibreta de 1841 ens

---

¹⁰³¹ Vegeu les "Clàusules referides al manteniment de la casa i de la finca" a l'apartat sobre els contractes de masoveria.

¹⁰³² Ja hem comentat que les 6 pessetes pagades a un fuster l'any 1834 per adobar la porta del colomar, i alguns jornals fets al Castell de Carles els anys 1854 i 1856 per arreglar aquesta construcció, ens ofereixen una notícia indirecta que els Carles, a la seva casa de Girona i de Torroella, criaven, sobretot per al seu autoconsum, coloms que s'alimentaven bàsicament de veces, faves, blat de moro, civada i púguies de blat

n'ofereix una altra notícia: *Aviéndome olvidado de poner en la cuenta de cargo la Madera que he mandado hacer de los Arboles que se han cortado en las Heredades, no pondré en la Data la que se ha invertido en el techo de la Torre Bagura y en las puertas y ventanas y lo demás invertido en todas las casas de las Heredades ni tampoco el gasto de cortar los Arboles y hacer la madera, que todo se ha pagado de la misma madera.* La nota, que ens torna a alertar de les mancances de la font, no ens permet conèixer tampoc ni la quantitat, ni el tipus de fusta, de què es tracta.

Els salaris relacionats amb la producció agrària –que ja hem comentat que significaven una despesa menor dintre de les despeses d'exploració assumides pel propietari a causa del gran predomini, durant el període analitzat, de l'exploració indirecta al terç de fruits dels masos–, corresponien, bàsicament, a feines de netejar i pesar blat o ordi i deixar-lo a punt per a comercialitzar-lo, condicionar el gra als graners, despeses ocasionades pels mossos encarregats de portar els grans de les heretats, treballs de netejar i pentinar cànem, rentar llana (i de vegades també fer-ne matalassos), jornals de cavar en el bosc d'algun mas, serrar alguns arbres i convertir la fusta en bigues i cairats per a les obres d'alguna heretat o les residències del propietari, i alguna despesa de tragar productes. Els anys 1835 i 1836 figuren també alguns jornals pagats per *xarcolar* [treure males herbes], segar, lligar, tragar, batre i blanquejar *lo arròs de Dn Narcís* (recordem que Narcís de Carles recaptava parts de fruits de l'arròs, però que també explotava en conreu directe algunes terres sembrades d'aquest producte). Trobem igualment, al llarg de tota la sèrie, jornals satisfets per la feina d'escatir oliveres, tant al mas Garriga (en els contractes del qual el masover es comprometia a fer la vida als escatidors i el propietari a pagar-los el jornal), com al mas Puig de Fellines, encara que en els contractes d'aquesta darrera heretat no figurés aquesta obligació del propietari.

Per contra, si bé a la primera meitat de segle XIX els masovers dels masos Puig de Fellines i Garriga de Navata havien d'efectuar també importants plantacions de ceps en les heretats que menaven, en els comptes no apareixen despeses relacionades amb aquestes vinyes ja que, com hem tractat en parlar dels contractes de masoveria dels Carles, en el cas de la vinya l'aportació del propietari era nul·la. A partir de l'any 1853 apareixen en els comptes, tanmateix, despeses relacionades amb l'exploració de la vinya

---

produïts al mateix patrimoni.

del mas Figueres. Atès que en els contractes de parceria o d'arrendament del mas Figueres, o de part de les seves terres, que es conserven no apareix cap referència a una vinya (ni en els pactes referents a les plantacions, ni en les obligacions de conreu de l'arrendatari o el masover, ni en les reserves del propietari, ni figuren tampoc parts de raïm o quantitats de vi entre els pagaments) i, a pesar d'això, en la comptabilitat figuren jornals per feines fetes en la vinya d'aquest mas, cal pensar en una explotació directa de la mateixa per part del propietari, que no podem documentar si no és a través d'un rebut que es conserva de l'any 1853. En efecte, aquest rebut ens informa que entre el 30 de gener i l'1 de maig d'aquell any –coetàniament, per tant, amb l'aparició de la plaga de l'oïdi a Catalunya, però en un context alcista dels preus del vi des de feia uns anys perquè la plaga ja havia afectat el país veí–, el propietari invertí un total de 5.339 rals en els materials i feines de plantar la vinya del mas Figueres i fer pedra per a les parets de la tanca. Per a aquesta tasca es plantaren 4.000 mallols procedents d'Albons, més una quantitat indeterminada de ceps que venien de Tor (a l'actual municipi de la Tallada d'Empordà)¹⁰³³; l'encarregat de supervisar totes les operacions fou Joan Devant Planas, fill de l'administrador, que l'any següent passaria a ser ell mateix el procurador dels Carles per defunció del seu pare. Una vegada plantada, ja apareixen cada any, a partir de llavors i fins al final de la sèrie comptable, les despeses produïdes pels jornals de cavar (dues vegades l'any), podar, fer murgons i collir raïm en l'esmentada vinya.

Trobem en els comptes, així mateix, algunes notícies esparses de jornals pagats a dones per les feines més diverses: *por limpiar cañas* (1846); *posar blat al pasador* (1852); *treure pedres d'una vinya* (1853) o *escoger hojas de mais por los gergones* (1854). De vegades, les anotacions deixen clar que les feines han estat realitzades alhora per homes i dones: dels 17 jornals pagats l'any 1845 *para componer un camino nuevo en un campo de la Torra Bagura*, 9 eren jornals d'home i 8 de dona, sense que el rebut indiqui si eren remunerats de la mateixa manera; l'estiu de 1856 es pagaren a Narcís Codina i Rosa Almar, de Torroella de Montgrí, 4 jornals de garbellar blat, i un altre jornal, per idèntic concepte, al mateix Narcís i a Margarida Juhera.

Trobem, igualment, despeses derivades de les plantacions d'arbres. Algunes estan

---

¹⁰³³ El rebut especifica que es pagaren 32 rals a *Ramon Carreras de Bellcayre per fer mallols a la montaña de tor y portarlos a torroella*, i 48 rals a *Ramon Arbosi per 4000 mallols de Albons y portarlos* (ADG.FCC. Lligall en quart 12, rebut 106).

relacionades amb l'obligació, que ja hem vist en els contractes de masoveria, que el propietari aportés els plançons dels arbres de ribera que s'havien de plantar en els masos: així, el 1851, es pagaren 60 rals per a l'adquisició de 300 plançons d'om que havien de ser plantats a Palafrugell i Torroella. Malgrat que en el contracte més proper de què disposem del mas Closa Pagesa, signat l'any 1829, el masover s'obligà a plantar cada any 60 plançons d'arbre que li donaria l'arrendador, i que el parcer encara seguia essent el mateix, l'any 1852 el propietari pagà 218 rals (per 40 jornals), i 256 rals més l'any següent, per plantar un bosc (no sabem de quina espècie d'arbres) en aquell mas; el 1852 abonà, a més, el cost dels jornals invertits en la construcció d'una sèquia per regar l'esmentat bosc. En el contracte de 1829 el propietari no es reservava explícitament cap porció de les terres de la Closa Pagesa, tot i que sí el dret exclusiu de tallar i coronar arbres i plantes, per la qual cosa la plantació d'aquest bosc a les seves expenses degué ser fruit d'un pacte oral amb el masover (germà de l'administrador); el fill del mateix procurador fou, per altra banda, l'encarregat de la plantada de 1853. El mateix cas es donà en el mas Sunyer de Serra poc temps després: l'any 1856 es pagaren 20 jornals al masover d'aquella heretat per plantar bosc a la riba de la sèquia del molí de Gualta, tot i que en el contracte de masoveria signat l'any 1831 Salvi Romaguera ja s'havia compromès a plantar cada any 60 plançons d'arbre que li donaria l'arrendador, el qual no s'havia reservat cap terreny del mas, sinó només el dret de tallar i coronar arbres i plantes. Es tracta sens dubte, en tots dos casos, de testimonis indirectes del fet que el propietari explotava directament els boscos de les heretats.

Els Carles van sufragar també algunes plantacions preventives, en moments puntuals, per defensar les seves terres de les avingudes de les aigües. Així, el desembre de 1843, any d'aiguats¹⁰³⁴, es pagaren 48 rals per 9 jornals de plantar tamarius a la bassa de la Fonallera i golf del mas Pinell *per detenir las ayguas del Riu Ter perque no fasian dañ en los erms de dit golfu*; i l'any següent, es pagaren 1.398 rals pel que tocà al mas Sunyer de Serra en el repartiment que es feu per a les obres de recomposició del riu Daró.

Durant el període que analitzem, ja hem vist com el cost de fer plantacions de ceps i oliveres en algunes heretats (se'n van fer al mas Puig de Felines i al mas Garriga de

---

¹⁰³⁴ El mes de setembre de 1843, la revolta de la Jamància a Girona coincidí amb una gran avinguda que

Navata) havia de ser assumit pels masovers; no obstant, el 1846 el propietari pagà al colon de Fellines 40 rals *por el trabajo de plantar 54 olivos à mas dels que tiene obligacion*. De forma molt més significativa, però, i pel que fa a les noves plantacions, a partir de 1847, i fins al final de la sèrie comptable, apareixen les ja mencionades despeses ocasionades per la compra de glans i la feina de plantar-les, arran del canvi d'especialització, de vinya a sureda, impulsada pel propietari en les peces de terra de la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell, *que é quitado* –anotava l'administrador a la llibreta de comptes– *á los sugetos que no querian pagar los census que tenian obligacion*. Ja ens hem referit anteriorment a aquest procés de desposseïció dels subemfiteutes de Palafrugell promogut pel propietari, amb l'estreta col·laboració del seu administrador, i com els Carles, esperonats per la demanda de matèria primera de la indústria surera gironina, es feren càrrec directament de l'explotació de les suredes a semblança d'altres grans propietaris de la zona. Una vegada plantats, als comptes del patrimoni apareixen també despeses de cavar, esporgar i arreglar els suros.

La defensa de la propietat, tan cara als hisendats, tenia el seu cost en salaris i materials. Hi havia les despeses derivades de mesurar i/o marcar clarament el territori: el febrer de 1832 es pagaren 52 rals *per 4 termes per posar a la Heretat dels Rechs* [el mas Vicens de L'Escala], *2 per divisió de la Jasa de Matas y altres 2 per divisió de la Torra Forsosa, lo treball del Canador y fer la relació en la Curia del Sr. Joseph Bataller*, sense que, com veiem, els diferents conceptes (la compra dels termes, el sou del canador i el del notari), puguin ser desglossats en el comptes. Especialment virulenta fou, com ja hem comentat en un altre capítol, la resistència dels veïns de Torroella de Montgrí a deixar de fer ús (collir joncs, fer llenya, caçar...) dels terrenys coneguts com a Golf i Fonollera, que formaven part del mas Pinell. Degut a això, l'any 1837 el propietari decidí pagar 95 jornals *per netejar, trencar llantriscas* [sic.]¹⁰³⁵ *y plantar espinas en la tanca del costat de las Devesas*, el 1840 va haver d'abonar la meitat del cost *de los 8 monjones* [sic.] *que se han puesto y demás gastos que se han echo en la division del Golfo y Fonallera con las tierras del Comun* –la termenació d'aquells terrenys es realitzà el 9 d'octubre d'aquell any en presència dels comissionats del poble i l'apoderat dels Carles– i, per si encara no n'hi havia prou, el 1841, va sufragar 64,5 jornals *por hacer una sequia por serrar la Fonallera*. I calia pagar també, es clar, els encarregats de vigilar les propietats –especialment els

---

ocasionà més de 100 víctimes.

boscós, que en aquesta època, en el patrimoni que estudiem, sovint cobraven en espècie. Com a mínim sabem que els Carles en tenien un a Torroella de Montgrí (el 1838 es van entregar a Francisco Ponsatí sis quarteres de blat i vuit bótes de vi *por la conducta de Vigilar en la Fonellera y guardar la casa Castillo de Torruella*); un a Fallines (l'octubre de 1851 el procurador de Casa Carles signà un *documento al Guarda Bosque de Viladesens porque vigile los bosques y demás tierras del manso Puig de Fallinas*, tot assignant-li una retribució anual de sis quartans de mestall –que pagarien a mitges el propietari i el masover d'aquell mas–, i proporcionant-li *la chaqueta y demás* del seu uniforme¹⁰³⁶), i un a Navata (el 1862 es pagà al masover del mas Garriga el salari de 20 mesos, vençuts a finals d'any, *del Guarda rural*¹⁰³⁷; el sou de l'any 1863, consistent en 96 rals, es pagà directament al guardabosc).

Pel que fa als inputs materials, no trobem en els comptes referències a adquisicions de llavors per sembrar, ni pinso o userda per als animals, tot i que sí, com ja hem mencionat, algunes compres de plançons per efectuar plantacions d'arbres i de ceps joves per ser plantats en la vinya del mas Figueres. No apareixen tampoc notícies de la compra de cap mena d'adob, cosa, pel que sembla, prou comú en els grans patrimonis catalans de l'època¹⁰³⁸. Segons tots els indicis, doncs, les finques del patrimoni Carles, durant el període estudiat, consumien únicament els adobs orgànics (vegetals o animals) que produïen les mateixes heretats i que el propietari es preocupava d'assegurar en els contractes, com hem vist, prohibint al masover de vendre fems o obligant-lo a tenir un determinat nombre de bestiar i invertir els adobs resultants en la pròpia heretat. Pel que fa als productes químics, la primera notícia que apareix als comptes és l'adquisició, a principis de març i de juliol de 1862, a Josep Casagran, de 7 i 1,33 roves de sofre per 105 i 19 rals, respectivament, per a ser utilitzades en la vinya del mas Figueres. Els Carles, per tant, van introduir l'ús del sofre en la vinya el mateix any que és considerat, segons Emili Giralt, com el de la generalització de l'ús del sofre a França, on la plaga de

---

¹⁰³⁵ El llentiscle és un tipus de matoll.

¹⁰³⁶ Des de llavors, i fins al final de la sèrie, apareixen en els comptes del patrimoni les partides en espècie entregades cada any al guardabosc de Viladesens, que a partir de 1861 es pagaren en blat en lloc de mestall.

¹⁰³⁷ Recordem que el mas Garriga acabava de ser revendicat pels Carles l'any 1861.

¹⁰³⁸ En els patrimonis analitzats per Garrabou, Planas i Sagner, per exemple, *la compra de fertilitzants fou, durant tot el segle XIX, insignificant* i l'ús habitual d'adobs químics quelcom que no es donà fins al segle XX (*Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 81, 84-85). El mateix passà en el patrimoni de Sanauja propietat dels Torelló, estudiat per Pere Pascual (*Els Torelló...*, op. cit., p. 120-121, 177-178).

l'oïdi havia arribat abans que a Catalunya.¹⁰³⁹ Com que en els comptes de l'any següent (darrers de la sèrie i que s'allarguen fins a mitjan 1864) torna a aparèixer la compra d'un quintar de sofre i alguns jornals pagats per ensofrar la vinya dues vegades l'any, tant el 1863 com el 1864, hem de suposar que la vinya del mas Figueres fou ensofrada a partir de llavors de forma regular.

Van ser importants, en canvi, les compres de bestiar de treball i de cria (bous, vedells i vedelles, porcs i xais) per a la mitgeria del mas Pinell a partir de 1856. A més d'aquestes, l'any 1856 el propietari adquirí a Joan Fort, de Pals, 9 cavalls per a l'eugassada del mateix mas, i una altra eugassada l'any 1860 al comerciant de Sant Feliu, Joan Julià, per 4.640 rals, suposem que amb el mateix destí, ja que els comptes no ho especifiquen. Recordem que en els contractes de mitgeria del mas Pinell el propietari es reservà l'eugassada (que li reportava uns bons ingressos en concepte de drets de batuda), cedint al masover la tercera part de les cossures per raó de la seva participació en les despeses del seu manteniment. Per aquest motiu, i perquè l'adquisició d'aquests animals no figura satisfeta a mitges amb el masover sinó íntegrament per Joaquim de Carles, hem decidit no incloure-la entre les despeses associades a la mitgeria agropecuària del mas Pinell, de les quals parlarem més endavant.

Les inversions productives, tot i no ser abundants, no es troben absents de la documentació. A més de les relacionades amb les plantacions, que ja hem comentat, destaca la construcció d'infraestructures relacionades amb la producció d'oli i vi: l'any 1835, coincidint amb l'obligació imposada al masover del Mas Garriga de Navata, en el contracte de 1832, de plantar-hi cada any 12 oliverons, el propietari li pagà una quantitat per *las prensas de oli que férem*. L'any 1861, després de revindicar l'heretat –el mas Garriga havia estat venut a carta de gràcia l'any 1847–, juntament amb alguns jornals d'escatir oliveres, es pagaren al masover alguns *remendos y bastrets en el moli de fer oli y un safretix [sic.] en lo hort de la casa*. Igualment, entre els anys 1844 i 1847, figuren pagaments al masover del mas Puig de Felines, que havia avançat els diners, per la construcció d'una premsa d'oli en aquella heretat, juntament, el 1844, amb 24 rals entregats a un ferrer de Palafrugell *por 2 ligadas de yerro por el tinage de poner las hubas*. El 1846, es comprà una *cuba para poner las hubas y hacer el vino*, a Palafrugell.

---

¹⁰³⁹ A Catalunya, com ja hem comentat, l'aparició de l'oïdi fou el 1852. Emili Giralt, *Història Econòmica*

El propietari invertí, així mateix, en la creació de noves infraestructures de rec. Als anys 1835 i 1836, aquest tipus de despeses estigueren relacionades sobretot amb la producció de l'arròs, que llavors els Carles explotaven en conreu directe (figuren alguns jornals pagats per adobar les branques, i fer-ne una de nova, per al rec d'aquest producte). Als comptes de l'any 1833 es pagaren 12 jornals de fer un rec nou en el quintar del Mas Ral; el 1846, 405 rals per a la construcció d'una sèquia per al rec de la Closa Pagesa; el 1848 es pagà a mitges amb el masover la construcció d'una sèquia nova a la Torre Bagura; el 1850, 240 rals per *la cloaca que se á hecho en el puente de la Torre Bagura por el riego de las heredades Manso Puig y Figueras, Manso Real y Torra Bagura*; el 1857, 1.638 rals per la feina d'ampliar i netejar la sèquia del mas Pinell i construir-hi cinc sèquies transversals; i l'any 1858 es pagaren de nou més jornals per a la construcció de sèquies i el condicionament dels terraplens del mas Pinell. L'any 1863, finalment, pagà l'import de 85 jornals fets *en la asequia nueva* del mas Ral i la meitat del cost d'una sèquia feta de comú acord amb A. de Quintana a la Closa Pagesa. Recordem que, en el cas de fer-se obres extraordinàries al mas, seguí essent habitual que el propietari assumís la major part de la despesa. Per altra banda, per millorar la capacitat productiva del mas, a partir de 1856 apareixen als comptes diners pagats a la comtessa de Peralada *por la contribucion de la agua de sobre molas del molino de Gualta para la destruccion de los salancos de la Closa Pagesa*; la llibreta de 1863 especifica que es paguen 280 rals per *anaiguar 20 vessanas salancas en la Pagesa*.

La gran inversió que realitzaren els Carles, però, en el sector agrari durant el període estudiat fou la relacionada amb la posada en marxa i posterior explotació de la mitgeria del Mas Pinell, com posa de manifest el gràfic amb l'enorme augment de les despeses assumides pel propietari a partir de l'inici d'aquesta (1856). Pel que fa a l'origen del capital invertit inicialment en la compra d'eines i bestiar per a aquest mas, ja hem comentat que part del preu de la venda perpètua del mas Vicenç de L'Escala, l'any 1855, serví per a revendicar el mas Pinell (que els Carles havien venut a carta de gràcia l'any 1828) i poder fer-hi millores. Des de llavors el Pinell combinà la producció agrària amb l'especialització ramadera (la cria de bestiar porcí, boví i de llana, a més de l'eugassada que es reservava el propietari), seguint la dedicació que ja havia tingut el mas des de molt lluny. Pel que fa als tractes, recordem que, segons el contracte signat el

1857 a Narcís Costa, pagès de L'Escala, el propietari i el masover es repartirien a mitges les despeses d'explotació, tan agrícola com ramadera, de l'heretat de forma que el propietari aportaria la meitat de la sement i del cost de compra i manteniment del bestiar, de les eines i arreu de pagès, jornals de mossos, criats, pastors i jornalers, així com de les despeses de manescal, ferrer, carreter i medecines per als animals. En la comptabilitat del patrimoni, l'administrador no obrí un apartat nou per anotar-hi totes les despeses vinculades amb la mitgeria del Pinell, sinó que, en la Data, al final del capítol *Manutención de la Casa* –el qual, a partir de l'any 1857, passà a dir-se *Manutención de la Casa y demás gastos ofrecidos*–, obrí un subapartat sota l'epígraf *Sigue la manutencion que corresponde á mi Sr. Pral. por el manso Pinell*, en el qual apuntava totes les entregues en espècie que havia efectuat al migmasover en concepte de la meitat del gra i altres productes per a sembrar, alimentar el bestiar, manutenció del parcer i despeses del manescal, ferrer, roder i treballs de la sega, que no sabem si havien estat realment pagats pel masover en espècie o bé si tan sols era la forma com ell preferia recuperar el que havia avançat. En aquest apartat l'administrador també anotava, en un sol apunt i sense especificar més, l'import total del que havia pagat en metàl·lic al parcer per la meitat de les despeses efectuades en *salarios, enceres* [sic.] *de labranza, compras de cabales, incluidas las cuentas de boticario* i l'oli per al consum de la casa del masover.

Els apunts de les entregues en espècie sovint també barrejaven conceptes (entregat a Narcís Costa, per exemple, 4'75 quarteres de *mais y mijo por siembra y engordar los cerdos*, o 14 quarteres d'ordi *por la mitad de la siembra y harina para engordar los cerdos*). Les despeses relacionades amb les obres a l'heretat (materials i transport dels mateixos, jornals de peó, netejar i fer sèquies i treballs als terraplens), en canvi, el procurador les anotava, per ordre cronològic i barrejades amb les despeses de la resta de les propietats, en el darrer apartat de la Data, dedicat a registrar les obres, compres de bestiar i eines de conreu, despeses per escriptures i administració del patrimoni¹⁰⁴⁰. Si bé, per tant, l'inici de la important mitgeria del mas Pinell significà una major implicació del propietari en l'explotació del seu patrimoni, és evident que no es portava una comptabilitat de l'esmentada mitgeria prou acurada com per poder calcular-ne convenientment la seva rendibilitat.

---

¹⁰⁴⁰ En la nostra anàlisi de la comptabilitat, hem comptabilitzat en canvi totes les despeses relacionades

En qualsevol cas, el cost anual per a Joaquim de Carles de la mitgeria del Pinell segons la comptabilitat elaborada per l'administrador fou el següent:

Quadre 6.2.8

Cost anual per al propietari de la mitgeria del mas Pinell, 1832-1863, en rals

Any	Pagat en espècie (valor total en rals)	Pagat en metàl·lic per salaris dels dependents i jornalers, eines, apotecari, compra de bestiar	Pagat en metàl·lic per obres a la casa, sèquies i terraplens	TOTAL
1856	9,4 hl blat; 0,7 hl civada; 0,7 hl ordi; 3,3 hl mestall; 2,2 hl blat de moro; 5,2 hl faves; 0,4 hl mongetes (2.167,5)	11.710,0	3.327,0	17.204,5
1857	39,4 hl blat; 39,1 hl civada; 10,9 hl ordi; 10,9 hl blat moro; 5,4 hl faves; 4,3 hl mill; 1,8 hl púrquies (6.952)	8.853,0	16.460,0	32.265,0
1858	63 hl blat; 35,4 hl civada; 5,1 hl ordi; 10,1 hl blat moro; 6,1 hl faves (8.512,0)	5.717,5	6.896,3	21.125,8
1859	76,7 hl blat; 55 hl civada; 17,4 hl ordi; 1,5 hl blat moro; 3,8 hl faves (10.022,5)	5.066,0	11.317,6	26.406,1
1860	76,7 hl blat; 43,4 hl civada; 10,1 hl ordi; 3,4 hl blat moro; 2,9 hl faves (9.568,0)	5.793,7	5.222,5	20.584,2
1861	72,3 hl blat; 37,6 hl civada; 10,9 hl ordi; 7,6 hl blat moro; 6,9 hl faves (11.082,0)	5.540,5	2.937,0	19.559,5
1862	72,3 hl blat; 21,7 hl civada; 14,5 hl ordi; 8,7 hl blat moro; 7,2 hl faves (10.612)	5.775,8	2.330,0	18.717,8
1863*	72,3 hl blat; 17,4 hl civada; 20,3 hl ordi; 5,4 hl blat moro i mill; 6,5 hl faves (9.144)	10.516,0	1.283,0	20.943,0

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni Carles (ADG.FCC. Lligall en quart 3). * Els comptes de 1863 inclouen un any i mig, fins al 30 de juny de 1864; ha estat impossible desglossar les despeses corresponents únicament a l'any 1863.

Com veiem, després de fluctuar durant els primers anys de posada en marxa de l'explotació, la despesa total assumida pel propietari en la mitgeria del mas Pinell es va moure entorn dels 20.000 rals anuals. D'aquests, prop de la meitat eren satisfets en

---

amb la mitgeria del Pinell en l'apartat de les despeses d'explotació del patrimoni per obres i salaris.

espècie (aviat, a partir de 1858, amb un nombre reduït de productes –blat, civada, ordi, blat de moro i faves–, dominant sempre el blat). La despesa en metàl·lic dedicada a sufragar els costos dels salaris dels dependents i jornalers, eines de conreu, compra de bestiar, medecines per als animals i apotecari es va moure, d'una forma prou estable, entorn dels 5.500 rals (l'any 1863 figura per aquest concepte, de fet, la despesa de dos anys); mentre que el gastat en obres a l'heretat fou molt més fluctuant i tendí a decreïxer després de les importants inversions dels primers temps (destaquen, l'any 1857, els 5.821 rals pagats a un paleta per *arreglar la habitació del masover*, la cort dels bous i el graner, a més dels 1.638 rals invertits en engrandir i netejar una sèquia i fer-ne cinc més de transversals).

Malgrat la seva importància, les llibretes solen ser molt imprecises pel que fa a la compra de bestiar per a l'heretat, del qual el propietari pagava sempre la meitat de l'import. Sabem que per posar en marxa l'explotació pecuària del mas, el novembre de 1856 es van comprar 12 vedelles i 2 vedells a la fira d'Amer, llavors una de les fires de bestiar més importants de l'àrea de Girona; el desembre, a Joan Fort de Pals, quatre parells de bous per llaurar i dos parells més de dos i tres anys; i, el gener de l'any següent, 8 porcs que es van adquirir al mas Vicens dels Recs de L'Escala (heretat que havia estat venuda pels Carles el 1855) i una mula. La meitat del cost de tots aquests animals ascendí a un total de 10.840 rals. En els comptes de 1857, però, ja només figura que el propietari gastà 5.332 rals en la meitat del cost de la compra de 12 vedelles i 2 vedells a la fira d'Amer, més dos porcs *para criar y ganado lanar*, sense donar més detalls; el 1858 es pagaren 2.366 rals al migmasover per la meitat de la compra *de cabales para criar, como son cerdos y carneros*; en els comptes de 1859 no apareixen compres de bestiar; i, a partir de la llibreta de 1860, figura que se li pagaren cada any al masover la meitat de les despeses de la parceria, *inclusas las compras de cabales*, sense que l'administrador indiqui quins animals es varen adquirir, ni on, ni desglossi l'invertit en aquest concepte d'altres tipus de despeses. Recordem, finalment, que al mas hi havia també una eugassada, al marge de la mitgeria, de la compra de la qual es feia càrrec en solitari el propietari a fi d'extreure'n uns ingressos tot llogant-la per fer feines de batre en altres masos de la rodalia.

Per últim, pel que fa a les inversions immobiliàries, en el terreny agrari s'efectuà

l'ampliació de la casa d'un mas l'any 1852¹⁰⁴¹; però destaca, per sobre de tot, la inversió immobiliària per incrementar la renda urbana del patrimoni, que suposà, l'any 1844, una despesa de 8.256 rals per obrir una botiga en els baixos de la Casa Carles de Girona.

6.2.2.3. La despesa d'administració

Les despeses d'aquest apartat tenen tant a veure amb les diverses tasques que assumia l'administrador, i que ja hem vist amb detall en el capítol corresponent, com, bàsicament, amb la defensa jurídica i legal dels béns i les rendes del patrimoni. Són despeses d'advocats, tramitació d'expedients (per exemple, per a l'adjudicació dels beneficis o el permís de celebrar missa a la capella de Casa Carles¹⁰⁴²), originals o còpies d'escriptures notariales i altres documents, etc. Es tracta d'un capítol vital per a la bona gestió i la supervivència del patrimoni. Destaquem especialment, no pel seu import econòmic, sinó per la seva importància dintre de la defensa efectiva i unilateral dels drets de propietat dels Carles en l'entorn conflictiu que en aquesta època els enfrontava amb els veïns de Torroella al voltant dels drets de caça i altres usos en els terrenys anomenats Golf i Fonollera del mas Pinell, el pagat l'any 1840 i de nou el 1855 al pregoner de Torroella de Montgrí per publicar un ban, i deixar-ne constància notarial, declarant tancades totes les terres dels Carles en aquella vila (fent especial menció del Golf i la Fonollera) amb pena de multa per als infractors; els 80 rals entregats a l'escrivà Genís Prats per l'escriptura de conveni que acompanyà la divisió d'aquells dos terrenys de les terres del Comú de Torroella l'any 1840; o la mateixa quantitat abonada el 1857 a *Damian Seguer secretario del ayuntamiento para instruir el expediente junto el papel sellado para la declaración de guarda rural*.

La despesa d'administració oscil·là entre els 8.000 i els 15.000 rals entre 1838, quan s'establí el sou de l'administrador proporcional a la renda que administrava, i el final de la sèrie comptable, movent-se d'una forma prou estable la major part dels anys entorn de la línia dels 10.000 rals i amb tendència a pujar al final de la sèrie arran de l'augment dels ingressos i despeses que comportà la participació del propietari en la mitgeria del

---

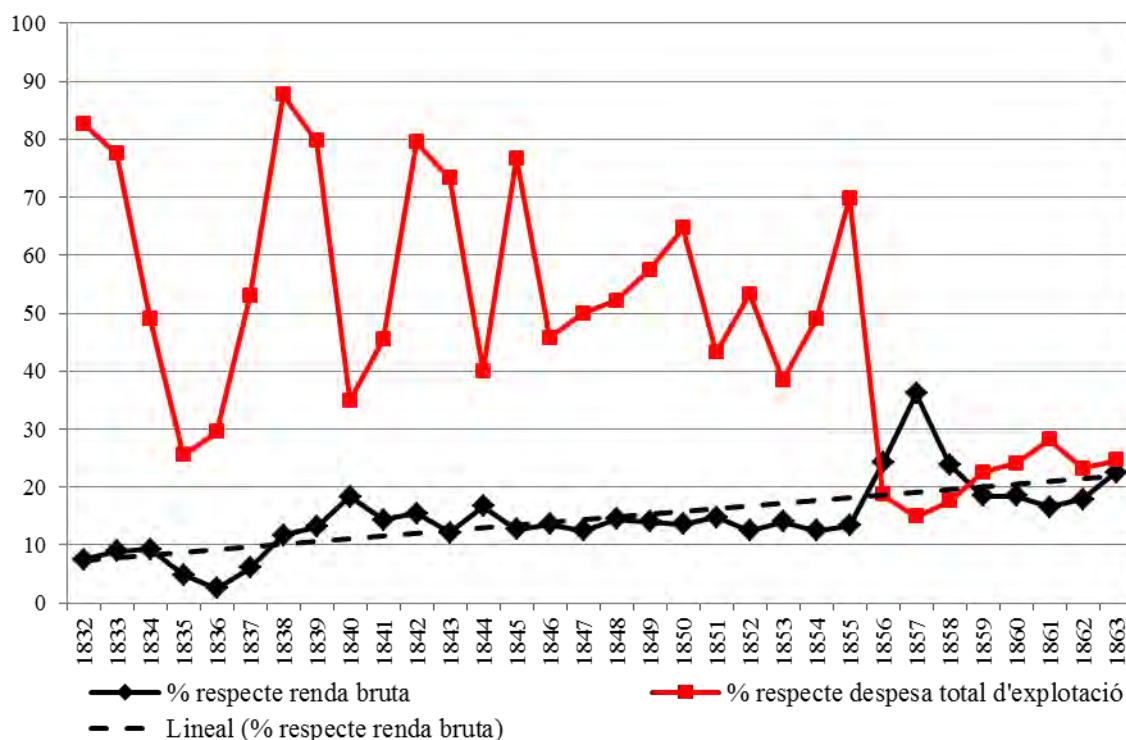
¹⁰⁴¹ Aquell any consten materials i jornals pagats per una *piesa nueva que se a hecho en el Manso Real*, sense que l'administrador indiqui ni les mides ni l'ús que se'n farà, ni sigui possible comprovar, per manca d'un contracte prou coetani en el temps, si aquesta ampliació va repercutir en un augment de la renda que havia de pagar el masover.

¹⁰⁴² A la llibreta de comptes de 1849 figuren entregats 800 rals a la Cúria Eclesiàstica *por los gastos del expediente por el premiso [sic.] de celebrar missa en la capilla de la Casa junt amb 12,3 rals pagats al Sr. Figueras por el recurso*.

mas Pinell (vegeu el valor absolut de les despeses d'administració al gràfic 6.2.34). La importància percentual d'aquesta partida dintre del total dels costos d'explotació assumits pel propietari queda mediatitzada pel vaivé de les despeses en obres i salaris que acabem d'analitzar i cau, a partir de 1856, per l'augment d'aquelles despeses dirigides al Pinell. En qualsevol cas, però, mai davalla per sota del 15% i s'havia mogut com a mínim per sobre del 35%, i el més sovint superant el 50%, del total de les despeses d'explotació la major part dels anys abans de 1856, seguint valors comparables als d'altres patrimonis agraris catalans que disposaven d'administrador¹⁰⁴³. Per altra banda, la despesa d'administració supera sempre el 10% de la renda bruta del patrimoni també des de 1838, amb una tendència a l'alça a partir de 1856, quan la renda bruta se separa de l'ingrés brut arran de l'augment de les despeses dedicades al Pinell. Sigui com sigui, entre 1838 i 1863, la despesa d'administració va oscil·lar la major part dels anys entre el 10 i el 20% de la renda bruta del patrimoni.

Gràfic 6.2.35

Percentatge de la despesa d'administració respecte la renda bruta i el total de les despeses d'explotació assumides pel propietari al patrimoni Carles, 1832-1863

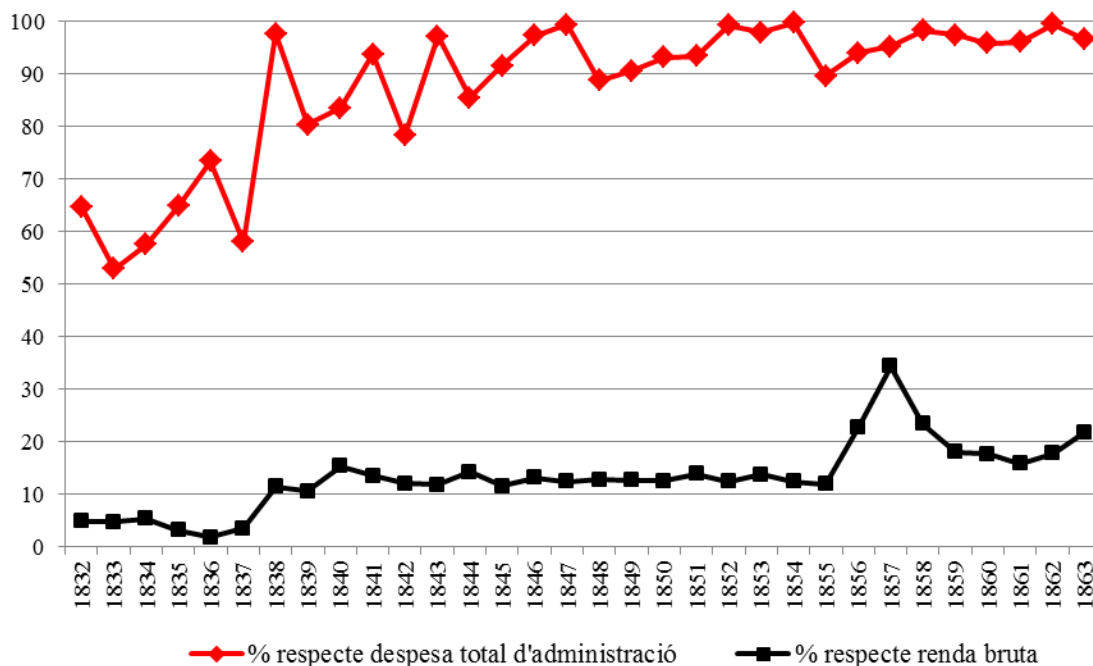
Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

¹⁰⁴³ En els patrimonis analitzats per Garrabou, Planas i Saguer, *allí donde existía un administrador, el valor de esta partida [els costos totals d'administració] se situaba normalmente por encima del 50% de los gastos corrientes de explotación* (R. Garrabou, J. Planas i E. Saguer, "Administradores, procuradores y apoderados...", *op. cit.*, p. 314-315, i *Un capitalismo imposible...*, *op. cit.*, p. 86-88).

Com s'observa en el gràfic següent, la major part d'aquest capítol de la despesa correspon al sou de l'administrador, que durant el període analitzat consistí, com ja hem comentat, en 1.600 rals fixos fins a l'any 1837 i en un 10% de la renda administrada del patrimoni a partir de 1838¹⁰⁴⁴.

Gràfic 6.2.36

Percentatge del sou de l'administrador respecte la renda bruta i la despesa total d'administració del patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Com veiem, si fins al 1837 el sou del procurador representà entre el 53% i el 73% del gastat en administració, aquesta xifra s'enlairà fins a valors molt superiors a partir de 1838, fregant fins i tot alguns anys molt de prop el 100% de la despesa total d'aquest capítol. Cal recordar, de totes maneres, que, amb el canvi de sistema de retribució, Josep Devant va assumir tota una sèrie de despeses de les quals abans es feia càrrec el propietari (despeses per viatges, correu, canvi de diner, enviar productes a la casa Carles de Girona i pagar el sou del majordom de Torroella i el de Palafrugell), amb la qual cosa aquest gran augment del sou del procurador és, en bona part, aparent. Representant uns valors tan alts, és lògic que la retribució de l'administrador dibuixi, en relació amb la renda bruta del patrimoni, una corba similar a la que ja hem observat en el cas de la despesa total d'administració, amb percentatges que oscil·len entre el 10% i

¹⁰⁴⁴ Vegeu-ne els valors nominals i reals a l'apèndix VIII.2.

el 14 % la major part dels anys entre 1838 i 1855 i l'ascens a partir de 1856 pels motius ja explicats anteriorment.

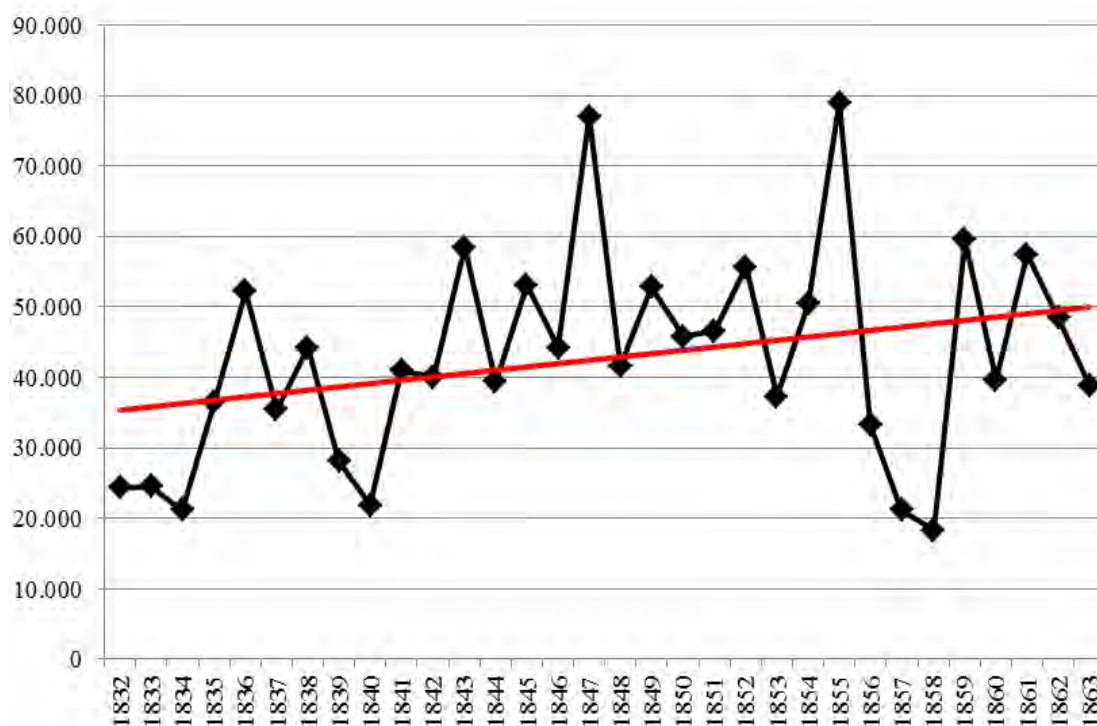
6.2.3. LA RENDA NETA DEL PATRIMONI

Anem a calcular ara la renda neta que li quedava al propietari una vegada deduïdes, de la renda bruta, les despeses per raó de la part de contribucions de què es feia càrrec, els censos i l'endeutament. El resultat d'aquesta operació és el gràfic de l'apartat següent:

6.2.3.1. L'evolució de la renda neta del patrimoni (1832-1863)

Gràfic 6.2.37

Renda neta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

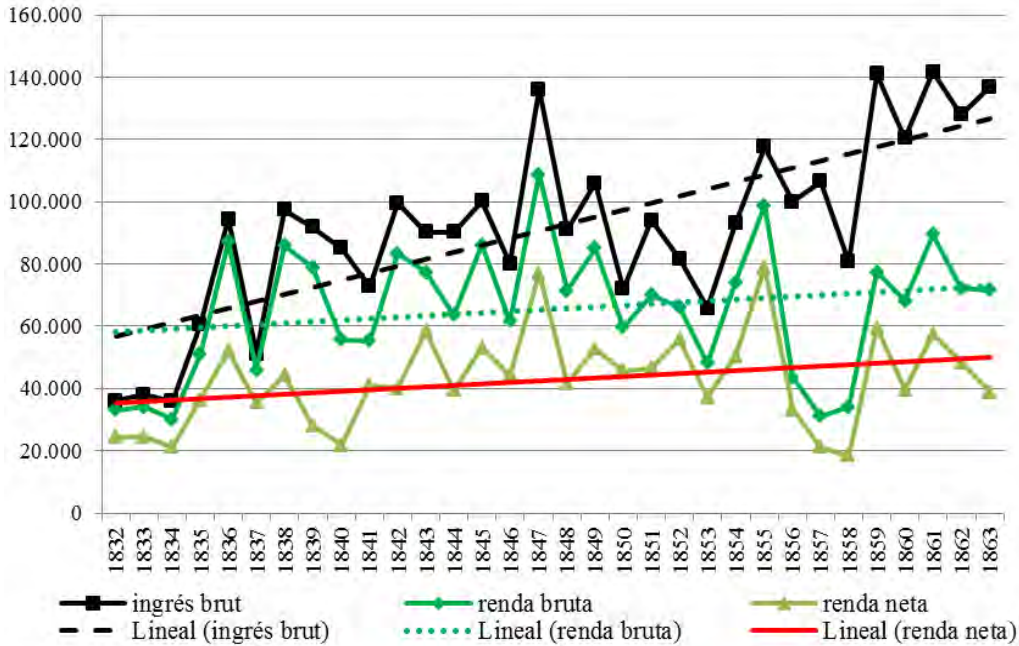

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Com veiem, la tendència de la renda neta del patrimoni Carles entre 1832 i 1863 fou a l'alça, tal com observàvem en els casos de l'ingrés i de la renda bruta. La seva evolució segueix força les oscil·lacions de la renda bruta (també registra la forta caiguda dels anys 1856 a 1858 i la recuperació posterior), de manera que les línies de tendència de l'una i l'altra, a diferència del que passa amb la que correspon a l'ingrés brut, corren paral·leles i no s'aproximen o se separen al final del període.

Gràfic 6.2.38

Ingrés brut, renda bruta i renda neta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

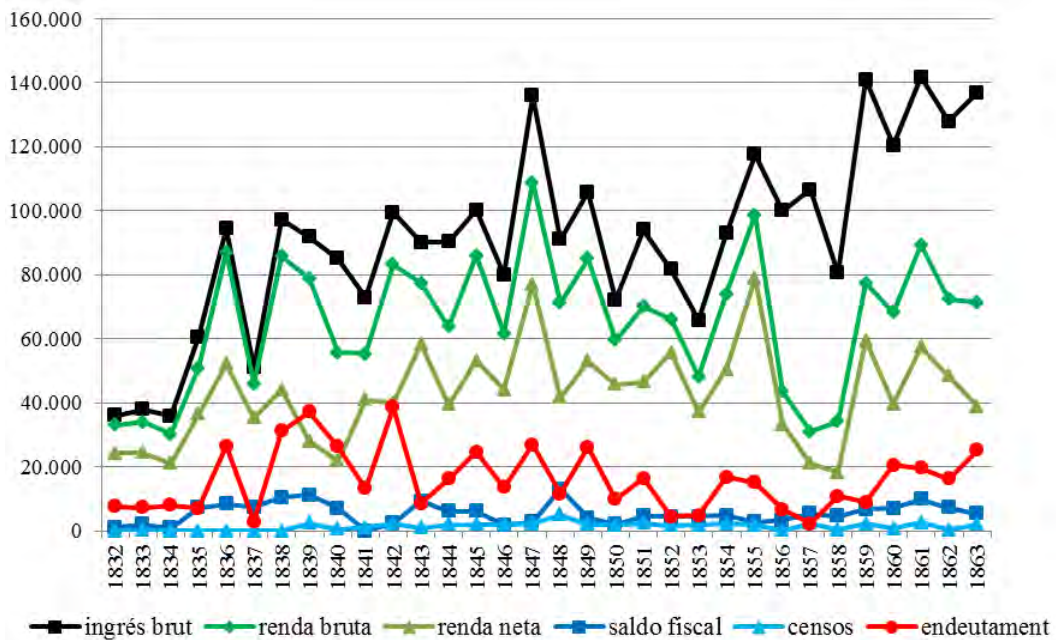

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Clarament, el que determina que en alguns moments es produeixi un augment significatiu de la distància entre la renda neta i la renda bruta, és a dir, una major caiguda de la primera respecte de la segona, molt més que el pes dels censos o la fiscalitat, és el grau d'endeutament que arrossega el patrimoni, com mostra el gràfic:

Gràfic 6.2.39

Ingrés brut, renda bruta i renda neta del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

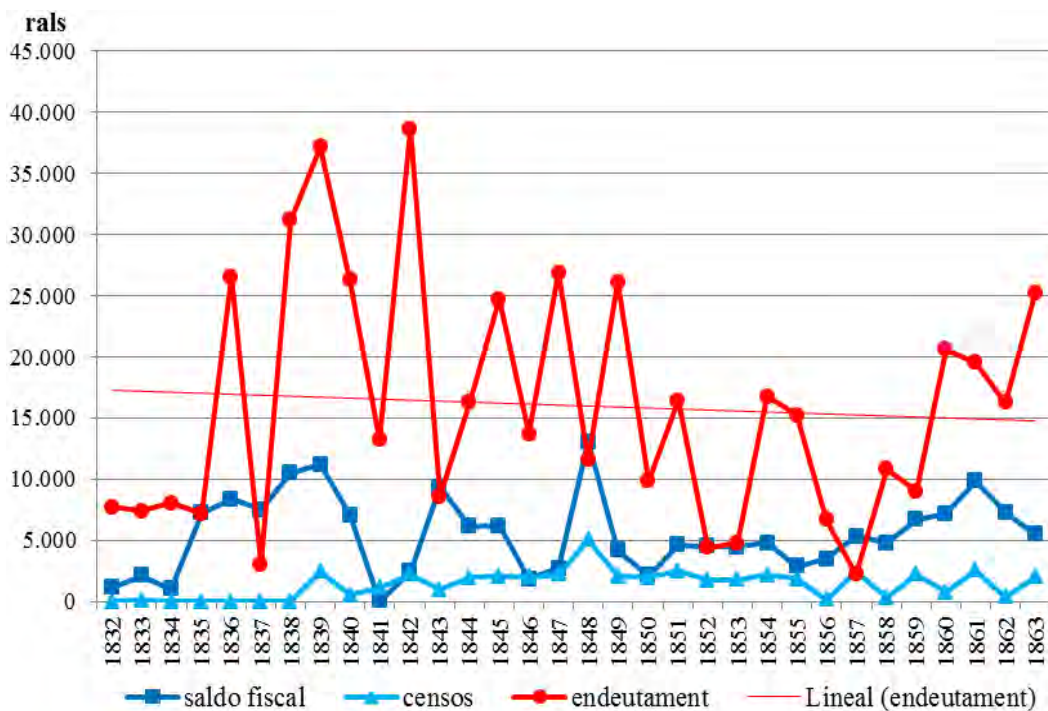

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

En efecte, tot i que tant en termes absoluts com relatius –sobre la renda bruta total– el pes de l'endeutament tendí a disminuir al llarg de la sèrie, sempre registrà valors molt més alts que la fiscalitat que pagava el propietari o els censos que gravaven el patrimoni.

Gràfic 6.2.40

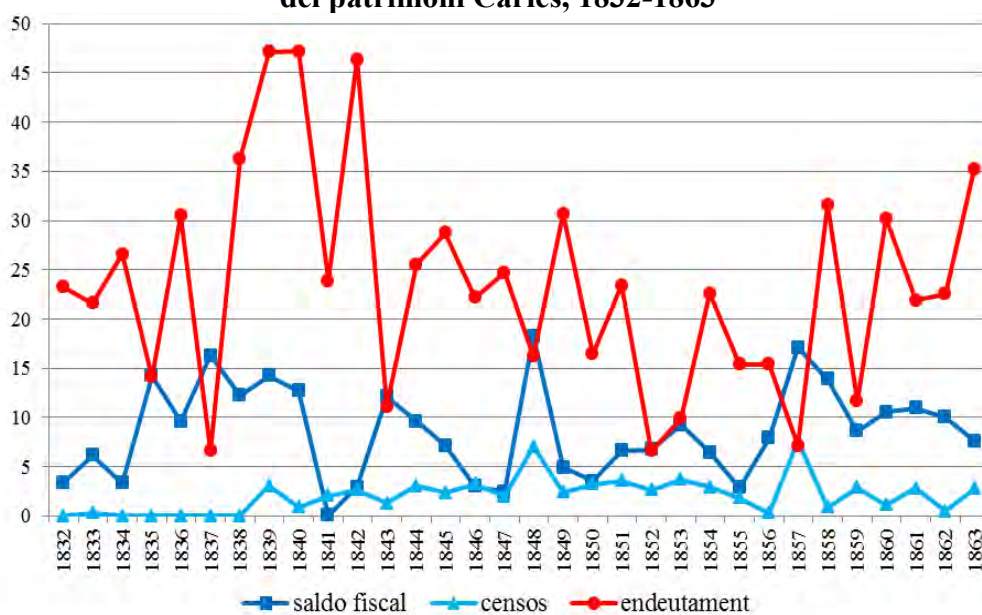
Despeses per contribucions, censos i endeutament del patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Gràfic 6.2.41

Percentatge de les contribucions, els censos i l'endeutament respecte la renda bruta del patrimoni Carles, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

6.2.3.2. Les contribucions

Com hem vist en parlar dels contractes de masoveria, en el període que comprèn la sèrie comptable que estem analitzant havia culminat ja el procés de traspasar al masover totes les contribucions ordinàries de l'heretat (això vol dir, primer el cadastre i, a partir de 1845, la contribució territorial), mentre que dels possibles augments del cadastre o noves imposicions el propietari solia fer-se'n càrrec de la totalitat o bé d'una part, sovint la meitat.

De totes maneres, tot i el que s'hagués pactat per escrit, també podien alterar-se els tractes de forma oral per arribar a nous acords, tal com posa de manifest la comptabilitat dels Carles: malgrat que en el contracte del mas Garriga signat l'any 1862 s'hagués estipulat que el masover pagaria totes les contribucions, els anys 1861 i 1862 figura als comptes que el propietari en pagà la meitat *por convenio*; a partir de l'any següent ja les pagà totes el masover.

Per altra banda, la variabilitat en aquesta qüestió podia ser gran i no sempre se seguia un únic patró ni tan sols a l'interior d'un mateix patrimoni. Així, si prenem per exemple els comptes de l'any 1949 observem com, en la relació de les contribucions que gravaven les heretats i rendes del patrimoni Carles, els masovers dels masos Puig, Figueres, Ral, Torre Bagura, Closa Pageda, Sunyer i Vicens pagaven el *catastro* (diu encara la llibreta, tot i que des de 1845 havia estat substituït per la contribució territorial), mentre que el propietari en pagava els *aumentos*; el masover del mas Puig de Felines –tot i estar cedit al terç de fruits com els anteriorment citats– pagava el *cadastre* i la meitat dels *aumentos* (l'altra meitat la satisfieien els Carles); els parcers del camp Llopart de Fontanilles pagaven igualment la contribució territorial; i el propietari pagava també, a Torroella de Montgrí, totes les contribucions que afectaven el castell de Carles, les rendes i presons, i, a Palafrugell, el *catastro* i *aumentos* de la casa, horta, camp, rendes i mas Gombau (que es trobava arrendat a preu acotat) *por no tener obligacion ninguno dels [sic.] arrendatarios*.

Quadre 6.2.9

Repartiment de les contribucions entre els masovers i el propietari del patrimoni Carles, 1841 i 1849, en rals (en negreta la part que correspon al propietari)

Mas	1841					1849				
	cadastre	augment	total	% masover	% propietari	territorial	augment	total	% masover	% propietari
Puig (TM)	1137,4	14,3	1151,7	98,8	1,2	1138,4	550,8	1689,2	67,4	32,6
Figueras	443,2	5,0	448,2	98,9	1,1	443,2	137,7	580,9	76,3	23,7
Ral	802,8	10,0	812,8	98,8	1,2	711,7	357,6	1069,3	66,6	33,4
Torre Bagura	887,0	6,3	893,3	99,3	0,7	887,0	441,6	1328,6	66,8	33,2
Closa Pagesa	1615,3*	117,3	1732,6	93,2	6,8	1415,3	563,1	1978,4	71,5	28,5
Sunyer	1049,0*	238,0	1287,0	81,5	18,5	1049,0	1006,2	2055,2	51,0	49,0
Vicens	746,4	301,3	1047,7	71,2	28,8	917,1	869,7	1786,8	51,3	48,7
Puig (Fellines)	no sabem per quin motiu no apareix als comptes					300,0	173,5	647,0	73,2	26,8
Garriga	411,5	19,1	449,7	95,8	4,2	es trobava venut a carta de gràcia				
		19,1								

* = Paga també per la contribució de les Esquadres de Valls. Font: Elaboració pròpia a partir d'ADG.FCC. Lligall en quart 3, llibretes de comptes de 1841 i 1849.

Comparant els imports i la forma de repartir la contribució que afectava els masos del patrimoni els anys 1841 i 1849, es comprèn que l'any 1849 la llibreta seguís parlant de *catastro*. Com es pot deduir del quadre, tot i la introducció de la contribució territorial, és evident que la major part dels masovers devien haver arribat a l'acord amb l'amo de seguir pagant la mateixa quantitat que pagaven en l'època del cadastre i que qui es feu càrrec de l'augment de contribució, per altra banda general, fou el propietari. Aquest, de totes maneres, si bé pagà unes quantitats sensiblement més altes que no pas abans, no arribà a satisfer, en la major part dels masos, més d'un terç –i en cap cas més del 49%–, de les contribucions.

Entre les contribucions satisfetes, figuren en la comptabilitat que analitzem: el cadastre i els augmentos de cadastre, que foren substituïts, com hem dit, per la contribució territorial a partir de la reforma fiscal de Mon-Santillán de 1845; únicament l'any 1832, consta pagada una quantitat pel quinzè del terme de Gualta¹⁰⁴⁵; entre 1832-1844 i 1849-1859 apareixen quantitats pagades *per les Esquadres de Valls*; la contribució del *culto y clero*, que fou creada el 1841 i durà fins a la reforma tributària de 1845, apareix als comptes entre 1843 i 1845 (durant els dos primers anys es pagaren els endarreriments de les anualitats des de 1841); la contribució de quintes figura als comptes entre 1843 i

¹⁰⁴⁵ Es tracta de 166,81 rals pagats pel valor de 2,75 quarteres d'ordi i 2 quarteres i dos cops de forment que tocava pagar a Narcís de Carles pel camp Llopart i la feixa Alagoda.

1845; i el tan impopular impost de consums (establert per la llei de pressupostos de 23 de maig de 1845, suprimit per la força revolucionària el 1854 i restablert el 1856, per ser de nou abolit arran de la revolució de setembre de 1868...¹⁰⁴⁶) apareix pagat en els comptes fins al 1854 i de nou a partir de 1857. Hi havia també la fiscalitat extraordinària derivada dels conflictes bèl·lics i dels processos revolucionaris de la primera meitat del segle XIX, juntament amb les dificultats financeres cròniques de l'estat, que el portaven a exigir préstecs reintegrables dels contribuents: durant la primera carlinada (1833-1840), com ja havia passat durant la guerra del Francès, s'imposà una doble fiscalitat de guerra, és a dir, per una banda hi hagueren les contribucions extraordinàries dictades per les autoritats liberals i els subministres exigits directament damunt del terreny per les tropes fidels a Isabel II¹⁰⁴⁷ i, per altra banda, entre 1836 i 1840 en el patrimoni Carles, les exaccions exigides, també sobre el territori i sovint de manera violenta¹⁰⁴⁸, pels carlins; la Segona Guerra Carlina (1846-1849) suposà l'any 1848 una contribució extraordinària que els Carles pagaren a les localitats de Torroella, L'Escala, Bellcaire, Serra i Palafrugell per un valor total de 3.727,12 rals; es van satisfer també donatius "voluntaris" i "patriòtics": el 5 d'agost de 1840 es pagaren a Girona 1.000 rals *por el prestamo voluntario q[u]e ofrecio Dna Joaquina [...] en dicho dia*, i, el 17 d'octubre del mateix any, just quan Espartero acabava de ser nomenat Regent del regne després del pronunciament del mes de setembre i les sublevacions que l'havien seguit, es pagaren 400 rals més al col·lector de la Junta de Girona *por el donativo patriotico q[u]e ofrecio Dna Joaquina en primeros del corriente mes*¹⁰⁴⁹; i préstecs reintegrables exigits dels contribuents pel govern o les autoritats revolucionàries: el 1836 figuren pagats un total de 4.060,84 rals per *lo imposat per lo govern en qualitat de reintegro per los milions*; el

---

¹⁰⁴⁶ Marcelo Martínez Alcubilla, *Diccionario de la Administración española*, 5ena edició, tom III, 1892, p. 511-516.

¹⁰⁴⁷ Figura als comptes, per exemple, que l'11 de setembre de 1834 es pagaren 7,8 rals *per pa, bascuits y Ayguardent per los crestinos que eran al Castell de Carles a Torroella de Montgrí*.

¹⁰⁴⁸ Serveixi de mostra dels mètodes expeditius que empraven els carlins per cobrar les contribucions dels pobles el següent testimoni: en els comptes dels anys 1846 i 1848 figuren retornats als Carles per l'ajuntament de Serra 1.162,52 i 158,3 rals, respectivament, a compte dels 3.650,6 rals *que se adelantaron por orden del Ayuntamiento de dicho pueblo para el rescate del Sr Alcalde Juan Vilá que se hallava preso por los Carlines en Berga en el Mes de Mayo de 1839 por no tener pagado la contribucion que ellos havian impuesto a dicho Pueblo en dicho año*.

¹⁰⁴⁹ Aquest donatiu, que la Junta Superior governativa de la Província exigí, mitjançant una circular publicada al B.O.P.G. de 28-9-1840, a totes les poblacions de la mateixa amb l'objectiu d'atendre les necessitats de la tropa, no fou realment voluntari ja que, com informà a Joaquina de Carles l'ajuntament de Girona el 6 d'octubre següent, *en el inesperado caso de incomparencia a la convocatòria per aquell realitzada a fi de admitir los ofrecimientos que, con arreglo al artículo 3º de dicha circular hagan los sugetos á quienes comprende [...] se le señalará la cantidad que se conceptúa proporcionada á sus facultades conforme así lo previene la mencionada Junta* (ADG.FCC. Lligall en quart 9).

1843, en el marc de la Jamància, 2.000 rals pel préstec reintegrable fet per ordre –del 10 d'octubre d'aquell any– de la Comisión de Armamento y Defensa de la Provincia de Girona (comissió de la Junta revolucionària) per a despeses de defensa; i el 1848 5.499,2 rals pel préstec dels 100 milions¹⁰⁵⁰.

Pel que fa al delme, només apareixen en la comptabilitat dues referències explícites al seu pagament: l'any 1838 els ja citats 765 rals pagats pel terç del delme de Torroella de Montgrí (com ja hem dit, suposem que els dos terços restants els varen pagar els masovers); i el 1840 81,81 rals en concepte del mig delme del camp Llopart de Fontanilles corresponent a l'any 1839. Ja hem comentat en l'apartat d'ingressos que el fet que el pagament del delme estigui absent de la comptabilitat del patrimoni ha d'estar relacionat, igual com la seva absència dels contractes, amb el costum de treure aquesta sostracció del modoló abans de partir la collita entre el masover i el propietari. Tractant-se de dos imports tan petits, hem decidit incloure'ls en el conjunt de les contribucions ja que no alteren la sèrie general, en la qual figura, per altra banda, la contribució del *culto y clero*, mitjançant la qual les autoritats liberals substituïren definitivament el delme l'any 1841. Recordem, però, molt especialment en aquest punt que, com ja hem comprovat anteriorment, els Carles, igual com altres propietaris útils d'altres parts de Catalunya i de l'estat espanyol, varen demostrar tenir la força suficient per incorporar el delme extingit a la seva renda, de manera que aquella abolició no beneficià els seus masovers, i que el que a partir de llavors varen ingressar de més sobrepassava amb escreix el que els tocà pagar en concepte de la contribució del *culto y clero*.

A través dels comptes de l'administrador ha estat impossible desglossar l'import satisfet per cadascuna de les contribucions pagades al llarg de tota la sèrie. Fins i tot consultant els rebuts que feien al cas, sovint no era possible ni tan sols separar els impostos ordinaris de les imposicions extraordinàries, per la qual cosa, finalment, vam desistir de fer-ho i no vam tenir cap més alternativa que limitar-nos a calcular l'import anual pagat pel conjunt de les contribucions. La forma com es pagaven les contribucions del patrimoni, per altra banda, va patir una modificació important a partir de l'any 1851.

---

¹⁰⁵⁰ Per R.D. de 21 de juny de 1848 s'exigiren 100 milions de rals com avançament forçós reintegrable dels contribuents que figuraven amb una quota major de 1000 rals per contribució territorial o industrial a les capitals, i de 500 en els demés pobles (Marcelo Martínez Alcubilla, *Diccionario de la Administración española, op. cit.*, tom IV, p. 897).

Fins a aquella data, els masovers pagaven totes les contribucions que afectaven llurs masos i després el propietari els retornava els augments de cadastre i les contribucions extraordinàries de guerra, si era el cas (les contribucions pagades als carlins les pagaven a mitges l'amo i els masovers); només en el cas del camp Llopart es feia al contrari i els seus parcers abonaven més tard el cadastre al propietari; el propietari pagava directament la contribució del *culto y clero* (el masover del mas Garriga era l'únic que en pagava una part –dos terços–, com també pagava, recordem-ho, la meitat dels augments del cadastre), amb l'excepció del mas Sunyer de Serra, que l'avançava el masover i després l'amo la hi retornava. A partir de l'any 1851, aquest inclòs, en canvi, se seguí el sistema invers pel que fa al patrimoni radicat a Torroella de Montgrí i Fontanilles –el propietari pagava cada any totes les contribucions (real, esquadres i consums) i després els parcers li retornaven la contribució ordinària del mas que amenaven–; l'amo pagava també tota la contribució del patrimoni de Palafrugell *por no tener obligación los Arrendatarios*; mentre que en la resta de masos (el mas Sunyer, amb terres a Serra, Llabià i Sant Iscle; Puig de Felines; Vicens, amb terres a L'Escala i Bellcaire; Garriga de Navata; i únicament la part del mas Closa Pagesa situada al terme de Gualta) se seguí fent com abans: primer els masovers pagaven els impostos i després els Carles els retornaven els augments de contribució que els pertocava. El canvi que s'implementà l'any 1851 sembla obeir clarament a una estratègia per simplificar l'administració i les gestions a fer, més que a consideracions d'altra índole¹⁰⁵¹. D'aquesta forma l'administrador pagava totes les contribucions només en tres localitats (Torroella de Montgrí –on per altra banda residia–, Fontanilles i Palafrugell) i s'estalviava d'abonar-les en tot un conjunt de pobles més, en els quals avançaven els diners els masovers i llavors ell només havia de passar-hi comptes, com els hi passava sobre les parts de la collita i altres qüestions. Tot plegat resultava més simple. El fet que els Carles avancessin totes les contribucions de la Closa Pagesa a Torroella de Montgrí i el masover avancés les de les terres d'aquest mas corresponents al terme de Gualta confirmaria aquesta hipòtesi: la lògica del canvi de sistema va ser la simplificació de la

---

¹⁰⁵¹ Ens referim, especialment, a la recomanació efectuada per l'IACSI als propietaris, després de la crisi de la fil·loxera, que paguessin ells directament les contribucions –en lloc de deixar que ho fessin els rabassaires i parcers– com una forma de defensar els seus drets de propietat en contra de les pretensions d'aquells (Garrabou, Planas i Sagner, *Un capitalisme impossible?...*, *op. cit.*, p. 151). Sense desestimar que els Carles també consideressin el valor del pagament de les contribucions com una prova de propietat i una defensa dels seus interessos, no hem trobat cap testimoni que corrobori aquesta motivació en el cas concret que estem analitzant, el qual correspon, per altra banda, a una data, l'any 1851, encara prou allunyada de la crisi finisecular.

gestió contributiva del patrimoni i, en virtut d'aquesta, no es va tenir en compte el mas com a unitat fiscal en si mateix.

Per conèixer quin era el valor de la fiscalitat que pesava sobre la renda del patrimoni Carles hem calculat el saldo fiscal resultant de la diferència entre les contribucions que a la comptabilitat figuren pagades pel propietari i els diners que pel mateix concepte li foren retornats pels seus parcera i masovers, però també per diverses institucions (els ajuntaments de Girona, Torroella de Montgrí i Serra de Daró o la *Contabilidad de Hacienda Pública de Gerona*) pels diners que s'havien avançat, per exemple, per a l'alliberament de l'alcalde de Serra dels carlins o per al préstec dels 100 milions. Cal advertir que, a l'hora d'analitzar la sèrie del saldo fiscal –que hem representat als gràfics 6.2.39, 6.2.40 i 6.2.41–, hem de tenir en compte els canvis patrimonials més importants que varen produir-se durant el període analitzat: la venda a carta de gràcia dels masos Torre Bagura (efectuada l'any 1829, no retornà al patrimoni fins al 1837), Pinell (entre 1828 i 1855, no reapareixen les seves contribucions fins als comptes de 1857) i Garriga (entre 1847-1861); i les vendes perpètuas del mas Vicens (l'any 1855) i de “les feixes dels comuns” de Pals (el 1860, de les quals s'havia pagat contribució des de 1856). Finalment, hem de tenir igualment en compte que no són comptades a la sèrie les contribucions de les dues cases de Girona (la Casa Carles de la Plaça del Vi i la casa del Carrer Nou del Teatre) ja que l'administrador no en pagava la contribució i hem de suposar que ho feia el propietari, directament, amb el diners que aquell li enviava a la seva residència de Girona.

La forma com se saldaven les contribucions, és a dir, el fet que no sempre les contribucions se saldessin els mateixos anys que s'havien pagat i s'acumulessin de vegades ròssecs que es liquidaven més tard, accentua la poca regularitat de la corba del saldo fiscal i provoca que aquesta alguns anys sigui més alta del que li pertocaria (com per exemple, l'any 1835, quan els Carles varen pagar als masovers les contribucions extraordinàries de diversos anys que aquells havien avançat¹⁰⁵²) o, per contra, s'acosti al 0 si s'havia recuperat aquell any un import elevat que havia estat avançat en una

---

¹⁰⁵² Havent passat comptes amb els masovers, les contribucions extraordinàries endarrerides que varen abonar els Carles l'any 1835 varen ser les següents: al masover del mas Ral les dels anys 1833 i 1834, a més de les corresponents a 1835; al masover del mas Carles les de 1825 a 1828! de dit mas i les de 1829 a 1835 del camp Llopart; al masover del mas Sunyer de Serra les dels anys 1831 a 1835; al masover del mas Garriga les de 1832 a 1835.

anualitat anterior (com passà l'any 1841, quan els Carles, a més de 320 rals que els foren retornats pels parcers del camp Llopart, ingressaren 1.325,12 rals de l'ajuntament de Girona *por el adelanto havia hecho Dn Narcis de Carles del coste de la ceres* [sic.] *de la Calle nueve* [sic. per “nueva”] i *el prestamo Voluntario havia hecho Dna Joaquina en el mes de Agosto del pasado año*). Podríem haver atenuat el vaivé de la sèrie calculant mitjanes per períodes de diversos anys, però ens ha semblat interessant reflectir-la tal com resulta de la sèrie comptable elaborada per l'administrador perquè d'aquesta forma reflecteix el fet que les contribucions, financerament, afectaven de forma irregular el patrimoni que estudiem.

En xifres absolutes (gràfic 6.2.40), després dels tres primers anys anormalment baixos perquè, tal com ja hem explicat, els Carles no varen liquidar una colla de contribucions endarrerides amb els masovers fins a l'any 1835, es dibuixa clarament una corba ascendent fins al final de la primera carlinada (1840) degut a la sobrecàrrega contributiva provocada per la doble fiscalitat de guerra. La punta de 1843 s'explica pel fet que es pagaren anualitats endarrerides de la contribució del *culto y clero*, a més de la que pertocava aquell any, i pel pagament del préstec reintegrable exigint en el marc de la Jamància; l'any 1848, a les contribucions ordinàries, s'afegiren les extraordinàries causades per la Segona Guerra Carlina i el pagament del préstec dels 100 milions.

En termes relatius (gràfic 6.2.41), el saldo fiscal del patrimoni representà la major part dels anys valors que se situen entre el 5 i el 15% de la renda bruta del patrimoni¹⁰⁵³. Obviant els tres primers anys de la sèrie, i considerant els períodes d'abans i després de la reforma Mon-Santillán de 1845, el saldo fiscal, durant el període 1835-1844, representà una mitjana anual del 10,4% de la renda bruta del patrimoni, i del 15,8% entre 1845-1863, uns valors similars als d'altres grans patrimonis catalans¹⁰⁵⁴. La importància d'aquest increment, de totes maneres, caldria matisar-la pel fet que en els

---

¹⁰⁵³ Fent una estimació, hem calculat que, si afegíssim la contribució de les dues cases de Girona (que sabem que fou de 755 rals l'any 1847 i de 779 rals el 1849), els valors podrien elevar-se entre un 0,7% i un 2,5% com a màxim, segons els anys.

¹⁰⁵⁴ Si bé el període que tractem sembla caracteritzat per trajectòries força divergents entre els grans patrimonis agraris catalans, els valors del patrimoni Carles s'assemblen, per exemple, als del patrimoni de Plegamans del Marquès de Sentmenat o al patrimoni Coll de Guissona, i són inferiors als que presenten els patrimonis Nuix i el de Sentmenat de l'esmentat marquès, tots ells estudiats per Garrabou, Planas i Sagner (*Un capitalismo imposible?...*, *op. cit.*, p. 153-155). També són inferiors als del patrimoni de Sanauja analitzat per Pere Pascual, en el qual, entre els anys 1841 i 1910, el pagat per impostos suposà entorn d'un 25% de la renda obtinguda pel propietari (Pere Pascual, *Els Torelló...*, *op. cit.*, p. p. 228)

comptes no fos registrat el pagament del delme.

Segons els estudis realitzats, els anys que comprenen la sèrie que estudiem es corresponen amb un període de moderada pressió fiscal sobre el sector agrari espanyol¹⁰⁵⁵. Si bé observant la corba del saldo fiscal en xifres absolutes no sembli prou clar, i amb el matís suau esmentat, tenint en compte la seva evolució en termes relatius sobre la renda bruta del patrimoni Carles, i recordant l'augment de contribució dels masos que hem observat al quadre 6.2.9, podem considerar que el cas que analitzem confirma l'afirmació de Garrabou, Planas i Saguer que *la implantació del nou sistema contributiu [la reforma tributària Mon-Santillán de 1845] va significar una intensificació de la càrrega fiscal ja en un primer moment*. Malgrat que l'hereu Carles estigués a l'aguait del que havia de pagar per contribucions, pensés que la càrrega que pesava sobre els propietaris era feixuga i se sentís amenaçat per possibles arbitriats comeses contra els de la seva classe per alguns ajuntaments que defensaven els interessos dels grups pagesos no benestants¹⁰⁵⁶, el cert és que el pes de la fiscalitat sobre la renda que ell percebia no sembla molt alt.

L'argument que la càrrega fiscal hauria estat en realitat més feixuga degut a l'obligació d'efectuar-ne el pagament en metàl·lic¹⁰⁵⁷ pot tenir certa rellevància en el cas dels petits pagesos i conreadors, però no sembla que hagués d'afectar els grans propietaris, com els Carles, capaços d'acumular i comercialitzar les quantitats de gra que hem vist. Per altra banda, en el cas del patrimoni Carles, el que havien esperat els governs liberals, que

---

¹⁰⁵⁵ Garrabou, Planas i Saguer han remarcat com aquesta pressió tendí, però, a augmentar a partir de la dècada de 1870 i es convertí en especialment feixuga en el context de la crisi agrària finisecular (*Un capitalismo imposible?...*, op. cit., p. 155-156).

¹⁰⁵⁶ Tot queixant-se de la forma com s'havia efectuat un repartiment a Torroella de Montgrí, sembla que per fer unes obres que tenien a veure amb el riu, Narcís de Carles, l'estiu de 1830, es dirigia per carta amb aquestes paraules al seu oncle, qui es trobava a Girona per informar-ne el Governador: *la verdad del hecho es que cuentan con la arbitrariedad del reparto p[ar]a llevar à cabo la obra. Que se penetre bien la Autoridad de la mancomunion è intrigas q[u]e hay en los pueblos [...] No es posible q[u]e los propietarios podamos acudir à las obligaciones q[u]e pesan sobre nosotros si à mas de aquellas à q[u]e estamos verdaderam[en]te obligados quedamos espuestos à tener q[u]e acudir à todas las q[u]e nos cargue la arbitrariedad bien sea de algunos Ayuntam[en]tos ó bien de comisiones particulares* (ADG.FCC. Llibre 56, 16 de juliol de 1830, carta escrita des de Torroella de Montgrí per Narcís de Carles a Josep Ramon de Carles, que es trobava a Girona).

¹⁰⁵⁷ Ramon Villares, *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid, Siglo XXI, 1982, p. 210 i 213-214. Jaume Torres ja apuntà aquest argument com una de les causes de la desafecció dels sectors pagesos més febles cap al liberalisme arran de la reforma fiscal introduïda, en un context de caiguda dels preus agraris, durant el Trienni liberal (Jaume Torras, *Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823*, Barcelona, Ariel, 1976, p. 157-161).

l'abolició del delme compensaria altres tipus de contribucions, es mostrà del tot correcte, però no pas per als conreadors (o masovers) com aquells havien previst, sinó per al mateix propietari rendista, tal com ja havien alertat algunes veus a les Corts quan s'havia abordat la qüestió i hem pogut comprovar. L'ingrés brut dels Carles s'havia incrementat gràcies a la incorporació a les seves rendes del delme abolit. De totes formes, si el pes de les contribucions per als Carles potser no era molt gran, hem de considerar que es tractava d'un gran propietari que havia aconseguit traspasar als seus masovers la major part d'aquesta càrrega, amb la qual cosa resta evident que el pes fiscal relatiu que suportaven els parcers devia ser força més gran, i més tenint en compte que, després de la seva abolició, el propietari els cobrà el que abans abonaven en concepte de delme. La fiscalitat, doncs, vista des de l'interior del patrimoni Carles, va tenir un impacte força diferent per al propietari i per als masovers en virtut de les relacions socials entre ells establertes. En aquest sentit, ens sembla del tot encertada la interpretació de la renda com un reflex *de la constant negociació entre el propietari i la força de treball agrícola*¹⁰⁵⁸. En el camp gironí, els grans propietaris útils com els Carles varen demostrar tenir la força suficient per imposar les *seves* condicions, cosa que repercutia en benefici de la *seva* renda.

6.2.3.3. Els censos

Ja hem vist al capítol 1 que el valor dels censos dels quals es feien càrrec personalment els Carles pel domini útil del seu patrimoni era força baix (recordem que no eren tots els censos que pesaven sobre el patrimoni, perquè molts eren traspassats als subemfiteutes, compradors a carta de gràcia i masovers). En conseqüència, el pes que significaven els censos en la despesa de Casa Carles representa valors molt pocs rellevants al llarg de tota la sèrie, tant en termes absoluts com relatius (només dos anys superà el 4% de la renda bruta del patrimoni) cosa per altra banda habitual en el grans patrimonis catalans de l'època¹⁰⁵⁹.

En la comptabilitat que analitzem, els censos en espècie també es pagaven en diner. No sempre es liquidaven puntualment cada any les pensions, sinó que de vegades se'n deixaven a deure i d'altres es pagava més d'una pensió de cop; per això la corba de la sèrie presenta algunes irregularitats. L'any 1848, per exemple, el valor dels censos ascendí a 5029,64 rals, una xifra que sobresurt clarament de la resta, perquè es

---

¹⁰⁵⁸ Garrabou, Planas i Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 162.

liquidaren molts censos endarrerits del mas Garriga de Navata (12 anualitats a la col·legiata de Vilabertran i 5 al priorat de Lladó). Els primers anys (anterior a la mort de Narcís de Carles, el març de 1839), desconeixem per quin motiu en els comptes no apareixen pagaments de censos o bé representen valors rarament baixos; potser varen ser pagats amb diners que l'administrador entregava al propietari.

Després de les desamortitzacions, es van haver de pagar a l'Estat, però amb un rebaixa del 12%, els censos (i els censals) que abans es satisfien a diverses institucions religioses. Al capítol 3, hem observat com els Carles, tot i que amb un cert retard, varen poder redimir la major part dels censos que pagaven aprofitant les lleis desamortitzadores. De fet, després de les redempcions de censos que efectuaren l'any 1861, a les llibretes de comptes ja només figuren els dos censos que prestaven a persones laïques (a la comtessa de Peralada, pel mas Pinell, i a la família Sanromà de Mataró, pel Castell de Carles), els únics que la llei no havia permès redimir, ja hem explicat per quins motius.

6.2.3.4. L'endeutament

L'import d'aquest capítol de la despesa correspon al pagament de les pensions dels censals i als interessos dels deutoris i préstecs privats (alguns no protocolitzats i, tal com hem vist, demanats directament per l'administrador per atendre les necessitats financeres del patrimoni Carles¹⁰⁶⁰), a més dels diners satisfets a diferents particulars per serveis prestats a la casa molts anys abans (sobretot conductes endarrerides de metge i cirurgia, i feines d'advocat que havien quedat impagades) i també els interessos abonats per raó de lletres. Molts deutes són de l'època de Narcís de Carles (recordem que morí el 1839, deixant un patrimoni molt endeutat) que s'anaren pagant a poc a poc molts anys després, i també, en la dècada dels quaranta, per causa d'interessos de dots i lligítimes que no s'havien pogut satisfer en la seva totalitat als seus beneficiaris. Ja hem dedicat el capítol 4 d'aquest treball a analitzar les formes i les causes de l'endeutament del patrimoni. En l'apartat següent podrem avaluar amb més detall quina participació hi varen tenir les despeses familiars.

Hem d'advertir que no es pot relacionar mecànicament l'increment d'aquesta partida

---

¹⁰⁵⁹ Garrabou, Planas i Saguer, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 151.

d'un any respecte un altre amb un augment de l'endeutament, ja que en una anualitat en què s'hagin incrementat els ingressos es poden haver pagat deutes endarrerits, i, a la inversa, en un any de devallada dels ingressos poden haver-se deixat de pagar les pensions i interessos dels deutes. A la llibreta de 1843, per exemple, l'administrador, a sota del capítol de *Pagos de pensiones de Censales, Censos y Deudas*, escriu: *En este año no he cumplido todos los cargos de esta clase correspondientes en el mismo año por no tener fondos por satisfacer dichos cargos*. De fet, com s'observa al gràfic 6.2.39, fins a l'any 1856 se segueix força de prop la tendència que quan augmenta l'ingrés brut del patrimoni també ho fa la línia de l'endeutament.

Observat en conjunt, malgrat que tant en termes absoluts com relatius el pes de l'endeutament tendí a disminuir al llarg del temps, no podem oblidar que el període se saldà amb algunes vendes de patrimoni. Com mostren els gràfics 6.2.40 i 6.2.41, l'endeutament enregistrà quasi sempre valors força alts: dels 32 anys que comprèn la sèrie, en 21 superà el 20% de la renda bruta total, situant-se el punt culminant durant els anys immediatament anteriors i posteriors a la mort de Narcís de Carles († 1839), quan assolí nivells que s'aproximaren al 50% de la renda bruta del patrimoni.

Els problemes financers eren clarament més greus abans de la collita, fins i tot en aquest gran patrimoni, per causa del seu elevat endeutament. Sabem, per exemple, que Narcís de Carles signà dos rebuts a favor de Pere Buxó per quantitats importants que aquest li havia avançat: un el dia 1 Maig de 1835 de 3.235 pta. 1 rs 20 mrs (els interessos d'aquella partida representaven 485 pta 1 rs 10 mrs el desembre de 1836) i l'altre el 28 de Juny de 1835 (d'una quantitat que el novembre de 1836, junt amb l'interès pactat, ascendia a 2.215 pta 3 rs 4 mrs). Fixem-nos que ambdós rebuts van ser signats just abans de la propera collita, símptoma evident que, tot i ser propietaris rendistes, els Carles no aconseguien en aquella època tancar el cicle agrícola anual amb solvència financera. Significativament, el 2 de setembre de 1841 l'administrador anotà a la llibreta de comptes *pagado al Sr. Pedro Buxó 71 passeta por el premio de 750 ll. [7.995 rals] que me tenia prestadas por 7 meses por acudir los gastos del Patrimonio antes de la cosecha*; i el 15 d'agost de 1848, poc després de la collita, *pagado a Algunos sugetos que me han prestado dinero desde 8 febrero hasta la cosecha, por acudir els [sic.]*

---

¹⁰⁶⁰ Vegeu l'apartat *El sou de l'administrador* dins el subcapítol "L'administració del patrimoni".

cargos del Patrimonio la cantidad de 24 durus [sic.] por el premio regulado al 6 por ciento el año de las partidas me prestaron, no hay recibo por que no quieren los sugetos sea publico. El 1858 encara no s'havien solucionat els problemes financers del patrimoni; amb data 10 de març d'aquell any l'administrador anotà als comptes que havia pagat 61,7 rals a Pere Buxó *por el premio al 6% de 231 ll. 5 s. [2.465,1 rals] me prestó por 5 meses á contar del dia presente á igual dia de Agosto;* i el 29 de gener de 1859 *pagado a un amigo 366 rs. por el interes de una partida me tiene prestada hasta la cosecha.* Ja hem comentat, en parlar de les vendes de blat del patrimoni, com alguns comerciants-creditors dels Carles, entre ells Pere Buxó, varen saber treure profit de la situació, comprant-los anticipadament blat en condicions molt avantatjoses, cobrant-los interessos pels diners prestats i aconseguint la venda temporal o perpètua d'algunes propietats a favor seu a canvi de cancel·lar part d'aquells crèdits; tot plegat en perjudici de la quantitat de renda que els Carles podien recaptar del seu patrimoni.

Finalment, en el capítol 4, hem comentat que la via matrimonial, el casament de l'hereu amb la pubilla Rosa de Ferrer l'any 1848, ajudà a alleugerir la situació financera del patrimoni Carles. Després de la mort del pare de Rosa, el gener de 1865, la suma d'ambdós patrimonis permeté a Joaquim de Carles figurar en la segona posició en les llistes dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial dels anys 1872 i 1875. Part de les despeses d'aquell casament, però, els Carles les havien hagut de cobrir demanant diners en préstec: als comptes de 1849 figuren, en el capítol de deutes, els interessos (640 rals) que es pagaren al reverend Manuel Hurtado per 21.320 rals *que prestó por los gastos del casamiento del Sr Dn Joaquin.*

6.2.4. LES PAUTES DE CONSUM DE LA RENDA

Anem per últim a veure quines eren les pautes de consum de la renda neta que percebia efectivament el propietari, la qual, com hem vist, estava caracteritzada per una gran variabilitat i inestabilitat, de la mateixa manera que en altres grans patrimonis agraris catalans del segle XIX¹⁰⁶¹.

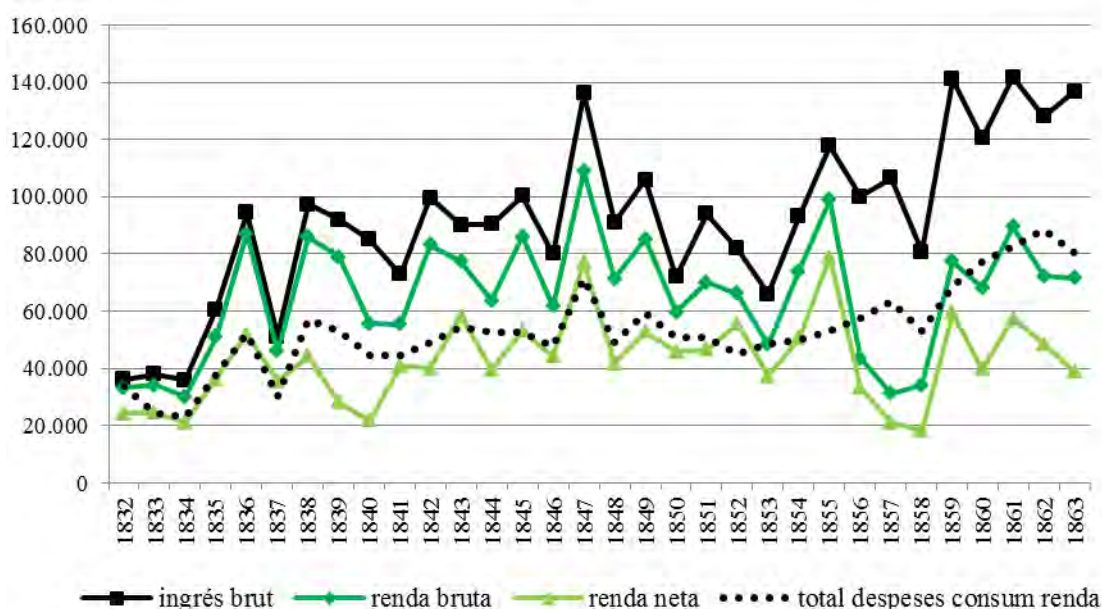
¹⁰⁶¹ Garrabou, Planas i Saguer, remarquen la característica de la *inestabilitat de la renda* neta dels patrimonis que estudien a *Un capitalismo imposible...*, op. cit., p. 159-162.

6.2.4.1. L'evolució de les pautes de consum (1832-1863)

El conjunt de la despesa dedicada al manteniment de la família i la casa del propietari, la redempció de censos i censals, l'adquisició de propietats i altres pagaments va experimentar una evolució alcista al llarg del període estudiat i va superar, 22 dels 32 anys que comprèn la sèrie, la renda neta del patrimoni. Tornarem a aquesta darrera qüestió quan ens ocupem del balanç final dels comptes. Ara ens interessa observar que l'evolució d'aquesta despesa, com ja hem vist que passava amb la participació del propietari en els costos d'explotació, segueix més de prop la de l'ingrés brut que no pas la de la renda:

Gràfic 6.2.42

Pautes de consum de la renda del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

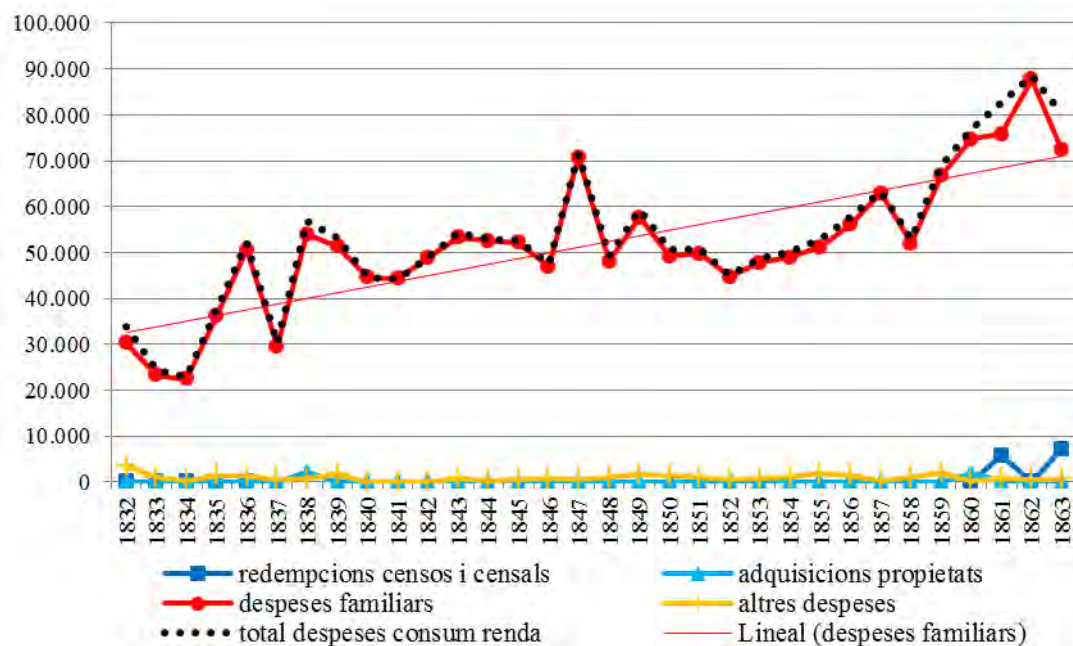

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Estem parlant, per altra banda, d'uns imports molt elevats que apareixen dominats, gairebé exclusivament, per les despeses de manteniment de la família del propietari, representant els altres conceptes un valor pràcticament irrellevants. A partir de 1849 la família, a més, s'incrementà amb el naixement, a partir d'aquell any i fins al 1859, dels cinc fills de Joaquim de Carles i Rosa de Ferrer, si bé el primer només va sobreviure dos anys. Aquest fet pot explicar, si més no en part, l'augment de la despesa en els darrers anys de la sèrie.

Gràfic 6.2.43

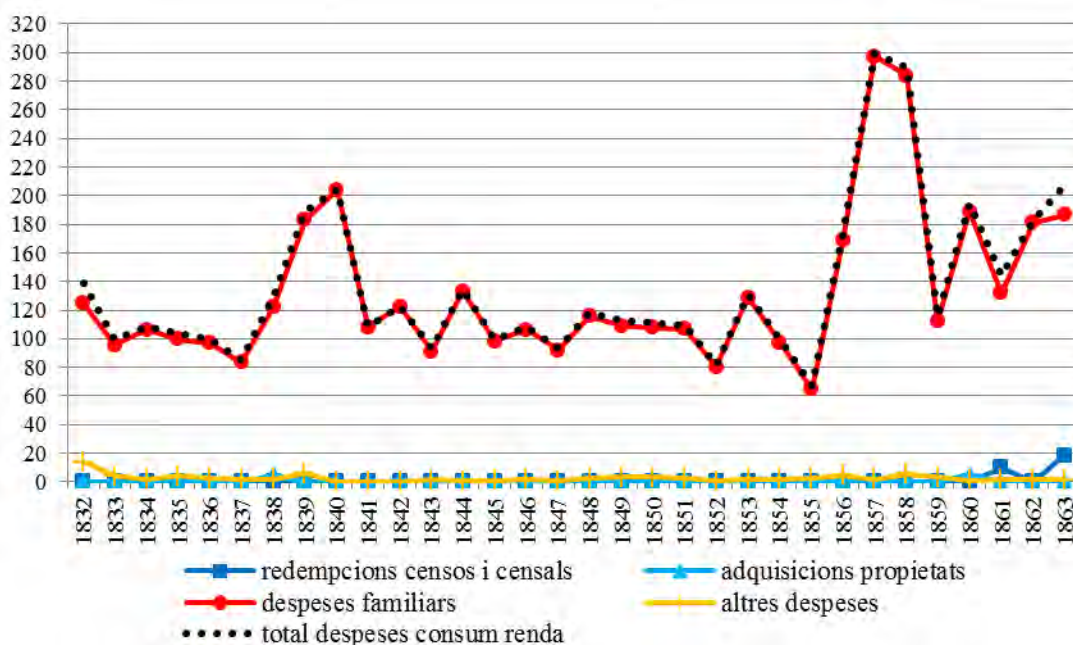
Despeses familiars, en adquisició de propietats, redempció de censos i censals i altres despeses del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Gràfic 6.2.44

Percentatge de les despeses familiars, en adquisició de propietats, redempció de censos i censals i altres despeses respecte la renda neta del patrimoni, 1832-1863

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

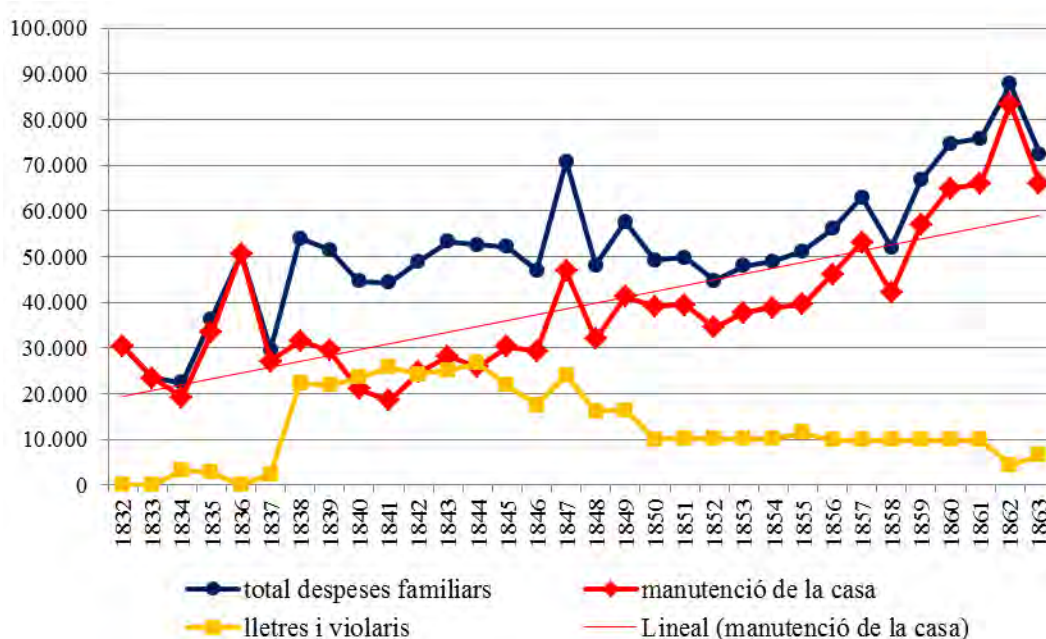
En termes relatius respecte la renda neta, si bé veiem igualment com la major part dels anys la despesa total supera el valor d'aquella, observem com en la dècada dels quaranta i primers anys cinquanta es va viure un període de relativa estabilitat de les despeses, que es va perdre després. La forta davallada de la renda neta els anys 1857 i 1858 va fer que el valor relatiu de la despesa esdevingués totalment desafortat, arribant a aproximar-se al 300%.

6.2.4.2. Les despeses familiars

Dintre de les despeses familiars del propietari, dominen clarament les que corresponen al que l'administrador anotava sota l'epígraf de *manutencion de la casa*, per sobre de les lletres i violaris que es pagaven per al manteniment dels membres de la família que residien, de forma temporal o perpètua, lluny de la llar familiar.

Gràfic 6.2.45

Despeses familiars del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

En l'apartat de *manutención de la casa*, l'administrador anotava, valorats en diner, tots els productes en espècie que enviava per al consum de la casa Carles de Girona (blat, civada, ordi, vi, oli, mongetes, cigrons, lleties, mill, porcs, un xai per Setmana Santa, capons, gallines, palla, llana i cànem), així com les faves, veces, mill, civada, blat de moro i púrquies de blat que consumien els coloms i les gallines que es criaven a Girona

i Torroella. La major part dels productes procedien del mateix patrimoni –ja hem comentat que aquells diferents dels cereals estaven molt orientats a l’autoconsum del propietari i la seva família–, si bé l’oli i els porcs sovint es compraven a tercers. Per a proveir-se de pa, els Carles, productors de cereals, empraven el sistema tradicional d’entregar una quantitat de blat a un flequer a canvi d’una determinada quantitat d’aquell bé elaborat¹⁰⁶². Tot i això, l’any 1833 trobem registrat en els comptes el pagament de 320 rals a un fuster *per la pastera y torn per pastar pa en Gerona*.

Apareixen també a la comptabilitat rebuts pagats per feines realitzades per oficis diversos per als membres de la família o la casa (la conducta del metge i el cirurgià, barber, fuster, etc.), així com per l’adquisició de mercaderies en diferents establiments (a l’estorer, adroguer, quincaller, sabater, estanquer –els cigarros per a Joaquim de Carles–, confiter –es pagaren, per exemple, 2.060,4 rals al confiter Modest Devant pels productes del seu establiment consumits durant un any i mig (des del juliol 1861 a 10 de gener de 1863)!–, etc.). Algunes de les adquisicions tenen un clar contingut de classe, com la compra d’un piano l’any 1847 o la compra habitual de llibres i les subscripcions a publicacions periòdiques¹⁰⁶³ en una època en què, tant per formació com per poder adquisitiu, aquests béns estaven a l’abast de ben pocs. Tenen el mateix significat de classe els pagaments relacionats amb la sociabilitat patrícia, per a assistir a balls o al teatre, així com els 1.767 rals pagats l’any 1842 per despeses ocasionades arran de les

---

¹⁰⁶² Per exemple, el 16 d’octubre de 1829, Narcís de Carles anota a la seva llibreta de comptes l’entrega de 16 quarteres i 2 còps de blat al flequer de Girona Pere Masferré *teniendo que entregar segun lo convenido 120 ll. de pan blanco por cuartera, y de pan mediano 140 libras por cuartera* (ADG. FCC. Lligall foli 19).

¹⁰⁶³ En una relació de pagaments efectuats per Narcís de Carles, el 20 d’abril de 1833 consta la *Suscripcion al Vapor por 3 meses*, i el 19 de juliol de 1835 la suscripció, també per tres mesos, al periòdic *El Español*. Narcís també estava subscript al *Diario de Barcelona* com a mínim des de 1818 i comprava llibres freqüentment, fins i tot a Perpinyà, ja que parlava i escrivia perfectament en francès. El seu fill, Joaquim de Carles de Mendoza, seguí subscript al *Brusi* i també ho estigué a *El Postillón*, el *Diario de Gerona*, *El Gerundense*, *El Eco del Ter*, el periòdic de la noblesa espanyola *El Blasón* i al *Boletín Oficial*. Comprava llibres habitualment com el seu pare: entre els molts que adquirí, figuren, per exemple, l’any 1852 una història de la Companyia de Jesús; el 1853, diversos tomos de *El Agrónomo*, vàries entregues del *Diccionario de Agricultura*, un *Tratado de la Huerta*, un *Tratado de Agricultura* de Las Casas, un *Equivalencias metricas*, un *Reglamento de Caminos vecinales*, diverses entregues de la *Biblioteca Universal Española* i un diccionari de música; entre 1854 i 1855, *un librito de opera*, ja que, com sabem, era un gran afeccionat a la música, un *Diccionario de los políticos*, una *Guía del Viajero en París* i un *La Pasion y Tamboriner del Fluviá*; entre 1858 i 1859, diverses obres de Balmes, vàrios tomos de la *Historia General de España* de Lafuente, una *Práctica de los Concejos provinciales*, una *Práctica Administrativa*, un *Manual de Administración* i un *Manual de Agricultura* d’Oliván, un *Derecho administrativo*, un *Le Bon fermier*, un *El Protestantismo en sus relaciones con el socialismo* i *El Catolicismo en presencia de sus disidentes* i la *Historia de las Escuadras de Cataluña*; i el 1860, un manual de legislació forestal (ADG.FCC. Lligalls en quart 8, 13 i 14).

núpcies de M. del Pilar de Carles amb Joaquim Armet.

Figuren puntualment als comptes les despeses relacionades amb l'estada de la família a Torroella de Montgrí o Palafrugell, els principals nuclis on tenien propietats els Carles. Per exemple, l'agost de 1850, comptabilitzem un total de 988 rals pagats per *los gastos de los dias dias que Dn Joaquin y su esposa y otros han permanecido [sic.] en Torroella Junto Ida y Buelta en Gerona: despeses dels trasllats amb tartana, barber, por la comedia y Bayles, por las 2 cocineras en Santo Sabestian, la Chiqueta per guisar, 11 dies dels serveis d'Almar y su Muger, 3 quartans d'ordi i 5 de civada, la despesa de la cuina (carn, peix, oli, ous, carbó, vi y demas) i, finalment, por 3 missas á Santo Sabestian y Caridad el Santo. Les llibretes de comptes també enregistren les visites del propietari a les seves finques, tal com hem tingut oportunitat de veure quan hem tractat sobre l'administració. Dintre d'aquest circuit de visites al patrimoni, les visites al mas principal (la *casa pairal*) per part dels propietaris absentistes urbanitzats acabarà adoptant amb el temps un alt valor simbòlic, quan aquest s'utilitzarà com a centre per a organitzar-hi trobades familiars convocades pel cap de família¹⁰⁶⁴.*

I apareixen igualment, cada any, als comptes tot un seguit de pagaments relacionats amb el patronatge social dels grans propietaris en les seves localitats de residència, d'origen o en què tenien propietats, als quals ja hem fet referència quan hem parlat de les relacions amb els masovers. Es tracta de pagaments en metàl·lic o en espècie relacionats amb el culte (les misses celebrades en memòria dels difunts o les despeses de

---

¹⁰⁶⁴ En algunes famílies propietàries aquestes trobades han arribat fins a l'actualitat i encara se celebren (vegeu E. Sagué, coord., *Els últims hereus...*, op. cit., p. 277-280). Resulta significatiu del valor simbòlic d'aquestes trobades el fet que fins i tot alguna família que havia comprat un mas recentment reproduís aquest mateix model social pairalista. Un bon exemple ens el proporciona Josep Grahit i Grau, advocat, escriptor i periodista, en el seu opuscle titulat "*Festa familiar celebrada a Barcelona els dies X i XIII de novembre del MCMXLIX en complir-se el XC aniversari de la jornada en la qual Pere Grahit i Vié va adquirir el mas Bosch, de Sant Dalmai (Girona)*", Barcelona, Imp. Montserrat-Milans, sense data (deu ser el mateix 1944). En aquest escrit l'autor es remunta als seus records de finals dels anys 80 i els anys 90 del segle XIX per evocar, de manera nostàlgica, la tradició familiar que inicià el seu avi patern d'anar tota la família des de Girona a passar una jornada d'estiu al mas Bosch de Sant Dalmai, que havia comprat amb els seus estalvis l'any 1859. L'avi, que havia fet obres al mas i hi havia plantat vinya, fruiters i oliveres, com molts altres propietaris rurals absentistes *tenia reservades unes habitacions a la casa per tal d'anar-hi a passar uns dies quan pelaven els «suros» o quan collien les avellanes o es batia*. Josep recorda com el primer que feia l'avi en arribar al mas aquell dia d'estiu era anar a donar una volta per la finca amb els seus fills i el masover; després, a l'hora de dinar, els membres de la família s'asseien a taula amb l'avi al cap i la resta per ordre d'edat i alternant homes i dones, a les postres s'hi ajuntaven també els masovers, amb els quals l'autor recorda unes relacions idíl·liques. Aquesta tradició familiar fou després seguida pel pare de l'autor.

processons), la construcció o manteniment dels temples (construcció de campanars, compra de campanes, ciris, recomposició de l'orgue, oli per a la làmpada de Sant Josep de l'església parroquial de Torroella de Montgrí) i la caritat, tant l'ordinària (com *lo pa se dona lo dia de difunts* a l'església de Torroella), com l'extraordinària (almoines per als pobres de l'Hospital de Girona els anys 1837 i 1847 o donatius, per causa de les epidèmies que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs a l'Empordà, els anys 1836 i 1837)¹⁰⁶⁵. Aquesta mena de pagaments, però, varen tendir a anar desapareixent. Joaquim M. Puigvert ha posat de manifest com, a mitjan segle XIX, alguns rectors assenyalaren l'abandó dels grans propietaris dels seus pobles d'origen com una de les causes que havien influït en el descens de les rendes de les obrieres parroquials; cosa que mostra, segons aquest autor, com els lligams que s'havien anat nuant històricament entre la pagesia benestant i el finançament de les parròquies *s'estaven afluixant i erosionant*¹⁰⁶⁶. També Garrabou, Planas i Sagner observen com aquesta mena de pagaments benèfics dels grans propietaris, *molt vius durant gran part del segle XIX*, varen tendir a *desaparèixer a partir del nou segle*¹⁰⁶⁷.

Gran part de la despesa familiar ens resulta, malgrat tot, opaca, perquè en els comptes figuren moltes partides de diner, algunes ben considerables, que foren entregades en efectiu al propietari o a la seva mare, ja fos per l'administrador mateix o bé a través d'intermediaris. Els pagaments que els propietaris realitzaven directament amb aquests diners no queden enregistrats en la comptabilitat. Així, despeses com la compra de vestuari, que pràcticament no apareix en els comptes, la instal·lació i el sumistre de gas per a l'enllumenat de la casa a partir de 1861¹⁰⁶⁸, o les contribucions de les dues cases de Girona (la Casa Carles de la Plaça del Vi i la casa del Carrer Nou del Teatre), que ja hem comentat que no apareixen en la llista dels impostos que pagava el procurador, devien satisfer-se amb aquests diners entregats al propietari. Ens referma en la darrera hipòtesi el fet que, entre les poquíssimes vegades que l'administrador apunta el destí dels diners que enviava al propietari a Girona, figura, el 17 de setembre de 1842,

---

¹⁰⁶⁵ Vegeu aquests pagaments amb més detall al subapartat *La relació amb els masovers* del capítol 5.

¹⁰⁶⁶ Joaquim M. Puigvert, *Església, territori i sociabilitat...*, op. cit., p. 188-194 i 222-226.

¹⁰⁶⁷ R. Garrabou, J. Planas i E. Sagner, *Un capitalisme impossible?...*, op. cit., p. 88-89.

¹⁰⁶⁸ El contracte per a l'enllumenat de gas de Casa Carles, Joaquim de Carles va signar-lo amb la societat Barrau i Cia. el 6 de desembre de 1861. Figura com el contracte número 27 de la companyia, constituïda aquell mateix any a Girona per a l'enllumenat de gas de la ciutat (ADG. FCC. lligall en quart 14). Ni la despesa per la canalització del gas, ni pel seu subministrament, no apareixen en la comptabilitat que analitzem.

la següent nota: *entregado a Dna Joaquina yo mismo [440 rals] por satisfacer el pago del Catastro de la Casa de Gerona.*

Hem d'advertir, per altra banda, que si la despesa familiar que analitzem ja resulta prou considerable, hem de tenir a més en compte que en realitat aquesta era encara major, com a mínim d'ençà del casament de Joaquim de Carles amb la pubilla Rosa de Ferrer, el març de l'any 1848, i fins al final de la sèrie. En efecte, a partir d'aquell any sabem que es varen efectuar amb diners del patrimoni Ferrer (la comptabilitat del qual portava a part el procurador Pere Colomer) diversos pagaments que revertien directament en benefici del patrimoni i la família Carles, alleujant així aquest darrer patrimoni d'algunes despeses de la casa, com ara: l'abonament a la llotja del Teatre; les quotes del Casino i les de soci de la *Sociedad de Agricultura de la Comarca de Gerona* i del *Instituto Agrícola Catalán* de Joaquim de Carles; el servei de bagatges i alguns drets de portes; la compra de llibres i la subscripció a diverses publicacions periòdiques; l'adquisició o reparació d'objectes per a Casa Carles (mobiliari, una carretel·la, un piano, una escopeta); algunes obres i arranjaments de la casa; el cost d'alguns viatges (per anar a Torroella de Montgrí o Figueres); despeses domèstiques de vestuari (sastre, sabater, etc.), medicina, cigarros i alimentació (confiter, tot el pa que gastava la casa de Girona –el blat que s'entregava al flequer procedia ara del patrimoni Ferrer–); algunes almoines; la llicència d'arma i caça de Joaquim de Carles (el 1854), i fins i tot, el mateix any 1854, un *retrato de D. Joaquim* pel qual es pagaren 520 rals a *Garcia retratista*¹⁰⁶⁹.

El capítol de *lletres i violaris* de la despesa familiar fa referència a les pensions vitalícies i les trameses de diners que es pagaven als membres de la família que residien, ja fos de manera temporal o perpètua, lluny de Casa Carles. L'any 1834 es tractà de la pensió de Josep M. de Carles, germà de Narcís de Carles; el 1835 de lletres per enviar diners a Narcís a França els mesos d'octubre i novembre; l'any 1837 de lletres per expedir efectiu a Narcís a Barcelona; el 1838 d'enviaments de diners a Narcís a França (recordem que va morir a Amélie-les-Bains el març de 1839) i a Barcelona a un destinatari desconegut (potser a Carolina, filla natural de Narcís?). El març de 1839 es van enviar diners a la vídua de Narcís de Carles, Joaquina de Mendoza, a França.

---

¹⁰⁶⁹ ADG. FCC. Lligalls en quart 10, 11, 12, 13 i 14.

A partir del mateix 1839, i fins al final de la sèrie, apareix cada any als comptes el violari de 3.600 rals anuals de Carolina de Carles, que residia a Barcelona¹⁰⁷⁰; el 1853 se li feren arribar, a més, 320 rals *por regalo*, per ordre de Joaquim de Carles, no sabem per quin motiu. Des de la tercera paga de la seva pensió de l'any 1862, però, Carolina només en cobrà tres quartes parts, la quarta part restant de cada trimestre consta pagada a Josep Bilsa de Barcelona en concepte de *la cuarta parte de la pension vitalicia de Dª Carolina de Carles que por disposicion del Tribunal se retuvo Dⁿ Joaquin*.

L'altra filla natural de Narcís de Carles, Narcisa, rebé igualment una pensió vitalícia de Casa Carles –de 636 francs anuals, equivalents a 2.416 rals 28 maravedissos– com a mínim a partir de l'any 1840, fins al març de 1862, al seu domicili de França. Narcisa morí vídua, als 47 anys, a la població de Varennes-les-Mâcon, el 20 de maig de 1862.

D'ençà del 1839 i fins al 1861 s'enviaren també diners a França (de 1839 a 1854 els comptes especifiquen a Perpinyà) per a la pensió alimentícia de Josep M. de Carles, la qual començà essent de 10.660 rals anuals, però es va anar reduint a mesura que aquell anà reclamant parts de la seva llegítima¹⁰⁷¹; d'aquesta manera, des de 1849 fins al 1861, la seva pensió quedà fixada en 1.000 francs anuals, en equivalència dels quals, a partir de 1853, es pagaren cada any 3.838 rals. Entre el 1841 i el 1849 inclosos, també es pagaren pensions endarrerides d'aquest vitalici. L'any 1855, a més a més de la pensió habitual tramesa a França, s'enviaren a Josep M. de Carles 800 rals a Madrid. Recordem que Josep M. s'exilià a França degut a la seva implicació en les files carlistes durant la primera guerra carlina. L'any 1847, però, es reincorporà al servei militar actiu en l'exèrcit isabelí i als anys cinquanta i fins al 1861 fou governador militar i polític de diverses places de les Filipines. No sabem per quin motiu durant tots aquests anys se seguí enviant la seva pensió a França, potser hi havia deixat la família? En qualsevol cas, en els comptes de l'any 1862 desapareix la referència a la pensió de Josep M., que reapareix, en una anotació

---

¹⁰⁷⁰ Tal com hem explicat al primer capítol, Narcís de Carles, pels volts de 1814 i 1815, molt probablement durant el seu captiveri a França durant la guerra del Francès, va tenir dues filles naturals, Carolina i Narcisa, amb una dona francesa, Joana Maria Berthillot. Arran de la mort de la mare de les noies, l'any 1817, Narcís de Carles assignà a Carolina la pensió anual de 600 pessetes fins a la seva col·locació en matrimoni carnal o espiritual. En algun moment posterior Narcís va reconèixer les seves filles, ja que Carolina apareix com a *Dª Carolina de Carles* en l'inventari dels béns que foren del seu pare, pres l'any 1839 per Joaquina de Mendoza. En aquest inventari figura la pensió, de 900 pessetes anuals, a favor de la noia. Carolina morí soltera a Gràcia, l'any 1864, a l'edat de 50 anys.

¹⁰⁷¹ Vegeu al capítol 4, l'apartat 4.2.1.2. sobre l'endeutament per causa del pagament de llegítimes.

de maig de 1864, assignada al seu fill menor d'edat: consten pagats a D. Vito Montaner com a hereu testamentari del difunt Josep M. de Carles avi i tutor del menor Emili de Carles 2.777,77 rals (1.000 rals pel primer termini dels 12.000 rals que quedaren pendents de la liquidació d'interessos endarrerits i la resta pel primer trimestre de la pensió *que se ha comprometido entregar Dn Joaquin a su primo durante su menor edad*).

Finalment, també d'ençà del 1839, i fins al 1845 inclòs, s'enviaren diners a l'estranger per a l'educació de l'hereu, Joaquim de Carles de Mendoza, primer al Col·legi de Montolieu, a prop de Carcassona, i entre 1840 i 1844 al Col·legi de Niça de la Companyia de Jesús. L'any 1843, per exemple, sis mesos de manutenció de Joaquim en el Col·legi de Niça costaven 2.412 rals a Casa Carles. L'any 1845 s'enviaren diners a França per a un viatge que feu el noi a París, a més d'altres quantitats que se li enviaren a Perpinyà per a les seves despeses. També en altres patrimonis agraris l'educació dels fills repercutí en un augment significatiu de la despesa familiar¹⁰⁷². En el cas dels Carles, els estudis a Barcelona i fora de Catalunya dels fills de Joaquim de Carles de Mendoza i Rosa de Ferrer, els primers que tingueren una carrera universitària (Emili, que fou enginyer de monts, i Eduard, advocat), queden fora, cronològicament, de la comptabilitat que estudiem.

En qualsevol cas, remarquem, per acabar aquest apartat, que l'augment de les despeses familiars que hem observat tenia molt a veure amb la voluntat de mostrar estatus i amb aquelles noves necessitats que havien atret els hisendats cap a la ciutat (els estudis i les noves oportunitats de relació social). Calia, però, que la renda del patrimoni pogués suportar aquell elevat grau de despesa. Pel que sembla, en el cas dels Carles, en el període que analitzem, això no fou així.

6.2.4.3. Les redempcions de censos i censals, l'adquisició de propietats i altres pagaments

Com no podia ser d'una altra manera, ateses les dificultats financeres per les quals travessaven, molt poques varen ser les inversions i els increments de patrimoni que varen efectuar els Carles entre 1832 i 1863. Tal com ja hem comentat, tan sols varen

---

¹⁰⁷² Així, segons Pere Pascual, en el cas de la família Torelló d'Igualada, *el notable augment que experimentà la despesa familiar entre 1862 i 1864 es degué, bàsicament, al cost dels estudis d'enginyeria de Josep Torelló (el germà petit d'Isidre) a Madrid* (Pere Pascual, *Els Torelló*, op. cit., p. 214-217).

redimir, i tard, la major part dels censos (que de totes maneres no eren molts), i alguns censals, que no prestaven a persones laïques, aprofitant les lleis desamortitzadores dels governs liberals. L'increment de patrimoni únicament va consistir en l'establiment atorgat per l'ajuntament de Torroella de Montgrí l'any 1838 a favor de Narcís de Carles del solar, d'1 vessana, de l'antiga caserna d'aquella vila per l'entrada de 2.133 rals (i 16 rals de cens anual); la compra, l'any 1860 d'un solar amb una caseta a la Platja de Llafranc per 1.600 rals i de la peça de terra dita Puig de la Roqueta, al terme de Serra, per la qual es pagaren 320 rals el 1860 i 192 rals l'any següent¹⁰⁷³. Significativament, la seva situació econòmica no els permeté, a diferència d'altres hisendats, participar en la compra de cases o terres desamortitzades.

Les *altres despeses* corresponen a pagaments esporàdics, com els 1.200 rals pagats l'any 1835 a Marino Pubill de la Bisbal per la permuta de l'euga de Dn Narcís; un cavall d'un any i mig comprat a Bartomeu Guàrdia i Moliner, de Creixenturri, a la fira d'Olot l'any 1859 per 1.360 rals; alguns pagaments que no sabem a què corresponen; i les obligacions dels beneficis de Sant Jaume de l'església parroquial de Verges i el de Sant Ferran de Fornells, adjudicats, respectivament els anys 1843 i 1849, a favor dels Carles. La percepció de les rendes del benefici de Sant Jaume comportaven l'obligació de pagar 72 misses anuals (que durant tota la sèrie costaren sempre 288 rals cada any), mentre que les del benefici de Sant Ferran, implicaven el compromís de pagar anualment 25 misses (100 rals) i 3 aniversaris (32 rals), a més de 266,5 rals en augment del sou del mestre que el comú de Fornells tingués destinat en dit lloc.

6.2.5. EL BALANÇ FINAL

El balanç dels comptes és categòric. Malgrat que els Carles van aconseguir mantenir amb una tendència a l'alça l'ingrés brut i fins i tot, si bé en un grau molt menor, la renda bruta i la renda neta del patrimoni, activant estratègies com la revendicació del mas Pinell l'any 1855 i la seva posada en explotació a mitgeria o la inversió en renda urbana, l'alt nivell de les despeses familiars autoimposades per mantenir l'estatus de la família hipotecava seriosament la rendibilitat del patrimoni. Per això els saldos dels comptes

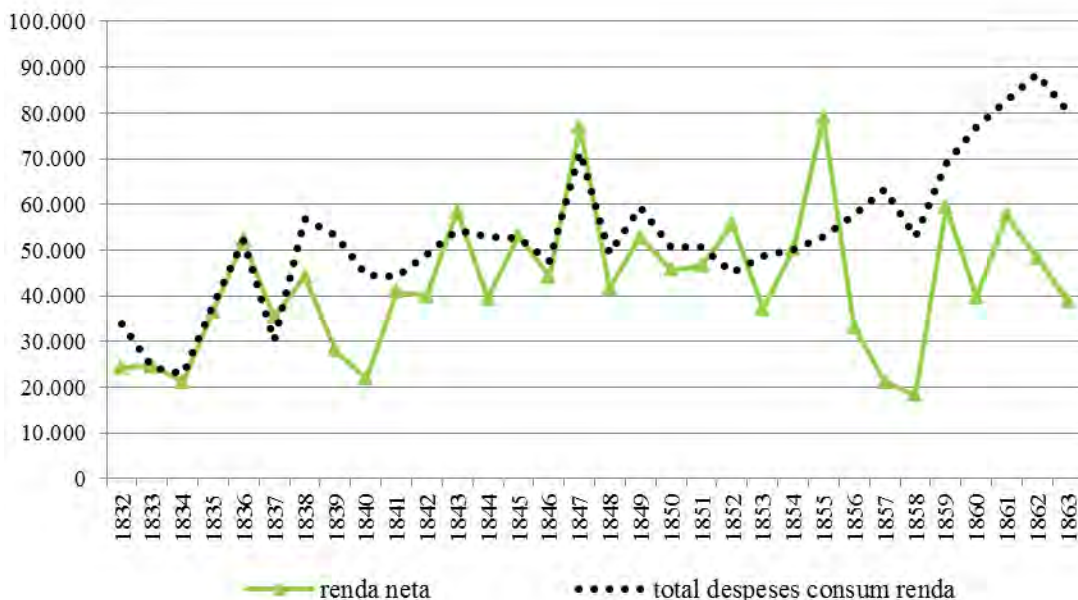
---

¹⁰⁷³ L'any 1860 es pagaren 320 rals a Salvi Romaguera, masover del mas Sunyer de Serra, per la part li tocà pagar al dit mas per la compra que ha fet Salvi en com del poble de Serra i *per favor y benefici de tots los Propietaris de dit Lloch*, al govern, de la *pesa de comú dita Pu[i]g y Herm de la Roqueta* al terme de Serra. L'any 1861 s'entregaren a Salvi 192 rals per la segona paga de l'esmentada compra (ADG. FCC., lligall en quart 14, plec de 1860, rebut 118 i plec de 1861, rebut 106).

anuals que feia l'administrador eren tan sovint a favor seu.

Gràfic 6.2.46

Balanç renda neta i total despeses consum de la renda del patrimoni Carles, 1832-1863, en rals

Font: Elaboració pròpia a partir de les llibretes de comptes del patrimoni (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

Per fer front al dèficit calia llavors, ja ho hem vist, crear més deute o bé, el més temut, recórrer a la venda de propietats. El període se saldà, com sabem, amb la venda a carta de gràcia l'any 1847 del mas Garriga de Navata (que fou revendicat l'any 1861, si bé mitjançant la creació de deutoris); la revenda l'any 1845 del camp Roure, de 12 vessanes, a Torroella de Montgrí; les vendes del dret de lluir i quitar, per les quals es perdé definitivament la propietat, de 3,5 vessanes a Ullà i 25 vessanes a Gualta el 1846; i les vendes perpètuas de dues peces (de 6,7 i 4,1 vessanes) a Ullà i una peça (de 1,7 vessanes) a Palafrugell l'any 1846, dues peces (en total 25,7 vessanes) a Torroella el 1847, 17 vessanes també a Torroella el 1851, una porció de terres del mas Sunyer de Serra el 1854, el mas Vicens de L'Escala tot sencer el 1855, i quatre peces de terra l'any 1860 (dues a Serra, que sumaven 14,75 vessanes i dues a Pals, de 1,75 i 1,5 vessanes respectivament)¹⁰⁷⁴. La gran major part dels diners obtinguts amb les vendes perpètuas, però, serví per cancel·lar deutes; només un 31% s'esmerçà en la revindicació del mas Pinell i la realització d'obres i millores del patrimoni.

¹⁰⁷⁴ Per a més detall, vegeu l'apartat *Les Vendes* al capítol 4.

7. L'ESFERA PÚBLICA. LA PARTICIPACIÓ EN LA POLÍTICA LOCAL

Traslladar-se a ciutat, junt amb la gestió indirecta de les seves propietats, va facilitar als hisendats la possibilitat de participar en òrgans de poder polític més influents que els del poble d'origen. Tot i que a mitjan segle XIX, a través dels òrgans de premsa de les associacions agrícoles, els principals portaveus dels hisendats gironins defensaven l'apoliticisme com la via a seguir de cara a l'establiment d'un front comú per a la millora de l'agricultura i la defensa dels seus particulars drets de propietat¹⁰⁷⁵, això no fou mai incompatible amb la participació decidida de molts hisendats en els òrgans de poder polític locals i provincials emanats del nou estat liberal. Així, a les comarques gironines, trobem molts hisendats participant en els ajuntaments, abans i després de la revolució liberal, en la diputació provincial, en moltes de les juntes sorgides durant el procés revolucionari o en els càrrecs de comandament de la Milícia Nacional. Els hisendats van mostrar així, i van exercir, la seva vocació com a classe dirigent en els moments de conformació del nou estat liberal.

En aquest capítol parlarem dels hisendats com a classe dirigent, en concret, sobre la seva participació en l'àmbit de la política local gironina. Examinarem, en primer lloc, la composició sociològica del consistori gironí durant el període comprès entre 1814-1856, farem un breu repàs de la dinàmica dels esdeveniments polítics a la ciutat de Girona des del final de la Guerra del Francès fins al Bienni Progressista, tractarem sobre les possibilitats d'utilitzar el poder local com un òrgan per practicar una política de classe i acabarem analitzant el significat de la participació dels hisendats en el procés de la revolució liberal.

7.1. EL PERSONAL POLÍTIC DE L'AJUNTAMENT DE GIRONA (1814-1856)

7.1.1. LES PERSONES QUE FOREN ELEGIDES PER FORMAR PART DE L'AJUNTAMENT DE GIRONA

A la primera meitat del segle XIX, i malgrat les diverses formes d'elecció que se succeïren des de la restauració absolutista de 1814 fins a la fi del Bienni progressista el

---

¹⁰⁷⁵ Fages de Romà, en fer el balanç anual de la revista d'agricultura *El Bien del País*, març de 1846 i en els articles "Asociaciones agrícolas de comarca", *La Granja*, maig de 1850 i "Reseña de la Asamblea General de la Sociedad de Agricultura del Ampurdán", *La Granja*, juny de 1851; també el discurs de Joaquim Ferrer "Sociedad de Agricultura del Bajo Ter", amb motiu de la fundació de dita associació, publicat a *La Granja* el maig de 1850; citats per Congost, *Els propietaris i els altres*, op. cit., p. 238-239.

1856, quasi un terç (el 30,7%) dels càrrecs del consistori gironí van ser ocupats per hisendats, ja fossin ennoblits o no (vegeu el quadre de la pàgina següent). Hem considerat en un sol grup els hisendats ennoblits (amb els diversos graus de la noblesa no titulada) i sense ennobrir atès que la base de la seva renda era essencialment la mateixa (vivien bàsicament de l'excedent que els proporcionava el domini útil dels seus patrimonis rurals i només en una petita part, i en casos aïllats, de rendes d'origen feudal); a partir de 1839, a més, només la noblesa titulada (barons, comtes, marquesos i ducs) seguí gaudint de reconeixement oficial. Destaca, doncs, la participació dels hisendats, ennoblits o no, en la major part dels períodes, tant en les dues èpoques de restauració absolutista –foren el 32% del personal polític durant la primera, de 1814 a 1820, i el 30% durant la segona, de 1823 a 1833–, com durant el Trienni liberal (36%), el període de la revolució liberal que va de 1833 a 1839 (38%) i la dècada moderada de 1844 a 1854 (37%); la seva participació, en canvi, es veié notablement reduïda durant els dos períodes de govern progressista: foren només el 8% durant la regència d'Espartero i 9,5% durant el Bienni Progressista de 1854-56. En aquests dos darrers períodes, només un alcalde i tres regidors foren hisendats i dominaren clarament el consistori gironí les professions liberals i els oficis. La noblesa titulada era molt escassa a la ciutat de Girona, i només ocupà un 2,8% dels càrrecs durant tot el període (9% i 6%, respectivament, en la primera i la segona restauració absolutista, 3% en el Trienni liberal i la regència d'Espartero, 1% entre 1833-1839, i 0% a partir de 1844 fins a 1856).

Les professions liberals, dintre de les quals destaca amplement el món de les lleis, apareixen, junt amb els hisendats, com un dels principals grups dirigents de la ciutat, amb una presència aclaparadora en tots els períodes, especialment durant la regència d'Espartero: 38% entre 1814-1820; 36% 1820-23; 30% 1823-33; 34% 1833-1839, 46% 1840-43; 25% 1844-54; 33,5% 1854-56. El món dels oficis, representa percentatges que se situen entre el 22% i el 25% durant el Trienni liberal, la segona restauració absolutista, el Trienni esparterista i el bienni progressista; i un 15% en la resta de períodes, inclòs el de la revolució liberal de 1833 a 1839. Tot i representar un percentatge prou elevat, no podem oblidar que socialment es tractava d'un sector molt més ampli que els grups de què hem parlat anteriorment; això ens dona una mesura prou clara de l'escassa representativitat social que va tenir el règim liberal en els seus inicis, fins i tot en els períodes de govern progressista.

Quadre 7.1.1

El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1814-1856)

	Restauroció absolutista 1814-1820						Trienni liberal 1820-1823						Segona restauració absolutista 1823-1833						Revolució liberal 1833-1839						Revolució liberal Regència d'Espartero 1840-1843						Dècada moderada 1844-1854						Bienni progressista 1854-1856						Total 1814-1856	
	1814-1820			1820-1823			1823-1833			1833-1839			1840-1843			1844-1854			1854-1856			1814-1856																						
	R	SPG	DC	SP	T	%	A	R	S	T	%	A	T	A	R	SPG	DC	SP	S	T	%	A	T	A	R	PS	T	%	A	R	PS	T	%	total	%									
Noble amb títol	3				8,8%	1				3,0%	2				5,7%	1				1,1%	1				2,8%									9	2,8%									
Hisendats ennoblits i sense ennoblr	6	3	2	11	32,4%	2	7	3	12	36,4%	11	3	2	16	30,2%	5	1	22	1	33	37,9%	1	1	1	1	3	8,3%	3	5	11	3	22	37,3%	2						2		99	30,7%	
Propietari																																		3	0,9%									
Militar																																		3	0,9%									
Prof.lib./funcionaris																																												
Empleat Diputació																																												
Arquitecte																																												
Geometre-agrimensor																																												
Professor 1 ^a ens.																																												
Món de les lleis																																												
Notari, procurador, advocat, causidic	2	5	1	13	38,2%	4	4	1	9	27,3%	3	3	6	3	15	28,3%	5	1	11	1	22	25,3%	5	1	1	1	7	19,4%	3	5	2	10	16,9%	1	1	2						78	24,1%	
Escrivà																																												
Món de la medicina																																												
Metge, cirurgia																																												
Farmacèutic																																												
Món del comerç																																												
Negociant, comerciant	1				2,9%																																							
Agent de negocis																																												
Botiguer																																												
Dependent de comerç																																												
Fabricant																																												
Món dels oficis																																												
Altres																																												
Hortolà																																												
Sense identificar	1				2,9%																																							
Total	11	6	14	3	34	100%	8	20	5	33	100%	16	7	24	6	53	100%	11	21	56	2	87	100%	10	22	4	36	100%	3	9	40	7	59	100%	3	14	4	21	100%	323	100,0%			

T= Total; A = Alcalde; TA = Tinent d'alcalde; R = Regidor; DC = Diputat del comú; S = Síndic; SP = Síndic personer; SPC = Síndic procurador del comú; SPG = Síndic procurador general; PS = Procurador síndic; Prof.lib = Professions liberals. Font: A. Simon, *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, Bellaterra, UAB, 1985 (dades 1814-1833); AMGi, sèrie IX.2, lligalls 2 i 3 i Manuals d'Acords (resta període).

El món del comerç té una presència molt marginal fins a la revolució liberal. Només és a partir de 1833 quan comença a ocupar càrrecs en l'ajuntament gironí d'una manera significativa: el 10% entre 1833-39, el 17% entre 1840-43, el 16% entre 1844-54 i el 10% entre 1854-56 (si bé, en aquest darrer període, dos dels tres alcaldes procedeixen d'aquest sector). Els comerciants i negociants van tenir un pes específic rellevant en la Girona de l'època, si bé segueix essent un sector encara força desconegut i poc estudiat¹⁰⁷⁶. L'escassa industrialització de la ciutat es manifesta també en el personal de l'ajuntament; i així la presència de fabricants és molt marginal (1% entre 1833-1839, 2% entre 1844-54 i 5% entre 1854-56), malgrat que cal fer notar que aquests pocs representants (Joan Planas i Josep Oriol Barrau) van ser persones amb un pes específic molt remarcable en la societat gironina de l'època.

Si passem a observar en particular qui ocupava el càrrec principal dins del consistori, és a dir, l'alcaldia, veiem que aquest càrrec va ser dominat per representants del món de les lleis durant el Trienni liberal (4 de les 8 alcaldies, contra només 2 ocupades per hisendats) i la regència d'Espartero (5 dels 10 alcaldes) i en igualtat amb els hisendats durant el període de la revolució liberal que va de 1833 a 1839 (dels 11 alcaldes, 5 són hisendats i 5 del món de les lleis); mentre que els hisendats controlaren l'alcaldia de Girona durant tot el període moderat de 1844 a 1854, i el món del comerç, com ja hem dit, ocupà dues de les tres alcaldies durant el Bienni progressista.

Quant a les persones concretes que van ocupar càrrecs a l'ajuntament gironí a partir de la revolució liberal, cal remarcar també un alt grau de continuïtat entre uns períodes polítics i uns altres: 37 (el 55,2%) de les 67 persones que van tenir càrrecs entre 1833 i 1839, 19 (el 52,8%) de les 36 persones que van estar a l'ajuntament durant el Trienni esparterista, 20 (el 33,9%) de les 59 que hi van estar durant la dècada moderada i 10 (47,6%) de les 21 del Bienni progressista van estar també a l'ajuntament en altres períodes polítics anteriors o posteriors, entre 1814 i 1856. El període de la revolució

---

¹⁰⁷⁶ Tenim alguns indicis del seu pes social i econòmic, com ara la seva important participació en la compra de terres a particulars o en la de béns desamortitzats (de fet, al segle XIX, com ja havia succeït en èpoques anteriors, molts comerciants, a través de l'adquisició de terres, acabaren esdevenint hisendats integrant-se així en els rengles de la classe propietària), en l'arrendament de béns i impostos municipals (dels 93 arrendaments de propis i arbitris de la ciutat de Girona, sense comptar els de cases ni els de *taules* i *pilons*, que hem identificat entre 1833 i 1853, 48 van ser atorgats a favor de comerciants o negociants, sovint a favor d'unes mateixes persones), en el món del crèdit (exercint com a creditors a través dels deutors, generalment al 6% d'interès) i en el mercat matrimonial (en el qual rivalitzaren amb

liberal que va de 1833 a 1839 mostra un alt grau de continuïtat amb el període absolutista immediatament anterior (14 persones elegides entre 1833 i 1839, un 21%, havien ocupat càrrecs entre 1823-1833, d'aquestes, 6 són hisendats i 6 representants del món de les lleis), amb el Trienni liberal de 1820 a 1823 (12 persones, un 18%, de les quals 4 són hisendats, 4 advocats, 1 cirurgià, i 3 del món dels oficis), amb la regència d'Espartero (11, un 16,4%, de les quals 5 hisendats, 2 del món de les lleis, 2 comerciants, i 2 del món dels oficis) i amb la dècada moderada de 1844-54 (10, un 15%, de les quals 5 són hisendats, 2 advocats, 2 comerciants i 1 fabricant); i poca continuïtat respecte el Bienni Progressista (4 persones, un 6%) i la primera restauració absolutista (també 4 persones, de les quals 3 són hisendats). Els anys de la regència d'Espartero presenten una notable continuïtat amb el període 1833-39 (les 11 persones ja citades, que representen un 30,5% dels membres del període esparterista), però també amb la dècada moderada (8 un 22,2%, de les quals 2 són hisendats, 3 de les professions liberals, 2 comerciants i 1 argenter) i el Bienni progressista (7 el 19,4%, de les quals 3 de les professions liberals, 3 dels oficis, 1 comerciant, i significativament, cap hisendat); molt poca amb el Trienni liberal (1 el 2,8%) i cap amb la primera restauració absolutista. La dècada moderada presenta una continuïtat notable amb el període 1833-39 (els 10 ja citats, un 17% del personal de 1844-54); i el període immediatament anterior del Trienni esparterista (els 8 també citats, un 13,6%) i poca amb la resta de períodes, inclosos els de règim absolutista (1 -1,7%- amb la primera restauració absolutista, 4 -6,7- amb la segona, 2 -3,4%- amb el Trienni liberal, i 3 -5%- amb el Bienni progressista). Finalment, el Bienni progressista presenta la major continuïtat amb el període de la regència d'Espartero (els 7 ja citats, que representen un 33,3% del personal del període 1854-56), seguit del període 1833-39 (4, un 19%) i la dècada moderada (3, el 14,3%); i cap continuïtat respecte els altres períodes.

Afegim només que, de les persones elegides per formar part del consistori gironí entre 1833 i 1856, 5 van estar a l'ajuntament en 4 períodes diferents (els nobles-hisendats Narcís de Burgués i Narcís Antoni de Pastors i de Sala, l'hisendat Francesc Vilaret, el noble i advocat Francesc Batlle i Cabanellas i l'advocat Francesc Escarrà); 15 (dels quals 10 eren hisendats) van ser també diputats provincials; i 3 van ser elegits diputats al

---

hisendats i nobles en l'atorgament de dots importants a les seves filles).

Congrés i/o senadors per Girona (el noble-hisendat Felipe de Martínez Davalillo¹⁰⁷⁷, l'advocat i hisendat Narcís Sicars¹⁰⁷⁸ i el comerciant Joan Josep Janer¹⁰⁷⁹).

Quant a la relació entre poder polític i poder econòmic, el següent quadre mostra, per períodes polítics, quantes persones elegides entre 1833 i 1856 per formar part de l'ajuntament de Girona figuraven en la llista dels 30 majors contribuents de la província de 1852 o bé pagant més de 1.000 rals en les llistes d'electors que atorgaven el dret electoral en funció del que es pagava per contribució. Trobem 32 noms de les 67 persones elegides entre 1833 i 1839 en alguna de les llistes electorals o de majors contribuents que hem consultat, si bé, com indica el quadre, alguns noms apareixen en

---

¹⁰⁷⁷ De perfil liberal moderat, Felipe de Martínez Davalillo (Barcelona, 1787– Girona, 1864) inicià la seva carrera política durant el Trienni liberal, essent elegit regidor de l'ajuntament de Girona el març de 1820 (càrrec que ocupà fins el desembre del mateix any) i de nou els anys 1831 i 1833. Assistí per primera vegada a les Corts l'any 1833, com a procurador per la ciutat de Girona, en ocasió del jurament de la princesa Isabel com hereva al tron, motiu pel qual fou recompensat amb la Cruz de Carlos III. Ocupà un escó en el Congrés de forma quasi ininterrompuda durant la dècada moderada (fou elegit diputat a corts per Girona el 1844 i, pel districte de Santa Coloma de Farners, els anys 1846, 1850, 1851 i 1853), si bé la seva actuació a la cambra fou molt discreta. Després del breu parèntesi del Bienni progressista, tornà a ser elegit diputat a corts per Santa Coloma el 1857. En els darrers anys de la seva vida, entre 1860 i 1864, fou diputat de la diputació provincial pel districte de Girona i, finalment, va ser nomenat senador vitalici per Reial Decret de 8 de novembre de 1863, malgrat que no arribà a jurar el càrrec a causa del seu decés. Destacà també com a comandant de la Milícia Nacional de la ciutat de Girona durant els anys convulsos de la revolució liberal i la regència esparterista. Vegeu la biografia completa d'aquest personatge elaborada per Mònica Bosch en el *Diccionario biográfico de parlamentarios españoles 1820-1854*, Madrid, Cortes Generales, 2013, edició en DVD.

¹⁰⁷⁸ Narcís Sicars Lligoña (Sant Feliu de Guíxols, 1801– Barcelona?, 1877) es dedicà a la carrera judicial; fou jutge de primera instància de les ciutats de Girona i Múrcia i magistrat de l'Audiència de Barcelona. Fou elegit alcalde primer de la ciutat de Girona el dia 1 de gener de 1841, malgrat que fou exonerat del càrrec, el mateix mes de gener, per la diputació provincial a causa de *obtener destino de gobierno* en l'administració de justícia (probablement es refereix al càrrec de jutge de 1ª Instància de la ciutat de Múrcia). Els anys 1836 i 1837 fou oficial de la *Compañía Nacional de Artillería* que s'havia organitzat a la ciutat de Girona. Va ser diputat a corts per la circumscripció de Girona de 1844 a 1845 i de 1845 a 1846, desplegant la seva influència en favor del districte que l'havia elegit (AMGi, Sèrie I.1.1. Manual d'Acords de l'ajuntament de 1845 f. 61 i f. 70, agraïments de l'ajuntament a Sicars per haver intercedit en el tema de les quintes i dels allotjaments de tropes). Segons l'autor de la seva nota necrològica, Narcís Sicars era del partit moderat, però trencà amb aquest, degut a la seva fidelitat amb el Papa, arran de la Revolució del 68 i el reconeixement d'Espanya de l'estat italià, evolucionant així cap a posicions de defensa del catolicisme (se sobreentén cap al carlisme) (D. R. J. y R. abogado, *Necrología de Don Narciso Sicars*, Barcelona, Imprenta Peninsular, 1878). El seu fill, Emili Sicars i de Palau, també advocat, es presentà en diverses eleccions de diputats a corts pel partit carlista en el districte de Girona (J. Clara, *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, op. cit., p. 253, 255, 259, 262, 269 i 273).

¹⁰⁷⁹ El comerciant Joan Josep Janer Horris, que fou regidor de l'ajuntament de Girona en diverses ocasions (del 6-11-1836 al 11-8-1839, del 8-1-1843 al 9-11-1843, del 13-1-1844 al 31-3-1844 i del 1-1-1850 al 31-12-1853), fou elegit diputat suplent per la circumscripció de Girona en les eleccions a Corts de 1839, si bé no arribà a formar part de la cambra. Finalment, ens inclinem a pensar que el Joan Pou, hisendat, nascut a Girona entre 1797 i 1799 i mort entre 1845 i 1847, que fou regidor de Girona del 11-8-1839 al 31-12-1840 i suplent de regidor entre el 31-3-1844 i 31-12-1845 era fill de l'hisendat Narcís Pou (també regidor de Girona per un curt període de temps, entre el 6 i el 21 de novembre de 1836, quan fou substituït per Miquel Pérez per haver complert 70 anys).

més d'una llista¹⁰⁸⁰; la predominança tant d'una cosa com de l'altra, no ens estranyarà que correspongui als hisendats. Els segueixen a molta distància els representants del món de les lleis. Entre 1833 i 1856 cap altre grup destaca numèricament pel seu poder econòmic entre els membres de l'ajuntament. Tal com era d'esperar, el poder dels principals contribuents es mostra sensiblement major en el període de la revolució liberal comprès entre 1833 i 1839 i durant la dècada moderada que no pas durant les èpoques de govern progressista.

Algunes famílies van estar a l'ajuntament de Girona o bé a la diputació en diverses generacions, com les famílies Pastors i Carles, de nobles-hisendats¹⁰⁸¹. Les relacions familiars entre el personal polític de l'ajuntament de Girona durant la primera meitat del segle XIX són nombrosíssimes i seria molt laboriós establir-les, perquè les famílies s'entrecreuen constantment, com és propi d'una oligarquia.

---

¹⁰⁸⁰ En la columna corresponent a les llistes d'electors i elegibles de 1845, 1847, 1849, 1851 i 1853 només hem comptat una sola vegada cada nom encara que sortís en més d'una d'aquestes llistes.

¹⁰⁸¹ Josep de Pastors va ser alcalde l'any 1810 i regidor el 1815; el seu fill Narcís Antoni fou regidor els anys 1819-1820, 1821-1823, 1823-1833 i 1836-1839 i síndic procurador general entre 1834 i 1835; i el seu nét Joaquim tinent d'alcalde els anys 1852-53 i el 1854, a més de diputat provincial els anys 1867-68. Narcís de Carles O'Doyle va ser regidor el 1833 i alcalde els anys 1836-1838; el seu fill Joaquim de Carles de Mendoza fou tinent d'alcalde els anys 1848-1851 i diputat provincial els anys 1852-1854, 1856-1858 i 1875-1876; i el seu nét Joaquim de Carles de Ferrer diputat provincial entre 1884 i 1888.

Quadre 7.1.2

El personal polític de l'Ajuntament de Girona que pagava més de 1.000 rals de contribució (1833-1856)

	Revolució liberal 1833-1839						Revolució liberal Regència d'Espartero 1840-1843						Dècada moderada 1844-1854						Bienni progressista 1854-1856					
	total persones elegides: 67			total pers ones elegides: 36			total persones elegides: 59			total persones elegides: 21														
	LLE 1836	LLMC 1852	LLE Gi 1845 47,49,51,53	Total surt en més d'una llista	LLE 1836	LLMC 1852	LLE Gi 1845 47,49,51,53	Total surt en més d'una llista	LLE 1836	LLMC 1852	LLE Gi 1845 47,49,51,53	Total surt en més d'una llista	LLE 1836	LLMC 1852	LLE Gi 1845 47,49,51,53	Total surt en més d'una llista								
Noble amb títol	7	5	13	25	8	1	1	1	1	10	12	23	9	1	2	3	1							
Hisendats ennoblits i sense ennobrir																								
Militar					1		1																	
Món de les lleis	1		2	3	1	2	2			1	4	5	1											
Món de la medicina																								
Món del comerç		1	1	2	1									1	1	2	1							
Fabricant				1																				
Món dels oficis			1	1																				
Total	8	6	18	32	10	2	4	0	1	11	20	32	10	2	4	6	2							

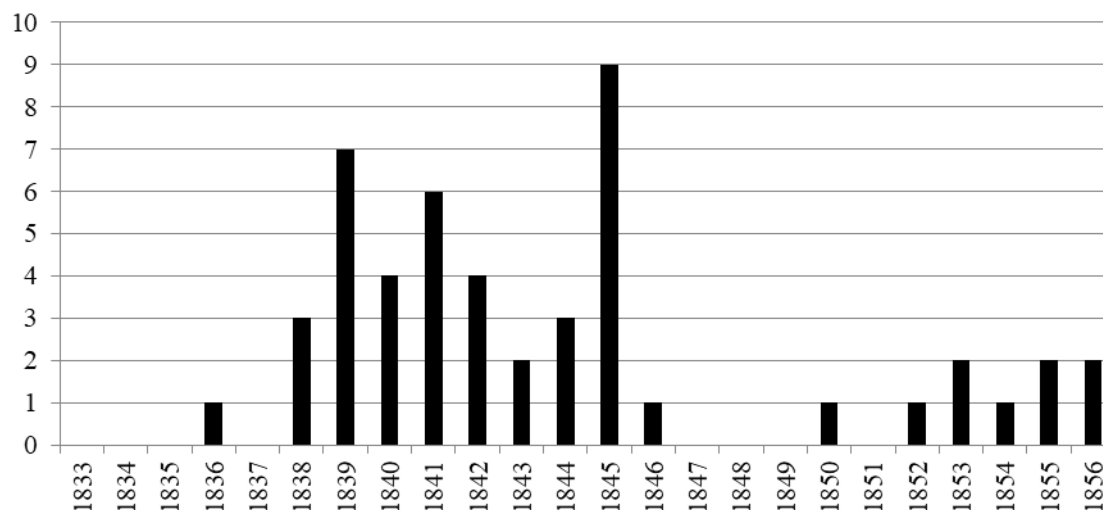
Font: LLE1836 = Lista [...] de los Electores que les corresponde votar en la próxima elección de Diputados á Córtes, segun el Real Decreto de 24 de Mayo último (1836) (AMGi Sèrie IX.1); LLMC1852 = Lista nominal de los treinta mayores contribuyentes que deben componer el jurado de imprenta de esta provincia (B.O.P.G. 7 de maig de 1852); LLEGi1845, LLEGi1847, LLEGi1849, LLEGi1851 i LLEGi1853 = llistes d'electors i elegibles de 27/10/1845, 15/8/1847, 30/10/1849, 31/10/1851 i 31/10/1853 (AMGi Sèrie IX.2, lligall 3, plects Elecciones municipales 1846, Elecciones municipales 1848, Elecciones municipales 1849, 1851. Ayuntamientoos i 1853. Elecciones Municipales).

7.1.2. LES DEMANDES D'EXONERACIONS

Malgrat tot, una de les primeres coses que sorprèn quan s'elabora la llista del personal polític de l'ajuntament d'aquell període és la quantitat de persones que van demanar ser exonerades del seu càrrec, fenomen que no és exclusiu del consistori gironí¹⁰⁸². Anem a estudiar-lo amb un cert deteniment per veure si va tenir alguna cronologia específica i quines foren les seves possibles causes. Com s'observa en el següent gràfic, el nombre de sol·licituds d'exoneració augmentà de forma notable a finals dels anys 1830 i aquesta tònica s'allargà fins als dos primers anys de la dècada moderada; a partir de 1846 el fenomen esdevingué estadísticament irrellevant.

Gràfic 7.1.1

Nombre d'exoneracions sol·licitades per les persones elegides per formar part de l'Ajuntament de Girona (1833-1856)

Font: AMGi, sèrie IX.2, lligalls 2 i 3 i Manuals d'Acords de 1833 a 1856.

Per altra banda, la resistència a formar part del consistori afectà principalment el càrrec d'alcalde en tots els períodes polítics i, en menor mesura, també el de tinent d'alcalde durant la dècada moderada, és a dir, els dos càrrecs amb més responsabilitat en

¹⁰⁸² Han identificat aquest fenomen, entre d'altres, Pedro Díaz Marín a la ciutat d'Alacant i els pobles del seu voltant durant els primers anys de la dècada moderada (*Después de la revolución. Centralismo y burguesía en Alicante (1844-1854)*, Alacant, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", 1998, p. 151-162); durant el mateix període a la ciutat de Barcelona, Joan Fuster, *Barcelona i l'Estat centralista. Indústria i política a la dècada moderada*, Vic, Eumo, 2006, p. 63; i Josep M. Pons a la ciutat de Lleida i alguns petits municipis de la mateixa província (*Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX*, Lleida, Pagès Editors, 2002, p. 182-190, on cita també casos de les províncies de Barcelona i Albacete; i "Estado y poderes locales en la España de mediados del siglo XIX: la construcción del centralismo bajo los moderados", dintre de P. Carasa (coord.), *Ayuntamiento, Estado y Sociedad. Los poderes municipales en la España contemporánea*, Valladolid, Ayuntamiento de Valladolid-Instituto Universitario de Historia

Quadre 7.1.3

Demandes d'exoneració del personal elegit per al consistori gironí segons el càrrec (1833-1856)

	A	TA	R	SPG	DC	SP	SPC	PS	S	Total
Revolució liberal 1833-1839										
nº persones elegides	17	2	57	2	8	2	1		5	94
nº demanen exoneració	10		4							14
% demanen exoneració / persones elegides	58,8%	0,0%	7,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%		0,0%	14,9%
Regència d'Espartero 1840-1843										
nº persones elegides	13		24						4	41
nº demanen exoneració	8		6							14
% demanen exoneració / persones elegides	61,5%		25,0%						0,0%	34,1%
Dècada moderada 1844-1854										
nº persones elegides	6	14	51					7		78
nº demanen exoneració	2	4	10					1		17
% demanen exoneració / persones elegides	33,3%	28,6%	19,6%					14,3%		21,8%
Bienni progressista 1854-1856										
nº persones elegides	3		14					4		21
nº demanen exoneració	1		2					2	2	5
% demanen exoneració / persones elegides	33,3%		14,3%					50,0%		23,8%

A = Alcalde; TA = Tinent d'alcalde; R = Regidor; DC = Diputat del Comú; S = Síndic; SP = Síndic personer; SPC = Síndic procurador del comú; SPG = Síndic procurador general; PS = Procurador síndic.
Font: AMGi, sèrie IX.2, lligalls 2 i 3 i Manuals d'Acords de 1833 a 1856.

Atès que, com hem vist al principi del capítol, els grups que dominaren els càrrecs preferents dins del consistori des del període de la revolució liberal que va de 1833 a 1839 fins al final de la dècada moderada foren els hisendats i els representants del món de les lleis, no ha d'estranyar que el major nombre de demandes d'exoneració també correspongui a aquests grups. En el següent quadre no hem inclòs aquells grups que no van presentar cap demanda d'exoneració, ni tampoc els càrrecs d'ajuntament pels quals

Simancas, 2000, p. 35-36).

¹⁰⁸³ El fet que en el Bienni progressista un 50% dels casos corresponguin al càrrec de procurador síndic ens sembla poc rellevant estadísticament atès que estem parlant de només 2 casos sobre 4 elegits.

no es va presentar cap sol·licitud en el mateix sentit.

Quadre 7.1.4

Demandes d'exoneració del personal polític de l'Ajuntament de Girona segons els grups socials (1833-1856)

Rev. liberal 1833-1839	nº demanen exoneració					% demanen exoneració / elegits	% total demanen exoneració / grup social
	A	TA	R	PS	Total		
Hisendats ennoblits o no	5		3		8	21,1%	57,1%
Món de les lleis	4				4	16,0%	28,6%
Arquitecte			1		1	100,0%	7,1%
Món del comerç	1				1	11,1%	7,1%
Total	10		4		14	14,9%	100,0%

Reg. Espartero 1840-43

Hisendats ennoblits o no	1				1	33,3%	7,1%
Militar	2				2	66,7%	14,3%
Món de les lleis	4				4	40,0%	28,6%
Món de la medicina	1		2		3	60,0%	21,4%
Món del comerç			1		1	14,3%	7,1%
Món dels oficis			3		3	33,3%	21,4%
Total	8		6		14	34,1%	100,0%

Dèc. moderada 1844-54

Hisendats ennoblits o no	2	1	3		6	19,4%	35,3%
Militar		1			1	50,0%	5,9%
Món de les lleis		2	1	1	4	26,7%	23,5%
Món del comerç			3		3	25,0%	17,6%
Món dels oficis			3		3	30,0%	17,6%
Total	2	4	10	1	17	21,8%	100,0%

Bienni progressista 1854-56

Món de les lleis				2	2	50,0%	40,0%
Món de la medicina	1				1	33,3%	20,0%
Món dels oficis			1		1	20,0%	20,0%
Sense identificar			1		1	25,0%	20,0%
Total	1		2	2	5	23,8%	100,0%

A = Alcalde; TA = Tinent d'alcalde; R = Regidor; PS = Procurador síndic. Font: AMGi, sèrie IX.2, lligalls 2 i 3 i Manuals d'Acords de 1833 a 1856.

Així el quadre ens mostra, per exemple, que tot i que només un 21,1% dels hisendats que foren elegits entre 1833 i 1839 demanaren ser exonerats del càrrec, aquest grup social representa un 57,1% del total de sol·licituds presentades en el mateix període, seguits dels representants del món de les lleis. Quelcom semblant passà durant la dècada moderada. Durant la regència d'Espartero i el Bienni progressista, la participació dels

hisendats en l'ajuntament es reduí dràsticament; en aquests períodes, les professions liberals (món de les lleis i de la medicina, si bé predominant sempre el primer) passaren al davant en el nombre d'exoneracions sol·licitades, tant en termes absoluts com relatius respecte del total de demandes presentades.

Els motius que al·legaren les persones elegides per justificar la seva exoneració foren els següents:

Quadre 7.1.5
Motius al·legats per a l'exoneració (1833-1856)
(entre parèntesi nombre d'exoneracions acceptades per l'autoritat)

	Revolució liberal 1833-1839	Regència d'Espartero 1840-1843	Dècada moderada 1844-1854	Bienni progressista 1854-1856	Total
No tenir encara 25 anys		2 (2)			2 (2)
Haver complert 70 anys	2 (2)				2 (2)
Raons de salut	1 (0)		2 (0)		3 (0)
Haver traslladat la seva residència	1 (0)		1 (0)		2 (0)
No tenir 5 anys de veïnatge	4 (4)	3 (2)			7 (6)
Estar emparentat amb un regidor sortint		1 (1)			1 (1)
Ser empleat públic	2 (2)	4 (4)	7 (5)	4 (4)	17 (15)
Ser ferma en un arrendament municipal	2 (2)		1 (0)		3 (2)
Fer menys de dos anys que ha ocupat càrrec municipal	1 (1)	1 (1)			2 (2)
Posseir fur militar			2 (1)		2 (1)
No figurar en la llista d'elegibles			1 (1)		1 (1)
Desconeixem la causa al·legada		3 (3)	3 (3)	1 (1)	7 (7)
Total	13 (11)	14 (13)	17 (10)	5 (5)	49 (39)

Font: AMGi, sèrie IX.2, lligalls 2 i 3 i Manuals d'Acords de 1833 a 1856.

Es tractava de raons que la llei contemplava com a incompatibles amb l'exercici d'un càrrec municipal: no tenir l'edat mínima (25 anys) o traspasar l'edat màxima (haver complert 70 anys), no tenir 5 anys de veïnatge a la població, tenir un grau de parentiu proper amb un membre del consistori; ser empleat públic (ser empleat de la fortificació, fiscal del consell de guerra de Girona, jutge de primera instància, secretari de la diputació, practicant de cirurgia a l'hospital militar, subtenent de *Carabineros del Reino*, vocal del consell provincial, dipositari dels fons provincials, empleat de l'administració de béns nacionals, *veredero de cruzada en este Obispado*, escrivà del jutjat de Girona,

ajudant de l'escola de dibuix, diputat provincial, *pagador de carreteras*, catedràtic de l'Institut provincial, *fiel del alfolí de la sal* i administrador del *portazgo del Terri* foren els càrrecs al·legats pels electes al consistori gironí), ser fermança –és a dir tenir interessos- en un arrendament municipal; haver ocupat ja un càrrec a l'ajuntament en els darrers dos anys; estar en possessió de fur militar o, lògicament, no figurar en la llista d'elegibles durant l'etapa de sufragi censatari. Totes les exoneracions que hem localitzat foren sol·licitades per les mateixes persones que havien estat elegides per formar part de l'ajuntament, llevat d'un sol cas¹⁰⁸⁴. Com mostra el quadre, en tots els períodes es concediren totes o gairebé totes les exoneracions sol·licitades, llevat de la dècada moderada, que apareix com l'època en què les autoritats superiors que havien de concedir o rebutjar la petició (el cap superior polític o governador civil i la diputació) foren més estrictes en aquesta qüestió¹⁰⁸⁵.

Al·legar raons de salut, com veiem al quadre, tenia poques possibilitats d'èxit davant de les autoritats. Gairebé còmica ens apareix la resposta que el cap superior polític, prèvia audiència de la diputació, donà a Francesc de Ciurana (hisendat) i a Ignasi Capmany (cafeter i fabricant d'aiguardent) que després de ser elegits, respectivament, alcalde i regidor en les eleccions de novembre de 1845 al·legaren, per a ser eximits del càrrec, el primer patir de mal de gota i el segon ser sord i curt de vista: que els era denegat, a tots dos, *porque los achaques de que adolece, no son de tal entidad que le imposibiliten constantemente*¹⁰⁸⁶.

Entre els que al·legaren no posseir 5 anys de veïnatge es troba el cas de Marià Cors de Niubó, qui l'any 1838, com ja hem mencionat en l'apartat sobre l'absentisme dels

---

¹⁰⁸⁴ Es tracta del cas del farmacèutic Josep Llach i Soliva, que obrí un conflicte entre l'ajuntament i la junta d'electors parroquials, per una banda, i la diputació per l'altra, quan fou elegit alcalde segon de Girona l'octubre de 1854. Fèlix Sala i Joaquim Bassols promogueren un recurs davant del governador civil manifestant la incompatibilitat dels càrrecs que ocupava Llach (alcalde i catedràtic de l'Institut provincial). La diputació els considerà incompatibles i l'exonerà; però l'interessat i l'ajuntament es mostraren en desacord amb aquella mesura. El mes de desembre la junta d'electors parroquials el reelegí alcalde segon per unanimitat; però la diputació el tornà a exonerar; i la junta el tornà a reelegir. Per solucionar el conflicte, l'ajuntament proposà a la diputació elevar una demanda al ministre de la governació perquè declarés compatibles els càrrecs de Llach i donar-lo de baixa, entretant, en les seves funcions al consistori. Finalment, el 20 de maig de 1855, la junta d'electors parroquials elegí l'agent de negocis Francesc Bosqui per substituir Llach (AMGi, Manual d'Acords de 1854, sessions de 23-10-1854, 10-11-1854, 15-11-1854, 2-12-1854, 3-12-1854, 17-12-1854, 18-12-1854, 21-12-1854 i Manual d'Acords de 1855, sessió de 20-5-1855).

¹⁰⁸⁵ També a la ciutat d'Alacant les autoritats rebutjaren la major part de les exoneracions sol·licitades en els primers anys de la dècada moderada (Pedro Díaz, *Después de la revolución...*, op. cit., p. 153-159).

hisendats, demanà ser exonerat del càrrec d'alcalde de Girona pel fet de ser veí de Celrà i haver-se traslladat a Girona el febrer de 1835 *sólo por el temor a la facción*, és a dir, per refugiar-se dels efectes de la primera guerra carlina al camp. Resulta interessant també, encara que no sigui per a un càrrec d'ajuntament, la demanda presentada per Baltasar de Ferrer el juliol de 1834 perquè se l'eximís com a vocal de la Junta Municipal de Sanitat al·legant motius de salut, que ja era membre d'altres institucions de la ciutat (de la Junta de Caritat, de la de Reales Cárcels i de la Societat Econòmica d'Amics del País) i afegint, en un discurs molt propi dels interessos econòmics d'un hisendat, arguments relacionats amb la gestió del patrimoni: *las obligaciones indispensables que me impone mi numerosa familia i el cuidado de mi patrimonio disperso, que me presisa á largas ausencias*.

Les autoritats sovint es queixaven que darrere la raó del canvi de domicili hi havia en realitat una estratègia fraudulenta per evitar el càrrec¹⁰⁸⁷. Al botiguer Ramon Tomàs, que volgué ser exonerat després de ser elegit regidor de Girona el novembre de 1845 al·legant haver traslladat la seva residència a Figueres, li fou rebutjada la petició *pues segun resulta no ha dejado de ser vecino de esta capital, aunque aparezca que trasladó su domicilio á Figueras, y de otra parte porque habiendo dado este paso mucho después de su elección para concejal, se ve claramente que su ánimo no es otro que el de retraerse de servir un cargo que por ley es obligatorio*¹⁰⁸⁸. El mateix ajuntament de Girona reconeixia en una carta adreçada al cap superior polític l'estiu de 1837 que:

*las gentes de hacienda y facultades escogitan toda especie de pretextos para huir la carga concejil, y aun muchos dibagan y se ausentan, ò tienen el domicilio incierto, y Casa en varios pueblos, para huir del que preven que va à meterles en la enojosa y molesta adm[inistraci]on del comun, honorifica es verdad, pero embarazosa y llena de responsabilidad y de sinsabores, sin el menor lucro. A estos bagabundos, que la riqueza les proporciona huir de los pechos personales de vecindad; porque la tiene incierta y saltuaria, convendre [sic.] el poder elegirseles en donde estan actualmente, ò han estado antes, ò poseen bienes, y forzarles à ir a servir el empleo en cualquiera de estas partes, donde les honrre [sic.] la confianza de sus conciudadanos. Es lementable y sencible, que Personas poderosas y muy influyentes se escusen con su bagancia ò incertitud de domicilio de llevar cargas que deben ser comunes*¹⁰⁸⁹.

---

¹⁰⁸⁶ AMGi, sèrie IX.2, lligall 3, plec *Elecciones municipales 1846*.

¹⁰⁸⁷ Així passà també en els primers anys de la dècada moderada a Barcelona (Joan Fuster, *Barcelona i l'Estat centralista...*, op. cit., p. 63); per al cas de Lleida i alguns punts de la província de Barcelona durant la dècada moderada i la de 1860 vegeu Josep M. Pons, *Moderats i progressistes...*, op. cit., p. 182-184.

¹⁰⁸⁸ AMGi, sèrie IX.2, lligall 3, plec *Elecciones municipales 1846*.

¹⁰⁸⁹ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 244v.-247v., carta adreçada per l'ajuntament de

Finalment, encara que en el quadre aparegui que les al·legacions per reelecció van ser ateses, no sempre fou així segons responia per carta, el 15 de novembre de 1836, Narcís de Carles a Benet Vidal, qui l'havia escrit des de La Bisbal, *que tambien hay aqui [Girona] individuos reelegidos y que sin embargo de haber reclamado les han hecho tomar posesion de su destino, que dudo logre su esencion*; de manera que Vidal desistí finalment de tramitar la seva sol·licitud d'exempció del càrrec d'alcalde. Home perspicaç, el 19 del mateix mes Narcís aconsellava el seu administrador, Josep Devant (qui havia estat elegit regidor segon de Torroella de Montgrí l'any 1833 i seria elegit regidor primer a finals de 1836) *que el unico medio p[ar]a ecsimirse de ser concejal es el de procurar que no le nombren*¹⁰⁹⁰.

Els veritables motius que allunyaven les persones de voler ocupar el càrrec pel qual havien estat elegides, però, no eren mai confessats obertament en les sol·licituds d'exoneració. De fet, les sol·licituds exposen el motiu legal pel qual hom pot estalviar-se d'exercir el càrrec, no la raó per la qual es desitja fer-ho. La manca d'interès no ens sembla motiu suficient per explicar el fenomen; si la cronologia del mateix és clarament identificable és perquè la conjuntura (política, social i econòmica) hi té alguna cosa a veure.

Així, els moments de major dificultat es van viure en les eleccions (amb sufragi indirecte) per a la renovació parcial de l'ajuntament (composat en total a Girona per 1 alcalde primer, 1 alcalde segon, 12 regidors i 2 síndics) celebrades els mesos d'abril-maig de 1838 (entre el 6 de maig i el 29 de juny la junta d'electors parroquials ha d'elegir tres alcaldes primers consecutius); agost de 1839 (cal substituir l'alcalde primer i l'alcalde segon); desembre de 1839 (en quatre mesos cal elegir 4 alcaldes primers consecutius i també cal rellevar 2 regidors); desembre de 1840 (entre aquest mes i el gener de l'any següent cal elegir 3 alcaldes primers i 2 alcaldes segons); i desembre de 1841 (entre el desembre i el mes següent cal elegir 4 alcaldes primers i substituir 5 regidors).

El 23 de gener de 1842, la junta d'electors parroquials arriba a reelegir, com a substituïts, persones que ja sap que no compleixen els requisits legals: per substituir un regidor,

---

Girona al cap superior polític el 14 d'agost de 1837 (vegeu aquest document sencer a l'apèndix X.1).

reelegeix al barreter i estanquer Esteve Rocamora, qui havia estat exonerat d'aquest mateix càrrec la primera setmana de gener i per al qual ja s'havia elegit un substitut; i, havent d'elegir alcalde primer per quarta vegada consecutiva en poc més d'un mes, els membres de la junta reelegeixen qui havia estat elegit alcalde en primera instància, el militar Joan Martell, malgrat haver estat exonerat per no complir el mínim de 5 anys de residència a Girona. Per justificar aquesta darrera il·legalitat, argumenten en una carta a la diputació que:

D. Juan Martell se halla en un caso no previsto por la Ley, la cual hecha para tiempos normales dejó de prevenir lo necesario para evitar el conflicto en que la Junta que suscribe se halla constituida. Efectivamente, si al Ciudadano particular que reposando en el seno de su familia se le considera habil, idoneo y suficientemente autorizado para ejercer un cargo Concejil, mediante la residencia de 5 años en el Pueblo de la elección ¿con que visos de justicia se ha de privar de este precioso y alagueño derecho al que arrastrara los azares y peligros corriendo á las armas para salvar la Patria en ocasiones que esta llama á sus predilectos y valientes hijos?

Possiblement la passada guerra civil ajudava a defensar un argument d'aquest tipus, però encara sembla més plausible que, tant aquest cas com el de Rocamora, no mostrin altra cosa que les dificultats de la junta d'electors per trobar candidats que poguessin, o volguessin, ocupar càrrecs a l'ajuntament conforme a la llei i decidissin esquivar-la hàbilment¹⁰⁹¹. No faltà tampoc, durant aquest període, el cas anecdòtic, si bé meritori, d'alguna persona que, havent sol·licitat ser eximida del càrrec i haver-ho o poder-ho aconseguir, decidí finalment ocupar el seu lloc en l'ajuntament, com feren els hisendats Baudili Simon (l'any 1838) i Miquel Cortina (a principis de 1840)¹⁰⁹².

El problema de les exoneracions no rebrotà amb força fins a les primeres eleccions per a la renovació total de l'ajuntament (que a Girona estaria compostat per 1 alcalde, 2 tinentes

---

¹⁰⁹⁰ ADG. FCC. Lligall foli 19 *Notas sobre correspondencia 1835-1837*.

¹⁰⁹¹ Joan Martell no cal dir que demanà de nou ser exonerat a la diputació, la qual sol·licità l'opinió de l'ajuntament, que va respondre emetent un informe positiu i, saltant-se també la llei, demanà que Martell fos mantingut en el càrrec d'alcalde primer (AMGi, Manual d'Acords de 1842, sessió de 27-4-1842, f. 55v.).

¹⁰⁹² Baudili Simon, hisendat natural de Tortellà, el 29 de juny de 1838 fou elegit alcalde primer per la junta d'electors parroquials, després que fossin exonerats dos alcaldes abans que ell. Malgrat que fou eximit el 8 de juliol, a petició pròpia, atès que la seva residència a Girona *no es ordinaria, sino transeunte*, continuà exercint el càrrec fins al 11 d'agost de 1839, quan s'instal·là el nou ajuntament (AMGi, sèrie IX.2, lligall 2, 1838 i Manual d'Acords dels anys 1838 i 1839. Per la seva banda, Miquel Cortina, tot i poder excusar-se del càrrec de regidor pel qual havia estat elegit el desembre de 1839 per no tenir els cinc anys de residència que obligava la llei, *en prueba de que se abdicaba voluntariamente de este derecho, pidió la solicitud que tenia pendiente de informe y la rompió*, com a prova de *cuan grato le es el servio que le impone el cargo Concejil con que le honró el voto de los Sres. Electores, mediante el hallarse unido á compañeros de su mayor satisfacción* (AMGi, Manual d'Acords de 1840, f. 20v.).

d'alcalde, 12 regidors i 1 procurador síndic) realitzades segons la nova llei municipal dels moderats de 8 de gener de 1845, que van tenir lloc (amb sufragi censatari) el novembre d'aquell any. Foren unes eleccions que, com veurem més endavant, varen enregistrar un grau de participació baixíssim (només anaren a votar 29 electors). Amb una representativitat tan baixa, no és estrany que la meitat dels elegits (l'alcalde, els 2 tinentes d'alcalde i 5 regidors) sol·licitaren ser exonerats del càrrec, només que el cap superior polític i la diputació no estaven en aquella època per orgues i només acceptaren una renúncia. A partir de 1845 i fins al final de la dècada moderada no se substituïren les vacants a l'ajuntament de Girona, atès que la llei només preveia fer-ho si faltaven més de la tercera part dels seus membres; les funcions d'alcalde, tinent d'alcalde i procurador síndic, si quedaren vacants, foren desenvolupades per altres membres ja elegits del mateix consistori. A partir de les eleccions que acabem de comentar fins al final del període considerat, les demandes d'exoneració es convertiren en quelcom molt ocasional en els càrrecs electes municipals de la ciutat de Girona.

El fenomen de les exoneracions esdevingué un problema, doncs, a partir dels darrers anys de la guerra carlina. No era la primera vegada que tenia lloc un fenomen semblant en un context de guerra¹⁰⁹³, ni afectà només els càrrecs municipals¹⁰⁹⁴. Fer-se càrrec d'un ajuntament fortament endeutat en un context de guerra civil no devia ser fàcil. Les dificultats cròniques de la hisenda municipal (els endarreriments en alguns pagaments ja venen de molt abans) s'agregaren amb l'esclat del conflicte bèl·lic. Ja el novembre de 1833 l'ajuntament declarava que *los fondos de Propios son en el momento enteramente*

---

¹⁰⁹³ Durant la Guerra del francès també foren habituals les demandes d'exoneració dels càrrecs municipals. Segons Ronald Fraser, de les 62 queixes municipals que rebé la Junta catalana la primavera de 1809, el 40% feia referència a com a mínim un regidor que s'havia negat a ocupar o bé demanava ser exonerat del càrrec pel qual acabava de ser elegit o nomenat. La Junta, però, no acceptava les sol·licituds d'exoneració i els ordenava ocupar els seus càrrecs (*La Maldita guerra de España*, Barcelona, Crítica, 2006, p. 488-489).

¹⁰⁹⁴ També es donà resistència a ocupar el càrrec de representant a Corts. El juny de 1834 la Junta electoral de la província de Girona es reuní per elegir tres procuradors a Corts: Josep Fina del Vilar (propietari i comerciant de Palafrugell), Francesc Xavier de Perramon (hisendat de Ventalló, veí de Barcelona) i Josep de Viñals (hisendat de Flaçà). Però la junta electoral s'hagué de tornar a reunir el 12 de juliol per substituir Josep Fina (qui havia al·legat, pagant fins i tot uns especialistes, que *la renta anual que le producen sus bienes no llega á los 12000 reales que prescribe la ley, segun lo justifica con la valoracion de pèritos, autorizada por el Ayuntamiento de Palafrugell*), el 11 de novembre per reemplaçar Perramon (al qual havia estat *admitida la renuncia que ha hecho de su encargo*), el 4 de maig de l'any següent per cobrir la vacant com a procurador a Corts que deixava Josep Fontcuberta, *por haberse admitido la renuncia que ha hecho* i el desembre de 1835 per substituir Ramon Basart que havia renunciat al mateix càrrec (AMGi, Manual d'Acords de 1834, entre f. 93-94, sessions de 15-8-1834 i 31-10-1834 i Manual d'Acords de 1835, sessions de 18-4-1835 i 22-12-1835).

*nulos, pues que no existen en arcas los mas precisos para poder atender â los pagos mas legitimos y sagrados, como que a los empleados y dependientes se les están debiendo tres años de sus sueldos y asignaciones, y siendo también enteramente inesperable el poder hallar dinero â prestamo, pues está bien conocido que nadie quiere tratar asuntos de intereses con semejantes Corporaciones*¹⁰⁹⁵. Al dèficit crònic entre ingressos i despeses municipals caldria afegir, arran de la guerra, les contribucions extraordinàries per a obres de fortificació, el manteniment de l'exèrcit i l'equipament i els serveis de la Milícia Nacional, a més del problema dels allotjaments de tropes i l'alça de preus per l'escassetat de productes que es començà a patir a finals de 1837. Durant la guerra, els rics i les autoritats, a més, podien viure en primer persona les represàlies de l'enemic, com li passà a l'alcalde de Serra de Daró, Joan Vilà, que l'any 1839 fou segrestat i empresonat a Berga pels carlins perquè el poble no havia pagat la contribució que els havien imposat¹⁰⁹⁶. Les demandes adreçades per l'ajuntament de Girona al cap superior polític i al capità general el gener i el març de 1838 perquè es deixés procedir a la renovació parcial dels seus membres sense més dilacions és una mostra de com, en aquelles circumstàncies, desitjaven alliberar-se de *la espinosa i pesada carga concejil, de los sinsabores y disgustos que traen los gratuitos y pesados cargos Concejiles*, ja que feia *diez y ocho meses que este Cuerpo [...] dejando su Casa y sus negocios se ocupa gratuitamente en los del Publico*, i no era just que *los que hayan de ser renovados aquí hagan tan largos y costosos sacrificios, y sean victimas por mas tiempo de los graves trabajos consejiles en epoca de la escasez y apuros de la guerra civil que nos aflije*¹⁰⁹⁷.

La cobrança dels impostos municipals en èpoques de dificultats (per exemple durant la mateixa guerra carlina) o la d'impostos impopulars (com l'impost de consums) i els

---

¹⁰⁹⁵ AMGi, Manual d'Acords de 1833, sessió de 11-XI-1833. Davant les dificultats econòmiques cròniques de l'ajuntament, els censos i censals són dels pagaments que arrossegueu més endarreriments (el maig de 1835, per exemple, estava devent 18 pensions –això és des de 1817- de diferents censos a la Pia Almoïna del Pa de la seu de Girona que tenien el seu producte aplicat al manteniment del Reial Hospici) en el que apareix també com una altra de les manifestacions del frau a les rendes derivades del domini directe des de la Guerra del francès assenyalat per Caminal, Canales, Solà i Torras a “Movimiento del ingreso señorial en Cataluña (1770-1835)...”, *op. cit.*, 1985.

¹⁰⁹⁶ A les llibretes de comptes de Casa Carles dels anys 1846 i 1848, figuren les anotacions del retorn dels diners que els Carles havien avançat per a l'alliberament de l'alcalde de Serra (ADG.FCC. Lligall en quart 3).

¹⁰⁹⁷ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 326, carta adreçada per l'ajuntament de Girona al cap superior polític el 22 de gener de 1838; i f. 350v.-351v., carta de l'ajuntament al capità general de Catalunya datada el 30 de març de 1838.

procediments coercitius que s'havien d'implementar per cobrar dels morosos, resultaven una càrrega enutjosa per als membres dels ajuntaments que els feia impopulars davant dels seus conciutadans i, encara, els podia comportar represàlies. Tot plegat violentava el concepte paternalista del poder local que tenien les elits. Així ho explicava l'ajuntament de Girona al de Badajoz a finals de 1837:

La triste esperiencia en estos calamitosos tiempos ha demostrado con evidencia hasta que grado de odiosidad se merece al publico el Ciudadano que por su cargo Concejil se ve precisado á gravarle con repetidas ecsacciones para el estado y mantenimiento del Egercito, que trae [sic.] consigo la cobranza de las contribuciones, convirtiendose en egecutores de sus administrados los Padres y protectores de los pueblos. Nada admirable, por lo mismo aparece, que los honrrados propietarios se retraigan por cuantos medios les sugiere su astucia de un tan pesado como desagradable servicio, mientras que los que no pueden dispensarse de el suspiran desde el instante de su entrada en el ejercicio por el venturoso dia del relevo¹⁰⁹⁸.

I en una altra carta, aquesta vegada dirigida al Cap Superior Polític l'estiu anterior, el consistori gironí feia referència a *los disgustos, odios è inemistades à los Concejales, y los daños que muchas veces los apremiados causan en sus bosques y haciendas para vengarse¹⁰⁹⁹*.

El fet que, a més, es fes responsables els membres dels ajuntament del cobrament dels impostos (fins i tot dels endarreriments acumulats per anteriors consistoris) amb els seus propis béns particulars suposava una càrrega afegida que no és estrany que molts propietaris volguessin eludir. Les amenaces sobre aquest particular o de multes per l'incompliment de tasques municipals eren freqüents. Així, per exemple, a la sessió de 6 de desembre de 1837 de l'ajuntament es veié el recordatori del cap superior polític comunicat a tots els pobles de la província a través del B.O.P.G. núm. 83, per tal que *bajo multa de 25 Ducados de bienes propios de los Concejales, satisfagan del fondo de Propios las cantidades tienen señaladas para atender á los gastos del Juzgado de 1ª Instancia de esta Capital, conforme está mandado por R[ea]l orden de 24 de Mayo ult[im]o* (deute que a la ciutat de Girona portava molt d'endarreriment i que, malgrat les repetides demandes d'aquella autoritat, no es va satisfer, parcialment, fins al mes d'agost següent)¹¹⁰⁰; el 25 de gener de 1843 es llegí un ofici del cap superior polític

---

¹⁰⁹⁸ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 318v.-319r., carta adreçada per l'ajuntament de Girona al de Badajoz el 29 de desembre de 1837.

¹⁰⁹⁹ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 244v.-247v., carta adreçada per l'ajuntament de Girona al cap superior polític el 14 d'agost de 1837 (vegeu aquest document sencer a l'apèndix X.1).

¹¹⁰⁰ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessions de 6-12-1837 i 16-12-1837, i Manual d'Acords de 1838,

imposant el pagament d'una multa de 500 rals als membres de l'ajuntament de l'any anterior (una part dels quals encara estaven en funcions) *por la falta en la presentacion á su oportunidad del padron gen[era]l dispuesto por la Superioridad* (l'ajuntament nomenà una comissió perquè anés a convèncer-lo de *la inculpabilidad por parte de este Cuerpo, y de consiguiente de que no le comprende la indicada conminacion*)¹¹⁰¹; havent disposat el Reial Decret de 23 de maig de 1845 que els membres dels ajuntaments serien responsables amb els seus béns propis del pagament del cupo imposat a la població per l'impost de consums, l'ajuntament de Girona acordà el maig següent elevar una representació a la reina sol·licitant *se digne otorgar la gracia de continuar el cuerpo municipal con la administracion del derecho de consumos [...] correspondiendo la eviccion á los propios del Comun por tratar de negocio ageno*¹¹⁰²; i, davant la negativa de l'ajuntament de satisfer el que s'havia assignat a la ciutat per a l'any 1854 com *encabezamiento* pels drets de portes i consums, impost que havia estat abolit tant per la Junta provisional de govern de Catalunya com per la Junta governativa de la província de Girona, el gener de 1855 l'administració d'hisenda de la província comunica que ha manat execució contra el consistori, el qual veu *con sorpresa tal extrema medida de rigor*, acorda sol·licitar al governador civil que no s'executi la mesura i presentar la seva dimissió abans que pagar el que se li reclama, dimissió que no és admesa pel governador¹¹⁰³. Igualment, l'administrador dels Carles, Josep Devant, que era regidor de Torroella de Montgrí des de finals de 1836, es lamentava per carta a Narcís de Carles, el juny de 1837, que:

*estich ab molt temor q[u]e algun no me facia alguna picardia, pues encontranme R[e]g[i]d[o]r I^r é exeminat molts de asuntos y é encontrat molts desordes, y mes es estat precis corregirlos per acudir als pagos del Govern, y á pesar de la ocasió tant critica, ab 7 mesos q[u]e estic en lo empleo ja hem fet mes q[u]e molts en lo añ enter [...] y á pesar de avernos ocupat y atropellat á totom, ara mi enquentro ab la major aflicció pues tenim ordre q[u]e pochi dias á hem rebut q[u]e dins lo termini de 15 Dias pagem al 20 per 100 dels anys 1834, 1835 y 1836, y en cas de no cumplir lo Sr Gobernador Cibil mos posa la multa de 1000 rs per cada un dels individuos del Ajuntament, ara es imposible poder complir; tinga V. la bondad de dirme si jo puch manar als Ajuntaments de 1834, 1835 y 1836 q[u]e adelantian los diners q[u]e correspon per añ per cumplir al pago, y si no puch ferlos adelantar, me sera precis q[u]e jo me aurre de vendrer los bous y los meus fruits per pagar lo[s] deutes q[u]e jo no é fet*¹¹⁰⁴.

---

sessions de 8-1-1838, 19-1-1838, 27-7-1838, 28-8-1838 i 31-8-1838.

¹¹⁰¹ AMGi, Manual d'Acords de 1843, sessions de 25-1-1843 i 27-1-1843.

¹¹⁰² AMGi, Manual d'Acords de 1846, sessió de 1-5-1846.

¹¹⁰³ AMGi, Manual d'Acords de 1855, sessions de 20, 22, 23, 25 i 26-1-1855 i de 9-2-1855.

¹¹⁰⁴ ADG. FCC. Lligall en quart 8, plec any 1837, carta de Josep Devant a Narcís de Carles de 29 de juny de 1837.

Malgrat que en el període estudiat no ens consta que, tot i les amenaces, s'arribés a imposar el pagament efectiu de cap multa, o l'execució contra llurs béns propis, als membres del consistori gironí, i que desconeixem com se'n va sortir Josep Devant de l'atzucac, sí sabem que algunes localitats van viure una pressió més extrema per part de les autoritats superiors, de manera que les amenaces no foren mera teoria, sinó una pràctica ben real¹¹⁰⁵. El cobrament dels impostos municipals i tota la problemàtica a ells associada, sobretot en períodes de dificultats, apareix, per tant, com una de les principals qüestions que dissuadien les persones d'acceptar càrrecs d'ajuntament.

La repressió, que en alguns casos va afectar els càrrecs municipals, arran de les revoltes de les quintes que es varen viure a diferents indrets de Catalunya, si bé no a la ciutat de Girona, l'estiu de 1845 també pogué ser un element dissuasiu a l'hora d'acceptar un càrrec municipal i la probable explicació del gran nombre de demandes d'exoneració que es detecta en moltes poblacions catalanes amb motiu de les eleccions municipals celebrades a finals d'aquell any, tal com apunta Joan Fuster. També durant la dècada moderada, la pèrdua de poder real en l'àmbit local (com la que, segons el mateix Fuster, va viure la ciutat de Barcelona amb el nomenament de militars com alcaldes corregidors i amb els continus estats d'excepció que feien *descansar l'autèntic poder en el capità general*) pogué desmotivar també alguns representants de les elits de participar en un govern municipal que havia perdut part de la seva autonomia¹¹⁰⁶.

Sigui com sigui, és evident, com a conclusió, que el fet que molts càrrecs electes sol·licitessin ser exonerats obliga a matisar l'interès sense reserves de les elits per controlar directament, formant-ne part personalment, l'ajuntament. De totes formes, hem vist com aquesta actitud fou pròpia de determinats períodes especialment conflictius, cosa que al nostre entendre no fa el fenomen incompatible amb la vocació i la pràctica demostrades pels hisendats, en un nivell més general, com a classe dirigent.

---

¹¹⁰⁵ Natividad Guerra, Manuel Luengo i José Luis Salas expliquen com a Viladecans, entre els anys 1837 i 1841, un alcalde i diversos regidors van ser arrestats i empresonats a la Ciutadella de Barcelona per l'impagament de contribucions municipals endarrerides en aquella població, arribant a l'extrem d'embargar-los finques i, l'any 1841, d'executar la venda en subhasta pública de propietats particulars d'alguns regidors per tal de cobrir el deute. Segons aquests autors, l'arrest de regidors per al cobrament de contribucions endarrerides dels pobles fou quelcom habitual en aquella comarca i aquesta "solidaritat fiscal" dels càrrecs municipals el gran problema que a l'època explica la resistència a exercir-los (N. Guerra, M. Luengo i J. L. Salas, *La lucha cotidiana por la vida: Viladecans 1800-1843*, Ajuntament de Viladecans, 1984, p. 97-101).

¹¹⁰⁶ Joan Fuster, *Barcelona i l'Estat centralista...*, op. cit., p. 61-70.

Si compartim, per tant, amb Pedro Díaz Marín, que ha estudiat la dècada moderada a Alacant, la necessitat d'introduir en els estudis sobre els poders locals el matís que hem apuntat, ens sembla en canvi exagerada la seva postura de portar-lo fins al punt de parlar d'una *oligarquia renuente*¹¹⁰⁷.

7.1.3. LA BAIXA PARTICIPACIÓ ELECTORAL

Per últim, hem de comentar que les eleccions del període considerat van estar marcades a Girona, com a la resta de Catalunya, per un grau d'abstenció molt alt¹¹⁰⁸. Així, ja les eleccions per a la renovació total de l'ajuntament de setembre de 1835, realitzades segons el RD de 23 de juliol de 1835 –que establia un sistema electiu restrictiu amb una llista d'electors i una d'elegibles i l'obligatorietat del vot (l'article 23 establia que *todo elector está obligado á votár, ó á manifestar que se abstiene de hacerlo*) publicant-se els noms proposats amb els noms dels electors que els havien triat–, van manifestar, inicialment, un fort abstencionisme: el dia de les eleccions (el 3 de setembre) només votaren a Girona 158 electors dels 855 que hi tenien dret, cosa que donà lloc, segons preveia la llei, al fet que, havent-se abstenut la majoria d'electors, el governador civil tingués la potestat de nomenar els càrrecs d'entre els individus de la llista d'elegibles, cosa que feu el dia 15 nomenant un consistori dominat per les professions liberals, sobretot pel sector de les lleis. Aquest ajuntament en ple, però, no es presentà a prendre possessió del càrrec fins i tot sota l'amenaça de multa de 100 ducats, desautoritzant així el governador civil interí Manuel Martínez Rueda, tot plegat en el context de la guerra civil i les bullangues que desencadenaren aquell estiu a Barcelona i a altres punts de l'estat l'inici de la revolució liberal. El nou governador civil, Dionisio Valdés, resolgué convocar de nou les eleccions per al dia 28 de setembre per tal que votessin tots aquells electors que no ho havien fet el dia 3. Entre ambdós dies finalment votaren 758 persones, però com que cap elegible obtingué majoria suficient de vots, el governador, segons establia la llei, acabà nomenant ell els càrrecs d'entre les persones més votades. En altres llocs de la província es donà un fenomen semblant; com manifestà el nou governador civil, en un ofici del 24 de setembre, *en algunos pueblos de esta Prov[inci]a se ha ordenado por este Gobierno civil antes de mi venida [...] que obligase el Ayuntamiento[ient]o por medio de multas á los electores á la presentacion de los espresados*

¹¹⁰⁷ Pedro Díaz Marín, *Después de la revolución...*, op. cit., p. 151-162 i 405-406.

¹¹⁰⁸ Pedro Díaz Marín, *Después de la revolución...*, op. cit., p. 148-151; Joan Fuster, *Barcelona i l'Estat centralista...*, op. cit., p. 61 i Josep M. Pons, *Moderats i progressistes...*, op. cit., p. 149-154.

pliegos¹¹⁰⁹.

Quadre 7.1.6

Nombre d'electors i elegibles i grau de participació en les eleccions municipals celebrades a Girona en els períodes de sufragi censatari (1835-1853)

Dates eleccions	n° habitants (any)*	n° veïns	n° electors		n° elegibles		n° electors voten		Llei reguladora
				%		%		%	
3 i 28-9-1835	8.978 (1836)	?	855	9,5%	110	1,2%	758	88,6%	23-7-1835
febrer-març 1844	9.375 (1845)	1.725	622	6,6%	567	6,0%	175	28,1%	<i>Ley de organización y atribuciones de los Ayunt. de 14-7-1840</i>
1 a 3-11-1845	9.375 (1845)	?	323	3,4%	120	1,3%	29	9,0%	Llei municipal de 8-1-1845
1 a 3-11-1847	9.375 (1845)	?	328	3,5%	118	1,3%	176	53,7%	Llei municipal de 8-1-1845
1 a 3-11-1849	9.375 (1845)	?	318	3,4%	119	1,3%	82	25,8%	Llei municipal de 8-1-1845
1 a 3-11-1851	9.375 (1845)	?	366	3,9%	138	1,5%	115	31,4%	Llei municipal de 8-1-1845
1 a 3-11-1853	14.615 (1857)	?	328	2,2%	118	0,8%	133	40,5%	Llei municipal de 8-1-1845

* Hem triat la dada demogràfica més propera de què disposàvem. Els percentatges d'electors i elegibles han estat calculats segons aquesta dada. Atès que en molts casos hi ha una distància important en el temps entre la dada demogràfica i la de les eleccions, aquests percentatges han de ser presos amb precaució, només a títol orientatiu. Font: AMGi, sèrie IX.2, lligalls 2 i 3. Dades demogràfiques: R. Alberch i N. Castells, *La població de Girona (segles XIV-XX)*, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1985; R. Congost, *Història de Girona*, CCG Edicions, p. 420 i Antoni Simon, *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985.

La següent informació que tenim de manca manifesta de participació en les eleccions correspon a les eleccions per a la renovació parcial del consistori segons disposà la regència provisional del regne celebrades per sufragi indirecte el desembre de 1840: no va poder instal·lar-se la mesa de la parròquia del Mercadal (una de les quatre que havien de constituir-se al a ciutat) *en razón de no haberse presentado Ciudadano alguno de los que la espresada Ley atribuye el derecho de votar*¹¹¹⁰.

Les eleccions de febrer-març de 1844 per a la renovació total del consistori es fan segons la Ley de organización y atribuciones de los Ayuntamientos de 14-7-1840 obeint el RD de 30 desembre de 1843. Les eleccions, que es realitzen mitjançant sufragi censatari i dividint la ciutat en dos districtes, duren 4 dies; després de cada jornada es

¹¹⁰⁹ AMGi, Manual d'Acords de 1835, f. 112-113, 116v.-118, 126, 130-134, 143-145 i 147 i ofici del governador civil insert entre f. 133 i 134.

¹¹¹⁰ Segons declarà el regidor Joan Pou, a qui tocava constituir aquella mesa (AMGi, sèrie IX.2, lligall 2

fan públiques les llistes dels electors que han votat el dia abans i el resum de vots obtinguts per cada candidat. El nombre d'electors es redueix respecte l'anterior període de sufragi censatari, però s'amplia molt el nombre de persones elegibles. La participació en les eleccions, però, és molt minsa (175 persones, només el 28 % dels que tenen dret a fer-ho). Les primeres eleccions fetes segons la nova llei municipal dels moderats de 8 de gener de 1845 serveixen per renovar tots els membres de l'ajuntament; la llei preveu el mateix sistema de fer públiques cada dia les llistes dels que han anat a votar i el resum de vots obtinguts per cada candidat. Les eleccions tenen lloc els primers dies de novembre de 1845 i coneixen a Girona un grau d'abstenció brutal, amb un cos electoral que, tal com mostra el quadre, s'ha vist reduït enormement. El grau de representativitat de l'ajuntament que surt de les eleccions és el més baix de tot el període (només votaren 29 persones! un 0,3% de la població total). No sorprèn, per tant, com ja hem comentat més amunt, que 8 dels 16 elegits sol·licitessin ser exonerats del càrrec, malgrat que, com hem vist, tan sols una petició va ser concedida. Les eleccions coincidiren amb les fires de la ciutat, raó per la qual, el mes anterior, l'ajuntament sol·licità al cap superior polític que fossin endarrerides perquè els dies assenyalats *recaen en dias de ferias, época en la cual la población está ocupadísima en sus negocios siendo probable que pocos electores ó ninguno concurrán a tomar parte en ellas*¹¹¹¹. La petició, però, no fou escoltada i tant al primer com al segon districte de la ciutat no pogué constituir-se la mesa fins al tercer i últim dia de les eleccions perquè en els dos anteriors cap elector no s'havia presentat a votar. El president de la mesa del primer districte quan el primer dia n'informà el cap superior polític també donà com a possible causa les fires: *El retraerse los electores á tomar parte en estos actos, tal vez dimana de la ocupación personal que tienen los vecinos de esta Ciudad por razon de las ferias que la misma disfruta*¹¹¹². Darrera l'actitud aparentment superficial dels electors gironins de no anar a votar perquè coincidia amb les festes de la ciutat hi havia potser una forma de protesta pel fet de no haver-se ajornat les eleccions? Els electors simplement no anaren a votar per por que els toqués formar part de la mesa i, per tant, estar-se tres dies lligats a les eleccions? Hi havia algun motiu més profund? En altres localitats del país la participació també fou molt baixa i les eleccions no havien coincidit amb les festes locals¹¹¹³.

---

plec *Elecciones Municipales de 1849*).

¹¹¹¹ AMGi, sèrie IX.2, lligall 3, plec *Elecciones Municipales 1846*.

¹¹¹² AMGi, sèrie IX.2, lligall 3, plec *Elecciones Municipales 1846*.

¹¹¹³ A la ciutat d'Alacant només votaren 64 persones (el 14,12% dels electors). Pedro Díaz atribueix aquest fet a l'impacte de la revolta dirigida per progressistes radicals i republicans *en defensa de la*

En qualsevol cas, en les eleccions següents per a la renovació parcial del consistori, realitzades segons la mateixa llei electoral i durant els mateixos dies de novembre de 1847, és a dir, coincidint també amb les fires, les meses es pogueren constituir ja el primer dia i la participació augmentà de forma molt notable (53,7% dels electors), malgrat que l'ajuntament havia sol·licitat de nou avançar o endarrerir la consulta electoral atès que, en les dates previstes, *la elección no puede ser el producto de todos los sufragios, pues la mayor parte se ven en la imposibilidad de votar por la ocupacion personal que tienen en sus despachos, talleres y tiendas en razon de celebrar la ciudad las ferias [...] y de consiguiente ha de notarse precisamente en estos espontáneos actos una frialdad siempre perjudicial y poco conforme á la verdadera expresion del vecindario*¹¹¹⁴. Malgrat que la petició fou rebutjada pel govern central, l'ajuntament de Girona reiterà altra vegada la seva demanda, que tornà a ser denegada, de cares a les eleccions per a la renovació parcial del consistori de novembre de 1849. En aquelles eleccions, les meses electorals d'ambdós districtes no pogueren constituir-se fins al segon dia per no haver-se presentat cap elector a votar i la participació baixà fins al 25,8%. Finalment, l'ajuntament desistí de la seva petició en les següents eleccions parcials, que se celebraren el novembre de 1851 sense que hi hagués cap problema en la constitució de les meses i amb una participació del 31,4%. En les darreres eleccions municipals de la dècada moderada, de novembre de 1853, en el primer districte de la ciutat pogué instal·lar-se la mesa des de la primera jornada electoral, mentre que en el segon districte no pogué realitzar-se fins al segon dia pel motiu de sempre; la participació fou del 40,5% dels electors.

Durant el Bienni progressista, les eleccions per a la renovació total de l'ajuntament celebrades el 24 de setembre i el 1 d'octubre de 1854 es regiren, segons la llei de 3 de febrer de 1823, mitjançant sufragi indirecte, que no era, però, secret. El dia 24 els veïns, per parròquies, elegiren les persones que havien de compondre la junta d'electors

---

autonomia municipal que es va viure a la ciutat entre gener i març de 1844 i a la repressió que la seguí, les quals *dejaron sumidos a los alicantinos en un letargo político, impuesto y fomentado desde las instancias de poder, del que tardarian en salir*. Després de les eleccions també es presenten, com a Girona, moltes demandes d'exoneració, que són igualment desatesses per l'autoritat (Pedro Díaz Marín, *Después de la revolución...*, op. cit., p. 31-44 i 150-156); a Barcelona, la participació també fou baixa, votaren només 339 persones, un 8,75% dels electors (Joan Fuster, *Barcelona i l'Estat centralista...*, op. cit., p. 61) i, segons Josep M. Pons, *pel que coneixem, a la resta de Catalunya les eleccions es van caracteritzar per una abstenció generalitzada* (Josep M. Pons, *Moderats i progressistes...*, op. cit., p. 154).

¹¹¹⁴ AMGi, sèrie IX.2, lligall 3.

parroquials i l'1 d'octubre l'esmentada junta elegí els membres del nou ajuntament. En les votacions per parròquies sabem que varen exercir el dret de vot 603 persones, cosa que representava un augment espectacular respecte la dècada moderada, però seguia essent una petita part de la població gironina total (que l'any 1857 era de 14.615 habitants).

A l'hora d'interpretar els motius i el significat de l'alt grau d'abstencionisme que es va viure en la major part d'eleccions del període considerat, a més d'alguns factors derivats de les lleis electorals (com el fet que el vot no fos secret o que ja es pogués preveure el resultat abans d'acabar el període previst per a les eleccions en anar-se publicant les llistes amb els vots obtinguts per cada candidat), o de la conjuntura sociopolítica (la situació de guerra civil o el record de les diverses revoltes, amb les repressions subsegüents), ens inclinem per recolzar especialment les consideracions que feia ja fa anys Borja de Riquer respecte d'un altre període polític fortament abstencionista, com és el de la Restauració. Amb relació a aquell, Riquer apuntava que calia distingir entre desmobilització electoral i desmobilització política, si bé ell es referia a l'abstencionisme practicat per les classes populars, que no confiaven en un sistema electoral que sabien dominat i manipulat pels cacics, de manera que *el desinterès electoral no era un punt de partença sinó el resultat de racionalitzar la seva situació subordinada*¹¹¹⁵. Tot i que en els anys que estudiem no hi havia sufragi universal, ¿potser molts membres de les elits propietàries i de la fracció de les classes mitjanes que sí tenien dret electoral, en ser tan restrictiu el sufragi, pensaven que no valia la pena anar a votar? El control de la situació estava llavors ben travat a través de la pròpia llei electoral, que deixava fora els sectors socials potencialment més radicals. D'aquella mena d'eleccions era impossible que en sorgís un poder realment revolucionari i no calia esperar fins al darrer dia per conèixer el resultat dels sufragis. Quan sabem anticipadament què passarà, i que no pot passar res d'altre, anem a votar? o ho fem donant-hi la mateixa importància? Però, tornant a l'argument de Riquer, desmobilització electoral significa desmobilització política? Que molts no anessin a votar, significa que tenien desinterès per la política? Nosaltres, com Riquer, ens inclinem a pensar que no.

---

¹¹¹⁵ Borja de Riquer, "Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració", *L'Avenç*, núm. 85

7.2. LA DINÀMICA DELS ESDEVENIMENTS POLÍTICS A LA CIUTAT DE GIRONA (1814-1856)

Al marge de les persones que ocuparen càrrecs a l'ajuntament, quina fou la dinàmica general dels esdeveniments polítics que es van viure a la ciutat de Girona des de la guerra del Francès fins al final del Bienni progressista? Anem a considerar-los, a grans trets, veient-los per períodes¹¹¹⁶.

7.2.1. LA PRIMERA RESTAURACIÓ ABSOLUTISTA (1814-1820)

Com és prou sabut, Ferran VII, *El Desitjat*, en tornar a Espanya des del seu exili forçós, el març de 1814, anul·là l'obra de les Corts de Cadis i reinstaurà l'absolutisme. Amb aquest acte caigueren per terra totes les esperances de reforma d'un règim dèspota i agonitzant i, junt amb elles, també les promeses fetes als gironins d'alliberar-los de contribucions durant deu anys en recompensa pel seu sacrifici durant la guerra del francès. Com assenyala Josep Clara, l'etapa de la primera restauració absolutista (1814-1820) no fou un període feliç per a la ciutat, ans ben al contrari: *La demografia compromesa amb la resistència esgotadora davant del francès (uns 5.000 habitants l'any 1815), la ruïna econòmica i el predomini de les forces de l'Antic Règim, convertiren Girona en un centre poc abonat per a les transformacions socials i l'avenç econòmic*¹¹¹⁷.

7.2.2. EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)

El pronunciament de Riego a Cabezas de San Juan (província de Sevilla) el dia 1 de gener de 1820 fou la punta de llança d'un seguit d'aixecaments urbans a tot l'Estat que acabarien obligant Ferran VII a jurar la Constitució de Cadis el 9 de març del mateix any. Davant les notícies de la proclamació a Barcelona de la Constitució de 1812 el 10 de març, les autoritats de Girona actuaren amb un cert desconcert i prenent mesures per garantir allò que els preocupava per damunt de tot, el manteniment de l'ordre públic. El governador Juan José García de Velasco es resistia a proclamar-la i intentà guanyar temps convocant una Junta d'Autoritats per deliberar sobre l'actitud a prendre.

(1985), p. 28 i 29.

¹¹¹⁶ Aquest apartat ha estat redactat a partir de la consulta dels manuals d'acords de l'ajuntament de Girona conservats a l'AMGi; del mateix arxiu, la sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11; la sèrie I.1.2.15. Govern Civil, lligall 2; la sèrie VII.3.1. Successos polítics i militars, lligalls 2, 3 i 4; la sèrie XXV.1. Lligall 2; i del B.O.P.G.

¹¹¹⁷ Josep Clara, *Introducció a la història de Girona*, Salt, Edicions Del Pèl, 1983, p. 112.

Finalment, però, la proclamació de la Constitució de 1812 es faria a Girona el 12 de març precedida d'un avalot popular, impulsat pels oficials de la guarnició i els empleats de l'administració, que aconseguí vèncer les resistències del governador. Durant el Trienni es creà la Milícia Nacional, cos armat per a la defensa del sistema liberal i el manteniment de l'ordre públic (vegeu més avall, al quadre 7.2.1, la relació dels oficials, sergents i caporals elegits pels membres dels seus dos batallons l'any 1820). El 27 d'octubre de 1820 els hisendats Josep Ramon de Camps i d'Aviñó i Felip de Martínez foren nomenats, respectivament, comandants dels dos esmentats batallons.

Com assenyala Josep Quer, que ha estudiat aquest període per al cas de Girona¹¹¹⁸, la reacció dels tres primers ajuntaments del Trienni (els més moderats) davant les mesures reformistes del govern liberal -supressió del tribunal de la Inquisició, desvinculació de patrimonis, llibertat d'impremta i de reunió, reforma fiscal, supressió dels ordes monacals...- fou el manteniment d'*un to de compromís amb el liberalisme, mentre aquest es mantenia en paràmetres de moderació*. Estaven en desacord, en canvi, amb les reformes més radicals, com la desamortització, i amb els comportaments polítics "exaltats" que manifestaven alguns membres de la tropa, alguns veïns i alguns membres de la Tertúlia patriòtica instal·lada a Girona el 1822 i integrada per funcionaris, militars, membres de les professions liberals i alguns italians expatriats del Piemont.

El règim liberal del Trienni no estigué mancat de desajustaments. L'oposició al sistema trobà una de les seves màximes expressions en els aixecaments reialistes, tan ben estudiats per Jaume Torras per a tota Catalunya i clars antecedents de la futura guerra carlina. Aquests aixecaments trobaren la seva principal base social en el descontentament dels camperols que es veien perjudicats per la reforma fiscal i la caiguda dels preus agraris, alhora que no veien realitzades algunes de les promeses del govern, com ara les mesures sobre la venda i el repartiment dels béns comunals i de propis dels pobles¹¹¹⁹. La situació de guerra civil comportà un clar augment de les exaccions fiscals a la ciutat de Girona, que es convertí en escenari directe de la revolta el desembre de 1821, quan una partida reialista reclutada per Misses i Malavila als pobles dels voltants entrà per sorpresa a la ciutat amb l'objectiu d'alliberar els seus presos. Els

---

¹¹¹⁸ Josep Quer, "L'oligarquia gironina durant el trienni constitucional", *Revista de Girona*, núm. 122 (1987), p. 75-81.

¹¹¹⁹ Jaume Torras, *Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823*, op. cit., 1976.

rebels, que no pogueren aconseguir el seu propòsit, van ser foragitats de la ciutat i perseguits per membres de la tropa i de la Milícia Nacional. Però l'ensorrada del règim liberal del Trienni, com és ben conegut, fou obra de la intervenció militar estrangera dels *Cent mil fills de Sant Lluís* enviats per la Santa Aliança amb l'objectiu, com va assenyalar fa anys Josep Fontana, d'esclafar el perillós exemple que el focus revolucionari espanyol representava per a la resta d'Europa¹¹²⁰. Les tropes de la Santa Aliança entraren a Girona, sense que se'ls oposés cap resistència, el 2 de maig de 1823 sota les ordres del mariscal Moncey. La relació de les persones que tingueren temps de fugir cap a Barcelona o d'altres indrets (42 empleats, 40 artesans, 14 militars, 11 membres de les professions liberals, 10 d'oficis diversos, 4 estudiants i 2 membres de la clerecia) ens indica, segons Josep Clara, que les persones més interessades i compromeses amb el règim fracassat *no eren ni els nobles ni els camperols o jornalers, sinó unes capes intermitges, les mateixes que s'havien mobilitzat el 1820 i havien acudit a la Tertúlia Patriòtica*¹¹²¹.

7.2.3. LA SEGONA RESTAURACIÓ ABSOLUTISTA (1823-1833)

De nou Ferran VII, com ja havia fet després de l'experiència de les Corts de Cadis, s'apressà a derogar tot el que havia legislat el govern liberal i restaurà l'absolutisme, obrint una etapa també coneguda com l'*ominosa dècada* (1823-1833). Durant la segona restauració absolutista es practicaren nombroses depuracions i molts liberals hagueren d'exiliar-se. El 18 de maig de 1823 es creà la *Junta Provisional Realista* dels corregiments de Girona i Figueres la qual, presidida pel governador militar de Girona Josep Torras i Pellisser, tenia per missió ajudar a "tornar les coses al seu lloc" després del període constitucional, esdevenint així la màxima protagonista de la repressió absolutista. Com assenyala Antoni Simon, s'ocupà, entre d'altres coses, de recuperar els antics drets i béns del clergat, especialment el dret de cobrament del delme¹¹²². Durant l'ominosa dècada es creà també el *Batallón de Voluntarios Realistas*, encarregat de defensar el nou règim (vegeu al següent quadre la relació dels oficials i sergents que tenia l'any 1833).

---

¹¹²⁰ Josep Fontana, "Per què van envair Espanya els Cent Mil Fills de Sant Lluís? La revolució espanyola del 1820 en una perspectiva europea", *Recerques*, núm. 19 (1987), p. 17-33.

¹¹²¹ Josep Clara, *Introducció...*, *op. cit.*, p. 114.

¹¹²² Antoni Simon, *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, *op. cit.*, p. 220-221.

Quadre 7.2.1

Membres de la Milícia Nacional (1820) i dels Voluntaris Reialistes (1833) de la ciutat de Girona

	Milícia Nacional (1820)						Voluntaris Reialistes (1833)			
	Oficials		Sergents		Caporals		Oficials		Sergents	
Noble amb títol							1	3,8%		
Hisendats (ennoblits o no)	3	6,0%	1	1,7%			9	34,6%	1	2,9%
Propietari	3	6,0%			2	1,8%				
Militar retirat							4	15,4%		
Prof. liberals / funcionaris										
Món de les lleis										
Notari, advocat, causídic	6	12,0%	3	5,2%	2	1,8%	6	23,1%	1	2,9%
Escrivà	1	2,0%			4	3,5%	1	3,8%	1	2,9%
Escrivent	2	4,0%	4	6,9%	3	2,7%	1	3,8%	2	5,7%
Món del comerç										
Negociant, comerciant, revededor	3	6,0%	2	3,4%	11	9,7%	1	3,8%	5	14,3%
Agent de negocis							1	3,8%	1	2,9%
Botiguer	3	6,0%								
Altres										
Arquitecte	1	2,0%								
Passant de cirurgia	1	2,0%								
Mestre	2	4,0%								
Interventor de correus	1	2,0%								
Dependent de l'ajuntament									1	2,9%
Pregoner			1	1,7%						
Món dels oficis	18	36,0%	31	53,4%	49	43,4%	2	7,7%	21	60,0%
Estudiant			1	1,7%	10	8,8%				
Pagès					1	0,9%				
Hortolà					1	0,9%				
Treballador	1	2,0%			2	1,8%				
Criat									1	2,9%
Ajuda de cambra del bisbe									1	2,9%
Mosso de cafè			1	1,7%						
Sense identificar	5	10,0%	14	24,1%	28	24,8%				
Total	50	100,0%	58	100,0%	113	100,0%	26	100,0%	35	100,0%

Font: AMGi, sèrie VII.2.2, lligall 2 *Aviso al público* (26-X-1820) del Baró de Vilagayà amb la relació dels oficials (capità, tinent i subtenent), sergents i caporals elegits els dos dies anteriors pels membres dels dos Batallons de la Milícia Nacional de la ciutat; i Manual d'Acords de 1833, entre foli 65 i 66 *Relación nominal de los S.S. Oficiales* [capità, tinent, tinent ajudant, subtenent i abanderat] y *Sargentos del Batallón de Voluntarios Realistas de esta Ciudad* (10-V-1833).

El 9 d'abril de 1826, dia de la benedicció de la bandera, el comandant del batalló,

l'hisendat Ramon de Manresa, arengava els seus homes amb aquestes paraules:

[...] *disimulasteis como pudisteis, esperando la ocasión oportuna de manifestaros; y llegada desplegasteis toda la indignación que se merecieron los sacrílegos atentados de los revolucionarios constitucionales. Estos se hallan sepultados en sus ruinas, con todo no pierden las esperanzas de levantarse de ellas. Sus esfuerzos son tanto mas temibles, cuanto mas agachados. Si llegasen a romper serían impetuosos como la avenida del agua por mucho tiempo represada. Por vuestra parte detenedlos imponiendo con una perfecta organización, exacta disciplina y diestro manejo de las armas que se os confiaron; i acabava amb un Viva la Religión, Viva el Rey, Vivan los Voluntarios Realistas Geroneses, Vivan todos los Españoles intimamente unidos, Vivan.*

L'amenaça al règim, però, no venia només per la banda dels liberals sinó també per la dels sectors absolutistes més intransigents o "ultres". Com remarca Josep Clara, el malestar del camp que el règim absolutista restaurat tampoc no fou capaç de resoldre nodrí les partides dels reialistes agraviats o malcontents. Entre el 10 de setembre i el 10 d'octubre de 1827, Girona va ser assetjada pels rebels els quals, dirigits per Narcís Abrés i altres capitosts, van amenaçar les autoritats, dispararen contra la ciutat, tallaren el curs de la sèquia que movia els molins i cremaren molts pellers dels voltants¹¹²³.

7.2.4. REVOLUCIÓ LIBERAL I CARLISME (1833-1840)

A la mort de Ferran VII (29-IX-1833) i durant la primera guerra carlina (1833-1840) la ciutat de Girona es mantingué fidel a Isabel II. La proclamació d'Isabel II es feu a Girona el dia 1 de desembre de 1833 i se celebrà amb l'encunyació de monedes commemoratives i tres dies de festes amb lluminàries als carrers, balls, funcions teatrals i un Te-deum. En la transició cap al règim liberal, el 25 d'octubre de 1833 s'havia decretat la dissolució del cos dels *Voluntarios Realistas*, dictant les bases per a la nova organització de la Milícia Nacional. Amb aquesta mesura, però, com assenyala Juan Sisinio Pérez Garzón, *el legislador se limitaba a confirmar lo que ya era una realidad en las zonas bajo mando de ciertos capitanes generales*¹¹²⁴. En efecte, l'ajuntament de Girona, a partir del 12 d'octubre i per ordre del capità general de Catalunya, ja havia iniciat les gestions per a la formació de tres *Compañías para la Sanidad y tranquilidad pública* amb l'excusa del contagi del còlera que afectava alguns punts de l'Estat. Ja totalment formades, a finals de desembre del mateix any, se les anomenà *Compañías de*

---

¹¹²³ Josep Clara, *Introducció...*, op. cit., p. 114-115. Sobre aquesta qüestió, vegeu també de Jaume Torras, *La guerra de los Agraviados*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, 1967.

¹¹²⁴ J. S. Pérez Garzón, *Milicia nacional y revolución burguesa*, Madrid, CSIC, 1978, p. 372-375.

Isabel II y de Seguridad pública de Gerona; es pretenia, clarament, que fossin companyies de control públic addictes a la causa d'Isabel II. Així ho demostra el seu ascens a la categoria de *Medio Batallón de Voluntarios de Isabel II 7º de Línea* el 27 de gener de l'any següent, data també en què l'hisendat Felip de Martínez fou nomenat per comandar-lo.

El 30 de novembre d'aquell mateix any 1833 s'esdevingué un fet crucial per a la ciutat: el decret del ministre de Foment Javier de Burgos posava en solfa, de manera definitiva, la divisió territorial de l'Estat espanyol en províncies, que ja pensaren els constitucionalistes de Cadis, seguint el model francès, i fou elaborada principalment per alguns tècnics durant el Trienni liberal, període durant el qual havia tingut una curta aplicació (la divisió provincial fou promulgada pel decret de Corts de 27 de gener de 1822, però deixà d'estar en vigor amb el retorn de l'absolutisme)¹¹²⁵. Amb el decret de finals de 1833, la ciutat de Girona esdevenia de nou capital de província i ho seria, cosa en aquell moment no previsible, de forma ininterrompuda a partir de llavors, traspasant tot tipus de règims polítics, des de la democràcia fins a la dictadura i tant formant part d'una república com d'un estat monàrquic. La preeminència que això li atorgava sobre les demés poblacions de la demarcació, amb la conseqüent concentració d'autoritats, institucions i serveis estatals diversos (cap superior polític o governador civil; diputació provincial; delegació d'hisenda; Audiència provincial; Comissió provincial de Monuments; juntes provincials diverses, de sanitat, instrucció pública, beneficència, etc.) van donar a la ciutat de Girona una empenta definitiva que impulsà també el seu sector comercial i de serveis. Els beneficis que ser capital de província podien comportar devien ser ben visibles; això explicaria l'allau de demandes per ser-ne, amb rivalitats entre ciutats incloses, que reberen les comissions que s'havien ocupat de l'afer o el fet que l'única oposició significativa, tant durant el Trienni com durant la dècada absolutista, que citen els autors que han estudiat la qüestió sigui la de la ciutat de Barcelona, i no pas per raons de pèrdua d'identitat de l'antic Principat, sinó, clarament,

---

¹¹²⁵ Jesús Burgueño, *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1996; i *La invención de las provincias*, Madrid, Los libros de la Catarata, 2011. Aquest autor ha reivindicat la tasca feta durant el Trienni pel marí i cartògraf Felip Bauzá i l'enginyer de camins i canals José Agustín de Larramendi, i ha desmitificat la feina realitzada durant la dècada absolutista (la qual, al seu parer, hauria empitjorat en diversos punts el projecte del Trienni) i, en especial, el paper que cal atribuir al ministre el nom del qual ha passat a la història com si hagués estat "el pare de les províncies".

per la pèrdua de pes específic que, com a capital, havia de patir amb la creació de les altres capitals provincials a Girona, Tarragona i Lleida¹¹²⁶. Tot sembla indicar, efectivament, que en les primeres dècades de la seva implantació, la divisió provincial no fou qüestionada ni percebuda com a negativa per les elits socials i polítiques, tampoc a Catalunya, i menys encara, com és lògic, per les poblacions que foren distingides de les veïnes amb el grau de capital, sinó que, pel contrari, tal com assenyala Manuel Martí, els grups socials dominants que podien treure partit del nou marc territorial (especialment els que vivien en les respectives capitals), juntament amb les entitats polítiques i administratives encarregades del govern de les noves demarcacions (sobretot els caps superiors polítics i governadors civils i les diputacions) –i nosaltres hi afegiríem encara els ajuntaments de les capitals– foren *promotores activos* de las *nuevas identidades provinciales*¹¹²⁷. Identitats que, de manera simbòlica, contribuïren també a difondre la història, la geografia, la cartografia, els interrogatoris i les estadístiques d'àmbit provincial, el butlletí oficial de la província, la premsa de la capital i els instituts provincials, entre d'altres¹¹²⁸. La visió negativa d'aquella divisió político-administrativa –com quelcom artificial i imposat per l'estat centralista, que ofegava la vertadera, i natural, divisió del territori català en comarques i vegueries– fou quelcom que s'originà en els medis intel·lectuals vinculats al republicanisme federal i s'incorporà més tard al discurs regionalista, regeneracionista i catalanista¹¹²⁹. Si tenim en compte,

---

¹¹²⁶ Ramon Arnabat “Catalunya i Espanya durant el Trienni Liberal (1820-1823)”, *L'Avenç*, núm. 256 (2001), p. 14; Francesc Nadal, “La institucionalització de la divisió provincial a Catalunya (1833-1881)”, dins *Actes del IV Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya. El cor urbà dels conflictes: identitat local, consciència nacional i presència estatal*, Barcelona, L'Avenç, 1999, p. 95; i Jesús Burgueño, *La invención de las provincias*, op. cit., p. 123.

¹¹²⁷ Manuel Martí, “La fabricación de la provincia (1833-1975): de la identidad provincial y sus beneficiarios”, dins M. J. Gimeno (dir.), *La provincia de Castellón*, Castelló, Diputació de Castelló, 1999, p. 259-262).

¹¹²⁸ En relació amb la província de Girona, vegeu Joaquim M. Puigvert, “Capitalitat provincial i de partit judicial”, dins M. Bosch i J. M. Puigvert (ed.), *Girona en època contemporània. Les capitalitats de la ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2016, p. 58-60.

¹¹²⁹ Segons Ramon Arnabat, que ha estudiat la qüestió durant el Trienni liberal, *no hem trobat, ni en la premsa, ni als impresos, ni en les correspondències privades, ni en les actes de les institucions catalanes, manifestacions desfavorables a la divisió provincial del territori català* [tret de la ja mencionada de la ciutat de Barcelona]. *Al contrari, en general es valorà favorablement, sempre i quan se'n mantinguessin els límits, ja que s'entenia com un pas per apropar l'administració als ciutadans* (R. Arnabat “Catalunya i Espanya...”, op. cit., p. 13. Tampoc en el cas de la província de Castelló es detecten oposicions a la divisió provincial (Manuel Martí, “La fabricación de la provincia (1833-1975) ...”, op. cit., p. 259-262). Francesc Nadal reconeix que, *si bé aquest rebuig [a la divisió provincial] anà creixent a Catalunya a mesura que avançava el segle i a mesura que s'anava desfermant des de diferents posicions el sentiment regionalista, no està clar que aquesta actitud fos la prevalent durant la dècada de 1850 entre la major part dels diferents sectors intel·lectuals i polítics catalans*, i cita la inauguració, l'any 1856, a la plaça de Palau de Barcelona, per part de l'ajuntament, d'un monument dedicat a l'esperit comercial i industrial de Catalunya que inclou en la base, amb forma de quatre fonts al·lusives als rius Llobregat, Ter, Segre i Ebre,

doncs, l'actitud de les elits, potser hauríem de convenir que la consolidació de les províncies en el territori es va produir molt abans del que sosté algun estudi¹¹³⁰, potser ja quasi des del mateix moment de la seva creació. De fet, els interessos creats entorn de la seva existència van ser de seguida molt forts i determinaren que, fins i tot els republicans federals, veiessin la dificultat d'obviar les províncies creades el 1833 en els seus plantejaments¹¹³¹.

Els ajuntaments de les capitals de província, com dèiem, van esdevenir uns dels agents de les noves identitats provincials arran dels interessos que es podien articular a través de les noves demarcacions, de les quals, encara que existissin uns òrgans encarregats específicament del seu govern (les diputacions), no deixaven de ser la capital. Així, en les actes i la correspondència de l'ajuntament de Girona, lluny de trobar cap rastre d'oposició al fet provincial, identifiquem l'existència d'una solidaritat entre capitals de província per afers d'interès comú visible en tots els períodes polítics, des de l'època de la revolució liberal de 1833 a 1839 i la regència d'Espartero (1840-1843), fins a la dècada moderada (1844-1854) i el Bienni progressista (1854-1856). Molt sovint aquesta solidaritat s'articulà entre les capitals catalanes, si bé en molts casos la iniciativa no partí de la ciutat de Barcelona. Es tractava de fer un front comú davant de problemes i interessos compartits, sobretot en qüestions relacionades amb resistències de tipus fiscal

---

una al·legoria de les quatre províncies catalanes (F. Nadal, *“La institucionalització de la divisió provincial...”, op. cit.*, p. 95-97). Segons Àngel Duarte, inicialment la divisió provincial no fou malvista per les elits i la visió negativa de la mateixa vingué més tard, sobretot després del Sexenni democràtic (À. Duarte, *“Localismo y nación en las culturas políticas de la Cataluña del siglo XIX”*, *Alcores*, núm. 3 (2007), p. 91-96 i 99-103). Els treballs del geògraf Jesús Burgueño, per altra banda, han demostrat que el mapa provincial espanyol no fou elaborat artificiosament en un despatx, sinó que es van tenir en compte multitud de dades tècniques (sobretot geogràfiques i de comunicacions) i històriques (a Catalunya, per exemple, es van respectar els límits exteriors de l'antic Principat), i va comptar amb la participació, més oberta durant el Trienni liberal que durant l'ominosa dècada, de representants polítics i funcionaris dels alts tribunals de justícia dels territoris (J. Burgueño, *Geografía política...”, op. cit.* i *La invención de las provincias...”, op. cit.*).

¹¹³⁰ *Cal tenir present –afirma Francesc Nadal– que a començaments de la dècada de 1880 la divisió provincial començava a estar força consolidada tant a nivell institucional, com territorial. El pas dels anys i la incapacitat o indecisió dels diferents governs liberals per reformar-la jugaven al seu favor i aleshores constituïa ja tant per al govern central com per a les elits locals un instrument força eficient d'administració, gestió i control del territori i dels seus habitants* (F. Nadal, *“La institucionalització de la divisió provincial...”, op. cit.*, p. 102-103).

¹¹³¹ Els ponents de la Constitució federal de la Primera República, conscients de l'espínós assumpte que representava l'eventual eliminació de la divisió provincial (*¿Cómo desconocer que heríamos intereses que arraigan profundamente en el suelo y en las costumbres de la Patria?*) deixaren que fossin els futurs Estats els que decidissin la continuïtat o no de les províncies en el seu si; i en l'obra *Las Nacionalidades* (1876) l'expresident de la República, Francesc Pi i Margall, reconeixia que: *Lleven, con todo, las provincias modernas 50 años de vida, y no es posible prescindir de un hecho que ha engendrado costumbres y establecido adentro lazos, afuera diferencias* (citats per Jesús Burgueño a *La invención de las provincias...”, op. cit.*, p. 153-154).

—com en el cas de l'oposició a cobrar el subsidi industrial i de comerç pel sistema de tarifes¹¹³², la contribució del *culto y clero*¹¹³³ o els drets de portes¹¹³⁴—, o obtenir millores per alleugerir el carregós i impopular pes dels allotjaments militars¹¹³⁵ i de les quintes¹¹³⁶. Alguna vegada, fins i tot, s'apel·là al record de l'antic Principat i les seves glòries passades, com quan el febrer de 1837 l'ajuntament de Lleida envià al de Girona una còpia de l'exposició que havia dirigit al *Augusto Congreso de la Nacion* perquè

---

¹¹³² A finals de l'any 1837 els ajuntaments de Girona i Lleida intercanviaren informació al respecte (AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessions de 10 i 15-11-1837 i sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 299). El setembre de 1839, *deseoso el Ayunt[amient]o [de Girona] de obrar acorde con los de las restantes Capitales de Provincia del antiguo Principado sobre la oposicion á que se plantifique el Subsidio de Comercio por el sistema de tarifas, acordà que se consulte á los Ayunt[amient]os de Barcelona, Tarragona y Lerida si allí se ha establecido, y en caso contrario, de que medios se han valido para la oposicion, á fin de obrar acordes; tot i que la resposta de l'ajuntament de Tarragona posà de manifest una clara prevenció davant del centralisme barceloní, expresando las razones que ha tenido para oponerse á la plantificacion del subsidio de Comercio por el sistema de Tarifas y manifestando la conveniencia de acudir al Gobierno de su Mag[esta]d, para que él, y no Barcelona, distribuyese los cupos por comercio entre las cuatro Provincias del antiguo Principado* (AMGi, Manual d'Acords de 1839, sessions de 6, 7, 20 i 25-9-1839).

¹¹³³ L'abril de 1843 l'ajuntament de Lleida consultà al de Girona *el efecto que producirá en el vecindario la nueva contribucion de Culto y Clero* decretada per la llei de 14 d'agost de 1841; el de Girona contestà que ho ignorava *por no haber circulado ahun el reparto á los contribuyentes* de dit impost (AMGi, Manual d'Acords de 1843, sessió de 24-4-1843). L'octubre de 1844, el consistori de Tarragona demanà al gironí que li facilités una còpia dels repartiments de la mateixa contribució *en que espresse lo detallado á los pueblos de esta Provincia en el presente año*; l'ajuntament de Girona l'hi envià (AMGi, Manual d'Acords de 1844, sessió de 28-10-1844).

¹¹³⁴ En la sessió de 18 de desembre de 1854 l'ajuntament de Girona acordà sumar-se a la iniciativa del de Lleida d'enviar una exposició a les Corts sol·licitant l'abolició dels drets de portes i consums (AMGi, Manual d'Acords de 1854, sessió 18-12-1854).

¹¹³⁵ Responent a un ofici de l'ajuntament de Tarragona de 16 de novembre de 1840, els membres del consistori gironí *acordaron que se le manifiesten los deseos de este Cuerpo de obrar acorde con los Ayunt[amient]os de las Capitales de Provincia á fin de que produzcan algun fruto en beneficio de la poblacion las gestiones que practique á fin de conseguir se acuarle la fuerza de guarnicion* (AMGi, Manual d'Acords de 1840, sessió de 27-11-1840). Sobre la mateixa qüestió, el setembre de 1841 hi hagué de nou correspondència entre els consistoris de Girona i Tarragona, i el de Girona escriví al de Lleida el juny de 1842 (AMGi, Manual d'Acords de 1841, sessions de 6 i 27-9-1841 i Manual d'Acords de 1842, sessió de 8-6-1842). També fou conflictiu, els anys 1844 i 1845, el repartiment del que tocava pagar als veïns per l'equivalent que havia de substituir el servei d'allotjaments, així com qui tenia dret de cobrar-lo; davant la demanda del comandant general de la província perquè es declarés si a ell, al governador i a l'estat major de la plaça els correspon cobrar l'equivalent, l'ajuntament acorda escriure als consistoris de Barcelona, Lleida i Tarragona *para venir en conocimiento de cuanto en dichos puntos se practique sobre el particular* (AMGi, Manual d'Acords de 1844, sessió de 16-12-1844 i Manual d'Acords de 1845, sessió de 3-1-1845, respostes dels ajuntaments de Lleida i Tarragona comunicant que l'estat major de plaça no gaudeix en dites poblacions de l'equivalent d'allotjament).

¹¹³⁶ L'any 1844 s'intercanviaren informació per fer front a la quinta de 1843 i sobre el preu dels substituïts que caldria contractar: l'ajuntament de Girona declarà al maig voler posar-se d'acord amb les corporacions de Lleida, Barcelona i Tarragona *para representar al Gobierno de S.M. por si es dable lograr se suspendan los efectos del R[ea]l Decreto de 5 de Abril último con respecto á la [quinta] de 1843*. El consistori gironí s'oposà a efectuar l'esmentada quinta pel mètode del sorteig dels joves *apoyada la Corporacion con las Reales Ordenes de 10 de Febrero de 1841 y 31 Diciembre 43 en que ecsime á las provincias de Barcelona y Gerona de la formacion del sorteo siéndole permitido la substitution general en el servicio militar*; el cost dels substituïts es cobrí a la ciutat mitjançant un repartiment efectuat als solters i l'arbitri de 5 rals sobre el vi i el vinagre (AMGi, Manual d'Acords de 1844, sessions de 13, 17, 25 i 28-5-1844, de 14, 17 i 25-6-1844, de 12-7-1844 i de 19-10-1844).

abolís el *ominoso dret de lleuda*. En l'escrit lleidatà es feia una apologia de l'antiga *libertad catalana*, la qual *sufrió las primeras agresiones con el advenimiento al trono de la Dinastia Austriaca*, fins que *todo se hundió cuando las armas de Felipe 5º soyuzgaron definitivamente el Principado*¹¹³⁷. El dret de lleuda era presentat com una *gavela opresora y tiranica en nuestros dias*, que perjudicava el comerç i l'agricultura i provocava un encariment del preu dels productes alimentaris i les manufactures, per la qual cosa l'ajuntament de Lleida demanava *se digne elevar esta solicitud al Soberano Congreso Nacional apoyada con las luces y conocimiento de los intereses de la Provincia que V.E. representa para lograr la pronta y total abolicion en Cataluña de un d[e]r[ech]o incompatible con la libertad del pueblo español*¹¹³⁸.

Però també es mancomunaren esforços entre capitals de província catalanes per no perdre pes institucional davant de Barcelona. Així, el consistori de Girona, el desembre de 1838, informà els ajuntaments de Lleida i Tarragona, *por si quieren secundar tan laudable medida*, que pensava elevar una representació al capità general contra la mesura de suprimir les intendències en aquelles tres capitals i centralitzar les seves operacions en la de Barcelona. L'escrit que la diputació de Girona adreçà a la mateixa autoritat el 7 de febrer de l'any següent, i amb el qual es declarà a favor l'ajuntament gironí, argumentava que *la reunion en la cabeza de cada una de las tres Provincias de las Autoridades en todos los ramos que constituyen su administracion es el medio mas espedito para el despacho de los negocios que respectivamente les atañen y que las mas veces tienen referencia de unas á otras*, de manera que havia d'ecsistir un *Gefe superior*

---

¹¹³⁷ *Vivia sin embargo el genio de la libertad catalana: en las Cortes que se celebraron en Bar[celo]na en 1292 se estableció la abolicion de los abusos é innovaciones introducidas en el ramo de Lezda, disposicion que se reprodujo en las Cortes que se celebraron en Gerona en 1321 [...]; la qual llibertat sufrió las primeras agresiones con el advenimiento al trono de la Dinastia Austriaca fins que todo se hundió cuando las armas de Felipe 5º soyuzgaron definitivamente el Principado. Aquel Monarca consideró [la] vasta estension del territorio catalan mas bien como provincia conquistada y sujeta a su yugo [...] la libertad quedó sepultada entre los escombros y ruinas de la Capital del Principado, el ddespotismo reemplazó á su vez nuestras constituciones y Usages y la voluntad absoluta á los d[e]r[ech]os de representacion más ó menos acatados hasta aquella época. Las municipalidades encorvaron el cuerpo bajo el peso del poder del Conquistador y este y sus sucesores dispusieron á su voluntad y alvedrio de cuanto creyeron serles util como despojo adquirido por el d[e]r[ech]o de la guerra (AMGi, Manual d'Acords de 1837, exposició datada a Lleida el 14 de gener de 1837, llegida en la sessió de l'ajuntament de Girona de 13-2-1837 i inserida en l'esmentat manual).*

¹¹³⁸ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessió de 13-2-1837. La crida, de totes maneres, no aconseguí provocar la solidaritat de l'ajuntament de Girona, el qual en un context de guerra, i considerant que *en virtud de condonacion hecha por el Rey D. Carlos tercero, á 27 Marzo de 1767, se hallan los habitantes de esta Capital libres del citado derecho [...], cree no deber molestar la atencion del Congreso Nacional acerca el particular* (AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, foli 142, carta de l'ajuntament de Girona al de Lleida de 13-2-1837).

*de Hacienda en cada Provincia independiente del de Barcelona, y verificándose en la misma las operaciones de los respectivos ramos como hasta aqui; i conclóia que con este sencillo plan [...] conserva á las Provincias la independiencia tan necesaria unas de otras para su felicidad y se evita una centralización, cuyos perjuicios deja manifestados á V.E.*¹¹³⁹. I és que, tal com ha indicat Ramon Arnabat ja en relació amb els temps del Trienni constitucional, amb la divisió provincial del territori català *per algunes ciutats catalanes es tractava de guanyar protagonisme davant del centralisme barceloní*¹¹⁴⁰. Per altra banda, la solidaritat com a capital provincial no operà només dintre de l'estricta àmbit territorial català, sinó que també s'exercí molt sovint amb altres províncies de l'estat, per qüestions també d'ordre fiscal¹¹⁴¹.

Tornant a la dinàmica dels esdeveniments del període, com ja hem comentat anteriorment, la primera guerra carlina no faria sinó agreujar les dificultats financeres d'una hisenda municipal que ja patia un deute crònic des d'abans de la guerra. Al dèficit crònic entre ingressos i càrregues municipals, s'hi afegirien, arran de la guerra, les contribucions extraordinàries per reparar les fortificacions de la ciutat, el manteniment de les tropes i l'equipament i serveis de la Milícia Nacional, a més del pes dels

---

¹¹³⁹ AMGí, Manual d'Acords de 1838, sessió de 17-12-1838 i Manual d'Acords de 1839, sessió de 27-2-1839 i B.O.P.G. núm. 25 de 26-2-1839 f. 110-113. Vegeu altres mostres de prevenció davant del centralisme barceloní en la nota 1132 i, especialment, en l'apartat dedicat al Bienni progressista.

¹¹⁴⁰ R. Arnabat "Catalunya i Espanya...", *op. cit.*, p. 13.

¹¹⁴¹ En el marc de la seva oposició al cobrament dels subsidi industrial i de comerç pel sistema de tarifes, l'ajuntament de Girona no col·laborà en la formació de l'Estadística manada elaborar pel decret de 7 de febrer de 1841 i que havia de permetre implantar la reforma fiscal sobre la base d'una avaluació més real de la riquesa dels municipis i les províncies. En la sessió de 30 de març de 1841, l'ajuntament aturà les feines al·legant que molt pocs veïns i hisendats forasters havien presentat la relació dels seus béns, i *teniendo à la vista la representacion hecha con dicho motivo por el Ayuntamiento de Castellon de la Plana, a su imitacion se acordó redactar una esposicion para la Regencia provisional apoyando en iguales razones que aquel la dificultad de llevar à cabo la Estadística* (AMGi, Manual d'Acords de 1841, sessions de 26, 29 i 30-3-1841 i 14-4-1841 i B.O.P.G. núm. 27 de 4 de març de 1841). En el mateix sentit de resistència fiscal, en la sessió de 8 de novembre de 1844 es veié l'ofici de l'ajuntament de La Coruña lamentant-se que *el Gobierno de S.M. haya restablecido en veinte y ocho capitales los derechos de puertas*, per tal que el consistori gironí també sol·licités la seva supressió (AMGi, Manual d'Acords de 1844, sessió de 8-11-1844). El febrer de 1841 l'ajuntament decidí secundar la petició del consistori de San Sebastián perquè se sumés a la petició a les Corts per derogar la Reial Cédula de 1806 que concedia franquícia als militars dels drets municipals sobre consums, *prerogativa que al paso que grava la condicion de determinadas poblaciones, está diametralmente opuesta al espíritu y letra de la Constitucion del Estado* (AMGi, Manual d'Acords de 1841, sessió de 26-2-1841). L'any 1847 se sumà igualment a la iniciativa de l'ajuntament de Sevilla, que es queixava *de la legislacion económica de los pueblos* i demanava la supressió dels impostos del 20% de propis i 5% d'arbitris y *otras rebajas que cree justísimas [...] y como estos asuntos afectan igualmente à todos los Ayuntam[ien]tos, espera el Cabildo [de Sevilla] que esta capital lo coadyuvará p[ar]a el logro de este comun benefico*; l'ajuntament de Girona decidí enviar *una instruccion para los Ss. Diputados à Cortes por esta Prov[inci]a* perquè recolzessin aquella petició (AMGi, Manual d'Acords de 1847, sessió de 26-3-1847).

alotjaments –l’ajuntament informava el 9 d’octubre de 1835 al governador militar que *los vecinos de esta ciudad están llenos de alojamientos y de gente forastera de modo que ni aún lo más preciso tienen para hacer camas*¹¹⁴²– o l’alça dels preus i l’escassetat de productes que es començà a patir a finals de 1837 com a conseqüència d’un ban dels rebels que provocà el bloqueig econòmic de la ciutat, tot això sense comptar les pèrdues humanes i materials que ocasiona tota guerra.

L’any 1834, l’ajuntament de Girona, d’un extremat moderantisme, apostà pel sistema del *justo medio* que establia l’*Estatuto Real*, carta atorgada per la reina regent Maria Cristina l’abril d’aquell any, inspirada en la carta (1814) de Lluís XVIII de França i elaborada per Martínez de la Rosa. L’*Estatuto*, que segons l’ajuntament constituïa el *depósito sagrado de un libertad juiciosa y moderada, que es la que hace florecer las Monarquías, ahora que instaurava un sistema de equilibrio que debe elevar a la Nación a un estado de grandeza y esplendor*¹¹⁴³, fou promulgat a Girona l’1 de juny de 1834. En la convocatòria adreçada als veïns perquè participessin en aquells actes, l’ajuntament feia la següent crida a l’ordre i a la unió: *Nada de extremos, Conciudadanos, porque solamente producen males sin cuento, y atengámonos al término medio, fecundo manantial de bienes positivos. Unión, fraternidad y concordia constituyen la verdadera fuerza y el bienestar de las naciones*¹¹⁴⁴. El *término medio*, però, com és prou sabut, no acontentà a quasi ningú. El motí de La Granja, el mes d’agost de 1836, obligà la reina regent a restablir la constitució de Cadis -proclamada a Girona el 18 del mateix mes, dos dies més tard que a Barcelona- la qual seria substituïda més endavant per la del 1837, de caràcter progressista i fruit d’una transacció entre la constitució de Cadis i el restrictiu *Estatuto Real*.

El primer cicle (1835-1837) dels avalots populars coneguts amb el nom de *bullangues* que es produïren en algunes localitats del Principat, especialment a Barcelona, en el marc de la revolució liberal, sembla que no tingueren cap mena de repercussió violenta a la ciutat de Girona. La tensió social a la ciutat, on el procés industrialitzador era encara mínim, no devia ser tan important com en d’altres poblacions, com Barcelona, on aquest procés estava molt més avançat. La manca d’alteració de l’ordre públic, però, s’explica

---

¹¹⁴² AMGi, Manual d’Acords de 1835, sessió de 9-10-1835.

¹¹⁴³ AMGi, Manual d’Acords de 1834, sessió de 26-4-1834.

¹¹⁴⁴ AMGi, Manual d’Acords de 1834, sessió de 30-5-1834.

també per l'exercici d'una política municipal de molt rigor; es visqué, per dir-ho d'alguna manera, dins d'una constant "pau vigilada". L'ajuntament, a més, se serví també, molt hàbilment, d'alguns recursos típics de l'Antic Règim per tal d'assegurar el manteniment de l'ordre. Així, per exemple, en els moments crítics, i amb una clara intenció d'evitar desordres públics, es va recórrer diverses vegades a les obres públiques -a fi de donar feina als desocupats-, al control estricte del preu i la qualitat del pa -mesura que sovint provocà enfrontaments entre el gremi o els representants dels flequers i l'ajuntament¹¹⁴⁵-, o s'acatà, amb el beneplàcit de totes les autoritats civils, militars i eclesiàstiques i dels sectors socials benestants, l'ordre de reclusió dels pobres a l'Hospici dictada el març de 1836 pel capità general Francisco Espoz y Mina com una mesura de seguretat pública, ja que considerava que *bajo la capa del mendigo se encubre la ociosidad, el robo, el vicio, la irreligión, el deshonor, el asesinato, espionaje [sic.] y todo cuanto refluye en afrenta del género humano*¹¹⁴⁶. La Milícia Nacional també jugà un paper decisiu en el manteniment de l'ordre públic. Així, el 12 de gener de 1837, l'ajuntament afirmava que de la unió i l'obediència manifestada pels seus membres *ha resultado el bien de que se engrie Gerona de no haber sido perturbada ni un sólo instante la paz y el orden, ni aún menos en los asiagos días en que otros pueblos han tenido que llorar los males que trae consigo la desaveniencia y el olvido de los deberes sociales*¹¹⁴⁷.

7.2.5. LA REGÈNCIA D'ESPARTERO (1840-1843)

Si durant el primer cicle de les bullangues no es va alterar l'ordre públic a la ciutat, no passarà el mateix durant la regència d'Espartero (1840-1843). Durant el pronunciament del setembre de 1840, que acabà conduint al nomenament de Baldomero Espartero com a regent del regne l'octubre del mateix any, ja es notà a la ciutat de Girona una gran tensió i la pressió popular al carrer, que obligà, per exemple, l'ajuntament i la *Junta Provisional Auxiliar de Patriotas*, nomenada el dia 8 de setembre, a destituir de les seves funcions el cap superior polític José Soler *para evitar un desorden*¹¹⁴⁸. També es

---

¹¹⁴⁵ L'ajuntament, per exemple, el 28 de febrer de 1840 es queixava al cap superior polític de *la obstinada resistencia que siempre han opuesto los panaderos en sugetarse a las benéficas disposiciones dictadas por el Ayuntamiento con el solo objeto de proporcionar á la clase menesterosa la mayor baratura posible en este artículo de primera necesidad, y el que contubiese las calidades indispensables para su admisión* (AMGi, Manual d'Acords de 1840, sessió de 28-2-1840).

¹¹⁴⁶ AMGi, Manual d'Acords de 1836, sessió de 20-3-1836, inserta entre foli 36 i 37.

¹¹⁴⁷ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessió de 12-1-1837.

¹¹⁴⁸ AMGi, sèrie VII.3.1. Lligall 2, dins plec *Constit[uci]on de 1837. Pronunciam[ien]to de Gerona para*

visqué una gran tensió arran dels aixecaments moderats de l'octubre de 1841 contra el govern progressista. Amb motiu d'aquells aixecaments tant l'ajuntament com totes les autoritats provincials (llevat del governador militar, a qui l'ajuntament acusà més tard d'apatia) es posicionaren del costat d'Espartero. L'ajuntament prengué algunes mesures de precaució, com ara situar persones fidels en llocs claus per a la seguretat de la plaça i, com ja s'havia fet a Barcelona, es publicà un ban prohibint *hablar en favor de la sublevación del General O-Donell* i el 12 d'aquell mes quedà instal·lada una *Junta Central de Vigilancia de la Provincia* de Girona, integrada per membres del consistori, la diputació i la Milícia, per recolzar el govern progressista. La revolta del novembre-desembre de 1842 de Barcelona fou secundada ja obertament a Girona amb una revolta que comptà amb la participació de membres de la Milícia i del batalló provincial els dies 20, 21 i 22 de novembre. El 21 de novembre per la pressió *de los que á voz en grito reclamaban el nombramiento de una Junta popular a imitación de la Capital del Antiguo Principado*, l'ajuntament, la diputació i les autoritats civil, econòmica i judicial, determinaren que els representants de la Milícia i els comissionats dels tres barris de la ciutat nomenessin una *Junta Auxiliar de la Municipalidad*¹⁴⁹. Aquesta junta, lluny de ser popular (la integraven, entre d'altres, el Marquès de la Torre, el governador eclesiàstic de la diòcesi Manuel Hurtado i el notari Francesc de Camps i Roger) no prengué cap mesura revolucionària, ans al contrari, actuà de comú acord amb l'ajuntament i les demés autoritats per assegurar l'ordre i fer avortar la revolta. Els dies 4 i 5 de desembre les notícies que arribaven del bombardeig de Barcelona, ordenat pel propi Espartero, provocaren una gran ansietat i malestar popular. L'ajuntament, que arribà a témer un reviscolament de la revolta, mobilitzà la Milícia, tocà a sometent i envià una comissió de membres del consistori i de la diputació a Barcelona perquè demanés al regent alleugerir el rigor de la repressió pel bé de la tranquil·litat a la província. La conseqüència més immediata dels fets de 1842 fou el desarmament i la dissolució de la Milícia de Girona.

Però, sens dubte, la major revolta que visqué la ciutat durant aquest període fou la que va tenir lloc l'estiu i la tardor de l'any 1843 en el context dels aixecaments que van

---

sostenerla a toda costa, á imitacion de Bar[celo]na, Lerida, Tarragona y otras Provincias, sessió de 9-9-1840.

¹⁴⁹ AMGi, sèrie VII.3.1. Lligall 2, dins plec 1842. *Sucesos militares y políticos*, carta de 21-11-1842 de l'ajuntament als nomenats per formar part de l'esmentada junta.

produir-se a diferents punts de l'Estat en defensa de la convocatòria, a Madrid, d'una Junta Central que, integrada per representants de totes les juntes provincials que s'havien anat creant al llarg del moviment, hauria de portar a terme tot un seguit de reivindicacions, com ara l'augment d'atribucions per a les diputacions, la llibertat religiosa i d'imprensa i la reducció de l'exèrcit. Així, després que nombrosos grups de persones s'haguessin anat reunint el dia anterior a la plaça de la Constitució per manifestar les seves simpaties a favor del moviment que ja havia esclatat en d'altres localitats, el 14 de juny de 1843 -quatre dies més tard que s'hagués pronunciat La Bisbal, on s'instal·là el dia 12 una *Junta Provisional de Gobierno de la Provincia de Gerona* presidida per l'hisendat Ramon de Cabrera-, la ciutat de Girona es pronuncià també a favor de la insurrecció centralista. El mateix dia s'instal·là la *Junta Popular Directiva Provisional de Gerona*, integrada pel cap superior polític, dos diputats provincials, els membres de l'ajuntament, el governador eclesiàstic, el governador militar interí, Miguel de Joarizti (administrador de rendes de la província), Manuel M. Barber (hisendat), Felipe Flores (comerciant), Pere Balart i Oliver (farmacèutic), Joan Danis (advocat), Jaume Font (propietari) i Isidre Prats (fabricant). Aquesta junta es va dissoldre el 15 de juny, després d'haver ordenat la reorganització de la Milícia Nacional de la ciutat. La *Junta Suprema de Gobierno de la Provincia de Gerona* quedaria instal·lada el 29 de juny. La presidia l'hisendat Ramon de Cabrera, n'era secretari l'advocat Salvador Piferrer, i vocals Josep Prats, el metge Martí Pararols, l'advocat Llorenç Aulet i Gallarda i els hisendats Rafel Patxot, Francesc Maranges, Eusebi de Rich, Ramon de Sabater i Josep Vergés de Vilar. L'11 d'agost, d'acord amb la disposició del govern provisional, cessà en les seves funcions de Junta Suprema, quedant merament amb el caràcter d'auxiliar. Ramon de Cabrera, Josep Prats i Llorenç Aulet votaren, en va, en contra d'aquesta mesura ja que consideraven que la Junta *debe conservar aquel caracter [de suprema] hasta haber consultado la opinión del país, como lo han hecho las de Barcelona y Lérida, pues en su concepto el único poder que puede consolidar la situación en la crisis que se encuentra el país, legitimar el Gobierno y resolver las grandes cuestiones que han de ofrecerse, es una Junta Central que represente la soberanía de la Nación*¹¹⁵⁰. L'estiu de 1843 l'ajuntament aprofità la nova situació política per provar d'aconseguir algunes reivindicacions que feia temps que s'estaven demanant. Així, acordà enviar una comissió a Madrid formada per

---

¹¹⁵⁰ B.O.P.G. núm. 111 de 15-8-1843 f. 392.

l'alcalde, el Marquès de la Torre, i el síndic segon de l'ajuntament perquè sol·licitessin del govern, entre d'altres coses, la supressió del cadastre personal -que ja no s'havia cobrat a la ciutat l'any anterior, però a la supressió del qual s'oposava la diputació degut a la pressió d'alguns propietaris-, el retorn d'unes cases dels béns de propis que mantenia retingudes l'autoritat militar, la confirmació del decret del 3 de gener de 1810 que concedia la noblesa personal als defensors de Girona durant la guerra del Francès, la concessió de l'exconvent de Sant Josep per a quarter de la Milícia Nacional i l'exempció del servei d'allotjaments a la ciutat a canvi d'una determinada retribució als caps i subalterns de la guarnició.

Davant la manca de resposta a la demanda de la convocatòria de la Junta Central, però, el moviment centralista es reviscolà el setembre en el que també es coneix com *La Jamància*. Des del 4 d'aquell mes ja es notà un cert moviment a Girona a favor de secundar la sublevació de Barcelona, iniciada dos dies abans. El dia 7 entrà de nou en les seves funcions la *Junta Suprema de Gobierno de la Provincia de Gerona*. La revolta coincidí a Girona amb un terrible aiguat la nit del 18 al 19 de setembre que provocà moltes pèrdues humanes i materials al barri de Sant Pere. Entre el dia 1 d'octubre i el 7 de novembre la ciutat fou assetjada per les tropes del general Prim, que arribaren fins i tot a bombardejar-la per tal d'aconseguir la seva rendició. Aquesta revolta, que comptà amb la participació popular, és, sens dubte, un dels episodis més difícils d'interpretar de la història de la ciutat, ja que es produïren complexes aliances i fractures a tots nivells: la major part de l'ajuntament, amb l'excusa de fer una comissió, abandonà la ciutat i es posà del costat dels assetjants, mentre que dels membres que es varen quedar dintre les muralles ens és molt difícil d'esbrinar el seu grau de convenciment real a favor de la revolta (de vegades adoptaren una actitud resistent envers la Junta, sobretot en el cobrament de les contribucions que aquella ordenava); una part dels membres de la Junta Provisional o de la Junta Suprema de govern de la província del moviment de l'estiu es constituí en diputació provincial fora muralles *por haberse aderido los que componían esta última á la sublevación, ó inhabilitándose por sus actos políticos*¹¹⁵¹, mentre que els tres membres de la Junta Suprema que l'agost havien mostrat la seva oposició al fet que aquella esdevingués auxiliar sense la prèvia convocatòria de la Junta Central restaren a la ciutat i incorporaren com a membres de la *Junta Suprema*

---

¹¹⁵¹ B.O.P.G. núm. extraordinari de 20-10-1843, entre el núm. 2 i el núm. 4 de la segona numeració.

Provincial algunes persones elegides pels caps de l'exèrcit i la Milícia Nacional. Es pot dir, però, en general, que els hisendats es posicionaren en contra de la revolta, darrera de la qual veien l'anarquia i la revolució i algun, fins i tot, el fantasma de la revolució francesa més radical. Postures exagerades, ben cert, si tenim en compte que no es varen produir atacs contra la propietat i que d'un dels principals caps de la revolta, l'hisendat Ramon de Cabrera, sabem que durant el Trienni liberal havia participat sense contemplacions en la repressió contra els veïns d'alguns pobles de l'Empordà que havien ocupat algunes terres de particulars.

Amb l'entrada del general Prim a la ciutat el 9 de novembre, entrà en funcions l'ajuntament que s'havia mantingut fora les muralles i foren inhabilitats els membres del consistori que havien romàs dins la ciutat. Es procedí també a la purificació dels empleats i dependents de l'ajuntament, hi hagué empresonaments i algunes de les persones més compromeses amb la revolta hagueren d'exiliar-se. La revolta de la Jamància degué ser un sotrac important per a moltes consciències conservadores. El 12 de novembre l'ajuntament disposà la celebració d'un Te-deum a la catedral per tal de *tributar gracias al todopoderoso con motivo del feliz desenlace que han tenido los desastrosos sucesos de esta ciudad entregada a la merced de los revoltosos*¹¹⁵², alhora que en una proclama als ciutadans feia una crida a la unió i a favor de l'establiment de *un Gobierno liberal, fuerte y justiciero*¹¹⁵³. El dia 1 de desembre la ciutat de Girona celebrà l'acte de la proclamació d'Isabel II com a reina d'Espanya. Després de la destitució de Salustiano de Olózaga com a president del govern, l'ajuntament envià un manifest a la reina donant-li les gràcies per haver *parado la rueda de la revolución*¹¹⁵⁴. La diputació que s'havia constituït fora les muralles durant la revolta havia ja sentenciat el 20 d'octubre, en un manifest, que la causa de tots els problemes provenia d'*una viciosa organización de la Milícia Nacional, la ocupación de algunos cargos municipales por personas indignas o desconceptuadas, y el defecto de una Policia protectora del hombre honrado, y observadora del discolo y sedicioso*¹¹⁵⁵. De manera significativa, el setge imposat pel general Prim als defensors de la bandera de la Junta

---

Manifest de la diputació als habitants de la província de Girona.

¹¹⁵² AMGi, Manual d'Acords de 1843, sessió de 12-11-1843.

¹¹⁵³ AMGi, sèrie VII.3.1. Lligall 3.

¹¹⁵⁴ AMGi, sèrie VII.3.1. Lligall 3. 14-12-1843, manifest a la reina de l'ajuntament de Girona.

¹¹⁵⁵ B.O.P.G. núm. extraordinari de 20-10-1843, entre el núm. 2 i el núm. 4 de la segona numeració. Manifest de la diputació als habitants de la província de Girona.

Central, que durà un mes, fou silenciada per la memòria històrica oficial en una ciutat que sí recordà per sempre més, en canvi, els setges que havia patit durant la guerra del Francès.

7.2.6. LA DÈCADA MODERADA (1844-1854)

A parer la *rueda de la revolución* i a donar satisfacció a moltes d'aquelles demandes es dedicarien els governs de la dècada moderada (1844-1854). El retorn a l'ordre s'imposaria mitjançant diversos mecanismes: l'eliminació de la Milícia Nacional, que fou substituïda per la creació de la Guàrdia Civil (1844) i la Guàrdia Rural (1849); la instauració d'un estricte vot censatari en la nova llei sobre organització i atribucions dels ajuntaments i diputacions de l'any 1845, la qual, com hem vist, reduïa el dret de vot a una ridícula minoria escollida segons el grau de riquesa i la possibilitat de ser elegit a una minoria encara més ridícula; la Constitució de 1845, més conservadora que la de 1837; el centralisme administratiu, manifestat molt especialment en la figura dels governadors civils que, a partir de l'any 1849, concentraren les atribucions del cap superior polític i de l'Intendent com a primera autoritat civil provincial en comunicació directa amb els ministeris de Governació, Hisenda i Comerç, Instrucció i Obres públiques; el control ideològic mitjançant els jurats d'impresca; o el restabliment de relacions cordials amb la Santa Seu (Concordat de 1851). La constant intervenció dels majors contribuents en els assumptes més rellevants de l'administració local (en la confecció de les llistes d'electors i d'elegibles, el repartiment de les contribucions, en els jurats d'impresca, etc.) acabava de tancar el cercle d'un sistema polític que deixava fora del joc a la major part de la població.

La segona guerra carlina a Catalunya (1846-1848) coincidí amb la important crisi de subsistències de l'any 1847 –provocada, sobretot, per l'escassetat de grans i de patates degut a les males collites–, i la crisi del comerç i la indústria de l'any 1848 que a la província de Girona afectà especialment la indústria del suro i del cotó. Per tal de reanimar *el estado abatido de los fabricantes que por haberse suspendido los pedidos han agotado sus capitales*, el cap superior polític, junt amb una *Comisión de Socorros Fabriles* de la província de Girona, acordaren reunir un fons de socors fabrils d'un milió de rals, creat per la via del préstec voluntari reintegrable, a fi de poder concedir préstecs

als fabricants¹¹⁵⁶.

7.2.7. EL BIENNI PROGRESSISTA (1854-1856)

Un dia després d'haver-s'hi adherit Barcelona, i a invitació del capità general, les autoritats i corporacions civils, militars i eclesiàstiques de Girona se sumaren el 15 de juliol de 1854 al pronunciament dels generals O'Donnell i Dulce que obriria un nou període de govern progressista (1854-1856). En l'elocució al públic feta l'endemà, l'ajuntament afirmava: *Tiempo es ya de que la Nación Española reconquiste sus derechos y recobre con arrogante valentía su ilustre poderío y los fueros de sus sacrosantas libertades [...] La gloriosa bandera levantada, simboliza la unión de la gran familia española: ella rechaza un poder sobradamente violento y opresor y pregona un orden de cosas conforme a la moralidad, a la justicia y a la época*¹¹⁵⁷. Les autoritats, com tantes altres vegades, estigueren sobretot preocupades pel manteniment de l'ordre públic i el fet que el moviment no anés massa lluny. Així, el 17 del mateix mes, el governador militar de la província, *teniendo presentido que algunos malévolos [...] tratan de impulsar a la perturbación del orden inculcando la formación de Juntas sin que venga dispuesto por el Excmo. Sr. Capitán de este distrito, y hasta el cambio de nuestro sistema Monárquico Constitucional, que invoca y sostiene con el ejército el pueblo español*, va creure convenient publicar un ban anunciant que serien passats per les armes tots els que proclamessin aquelles idees¹¹⁵⁸. El 25 de juliol, mentre l'ajuntament es trobava reunit amb dinou majors contribuents per tal de procedir als tràmits per a l'elecció dels vocals que formarien part de la *Junta Gubernativa del Principado*, es presentà *una comisión del Pueblo manifestando que se cree inconveniente y hasta perjudicial a los intereses materiales de la Provincia el nombramiento de los cuatro individuos que deben formar parte de la Junta Gubernativa del Principado, porque la razón y las circunstancias aconsejan que la Provincia de Gerona tenga atribuciones propias y represente ella misma por medio de una Junta sus intereses*; a favor de la qual cosa es declararen tots els reunits, manifestant que estava en consonància amb el programa de Manzanares¹¹⁵⁹. Malgrat que no sabem qui formava

---

¹¹⁵⁶ AMGi, Manual d'Acords de 1848, sessió de 1-5-1848 i sèrie I.1.2.15. Lligall 2.

¹¹⁵⁷ AMGi, sèrie VII.3.1. Lligall 4.

¹¹⁵⁸ B.O.P.G. Ban del governador militar de la província de 17-7-1854 (butlletí extraordinari insert després del núm. 85).

¹¹⁵⁹ *Tomando varios S.S. la palabra en pro de la petición que acababa de hacerse, fundado en que por respeto y leal adhesión a la alocución ó programa publicado en Manzanares el día 7 del corr[ien]te por*

part d'aquella *comisión del Pueblo*, la demanda és prou significativa de l'assumpció, més enllà dels membres de l'ajuntament de la capital i de la diputació, del fet provincial com quelcom positiu per al govern del territori i com, en aquelles dates, les províncies no eren necessàriament sinònim de centralisme, sinó que podien ser concebudes com un àmbit idoni dintre d'un projecte de descentralització de l'estat, tot depenia del contingut i l'autonomia política que se'ls atorgués. La iniciativa és al mateix temps indicativa del fet que no solament preocupava el centralisme exercit des de la capital de l'estat, sinó també el que pogués exercir-se des de Barcelona, per defensar-se del qual també resultava útil l'àmbit de la província. En qualsevol cas, quatre dies més tard, prèvia autorització de la *Junta Gubernativa Provisional de Cataluña*, s'instal·là a Girona una *Junta Gubernativa de la Província* presidida per l'hisendat Ramon de Cabrera i composta per oficials de la tropa i per hisendats, propietaris i advocats representants de tots els partits judicials de la província. Aquesta junta manifestarà una gran activitat i autonomia de govern avançant-se en alguns casos, fins i tot amb un to més progressista, a algunes mesures que dictarà aviat el govern. Així, entre els dies 30 i 31 de juliol decretà, entre d'altres coses, la nova entrada en vigor de la constitució de 1837, el recobriment de les funcions que tenien els ajuntaments i les diputacions abans de derogar-se aquella constitució, la supressió del consell provincial i el traspàs de les seves atribucions a la diputació, el dret de reunió dels ciutadans, la llibertat d'imprensa segons el decret de 22 de març de 1837, i la reorganització de la Milícia Nacional. Ratificà a més la disposició del dia 24 de la *Junta Provisional Gubernativa de Cataluña* suprimint els drets de consums i manà que els ajuntaments li remetessin una exposició sobre totes les càrregues *que soportan con exceso los contribuyentes*¹¹⁶⁰. La Junta provincial de Girona defensà també un projecte de descentralització administrativa per al conjunt de l'Estat per al qual *debe demarcarse con plenísima evidencia la línea de separación entre las diversas entidades administrativas, que en la nación están comprendidas. El pueblo, la provincia, la Nación. Cada uno de estos elementos tienen un círculo especial y particularísimo de vida y movimiento [...] dentro de este círculo la*

---

los bravos Generales O-donell y Dulce, é insiguiendo al pie de la letra los principios consignados en el mismo, deben las provincias de por sí tener atribuciones propias en una esfera de la que se pretende, constituyendo Juntas Gubernativas intérpretes de los sentimientos del país. Se observa además que aquellos esforzados caudillos al mandar la instalacion de Juntas de provincias tuvieron presente cuan importante era atender á las necesidades locales sin dilaciones ni enterpecimientos. La mayor facilidad de socorrerse intantáneam[en]te, dar vigor é impulso al movimiento nacional á fin de contribuir con toda eficacia al buen éxito del glorioso alzamiento á que ha respondido toda la España, es sin duda otro motivo que indujo aquella medida (AMGi, Manual d'Acords de 1854, sessió de 25-7-1854).

*independencia ha de ser completa*¹¹⁶¹. El 17 d'octubre de 1854, després d'haver-se efectuat les eleccions de diputats a Corts, en les quals sortiren elegits alguns dels seus membres, la Junta anuncià la seva dissolució. Aquesta vegada, els homes com Ramon de Cabrera havien jugat la carta d'evitar excessos per tal de consolidar la reforma.

La supressió dels impopulars drets de portes i consums, que acabaria decretant també el govern, fou en realitat una ficció, ja que aquests impostos serien percebuts a través de la imposició d'arbitris municipals que gravaven igualment els productes de consum. Com assenyala Josep Clara, durant el Bienni progressista la ciutat de Girona, mancada de grans fàbriques, *no conegué la rebrotada del problema social que ressonà a la capital catalana [...] però hagué de presenciar l'any 1855 l'execució de 16 individus de la rebel·lió carlina que reviscolà a les comarques*¹¹⁶². Aquell mateix any es posaria en marxa la desamortització els béns civils, coneguda com la desamortització Madoz. El 27 de juliol de 1856, un cop vençuda la revolta de Barcelona, el mariscal La Rocha entrà sense resistències a la ciutat, desarmant la Milícia i destituint l'ajuntament.

7.3. L'AJUNTAMENT DE GIRONA, ÒRGAN DE PODER POLÍTIC DE LA CLASSE PROPIETÀRIA?

Si, tal com afirmava fa uns anys Jaume Suau, *l'ajuntament és una peça clau de l'aparell de l'Estat, però, a la vegada, constitueix el marc polític local on cristal·litza la correlació de forces que impera en cada col·lectivitat*¹¹⁶³, resulta oportú interrogar-se si l'ajuntament ofería a la classe propietària l'oportunitat de practicar una *política de classe*. Òbviament no estem plantejant que tots els actes i totes les decisions que prenia el consistori gironí haguessin de beneficiar els hisendats, sinó la qüestió de si l'ajuntament els ofería mecanismes per defensar els seus interessos de classe. Intentaré respondre a aquesta pregunta, que em formulà Eva Serra com a membre del tribunal que havia de jutjar el meu treball de recerca de nou crèdits del programa de doctorat, mitjançant algunes pinzellades impressionistes, il·lustrant-ho amb alguns exemples.

---

¹¹⁶⁰ B.O.P.G. núm. 91 de 31 de juliol de 1854.

¹¹⁶¹ B.O.P.G. Decret de la Junta provincial de Girona de 4-8-1854 (butlletí extraordinari insert entre els butlletins núm. 99 i 100).

¹¹⁶² Josep Clara, *Introducció...*, *op. cit.*, p. 117.

¹¹⁶³ Jaume Suau, "Qui mana? Com? Per què? Estudi de les relacions de poder en les col·lectivitats rurals", *L'Avenç*, Plecs d'Història Local, núm. 39 (juny 1992), p. 36.

7.3.1. UNA CONCEPCIÓ OLIGÀRQUICA I PATERNALISTA DEL PODER LOCAL

Considerem, en primer lloc, la concepció mateixa del poder local per part dels qui l'exerceixen. Potser una de les coses que permeti copsar d'una manera més patent el caràcter de classe dominant d'un grup social sigui la tranquil·la seguretat amb què un o diversos integrants d'aquest grup afirmen per escrit certes idees que defensen clarament l'interès particular del grup en perjudici de l'interès d'altri. En aquestes ocasions, el grup dominant s'autodefineix, perfecta i obertament, per oposició a un altre o a uns altres grups socials, de vegades, fins i tot, amb prou cinisme. Així, en la carta que l'ajuntament de Girona va adreçar el 14 d'agost de 1837 al cap superior polític manifestant-li la seva opinió sobre quina composició i atribucions haurien de tenir els ajuntaments (reproduïda a l'apèndix X.1), s'afirma, tranquil·lament, que el control del poder local (tant els electors com els elegibles per a un càrrec municipal) hauria d'estar en mans, exclusivament, d'aquells que tenen *algun arraigo en bienes, industria ò fabricas*, deixant fora del sistema els no-propietaris, ja que: *El pobre no tiene virtud politica dijo un celebre Diputado de nuestras Cortes. El interes es con efecto el gran movil de este siglo positivo, y el que no tiene que perder poco se empeña y esfuerza à conservar el inepreciable beneficio del reposo y del orden publico, ni se afana tampoco en el mantenim[ien]to del sistema ù orden de cosas en que no vive siquiera con mediania de goces y comodidades*. Dintre d'aquest raonament, resultava lògic defensar que *para ser elegido deberia exigirse mayor arraigo, ò pago de cuota de contribucion, que para ser elector*. Es tractava d'un argument propi de les elits socials d'aquella època, aquest d'associar poder econòmic i *responsabilitat política* (llegeixi's *drets polítics*); una forma de convertir en legítim i *natural* que els sectors econòmicament dominants esdevinguessin també, políticament, classe dirigent, com els hisendats. No en va el verb *arraigar* tenia els seus orígens en el món rural (*echar o criar raíces, establecerse de asiento en un lugar, adquiriendo en él bienes raíces*) i la paraula *arraigo*, que era equivalent de *bienes raíces*, havia donat lloc en castellà a les expressions *hombre de arraigo y tener arraigo*, que, segons l'Enciclopèdia Espasa, *con frecuencia equivale a «caudales, dinero, riquezas»*. En dret, *arraigar*, significava *afianzar la responsabilidad del juicio. Dicese así, porque esta fianza suele hacerse con bienes raíces; pero se puede hacer también por medio de depósito en metálico o presentado fiador abonado*¹¹⁶⁴. D'aquesta *responsabilitat material* en els judicis se

---

¹¹⁶⁴ Segons les accepcions de les paraules *arraigo* i *arraigar* de l'Enciclopedia Espasa, Barcelona, 1825.

n'havia fet derivar, doncs, una *responsabilitat* en el *judici polític*. No sabem en quin sentit ho devia entendre Antoni Martí i Serra quan, el 8 d'abril de 1834, sol·licità a l'ajuntament que li fes un certificat dels càrrecs que havia ocupat en el comú de la ciutat, en el qual també constés que *a más del caudal con que hace el jiro de su Comercio es poseedor de bienes raíces que garantizan responsabilidad*¹¹⁶⁵. En qualsevol cas, aquesta concepció sobre qui podia ocupar un càrrec a l'ajuntament traslluïa tant un *interès* com una *por de classe*, la por dels *de dalt* als *de baix*. La proposta de l'ajuntament de Girona obeïa a una concepció moderada de l'administració local¹¹⁶⁶. El tipus de poder municipal anhelat per la major part de les elits gironines era un model paternalista que consistia en exercir autoritat i control sobre molts aspectes de la vida i l'economia locals¹¹⁶⁷, i que volia més autoritat per a l'alcalde (*policia, seguridad y proteccion de las personas y propiedades de los habitantes, y vigilancia sobre la moral publica, debiera ser à cargo y de atribucion de los Alcaldes*, als quals, fins i tot, *atribuyaseles una fuerza armada* per assegurar el compliment de les seves ordres), però estalviant-se aquells aspectes que, als ulls dels administrats, podien posar en qüestió la visió benefactora de qui mana, i això era sobretot, tal com hem vist en parlar dels motius d'exoneració dels càrrecs municipals, la cobrança dels impostos. En aquesta qüestió insistia la representació que va enviar a les Corts el consistori gironí sis mesos després, el 14 de febrer de 1838:

Este Ayuntamiento cree y se anima á suplicar de la sabiduría del congreso que el reparto y distribucion de todas las contribuciones sea enorabuena como hasta aquí, de incumbencia de los cuerpos municipales que conocen el estado y facultades de los vecinos; pero que la exaccion y apremio corra de cuenta de los agentes del poder y empleados de Rentas [...] Los Alcaldes y Ayuntamientos están sobrecargados en faena y atribuciones comunales, se prometen verse aliviados en el mas pesado y enojoso, qual es la cobranza de contribuciones y el tener que arrostrar el disgusto de obligar á sus comvecinos al pago, pareciendo verdugos y exactores del Pueblo, quando su mision es

---

¹¹⁶⁵ AMGi, Manual d'Acords de 1834, sol·licitud de 8 d'abril de 1834, entre foli 51 i 52.

¹¹⁶⁶ Igual com *el ensayo de R[ea]l Decreto de 23 Julio de 1835 sobre la materia* -el qual, al parer del consistori, podria *dar ventajosos resultados*- i la futura llei municipal de 8 de gener de 1845 de la dècada moderada.

¹¹⁶⁷ Segons el document ressenyat: *La administracion, regimen é inversion de propios y arbitrios, el reemplazo del Egercito, alistam[ien]to de la Milicia Nacional, repartimiento de bagajes y alojam[ien]tos, suministro de viveres, la policia urbana de ornato, limpieza y aseo, beneficencia y socorros publicos, la instruccion y enseñanza, el fomento de la agricultura, de caza y pesca, de ganaderia y plantios, seguridad y comodidad de los caminos que no se hallan à cargo de la direccion superior de portazgos, el surtim[ien]to de comestibles y abastos, su buena calidad, verificacion y exactitud de pesos y medidas y cuanto tenga mira à ferias y mercados, à establecim[ien]tos publicos, asociaciones, industria fabril y escuelas, empadronam[ien]to, registro civil y censo de poblacion, y en todos los actos y funciones publicas, cargos y repartos vecinales, ha de formar sin duda, las atribuciones y facultades de los Ayuntam[ien]tos* (vegeu el document complet a l'apèndix X.1).

*la de Padres y tutores*¹¹⁶⁸.

Amb aquesta demanda, l'ajuntament fa clarament una *política de classe*. Des del poder municipal oficial, en mans d'una oligarquia dirigent formada per tots aquells que tenen propietats i, per tant, alguna cosa a perdre, convé controlar el repartiment dels impostos, de les quotes que ha de pagar cadascú, però deixar en mans dels funcionaris de l'Estat la tasca de cobrar-los i reclamar-los dels veïns. Controlant el repartiment dels impostos ja n'hi ha prou, l'altra feina, a més d'ingrata, és mal vista i fins i tot perillosa per als membres dels ajuntaments, tal com hem comentat anteriorment. Seguint el model descrit, per exemple, l'any 1845 el consistori gironí manifestà una dura resistència a cobrar l'impopular impost de consums i sol·licità a l'Intendent, i també envià una representació a la reina, perquè se'n fessin càrrec les oficines d'hisenda i no els ajuntaments¹¹⁶⁹.

7.3.2. ELS PODERS DELS MAJORS CONTRIBUENTS

La mateixa composició dels membres de l'ajuntament reforçava les possibilitats de portar a terme una política de classe, amb l'escassa representativitat dels estrats socials populars en els consistoris gironins que hem vist en parlar del personal polític de l'ajuntament de Girona, tant en les èpoques de sufragi indirecte com, sobretot, en les de sufragi censatari. I és que el sufragi censatari, que restringia encara més el dret de vot i el de ser elegit en funció dels nivells de renda, era, com assenyala Adeline Daumard, molt més que un sistema polític: *Fonder les droits politiques sur le cens, c'est plus qu'un système politique, c'est le symbole d'un système social [...] C'était établir une discrimination entre les citoyens, reconnaître la prééminence de la fortune en fondant la capacité sur l'aisance, créer sinon des castes, car il était aussi facile de pénétrer dans la classe des électeurs que d'en sortir, du moins des catégories qui consacraient l'inégalité des conditions*¹¹⁷⁰. Amb el mateix argument, es va atribuir als majors contribuents de cada municipi o província una funció legítima d'hegemonia social i política basada en les suposades garanties que ofería el fet que posseïssin un determinat nombre de propietats o de riquesa. Durant la dècada moderada, fou constant la intervenció dels majors contribuents en els assumptes més rellevants de l'administració local, la

---

¹¹⁶⁸ Representació a les Corts de l'Ajuntament de Girona de 14-2-1838 (vegeu el text sencer a l'apèndix X.2).

¹¹⁶⁹ AMGi, Manual d'Acords de 1845, sessions de 22 i 30-9-1845 i de 3, 8, 21, 25 i 31-10-1845.

¹¹⁷⁰ Adeline Daumard, *Les bourgeois de Paris au XIXe siècle*, París, Flammarion, 1970, p. 31.

qual cosa ha permès afirmar a alguns autors que *ajuntament*, «majors contribuents» i «jupes pericials» constituïen, en la pràctica, [...] un tot connex dominat pels poders locals de cada població¹¹⁷¹. Així, l'article 25 de la llei municipal moderada de 8 de gener de 1845, establia, per exemple, que, abans de les eleccions, la rectificació de les llistes d'electors i d'elegibles l'havia d'efectuar l'alcalde associat amb dos membres del consistori i dos majors contribuents (entenent-se per majors contribuents, als efectes d'aquest article, els inscrits com elegibles en la llista que s'havia de rectificar, els quals esdevenien, així, jutge i part en la qüestió). Els manuals d'acords de l'ajuntament de Girona, registren, puntualment, les eleccions efectuades pels membres del consistori dels dos majors contribuents que haurien d'intervenir en la confecció de les successives llistes electorals¹¹⁷². Ser *elector* donava el prestigi de ser un dels pocs *elegits* per participar en el sistema liberal imperant, si bé hem vist com en determinades circumstàncies ocupar càrrecs municipals no era tan desitjable com hom podria pensar *a priori*. Participar en la confecció de les llistes donava marge de maniobra per incloure o excloure individus segons convingués. També hem identificat, com a mínim, una altra circumstància en la qual a alguns pagesos els va convenir més repudiar el seu caràcter d'*elector* que no pas assumir les conseqüències que això els podia ocasionar: en el marc de la segona guerra carlina, el capità general Manuel de la Concha ordenà en un ban de 14 de març de 1849¹¹⁷³ una sèrie de mesures contra els *facciosos* i que, en els districtes sota amenaça dels carlins, tots els habitants de *caserios* o poblacions petites (que el governador civil de Girona Carlos Llauder establí que serien les de menys de 50 veïns) compresos com a contribuents en les llistes d'electors per a les eleccions de diputats a Corts havien de traslladar la seva residència, amb tota la seva família, a poblacions més grans o a punts fortificats, així com tots aquells que, tot i no ser electors, disposessin de prou recursos per viure durant el conflicte havien d'anar als punts fortificats més immediats. Es tractava d'una mesura preventiva per evitar els atacs dels enemics al sistema liberal contra els principals contribuents de cada poble i limitar-los així les possibilitats de finançar les seves operacions mitjançant els atacs a aquests sectors socials. L'article 21 disposava la creació

---

¹¹⁷¹ Eliseu Toscas i Ferran Ayala, "Entorn dels poders i les hisendes locals de dos municipis de Catalunya a mitjan segle XIX: Sarrià i Masquefa (1847-1856). Una anàlisi comparativa", dins AA. VV., *Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX): Funcionament i repercussions socials*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1988, p.492-493 i nota 26.

¹¹⁷² AMGi, Manual d'Acords de 1845, sessió de 14-2-1845, Manual d'Acords de 1847, sessió de 18-6-1847, Manual d'Acords de 1849, sessió de 22-6-1849, Manual d'Acords de 1851, sessió de 27-6-1851 i Manual d'Acords de 1853, sessió de 22-6-1853.

¹¹⁷³ Ban publicat en el B.O.P.G. núm. 34 de 19-3-1849.

d'unes *Juntas de Pacificación* en els caps de partit judicial *compuestas de personas influyentes y de arraigo, nombradas por los Gefes políticos*, que s'havien d'ocupar de formar la relació dels compresos en aquesta ordre. La *Junta de Pacificación* del partit judicial de Girona quedà instal·lada el 23 de març de 1849; de les dotze persones que n'havien de formar part, sis intentaren ser exonerades de tan espinós encàrrec, si bé el governador civil Carles Llauder no acceptà cap renúncia i, en un ofici del 13 d'abril, aclarí a la Junta que els electors i els propietaris no electors residents en el casc de poblacions majors de 50 veïns quedaven dispensats de la mesura de translació *sin perjuicio empero de que ésta se aplique á las personas (que serán pocas) que sus circunstancias especiales les hagan un aliciente para las facciones á fin de arrancarles recursos*; els electors residents en cases de camp dependents de poblacions majors de 50 veïns sí estaven compresos en l'ordre de canvi de residència i *los propietarios no Electores que habitan en casas de Campo y poblaciones menores de 50 vecinos, deberán trasladarse a puntos fortificados si [...] tienen medios para subsistir durante la Guerra*. Per eludir el canvi de domicili ordenat pel capità general, alguns pagesos al·legaren haver estat inclosos per equivocació en les llistes d'electors per a diputats a Corts, la qual cosa resulta indicativa que es tractava d'electors situats en els darrers escalafons de la llista, als quals els era més fàcil justificar que no arribaven al mínim de contribució exigida per la llei que no pas als majors contribuents, i els resultava més feixuc mantenir el privilegi de ser elector a costa d'haver d'absentar-se de les seves explotacions, que no pas renunciar-hi. Així, dels disset casos que hem pogut documentar, vuit eren masovers¹¹⁷⁴.

La llei municipal de 1845 abans esmentada (art. 100 i 105) també preveia l'associació dels membres de l'ajuntament amb un nombre igual de majors contribuents a l'hora d'aprovar impostos extraordinaris aplicables a despeses voluntàries d'utilitat pública o quan s'haguessin de votar emprèstits i alienacions. En virtut d'això, l'ajuntament, reunit amb una comissió de majors contribuents, el gener de 1848 aprovà la venda perpètua de dos edificis dels béns de propis de la ciutat (el Reial Decret de 28 de setembre de 1849¹¹⁷⁵ sobre *enagenacion y dacion a censo* de finques de propis seguia preveient la participació dels majors contribuents en aquests afers); durant la segona guerra carlina, el 29 de març

---

¹¹⁷⁴ Les actes de la instal·lació i sessions de la *Junta de Pacificación* del partit judicial de Girona es troben a l'AMGi, sèrie VII.3.1, lligall 4, dins plec 1847 a 1849. *Guerra civil llamada dels Matinés* i plec 1849. *Junta de pacificación del Partido judicial de Gerona*.

¹¹⁷⁵ Publicat al B.O.P.G. de 15-10-1849. AMGi, Manual d'Acords de 1848, sessió de 11-1-1848.

de 1849, procedí al repartiment d'una contribució extraordinària de guerra ordenada pel capità general per al manteniment dels terços¹¹⁷⁶; l'octubre de 1846, a fi de cobrir les despeses de les celebracions pel casament d'Isabel II i sa germana, aprovà per 11 vots contra 6 la proposta d'imposar arbitris sobre el vi, el vinagre i la carn que entressin a la ciutat durant l'any 1847 i que s'afegirien als drets establerts sobre aquests productes per l'impost de consums (l'opció perdedora proposava, en canvi, carregar les despeses, de forma proporcional, als contribuents de la contribució territorial i industrial)¹¹⁷⁷; l'any 1848 s'encarregà de distribuir, *entre las personas mas pudientes que residan en ésta*, les 200 cèdules de 500 rals com a préstec voluntari reintegrable que havien tocat a la ciutat per contribuir a la creació del fons de socors fabrils¹¹⁷⁸; el 1849 decidí la forma de dur a terme el repartiment entre els veïns caps de família i els joves concurrents a les quintes de 1846, 1847 i 1848 de la quantitat a què ascendia la subrogació de les mateixes (els majors contribuents participaren també en l'examen de les al·legacions presentades pels particulars a l'esmentat repartiment)¹¹⁷⁹; i els anys 1852 i 1853 decidí les bases per efectuar el repartiment del que havia correspost pagar a la ciutat de Girona per a la construcció d'una presó nova que reemplaçés la vella, *ese edificio ruinoso, incapaz, lóbrego é insalubre*¹¹⁸⁰. També es comptà amb l'assistència de majors contribuents per decidir prestacions en treball dels veïns en obres d'interès comú: el novembre de 1852, per disposició del govern civil i en compliment dels articles 30 i 31 del Reglament per a l'execució del R.D. de 7 d'abril de 1848, l'ajuntament de Girona es reuní amb el nombre competent de majors contribuents per decidir la quantitat de dies de treball amb què hauria de contribuir cada habitant en la construcció del camí veïnal de primer ordre Girona-La Cellera, així com el preu del jornal que haurien de pagar els veïns que volguessin satisfer-los en metàl·lic; i el març de 1854 l'ajuntament es reuní novament amb una comissió de majors contribuents per decidir les prestacions en treball per a la construcció de camins veïnals durant aquell any¹¹⁸¹.

Pel que fa a les contribucions ordinàries, els majors contribuents també tenien la

---

¹¹⁷⁶ Segons el dispostat pel cap superior polític en una circular de 26-3-1849, publicada al B.O.P.G. núm. 37 del mateix dia.

¹¹⁷⁷ AMGi, Manual d'Acords de 1846, sessions de 16-10-1846 i 20-11-1846.

¹¹⁷⁸ AMGi, Manual d'Acords de 1848, sessió de 1-5-1848 i sèrie I.1.2.15. Lligall 2.

¹¹⁷⁹ AMGi, Manual d'Acords de 1849, sessió extraordinària de 24-8-1849, i sessions de 26-8-1849, 9-10-1849 i 9-11-1849.

¹¹⁸⁰ AMGi, Manuals d'Acords de 1852 i 1853, sessions de 12-1-1852 i de 4 i 28-12-1853.

¹¹⁸¹ AMGi, Manuals d'Acords de 1852 i 1854, sessió extraordinària de 16-11-1852 i sessió de 4-3-1854.

possibilitat d'intervenir-hi activament, formant part, com a pèrits, de les juntes pericials encarregades d'avaluar la riquesa en terres, cases i bestiar dels propietaris del municipi i d'efectuar, en base a l'esmentada riquesa, el repartiment del *cupo* assenyalat pel govern en concepte de la *contribución de inmuebles, cultivo y ganadería* introduïda amb la reforma tributària de 1845. Si bé el Reial Decret de 23 de maig de 1845 per a l'establiment de dit impost tan sols establia la condició que els pèrits repartidors fossin *contribuyentes*¹¹⁸², l'article sisè de la *Instrucción sobre el modo de hacer las evaluaciones de productos, formar y rectificar los padrones de la riqueza inmueble, cultivo y ganadería, que han de servir para el repartimiento de la contribucion territorial en el año próximo de 1846* ja especificà que: *El ayuntamiento, y con especialidad el alcalde, procurará que la eleccion de peritos recaiga en personas de arraigo, y sobre todo de probidad y conocimiento de los diversos ramos de la riqueza imponible, mediante á que sus funciones han de ser la de evaluarla y señalar la cuota de contribucion territorial, aplicando un tanto por ciento comun*¹¹⁸³. Ja hem vist què volia dir en aquells temps ser una *persona de arraigo*, per la qual cosa no resulta estrany que els grans propietaris, residents o forans, com Joaquim de Carles, formessin part de les esmentades juntes pericials, amb les possibilitats que això els atorgava d'avaluar la riquesa del terme municipal i d'efectuar el repartiment de l'impost en benefici propi. Per altra banda, l'article 83 del R.D. de 23 de maig de 1845 establia que cada tres mesos, l'ajuntament, reunit amb un nombre igual de majors contribuents, havia d'examinar els expedients dels morosos i decidir al respecte (l'article 40 del R.D. de la mateixa data per a l'establiment de la contribució del subsidi industrial i de comerç establia que la seva cobrança s'havia d'executar segons el mateix procediment). En compliment de l'article 47 del mateix decret sobre la contribució territorial¹¹⁸⁴, el febrer de

---

¹¹⁸² *ARTICULO 13. En el mes de Febrero de cada año se nombrará entre los contribuyentes de cada pueblo ó distrito municipal un número de repartidores igual al de individuos del Ayuntamiento. Este nombrará la mitad, y propondrá una lista triple de igual número de individuos para que el Subdelegado ó Intendente nombre la otra mitad y el impar si le hubiere. Dos de los peritos repartidores, cuando el número de estos no llegue á ocho, y tres desde este número en adelante, serán precisamente nombrados entre los propietarios que residan fuera del pueblo, si los hubiere. [...] Los peritos repartidores se renovarán todos los años si el número de contribuyentes y sus calidades lo permiten* (R.D. de 23-5-1845 per a l'establiment de la *contribución de inmuebles, cultivo y ganadería*, capítol IV, secció primera relativa a *Nombramiento de peritos repartidores*, article 13).

¹¹⁸³ Publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 4108 de 13-12-1845.

¹¹⁸⁴ *ARTICULO 47. En Madrid y en cualquiera de las principales capitales de provincia en que por sus circunstancias particulares considere conveniente el Gobierno modificar las anteriores reglas para ejecutar con la correspondiente actividad y exactitud todas las operaciones de evaluación y repartimiento, se formará una Comisión especial compuesta de cuatro individuos del Ayuntamiento, nombrados por este, y de igual número de principales contribuyentes sacados á la suerte entre cuarenta que el mismo Ayuntamiento designará. Esta Comisión será presidida por el Intendente ó por otro funcionario público de correspondiente categoría que el Gobierno nombre. La Comisión desempeñará las mismas atribuciones que*

1850 l'ajuntament de Girona nomenà quatre membres del seu sí i quatre majors contribuents extrets a sorts d'una llista de quaranta per compondre la *Comisión de estadística para la evaluación y repartimiento de la contribución territorial*, que tenia per objecte *averiguar el estado y la relacion de los elementos de la riqueza territorial*¹¹⁸⁵. Igualment, l'article 96 del Reial Decret, també de 23 de maig de 1845, per a la implantació de l'impost de consums, establí que per decidir sobre l'acceptació del *encabezamiento* assignat al municipi, *el Ayuntamiento asociará á sí un número de mayores contribuyentes igual al de sus individuos*, cosa que el consistori gironí efectuà l'any 1845, i els anys 1852 i 1853 respecte l'assignat per l'impost dels drets de portes i consums en aplicació del Reial Decret de 27 de juny de 1852, no cal dir que trobant sempre excessiu i intentant rebaixar el total assignat a la ciutat per l'administració d'hisenda¹¹⁸⁶.

Durant la dècada moderada, la censura de les edicions impreses quedà en mans dels majors contribuents veïns de les capitals de província, ja que residir a la capital provincial era condició indispensable per formar part del Jurat d'Impremta de la província segons el previngut al R.D. de 2 d'abril de 1852¹¹⁸⁷. Aquest Reial Decret classificava els delictes d'impremta en vuit classes: 1. *Contra el rey y su Real familia*; 2. *Contra la seguridad del estado*; 3. *Contra el orden público*; 4. *Contra la sociedad*; 5. *Contra la religion o la moral pública*; 6. *Contra la autoridad*; 7. *Contra los soberanos extranjeros*; i 8. *Contra los particulares*. Com veiem, la majoria d'elles eren prou ambigües com per permetre exercir una censura sense pal·liatius (tot i que l'article segon de la Constitució de 1845 reconeixia el dret que *todos los españoles puedan imprimir y publicar libremente sus ideas sin previa censura*, si bé amb l'afegit de *con sujeción a las leyes*). A més de defensar l'ordre polític establert, és a dir, la monarquia constitucional (la llei declarava delictes

---

al Ayuntamiento quedan señaladas; y podrá ser disuelta por el Gobierno, procediéndose á su renovación por los mismos medios que para su nombramiento, sin perjuicio de exigir á sus individuos la responsabilidad en que hayan incurrido, del mismo modo que en su caso se exigiria al Ayuntamiento á quien sustituyen (R.D. de 23-5-1845 per a l'establiment de la *contribución de inmuebles, cultivo y ganadería*).

¹¹⁸⁵ AMGi, Manual d'Acords de 1850, sessions de 18-1-1850 i 3-2-1850.

¹¹⁸⁶ AMGi, Manual d'Acords de 1845, sessions de 27 i 29-8-1845; Manual d'Acords de 1852, sessions de 9 i 10-7-1852 i Manual d'Acords de 1853, sessions de 26-8-1853, 7 i 9-9-1853 i 27-11-1853.

¹¹⁸⁷ La llista definitiva dels 30 majors contribuents que aquell any foren elegits per compondre el Jurat d'Impremta de la província de Girona estigué integrada per: José de Caramany, Miguel de Rosés, Joaquín de Carles, Juan Risech, Felipe de Martínez, Manuel de Martínez, Ignacio de Batlle, Joaquín Batlle y Ros, Clemente Botet, Miguel Llistosella, Narciso Prat y Camps, Joaquín de Marcillo, Juan Planas, Joaquín de Pol, José Felip y Moy, Buenaventura Bou, Baudilio Simon, Alberto Viñolas, Estevan Mascort, Francisco Tapis, Ramon Lagrifa, José Buscarons, José Llach y Aleñá, Narciso Llach, Tomàs Pérez, Joaquín Masaguer, Vicente Carreras, José Martí Donadiu i Juan Janer (B.O.P.G, núm. 75 de 23-6-1852, p. 293).

contra la seguretat de l'estat *el que ataca la forma de gobierno establecida*), el predomini de l'església catòlica (delinqüència contra la religió *el que ataca ó ridiculiza la religion católica, apostólica, romana y su culto, ú ofende el sagrado de sus ministros, o bé el que escita a la abolicion ó cambio de la misma religion, ó a que se permita el culto de cualquiera otra*) i el respecte a les autoritats, el reial decret s'interessava, especialment, pel manteniment de l'ordre públic (considerava delictes contra l'ordre públic *el que publica máximas ó doctrinas encaminadas á turbar la tranquilidad del Estado, o el que incita à la desobediencia de las leyes ó de las autoridades*) amb un fort contingut de classe (*el que provoca ó fomenta rivalidades peligrosas entre los cuerpos del Estado ó clases de la sociedad*), cosa que arribava al seu punt culminant en la descripció tipològica dels delictes que genèricament es qualificaven *Contra la sociedad: el que propaga doctrinas contrarias al derecho de propiedad, escitando á las clases menesterosas contra las acomodadas, o el que ataca, ofende ó ridiculiza à clases de la sociedad ó á corporaciones reconocidas por las leyes, ó bien ofende a estas mismas clases ó corporaciones por los defectos de uno de sus individuos*¹¹⁸⁸.

En general, quan hi havia qüestions importants per resoldre era habitual convocar un nombre determinat de majors contribuents per discutir el tema al costat de l'ajuntament, i això no només durant la dècada moderada. Ja hem vist com, en la sessió celebrada el 25 de juliol de 1854, l'ajuntament es trobava reunit amb dinou majors contribuents (entre els quals es comptava Joaquim de Carles) per tal d'iniciar els tràmits per a l'elecció dels vocals que havien de formar part de la *Junta Gubernativa del Principado*, quan es presentà a la reunió aquella *comisión del Pueblo* que reclamà la formació d'una Junta de la província de Girona, iniciativa que acabaren recolzant tots els assistents. A finals d'aquell mateix any, l'ajuntament, per ordre superior, nomenà els quatre majors contribuents que havien de formar part de la Comissió local d'estadística per a l'*evalúo y repartimiento de la contribucion sobre bienes inmuebles, cultivo y ganadería*¹¹⁸⁹ i donà compliment al R.D. de 15 de novembre de 1854 que disposava la creació, a cada província, d'una Junta econòmica d'obres públiques, que tindria al seu càrrec *la*

---

¹¹⁸⁸ Reial Decret de 2 d'abril de 1852, publicat als B.O.P.G. núm. 50 i 51 de 26 i 28-4-1852, p. 193-199).

¹¹⁸⁹ De fet els hagué d'elegir dues vegades, ja que la primera el consistori els nomenà *bajo la base de la amplitud que á los Ayunt[amiento]s concede la ley de 3 de Feb[rer]o de 1823* i l'administració d'hisenda pública de la província manà repetir l'elecció pel procediment establert pel R.D. moderat de 23 de maig de 1845 que, recordem-ho, ordenava elegir-los a sorts entre els 40 primers majors contribuents (tres dels nomenats en la primera elecció no complien aquesta condició). AMGi, Manual d'Acords de 1854,

intervencion de todos los gastos de las diferentes obras correspondientes al ministerio de Fomento que se costean por el presupuesto general del Estado, i que havia d'estar integrada pel governador de la província (amb el càrrec de president), un diputat provincial, un regidor de l'ajuntament de la capital, dos majors contribuents, l'enginyer encarregat de les obres i un secretari comptador¹¹⁹⁰. Igualment, en ple Bienni progressista, quan el 22 de gener de 1855 l'administració d'hisenda de la província comunicà –tal com hem ressenyat en parlar dels motius d'exoneració– que havia manat execució contra el consistori per no haver fet efectiu el que s'havia assenyalat a la ciutat pels drets de portes i consums de l'any 1854, l'ajuntament, a més de sol·licitar al governador civil que manés no executar aquella mesura de força, decidí celebrar una sessió extraordinària amb un nombre doble de majors contribuents al de membres del consistori i escoltar el parer de dos lletrats. En la reunió, celebrada el 23 de gener, tots els assistents es mostraren d'acord en oposar-se al pagament, és a dir, al manat per l'autoritat dependent del govern central, en nom de la legitimitat que els donava una ordre dictada per una altra autoritat emanada dels aixecaments populars de l'estiu de 1854 (tant la Junta provisional de govern de Catalunya com la Junta governativa de la província de Girona havien abolit l'impost de consums aquell estiu): *el Ayuntamiento no puede transigir con los sentimientos de su probidad y de su conciencia, obligando al pueblo al pago de un tributo del que está relevado, atendida la historia de los acontecimientos extraordinarios porque ha pasado, en que un poder por efecto de ellos proclamado anuló con potestad innegable un cargo que dejó de ser obligatorio*. En aquella mateixa reunió, com també hem comentat, l'ajuntament acordà presentar la seva dimissió al governador abans que pagar. Està clar que l'enfrontament tractava sobre un impost molt impopular de cobrar i ja hem vist l'aversion que aquesta mena de qüestions despertaven en les classes dirigents. El dia 25, els mateixos que s'havien reunit a l'ajuntament el 22, en vista que el governador no admetia la dimissió de l'ajuntament, decidiren que l'única alternativa que quedava era pagar el que es reclamava a l'ajuntament mitjançant un repartiment veïnal, si bé, poc després, proposaren cobrir el deute a través de la imposició d'arbitris municipals¹¹⁹¹. El 30 de maig de 1855, l'ajuntament, en unió també d'un nombre de majors contribuents, sol·licità permís a la diputació per continuar

---

sessions de 13-11-1854 i 21-12-1854.

¹¹⁹⁰ AMGi, Manual d'Acords de 1854, sessió de 24-11-1854. El R.D. de 15-11-1854 fou publicat al B.O.P.G. núm. 140 de 22-11-1854, p. 1-4.

¹¹⁹¹ AMGi, Manual d'Acords de 1855, sessions de 20, 22, 23, 25 i 26-1-1855 i 10 i 13-3-1855.

coibrant aquells arbitris per aplicar el seu producte a favor de la Milícia Nacional¹¹⁹². La ingerència dels majors contribuents en els afers municipals durant el Bienni Progressista no fou quelcom exclusiu de la ciutat de Girona¹¹⁹³.

7.3.3. REPRESENTACIÓ PÚBLICA, PATERNALISME I CLIENTELISME DE CLASSE

L'ajuntament de Girona, com molts altres ajuntaments liberals, va adaptar als nous temps algunes formes de representació social i altres elements heretats de l'Antic Règim que reforçaven simbòlicament la seva autoritat i el seu paper paternal. No es tractà d'una simple transposició o reminiscència dels temps passats, sinó de la seva versió dintre del nou sistema, ja que el paternalisme i la beneficència seguiren tenint la seva utilitat per a les elits dins del marc del capitalisme econòmic i l'ordenament polític liberal.

El protocol en tota mena d'actes públics no era una qüestió menor a l'hora d'afirmar externament el poder de les autoritats locals davant dels ciutadans i davant d'altres instàncies del poder civil, militar o eclesiàstic. Ja hem comentat com l'ajuntament defensà sempre la seva preeminència en la llotja presidencial del teatre. Després de la revolució liberal, també pugnà per conservar la prerrogativa de què gaudia quan els seus membres assistien als actes que se celebraven a la Catedral. Així, el juny de 1838, *habiendose hecho presente la costumbre inmemorial de pasar el Esc[elentisi]mo Ayu[tamie]nto por el interior del Coro para dirigirse al Presbiterio en todas las Funciones que se celebran en la Santa Iglesia Catedral, y á las que asiste en Cuerpo, cuya inveterada prerrogativa habia cesado con motivo de haber cerrado y rellenado de pared la Puerta que al efecto existia detrás de d[ic]ho Coro; considerando el Ayu[tamie]nto que sin duda perdería con el tiempo este derecho si ahora no lo reclamaba, y deseoso de evitar las diferencias á que entonces podria dar lugar entre esta Corporacion y el Il[us]tre Cabildo de d[ic]ha S[an]ta Iglesia, si, como es de creer, deseaba conservar este derecho, l'ajuntament acordà manifestar al capítol de la catedral los deseos del Ayu[tamie]nto de entrar desde hoy, y siempre y cuando se ofrezca, por las Puertas Colaterales para dirigirse por el interior del coro Presbiterio¹¹⁹⁴.*

¹¹⁹² AMGi, Manual d'Acords de 1855, sessions de 30-5-1855 i 13-7-1855.

¹¹⁹³ Eliseu Toscas i Ferran Ayala, "Entorn dels poders i les hisendes locals...", *op. cit.*, nota 26, p. 520.

¹¹⁹⁴ Havent acceptat el capítol de la Catedral l'esmentada demanda, l'ajuntament *resolvió que así se practicase en adelante, y que se [a]notase por memoria* (AMGi, Manual d'Acords de 1838, sessió de 21-6-1838).

També en el terreny de les funcions religioses, la preferència en el repartiment de les *Quaranta hores*¹¹⁹⁵ seguia un ordre escrupolós que esdevingué, històricament, un signe dels jocs de poder i de la diferent correlació de forces entre institucions, corporacions, gremis i particulars en les diferents èpoques. Així, durant el Trienni liberal tingué lloc en l'esmentat repartiment una afirmació del poder municipal per sobre del governador; mentre que una situació d'estat d'excepció podia fer relegar la posició de l'ajuntament, tal com llegim en l'acord d'onze de març de 1844, en què el consistori rectificà la distribució de les Quaranta hores, *concediendo la de preferencia, que es de cinco á seis, al Comandante General, y por razon de hallarse declarada la provincia en estado excepcional y por reasumir dicha autoridad las facultades política y militar, quedándose el Ayuntamiento la de siete á ocho unicamente este año á consecuencia de las circunstancias*¹¹⁹⁶. Com una darrera mostra de la importància que tenia l'ordre de preferència en aquesta funció a l'hora de fer visible la jerarquia de les institucions en l'àmbit local gironí, podem citar la consulta que l'alcalde de la ciutat adreçà al governador civil el febrer de l'any 1853 sobre *cual era su parecer respecto á la preferencia que en la religiosa funcion de las Cuarenta horas debe observarse en el convite que de ellas se hace entre el Instituto provincial y el Seminario Tridentino*. El governador va respondre que, havent examinat les lleis que regien en matèria d'instrucció pública, *sin disputa le corresponde al primero por su categoría [...] la hora de preferencia ó sea antes que el Seminario*¹¹⁹⁷. En general, el protocol en qualsevol funció pública podia convertir-se en motiu de disputa entre les diverses autoritats perquè exhibia als ulls de tothom l'afirmació, o bé la degradació, del seu poder. En aquest aspecte, les classes dirigents gironines actuaren sempre geloses de no perdre cap escalafó que pogués mostrar un deteriorament simbòlic del seu poder. Valgui com un darrer exemple la protesta de l'ajuntament de Girona pel lloc que li havia assignat el

---

¹¹⁹⁵ La funció de les *Quaranta hores* consistia en vetllar, amb sermons, oracions i cants, el Santíssim Sagrament les quaranta hores en què Jesucrist estigué al sepulcre, començant el Diumenge de Rams a la tarda fins a les 7 del matí de Dimarts Sant. D'origen italià, tingué lloc a Girona des de l'any 1586 (només deixà de celebrar-se entre 1770 i 1776), inicialment en una capella del claustre i, a partir de finals de la dècada dels quaranta del segle XIX, a l'altar major de la Catedral de Girona. Segons Enric Claudi Girbal *el Ayuntamiento desde tiempo muy antiguo viene repartiendo las horas de esta solemnidad á las personas más visibles de la poblacion. La mayor parte de ellas las tenían antiguamente los gremios [...] los cuales estaban obligados á asistir segun el acuerdo del Ayuntamiento de 26 de abril de 1797* (Enric Claudi Girbal, "Noticias acerca la solemne función de las Cuarenta Horas", *Revista de Girona*, any 1880, p. 96-100).

¹¹⁹⁶ AMGi, Manual d'Acords de 1844, sessió de 11-3-1844.

¹¹⁹⁷ En conseqüència, l'ajuntament envià dos oficis, oferint a l'Institut provincial l'hora de 8 a 9 del Diumenge de Rams, i al Seminari la de 7 a 8 de Dilluns Sant (AMGi, Manual d'Acords de 1853, sessió de

comandant general de la província l'any 1852 en l'acte de besmans que s'havia de celebrar el 10 d'octubre, com cada any, amb motiu de l'aniversari de la reina. El consistori comunicà al comandant que només hi pensava assistir *siempre que en su calidad de tercera autoridad forme á la derecha del Superior que reciba en Côte, si el M.I.S. Gobernador preside el Cabildo; y á su izquierda si fuese la Corporacion por si sola, salvo siempre el derecho de atencion y preferencia al Exc[elentísi]mo S[eño]r Obispo de esta Diócesis*, tot això considerant que *hondadamente arraigada la consideracion y rango de los cuerpos populares por su representacion, háse visto por la fuerza poderosa de hábitos y costumbres, y la venerable sancion de los siglos, que en los actos públicos y solemnes á que ha concurrido este Ayu[tamie]nto se le ha mantenido en su puesto de dignidad y categoría, de que no puede ser invadido por innovaciones que le postergan*¹¹⁹⁸.

En el cas concret de Girona, la mitificació dels setges que patí la ciutat en la resistència contra les tropes napoleòniques en la guerra del Francès¹¹⁹⁹ també contribuí a enaltir simbòlicament amb títols, honors i distintius el prestigi del consistori gironí, el qual, des de la mort de Ferran VII, l'aprofità per potenciar l'adhesió a la reina. Per resolució de 21 de juny de 1834 fou confirmada la noblesa personal, que havia estat concedida per la Junta Central, als que visqueren el setge de 1809, atorgant així mateix a l'ajuntament de Girona el tractament d'*Escelencia*. L'ajuntament ho comunicà als veïns mitjançant un anunci imprès que s'aprofità per fer una nova crida de lleialtat a favor d'Isabel II: *Semejantes distinciones convencen que la lealtad jamás queda sin la debida recompensa, exigen de nuestra parte la mas profunda gratitud, y nos imponen la dulce obligacion de defender á todo trance los sagrados derechos del Trono de Isabel II, y las leyes fundamentales de la Monarquia*¹²⁰⁰. Per iniciativa del governador civil, el maig de 1850 el consistori envià una representació a la reina sol·licitant poder *hacer uso en todos sus actos públicos y solemnes de la cruz concedida á todos los individuos que se hallaron en el memorable sitio que sufrió esta Plaza en 1809*, gràcia que li fou concedida l'any següent i que l'ajuntament demanava *deseando perpetuar y llevar á las*

25-2-1853).

¹¹⁹⁸ AMGi, Manual d'Acords de 1852, sessió de 9-10-1852.

¹¹⁹⁹ Sobre la mitificació dels setges de Girona ja des de la guerra del Francès, vegeu: Stéphane Michonneau, "Gerona, baluarte de España. La conmemoración de los sitios de Gerona en los siglos XIX i XX", *Historia y política*, núm. 14 (2005), p. 191-218.

¹²⁰⁰ AMGi, Manual d'Acords de 1834, sessió de 13-8-1834; l'anunci imprès, datat el 15-8-1834, es troba

*generaciones venideras este emblema, trofeo de lealtad*¹²⁰¹. Pel que fa als distintius que remarcaven públicament la seva autoritat, l'ajuntament de Girona també havia sol·licitat al cap superior polític, l'octubre de 1844, que els membres del consistori, *en todas las diversiones publicas que presidan y demas actos de servicio publico (escepto en funciones solemnes que se lleva la banda) à imitacion de la municipalidad de Barcelona y otras de Cataluña*, poguessin lluir *pendiente del pecho una medalla con las armas de la Ciudad*; cosa a la qual aquell accedí¹²⁰².

Respecte la qüestió dels privilegis de què gaudien les autoritats municipals, fem referència, per últim, al fet que les elits governants, per la seva pròpia posició, podien atribuir-se privilegis, com l'exempció d'allotjaments que s'autoatorgaren els membres de l'ajuntament de Girona, no sabem exactament en quina data, mentre, per l'altre costat, es mostraven rigorosos a l'hora de cobrar l'equivalent del servei als veïns i eren poc propicis a concedir-los exempcions. En tenim notícia, indirectament, gràcies a una queixa que Joaquim de Carles presentà, a finals de 1853, al governador civil demanant que *se abstenga el Sr Alcalde de alojar en su casa al Sr Comand[an]te General, por esponer que solo está destinada al alojamiento de Capitan General, apoyando su pretensión con la idea ademas de que se hospedan en ella las Personas Reales*. Per la resposta de l'ajuntament, negativa a la sol·licitud, ens assabentem del següent privilegi que s'havia autoatribuït la classe dirigent i dominant de la ciutat de Girona: *Al establecerse en esta Capital el convenio de alojamientos se creyó prudente y aun necesario dispensar del pago de la contribucion que por los propietarios se satisface para gozar de la exaccion del alojamiento material, á las casas de Carles, de Camps y Aviñó y de Pastors [totes tres d'hisendats], mediante el compromiso de alojar en ella[s], cuando fuere menester, á los SS Generales del Ejército y armada que lo pidiesen*, establint-se que prestessin aquest servei per torn. Ara calia allotjar el comandant general a Casa Carles:

atendiendo que la casa de Pastors disfruta de temporal exencion durante el período que D. Joaquin de Pastors ejerce un cargo concejil [era segon tinent d'alcalde], que si bien por la ley no está exonerado, ó almenos no está explícitam[en]te determinado, es

---

insert entre els folis 112 i 113 de l'esmentat manual.

¹²⁰¹ AMGi, Manual d'Acords de 1850, sessió de 4-5-1850. La Reial Ordre de 20-9-1851 concedint a l'ajuntament de Girona poder usar en tots els seus actes públics i solemnes la creu o distintiu atorgat als defensors de Girona durant el setge de 1809 es llegí en la sessió del consistori de 18-10-1851 (AMGi, Manual d'Acords de 1851).

¹²⁰² AMGi, Manual d'Acords de 1844, sessions de 21-10-1844 i 8-11-1844.

franquicia que alcanzó al Sr de Carles cuando sirvió el cargo de Ten[ien]te de Alcalde y que se observa por una inconcusa práctica y costumbre que es tradicional entre los Ayuntam[ien]tos que se suceden, excepto en los extraordinarios casos de llenar, como única prenda ó alivio que experimentan durante sus espinosos cargos; cuya exención consentida y respetada por el vecindario, constituye un derecho robusto [?!] á que no cabe en la ilustracion y criterio de Sr de Carles contrariarla de modo alguno, habiendo él participado de sus efectos.

L'escrit acabava afirmant que *el compromiso de estas casas* [de Carles, de Camps i Aviñó i de Pastors] *alcanza á la clase de Generales en los grados que ella comprende*, i que allotjar persones reials, lluny de ser un servei era un privilegi que atorgava prestigi a la família que les acollia i que no podia ser, en cap cas, un motiu per eximir-se de l'obligació d'allotjar generals. Podia ser espinós, per tant, exercir un càrrec d'ajuntament, però hom tenia les seves possibilitats de compensar-ho...

Hem remarcat que la concepció del poder per part dels qui l'exercien tenia, en l'època que estem estudiant, un fort component paternalista. L'assistència als més desfavorits no jugà un paper menor a l'hora de promocionar aquesta imatge, darrera de la qual sovint s'hi amagava més la voluntat de mantenir l'*statu quo* social i polític, i l'ordre públic intern mitjançant el control dels sectors socials més febles i per tant més proclius a qüestionar les normes establertes, que no pas una autèntica voluntat de solucionar un problema social que tenia a veure amb les condicions de treball i de vida que imposava a determinats sectors el mateix sistema econòmic, polític i social que la burgesia tenia interès en consolidar¹²⁰³. La beneficència, que al segle XIX es municipalitzà i provincialitzà en mans dels ajuntaments constitucionals, les diputacions i les diverses juntes i institucions dependents d'aquells poders locals i provincials –malgrat que mai no deixà d'existir la caritat particular, tal com hem remarcat en parlar de la relació dels propietaris amb els masovers–, fou objecte d'una utilització política nova per part de les autoritats amb l'objectiu, per una banda, de mostrar públicament la seva adhesió al sistema liberal i a la dinastia regnant, i, per l'altra, de promoure l'adhesió als mateixos entre els sectors populars més desfavorits (i potencialment més revolucionaris) dintre d'un marc ideològic paternalista. Hem vist com continuà a Girona, a partir de la revolució liberal, una

---

¹²⁰³ Vegeu una visió de la beneficència municipal i provincial com un instrument de control de les classes populars en mans de les oligarquies urbanes del segle XIX a Pedro Carasa, "Beneficencia y control social en la España contemporánea", dins R. Bergalli i E. Mari (coords.), *Historia ideológica del control social (España-Argentina, siglos XIX y XX)*, Barcelona, PPU, 1889, p. 175-237. De fet, l'argument principal de l'article de Carasa, que repassa diferents èpoques històriques, és que *todo acto de caridad, beneficencia o de asistencia social, tiene un componente decisivo y primordial de control social* (p. 177).

beneficència directament lligada amb l'ordre públic que les autoritats activaven en moments de carestia d'aliments, especialment quan aquests estaven vinculats amb períodes revolucionaris o potencialment revolucionaris (donar feina als desocupats endegant obres públiques, control del preu i la qualitat del pa o recloure els pobres a l'Hospici). El 14 de gener de 1847, per exemple, enmig d'una conjuntura difícil per causa d'una crisi de subsistències i la segona guerra carlina, i davant la circumstància afegida que feia quatre dies que plovia sense interrupció, amb la conseqüent amenaça de desbordament del riu Onyar, l'ajuntament prengué una sèrie de mesures, entre les quals, *que los revendedores, panaderos, taberneros y demas puestos de venta de artículos se abstengan bajo la multa de 200 rs de subirlos de precio*, a més de proporcionar pa a les famílies més humils:

Al obgeto [sic.] de aliviar en lo posible la carestía y necesidad que precisamente ha de experimentar la clase pobre, en razon al mal tiempo que les impide procurarse el sustento, acordaron como una medida de filantropía, que se facilite á las familias necesitadas las libras de pan que juzguen prudentes los S.S. Curas Párrocos, con que se ha convenido que firmen unas cédulas selladas con el de este Comun, que espedirán á los panaderos y cuyos documentos servirán de credencial para el correspondiente abono de su importe¹²⁰⁴.

És evident que darrere d'aquesta mena de mesures no hi havia només una qüestió de filantropia, sinó també l'intent d'evitar possibles alteracions de l'ordre públic i potser, a més, un increment de les simpaties per la causa carlina; en qualsevol cas, una possible alteració de l'ordre establert que provocava en les autoritats una *por* i una *reacció*, en clau paternalista, *de classe*.

Un exemple molt clar de la pervivència de velles formes de caritat pròpies de l'Antic Règim que troben ara una nova utilitat en el context liberal el constitueixen els dots atorgats a les noies pobres. El patronatge exercit per les elits a través d'aquesta modalitat de beneficència va adaptar-se sense problemes a la societat liberal, en la qual els propietaris seguiren practicant unes relacions paternalistes amb les classes subalternes, tant al camp (en la relació, per exemple, amb els masovers) com a la ciutat o en les colònies industrials. El municipi liberal aprofità la vella fórmula per propiciar l'adhesió de les classes populars al nou ordre polític, així com la fidelitat a Isabel II. D'aquesta manera, l'ajuntament de Girona, el 16 de novembre de 1836, demanà permís a la diputació per dotar, del fons de propis, amb 50 lliures (533 rals) cadascuna, dues noies pobres, naturals i

veïnes de Girona, *para solemnizar el santo de N[ues]tra Augusta Soberana con acto de beneficencia [...] disponiendo que dicho acto se verifique con la pompa y lucimiento que corresponde*¹²⁰⁵; i l'any 1846, entre els actes que es realitzaren a Girona per celebrar el casament d'Isabel II i la seva germana, figurà el sorteig de sis dots de 50 lliures a sengles donzelles pobres, naturals i residents a la ciutat, que tingué lloc el 27 d'octubre en un entarimat que s'havia col·locat a la plaça de la Constitució davant dels retrats de ses majestats, *en una urna ó globo que movieron indistintamente dos niños espósitos de diez años de edad*, i que acabà *con un viva á SS.MM. pronunciado por el Il[us]tre Sr Gefé Superior político y contestado por las Corporaciones, convidados y numerosa concurrencia*¹²⁰⁶. Igualment, el 22 de febrer de 1852, *para solemnizar debidam[en]te el natalicio de la Augusta heredera del Trono y el completo restablecim[ien]to de S.M. la Reina* de l'atemptat que havia sofert a Madrid el 2 del mateix mes, es varen sortejar, al saló consistorial, tres dots de 640 rals cadascun a favor d'igual nombre de donzelles pobres, després d'un discurs pronunciat pel governador interí, Francesc Batlle i Cabanellas, en el qual *mostró con vehemente entusiasmo la satisfaccion que le cabía por ver colmados los fervientes votos del pueblo Español; cuyo discurso fué secundado por el Exc[elentí]mo. Sr Comand[an]te General de la Provincia con un viva á la Reina y á la Augusta Princesa D^a. Maria Isabel, y fué contestado unánimem[en]te con la mas grata emocion por los circunstantes*. La llista de les noies que foren sortejades va ser presentada pels rectors de les parròquies de la ciutat i l'administració de l'hospici, i els tres noms els va extreure d'una urna, com l'altra vegada, *un niño de la casa [de] espósitos*.¹²⁰⁷ Com veiem, seguia vigent l'escenificació o teatralització de la beneficència practicada per les classes benestants, segons el descrit per E. P. Thompson per al cas de la *gentry* anglesa del segle XVIII, amb l'objectiu principal, en el cas que estudiem, de reforçar el seu paper com a classe dominant i dirigent del nou ordre liberal¹²⁰⁸. En l'ús polític de la caritat per fomentar adhesions i infondre una visió paternalista de l'autoritat serví de model la

---

¹²⁰⁴ AMGi, Manual d'Acords de 1847, sessió de 14-1-1847.

¹²⁰⁵ AMGi, Manual d'Acords de 1836, sessió de 16-11-1836; el permís atorgat per la diputació es veu a la sessió de 18-11-1836.

¹²⁰⁶ AMGi, Manual d'Acords de 1846, sessió de 27-10-1846.

¹²⁰⁷ Les tres agraciades rebrien els diners en el moment de contraure matrimoni o bé en complir 33 anys (una edat ben simbòlica dins l'imaginari catòlic). AMGi, Manual d'Acords de 1852, sessió de 16-2-1852.

¹²⁰⁸ Al capítol "patricios y plebeyos" del llibre *Costumbres en Común*, E. P. Thompson fa referència a l'afició pel que ell anomena *teatre públic* per part de la *gentry* anglesa del segle XVIII, la qual "teatralitza" els símbols del poder i del paternalisme (inclosos els actes de caritat) amb l'objectiu de reforçar el seu rol de patronatge i de dominació social. Ja hi hem fet referència quan hem parlat de la relació amb els masovers (E.P. Thompson, *Costumbres en común*, op. cit., p. 61-64).

mateixa monarquia: el 5 de març de 1844, en la seva visita a Barcelona, *al saber S.M. la REINA MADRE que uno de los obsequios que se le deseaban tributar era el sorteo de diez muchachas pobres entre todas aquellas, cuya lista habían pasado los curas párrocos de las parroquias de esta ciudad y sus afueras, para ser dotadas con 1000 rs. cada una, un impulso de su regio corazón le ha hecho añadir por su parte 2.000 rals de suplement per a les primeres quatre noies que resultessin agraciades. No cal dir que el sorteig es realitzà públicament i en presència de M. Cristina, la qual amb aquest gest va demostrar, segons l'ajuntament barceloní, una sin par solicitud por la horfandad y por la indigencia. La ressenya de l'acte, signada pel secretari del consistori, acabava d'aquesta manera:*

Recuerden tan hermosas acciones las jóvenes á quines ha cabido hoy la suerte de ser llamadas á participar de sus generosas dávidas: recuérdenlo sus padres en medio de su pobreza, y cuando acaso llegue el dia de dar principio las agraciadas con estas dotaciones y el enlace nupcial á la formacion de nuevas familias, prepárense para enseñar á sus hijos, que ha habido una REINA que ha sido para ellos otra MADRE, para bendecir á la Real familia á que pertenece, y para guiarles por la senda de la moralidad á que dirigen hechos tan dignos, emanados de tan alto origen¹²⁰⁹.

Però sens dubte, el millor exemple que ens ofereix l'ajuntament de Girona d'adaptació i d'instrumentalització política de l'antiga caritat d'Antic Règim en el nou context liberal, en benefici de la imatge benefactora de les classes dirigents, el constitueix el sorteig que efectuava cada any el consistori gironí, en virtut d'una *causapia hecha por la antigua Ciudad en primero de Abril de mil seis cientos sesenta*, d'un dot de 50 lliures (533 rals) que rebria una noia pobra, natural de Girona, en el moment de contraure matrimoni¹²¹⁰. Ho veiem ben clar quan, reinstaurat de feia poc el règim local liberal i un més després d'efectuades les eleccions municipals d'octubre-novembre de 1836, que havien reintroduït el sufragi indirecte, l'ajuntament acordà que les noies que havien d'entrar en el sorteig anual, i que eren sempre proposades pels propis membres del consistori, *no obstante de ser doce las donzellas que entraban en suerte en los años anteriores, debiesen en el*

---

¹²⁰⁹ Biblioteca de Catalunya. Bonsoms I, 1843-1844. Text signat el 5 de març de 1844 pel secretari de l'ajuntament de Barcelona Ignacio Samponts.

¹²¹⁰ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessió de 1-1-1837. Per a una visió sintètica sobre la tradició, objecte i significat de les obres pies en l'Espanya de l'Antic Règim vegeu Pedro Carasa, "Beneficencia y control social en la España contemporánea", *op. cit.*, p. 207-211. Per al cas concret de la diòcesi de Girona, en la qual varen ser molt habituals les causes pies fundades *per donzellas maridar i estudiants estudiar*, és de referència el treball de Josep M. Marquès "Fundacions de causes pies al bisbat de Girona (s. XVI-XIX)", *op. cit.*, p. 513-523. Hem fet referència a una causa pia *per a pobres minyons estudiar i minyones pobres en matrimoni carnal o espiritual col·locar* fundada per una família d'hisendats, els Ros de les Olives, quan hem parlat sobre les relacions dels grans propietaris amb els masovers i el tipus de beneficència que aquells practicaven envers el seu entorn més proper.

presente concurrir diez y seis, respecto de ser otros tantos los Sres que al presente componen el Esc[elentísi]mo Ayunt[amient]o de esta capital (que estava format a partir d'aquell moment, amb el canvi de legislació, per 2 alcaldes, 12 regidors i 2 síndics). D'aquesta manera, havent hagut de presentar cadascun *una nota en escritos, firmada de su mano, que espresse el nombre y apellido de la Donzella, asegurando la honradez de sus padres, y que no tiene 75 l[ibras] [800 rals] de dote*, el dia 1 de gener de 1837 entraren en el sorteig *diez y seis doncellas, es decir una por cuenta de cada Concejal*. Narcís de Carles, llavors alcalde primer de Girona, proposà a *Merced Prats y Ribas Bautizada en el Mercadal*, que deu tractar-se, amb tota probabilitat, de la criada *Marcet Prats*, soltera, que als 15 anys servia a Casa Carles el 1837¹²¹¹. Sense realitzar un estudi sistemàtic, hem identificat, ràpidament i amb poc esforç, un parell més de “coincidències”: en el sorteig del dot celebrat el 28 de desembre de 1850 sortí agraciada Adela Boadas i Rocamora, que havia estat presentada per l'hisendat Joan Boadas i Raguer, natural de Santa Coloma de Farners, llavors procurador síndic de l'ajuntament (el seu germà Llorenç s'havia casat a la catedral de Girona amb Narcisa Rocamora Puig el febrer de 1845 i el 28 de maig de l'any següent havia nascut la seva filla Adelaida, que fou batejada l'endemà, també a la catedral)¹²¹²; i, en el sorteig celebrat l'any següent, li tocà el dot a la noia que havia proposat el tinent d'alcalde Joaquim de Carles, Loreto Carbó Antigas, la qual, amb 20 anys, era serventa l'any 1850 a Casa Carles¹²¹³. Es tracta, com veiem, d'una beneficència sufragada amb recursos públics municipals, però que s'aplica de forma individualitzada, i d'una manera potencialment clientelar, en favor de criades, parentes i probablement també filles de masovers, ja que no era rar que els hisendats reclutessin les filles dels seus colons per al servei domèstic de les seves residències de ciutat¹²¹⁴. Hem observat l'esforç que va realitzar el consistori gironí per poder mantenir el lligam directe i individual de cada patrici amb la noia envers la qual dirigia la seva “filantropia” quan va fer augmentar el nombre de noies perquè es corresponguessin amb el nombre de membres de l'ajuntament.

---

¹²¹¹ L'any 1850, amb 28 anys, encara era criada a Casa Carles. AMGi, Manuals d'Acords de 1836, sessió de 19-12-1836; de 1837, sessió de 1-1-1837; i padrons de la ciutat de Girona de 1837, 1838, 1839 i 1850.

¹²¹² AMGi, Manual d'Acords de 1850, sessió de 28-12-1850 i ADG, Catedral de Girona, llibre de baptismes de 1824-1851.

¹²¹³ AMGi, Manual d'Acords de 1851, sessió de 29-12-1851 i padró de la ciutat de Girona de 1850. En el padró de 1851 ja no resideix a Casa Carles.

¹²¹⁴ Així ens ho va confirmar algun testimoni en les entrevistes que vàrem realitzar per a la publicació del llibre coordinat per Enric Saguier, *Els últims hereus...*, op. cit., p. 352; i també una masovera nascuda a Serinyà que, abans de casar-se, als 17 anys, va anar a servir un any i mig a la casa dels mateixos propietaris de la masoveria on estava la seva família, a qui vàrem entrevistar per al projecte que va donar lloc a la publicació, també coordinada per Enric Saguier, *Forçats a foc i llum...*, op. cit.

Pràctiques d'aquest tipus de política clientelar exercides des dels ajuntaments, l'anella més bàsica del liberalisme oligàrquic que acabà imposant-se a l'estat espanyol després de la revolució liberal, poden haver estat també directament connectades amb el fenomen del caciquisme, tal com apuntà Manuel Martí per al cas de les diputacions¹²¹⁵.

7.3.4. LA MALFIANÇA DE LA MILÍCIA NACIONAL, UNA POR DE CLASSE

Malgrat l'important paper que desenvolupà en defensa de les institucions liberals i la pau social, la Milícia Nacional va inspirar sempre certs recels en les autoritats, tant les moderades com les progressistes, a causa de la seva extracció social de base popular¹²¹⁶. No ha d'estranyar, per tant, que en el document d'agost de 1837 en què l'ajuntament de Girona expressava la seva visió del poder municipal aparegués, ben clarament, aquesta *por de classe* respecte de la Milícia. Així, quan proposava que el poder dels alcaldes fos reforçat mitjançant un cos armat, no es referia en absolut a la Milícia Nacional, ja que no li despertava prou confiança:

*deberia señalarse [als alcaldes] una compañía ò trozo de mozos de la Escuadra de Valls, verederos Perrotos, û otra fuerza armada; pues sin ella es imposible hacerse obedecer y egecutar los mandatos; pues si bien tienen â sus ordenes la Milicia ciudadana, su organizacion y caracter repugna estar pronta â todas horas, â rostrar marchas y peligros, y hacer uso de las armas contra sus convecinos, mayormente no estando â sueldo y perdiendo sus jornales mientras se la emplea.*¹²¹⁷

En el mateix sentit, no poden veure només com una mesura filantròpica l'acord pres per l'ajuntament, el 14 de març de 1836, d'aconseguir diners d'on fos per tal de continuar gratificant monetàriament el servei de plaça de la Milícia –que segons ordre superior havia de deixar de ser retribuït–, en consideració *a que la mayor parte de los individuos que la componen son menestrales trabajadores y jornaleros que sin ser satisfechos en los días de trabajo que pierdan para hacer el servicio se verían ellos y sus familiares sumidos en la mayor miseria al paso que tienen que hacer el sacrificio de abandonar sus talleres y jornales para velar por la seguridad de esta plaza*¹²¹⁸. I és que, com va reconèixer el propi ajuntament dos anys mes tard, *eran críticas y azarosas las circunstancias en que ocurrió esta novedad* –l'ordre superior de no pagar el servei– y

¹²¹⁵ Manuel Martí, “La fabricación de la provincia (1833-1975) ...”, *op. cit.*, p. 260.

¹²¹⁶ Amb aquesta extracció social, com afirma Juan Sisinio Pérez Garzón, la milícia tendia fàcilment a defensar posicions democràtiques i republicanes, és a dir, a ser potencialment revolucionària i a voler portar les coses “massa lluny” (J.S. Pérez Garzón, *Milicia nacional y revolución burguesa*, *op. cit.*, p. 407-408).

¹²¹⁷ Vegeu el document complet a l'apèndix X.1.

¹²¹⁸ AMGi, Manual d'Acords de 1836, sessió extraordinària de 14-3-1836.

general el disgusto é inquietud que iba a suscitarse, de manera que la mesura adoptada per l'ajuntament *debió evitar un trastorno y turbulencia en la ciudad*¹²¹⁹. La base social de la Milícia gironina estava composta en aquells moments sobretot per artesans més que no pas per jornalers¹²²⁰, però es tractava majoritàriament, en qualsevol cas, de persones que depenien del seu treball per a la seva subsistència. A l'altre costat hi havia, en canvi, els membres dels sectors benestants, com l'hisendat Josep de Caramany (un dels homes més rics de Girona, que en seria alcalde durant la dècada moderada, del 31 de març de 1844 al 31 de desembre de 1845), que podien pagar els 100 rals mensuals per alliberar-se, mitjançant un substitut, de prestar el servei de Milícia en persona, tal com fou habitual a la ciutat a tenor de les múltiples queixes que ocasionà aquesta pràctica *en notable perjuicio de los demás que por falta de medios deben prestarlo personalmente*¹²²¹. Es tractava de quelcom que no permetia fer el reglament de la Milícia, però que era tolerat pels comandants del cos i de vegades, fins i tot, per l'ajuntament o alguna autoritat superior, en benefici de les capes més benestants de la societat. El cas més flagrant es produí en la sessió de 18 d'abril de 1840 de l'ajuntament, quan aquest, contravenint conscientment la llei, autoritzà al comandant del batalló de la Milícia Nacional l'esmentada pràctica (tot i que els exonerats del servei mitjançant el pagament s'haurien de presentar si hi havia un toc d'alarma), davant la presència i el beneplàcit de l'Intendent de la província que exercia interinament, en aquells moments, les funcions de cap superior polític, tot plegat amb l'objectiu d'obtenir fons per contractar un violinista per a la propera temporada còmica del teatre! Tan sols el regidor Joan Torroella, que era sastre, hi votà en contra per evadir la seva responsabilitat davant d'una mesura, com expressà, *que se oponía al espíritu del Reglamento vigente*. Quan, uns dies més tard, l'hisendat Josep Tomàs i Sala, que formava part del batalló, presentà

---

¹²¹⁹ AMGi, Manual d'Acords de 1838, sessió de 21-5-1838.

¹²²⁰ La composició social de les 110 persones que figuren en la *Relacion de los individuos con que podría aumentarse la Milicia urbana de esta Capital por reunir las circunstancias que previene el Reglamento*, llista que va ser elaborada el setembre de 1835 per tal de cobrir les baixes que havia tingut el *Batallón de Urbanos de Isabel 2ª*, comandat per l'hisendat Felip de Martínez, és la següent: artesans, 41; professions liberals, 21; negociants i revenedors, 14; petit comerç, 8; hisendats, 8; estudiants, 6; hostalers, 4; hortolans, 2; fabricant, 1; tartaner, 1; dependent de comerç, 1; jornalier, 1; no consta, 2 (AMGi, Manual d'Acords de 1835, sessió de 14-9-1835, llista inserta entre els folis 122 i 123). També en la Milícia de Madrid durant el període esparterista *sobresale el predominio en términos absolutos del complejo ámbito de profesiones artesanales*; es tracta d'unes professions, afirma Pérez Garzón, *que sociológicamente cabalgan entre la producción mercantil simple y la proletarización* (J. S. Pérez Garzón, *Milicia nacional y revolución burguesa*, op. cit., p. 420).

¹²²¹ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessió de 16-6-1837; Manual d'Acords de 1839, sessió de 23-8-1839; Manual d'Acords de 1840, sessions de 30-3-1840 i 29-4-1840; Manual d'Acords de 1841, sessions de 21-10-1841 i 10-11-1841; Manual d'Acords de 1842, sessió de 7-10-1842 i Manual d'Acords de 1843,

un memorial perquè no es permetessin les baixes absolutes de la Milícia mitjançant el pagament dels 100 rals mensuals per considerar-ho *un abuso diametralmente opuesto al espíritu de la Ley y que infiere perjuicios a los demás Nacionales*, l'ajuntament simplement li contestà que el dia 18, amb l'assistència de l'Intendent, s'havia autoritzat al comandant *para continuar el arbitrio –mai millor dit!– de la retribucion de los cien reales*, el qual, segons el parer de la corporació, no causava cap mena de perjudici¹²²².

La mateixa por dels sectors benestants que controlaven l'ajuntament respecte d'una extracció “massa popular” dels integrants de la Milícia és, sens dubte, el que explica igualment la seva oposició, el desembre de 1836, a formar una companyia de Milícia als carrers de Pont Major i Pedret, extramurs de la ciutat, per a la defensa contra possibles atacs carlins, ja que:

*de los 52 alistados y sugetos por la ley á la Milicia Nacional, su mayor parte son pobres Jornaleros, y están en mal sentido de opinion [...] el Ayuntamiento ha dedicado sus desvelos y deseara poder organizar una compañía entre los ciudadanos inscritos en ambas Calles; pero no ofreciendo suficientes prendas de confianza, o de adhesión al sistema Constitucional, y habiendo solo 27 individuos que tienen algo que perder, ellos o sus padres, según los informes que se han tomado, ha creído deber [...] suspender en el interin la formación de la citada compañía*¹²²³.

Com veiem, igual com passava amb els drets polítics, la propietat torna a ser el límit més clar imposat per aquells que comanden en la pràctica el disseny institucional del sistema liberal. Es tracta d'un límit econòmic i social (qui no té propietat, “res a perdre”, és sospitós) i la decisió de l'ajuntament fou una *decisió de classe*. Els membres del consistori gironí tenien diferents professions o mitjans de vida¹²²⁴ i potser també diferents idees polítiques, sistemes de valors o expectatives de futur, però el que tots tenien en comú era que, a diferència de molts veïns dels carrers de fora muralles (i també dels d'intramurs), tenien alguna cosa a perdre. Aquest tret comú implicava també unes pors comunes i la presa de decisions defensives –per a si mateixos, ja que en aquesta qüestió la defensa de la ciutat quedà en un segon pla–, com ara no donar armes

---

sessió de 24-2-1843.

¹²²² AMGi, Manual d'Acords de 1840, sessions de 18 i 29-4-1840.

¹²²³ AMGi, Manual d'Acords de 1836, sessió de 16-12-1836. D'igual forma, en la sessió de 21-6-1841 l'ajuntament decidí *que por ahora ninguna gestion se practise* respecte la proposta del cap superior polític de formar una companyia de la Milícia als esmentats carrers de Pont Major i Pedret (AMGi, Manual d'Acords de 1841).

¹²²⁴ Les eleccions per a la renovació total de l'ajuntament realitzades entre el 30 d'octubre i el 6 de novembre de 1836, per sufragi indirecte, havien tingut com a resultat un consistori integrat per 6 hisendats, 3 comerciants, 2 advocats, 1 notari, 1 fabricant, 1 metge, 1 farmacèutic i 1 agrimensor.

als que no *tienen algo que perder*; les bullangues dels darrers temps en diverses localitats del país els havien ensenyat a ser prudents. D'aquesta manera, no s'autoritza la formació d'una companyia de la Milícia en els esmentats carrers de Pont Major i Pedret fins al 3 de juliol de 1843, en un context polític ben diferent, enmig del moviment centralista. Per contra, i de forma significativa, l'ajuntament no mostrà la més mínima oposició a la formació d'una companyia de cavalleria que, com en d'altres bandes¹²²⁵ i seguint la tradició històrica dels cossos de cavalleria, estigué composta a Girona per membres dels sectors socials benestants. Així, l'agost de 1836 recolzà davant del capità general la sol·licitud del noble hisendat Manuel de Rich i de Pastors per poder formar un cos de cavalleria de la Milícia Nacional de Girona, que no en tenia. Rich, que es manifestava *impulsado de un sincero amor patrio y adhesion a Isabel 2ª y a la libertad Nacional*, s'oferia a pagar-se ell mateix l'equipament, les muntures i el cavall, i a fer-ho per a un altre milicià. L'ajuntament, per la seva banda, assegurava al capità general que el consistori gironí *se haría un deber en escitar el zelo de los demas Jovenes pudientes á inscribirse en d[ic]ha arma de Caballería*¹²²⁶. El desembre de 1841, l'ajuntament informà també favorablement a la Diputació sobre la demanda presentada pel marquès de la Torre i altres particulars sol·licitant la formació d'un terç de companyia de cavalleria, que acabà aprovada i organitzada l'abril següent, amb deu integrants, en forma de *Cuarta de compañía de caballería de Milicia Nacional*¹²²⁷.

Per si de cas, a més, la Milícia fou també objecte de diverses depuracions: del 7 al 10 de juny de 1837, per exemple, tingueren lloc els judicis que celebrà el consell de qualificació del batalló de la Milícia 7º de Línea, nomenat segons el R.D. de 7 de desembre de 1836 per tal de jutjar els individus del dit batalló *que por desafeccion ù otras causas deben segregarse de las honrosas filas de la M.N.*¹²²⁸ Després de la revolta de 1842, en la qual havien participat diversos milicians, la Milícia de Girona fou desarmada i dissolta¹²²⁹. El juliol de 1843 fou organitzada de nou i aquesta vegada, com hem comentat abans, amb una base social més àmplia que incloïa, per primera vegada,

---

¹²²⁵ Vegeu la composició, durant el trienni esparterista, dels esquadrons de cavalleria de la Milícia madrilenya –*que juntaban a las capas burguesas de mayor rango social*– a J.S. Pérez Garzón, *Milicia nacional y revolución burguesa, op. cit.*, p. 421-425.

¹²²⁶ AMGi, Manual d'Acords de 1836, sessió de 24-8-1836; la demanda de Rich està inserta entre els folis 101 i 102 del mateix manual.

¹²²⁷ AMGi, Manual d'Acords de 1841, sessió de 20-12-1841 i Manual d'Acords de 1842, sessions de 6, 13 i 25-4-1842.

¹²²⁸ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessions de 7, 8, 9 i 10-6-1837.

els carrers de Pont Major i Pedret¹²³⁰. Membres de la milícia gironina prengueren part en la revolta de la Jamància la tardor d'aquell any. La Milícia Nacional despertava major temor entre els liberals moderats que entre els progressistes, i més encara després de les revoltes de 1843. Amb la dècada moderada, doncs, com és prou sabut, es produí l'eliminació de la Milícia Nacional, aquell cos tan associat a la instauració del règim liberal, però que s'havia manifestat tan perillós en els moments crítics des del punt de vista dels sectors més benestants que recolzaven el nou règim. Amb la creació de la Guàrdia Civil i la Guàrdia Rural es pretenia substituir les seves funcions d'una manera més segura. Reorganitzada de nou durant el Bienni progressista, l'hisendat de Castelló d'Empúries Enric Climent i Vidal, que acabava de ser elegit el mes d'octubre diputat a corts per la província de Girona, fou nomenat subinspector de la Milícia Nacional de la mateixa província pel R.D. d'u de novembre de 1854. Climent, que es declarava *tan enemigo del retroceso como de la anarquia*, en dirigir-se als milicians els assegurava el següent: *yo procuraré que la Milicia Nacional de esa provincia sea un modelo de subordinacion, un elemento de orden y la salvaguarda de la libertad*¹²³¹. L'ajuntament de Girona, que també considerava *útil en gran manera á la causa del orden y de las instituciones liberales, dar un vigoroso impulso á la organizacion y equipo de la M.N. cuya institucion es el escudo de la buena causa proclamada*, és a dir, del manteniment dels progressistes en el poder, seguí manifestant les mateixes prevencions de sempre respecte d'aquella institució: el novembre de 1854 elegí els membres que havien de formar part del *Consejo de calificacion p[ar]a escluir de las filas de la Milicia las personas que no inspiren confianza*; i, el mes següent, demanà als capitans de les diferents companyies que li fessin arribar les *listas reservadas de los sugetos cuya exclusion sea necesaria* d'aquell cos pel fet de no ser de total confiança¹²³².

7.3.5. LA DEFENSA DELS INTERESSOS AGRARIS

Hem explicat al segon capítol que al segle XIX, especialment a partir de l'inici de la primera guerra carlina, la ciutat de Girona es convertí en capital d'hisendats i, en conseqüència, en centre dels interessos agraris que aquesta classe dominant tenia

---

¹²²⁹ AMGi, Manual d'Acords de 1842, sessions de 13, 14, 16, 17-12-1842.

¹²³⁰ AMGi, Manual d'Acords de 1843, sessions de 3 i 26-7-1843.

¹²³¹ R.D. 1-11-1854 publicat al B.O.P.G. núm. 136 de 13-11-1854. Al·locució d'Enric Climent als milicians de la província de Girona datada a Madrid el 6-12-1854, publicada al B.O.P.G. núm. 148 de 11-12-1854).

¹²³² AMGi, Manual d'Acords de 1854, sessions de 13-11-1854 i 11-12-1854.

repartits per una extensa àrea geogràfica. D'aquest fet en foren plenament conscients els ciutadans de la Girona d'aquells temps i també, lògicament, el seu ajuntament, el qual, compost llavors majoritàriament per hisendats (6, entre ells Narcís de Carles com a alcalde primer), comerciants (3) i representants del món de les lleis (3)¹²³³, el 9 d'agost de 1837 es dirigí a la diputació en aquests termes: *La riqueza agricola es la principal de la Provincia y nadie tiene mas interes que esta Capital, que incluye los grandes propietarios territoriales, en que se impida y evite la introduccion de granos y harinas estrangeras. Sin embargo, esta prohibicion saludable en la zona proxima à la frontera de mar y tierra, es perjudicial y opresora en el interior, y daña al trafico y à la agricultura*¹²³⁴. Aquesta frase resumeix a la perfecció quina era la mena de política econòmica que interessava als hisendats: proteccionisme enfront dels productes agraris estrangers, però lliure circulació dels productes propis pel mercat interior. Rosa Congost, tot fent notar que els interessos agraris dels hisendats catalans havien estat silenciats per la historiografia en el debat entorn del proteccionisme/lliurecanvisme, ja posà l'accent en el fet que els industrials i els grans propietaris del Principat tenien una comunió d'interessos en la defensa del proteccionisme per als béns que tots ells produïen i compartien un model, en paraules de Josep Fontana, de *nacionalisme econòmic* (dintre del marc de l'estat espanyol) basat en l'intercanvi, entre productors i consumidors, de productes industrials i agraris¹²³⁵. Per això, en el mateix document, l'ajuntament de Girona es declarava partidari de la vigilància de la frontera, per evitar el contraban –que amenaçava amb provocar una caiguda del preu del gra produït pels pagesos, però recaptat i venut pels hisendats i els grans comerciants de les comarques gironines–, alhora que es mostrava del tot contrari a qualsevol mena de control sobre la circulació interior i la introducció de grans a la ciutat per part de les autoritats públiques: *Redoblese el celo y vigilancia en la Costa y frontera [...] para impedir la introduccion de granos del extranjero, que abaratando y envileciendo el precio de los nuestros, raduce [sic.] à la agricultura al desmayo y decadencia [...] pero dejese libre y desembarazado el Comercio y circulacion interior, y no se obligue al cosechero y al traficante à los registros y enojosas trabas de guias y tramites de aduanas [sic.] para*

¹²³³ Completaven el consistori un fabricant, un metge, un farmacèutic i un agrimensor (AMGi, sèrie IX.2, lligall 2 plec *Elecciones Municipales de 1836 à 1837*).

¹²³⁴ Carta de l'ajuntament de Girona a la diputació provincial de 9-8-1837 (AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 236v.-238v.). Vegeu aquest document sencer a l'apèndix X.3.

¹²³⁵ Com apunta la mateixa autora, aquesta cohesió de grup entre la burgesia industrial i l'agrària explicaria també la seva confluència en el catalanisme polític de la Lliga regionalista (Rosa Congost, "Qui protegia els blats catalans?", dins A. Carreras, P. Pascual, D. Reher i C. Sudrià (ed.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. 1, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, p. 530-540).

entrar ò estraer los granos de su cosecha [...].

La qüestió l'havia suscitada, un mes abans, la queixa dels arrendataris dels molins fariners –que formaven part dels béns de propis del Comú– contra la disposició de l'Intendent de la província de no permetre l'extracció de farina i blat de la ciutat i *otras varias trabas que se habian adoptado*. El consistori, fent una defensa aferrissada de la llibertat en el tràfic i el comerç de grans del país, s'adreçà a la diputació perquè fes aturar una mesura que considerava *perjudicial y opresora al mercado de esta Plaza* –en el qual *el abasto se hace de la comarca y campos de la Selva*–, i que havia de provocar la ruïna de les rendes dels molins *pues la Marina y Montaña preferiria ir á los de Flarsá [sic.] ó Ampurdan en que no se conocen obstaculos*¹²³⁶. En la mateixa sessió del 5 de juliol de 1837, l'ajuntament es mostrà igualment contrari a les mesures dictades pel cap superior polític el qual, per tal d'assegurar l'abastiment de grans per al cas que la ciutat fos assetjada pels carlins, havia ordenat que el consistori li remetés una notícia del blat existent en la localitat, que elaborés un càlcul de les quarteres necessàries per al consum de tots els veïns durant quatre mesos, que formés un registre on s'anotessin les entrades i sortides de grans i que prohibís l'extracció de cereals si les existències no cobrien aquells càlculs. L'ajuntament respongué al cap superior eludint qualsevol mena de control per part d'una autoritat pública sobre la producció i la circulació de grans:

estamos en visperas de la trilla y recoleccion de la cosecha y si se dán providencias para aprovisionar, ó se ponen trabas y exigen datos al propietario y traficante, se disminuirá notablemente la entrada de granos en esta cosecha, porque se suscitará la alarma y recelos que luego infunden las providencias del Gobierno, que menoscaban la libertad del trafico y plenitud del dominio y se experimentará un resultado opuesto al que se apetece.

L'ajuntament defensava que allò desitjat –l'abundància de gra a la ciutat– *naturalmente sucederá si se deja al libre arbitrio y especulacion particular*, ja que *el interés individual es muy suspicaz y delicado, huye de las cadenas y del mas remoto amago del que quiera echarselas bajo cualquier pretexto*. El cap superior, molt ofès per l'al·lusió a les cadenes, ja que *en el feliz Reinado de la excelsa y Angelical Isabel no hai cadenas*, insistí en les mesures que havia disposat; però el consistori no en feu cas i ho justificà el 22 de juliol assegurant que *el interés de los mismos propietarios es el que producirá los mejores resultados acordes con los deseos de V.S.* Tornà a insistir el cap polític i de nou l'ajuntament optà per no obeir: *en atencion de preveer [...] los perjuicios que se*

---

¹²³⁶ Representació de l'ajuntament de Girona a la diputació de 5-7-1837 (AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de

*seguirían de su ejecución en las actuales circunstancias, acordá se suspendiese por ahora toda operación en el particular*¹²³⁷. Clarament, doncs, el divorci entre l'autoritat superior i l'ajuntament traduïa per part del segon la defensa d'uns interessos de classe, en benefici dels hisendats i dels grans comerciants de cereals, que eren amagats, però, sota la defensa del *bien general*: la defensa del dret de propietat i la llibertat de comerç (s'entén per als grans del país per l'interior del país); la preocupació per la caiguda de les rendes dels molins, que redundaria en una disminució dels ingressos que l'ajuntament necessitava per atendre les necessitats dels veïns; la voluntat d'assegurar l'abundància i el preu assequible del blat a la plaça en el context difícil que es vivia per causa de la guerra, tot evitant la fuga de cereals si s'intentaven controlar els moviments dels grans propietaris i comerciants... Perquè, en resum, com expressà de forma ben clara l'ajuntament en el document del 9 d'agost en què demanava la intercessió de la diputació en l'afer: *Toda formalidad ó registro de aduana es una traba y se mira como una vejacion de que huye la propiedad y el Comercio, que esquivia el concurso de vendedores y produce la carestia. L'interès particular, en canvi, produïria per si sol el bé general* (dintre d'un raonament liberal per excel·lència).

Pel que fa a l'altra qüestió, l'entrada de grans estrangers i el perill que suposava per als hisendats l'efecte del contraban sobre els preus de venda dels cereals que acumulaven per a vendre, Narcís de Carles, tot just un mes després d'haver deixat de ser alcalde de la capital, s'oferia el juny de 1838 per fer d'intermediari davant de les autoritats provincials dels interessos dels hisendats de Torroella de Montgrí. Així, responent a una carta del seu administrador –que feia de mitjancer entre Narcís i altres propietaris d'aquella localitat–, li donava els següents consells a fi que redactessin recursos per evitar l'entrada de grans forans:

de lo que me dices en la 1ª [carta] p[ar]a hacer un recurso á fin de detener el desembarco de granos extranjeros, puedes decir al Sr Combis¹²³⁸ y demas q[u]e me parece debe hacerse un recurso al Sr Intendente y otro á la Escma diputacion manifestando al prim[er]o q[u]e con la misma f[ec]ha se ha acudido tambien á la

---

cartes, lligall 11, f. 214v-215v.).

¹²³⁷ AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessions de 5, 26 i 28-7-1837 i sèrie I.1.2.2. ; els oficis del cap superior polític estan inclosos en l'esmentat Manual d'Acords entre els folis 62-63 i 63-64; Registre de cartes, lligall 11, f. 215v.-216v., f. 229-230, f. 236v.-238v.

¹²³⁸ Josep Combis, amb una quota de contribució de 5138,4 rals, era el major contribuent de Torroella de Montgrí i l'onzè de la província de Girona l'any 1836 (AMGi, IX, I. *Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputación, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima eleccion de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 de Mayo último*, datada el 14 de juliol de 1836).

seg[un]da. En ambos debe hacerse p[rese]nte el escandaloso contrabando q[u]e se está haciendo y los funestos resultados q[u]e vá á producir en el pais; p[or] una p[ar]te la desmoralizacion q[u]e ocasiona, y por otra q[u]e el bajo precio á q[u]e se han de librar ó vender los frutos pondrá indispensablemente los propietarios en el caso de no poder acudir á las cargas q[u]e se les impongan privando de su principal recurso á la Nacion. Ambos recursos deben ser energicos pero con el decoro q[u]e corresponde, haciendo conocer á ambas autoridades todos los males q[u]e van á seguirse al pais si no se la protege y con medidas fuertes no se ataja el contrabando. Que se haga cuanto antes q[u]e yo me encargaré si quieren de presentarlo y hacer en esta [la ciutat de Girona] todo lo q[u]e sea conveniente p[ar]a un feliz resultado y si se quiere lo firmaremos tambien ú haremos otro en apoyo de lo mismo. No dormirse q[u]e la cosa urge y el t[iem]po pasa. Diles á esos Sres que cuentan conmigo para todo¹²³⁹.

Novament s'amagava l'interès particular de classe (el perill de la caiguda dels preus i, per tant, de la renda dels grans propietaris) darrere del bé general (els impostos que deixaria de percebre *la Nación*). Els hisendats tenien capacitat, alhora, de pressionar les autoritats provincials per defensar els seus interessos; de fet, molts diputats provincials eren també grans propietaris.

Els hisendats eren conscients que la seva unió els feia forts i d'aquesta consciència en varen sorgir les associacions de propietaris. El març de 1843 varen ser publicades al *Boletín Oficial de la Provincia les Bases para la Asociación de Propietarios Territoriales de España*, entitat que havia estat creada a Madrid el 1842¹²⁴⁰. Es tractava d'un projecte per a la formació d'una associació de propietaris amb implantació en tot el territori espanyol. Els objectius i els mitjans que es proposaven eren calcats als que defensaran poc després els hisendats gironins a través de les seves pròpies associacions de propietaris (la primera de les quals, l'Associació Agrícola de l'Empordà, seria fundada el 1845): en primer lloc, la defensa de la propietat; en segon, aconseguir rebaixar la càrrega impositiva sobre els béns territorials; i, en tercer lloc, promoure millores i el foment de la mateixa propietat territorial. Pel que fa als mitjans, també es posava molta fe en la impremta i en els establiments d'ensenyament per difondre els interessos dels associats i les millores en l'agricultura. El document tenia, en general, un to molt marcadament defensiú. En destaquem, per exemple, el punt tercer de l'article segon, que insistia en la necessitat de: *Pedir del modo competente la abolicion ó*

---

¹²³⁹ ADG. FCC. Lligall foli 59, carta de Narcís de Carles a Josep Devant de 24 de juny de 1838.

¹²⁴⁰ B.O.P.G., núm. 31 de 11-3-1843 f. 123-124. Sobre la *Asociación de Propietarios Territoriales de España*, que tingué una breu existència, sembla que fins a l'any 1846, vegeu Miguel Martín-Albo Lucas, *Génesis y desarrollo de las asociaciones agrícolas y de propietarios territoriales en España*, Madrid, Universidad Complutense, 2016, tesi doctoral, p. 256-269.

reforma de cualesquiera leyes ó costumbres perjudiciales á la propiedad territorial y el establecimiento de las disposiciones legales que puedan serle beneficiosas. El projecte trobà ressò a la província de Girona. Instat pel marquès de Vallgornera, però compartint plenament la iniciativa, l'encarregat de promoure la subscripció d'associats fou Josep de Fonsdeviela i de Xatmar, marquès de la Torre, membre de la classe dominant gironina i, en aquells moments, actuant també com a membre de la seva classe dirigent en tant que alcalde primer de la capital¹²⁴¹, el qual considerà que *el importante objeto de esta sociedad es el de reunir con este nuevo y estrecho vinculo à todas las personas sin distincion que posehen fincas rusticas y urbanas, para defenderse mutuamente contra toda clase de ataques à la propiedad.* Per aquesta raó es conserva, en els fons municipals de la ciutat, l'esborrany de la carta que, signada de la seva pròpia mà, va ser distribuïda entre cent propietaris gironins, tot encoratjant-los a convidar à *los propietarios territoriales que V. conozca à que se suscriban á la misma*, ja que *el mejor exito de este feliz pensamiento, y los resultados beneficiosos que precisamente ha de reportar à la clase propietaria pende sobretudo del mayor numero de asociados*¹²⁴². Malauradament, no coneixem la llista de les cent persones a les quals es feu arribar aquella carta, però la seva existència és una bona prova, en qualsevol cas, de la consciència que els hisendats gironins i els d'altres bandes de l'estat espanyol havien ja assolit en aquells moments com a *classe propietària*, fos quin fos l'origen de la seva propietat. La defensa de la propietat, alhora, torna a aparèixer com l'element bàsic que articula la cohesió dels grans propietaris territorials. El control de les institucions podia ajudar a difondre aquella mena d'iniciatives de classe; així ho feu el marquès de la Torre com a alcalde de la capital de província.

No voldríem, però, acabar aquest apartat sobre les possibilitats d'exercir una política *de classe* des del govern municipal sense matisar que no sempre les classes dirigents defensaren els interessos dels sectors més benestants en les seves decisions al front d'un ajuntament. En posarem tan sols un exemple, entre d'altres que hauríem pogut triar, que ens servirà també per fer algunes reflexions entorn de l'exercici del poder local. En la

---

¹²⁴¹ Josep de Fonsdeviela fou alcalde primer de la ciutat des del 8 de gener de 1843 fins al 31 de març de 1844. L'any 1836 era el quart major contribuent de la capital i el 25è de la província (AMGi, IX, I. *Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputación, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima eleccion de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 de Mayo último*, datada el 14 de juliol de 1836).

¹²⁴² Carta de març de 1843 signada pel marquès, AMGi, sèrie XXV.1. Lligall 2, dins plec *comercio*.

sessió de 5 d'abril de 1841, l'ajuntament de Girona, amb una major presència en aquells moments, certament, de les professions liberals i menys hisendats que durant el període precedent de 1833 a 1839¹²⁴³, veié amb desgrat un ofici de la diputació que donava la raó a una reclamació promoguda per l'hisendat Ramon Mirallas i Corretger *junto con otros propietarios de viñedos* (en total 72 veïns de Girona) contra la disposició dictada pel consistori de fer extensiu l'arbitri d'un ral que pesava sobre el vi que s'introduïa a la ciutat a cada càrrega de raïm que entrés en la mateixa per a exprémer. La corporació municipal manifestà que havia pres aquella mesura *fundada en las leyes de igualdad y justicia* i que estava *diametralmente opuesta à ellas la tal providencia* [de la diputació], *mediante la cual se crea una prerrogativa en favor de una clase pudiente, y agravio de la proletaria por el recargo que indudablemente habrá de sufrir en dicho impuesto*; per això decidí enviar una representació a les Corts justificant els fonaments sobre els quals havia imposat aquella contribució¹²⁴⁴. L'expedient sembla delatar una estratègia dels productors de vi d'evitar el dret d'entrada fabricant-lo a la pròpia ciutat. L'ajuntament, en aquest cas, va prendre una decisió contrària als interessos de la classe dominant a la qual pertanyien alguns dels seus membres.

Aquesta mena de disposicions del consistori favorables a la major part dels veïns i no a una minoria benestant no són privatives del trienni progressista d'Espartero, sinó que també n'hem identificat en períodes anteriors –respecte de les exempcions d'allotjaments durant la primera guerra carlina, per exemple¹²⁴⁵–, i no semblen només atribuïbles a una *qüestió de principis*, sinó, fonamentalment –aquesta és la hipòtesi que defensem– a les necessitats que imposa la pròpia administració dels afers municipals, dominada per les dificultats financeres. Així, les dificultats econòmiques habituals de les hisendes locals provocaven que el privilegi fiscal pogués esdevenir un greu problema perquè restava ingressos a les arques municipals i/o feia augmentar la càrrega sobre la resta dels veïns, la qual cosa en certs períodes potser no era ni possible ni políticament

---

¹²⁴³ En aquells moments l'ajuntament de Girona estava integrat per 7 membres de les professions liberals (2 escrivans, 1 notari, 1 procurador, 1 practicant de notari, 1 practicant d'escrivà i 1 empleat de la diputació), 6 representants dels oficis (1 argenter, 1 fuster, 1 confiter, 1 llauner, 1 llibreter i 1 rober,) i 3 hisendats.

¹²⁴⁴ AMGi, Manual d'Acords de 1841, sessió de 5-4-1841 i Arxiu General de la Diputació de Girona, Actes de la Diputació, sessió de 13-3-1841, f. 80v.-81v.

¹²⁴⁵ Vegeu, a tall d'exemple, la polèmica que se suscità entre l'ajuntament i el comissari de guerra Andrés de Calera l'any 1837, en la qual la diputació també adoptà una posició contrària al consistori i favorable al privilegi que reclamava el comissari (AMGi, Manual d'Acords de 1837, sessions de 17-4-1837 i 5-6-1837 i sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 172-173).

aconsellable. Això explicaria que la diputació i l'ajuntament prenguessin decisions diferents en qüestions que tocaven precisament el privilegi, tot i estar integrades, ambdues institucions, per persones procedents dels grups socials dominants. La diputació, més allunyada de la gestió real dels afers, podia ser més “generosa” en la defensa dels privilegis d'uns quants, podia permetre's *el luxe* d'aplicar més unívocament una *política de classe* en favor dels grups socials dominants. Fixem-nos que l'ajuntament, en la qüestió de l'impost sobre el raïm, apel·là al principi d'*igualtat i justícia*, però no pas des d'un punt de vista ideològic, sinó pràctic: *crea una prerrogativa en favor de una clase pudiente, y agravio de la proletaria por el recargo que indudablemente habrá de sufrir en dicho impuesto*. La diputació en canvi, esgrimí un argument teòric per oposar-se a la decisió de l'ajuntament: l'arbitri sobre el vi es recolzava en un decret de les corts de 9 de setembre de 1838 que autoritzava el cobrament de l'impost exclusivament sobre aquell producte i no sobre cap altre, per tant no es podia fer recaure també sobre el raïm, i no s'havien complert tampoc els requisits establerts pels articles 33 i següents de la *Ley para el Gobierno económico-político de las provincias* de 3 de febrer de 1823, relatius a la imposició de nous arbitris. És a dir, que al marge dels interessos del grup social del qual procedeixen els membres de l'ajuntament, la pròpia gestió dels afers municipals “imposa” també una dinàmica pròpia que fa que, de vegades, persones d'un grup social determinat prenguin decisions que van a favor dels interessos de la majoria i en contra dels de la seva pròpia classe. En definitiva, que les pròpies institucions imposen també la seva pròpia dinàmica a l'acció política al marge de l'extracció social dels membres que en formen part, de manera que, tot i pertànyer a la classe dominant i dirigent, no és el mateix manar des d'un ajuntament, i haver de tractar cara a cara amb els veïns i quadrar els impossibles pressupostos municipals, que fer-ho des de la diputació, més allunyada de la gestió real dels afers i dels seus conciutadans.

7.4. ELS HISENDATS I LA REVOLUCIÓ LIBERAL

Al segle XVIII, i sobretot al XIX, els Carles i altres famílies d'hisendats i nobles-hisendats emparentades amb ells ocuparen sovint càrrecs en els diversos òrgans de poder polític municipal, provincial i estatal. Això, hem dit, ens permet parlar dels hisendats del segle XIX, no només com d'una classe econòmicament i socialment dominant, sinó també d'un grup amb vocació i pràctica de classe dirigent. Cal emfasitzar especialment aquest caràcter

de classe dirigent dels hisendats, ja que la historiografia que s'ha ocupat del període de la revolució liberal l'ha infravalorat sovint tot posant l'accent en la *burguesia urbana* i els grups socials considerats, explícitament o implícita, com a *nous* (industrials i comerciants).

A mida que anaven consolidant el seu poder econòmic i social, els hisendats, que sovint en èpoques anteriors ja havien ocupat destins polítics en les seves poblacions d'origen, anaren ampliant progressivament la seva participació en àmbits d'influència política cada vegada majors. Així, Martí de Carles i de Quintana (1721-1804), d'exercir càrrecs a l'ajuntament de Torroella de Montgrí¹²⁴⁶ passà, a finals del segle XVIII i després d'haver fixat la seva residència en aquesta ciutat, a ser nomenat diputat del comú de l'ajuntament de Girona l'any 1789. El seu net, Narcís de Carles (1791-1839), ocupà com a alcalde –entre els anys 1836 i 1838– el destí més elevat del consistori de Girona, després d'haver obtingut molts altres càrrecs i nomenaments¹²⁴⁷. Finalment, el fill d'aquest, Joaquim de Carles i de Mendoza (1822-1895), no només fou tinent d'alcalde de la mateixa ciutat entre 1848 i 1851, sinó que a la segona meitat del segle XIX fou elegit diverses vegades per a representar el districte de Girona a la Diputació provincial. Joaquim de Carles fou a més cridat a participar en moltes altres institucions, tant públiques com privades, que podem veure resumides en el següent quadre:

---

¹²⁴⁶ Pere Gifre assenyala que la família Puig no ocupà càrrecs municipals a la vila de Torroella de Montgrí fins l'any 1737 *entre d'altres coses perquè, d'ençà de la Nova Planta, els principals eren copats per Martí de Carles* (Pere Gifre, *Propietat i explotació agrària...*, op. cit., p. 116).

¹²⁴⁷ A més del càrrec d'alcalde de Girona entre els anys 1836 i 1838, Narcís de Carles l'any 1822 va formar part de la junta provincial de creditors de l'estat; va ser jutge de fet del tribunal d'impremta de la província de Girona (1822-1823); comissionat dels pobles de Serra de Daró i Torroella de Montgrí a la junta que havia de reunir-se a Girona per tractar sobre les obres dels rius Ter i Daró, a més de comissionat dels propietaris per formar part de la junta directiva de les esmentades obres (1831); regidor de l'ajuntament de Girona (1833); director de la *Sociedad Económica de Amigos del País* de la província de Girona (1834); vocal de la Junta Superior de Beneficència de la mateixa província (1835-1836); vocal, i després president, de la *Junta Superior de Arrozales del Ampurdán* (1835-1836); vocal de la *Junta encargada del destino que debe darse a los edificios de los Monasterios y Conventos suprimidos* (1836); president nat, en tant que alcalde de Girona, de la Junta de Caritat del partit de Girona (1836); i altra vegada jutge de fet del tribunal d'impremta de la província de Girona (1837). (A.H.G. Arxiu de la Diputació de Girona, secció d'atribucions polítiques, caixa 4; ADG.FCC, Lligalls foli 18, 19 i 62, i lligalls en quart 8 i 40).

Quadre 7.4.1

Nomenaments de Joaquim de Carles i de Mendoza (Girona 1822 - Girona 1895)

Data nomenament	Càrrec
1-1-1846	Pèrit repartidor de la junta pericial de Palafrugell.
2-1-1846	Pèrit avaluador de la riquesa immoble, de conreu i ramaderia, i repartidor de la contribució territorial de l'any 1846, de la ciutat de Girona.
22-8-1846	Membre de la comissió de vigilància de les companyies que actuaven al teatre de Girona.
15-12-1846	Membre de la secció conservadora del museu d'objectes literaris, històrics i artístics que s'estava creant a Girona per iniciativa de la <i>Comisión Provincial de Monumentos</i> .
28-9-1847	Pèrit avaluador de la riquesa immoble, de conreu i ramaderia, i repartidor de la contribució territorial de l'any 1848, de la ciutat de Girona.
28-11-1847	Membre de la <i>Junta de Fomento y de mejoras materiales</i> de la província de Girona
1-1-1848	Presa de possessió com a primer tinent d'alcalde de l'ajuntament de Girona. En fou fins al 31-12-1849.
20-4-1849	President de la Junta de Beneficència de la parròquia de la Catedral de Girona.
1-1-1850	Presa de possessió com a primer tinent d'alcalde de l'ajuntament de Girona. En fou fins al 31-12-1851.
1-7-1850	Soci corresponsal de la Societat d'Agricultura del Baix Ter.
1850	Vicepresident tercer de la Societat d'Agricultura de la comarca de Girona.
30-8-1851	Vocal del consell d'administració per impulsar la construcció del ferrocarril de Barcelona a La Jonquera.
1-4-1852	Presa de possessió com a diputat provincial pel districte de Girona. Exercí aquest càrrec fins al 1854.
23-6-1852	Membre del jurat d'impremta de l'any 1852 de la província de Girona.
30-3-1853	President de la Junta inspectora per a la construcció del camí que partint de la vila de Torroella de Montgrí havia d'anar a empalmar amb la carretera de Tarragona a Palamós.
26-7-1854	Nomenat com un dels dos majors contribuents que, junt amb tres membres del consistori gironí, han de formar part de la comissió que anirà a Barcelona a sol·licitar l'autorització del capità general per poder constituir una junta governativa de la província de Girona.
26-1-1855	Pèrit repartidor de la quantitat que el govern reclamava com a complement de l'assignat pels drets de portes i consums de l'any 1854 a la ciutat de Girona.
2-3-1855	Membre de la junta pericial de Palafrugell.
30-5-1856	Membre de la junta pericial de Palafrugell.
30-7-1856	Presa de possessió com a diputat provincial pel districte de Girona. Exercí el càrrec fins l'any 1858.
28-10-1856	Representant de l'IACSI al concurs de premis per al foment de l'economia rural, organitzat per la Junta d'Agricultura de la província de Girona el 2-11-1856 en aquesta ciutat.
23-12-1857	Vocal de la Junta d'Instrucció Pública de la província de Girona.
21-8-1858	Vocal i vice-president del <i>Consejo de la provincia de Gerona</i> .
6-4-1860	Vocal de la junta de vigilància a la província de Girona de la companyia d'assegurances <i>La Nacional</i> .
1-1-1861	President del <i>Casino Gerundense</i> .
13-9-1861	Soci fundador de la <i>Sociedad para la educación popular</i> de Girona.
11-4-1863	Vocal de la junta de govern de la <i>Caja de Ahorros y Monte de Piedad</i> de Girona.
4-5-1863	Membre de la junta pericial repartidora de la contribució d'immobles de la vila de Torroella de Montgrí durant els anys 1863-1866.
25-8-1863	Conseller auxiliar d'administració de la subdirecció a la província de Girona del Banc Hipotecari de Catalunya.
?-1-1864	Membre de la comissió de Girona encarregada de la subscripció per a erigir el monument a Aribau.
6-6-1864	President de la junta de la <i>Caja de Ahorros y Monte de Piedad</i> de Girona.
24-1-1866	Vocal de la Junta d'Obres Públiques de la província de Girona en concepte de conseller provincial.
19-1-1867	President del <i>Casino Gerundense</i> .
11-11-1874	Vocal de la Junta provincial d'Agricultura.
25-11-1875	Presa de possessió com a diputat provincial pel districte de Girona. Exercí el càrrec fins al 6-3-1876.
11-5-1877	Vocal de la junta pericial de Palafrugell durant els anys 1877-1882.
25-10-1877	Vocal de la <i>Comisión permanente de Pósitos</i> de la província de Girona.
4-8-1889	Vice-president de la junta local de Girona de la <i>Sociedad Anti-esclavista Española</i> .

Font: ADG.FCC. Lligall en quart 25; AMGi, sèrie IX.2 (eleccions municipals) lligall 3, Manuals d'Acords de l'ajuntament de 1846, 1849 i 1854 i B.O.P.G. núm. 75 de 23-6-1852; i AA.VV., *Història de la Diputació de Girona*, Girona, Diputació de Girona, 1989.

Joaquim de Carles fou també vocal i vicepresident de la Junta de Beneficència de la província. Alguns dels càrrecs per als quals fou elegit eren merament honorífics, però d'altres, com els polítics o els que el qualificaven com a membre de les juntes pericials de Palafrugell, Torroella de Montgrí i Girona, tenien un evident interès material (recordem que els pèrits de les juntes pericials s'encarregaven, en cada municipi, d'avaluar la riquesa en terres, cases i bestiar i d'efectuar, en base a aquest càlcul, el repartiment de la quantitat assenyalada pel govern en concepte de *contribución de inmuebles, cultivo y ganadería*). El quadre anterior ens mostra, per tant, ben clarament, com a la segona meitat del segle XIX, Joaquim de Carles i de Mendoza era públicament reconegut com una de les personalitats més influents de la província de Girona, que ens trobem, en definitiva, davant d'un membre d'una classe dirigent tant en el terreny polític, com social – participa i/o dirigeix associacions econòmiques, benèfiques, culturals, recreatives, etc.–, davant d'un representant d'una oligarquia que, com a tal, està present arreu i sempre en una posició preeminent.

La carrera pública desenvolupada pels Carles, però, hem vist com no fou pas una excepció, perquè, repetim, al segle XIX els hisendats passaren de ser una classe dominant econòmica i social a esdevenir també una classe dirigent. Sabem que a la regió de Girona hi hagué alguns hisendats carlins –com Joaquim de Cors, Josep de Burgués, Joaquim de Pastors o Josep Iglesias¹²⁴⁸ – i que la fractura ideològica, tal com hem pogut documentar en el cas que estudiem, podia dividir fins i tot una mateixa família: mentre l'hereu, Narcís de Carles, era alcalde de Girona entre 1836 i 1838, el seu germà Josep M. estava combatent en les files carlines, desconeixem per quines raons. La presència activa, però, de molts altres hisendats –com els Fages, els Climent, els Carles, els Maranges o Ramon de Cabrera– en els diferents òrgans polítics del nou Estat liberal, en institucions com la Milícia Nacional, i fins i tot en moltes de les juntes revolucionàries sorgides durant el període, ens obliga a preguntar-nos sobre els motius que expliquen l'alt grau d'implicació mostrat per aquest grup al llarg del procés de la revolució liberal. En aquest sentit serà útil tenir present, entre d'altres coses, que, a més de les facilitats d'accés als càrrecs polítics en les diferents esferes del poder local, provincial i estatal, gràcies a la pressió dels grans propietaris la revolució liberal va permetre, entre d'altres coses, consolidar els drets de propietat d'aquells grups que a Catalunya ja la controlaven

---

¹²⁴⁸ Josep Clara, *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, op. cit., p. 304-306.

efectivament, que aquests propietaris varen poder desempallegar-se del pes de l'Església (a la qual molts d'ells, com els Carles, pagaven censos i censals) i beneficiar-se del procés desamortitzador mitjançant la compra de béns nacionals, que els que tenien les propietats sotmeses a un vincle varen poder vendre terres gràcies a les lleis sobre desvinculació de patrimonis i que el nou Estat va assumir com a tasca pròpia el manteniment de l'ordre social i la defensa dels interessos privats de propietat a través de la creació de la Guàrdia Civil (1844) i la Guàrdia Rural (1849).

Per últim, sobre la qüestió de si va haver-hi ruptura o continuïtat social respecte del període anterior a la revolució liberal (perquè que hi va haver una ruptura política és inqüestionable), el present estudi mostra clarament que a la regió de Girona no va produir-se un trencament, una ruptura social, una suplantació de la *vella aristocràcia* per una *nova burgesia agrària*. A la regió de Girona, la noblesa titulada –la posseïdora de títols nobiliaris i drets feudals– feia molt de temps que havia marxat cap a Barcelona o Madrid i la força de la major part dels hisendats gironins tenia unes arrels profundes que havien anat creixent secularment al llarg de l'època moderna, eclosionant a la segona meitat del segle XVIII, quan varen manifestar clares mostres de la seva potència econòmica i social (amb la proliferació dels subestabliments, dels bans o l'adopció, a finals d'aquell segle, d'una paraula nova per diferenciar-se dels estrats pagesos no rendistes, la paraula *hisendat*¹²⁴⁹). Això no significa, però, que la revolució liberal no fos revolucionària, que es produís una simple pervivència de l'Antic Règim, o que no fos important el temps curt de la revolució; sinó que fenòmens de canvi de llarga durada i temps curt revolucionari actuaren conjuntament. Durant la conformació del nou ordre liberal els hisendats varen pressionar tant com van poder per fer-se el vestit a mida i van ser un dels grups que varen participar més activament en la construcció jurídica i política de la *nova societat de propietaris* (o de *notables*, com prefereix anomenar-la algun autor¹²⁵⁰).

La revolució liberal, en síntesi, s'hauria d'emmarcar en el context d'un procés històric de canvis socials previs que expliquen que aquella es produís. Participant en aquell procés de canvi i en els òrgans de poder del nou Estat, els grans propietaris hi tenien més a guanyar

---

¹²⁴⁹ Rosa Congost, "De pagesos a hisendats...", *op. cit.*

¹²⁵⁰ Jesús Cruz, *Los notables de Madrid. Las bases sociales de la revolución liberal española*, Madrid, Alianza Editorial, 2000.

que no pas a perdre, ni que només fos perquè, com que eren dels que més tenien, també eren dels que més hi podien perdre si deixaven el procés de canvi en mans d'altres grups socials. Els grans propietaris rurals gironins no estaven al marge d'aquest procés històric ni anaven simplement "a remolc" dels canvis que impulsaven altres centres més actius, com Barcelona o Madrid, tal com de vegades s'ha volgut defensar¹²⁵¹, sinó que eren agents actius de la Història. Ens ho demostra la seva progressiva adopció del terme *hisendat* per a autodefinir-se, la seva capacitat d'organització com a classe propietària –la creació de l'Associació Agrícola de l'Empordà, l'any 1845, fou anterior a la de l'IACSI–, o el seu protagonisme, abans que fossin dictades les primeres mesures liberals sobre aquesta qüestió, en el lent però tossut procés d'imposició, a través de la publicació de bans sol·licitats i concedits per diverses instàncies públiques, d'un nou concepte de propietat que era contrari als usos comunitaris del sol que havien regit durant segles.

---

¹²⁵¹ Voldríem reivindicar la participació activa i convençuda de molts hisendats en el nou Estat liberal contra visions excessivament "negatives" i "estàtiques" que de vegades s'han defensat i que interpreten aquesta presència dels hisendats com una simple estratègia camaleònica practicada pels vells sectors dominants per adaptar-se a la nova conjuntura política i poder mantenir així el control del poder local. Antoni Simon Tarrés, per exemple, a les conclusions del seu llibre *La crisis del Antiguo Régimen en Girona* (op. cit., p. 234-235) defineix *la capacidad de adecuación de la vieja oligarquía al nuevo estado burgués* com *el cambio sin cambio* i considera que en el procés de transició de l'Antic Règim al nou Estat burgès *la sociedad gerundense constituye, sin más, un elemento pasivo y simplemente receptivo de los cambios revolucionarios que modifican la realidad social del país [...]* «modelos» *como el gerundense ayudan a comprender y explicar las actitudes reaccionarias de la burguesía española, no sólo a partir de 1837, sino también durante las secuelas revolucionarias de 1808 y 1820-1823*. Igualment, el fet que diverses famílies es mantinguessin en el poder local no voldria dir que tot seguís igual; moltes d'elles, com hem vist en aquest treball, havien assumit ja una nova concepció de la societat. Per això cal baixar a l'estudi dels casos concrets, per poder copsar el significat real de la presència d'unes determinades persones o d'unes altres en els diferents àmbits del poder polític.

CONCLUSIONS

Hem dit a la introducció que l'objectiu principal d'aquest treball era mostrar com el grup dels rendistes de la terra, els hisendats, varen voler i poder exercir un doble rol complementari com a classe dominant i dirigent de la regió de Girona en el moment de la conformació del nou estat liberal. L'estudi aprofundit d'un cas, l'exemple de la família i el patrimoni Carles, ens ha permès endinsar-nos en el com i el perquè d'aquest procés en tant que els hereus d'aquella família, posseïdors d'una de les fortunes territorials més importants de la província, formaven part de l'elit dels hisendats i, com a tals, varen participar en els diferents àmbits de poder i de representació social a nivell local i regional. La llista dels nombrosos i diversos càrrecs que va exercir Joaquim de Carles de Mendoza al llarg de la seva vida il·lustren abastament aquest fet i ens mostren que era reconegut com un dels principals prohoms de l'oligarquia gironina del seu temps, que ens trobem, en definitiva, davant d'un dels membres destacats d'una l'elit social dominant i dirigent.

El segle XIX va ser l'època daurada dels hisendats gironins, que assumiren una clara vocació de lideratge polític i social. La base del seu poder estava fonamentada sobre una gran propietat territorial que havia estat el producte, en la majoria dels casos, d'un procés d'acumulació, al llarg de l'edat moderna, que havia conduït a la reunió de diversos patrimonis familiars, mitjançant una política matrimonial endogàmica dintre dels pagesos de mas, les estratègies hereditàries (principalment la institució de l'hereu únic universal) i les compres de terres. Al segle XIX al grup també s'incorporaren alguns hisendats que havien protagonitzat una acumulació patrimonial més ràpida, sovint gràcies a les oportunitats que varen oferir les desamortitzacions decretades pels governs liberals. La família Carles, originària de la Pedrissa de Pals i dedicada al segle XV a la mercaderia, però establerta ja amb una base agrària a Torroella de Montgrí durant l'època moderna, al segle XIX arribà a posseir 855 hectàrees, cosa que l'any 1875 els permetia figurar en segon lloc en la llista dels majors contribuents de la província de Girona per contribució territorial. Com era característic a les comarques gironines, aquesta gran propietat rural es trobava fragmentada en diverses unitats d'explotació o masos, que, en el cas que estudiem, estaven repartits pels termes de les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva. Els Carles, com molts altres hisendats de la regió de Girona, només eren *senyors útils i propietaris* de les seves heretats. Jurídicament tenien per sobre, per tant, diversos senyors directes (sobretot institucions eclesiàstiques i noblesa tradicional) i, per sota, els subemfiteutes, masovers i arrendataris que, amb el seu treball o mitjançant el d'altres

persones (en el cas dels grans arrendataris), els proporcionaven la renda amb la qual podien mantenir el seu elevat nivell de vida com a rendistes. La relació entre els Carles i els seus senyors directes, hem dit, no podem qualificar-la, en cap cas, com una relació d'exploració, en tant que uns i altres pertanyien als segles XVIII i XIX a la mateixa classe dels rendistes de la terra, i que les rendes derivades del domini directe es trobaven llavors ja molt devaluades respecte les derivades del domini útil perquè no era el senyor directe sinó el senyor útil el que controlava l'accés a la terra dels conreadors. Les dificultats econòmiques per les quals va travessar la família durant la major part del període estudiat expliquen que, des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX, el mercat de terres (les compres i els establiments emfitèutics) tingués una importància molt secundària com a forma d'incrementar les seves propietats respecte de les que incorporaren per la via matrimonial i l'herència (el patrimoni Puig quan morí el germà solter de Marianna de Puig i el patrimoni Ferrer arran del casament de l'hereu Carles amb la pubilla del mateix) i que els Carles no comprassin béns desamortitzats ni es dediquessin al crèdit com a negoci, tal com feren altres hisendats.

L'anàlisi d'aquell llarg període de dificultats financeres del patrimoni Carles, des del final de l'ocupació napoleònica fins a mitjan de la dècada dels seixanta del segle XIX, ha mostrat, una vegada més, l'enorme complexitat que revesteix el tema de l'endeutament. Com les cancel·lacions de deutes, per exemple, no necessàriament signifiquen que hagi millorat la situació econòmica del deutor, perquè el deute pot simplement anar-se transformant, sense extingir-se, durant molts anys. Aquell llarg període de dificultats econòmiques dels Carles fou motivat per un entrecruament de factors externs al patrimoni (els conflictes bèl·lics, les males collites i la crisi agrària de la primera meitat del segle XIX, junt amb la pròpia mecànica del deute que anava augmentant el que es devia amb l'acumulació dels interessos) i interns al mateix (el pagament de dots i lligítimes, l'increment de la despesa familiar i les dificultats en el cobrament de censos emfitèutics i préstecs). Les causes externes al patrimoni eren imprevisibles, però sense la combinació amb les grans despeses que la família s'imposà per a mantenir el seu estatus social és evident que l'endeutament dels Carles no hauria revestit tanta gravetat. Com mostra el cas que hem analitzat, les dificultats econòmiques del patrimoni podien provocar una reducció important de la renda dels grans propietaris al marge de l'evolució del cicle productiu, a causa de les hipoteques o les vendes que solia acabar produint (que reduïen la base d'extracció de la mateixa) i també en fer-los perdre la posició de força enfront dels "arrendataris-creditors" a l'hora de negociar el preu i els terminis dels contractes d'arrendament en diner, així com el preu de venda de les quantitats de blat que es venien als grans comerciants, de vegades, fins i tot, abans de la collita. L'endeutament del propietari també influïa en els subestabliments emfitèutics, provocant un augment de les

entrades (sovint per descarregar deutes de l'establient) en detriment dels censos que es cobriren anualment; per altra banda, mentre no pogueren alienar béns per causa del vincle que pesava sobre el seu patrimoni, els subestabliments foren una alternativa a les vendes.

A més de la seva important base patrimonial, la gestió indirecta de les seves propietats, mitjançant un administrador i la cessió dels masos majoritàriament a parceria, jugà un paper de primer ordre en les possibilitats dels hisendats de traslladar la seva residència a ciutat i d'exercir com a classe dirigent. L'opció definitiva per la gestió indirecta a través del contracte de masoveria al terç de fruits els Carles l'acabaren prenent, a partir de la segona meitat dels anys vint del segle XIX, no per una qüestió de tradició, o per simple inèrcia, sinó perquè s'acabà demostrant com el sistema més eficient des del punt de vista del propietari després que haguessin experimentat els problemes de l'explotació directa i del gran arrendament a preu acotat. L'assaig frustrat de conreu directe l'havien realitzat en alguns dels seus masos dedicats no només a l'explotació cerealícola sinó també ramadera, propers al centre neuràlgic de l'administració del patrimoni situat a Torroella de Montgrí, durant la darrera dècada del segle XVIII i fins al 1818; abans, per tant, de la propaganda que es va fer a mitjan segle XIX d'aquest sistema de conreu des dels òrgans de premsa de les associacions de propietaris. La figura de l'administrador, per altra banda, i com han assenyalat Garrabou, Planas i Saguer, no és sinònim de desinterès per part del propietari, ans tot el contrari, l'hem d'interpretar com un indicatiu, precisament, de bona gestió. La correspondència i la comptabilitat dels Carles mostren, en efecte, un comportament del propietari absentista no desentès de la gestió del seu patrimoni, que realitzava visites freqüents a les seves heretats. Tot i que amb anterioritat ja s'hi havien implicat (amb el conreu directe dels masos que hem mencionat, o el d'algunes terres dedicades a l'arròs als anys trenta del segle XIX, i l'assaig d'administració per part de membres de la família entre 1823 i 1831), cap a mitjan segle XIX, potser seguint la crida que es feia des de l'associacionisme agrari envers una actitud més activa dels grans propietaris, els Carles es varen involucrar més directament en la gestió del seu patrimoni: van realitzar inversions en renda urbana (1844) per aprofitar la demanda de lloguers arran del creixement demogràfic de la ciutat de Girona; van fer plantacions d'arbres en alguns masos als anys cinquanta (Closa Pagesa, mas Sunyer de Serra), de glans –responent a l'estímul de la indústria surera gironina en expansió– a les peces que havien recuperat després de desnonar una colla de subemfiteutes a la muntanya de Sant Sebastià de Palafrugell (a partir de 1847) i de vinya al mas Figueres (1853); van fer també plantar

vinya i olivera als seus masovers; i, sobretot, van revindicar el mas Pinell per explotar-lo a mitgeria (a partir de 1856), cosa que repercutí en un augment important de la despesa del propietari en els costos d'exploració. Tot i que els Carles, mitjançant totes aquestes estratègies, aconseguiren que la tendència de la renda neta que els proporcionaven els seus béns entre 1832 i 1863 fos a l'alça, l'increment de les despeses familiars, que s'autoimposaren per la voluntat de mostrar estatus, donar estudis als fills i participar de les noves oportunitats de relació social, hipotecà seriosament la rendibilitat del patrimoni. El període se saldà amb la venda d'algunes parcel·les de terra i la pèrdua del mas Vicens de L'Escala, sobretot per cancel·lar deutes; només un 31% dels diners obtinguts amb aquelles vendes s'esmerçà en la revindicació del mas Pinell i la realització d'obres i millores al patrimoni. L'impuls definitiu que va permetre als Carles superar el llarg període d'endeutament que arrossegaven des de la guerra del Francès fou el matrimoni, l'any 1848, de l'hereu amb la pubilla Ferrer. La importància d'aquest recurs extern al propi patrimoni per fer front a les dificultats econòmiques revela la incapacitat dels Carles d'incrementar suficientment la renda que obtenien dels seus béns per mantenir el seu elevat nivell de vida i superar aquestes dificultats.

La contractació agrària i la comercialització del blat dels Carles –producte que constituïa la principal base de la renda del patrimoni– ens han permès copsar com, en l'accés a la terra i en el mercat dels productes agraris, s'articulaven situacions diferents en virtut de la dinàmica de les relacions socials: desfavorables per al propietari respecte dels comerciants-creditors; de dependència, en canvi, dels masovers, subemfiteutes i petits arrendataris respecte del propietari. Enmig d'aquest entramat, destaca el paper d'intermediació entre tots ells, i entre el propietari i les autoritats locals, desenvolupat per l'administrador, el qual resultà crucial sobretot en alguns moments especialment delicats: durant l'ocupació francesa prestant-se a simular la cessió a parceria d'uns quants masos per reduir l'impacte de l'embargament del patrimoni, informant de tot el que s'esdevenia quan es produïren ocupacions de terres a l'Empordà (algunes dels Carles) durant el Trienni liberal o de l'estat sanitari i la tensió social que es va viure a Torroella arran de les malalties que provocà la reintroducció del conreu de l'arròs al Baix Empordà els anys 1836 i 1837; defensant sobre el territori el nou concepte de la propietat individual imposat als veïns a través dels bans, decrets i reials ordres que establien el tancament jurídic de les terres dels particulars i la creació de vedats; impulsant el desnonament dels subemfiteutes de la muntanya de Sant Sebastià que no

pagaven els censos per convertir aquells terrenys en sureres; cercant diners en préstec o deixant-los ell mateix i negociant amb els creditors en la llarga etapa de dificultats econòmiques que travessà el patrimoni; vigilant els masovers i gestionant la comercialització de la producció agrària, sempre amb la supervisió del propietari. També el masover-administrador Devant va saber treure algun profit de la seva posició, col·locant, per exemple, masovers de la seva pròpia família en gairebé tots els masos que els Carles posseïen a Torroella de Montgrí.

Un altre element clau per a explicar la preeminència dels hisendats va ser una determinada política de relacions socials en la qual la família ocupava un lloc central. L'estudi de les aliances familiars dels Carles ens ha revelat com família, propietat i classe eren elements indissociables en l'estratègia matrimonial dels grups benestants. En els rengles de l'elit propietària, la família, a través de la seva extensa xarxa de relacions de parentiu, es constituïa com un autèntic bloc de poder econòmic, social i polític en el qual només es podia aspirar a entrar o a romandre amb l'oferiment d'un dot elevat a les filles en el *mercat matrimonial*. Aquesta estratègia tan ben planificada passà, en el cas dels Carles, per la pràctica d'una *endogàmia de classe dominant rural* entre famílies del seu mateix nivell econòmic i social, o bé per l'enllaç amb famílies de militars d'alta graduació, totes les quals es trobaven sovint també situades en determinats àmbits del poder polític local i provincial. Els hisendats varen teixir xarxes de relacions familiars esteses pel territori, que podien tenir múltiples utilitats i beneficis, alguns de ben tangibles i fins i tot quantificables en termes econòmics: prestigi social, préstecs de diners o fermances entre parents, negocis comuns, influència política o, fins i tot, el control indirecte de l'administrador (com en el cas del Marquès de la Torre que, des de Girona i Medinyà, avisà per carta el seu cunyat, el VII Marquès de Castellldosrius, dels múltiples fraus que havia comès el procurador que tenia per a les seves propietats gironines). Tots aquest beneficis expliquen els alts dots que els membres d'aquesta elit social estaven disposats a pagar a les seves filles, fins i tot arriscant la solvència econòmica del seu patrimoni.

L'explotació indirecta dels seus masos i la figura de l'administrador permetien als Carles viure lluny de les seves propietats per poder desenvolupar una intensa vida associativa i actuar com a classe dirigent en el medi urbà. Havent culminat al segle XVIII el seu pas *de pagesos a rendistes*, i havent coronat, com altres hisendats, el seu

ascens econòmic amb l'obtenció d'un grau de noblesa –amb l'obtenció, l'any 1737, dels títols de cavaller i de noble del Principat de Catalunya–, segons les formes d'ascens social pròpies de l'Antic Règim, Martí de Carles traslladà l'any 1772 la seva residència habitual de Torroella de Montgrí a l'antiga casa Xammar de la plaça del Vi de Girona, que el seu cunyat Salvador de Puig havia adquirit el 1760, per tal de viure d'acord amb el seu estatus. Girona es convertí al segle XIX, sobretot a partir de la primera guerra carlina i la conversió l'any 1833 de la ciutat en capital de província, en el principal nucli d'atracció dels hisendats de la regió de Girona i, en conseqüència, en el centre dels interessos econòmics que aquest grup tenia repartits per una àmplia geografia. Per abastar, per tant, en tot el seu significat, l'autèntic pes de Girona al segle XIX seria erroni partir d'una falsa dicotomia entre camp i ciutat, sinó que cal tenir en compte les múltiples relacions que lligaven aquesta última amb l'extensa zona geogràfica de la qual extreien, i sobre la qual exercien, la seva influència els hisendats. Al marge de les múltiples conseqüències que en el medi rural d'origen pogué tenir el fenomen de l'absentisme dels grans propietaris, traslladar-se a Girona els oferia la possibilitat de practicar una intensa vida social –que podia conduir a la concertació de *bons matrimonis*– en els salons de les cases benestants i en les institucions recreatives pròpies de la sociabilitat patrícia que, com a tota Europa, es varen fundar o varen arribar a la seva plenitud a mitjan segle XIX, com els cafès, el Teatre (en el qual els Carles tenien una llotja per al seu ús particular) i el *Casino Gerundense* en el qual, aparecant rivalitats polítiques i amb una clara voluntat de cohesió de *la buena sociedad de la capital*, els hisendats es varen barrejar amb altres sectors de l'elit ciutadana. També oferia majors facilitats per a què els fills cursessin estudis de secundària (primer al Col·legi d'Humanitats, a partir de 1841, que fou convertit en Institut Provincial el 1845), i permetia l'accés a òrgans de poder polític més influents que els del poble d'origen (l'ajuntament de Girona i la Diputació provincial) i una major proximitat, sempre interessant, al Cap polític o Governador civil. En el pas de l'Antic Règim al nou ordre liberal, els grans propietaris gironins trobaren diferents formes de remarcar la seva distinció social, és a dir, la distància que els separava dels sectors populars, especialment del medi rural: les seves luxoses residències amb nombrosos servents domèstics, una educació d'elit, l'ús del castellà en el registre escrit, la sepultura o el banc propi en un lloc preferent a l'interior de l'església parroquial, l'oratori privat a les seves cases, el permís d'armes i la cacera o el nou lleure sanitari dels balnearis. La transició cap a la nova societat de classes trobà una de les seves expressions en la progressiva tendència dels propietaris

rendistes, a partir de la Guerra Gran (1793-1795), a autoanomenar-se *hisendats* per a remarcar el seu ascens social, en comptes de seguir aspirant a un privilegi nobiliari. També els Carles, que durant aquella guerra i encara en el conflicte entorn de la lleva de 1804 a Pals, havien mostrat una clara consciència estamental per la seva condició de nobles, assumiren de forma ràpida poc després, i probablement en part gràcies al relleu generacional –que es produí arran de la mort dels avis i la mare de l’hereu entre 1804 i 1809 (el pare havia mort el 1794)–, la seva condició *hisendats*, cosa que expressa la seva presa de consciència com a classe propietària.

A la primera meitat del segle XIX els hisendats varen mostrar una clara vocació social i política com a classe dirigent ocupant càrrecs, abans i després de la revolució liberal, en els diversos òrgans del poder polític municipal, provincial i estatal, en moltes de les juntes sorgides durant el procés revolucionari i en els càrrecs de comandament de la Milícia Nacional. Traslladar la seva residència a ciutat els va facilitar la possibilitat d’obtenir destins polítics més influents que els del poble d’origen. A l’ajuntament de Girona entre 1814 i 1856, malgrat la baixa participació en les eleccions, i el fet que en algunes conjuntures especialment conflictives molts càrrecs electes sol·licitessin ser-ne exonerats (cosa que obliga, certament, a matisar l’interès sense reserves de les elits per controlar, formant-ne part personalment, els ajuntaments), quasi un terç (el 30,7%) dels càrrecs foren ocupats per hisendats; si bé la seva presència fou molt menor durant les dues etapes de govern progressista (la regència d’Espartero i el Bienni de 1854-56) que en la resta. Cal emfasitzar el caràcter de classe dirigent dels hisendats perquè la historiografia que s’ha ocupat del període de la revolució liberal sovint l’ha infravalorat, tot posant l’accent en la *burgèsia urbana* i els grups socials que han estat considerats, explícitament o implícita, com a *nous* (industrials i comerciants).

Si bé l’ajuntament no és pròpiament un òrgan de classe, i hem de tenir en compte que la gestió dels afers municipals (pel dèficit de les finances, la proximitat amb els veïns, etc.) imposa una dinàmica pròpia que explica que persones d’un grup social determinat puguin prendre de vegades decisions en contra dels interessos de la seva mateixa classe, la presència a l’ajuntament sí que oferia mecanismes per defensar interessos de classe. Fins i tot en les èpoques de govern moderat, en què els ajuntaments eren entesos com el darrer esglaó d’una cadena que funcionava de dalt a baix, amb molt poca autonomia

política, no podem oblidar que els ens locals administraven els recursos municipals i tenien poder per elaborar les llistes electorals, avaluar la riquesa del municipi, distribuir les quotes dels impostos, proposar-ne d'extraordinaris, alienar bens de propis, expedir certificats de bona conducta i d'adhesió al règim, etc. La mateixa composició dels membres del consistori gironí, amb l'escassa representativitat dels estrats socials populars, tant en les èpoques de sufragi indirecte com, sobretot, en les de sufragi censatari, reforçava les possibilitats de portar a terme una política en favor de la classe propietària. La major part de les elits dirigents gironines compartien una concepció moderada (oligàrquica i paternalista) del poder local que atribuïa la capacitat política només a aquells sectors socials que tenien *alguna cosa a perdre*, és a dir, als propietaris o els que pagaven un mínim de contribució, perquè compartien la mateixa *por de classe* respecte dels altres, com es posà ben de manifest en la malfiança que la Milícia Nacional va inspirar sempre a causa de la seva extracció social popular en les autoritats, tant les moderades com les progressistes, si bé més en les primeres. Amb el mateix argument, durant la dècada moderada es va legitimar la intervenció dels majors contribuents en els assumptes més rellevants de l'administració local (la rectificació de les llistes electorals, l'avaluació de la riquesa i el repartiment de la quota dels impostos, l'aprovació de contribucions extraordinàries, emprèstits i alienacions de bens de propis o la composició dels jurats d'imprensa) i, en general, sempre que l'ajuntament tenia assumptes importants per resoldre, això també en ple Bienni progressista.

L'ajuntament de Girona, com molts altres ajuntaments liberals, va adaptar als nous temps algunes formes de representació social i altres elements heretats de l'Antic Règim que reforçaven simbòlicament la seva autoritat i el seu paper paternal. No es tractà d'una simple transposició o reminiscència dels temps passats, sinó de la seva nova versió dintre del nou sistema, ja que el paternalisme i la beneficència seguiren tenint la seva utilitat per a les elits dins del marc del capitalisme econòmic i l'ordenament polític liberal. La por als sectors socials més desfavorits, i potencialment més revolucionaris, era una *por de classe* que activava polítiques d'assistència pública en clau paternalista. La beneficència en mans dels ens municipals i provincials al segle XIX fou objecte d'una utilització política nova per part de les autoritats amb l'objectiu de mostrar públicament la seva adhesió al règim liberal i a la dinastia regnant i de promoure l'adhesió als mateixos entre els sectors populars més febles econòmicament. Un bon exemple de com les

autoritats municipals de Girona adaptaren i instrumentalitzaren políticament l'antiga caritat d'Antic Règim per tal de fomentar l'adhesió al nou règim liberal, en benefici també de la imatge benefactora de les classes dirigents, el constitueix el sorteig que efectuava cada any el consistori, en virtut d'una causa pia fundada l'any 1660, d'un dot de 50 lliures (533 rals) a una noia pobra, procurant que cada membre de l'ajuntament pogués presentar una candidata, segons un sistema potencialment clientelar. La participació en les institucions liberals podia ajudar, igualment, en la defensa dels interessos dels hisendats entorn del proteccionisme respecte els grans estrangers i la lliure circulació, sense cap mena de control per part de les autoritats, dels grans propis pel mercat interior, així com a fer difusió d'iniciatives de classe com l'associacionisme agrari.

La seva important base econòmica, la forma com gestionaven les seves propietats i viure a ciutat van permetre als hisendats participar en les institucions polítiques del nou ordre liberal, així com assumir un lideratge en altres àmbits cívics i socials (dirigir la Milícia Nacional, formar part de les juntes d'associacions artístiques, benèfiques, etc.), i fundar les seves pròpies organitzacions de pressió i de sociabilitat de classe (les associacions de propietaris o el *Casino Gerundense*). La seva participació en tants camps de la vida política i social la impulsava una clara vocació de classe dirigent, amb un objectiu últim i clar que orientava les seves actuacions, i que no era altre que la defensa dels seus drets de propietat. Això explica que, per la pressió dels hisendats, durant el procés de la revolució liberal es prenguessin, o s'ajudessin a prendre, algunes mesures com la creació de la Guàrdia Rural, el tancament jurídic de les terres particulars, la creació dels vedats, la desvinculació de patrimonis, el retard de més d'un segle en la possibilitat de redimir els censos emfitèutics laics, la permanència del vot censatari fins molt avançat el segle XIX i el control dels majors contribuents en tantes esferes de poder. Sense una clara vocació de lideratge, que per suposat era interessada, no s'explicaria la quantitat i tipus de càrrecs que va tenir Joaquim de Carles.

Respecte el debat sobre si va haver-hi ruptura o continuïtat social entre abans i després de la revolució liberal (perquè la ruptura política està fora de dubte), hem defensat que a la regió de Girona no va produir-se una ruptura social, en el sentit d'una suplantació de la *vella aristocràcia* per una *nova burgesia agrària*. A la regió de Girona, la noblesa titulada que cobrava drets feudals feia molt de temps que havia marxat cap a ciutats més importants i la classe dels hisendats era el producte d'un llarg procés històric de

diferenciació social pagesa que havia acabat conduint a la formació d'una elit propietària que podia viure de les seves rendes, derivades, majoritàriament, del domini útil de la terra. A la segona meitat del segle XVIII, aquest grup ja manifestà com a col·lectiu clares mostres de la seva potència econòmica i social, que culminà en la seva presa de consciència com a classe propietària, com a *hisendats*, a partir de la Guerra Gran. Al segle XIX, molts d'aquests hisendats esdevingueren també classe dirigent a la regió de Girona, participant activament en el procés de la revolució liberal i constituint uns dels grups de pressió que varen prendre part en la construcció jurídica i política de la nova societat de propietaris. No es tractà, per tant, de cap pervivència de l'Antic Règim; sinó que la revolució liberal s'hauria d'emmarcar en el context d'un procés històric de canvis socials previs que expliquen que aquella es produís. Fenòmens de canvi de llarga durada i temps curt revolucionari actuaren així conjuntament.

L'anàlisi de les relacions socials ens ha permès veure, igualment, com els canvis en els drets de propietat es van haver de lluitar i guanyar cada dia a nivell local. El cas de l'avenç de l'individualisme agrari i el tancament de terres en constitueix un exemple paradigmàtic (no en va Marc Bloch va parlar de *la lluita per l'individualisme agrari*): va tractar-se d'un moviment de pressió que s'inicià amb força a la segona meitat del segle XVIII i s'hagué de defensar gairebé diàriament sobre el territori a escala local, tant abans com després que fos decretat el tancament de terres per a tot l'estat espanyol durant la revolució liberal. El gran nombre de bans (particulars, municipals, corregimentals) que afectaren un sol patrimoni, com el dels Carles, així com el fet que els bans particulars haguessin de ser publicitats repetidament una i altra vegada, manifesten ben clarament la duresa i la persistència d'una conflictivitat quotidiana de baixa intensitat que no ha de ser oblidada. En el terreny de les relacions socials la historiografia ha parat sovint molta més atenció en l'estudi de la conflictivitat (sobretot en els grans episodis d'enfrontament obert) que no pas en estudiar com s'articulaven les relacions en temps de "pau social". En períodes de "pau social" el paternalisme va ser un dels elements claus que varen fer funcionar el sistema (juntament amb d'altres, com el crèdit o la beneficència, que tampoc no estaven absents d'aquell component). Caldria que es fessin més estudis concrets i aprofundits sobre la qüestió del paternalisme, perquè va ser de la major importància, per exemple, en les relacions que es varen crear entorn de la masoveria, amb els administradors i en les relacions polítiques entre les

persones que eren elegides i el territori del qual i sobre el qual aquestes extreien i exercien la seva influència. El fet que el paternalisme fos una realitat històrica va facilitar que els propietaris catalans bastessin el mite pairalista amb una aparença de credibilitat.

Per últim, l'estudi d'un cas particular, contràriament al que podria semblar, ensenya com no hi ha lògiques úniques. L'estudi dels Carles mostra, per exemple, com no hi havia una sola manera de gestionar el patrimoni (hi va haver èpoques amb administrador i èpoques en què no n'hi havia, sense que hi hagi un fil conductor que porti de l'una a l'altra), que el conreu directe i el conreu indirecte podien coincidir en el temps, o que cal anar alerta de no caure en determinismes socials, ja que, a nivell polític, mentre l'hereu era alcalde liberal de Girona, el seu germà es trobava combatent a les files carlines. Per això, en l'anàlisi de les ruptures i continuïtats en el personal polític del període liberal respecte el d'Antic Règim cal advertir del perill d'analitzar-lo simplement a partir de la repetició de certs cognoms o de la quantificació de categories socials sovint genèriques i confuses, sense estudiar en canvi la política local real que aquells homes varen aplicar. Els estudis de cas ajuden, així, a qüestionar una història excessivament lineal, amb lògiques clares i úniques. Perquè el passat, mirat de prop, igual com ho és el present, va ser força més divers i complex.

APÈNDIX I

Arbres genealògics de les famílies Carles, Ferrer, O'Doyle i Mendoza¹²⁵²

* : naixement

† : defunció

b. : bateig

c. : circa

C. m. : capítols matrimonials

nat. : natural de

T. : testament

A : Alcalde

A 1r. : Alcalde primer

Aj. : Ajuntament

CHB : Ciutadà Honrat de Barcelona

Dc : Diputat del comú

DC : Diputat a Corts (entre parèntesi el districte electoral pel qual fou elegit)

DP : Diputat provincial (entre parèntesi el districte electoral pel qual fou elegit)

R : Regidor

RP : Regidor perpetu

S : Senador

Sc : Síndic

SP : Síndic personer

SPG : Síndic procurador general

SV : Senador vitalici

T d'A. : Tinent d'alcalde

Nota: els càrrecs municipals en què no s'especifica l'ajuntament corresponen a l'ajuntament de la ciutat de Girona. Entre parèntesi després d'un títol nobiliari o d'un grau militar la data de concessió del mateix.

---

¹²⁵² Elaborats a partir de: ADG.FCC. Carpeta 2; llibre 39 (Genealogia de la família de Ferrer); lligall foli 2 (Títols. Privilegis. Documents personals); lligall foli 4 (Capítols. Inventaris); lligall foli 5 (Testaments); lligall foli 45 (Família O'Doyle-Noroña). A.H.G. Notaria Girona 11, t. 616, 26-5-1803, transcripció de partides de baptisme i matrimoni de la família O'Doyle. Càrrecs polítics: VV.AA., *Història de la Diputació de Girona*, (1989); Simon Tarrés, A., *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, (1985), p. 187-214 (període 1808-1836); AMGi Sèrie IX.2 (eleccions municipals), lligalls 2 i 3 (període 1836-1854); Maíz y Moratilla, *Estadística y vicisitudes de las Cortes y de los Ministerios de 1833 á 1858*, (1858).

APÈNDIX I.1. FAMÍLIA CARLES

Martí de Carles i de Quintana

b. 14-7-1721, Torroella de M.
 T. 16-4-1797, codicils 6-5-1803 (B.Bou, notari de Girona)
 † 19-12-1804
 noble (12-3-1737, a Martí de Carles i de Teixidor)
 càrrecs Aj. de Torroella de M.
 Dc (1789)

Marianna de Puig i Diern

casats el 4-10-1756, Blanes
 b. 21-3-1730, Girona
 C.m. lrs. 31-12-1758, 2ns. 21-1-1766 (P. Sala, notari de Girona)
 T. 16-4-1797, codicils 13-4-1802 (B.Bou, notari de Girona)
 † 19-4-1809, Girona

Antoni de Carles i de Puig

* 12-2-1768, Girona
 † 30-4-1794, Girona
 Noble Hereu

Maria del Pilar

O'Doyle i de Molina
 casats el 4-11-1790, Palma de Mallorca
 * 8-11-1775, Madrid
 † 26-12-1809, Girona

Josep Ramon de Carles i de Puig

* 8-1-1771, Girona
 † 17-12-1843
 Brigadier
 Cavaller de l'orde de San Hermenegildo
 Governador interí de la plaça de la Seu d'Urgell (11/1811-2/1812)
 del fort de Cardona (13/12/1823-8/1824)
 i de la plaça de Girona (6/1822-8/1822, 23/10/1830-30/11/1830, 8/1837)
 Solter

Maria Francesca de Carles i de Puig

Narcís de Ciurana i Viader
 C.m. 21-10-1784 (A. Boer, notari de Girona)
 † 10-5-1794
 Noble Hereu
 SPG (1791-1794)

Maria Antònia de Carles i de Puig

* 6-5-1758
 casats el 19-9-1784, Girona
 b. 31-12-1755
 C.m. 5-3-1785 (A.Boer, notari de Girona)
 Brigadier de Dragons (4-9-1795)
 Corregidor polític i militar de Cervera (15-1-1793)
M. Lluïsa de Pedroló

Narcís de Carles i O'Doyle

* 6-8-1791, Girona
 † 16-3-1839, Amélie-les-Bains (França)
 Noble Hereu
 Retirat del servei militar amb grau de capità R (1833)
 A (7/4/1836-6/11/1836)
 A l.r. (6/11/1836-6-5-1838)

Josep Maria de Carles i O'Doyle

* 19-3-1794
 † entre 1861-1864
 Coronel
 Governador militar i polític de les províncies i places de Zamboanga (1850-52), Cavite (1852-56) i Iloilo (1857-61) de les Filipines

Francesc de Ciurana i de Carles

Noble Hereu
 Retirat del servei militar amb grau de capità.
 SP (1815-1817)
 R (29/3/1820-12/1821)
 R (1823-1833)

Narcisa de Ciurana i de Carles

= Esteve Ulzurrun de Aranza
 C.m. 9-8-1815 (J.Bou, notari de Girona)
 Tinent coronel dels Reials Exèrcits

Maria de Ciurana i de Carles

veure arbre família O'Odoyle

Juliana de Ciurana i de Carles

† 27-1-1877

Joana Maria Berthillot

no casats
Joaquima de Mendoza i de la Cruz
 casats el 16-10-1816. Noble
 b. 25-2-1792, Barcelona
 † 3-9-1883, Girona

Maria Pons

casats el 1818?

Antònia de Ferrer i de Parrella

Noble
 C.m. 3-1-1816 (J.Bou, notari de Girona)
 = **Francesca de Bordons**
 C.m. 28-1-1829 (J.Bou, notari de Girona)

Carolina de Carles i Berthillot

* c. 1814, Mâcon (França)
 † 24-10-1864, Gràcia (Barcelona)
 a 50 anys
 Filla natural
 Soltera

Narcisa de Carles i Berthillot

* c. 1815
 † 20-5-1862, a Varennes-les-Mâcon (França) a 47 anys i vídua
 Filla natural

Maria del Pilar de Carles i de Mendoza

b. 22-6-1818
 † 7-5-1886, La Jonquera

Joaquim Armet i Moragas

casats 30-1-1842, Girona
 C.m. 28-1-1842 (F.Camps, notari de Girona)
 † 23-12-1882, La Jonquera
 Hisendat de la Jonquera Hereu
 DP (Figueres) (1838-1840) (1862-1864) (1864-1868) (30/1/1872-27/7/1872) (25/11/1875-22/3/1877)

Joaquim de Carles i de Mendoza

* 27-2-1822, Girona
 T. 29-4-1893 (C.Cardellach, notari de Barcelona)
 † 3-8-1895, Girona
 Noble Hereu

T d'A. (1/1/1848-31-12-1849)
 candidatura monàrquica-constitucional
 T d'A. (1/1/1850-31-12-1851)
 DP (Girona) (1852-1854) (1856-1858) (25/11/1875-6/3/1876)

Emili de Carles i Pons

= Federica

Narcís de Ciurana i de Bordons

Rosa de Ferrer i de Manresa

casats el 4-3-1848, Girona
 * 29-3-1827, Girona
 C.m. 2-3-1848 (J.M. Salamó, notari de Girona)
 † 29-1-1911, Girona
 Pubilla

Emili de Carles i de Ferrer

* c. 1849
 † 9-11-1851, als 2 anys

Joaquim de Carles i de Ferrer

b. 25-10-1851
 † ?-12-1921
 Hereu
 DP (Santa Coloma de F.) (3/11/1884-2/11/1888)

Maria Dolors de Carles i de Ferrer

b. 28-3-1853
 = **Robert Robert i Surís**
 casats el 3-5-1879, Girona
 * 1851, Barcelona
 C.m. 26-4-1879 (M.Martí, notari de Barcelona)
 † 1929, Torroella de M.
 Fill d'Agustí Robert i Gorgoll (hisendat, veí de Gràcia, Barcelona) i Maria Surís i Baster
 Marquès de Robert (1888)
 Comte de Serra i Sant-Isclé (1891)
 Comte de Torroella de M. (1907)
 Marquès de Serralavega (1928)
 Advocat, propietari, financer i polític (partit conservador)
 DC (Torroella de M.) (1891-1892) (1901-1907)
 S (Girona) (1893-1898)
 SV (des de 1907)

Emili de Carles i de Ferrer

† 1929
 Enginyer de Monts

Eduard de Carles i de Ferrer

* 30-12-1859, Girona
 b. 1-1-1860, a la catedral de Girona
 † 1934
 Advocat.
 veí de Barcelona
 = **Anna Piferer i Gualba**
 casats 17-9-1893
 † abans 1934

altres fills

Maria Concepció Armet i de Carles

* ?, La Jonquera

= **Carles Bosch de la Trinxeria**

casats el 23-1-1864
 * 1831, Prats de Molló
 † 15-10-1897, La Jonquera
 Escriptor i propietari rural

Santiago Maria Robert i de Carles

APÈNDIX I.2.

FAMÍLIA FERRER

Jaume Ferrer
pagès de Fontcoberta
Privilegi de Generós o Cavaller (23-2-1481)

Martirià Ferrer
Antiga

Joan Ferrer
b. 14-3-1568
Cirurgià de Banyoles

= **Segismunda Roura**
casats abans de 1618
era de Santa Pau

= **Maria Mallolas**
casats el 1-5-1621
era de Banyoles

= **Escolàstica Bassedas i Perpiñà¹**
† 17-9-1655
= **Joan Matamala**
(segon marit) casats el 16-5-1648
C.m. 6-5-1648 (notaria de Banyoles). Era de Vilavenut

Prisca Ferrer Roura
b. 23-1-1618

(?) **Ferrer i Mallolas**
* ?-4-1622

(?) **Ferrer i Mallolas**
* 1624

Joan Domènec Ferrer i Mallolas
* 1632
b. 11-5-1632

(?) **Ferrer i Mallolas**
* 1633

Joan Ferrer i Bassedas
b. 14-1-1642 Botiguier de Banyoles

= **Teresa Casadevall**
C.m. 2-9-1663
† 30-5-1665

= **Francesca Grau i Julià**
casats el 20-12-1666
† 1679

= **Marianna d'Anglada i Moner**
casats el 23-1-1682
C.m. 25-1-1682 (F.Bohigas, notari Banyoles)

Pere Joan Benet Ferrer i Casadevall
* 27-5-1665
Apotecari
= **Narcisa Sabench**
= **Martirià Hort**
(segon marit)

Francesc Ferrer i Grau
* 1673

Francesc Ferrer i Grau
* 1675
b. 4-8-1675
† ?-3-1715
Prevere i beneficiat

Narcisa Ferrer i Grau
* 8-7-1677
= **Bartomeu Pla**
casats el 14-2-1695
C.m. ?-1-1695
(Ll.Bohigas, notari de Banyoles)
Pagès
Hereu del mas Pla de **Cornellà**

= **Ignasi de Ferrer i Roig**
*?, Girona
Doctor en drets
Advocat de la Reial Audiència de Catalunya
Auditor de guerra i assessor del Reial cos d'artilleria de Girona
Alcalde major d'Oliva i Castelló de la Plana
Governador d'Oliva (València)
SPG (27/2/1788-4/2/1791)
Cavaller (7-12-1795)

Bonaventura Ferrer i d'Anglada
† 4-4-1746, Girona
Doctor en drets
Auditor de guerra i assessor del Reial cos d'Artilleria de Girona

= **Paula Roig i Camps²**
casats el 26-6-1715
C.m. 26-6-1715 (F.Garriga, notari Girona)

= **Anton Ferrer i Roig**
Doctor en drets
= **M. Teresa Martorell**

= **Maria Teresa Singla³**
casats el 18-12-1748, Palau Episcopal de Barcelona
*?, Barcelona

Magdalena Ferrer i d'Anglada
* 8-7-1688

Joan Ferrer i d'Anglada
* 1-11-1693

Martirià Ferrer i d'Anglada
* 24-10-1697

Marianna Ferrer i d'Anglada
* 12-3-1691
† 29-12-1727

= **Josep Boada**
Apoca de dot
19-5-1723 (notaria Banyoles)
Cirurgià de Banyoles

Paula Boada Ferrer

Rosa Boada Ferrer

un nen

Josep Antoni de Ferrer i de Singla
* 2-1-1753, Oliva (València)
† 3-11-1839, Girona
Cavaller Hereu
Doctor en drets
Jutge civil de l'Audiència de la ciutat de Girona durant l'ocupació francesa
RP (1815-1820)
A 1r. (1822)
R (1823-1833)

= **M. Lluïsa de Marcillo i Martorell⁴**
casats el 24-2-1794

= **M. Rosa de Trullol i d'Andreu⁵**
C.m. 29-8-1799 (J.Coder, notari de Figueres)
*?, Figueres † viaticada el 29-12-1834

sense descendència

Josep Lluís de Ferrer i de Trullol
* 1803? † 2-1-1865, Sarrià (Barcelona)
Cavaller

= **Rita de Manresa i de Sallés⁹**
casats el 15-5-1825, església dels Caputxins (Girona)
b. 23-9-1803, Girona † 1-11-1834, Barcelona
C.m. 13-5-1825 (J.Bou, notari de Girona)

Joaquima de Ferrer i de Manresa
* 26-2-1826, Girona
† 22-5-1832

M. Rosa de Ferrer i de Manresa
* 29-3-1827, Girona † 29-1-1911, Girona
Pubilla = **Joaquim de Carles i de Mendoza**
casats el 4-3-1848, Girona
Noble Hereu

Bonaventura de Ferrer i de Singla
* 16-11-1756
Doctor en drets
Advocat de la Reial Audiència de Catalunya
= **M. Francesca de Garini i Salamó⁶**

Ignasi de Ferrer i de Singla
† 25-1-1794
Prevere i beneficiat de la catedral de Girona.
Obtendor del benefici de St. Ferran de l'església de Fornells (de patronat de la família Puig)

M. Lluïsa de Ferrer i de Singla
= **Manuel Miralbell i Font⁷**
C.m. 18-1-1775 (B.Bou, notari de Girona)
CHB
Hereu
Notari
veí de Blanes

M. Caïetana de Ferrer i de Singla
= **Tomàs Frigola i Verdaguer⁸**
C.m. 2-6-1789
(A.Boer, notari de Girona)
Hereu
Doctor en drets
= **Narcisa Cabirol**
(primera muller)

Antoni Puig Puigferrer i Massot
Hisendat de Darnius i Sta. Llogaia d'Àlguema

= **Joan Puig i Descals**
C.m. 14-6-1824
Hereu
Hisendat de Darnius i Sta. Llogaia d'Àlguema

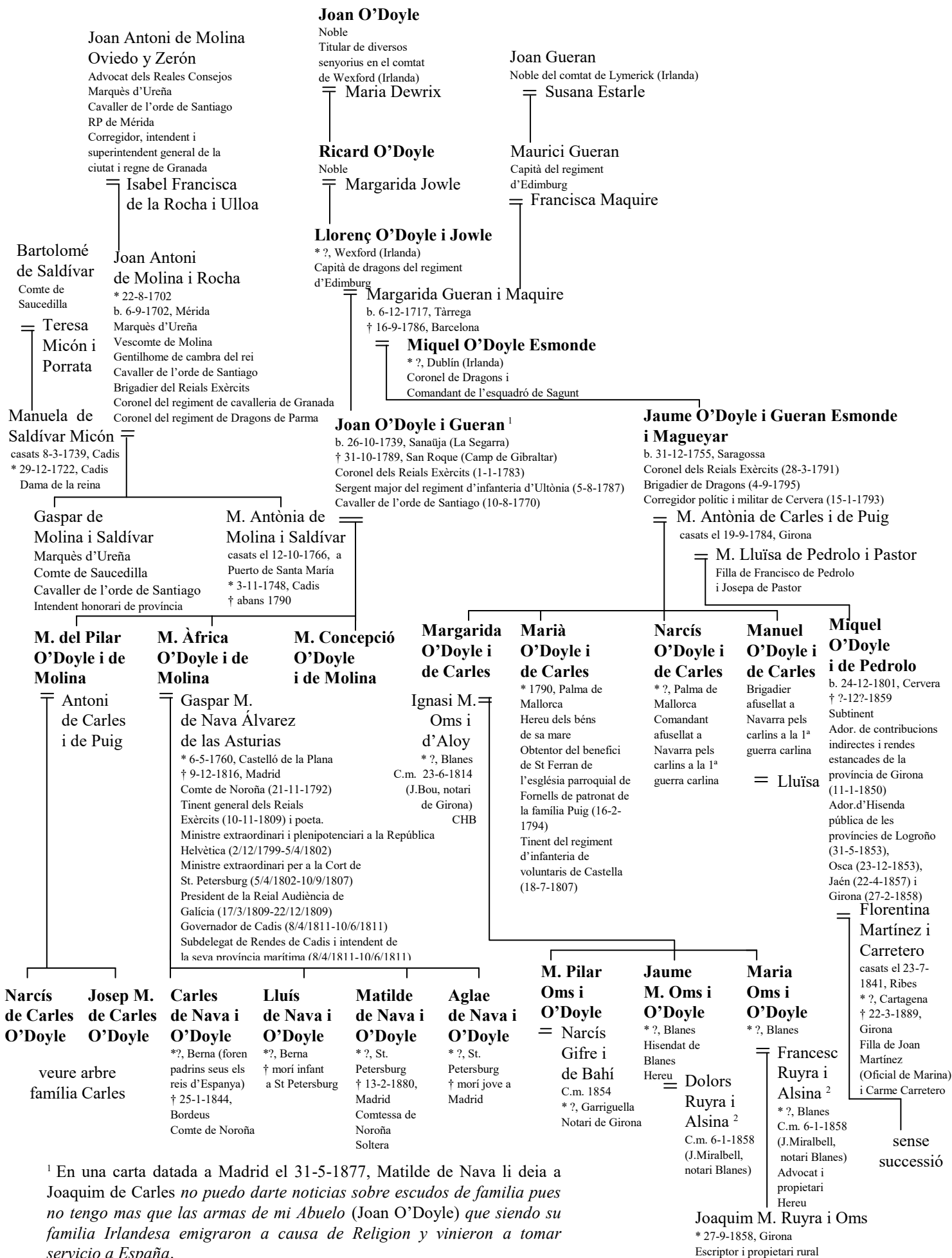
Aniceto Puig i Descals
* 1818, Sta. Llogaia d'Àlguema
Advocat
DC (Figueres) (1846-1852)
Progressista signatari del manifest democràtic de 6-4-1849
DC constituents (1854-1856)
DC (Girona, partit radical) 721
(eleccions agost 1872)

M. Gràcia Puig i Descals
= **Josep de Pagès i Nouvilas**
C.m. 15-2-1837
(F. de Pagès, notari de Ciurana)
Hereu
veí de Figueres

Notes de l'arbre genealògic de la família Ferrer

1. Escolàstica Bassedas. Filla de Grau Bassedas Pou (mercader de Banyoles, mort el 1-1-1636) i Margarida Perpiñà i Balle (morta el 13-12-1652), que signaren capítols matrimonials a Banyoles el 7-8-1602. Margarida Perpiñà era filla d'Antic Perpiñà (mercader de Banyoles, mort el 6-4-1623) i Marianna Balle.
2. Paula Roig. Filla d'Ignasi Roig i Grau (notari de Girona) i Gertrudis Camps.
3. Maria Teresa Singla. Filla de Gaspar Singla (doctor en drets) i Maria Teresa.
4. Maria Lluïsa de Marcillo. Filla de Susana Martorell i Antoni de Marcillo i Masmitjà (natural d'Olot, doctor en drets, advocat de la Reial Audiència de Catalunya, CHB (13-5-1791) i Cavaller del Principat de Catalunya (11-2-1799).
5. Maria Rosa de Trullol. Filla de Ramon de Trullol i Gironella (CHB, veí de Figueres) i Rosa Andreu.
6. Maria Francesca de Garini. Germana de Josep Caietano de Garini i Salamó, alcalde major i tinent corregidor de la ciutat de Barcelona i el seu partit.
7. Manuel Miralbell. Fill de Josep Miralbell (CHB, notari, veí de Blanes) i Teresa Font.
8. Tomàs Frigola. Fill de Ramon Frigola Teixidor i Llavanera (pagès de Navata) i Clara Verdaguer.
9. Rita de Manresa. Filla de Ramon de Manresa i d'Asprer –noble, R (des d'abans de l'ocupació francesa a ?-3-1810), Adjunt 1r. (1810), A (1811), R (3-4-1814 a 24-10-1814), RP (1815-1820), Sc (1822 a ?-5-1823), R (1823-1833)– i Maria Josepa de Sallés i d'Alòs (batejada el 16-11-1778, filla d'Ignasi Ramon de Sallés –noble– i Lliberata d'Alòs). Lliberata d'Alòs fou batejada el 4-9-1749.

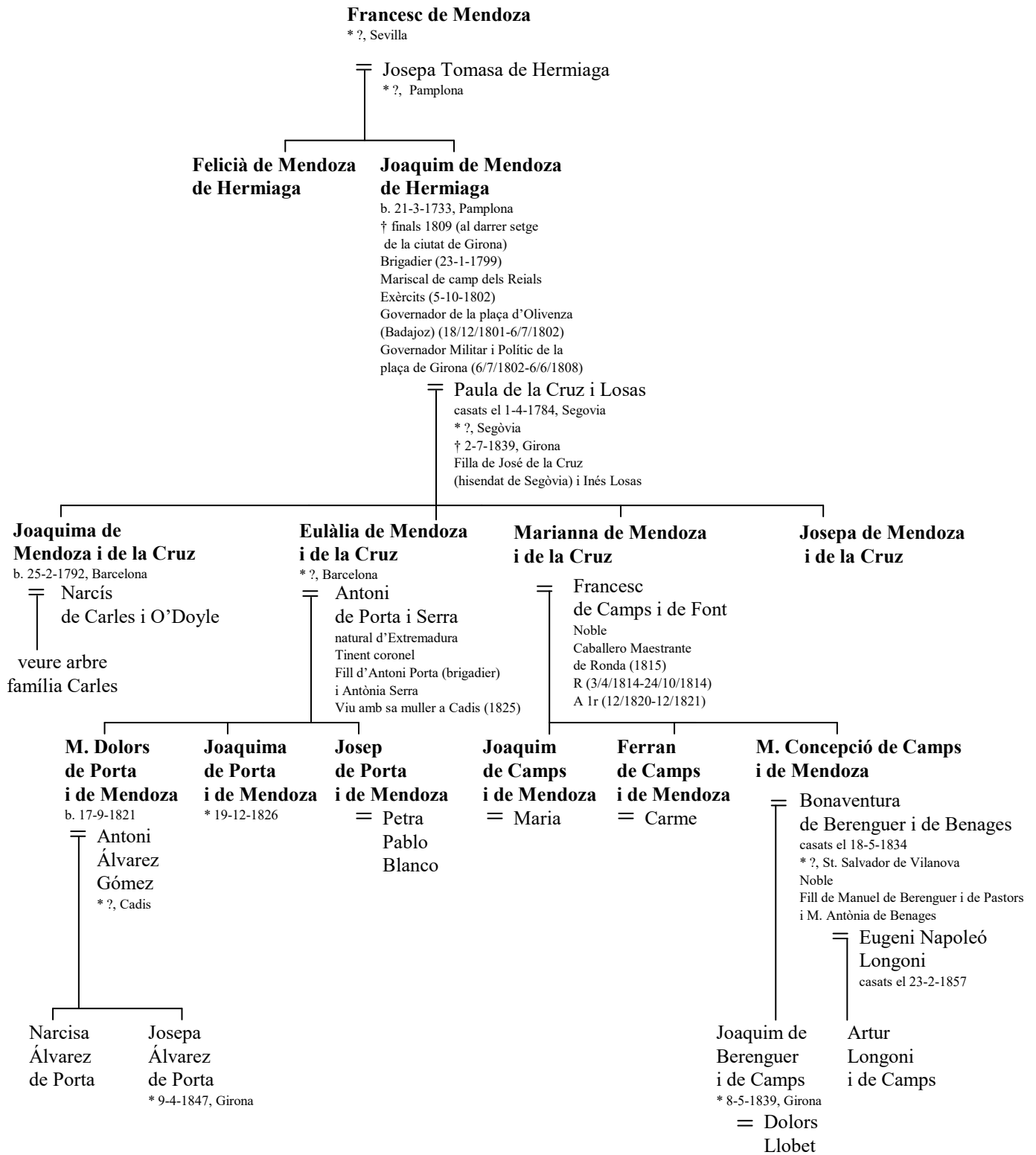
APÈNDIX I.3. FAMÍLIA O'DOYLE

¹ En una carta datada a Madrid el 31-5-1877, Matilde de Nava li deia a Joaquim de Carles *no puedo darte noticias sobre escudos de familia pues no tengo mas que las armas de mi Abuelo (Joan O'Doyle) que siendo su familia Irlandesa emigraron a causa de Religion y vinieron a tomar servicio a España.*

² Germans (casament doble). Fills de Joaquim Ruyra i Miralbell (natural de Blanes) i Antònia Alsina Batlle Costa (natural de Palafolls).

APÈNDIX I.4. FAMÍLIA MENDOZA

APÈNDIX II

ESTADO

*De los bienes que posee Dn. Narciso de Carles, nombres de las fincas, pueblos en que se hallan situados, su valor en renta y venta, cargas que tienen sobre sí, quien las impuso y para que fines y efectos*¹²⁵³

<u>BIENES</u> <u>QUE</u> <u>POSEE</u>	<u>NOMBRES DE</u> <u>LAS FINCAS</u>	<u>PUEBLOS EN</u> <u>QUE SE</u> <u>HALLAN</u>	<u>VALOR EN RENTA</u>		<u>VALOR EN VENTA</u>	
			<u>Reales</u>	<u>Maravedies</u>	<u>Reales</u>	<u>Maravedies</u>
LOS DE CARLES		En Torroella de				
	Pinell.....	Montgrí.....	16156	27	538560	"
	Carles.....	En Pals.....	11027	6	367573	10
	Closa Pajesa.....	En Gualta.....	9184	"	306133	10
		En Torroella de				
	Real.....	Montgrí.....	4464	"	148800	"
				"		
	Garriga.....	En Navata.....	5120		170666	22
	Llafranch.....	En Palafrugel.....	1984	"	66133	10
	Coromina.....	En Palafrugel.....	640	"	21333	10
	Castillo de Carles (A).....	En Torroella de Montgrí.....	3200	"	106666	22
	Casa y Huerta.....	En Palafrugell.....	1760	"	58666	20
		En la Calle nueva de la C.de Gerona				
	Otra Casa.....	En Palafrugel	1280	"	42666	22
101. fanega de trigo	(Censos).....	6464	"	258560	"	
9.fanegas cebada....	En Gualta (Censos)	288	"	10520	"	
77 vasanas de tierra dadas en enfiteusis		"	"	"	"	
(B).....	En Palafrugel.....	"	"	"	"	
LOS DE PUIG		En Torroella de				
	Puig.....	Montgrí.....	12473	22	415786	20
	Figueras.....	En Idem.....	1764	32	60533	10
	Torre Bagura.....	En Idem.....	6600	"	220000	"
	Alrrechs.....	En la Escala.....	8256	"	275199	32
	Suñer.....	En Serra.....	11062	12	368746	20
	Puig.....	En Fallinas.....	2912	"	97066	20
		En la Pza. Real de Gerona.....		"	355197	10
	Casa y jardin (C).....	En Torroella de M.(Censos).....	2464	"	98560	"
	En Cast.de					
38 y 1/2 fng.de trigo	Albons (Censos)...	2368	"	94720	"	

(A) El valor en renta de esta Casa es nulo, pues esta reservada p[ar]a havitacion del apoderado y almacenes.

(B) El valor de estas 77 aranzadas o vasanas de tierra, va comprendido en el total de la Heredad de

¹²⁵³ ADG.FCC. Lligall foli 3. Aquest document molt probablement fou elaborat quan es volgué sol·licitar el permís de la Corona per a vendre o prendre censals sobre el patrimoni vinculat de Carles i de Puig.

Llafranch.

(C) No tiene valor en renta, pues en la Casa que havita la familia.

CARGAS QUE TIENEN SOBRE SI

<u>Corporaciones ó indivis. á quienes se prestan Censales ó pagan pensiones</u>		<u>Reales</u>	<u>Marav.</u>	<u>Reales</u>	<u>Marav.</u>
		<u>Capital</u>		<u>Pension</u>	
A los aniversarios de Sn. Felix de Gerona.....	C	11200	"	336	"
A la Sta. Iglesia Catedral de Gerona.....	C	5333	10	160	"
A la Comunidad de Blanes.....	C	6400	"	192	" (1)
Al Convento de Sn. José de Gerona.....	C	5813	"	173	" (2)
Censo para la casa Pral. de Gerona.....	c	355	"	10	22 (3)
Censo al Exmo. Sor. Conde de Perelada.....	c	5333	10	160	" (4)
Censo á Sanrromá de Mataró.....	c	32000	"	960	" (5)
Censo al Común de la Ciudad de Gerona.....	c	"	"	4	" (6)
A Dn. Martin Matute.....	C	11424	"	340	" (7)
Al Hospicio de la Ciudad de Gerona.....	c	533	10	16	" (8)
A la Sacristia 2ª de la Catedral de Gerona.....	c	Nueve capones			" (9)
A Dn Jose Ramon de Carles.....		"	"	8533	" (10)
A Dn José Maria de Carles.....		"	"	10000	" (11)
Total		78391	30	20884	22

(C = Censal, c = cens)

Deudas de la Casa

A Dn Ignacio Hom, Hacendado.....	65774	"	"	" (12)
A Antonio Rexach, del Comercio.....	254400	"	"	" (13)
A Salvio Dalmau, del Comercio.....	48426	"	"	"
Total	368600	"	"	"

QUIEN LAS IMPUSO.

PARA QUE FINES Y EFECTOS

(1) Dn Narciso de Carles O'Doyle.....	Por la adquisición del Castillo, llamado de Carles
(2) Idem	Para el mismo objeto.....
(3) Dn. Salvador de Puig.....	Por la posesión de la Casa Pral.....
(4) Juan Carles.....	Por la propiedad de la finca llamada Pinell.....
(5) Dn. Narciso de Carles O'Doyle.....	Por la adquisicion del Castillo llamado de Carles.
(6) Dn. Salvador de Puig.....	Por la casa Pral de Gerona.....
(7) Dn. Narciso de Carles O'Doyle.....	Por urgencia de patrimonio.....
(8) Dn. Salvador de Puig.....	Por la Casa pequeña de Gerona.....
(9) Idem	Por la Casa de Gerona.....
Dn. Martin de Carles y Dª Mariana de	
(10) Carles y de Puig Sus Padres.....	Para alimentos, durante su vida.....
Los mismos, sus abuelos, y Dn Narciso	
(11) de Carles O'Doyle, su Hermano.....	Al mismo objeto.....
(12) Dn. Martin y Dª Mariana de Carles de Dª Margarita O'Doyle, su esposa.....	Para acudir á urgencias de la Casa y reparos del patrimonio.
(13) Dn. Narciso de Carles O'Doyle.....	

Gerona y Mayo de 1826

APÈNDIX III

Socis del Liceo i el Casino Gerundense el dia de la seva unió, 8-8-1853¹²⁵⁴

Nom	Entitat de procedència	Ofici	Càrrec polític	Altres
1. BACÓ, Melcior	L	escrivent (1854) fill del notari Gaspar Bacó practicant de notari i viu a C/ Mercaders 7 (1850)		
2. BARBER, Francisco	C	escrivent (1854) fill de l'hisendat Manuel Barber C/ Albareda 14 (1850) Pujada de la Mercè 3 (1854)		
3. BARBER, Manuel M.	C	oficial del Govern Civil (1854) fill de l'hisendat Manuel Barber Manuel Barber era natural d'Hostalric al padró 1851 consta com escrivent C/ Albareda 14 (1850) Pujada de la Mercè 3 (1854)		
4. BARRAU, Josep	C	fabricant (1854) Ha de tractar-se de Josep Oriol Barrau, fabricant (1854) Pl. de l'oli 4 (1851) natural de Barcelona, C/ Isabel 2 ^a (1854)		
5. BATLLE CABANELLAS, Francisco	C	advocat (1854) C/ Auriga	Aj Dip	
6. BERNÉS, Joan	L	notari (1854) natural d'Ullà, C/ Albareda 13 (1854)		
7. BOIX TRUCHET, Josep	L	propietari i compositor (1887) vicepresident del Casino mort el desembre de 1887 als 74 anys		
8. BOTET, Climent	L	hisendat		
9. BOY, Ramon	L			
10. BURGÜÉS, Josep de	L	advocat	Aj	carlí*
11. BUSCARONS, Josep	C	metge-cirurgià (1854) C/ Ferreries Velles 13 (1854)	Aj	
12. CALZADA, Agustín	C SN	inspector d'instrucció primària (1854) C/ Cort Real 3 (1854) <i>inspector de escuelas</i> , natural de León fa 5 anys que viu a Girona (1856)		
13. CARITG, Tomàs	C	comerciant (1854)		
14. CARLES, Joaquim de	C	hisendat (1854)	Aj Dip	

¹²⁵⁴ Elaboració pròpia a partir de la llista dels socis que tenien el Liceo i el Casino Gerundense el dia de la seva unió el 8 d'agost de 1853 (Fons del Casino de Girona, llibre d'actes 1-1-1853 a 15-12-1895, sessió del 15-9-1853). Hem reproduït la llista dels socis de les dues entitats, així com la dels socis *supernumerarios* del Casino (el Liceo no en tenia), però no la dels 23 socis eventuals del mateix. La identificació de les professions dels socis s'ha fet a partir de: AMGi, Padrons de la ciutat de Girona 1850-1856; AMGi, premsa digitalitzada gironina (<http://www.girona.cat/sgdap/cat/premsa.php>); J. Pla Cargol, *Biografias de gerundenses*, Girona, Dalmau Carles Pla, 1960; B.O.P.G. 1854; ADG. Parròquia de Santa Maria de Palamós, llibre de batejos 1839-1852 i llibre de defuncions 1840-1852; llibre de batejos de la Catedral de Girona, 1824-1851. Els càrrecs polítics a partir de: A. Simon, *La Crisis del Antiguo Régimen en Girona*, Bellaterra, UAB, 1985, per al període 1814-35; per als anys 1836-56, AMGi. Sèrie IX.2, lligalls 2 i 3 i Manuals d'Acords de l'ajuntament de Girona anys 1833-1856; AA.VV., *Història de la Diputació de Girona*, Girona, Diputació de Girona, 1989.

15. CARRERAS, Tomàs	L			
16. CARRERAS, Joaquim	C	advocat (1854) fill de Francisca Carreras, viuda, hisendada té 30 anys, natural de Girona, i viu al C/ Ciutadans 8 (1854)		
17. CASADEVALL, Josep	C	notari (1854) C/Auriga 11 (1850 i 1854)		
18. CASELLAS, Joaquim M.	L	escrivà de l'ajuntament (1854) C/ Barca 1, 2n (1854)		
19. CASTILLO, MIGUEL M ^a	C	oficial primer del govern de Província natural de València i viu al C/ Argenteria 25 (1854)		
20. CATALÀ, Josep	C	ofici? fill de l'hisendat i farmacèutic Fèlix Català (1854) natural de Malgrat, C/Ciutadans 21 (1854)		
21. CHERIF, Ignacio	L	empleat (1854) natural de Sevilla, té 36 anys, fa 6 anys que viu Girona, C/ Bernardes 9 (1854)		
22. CIURANA, Narcís de	C	hisendat		
23. CLAPÉS, Josep	C	advocat (1850, 1856) té 44 anys, casat, natural de Cadaqués, 15 anys a Girona, C/Calderers 4 (1856)	Dip	
24. COLL LLIURA, Josep	C	hisendat	Aj Dip	
25. COLOMER, Pere	C	oficial de l'ajuntament (1854) C/ Sabateria vella 9 (1850, 1854)		
26. CONSTANS, Felip	L	agent de negocis (1854) Pujada de la Catedral 3 (1854)		
27. CORS, Joaquim de	L	hisendat	Aj Dip	carlí*
28. CORTADA, Pau de	L	farmacèutic (1854) natural de Banyoles. Plaça de les Cols 23 (1854)	Aj	
29. CORTAZA, Miguel	L	comandant de la reserva (1854)		
30. CREUS, Alejandro	C SN	empleat té 28 anys, casat, natural d'Alexandria (Egipte), 1 any a Girona, C/ Ballesteries 34 (1854)		
31. DAMON, Agustí	C	zelador d'obres públiques (1854) Agustín Damont [sic.] <i>celador de obras públicas</i> , té 28 anys, natural de Barcelona, 2 anys de residència a Girona, C/ Bernades 9 (1854)		
32. DANIS, Joan ¹ Joaquin (sic.) a la llista	C	advocat (1854) ¹ a la llista de socis del 9-8-1853 diu <i>Juan Danis</i> i no hi apareix cap Joaquin Danis natural de Llança, té 54 anys, 24 anys a Girona, Plaça Constitució 11 (1854)	Aj	
33. DARNA, Martí	C SN			
34. DOMINGO, Joaquim de	L	empleat d'hisenda (1854) natural de Figueres, C/ Isabel 2 ^a (1854)		
35. DURAN, Feliu	C	dependent de comerç (1854) gendre i soci de Joan Planas <i>dependiente del comercio</i> , té 38 anys, casat amb Maria Planas Castañer (de 24 anys) natural de Girona, C/ Sant Francesc 1 (1854)	Aj	

36. DURAN, Josep	L	vicecònsol dels Estats Units (1845,1849) <i>viceconsul de los Estados Unidos Americanos</i> , natural de Palamós i fill de José Duran (<i>capitan y piloto de la carrera de Indias</i>).		
37. ECHAUZ, José de	L			
38. ESPAÑA, Ignasi	C	fabricant (1854) natural de Barcelona, C/ Isabel 2 ^a (1854)		
39. FELIP i MOY, Josep	L	hisendat (1851)	Aj	
40. FENECH, Demetrio	C	comissari de guerra (1851) natural de Madrid		
41. FERRER, Fernando	L	empleat (1854) té 21 anys, natural de Barcelona, 2 anys de residència a Girona, C/ Portal de la Barca 11 (1854)		
42. FLORES, Antonio Víctor	C SN	oficial d'hisenda (1854) natural de Tuy (Pontevedra) C/ Pes de la palla 7 (1854)		
43. FLORES, Miguel	C	secretari del Govern Civil (1854) Fou governador civil l'any 1864 natural de Madrid, C/ Cort Reial 3 (1854)		Governador civil carlí
44. GALÍ, Josep M.	C	advocat (1854) té 23 anys, natural de Girona, fill de Joaquim Galí, hisendat de La Bisbal (1854)		
45. GARCIA CAMPS, Josep	C	tresorer de la Província C/ Auriga 8 (1854)	Corts	
46. GIFRE DE BAHÍ, Narcís	L	notari		
47. GRAU BRUSAU, Narcís	L	causídic (1854) té 28 anys, natural de Lloret de Mar, C/ Ciutadans 18 (1854)		
48. GUARDIA, Francisco de la	C SN	oficial del Gobierno (1854) <i>oficial del gobierno</i> , té 24 anys, natural de Lorca (Múrcia), 1 any a Girona, Pl. Constitució 9 (1854)		
49. HERAS DE PUIG, Narcís	C	advocat i hisendat (1854) Fou president de la diputació Pujada Sant Domènec 8 (1854)	Dip	
50. HERNÁNDEZ, Mariano	L C	hisendat		
51. HUGUET, Federico	L	procurador (1854) natural de Girona, Plaça de l'oli 1 (1854)		
52. JAQUINETO, Josep M.	C	enginyer civil de la província té 23 anys, solter, natural de Caravaca (Múrcia) arribat a Girona el 1848 (1848) Plaça de l'oli 1 (1848, 1850)		
53. LAGRIFA VIOLA, Narcís	L	passant de notari (1854) fill del notari Ramon Lagrifa té 23 anys, natural de Girona, C/ Cort Real 3 (1854)		
54. LAMARCA, Francisco	C	agent de negocis		
55. LÁPIDO, José María	C SN	comissari de Vigilància natural de Santiago, C/ Nou del Teatre 16 (1854)		
56. LEÓN OLARIETA, Fernando de	C	catedràtic de psicologia i lògica de l'Institut de Girona (1851); promotor fiscal, assessor de guerra i assessor de l'ajuntament (1855) Nascut a San Sebastián el 1823,		

		estudià la carrera d'advocat a Madrid, Oñate i València, es va llicenciar el 1846. El 1851 va guanyar la càtedra de Girona per oposició. Doctorat en dret el 1853, el 1857 guanyà la càtedra de disciplina eclesiàstica de la Universitat de València C/ Pes de la Palla 7 (1854 i 1855)		
57. LLACH SOLIVA, Josep	C	farmacèutic	Aj	
58. LLADÓ, Vicente	L C SN			
59. LLORET, Felip	L	<i>cursante en leyes</i> (1854) fill del notari Tomàs Lloret té 22 anys, natural de Girona, Plaça de les Cols 35 (1854)		
60. LOSTALÓ, Francisco	L	militar		
61. LUQUE, Arcadi	L	impressor (1855) fill de Francisco Luque. Té 23 anys (1855)		
62. LUQUE, Francisco	L	comptador de Província jubilat (1854) natural d'Osuna (Sevilla) C/ Portal Nou 11 (1854)		
63. LUQUE, Marià	L	escriptor (1856) fill de Francisco Luque té 20 anys (1856)		
64. MANRESA, Francisco de	L	hisendat (1854) té 38 anys, natural de Girona, C/ Ciutadans 17 (1854)		
65. MARCILLO, Joaquim	C	hisendat		
66. MARTÍ, Víctor	C	enginyer civil (1850) té 40 anys, casat, natural de Barcelona, va arribar a Girona el 1848, Plaça de l'oli 1 (1848)		
67. MARTI SERRA, Marià	L C	comerciant (1854) té 24 anys, C/ Sabateria vella 4 (1854)		
68. MARTI SERRA, Narcís	L	administrador de loteries (1854) té 26 anys, casat, natural de Girona, Plaça de les Cols 25 (1854)		
69. MARTÍNEZ, Manuel de	L C	hisendat (1854) fill de l'hisendat Felip de Martínez Davalillo té 32 anys, casat, natural de Girona, C/ Cort Reial 12 (1854)	Aj	
70. MARTÍNEZ DAVALILLO, Felip de	C	hisendat	Aj Dip Corts	
71. MAS, JAUME	C	militar (1854) subtinent d'infanteria retirat, té 62 anys natural de Sellent, Plaça Constitució 6 (1854)		
72. MASJOAN, Lluís	L	comerciant C/ Esparters 4 (1851, 1845)	Aj	
73. MIRALLES, Salvador	C	causídic (1854) gendre del metge Josep Buscarons C/ Ferreries velles 13 (1854)	Aj	
74. MOLLERA, Josep	C	hisendat (1854) Deu tractar-se de Josep Mollera Sala, de 34 anys, solter, natural de Girona, fill de l'hisendat Bernat Mollera natural d'Aiguaviva C/Esparters 4 (1854, 1845)		

75. MONER, Xavier M.	C	advocat (1850) Plaça de l'oli 3 (1850) Governador civil des de 6-7-1865 fins a 25-7-1866. President de la Diputació de Girona (6-7-1865)	Dip	Governador civil
76. MONTIEL, Lluís	L C	hisendat	Aj	
77. MORELL, Pere	C	fabricant (1850, 1851) gendre d'Alejandro Lefebre, també fabricant. Té 50 anys, natural de Sant Fructuós, C/ Ciutadans 9 (1851)		
78. NEGRE, Francisco	L			
79. NIETO DE MONTAOS, Luis	C	agent de negocis (1854) natural de Lisboa, C/ Força 10 (1854)		
80. NÚÑEZ DE CASTRO, Ildefonso	C SN	empleat de governació (1854) natural de Cadis, C/ Isabel 2 ^a (1854)		
81. PALAHÍ, Enric	C	estudiant (1854) fill de Joaquim Francisco Palahí C/ Força 22 (1854)		
82. PALAHÍ, Joaquim (Francisco)	C	administrador de correus (1854) <i>Joaquin Francisco Palahí</i> , C/ Força 22 (1850 i 1854) President de la Societat <i>La Aurora</i> (1846)		
83. PALAHÍ, NARCÍS	C	advocat (1854) fill de Joaquim Francisco Palahí C/ Força 22 (1850 i 1854)		
84. PASQUAL NIU, Antoni	L	farmacèutic (1892) té 62 anys, natural de Barcelona, 38 anys de residència a Girona, C/ Besadó 1(1892)		
85. PASTORS, Joaquim de	L	hisendat (1854) Plaça de la Catedral	Aj Dip	carlí*
86. PÉREZ, Narcís	L	confiter (1851, 1856) té 30 anys, natural de Girona, C/ Abeuradors 8 (1856)	Aj	
87. PÉREZ, Severo	C	advocat		
88. PÉREZ VARELA, Francisco	C SN	agent de negocis natural de Ferrol (La Coruña), C/ Pes de la palla 7 (1854)		
89. PLANAS (FÀBREGA), Joan	C	fabricant (1854) té més de 50 anys, natural de Santa M. de Corcó, 30 anys a Girona, C/ Sant Francesc 1 (1851)	Aj	
90. PLANAS (CASTAÑER) Joan	C	fabricant (1854) fill de Joan Planas Fàbrega té 22 anys, solter, enginyer mecànic, natural de Girona, C/St Francesc 1 (1851)		
91. PORCALLA, Joaquim	C	advocat (1854) C/ Sabateria vella 9 (1854)		
92. PUIG, Joaquim	C	agent de negocis (1854) natural de Girona, C/ Pes de la palla 10 (1851,1854)		
93. PUJOL SANTO, Joaquim	C	propietari, arqueòleg i historiador <i>propietario</i> (1854, 1856) membre del nucli de la <i>Revista de Gerona</i> . Té 36 anys, natural d'Alacant, 19 anys a Girona, casat amb Concepció Camps, C/ Peixateries velles 9 (1856)	Aj	
94. QUINTANA, Pedro	C SN			

95. QUINTANA GÜELL, Joaquim	C	comerciant (1854) té 40 anys, casat, natural de Girona, C/ Cort Reial 19 (1854)	Aj	
96. REXACH, Joan	C	hisendat (1854) té 64 anys, natural de Bell-Lloch, C/ Força 17 (1854)		
97. REXACH, Josep	C	comerciant (1854) Plaça de les cols 37 (1854)	Aj	
98. RICH, Manuel de	L	hisendat (1856) natural de La Bisbal,C/Albareda 4 (1854)		
99. RIVERO, Francisco del	C	<i>cesante de hacienda</i> (1854) natural de Villoslada de Cameros (La Rioja), C/ Pes de la palla 9 (1854)		
100. ROGADO, Pedro	C	secretari del govern militar de la província (1854)		
101. ROMERO, Angel M.	C	empleat (1854) Ha de tractar-se d'Angel Alonso Romero, <i>empleado</i> , de 33 anys, natural de Madrid, 11 anys de residència a Girona, C/ Bernardes 9 (1854)		
102. ROSÉS, Francesc Xavier	C	advocat (1854) fill de l'hisendat Miquel Rosés i Roger té 30 anys, solter, natural de Girona, C/ Cort Reial 27 (1854)	Dip	
103. ROSÉS ROGER, Miquel	C	hisendat (1854) té 59 anys, natural de Girona, C/ Cort Reial 27 (1851)	Aj Dip	
104. ROVIRA, Alejandro	C	advocat (1854) té 37 anys, natural de Barcelona, 28 anys a Girona, C/ Nou del Teatre 4 (1854)	Dip	
105. SACO, José María	C	inspector de la farmàcia de l'hospital militar natural de Talavera de la Reina (Toledo), Plaça de les cols 1 (1854)		
106. SALA, Ignasi	C	hisendat (1854) té 36 anys, natural de Girona, C/ Nou del Teatre 7 (1854)		
107. SALAMÓ, Josep M.	C	notari Plaça de l'oli 6 (1851)	Aj	
108. SALVANY, Joan	C SN	hisendat (1851) natural de Cornellà, C/ Ferreries velles 14 (1851)		
109. SAN JULIÁN, Casto	C SN			
110. SÁNCHEZ (OCAÑA), José	C SN	empleat a la tresoreria (1854) Ha de tractar-se de José Sánchez Ocaña, de 24 anys, <i>emp^{do} en la tesoria</i> [sic.], natural d'Avila, 3 anys a Girona, C/ Ferreries velles 14 (1854)		
111. SANTAMARIA, Antoni	L	advocat	Aj Dip	
112. SAVALLS, Josep	L	escrivent (1854) té 35 anys, natural de La Pera, Pujada de Sant Feliu 17 (1854)		<i>carlí?</i>
113. SECRET, Manuel M.	C	advocat i catedràtic (1854) fill de l'agent de negocis Marià Secret té 33 anys, natural de la Bisbal, Pujada de Sant Domènec 8 (1850, 1854)		

114. SEIJO MARTÍNEZ, Roque	C SN			
115. SELLAS, Josep	C	hisendat (1854) Josep Antoni Sellas, hisendat, C/ Alemanys 13 (1851, 1854)		
116. SOLER, Antoni	C	advocat (1854) fill de Narcís Soler i Forn Antoni Soler Bou, té 25 anys, natural de Girona, C/ Ferreries velles 10 (1854)		
117. SOLER, Esteve	C	estudiant (1854) fill de Narcís Soler i Forn Esteve Soler Bou, té 19 anys, natural de Girona, C/Ferreries velles 10 (1854)		
118. SOLER, Josep	C	escrivà (1854) fill de Narcís Soler i Forn Josep Soler Bou, té 27 anys, casat, natural de Girona, Plaça Constitució 6 (1854)		
119. SOLER FORNS, Narcís	C	escrivà (1854) té 54 anys, natural de Girona, C/ Ferreries velles 10 (1854)	Aj	
120. TARAMELI, Diego	C	empleat a Governació Ha de ser Diego Torrameli, <i>empleado en Gobernación</i> , de 36 anys, natural de Màlaga, 7 mesos a Girona, C/ Ferreries Velles 14 (1854)		
121. TAXIL, Adolfo	L	comerciant (1864) natural de Cassis (diòcesi de Marsella), té 69 anys, 50 anys de residència a Girona, C/ Progrés 8 (1893) es casà el 31-8-1864 al Mercadal amb Petra Balari de 22 anys, natural de Badajoz, filla de Francisco Balari, comerciant de Girona i Narcisa Regàs (natural de Barcelona)		
122. TENES, Ramon	L			
123. TOLOSA, Josep	C	hisendat (1854) té 31 anys, casat, natural de Vic, 8 anys a Girona, C/ Ciutadans 14 (1854)	Aj	
124. TORRELLA, Hipòlit	L	recaptador de contribucions (1851) té 29 anys, casat, natural de Barcelona, C/ Ciutadans 20 (1851)		
125. URGELL, Joan	C	notari (1854) té 57 anys, casat, natural de Reus, 27 anys a Girona, Plaça de l'oli 5 (1856)	Aj	
126. URGELL, Mariano	C	advocat (1854) fill del notari Joan Urgell té 28 anys, solter, natural de Vic, 25 anys a Girona, Plaça de l'oli 5 (1854)		
127. VALLÉS, Francisco	L			
128. VALLS, Joaquim	C	advocat	Dip	
129. VALLS, Lluís	C		Dip??	
130. VANDRELL, Joan	C	<i>empleado en rentas</i> (1854) Joan Bandrell (o Vendrell), natural de Vic, Plaça de l'oli 4 (1851, 1854)		
131. VERGÉS, Joaquim	C SN	oficial del govern de Província natural de Vilanova de la Muga, C/ Argenteria 9 (1854)		

132. VERGÉS del VILAR, Josep	C	hisendat	Aj Dip	
133. VIDAL PARÉS, Josep	C	hisendat (1854) Pujada del Pont (1854)		
134. VILALLONGA, Carlos	L			
135. VILALLONGA, Vicens	C	advocat (1854) té 29 anys, natural de Cassà de la Selva, 2 anys a Girona, C/ Ferreries velles 8 (1854)		
136. VILAMALA, Josep	C	empleat d'hisenda pública (1854) C/ Bern 10 (1854)		
137. VIÑAS, Ramon	C	escrivà (1854) té 53 anys, casat, natural de Girona, C/ Ciutadans 14 (1854)	Aj	
138. VIVAS COLOMER, Francisco	L	farmacèutic (1854)	Aj	
139. ZUMARAN, Carlos de	C SN	<i>guarda almacén</i> Ha de ser Carlos Sáez de Zumarán, <i>guarda Almacén</i> , de 47 anys, natural de Ribafrecha (La Rioja), 2 anys a Girona, Travessia Sant Josep 2 (1854)		

L = soci del *Liceo Gerundense* el 8-8-1853; C = soci del *Casino Gerundense* el 8-8-1853; SN = soci supernumerari del Casino el 8-8-1853; Aj = Ajuntament de Girona; Dip = Diputació de la província de Girona; Corts = Diputat a Corts; carlí* = pertanyents a la Junta carlina del districte de Girona (Josep Clara, *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, Girona, Diputació de Girona, 1986, p. 304-305). Entre parèntesi la data de la referència.

APÈNDIX IV

La privatització dels usos del sol. Bans i ocupacions de terres.

APÈNDIX IV.1

Ban de l'Intendent a favor de Martí Carles de Texidor per al tancament dels seus dos masos del terme de Torroella de Montgrí i un altre mas a Pals, 6-4-1754¹²⁵⁵

DON JOSEPH DE CONTAMINA,

DEL CONSEJO DE SU Magestad EN EL SUPREMO DE GUERRA, E INTENDENTE GENERAL de la Justicia, Policia, Guerra, y Hacienda de este Exército, y Principado de Cataluña, y su Marina, y Juez Subdelegado de todas las Rentas Reales, Generales, y demás Ramos à ellas unidas, &c.

Pedimento.

AGO saber generalmente à los Vecinos, y Moradores de las Villas, y Lugares de Torroella de Montgrí, Gualta, Pals, Fontanillas del Corregimiento de Gerona, y demás circunvecinos, y à quienes conenga, que por parte de Don Martín Carles, y de Texidor, domiciliado en dicha Villa de Torroella de Montgrí, se me ha presentado la Instancia siguiente. = *Muy Ilustre Señor*: Antonio Llobet, Procurador de Don Martín Carles, y de Texidor en la Villa de Torroella de Montgrí domiciliado, produzgo mi poder para insertado, y comparezco ante V.S. y digo: Que dicho mi Noble Principal por sus ciertos legítimos títulos

tiene, y posee en el mismo Termino de Torroella de Montgrí un Manfo, y Heredad nombrado Clofa Pagefa, con sus tierras, honores, y posesiones, parte de las cuales se hallan sitas dentro el Decimario del Termino de Gualta: Así mismo tiene, y posee en el predicho Termino de Torroella de Montgrí otro Manfo, y Heredad, nombrado lo Pinell, con sus tierras, honores, y posesiones; y tambien tiene, y posee en el Termino del Castiello de Pals otro Manfo, y Heredad, nombrada el Manfo Carles, con sus tierras, honores, y posesiones, parte sitas en el mismo Termino de Pals, y parte en el Termino de Fontanilles: Y como no duden diferentes Particulares de unos, y otros de dichos Terminos, y demás Vecinos, hacer pacer sus Ganados las yervas que producen las predichas tierras, y hacer tranfitar dichos Ganados por las Sequias, vulgò Rechs, que tiene dispuestos por el delguazo de las aguas, tranfitando tambien por los terraplenos, ò motas que se hallan en los mismos terrenos, cortando leñas, y formando tambien nuevos caminos en las predichas tierras; y como lo predicho no dexa permitirse por redundar en grave daño de mi Noble Principal. = Por ende pido, y suplico, que insertada la produeta, se sirva V.S. mandar despachar un Pregon, ò Ban, con el qual se mande à todas, y qualesquier Personas de qualesquier estado, y condicion que sean, que baxo la pena, ò penas à V.S. bien vistas, no se atrevan à hacer pacer sus Ganados de dia, ni de noche, en las referidas tierras de los expressados tres Manfos, ni hacer tranfitar dichos Ganados, ni otras Affemilas por dichas Asequias, vulgò Rechs, que se hallan contruidos, ò de nuevo se contruyeren para el delguazo de dichas aguas; ni tampoco tranfitar à pie, ni à cavallo por los terraplenos, ò motas, que se hallan en los mismos predichos terrenos, ni por otros, que forsan en lo venidero se fabricaren, ni tampoco cortar leña, ni hacer nuevos caminos en parte alguna de las referidas tierras, y por uno, y otro efecto hechas las Provisiones convenientes, y despachados Pregones en la forma estilada, que es justicia que pido. = *Officio, &c. Altissimus, &c. Sanjoan*. = Y habiendole

Respuesta Fiscal.

mandado passar dicha instancia al Fiscal de esta Intendencia, se hizo por éste la respuesta siguiente. = El Fiscal por su Magestad de esta Intendencia General, ha visto el Pedimento que antecede, y por los motivos, que en el mismo se hallan expuestos, en que V. S. mande expedir los Bandos, ò Edictos en la forma estilada, y segun practica, y uso de los derechos del Fisco siempre salvos. = *De Esteve A. F.* = Al pie de dicha respuesta Fiscal, provi de esta Intendencia, el Señor Don Ramon de Ferrán, del Consejo de su Magestad, su Oidor de la Real Audiencia, y Asessor General de esta Intendencia, el Auto que se sigue. = En la Ciudad de Barcelona à los seis dias del mes de Abril del año de mil setecientos, y cinquenta y quatro.

Auto.

El Señor Don Joseph de Contamina, del Consejo de su Magestad en el Supremo de Guerra, y Intendencia General de este Exército, y Principado, dixo: Que debia mandar, y mandò se libre despacho de Pregon, y Edicto, que se pide, segun estilo, baxo el incurfo de la pena por la contravencion del pacer el Ganado menor por las tierras, y Asequias de dichas Heredades, cinco sueldos por cabeza, y del mayor diez sueldos siendo de dia, y de duplicadas si fuere de noche: Por la contravencion de cortar arboles, hurtar leña, yerva, trigos, ni legumbres, assi en grano, como en paja, ni otra qualesquier especie de frutos, baxo el incurfo de la pena de tres libras siendo de dia, y de duplicadas si fuere de noche, y pérdida de las cavallerías, è instrumentos con q se causaren los referidos daños, y haber de pagar èitos: Y assi mismo baxo el incurfo de la referida pena de tres libras siendo de dia, y de duplicadas si fuere de noche por la contravencion de passar à pie, ni à cavallo por las tierras de las mencionadas Heredades, haciendo caminos nuevos, è inuitados, aplicadas dichas penas, la mitad para la Real Camara, y la otra mitad para gastos de Justicia de este Tribunal; Y por este su Auto assi lo provoyò, mandò, y firmò su Señoria el dicho Sr. Intendente General, de acuerdo, y parecer del Señor Don Ramon de Ferrán, del Consejo de su Magestad, su Oidor de la Real Audiencia, y Asessor General de esta Intendencia. =

Prosigue.

Contamina. = Don Ramon de Ferrán. = Ante mí. = Vicente Simon. = Y arreglandome à lo proveido, he venido en despachar el presente; Por el qual digo, y mando à todas, y qualesquier personas de qualquier estado, grado, y condicion que sean sujetas à mi Jurisdiccion, y à las que no lo son exorto, y requiero en el Real nombre de su Magestad, y en virtud del ministerio que exerfo, que desde la publicacion de este Despacho en adelante, no se atrevan por si, ni por interpuestas personas à pacer, ni hacer pacer ningun genero de Ganado en las tierras, y Asequias de las referidas Heredades, como ni cortar arboles, hurtar leña, yerva, trigos, ni legumbres, assi en grano, como en paja, ni otra qualesquier especie de frutos, ni de passar à pie, ni à cavallo por las tierras de las nominadas Heredades, haciendo caminos nuevos, è inuitados, baxo las penas preferitas en el citado Auto mio aqui inserto; Con apercibimiento, que en caso de contravencion serán multados los contraventores en las penas preferitas, y se procederà contra ellos, à lo demás que huviere lugar en derecho. Dado en Barcelona à los seis dias del mes de Abril del año de mil setecientos, y cinquenta, y quatro.

Don Joseph de Contamina.

LUGAR DEL SE ♣ LLO.

Don Ramon de Ferrán.

Por mandado de su Señoria,
Vicente Simon Escrivano.

APÈNDIX IV.3

Ban general del Batlle de la Batllia de Torroella per a tota la Batllia, 8-5-1825¹²⁵⁷

L. Maiz.
Prego.

Se notoxi: Com en la Vila de Torroella de Montgrí Con-
regim^t de Lerona; als vint anys de mil vuit cents vint y cinch. Cos-
me Gelabert Corredor Pub. en dita Vila habitant en virtut del jurant. q^t
en lo ingreso de son Ofici presta, relaciona a mi lo infrat Notib. de com
lo die pnt a la instancia del fag^{ch} Sr. Batlle. At de la referida Vila, havia
publicat a 10 de Clari en la plassa pub^{ca} de la mateixa Vila, y demes
paratges acostumats de ella, lo prego o bando del tenor seguent: =
De part del fag^{ch} Sr. Batlle At. de la pnt Vila son terme y Davonia,
se ordena y mana, que desde la publicacio del pnt en avant, ninguna
persona de cualesvol classe, estat y condicio que sia, gozia, se extra-
vesca ni presumesca entrar a dit pnt ni a caball, ni fex pasturar
per ningun genero de bestias, en ninguna posesio o peca de terra
de altre; lo que cumpliran baix pena de tres liras Dad. essent la
contravencio de die, y duplicada sies de nit, y a mes de la expresada
pena, deuta pagar lo contraventor, no solo tot lo danij hanta causot
en las indicadas penas de terra y en los fruits qualsesots que sien;
sino tambè los gastos ocasionados alo duenos de las referidas peca,
per la competent justifiacio; advertint que los l'axes quedan respon-
sables per los fells. Y peraque y ningun puga allegar ignorancia
se mana publicar y fexa lo pnt, per los paratges publicos y
acostumats de la mateixa Vila. Torroella de Montgrí et haig de
mil vuit cents vint y cinch. = Y per esca mes notoria la publica-
cio de dit prego o bando, de ordac de dit fag^{ch} Sr. Batlle lo fexi
la lo sobradot Pregoner en dita plassa publica. De tot lo que me
requiri est donas lo pnt publich testimoni: Que fou fet en
dita Vila de Torroella de Montgrí en los die mes y any sobredits:
De que donas fe.

Mafel Prato y Vidal
Notario

¹²⁵⁷ A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 459, 8-5-1825.

APÈNDIX IV.4

Ban del Gobernador general de Girona per a tot el corregiment, 23-2-1828¹²⁵⁸

DON GASPÀR DE ROCABRUNA

y Tabernér, Mariscal de Campo de los Reales Ejércitos, Caballero Gran Cruz, de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo, condecorado con la Cruz de Fidelidad de primera época en grado heróico y eminente, y con las cruces de distincion de la batalla de Chiclana, la de Soraure, la del tercer Ejército, Reconquista de Sevilla, Bloqueo de las plazas de Pamplona y Bayona, Gobernador Militar y Político de la Ciudad de Gerona y su Corregimiento, Presidente de su Ilustre Ayuntamiento, y de la Comision de revision de agravios de este Partido el de Figueras y Olòt, Subdelegado de todas Rentas Reales y Patrimoniales, y nato del Ramo de Policia, Juez conservador de Estrangeros, y Protector de los Teatros y Caminos del mismo Distrito, &c. &c.

Me es sensible en lo infinito oír los clamores que justamente han dirigido algunos propietarios de este Corregimiento por mi conducto al Señor Comandante general del cuerpo de operaciones de la alta Cataluña, que-rellandose de que por carecer de armas no les era posible libertar los bosques de sus posesiones, del asalto que hombres encenagados en el vicio y aplicados á todo género de maldades, le hacian de continuo, así en medio de la claridad del día, cuanto á toda hora de la obscura noche desbastando las plantas de mas conocida utilidad, con conocido perjuicio á los interesados y desprecio de las Leyes que nos constituyen en sociedad. Por tanto, de acuerdo con aquel Gefe superior, y para desvanecer de raíz tan doloroso como violento abuso, ORDENO Y MANDO lo siguiente.

1º

Toda persona sin distincion de clase que cortare leña, arrancase arboles, recogiese ramas ú ojarasca, y extragese las cortezas en hacienda ó bosque que no sea de su pertenencia, no obteniendo previo permiso de su legitimo poseedor, se le esigirá la multa de 15 libras y diez días de cárcel, resarciendo ademas los daños que hubiese ocasionado.

2º

En la misma multa incurrirá todo aquel que apacentase ganado de cualesquiera especie en terreno que no le pertenezca, con mas 10 sueldos por cada cabeza de que se componga, con el mismo resarcimiento de perjuicios,

bien entendido que los que incurriesen de noche en ambos articulos seran conminados en todos sentidos con pena doble.

3º

Los que justificandoles reincidencia en los excesos esplicados fuesen aprendidos y puestos á disposicion de las respectivas autoridades, seran conducidos con seguridad á las Reales cárceles de esta Ciudad, y despues de retribuir los daños ocasionados y abonadas las multas á que son acreedores se les castigará la inobediencia y poco respeto á este bando con la reclusion que merezca.

4º

Encargo muy particularmente á los Bayles y demas personas que ejercen Autoridad en todos puntos de este distrito vigilen la puntual observancia de cuanto queda mandado, y que administren la mas pronta y recta Justicia á las partes reclamantes; en concepto que las multas que se esijan se repartiran con igualdad entre el Juez ejecutor, denunciador, y penas de Camara.

Por último y á efecto de que nadie alegue ignorancia que le esima de la pena correspondiente á su decidida intencion ó inobediencia se publicará y fijará en los sitios acostumbrados de esta Ciudad y demas parages del Corregimiento. Dado en Gerona á 23 de Febrero de 1828.

Gaspar de Rocabruna.

Abadía Figaró impresor de S. M.

Por mandado de S. E.
Juan Diaz, Secº

APÈNDIX IV.5

Relació del nombre de vessanes i propietaris afectats per les ocupacions de terres a Torroella de Montgrí (1821)¹²⁵⁹

	Categoria i lloc de residència	Nombre vessanes ocupades
Dn Narcís de Carles	noble-hisendat, Girona	356,50
Comte de Solterra	noble, Barcelona	177,00
Comú i Universitat de Torroella		174,88
Da Maria de Miró i d'Ardèvol	hisendada, Torroella	99,50
Josep Pi Bassa	hisendat, Torroella	69,25
Dn Albert de Quintana	hisendat, Torroella	46,12
Dn Josep Antoni Pla	hisendat, Torroella	26,12
Carles Costa	pagès i negociant, Torroella	16,00
Miquel Quintana i Coloma	hisendat, Torroella	14,00
Josep Comas	pagès, Torroella	9,50
Francesc Planas i Rafer	hisendat, Torroella	9,44
Ildefons Palau	comerciant, Torroella	9,00
Vídua de Carbó i Palau	pagès, Torroella	9,00
Hereu de Joan Borrat	negociant, veïnat de L'Estartit	6,00
Domènec Passarrius	pagès, Torroella	5,50
Dn Domènec de Valmaña	cavaller, Barcelona	4,75
Martí Massaguer	fideuer, Torroella	4,50
Genís Ferrer i Aymerich	hisendat, Torroella	4,25
Narcís Passarrius	comerciant i pagès propietari, TM	3,75
Llavanera	hisendat, Lladó	3,00
Feliu Suñer	sabater, Torroella	3,00
Honorat Rohensa	propietari, Torroella	2,06
Sr de Casa Mach (Camps)	noble-hisendat, Girona	2,00
Lluís Ferrer i Ros	pagès, Torroella	2,00
Teobald Púbol	pagès propietari, Torroella	2,00
Martí Guilló	pagès, Torroella	2,00
Miquel Compañó	pagès propietari, Torroella	2,00
Cabrera	hisendat, La Bisbal d'Empordà	2,00
Salvador Artigas	adroguer i propietari, Torroella	<u>1,38</u>
		1.066,50

¹²⁵⁹ ADG.FCC. Lligall foli 38. *Reparto de 973 lliures 3 sous 7 diners gastadas desde 1r Octubre de 1821 a 31 de Desembre del mateix any per contenir a los amotinats que se repartian clandestinament 1066 y 1/2 vessanas de terra del terme de la present vila de Torroella de Montgrí.* El repartiment d'aquella quantitat, equivalent a 10.374,3 rals, es feu a raó de 9,7 rals per cada vessana de terra que havia estat ocupada. La categoria i lloc de residència de cada propietari no consta a la llista original. La consulta a l'A.H.G. dels llibres de comptes dels notaris de Torroella de Montgrí des de finals del segle XVIII a mitjan segle XIX (t. 387, 463, 481, 489 i 529) han permès, mitjançant la consulta de les escriptures corresponents, identificar les persones de la llista. La categoria i el lloc de residència han estat anotats a partir de referències el més pròximes possible a l'any 1821.

APÈNDIX IV.6

Fita del mas Pinell

Inscripció anvers: *MAS PINELL*

Inscripció revers: *CARLES VEDADO*

Fotografia: Mònica Bosch

APÈNDIX V

Les formes de l'endeutament. Censals i debitoris.

APÈNDIX V.1

Censals creats per Casa Carles (1814-1857)

Any	Capital (rals)	Censalista	Motiu
1815	9.594,0	Comunitat de preveres TM	—
1815	6.396,0	Comunitat de preveres Blanes	entrada establiment Castell de Carles
1815	5.809,7	Convent de Sant Josep, Girona	id.
1815	2.132,0	Comú església St. Feliu, Girona	id.
1817	4.264,0	Novenari d'ànimes d'Ullà	—
1822	906,1	Causa pia de Colom	—
1824	11.416,9	Martí Matute, canonge	—
1825	4.391,9	Aniversaris Col·legiata St. Feliu, Girona	Pensions endarrerides de censals
1825	4.008,2	Aniversaris presbiterals de la Catedral de Girona	Pensions endarrerides de censals i censos
1825	3.890,9	Causa Pia de M. Perpinyà	—
1828	3.464,5	Causa Pia Rvnd. Pere Mir	—
1831	31.980,0	Rafel Comas, comerciant	—
1840	10.660,0	Col·legi Tridentí, Girona	Retorn préstec
1840	21.320,0	M. Ignàsia de Quintana	Retorn debitoris creats per revendicar el mas Torre Bagura
1841	2.132	Col·legi Tridentí, Girona	Obres al patrimoni
1842	31.980,0	Marmessors N. Belado, canonge	—
1842	10.660,0	Hospital de Girona	Retorn debitoris creats per revendicar el mas Torre Bagura
1844	24.624,6	Hospital de Girona	Dot Margarida O'Doyle
1844	3.198,0	Hospital de Girona	id.
1851	21.320,0	Manuel Hurtado, canonge	Obres al patrimoni
1857	14.924,0	Causa pia Rnd. Joan Bosch	—

Font: ADG.FCC. Llibre 40 (llibre de censals i censos de Narcís de Carles) i fonts notariales.

APÈNDIX V.2

Debitoris creats per Casa Carles (1808-1962)

Any	Capital (rals)	Creditor			Motiu
		Nom	Ofici	Lloc	
1818	5.074,2	Joan i Ezequiel Fontanet	cordor	Torroella M.	—
1819	2.470,4	Comunitat de preveres		Torroella M.	Pensions endarrerides de censals
1819	101.988,5	Pere Bataller	comerciant	Begur	conversió préstec privat en debitori
1821	170.560	Antoni Reixach	comerciant	Torroella M.	Retorn d'un debitori
1823	16.597,6	Antoni Reixach	comerciant	Torroella M.	—
1824	33.579,0	Antoni Reixach	comerciant	Torroella M.	—
1825	48.396,4	Salvi Dalmau	comerciant	Tossa	Conversió préstec privat en debitori
1826	10.979,8	M. Asemar vídua de Baudili Pera	comerciant	Figueres	—
1827	13.858,0	Josep Reixach i Mundet	comerciant	Olot	—
1827	16.689,3	Rafel Comas i Marquès	comerciant	Torroella M.	—
1830	11.619,4	Pere Mallau	militar	Navata	—
1831	19.454,5	Antoni Rahola	comerciant	Cadaqués	—
1837	13.858,0	Josep Bataller	notari	Torroella M.	Revendicació mas Torre Bagura
1837	35.178,0	Pere Buxó	propietari	Torroella M.	id.
1837	21.320,0	Joan Devant	masover	Gualta	id.
1842	16.129,6	Miquel de Foixà	hisendat	Girona	Pensions degudes a Josep M. de Carles
1844	21.320,0	Salvador i Pere Subirós	propietaris	Cornellà	Llegítima de Josep M. de Carles
1848	21.320,0	Sebastià Llopis Torralba	comerciant	Barcelona	id.
1855	10.660,0	Miquel Turon i Falguera	propietari	Girona	—
1857	31.980,0	Bonaventura de Viñals de Boria	noble-hisendat	Flaçà	Atendre <i>negocios de la casa</i>
1859	8.528,0	Francesc Iglesias i Planas	propietari	Torroella M.	—
1860	26.650,0	Pere Buxó	propietari	Torroella M.	—
1860	8.000,3	Salvador Marquès	propietari	Torroella M.	—
1861	37.310,0	Pere i Benet Adroer	hisendat	Viladesens	Revendicació mas Garriga
1861	43.706,0	M. del Pilar Oms i O'doyle		Girona	id.
1861	13.858,0	Josep Capellà	propietari	Torroella M.	id.
1861	12.792,0	M. Vidal vídua d'Antoni Teixidor		Torroella M.	id.

Font: A.H.G. Registre d'hipoteques i fonts notarials.

APÈNDIX VI

Formes d'exploració dels masos del patrimoni Carles (1750-1875)

	conreu directe
	cessió a masoveria
	contracte de cessió a parts de fruits, però en realitat conreu directe del propietari
	cessió a mitgeria
	arrendament a preu acotat (sense especificar forma d'exploració de les terres)
	arrendament a preu acotat (amb explotació directa de les terres)
	arrendament a preu acotat (amb explotació de les terres a masoveria)
	arrendament a preu acotat (amb explotació de les terres a mitgeria)
	arrendament a preu acotat dels fruits i rèdits de les heretats
	arrendament a preu acotat dels fruits i rèdits (parts de fruits de les masoveries)
	anys no tenim dades
	any tenim contracte
	any degué haver-hi contracte però no l'hem localitzat

Fonts: ADG.FCC. Lligalls foli 3, 6, 16, 29, 31, 38, 55 i lligalls en quart 4 i 8; i A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 361, 362, 367, 369, 372, 373, 392, 447, 452, 455, 456, 458 i 459; notaria Girona 1, t.1194; notaria Girona 10, t.721 i 722; notaria de Palafrugell, t. 381 i 437; registre d'hipoteques de Girona, t. 17 i 37. Comptabilitat dels patrimonis Puig i Carles dels anys 1784-1818 i llibretes de comptes del patrimoni Carles dels anys 1831-1934 (ADG.FCC. Lligall foli 44 i lligalls en quart 3, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 i 22). Per al període anterior a 1794, en el cas dels masos que havien estat del patrimoni Puig, hem consultat també Pere Gifre *Propietat i explotació agrària. el patrimoni Puig a l'Empordà dels segles XVII i XVIII: un cas de diferenciació en el si de la comunitat pagesa*, tesi de llicenciatura inèdita, UAB, 1987. Notificacions de comiat als masovers a A.H.G. Notaria de Torroella de Montgrí, t. 436, 456, 459, 482 i 495.

Representats els contractes en l'any que havien de començar a córrer (si era pel dia de Nadal, posat a l'any següent). Anotades les dates de signatura dels contractes quan se signaren amb molta antelació. Numerats els masovers localitzats a cada heretat (els familiars comptats amb el mateix nº). Els anys de permanència forçada els hem comptat com si realment haguessin estat efectius, llevat que sapiguem que no fou així. Comiat (entre parèntesi data en què havia de deixar l'heretat), si no es diu el contrari fou instat pels Carles.

TM = Torroella de Montgrí

VCG = Venut a carta de gràcia

* masos que en el segle XVIII formaven part del patrimoni Puig i que en el segle XIX passaren a formar part del patrimoni Carles per via d'herència

Anys	Puig * (TM)	Figueres * (TM)	Torre Bagura * (TM)	Pinell (TM)	Ral (TM)	Closa Pagesa (TM i Gualta)	Carles (Pals)	Sunyer * (Serra)	Vicenç * (L'Escala)	Tomasí * (Albons)	Puig * (Fellines)	Garriga (Navata)	Gombau (Palafrugell)	Roig (Palafrugell)	Prats (Palafrugell)
a.1750	1714 (data en tenim referència)			1688, 1 M. Bonet (pagès, TM) i A. Soles (sastre, TM)	1680, 1 J. Ferrer (pagès, TM)	1680, 1 J. Benasit (pagès, TM)	1678, 1 P. Riera (pagès, Pals)						1687, 1 P. Quintana (pagès, Palafrugell)		1699, 1 P. Pasqual (pagès, Palafrugell)
a.1750	1725			1699, 2 J. i A. Foraster (pagesos, TM)		1699, 2 J. i J. Ferrer (pagesos, TM)	1684, 1								
a.1750	1726					1701, 3 S. i J. Vilahur (pagesos, TM)									
a.1750						1703, 4 P. Rocha (pagès, TM)									
1749															
1750															
1751															
1752															
1753															
1754															
1755		1 R. Pibernús (pagès, TM)													
1756		1													
1757		1	1 J. Llenes (pagès)												
1758	J. Llach (blanquer), F. Nadal (confiter), J.A. Salvatella (calderer) i J. Duran (sabater) de Girona														
1759	id.	id.	id.									1 P. Gatus			
1760	id.	id.	id.									1 M. Ros i J. Girall (pagesos)	1		
1761	id.	id.	id.									1	1		
1762	1 Joan Llach (parcer) id. 1 R. Pibernús id. 2 S. Ferran id.														
1763	J.Llach (blanquer), J.A.Salvatella (calderer) i J.Duran(sabater) de Girona, i J.Ros (pagès, TM)		Llach, Salvatella, Duran i Ros												
1764	id.	id.	id.												
1765	id.	2 M. Rufi (pagès, Fontanilles)	2 S. Ferran (pagès, TM)												
1766	id.	2	2												
1767	renuncien darrer any arr. (1768)	2	renuncien darrer any arr. (1768)												
1768		2													
1769		2 M. Rufi (pagès)													
1770		2													
1771		2													
1772		no sabem exactament en quin moment va passar de mitgeria al terç de fruits													
1773															
1774				A. Nadal i M. Cané (només terres arròs)			Nadal i Cané (terres arròs)								
1775						Nadal i Cané (només terres arròs)									
1776				A. Nadal Darrer (comerciant, Barcelona)								1 B. Casellas	A. Nadal Darrer (comerciant, Barcelona)		
1777						id.						1		id.	
1778						id.						1		id.	
1779						id.						1		id.	
1780			3 T. Masó (masover)			id.						1		id.	
1781				A. Nadal Darrer (comerciant, Barcelona) contracte signat el 1775								1	A. Nadal Darrer (comerciant, Barcelona) contracte signat el 1775		
1782						id.						1		id.	
1783						id.						1		id.	
1784						id.			1	2 M. Bou		1		id.	
1785						id.						1		id.	
1786				A. Nadal Darrer (comerciant, Barcelona)								1	A. Nadal Darrer (comerciant, Barcelona)		
1787						id.						1		id.	
1788						id.						1		id.	
1789						id.						1		id.	
1790						id.						1		id.	
1791								1 J. Llandrich (pagès, Serra)				1			

1836	2	4	revendicació (1837)	VCG conveni compradors pagaran 1/5 fruits	3	5	VCG	2	4 M. Arbosi (vídua de R.)		2		
1837	2	4	7 J. Simon Negre (Fonteta)	VCG id.	3	5	VCG	2	4		2		
1838	2	4	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4 M. i M. Arbosi (mare i fill)		2		
1839	2	4	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4		2		
1840	2	4	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4		2		
1841	2		7	VCG id.	3	5	VCG	2	4		2		
1842	2	5 Josep Devant Tapis	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4		2		
1843	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4		2		
1844	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	2		
1845	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	2		
1846	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	2	R. Corredor	
1847	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1848	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1849	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1850	2	5	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1851	2	El 1851 les terres d'aquest mas foren repartides entre els masos Puig, Ral i Torre Bagura	7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1852	2		7	VCG id.	3	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1853	2		7 ?	VCG id.	3 ?	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1854	2 Joan Devant Planas (fill de Josep)		7 ?	VCG id.	3 ?	5	VCG	2	4	3	VCG	id.	
1855	2		7 ?	revendicació	3 ?	5	VCG	2	Venut el 1855	3	VCG	id.	
1856	2		7 ?		3 ?	5	VCG	2		3	VCG	id.	
1857	2		7 ?	3 Narcís Costa (pagès, L'Escala)	3 ?	5	VCG	2		3	VCG	id.	
1858	2		7 ?	3	3 ?	5	VCG	2		3	VCG	id.	
1859	2 ?		7 ?	3	3 ?	5	VCG	2		3	VCG	id.	
1860	2 ?		7 ?	3	3 ?	5	VCG	2		3	VCG	id.	
1861	2 ?		7 ?	3	3 ?	5 Joan Devant Massonis (pagès)	VCG	2		3	revendicació 3 P. Duran	id.	
1862	2 ?		7 ?	3	3 ?	5	VCG	2		3	3 P. Duran	id.	
1863	2 ?		7 ?	3 Miquel Costa	3 ?	5		2		3 Jaume Noell	3 P. Duran (Navata)	id.	
1864			7 J. Simon Negre (pagès, TM)	3	4 Josep Devant Massonis (pagès, TM)	5		2		3	3	id.	
1865			7	3	4	5		2		3	3	id.	
1866			7	3	4	5		2		3	3	id.	
1867				3	4 ?	5		2		3	3	id.	
1868				3	4 ?	5		2		3	3	id.	
1869				3	4 ?	5		2		3	3	id.	
1870				3	4 ?	5		2		3	3	id.	
1871				3	4 ?	5		2		3	3	id.	
1872				4 Vicenc Romaguera	4	5		2		3	3	id.	
1873				4		5		2		3	3	E. Alay	
1874				4				2		3	3	id.	
1875				4				2 Antoni Romaguera		3	3	id.	
1876				4				2		3	3	id.	
1877				4				2		3	3		
1878				4				2		no sabem si la mitgeria va	entre 1921 i 1934 es		
1879				4						començar abans de 1872	conserven rebutis de		
1880				4							materials i de jornals d'escatir		
1881				4							i de paleta del mas Garriga		
1882				4							pagats per P. Duran (tot i que no sabem		
1883				4							en qualitat de què)		

APÈNDIX VII

Mobilitat dels masovers en els masos del patrimoni Puig-Carles¹²⁶⁰

Mas Puig, Torroella de Montgrí

Joan Llach, era masover el 1762, màxim 11 anys (1758-1768)
Josep Devant Tapis, 25 anys (1829-1853)
Joan Devant Planas (fill de Josep), mínim 10 anys (1854-1863)

Mas Figueres, Torroella de Montgrí

Ramon Pibernús, 10 anys (1755-1764)
Miquel Rufí, mínim 7 anys (1765-1771)
Miquel Pijoan, mínim 3 anys (1802-1804), màxim 6 (1802-1807)
Martí Bou, 12 anys (1829-1840), màxim 13 (1829-1841)
Josep Devant Tapis, 9 anys (1842-1850), màxim 10 (1841-1850)

Torre Bagura, Torroella de Montgrí

Joan Llenes, era masover el 1757, no podem aventurar permanència
Salvador Ferran, mínim 5 anys (1762-1766)
Tou Masó, era masover el 1780, no podem aventurar permanència
Pere Regencós, mínim 15 anys (1807-1821)
Miquel Bou, mínim 3 anys (1824-1826), màxim 5 (1822-1826)
Francesc Planas, mínim 3 anys (1827-1829), màxim 10 (1827-1836)
Joaquim Simon Negre, mínim 30 anys (1837-1866)

Mas Pinell, Torroella de Montgrí

Antoni Soles i Miquel Bonet, mínim 2 anys (1688-1689), màxim 11 (1688-1698)
Joan i Antoni Foraster, mínim 2 anys (1699-1700)
Narcís Costa, 6 anys (1857-1862)
Miquel Costa, 9 anys (1863-1871)
Vicenç Romaguera, 35 anys (1872-1906)

Mas Ral, Torroella de Montgrí

Josep Ferrer, mínim 2 anys (1680-1681)
Josep Alabau, mínim 17 (1808-1821 i 1826-1828 aprox.), màxim 21 (1808-1821 i 1826-1832)
Salvador Agustí, mínim 20 anys (1833-1852), màxim 31 (1833-1863)
Josep Devant Massonis, mínim 9 anys (1864-1872)

Mas Closa Pageda, Torroella de Montgrí i Gualta

Joan Benasit, mínim 4 anys (1680-1683)
Josep i Josep Ferrer, 2 anys (1699-1700)
Salvi i Josep Vilahur, 2 anys (1701-1702)
Pere Rocha, (1703-?) no podem eventurar permanència
Josep i Joan Devant Tapis, 3 anys (1826-1828)
Joan Devant Tapis, 32 anys (1829-1860)
Joan Devant Massonis, mínim 13 anys (1861-1873)

Mas Carles, Pals

Pere Riera, mínim 9 anys (1678-1686)
Fermí Cruset, 4 anys (1826-1829)

---

¹²⁶⁰ Elaboració pròpia a partir de ADG.FCC.; A.H.G. Protocols notariais i algunes dades del segle XVIII de P. Gifre, *Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels segles XVII i XVIII: un cas de diferenciació en el si de la comunitat pageda*, tesi de llicenciatura inèdita, UAB, 1987.

Mas Sunyer, Serra de Daró

Josep Llandrich, 7 anys (1791-1797)

Salvi Romaguera, 74 anys (1798-1821 i 1825-1874) (han de ser dues persones)

Antoni Romaguera, mínim 4 anys (1875-1878)

Mas Vicens, L'Escala

Miquel Ros i Joan Giralt, 3 anys (1760-1763)

Miquel Ros, mínim 25 anys (1760-1784), màxim 43 (1760-1802)

Josep Ros a. Badia, era masover el 1802, no podem eventurar permanència

Martí i Miquel Bou (pare i fill), 5 anys (1803-1807)

Miquel Bou, mínim 11 anys (1808-1818), màxim 17 (1808-1824)

Ramon Arbós, mínim 11 anys (1825-1835)

Maria Arbós (vídua de Ramon Arbós), 2 anys (1836-1837)

Maria i Miquel Arbós (mare i fill), 17 anys (1838-1854)

Mas Tomasi, Albons

Pere Gatus, mínim 3 anys (1759-1761)

Miquel Bou, era masover el 1784, no podem eventurar permanència

Esteve Farran, 3 anys (1799-1801), màxim 4 (1799-1802)

Salvi Costals, mínim 14 anys (1803-1816)

Mas Puig, Felines

Isidre Puig, era masover el 1810, no podem eventurar permanència

Isidre Rubinach, mínim 3 anys (1813-1815), màxim 5 (1811-1815)

Joan Noell, 46 anys (1816-1862)

Jaume Noell, mínim 15 anys (1863-1877)

Mas Garriga, Navata

Benet Casellas, mínim 52 anys (1776-1827)

Jaume Sala, 18 anys (1829-1846)

Pere Duran, mínim 17 anys (1861-1877), entre 1921 i 1934 es conserven rebuts de materials i de jornals d'escatir i de paleta del mas Garriga pagats per un tal Pere Duran, si es tracta del mateix, o d'un fill, i encara n'era masover, la permanència s'hauria allargat per un total de 74 anys.

Mas Gombau, Palafrugell

Pere Quintana, (1687-?) no podem eventurar permanència

Llorenç Plana i Joanola, mínim 3 anys (1794-1796)

Julià Liu, era masover el 1824, no podem eventurar permanència

Mas Roig, Palafrugell

Antoni Bofill, mínim 25 anys (1794-1818)

Mas Prats, Palafrugell

Pere Pasqual, mínim 2 anys (1699-1700)

Joan Ferrer, mínim 3 anys (1794-1796)

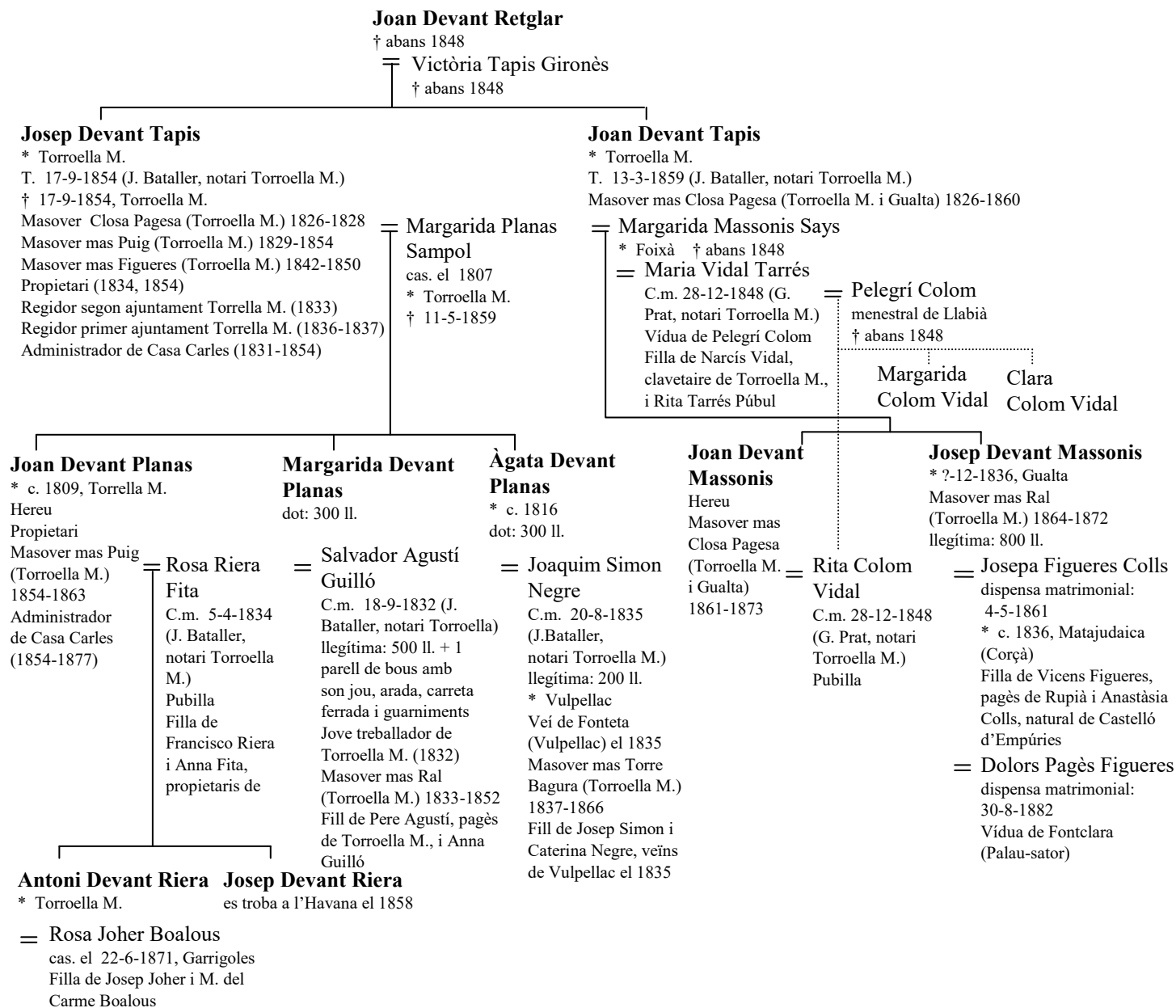
Pere Plana a. Joanola, mínim 2 anys (1823-1824)

APÈNDIX VIII

L'administració del patrimoni

APÈNDIX VIII.1

Arbre genealògic de la família Devant de Torroella de Montgrí (masovers i administradors del patrimoni Carles)¹²⁶¹

¹²⁶¹ Tots els masos citats són del patrimoni Carles. Les dates de les permanències en les masoveries que hem anotat són de mínims; en alguns casos, sobretot en les darreres generacions, probablement es varen allargar més temps del que hem pogut documentar fins ara. Font: A.H.G. Notaria de Torroella de M. i A.D.G. Dispenses matrimonials, arxiu parroquial de Torroella de M. i Fons de Casa Carles.

APÈNDIX VIII.2

Sou de l'administrador de Casa Carles (1794-1863), en rals¹²⁶²

Any	Sou nominal	Sou real
1794	2.665	2.665,00
1795	2.665	1.936,85
1796	2.665	2.567,84
1797	2.665	2.896,44
1798	2.665	3.575,69
1799	2.665	2.724,98
1800	2.665	2.941,61
1801	2.665	3.337,17
1802	2.665	2.874,67
1803	2.665	3.130,88
1804	2.665	3.443,60
1805	2.665	2.754,88
1806	2.665	2.737,92
1807	2.665	3.330,92
1808	2.665	3.742,80
1809	2.665	4.547,59
1810	2.665	1.855,28
1811	2.665	1.663,70
1812	2.665	1.474,04
1813	2.665	2.477,37
1814	2.665	3.252,56
1815	2.665	2.841,53
1816	2.665	2.679,13
1817	2.665	2.355,32
1818	2.665	3.213,23
1830	1.600	3.094,02
1831	1.600	2.930,88
1832	1.600	2.601,88
1833	1.600	2.784,72
1834	1.600	2.724,81
1835	1.600	2.209,50
1836	1.600	2.317,45
1837	1.600	2.332,63
1838	9.813	13.039,84
1839	8.322	11.372,49
1840	8.536	14.121,83
1841	7.449	12.621,30
1842	10.064	15.648,32
1843	9.149	14.822,96
1844	9.061	15.087,91
1845	9.985	17.008,28
1846	8.151	13.312,78
1847	13.475	17.347,59

¹²⁶² Elaboració pròpia a partir de ADG.FCC. Lligalls foli 19 i 44 i lligall en quart 3. Hem deflactat el sou nominal amb els preus del blat a partir de la sèrie de la mercurial de Girona elaborada per Rosa Congost, Ramon Garrabou, Rosa Ros i Enric Saguer.

1848	9.155	13.880,74
1849	10.810	18.720,92
1850	7.509	13.966,59
1851	9.688	16.928,64
1852	8.208	14.232,39
1853	6.632	11.444,09
1854	9.240	12.773,63
1855	11.792	15.945,58
1856	9.916	12.201,13
1857	10.684	14.326,19
1858	8.008	14.004,20
1859	13.944	21.758,36
1860	12.068	17.560,52
1861	14.176	20.141,25
1862	12.824	17.813,24
1863	15.548	23.315,93

APÈNDIX VIII.3

Carta de Josep Devant Riera (fill de Joan Devant Planas, administrador de Casa Carles) a Joaquim de Carles de Mendoza, 10-9-1858¹²⁶³

Sor. Dn Joaquin de Carles y de Mendoza
Gerona

Habana 10 Set[iem]bre de 1858

Muy Sr. mío y de mi mayor respeto. Dentro de su respectivo término recibí la favorecida de V. de fecha 3 Julio del que rige; la que me es muy grata pues veo por ella que además de disimular el silencio que había guardado hasta la actualidad no me ha disminuido el afecto me profesaba sin embargo de mis pobres recursos para habérmelo captado; y también interesarse por la causa de un joven de tan poco valimiento como el que suscribe, pues que la única recomendación que me acompaña es la de ser laborioso y honrrado. Cualidades que sólo sabe conocer en sus semejantes ó inferiores el que al igual que V. reúne todas las que son necesarias para ser un hombre de bien en toda la estensión de la palabra (que se dice comúnmente).

Acepto y aprecio los consejos que V. se sirve darme en el grado más superlativo; puesto que en un todo estoy de su mismo modo de pensar, porque es una cosa realmente verdadera que lo único que inmortaliza la memoria de un hombre es el buen proceder, porque todo lo demás no se ostenta glorioso nomás que por un tiempo determinado; pasado el cual, del mismo modo que las flores que también por término fijado se ostentan hermosas y con todo su esplendor, transcurrido éste desaparece todo, sin quedar ni el más pequeño rastro de lo que en otro tiempo fué.

Acá en esta famosa capital de las Antillas es muy fácil que un joven se pierda, aunque tenga sembradas en su corazón las sanas máximas de moralidad; puesto que acá nos faltan los saludables consejos de n[uestros] padres; pero por lo que a mi hace me parece no me hallaré en este caso porque si hasta la actualidad no había caminado lo suficiente con pies de plomo, me propongo hacerlo en el sucesivo (Dios mediante).

En la actualidad (gracias al Eterno Ser) gozo de una salud inmejorable, de dos meses a esta parte, pues también los hace que me hallo de dependiente en la tienda mista que D. Jayme Corretger posee en la calle del Rayo nº 76 esquina a la de la Maloja; en la que se ha de trabajar un poquito; pues somos dos dependientes en ella, y lo que la hace un poco más pesada es el ser tan espaciosa como es, porque tiene tres puertas a la calle del Rayo y otras tantas en la de Maloja. Y además el parage do radica es un mal punto por ser muy malos los de color que viven acá en la parte del barrio de Marte llamado Los Sitios de extramuros. En cuanto a la posición [sic. per “posición”] que ocupo no es nada más que la de un pobre dependiente de taberna; y con todo, trabajo con todo ahinco y muy a gusto. El Sr. Corretger también es un hombre de bien y creo que debe simpatizar poco o mucho conmigo; pues que además de que ya fui en su casa para corregir ciertos abusos, después de haberlo conseguido, aunque con dificultad, sin embargo de no ser yo más que un segundo, soy el encargado de recibir todos los efectos y facturas del muelle, y el

---

¹²⁶³ ADG.FCC. Lligall en quart 26.

que llevo la cuenta de las entradas y gastos diarios. En cuanto a hallar lo que tantas veces me había representado mi fogosa mente, es muy consecuente que no lo he logrado; y así como es, estoy contento porque parto del principio que todo ofrece dificultades y que toda la sabiduría humana consiste en confiar y esperar; y aunque así no fuese, mi suerte ya está echada e irremisiblemente debe cumplirse lo que el Supremo tiene dispuesto y escrito en libro de destinos.

Si halla gusto en volverme a escribir puede dirigirme la carta en mi casa morada, pues que así haciéndolo evitará la molestia de mandársela a los S.S. de casa Pla, porque a lo menos resido tres cuartos de hora lejos de ellos.

Reciba V. los afectuosísimos saludos para las Sras. de su familia, Sr. D. M[anue]l Hurtado [canonge de la seu de Girona], mis Sres. padres y tíos, en general, y en particular, recíbelos [sic.] también V. de éste su más rendido Ser[vido]r Q.B.S.M.

José Devant y Riera

P.D. Al respecto de que el otro dependiente que hay en la tienda es un hijo del Sr. Juan Oller, cuyo Sr. es procurador de los Sres. de casa Manresa en esa ciudad, a cuyos Sres. profesa un profundo respeto, me ha encargado le recomendase a V. saludase de parte suya, y a sus Sres. padres por medio de aquéllos.

Suyo =Devant=

APÈNDIX IX

La comercialització del blat del patrimoni Carles (1832-1863)

APÈNDIX IX.1

Quantitat de blat venut, valor i preus mitjans de venda (1832-1863)¹²⁶⁴

Dades per anys agrícoles (de juliol a juny)				Dades per anys naturals (de gener a desembre)			
Collita	Blat venut	Valor total	Carles mitjana preu venda		Blat venut	Valor total	Carles mitjana preus anuals
Any	HI	Rals	RI/HI	Any	HI	Rals	Rs/HI
1832	293,88	24033,77	81,78	1832	293,88	24033,77	81,78
1833	286,93	21333,24	74,35	1833	286,93	21333,24	74,35
1834	305,55	25227,56	82,56	1834	288,92	23709,83	82,06
1835	280,96	27009,75	96,13	1835	297,60	28527,48	95,86
1836	321,10	28304,02	88,15	1836	321,10	28304,02	88,15
1837	196,35	19776,52	100,72	1837	191,29	19216,62	100,46
1838	649,98	64252,69	98,85	1838	623,94	61483,18	98,54
1839	341,53	31487,46	92,19	1839	372,63	34816,87	93,44
1840	427,59	35981,67	84,15	1840	427,59	35981,67	84,15
1841	332,31	27565,15	82,95	1841	332,31	27565,15	82,95
1842	531,91	49605,27	93,26	1842	531,91	49605,27	93,26
1843	482,58	41129,80	85,23	1843	482,58	41129,80	85,23
1844	475,53	42104,07	88,54	1844	475,53	42104,07	88,54
1845	630,45	49764,24	78,93	1845	495,21	39150,11	79,06
1846	404,00	36345,56	89,96	1846	539,24	46959,69	87,09
1847	667,88	71219,46	106,64	1847	667,88	71219,46	106,64
1848	523,05	44742,12	85,54	1848	523,05	44742,12	85,54
1849	613,64	51537,17	83,99	1849	474,24	39974,20	84,29
1850	335,56	25852,45	77,04	1850	446,40	35078,83	78,58
1851	481,92	39244,54	81,43	1851	510,49	41581,13	81,45
1852	153,32	11869,91	77,42	1852	148,26	11477,98	77,42
1853	30,37	2467,57	81,24	1853	35,44	2859,50	80,69
1854	175,74	18080,82	102,89	1854	167,06	17037,00	101,98
1855	512,39	56550,05	110,37	1855	360,33	39625,02	109,97
1856	217,50	26251,88	120,70	1856	357,08	41588,68	116,47
1857	454,71	39374,07	86,59	1857	241,19	23027,45	95,48
1858	290,73	26022,42	89,51	1858	457,07	38639,20	84,54
1859	566,81	53510,58	94,41	1859	635,15	59872,46	94,27
1860	443,63	43135,19	97,23	1860	443,63	43135,19	97,23
1861	476,59	53768,50	112,82	1861	476,59	53768,50	112,82
1862	382,57	38814,17	101,46	1862	284,94	29104,88	102,14
1863	541,50	49733,45	91,84	1863	488,70	46289,57	94,72

¹²⁶⁴ Elaboració pròpia a partir de ADG.FCC. Lligall en quart 3.

APÈNDIX IX.2

Preus del blat del mercat de Girona, preus de venda del blat del patrimoni Carles i coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars (1832-1863)¹²⁶⁵

	Preus mercat de Girona Mitjana comptant els 12 mesos de l'any A	Preus mercat de Girona Mitjana comptant només els mesos en què els Carles van vendre blat B	Carles Preu venda blat Mitjana anual C	Carles Preu dels censos en blat commutatats en metàl·lic	Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars	Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars
Any	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl	Rs/Hl	C/B	C/A
1832	94,43	90,76	81,78	s/d	0,90	0,87
1833	88,23	85,62	74,35	82,95	0,87	0,84
1834	90,17	92,32	82,06	s/d	0,89	0,91
1835	111,20	106,19	95,86	105,07	0,90	0,86
1836	106,02	97,77	88,15	99,54	0,90	0,83
1837	105,33	105,60	100,46	110,60	0,95	0,95
1838	115,56	114,67	98,54	110,60	0,86	0,85
1839	112,37	111,28	93,44	110,60	0,84	0,83
1840	92,82	87,94	84,15	94,01	0,96	0,91
1841	90,63	93,74	82,95	93,19	0,88	0,92
1842	98,76	98,09	93,26	99,54	0,95	0,94
1843	94,78	92,55	85,23	94,01	0,92	0,90
1844	92,22	92,82	88,54	94,01	0,95	0,96
1845	90,15	87,68	79,06	88,48	0,90	0,88
1846	94,02	97,99	87,09	92,90	0,89	0,93
1847	119,28	111,82	106,64	110,60	0,95	0,89
1848	101,28	90,76	85,54	94,01	0,94	0,84
1849	88,67	87,51	84,29	94,01	0,96	0,95
1850	82,56	82,35	78,58	88,48	0,95	0,95
1851	87,88	88,08	81,45	88,48	0,92	0,93
1852	88,56	83,59	77,42	88,48	0,93	0,87
1853	88,99	95,21	80,69	94,01	0,85	0,91
1854	111,08	108,99	101,98	99,54	0,94	0,92
1855	113,56	114,71	109,97	110,60	0,96	0,97
1856	124,80	127,22	116,47	116,13	0,92	0,93
1857	114,52	101,81	95,48	99,54	0,94	0,83
1858	87,81	87,41	84,54	94,01	0,97	0,96
1859	98,41	96,09	94,27	94,01	0,98	0,96
1860	105,53	102,85	97,23	94,01	0,95	0,92
1861	108,08	112,22	112,82	110,60	1,01	1,04
1862	110,55	108,03	102,14	110,60	0,95	0,92
1863	102,40	101,58	94,72	99,54	0,93	0,92

¹²⁶⁵ Elaboració pròpia a partir de ADG.FCC. Lligall en quart 3. Preus de venda del blat del patrimoni Carles ponderats tenint en compte el preu de venda i la quantitat venuda en cada transacció. Preus del mercat de Girona: sèrie elaborada per Congost, Garrabou, Ros i Saguer a partir de la mercurial de Girona, inèdita.

APÈNDIX IX.3

Compradors de blat del patrimoni Carles: mitjanes anuals dels preus de compra del blat i coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars

Any	Preus mercat Girona Mitjana anual comptant els 12 mesos de l'any A	Patrimoni Carles preu venda del blat mitjana anual B	Mitjana anual preu de compra			Coeficients de transformació dels preus generals en preus particulars		
	Rs/Hl	Rs/Hl	GRUP 1 C	GRUP 2 D	GRUP 3 E	GRUP 1 C/A	GRUP 2 D/A	GRUP 3 E/A
1832	94,43	81,78	81,34	85,73	87,80	0,86	0,91	0,93
1833	88,23	74,35	73,67	71,90		0,84	0,81	
1834	90,17	82,06	82,46			0,91		
1835	111,20	95,86	95,78	98,17	91,95	0,86	0,88	0,83
1836	106,02	88,15	87,98	85,73		0,83	0,81	
1837	105,33	100,46	100,87	99,56	99,56	0,96	0,95	0,95
1838	115,56	98,54	96,68	101,77		0,84	0,88	
1839	112,37	93,44	94,87	89,96	94,03	0,84	0,80	0,84
1840	92,82	84,15	84,32	83,37	82,96	0,91	0,90	0,89
1841	90,63	82,95	82,96	82,96	82,96	0,92	0,92	0,92
1842	98,76	93,26	91,47	93,38		0,93	0,95	
1843	94,78	85,23	82,96	86,14	85,81	0,88	0,91	0,91
1844	92,22	88,54	88,50	88,50	89,91	0,96	0,96	0,97
1845	90,15	79,06	79,00	78,54	82,96	0,88	0,87	0,92
1846	94,02	87,09	84,51	88,52	86,09	0,90	0,94	0,92
1847	119,28	106,64	105,33	110,62	106,47	0,88	0,93	0,89
1848	101,28	85,54	86,89	87,11	85,48	0,86	0,86	0,84
1849	88,67	84,29		82,64	85,01		0,93	0,96
1850	82,56	78,58	82,96	76,63	78,74	1,00	0,93	0,95
1851	87,88	81,45	82,96	81,84	82,58	0,94	0,93	0,94
1852	88,56	77,42		77,43	77,43		0,87	0,87
1853	88,99	80,69			84,35			0,95
1854	111,08	101,98	99,56	107,28		0,90	0,97	
1855	113,56	109,97	110,62	109,19	110,62	0,97	0,96	0,97
1856	124,80	116,47		113,35			0,91	
1857	114,52	95,48	99,56	85,32	87,11	0,87	0,74	0,76
1858	87,81	84,54		91,26	88,56		1,04	1,01
1859	98,41	94,27	101,30	91,26		1,03	0,93	
1860	105,53	97,23	95,16	96,02	94,03	0,90	0,91	0,89
1861	108,08	112,82	121,68	112,49	112,18	1,13	1,04	1,04
1862	110,55	102,14	98,17		105,09	0,89		0,95
1863	102,40	94,72		96,68	92,18		0,94	0,90

Grup 1: comerciants i patrons; Grup 2: flequers, fideuers, semolers, moliners; Grup 3: consumidors (petits pagesos, masovers, jornalers, oficis, professions liberals, etc). Font: ADG.FCC. Lligall en quart 3.

APÈNDIX X

Textos sobre l'administració local redactats per l'ajuntament de Girona

APÈNDIX X.1

Carta de l'Ajuntament de Girona al Cap Superior Polític (14-8-1837)¹²⁶⁶

Al Gefe Polít[ic]o

Con efecto, pocas leyes hay que influyan mas inmediata y directamente en el bien estar y prosperidad de los Pueblos que la del buen arreglo de los Ayuntam[ien]tos y Autoridades locales. Partiendo del principio reconocido y que ha plomo en politica los electos y electores para la Municipalidad han de tener algun arraigo en bienes, industria ò fabricas que los ligue è interese en la seguridad y felicidad de los Pueblos en que residen, que garantize la pureza y buen manejo è inversion de los caudales publicos y que lo [sic. per "no"] haga ilusoria la responsabilidad si alguna vez ha de hacerse efectiva.

El pobre no tiene virtud politica dijo un celebre Diputado de nuestras Cortes. El interes es con efecto el gran movil de este siglo positivo, y el que no tiene que perder poco se empeña y esfuerza à conservar el inepreciable beneficio del reposo y del orden publico, ni se afana tampoco en el mantenim[ien]to del sistema ù orden de cosas en que no vive siquiera con mediania de goces y comodidades

Desde luego, y dividiendo el informe que V.S. reclamó sobre Ayuntamientos en las secciones que indica el impreso, conviene este Cuerpo en que la eleccion de los Concejos sea directa, que electores y elegidos hayan de ser españoles y vecinos con Casa abierta de los pueblos, de la edad de 25 años, sin ser deudores à los caudales publicos, procesados criminalm[en]te y sufrido pena corporal ò infamatoria, à menos de obtener rehabilitacion, ni declarados en quiebra. A estas calidades, debe añadirse en cuanto à los elegidos que no sean mayores de 70 años ni parientes por consanguinidad [sic.] ò afinidad de los que se renuevan en cualquier grado de linea recta, ò en segundo de la transversal, ni ordenados *in Sacris*, individuos del egercito y armada en activo servicio, empleados con nombram[ien]to Real, ni arrendatarios ò sus fiadores de abastos publicos.

Para ser elegido deberia exigirse mayor arraigo, ò pago de cuota de contribucion, que para ser elector, y convendria que no se reconociese otra excencion ni inpedimento.

En esta parte, y si se quiere buen Concejo y adm[inistraci]on Comunal, la ley à de ser muy severa. El egoismo y la comudidad [sic.] propia parece ser el triste distintivo de este siglo. Asi es, que las gentes de hacienda y facultades escogitan toda especie de pretestos para huir la carga concejil, y aun muchos dibagan y se ausentan, ò tienen el domicilio incierto, y Casa en varios pueblos, para huir del que preven que va à meterles en la enojosa y molesta adm[inistraci]on del comun, honorifica es verdad, pero

---

¹²⁶⁶ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 244v.-247v.

embarazosa y llena de responsabilidad y de sinsabores, sin el menor lucro. A estos bagabundos, que la riqueza les proporciona huir de los pechos personales de vecindad; porque la tiene incierta y saltuaria, convendre [sic.] el poder elegirseles en donde estan actualmente, ò han estado antes, ò poseen bienes, y forzarles à ir a servir el empleo en cualquiera de estas partes, donde les honrrre [sic.] la confianza de sus conciudadanos.

Es lementable y sencible, que Personas poderosas y muy influyentes se escusen con su bagancia ò incertitud de domicilio de llevar cargas que deben ser comunes.

En cuanto à la renovacion, podria ser conveniente hacerla de tres en tres, ò cuatro años, por mitad ò terceras partes de individuos. El corto tiempo ò duracion de los empleos concejiles infunde tibieza y negligencia en su desempeño, no deja tiempo de meditar y egecutar obras y planes de reformas y mejoras en la adm[inistraci]on y tan solo se ancia por el proximo momento de la salida, adoptandose por lo comun el sistema de entretenimiento ò el *statu quo* hasta ser relevados.

La antiguedad en la eleccion deberia decidir la preferencia, sin otras prerrogativas ni distinciones [sic.] entre los Consejales. Un alcalde y dos tenientes, ocho Regidores y dos Sindicos bastaran para el Gobierno civil economico de esta Ciudad. La ordenacion, precedencia, gobierno y egecucion de todos los actos y providencias que tienden à policia, seguridad y proteccion de las personas y propiedades de los habitantes, y vigilancia sobre la moral publica, debiera ser à cargo y de atribucion de los Alcaldes, à los que para este efecto deberia señalarse una compañia ò trozo de mozos de la Escuadra de Valls, verederos Perrotos, û otra fuerza armada; pues sin ella es imposible hacerse obedecer y egecutar los mandatos; pues si bien tienen â sus ordenes la Milicia ciudadana, su organizacion y caracter repugna estar pronta à todas horas, â rostrar marchas y peligros, y hacer uso de las armas contra sus convecinos, mayormente no estando à sueldo y perdiendo sus jornales mientras se la emplea.

Asi lo demuestra la esperiencia; y los Alcaldes deben ver con dolor algunas veces como se ofende la moral publica, se corrompen las costumbres en Casas de juego y prostitucion, se falta à los bandos de policia urbana, y se desobedecen sus ordenes, sin que puedan reprimirlo, porque no tienen fuerza suficiente y disponible à todas horas para el efecto. Si el Gobierno y orden interior de la poblacion y su comarca ha de estar al cargo de los Alcaldes, denseles los medios necesarios, y atribuyaseles una fuerza armada y dedicada al efecto en esta Capital; pues del contrario, ò no darán providencias ô estas quedarán ilusorias.

Bueno será igualm[en]te, que à mas de concederse à los Alcaldes, como ahora, el conocim[ien]to de conciliaciones y juicios de paz, y el fallar sin apelacion hasta 200 rrs., se les autorize igualmente para apremiar con arrestos en una sala de detencion en el edificio de la Carcel hasta ocho dias, por las faltas de los discolos, que no pueden ser penados con multas por carecer de bienes y efectos.

El Gobierno interior, orden de las discusiones, Secretaria y sus dependencias de los Ayuntam[ien]tos, deberia hacerse â gusto y libertad de los mismos ò à su propuesta à la Exma. Diput[acio]n Prov[incia]l, y con aprobacion de S.E., â la que deben responder las Municipalides [sic.] de sus actos y providencias, y haberse recurso en agravio, por los

particulares.

El Alcalde Presid[en]te podria ser el conducto de comunicacion de los Ayuntam[ien]tos con el Gobierno ù Autoridades Superiores de la Provincia con facultad de suspender los acuerdos del Consejo, dando parte à la Diputacion, si los creyera contrarios al procomunal ò à las leyes y reglamentos vigentes.

Los Cuerpos Municipales debieran aparecer como protectores y padres del bien estar de los pueblos, y en este concepto seria util que se les desembarazase de la cobranza de las contribuciones ò impuestos y de cuanto tiene mira à coaccion y apremios.

En hora buena que el Ayuntam[ient]o, que tiene conocim[ien]to de las facultades y posibilidades de los vecinos, arregle y distribuya los servicios y contribuciones publicas y aun que las recaude de los que las pagan en los plazos señalados; pero con respecto à los morosos y renitentes convendria que los Agentes del Gobierno y empleados con sueldo, los aprepiasen [sic.] al pago. Este se conseguiria mas pronto y facilmente, se evitarian los disgustos, odios è inemistades à los Concejales, y los daños que muchas veces los apremiados causan en sus bosques y haciendas para vengarse; de lo que resulta que los Ayuntam[ien]tos descuidan la cobranza de los renitentes y atrevidos y quedan estos resagados y en un descubierto, que deben cubrir los puntuales y mas acomodados, para hacer efectivo en arcas el contingente del tributo.

La administracion, regimen è inversion de propios y arbitrios, el reemplazo del Egercito, alistam[ien]to de la Milicia Nacional, repartimiento de bagajes y alojam[ien]tos, subministro de viveres, la policia urbana de ornato, limpieza y aseo, beneficencia y socorros publicos, la instruccion y enseñanza, el fomento de la agricultura, de caza y pesca, de ganaderia y plantios, seguridad y comodidad de los caminos que no se hallan à cargo de la direccion superior de portazgos, el surtim[ien]to de comestibles y abastos, su buena calidad, verificacion y exactitud de pesos y medidas y cuanto tenga mira à ferias y mercados, à establecim[ien]tos publicos, asociaciones, industria fabril y escuelas, enpadronam[ien]to, registro civil y censo de poblacion, y en todos los actos y funciones publicas, cargos y repartos vecinales, ha de formar sin duda, las atribuciones y facultades de los Ayuntam[ien]tos en esta linea y respectivos ramos con arreglo à las leyes à auxiliar al Gobierno en todos los datos y noticias que reclame.

Organizado y autorizado asi el Ayun[tamien]to compuesto de personas influyentes y de arraigo ò de la instruccion que acostumbra acompañar las clases que estan al menos en la mediania de fortuna, entiendo que todo lo que tiene mira al gobierno economico municipal ò administracion del patrimonio comun, fincas de propios y arbitrios, y en los presupuestos municipales, formacion y rendicion de cuentas anuales, deberia por si resolver y deliberar, pero en lo que respecta al Gobierno civil y politico del pueblo y en lo que mira à accion no deberia competerle mas que voz consultiva y auxiliar; quedando la ejecucion y responsabilidad à cargo de los Alcaldes ò Presidentes entendiendose en estos terminos y con esta distincion la autoridad y responsabilidad respectiva.

Apartese de las Corporaciones municipales lo odioso de aprepiar [sic.] y egecutar à sus convecinos quedando esto à cargo de los agentes inmediatos del Gobierno, y oigase al Ayuntam[ient]o en la proposicion de medidas represivas y de conveniencia publica, y

quedará garantida [sic.] la seguridad publica urbana, que ahora se apoya casi tan solo en la bondad de los vecinos.

De los Alcaldes y Concejales que sirven los empleos forzosa y gratuitamente, y han de cargar con los disgustos y sinsabores que acarrea el destino en daño y menoscabo de su conveniencia è intereses propios, no puede exigirse ni esperarse una ocupacion asidua, un afan y zeloso desvelo en el desempeño de vastas, complicadas y odiosas funciones, reduzcanse pues estas al minimum posible y desembaraceseles de lo mas gravoso y repugnante si se quiere que las cumplan y las desempeñen con lealtad y exactitud.

Por lo demás si se agolpan y acumulan inmensas y engorrosas atribuciones, y observan los Ayuntam[ien]tos que son mas sus trabajos respectivamente que los de numerosas oficinas y empleados à sueldo del Estado, los haran remisa y flojam[en]te, que fuera lo mismo que no hacerlos; pues no es facil que la eleccion de Concejales recaiga siempre en celosos patriotas y Ciudadanos tan benemeritos que prefieran su honor y su deber à sus propios intereses y que descuiden estos para promover y fomentar los del procomunal.

Esta es la opinion y franco parecer de la Municipalidad acerca los extremos que abraza la circular de V.S. de 14 Mayo ultimo, que las estraordinarias atenciones que sobre la misma han pesado y actualmente tiene que hacer frente no la habian permitido estender hasta ahora, ni responder à la escitacion de V.S. El ensayo de R[ea]l Decreto de 23 Julio de 1835 sobre la materia podria al entender de este Cuerpo dar ventajosos resultados; pues el sistema y metedo [sic.] que alli se consigna, parece mas adaptado à las doctrinas y necesidades del dia que no la instruccion para el gobierno economico politico de la Prov[inci]a en cuanto concierne y tiene mira à los Ayuntam[ient]os.

Sin embargo variada la ley fundamental debe igualm[en]te alterarse la de organizacion de los Ayuntam[ien]tos, acomodando sus atribuciones y caracter à las necesidades è intereses sociales y politicos de la epoca actual, para que forme todo un sistema completo razonado y homogeneo. Del R[ea]l decreto de 1825 y de la ley de 1823 sobre Ayuntam[ient]os puede entresacarse y fundirse un sabio sistema municipal adaptado al espiritu de la nueva ley del Estado.

Es cuanto ha parecido à este Ayunt[amient]o deber manifestar à V.S. animado de su celo y patriotismo ò de los deseos de ber cuanto antes en planta una nueva ley municipal que asegure la felicidad y el bien estar de los pueblos.

Dios gu[ard]e à V.E. m[ucho]s a[ño]s. Gerona 14 Agosto de 1837.

Al M.I. Gefe Politico de esta Provincia

(Fran[cis]co Batlle y Cabanellas Alcalde 1º Cons-
Del Ayunt[amient]o (titucional = Antonino Vilella = Fran[cis]co Ge-
(labert = Domingo Rigau = Juan Janer =
Juan Planas = Bruno Barnoya = Miguel Perez =
Juan Urgell Sindico 1º = Pablo de Cortada = Jose Llinás
Subsecretario =

APÈNDIX X.2

Representació a les Corts de l'Ajuntament de Girona (14-2-1838)¹²⁶⁷

A las Cortes
En virtud de ac[uerd]o de Febrero 1838 fol.

[A sota, tatxat, diu: Soberano Congreso Nacional]

Los Aiuntamientos Protectores por su naturaleza y numenes tutelares de los Pueblos, esperaban que sus tareas se reducirían á promover el bien y los mananciales [sic.] de la riqueza publica, á cuidar de la salubridad, de los abastos, del ornato, de la ilustracion y bien estar de sus combecinos, y que se le exoneraría del odioso é ingrato trabajo de racaudar las contribuciones, apremiar a los morosos, y arrancar á un padre de familias inmueble ó un pedazo de pan que distribuie entre sus tiernos y hambrientos hijos.

El de esta Capital se persuadía que un gobierno liberal y benefico alexaría de sus ojos este triste quadro y le evitaria la continua lucha de sus simpatías con la amistad; y relaciones que le unen con sus conciudadanos; cargando la odiosidad de la exacción y del apremio de los tributos sobre los agentes del poder y empleados que en el descanso y pacifiguez de sus despachos perciben los sueldos del estado.

Aquí como en todas las capitales, se ha establecido Yntendencia con sus dependencias de Thesorería, Contaduría y demas; mientras los concejales trabajan asidua y gratuitam[en]te y han de pugnar con el afecto y sentimientos de su corazon y abandonar su casa y que haceres para exigir los impuestos tal vez de sus conocidos y amigos, de la escasez y miseria, y en medio del llanto y sollozos de una familia que no tiene de que comer, se le ha de sacar el pan del diario sustento, los dependientes de las oficinas de Rentas se pasean ufanos, bestidos lujosa y ricamente, ó sentados en un muelle sofá y en las comodidades de la oficina, cobran sus haberes para percibir los totales de las contribuciones de los Pueblos, y hacer la sencilla operacion de llebar los Libros y llenar las cartas de pago, ó amenazar con apremios y exigir la dura y efectiva responsabilidad de los Aiuntamientos, si se retarda el apronto.

Este Aiuntamiento cree y se anima á suplicar de la sabiduría del congreso que el reparto y distribucion de todas las contribuciones sea enorabuena como hasta aquí, de incumbencia de los cuerpos municipales que conocen el estado y facultades de los vecinos; pero que la exaccion y apremio corra de cuenta de los agentes del poder y empleados de Rentas, remitiendoles á los quinze días del vencimiento de los trimestres una nota de los morosos con la cuota que adeuden ó, quando esto no se crea conveniente, que sea asimismo carga concegil y atribucion de la Exma. Diputacion provincial ó sugetos que esta nombre el despacho de cartas de pago y recaudacion de los impuestos, aorrandose los sueldos que disfrutan los empleados en el ramo.

Los Alcaldes y Aiuntamientos están sobrecargados en faena y atribuciones comunales, se prometen verse aliviados en el mas pesado y enojoso, qual es la cobranza de

---

¹²⁶⁷ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 333r.-334r.

contribuciones y el tener que arrostrar el disgusto de obligar á sus convecinos al pago, pareciendo verdugos y exactores del Pueblo, quando su mision es la de Padres y tutores. La sabiduria del congreso estimará la conveniencia y oportunidad de promover una medida legislativa sobre este extremo.

Gerona 14 Febrero de 1838

APÈNDIX X.3

Carta de l'Ajuntament de Girona a la Diputació Provincial (9-8-1837)¹²⁶⁸

A la Diputacion Provincial

[escrit al marge: Que haga sacar las trabas sobre guías]

Los deseos de obtener el superior apoyo y proteccion de V.E. contra las trabas y embarazos que se oponian à la circulacion y libre trafico de granos y harinas, al buen surtido de abastos en esta Plaza, y à los productos de los Molinos de propios, fue el movil de dirigirse el Ayuntam[ien]to a V.E. en su esposicion de 5 del fenecido Julio.

La riqueza agricola es la principal de la Provincia y nadie tiene mas interes que esta Capital, que incluye los grandes propietarios territoriales, en que se impida y evite la introduccion de granos y harinas estrangeras. Sin embargo, esta prohibicion saludable en la zona proxima à la frontera de mar y tierra, es perjudicial y opresora en el interior, daña al trafico y à la agricultura.

Por lo mismo el decreto de las Cortes generales y extraordinarias de 8 Junio 1813, relativo al fomento de la agricultura y ganaderia, que se restableció por la Real orden de 8 de Set[iem]bre de 1836 en su articulo 9º dispone, que queda enteram[en]te libre y espedito el trafico y comercio interior de granos y demas producciones de la tierra de unas à otras Provincias de la Monarquia, sin necesidad de llevar libros, ni testimonios de las compras.

Esta Ciudad parece que está fuera de los limites de la linea de la frontera, y costas del mar, en que pueden ser indispensables las precauciones de guias, tornaguias, certificados de procedencia, y registros de aduana, para importacion ò estraccion de granos y harinas. La distancia de la frontera de tierra parece está fijada à ocho leguas, y à dos la del mar, segun las disposiciones que hasta ahora han regido, y transcribe el Sr. Don [sic.] en su tomo 5º pag. 347 de su obra de derecho publico, en que espresa los pueblos sugetos à la ley del manifiesto y formalidades de aduana acerca los frutos y generos, y señala el confín, de que está escludida esta Capital, es verdad, que por la instruccion de rentas de 16 Abril de 1816, para la estraccion de dinero de los puertos y plazas de Comercio fronterizas es indispensable la guia hasta seis leguas de las costas de mar, y las fronteras, pero no parece alterarse las anteriores distancias en cuanto à demás.

De consiguiente este punto es del interior del Reyno, y el trafico y Comercio de los granos y productos de la tierra ha de ser absolutam[en]te libre y espedito, segun el citado decreto, la practica hasta ahora observada, la conveniencia y la utilidad, conforme lo espuso este Cuerpo en 5 del actual.

Redoblese el celo y vigilancia en la Costa y frontera y en el radio respectivo de 8 y dos leguas, que la prevision y sabiduria del Gobierno tiene fijada, situense ahi Carabineros y guarda costas, y cedese [sic.] con esmero para impedir la introduccion de granos del

---

¹²⁶⁸ AMGi, sèrie I.1.2.2. Registre de cartes, lligall 11, f. 236v.-238v.

extranjero, que abaratando y envileciendo el precio de los nuestros, raduce [sic.] à la agricultura al desmayo y decadencia, imposibilita el pago de las contribuciones, è hieren de muerte la renta y riqueza publica, pero dejese libre y desembarazado el Comercio y circulacion interior, y no se obligue al cosechero y al traficante à los registros y enojosas trabas de guias y tramites de aduanas [sic.] para entrar ò estraer los granos de su cosecha y notoriam[en]te del [sic.], pues es bien publico y sabido que es limitado y pequeño el trafico de granos en este mercado, reducido al concurso de la comarca.

Limitando las guias y formalidades de aduana à las fronteras de mar y tierra y à los pueblos de la linea demarcada, parece podria conciliarse el beneficio de propios, la baratura y libertad en el trafico de esta Capital, con los intereses de la Provincia y del Estado, en punto à la introduccion y extraccion de granos y harinas, que es lo que V.E. y el M.Y.S. Intendente apetecen de consuno.

Es estraño que se haya ocultado à la ilustracion de la Contaduria y administracion de Rentas de esta Provincia el Decreto de las Cortes de 8 de Junio de 1813 restablecido por Real orden de 8 de Set[iem]bre de 1836, posterior y derogatorio de circulares mas antiguas en cuanto no convienen con él.

El Ayuntam[ient]o puede asegurar que al tenor de los informes que ha tomado no consta, ni ha podido apear, que alguna vez ò en algun tiempo haya estado en uso en esta Ciudad el metodo de guias para la entrada y salida de granos y harinas, que se ha hecho aqui con omnimoda y entera libertad, y sin la menor sugecion à grillos y registros embarazosos.

Ademas de estas regladas [sic.] dictadas por la economia y buena adm[inistraci]on de rentas, las circunstancias del dia y necesidad de procurar el aprovisionam[ien]to de la Plaza, y el mejor mas barato y abundante sustido [sic.] de abastos, y del primer alimento [sic.] del pueblo, es otro motivo, que recomienda la politica y la prudencia para alejar la innovacion que trata de introducirse en punto à granos y harinas.

Toda formalidad ò registro de aduana es una traba y se mira como una vejacion de que huye la propiedad y el Comercio, que esquiva el concurso de vendedores y produce la carestia. Calcule V.E. las tristes consecuencias de este resultado y sirvase influir en apartarlo de esta Ciudad leal y pacifica.

El Ayuntamiento debió y quiso indicarlo à V.E. para descargarse con tiempo de toda responsabilidad y trastorno que puede acarrear la carestia del primer alimento en estos amargos tiempos de fascinacion y de vertigo. No duda el Ayuntam[ient]o de la circunspeccion y pundunorosa delicadeza del M.I.S. Intendente, y jamás ha pensado que no tubiesen ante su Señoria favorable acogida las justas quejas de la Municipalidad. Asi se lo promete de su celo por el bien publico y por la renta de los Molinos de estos propios, que quedarian reducidos à la nulidad si siguieran las medidas de guias y demas de que se trata.

Este Cuerpo vigila y cela para impedir el contrabando è ignora que haya en la Ciudad quienes se dediquen al despacho clandestino de generos de ilicito Comercio. Se refiere en lo demas à su ya citada esposicion y es cuanto le parece poder informar à V.E. en el

espediente que se ha servido acompañarle y que devuelve à V.E. à los fines convenientes.

Dios gu[ard]e à V.E. m[ucho]s a[ño]s. Gerona 9 Agosto de 1837.

A la Exma. Diput[acio]n Prov[incia]l de esta Capital.

Del Ayunt[amient]o (El Alcalde 2º Const[ituciona]l Presid[en]te
(Fran[cis]co Batlle y Cabanellas
(Por acuerdo del Exmo. Ayunt[amient]o
Jose Llinás Subsecretario

BIBLIOGRAFIA

- AA. VV., *Apuntes de Nobiliaria y nociones de Genealogía y Heráldica. Curso de grado de la escuela de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria*, Madrid, Ediciones Hidalguía, 1960.
- AA. VV., *Treballs d'història. Estudis de demografia, economia i societat a les comarques gironines*, Girona, Patronat Eiximenis de la Diputació Provincial de Girona, 1976.
- AA. VV., *Guia d'arquitectura de Girona*, Barcelona, La Gaia Ciència, 1980.
- AA.VV., *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1988-1994.
- AA.VV., *Història de la Diputació de Girona*, Girona, Diputació de Girona, 1989.
- AA. VV., *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990.
- AA. VV., "Formes i espais de sociabilitat a la Catalunya contemporània", *L'Avenç*, núm. 171 (juny 1993), p. 15-67.
- AA. VV., *Miscel·lània IB Jaume Vicens Vives. 150 anys*, Girona, Ed. l'Eix, 1995.
- AA.VV., *El cafè Vila*, Girona, Museu d'Art, 1996.
- AA.VV., *Sociabilitat i àmbit local. Actes del VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, L'Avenç, 2003.
- AA.VV., *Diccionario biográfico de parlamentarios españoles 1820-1854*, edició en DVD, Madrid, Cortes Generales, 2013.
- ALBERCH, R., ARMENGOL, D., CLARA, J., NADAL, J. i PORTELLA, J., *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978.
- ALBERCH, R., *125 anys de policia municipal a Girona. Antecedents i evolució*, Girona, Ajuntament de Girona, 1981.
- ALBERCH, R. i CASTELLS, N., *La població de Girona (segles XIV-XX)*, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1985.
- ALBERCH, X. i BURCH, J. (coord.), *Història del Gironès*, Girona, Diputació de Girona, 2002.
- ALVARADO, J., *El negoci del suro a l'Alt Empordà, s. XVIII-XIX*, Palafrugell, Museu del Suro de Palafrugell, 2002.
- ALVARADO, J., *Suro, carracs i taps. Llagostera, 1753-1934*, Llagostera, Ajuntament de Llagostera i Arxiu Municipal, 2004.
- ARMENGOL, D., "La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 14 (1979-1980), p. 12-137.
- ARNABAT, R., "Catalunya i Espanya durant el Trienni Liberal (1820-1823)", *L'Avenç*, núm. 256 (2001), p. 10-17.
- ARNABAT, R., *La Revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, Eumo, 2001.
- ARNABAT, R., "Visca la Pepa!". *Les reformes econòmiques del Trienni Liberal (1820-1823)*,

- Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, Institut d'Estudis Catalans, 2002.
- ATIENZA, I., *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La Casa de Osuna siglos XV-XIX*, Madrid, Siglo XXI, 1987.
- AUDIVERT, M., *Torroella de Montgrí, una vila singular*, Barcelona, Editor Marcel·lí Audivert, 1983.
- AYMARD, M., “Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie”, *Annales E.S.C.*, núm. 38 (1983), p. 1392-1410.
- BADIA, J., *Caza y pesca y su legislación*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Mariano Galve, 1902.
- BADOSA, E., “El cercamiento de tierras en Cataluña (1770-1820)”, *Revista de Historia Económica*, núm. 3 (1984), p. 149-161.
- BADOSA, E., *Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Notarial de Barcelona, 1985.
- BADOSA, E., “Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII”, *Pedralbes*, núm. 10 (1990), p. 51-66.
- BANTI, A. M., *Terra e denaro. Una borghesia padana dell'Ottocento*, Venècia, Marsilio Editori, 1989.
- BARBAZA, I., “Paisage rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII”, *Estudios geográficos*, núm. 93 (1963), p. 565-589.
- BARBAZA, I., *Le paysage humain de la Costa Brava*, París, Armand Colin, 1966.
- BARRERA, A., *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid, Alianza, 1990.
- BARRERA, A., “Sucesión unipersonal y familia troncal en la «Catalunya Vella» (Con algunas reflexiones comparativas)”, *Revista de Antropología Social*, núm. 0 (1991), p. 179-204.
- BARRERA, A., “La institució de la masoveria a les comarques pre-pirinenques de Catalunya”, *Dovella*, núm. 62 (1998), p. 15-20.
- BÉAUR, G., “Le marché foncier éclaté les modes de transmission de patrimoine sous l'ancien Régime”, *Annales ESC*, núm. 1 (janvier-février 1991), p. 189-203.
- BECKETT, J.V., “Estate management”, dins G.E. Mingay (ed.), *The Agrarian History of England and Wales 1750-1850*, Cambridge University Press, 1989, vol. VI, p. 590-597.
- BECKETT, J.V., “Managing the property”, dins J.T. Collins (ed.), *The Agrarian History of England and Wales 1850-1914*, Cambridge University Press, 2000, vol. VII, part I, p. 730-734.
- BIRULÉS, J. M., *Guia d'arquitectura de Girona. Àrea urbana Girona*, Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, 2008.
- BLOCH, M., *L'individualisme agraire dans la France du XVIIIè siècle*, Brionne, Gérard Monfort, 1978.
- BLOCH, M., *La historia rural francesa*, Barcelona, Crítica, 1978.
- BOSCH, M., “La defensa del «sagrado derecho de propiedad». La unió dels hisendats contra les ocupacions de terres durant el Trienni liberal”, dins J.J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als*

Països Catalans, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1996, p. 375-400.

BOSCH, M., CONGOST, R. i GIFRE, P., “L’assalt als comunals. Tres universitats empordaneses (segles XVII-XVIII)”, dins J.J. Busqueta i E. Vicedo (eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Universitat de Lleida, 1996, p. 123-149.

BOSCH, M., CONGOST, R. i GIFRE, P., “Los bandos. La lucha por el individualismo agrario en Cataluña. Primeras hipótesis (siglos XVII-XIX)”, *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 13 (1997), p. 65-88.

BOSCH, M., CONGOST, R. i GIFRE, P., “Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya”, dins R. Arnabat (ed.), *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 137-156.

BOSCH, M., CONGOST, R. i SANTALÓ, J., “Vessana a vessana. Reflexions sobre la pràctica dels establiments emfitèutics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX)”, *Estudis d'història agrària*, núm. 11 (1997), p. 11-35.

BOSCH, M. i GIFRE, P., “Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials”, *Estudis d'Història Agrària*, núm. 12 (1998), p. 155-182.

BOSCH, M., “La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850)”, dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 365-408.

BOSCH, M., CONGOST, R. i GIFRE, P., “Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipótesis (ss.XVII-XIX)”, dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 299-328.

BOSCH, M., “Hisendats, de classe dominant a classe dirigent”, *Revista de Girona*, núm. 202 (2000), p. 76-79.

BOSCH, M. i FERRER, Ll., “Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri”, dins M. Heras de Puig, *Biografia, ó, explicació del arbre geneològich de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*, Girona, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Vicens Vives) de la Universitat de Girona, 2001, p. 7-74.

BOSCH, M., “Els hisendats com a classe dirigent: l'exemple de la regió de Girona”, *L'Avenç*, núm. 270, Plects d'Història Local núm. 99 (juny 2002), p. 52-55.

BOSCH, M., CONGOST, R., GIFRE, P., SAGUER, E. i SOLDEVILA, X., “Dinámica social y transformaciones ambientales. El Baix Ter, 1300-1950”, dins A. Alcutén i I. Iriarte (ed.), *La construcción histórica del paisaje agrario en España y Cuba*, Madrid, Libros de la Catarata, 2003, p. 91-107.

BOSCH, M., “Cohesió i consciència de classe. Els àmbits de relació social”, dins E. Sauer (coord.), *Els últims hereus: història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 2005, p. 270-334.

BOSCH, M., “Viure i pagar la guerra. Els efectes de la Guerra del Francès en la família i el patrimoni Carles”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 40 (2009), p. 57-76.

- BOSCH, M., “Movilidad y herencia de los *masovers* catalanes. La familia Culubret, siglos XVII-XIX”, *Historia Agraria*, núm. 52 (2010), p. 45-74.
- BOSCH, M., “Qui era masover? Identitat i mobilitat”, dins E. Saguer (coord.), *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Cultura, 2011, p. 59-131.
- BOSCH, M. i PUIGVERT, J.M. (ed.), *Girona en època contemporània. Les capitalitats de la ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2016.
- BOURDIEU, J., POSTEL VINAY, G., ROSENTAL, P.-A. i SUWA-EISENMANN, A., “Migrations et transmissions inter-générationnelles dans la France du XIXe et du début du XXe siècle”, *Annales HSS*, núm. 4 (2000), p. 749-789.
- BOURDIEU, P., “Le capital social: notes provisoires”, *Actes de la recherche en Sciences Sociales*, núm. 31 (1980), p. 2-3.
- BROCÀ I AMELL, *Instituciones del derecho civil catalán vigente*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1880.
- BURGUEÑO, J., *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1996.
- BURGUEÑO, J., *La invención de las provincias*, Madrid, Los libros de la Catarata, 2011.
- CALATAYUD, S., MILLÁN, J. i ROMEO, M.C., “El rentismo nobiliario en la agricultura valenciana del siglo XIX”, *Revista de Historia Económica*, any XVIII, núm. 1 (2000), p. 79-107.
- CALATAYUD, S., MILLÁN, J. i ROMEO, M.C., “Poderes y legitimidad de la renta en el País Valenciano: Las élites agrarias en el siglo XIX”, *Ayer*, núm. 46 (2002), p. 233-262.
- CALATAYUD, S., MILLÁN, J. i ROMEO, M. C., “Les múltiples cares de la renda: propietaris i arrendataris al País Valencià”, *Estudis d’Història Agrària*, núm. 15 (2002-2003), p. 57-86.
- CAMINAL, CANALES, SOLÀ i TORRAS, “Movimiento del ingreso señorial en Cataluña (1770-1835). Los arriendos de la casa de Medinaceli”, dins AA.VV., *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. I, Barcelona, Crítica, 1985, p. 433-462.
- CAMPO JORDÀ, F. del, *Set segles d’una família empordanesa. Els Jordà de Molins*, Olot, Brau edicions, 2000.
- CANALES, E., “Diezmos y revolución burguesa en España”, dins A. García Sanz i Ramon Garrabou, *Història Agraria de la España contemporánea*, vol. I, Barcelona, Ed. Crítica, 1985, p. 245-274.
- CANALES, E., “Los diezmos en su etapa final”, dins G. Anes (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen. I. Agricultura*, Madrid, Alianza, 1982, p. 103-187.
- CAPEL, H., *La morfología de las ciudades*, vol. II, Barcelona, Ed. del Serbal, 2005.
- CARASA, P., “Beneficencia y control social en la España contemporánea”, dins R. Bergalli i E. Mari (coords.), *Historia ideológica del control social (España-Argentina, siglos XIX y XX)*, Barcelona, PPU, 1889, p. 175-237.
- CARMONA, J., “Las estrategias económicas de la vieja aristocracia española y el cambio agrario en el siglo XIX”, *Revista de Historia Económica*, any XIII, núm. 1 (1995), p. 63-88.

CASADO, H. i ROBLEDO, R. (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002.

CASALI, E., "Sacra agricultura e cristiana mezzadria. Controriforma e cultura contadina in Romagna", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5 (1985), p. 53-76.

CASTRO, C. de, *La Revolución Liberal y los municipios españoles*, Madrid, Alianza Universidad, 1979.

CLARA, J., *Introducció a la història de Girona*, Salt, Edicions Del Pèl, 1983.

CLARA, J., *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, Girona, Diputació de Girona, 1986.

CLARA, J., CORNELLÀ, P. i PUIGBERT, J., *La Normal de Girona, 150 anys d'història (1844-1994)*, Girona, Universitat de Girona, 1995.

COLOMÉ, J., "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", *Estudis d'Historia Agrària*, núm. 8 (1990), p. 123-144.

COLLS, J., "Els orígens de l'ensenyament secundari a l'Empordà: el Colegio de Humanidades de Figueres (1839-1845)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, volum 47 (2016), p. 133-148.

COMPTE, A., "Vida rural a les terres marginals de l'Empordà, durant la primera meitat del segle XIX", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 26 (1993), p. 176-232.

CONGOST, R., "Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle XIX", *Estudi General, Revista del Col.legi Universitari de Girona*, núm. I (1981), p. 211-221.

CONGOST, R., "Las listas de los mayores contribuyentes de 1875", *Agricultura y Sociedad*, núm. 27 (abril-juny 1983), p. 289-375.

CONGOST, R., "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840", dins AA.VV., *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, 1986, p. 247-277.

CONGOST, R., "Una font poc utilitzada: el registre d'hipoteques", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8 (1990), p. 201-234.

CONGOST, R., *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990.

CONGOST, R., "La «classe» dels hisendats", *Revista de Girona*, núm. 144 (1991), p. 54-61.

CONGOST, R., *Notes de Societat (La Selva, 1768-1862)*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans, 1992.

CONGOST, R., "Aproximación al estudio de economías campesinas familiares. La región de Gerona (1768-1862). Primeras hipótesis", Comunicació inèdita presentada al 5è S.E.H.A., Santiago de Compostela, setembre 1992.

CONGOST, R., "Pairalisme, història del dret i història de les relacions socials al camp català. Algunes reflexions", *Estudis d'Història Agrària*, 12 (1998), p. 43-75.

CONGOST, R., "De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)", *Recerques*, núm. 35 (1998), p. 51-72.

CONGOST, R., "Qui protegia els blats catalans?", dins A. Carreras, P. Pascual, D. Reher i C. Sudrià (ed.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. 1, Barcelona,

Universitat de Barcelona, 1999, p. 530-540.

CONGOST, R. i TO, Ll. (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

CONGOST, R., Gifre, P., Sagner, E. i Torres, X., "L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s.XV-XVIII)", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 269-297.

CONGOST, R., *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XX)*, Girona, CCG Edicions/Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i ILCC de la Universitat de Girona, 2000.

CONGOST, R., GIFRE, P., i TORRES, X., "Del mas a la masoveria. Les transformacions del mas català a l'època moderna: l'exemple de la regió de Girona", dins M. T. Ferrer Mallol, J. Mutgé i M. Riu (eds.), *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna: segles IX-XVIII. Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999*, Barcelona, CSIC, 2001, p. 571-586.

CONGOST, R., "Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española", *Historia Agraria*, núm. 20 (2000), p. 61-93.

CONGOST, R., "Guerra, pàtria i estadística: el despertar polític dels hisendats gironins (1795-1800)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLII (2001), p. 379-395.

CONGOST, R. i GIFRE, P., "«Déu i el diable». Notícies sobre el conreu de l'arròs al Baix Empordà (segles XVIII-XIX)", *Afers*, núm. 39 (2001), p. 333-369.

CONGOST, R., JOVER, G. i BIAGIOLI, G., *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: masos, possessions, poderi*, Girona, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural i CCG edicions, 2003.

CONGOST, R., i LANA, J. M., *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 2007.

CONGOST, R., *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la 'gran obra de la propiedad'*, Barcelona, Crítica, 2007.

CONGOST, R., "Ignorància o mala fe? El problema de les signatures dels senyors directes catalans (segles XVIII-XIX)", dins R. Congost (ed.), *Dels capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, 2008, p. 275-305.

CONGOST, R., "Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps", dins R. Ros (ed.), *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, 2010, p. 161-193.

CONGOST, R., "Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)", *Recerques*, núm. 68 (2014), p. 165-191.

COSTA, Ll. (dir.), *Història de Girona*, Girona, CCG Edicions, 2006.

COSTAL, A., GAY, J. i RABASEDA, J., *La inauguració del Teatre Municipal de Girona l'any 1860. Òpera, espectacle, ciutat*, Girona, Ajuntament de Girona, 2010.

- CRUZ, J., *Los notables de Madrid. Las bases sociales de la revolución liberal española*, Madrid, Alianza Editorial, 2000.
- CRUZ ROMEO, M. C., *Entre el orden y la revolución*, Alacant, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", 1993.
- CUÉLLAR, A., "Apunts sobre el naixement del pintor Joaquim Vayreda", *Revista de Girona*, nº 166 (setembre-octubre 1994), p. 74-77.
- CURBET, J., "La transmissió manuscrita de remeis populars a través del receptari de Salvi Romaguera (1799-1883), masover de Serra de Daró", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 46 (2005), p. 245-283.
- DAUMARD, A., *Les bourgeois de Paris au XIXe siècle*, París, Flammarion, 1970.
- DÍAZ MARÍN, P., *Después de la revolución. Centralismo y burguesía en Alicante (1844-1854)*, Alacant, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", 1998.
- DONAT, L., "Contractes *ad laborationem* i establiments de masos després de la pesta negra (1349)", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 125-149.
- DUARTE, A., "Localismo y nación en las culturas políticas de la Cataluña del siglo XIX", *Alcores*, núm. 3 (2007), p. 83-104.
- DUPAQUIER, J., "Sédentarité et mobilité dans l'Ancienne société rurale. Enracinement et ouverture : faut-il vraiment choisir?", *Histoire et Sociétés Rurales*, núm. 18 (2002), p. 121-135.
- ESTALELLA, H., "La gran propietat a les comarques gironines", *Recerques*, núm. 16 (1984), p. 71-92.
- ESTALELLA, H., *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Girona, C.U.G., 1984.
- FABRE, J. i ALBERCH, R., *Jardins del barri vell*, Girona, Ajuntament de Girona, 1986.
- FAGES de CLIMENT, C., *Climent*, Olot, Aubert Impressor, 1969.
- FAGES DE ROMÀ, N., "Utilidad de vivir los propietarios en el campo. Policia rural", *El Bien del País*, núm. 13 (octubre de 1846), p. 97-99.
- FAGES de ROMÀ, N., "A los hacendados de las ciudades y del campo", *La Granja*, núm. 6 (juny 1852), p. 149-154.
- FAGES de SABATER, M., "Establecimientos o sea contratos enfitéuticos particulares de Cataluña. Demostración de la justicia y conveniencia de que sean respetados por el Código Civil", *La Granja*, núm. 2 (febrer de 1952), p. 25-44.
- FERRER, J., "Abusos en la cria de ganados", *La Granja*, núm. 9 (setembre de 1850), p. 161-166.
- FERRER, Ll., "Casament i reproducció social al Bages en el segle XVIII i XIX", *Dovella*, núm. 6 (1982), p. 4-10.
- FERRER, Ll., "Genealogia de la família Soler i March. Aspectes socio-econòmics", *Miscel·lània d'Estudis Bagençs*, núm. 2 (1982), p. 33-52.
- FERRER, Ll., "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s.XVIII)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4 (1983), p. 101-128.

FERRER, Ll., “Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII”, *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya I*, Barcelona, 1984, p. 361-370.

FERRER, Ll., “Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle XVIII”, *III Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1985, p. 63-71.

FERRER, Ll., “La diferenciació social pagesa”, dins AA. VV., *Orígens del món català contemporani*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1986, p. 81-100.

FERRER, Ll., “L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa en els segles XVIII i XIX”, *Recerques*, núm. 18 (1986), p. 7-46.

FERRER, Ll., *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (Segles XVIII-XIX)*, Olesa de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

FERRER, Ll., “Familia, iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (siglos XVIII-XIX)”, *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, IX-1 (1991), p. 27-64.

FERRER, Ll., “L'ús de la família per la burgesia de la Catalunya central”, dins S. Ponce i Ll. Ferrer (coords.), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 15-43.

FERRER, Ll., “Familia i ciutadans honrats. Les estratègies d'adaptació de la petita noblesa catalana (segles XVIII-XIX)”, *Estudis d'Història Agrària*, núm. 16 (2003), p. 169-215.

FERRER, Ll., *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*, Catarroja-Barcelona, Ed. Afers, 2007.

FERRER, Ll., “La familia en Catalunya en los siglos XVIII y XIX. Balance y perspectivas”, dins F. García González (coord.), *La historia de la familia en la península Ibérica, balance regional y perspectivas: homenaje a Peter Laslett*, Cuenca, Edición de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2008, p. 141-181.

FIGUERAS, N. i PUIGVERT, J.M., *Tribulacions d'un masover fadristerm*, Santa Coloma de Farners, Taller d'Història de Maçanet de la Selva i Centre d'Estudis Selvatans, 1998.

FONTANA, Josep, “La financiación de la guerra de la independencia”, *Hacienda Pública Española*, núm. 69 (1981), p. 209-217.

FONTANA, Josep, “Qui va pagar la Guerra del Francès?”, dins Josep Fontana i altres, *La invasió napoleònica*, Bellaterra, UAB, 1981, p. 7-20.

FONTANA, J., *La crisis del Antiguo régimen 1808-1833*, Barcelona, Crítica, 1983.

FONTANA, J., “La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España”, dins A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea*, vol I, Barcelona, Crítica, 1985, p. 103-128.

FONTANA, Josep, “Per què van envair Espanya els Cent Mil Fills de Sant Lluís? La revolució espanyola del 1820 en una perspectiva europea”, *Recerques*, núm. 19 (1987), p. 17-33.

FONTANA, J., *La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62, 1988.

FONTANA, J., *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida, Eumo Editorial i Pagès Editors, 2003.

FONTANA, J., *Aturar el temps. La segona restauració espanyola, 1823-1834*, Barcelona, Crítica, 2005.

- FONTBONA, F., *Història de l'Art català. Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*, vol. VI, Barcelona, Ed. 62, 1983.
- FRASER, R., *La Maldita guerra de España*, Barcelona, Crítica, 2006.
- FUSTER, J., *Barcelona i l'Estat centralista. Indústria i política a la dècada moderada*, Vic, Eumo, 2006.
- GALLEGO, D., "Precios y circulación del excedente en las economías rurales: una aproximación analítica", *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 3 (1992-I), p. 7-31.
- GARCIA, A. M., *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*, Vic, Eumo, 1989.
- GARCIA, A., "El violari", dins AA.VV., *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1988, p. 179-187.
- GARCIA, R. i GIFRE, P. (ed.), *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins*, Girona, CCG Edicions, 2004.
- GARRABOU, R., "La burgesia agrària gironina durant el segle XIX", *Revista de Girona*, núm. 112 (1985), p. 9-14.
- GARRABOU, R., SAGUER, E. i SALA, P., "Formas de gestión y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agrarias: los patrimonios del Marqués de Sentmenat en el Vallés y Urgell (1820-1917)", *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 5 (1993), p. 97-125.
- GARRABOU, R., PLANAS, J. i SAGUER, E., *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 2001.
- GARRABOU, R., PLANAS, J. i SAGUER, E., "Sharecropping and the Management of Large Rural Estates in Catalonia, 1850-1950", *The Journal of Peasant Studies*, núm. 28, 3 (2001), p. 89-108.
- GARRABOU, R., PLANAS, J. i SAGUER, E., "Administradores, procuradores y apoderados: Una aproximación a las formas de gestión de la gran propiedad agraria en la Cataluña contemporánea", dins H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, p. 301-321.
- GIFRE, P., *Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels s. XVII i XVIII: un cas de diferenciació en el si de la comunitat pagesa*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.
- GIFRE, P., "Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins: la família i el patrimoni Puig (segles XVII i XVIII)", *Estudis sobre el Baix Empordà*, núm. 9 (1990), p. 187-212.
- GIFRE, P., "Unes hipòtesis per a la prehistòria dels hisendats gironins", *Revista de Girona*, núm. 144 (1991), p. 62-66.
- GIFRE, P., "Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720). Una primera aproximació", dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 185-228.
- GIFRE, P., "La lluita per l'aigua i per l'embassament de l'aigua: el conreu de l'arròs", dins *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 2000, p. 454-456.
- GIFRE, P., MATAS, J. I SOLER, S., *Els arxius patrimonials*, Girona, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona, Associació d'Història Rural i CCG Edicions, 2002.

GIFRE, P., *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)*, tesi doctoral, Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, 2009.

GIFRE, P., “El procés final d’implantació dels capítols matrimonials (final de segle XVI-començament de segle XVII)”, dins R. Ros (ed.), *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona, Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d’Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, 2010, p. 55-69.

GIFRE, P., *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d’un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2012.

GIRALT, E., “El conflicto rabassaire i la cuestión social en Cataluña hasta 1936”, *Revista del Trabajo*, núm. 7 (1965), p. 3-24.

GIRALT, E., “Les tècniques de la viticultura anterior a la fil.loxera”, *L’Avenç*, núm. 30 (1980), p. 64-71.

GIRALT, E. (dir.), *Història Agrària dels Països Catalans*, Vol. IV, Segles XIX-XX, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 2006.

GIRBAL, E. C., “Noticias acerca la solemne función de las Cuarenta Horas”, *Revista de Girona*, any 1880, p. 96-100. 71.

GÓMEZ ALVAREZ, J. U., “El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad”, *Estudis*, núm. 6 (1977), p. 5-26.

GONZÁLEZ PELLEJERO, R., *La actividad cinegética en la España contemporánea: transformaciones sociales y espaciales de un recurso natural*, Santander, Universidad de Cantabria, tesi doctoral, 1993.

GRAHIT i GRAU, J., “Festa familiar celebrada a Barcelona els dies X i XIII de novembre del MCMXLIX en complir-se el XC aniversari de la jornada en la qual Pere Grahit i Vié va adquirir el mas Bosch, de Sant Dalmai (Girona)”, Barcelona, Imp. Montserrat-Miláns, sense data (1944?).

GUEREÑA, J.-L., “El «Espíritu de Asociación». Nuevos espacios y formas de sociabilidad en la España decimonónica”, dins J.F. Fuentes i Ll. Roura (eds.), *Sociabilidad y liberalismo en la España del siglo XIX. Homenaje a Alberto Gil Novales*, Lleida, Ed. Milenio, 2001, p. 225-237.

GUERRA, N., LUENGO, M. i SALAS, J. L., *La lucha cotidiana por la vida: Viladecans 1800-1843*, Viladecans, Ajuntament de Viladecans, 1984.

HAINSWORTH, D.R., *Stewards, Lords and People. The Estate Steward and his world in Later Stuart England*, Cambridge University Press, 1992.

HERAS DE PUIG, M., *Biografia, ó, explicació del arbre geneològich de la descendencia de casa Heras de Adri, 1350-1850*, (reedició del llibre editat a Girona, Estampa y Libreria de Meliton Suñer, 1857), Girona, CCG Edicions, Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d’Història Rural (ILCC-Vicens Vives) de la Universitat de Girona, 2001.

HERAS DE PUIG, N., “Sobre los amillaramientos y repartos de la contribucion territorial”, *La Granja, revista de agricultura y biblioteca rural, periódico de la Sociedad de Agricultura del Ampurdan*, any IV, núm. 8 (agost 1853), p. 125-134 i núm. 10 (octubre 1853), p. 161-177.

JACOBSON, S., *Catalonia’s Advocates. Lawyers, Society, and Politics in Barcelona, 1759–1900*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2009.

JOVER, G., “Ingresos y estrategias patrimoniales de la nobleza durante la crisis de seiscientos. Mallorca, 1600-1750”, dins H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes*

- patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, p. 99-130.
- JULIÀ, Ll., *Ruyra: l'home i la seva imatge*, Girona, CCG Edicions i Fundació Valvi, 2010.
- HOFFMANN, Ph. T., POSTEL-VINAY, G. i ROSENTHAL, J-L., *Des marchés sans prix. Une économie politique du crédit à Paris, 1660-1870*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2001.
- LABROUSSE, E., *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, Paris, Éditions des Archives Contemporaines, 1984 (reimpressió de l'edició de 1933).
- LÓPEZ, S. i ROBLEDO, R., "El administrador de los antiguos patrimonios agrarios según la teoría de la agencia", *Historia Empresarial*, núm. 812 (2004), p. 105-123.
- KERTZER, D. i BARBAGLI, M. (ed.), *Historia de la familia europea*, vol. II, Barcelona-Buenos Aires-México, Paidós, 2003, p. 97-138.
- LANA BERASAIN, J.M., "Afanos y recompensas del cuitado señor don José María Magallón y Armendáriz, o la remodelación de un patrimonio aristocrático en el siglo XIX", dins H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, p. 165-189.
- LÓPEZ ESTUDILLO, A., "¡Rabasaires a defenderse! Conflicto social y organización campesina en Catalunya (1868-1905)", Seminari impartit a l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona el 14 de desembre de 2012, inèdit.
- LLOBET, S. de, "El matrimoni a les cases pairals de La Selva a l'Antic règim", *Quaderns de La Selva*, núm. 3 (1990), p. 69-102.
- LLOBET, S. de, "La casa de pagès i la col·locació dels fills segons dins l'Església", *Quaderns de La Selva*, núm. 6 (1993), p. 79-106.
- LLOBET, S. de, "Les famílies pairals del bisbat de Girona. Un segle d'evolució (1830-1930)", dins S. Ponce i Ll. Ferrer (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 45-72.
- MACRY, P., *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*, Torino, Einaudi, 1988.
- MAIZ i MORATILLA, *Estadística y vicisitudes de las Córtes y de los Ministerios de 1833 á 1858*, Madrid, Imprenta Nacional, 1858.
- MARFANY, J.-L., *La llengua maltractada*, Barcelona, Empúries, 2001.
- MARQUÈS, J., *Guia del Museo Diocesano de Gerona*, Girona, Imprenta Gerona, 2ª ed., 1955.
- MARQUÈS, J., *Girona Vella*, vol. 2, Girona, Ajuntament de Girona, 1979.
- MARQUÈS, J.M., "Fundacions de causes pies al bisbat de Girona (s.XVI-XIX)", *Pedralbes, Revista d'Història Moderna*, núm. 8-II (1988), p. 513-523.
- MARQUÈS, J.M., "Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, S.XII-XVIII", *Anthologica Annua*, núm. 36 (1989), p. 493-507.
- MARTÍ MARTÍNEZ, M., "La fabricación de la provincia (1833-1975): de la identidad provincial y sus beneficiarios", dins M.J. Gimeno (dir.), *La provincia de Castellón*, Castelló, Diputació de Castelló, 1999, p. 259-262.

- MARTÍN-ALBO LUCAS, M., *Génesis y desarrollo de las asociaciones agrícolas y de propietarios territoriales en España*, Madrid, Universidad Complutense, 2016, tesi doctoral.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, M., *Diccionario de la Administración española*, 5ena edició, Madrid, J. López Camacho, Impresor. Administración, 1892.
- MARTÍNEZ QUINTANILLA, P., *La provincia de Gerona. Datos Estadísticos*, Girona, Imprempta de F. Dorca, 1865.
- MENSION-RIGAU, E., *L'enfance au château. L'éducation familiale des élites françaises au vingtième siècle*, París, Rivages, 1990.
- MESTRE, J., “La contribució extraordinaria de guerra de 1838: Dades de l'estructura sòcio-professional de Barcelona a la primera meitat del dinou”, dins AA.VV., *El Pla de Barcelona i la seva historia*, Barcelona, Edicions de La Magrana, 1984, p. 355-376.
- MICHONNEAU, S., “Gerona, baluarte de España. La conmemoración de los sitios de Gerona en los siglos XIX i XX”, *Historia y política*, núm. 14 (2005), p. 191-218.
- MILLÁN, J., “Els inicis revolucionaris de la societat valenciana contemporània. Revolució, canvi social i transformacions econòmiques, 1780-1875”, dins J. Azagra, E. Mateu i J. Vidal (eds.), *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de historia valenciana contemporánea*, Alacant, Inst. J. Gil-Albert, 1996, p. 125-162.
- MILLÁN, J., *El poder de la tierra. La sociedad agraria del bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*, Elx, Instituto de Cultura “Juan Gil-Albert”, 1999.
- MILLÁN, J., “Liberalismo y reforma agraria en los orígenes de la España contemporánea”, *Brocar*, núm. 24 (2000), p. 181-211.
- MILLÁN, J., “La herencia política de la revolución liberal en la sociedad agraria española”, dins *La politisation des campagnes au XIXe siècle. France, Italie, Espagne, Portugal*, Roma, École Française de Rome, 2000, p. 259-286.
- MILLÁN, J., “El segle de la Revolució liberal”, *Canelobre*, núm. 43 (2000-2001), p. 9-22.
- MILLÁN, J., “El absolutismo en la época de los propietarios. La alternativa antiliberal de Magí Ferrer”, dins E. La Parra López i G. Ramírez Aledón (coord.), *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada. Foro de debate. Valencia, 25 a 27 de octubre de 2001*, València, Biblioteca Valenciana, 2003, p. 155-184.
- MOLI, M., *La desamortización en la provincia de Gerona, 1837-1854*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1974.
- MORALES ROCA, F., “Privilegios nobiliarios del Principado de Cataluña. Dinastía de Borbón (1700-1838)”, *Hidalguía*, núm. 128-134 (1975).
- MORENO DE VARGAS, B., “Adonde se declaran los varios modos que ay para adquirirse la nobleza, e hidalguía”, *Hidalguía*, núm. 16 (maig-juny 1956), p. 301-305.
- MOREY, A., *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- MOREY, A., “La participació de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1768-1862)”, *Recerques*, núm. 38 (1999), p. 77-104.

NADAL, F., “*La institucionalització de la divisió provincial a Catalunya (1833-1881)*”, dins *Actes del IV Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya. El cor urbà dels conflictes: identitat local, consciència nacional i presència estatal*, Barcelona, L’Avenç, 1999, p. 92-104.

NIETO, A., *Ordenación, de pastos, hierbas y rastrojeras*, Junta Provincial de Fomento Pecuario de Valladolid, 1959.

NIETO, A., *Bienes comunales*, Madrid, Editorial Revista de derecho privado, 1964.

OLÒRIZ, J., *L’Institut de segon ensenyament de Girona: 1845-1900*, Girona, CCG Edicions, 2008.

OVIEDO, A., *La Milicia nacional: Gerona 1820-1823*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1975.

PALOL, M. de, *Girona i jo*, Barcelona, Pòrtic, 1972.

PARÉS I GANYET, Q., *La despoblació rural i les masies del Collsacabra*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 2001.

PASCUAL, P., *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d’un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990.

PASCUAL, P., *Els Torelló. Una família igualadina d’advocats i propietaris*, Barcelona, Ed. Rafael Dalmau, 2000.

PASCUAL I PRATS, J., *Catálogo de la biblioteca del Casino Gerundense. En Julio de 1894*, Girona, Imp. y librería de Paciano Torres, 1894.

PAZZAGLI, C., *Nobiltà civile e sangue blu. Il patriziato volterrano alla fine dell’età moderna*, Florència, Leo S. Olschki Editore, 1996.

PELLICER, M., *Els tancaments de terres a Catalunya. Fonts per a l’estudi d’una “revolució silenciosa” (1714-1783)*, Universitat de Girona, treball de recerca de doctorat, inèdit, 2003.

PELLICER, M., “«Para que nadie pueda alegar ignorancia». Els usos de la informació en el procés de tancament de terres: els bans al segle XVIII”, dins R. Congost (ed.), *Dels Capbreus al registre de la propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona, Biblioteca d’Història Rural, Servei de Publicacions de la UdG / Documenta Universitaria, 2008, p. 211-240.

PÉREZ GARZÓN, J.S., *Milicia nacional y revolución burguesa*, Madrid, CSIC, 1978.

PÉREZ PICAZO, M.T., “Riqueza territorial y cambio agrícola en la Murcia del siglo XIX. Aproximación al estudio de una contabilidad privada (Circa, 1800-1902)”, *Agricultura y sociedad*, núm. 61 (octubre-desembre 1991), p. 39-95.

PLANAS, J. i SAGUER, E., “Accounting Records of Large Rural Estates and the Dynamics of Agriculture in Catalonia (Spain), 1850-1950”, *Accounting Business & Financial History*, vol. 15, núm. 2 (2005), p. 171-185.

PONCE, S. i FERRER, Ll. (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic, Eumo, 1994.

PONCE, S., “La família Serrabou, un exemple de reproducció social a Osona”, dins S. Ponce i Ll. Ferrer, *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 125-142.

PONS, J. i ADROER, M. A. “Salt i el marquès de Camps: un cas de caciquisme”, *Revista de Girona*,

núm. 129 (1988), p. 82-86.

PONS i ALTÉS, J. M., “Estado y poderes locales en la España de mediados del siglo XIX: la construcción del centralismo bajo los moderados”, dins P. Carasa (coord.), *Ayuntamiento, Estado y Sociedad. Los poderes municipales en la España contemporánea*, Valladolid, Ayuntamiento de Valladolid-Instituto Universitario de Historia Simancas, 2000, p. 29-42.

PONS i ALTÉS, J. M., *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX*, Lleida, Pagès Editors, 2002.

PRAT, E. i VILA, P. (ed.), “Documents de bona ensenyança per los fills”, *Senhal*, núm. 143 (2015).

PRAT, J., “El pairalisme com a model ideològic”, *L’Avenç*, núm. 132 (1989), p. 34-53.

PUIG SALELLAS, J. M., *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996.

PUIGVERT, J.M., “El creixement urbà d'una comunitat rural (Vilobí d'Ontar, 1833-1861)”, *Quaderns de la Selva*, núm. 2 (1989), p. 185-208.

PUIGVERT, J.M., *Església, territori i sociabilitat, s. XVII-XIX*, Vic, Eumo, 2000.

QUER, J., “L’oligarquia gironina durant el trienni constitucional”, *Revista de Girona*, núm. 122 (1987), p. 75-81.

QUEROL, J. M., *Terra i vinya. Una societat en canvi, el Baix Penedès 1750-1800*, treball de 9 crèdits del doctorat, inèdit, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, 1993.

RABASEDA, J., “«Giuditta» de Melchor de Ferrer: Una òpera escrita per un compositor català i estrenada a Girona el 1855”, dins N. Figueras i P. Vila (curadors), *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Girona i Barcelona, Diputació de Girona, Patronat Francesc Eiximenis, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2010, p. 647-654.

RAHOLA, C., *La ciutat de Girona*, Barcelona, Barcino, 1929.

RAHOLA, C., *Vides Heroiques*, Girona, Tallers gràfics de la Casa d'Assistència i Ensenyament, 1932.

RAHOLA, C., *Ferran VII a Girona*, Girona, Gràfiques Darius Rahola, 1933.

RAHOLA ESCOFET, G. i RAHOLA SASTRE, J., *La marina mecant de Cadaqués*, Barcelona, Ed. Joventut, 2005.

RAVENTÓS, M., *Qüestions econòmiques*, Barcelona, Llibreria de Alvar Verdaguer, 1911.

Reglamento del Casino Gerundense: adoptado en 1845 y reformado en 1849, Girona, Impr. de la Viuda de Grases, 1850.

Reglamento general del Casino Gerundense, Girona, Imprenta de Grases, 1853

REHER, D., *La familia en España. Pasado y presente*, Madrid, Alianza, 1996.

RICHARDS, E., “The Land Agent”, dins Mingay (ed.), *The Victorian countryside*, vol. 2, London, Routledge & Kegan Paul, 1981, p. 439-456.

RIFÉ, J., “Panoràmica de la música a Girona dels segles XVII al XX”, *Revista de Girona*, núm. 182, maig-juny 1997, p. 48-52.

RIQUER, B. de, “Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració”, *L’Avenç*, núm. 85 (1985), p. 16-33.

RIQUER, M. de, *Quinze generacions d’una família catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999.

ROBLEDO, R. i LOPEZ, S. (eds.), *¿Interés particular, bienestar público? Grandes patrimonios y reformas agrarias*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2007.

ROBLEDO, R., “The Decline of the Spanish Nobility: Credit and Administration (1790-1850)”, dins G. Béaur, P. Schoffield, J. M. Chevel, Mª T. Pérez Picazo (eds.), *Property rights, land market and economic growth in Europe (13th-19th centuries)*, Brepols publishers, Turnhout (Bèlgica), 2013, p. 239-256.

ROCA, P., “Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)”, *Historia Agraria*, núm. 35 (2005), p. 49-92.

ROS, R. (ed.), *Els capitols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona, Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d’Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, 2010.

RUIZ, P., “Del antiguo al nuevo régimen: carácter de la transformación”, dins AA.VV., *Antiguo régimen y liberalismo. Homenaje a Miguel Artola. I Visiones generales*, Madrid, Alianza, 1994, p. 159-192.

RUIZ, P., “Reforma agraria y revolución liberal en España”, dins A. García Sanz i J. Sanz Fernández (coord.), *Reformas y políticas agrarias en la historia de España*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996, p. 201-245.

SABIO, A., “Apuntes sobre metodología de precios agrarios: el partido de Barbastro en el contexto provincial (1860-1890)”, dins A. Ubieto (coord.), *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, ICE, 1989, p. 179-188.

SABIO, A., *Los mercados informales de crédito y tierra en una comunidad rural aragonesa (1850-1930)*, Madrid, Banco de España, 1996.

SABIO, A., “La penetración del capitalismo agrario a través de la renta a fines del XIX: la contabilidad de Tomás Castellano, hacendado y ministro”, dins *VIII Congreso de Historia Agraria, Salamanca, 28-30 de mayo de 1997. Preactas*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1997, p. 485-499.

SAGUER, E., “L’agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX: producció agrària i usos del sòl”, *Estudi General*, núm. 13 (1993), p. 201-231.

SAGUER, E., *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (el Baix Empordà, 1850-1940)*, tesi doctoral, Universitat de Girona, Departament de Geografia, Història i Història de l’Art, 1996.

SAGUER, E., “Estímulos y obstáculos al avance de la propiedad campesina (El Baix Empordà, 1860-1940)”, *Revista de Historia Económica*, XVI, núm. 3 (1998), p. 677-706.

SAGUER, E., “La consolidación de la propiedad campesina en Cataluña. Un análisis cuantitativo de las transformaciones en la propiedad de la tierra. El Baix Empordà, 1860-1940”, *Historia Agraria*, núm. 16 (1998), p. 209-233.

SAGUER, E., “Masos i masoveries en el primer terç del segle XX: crisi i transformació”, dins R. Congost i Ll. To (curadors), *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1999, p. 451-482.

SAGUER, E., *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona, Associació d’Història Rural, Centre de Recerca d’Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de

Girona i Publicacions de la UdG, 2005.

SAGUER, E. (coord.), *Els últims hereus: història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2005.

SAGUER, E., “Cultivar l'estany. Un assaig d'avaluació del dessecament de l'estany d'Ullastret durant la segona meitat del segle XIX”, *Estudis d'Història Agrària*, núm. 23 (2010-2011), p. 175-192.

SAGUER, E. (coord.), *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2011.

SAGUER, E., JOVER, G. i BENITO, H., *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural*, Girona, Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, 2013.

SALES, N., “El català, llengua no decadent”, dins M. Ardit, A. Balcells i N. Sales, *Història dels Països Catalans*, 3 vols., Barcelona, Edhasa, 1980, vol. II, p. 39-46.

SALES, N., *Senyors, bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, Empúries, 1984.

SANMARTÍ, C., “Canvis en les relacions familiars del mas Sanmartí al Bages”, dins S. Ponce i Ll. Ferrer (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*, Vic, Eumo, 1994, p. 143-162.

SANMARTÍ, C., *La pagesia benestant al Bages, el mas Sanmartí*, Manresa, Angle, 1995.

SEGURA, A., *Burguesia i propietat de la terra a Catalunya en el segle XIX. Les comarques barcelonines*, Barcelona, Curial, 1993.

SERRA, E., “Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant el s. XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat”, *Recerques*, núm. 5 (1975), p. 33-71.

SERRANO, J., *De patricis a burgesos (les transformacions d'una oligarquia terratinent; Elx, 1600-1855)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1995.

SERRANO, Ll., *Els tancaments de terres a la Catalunya del segle XIX*, Girona, Universitat de Girona, tesi doctoral, 2015.

SERRANO, Ll., *Tancar la terra. Pràctiques de propietat i dinàmiques socials (Catalunya, 1850-1910)*, Girona, Associació d'Història Rural / Centre de Recerca d'Història Rural i Documenta Universitaria, 2016.

SERRANO, R., “La Casa de Gor y su patrimonio en Salamanca y Ciudad Rodrigo (1849-1910)”, dins H. Casado i R. Robledo (eds.), *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2002, p. 323-347.

SIMON TARRÉS, A., *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985.

SOLÀ, À., *L'élite barcelonina a mitjans segle XIX*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1977.

SOLÀ, À., “Notes per a iniciar un estudi de la desvinculació”, *I Col.loqui d'Història Agrària*, València, Diputació de València, Institució Alfons el Magnànim, 1983, p. 283-290.

SOLÀ, À., “Mentalitat i negocis de l'élite barcelonina de mitjan segle XIX” a P. Vilar (dir.), *Història de*

Catalunya, vol. VIII, *Antologia d'estudis històrics*, Barcelona, Edicions 62, 1990, 222-249.

SOLÀ MORALES, I., BIRULÉS, J.M., FONALLERAS, J.M., i GARCIA, P., *Història del Teatre Municipal de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona, 1985.

SOULET, J.F., "A propos de l'endettement rural au XVIIIe siècle: deux communautés du Piémont Pyrénéen", *Annales du Midi*, núm. 111 (gener-març 1973), p. 29-50.

SOULET, J.F., "Usure et Usuriers dans les Pyrénées au XIXe siècle", *Annales du Midi*, núm. 138-139 (juliol-desembre 1978), p. 435-445.

SUAU, J., *El món rural mallorquí, s. XVIII-XIX*, Barcelona, Curial, 1991.

SUAU, J., "Qui mana? Com? Per què? Estudi de les relacions de poder en les col·lectivitats rurals", *L'Avenç*, Plecs d'Història Local, núm. 39 (juny 1992), p. 35-37.

SURROCA, J., *El conreu de l'arròs a l'Empordà*, Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura inèdita, 1978.

SURROCA, J., "El conreu de l'arròs a l'Empordà del segle XVIII", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 2 (1979), p. 73-94.

SURROCA, J., "La població del segle XVIII a Torroella de Montgrí", *Llibre de la Festa Major* (de Torroella de Montgrí), Cassà, Roura, 1977, sense paginar.

TAMANOI, M., "Reconsidering the concept of post-peasantry. The transformation of the masoveria system in old-catalonia", *Ethnology*, núm. 22-4 (1983), p. 295-305.

TELLO, E., "La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació agrària", *Recerques*, núm. 18 (1986), p. 47-71.

TERRADES, I., *El món històric de les masies. Conjectures generals i casos particulars*, Barcelona, Curial, 1984.

TERRADES, I., *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

THOMPSON, E.P., *Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, Barcelona, Crítica, 1979.

THOMPSON, E.P., *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica, 2000.

TO, Ll., *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

TORRAS, J., *La guerra de los Agraviados*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, 1967.

TORRAS, J., *Liberalismo y rebeldía campesina 1820-1823*, Barcelona, Ariel, 1976.

TORRAS RIBÉ, J.M., *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana, 1976.

TORRES, X., *Els llibres de família de Pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Biblioteca d'Història Rural, Girona, CCG Edicions, 2000.

TOS i URGELLÉS, J., *Tratado de cabrevación según derecho y estilo del principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta Raymundo Martí impressor, 1784.

TOSCAS, E. i AYALA, F., “Entorn dels poders i les hisendes locals de dos municipis de Catalunya a mitjan segle XIX: Sarrià i Masquefa (1847-1856). Una anàlisi comparativa”, dins AA. VV., *Fiscalitat estatal i hisenda local (ss. XVI-XIX): Funcionament i repercussions socials*, Palma de Mallorca, Institut d’Estudis Baleàrics, 1988, p. 481-527.

TOSCAS i SANTAMANS, E., *L’estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997.

TROCHE y ZÚÑIGA, F., *El Archivo Cronológico-Topográfico. Arte de Archiveros*, La Coruña, Imprenta de Iguereta, 1835 (2ª ed.), edició i estudi crític preliminar de R. Fernández Carrión i A. Sánchez González, Sevilla, Padilla Libros Editores, 1996.

UCELAY DA CAL, E., “Història regional, història comarcal, història local”, dins J. Fontana, E. Ucelay i J. Fradera, *Reflexions Metodològiques sobre la Història local*, Girona, Quaderns del Cercle d’Estudis Històrics i Socials de Girona, núm. 1 (1985), p. 13-26.

VEBLEN, T. *Teoría de la clase ociosa*, (1ª edició en anglès, 1899), Madrid, Alianza, 2014.

VEIGA ALONSO, X. R., “Formes de cessió i estratègies de gestió patrimonial a Galícia. La família dels Vázquez de Parga (1750-1862)”, *Estudis d’Història Agrària*, núm. 14 (2000), p. 295-318.

VICEDO, E., “Notes sobre la integració de l’agricultura de les terres de Lleida en el procés de desenvolupament capitalista”, *Recerques*, núm. 24 (1991), p. 159-177.

VICENS i VIVES, J. i LLORENS, M., *Industrials i Polítics (Segle XIX)*, Barcelona, Ed. Vicens-Vives, 1983.

VILA, P. i BRUGET, M., *Festes públiques i teatre a Girona*, Girona, Servei de Publicacions de l’Ajuntament de Girona, 1983.

VILAR, P., *Catalunya dins l’Espanya moderna*, vol. 3, Barcelona, Edicions 62, 1966.

VILLARES, R., *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid, Siglo XXI, 1982.

VILLARES, R., “La construcción de la España liberal: sobre las «virtudes de la vida ascendente»”, dins *Actes del IV Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya. El cor urbà dels conflictes: identitat local, consciència nacional i presència estatal*, Barcelona, L’Avenç, 1999, p. 73-91.

WINDLER, C., *Élites locales, señores reformistas. Redes clientelares y Monarquía hacia finales del Antiguo Régimen*, Sevilla, Universidad de Córdoba/Universidad de Sevilla, 1997.

YÁÑEZ, C., *Saltar con red: la temprana emigración catalana a América: ca. 1830-1870*, Madrid, Alianza, 1996.

ZOZAYA, M., *Del ocio al negocio. Redes y capital social en el Casino de Madrid, 1836-1901*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2007.